

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Institute of Social Sciences

E-ISSN 2667-4750

Yıl: 2021 Sayı:

45

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SELÇUK UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Yıl: 2021 - Nisan / Sayı: 45
E-ISSN 2667 - 4750

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2021 • Sayı: 45 • E-ISSN 2667-4750

Sahibi/ Owner

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU

Yazı İşleri Müdürü- Editörler / Editor-in- Chiefs

Prof. Dr. Şükrü BALCI – Dr. Öğr. Üyesi Ali AKGÜN

Editör Yardımcısı/ Editorial Asistants

Doç. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Şükrü BALCI – Prof. Dr. Alexandra MUTIU– Prof. Dr. Joots PLATJE
Prof. Dr. Abdullah KARAMAN – Prof. Dr. Karmen MEDICA- Prof. Dr. Miruna NACHESCU
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. Fatih MANGIR – Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Doç. Dr. Rabia KÖSE DOĞAN
Doç. Dr. Selcen ERDAL - Dr. Öğr. Üyesi Ali AKGÜN

Danışman Kurulu/ Advisory Board

Prof. Dr. Metin AKSOY (Selçuk Ü.)- Prof. Dr. Alexandra MUTIU (University of Babeş Bolyai)
Prof. Dr. Murat TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Ü.) – Prof. Dr. Joots PLATJE (University of Wroclaw)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin E.Ü.) – Prof. Dr. Karmen MEDICA (University of Primorska)
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Zülfikar DAMLAPINAR (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mahmut KARGIN (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Ü.) - Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Ü.) - Prof. Dr. Mehmet MUCUK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Hakan AYDIN (Erciyes Ü.) – Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ (Ankara Hacı B. V. Ü.) - Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Kırgızistan Manas Ü.) - Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü.)
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (Pamukkale Ü.) - Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Aykut BEDÜK (Selçuk Ü.)- Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN (KTO Karatay Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı B. V. Ü.) - Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin E.Ü.)
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN (Selçuk Ü.)- Prof. Dr. Mustafa ŞEKER (Akdeniz Ü.)
Prof. Dr. Miruna NACHESCU (University of Timişiora) - Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY (University of Baltimore)

Yazışma Adresi/ Contacts

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü
42060 Selçuklu – KONYA
Tel: 0.332.241 05 21 & Fax: 0.332.241 05 24

Kapak: Abdullah Gümüş

Dizgi: Ahmet Önder Erdoğan

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda üç defa yayınlanan (Nisan, Ağustos ve Aralık) Ulusal hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin dizinlendiği veri tabanları:

TÜBİTAK – ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi), Tei (Türk Eğitim İndeksi), EBSCO

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2021 • Sayı: 45 • E-ISSN 2667-4750

Bu Sayının Hakemleri

- Prof.Dr. Adnan Çelik Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ahmet Diken Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Asena Gülova Manisa Celal Bayar Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Atılhan Naktiyok Atatürk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ayhan Oğuz Ünlüer Uşak Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Caner Arabacı Necmettin Erbakan Üniversitesi(2)*
Prof.Dr. Celaletdin Serinkan Pamukkale Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ceren Karavelioğlu Kütahya Dumlupınar Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ceren Ünal Manisa Celal Bayar Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Enderhan Karakoç Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Fatih Mangır Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ferudun Ata Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Füsün Bulutlar Yeditepe Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Halim Esen Aydın Adnan Menderes Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Haluk Duman Aksaray Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Hasan Güllüpunar Süleyman Demirel Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mehmet Ali Çelikel Pamukkale Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mehmet Kurt Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Muhammet Bilal Arık Aydın Adnan Menderes Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mustafa Akdağ Erciyes Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mustafa Atilla Arıcıoğlu Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mustafa Karabulut Adıyaman Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mustafa Koçer Erciyes Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Mustafa Şeker Akdeniz Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Narin Tülay Şeker Akdeniz Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ozan Bahar Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ömer Bakan Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Rabia Özpeynirci Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Rafael Carpintero Ortega İstanbul Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Savaş Çevik Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Serda Türkel Oter Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Süleyman Karaçor Selçuk Üniversitesi(1)*
Prof.Dr. Ümit Arklan Süleyman Demirel Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Abdulkadir Gölcü Selçuk Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Ahmet Burhan Çakıcı Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Azize Esmeray Kayseri Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Bahar Urhan Akdeniz Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Derya Çini Şimşek Başkent Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Enes Bal Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Ercan Aktan Aksaray Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Eyyub Şimşek Aksaray Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Fatih Ayhan Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Hayrettin Zengin Sakarya Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Mehmet Altınöz Hacettepe Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Meral Erdirencelebi Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Mustafa Akkuş Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Mustafa Şahiner Akdeniz Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Onur Bekiroğlu Ondokuz Mayıs Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Sefer Kalaman Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Zafer Atar Manisa Celal Bayar Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Züleyha Çetiner Öktem Ege Üniversitesi(1)*
Doç.Dr. Zülfiye Acar Şentürk Uşak Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Ferda Üstün Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Gözde Seval Ergün Akdeniz Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Hatice Gül Küçükbezi Selçuk Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Hüsamettin Akar Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi İlker Mete Mimiroğlu Necmettin Erbakan Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Julia Martinez Gonzalez Karacan Ankara Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Leyla İçerli Aksaray Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Murat Bolelli İstanbul Okan Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Nuray Demirel Arıcı Manisa Celal Bayar Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Sena Küçük Selçuk Üniversitesi(1)*
Dr.Öğr.Üyesi Sibel Karaman Manisa Celal Bayar Üniversitesi(1)*

*Hakemlik görevlerinde bulunulmuştur.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2021 • Sayı: 45 • E-ISSN 2667-4750

İÇİNDEKİLER

Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde Ymm Hizmeti
Alan Firmaların Yönetim Muhasebesi Uygulama
Gücü ve Ymm'lerin Rolü

Management Accounting Practice Strength of
Companies Purchasing Certified Public
Accountant (Cpa) Services in Konya Organized
Industrial Zone and the Act of Cpas

(Araştırma)

Fehmi Karasioğlu - İbrahim Emre Göktürk - Mustafa İyibildiren
1 – 20

Serbest ve İç Girişimcilik Karşılaştırılması:
Telekomünikasyon Sektörü Girişimcilik Vaka
Çalışması

The Comparison Between Free Entrepreneurship
and Intrapreneurship: An Entrepreneurship Case
Study in Telecommunications Industry

(Araştırma)

Kutay Mutdoğan
21 – 37

Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman
İttifakı Yorumları 1925-1926

The Turkish-German Alliance Comments in the
German Foreign Ministry Documents 1925-1926

(Araştırma)

Resul Alkan
38 – 46

A Tipi Kişilik Özelliğinin Kariyerizm Eğilimi
Üzerine Etkisinde Ahlaki Çözülme Eğiliminin
Aracı Rolü

The Effect of Type A Personality Traits on
Careerism: Mediating Effects of Moral
Disengagement

(Araştırma)

Ahmet Tuncay Erdem
47 – 62

Devrialemden Türkiye Cumhuriyeti Durağı: Emden
Kruvazörünün İstanbul'a Gelişi

Port of Call, Turkish Republic During World Tour:
Emden Cruiser in İstanbul

(Araştırma)

Evrin Şencan Gürtunca
63 – 75

Halkla İlişkilerde Kişisel Etki Modeli: Halkla
İlişkiler Akademisyenlerinin Model Üzerine
Değerlendirmeleri

Personal Influence Model in Public Relations:
Evaluations of Public Relations Academicians on
The Model

(Araştırma)

Pınar Güner Koçak - Mustafa Akdağ
76 – 90

Galdós'un Ulusal Hikâyeler'inde İspanya Tarihi

The History of Spain through Galdós's National
Episodes

(Araştırma)

María Jesús Horta
91 – 104

Medya ve Siyaset İlişkisinin Tarihsel Bağlamında
Siyasal Söylem: 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri

Political Discourse in the Historical Context of the
Relationship of Media and Politics: 31 March 2019
Local Elections

(Araştırma)

Abdulkadir Gölcü - Harun Dağ
105 – 124

Çocuk İstismarına İletişimsel Yaklaşım: Sınıf
Öğretmenlerinin İletişimsel Deneyimleri ve
Yeterlilikleri Üzerine Bir İnceleme

The Communicative Approach to Child Abuse: A
Study on the Communicative Experiences and
Competencies of Primary School Teachers

(Araştırma)

Metin Eken
125 – 143

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi:
ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Effect of Tourism Sector on Turkish Economy:
ARDL Bounds Testing Approach

(Araştırma)

Ecem Turgut - Okyay Uçan - Nizamettin Başaran
144 – 159

Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin
Temini, Kullanımı ve Önemi

The Supply, Use and Importance of Lapis Lazuli in
Mesopotamia in the Bronze Age

(Araştırma)

Hatice Uyanık - Ayşe Nur Morkoç
160 – 181

Konya'nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu
Mescitleri

(Araştırma)

The Seljuks Masjids of Konya That Couldn't Reach
Today

Muhammet Arslan
182 – 196

III. Selim'in Sanatçı Kişiliği ve Beste Formundaki
Eserlerinin Usul-Aruz İlişkisi Yönünden
İncelenmesi

(Araştırma)

An Examination of Selim III's Artist Personality
and His Works Composed in the Form "Beste" in
terms of the Relationship of the Pattern – Aruz
Rhythm

Ayşe Emsal Aksın Çevik
197 – 209

Bir Popüler Kültür Ögesi Olarak Arabesk Müziğin
Çevreden Merkeze Yolculuğu

(Araştırma)

The Journey of Arabesque Music as A Popular
Cultural Element From The Periphery to the
Center

Onur Taydaş - Hale Sert
210 – 222

İş Tatmininin Örgütsel Stres Algısına Etkisi:
Cinsiyet ve Medeni Durumun Düzenleyici Rolü

(Araştırma)

The Effect of Job Satisfaction on Perception of
Organizational Stress: The Regulatory Role of
Gender and Marital Status

Pınar Erdoğan
223 – 235

Geoffrey Chaucer'ın Canterbury Hikâyeleri
Eserinde Toplumsal Cinsiyetin Sorunlu Temsili

(Araştırma)

The Problematic Representation of Gender in
Geoffrey Chaucer's The Canterbury Tales

Emrah Atasoy
236 – 243

Kriz Yönetiminde Proaktif ve Reaktif Yaklaşım:
Covid-19 Krizi Üzerine Bir Değerlendirme

Proactive and Reactive Approach in Crisis
Management: An Assessment on the Covid-19
Crisis

(Araştırma)

Fatma Akar
244 – 259

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin Kayıp
Omphalionu

The Loss Omphalion of St. Sophia Church in
Trebizond

(Araştırma)

İlkgül Kaya
260 – 275

Dizi Anlatısında Yeni Üslup Arayışları: Fi'de
Bireycilik Görünümleri

Searching For a New Style in TV Series Narration:
Appearance of Individualism in Fi

(Araştırma)

Yasemin Özkent - Aytekin Can
276 – 289

Sosyal Medya Haberciliğinde Etik: Instagram
Hesapları Üzerine Bir İnceleme

Ethic in Social Media Journalism: A Review on
Social Media Accounts

(Araştırma)

Mustafa Temel - Burak Somuncu - Bünyamin Gültekin
290 – 305

Psikolojik Sermayenin Öznel İyi Oluş Üzerindeki
Etkisi: İmalat Sektöründe Bir Araştırma

The Effect of the Psychological Capital on
Subjective Well-Being: A Research at
Manufacturing Sector

(Araştırma)

Kemaleddin Eryeşil - Aykut Bedük
306 – 316

Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları:
Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir İçerik Analizi

E-Municipality Applications in Local Government:
A Content Analysis on Metropolitan
Municipalities

(Araştırma)

Eren Karataş - Ahmet Tarhan
317 – 335

Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri'nde
Sosyal Eleştiri
Unsurları

Elements of Social Criticism in Homeland Stories
by Refik Halit Karay's

(Araştırma)

Selami Çakmakcı
336 – 346

Türk Kültüründe İknanın Atasözleri Bağlamında
İncelenmesi

Investigation of Persuasion in Turkish Culture in
the Proverbs

(Araştırma)

Fatih Ceylan
347 – 362

Muhasebe Meslek Mensuplarının Haksız Rekabet
Algıları Üzerine
Karaman İlinde Bir Araştırma

A Study on Unfair Competition Perceptions of
Accounting Professionals in Karaman Province

(Araştırma)

Namık Kemal Erdemir - Mustafa Kazak
363 – 376

Covid-19 Pandemi Sürecinde İşletmelerin
İnovasyon Kümesinin Pazarlama ve Yönetim
Perspektifinden Değerlendirilmesi

Evaluation of the Innovation Cluster of Businesses
From the Marketing and Management Perspective
in the Covid-19 Pandemic Process

(Araştırma)

V. Özlem Akgün - M. Akif Çini
377 – 395

Sürdürülebilir Üniversitelerin Yönetişim-Strateji
Çalışmaları ve İletişimi İçin Karşılaştırma Bazlı Bir
Yaklaşım Önerisi

A Proposal For Sustainable Universities'
Governance-Strategy and Communication Studies
by a Comparative-Based Approach

(Araştırma)

Esra Bayhantopçu - Pınar Gökçin Özuyar
396 – 412

Örgütsel Sıkılık-Esnekliğin Sosyal Kaytarma Algısı
ve Yenilikçiliğe Olan Etkileri: Akademisyenler
Üzerinde Bir Araştırma

The Effects of Organizational Tightness-
Looseness on Social Loafing and Innovation: A
Research on Academicians

(Araştırma)

Arzu Uğurlu Kara – Memduh Begenirbaş
413 – 429

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Harcamaları ile
Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki:
Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik
Testi

The Relationship Between Social Security Spending
and Economic Growth in Turkey: Cointegration
Analysis and Granger Causality Test

(Araştırma)

Selcan Ünal - Bilge Afşar
430 – 439

The Effects of Social Support, Trust and Social
Presence on Social Commerce Intention: A Meta-
Analysis

Sosyal Destek, Güven ve Sosyal Varlığın Sosyal
Ticaret Niyetine Etkileri: Bir Meta Analiz

(Derleme)

İlhami Tuncer
440 – 453

Dergi Yazım Kuralları
454 – 456

Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde Ymm Hizmeti Alan Firmaların Yönetim Muhasebesi Uygulama Gücü ve Ymm'lerin Rolü

Fehmi KARASIOĞLU*
İbrahim Emre GÖKTÜRK**
Mustafa İYİBİLDİREN***

ÖZ

Bu çalışma, işletmelerin gerçekleştirdikleri faaliyetler ve karar alma süreçlerinde, yönetim muhasebesinden ne derecede yararlandıklarını ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilme sürecinde yönetim muhasebesinin kullanımına yönelik YMM'lerden aldıkları destekleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda literatür yazınından faydalanılarak işletme yönetimlerinin karar alma süreçlerinin etkinliğini sağlayacak yönetim muhasebesinin görevleri tespit edilmiştir. Bu görevler doğrultusunda oluşturulan ölçekler aracılığı ile işletmelerin yönetim muhasebesi faaliyetlerini uygulama güçleri ve bu faaliyetler de YMM'lerden aldıkları destekler analizlere tabii tutulmuştur.

Çalışma, Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde YMM'ler ile çalışan işletmelerle gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, yönetim muhasebesi uygulamalarında YMM'lerden yeterli desteği alabilen işletmelerin oranı %17,5, yeterli desteği alamayan işletmelerin oranı ise %82,5 olarak bulunmuştur.

İşletmelerin yönetim muhasebesi ile ilişkili olarak gerçekleştirdikleri, finansal kontrol ve işletme performans ölçümleri en yüksek uygulama gücüne sahip faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde YMM'lerden de yeterli desteği aldıkları görülmektedir. Buna karşın YMM'lerden yeterli desteği alamadıkları; üretim, müşteri ve tedarikçi yönetimi uygulamalarına yönelik gerçekleştirilen faaliyetler de ise uygulama güçlerinin de düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum YMM'lerin yönetim muhasebesi uygulamalarında işletmelere sağlayacağı desteklerin etkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Yönetim Muhasebesi, Yeminli Mali Müşavir (YMM)

Management Accounting Practice Strength of Companies Purchasing Certified Public Accountant (Cpa) Services in Konya Organized Industrial Zone and the Act of Cpas

ABSTRACT

This study aims to determine the extent to which businesses benefit from management accounting in their activities and decision-making processes and the support they receive from CPAs for the use of management accounting in the realization of these activities. In this direction, the tasks of management accounting that will ensure the efficiency of business management in decision-making processes have been determined by making use of the literature. Through the scales created in line with these tasks, the strengths of the enterprises in the implementation of management accounting activities and the supports they received from CPAs in these activities were analyzed.

The study was carried out with enterprises working with CPAs in Konya Organized Industrial Zone. As a result of the analysis, the rate of enterprises that can receive sufficient support from CPAs in management accounting practices was found to be 17.5%, and the rate of enterprises that could not receive sufficient support was found to be 82.5%.

Financial control and business performance measurements carried out by businesses concerning management accounting are the activities with the highest application power. In the process of realizing these activities, it is seen that they receive sufficient support from CPAs. On the other hand, they could not get enough support from CPAs; In the activities carried out for production, customer, and supplier management practices, it has been determined that their implementation strengths is also low. This situation is important in terms of showing the effectiveness of the support that CPAs will provide to businesses in management accounting applications.

Keywords: Accounting, Management Accounting, Certified Public Accountant (CPA)

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, fehmbey@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, iegokturk@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, iyibildiren@yahoo.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 26.11.2020 , Makalenin Kabul Tarihi: 20.01.2021

1. Giriş

Yönetim; insan ve diğer kaynakları mümkün olan en iyi şekilde birleştirerek, örgütsel amaçlara etkin ve verimli ulaşma sürecidir. Diğer bir ifade ile yönetim; iş gücü, sermaye, teknik donanım vb. gibi örgütsel kaynakların, örgütsel amaçları gerçekleştirmek üzere etkin bir şekilde koordine edilmesidir (Güçlü, 2003, s. 63). Bu açıdan yönetim; örgütlerin amaçlarına etkin ve verimli ulaşabilmeleri bakımından zorunlu bir işlemdir.

Muhasebe ise şu şekilde tanımlanmaktadır: İşletmelerde meydana gelen mali nitelikli ve para ile ifade edilebilen olay ve işlemleri belirli bir düzen içerisinde kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden ve yorumlayan bir bilim dalıdır (Karasioğlu, 2019, s. 4).

Bu iki tanımdan hareketle yönetim muhasebesinin amacı; işletme yöneticilerinin sağlıklı karar alabilmeleri için ihtiyaç duydukları bilgilerin sağlanmasıdır. Bu sayede yönetim muhasebesi, işletmenin vizyoner bir bakış açısıyla yönetim kararlarının alınmasını sağlayacak muhasebe kombinasyonunu oluşturan bir fonksiyonu üstlenir (Büyükmirza, 2003, s. 29).

Yönetim muhasebecisini ise bu amaç doğrultusunda; işletme yönetiminde kaynakları işletme amaçlarına yönlendiren kişi olarak tanımlamak mümkündür. Yönetim muhasebesinin ve muhasebecisinin ana odağı her zaman planlama, kontrol ve karar alma için gerekli bilgileri sağlayarak organizasyonun performansını ve karlılığını arttırmaya yöneliktir (Sunarni, 2013, s. 616).

Yönetim muhasebesi kavramını geçmişten günümüze dönemler halinde inceleyerek, hangi amaca yönelik bir faaliyet olduğunu anlamak mümkün olacaktır.

Yönetim muhasebesinin günümüz uygulamalarına ulaşıncaya kadar dört önemli evreden geçtiğini görüyoruz. Kader ve Luther bu evreleri şu şekilde sıralamaktadır: Birinci evre, 1950 öncesini ifade etmektedir ve maliyet tanımlamaları ve finansal kontrol çalışmalarını içermektedir, ikinci evre 1950-1960'lı yıllarda yönetim planlaması ve kontrolünü kapsarken, üçüncü evre 1970'li yıllarda dünyadaki resesyon ve izleyen petrol krizlerinin ardından 1980'li yıllardaki küresel rekabetin artışı ve bilgisayar kullanımının artması ile birlikte muhasebe alanında nitelikli verilere sahip olma dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü ve içinde bulunduğumuz evre ise 1995'ten sonra değer oluşturma, teknolojik gelişmeler ve organizasyonel inovasyonlardan oluşan dönemdir (Magdy & Luther, 2008, s. 4-5). Teknolojinin getirdiği dijital dönüşümün uygulandığı önemli alanlardan birisi de muhasebedir. Muhasebe, bilgiyi karar verme sürecinde daha etkin kullanmak için bulut yazılımlar, büyük veri vb. gibi teknolojilerden etkin olarak yararlanabilmektedir. Son evre ise "Toplum 5.0" veya "Süper akıllı toplum" olarak da ifade edilmektedir. Bu evre ilk olarak Japonya'da tanımlanan ve gelecekte insanların, robotların ve yapay zekanın güç birliği yaptığı bir toplumu temsil etmektedir. Bu evre, "robot" kelimesinin tanımını değiştirerek, yalnızca tekrar eden görevleri yerine getirebilen programlanabilir bir makine olmaktan daha çok bazı senaryolar için insanla işbirliği içinde çalışan işbirlikçi robotlara (Cobot) dönüştürmektedir (Nahavandi, 2019, s.3). Muhasebe, insan ve yapay zeka ile donatılmış cobotların işbirliği ile işletmelerde karar verme ve denetim sürecinde daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılacaktır.

Finansal muhasebe ve yönetim muhasebesinin kullanımı yönetim düzeyine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Çünkü her yönetim düzeyi farklı becerileri gerektirmektedir. Finansal muhasebe ve yönetim muhasebesi arasındaki farklar Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Finansal Muhasebe ve Yönetim Muhasebesi Arasındaki Farklar

Finansal Muhasebe	Yönetim Muhasebesi
İç kullanıcılar yanında dış kullanıcılar için de bilgi sağlama	İç kullanıcılara yönelik bilgi sağlama
Yasal zorunluluk vardır.	Yasal zorunluluk yoktur.
Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine bağlıdır.	Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine bağlı değildir.
Doğru ve zamanında bilgi vermek zorundadır.	Bilginin ilişkili olması ve esnekliği üzerinde durulur.
Geçmiş veriler ve belgelere dayanan mali olaylarla ilgili işlemlerle ilgilenir	Geçmiş veriler yanında gelecekle ilgili veri ve belgelerle ilgilenir.
İşletmeyi bir bütün olarak görür.	İşletmenin bütünü yanında bölümlerine de odaklanır.
Para birimi ile ölçülebilen veriler asıldır. Sayısal bilgiler parasal hesaplamaların gerekliliği durumunda kullanılır.	Parasal veriler yanında sayısal bilgilerin toplanması, işlenmesi ve raporlanması gerçekleştirilir.
Sonuç üretir (kar/zarar)	Sonuçlar için bir araçtır.

Kaynak: Elmacı 2007,17; Ertaş 2015;7

Bu farklarla birlikte finansal muhasebe ile yönetim muhasebesi, muhasebe bilgi sistemini kullanmaları ve bilgi alışverişlerinden dolayı birbirinden bağımsız olarak da düşünülmemelidir. Sonuçta her ikisi de organizasyonlarda muhasebe sisteminin etkin ve verimli kullanılması için çaba sarfetmektedir. Devie, Tarigan ve Kunto (2008) örgüt içinde üç tip yönetim muhasebecisinin varlığından söz etmektedirler. Buna göre birinci düzey yöneticilerde yönetim muhasebecisi, zamanını işlem kaydı ve mali tablo hazırlama ile değerlendirmektedir. İkinci düzey yönetim seviyesinde yönetim muhasebecisi, üst düzey yönetim için stratejik katkı sağlayacak konular üzerinde durmaktadır. Üçüncü düzey yönetim seviyesinde ise yönetim muhasebecisi, veriler ışığında liderlik etme, motive etme ve iletişim kurma görevini üstlenmektedir.

Yönetim muhasebesinin gücünü ortaya koymak örgüt içerisinde yönetim muhasebesinin önemini algılamış ve bu konuda profesyonel bilgi ve tecrübeye sahip bireylerin varlığı ile mümkün olabilecektir. Fakat özellikle kurumsal ve stratejik yapılanmayı gerçekleştirmeyi sağlayamamış sektörlerde profesyonel yöneticilere sahip olmak her zaman mümkün olamamaktadır. Bu durumda ileri muhasebe sistemleri konusunda ekonomik sistem içerisinde yer alan aktörlerden faydalanmak gerekmektedir. Yönetim muhasebesi konusunda bilgi birikimine sahip en kalifiye aktörler yeminli mali müşavirlerdir.

Modern işletme yönetimi ve yöneticisinin gelişen toplumsal talep ve teknolojik yenilikler karşısında daha esnek ve hareket kabiliyeti yüksek düzeyde işletme kararlarının oluşması için daha fazla çaba içerisinde olması gerekmektedir. İşletmelerin yönetiminde doğrudan yer alması da, onları yönlendirme kabiliyeti ve kapasitesine sahip olan yeminli mali müşavirlerin, yön gösterici rolleri ile işletme içerisinde ya da işletmenin dışında bulunmak kaydıyla faaliyetleri planlı olarak denetlemeleri ve devamındaki sorumlulukları büyüktür. Karar alma süreçlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için gerek yasal, gerekse işletme dinamiklerini yönlendirici özelliğe sahip olan yeminli mali müşavirler (YMM), etkin bir işletme yapısı için yönetsel kararların eş zamanlı olması doğrultusunda çaba sarf ederler.

Bu çalışma, işletmelerin dışarıdan hizmet aldığı ya da bünyesinde çalıştırdığı YMM'lerin bilgi ve tecrübelerinden ne ölçüde yararlandığını araştırmaya yöneliktir. Çalışmada izlenilecek yol haritası şu şekilde çizilmiştir; yönetim muhasebesinin işletmelerdeki önemi doğrultusunda görevleri literatür araştırmasında belirlenecek, yeminli mali müşavirlik mesleği hakkında bilgi verilerek yönetim muhasebesinin işletmelerdeki önemi doğrultusunda görevleri, literatür araştırması sonucu tespit edilecek, tespit edilen yönetim muhasebesinin görevlerinin mevcut düzeyde işletme yeterliliği ve bu işletmelerin YMM'lerden ne derecede destek sağlayabildikleri sorularının cevabına yapılacak anket uygulama sonuçları ve analizler ile ulaşılabacaktır.

2. Yeminli Mali Müşavirlik Mesleği ve Kapsamı

Muhasebe mesleğinin 1989 yılında yayınlanan 3568 Sayılı yasa ile kişilik kazandığını söyleyebiliriz. Yasanın 2. maddesinde ülkemizde YMM'lerin yapabilecekleri işler sıralanmıştır. Bu yasaya göre: işletmelerin muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, muhasebe ve finans konularında işletmelere yardımcı olarak onlara müşavirlik hizmetlerinde bulunmak YMM'lerin görevleri arasındadır, aynı zamanda yukarıda belirtilen unsurlara ek olarak buralarda kullanılan belgelerin yasalara uygunluğu konusunda da işletmelere yardımcı olmak durumundadırlar. YMM'ler, işletmelerin mali tablolarını tahlil etmek, denetim işlemlerini yerine getirmek gibi konularda da işletmeye yardımcı olmaktadır.

Yeminli mali müşavirler gerçek veya tüzel kişilerin veya bunların teşebbüs ve işletmelerinin mali tablolarının ve beyannamelerinin yasalarla, muhasebe prensipleri ile muhasebe standartlarına uygunluğunu sağlar. Hesapların denetim standartlarına göre incelendiğini tasdik ederler.

YMM'ler Bakanlığın izni kapsamında tasdik işlemini gerçekleştirirler. 03.01.1990 Tarih ve 20391 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" in 19/d maddesinde "İlgili mevzuat ile Maliye Bakanlığı ve Resmi mercilerce verilecek görevleri yapmaktadır" ibaresi kullanılmıştır. Burada ifade edilen resmi merciler, ilgili bakanlıklar, kurumlar ve kuruluşlar olarak belirtilebilir(Sanayi Bakanlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Sanayi Odaları, YÖK, Tarım Bakanlığı vb. sıralanabilir).

Modern yönetim muhasebesi yöntemleri mevcut muhasebe profesyonellerinin artık sadece muhasebe kayıtlarını tutan veya yöneten olmalarının yanında stratejik karar sürecine desteklerini zorunlu hale getirmiştir (Sedgley & Jackiw, 2001, s.4). Şirket içerisinde yönetim muhasebesini uygulayan bireyler, geleneksel muhasebeci rolünden arınmalıdır. Modern yönetim muhasebesi uygulayıcıları, üst düzey

yönetimin ihtiyaç duyduğu muhasebe verilerini karşılamanın yanında, stratejik yönetim muhasebesi sisteminin uygulanabildiği bir sistemin oluşturulması ile organizasyonun hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik motive edici birer aktöre dönüşmelidir (Devie v.d., 2008, s. 91). Fakat mevcut piyasa, yönetim muhasebesinin görevlerini algılayacak ve geleneksel muhasebecilikten çok modern muhasebe algısına sahip işletme yöneticileri ve uzman personel konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu durumda ekonomik sistem içerisinde yer alan profesyoneller, muhasebe sisteminin bilimsel anlamda kullanılması için sektörlere destek vermelidir. Bu ifade doğrultusunda muhasebe profesyonelleri olan yeminli mali müşavirlere önemli görevler düşmektedir. Yeminli mali müşavirler sadece sistemin istediği vergisel muhasebe yükümlülüğü doğrultusunda işlevlerini sunma eğiliminden kurtularak modern muhasebe algısına hizmet sağlayacak şekilde işletmelerin stratejik kararlarını destekleyici yükümlülüklerini de ortaya koyarak bilgi birikimlerini sektöre aktarmalıdır.

3. Literatür Araştırması ile Tespit Edilen Yönetim Muhasebesinin Görevleri

Yönetim muhasebesi, planlama ve karar alma süreçlerinde işletme yönetimlerini destekleyen, onları kontrol altında tutan muhasebe sistemidir. Geçmiş ve cari dönem bilgilerini sayısal verilerle ortaya koyan yönetim muhasebesi, işletmelerin gelecek planlamaları ve karar alma aşamalarında rasyonel karar vermelerini sağlayacak değerleri işletme yönetimlerine sunar. Bu yönüyle yönetim muhasebesi organizasyonel hedeflere ulaşılması için kontrol görevini üstlenen yönetim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (Dekker, 2016: 86). Özellikle işletmelerin gelişme ve değişme süreçleri ile birlikte yönetim süreci daha kompleks bir hal alacak ve buna bağlı olarak yönetim muhasebesine olan ihtiyaç da artacaktır (Sunarni, 2013, s. 1).

Yönetim muhasebesinin işletmelerdeki sağlayacağı yararları ortaya çıkaran görevlerinin aslında yönetimin temel işlevleri olan planlama, örgütlenme, yürütme ve denetleme ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Yönetim muhasebecisi tarafından hazırlanan geçmişe dönük raporlar, o günkü veya yakın geçmişteki durumu ortaya koyarak geleceğe yönelik planlama çalışmalarına ışık tutmaktadır. Bu aşamada ortaya konulan finansal tablolara bağlı olarak yapılan performans analizleri, maliyet değerlendirmeleri vb. raporlar yer almaktadır. Mevcut durumun tespitini takip eden süreçte ise geleceğe yönelik tahmin ve planlamalar gelmektedir. Yine burada yönetim muhasebesi araçları olan bütçeleme, hedef maliyetleme, sabit varlık yatırım planlamaları vb. planlama öğeleri kullanılmaktadır.

Günümüzde yönetim muhasebecisi, şirket genelinde yer almakta ve Ar-Ge, tasarım, üretim, pazarlama, dağıtım ve tüketici hizmetleri gibi organizasyona çeşitli hizmetler sunan kişilerden oluşmakta ve bu alanlarda üst yönetime düzenledikleri raporları vermektedirler (Bamber vd., 2008, s. 8).

Yönetimin örgüt yapısı arasındaki ilişkilere bakıldığında ise yukarıda da değinildiği gibi özellikle üst düzey yönetim muhasebecisinin sorumluluk sınırları içinde olan liderlik, motive ve iletişim ön plana çıkmaktadır. Bu aşamada taktiksel kararlar, yönetim bilgi teknolojilerinin işletme birimleri içerisinde verimli kullanımı ve birimlerin birbirleri ile koordinasyonu gibi konular temel odak noktasını oluşturmaktadır.

İşletmelerde denetleme fonksiyonu, yönetim muhasebesi araçlarının en yaygın kullanıldığı alan olarak tanımlanabilir. Özellikle planlama aşamasında ortaya konulan hedeflerin gerçekleşme düzeyleri bu işlevin temel yapı taşlarındandır. Örneğin planlama aşamasında oluşturulan bütçelemenin kontrolü ve meydana gelen sapmalar, belirlenen standart maliyetlerin gerçekleşme dereceleri, karlılık hedeflerinin ne derece başarılı olduğu gibi konuların yanında işletmenin tüm birimlerini ilgilendiren balanced scorecard değerlendirmeleri denetleme fonksiyonu kapsamında yer alan bazı yönetim muhasebesi araçları ve amaçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel yönetim muhasebesi içe dönük bir yapıya sahiptir. Stratejik planlama ve stratejik uygulamanın temelini oluşturan stratejik kararlara yardımcı bir yönetim muhasebesi ise, içe dönük uygulamaların yanında dış çevre ile etkileşimi sağlayacak uygulamaları da gerçekleştirmelidir. Bu açıdan ekonomik, teknolojik, sosyal ve siyasal değişimler, bunların mali açıdan işletmelere etkileri, müşteri ve tedarikçi ilişkileri, ürün portföyü, fiyatlar, talep piyasası v.b. konularda da bilgiler toplanarak stratejik kararlara etkili analiz ve raporlar sağlanmalıdır (Ergin & Elmacı, 1999, s. 18). Zira günümüzde değişen şartlar kapsamında işletme dinamiklerini harekete geçirecek stratejik bir yönetimin iç dinamikleri yanında dış dinamikleri ve çevresinin de güçlü olması beklenmektedir.

Yönetim muhasebesi işlevleri göz önüne alınarak, işletmelerin yönetim muhasebesi kullanımlarını tespit etmek çalışmanın esas konusunu oluşturmaktadır. Bu görevlerin algılanması ve bu görevler doğrultusunda yönetim muhasebesi sisteminin kurgulanabilmesi için, ya işletme içinde yönetim muhasebesinden elde edilecek bilgiyi kullanabilecek profesyonellerin mevcut olması ya da dışardan bu desteği sağlayacak profesyonellere ihtiyaç duyulacaktır.

Yönetim muhasebesi ileri derecede muhasebe bilgisi gerektirmektedir. İşletmelerde yönetim muhasebesi uygulamaları önündeki en önemli engellerden birisi ise yönetim muhasebesi sistemini uygulayabilecek uzman personel yetersizliğidir. Bu konudaki yetersizliklerini gidermek için işletmeler, işletme dışından profesyonel yardım alabilirler. Uzman personeller, ekonomik sistemin içerisinde yer alan meslek mensupları olarak mali müşavirler ve yeminli mali müşavirlerdir. Çalışmada muhasebe meslek mensupluğu açısından en üst seviyede bilgi birikimine sahip olduğu kabul edilen YMM'ler analizlere dahil edilmiştir.

Yönetim muhasebesinin işletmelere sağlayacağı yararların tespit edilebilmesi için öncelikli olarak görevleri tespit edilmelidir. Daha sonra bu görevler, faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ile işletmelerin karakteristik yapılarına uygun muhasebe sisteminin geliştirilmesine destek olacaktır.

İşletme yönetiminin önemli işlevlerinden birisi kontrol işlevidir. İşletmelerde kontrol işlevini gerçekleştirecek önemli faaliyetlerden birisi ise performans ölçüm ve yönetimleridir. İşletmelerin performans ölçümleri; işletmelerin doğrudan veya dolaylı yolla mali yönden olumlu etkisini ortaya çıkaran belirli bir amaca haiz ve planlanmış örgütsel faaliyetlerindeki niteliksel ve niceliksel olarak meydana gelen olumlu eylemlerdir (Neely vd., 1995, ss. 80-81). Bir başka ifade ile performans ölçümü, mevcut işletme kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması suretiyle daha önceden tespit edilmiş olan amaçlara ulaşabilme yetisi veya işletmenin belirli bir süreç sonunda elde edilen çıktı ya da sonuçlardır (Hanzlick, 2015, s. 34). Performans ölçümü ile elde edilecek sonuçlar; yöneticilere gelecekte karşılaşılabilecek fırsatlardan yararlanmalarını sağlaması, kaynakları daha etkin kullanmalarını sağlamak yanında işletmeyle ilişkili olan diğer grupların da işletme ile ilgili verecekleri kararlarda yön gösterici olmaktadır (Hilton, 2005, s. 6). Yönetim muhasebesi, yöneticilerin stratejik hedefleri gerçekleştirme ve karar alma aşamalarında kontrol sürecini performans ölçümleri aracılığı ile gerçekleştirmektedir (Rachman, v.d., 1996, s. 170). Yönetim muhasebesi işletmelerde performans ölçümlerini sağlamak adına performans karnelerinin düzenlenmesi, oran analizlerinin yapılması, mali tabloların analizlerinin gerçekleştirilmesi gibi yöntemlerle bu görevi icra etmektedir. İngiltere'de bulunan iki önemli muhasebe enstitüsü Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) ve Institute of Chartered Accountants of Scotland (ICAS); yönetim muhasebesi konusunda uzman olan yeminli mali müşavir ve mali müşavirlerin, işletmelerin performans yapılarını mali açıdan muhasebe ve piyasa temelli olarak ölçümleyebildikleri ve işletme yönetimlerinin, stratejik hedeflere ulaşmak için kontrol sağlayacak ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşabildikleri etkin bir performans ölçüm sisteminin oluşturulmasına yönelik aktif bir rol üstlenmeleri gerektiğini ifade etmektedirler (Neely, 1999, s. 218).

Her ne kadar geleneksel yönetim muhasebesi anlayışı maliyet analizi üstüne kurulmuş olsa da modern yönetim muhasebesi anlayışında finansal kontrol de ön plana çıkmaktadır. (Ovunda, 2015, s. 1890) Finansal kontrol: işletmelerin finansal yönetim sürecinin sağlıklı işletilebilmesi için ve hedeflenen finansal planların gerçekleştirilebilmesi için yapılan kontrollerdir. Finansal kontrolün amacı, işletme kaynaklarının etkin ve etkili bir şekilde varlıklara dönüştürülüp dönüştürülmediğinin tespit edilmesi, işletme sahiplerinin çıkarlarına uygun faaliyetlerin gösterilip gösterilmediğinin denetlenmesi ve işletme karı ve karlılığının devam ettirilmesi amacı ile yapılan faaliyetlerin dürüstlüğünü incelemektir.

İşletme kontrol sürecinde yöneticilere yardımcı olacak unsurlardan birisi de maliyet kontrolüdür. Maliyet kontrolünün amacı işletmelerde karı artırmak amacı ile işletme giderlerinin belirlenerek minimuma indirilme sürecidir. Günümüzde yönetimler, hızla artan rekabet nedeniyle hayatta kalma problemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yalnızca etkin maliyet kontrolü yapan kuruluşlar rekabeti hazırlıklı bir şekilde karşılayabilir ve maliyetlerini minimumda tutarak piyasaya hakim olabilirler. Maliyet odaklı bir yaklaşımı benimseyen işletmelerde, yönetim muhasebesi aracılığı ile yapılan maliyet analizleri, tüm verimsizlikleri ve israfları ortadan kaldırarak işletmeler için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Okutmuş v.d., 2014, s. 65).

Yönetim muhasebesi, maliyet yönetim ve kontrolünü son dönemlerde literatürde de oldukça sık karşılaşılan faaliyet tabanlı maliyetleme, hedef maliyetleme, Kaizen maliyetleme v.b. yöntemleri kullanarak gerçekleştirmektedir. Karar alma sürecinde daha spesifik verilere ulaşılması için de bu yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir (McWatters & Zimmerman, 2016, s. 103).

İşletme yönetiminin geçmişten günümüze temel görevlerinden birisi karlılığı artırmaya yönelik çalışmalarıdır. Geleceğe ilişkin kar planlamasının gerçekleştirilmesinde gelir kadar önemli olan maliyetler ve işletme kapasite yönetimidir. Yönetim muhasebesi maliyet-hacim-kar analizleri yaparak yöneticilerin gelecek planlamalarına yardımcı olmaktadır (Lazol, 2004, s. 237).

Modern yönetim muhasebesi sistemleri, işletmelerin karlılık analizleri yapma ve bu sayede yöneticilerin karar alma süreçlerinde yardımcı olmasını amaçlamaktadır (Dávila vd., 2015, s. 116).

Bütçeler; işletme yöneticilerinin belirledikleri vizyon, misyon, politika ve stratejiler doğrultusunda işletmelerin geleceğine yön veren, kısa orta ve uzun vadede işletmelerin faaliyetlerini önceden planlanan şekilde, üretim ve satışın aksamadan yürütülmesini sağlayan ve böylece işletmelerin nihai hedeflerine ulaşmalarında büyük önem taşıyan yönetsel araçlardır.

Bütçeleme faaliyetlerinin işletmelere sağladığı katkılar maddeler halinde şu şekilde özetlenebilir:

- İşletmeler hazırladıkları bütçeler sayesinde, amaçlarını ve hedeflerini tespit eder.
- Hedefledikleri durum ile gerçekleşen durum arasındaki sapmaları ve nedenlerini tespit ederek gerekli düzeltme işlemini yapar ve ileriye yönelik önlemlerini alır.
- Daha akılcı ve sağlıklı sonuçlar elde edilir.
- Mevcut olanaklarla neler yapılabileceğini ve bu konudaki en doğru ve verimli yolu gösterir.
- Hedeflere ulaşmak için ilerlenen yolda nelere katlanılacağını gösterir.
- İşletmenin sahip olduğu kaynakları en etkili şekilde kullanma olanağı sağlar.
- Yönetimin sağlıklı ve doğru karar almasına yardımcı olur.

Bir işletmede duran varlıklara yapılan yatırımlar sermaye harcamaları olarak adlandırılmakta, yatırım planları (sermaye harcamalarının planlanması) ise sermaye bütçeleme olarak bilinmektedir. Sermaye bütçeleme; uygun ve verimli yatırım alanlarının araştırılması ve sermaye harcama önerilerinin (yatırım projelerinin) değerlendirilmesidir.

Diğer bir ifadeyle sermaye bütçeleme, yeni, karlı, verimli yatırım projelerinin araştırılmasını, bir yatırım önerisinin kabul edilmesinin etkilerini tahmin edebilmek için teknik ve pazarlamaya hatta yönetime ilişkin tüm etmenlerin incelenmesini, her yatırım önerisinin kar sağlama potansiyelini belirlemek için ekonomik analiz yapılmasını içeren çok yönlü bir faaliyet olarak tanımlanabilir (Akgüç, 1994, s. 320).

Ekonomik gelişme ile birlikte işletmelerin çalışma alanları oldukça artmakta ve bu süreç rekabet ortamını da beraberinde getirmektedir. İşletmelerde meydana gelen bu yapısal gelişme aynı zamanda onların bilgi ihtiyaçlarını da ortaya çıkarmaktadır.

İşletmelerin amaçlarına ulaşabilmeleri için ihtiyaç duydukları bilgilerin bir değere sahip olması beklenir. Bir kısım bilgiler, işletme için son derece önemli ve aynı zamanda stratejik bir değere sahip olacaktır. Bilginin zamanlı ve verimli kullanılabilmesi işletme yönetimi kadar, bu sistemi koordine edecek bir sistem olan yönetim muhasebesinin uygulayıcılarının da görev alanına girmektedir.

İşletmenin temel işlevlerinden olan yürütme fonksiyonu içerisinde yönetim muhasebesinin çok yeri olmadığı düşünülse de aslında her aşamada muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilen verilere ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Örneğin tam zamanında üretim yöntemini kullanan bir işletmenin üretim akışının sekteye uğramaması bu verilere bağlı olmaktadır.

Kurumsal işletmelerin önemli bir kısmı bütünleşik bilgi sistemi kullanmaktadır. Bütünleşik bilgi sistemleri işletmelerin birçok fonksiyonlarının ortaya çıkardığı bilgileri bir araya getiren aynı zamanda web aracılığı ile dışarıdan bilgi ile destekleyen veri tabanlarıdır. İşlem ve analize dayalı bu sistemlerin önemli bir parçasını yönetim muhasebesi oluşturmaktadır (Demir, 2008, s. 11).

Bu analizler, müşteri ilişkileri sayesinde müşterinin gelecekteki kazanımlarını düşünerek daha sağlam geleceğe dönük bir talep piyasası oluşturmayı ifade eder. Mevcut süreç rekabet ortamında karlılığı maksimize etme konusunda müşteri önceliğini ön planda tutmayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Artık işletmeler müşterilerine önem vermekte lakin müşterilerini karlılığı doğrultusunda ayırt etmektedir. Çünkü bazı müşteriler az gelir getirirken bazı müşterilerin karlılığı istenilen düzeyin de üstünde olabilmektedir

(McWatters & Zimmerman, 2016, s. 144). İşletme müşterilerinin isteklerini karşılayıp karşılayamadığını belirlemek, yani onların arzu ettikleri malların ve hizmetlerin sunulup sunulmadığını öğrenmek için muhasebe verilerinden faydalanmalıdır (Parker, 2000, s. 63). Müşterilerin farklı istek ve ihtiyaçları yanında gelir seviyeleri ve harcama eğilimleri onların karlılığını belirleyen en önemli özelliklerdir. Yönetim muhasebesi bu ve benzeri bilgileri yöneticiye sunabilecek şekilde dizayn edilmelidir (Hilton & Platt, 2014, s. 185).

Geleneksel muhasebe anlayışı, işletme müşterilerinin karlılığı aynı oranda etkilediğini kabul etmektedir. Yönetim muhasebesi geleneksel muhasebe anlayışından farklı olarak müşteriler özelinde karlılık analizleri yapar. Bu sayede müşteri karlılığını çeşitli unsurlar doğrultusunda analiz ederek spesifik bilgiler sunar. Bu bilgiler, işletme yönetimleri tarafından karlı müşterilere yönelik üretim imkanlarının geliştirilmesine ve karlılığın maksimize edilmesine imkan sağlamaktadır (Kaplan & Anderson, 2007, s. 5).

Müşteri kârlılık analizleri yapan işletmeler yönetim muhasebesi ve maliyet muhasebesinden elde ettiği verileri kullanarak müşteri ve pazar özelinde sınıflandırma yapmakta ve bu sınıflandırma doğrultusunda karlılık analizlerinin yapılmasına imkan sağlamaktadır. Bu durum stratejik kararların alınmasında yöneticinin elini kuvvetlendirmektedir.

İşletmelerde stratejik, operasyonel ve taktiksel olmak üzere üç farklı karar alma yönteminden bahsedilebilir. Stratejik kararlar geleceğe yönelik alınan kararlardır ve belirsizlik seviyesi oldukça yüksektir. Organizasyonun amaçlarının tespit edilmesi ve bu amaçlara ulaşmak için uzun dönemli planlar yapılmasını sağlar. Operasyonel kararlar taktik seviyedeki kararların yürütülmesi için gerekli görevlerin etkin ve verimli bir biçimde yapılmasına imkan sağlar. Taktik karar alma ise stratejik seviyede alınan kararların uygulanması ve kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına yönelik karar alma yöntemleridir.

Yönetim muhasebesi, organizasyonun stratejik hedeflerine ulaşmak için alacağı stratejik kararlara yardımcı olarak yöneticiler tarafından ihtiyaç duyulan operasyonel ve taktiksel kararların oluşturulmasına yönelik bilgiler sağlayan ve bu kararların uygulamaya geçirilmesi için gerekli yapıyı oluşturan muhasebe sistemidir. (Miko, 1998, 53-54; Hilton, 2005, s. 6). Modern yönetim muhasebesi anlayışı, işletmenin bütün karar alma süreçlerinde kullanılacak uygulamaların geliştirilmesine yönelik yönetim muhasebecilerinin etkin görev üstlenmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır. (Li, 2018; ss. 2-3). Bu amaçla sistem içerisinde yönetim muhasebesi ile elde edilecek verilerin işlenmesini ve yönetim muhasebesini bilimsel açıdan kullanma yetisine sahip uzman bir ekibin oluşturulması ve bu ekip tarafından yönetim muhasebesi ile karar alma süreci ve gelecek planlamalarına yardımcı bir veri sisteminin oluşturulması gerekir. Yönetim muhasebecisi bu yönüyle karar alma süreçlerinin etkinliğini sağlayacak organizasyon içerisinde önemli bir aktör olacaktır (Devie v.d., 2008, s. 93).

Etkinlik, verimlilik işletmelerin teknik anlamda performans göstergeleridir. Etkinlik, organizasyonun faaliyetlerinin sonucu olarak amaçlara ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutudur (Horngren, vd., 2000, s. 229). İşçilik, hammadde, malzeme ve diğer girdilerin amaçlar doğrultusunda ne ölçüde etkin ya da yeterli seviyede kullanıldığını gösterirken verimlilik, üretim sürecine dahil edilen girdiler ile bu süreç sonunda elde edilmiş olan çıktılar arasındaki ilişkiyi ifade eder. İşletmenin verimliliği aynı zamanda kontrollü bir şekilde kaynakları en optimum seviyede kullanmak anlamına da gelir. Girdi ve çıktı arasındaki ilişki çıktı/girdi olarak formüle edilir (Prokopenko, 2005, s. 19). Verimlilik, işletmelerde operasyonel yönetim etkinliğinin belirlenmesine yönelik önemli bir ölçüttür. Bütçe hedefleri doğrultusunda üretim kapasitesi, çıktıların tahmini, kaynak gereksinimleri ve maliyet tahminlerinin yapılması için belirli dönemler halinde yönetim muhasebesinden elde edilen veriler doğrultusunda birim bazlı toplantıların yapılması sağlanmalıdır. Bu sayede işletmenin genel performansı ve birim bazlı performans ölçümleri gerçekleştirilerek işletmelerde etkinlik ve verimliliğin sağlanacağı bir yapı oluşturulacaktır.

Ürün kalite yönetimi; müşteri ihtiyaç ve isteklerinin tatminini gerçekleştirmektir. Bu yönetim süreci operasyon performansının iyileştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi vb. amaçlar için kullanılmaktadır. Ürün kalite yönetiminin gerçekleştirilmesi işletmelerin gelecek planlamalarında en önemli yapı taşı olan talep piyasasının korunması ve geliştirilmesi amacı ile de kullanılacaktır. Kalite mevcut müşteri sadakatini sağlarken aynı zamanda yeni talep oluşumunu da sağlayacaktır.

Yönetim muhasebesi sistemi, işletmelerin kalite hedefleri ve maliyetleri hakkında yeterli veriyi sağlayacak yapıda olmalıdır (Yükçü & Doğanöz, 1994, s. 72). Bu sayede kalite maliyetlerinin

ölçümlenebilmesi ve kontrol edilebilmesi mümkün olabilecek ve yönetimin karar alma sürecinde kalite, fiyat ve müşteri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik mantıklı kararlar almasına imkan sağlayacaktır.

Çıktı kalitesinin yönetimini en iyi şekilde anlatan sistem Toplam Kalite Yönetim sistemidir. Bu sistem müşteri beklentilerini ön planda tutarak müşterinin algısı olan kaliteyi bütün işletme faaliyetlerinin yürütülmesi esnasında dikkate alan bir yönetim tarzıdır (Ertuğrul, 2014, s. 85). Müşterinin kalite algısını kalite maliyetlerini oluşturarak işletmeye en az maliyetle istenilen kaliteye ulaşma fırsatı veren bu sistem modern yönetim muhasebesinin ana görevlerinden birini yerine getirmektedir. Kalite yönetiminin uygulamaya geçirilmesi ile ürün ve hizmet kalitesi artırılırken kalite maliyetlerinde de azalma sağlanacak ve sonuç olarak düşük maliyetle iyi kalite sağlanarak müşteri tatmini ve pazar payı artırılabilecektir.

İşletmelerde kontrol ve denetim sürecinde etkili olarak kullanılacak bir yöntem de sapma analizleri yapmaktır (Yalçın, 2009, s. 300). Sürekli iyileştirme çalışmaları, şirketlerin planlamadan üretim sürecinin sonuna kadar yapılan hatalardan ders çıkarılarak daha iyisini elde etmeye yönelik gerçekleştirilen eylemlerdir. Planlanan çıktının nicelik olarak değerinin yanında kalitesinin, üretim zamanının, değer yaratma gücünün istenilen şekilde olması açısından sürekli iyileştirilerek plan ve sonuç arasındaki farkları asgariye indirmek hatta ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaların yapılması ve bu sayede verimliliğin sağlanması yönetim muhasebesinin görevlerinden birisidir. Modern yönetim muhasebesi yöntemlerinden birisi olan kaizen maliyetleme sistemi sürekli iyileştirme sistemi olarak da ifade edilir. Bu sistem işletme yöneticilerinin planlama ve bütçeleme sistemine yardımcı olarak kar planlamasında etkin bir rol üstlenir (Monden & Lee, 1993, s. 26). Kaizen maliyetleme sisteminin her işletmede uygulanması kısa vadede mümkün olmasa bile sapmaların kontrolüne yönelik sürekli iyileştirme çabalarının önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sunarni 2013 yılında yapmış olduğu bir araştırmada yönetim muhasebesinin görevlerini; işletme performanslarını değerlendirmek, finansal maliyet kontrolü, karlılığı artırma, bütçeleme, sabit varlık yatırım planlaması, taktiksel kararlar, üretkenlik/etkinlik geliştirme, müşteri değerini artırmak, ürün kalite yönetimi, ürün geliştirme çalışmaları, müşteri ilişkilerini geliştirme ve yönetim bilgi teknolojileri olarak belirlemiştir (Sunarni, 2013, s. 621).

Sunarni'nin de tespit ettiği bu görevlere ilave olarak müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygun bir üretim devamlılığı için yönetim muhasebesinden elde edilen veriler tedarikçi ilişkilerinin yönlendirilmesi ve geliştirilmesi için kullanılmalıdır.

İşletmelerin müşteri istek ve düşüncelerindeki değişime bağlı olarak organizasyon yapılarındaki değişim pazardaki talep ve müşteri istekleri ve tedarikçilerin kazan kazan politikalarına uygun şekilde belirlenecektir (Dellman & Franz, 1994, s. 16). Mevcut müşterilerle olan ilişkilerin gücü bu istek ve ihtiyaçların önceden tespitine imkan sağlayacaktır. Aynı zamanda mevcut müşterilerin ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda mal ve hizmet sunumu yeni müşterilerin kazanımına da imkan sağlayacaktır. Yönetim muhasebesi kantitatif ölçümler yanında kalitatif değerleri de kullanmaktadır (Edmonds vd., 2000, s. 4). Müşteri kavramı da talep olması ve aynı zamanda satışı ortaya çıkartan asli unsur olması açısından yönetim muhasebesinin önem verdiği bir konudur.

İşletmelerin gelecek planlamasına etken unsurların değerlendirilmesinde, performans yönetiminde, maliyet analizlerinde, karlılık yapısında ve borçlanma yönetimi gibi unsurlarda tedarikçiler ile kurmuş olduğu ilişki önemlidir. Tedarikçilerin sağlayacağı ödeme avantajları, lojistik, hammadde devamlılığı, rakiplere göre öncelik sağlanması gibi konularda tedarikçi ilişkilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. (Folan & Browne, 2005, s. 672) Örneğin bir yönetim muhasebesi uygulaması olan faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin işletmede uygulanmasında hem tedarikçi hem de müşteri ilişkileri ve işletmenin kurumsal kaynak planlamasının beraber kullanılması sistemi daha dinamik hale getirirken aynı zamanda işletmenin kişilere olan bağımlılığını azaltarak kurumsal çalışmasına imkan sağlamaktadır (Kaplan & Anderson, 2007, s. 18).

Organizasyonun yaşamasını sağlayan fonksiyonların sistematik bir şekilde sürekli iyileştirilmesi için üst yönetimin öncülüğünde müşteri odaklı bir yapı sergilemek suretiyle kalifiye personellerin seçilmesi ve bu bireylerin takımlar halinde organize edilmesi gerekir. Demokratik bir katılım ile organizasyon içerisinde maliyet oluşturacak unsurların asgari seviyeye indirgenmesine yönelik sürekli iyileştirmelerle sıfırlanmasını hedefleyen çalışmalar yapılmalıdır.

Yönetim muhasebesi yöntemleri olan değer zinciri analizi, balanced scorecard, faaliyet tabanlı maliyetleme süreçlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için müşteri ve tedarikçi ilişkileri yönetiminin ve bu ilişki sürecindeki elde edilecek verilere olan ihtiyaçtan dolayı yönetim muhasebesini uygulayan işletmelerde müşteri ve tedarikçi ilişkileri yönetiminin de gelişmiş olması beklenen bir gelişme olacaktır.

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda işletme yönetiminin karar alma sürecinde etkinliğini sağlayacak yönetim muhasebesinin görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- İşletme performans ölçümlerini gerçekleştirmek
- Finansal kontrol
- Maliyet kontrolü
- Karlılık analizleri
- Bütçeleme
- Yatırım planlamaları
- Yönetim muhasebesinin uygulanmasına yönelik bilgi teknolojilerinin kullanılması
- Stratejik kararların alınmasında istatistiksel analizlerin yapılması
- Müşteri değeri yaratma analizleri
- Etkinlik ve verimliliğin tespitine yönelik dönemsel raporlar ve değerlendirmeler
- Ürün kalite yönetimi
- Ürün ve hizmet yaratma sürecinde sürekli iyileştirme çalışmaları
- Müşteri ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar
- Tedarikçi ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu görevler doğrultusunda işletmelerin bu görevleri yerine getirme yetisi ve bu görevlerin yerine getirilmesinde yeminli mali müşavirlerin etkinliği tespit edilecektir.

4. Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde YMM Hizmeti Alan Firmaların Yönetim Muhasebesi Uygulama Gücü ve YMM'lerin Rolü

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yönetim muhasebesi; işletmelerde yönetim rolünü gerçekleştiren bireylerin karar alma sürecinde ihtiyaç duyduğu amaçlarına mahsus ve ayrıntı içeren verileri sağlayan özellikli bir muhasebe sistemidir. Bu sistemin işletmelerde optimum faydayı sağlayacak şekilde dizayn edilmesi yetkin muhasebe elemanlarının varlığı ile mümkün olabilecektir. Aynı zamanda bu sistemin oluşturulmasında ve uygulanmasında, işletme dışından da uzman destek alınmalıdır.

Yeminli mali müşavirler, asli görevleri olarak muhasebe, finans ve mali konularda belgelere dayanmak sureti ile inceleme ve denetimi gerçekleştirme, kayıtların, yasa ve yönetmelikler ile birlikte, muhasebe standartları ve prensiplerine uygun tutulduğunu inceleme ve onaylama görevlerinin yanında, işletmelerin muhasebe sistemlerini kurma ve geliştirme konularında da destek vermektedirler. Bu açıdan bakıldığında YMM'ler yönetim muhasebesi uygulamalarında bu sistem aracılığı ile elde edilecek verilerin yönetim faaliyetlerinde kullanılmasında dışarıdan destek sağlayacak ve bu işletmelere danışmanlık yapabilecek en amir özelliklere sahip mesleki uzmanlardır.

Bu çalışma Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde (OSB) faaliyet gösteren işletmelerde yönetim muhasebesi uygulamalarının varlığı ve bu uygulamalarda YMM'lerin etkinliğini yönetim muhasebesi sisteminin görevleri doğrultusunda değerlendirmeyi hedeflemektedir.

4.2. Araştırma Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmada Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren ve yeminli mali müşavir ile çalıştığı tespit edilen işletmelerin yönetim muhasebesi görevlerine uygun faaliyetleri gerçekleştirme güçleri ve bu faaliyetlerde yeminli mali müşavirlerden aldıkları desteklerin tespitine yönelik olarak veri toplamak amacı ile anket yapılmıştır.

Çalışmada, nicel veriye dayalı genel ve ilişkisel tarama modeli esas alınmıştır. Çalışmada kullanılan tarama ifadesi ise; evren içinde bir grubun, örnek ya da örnek evrenden modelleri taramaktır. Bu modeller,

iki veya daha fazla değişken arasındaki birlikteliğin varlığını veya derecesini belirlemeye yönelik araştırma modelleridir (Karasar, 2012, s. 79).

Anketler YMM'lerle çalışan işletmeler içerisinde sistematik örneklem yöntemi kullanılarak seçilen 123 şirkete ulaştırılmış fakat şirket yönetim politikaları, bilgilerinin dışarıya aktarılmak istenmemesi ve anketlerde verilen cevapların eksik olması dolayısı ile 57 işletmenin verileri analizlerde kullanılmıştır.

Anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde şirketlerin genel durumunu ölçen bilgiler sorulmuştur. Anketin ikinci ve üçüncü bölümde literatür çalışması ile elde edilen yönetim muhasebesinin görevleri kullanılarak ölçekler oluşturulmuştur.

Anketin ikinci bölümü işletmelerin yönetim muhasebesinin görevlerini ne derecede gerçekleştirebildiklerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. 5'li Likert Ölçeği' ne göre hazırlanan bu bölümde 14 farklı görev doğrultusunda etkinlik 5 dereceli olarak (1: uygulanmamaktadır; 5: tam dereceli olarak uygulanmaktadır) ölçülmüştür.

Anketin üçüncü bölümünde ise bu görevlerin gerçekleştirilmesi sürecinde yeminli mali müşavirlerden alınan destekler 5'li Likert Ölçeği'ne göre (1: destek almıyoruz; 5: tam destek alıyoruz) gerçekleştirilmiştir.

Bu aşamaların gerçekleştirilmesine yönelik anket verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analizde; frekans, standart sapma, ortalama, Cross Table ve Wilcoxon Signed Rank (PASW) test yöntemleri uygulanmıştır.

4.3. Araştırma Analizi, Bulgular ve Yorumu

Araştırma ile ilgili analizler, bulgular ve bunların değerlendirilmesi ve yorumlanması bu bölümde ele alınacaktır.

4.3.1. Anketin Güvenilirlik Testi

Anketin güvenilirliğini test etmek amacı ile ikinci bölümde (işletmelerin yönetim muhasebesinin görevleri ile uygun faaliyetleri gerçekleştirme düzeyleri) ve üçüncü bölümde (yönetim muhasebesine uygun faaliyetleri gerçekleştirme düzeylerine YMM'lerin sağladığı destek dereceleri) güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda faaliyetleri gerçekleştirme düzeyleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilme düzeylerinde YMM'lerden sağlanan destekler 5'li derecelendirme yöntemi ile değerlendirilmektedir.

Ölçeklerin iç tutarlılığının değerlendirilmesinde Cronbach Alpha Reliability Analysis yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem dereceleme yapılan anket sorularının iç tutarlılıklarının ölçümünde kullanılan bir yöntemdir (Ercan & Kan, 2004, s. 213). Cronbach Alfa testinin sonuçları şu şekilde değerlendirilmelidir (Yıldız & Uzunsakal, 2018, s. 19);

$0 < \alpha < 0.40$ ise güvenilir değil

$0.40 < \alpha < 0.60$ ise düşük güvenilirlikte

$0.60 < \alpha < 0.80$ ise oldukça güvenilir

$0.80 < \alpha < 1.00$ ise yüksek güvenilirlikte

Anket 2. bölüm ölçeğinin iç tutarlılığı Cronbach Alpha değeri $\alpha=0,962$, Anket 3. Bölüm ölçek iç tutarlılığı Cronbach Alpha değeri ise $\alpha= 0,959$ olarak bulunmuştur. Ayrıca sorular arasındaki Corelation Matrix'leri incelendiğinde de birbirleri ile pozitif korelasyonlu sorular oldukları görülmektedir. Bu durum yönetim muhasebesinin görevleri ile ilgili her iki bölümde belirlenen faaliyetlere ilişkin ölçek ifadelerinin yüksek güvenilirlikte olduğu anlamına gelmektedir.

4.3.2. Şirketlerin Genel Durumlarının Tespitine Yönelik Sonuçlar

Şirketlerin genel durumlarını tespit etmeye yönelik elde edilen değerler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Şirketlerin Genel Durumları

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde	S.S.	X
İstihdam Edilen Çalışan Sayısı	11-50	24	42,1	1,264	3,28
	51-100	8	14,0		
	101-150	10	17,5		
	150+	15	26,3		
Faaliyet Sektörü	Gıda	6	10,5	3,318	5,75
	Demir -Çelik	21	36,8		
	Plastik	1	1,8		
	Makine	11	19,3		
	Enerji	2	3,5		
	Ambalaj	3	5,3		
	Otomotiv	10	17,5		
	Metal İşleme	3	5,3		
Sektördeki Faaliyet Süreleri	1-10	4	7,0	3,09	1,123
	11-20	13	22,8		
	21-30	22	38,6		
	31-40	10	17,5		
	40 üzeri	8	14,0		
İşletmelerin Hukuki Statüsü	A.Ş.	30	52,6	0,504	1,47
	Ltd. Şü	27	47,4		
Şirket Sermayesi	0-500.000	1	1,8	3,04	0,944
	501.000-1.000.000	14	24,6		
	1.001.000-5.000.000	31	54,4		
	5.001.000-10.000.000	4	7,0		
	10.000.000 üzeri	7	12,3		
İşletmelerin Yıllık Satış Cirosu	1.001.000-5.000.000	22	38,6	2,02	0,896
	5.001.000-10.000.000	12	21,1		
	10.000.000 üzeri	23	40,4		

İstihdam ettiği personel sayılarına göre işletmelerin %42,1'i 11 ile 50 arası personel çalıştırmakta, %26,3'ü ise 150 üzeri personel istihdam etmektedir.

Ankete katılan işletmelerin farklı sektörlerde yer aldığı Tablo 2'de görülmektedir. İşletmelerin başlıca faaliyet gösterdikleri sektörler ise sırası ile %36,8'i demir çelik, %19,3'ü makine ve %17,5'i otomotivdir. Sektördeki faaliyet süreleri incelendiğinde; 21-30 yıl arasında faaliyet süresine sahip olan şirketler, ankete katılan şirketlerin %38,6'sını, 1 ile 10 yıl arasında şirket faaliyeti olanlar %7'sini oluştururken, 40 ve daha fazla yıldır faaliyet gösteren şirketlerin oranı ise %14'tür. Hukuki statüleri açısından bakıldığında ise %52,6'sı Anonim Şirket ve %47,4'ü Limited Şirket şeklinde teşkil olmaktadır.

İşletmeler şirket sermayeleri açısından incelendiğinde %54,4'ü 1.000.000 ila 5.000.000 TL arası sermayeye sahiptir. Yıllık satış cirosu olarak ise %38,6'sı 1.000.000 ila 5.000.000 TL arası yıllık satış cirosuna sahipken %40,4'ü 10.000.000 ve üzeri satış cirosuna sahip olduğu görülmektedir.

4.3.3. Şirketlerin Muhasebe Departmanları ve Personel Durumlarına Yönelik Sonuçlar

Ankete katılan işletmelerin muhasebe departmanları ve personelleri ile ilgili bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Muhasebe Departmanlarının ve Personelleri

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde	S.S.	X
Muhasebe Departmanı Var mı?	Evet	53	93	0,258	1,07
	Hayır	4	7		
Muhasebe Finansman Alanında Çalışan Personel Sayısı	1	12	21,1	2,44	1.118
	2	21	36,8		
	3	14	24,6		
	4	7	12,3		
	5+	3	5,3		
Muhasebe Finans Departman Personelinin Eğitim Durumu	Lise Öncesi	1	0,7	3,45	0,849
	Lise	20	14,2		
	Ön Lisans	45	31,9		
	Lisans	65	46,1		
	Yüksek Lisans	10	7,1		
	Doktora	0	0		

İşletmelerin % 93'ü muhasebe ve finansman faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ayrı bir departmana sahiptir.

Ankete katılan işletmelerde muhasebe finansman faaliyetlerini yürüten personel sayıları ve bu personellerin eğitim durumları incelendiğinde Tablo 3'teki bilgilere ulaşılmıştır.

İşletmelerin tamamında muhasebe finansman faaliyetlerini yürüten en az 1 personel bulunmaktadır. Genel durum itibarı ile işletmelerin 2 ila 3 muhasebe – finansman personeli çalıştırdıkları görülmektedir. Muhasebe finans personelinin büyük çoğunluğu ön lisans ve lisans mezunlarından oluşmaktadır. Yönetim muhasebesi, muhasebenin bilimsel anlamda uygulanmasını gerektiren bir alandır. Bu konu bilimsel süreçte eğitim alan bireylere ihtiyacı ortaya koyar. Yüksek lisans mezunu bireylerin sayısının %7,1 iken doktoralı personelin olmaması dikkat çekicidir.

4.3.4. Yönetim Muhasebesi ile İlişkili Faaliyetlerde YMM Destekleri

İşletme faaliyetleri ve yönetim muhasebesi ilişkisi içerisinde işletmelerin yönetim muhasebesi uygulama güçleri ve bu faaliyetlerde yeminli mali müşavirlerden aldıkları destek dereceleri ile ilgili analizler bu bölümde gerçekleştirilecektir. Öncelikli olarak şirketlerin mevcut durumda yönetim muhasebesi uygulama güçleri tespit edilmiş daha sonra ise bu faaliyetlerle ilgili YMM'lerden almış oldukları destekler değerlendirilmiştir.

4.3.4.1. Şirketlerde Yönetim Muhasebesi ile İlişkili Faaliyetlerin Gerçekleştirilme Dereceleri

Şirketlerin yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda faaliyetleri gerçekleştirme durumları 5'li derecelendirme şeklinde ölçümlenmiştir. Ölçümlemede işletme yetkililerinin ifadelerine 1 = yapılmamakta, 2 = az dereceli, 3 = orta dereceli, 4 = iyi dereceli, 5 = çok iyi dereceli olmak üzere 5'li bir derecelendirme doğrultusunda cevap vermeleri istenilmiştir. Verilen cevapların frekansları, yüzdeleri, ortalaması ve standart sapması Tablo 4' de gösterilmiştir.

Tablo 4. Şirketlerin Yönetim Muhasebesinin Görevleri Doğrultusunda Yaptıkları Faaliyetleri Gerçekleştirme Dereceleri

DEĞİŞKEN		DERECE					X	SS
		1	2	3	4	5		
Finansal Kontrol	N	4	10	10	6	27	3,74	1,395
	%	7,0	17,5	17,5	10,5	47,4		
İşletme Performans Ölçümleri	N	3	12	10	6	26	3,70	1,375
	%	5,3	21,1	17,5	10,5	45,6		
Bütçeleme	N	12	8	9	12	16	3,21	1,521
	%	21,1	14,0	15,8	21,1	28,1		
Yatırım Planlamaları	N	13	12	7	8	17	3,07	1,580
	%	22,8	21,1	12,3	14,0	29,8		
Yönetim Muhasebesinin Uygulanmasına Yönelik Bilgi Teknolojilerinin Kullanılması	N	16	12	6	5	18	2,95	1,652
	%	28,1	21,1	10,5	8,8	31,6		
Maliyet Kontrolü	N	23	11	9	4	10	2,42	1,511
	%	40,4	19,3	15,8	7,0	17,5		
Karlılık Analizleri	N	28	6	8	8	7	2,30	1,500
	%	49,1	10,5	14,0	14,0	12,3		
Etkinlik ve Verimliliğin Tespitine Yönelik Dönemsel Raporlar ve Değerlendirmeler	N	26	14	8	5	4	2,07	1,266
	%	45,6	24,6	14,0	8,8	7,0		
Stratejik Kararların Alınmasında İstatistiksel Analizlerin Yapılması	N	33	8	6	3	7	2,00	1,427
	%	57,9	14,0	10,5	5,3	12,3		
Ürün ve Hizmet Yaratma Sürecinde Sürekli İyileştirme Çalışmaları	N	36	12	3	2	4	1,70	1,180
	%	63,2	21,1	5,3	3,5	7,0		
Ürün Kalite Yönetimi	N	39	6	6	5	1	1,65	1,094
	%	68,4	10,5	10,5	8,8	1,8		
Müşteri Değeri Yaratma Analizleri	N	41	9	3	3	1	1,49	0,947
	%	71,9	15,8	5,3	5,3	1,8		
Tedarikçi İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	N	42	8	3	3	1	1,47	0,947
	%	73,7	14,0	5,3	5,3	1,8		
Müşteri İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	N	43	7	3	3	1	1,46	0,946
	%	75,4	12,3	5,3	5,3	1,8		
Genel Ortalama		2,37						

İşletmeler yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda orta düzeyde ($X=2,37$) faaliyetler gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda faaliyetlere genel olarak bakıldığında ortalamanın altında kaldığı ($X=2,37$) görülmektedir. İşletmelerde yönetim muhasebesi görevleri doğrultusunda en etkin yapılan faaliyetler finansal kontrol, işletme performans ölçümleri, bütçeleme ve yatırım planlama, en az etkin olarak yapılan faaliyetler ise müşteri ve tedarikçi ilişkilerini geliştirmeye yönelik faaliyetler ve müşteri değer yaratma analizleri olduğu tespit edilmiştir.

4.3.4.2. Faaliyetlerle İlgili Yeminli Mali Müşavirlerden Alınan Destek Dereceleri

3. bölüm sorularında yönetim muhasebesi görevleri doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetlerde işletmelerin YMM'lerden destek alma düzeylerini derecelenmeleri istenmiştir. Ölçümlemede, 1 = destek alınmıyor, 2 = az dereceli, 3 = orta dereceli, 4 = iyi dereceli, 5 = çok iyi dereceli olmak üzere 5'li bir derecelendirme gerçekleştirilmiştir. Verilen cevapların frekansları, yüzdeleri, ortalaması ve standart sapması Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. YMM'lerden Destek Alma Düzeyi

DEĞİŞKEN	DERECE					XX	SS	
	1	2	3	4	5			
İşletme Performans Ölçümleri	N	3	8	8	6	15	3,55	1,377
	%	7,5	20,0	20,0	15,0	37,5		
Finansal Kontrol	N	5	7	7	7	15	3,49	1,451
	%	12,2	17,1	17,1	17,1	36,6		
Yönetim Muhasebesinin Uygulanmasına Yönelik Bilgi Teknolojilerinin Kullanılması	N	4	9	5	5	8	3,13	1,432
	%	12,9	29,0	16,1	16,1	25,8		
Bütçeleme	N	6	6	3	3	7	2,96	1,594
	%	24,0	24,0	12,0	12,0	28,0		
Yatırım Planlamaları	N	6	9	7	5	6	2,88	1,386
	%	18,2	27,3	21,2	15,2	18,2		
Maliyet Kontrolü	N	12	3	3	0	10	2,75	1,818
	%	42,9	10,7	10,7	0	35,7		
Karlılık analizleri	N	29	13	7	2	6	2,25	1,578
	%	46,4	25,0	7,1	0	21,4		
Stratejik Kararların Alınmasında İstatistiksel Analizlerin Yapılması	N	13	1	3	0	5	2,23	1,688
	%	59,1	4,5	13,6	0	22,7		
Etkinlik ve Verimliliğin Tespitine Yönelik Dönemsel Raporlar ve Değerlendirmeler	N	13	5	4	4	13	2,12	1,451
	%	50,0	19,2	15,4	15,4	50,0		
Ürün ve Hizmet Yaratma Sürecinde Sürekli İyileştirme Çalışmaları	N	12	5	2	1	3	2,04	1,430
	%	52,2	21,7	8,7	4,3	13,0		
Müşteri Değeri Yaratma Analizleri	N	12	2	4	0	1	1,74	1,147
	%	50,0	19,2	15,4	0	15,4		
Ürün Kalite Yönetimi	N	12	3	3	0	1	1,68	1,108
	%	63,2	15,8	15,8	0	5,3		
Tedarikçi İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	N	12	3	3	0	1	1,68	1,108
	%	63,2	15,8	15,8	0	5,3		
Müşteri İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	N	12	3	3	0	1	1,68	1,108
	%	63,2	15,8	15,8	0	5,3		

Bir önceki bölümde işletmelerin faaliyetleri gerçekleştirme derecelerinin yeterli seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Yönetim muhasebesinin belirlenen görevleri doğrultusunda faaliyetleri yeterli seviyede gerçekleştiremeyen bu işletmelerin, bu faaliyetleri gerçekleştirme süreçlerinde YMM'lerden ise orta dereceli bir destek aldıkları görülmektedir ($X=2,44$). Bu durum faaliyetleri yeterli derecede gerçekleştiremeyen işletmelerin yeminli mali müşavirlerden daha etkin bir destek almaları gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Destek alma düzey ortalamaları en yüksek olan faaliyetler, işletme performans ölçüm ve finansal kontrol süreci, bilgi teknolojilerinin kullanılması ve bütçeleme faaliyetleri iken daha az desteğin alındığı ve ortalamayı düşüren faaliyetler ise müşteri değeri yaratma analizleri, ürün kalite yönetimi, tedarikçi ve müşteri ilişkileri faaliyetleridir. Ortalamayı düşüren faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik YMM destekleri yönetim muhasebesi uygulama gücünü artıracaktır.

Tablo 6. Şirketlerin Yaptıkları Faaliyetler ve YMM'lerden Destek Alma Sıralama Sonuçları (En çoktan en aza doğru sıralanmıştır)

Sıra	Şirketlerin Faaliyet Gerçekleştirme Güçleri	Faaliyetlerde YMM'lerden Aldıkları Destekler
1	Finansal Kontrol	İşletme Performans Ölçümleri
2	İşletme Performans Ölçümleri	Finansal Kontrol
3	Bütçeleme	Yönetim Muhasebesinin Uygulanmasına Yönelik Bilgi Teknolojilerinin Kullanılması
4	Yatırım Planlamaları	Bütçeleme
5	Yönetim Muhasebesinin Uygulanmasına Yönelik Bilgi Teknolojilerinin Kullanılması	Yatırım Planlamaları
6	Maliyet Kontrolü	Maliyet Kontrolü
7	Karlılık Analizleri	Karlılık Analizleri
8	Etkinlik ve Verimliliğin Tespitine Yönelik Dönemsel Raporlar ve Değerlendirmeler	Stratejik Kararların Alınmasında İstatistiksel Analizlerin Yapılması
9	Stratejik Kararların Alınmasında İstatistiksel Analizlerin Yapılması	Etkinlik ve Verimliliğin Tespitine Yönelik Dönemsel Raporlar ve Değerlendirmeler
10	Ürün ve Hizmet Yaratma Sürecinde Sürekli İyileştirme Çalışmaları	Ürün ve Hizmet Yaratma Sürecinde Sürekli İyileştirme Çalışmaları
11	Ürün Kalite Yönetimi	Müşteri Değeri Yaratma Analizleri
12	Müşteri Değeri Yaratma Analizleri	Ürün Kalite Yönetimi
13	Tedarikçi İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	Tedarikçi İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar
14	Müşteri İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar	Müşteri İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar

Şirketlerin gerçekleştirme gücü en yüksek olan faaliyetleri; finansal kontrol ve işletme performans ölçümleri, yeminli mali müşavirlerden de en fazla destek aldıkları faaliyetlerdir. Buna karşın Ürün, tedarikçi ve müşteri ilişkileri ile ilgili gerçekleştirme güçleri düşük faaliyetler de de yeminli mali müşavirlerden yeterli desteği alamadıkları görülmektedir.

4.3.5. Yönetim Muhasebesi ile İlişkili Faaliyetlerin Ölçek Ortalamaları Açısından YMM Desteklerinin Analizi

İlk aşamada her bir faaliyet açısından verilen cevaplar analiz edilmiş ve buna göre yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda tespit edilen faaliyetlerde yeminli mali müşavirlerin sundukları destekler değerlendirilmiştir. İkinci aşamada ise şirketlerin mevcut durumda yönetim muhasebesi faaliyetleri gerçekleştirme düzeyi genel ölçek ortalamaları (Ölçek 1) ile YMM'lerden aldıkları destek düzeyi genel ortalama ölçeği (Ölçek 2) karşılaştırılarak YMM'lerden aldıkları desteklerin etkinliği ölçülecektir. Etkinliğin ölçülmesi amacı ile her iki ölçek sonuçları arasında farkın değerlendirilmesi ve YMM'lerin etkinliğinin tespiti için Wilcoxon Signed Ranks Test uygulanmıştır.

4.3.5.1. Gerçekleştirilen Faaliyetler ve Bu Faaliyetlerin Gerçekleştirilme Derecesinde YMM'lerin Destek Dereceleri Genel Ölçek Ortalamalarının Karşılaştırılması Sonucu YMM'lerin Etkinliğinin Tespiti

Bu süreçte her iki ölçek genel ortalama puanları karşılaştırılacaktır. YMM'lerin etkinliğinin tespiti için karşılaştırma sonucunda beklenen değer YMM'lerin destek derece puanlarının en az işletmelerin hali hazırda uygulama derece puan ortalamaları kadar veya daha yüksek olması durumudur.

Modelde hipotezler şu şekilde belirlenmiştir.

H_0 = Şirketlerin faaliyetleri gerçekleştirme gücü ile YMM'lerin etki düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur. YMM'ler mevcut uygulanma düzeyi kadar etki gerçekleştirmektedir.

H_1 = Şirketlerin faaliyetleri gerçekleştirme düzeyi ile YMM'lerin etki düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. YMM'ler mevcut yönetim muhasebesi faaliyetlerine yeterli derecede destek sağlayamamaktadır.

H_2 = Şirketlerin faaliyetleri gerçekleştirme düzeyi ile YMM'lerin etki düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. YMM'ler şirketlerin mevcut yönetim muhasebesi faaliyetlerine yeterli derecede destek sağlamaktadır.

İşletmelerin yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda faaliyetlerin gerçekleştirilme sürecinde, YMM'lerin etkin destek sunma durumunun tespitine yönelik olarak ölçek ortalamalarının normal dağılımı test edilmiştir. Birden çok normallik testi mevcuttur. En çok kullanılan testler içinde Shapiro-Wilks W Test ve Kolmogorov-Smirnov Test uygulanmaktadır (Hair vd., 2010, s. 185). Bu amaçla her iki ölçeğimizin ortalamalarının normallik dağılımı incelendiğinde elde edilen sonuçlar şu şekildedir.

Tablo 7. Normallik Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ölçek1	,141	57	,007	,919	57	,001
Ölçek 2	,230	57	,000	,746	57	,000

Her iki test sonucuna göre her iki ölçeğin anlamlılık değeri 0,05'den düşük çıktığı için normal dağılmadıkları gözlemlenmiştir. Buna göre parametrik bir test yerine nonparametrik bir test olan Wilcoxon Signed Rank (PASW) Testi uygulanmıştır.

Tablo 8: Wilcoxon Signed Rank (PASW) Test Sonuçları

		n	Mean Rank	Sum of Ranks
Ölçek 1	Negative Ranks	44 ^a	31,18	1372,00
Ölçek 2	Positive Ranks	10 ^b	11,30	113,00
Ties		3 ^c		
Total		57		

Ölçek 2 < Ölçek 1

Ölçek 2 > Ölçek 1

Ölçek 2 = Ölçek 1

Z	-5,423 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000
Wilcoxon Signed Ranks Test ^a	

Elde edilen sonuçlara göre işletmelerin yönetim muhasebesinin görevleri doğrultusunda faaliyetleri gerçekleştirme gücü ortalama puanları ile YMM'lerden aldıkları destek ortalama puanları arasında anlamlı bir fark vardır. (Ölçek 1 ort = 31,18; Ölçek 2 ort= 11,30; z = -5,423, p = 0,000).

44 işletmenin yönetim muhasebesini gerçekleştirme güçleri derece ortalamaları, YMM'lerden bu faaliyetlerde destek alma derece ortalamalarından yüksek iken, 10 işletmede bu faaliyetleri gerçekleştirme derece ortalamaları, YMM'lerden aldıkları destek ortalamalarından düşüktür. 3 işletmede ise ölçek ortalamalarının eşit olduğu görülmektedir. 44 işletme yönetim muhasebesi ile ilgili faaliyetleri gerçekleştirirken YMM'lerden etkin düzeyde destek alamamakta, 10 işletmenin ise bu faaliyetleri gerçekleştirirken etkin bir düzeyde destek aldığı görülmektedir. 3 işletmede ise yapılan faaliyetlerde YMM'lerin eşit dereceli desteği görülmektedir. Bu 3 işletmede de YMM'lerden alınan destekler mevcut uygulama gücünü artırmadığı için YMM lerin etkinliğinden bahsedilemeyecektir. Bu durumda H₁ hipotezi kabul edilmelidir.

5. Sonuç

Yönetim muhasebesinin, işletmelerde yönetim sürecinde verilecek kararlara yardımcı bir muhasebe sistemi olarak kullanılması gerektiği inancındayız. Özellikle belirli büyüklükteki işletmelerin karar alma sürecinde yönetim muhasebesinden yararlanmaları rekabet ve teknolojik üstünlük oluşturmaları açısından önem arz etmektedir. İşletmelerde oluşan verilerin gelecek planlamalarında ve karar alma süreçlerinde kullanılabilmesi ve yönetim muhasebesinden yararlanmaları için işletmelerin muhasebe sistemlerinin bilimsel ve modern şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Çalışmada işletmelerin yönetim muhasebesi ile ilişkili finansal kontrol, işletme performans ölçümleri, bütçeleme ve yatırım planlama faaliyetlerinde gerçekleştirme güçlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık işletmeler yönetim muhasebesi ile ilgili bilgi akışını sağlayacak bilgi teknolojilerinin kullanımını yanında diğer yönetim muhasebesi ile ilgili maliyet kontrolü, karlılık analizleri, etkinlik ve verimliliğin tespitine yönelik dönemsel rapor ve değerlendirmeler, istatistiksel analizler, sürekli iyileştirme, ürün kalite yönetimi, müşteri değer yaratma, tedarikçi ve müşteri ilişki geliştirmeye yönelik faaliyetlerde yeterli ve istenilen seviyede uygulama gücüne sahip değildir.

Uygulama gücü düşük faaliyetlerin gerçekleştirilme sürecinde YMM'lerden yeterli derecede destek alınmadığı görülmektedir. Bu durum yeminli mali müşavirlerin, işletmelerde yönetim muhasebesi ile ilişkili işletme faaliyetlerinde verecekleri desteklerin önemini de ortaya koymaktadır.

Mevcut durumda tespit edilen faaliyetleri gerçekleştiren işletmelerin yalnızca %17,5'inin bu faaliyetleri yapabilme derecelerinde yeminli mali müşavirlerden yeterli desteği alabildiği görülmekte %82,5'inin ise yeminli mali müşavirlerden yeterli desteği alamadığı görülmektedir.

Sistemin işleyişini koordine edecek en üst dereceli profesyonel yetkinliğe sahip olan yeminli mali müşavirler sadece vergisel uygulamalar olarak değil aynı zamanda bilimsel olarak da işletmelere muhasebe bilgi sisteminin uygulanması açısından yeterli desteği vermelidirler. Bu destek sayesinde işletmelerin kurumsal yapısına entegre bir muhasebe sisteminin varlığına imkan sağlanacaktır. Bununla birlikte yönetim muhasebesinin görevlerinin ortaya çıkaracağı yararları algılayan işletmeler ve muhasebe meslek mensuplarının sayıca artışı muhasebeye ve muhasebe meslek mensuplarına verilen önemi artırarak organizasyon içerisinde değer gören ve yönetime katkı sağlayan birer aktör olmalarına da imkan sağlayacaktır.

6. Extended Abstract

Managers are faced with various problems almost every day during the period regarding their business activities and they make and implement decisions to solve these problems. Most of the data underlying the decisions taken are obtained from the accounting information system of the enterprise. Management accounting, which is an indispensable part of the management function, which is defined as the planning, organization, execution and control of business activities; It is one of the biggest assistants of business management in the decision-making phase. Decision making; Since it can be defined as choosing between options to reach a result, management accounting has an important role in making plans for the future by revealing the situation that occurred in the past with numerical data and performing the control function by comparing the planned and actual results. Management accounting is an information system that constitutes the whole of the accounting process carried out by putting business managers in focus, starting from the collection of information as raw data to the stage of making a report according to the need. The management accountant assumes important duties in analyzing the existing information system in the enterprise, developing and using the system in line with the objectives. In a research conducted by Sunarni in 2013, the duties of management accounting; determined as; evaluating business performance, financial cost control, increasing profitability, budgeting, fixed asset investment planning, tactical decisions, productivity/efficiency improvement, increasing customer value, product quality management, product development studies, customer relationship development, and management information technologies. In addition to these tasks, the data obtained from management accounting should be used to direct and develop supplier relations for a production continuity in line with customer demands and needs.

Management accounting has demonstrated change and evolution depending on the periodic needs and the structures of the enterprises. It is seen that management accounting has gone through four important phases until it reaches today's practices: The first phase refers to the pre-1950 and includes cost definitions and financial control studies. While the second phase covers management planning and control in the 1950s and 1960s, the third phase appears before us, as emerges as the period of having qualified data in the field of accounting with the increase in global competition and the increase in computer use in the 1980s following the global recession and subsequent oil crises in the 1970s. Finally, the fourth phase is the period consisting of that of value creation, technological developments, and organizational innovations after 1995. The change in the activities and processes of businesses has also shaped the change in

management accounting. In recent years, the use of advanced production technologies, the intensification of global competition and the stagnation in the economies, etc. have diversified and differentiated the information managers need to find solutions to these problems.

Demonstrating the power of management accounting will be possible with the presence of individuals who have perceived the importance of management accounting within the organization and have professional knowledge and experience in this field. However, it is not always possible to have professional managers, especially in sectors that cannot achieve institutional and strategic structuring. In this case, it is necessary to benefit from the actors included in the economic system regarding advanced accounting systems. The most qualified actors with knowledge in management accounting are Certified Public Accountants. Although not directly involved in the management of businesses, certified public accountants, who have the ability and capacity to direct them, have great responsibilities in the planned continuation of the activities, provided that they are inside or outside the business. Certified public accountants are required not only to get rid of the tendency to offer their functions in line with the tax accounting obligation requested by the system, but also to transfer their knowledge to the sector by revealing their obligations to support the strategic decisions of the companies in a way to serve the modern accounting perception.

The aim of this study is to target; determine the degree to which business managements perform their activities in the decision-making processes in line with the duties of management accounting and the support they receive from certified public accountants in the process of realizing these activities.

In the study, it has been determined that companies have high implementation strength in financial control, business performance measurements, budgeting and investment planning activities related to management accounting. On the other hand, businesses use information technologies to ensure the flow of information about management accounting, as well as other management accounting related cost control, profitability analysis, periodic reports and evaluations for determining efficiency and productivity, statistical analysis, continuous improvement, product quality management, customer value creation, supplier and does not have sufficient and desired level of application power in activities aimed at improving customer relations.

It is observed that sufficient support is not received from CPAs in the process of realizing activities with low implementation strength. This situation also reveals the importance of the support that certified public accountants will provide in business activities related to management accounting in businesses. While it is seen that only 17.5% of the enterprises that carry out the activities determined in the current situation can get sufficient support from the certified public accountants, it is seen that 77.2% of them cannot get enough support from the CPAs.

The support of certified public accountants should be increased in order to increase business performances and to ensure that management accounting activities are sufficiently effective in these performances. Thanks to this support, it will be possible to have an accounting system integrated into the corporate structure of enterprises. In addition, the increase in the number of businesses and accounting professionals who perceive the benefits of management accounting's duties will increase the importance given to accounting and accounting professionals, and will enable them to become actors that see value in the organization and contribute to the management.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (1994). *Finansal Yönetim*. 6.Baskı, İstanbul: Avcıol Yayınları.
- Bamber, L., Broun, K., & Harrison, T, W. (2008). *Managerial Accounting*. First Edition, Prentice Hall.
- Büyükmirza, K. (2003). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dávila, M.P.I., Alonso M.L., & Gámez M.C.R. (2015). Managerial Accounting for Safety Management. The Case of A Spanish Construction Company. *Safety science*, November 79, 116-125.
- Dekker, H.C. (2016). On The Boundaries Between Intrafirm And Interfirm Management Accounting Research". *Management Accounting Research*, 31, 86-99.

- Dellmann, K., & Franz, K.P. (1994). Von Der Kostenrechnung Zum Kostenmanagement, In K. Dellmann, P.F. Klaus (Ed.), *Neuere Entwicklungen im Kostenmanagement*, (pp.15-30) Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart-Wien.
- Demir, V. (2008). Yönetim Muhasebesindeki Değişim ve Değişimi Etkileyen Faktörler, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 8, 26-51.
- Devie, Tarigan, J., & Kunto, Y.S. (2008). Application of Accounting Concepts in The Workplace: A Research of Management Accountant in Surabaya, Indonesia. *Journal of International Business Research*, 7(3), 89 -104.
- Edmonds, T., Edmonds, C., & Bor Y.T. (2000). *Fundamental Managerial Accounting Concepts*, USA: McGraw-Hill.
- Elmacı, O., (2007). *Stratejik Yönetim Açısından Yönetim Muhasebesi*, Yayın No. 25, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yayını.
- Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). Ölçeklerde Güvenilirlik ve Geçerlik., *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Ergin, H., & Elmacı, O. (1999). Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Açılımlar: Stratejik Yönetim Muhasebesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 17-50.
- Ertaş, F.C. (2015), *Yönetim Muhasebesi*, İstanbul: Beta.
- Ertuğrul, İ. (2014). *Toplam Kalite Kontrol*, Bursa: Ekin.
- Folan, P., & Browne, J.A. (2005). Review of Performance Measurement: Towards Performance Management, *Computers in Industry*, 56, 663–680.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim., *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Hair, J.F., Balck, B., Babin B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, 7th Edition, London: Pearson.
- Hanzlick, M. (2015). *Management Control System and Cross – Cultural Research : Empirical Evidence On Performance Measurement, Performance Evaluation and Rewards in a Cross – Cultural Comparison*, Europa Business School, Berlin, Koln: Eul Verlag.
- Hilton, R.W. (2005). *Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment*, 6th Edition, Boston: Mc Graw Hill.
- Hilton, R.W., & Platt, D.E. (2014). *Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment*, 10 th Edition, New York: McGraw-Hill Education.
- Horngren, T.C., Foster, G., & Datar, M.S. (2000). *Cost Accounting a Managerial Emphasis*. 10th Edition, London: Prentice Hall International, Inc.
- Kaplan, R.S., & Anderson S.R. (2007). *Time-Driven Activity Based Costing: A Simpler and More Powerful Path to Higher Profits*, Boston: Harvard Business Review
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karasioğlu, F. (2019). *Finansal Muhasebe*. Ankara: Nobel.
- Lazol, İ. (2004). *Maliyet Muhasebesi*, 2.baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Li, W. S. (2018). *Strategic Management Accounting: A Practical Guidebook with Case Studies*, Singapore: Springer Publish.
- Magdy, A.K., & Luther R. (2008), The Impact Of Firm Characteristics On Management Accounting Practices: A UK-Based Empirical Analysis, *The British Accounting Review* 40, 2–27
- Miko L., (1998). Accounting Management Information Used For Strategic Decisions, Serbia: *Zbornik radova*, 22(1), 53-62.
- Monden, Y., & Lee J.Y. (1993). How A Japanese Auto Maker Reduces Costs, *Management Accounting*, 75, August , 22-26.
- Mcwatters, C.S., & Zimmerman J.L. (2016). *Management Accounting in A Dynamic Environment*, New York : Routledge.
- Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0 A Human Centric Solution, Concept Paper, *Sustainability*, 11, 1-13.
- Neely, A., Gregory M., & Platts K. (1995). Performance Measurement System Design A Literature Review and Research Agenda, *International Journal of Operations & Production Management*, 15 (4), 80-116.

- Neely, A. (1999). The Performance Measurement Revolution: Why Now and What Next? *International Journal of Operations & Production Management*, 19 (2), 205-228.
- Parker, C. (2000). Performance Measurement, *Work Study*, April 49(2), 63-66.
- Prokopenko, J., (2005), *Verimlilik Yönetimi Uygulamalı El Kitabı*. (Çev) Olcay Baykal vd., No:476, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Okutmuş, E., Kurar, İ. & Kahveci A. (2014). Çağdaş Maliyet Yöntemlerinin Ortaya Çıkışına İlişkin Nitel Bir Araştırma, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (3), 51-77.
- Ovunda, A.S. (2015). The Development of Cost and Management Accounting: A Historical Perspective. *European Journal of Humanities and Social Sciences* 34(1), 1184-1899.
- Rachman, D.J., Mescon M.H., Bovee C.L. , & Thill J.V. (1996). *Business Today*, 8. edition, NewYork: McGraw Hill Company.
- Sedgley, D.J., & Jackiw, C. F. (2001). *The 123s of ABC in SAP: Using ASP R/3 to Support Activity-Based Costing*, New York: Jonh Wiley & Sons Inc.
- Sunarni, C.W. (2013). Management Accounting Practices And The Role Of Management Accountant: Evidence From Manufacturing Companies Throughout Yogyakarta, Indonesia. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 2(2), 616-626.
- Yalçın S. (2009). Mamul Tasarım ve Mamul Hayat Seyrinde Maliyetlerin Stratejik Yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 289-301.
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Tetlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler üzerinde Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Yükçü, S., & Doğanöz, L. (1994). Kalite Maliyetlerinin Muhasebe Sistemi İçindeki Yeri, *Standart Ekonomik ve Teknik Dergisi*, 33(395), 64-72.

Serbest ve İç Girişimcilik Karşılaştırılması: Telekomünikasyon Sektörü Girişimcilik Vaka Çalışması

Kutay MUTDOĞAN*

ÖZ

Günümüz küreselleşen ve rekabetin hızla yükseldiği iş dünyası için girişimcilik hem bir gereklilik hem de bir zorunluluk haline gelmiştir. Girişimcilik kavramı, aslında tarihin en eski zamanlarından beri insanlığın varoluşu ile birlikte düşünülebilecek olsa da iş dünyası kapsamında tanımlanıyor ve inceleniyor olması göreceli olarak yenidir. Günümüzde makro boyutta, ülke ekonomileri için de girişimcilik çok önemli bir kavramdır; kurulacak başarılı her yeni işletme ilgili ülke için sermaye, istihdam, büyüme ve zenginleşme anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra mevcut kurumlar veya süreçler için iyileştirme amacıyla yapılan her türlü yenilik ise farklı isimlerle anılabiliyor olsa da iç girişimciliği tanımlamaktadır. Serbest ve iç girişimcilik aynı kökenden besleniyor ve birbirlerine birçok yönden çok benziyor olsa da, oluşumu, çevresel etkileri ve sonuçları itibarıyla bazı farklılıklarda göstermektedirler.

Bu araştırmada; Türkiye telekomünikasyon pazarında iki girişimci tarafından kurulmuş bir telekomünikasyon kurumsal bayi firması özelinde serbest girişimcilik ve iç girişimcilik kavramları incelenmiş ve bu iki kavramın benzer yönleri ve farklı yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmaya konu olan vaka çalışması sayesinde, serbest ve iç girişimcilik kavramlarının, hem organizasyonel hem de bireysel düzeyde incelenmesine imkan tanınmış ve akademi ve iş dünyası uzmanları için ortaya çıkmış sonuçlar paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, serbest girişimcilik, iç girişimcilik, vaka çalışması.

The Comparison Between Free Entrepreneurship and Intrapreneurship: An Entrepreneurship Case Study in Telecommunications Industry

ABSTRACT

In today's highly globalized and competitive business world, entrepreneurship, has become not only a necessity but mandatory. Although entrepreneurship has formed and developed since the beginning of humanity, description and definition of it is comparatively new through the business world concept and definitions. Today, entrepreneurship is so important for the governmental economies from the macro perspective that; with the help of each successful newly established company creates employment, growth, and welfare. In addition to those, although it could be named differently by different sources, creating new solutions to improve the existing ones in an existing organization or process is so called as intrapreneurship. Although free entrepreneurship and intrapreneurship have been fed from the same resources and do have so many similarities, they still do have some different characteristics because of their founding and environmental conditions, and their results.

In this research, by the help of investigating a real life case study, free entrepreneurship and intrapreneurship concepts are compared and both the similarities and the differences inbetween those concepts are tried to be explained. In addition; with the help of projecting the case study, both the free entrepreneurship and intrapreneurship concepts are analyzed both from organizational and personal levels.

Keywords: Entrepreneurship, free entrepreneurship, intrapreneurship, case study.

1. Giriş

Girişimciliğin, geniş açıdan bakıldığında tarihsel sürecin en başından beri var olduğu fikri kabul edilebilir bir fikirdir. Tarih boyunca, özellikle de yazılı tarihe kadar ulaşılan dönemler başta olmak üzere bulunan tüm yenilikler, tüm hayatta kalma becerileri, inisiyatif kullanıp geliştirdikleri tüm alet, edevat bir anlamda girişimcilik tanımına dahil edilmektedir (Demirez, 2005). Daha sonraları insanoğlunun yerleşik tarım hayatına geçmesiyle birlikte, ihtiyaç fazlası üretilen tarım ürünleri ve elde edilen ürünleri diğerleriyle takas etme uğraşı modern hayattaki ticaret kavramının başlangıcı ve aynı zamanda girişimciliğin de öncül ve etkili örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Durukan, 2006).

Girişimcilik, göreceli olarak modern dönemlerde ticaret hayatının en başından itibaren, ticareti geliştiren ve büyüten bir role sahiptir. Her ne kadar dünya ticaret tarihinin başlarında böyle bir kavrama yer

* Dr., Hemzi Türkiye Yönetici Ortak, kmutdogan@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 16.03.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 03.12.2020

verilmese de, sonraki yıllarda kavrama ait tanımlamalar farklı araştırmacılar ve sektör uzmanları tarafından yapılmıştır.

Orta ağ'da girişimci, üretim ile ilgili operasyonları idare eden profil olarak tanımlanırken; kendi inisiyatifi ile ortaya iş koyan kişi değil, bunun yerine mevcutta yürütölen işleri yöneten profil olarak tanımlanmıştır (Sönmez & Toksoy, 2014). 17.yy'da, günümüz tanımları ile uygun olarak girişimcilik kavramı risk kavramı ile ilişkilendirilmiş ve ilgili kişilerin gelir ve zararları dikkate alma süreci olarak ortaya konmuştur. Ekonomik literatürünün içerisinde girişimcilik kavramı ise; ilk olarak 1730'lu yıllarda Fransız Richard Cantillon tarafından kullanılmış, devam eden süreçte, John Stuart ise 19. yy'da, girişimcilik kavramını İngiliz literatürüne sokmuştur (Çetindamar, 2002). Francis Walker, 1876 ve 1878'de yaptığı çalışmalarda (Durukan, 2006), girişimciliğin risk ile ilişkisine ek olarak tanımın içine yöneticilik becerisini de eklemiştir ve sermayenin faiz geliriyle çoğalmasına alternatif olarak paranın yönetim becerileriyle kullanımını kavramını ortaya koymuştur.

Daha sonra, 1934'de Joseph Schumpeter girişimciliği, 'Ekonomik Gelişme Teorisi' kapsamında incelemiştir. Bu anlamda araştırmacı, girişimciliği; yeni, inovatif ve denenmemiş teknolojileri ilk defa kullanan ve ticarete katan anlamında tanımlamalar yapmıştır. Araştırmacı bu yenilikleri; yeni ürünler, henüz kullanılmayan yeni teknolojiler, girilmemiş ya da bilinmeyen bir pazara açılma, ilk defa kullanılacak olan ham madde ile üretilen ürünler, ve endüstrilerin yeniden organizasyonu şeklinde sınıflandırmıştır (Schumpeter 1963 (1911), s. 66). Devam eden çalışmalarda, 1960'lı yıllarda sırasıyla; 1961'de Frank Knight girişimciliği, risk, belirsizlik ve gelir kavramları ile birlikte incelerken; Harvey Leibenstein 1968'de girişimciliği, gelişme kavramı ile birlikte incelemiştir. Israel Kiznar, 1973'de girişimciliği firmaların birbirleriyle rekabet olgusu içinde incelerken; Mark Casson, 1982'de girişimciliği, bir ekonomik teori çerçevesinde incelemiştir (Sönmez & Toksoy, 2014).

Yakın tarihte, girişimcilik ile ilgili etki bırakan son araştırmalardan bir tanesi de Peter Drucker'un 1986'da yapmış olduğu çalışmada; girişimcilik, inovasyon ile ilişkilendirilmiş ve bu perspektiften inceleme yapılmıştır (Sönmez & Toksoy, 2014). Drucker'ın bu çalışmasında; ekonomide fırsatları değerlendirmenin en iyi yolunun inovasyon olduğu kadar aynı zamanda girişimciliğin ve girişimcilerin olduğu fikri ortaya konmuştur. Albert Shapero (1982), yapmış olduğu çalışmada girişimciliği; inisiyatif kullanılan, hamlede bulunan, sosyal ve ekonomik süreçlerin bir arada değerlendirildiği ve organize edildiği, ve risk alınan bir süreç olarak tanımlamıştır (Sönmez & Toksoy, 2014).

Diğer bir araştırmacı Robert Hiscrich ve Peters (2001) ise, konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Araştırmacı konuyu mikro düzeyde incelemiş ve insani açıdan tanımlar yapmaya çalışmıştır. Araştırmacıya göre, girişimciyi; tüm finansal, psikolojik, ve sosyal risklere rağmen elde edeceği kazancıyla finansal ve bireysel tatmin alan, bunun için zaman ve efor harcayan, ve katma değerli sonuçlar elde etmek isteyen kişiler olarak tanımlamıştır. Diğer bir araştırmacı Kirzner (1960), girişimciliği sosyo-ekonomik açıdan incelemiş ve girişimcilik ile pazar ve tüketici ilişkilerine dikkat çekmiştir (Sönmez & Toksoy, 2014).

Son dönemlerde yapılan çalışmalardan Robert, Peters ve Shepherd'ın (2005) alışmasında, girişimciliğin; kişiler arasında farklılaşan bakış açılarıyla da gözlemlenebileceği belirtilmiştir. Bir iş insanı için gereksiz, israf veya sonuçsuz görölebilecek bir girişim bir diğeri tarafından çok elverişli bulunabilecek ve sonuç da alınabilecektir. Bu da yine girişimciliğin bireysel perspektif ile incelenmesine dikkat çekilmesidir.

Modern zamanlarda, giderek küreselleşen dünyada firmaların rekabet düzeyi çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu anlamda firmaların birbirlerinden ayrışabilmesi ve hedef kitlelerine ulaşabilmesi her geçen gün daha zor hale gelmiştir. Firmaların, bu rekabetin altından kalkabilmesi için sürekli ortaya yenilikler koyabiliyor olması çok önemlidir. Bu nedenle yeni ürünler ve/veya yeni yöntemler geliştirebilmek girişimcilik açısından çok anlamlı olabilmektedir.

Girişimcilik, diğer taraftan; bahsedilen yenilikleri ortaya koyarken, aynı zamanda ekonomik katma değer ortaya koyabilmesi için kaynakların en verimli şekilde kullanılması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda girişimcilik; enerji, teknoloji, hammadde ve sermayeyi akılcı ve bütüncöl bir şekilde en verimli ve etkili şekilde kullanabilmektir (Küçükaltan, 2009). Makro düzeydeki etkileri, yani ölkelerin kalkınması açısından da girişimcilik olgusu çok değerlidir. Ölkelerin ekonomik anlamda gelişebilmesi ve büyüyebilmesinin yollarından bir tanesi de o ölkedeki girişimci firmaların dönemin ihtiyaç ve isteklerine uygun yenilikler yapabiliyor olması ve değerlerini arttırması ile doğrudan ilişkili olabilecektir.

1.1. Serbest Girişimcilik ile İlgili Özellikler

Robinson'un (2014) yapmış olduğu çalışmaya göre; başarılı girişimcilerin sahip olduğu ortak özellikler, azim, tutku, belirsizliklere karşı hoşgörü, vizyoner olma, kendine güven, esneklik, yeni kurallar belirleme gibi başlıklarla ifade edilebileceği belirtilmiştir. Yine, 'Beş Önemli Karakter Özelliği ve Girişim Durumu' isimli eserler serisi üzerinde yapılan araştırmalarda serbest girişimcilerle, kurumsal yöneticiler arasındaki farklar irdelenmiştir. Bu araştırmalarda girişimcilerin, kurumsal yöneticilere nazaran açıklık, deneyim, merak, inovasyon, dürüstlük, vicdan, disiplin, ve motivasyon alanlarında daha yüksek değerlere sahip oldukları belirtilmiştir. Bu noktada bu araştırmaya da konu olan ve aslında kurumsal yöneticiler olmakla beraber iç girişimci özellikleride bulunan ve buna uygun faaliyetlerde bulunan kişilerle diğer yöneticiler arasındaki ayrımın net bir şekilde yapılması gerekmektedir. Yine Robinson'un yaptığı çalışmalarda serbest girişimcilerin sahip olması gereken dört önemli yetenek kategorisi olarak; iş yetenekleri, kişisel yetenekler, liderlik yetenekleri, ve girişimcilik yetenekleri ortaya konmuştur. Bu noktada ilgili yeteneklerin, serbest girişimcilerin olduğu kadar iç girişimcilerin de sahip olması gereken yetenekler olduğu net bir şekilde söylenebilecektir. Yine aynı çalışmada bahsedilen yetenek gruplarının içerdiği alt yetenekler şu şekilde belirtilmiştir;

- İş Yeteneği: Stratejik düşünme; global perspektif; fırsatları tehditlerden ayırma; sektörel farkındalık yetenekleri.
- Kişisel Yetenekler: Kişisel etkinlik; farkındalık; beceriklilik; etkileme gücü; iletişim; yaratıcılık; cesaret; sabır.
- Girişimcilik Yeteneği: Teknik girişimcilik yeteneği; geniş yöneticilik yeteneği; girişimciliği idrak; süreç uzmanlığı.
- Liderlik Yeteneği: Yüksek seviye liderlik; karar alıcılık.

Araştırmalara göre girişimcinin, başarılı bir girişim sergileyebilmesi için gereken karakteristik özellikler; hedefe yönelik yüksek motivasyon, risk alabilmek, yenilikçi olmak, işle ilgili doğru ve tamamlayıcı bilgilere sahip olmak şeklinde sıralanabilir. Coulter ve Robbins (2003) ve McDaniel (2002) yapmış oldukları çalışmalarda; başarılı girişimcilerin sahip olması gereken özelliklerin doğuştan gelebileceği gibi, sonradan da edinilebileceği belirtilmiştir. Araştırmacılar, bu özellikleri şöyle sıralamışlardır; yüksek motivasyon düzeyi, özgüven, uzun dönem için gerekli yetenek, yüksek enerji seviyesi, problem çözmeye yönelik ısrarcılık, yüksek yaratıcılık derecesi, amaçları ortaya koyma yeteneği, gurur, bir görevi başarıya ve bitirme azmi, denemeye devam etme ısrarı, hesaplanmış riskleri üstlenme istek ve kabiliyeti, odaklanma, yapılan hatalardan ders çıkarma yeteneği, değer yaratma, fırsatları görebilmek.

Arıkan (2002), bunlara ek olarak girişimcileri; vazgeçmeyen, belirsizliğe karşı hoşgörü, detaylara önem veren ve mükemmeliyetçi olarak tanımlamıştır. Derman'a (2002) göre girişimcilik, aynı zamanda krizleri fırsatlara dönüştürme becerisine sahip olabilmektir. Bu açıdan girişimcinin, teknik özelliklere de sahip olabilmesi; yani üretim, pazarlama, finansman, ve satış gibi fonksiyonları koordinasyon içerisinde yönetebilmesi de gerekmektedir.

Bazı araştırmacılara göre (Durukan, 2005; Titiz, 1994; Müftüoğlu, 2004; Bozgeyik, 2005) göre başarılı olmaya aday girişimcilerin ortak olabilecek özellikleri şu şekildedir;

- Ölçülebilir riskleri göze almak ancak kumar oynamamak.
- Kararlı olabilmek.
- Çok yönlü olmak.
- İş bitirici olmak.
- Özgüven sahibi olabilmek ve kişisel değerlendirmeleri yapabiliyor olmak.
- İşlerin zamanında tamamlanabilmesi için kararlı olabilmek.
- Değişikliklere adapte olabiliyor olmak.

Bu tanımlara destek olarak Hisrich ve Peters (2001), yapmış olduğu çalışmada girişimcilerin sahip olması gereken becerileri üç ayrı grupta sınıflandırmıştır; Teknik Beceriler, Yönetsel Beceriler, Bireysel Beceriler. Hisrich ve Peters'a (2001) göre, bu becerileri tanımlayan alt beceriler şu şekildedir.

- Teknik Beceriler; Sözlü iletişim, çevresel gözlem, teknik yönetim belgesi, teknoloji, bireyler arası iletişim, dinleyici olma, örgütlenme, şebeke kurabilme, yönetim türü, takım oyuncusu olmak.

- Yönetimsel Beceriler; Amaçları belirleme, karar verme, insan ilişkileri, pazarlama, finans, muhasebe, yönetim-yönetim geliştirme, denetim, sorun çözme, girişim.
- Bireysel Beceriler; İçsel denetim, risk alma, yenilik yapma, değişimi yönetmek, kararlı olmak, vizyon sahibi olmak.

Bu araştırmaların genel anlamda odaklandığı kavram, girişimciliğin çoğunlukla birey perspektifinden değerlendirilmesidir. Akademisyenlerin genel olarak üzerinde mutabakat sağladıkları görüşe göre (Ağca & Yörük, 2006); girişimciler, inisiyatif almakta, kaynakları değerlere dönüştürmekte ve buna uygun olarak sosyal ve ekonomik düzenlemeler yapmakta, ve son olarak risk ve başarısızlığı kabul edebilmektedirler. Tüm bu girişim teşebbüslerinde mutlaka yeni bir fikir vardır ki bu fikir; tamamen bir yenilik olabileceği gibi var olan bir ürün, süreç, ya iş yapış fikrinin yeniden yorumlanması, ya da tamamen sürdürülen bir işin yeni insanlar tarafından organize edilmesi şeklinde meydana gelebilir. Girişimcinin, bu andaki etkinliği bu fikrin ticari bir fırsata dönüşüp dönüşmeyeceğinin kararının verilmesidir. Fikrin, ticari bir fırsata dönüşme kararının ardından, gerekli organizasyonel becerileri göstermek ve bu dönüşümü gerçekleştirmek, yine ancak girişimcinin ortaya koyacağı becerilerle mümkün olabilecektir.

Girişimcilerin, başarılı olabilmeleri için gerekli olan tüm bireysel özelliklerin en başında sahip olmaları gereken inisiyatif kullanabilme becerileri ve liderlik özellikleri gelmektedir. Girişimcilik olgusunun içine liderlik kavramının da girmesiyle birlikte Jennifer James (1997) yapmış olduğu çalışmada lider vasıflı girişimcilerin sahip olması gereken özellikleri aşağıdaki gibi sıralamıştır (Gül, 2005);

- Çevreye farklı bir gözle bakabilmek; Girişimci şahısların, yaptıkları girişim operasyonu anına dek sahip olduğu tüm bilgi, birikim ve tecrübelerin oluşturacağı olası işsel körlüklerin önüne geçebilmek adına, tüm ticari ve kişisel özellikleri gözden geçirmek ve yeniden değerlendirme yapmak.
- Mit ve sembollerini kullanmak; Taze bir iş veya çalışma ortamını oluşturabilmek adına çevre koşulları, kültür ve diğer unsurları kullanarak yeni fikirlerin oluşması için imkan sağlayabilmek.
- Geleceği tanımak; Günümüzde yer alan gelişmelerin gelecekle olası bağlantılarını anlamak, öngörmek ve buna göre gerekli hazırlıkları yapabiliyor olmak.
- Daha hızlı yanıt vermek; Gerek çevresel gerekse hedef müşteri gruplarındaki meydana gelen değişimleri hızlıca tespit etmek ve bunlara uygun bir biçimde reaksiyon verebiliyor olmak.
- Kaynakları akıllıca kullanıyor olmak; Sahip olunan kaynakları en etkili ve verimli bir şekilde kullanabiliyor olmak.
- eşitlilikten yararlanma; Hem alışan hem de müşteri bazında olası tüm dini, kültürel, sosyal, zihinsel farklılıklardan yararlanmaya çalışmak.

Girişimcilik kavramını tek bir iş kolu veya alanı için kullanmak mümkün değildir; bu kavramı tüm iş alanları için kullanmak mümkündür. Örneğin ekonomide bir girişimci, tüm kaynakları bir araya getiren, öncekinden daha fazla değer yaratan, aynı zamanda değişim ve yenilikçi süreçler oluşturan birey olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bir bilim dalında çalışan bir akademisyende girişimcilik, mevcut teorilerin ötesinde bulduğu yeni fikirlerle yeni teoriler oluşturan, bunu katma değerli hale getiren ve insanlığa fayda sağlayan birey olarak tanımlanabilecektir.

Bu araştırmada da belirtildiği gibi girişimcilik tanımının alanı, hedefi ve etkileri ile ilgili çok geniş akademik çalışmalar mevcuttur. Bu araştırma alanlardaki genişlik, odaklanılacak kavramların çok çeşitli olmasından, entegre bir yapının olmayışı ve etkenlerin çok olmasından ötürü girişimcilik ile ilgili genel geçer bir anlayış gelişmesi zor bir hale gelmiştir (Ağca & Yörük, 2006). Ancak ortak olan tanım; girişimciliğin, finansal fırsatların yeni değerlere dönüştürüldüğü süreci olduğudur. İlgili fırsatların ise her türlü süreç, birey, yapı, ürün vb. tüm konularda oluşturulan inovatif süreçlerle olduğu fikri birçok araştırmacı tarafından ortaya konmaktadır.

İnovasyon kavramı sadece tamamen yeni bir ürün ya da süreci keşfetmek ve uygulamak anlamına gelmemektedir. İnovatif bir bakış açışıyla, girişimcilik kavramını kapsamında, farklı bakış açılarına dikkat çekebilmek yerinde olacaktır. Robert, Peters, ve Shepherd'a (2005) göre; bir kişi aynı koşulları tehdit ve zorlu bir ortam gibi görürken, diğer yandan bir girişimci aynı koşullardan varlık yaratan, kaynakları daha verimli kullanmanın yollarını bulan, tedarik kaynağı yaratan, müşteri yaratan yeni koşulları ortaya koyabilmektedir.

Bozgeyik (2005) yapmış olduğu çalışmada, girişimcileri; belirsizlik ve risk koşullarında yeni fırsatlar oluşturabilen ve/veya uygun fırsat ve sahip olunan kaynakları kazanca dönüştürebilen ve büyüyen iş modelleri ortaya çıkarabilen kişiler olarak tanımlamıştır. Yine Titiz (1994) girişimciyi tanımlarken; risk almadaki yatkınlık ve fırsatları görüp zamanında değerlendiren kişi ifadesini kullanmıştır.

1.2. İç Girişimcilik Kavramının Oluşumu ve Gelişimi

The American Heritage Dictionary of English Language (Ağca & Kurt, 2007), iç girişimciyi (intrapreneur); ‘büyük bir firma içinde bir fikri, risk alma ve yenilik yapma yoluyla verimli nihai bir ürüne dönüştürme sorumluluğunu üstlenen kişi’ olarak tanımlamıştır. Miner (1997), yapmış olduğu çalışmada, iç girişimciyi; ‘gelir elde etme amaçlı organizasyonlarda içeriği yeniden belirlenmiş bir stratejinin parçası olarak yeni fonksiyonlar geliştiren veya yeni fırsatları zorlayan ‘yenilikçi yöneticiler’ olarak tanımlamıştır.

Akademi ve iş dünyası, iç girişimcilik kavramını 1980’lerden beri analiz etmeye başlamıştır. Bu analizler sonucunda yapılan tanımlamalara göre, ‘iç girişimcilik’; organizasyon içindeki kişilerin performansını arttırma ve genel anlamda organizasyonun büyümesi ve gelirlerini arttırması adına öncül fikirler ortaya koyabilmek şeklinde çerçevelenmiştir. İç girişimcilerin ve iç girişimciliğin, firmaların performansı üzerindeki olumlu etkileri akademisyenler tarafından birçok araştırmaya konu olmuştur. Burgelman (1983, 1985), Pinchot (1985), Rule ve Irwin (1988), Zahra (1991, 1993a, 1993b, 1993c, 1995), Lumpkin ve Dess (1996; 2001), Wiklund ve Shepherd (2005) konuyu tarih akışı içinde inceleyen araştırmacılardan sadece bazılarıdır. Her ne kadar araştırmaların birçoğunda bu analizler, büyük işletmeleri konu alıyor olsa da, ilgili analizlerin küçük ve orta işletmeler için yapıyor olması da çok anlamlıdır.

Çoğunlukla orta ve büyük işletmeler için yapılan araştırmalarda, araştırmacılar tarafından iç girişimcilik (intrapreneurship) (Pinchot, 1985; Luchsinger & Bagby, 1987; Carrier, 1996) kavramına benzer olarak kullanılan başka kavramlar da mevcuttur. Kurum girişimciliği (corporate entrepreneurship), bu kavramlardan bir tanesidir. Genel olarak kurum girişimciliği; kurumların rekabet koşulları içinde ve bu rekabette öne geçebilmek için tasarlanan ürün, süreç ya da strateji konularında tasarlanan ve uygulanan yenilikler ve yeni fırsat alanları yaratmak eylemi şeklinde ifade edilmiştir. Kurum girişimciliği ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılardan dikkat çekenleri sıralamak gerekir ise; Vesper (1984), Guth ve Ginsberg (1990), Covin ve Miles (1999), Zahra (1991, 1993a, 1995) en başta gelenler olarak belirtmek mümkün olacaktır.

Araştırmalarda iç girişimcilik ile bir arada kullanılan diğer bir kavram ise ‘şirket girişimciliği’dir (corporate venturing). Burada anlatılmak istenen ise; bir kurum içerisinde büyümeye yönelik olarak yeni işlerin yaratılması olarak özetlenmiştir. Bu konuda ise Macmillan ve George (1985), Stopford ve Baden-Fuller (1994), Miles ve Covin (2002) başlıca araştırmacılar olarak sıralanabilecektir. Yine iç girişimcilik kavramı çatısı altında kullanılan diğer bir kavram ise ‘kurum içi girişimcilik’dir (internal corporate intrapreneurship). Bu kavramın içinde de temel olarak bir kuruma bağlı kişi, süreç veya departmanların girişimcilik eğilimiyle almış oldukları inisiyatif anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda da Schollhammer (1982), Jones ve Butler (1992) ise önemli çalışmalar yapmış araştırmacılarıdır. Bahsedilen tüm bu çalışmalar ve girişimcilik ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde, serbest ve iç girişimcilik kavramlarının iç içe geçtiklerini, bazı kavramların farklı çalışmalarda farklı şekillerde açıklandığını, düzenli olarak ek bazı tanımlamalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu da girişimciliğe ait kavramların düzenli olarak güncellendiğini ve geliştirildiğini göstermektedir.

1.3. İç Girişimcilik ile İlgili Tanımlamalar

Carrier (1996), iç girişimcileri her türlü yenilik oluşturan kişiler olarak tanımlarken, Pinchot (1985) ise herhangi bir yeni iş fikrini firma içinde uygulama sorumluluğundaki kişi olarak tanımlamıştır. İç girişimciler her halükarda yeni ürün ya da hizmetler bulan kişiler değildir, aynı zamanda mevcut sistemleri daha çok gelir elde edecek şekilde farklı bir açıdan ele alan ve bu anlamda sistemler kurabilen ve ekipler oluşturabilen kişilerdir. Naktiyok’a (2004) göre; iç girişim hamlesi, girişimcilik ruhu ve etkinliğinin organizasyon içinde gelir getirecek ve organizasyonu büyütecek şekilde kişinin bağlı bulunduğu kurum içinde her türlü aksiyonun alınabilmesidir.

Zahra (1991), yapmış olduğu çalışmada iç girişimcilik ve aynı anlamda kullandığı kurum girişimciliğini; yeni ürünler, süreçler ve/veya yeni pazar veya iş kollarına girmek amacıyla yenilikler yapıyor olmak ve bu

doğrultuda yapılan biçimsel veya biçimsel olmayan faaliyetler olarak tanımlamıştır. Antoncic ve Hisrich'e (2003) göre iç girişimcilik ile ilgili yapılan araştırmalar üç ana konu üzerinde odaklanmıştır. Bu konulardan ilki, bahsedilen iç girişimciliği tasarlayan ve uygulayan kişilerle ilgilidir ve bu insanların karakter özelliklerine odaklanılmaktadır. Bu araştırmacıların bir kısmı, iç girişimcilik faaliyetlerini uygulayan insanların nitelikleri ve psikolojik özelliklerine odaklanmaktadır. Bunlar arasında Pinchot (1985), Carbone (1986), ve McKinney ve McKinney (1989) sıralanabilmektedir. Bu araştırmacıların ulaştığı sonuçlardan en göze çarpanı serbest girişimciler ve iç girişimcilerin profillerinin birbirine benzer olduklarına dair yapmış oldukları tespitlerdir.

İlk grup araştırmacının diğer kısmı ise temel olarak iç girişimci olarak tanımladıkları kişilerin bağlı oldukları kurumlar içerisindeki rolleri ve fonksiyonlarına odaklanmıştır. Bu araştırmacılar içerisinde Knight (1987), ilk başta öne çıkanlardan biridir. Genel anlamda bu birinci gruptaki araştırmacıların ikinci kısmının sonuçlarına bakıldığında, iş hayatında da son dönemlerde popüler olan 'değişim ajanları', 'yenilik öncüleri' gibi kavramların meydana çıkarıldığı gözlemlenmektedir (Carrier, 1996). Bunun yanı sıra, iç girişimciliğin, kurumlar için sağladığı faydalar ve desteklenmesi gerektiği ile ilgili öneriler de bu araştırmacı grubunun elde ettiği sonuçlar arasında gösterilebilecektir (Antoncic & Hisrich, 2003).

İç girişimcilik ile ilgili yapılan araştırmaların ikinci ana konusunda ise, iç girişimcilik süreci ağırlıklı olarak incelenmiştir. Bu alanda ortaya çıkan araştırma konusu; iç girişimcilik süreçlerinin, hangi sebeplerle oluştuğu ve/veya ne tip çalışma ortamları oluşturulduğunda ortaya çıktığı ile ilgili olmuştur (Ağca ve Kurt, 2007). Bu alan; iç girişimcilerin kişisel özelliklerinden ziyade iç girişimcilik ortamını doğru bir şekilde kurgulayan, ve bu anlamda organizasyonel olarak tasarlanan fikirler ve firma yapısı ile ilgili yapılan uygulamaları konu almaktadır. Bu araştırma konusunda çalışma yapan araştırmacıların başlıcalarını; Covin ve Slevin (1991), Stevenson ve Jarillo (1990), Zahra ve Pearce (1994) ve Antoncic ve Hisrich (2001, 2003) şeklinde sıralayabilmek mümkündür.

İç girişimcilik ile ilgili yapılan araştırmaların üçüncü ana konusu ise genel olarak yönetimlerin ve yöneticilerin iç girişimciliği teşvik edebilmek için geliştirdiği stratejileri konu almaktadır (Ağca ve Kurt, 2007). Bu alanda araştırmacılar, şirketlerin stratejilerini incelemiş ve neticede yenilikler yapmak suretiyle firmaya rekabetçi avantaj kazandıran iç girişimciliğe odaklanmış yönetim stratejilerini, diğer taraftan da stratejik olarak bu uygulamaları yapan yönetimleri incelemişlerdir. Bu çalışma alanında ayrıca, firma stratejileri ile iç girişimciliğe odaklanmanın nasıl uyum içinde bir arada yürütülebileceğini gösteren çalışmalar da yapılmıştır. Burgelman (1983), Rule ve Irwen (1988), ve Guth ve Ginsberg (1990) bu alanın önde gelen araştırmacıları olarak sıralanabilmektedir.

1.4. İç Girişimcilik Kriterleri

Araştırmalardan ve birçok firma uygulamalarından da anlaşılacağı gibi, firmalar için çok gerekli olan iç girişimciliğin, firmalarda ne ölçüde uygulandığı ya da bu kavrama ne ölçüde odaklanıldığı ile ilgili yön gösterici olması açısından bazı kriterlerin ortaya konulmasının çok çeşitli yararları olacaktır. Akademi dünyası konuya iki farklı yönden yaklaşmıştır. Bunlardan birincisi, kurumlarda iç girişimciliğe olan yatkınlığı ifade eden ve 'iç girişimcilik eğilimi' olarak adlandırılan araştırma alanını oluşturmaktadır (Ağca & Kurt, 2007). Bu alanda çalışan belli başlı araştırmacılar ve inceledikleri konular ise; Miller ve Friesen (1983) –yeni ürünler geliştirme, risk alma ve proaktif davranma; Covin ve Slevin (1991) – risk alma, yenilikçilik ve proaktif davranma; Lumpkin ve Dess (1996) – özerklik, rekabetçi girişkenlik, yenilikçilik, risk alma, ve proaktif davranma; Knight (1997) – yenilikçilik ve proaktiflik; Moris ve Kuratko (2002) – yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik olarak sıralanabilmektedir.

Akademi dünyasının iç girişimcilik kriterleri ile ilgili inceleme yaptığı ikinci alan ise genel anlamda büyük organizasyonlar seviyesinde konuya yaklaşan ve 'kurum içi girişimcilik' olarak adlandırılan akımdır. Zahra (1991, 1993a, 1995); Guth ve Ginsberg (1990); Stopford ve Baden-Fuller (1994) bu araştırma alanının öncüleri olarak sıralanabilecektir. Antoncic (2000) ve Antoncic ve Hisrich (2003) yapmış oldukları çalışmalarda, iç girişimcilik kriterleri konusuna yapılan iki yaklaşımı birleştirmiş ve tüm araştırmacılar için ortak, anlaşılır bir kriterler listesi oluşturmuşlardır. Buna göre, bu kriterler; yenilik yapma (inovasyon); risk alma; proaktiflik; özerklik (otonomi); yeni iş girişimleri başlatma; kendini yenileme veya stratejik yenilenme;

ve rekabetçi girişkenlik olarak sıralanmışlardır (Ağca & Kurt, 2007). Bu kriterlerin birer birer ve iç girişimcilik kavramı ile ilişkileri açısından tanımlanmaları yerinde olacaktır.

Yenilik yapmak (inovasyon): Bu kavram, kendi içinde hem yeniliği meydana çıkarma sürecini hem de ortaya çıkan yenilik sonucunu bir arada ifade edebilmektedir. Yenilik yapmak ile ilgili yapılan araştırmalardaki kavramsal tanımlara örnek olarak Aksoy (2003), yenilik yapmayı; yeni bir fikri pazarlanabilir bir ürüne, ya da bir üretim/dağıtım sürecine, ya da hizmet biçimine dönüştürmek şeklinde tarif etmiştir. Knight (1997) yapmış olduğu çalışmada iç girişimcilikte yeniliği, firmanın yüzleştiği tehditlerde benzersiz çözümler bulabilme gayreti olarak tanımlamıştır. Araştırmacı, bu çözüm önerilerinin, üretim, pazarlama, satış gibi tüm firma fonksiyonlarında uygulanan yönetim teknikleri ve teknolojileri de içerebileceğini belirtmiştir. Genel anlamda bu kriter ile ilgili araştırma yapan tüm araştırmacıların vardıkları benzer sonuçlarda, firma düzeyinde yapılan yenilikçiliğin, girişimcilik ile ilgili bağlantısında; uygulanan yeniliklerin ister ürün, ister fonksiyon, ister yönetim metotları ya da başka bir konuda ilgili firmalara rekabet karşısında bir avantaj veya bir fırsat yarattıkları sürece, ilgili uygulamanın yenilikçilik ile ilgili başarılı bir hamle teşebbüsü olduğu görüşüne varabilmişlerdir.

Risk almak: Bu kriter, tıpkı serbest girişimcilikte olduğu gibi iç girişimcilikte de çok önemli ve vazgeçilmez bir kriterdir. Hisrich ve Peters'a (2001) göre; hem serbest hem de iç girişimcilikte makul ölçüde risklerin alınabildiği ve yaklaşımların benzer olduğu vurgulanmıştır. Risk alabilme yani olası gelir ve zararlara katlanabilme özelliği kavramın ilk tanımlandığı yıllardan itibaren girişimciliğin temel ilkesi veya kriteri olarak benimsenmiştir (Hisrich & Peters, 2001; Lumpkin & Dess, 1996; Antoncic & Hisrich, 2003). Organizasyonel düzeyde risk alabilme, firmanın kaynaklarının önemli bir bölümünü veya borçlanmak suretiyle pazarda yer alan fırsatlara yönelik girişimde bulunmak olarak düşünülmektedir (Ağca ve Kurt, 2007). Yani olası fırsatları değerlendirebilmek adına, hızlı davranma, analitik olarak ilgili kaynakları olası fırsatlar için kullanabilmek, ve cesur adımlar atabilmek bu anlamda gerekli aksiyonlar olarak kabul edilmektedir. Risk alabilme eğilimi olan firmaların, yeni ürün, hizmet veya pazar alanlarını hedefleyerek, ölçülebilir sınırlar içerisinde çeşitli kereler, göreceli olarak düşük riskler olarak denemeler yaptığı gözlemlenebilecektir (Antoncic & Hisrich, 2003; Morris & Kuratko, 2002).

Proaktiflik: Girişimcilik ile ilgili araştırmaların ilk ortaya çıkışından itibaren, bağlı bulunulan pazarda ilk ve öncü olmanın önemi defalarca vurgulanmıştır. Bu şekilde öncü ve önder olan firmaların, ilgili pazarlarda önemli fırsatları değerlendirdikleri, yüksek gelir elde ettikleri ve özellikle marka konumlandırma ciddi avantajlara sahip olabildikleri net bir biçimde gözlemlenmektedir (Ağca & Kurt, 2007). Knight'a (1997) göre, proaktif bir şekilde, özellikle yeniliklerde öncü olma, pazarı analiz edebilme, hızlı ve cesur karşılıklar verebilmek özellikle keskinleşen rekabet dünyasında firmalara önemli avantajlar kazandırabilmektedir. Yapılan bu proaktif davranış tanımlamasını destekler nitelikte Lumpkin ve Dess (1996), proaktif olabilmeyi; gelecekte oluşabilecek sorunlara ve fırsatlara karşın önceden tedbir alabilmek ve harekete geçebilmek şeklinde tanımlamışlardır.

Özerklik: Özerklik, bilinen anlamda bir fikri ortaya koymada, uygulamada ve sonuçlarını almada diğer unsurlardan bağımsız olabilmeyi ifade etmektedir. İş dünyası açısından bakıldığında, özerklik kavramını stratejik açıdan incelemek yerinde olacaktır. Bu anlamda ürün veya süreçlerin araştırılıp geliştirilmesinden başlayarak, bunlara uygun çözümler geliştirmek özerkliğin ilk adımı olarak düşünülebilecektir (Pinnington & Haslop, 1995). Devamında; stratejik, yönetsel, ve operasyonel özerklikler ile ilgili kurum açısından oluşturulacak stratejiler ve fonksiyonların işleyişinin iç girişimcilik ile ilgili ilişkisi önemli ve değerlidir (Raelin, 1989). Özerklik açısından diğer bir konu ise, ilgili kurumun yönetim ve organizasyon stratejileridir (Culhane, 2003). Kurumların, gerek organizasyonel şemalarındaki yetki dağılımları ile ilgili, gerek kurumsal iklim ve kültür değerleri açısından, gerekse oluşturulan iş rol tanımlarında inisiyatif kullanımına uygun tanımlar hazırlayabiliyor olması da iç girişimcilik ve özerklik bağlantısı açısından çok değerli olabilecektir.

Yeni iş girişimleri başlatmak: Bu kriteri aslında diğer kriterlerden ayırmak mümkün değildir. İç girişimcilik kapsamında, bu kriter, aksiyon alma ve adım atma kriteri olarak tanımlanmaktadır. Bu kriterin gerçekleşebilmesi için, bundan önce bahsedilen kriterlerin gerçekleştirilebiliyor olması gerekmektedir. Yenilikçilik, proaktiflik, risk alma, ve özerklik kriterleri gerçekleştirildiğinde; yeni iş girişimleri başlatma kriteri için uygun koşullar sağlanmış olmaktadır (Antoncic & Hisrich, 2003). Bu kriterin gerçekleşmesi ile birlikte firmaların iç girişimcilikten faydalanabileceği stratejik adımları atabilmesi ve sonuçların alınabilmesi

de mümkün hale gelmektedir. Araştırmanın diğer bölümlerinde de bahsedildiği gibi iç girişimciliğin en önemli unsurları yeni ürün, süreç, yeni iş modelleri oluşturma gibi hamlelerdir ki; bu da 'yeni iş girişimleri başlatmak' başlığı altında değerlendirilecektir (Stopford & Baden-Fuller, 1994).

Kendini yenilemek veya stratejik yenilenmek: Bu kriter, akademik araştırmalarda, bazen kurumsal veya organizasyonel değişim kavramı ile benzer kavramlar gibi gözükmese de; stratejik yenilenmek, aslında bir ya da birkaç kez yapısal veya diğer bazı alanlarda değil, fakat rekabet karşısında hayatta kalabilmek adına süreklilik gereken bir süreci tanımlamaktadır (Volberda vd., 2001). Temel anlamda sürekli olarak değişiklik gösteren ve çevre ve rekabet koşullarının düzenli olarak yenilediği günümüz iş dünyasında, firmalar da, organizasyonlarını bu değişime uyumlu hale getirmek zorundadırlar. Bu noktada belirli kereler, kısıtlı süreler veya aksiyonlar dahilinde yapılan 'stratejik değişim' ile süreklilik arz eden ve adeta evrimsel bir süreci tanımlayan 'stratejik yenilenme' kavramlarını birbirlerinden ayırmak gerekmektedir (Huff vd., 1992). Guth ve Ginsberg'e göre (1990); firma düzeyindeki girişimciliği iki farklı alanda incelemek mümkündür. Araştırmacılara göre bunlardan ilki; firma içerisinde yer alan fonksiyonlarda, yeni iş, ürün veya süreçler dahilinde 'yeni iş girişimleri başlatmak' şeklinde olacağı gibi, firmanın kuruluşunda kilit, temel unsurların değiştirilmesi işi ise 'kendini yenilemek veya stratejik yenilenmek' olarak tanımlanabilecektir.

Rekabetçi girişkenlik: Bu kriter, temel anlamda firmanın sadece iç unsurlarına yönelik değil, ancak rakiplerine göre kendini yeniden adapte etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu girişimcilik kriteri tanımı içerisinde, geleneksel rekabet stratejilerinin yanı sıra; özellikle rakibe odaklanmak, yer yer pazar liderinin, ve rakiplerin zayıf noktalarını hedefleyecek aksiyonlar içine girmek vardır (Lumpkin & Dess, 1996)

2. Materyal ve Metot

Serbest Girişimcilik ve İç Girişimcilik ile İlgili Vaka Çalışması:

Telekomünikasyon Kurumsal ve Bireysel Bayilikleri

Bu araştırmanın amacı; en eski zamanlardan itibaren var olan girişimcilik kavramının, iş dünyası açısından uyarlanmış tanımlarına uygun olarak sergilenen serbest girişimcilik aktivitelerini ve yine sistem içi yenilik ve ilerlemeyi hedef alan iç girişimcilik aktivitelerini, yaşanmış bir vaka çalışması üzerinden kıyaslamasını yapabilmektir. Araştırmada, bu kıyaslama, hem organizasyonel hem de bireysel açıdan incelenmiş olup, bu iki kavramın benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, yöntem olarak vaka çalışması analizi seçilmiştir. Telekomünikasyon gibi sofistike bir pazarda yeni bir firma kuran girişimcilerin, serbest girişimcilik kavramı altında; sürecin devamında, bayiliğini yaptıkları operator firmanın satış ve prim uygulamalarının üzerine kendi geliştirdikleri yöntemler sayesinde önemli ilerlemeler kaydetmeleri ve mevcut düzeni geliştirmek adına yaptıkları iç ve kurumsal girişimcilik kavramları altında incelenmiş olup yapılan vaka analizinde, girişimciliğin tüm aşamaları, tüm detaylarıyla gösterilmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak, vaka çalışması analiz edilmeden önce yine literatürde yer alan ve özellikle, serbest girişimcilik ve iç girişimciliğin kıyaslandığı çalışmalardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Serbest girişimcilik ve iç girişimcilik kavramlarının tanımsal farklılıkları ile ilgili ilk dönem yapılan akademik çalışmalarda, her iki girişimcilik tipinin de özellikli pazarlar hedeflenerek yapılması gerektiği, aynı zamanda farklılaştırılmış üstün özellikli ürün ve hizmetlerle başarı sağlanacağı ve özellikle pazar segmentasyonunun başarılı sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir (Shrader & Simon, 1997). Yine aynı araştırmalarda, bu taktiklerin iç girişimcilikten ziyade serbest girişimcilikte daha etkili olabileceği belirtilmiştir.

İki girişimcilik tipi, ortaya koyabildikleri performans bakımından da ayrıca incelenmiştir. Bu anlamda her koşulda bağlı bulunduğu kurumdaki hiyerarşik yapıya ve diğer bazı kişi, departman veya fonksiyonlara da bağlı olan iç girişimciliğin özerkliği ve dolayısıyla ortaya koyduğu performans ölçütleri, serbest girişimciliğe nazaran tartışmalı bir hale gelmektedir. Hiyerarşik, bürokratik yapılar ve merkezi iş yapış biçimi, iç girişimciliğin önündeki en büyük olası engellerdir diye görüş bildirmek mümkün olabilecektir. Motivasyon anlamında da, girişimciler nezninde, serbest girişimciliğin, iç girişimciliğe kıyasla daha güçlü bir etkinlik alanı oluşturabileceği ortaya konmuştur. Bunun nedeni olarak ise; serbest girişimcilerin yatırım

yaptıkları sermayeyi kurtarabilmek adına kurdukları girişime yönelik olarak çok daha motive bir şekilde hareket edebilecekleri öngörülmektedir (Ağca & Yörük, 2006).

Aynı şekilde serbest girişimcilerin, kaynaklara daha zor ulaştığı düşünülürse, göreceli olarak daha fazla kaynağa sahip olduğu düşünülen iç girişimcilere nazaran elde olan kaynakları daha iyi kullanabilecekleri ve bu durumun serbest girişimcilerin performanslarını da olumlu bir şekilde etkileyebileceği öngörülmektedir (Ağca & Yörük, 2006).

Shrader ve Simon'a (1997) göre serbest ve iç girişimciliğin arasındaki en dikkat çekici farklar aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir;

- **Sermaye bakımından:** Sermayeye iç girişimciler, serbest girişimcilere nazaran çok daha zor ulaşmaktadır. İç girişimcilerin sağlayacağı kaynaklar ise bağlı oldukları kurumlar üzerinden olmaktadır.
- **Yönetimsel kontrol bakımından:** İç girişimciler, kurumların merkezi yapısına bağlı oldukları için özerklik anlamında çok daha sınırlıdır. Serbest girişimciler ise, göreceli olarak çok daha özgür oldukları için plan ve aksiyonlarında çok daha hızlı ve esnek olabilmektedirler.
- **Yönetimsel motivasyon bakımından:** İç girişimciler, göreceli olarak kurum içi birçok dengeyi gözetmekte, ayrıca performansları anlamında kurumları tarafından sıklıkla değerlendirilmektedirler. Diğer taraftan; serbest girişimciler, ellerindeki sermayeyi koruyabilmek adına hedeflerine çok daha fazla odaklanmış ve çok daha sonuç odaklıdır denilebilecektir.

3. Bulgular

3.1. Vakaya Konu Olan ABC Firmasının İç Girişimi

Vakaya konu olan girişim; ticari ünvan kullanım kuralları nedeniyle araştırmanın devamında 'ABC firması' olarak adlandırılacaktır. ABC firmasının bayiliğini yapmış olduğu telekom firması da yine benzer nedenlerle, araştırmanın devamında 'XYZ firması' olarak adlandırılacaktır. ABC firması, iki ortağın kendi sermayeleri ile kurmuş olduğu ve XYZ firmasının 2013-14 yıllarında faaliyet gösteren kurumsal ve iki adet bireysel bayiliklerini yapmak için kurulmuş bir telekomünikasyon firması olarak ticari hayatına başlamıştır. XYZ firması, yeniden yapılanma süreci içinde yapmış olduğu bayilik çeşitleri tanımlamasına ve yapılandırmasına göre yeni girişimciler ararken; ABC firmasının ortakları sahip oldukları tecrübe ve iş bilgisine dayalı olarak XYZ firmasının bayisi olarak ticari operasyonlarına başlamışlardır.

2013-14 yılları süresince, Türkiye telekom pazarında üç tane oyuncu yer almaktaydı ve XYZ firması da bu oyuncuların bir tanesiydi. Firma, kurumsal ve bireysel müşterilerine GSM hatlarını, katma değerli ürünlerini, toplu mesaj hizmetlerini (SMS), cihazları vb. telekom pazarı ile ilgili tüm ürünleri pazarda hedef kitleyle buluşturmaya amaçlamıştır. XYZ firması, bahsi geçen dönemde bireysel müşteri pazarında üçüncü sırada yer almakta olup, kurumsal pazarda ise pazar payı olarak ikinci sırada yer almaktaydı. XYZ firmasının ilgili dönemde temel rekabet aracı, rakiplerine göre ürünlerinin en düşük fiyatlara sahip olmasıydı.

ABC'nin üstlenmiş olduğu, merkezi Adana olmak üzere, Adana çevresindeki 9 şehri de içeren bölgede, kurumsal bayilikte; hedef müşteriler, en az 10 çalışan ve en çok 500 çalışan istihdam eden ve genel anlamda KOBİ olarak adlandırılan firmalardı. ABC'nin üstlendiği, XYZ firması bireysel bayilikler kapsamında ise; firma biri Adana diğeri Mersin'de olmak üzere 2 ayrı perakende mağazası işletmiştir. Bu alanda ise hedef müşteri, telekom hizmetlerinden faydalanmak isteyen tüm bireysel müşteriler olarak belirlenmiştir.

ABC firmasının gelirlerinin önemli bir bölümü, XYZ tarafından sağlanmaktaydı. Buna göre, ABC firması; öncelikle satılan mobil hat adetinden, daha sonra sattığı hatların ürettiği fatura tutarından, ve son olarak satılan katma değerli ürünlerden farklı kriterlere göre XYZ firmasından prim almaktaydı. ABC firması, cep telefonu veya diğeri cihazların üretici firmalarından ise ayrıca primlendirilmekteydi.

ABC firması, operasyon yaptığı alanlar kapsamında; kurumsal satış temsilcileri, bireysel satış temsilcileri, her iki operasyon alanında birim yöneticileri, müşteri şikayetleri ile ilgilenen ve tarife bitişlerini yapan aktivasyon ekibi, müşterileri arayıp satış yapmaya çalışan tele-satış ekibi, muhasebe personeli, ve insan kaynakları personeli istihdam etmiştir. Bunun yanı sıra iki farklı şehirde, tüm çalışanlar için ofisler, kurumsal satış ekibi için şirket araçları, mağazalarda yer alan aksesuar ve telekom cihazları da firmanın varlıkları arasında yer almıştır. ABC firması, operasyonlarını sürdürdüğü iki senelik süreçte, 45-50 kişilik

istihdama ulaşmıştır. Bunun yanı sıra 17-18 araçlık filoya sahip olmuştur. Bu araçların bir bölümü firmanın varlıkları kapsamında satın alınan araçlar, diğer bir kısmı ise filo kiralama firmaları aracılığı ile kiralanmış araçlar olarak kullanılmaktaydı.

ABC firması, operasyonlarını bitirdiği dönem itibarıyla, ilgili dönemin döviz kurları üzerinden yıllık yaklaşık bir milyon dolar ciroya ulaşmıştı. ABC firması, operasyonlarını sonlandırdığı dönemde; XYZ firmasının bayileri içinde, hedef gerçekleştirme ve net kazanç olarak en başarılı bayisi, toplam satış rakamlarında ise Türkiye'nin en başarılı üçüncü bayisi konumundaydı.

3.2. ABC Firmasının İç Girişimciliği

Yukarıda belirtildiği üzere, ABC firmasının gelirlerinin önemli bir kısmı, XYZ firmasının belirli koşullara dayalı olarak verdiği prim başarı sistemlerine uygun hedeflere ulaşılması durumunda kademeli olarak sağlanmaktaydı. Bu prim sistemi içerisinde, XYZ firmasının dönemsel stratejilerine uygun olarak yine dönemsel bazı değişiklikler olsa da genel anlamda öncelikle satılan mobil hat, katma değerli ürün veya cihaz satış adetlerine, daha sonra da bu ürünlerin satıldığı müşterilerin üretmekte olduğu fatura miktarlarının belirli bir bölümünü içerecek şekilde iki ana başlığı içermektedir.

Diğer yandan XYZ firmasının, ABC firması da dahil olmak üzere bayilerine uygulamakta olduğu cezalar da mevcuttu. Buna göre, satılan hatlar ve kullanımları belirli sürelerden önce sonlanırsa, veya ürün satılan müşteriler gerçek değil fakat muvazzalıysa, ya da taahhüt ettikleri ödemelere sadık kalmayıp ödemeleri keserlerse ABC firması da oluşan koşula göre belirli oranlarda cezalar ödemek durumundaydı.

XYZ firması, ABC firması da dahil olmak üzere, her bayilik tipinde kaç çalışan olması gerektiği ve bu çalışanların iş tanımları ile ilgili katı kurallar dikte etmekteydi. Bunun yanı sıra XYZ firmasının, bayi çalışanlarına yönelik olarak hiçbir İnsan Kaynakları uygulaması bulunmamaktaydı. Yine XYZ firmasının bayilerine ve yerel olarak bayi bölgelerindeki müşteri hedef kitlesine uygun olarak hiçbir özel pazarlama çalışması veya desteği bulunmamaktaydı, bunun yerine Türkiye çapında sürdürmekte olduğu genel pazarlama çalışmalarını ve kitle reklam unsurlarını tüm bayileri için yeterli bulmaktaydı. XYZ firmasının tüm Türkiye'deki bayilerine yönelik olarak bir 'Müşteri Yönetimi Sistemi' vardı, ancak bu sistem sadece satış yapılan müşterilerin iletişim bilgilerini ve satılan ürün(ler) ile ilgili detayları arşivlemek için kullanılan bir sistemdi. Ancak bu sistem, geleceğe yönelik olarak, gerek yeni müşteriler gerekse mevcut müşterilere yapılacak olan olası yeni satışlar ile ilgili herhangi bir veri içermemekteydi. Son olarak XYZ firmasının, satış sahasını etkili ve verimli kullanmaya yönelik herhangi bir programı yoktu; bayilerinin saha satış temsilcilerinden sadece günlük belirli adette müşteri ziyaretinin tamamlanmasını istiyor ve denetliyordu.

ABC firması ortakları, sahip oldukları tecrübelerden ötürü sadece serbest girişimcilik yapıp aynı zamanda daha verimli bir firma yönetebilmek adına iç girişimcilik örneği de sergilemişler ve XYZ firmasının, bayileri için öngördüğü operasyonel sistemde bazı değişiklikler yapmışlardır. Yani aynı operasyonel sistem içerisinde, farklı sonuçları elde edebilmek için çerçevenin dışına çıkıp birçok yeni uygulamayı ve yeni yöntemi hayata geçirmişlerdir. Bu değişiklikleri temel olarak iki başlık altında düşünmek yanlış olmayacaktır. Bunlardan birincisi operasyonel ve iş yürütülme sürecine yönelik uygulamalar olarak kabul edilebilecekken, diğer başlık ise insan kaynakları yönetimi başlığı altında incelenebilecektir.

Operasyonel anlamda ABC firması, XYZ firmasının, ABC çalışanları için tasarlamış olduğu ve uygulanmasını zorunluğu kıldığı prim sistemi ile yetinmemiştir. Firmanın ortakları, kişisel kazançlarının bir bölümü ile çalışanlara ek prim sistemi tasarlamış ve ilgili prim tutarları ile kendi çalışanlarını Türkiye çapında yer alan tüm bayi çalışanlarından daha fazla kazanan bir pozisyona sokmuştur. Bu prim sisteminde özellikle, yapılan hat ve diğer ürün satışlarının gerçek olmasını, faturalarının ödenmesini ve müşteriler tarafından yüksek faturalar ödenmesinin sağlanması için ABC firmasının ortakları zamana yayılan ve firma kazandıkça personelin de kazanacağı bir prim sistemi oluşturmuşlar ve bu primi kendi kazançlarından sağlamışlardır. Bunun yanı sıra firma ortakları; normal şartlarda XYZ firmasının öngördüğü gibi, sadece belirlenen pozisyonlara belirlenen prim tutarlarının ödenmesi ile yetinmemiş, firmanın çeyrek bazlı olarak elde ettiği net gelir tutarları üzerinden firmanın tüm çalışanlarına, katkı payları oranında yine ayrıca prim ödemesi yapmışlardır. Bu iki uygulama, ABC firmasının orta ve uzun vadede asgari ceza yemesini, tüm çalışanların sadakatla firma içinde çalışmasını ve firmaya duydukları aidiyet ve sevginin azami düzeye çıkmasını, firmanın tüm birimlerinin genel amaçlar doğrultusunda çalışmasını ve takım olma olgusunu

beraberinde getirmiştir. Bu sistemle birlikte ABC firması, XYZ firmasının, ürün satışlarının ardından yaptığı takipler sonucunda kesebileceği olası cezalardan da azami bir şekilde kurtulmuştur.

Operasyonel süreçler anlamında ABC firmasının, uygulamış olduğu diğer bir iç girişimcilik hamlesi ise saha satış temsilcilerinin sahayı kapsama biçimiydi. Önceden de belirtildiği gibi; XYZ firmasının bayilerinin satış temsilcilerinden beklediği günlük bir müşteri ziyareti sayısı vardı ve bunun dışında herhangi bir inisiyatif konmamıştı. ABC firma ortakları, sahadaki mevcut ve potansiyel müşterilerini; potansiyelleri, geçmiş projeleri, mobil ürün alma potansiyelleri, mevcut projeleri vb. bazı faktörlere bakarak, istihdam ettiği saha personeli için farklı ziyaret sıklıkları belirlenmiş, ziyaret programları hazırlamış ve buna göre müşteriler ile odaklı bir biçimde ilgilenilmiştir. Bu ABC firması için sahadan alınan verimliliği ve etkinliği, dolayısıyla sonuçları olumlu yönde önemli ölçüde etkilemiştir.

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, XYZ firmasının Türkiye çapında kullanmakta olduğu bir 'Müşteri Yönetimi Sistemi' mevcuttu ve bu sistemi Türkiye çapında XYZ'nin anlaşmalı olduğu ve sahada olan tüm bayileri kullanmaktaydı. Ancak bu sistem, sadece satış yapılan müşterileri ve aldıkları ürünleri kaydetmeye aracılık yapıyor, fakat bunun ötesinde herhangi bir kayıt bulundurmamaktaydı. ABC firması ortakları, yine kendi bütçeleriyle ve XYZ firmasından destek almadan, bir yazılım firması ile bir algoritma oluşturmuş ve kendi saha personelinin kullanımı için bu yeni yazılım sistemini ortaya koymuştur. Bu sistem; ABC saha satış temsilcileri ziyaret ettikleri müşterilerin tüm iletişim bilgilerini, geçmiş satışlarını, doğru kontak kişileri ve bu kişilerle ilgili kişisel bilgileri, ziyaret edilen müşterinin iş kolunu, mevcut projelerini, olası projelerini, mobil ürün kullanım potansiyellerini vb. birçok ek bilgiyi kaydetmelerine imkan vermiş ve bu sayede ilgili yazılımın, ABC'nin tüm stratejilerini kurgulama şansını vermiştir. Bu da ABC'nin yine iç girişimcilik yaparak, yenilikler konusunda inisiyatif kullanmasını ve bu hamleden ciddi kazanımlar sağlamasını temin etmiştir.

ABC firmasının, operasyonel süreçlerle ilgili yaptığı diğer bir iç girişimcilik hamlesi ise pazarlama fonksiyonu ile ilgiliydi. Önceden de belirtildiği üzere XYZ firması sadece ulusal ölçekte pazarlama aktivitelerini sürdürmekteydi. Müşteri segmentasyonu, bireysel müşteriler bazında uygulanıyor olup kurumsal bazda ise çok ender yapılan kitle medya iletişim ve reklamları hariç herhangi bir uygulama yapılmamaktaydı. ABC firması, inisiyatif kullanıp ilgili segmentasyonu kurumsal müşterileri için de mikro düzeyde ve kendi sorumlu olduğu alan içerisinde uygulamıştır. Kurumsal müşterilerinin iş kolları, alım sıklıkları, kaç farklı ürün grubundan alım yaptıklarına göre müşteri segmentasyonu yapıp ilgili müşteri segmentlerine göre pazarlama argümanlarını kullanmış ve kaynak kullanım ve dağılımını bu sınıflandırmalara göre yapmıştır. Bunun yanı sıra ABC firması, yine pazarlama kapsamında bölgesel / yerel bazı sektörel dergilerde reklam vermiş, hizmetlerini haber yaptırmış ve bazı fuarlara katılım göstermiştir. Bahsedilen bu aktivitelerin masraflarını, ABC firmasının ortakları, yine kendi bütçelerinden karşılamışlardır. Tüm bu etkinlikler neticesinde; ABC firmasının ortaklarının kullandığı inisiyatif ve iç girişimcilik hamleleri sonucunda önemli satış ve gelir artışları sağlanmıştır.

ABC firması ortakları, önceki bölümde de belirtildiği gibi, iç girişimcilik hamleleri olarak sadece operasyonel süreçlerde değil, aynı zamanda 'İnsan Kaynakları Yönetimi' anlamında da çeşitli hamleler gerçekleştirmiştir. Öncelikle XYZ firması için departmanlar ve tüm çalışanlar aynı seviyedeysen, tek bir bayi müdürü talep eden ve sadece gerekli olan departman başına çalışan adetleri belirlenmişken, ABC firması ara yönetici pozisyonu kavramını türetmiş ve her departman başına 'Departman Müdürü' pozisyonu oluşturmuştur. Bu iç girişimcilik hamlesi, sadece yönetsel olarak daha sade, yönetilebilir ve etkili bir operasyon akışı sağlamamış, aynı zamanda firma içi çalışanlara inisiyatif kullanarak yeni bir ara hedef oluşturmuştur. Bu sayede, ABC firmasının farklı departmanlarındaki her çalışanı hale hazırda kazanabileceği prim haricinde, aynı zamanda daha iyi koşullara sahip olabileceği ve yönetici ünvanı kazanabileceği yeni bir hedefe de kavuşmuştur. Bu da her çalışanın işini daha dikkatli, hırslı, ve verimli yapma güdülenmesi oluşturmuştur.

Bunların yanı sıra, ABC firması ortakları, normal bayilik çalışma prensipleri içinde olmamasına rağmen, XYZ firması ile müzakereler yürütmüş ve her sene en az 1 çalışanın, performans kriterlerinin tutması halinde, XYZ çalışanı olmasını kabul ettirmiştir. Bu ABC çalışanları için, ayrıca bir motivasyon unsuru haline gelmiştir, ve bu sayede yaptığı işleri ileride bir bayi personeli olarak kalmaktansa, Türkiye çapında bir telekom firmasının çalışanı olabilmek adına çok daha etkili ve dikkatli yapmaları için bir fırsat sunmuştur.

‘İnsan Kaynakları Yönetimi’ başlığı altında, ABC firması ortaklarının son hamlesi ise; tüm firma çalışanlarını bir arada ve ekip ruhunu geliştirecek yemek, etkinlik vb. aktiviteleri düzenlemesinin yanı sıra bazı ara hedefler doğrultusunda çalışanlarına, eşleriyle birlikte vakit geçirecekleri, tatil, akşam yemeği gibi özel bazı ödüllere de yer vermek olmuştur.

Tüm bu operasyonel ve İK Yönetimi uygulamaları; ABC firması ortaklarının, XYZ firmasının, bayileri için tasarladıkları sistemin dışında oluşturulmuş olup, kendi sermayelerinden risk alarak ek ödemeler yaptıkları, mevcut iş yapış sistemlerine göre inisiyatif kullanıp birçok yenilik getirdikleri ve bu aktivitelerden çok olumlu ve etkili sonuçlar aldıkları iç girişimcilik hamleleri olarak kayda geçmiştir.

3.3. ABC Firmasının Serbest Girişimcilik ve İç Girişimcilik Karşılaştırması

Örnek olarak incelenen vaka çalışmasından net bir şekilde görülebileceği gibi, ABC firması ticari iştirak; hem serbest girişimciliğin hem de iç girişimciliğin aynı anda gözlemlendiği ender örneklerden biri haline gelmiştir. Öncelikle ilgili vaka çalışmasının, her iki girişimcilik aktivitesini içerdiği ve bu anlamda birbirlerine benzer özellikler gösterdiği alanları incelemek yerinde olacaktır.

Vaka çalışmasında her iki girişimciliği gerçekleştiren kişiler, ABC firmasının ortakları, aynı kişiler olduğundan her iki girişimcilikte de gösterilen girişimci profil, karakter özelliklerinin de aynı olması kaçınılmaz olmuştur. Araştırmanın ilk bölümünde yer alan ve başarılı girişimcilerin ve aynı zamanda iç girişimcilerin sahip olması gereken profil özelliklerinin, ABC firmasının iki ortağında da olduğu düşünülmekte ve bu sayede her iki girişim hamlesini de başarabildikleri düşünülmektedir. Yine ilk bölümde belirtilen, girişimci özelliklerinin teknik, yönetsel, ve bireysel becerileri içermesi gerektiği olgusu; ABC firmasının ortaklarının hem ABC’yi kurma aşamasında hem de anlatılan iç girişimcilik hamlelerinde farklı birçok örnekle gerçekleştiği gözlemlenebilmiştir. Yine önceki bölümlerde belirtilen iç girişimcilik kriterlerinin; yenilik yapmak, risk almak, proaktif olmak, özerklik, yeni iş girişimleri başlatmak, stratejik yenilenme, rekabetçi girişimcilik aynı şekilde serbest girişimcilikte de çok gerekli ve değerli oldukları hem genel örneklerden hem de araştırmaya konu olan vaka çalışmasındaki süreçlerden gözlemleyebilmek yadsınamaz bir gerçekliktir.

Bu noktada serbest girişimcilik ve iç girişimcilik kavramlarının tamamen aynı kavramları ifade edip etmedikleri analizini, araştırmaya konu olan vaka çalışması üzerinden irdelemek yerinde olacaktır. Öncelikle iki farklı tip girişimcilik kavramı arasındaki fark, kavramların tanımları üzerinden başlamaktadır. Önceki bölümlerde de farklı tanımlarla açıklandığı gibi özet anlamda ‘serbest girişimcilik’; yeni organizasyonu kurma fikrini ortaya koyarken; ‘iç girişimcilik’ ise, hale hazırda operasyonlarını sürdüren organizasyonlarda gerçekleştirilen girişimcilik aktiviteleri olarak tanımlanmaktadır (Antoncic & Hisrich, 2003). Araştırmaya konu olan vaka çalışmasında da; ABC firmasının kuruluşu serbest girişimcilik olarak incelenirken, firma ortaklarının ortaya koydukları yenilikler ise iç girişimcilik başlığı altında incelenmiştir.

Luchsinger ve Bagby (1987); her ne kadar serbest ve iç girişimcilik kavramlarını birbirlerine benzetmiş olsalarda, iki kavramın gerçekleştirildiği koşullar noktasında farklılıklar olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmacılara göre; bu farklılığın, kaynaklara erişim ve strateji-yapı-performans ilişkileri bakımından ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu sonuçlara çok benzer olarak Shrader ve Simon (1997), serbest ve iç girişimcilik farklarını inceledikleri uygulamalı araştırmada, ‘kaynaklar’, ‘uygulanan stratejiler’ ve ‘finansal performans seviyesi’ olarak farklılıkları üç başlık altında toplamışlardır. Kaynaklar ile kastedilen, organizasyonun ve/veya iç girişimcinin amaçlarına ulaşabilmek adına kullanabildikleri tüm kaynaklar olarak tanımlanırken, araştırmacılara göre bunları; fiziksel, finansal, organizasyonel, ve teknolojik olarak gruplayabilmek mümkündür.

Kaynakların temin edilmesi her iki girişimcilik aktivitesinde de çok önemlidir ancak bu kaynakların nasıl elde edileceği iki girişimcilik tipi arasındaki farklardan bir tanesini meydana getirmektedir (Ağca & Yörük, 2006). Çok açık bir şekilde serbest girişimcilikte; sermaye, büyük riskler alınarak, girişimcilerin kendi sermayelerinden veya banka ya da fon gibi finansal kuruluşlardan karşılanırken, iç girişimcilikte gerekli olan kaynaklar bağlı bulunulan organizasyonlardan sağlanabilmektedir. İlgili kaynaklar, sadece bağlı bulunulan kurumun finansal veya iç kaynaklarından değil, aynı zamanda yine bağlı bulunulan kurumun kurumsal markasına dayanarak dış kaynaklardan da sağlanabilmektedir. Dolayısıyla kaynakların temini noktasında,

açık bir şekilde iç girişimcilik sürecinde, serbest girişimciliğe nazaran kaynaklar çok daha kolay ve çok daha az bir riskle elde edilebilmektedir.

Bu araştırmaya konu olan vaka çalışmasında da bu ayrım çok net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. ABC firması ortaklarının, firmalarını kurarken aldıkları risk geri dönülemez ve kendi sermayeleri ile gerçekleşmişken, firma ortaklarının iç girişimcilik boyutunda daha başarılı olabilmek ve daha çok gelir elde edebilmek için yaptıkları aktiviteler için gerekli olan kaynaklar ise göreceli olarak çok daha düşük miktarda, vazgeçilebilir ve firmanın devamlılığına zarar verme ihtimali olmadan temin edilebilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öncelikle girişimciliğin tarihçesi ve tanımlanması, akademisyen ve araştırmacılar tarafından konuya yönelik farklı yaklaşımlar ışığında incelenmiş, daha sonra aynı süreçler iç girişimcilik kavramı için de ortaya konmuştur. Araştırmanın amacı olan serbest ve iç girişimcilik mukayesesi, literatürde daha önce yapılmış çalışmalardan bazı örnekler de gösterilerek, açıkça ortaya koyulmuştur; ayrıca araştırmanın yöntemi olan vaka analizi ile ilgili genel bir tanım yapılmıştır. Araştırmanın devamında, araştırmaya konu olan vaka çalışmasında; Türkiye telekomünikasyon sektöründe yer almış olan bir firmanın, sektörün üç büyük operatörlerinden birinin bayisi olarak ticari hayatına başlangıcını ve operasyonları incelenmiş ve ayrıca firma ortaklarının operasyonlar devam ederken tasarladıkları ve uyguladıkları iç girişimcilik aktiviteleri detaylarıyla anlatılmış ve sonuçları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Araştırmanın takip eden bölümünde ise; araştırmaya konu olan vaka çalışması üzerinden uygulanan serbest ve iç girişimcilik aktiviteleri ve bu iki kavrama ait özelliklerin benzer ve farklı yanları incelemeye konu alınmıştır.

Genel anlamda serbest girişimciliğin de, iç girişimciliğin de ekonomik düzen açısından çok yararlı olduğu söylenebilecektir. Başarıyla gerçekleşen serbest girişimcilik örnekleri; makro ekonomik dengeler açısından, ortaya çıkan üretim, istihdam, vergi, vb. diğer unsurlar ile birlikte önemli pozitif katkılar oluşturmaktadır. Benzer bir biçimde, başarılı iç girişimcilik örnekleri ise; mevcut kurumların daha ileri gitmesini, daha çok kazanmasını, rekabetin gelişmesini, dolayısıyla yine daha çok vergi, istihdam vb. avantajlar yarattığı gibi rekabete yaptığı katkı sayesinde de genel anlamda var olduğu sektörleri olumlu anlamda geliştirebilmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle araştırmaya konu olan vaka çalışmasında, ABC firmasının ortaklarının kendi sermayeleri ile kurmuş oldukları ve serbest girişimcilik örneği sergiledikleri ticari girişimlerinin, akademik literatürün serbest girişimcilik ile ilgili tanımlanmış özellikleri sergileyip sergilemedikleri sorgulanmıştır. Bu incelemede; ABC firmasının ortaklarının, gerek sahip oldukları karakter veya profil özelliklerinin gerekse teknik veya yönetsel becerilerinin, akademik araştırmalarda, başarılı girişimcilik için gerekli olduğu öngörülen özelliklerin bir çoğuna sahip oldukları ve bu özelliklerini kullanabildikleri gerçek bir örnek üzerinden ortaya konabilmiştir.

Diğer yandan, aynı vaka örneğinde yine gerçek bir örnek üzerinden iç girişimciliğin süreçlerini gözlemleyebilmek ve akademik araştırmalarda iç girişimcilik için gerekli olan kişi profil özellikleri ve süreçlerin de nasıl gerçekleştiği ortaya koyulabilmiştir. Bunlardan daha önemlisi, yaşanmış bir vaka çalışması üzerinden serbest girişimcilik ile iç girişimcilik kavramları mukayese edilmiştir. Araştırmaya konu olan vaka çalışmasında çok açık bir şekilde her iki girişimciliğin, girişimcilerin karakter özellikleri gereksinimi olarak birbirlerine ne kadar çok benzediği ve yine gerekli olan profil özelliklerinin her iki girişimcilik aktivitelerini de başarıya götürebildiği ortaya konmuştur.

İki girişimcilik tipi arasındaki en belirgin fark ise, girişimcilerin kaynakları nasıl elde ettiği ve nasıl kullanabildikleri ile ilgilidir. Araştırmada yer alan vaka çalışmasında da, ABC firmasının ortakları, firmalarını kurarken kendi sermayelerini kullanmış, dolayısıyla önemli bir risk almışlar ancak buna karşılık iç girişimcilik olarak hale hazırda kazanmakta oldukları gelirden, inisiyatif kullanarak bazı aktiviteleri uygulamışlardır. Bu anlamda firmayı kurarken almış oldukları risk, onların çok daha detaylı, derin, kapsamlı ve entegre planlarını uygulamalarını sağlamış, fakat diğer yandan iç girişimcilik adına planladıkları aktiviteleri tek hamlelik, geri dönülebilir ve kısmi kazanımları elde etmek üzerine tasarlanmış ve uygulanmıştır. Aynı şekilde firma ortaklarının, firmayı sürdürülebilir kılmak adına sahip oldukları motivasyon, iç girişimcilik aktivitelerindeki istek ve güdülenmeye nazaran çok daha kuvvetli ve etkin olmuştur. Diğer yandan, ABC firmasının ortakları, firmalarını kurarken sadece XYZ firmasını ikna etmiş

ve bir çerçeve doğrultusunda ekiplerini belirlerken, bunun dışında tüm kararlarında özgür davranmışlardır. Ancak almış oldukları iç girişimcilik inisiyatiflerinin her adımında, XYZ firmasının onayını almak ve sonuçlarını yine XYZ firmasının yetkilileri ile paylaşmak durumunda kalmış ve ancak onay alabildikleri adımlarda ilgili aktivitelere devam edebilmişlerdir, yani kısmi olarak özgür olabilmışlerdir.

Araştırmayı kuvvetli yapan taraflardan ilki; gerçek bir vaka çalışmasını konu etmesi ve bu nedenle gerek kavramların tanımlanmasına yönelik gerekse iki girişimcilik tipinin benzer ve farklı yönlerinin irdelenmesinde teorik araştırmaların çok daha net bir şekilde ortaya koyulabilme özelliğidir. Araştırmanın diğer bir kuvvetli özelliği ise; serbest girişimcilik ve iç girişimcilik aktivitelerini planlayan ve uygulayan kişilerin, aynı kişiler olması ve bu nedenle özellikle profil özellikleri bakımından iki farklı türdeki gereksinimlerin çok daha sağlıklı bir şekilde kıyaslanabilir olmasıdır. Araştırmanın üçüncü kuvvetli yanı ise, hem serbest hem de iç girişimcilik süreçlerinin, tanımlarına uygun bir şekilde, uygun koşullar ve süreçlerin de oluşumuyla net bir şekilde gözlemlenebilir olması, bu nedenle de ilgili analizlerin çok sağlıklı bir şekilde yapılabilir olmasıdır.

Araştırmanın, serbest girişimcilik ve iç girişimcilik açısından gerçek bir vaka çalışmasını konu almasından ötürü akademik çalışmalar açısından anlamlı olabileceği düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda, her iki girişimcilik ile ilgili kişi profillerinin ve iş süreçlerinin daha belirgin ve daha somut biçimlerde ortaya konabilmesi ve bu kriterler üzerinden yapılacak sayısal araştırmalar, araştırma alanı için çok değerli olabilecektir. Devam edecek olan araştırmalarda; ayrıca gerek makro düzeyde ülke ekonomisi ve yöneticilerinin gerekse mikro düzeyde firma yöneticilerinin, girişimcilik olgusunun ortaya çıkabilmesi için hazırlaması gereken uygun koşulların neler olabileceğini belirleyen çalışmalar yapabilmek çok anlamlı olabilecektir. Bunun yanında, araştırmaya konu olan vaka çalışmasında da olduğu gibi, serbest ve iç girişimciliğin bir arada incelenilebildiği örnekler için yine sayısal olarak bağıntıların ortaya konabildiği araştırmalarda çok anlamlı olabilecektir. Devam edecek olan araştırmalarda, araştırmanın farklı kültür öğelerinin baskın olduğu başka ülke pazarlarında ve/veya yine sektörel etkilerin varlığını ya da etkisini anlayabilmek adına telekom sektörü dışındaki sektörlerde tekrarlanıyor olması da farklı sonuçları ortaya çıkarabilecektir.

Araştırmanın daha etkili olabileceği diğer bir alan ise iş dünyasıdır. Araştırmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi gerek serbest girişimcilik gerekse iç girişimciliğin, girişimciliğin gerçekleştirildiği ülke pazarının hem makro hem de mikroekonomisine pozitif anlamda önemli bir ölçüde katkı yaptığı düşünülmektedir. Bu araştırma, bir kez daha göstermiştir ki, öncelikle makro düzeyde ülkelerin, girişimcilik faaliyetlerinin artması ve gelişmesi için her türlü programı tasarlaması gerektiği gibi, mikro düzeyde de firmaların, bünyelerinde daha fazla iç girişimci istihdam etmesi ve iç girişimcilik süreçlerinin artması için çaba göstermesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak firmalar, çalışanlarının işe giriş süreçlerinden başlamak kaydıyla ve doğru mülakat teknikleri ile girişimci profiline uygun çalışanları istihdam etmek durumundadırlar. Daha sonra, ilgili çalışanların girişimcilik aktivitelerini yapabilmeleri için uygun firma iklim, kültürünün yerleştirilmesi ve operasyonel anlamda ve hiyerarşik yapıda da gerekli tasarımların ve uygulamaların yapılması yerinde olabilecektir.

Firmalar girişimcilik aktivitelerini desteklemek adına, ayrıca çalışanlarının daha çok risk aldıkları ve daha motive ve dikkatli bir şekilde düzenledikleri aktivitelerini sonuçlandırarak bir biçimde kurumsal yapı ve süreçleri de oluşturmak ya da yeniden yapılandırmak durumundadırlar. Son olarak firmaların, bünyelerinde istihdam ettikleri iç girişimcileri, dış operasyonlarında kullanmak ve ilgili kişileri tüzel birer yapı haline dönüştürüp operasyonlarında onlar ile birlikte çalışmak fikri de ayrıca çok etkili olabilecektir.

5. Extended Abstract

The purpose of the study is; to explain the details of the free entrepreneurship concept, that started with the beginning of the human life, to explain the activities relevant with the entrepreneurship, to explain the intrapreneurship concept, that mainly targets the development and the improvement processes in an existing system, and finally to compare those two different entrepreneurship concepts with a case study analysis by highlighting all the similarities and the differences between them. In the research, the comparison in between those two different entrepreneurship types is analyzed both from the corporate perspective and from the individual perspective.

In this research, case study analysis is chosen as the methodology of the study. In the case study, a company is subjected which was founded by two entrepreneurs and operated in Turkish telecommunication industry which has very sophisticated features. The company started to operate as the 'Small and Medium Enterprises Dealer – SME Dealer' and as the 'Customer Product and Services Dealer' with its two retail shops located in two different cities of one of the three telecommunication operators positioned in Turkish market. The foundation and the operational activities of the company are correlated with the free entrepreneurship concept. In addition, the strategies and the applications of the founders of the company with all the details, subjected in the case study, that challenge the existing strategies and the applications of the main telecommunication operator company so called as intrapreneurship activities are correlated with the intrapreneurship concept. After explaining the company's free entrepreneurship and intrapreneurship activities then a comparison is made in between two different entrepreneurship activities with all the similarities and the differences of those two.

This research, which compares the entrepreneurship and intrapreneurship concepts and studies a real case study composes of two sections. In the first section; the different definitions and the historical development of the entrepreneurship concept are studied at variable academic researchs continued with the potential benefits and the effects of the entrepreneurship concept to the business world is mentioned. It continues with the introduction of the case study at which the foundation of a new company is subjected that shows the basic expression of free entrepreneurship. In the research; the profile and characteristic features of the entrepreneurs, which is the most important factor of the entrepreneurship, are analyzed. In addition, the necessary requirements for entrepreneurs in terms of their professional vision; in terms of their technical and operational perspectives; and in terms of their leadership features are shown with the support of academic researchs done before on those specific subjects. As a result, the reflections of the features of the entrepreneurs and generally the entrepreneurship concept in the business world and corporate life is tried to be explained, again with the support of variable academic researchs done before.

In the second part of the first section; a comparatively new concept, 'intrapreneurship' concept is tackled. The variable definitions of the 'intrapreneurship' concept, which is basically defined by the efforts to sustain innovation and development in an existing system, are explained with all the historical milestones and its corporate effects. In addition, the criteria set for being an intrapreneur is also explained.

In the second section of the research, the case study subjected at this research is explained. Firstly, the environmental conditions, the motives and the requirements of the company founders and all the processes realized during the life of the company are explained. In addition, the relation in between the foundation of the company and the free entrepreneurship concept is analyzed. Afterwards, the strategy and all the applications company founders made to develop and to improve all the processes instructed by the main telecommunication operator company are explained on behalf of the intrapreneurship concept. In the final part of the second section, both the similarities and the differences in between free entrepreneurship and intrapreneurship is analyzed by focusing on the company processes placed in the case study.

Kaynakça

- Ağca, V. ve Yörük, D. (2006). Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal bir Çerçeve. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, C.VIII (2)*, 155-173.
- Ağca, V. ve Kurt, M. (2007). İç Girişimcilik ve Temel Belirleyicileri: Kavramsal Bir Çerçeve. *Erişkes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29 (Temmuz-Aralık)*, 83-112.
- Antoncic, B. ve Hisrich, R.D. (2003). Clarifying The Intrapreneurship Concept. *Journal of Small Business and Enterprise Development, 10 (1)*, 7-24.
- Antoncic, B. ve Hisrich, R. D. (2001). Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Cultural Validation. *Journal of Business Venturing, 16 (5)*. 495-527.
- Antoncic, B. (2000). *Intrapreneurship: Construct Refinement and An Integrative Model Development*. Thesis for The Degree of Doctor of Philosophy. Department of Marketing and Policy Studies Weatherhead School of Management, School of Graduate Studies, Case Western Reserve University.

- Aksoy, M. (2003). Firma Düzeyinde Yenilik ve Bilgi Yönetimi. *KalDer Forum*, 3 (12). 17-22.
- Arikan, S. (2002). *Girişimcilik*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bozgeyik, A. (2005). *Kriz Dönemlerinde Girişimcilik Neden Daha Önemli?* www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=577. [Erişim: 10 Şubat 2019].
- Burgelman, R. A. (1983). A Process Model of Internal Corporate Venturing in The Diversified Major Firm. *Administrative Science Quarterly*, 28 (2). 223-244.
- Burgelman, R. A. (1985). Managing The New Venture Division. Research Findings and Implications for Strategic Management. *Strategic Management Journal*, 6 (1). 39-54.
- Carbone, T. C. (1986). The Making of A Maverick. *Management World*, 15 (5). 13-16.
- Carrier, C. (1996). Intrapreneurship In Small Businesses: An Exploratory Study. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 21 (1). 5-20.
- Coulter, M. ve Robbins, P.S. (2003). *Management*. New Jersey: Prentice Hall, 7. Baskı.
- Covin, J. G. ve Miles, M. P. (1999). Corporate Entrepreneurship and Pursuit of Competitive Advantage. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23 (3). 47-64.
- Covin, J. G. ve Slevin, D. P. (1991). A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16 (1). 7-25.
- Culhane, J. H. (2003). *The Entrepreneurial Orientation-Performance Linkage in High Technology Firms: An International Comparative Study*. Thesis for The Degree of Doctor of Philosophy, Graduate School of The University of Massachusetts Amherst.
- Çetindamar, D. (2002). Türkiye’de Girişimcilik. *TÜSLAD Yayınları*, 33.
- Demirez, M. (2005). *Kosgeb Girişimciliği Geliştirme Merkezi Müdürlüğü Yayınları*, Ankara. www.kosgeb.gov.tr [Erişim: 10 Şubat 2019].
- Durukan, T. (2005). *Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmecilik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Durukan, T. (2006). Dünden Bugüne Girişimcilik ve 21. Yüzyılda Girişimciliğin Önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, cilt 1 sayı 2. 25-37.
- Guth, W. D. ve Ginsberg, A. (1990). Introduction: Corporate Entrepreneurship. *Strategic Management Journal*, 11 (5). 5-15.
- Gül, H. (2005). *Bilgi Toplumu Liderliği Karizmatik Liderliğin Sonu Olur mu?* www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl/_gos.php?nt=223. [Erişim: 10 Şubat 2019].
- Hisrich, R. ve Peters, M. (2001). *Entrepreneurship*. 5th Edition, McGraw Hill Higher.
- Huff, J. O.; Huff, A. S. ve Thomas, H. (1992). Strategic Renewal and The Interaction of Cumulative Stress and Inertia. *Strategic Management Journal*, 13. 55-75.
- Jones, G. R. ve Butler, J. E. (1992). Managing Internal Corporate Entrepreneurship: An Agency Theory Perspective. *Journal of Management*, 18 (4). 733-749.
- Knight, G. (1997). Cross-Cultural Reliability and Validity of A Scale To Measure Firm Entrepreneurial Orientation. *Journal of Business Venturing*, 12 (3). 213-225.
- Küçükaltan, D. (2009). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, cilt 4 sayı 1. 21-28.
- Luchsinger, V. ve Bagby, D.R. (1987). Entrepreneurship and Intrapreneurship: Behaviors, Comparisons and Contrasts. *S.A.M. Advanced Management Journal*, 52 (3), 10-13.
- Lumpkin, G. T. ve Dess, G. G. (1996). Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It To Performance. *Academy of Management Review*, 21 (1). 135-172.
- Lumpkin, G. T. ve Dess, G. G. (2001). Linking Two Dimensions of Entrepreneurial Orientation to Firm Performance: The Moderating Role of Environment and Industry Life Cycle. *Journal of Business Venturing*, 16 (5). 429-451.
- MacMillan, I. C. ve George, R. (1985). Corporate Venturing: Challenges for Senior Manager. *Journal of Business Strategy*, 5 (3). 34-43.
- McDaniel, A. B. (2002). *Entrepreneurship and Innovation: An Economic Approach*, New York: M. E. Sharpe Inc.
- McKinney, G. ve McKinney, M. (1989). Forget The Corporate Umbrella Entrepreneurs Shine in The Rain. *Sloan Management Review*, 30 (4). 77-82.

- Miles, M. P. ve Covin, J. G. (2002). Exploring The Practice of Corporate Venturing: Some Common Forms and Their Organizational Implications. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 26 (3). 21-40.
- Miller, D. ve Friesen, P. H. (1983). Strategy-Making and Environment: The Third Link. *Strategic Management Journal*, 4 (3). 221-235.
- Morris, M. H. ve Kuratko, D. F. (2002). *Corporate Entrepreneurship: Entrepreneurial Development within Organizations*. Florida: Harcourt College Publishers.
- Müftüoğlu, M. T. (2004). *Girişimcilik*. Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Naktiyok, A. (2004). *İç Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Pinchot, G. (1985). *Intrapreneuring*. New York: Harper and Row.
- Pinnington, A. ve Haslop, D. (1995). Team Leader Autonomy In New Product Development. *Management Decision*, 33 (9). 5-11.
- Raelin, J. A. (1989). An Anatomy of Autonomy: Managing Professionals. *The Academy of Management Executive*, 3 (3). 216-228.
- Renewal: Mobilising Renewal Journeys in Multiunit Firms. *Long Range Planning*, 34. 159-178.
- Roberts, D., Peters, P.M., Shepherd, A.D. (2005). *Definition of Entrepreneur Today*. New York: McGraw-Hill Irwin.
- Robinson, J. (2014). *The 7 Traits of Successful Entrepreneurs*. www.entrepreneur.com/article/230350. [Erişim: 12 Ocak 2019].
- Rule, E. G. ve Irwin, D. W. (1988). Fostering Intrapreneurship: The New Competitive Edge. *The Journal of Business Strategy*, 9 (3). 44-47.
- Schollhammer, H. (1982). *Internal Corporate Entrepreneurship*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ. 209-229.
- Schumpeter, J. A. (1911). *The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Translated by R. Opie, and published by Oxford University Press (1963), 66.
- Shrader, R. C. ve Simon, M. (1997). Corporate Versus Independent New Ventures: Resource, Strategy, and Performance Differences. *Journal of Business Venturing*, 12 (1), 47-66.
- Stevenson, H. H. ve Jarillo, J. C. (1990). A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. *Strategic Management Journal*, 11 (7). 17-27.
- Stopford, J. M. ve Baden-Fuller, C. W. F. (1994). Creating Corporate Entrepreneurship. *Strategic Management Journal*, 15 (7). 521-536.
- Sönmez, A. ve Toksoy, A. (2014). Türkiye’de Girişimcilik ve Türk Girişimci Profili Üzerine Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi*, 21 (2), 41-58.
- Titiz, T. (1994). *Girişimcilik*. Ankara: İnkilap Kitabevi.
- Vesper, K. H. (1984). *Three Faces of Corporate Entrepreneurship, Frontiers of Entrepreneurship Research*. Babson College, Wellesley, MA.
- Volberda, H. W.; Baden-Fuller, C. ve Van Den Bosch, A. J. (2001). Mastering Strategic
- Wiklund, J. ve Shepherd, D. (2005). Entrepreneurial Orientation and Small Business Performance: A Configurational Approach. *Journal of Business Venturing*, 20 (1). 71-91.
- Zahra, S. A. (1991). Predictors and Financial Outcomes of Corporate Entrepreneurship: An Exploratory Study. *Journal of Business Venturing*, 6 (4). 259-285.
- Zahra, S. A. (1993a). Environment, Corporate Entrepreneurship, and Financial Performance: A Taxonomic Approach. *Journal of Business Venturing*, 8 (4). 319-340.
- Zahra, S.A. (1993b). New Product Innovation in Established Companies: Associations with Industry and Strategy Variables. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18 (2). 47-67.
- Zahra, S. A. (1993c). A Conceptual Model of Entrepreneurship As Firm Behavior: A Critique and Extension. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 17 (4). 5-21.
- Zahra, S. A. (1995). Corporate Entrepreneurship and Financial Performance: The Case of Management Leveraged Buyouts. *Journal of Business Venturing*, 10 (3). 225-247.
- Zahra, S. A. ve Pearce, J. A. (1994). Corporate Entrepreneurship in Smaller Firms: The Role of Environment, Strategy and Organization. *Entrepreneurship, Innovation and Change*, 3 (1). 31-44.

Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926

Resul ALKAN*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ittifakının kilit noktalarında görev almış olan diplomat ve subayların yayınladıkları eserler ve yorumlar 1920'li yıllardan itibaren iki ülke arasında gerçekleşen ortak yakın tarih tartışmalarının ana ekseninde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün mülakatı, makalemizin içeriğini oluşturan kaynaklardır. Hatıratlarında, gerek Mustafa Kemal Atatürk gerekse Muhtar Paşa, Türk-Alman ittifakının dönemin askeri ve politik gelişmeleri dikkate alındığında Osmanlı için kaçınılmaz bir tercih olduğunu, fakat savaş öncesi ittifak kararının Enver Paşa tarafından tek başına verilmiş olması ve savaşın başlangıcıyla beraber- Osmanlı Devlet adamlarının onayı çerçevesinde- Osmanlı ordusunun kararlarının Alman askeri heyet mensupları ve generallerin tercihlerine terk edildiğinin ve ordu içerisinde alınan kararların Milli menfaatlere uygun kararlar olmadığına altını çizmektedir. İttifak tartışmalarının iki ülke basını tarafından bir siyasi polemige dönüştürülmesine engel olan Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny, Türkiye ile Almanya arasında 1920'li yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ekonomik ilişkilerin bu tartışmalardan zarar görmemesi için özel bir hassasiyet göstermiş ve tartışmaların daha da büyümemesi adına taraflarla yakın ve yapıcı bir diyalog kurmuştur. Makalemizin kapsamında incelenen eserlerden yola çıkarak Türk tarafından ve Alman tarafından ortaya atılan iddiaları kuruluş aşamasında olan iki ulus devletin tarih yazımının bir parçası olarak yorumlayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı Türk-Alman İttifakı, Mustafa Kemal Atatürk, Mahmud Muhtar Paşa, Alman Dışişleri Bakanlığı, Rudolf Nadolny.

The Turkish-German Alliance Comments in the German Foreign Ministry Documents 1925-1926

ABSTRACT

The published works by the diplomats and officers who served at the key points of the Turkish-German alliance in the First World War, took the main axis of the recent discussions since 1920s in both of the countries. The works that make up the content of our article are, the works of Mahmud Muhtar Pasha who was the Berlin Ambassador at the beginning of the First World War and Ghazi Mustafa Kemal Atatürk's memoirs. In their memoirs, both Mustafa Kemal Atatürk and Muhtar Pasha says that the Turkish-German alliance was inevitable for Ottoman considering to the political and military developments, but the decision of the pre-war alliance was given alone by Enver Pasha, and with the beginning of the war Ottoman army's preferences abandoned to the German military delegation members and generals and underlines that the decisions taken within the army are not in line with national interests. German Ambassador Rudolf Nadolny, which prevents the conversion of the alliance debates to a polemic by the press of the two countries, showed a special sensitivity since the mid 1920s developing economic relations between the two countries and established a close and constructive dialogue between them for the controversy does not get further. Based on the works examined within the scope of our article, we can interpret the claims put forward both by Turkish and German sides as a part of the historiography of the nation states that are in the establishment phase.

Keywords: Turkish-German alliance in World War I, Mustafa Kemal Atatürk, Mahmud Muhtar Pasha, Foreign Ministry of Germany, Rudolf Nadolny.

1. Giriş

Türkiye'nin yakın tarihinde gerçekleşen önemli olaylarla alakalı tartışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Gündemde kalan tartışmalı konulardan biri de 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakı'dır. İttifakın neden ve nasıl imzalandığına dair tartışmalar üzerine yoğunlaşan akademik çalışmalar, bugüne kadar süre gelmiştir (Aksakal, 2010; Alkan, 2007; Alkan, 2020; Alkan & Şimşeki 2018). Birinci Dünya Savaşı yıllarını yaşayan Türk ve Alman ordusu mensupları da Türk-Alman İttifakı hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Kannengiesser, 2009; Karabekir, 2001; Mühlmann, 1998; von Sanders, 2006). Makalede, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Türk askeri zevatından Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'nın Türk-Alman İttifakı'nı nasıl yorumladıkları ve bu yorumları karşısında Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin yaklaşımı ve ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği görüşleri ele alınıyor.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, resulalkan@cumu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 20.04.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 07.04.2021

Makalenin yazımında istifade edilen kaynaklarımızın bir kısmı, Nadolny'nin Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ve Berlin'de bulunan Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde muhafaza edilen yazışma ve raporlardan oluşmaktadır. Çalışmada yararlanılan diğer önemli kaynaklar ise, 1913-15 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Berlin'deki Büyükelçiliğinde görevinde bulunan Mahmud Muhtar Paşa'nın "Maziye Bir Nazar: Berlin Muahedesi'nden Harbi Umumi'ye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebatı" isimli hatıratı ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1926'nın Mart-Nisan aylarında Hakimiyet-i Milliye Başyazarı Falih Rıfkı Atay ve Milliyet Başyazarı Mahmut Soydan ile gerçekleştirdiği mülakatlarıdır.

Çalışmada başlıca cevabı aranan sorular şunlardır: 1920'lerin ortalarında, toplum hafızasının yeniden şekillendirildiği süreç olarak da yorumlayabileceğimiz bu dönemde yakın bir tarihi hadise olarak 1914-1918 Türk-Alman İttifakı Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün mülakatında nasıl yorumlanmıştır? Türkiye'de radikal siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlerin vuku bulduğu dönemde politik, diplomatik ve askeri nitelikli hatıratlarda Türk-Alman İttifakı'nda hangi motifler öne çıkartılmıştır? Hatıratlarda ortaya atılan iddialar karşısında Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin tutumu nasıl olmuştur?

Makalede, konunun mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikli olarak 3 Mart 1924 yılında imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nı takip eden yıllarda Türk-Alman ilişkilerinin nasıl seyrettiğine dair kısaca bilgi verildikten sonra, çalışmanın ana bölümünde ilgili belgelerde ve hatıralarda Türk-Alman İttifakı'nın hangi noktalarda eleştirildiği sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Bunu takip eden son başlıkta ise Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün mülakatının yayınlanmasıyla beraber ortaya atılan iddialar sonucunda Alman Büyükelçinin gerçekleştirdiği görüşmeler ile Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporlar incelenecektir. Bu çalışma ile iki savaş arası dönemde gelişen Türk-Alman diplomatik ilişkilerini kapsayan araştırmalara, 1920'li yıllardan günümüze aktarılan Atatürk'ün mülakatı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratı özelinde, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakı tarih yazımına katkı yapılması amaçlanmıştır.

2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Alman İlişkileri

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın dahil olduğu galip devletler, savaşı sonlandırmak amacıyla, Almanya ve Osmanlı Devleti ile antlaşmalara imza atmıştır. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 19. ve 23. maddeleri uyarınca Osmanlı Devleti, müttefiki Alman İmparatorluğu ile her türlü diplomatik ilişkiyi kesip, topraklarında bulunan Alman sivil ve askeri personelin derhal Almanya'ya geri dönmesini sağlayacaktı. Almanların 28 Haziran 1919 tarihinde imzaladığı Versailles Antlaşması'nın yükümlülüklerinden bir diğeri ise, Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkilerin yeniden tesisinin antlaşmanın 22. Maddesinin 4. Fıkrası ve 155., 258., 261. ve 434. Maddeleri uyarınca engellenmesiydi (Koçak, 1991, s. 11).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında diplomatik ilişkiler Kasım 1918 ve Mart 1924 tarihleri arasında kesintiye uğramış olsa da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Talat Paşa ve Enver Paşa'nın –İtilaf Devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin baskılarına rağmen- Alman resmi makamlarının bilgisi, onayı ve himayesinde kısıtlı bir süre Almanya'da bulunmuşlardır. Cemal Paşa'nın ise, Alman tarihçi Sabine Mangold'un tabiriyle "Ehregast des Stadtkommandanten und des Polizeidirektors von München, yani Münih Garnizon komutanlığı ve Emniyet Müdürlüğü'nün onur konuğu" sıfatıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen İstiklal Savaşı'na Berlin ve Münih gibi şehirlerden politik ve askeri destek çabası içerisinde oldukları bilinmektedir (Mangold-Will, 2013, s. 41-66; Hanioglu, 1995, s. 261-264).

Almanya, Türk-Alman ilişkilerinin temellerinin atıldığı ve farklı ülkelerden gelen diplomatların fikir alışveriş imkanı bulduğu Lozan Barış görüşmelerine, galip devletlerden gelebilecek muhtemel tepkiyi önlemek adına herhangi bir diplomatını göndermemiştir. Bunun yerine Türkçeye anadili seviyesinde hakim olan Anadolu/Bağdad Demiryolu projesinin eski çalışanlarından, Cumhuriyet Döneminde ise 1926-34 yıllarında İstanbul'da Almanca yayınlanan Türkische Post gazetesinin kurucusu ve genel yayın yönetmenliği görevini icra etmiş olan Franz Frederik Schmidt-Dumont'u Lozan görüşmelerine göndermiştir. Bu suretle Türk heyeti ile dirsek teması kuran Almanlar, Türk delegasyon ile Türk-Alman dostluk antlaşmasının taslağının oluşturulması sonrası, Berlin ve İstanbul'daki iki ülke elçiliklerin yeniden faaliyete geçmesinin gerekliliği konusunda sözlü mütabakata varmışlardır (Mangold-Will, 2013, s. 106).

Türk-Alman ilişkilerinin temellerinin atıldığı ve farklı ülkelerden gelen diplomatların fikir alışveriş imkanı bulduğu Lozan Barış görüşmeleri esnasında Almanya'nın galip devletlerden gelebilecek muhtemel

tepkiyi önleme adına Dışişleri Bakanlığı'ndan bir diplomat yollamak yerine, Türkçeye anadili seviyesinde hakim olan Anadolu/Bagdad Demiryolu projesinin yöneticilerinden, Cumhuriyet Döneminde ise 1926-34 yıllarında İstanbul'da Almanca yayınlanan *Türkische Post* gazetesinin kurucusu ve genel yayın yönetmenliği görevini icra etmiş olan Franz Frederik Schmidt-Dumont'u Lozan görüşmelerine yollanmıştır. Türk heyeti ile dirsek teması kuran Schmidt-Dumont, Türk delegasyonu ile Türk-Alman dostluk antlaşmasının taslağının oluşturulması sonrası Berlin ve İstanbul'daki iki ülke elçiliklerin yeniden faaliyete geçmesinin gerekliliği konusunda sözlü mütabakata varmıştır.

İkili ilişkilerin yeniden kurulması konusunda engel teşkil eden Versailles Antlaşması'nın, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla geçerliliğini yitirmesi ve nihayetinde yaklaşık 8 aylık aranın ardından –Lozan'da Antlaşmayı imzalayan İttifak Devletleri'nin antlaşmayı parlamentolarında onaylamayı geciktirmesi sonucu- 3 Mart 1924 yılında imzalanan ve aynı yılın 1 Mayıs tarihinde her iki ülke parlamentolarının da onaylanması ile Türk-Alman Dostluk Antlaşması resmîyet kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı dönemi silah arkadaşlarından Kemalettin Sami Paşa'nın Berlin'e, 1917 yılında Bolşeviklerle İttifak Devletleri arasında yürütülen Brest-Litovsk görüşmelerinde bulunan Rudolf Nadolny'nin İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne atanmasıyla siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik ilişkilerin yeniden kurulması imkânı sağlanmıştır (Alkan, 2011, s. 56-59).

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında seyreden Türk-Alman politik ilişkilerinde iki önemli nokta dikkat çekmektedir: ilk olarak dış politikada, iki ülkenin Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurduğu gözlemlenmektedir. Türkiye, 17 Aralık 1925'te, Almanya ise 24 Nisan 1926 tarihinde Sovyetler Birliği ile saldırmazlık ve dostluk antlaşmaları imzalayarak İngiliz emperyalizmine karşı Rusya ile yakınlaşma gerçekleştirmiştir (Alkan, 2011; 93-94). Rusya ile olan bu diplomatik yakınlaşmanın bir süreklilik arz etmediği, Türkiye ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği sürecinde daha net olarak ortaya çıkmıştır. Ruslar her ne kadar iki ülkenin üyeliğine karşı memnuniyetsizliğini dile getirse de, 1926 yılında Almanya ve 1932 yılında Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. Türk-Alman politik ilişkilerinde vurgulanması gereken ikinci önemli nokta ise, başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasında Almanya'nın Türkiye'ye vermiş olduğu diplomatik destektir. Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden İngiltere, Fransa ve İtalya daimi elçilik binalarının 13 Ekim 1923'ten itibaren başkent olan Ankara'ya inşa edilmesi konusunda isteksiz davranmakta iken, Alman tarafının Türk devlet adamlarının bu isteğine ilk olumlu karşılığı veren ülke olması ve Alman Büyükelçiliği'nin Ankara'da yapımına başlanan ilk elçilik binası olması önem arz etmektedir.

Askeri alandaki ilişkiler, savaş öncesine kıyasla daha az yoğunlukta gerçekleşmekte ise de usulen aynı prensipte devam etmekteydi. Harp Akademisi'lerinde ve Türk Donanma Kuvvetlerinde sembolik sayıda Alman subayı askeri eğitim görevini icra etmekteydi, Türkiye'den de ordu mensupları Alman askeri akademisinde eğitim görmekteydi (Koçak, 1991, s. 45-48). İkili ilişkilerin en yoğun gerçekleştiği alan ise ekonomidir. Bu alanda yeniden yapılanma sürecinde bulunan Türkiye, ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücü ve bilgi birikimini Almanya'dan tedarik yoluna giderek Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Almanya ise ihtiyaç duyduğu tanım ürünleri ve sanayisi için gerekli olan hammaddeyi Türkiye'den ithal ederek ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir. Bu şekilde her iki tarafın da kazançlı çıktığı bir ekonomik ilişkiden bahsedilebilir.

3. Mahmud Muhtar Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Anılarında Türk-Alman İttifakı ve Rudolf Nadolny'nin Raporları

1913-15 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği görevini yürüten Mahmud Muhtar Paşa'nın 1924 yılında Paris'te Fransızca yayınlanan, 1925 yılında ise Türkçeye aktarılan “Maziye Bir Nazar: Berlin Muahedesinden Harb-i Umumi'ye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri” eseri, Türk-Alman İttifakı hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Çalışma başlığından da anlaşılacağı üzere, 1878 Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar yaşanan süreçte Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Almanya ile olan ilişkilerini konu edinen eser, Osmanlı Devleti'nin Alman İmparatorluğu ile ittifakının dışında farklı bir ittifak politikası, örneğin Rusya, İngiltere ve Fransa ile ittifakının mümkün olup olmadığı sorusuna da cevap aramaktadır.

Muhtar Paşa, Birinci Cihan Harbi'nin başlangıcına kadar olan süreçte Alman diplomat ve devlet adamlarının düşünce dünyasında Türkiye'nin bir iktisadi nüfuz sahası yahut bir taviz zemininden ibaret olduğunun altını çizmektedir. Von Jagow ve Bethmann-Hollweg gibi Alman diplomat ve devlet adamlarının Anadolu'nun nüfuz bölgelerine ayrılması planlarının hâlihazırda tartıştığı bir dönemde, önemli konularda Osmanlı Devleti ile dayanışma halinde olabilecek Rusya ile münasebetlerin daha da geliştirilmesi gerekliliğini vurgularken, harbin başlangıcıyla "O tehlikeli anın icaplarına uyarak, ortaya çıkan büyük karışıklıklar içinde mahirane hareket ve her hususta da daima en büyük faydaların elde edilmesi" kanaatinde olduğunu belirtmektedir (Muhtar, 1999, s. 233). Osmanlı Devleti'nin takip edeceği en mühim siyasetin savaşın başlangıcında tarafsız kalınması olduğunu, fakat Balkan Savaşı ve Birinci Cihan Harbi arasında geçen kısa süre içerisinde ordunun ıslahı için atılan adımların arzulan şekilde gerçekleşmemesi sebebiyle, bunun mümkün olmadığını, İngiltere'nin paraları ödenen ve imalatı tamamlanmış olan savaş gemilerinin Osmanlı donanmasına teslimatına yanaşmaması, Osmanlı Devleti'ni kaçınılmaz suretle İtilaf Devletlerinin yanında savaşa sürüklemiştir (Muhtar, 1999, s. 243).

Mahmud Muhtar Paşa, savaşa giden süreçte Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasındaki yakınlaşmayı imkansız kılan en önemli sebebi "Alman nüfuzunun başlıca dayanağı" olan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın himayesindeki Osmanlı askeri birliklerinin Alman tahakkümü altına girmesi şeklinde ifade etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 1913'de Liman von Sanders'in ordunun ıslahı için İstanbul'da göreve başlaması ve Breslau ve Goeben savaş gemilerinin Çanakkale üzerinden İstanbul'a sığınması ve akabinde Osmanlı donanmasına katılması suretiyle Alman Admirali Souchen'un kudret ve salahiyeti hepsinden üstün kılındı" cümlelerini sarfetmektedir (Muhtar, 1999, s. 248). 30 Ekim 1914 tarihinde donanmaya yeni katılan Alman savaş gemilerinin Rus liman şehirleri Odessa, Sivastapol ve Novosibirsk şehirlerini bombalaması artık ülkeyi dönülmez bir yola sokmuştur. Mahmud Muhtar'a göre Osmanlı devlet adamları Alman baskısından kurtulabilse idi, Alman gemilerini satın alma yoluna gider, sözde barışın devamı için İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne teklifine olumlu yanıt verir ve donanmada görevli Alman askeri personeli iade ederdi. Yalnız dönem hükümetinin bu konuda isteksiz davranması savaşı daha da kaçınılmaz kılıyordu (Muhtar, 1999, s. 252).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması konusunda bir çok farklı görüşün olabileceği gibi, hükümetin bunu ülke için en uygun şartlarda uygulamaya geçirmesi, belli başlı kazanımlar temin edilince de tam bir kararlılık göstererek harpten çekilme iradesini ortaya koyması gerekirdi. Fakat "Kafkasya'yı, Mısır'ı hatta Kırım'ı zaptetmek rüyalarına kapılan" hükümet, hata dolu başlangıca yenilerini ekleyerek askeri gücü sınırlı olan ordunun vatan savunmasını daha da zayıf düşmesine yol açtığını belirten Muhtar Paşa'ya göre "tedbirli davranarak bir savunma varziyeti benimsemekle iktifa edilmiş yahut münasip vakti gözetip uygun bir münferid barış için ele geçen fırsatlardan istifade edilmiş olsa idi, müsbet neticeler alınabilirdi" (Muhtar, 1999, s. 256). 21 Şubat 1917 tarihinde Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı topraklarının taksimi üzerine imzalanan anlaşmanın, Ekim 1917'de Sovyet Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilali ile geçerliliğini yitirmesi üzerine İngilizlerin İstanbul'da temaslar kurmaya başladığını belirten Mahmud Muhtar Paşa, "genç Türk liderleriyle devam eden harpten faydalanan hempaların caniyane inatçılıkları" hiç bir teklifin kabul görmesine imkân vermemekteydi. Mahmud Muhtar Paşa şöyle devam etmektedir:

"İrkının selameti, yurdunun muhafazası için; milli ve siyasi istiklali, vatanın hürriyeti için o kıymetli kanını dökmek zaruretinde kalan kahraman Mehmetçik güya, Birinci Selim, Kanuni Süleyman devirleriymiş gibi, cihanın dört bir yanına serpilerek savaşması... O zavallı Mehmetçiğe Alsace- Lausanne'nin Hohenzoller (Alman) idaresinde kalması, yahut Germen nüfuz tegallübunun Belçika'larda, Rusya'larda yayılması ve güçlenmesi için, amiyene tabirle, Pir aşkına pala çalındırıldı, taki zafer çelengi peşinde segirten bir iki serserinin şaşkınlık verici ve uygunsuz hallerinden kaynaklanan kuruntular uğrunda bir milyondan fazla seçkin vatan evladı hak-ı helake serildi ve şiddeti gittikçe artan büyük bir ittifak karşısında memleket müdafasız kaldı" (Muhtar, 1999 s. 263-264).

Osmanlı topraklarını Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dağılmaya ve çöküntüye mahkûm kılan yegane sebebi, II. Abdülhamid döneminden itibaren temelleri atılan "Türk-Cermen münasebetlerinin gelişmesinin sonucu olarak yorumlayan Mahmud Muhtar Paşa'ya göre dünya kendini: "Osmanlı Devleti'nin matem-zede halkı yerine, zinde bir kavmin zebunkeş düşmanlarına karşı: "Osmanlı Devleti öldüyseniz yaşasın

Türkiye!“ diye hayret verici bir güç ve ağırlıklılıkla dikilerek zaferini ve gücünü ilan etmesi gibi harika karşısında bulmuştur” (Muhtar, 1999, s. 266).

Türk-Alman İttifakı'nın Mahmud Muhtar Paşa'nın kaleminde yorumlanması üzerine, Nadolny ilk olarak 18 Şubat 1925 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor yazarak, bakanlık yetkililerini bilgilendirme yoluna gitmiştir. Nadolny raporunda, Mahmud Muhtar Paşa'nın savaş sırasında Alman Genel Kurmay Başkanlığı'nın ricası üzerine görevinden alındığını, uzun yıllar Almanya'da yaşamış ve dolayısıyla Alman diline neredeyse bir Alman gibi hâkim olmasına karşın, ekseriyetle Türk-Alman ilişkilerini irdeleyen hatıratını özellikle Fransızca olarak Paris'te yayınlanmasının, yazarın derin bir Alman karşıtı fikirlere sahip olduğunun bir göstergesi olarak algılanması gerektiğini ve hatıratını Fransız amaçlarına hizmet etmek için yazdığının altını çizmektedir. Nadolny ayrıca söz konusu raporunun sonunda olayların henüz tazeliğini koruduğunu belirtmiştir. Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı dönemi Türk-Alman İttifakı'nı konu edinecek, önyargılardan uzak çalışmaların ortaya konması için daha zamanın bulunduğunu ve dönemin gelişmeleri ile alakalı bilgi ve belgelerin yayınlanmasıyla, Enver Paşa'nın öncülüğünde imzalanan Türk-Alman İttifakı'nın gerekliliği konusunun aydınlığa kavuşabileceğini ve Mahmud Paşa'nın vatanperver motifleri sıkça kullanması sebebiyle, Alman tarafından, yayınlanan hatırate gereğinden fazla anlam yüklenmemesi gerektiğini bildirmektedir (PA AA, R78485, 18 Şubat 1925).

Bu başlık altında incelenecek diğer değerlendirme, Mustafa Kemal Atatürk'ün 12 Mart ile 12 Nisan 1926 tarihleri arasında Hâkimiyet-i Milliye ile Milliyet gazetelerinin başyazarları Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Soydan ile yaptığı yine bu iki gazetenin yanında Cumhuriyet gazetesinde de yayınlanan mülakatlarıdır. Burada, Atatürk'ün anılarının içeriğinin gün gün verilmesinden ziyade, genel hatlarıyla Türk-Alman İttifakı'na yaklaşımı ve ortaya attığı iddiaları ele alınacaktır. Mülakatı derleyen Falih Rıfkı Atay'a göre, anılarda ismi geçen bazı Alman askeri yetkililerin kendileri ile alakalı savaş dönemine ait özel bilgilerin basın üzerinden ele alınmasından duydukları rahatsızlıktan dolayı, Alman Büyükelçiliğinin ricası üzerine, Mustafa Kemal Atatürk'ün de anlayış ve nezaketiyle yayın 12 Nisan tarihinden itibaren durdurulmuştur (Görgülü, 1997, s. 14).

Atatürk'ün anıları genel hatlarıyla, dönemin siyaset adamları ile olan karşılaşmaları ve bunlardan derlenen anekdotları, İttihat ve Terakki Partisi'nin savaş öncesi ve esnasında yürüttüğü politikaları ve partinin liderleri hakkındaki fikirleri, Şehzade Vahdeddin'le gerçekleştirdiği, 15 Aralık 1917 ile 4 Şubat 1918 tarihlerini kapsayan, Alman Genelkurmay Başkanlığı ziyaretleri esnasında Alman İmparatoru II. Wilhelm ve üst düzey Alman generalleri ile olan görüşmelerinden kesitleri ve savaş döneminde görevli Osmanlı ordusunda yüksek mevkilerde görevli Alman subay ve general kadrosunun istisnai yetki konumunu kapsamaktadır (Görgülü, 1997, s. 5-10).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1926 yılındaki görüşlerine geçmeden, o tarihten yaklaşık 6 yıl önce 10 Ekim 1919 tarihinde Mersinli Cemal Paşa için kaleme aldığı mektubundan savaş dönemi Türk-Alman İttifakı'nın oluşumu ve gelişimi ile alakalı -1926 yılındaki görüşlerine tamamlayıcı nitelikli bir katkı sağlayabilecek kesitler sunulacaktır. Atatürk mektubunda Mersinli Cemal Paşa'ya, savaş öncesi ittifak arayışlarında olan Türkiye için iki yol vardır diyerek devam eder;

“Ya Almanya ya da İtilaf Devletlerinin biriyle anlaşma yapacaktı.“[...] Savaşa katılmamış olsaydık çok hoş olurdu. Ama katılmamaktan başka alternatif yoktu. Çünkü savaşa katılmamak silahlı bir tarafsızlığı gerektiriyordu, yani boğazların kapatılmasını. Memleketimizin coğrafi yapısı, İstanbul'un stratejik durumu ve Rusya'nın İtilaf Devletleri arasında yer alması, bizim seyirci olarak kalmamıza müsaade etmedi.[...] Özellikle İngiltere'nin gemilerimize el koyması ve donanma için toplanan 7,5 milyon parayı gasp etmesi, ayrıca İtilaf Devletlerinin savaş ilan etmesi,[...] ve son olarak Bolşevikler tarafından ilan edilen gizli antlaşmaya göre, İstanbul'un Çarlık Rusya'ya söz verilmiş olması bizi İtilaf Devletlerine karşı savaşmamızı gerektiren gerçeklerdi” (Çalık, 1999, s. 225).

Türk-Alman İttifakı'nı politik ve stratejik zorunluktan ötürü meydana gelen bir hadise olarak pragmatist bir bakış açısıyla yorumlayan ve Cumhuriyet gazetesinde 15 Mart 1926 tarihinde “Birinci Dünya Harbinde normal olmayan durumumuz” başlıklı mülakatında ise Alman Askeri Misyonu çerçevesinde ve Birinci Cihan Harbi esnasında Osmanlı ordusunun kilit noktalarında görevli Alman subay ve komutanlara ordu yetki ve bilgilerinin “kayıtsız şartsız, bütün sırları ile verilmesinden ve teslim edilmesinden” ötürü üzüntüsünün altını çizen Atatürk, ortaya çıkan normal olmayan durumdan dolayı Almanlar ve Alman

askeri heyetini eleştirmekten kaçınırken, asıl tenkit edilmesi gereken kişilerin Osmanlı Devleti'nin reisi ve dönemin karar verici siyasilerinin olması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Atatürk'e göre Alman askeri heyetinin ayaklarına kadar giderek ve rica ederek orduda görevlendiren dönemin idarecileri, bu askeri heyete Türk milletinin kabiliyetsizliği ve beceriksizliğinden açık şekilde söz etmiş, "kendilerine adeta gelip bizi adam etmeleri teklif edilmiştir". Bu durum karşısında, imkânları ölçüsünde sesini ulaştırabileceği yüksek makamlara itirazda bulunmayı "vazife" sayan Mustafa Kemal, itirazlarına karşılık makul ve açık bir cevap alamadığını da aktarmıştır (Görgülü, 1997, s. 29).

Alman Büyükelçi Nadolny'nin Alman basınında yer almasından ve polemige evrilmesinden en çok çekindiği konu ise Yıldırım birlikleri komutanı Erich Falkenhayn'ın Gazi Mustafa Kemal'e 7 küçük kutu altın rüşvet teklifi konusunun Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından yeniden gündeme getirilmesidir ki, bu meseleyi Mustafa Kemal mülakatında dile getirmiştir. Nadolny ve Alman Dışişleri Bakanlığı'nın konunun iki ülke basını tarafından muhtemel bir polemige dönüştürülmesi tehlikesinden dolayı çekinceleri olmasına rağmen Alman gazetelerinde Mustafa Kemal'in mülakatında geçen söylemleri üzerine yorumlar yer bulmaya başlamıştır. Dresdner Neueste Nachrichten Gazetesi 16 Nisan 1926 tarihinde "Kemal ve Almanlar", Rhenisch Westfälische Zeitung 24 Mart 1926 tarihinde "Mustafa Kemal'in Hatıratı. Almanya'ya bir uyarı", Deutsche Allgemeine Zeitung ise 1 Nisan 1926 tarihinde "Mustafa Kemal'in hatıratları. Almanya ve Türkiye", başlıklarıyla okuyucularını bilgilendirmişlerdir. Haberler içerisinde, Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Carl von Schubert'i endişeye sevk eden ve iki ülke arasında ortaya çıkması muhtemel bir polemige tetikleyecek nitelikte bir yazı olarak gördüğü yorum, 2 Nisan 1926 tarihinde Leipzige Neueste Nachrichten gazetesinde "Fransız-Türk Ankara Antlaşması. Alman Düşmanı Kemal Paşa" başlığıyla Alman okuyuculara duyurulmuştur. Bu yorumda Türkiye'nin Fransa ile imzaladığı dostluk antlaşmasından dolayı Alman politikacıların Türkiye'yi hâlâ bir müttefik ve dost ülke olarak göremeyeceği ve Türklerin eski silah arkadaşları olan Almanları, "sahtekâr ve ikiyüzlü" olarak tarif etmelerinin artık kabul edilemez bir durum olduğunun altı çizilmektedir (PA AA, R78486, 29 Mart 1926).

Mustafa Kemal'in Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde 12 Mart-12 Nisan 1926 tarihleri arasında yayınlanan mülakatı, Büyükelçi Rudolf Nadolny tarafında günlük olarak yakından takip edilmekteydi. Mülakatın yayınlanmasından yaklaşık bir hafta sonra, Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Carl von Schubert'e yolladığı, 19 Mart tarihli telgrafında, yukarıda isimleri verilen gazetelerde Mustafa Kemal Atatürk'ün mülakatının yayınlanmaya başladığını iletmiştir. Nadolny, Mustafa Kemal'in mülakatın ilk günlerinde Birinci Dünya Savaşı'nda Alman General Erich von Falkenhayn'ın yolladığı altınlar ile kendisini etkisi altına alma çabasının nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını gündeme getirerek Alman generali küçük düşürücü beyanatta bulunduğunu aktarmıştır. Nadolny, Mustafa Kemal'in Almanya'ya karşı herhangi bir düşmanlık beslemediğini, Almanların Osmanlı ordusuna kendiliğinden gelmediklerini, aksine dönemin siyasileri tarafından davet edildiğinin özellikle altını çizmektedir. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmesi halinde dikkatli bir şekilde mülakatın Almanya tarafını ilgilendiren kısımları için Türk yetkililerle irtibata geçebileceğini söyleyen Rudolf Nadolny, böyle bir hamlenin ise Türk tarafında ters tepki yapabileceği ihtimalinden dolayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün de takip ettiği Deutsche Allgemeine gazetesinde ılımlı bir haber yayınlatarak Alman basınında Gazi'nin Mülakatı üzerine çıkabilecek gereksiz ve sivri dil kullanması muhtemel yayınlara karşı denge unsuru olması bağlamında teklifte bulunmuştur (PA AA, R78486, 19 Mart 1926).

29 Mart 1926 tarihli Nadolny'nin raporuna cevap niteliğindeki mektupta, Büyükelçinin fikir ve görüşlerinin Berlin'de de paylaşıldığını ve Deutsche Allgemeine Zeitung gazetesinde bahsi geçen mülakat üzerine özet bir yazısının yayınlanabileceğinin de altını çizen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Carl von Schubert sadece Rheinische-Westfälische Nachrichten ve Hamburger Nachrichten gazetelerinde "Gazi'den Almanya'ya Uyan" başlıklı yorumların yayınlandığını söylemektedir. Von Schubert, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir politik eğilimin ortaya çıktığının altını çizmektedir. Özellikle Türkiye'nin son dönem politikalarında Fransa'ya karşı olumlu bir yaklaşım hâkim olduğunu, öyle ki bir Fransız askeri yetkilinin Pankaltı'ndaki askeri okulda düzenlenen yıl dönümü etkinliklerinde Türk yetkililer tarafından onurlandırılışı ve savaş döneminde Osmanlı ordusunda görevde bulunmuş askeri heyet hakkında yapılan yorumlarla, Atatürk'ün Paris'te gerçekleştirilecek Suriye görüşmeleri öncesi Fransız hükümeti nezdinde

Türk tarafı için uygun bir ortam oluşturma çabası içinde olduğunu da vurgulamaktadır (PA AA, R78486, 29 Mart 1926).

Mart sonunda görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya giden bulunan Rudolf Nadolny, 1 Nisan günü Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı raporunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün genel sekreteri Albay Mehmet Tevfik Bıyıklıoğlu ile yüz yüze görüşme gerçekleştirmiştir. Bıyıklıoğlu bu görüşmede Nadolny'e, Gazi'nin mülakatından herhangi bir politik amaç ve çıkarım beklememekle beraber, bunun sadece Cumhurbaşkanının kişisel tecrübelerinin yayınlanması olarak görülmesi gerektiğini vurgularken, Alman General Falkenhayn tarafından Atatürk'e yollanan para konusunda ise, kendisinin o dönem yaşanan olaya tanıklık etmemiş olması hasebiyle ve dışarıdan gözlemediği kadarıyla ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için yollanan bir para olduğunun garantisini vermiştir. Bıyıklıoğlu ayrıca Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk aracılığıyla, Alman ordusu hakkında söyleyeceği dostane cümleler ile gerginleşen ortamı yeniden iyileştirme yolunda çaba harcamaya hazır olduğunu belirtmiştir (PA AA, R78486, 1 Nisan 1926).

Konu ile alakalı, Dışişleri Bakanlığı ile Alman Büyükelçiliği arasındaki son yazışma ise mülakatın yayımlandığı son gün olan 12 Nisan tarihidir. Bu raporda Rudolf Nadolny, şuna dek yayınlanan bölümlerde mülakatın tarihi ve politik olaylar ve gelişmeler konusunda kendileri için pekte mühim bilgiler sunmadığını ve Cumhurbaşkanı Genelsekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu ile yeni bir görüşme daha gerçekleştirdiğini, Gazi'nin Genelsekreteri aracılığıyla Nadolny'e nezaket çerçevesinde sormak suretiyle, Alman tarafının Mustafa Kemal'den neler yazmasını arzu ettiklerini bildirmelerini istemiştir. Nadolny ise diplomatik bir dille Gazi'nin doğru cümleleri bulacağına olan inancının tam olduğunu vurgulayarak, görüşmenin sonlandığını yazmıştır (PA AA, R78486, 12 Nisan 1926).

4. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda, Türk-Alman İttifakı'nın kilit noktalarında görev almış diplomat ve subayların yayınladıkları eserler, gündeme getirdikleri iddialar ve yorumlar, 1920'li yıllardan itibaren iki ülke arasında gerçekleşen ortak yakın tarih tartışmalarının ana ekseninde yer almıştır. Türk-Alman İttifakı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren savaşta aktif rol oynayan asker, diplomat ve politikacıların hatıratlarında farklı perspektiflerden yorumlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün mülakatı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratında ittifakın ana hatlarıyla nasıl ele alındığının ve hangi motiflerin ön plana çıkartıldığının tespit edildiği bu çalışmamızda, ayrıca Alman Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul'daki Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny arasındaki yazışmalarda Türkiye'de oluşan bu yeni algının nasıl yorumlandığı konusu üzerinde durulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk gibi Muhtar Paşa'da, Türk-Alman İttifakı'nın dönemin askeri ve politik gelişmeleri dikkate alındığında Osmanlı Devleti için kaçınılmaz bir tercih olduğuna inanmaktadır. Fakat savaş öncesi ittifak kararının Enver Paşa tarafından tek başına verilmiş olması ve savaşın başlangıcıyla beraber- Osmanlı Devlet adamlarının isteği ve onayı çerçevesinde- Osmanlı ordusunun, ordu kararlarının Alman askeri heyet mensupları ve generallerin tercihlerine terk edildiğinin ve ordu içerisinde alınan kararların milli menfaatlere uygun olmadığına altını çizmektedir.

3 Mart 1924 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nın onaylanmasıyla aynı yılın Haziran ayında görevine başlayan Büyükelçi Rudolf Nadolny, Almanya'ya karşı Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı özelinde oluşan olumsuz müttefiklik algısı üzerine Alman Dışişleri Bakanlığı'na bilgilendirmiş, Cumhurbaşkanı Genelsekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu ile irtibat kurarak Kemal Atatürk'ün hatıratı ile alakalı Alman basınında çıkabilecek olan ve iki ülke ilişkilerinde krize yol açabilecek gerginliklerin önüne geçmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın mülakatında Osmanlı ordusunda görevli Yıldırım Ordular Grubu komutanı Alman General Erich von Falkenhayn ve Alman askeri misyonu çerçevesi hakkındaki tecrübe ve fikirlerinin yayınlanmasıyla Almanlara karşı herhangi bir düşmanlık amaçlamadığının, Alman Büyükelçiye bildirmesiyle, Alman Dışişleri Bakanlığı dönemin siyasi atmosferinden ötürü Gazi Mustafa Kemal'in düşünce ve fikirlerini anlayışla karşıladığı görülmüştür. Rudolf Nadolny, Mahmud Muhtar Paşa'nın hatıratını ise yazarın anadili seviyesinde Almancaya hâkim olmasına karşın Paris'te yayınlanması ve savaş dönemi Fransa politikalarını eleştirmemesi sebebiyle, pekte ciddiye alınmaması gereken, savaş dönemi bilgilerin daha netliğe kavuşmadığından dolayı erken yazılmış ve politik ve askeri gerçeklikten uzak bir hatırat olduğunu vurgulamaktadır.

Bu makede incelenen hatırat ve mülakatı hangi bağlamda ele almak gerekmektedir? Makalemizin kapsamında incelenen kaynaklardan yola çıkarak ortaya atılan iddiaları gelişim aşamasında olan bir ulus devletin tarih yazımının bir parçası olarak yorumlayabiliriz. Bu yeni ulusun lideri de, yakın tarihi geçmiş inşa ederken tarihin dönüm noktalarını kendi bakış açılarından ve kendilerine pay çıkaracak şekilde yorumlama yolunu seçmiştir. Milli aidiyet duygusunun pekişmesinde yeni bir ulus devlet inşaa edilirken mümkün olduğunca mağlubiyetler göz ardı edilmiş, galibiyetler ise ön plana çıkartılmış ve bir önceki yönetimin siyasi tercihleri ise iktidardakiler tarafından eleştiri oklarının hedefine konmuştur.

5. Extended Abstract

The works published, the claims and comments made by diplomats and officers who took part in the key points of the Turkish-German alliance in the First World War have been the main axis of the common history debates between the two countries since the 1920s. Since the first years of establishment of the Republic of Turkey, the Turkish-German alliance has been interpreted from different perspectives in the memoirs of soldiers, diplomats and politicians who played an active role in the war. In our study, how the alliance was outlined and which motifs were brought to the forefront were determined with the interview of Mustafa Kemal Atatürk, who had important duties in the Ottoman army and diplomacy during the war, and with the memoirs of Mahmud Muhtar Pasha. Our study also focused on how was the interpretation of this new perception in Turkey in correspondence between the German Ambassador in Istanbul with the German Foreign Ministry, Rudolf Nadolny. Like Mustafa Kemal Atatürk, Muhtar Pasha believes that the Turkish – German alliance was an inevitable preference for the Ottoman within the military and political developments of the period. However, the fact that the decision of the alliance before the war was made by Enver Pasha alone -with the request and approval of the Ottoman statesmen-, and he underlines that with the beginning of the war the decisions of the Ottoman army were abandoned to the preferences of the members of the German military delegation and the generals, and that decisions that taken within the army were not in line with national interest.

Ambassador Rudolf Nadolny, who started his duty in June of the same year with the approval of the Turkish – German Friendship Treaty signed on 3 March 1924, has informed the German Ministry of Foreign Affairs on the negative perception of alliance against Germany in the First World War. By contacting the President's Secretary General Tefik Bıyıkoglu, he succeeded in preventing the tensions that might appear in the German press about the memoirs of Kemal Atatürk and that could lead to a crisis in the relations between the two countries. He informed the German Ambassador that in the interview of Mustafa Kemal Pasha, he did not aim at any hostility against to Germans with the publication of his experiences and ideas about German General Erich von Falkenhayn, who was in the Ottoman army as the commander of the Yıldırım Army Group, and the framework of the German military mission. On this occasion, it was seen that the German Foreign Ministry understood the thoughts and ideas of Ghazi Mustafa Kemal due to the political atmosphere of the period. Rudolf Nadolny emphasize that the memoirs of Mahmut Muhtar Pasha, on the other hand, are unrealistic because they were published in Paris despite the author knew German at the level of his native language and does not criticize the policies of wartime France. He also emphasizes that the memorial was early written when the war informations was not clearer, thats why it is far from political and military reality.

In what context should the memoirs and interviews examined in this article be taken into account? Based on the sources examined within the scope of our article, we can interpret the claims made on both the Turkish side and the German side as a part of the historiography of the two nation-states that are at the stage of establishment. While these two new nations construct their recent historical past, they have chosen to interpret the turning points of history from their own perspective and in a way that gives them credit. While building a new nation-state in the consolidation of the sense of national belonging, defeats were ignored as much as possible, victories were highlighted, and the political preferences of the previous administration were put at the target of criticism by those in power

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi

- (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes- PA AA)
 PA AA/ R78485
 PA AA/ R78486
 Yayınlanmış Eserler
 Aksakal, M. (2010). *Harb-ı Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 Alkan, N. & Eyyub Ş. (2018). *Savaşın Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)*. İstanbul: Kronik Kitap.
 Alkan, N. (2020). *İmparatorluğun Son Savaşı. Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?* İstanbul: Timaş Yayınları.
 Alkan, N. (2007). II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (43), 135-165.
 Alkan, R. (2011). *Die politischen Beziehungen zwischen Deutschland und der Türkei während der Weimarer Zeit 1918-1933*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Albert Ludwigs Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Yakınçağ Avrupa Tarihi Bölümü, Freiburg.
 Avcı, M. (2014). *Die türkisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen in den Jahren von 1923 bis 1945 unter Beachtung der politischen Entwicklungen*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aachen Teknik Üniversitesi.
 Çalık, R. (1999). Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa. *Osmanlı Araştırmaları*, (19), 223-254, İstanbul.
 Görgülü, İ. (1997). *Atatürk'ün Anıları. Büyük Gazimizizin Büyük Hayatından Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Hanioglu, Ş. M. (1995). Enver Paşa. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (11), 261-264, İstanbul.
 Kannengiesser, H. (2009). *Çanakkale'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*. İstanbul: Timaş Yayınları.
 Karabekir, K. (2001). *Tarih Boyunca Türk - Alman İlişkileri*. İstanbul: Emre Yayınları.
 Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 Mangold-Will, S. (2013). *Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933*. Göttingen: Wallstein.
 Mejcher, H. & Schmidt-Dumont, M. (2010). *Franz Frederik Schmidt-Dumont. Von Altona nach Ankara. Ein hanseatisches Leben im Vorderen Orient (1882-1952)*. Münster: LitVerlag.
 Muhtar, M. (1999). *Maziye Bir Nazar. Berlin Muabedesi'nden Harb-ı Umumi'ye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
 Mühlmann, C. (1998). *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
 Schönig, C., Çalık, R. & Bayraktar, H. (2012). *Türkisch- Deutsche Beziehungen: Perspektiven aus Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin.
 von Sanders, L. (2006). *Türkiye'de Beş Sene*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
 Ziemke, K. (1930). *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*. Stuttgart.

A Tipi Kişilik Özelliğinin Kariyerizm Eğilimi Üzerine Etkisinde Ahlaki Çözülme Eğiliminin Aracı Rolü

Ahmet Tuncay ERDEM*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı örgütler açısından sapkın ve yıkıcı davranış biçimleri olarak görülen kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülme eğilimlerinin A tipi kişilik özelliği kapsamında etkilerinin analiz edilmesidir. Bu doğrultuda sosyal bilişsel teori ve kontrol odağı ilkesi teorileri kapsamında kariyerizm eğiliminin birey bazında öncüllerini belirlemek amaçlanmaktadır. Araştırmada kariyerizm eğilimi kavramının A tipi kişilik özelliği ve ahlaki çözülme eğilimi kavramlarıyla etkileşimi ele alınmaktadır. Araştırma kapsamında önce konular hakkında kuramsal ve kavramsal çerçeve oluşturulmuş daha sonra özel bir bankanın çalışanlarına yönelik uygulama yapılmıştır. Bu çerçevede araştırma örneklemini Konya'da faaliyet gösteren özel bir bankanın çalışanları oluşturmaktadır (n=360). Araştırma örnekleminde soru formu aracılığıyla veriler elde edilerek bu veriler AMOS ve SPSS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz kapsamında doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli analizleri uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan A tipi kişilik özelliğinin ahlaki çözülme eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte kariyerizm eğiliminin ahlaki çözülme eğilimini pozitif yönlü anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Araştırmanın son bulgusu olan A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimine etkisinde ahlaki çözülmenin aracı etkisi tespit edilememiştir. Araştırma bulgularına göre ahlaki çözülme eğiliminin kariyerizm eğilimini güçlendirdiği, A tipi kişilik özelliğinin de kariyerizm eğilimini artırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: A tipi kişilik özelliği, kariyerizm, ahlaki çözülme eğilimi.

The Effect of Type A Personality Traits on Careerism: Mediating Effects of Moral Disengagement

ABSTRACT

This study's main purpose is to analyze the effects of careerism tendency and moral disintegration tendencies, which are seen as deviant and destructive forms of behavior for organizations within the context of Type A personality. Accordingly, it is aimed to determine the individual premises of the careerism trend within the scope of the theories of social cognitive theory and locus of control theory. The research deals with careerism tendency with the Type A personality trait and moral resolution tendency concepts. Within the research scope, a theoretical and conceptual framework has been formed on the subjects, and then an application has been made for a private bank employee. In this context, the sample consists of employees from a private bank operating in Konya (n = 360). Data have been obtained from the research sample through the questionnaire, and these data have been using AMOS and SPSS programs. Confirmatory factor analysis, correlation analysis, and structural equation model analyses have been applied within the analysis scope. According to the research findings, it was determined that Type A personality trait positively and significantly affects career tendency. On the other hand, it has been determined that type A personality trait does not significantly affect moral resolution. However, it has been determined that the tendency of careerism positively affects the moral resolution tendency. In the relationship between the Type A personality trait, which is the last finding of the research, and the tendency to careerism, moral resolution's mediating effect has not been determined. According to the research findings, it was determined that the moral dissolution tendency strengthens the careerism tendency, and the Type A personality trait increases the tendency towards careerism.

Keywords: Type A personality trait, careerism, moral disengagement.

1. Giriş

Taklit edilmesi mümkün olmayan örgüt kaynakları olarak bilinen insan kaynakları, örgütlerin rakiplerine karşı rekabet edebilmelerinde önemli aktörler arasında görülmekle birlikte bu kaynakların en verimli şekilde kullanılması gerekliliği açıktır. Örgütlerin sahip oldukları insan kaynaklarını en etkin ve verimli bir biçimde yönetmeleriyle rakiplerine karşı rekabet avantajı elde edecekleri ve kâr elde ederek sürdürülebilirliklerini devam ettirebilecekleri söylenebilir. Bu kapsamda örgütleri başarıya ulaştıracak en önemli aracın çalışanlar olduğu bilinmektedir. Çalışanların yetenek ve bilgi noktasında kendilerini geliştirebilecekleri imkânlar sağlanması ve kariyer geliştirme açısından desteklenmesi gerekliliği örgütler açısından önemlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ahmeterdem@ibu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 11.06.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 17.02.2021

Örgütlerin rakiplerine karşı en etkili rekabet araçlarından biri olan insan gücünün örgüt lehine en iyi ve verimli biçimde kullanılması gerekmektedir. Bu çerçevede her insanın ayrı bir dünyaya benzetildiği günümüzde insanlar ayrı bir değer olarak düşünülmeyle birlikte insan çeşitliliğinin fazla olduğu da bilinmektedir. Bu kapsamda insan çeşitliliği kişilik çeşitliliğine de neden olmaktadır (Polatçı vd., 2020, s.13).

Kişilik, bireylerin doğuştan sahip oldukları ve hayatları boyunca kazanarak şekillendirdikleri ve bireyleri diğer insanlardan ayıran kavram olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan kişilik bireylerin karşılaştıkları farklı durumlarda sergiledikleri davranışları açıklayan, kişiler arasındaki motivasyonel, duygusal, tecrübeye dayalı ve sürekliliği içerisinde barındıran etkileşim tarzı olarak da nitelendirilmektedir (McCrae & Costa Jr, 1989; Doğan, 2012, s.57; Hatipoğlu & Akduman, 2019). Ayrıca örgütte çalışan bireylerin kişilik özellikleri gereği daha fazla menfaat sağlama gereksinimi hissetmeleri nedeniyle kariyer hedeflerinde sürekli dikey yönde gelişimi arzu ettikleri de bilinmektedir. Bu çerçevede kariyer yükselmesinin, çalışanların motivasyonu noktasında olumlu katkılarının olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü destekler nitelikte Chay ve Aryee (1999, s.615-616)'e göre sürekli artmakta olan küresel rekabet ve çalışma şartlarındaki değişim; örgütler ve çalışanlar açısından kariyer kavramının ilgi görmesine sebep olmaktadır. Kariyer kavramının bu kadar önem kazanmasıyla birlikte çalışanlar örgütte kariyer hedeflerini belirlemeye başlamışlardır. Bu kapsamda kariyer hedefi, çalışanların gelecekte yer almak istedikleri kariyer seviyelerini belirlemeleri ve bu hedefe yönelik çaba sarf etmeleri açısından önemlidir (Austin & Vancouver, 1996; Dijksterhuis ve Aarts, 2010).

Örgütte çalışanların kariyer hedefleri belirlemelerinde en önemli etkenin bu kişilerin sahip oldukları kişilik özellikleri olduğu bilinir. Bu kapsamda çalışanların kişilik özelliklerinin belirlenmesi örgütler açısından önem arz etmektedir. Bu araştırma kapsamında ele alınan ve alan yazında "A tipi Kişilik Özelliği" olarak tanımlanan kişilik özelliğine sahip bireylerin; aşırı rekabetçi, işkoliklik düzeyinde kendilerini işlerine adanmış kişiler olmalarıyla birlikte bu kişilerin zamana duyarlı, saldırgan, sabırsız ve mümkün olduğu kadar işlerinde başarılı olmayı arzulayan kişiler oldukları belirtilmektedir (Moorhead & Griffin, 1992, s.462-463). Bu çerçevede A tipi kişilik özelliğine sahip bireylerin sabırsız olmaları sebebiyle kariyer hedeflerine diğer çalışanlardan daha hızlı ulaşmak isteyecekleri düşüncesi araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada kariyerizm kavramı daha da önem kazanmaktadır. Kariyerizm göre çalışanlar, kariyer ilerlemelerini performansla dayalı olarak gerçekleştirmek yerine daha farklı faktörlerle gerçekleştirme eğiliminde olmaktadır (Feldman & Weitz, 1991; Ağırbaş, 2019, s.1).

Alan yazında kişilik ile kariyerizm arasındaki doğrudan ilişkinin ele alındığı çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir (Ağırbaş, 2019, s. 2). Bu kapsamda çalışanların kariyerizm eğilimleri ile A tipi kişilik özellikleri kapsamında ahlaki çözülme etkileşimlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırma kapsamında kariyerizm kavramının A tipi kişilik özelliği ile ahlaki çözülme eğilimleri arasındaki ilişkiler sosyal bilişsel teori ve kontrol odağı teorisi kapsamında ele alınmaktadır. Bu doğrultuda soru formları aracılığıyla ilgili kavramlara yönelik bir uygulama yapılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek sonuç bölümünde çeşitli öneriler sunulmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

Bilimsel araştırmalar geleneksel teoriler ile araştırma modelleri esas alınarak oluşturulmalıdır. Bilimsel araştırmada bir teori ve modelin belirttiği yöntemler dikkate alınarak hipotez kurulur ve bu hipotezler test edilir (Yıldırım, 1999). Bu kapsamda araştırma sosyal bilişsel teori ve kontrol odağı ilkesine dayandırılmaktadır.

Araştırmanın dayandırıldığı ilk teori olan sosyal bilişsel teoride insanların ahlak temsilcileri oldukları varsayılarak içsel ahlaki kurallarla ilişkili bireylerin sürekli kendilerini izledikleri, eylemlerini ve tepkilerini ahlaki kurallar çerçevesinde düzenledikleri öne sürülmektedir. Bu ahlaki kurallar gelişmeye yönelik tecrübeler ve sosyal etkileşimler sonucu öğrenilen standartlar, kurallar ve değerlerden oluşmaktadır (Johnson ve Buckley, 2015). Bu çerçevede öğrenme teorisi olarak da adlandırılan sosyal bilişsel teoriye göre davranışın nedenlerini anlama çevresel etkenlere odaklanmakla gerçekleşmektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2017, s.209). Diğer yandan bu teori davranışsal teorilerin tam olarak açıklayamadığı eleştiriler doğrultusunda geliştirilen teori olarak da görülmektedir (Bayrakçı, 2007, s.198). Sosyal bilişsel teori çerçevesinde bireyler bilişsel kararları sonucunda kendilerini, davranış ve çevrelerini şekillendirmektedirler (Claybourn, 2011).

Bireyler kendi davranışları ile başkalarının davranışlarını yargılamak amacıyla iç ahlak standartları geliştirirler. Bu standartların geliştiği bilişsel süreç öz düzenleme olarak nitelendirilmektedir. Bireyin ahlaki standartlarına uymayan aykırı davranışlarında öz denetim devreye girerek eleştiri ve kınama durumu ile suçluluk hisleri meydana gelmektedir. Bununla birlikte ahlaki standartlara uyum pozitif öz değerlendirme olarak nitelendirilmektedir. Bu sonuca göre öz değerlendirme çevresel koşullara göre değişmektedir (Bandura vd., 1996; Ağırbaş, 2019, s.6). Diğer yandan Bandura (1999) bazı durumlarda bireylerin öz denetim mekanizmalarının devre dışı kalacağını belirtmektedir. Öz değerlendirme süreçleri aktif olduğunda bireylerin kendilerini kınama ve doğru davranışlar sergileme eğiliminde oldukları belirtilirken aksi durumun ahlaki çözülmeye sebep olacağı da belirtilmektedir (Austin & Vancouver, 1996; Detert vd., 2008; Ağırbaş, 2019). Bu çerçevede A tipi kişilik özelliği gösteren bireylerin kariyerlerini geliştirme noktasında daha aceleci olacakları bilinmekle birlikte bu kişilerin öz denetim mekanizmalarını devre dışı bırakarak amaçlarına daha hızlı ulaşma çabaları diğer bir ifadeyle meşru olmayan yollardan amaçlarına ulaşma çabaları içinde olacakları düşünülmektedir.

Araştırmanın dayandırıldığı ikinci teori olan kontrol odağı ilkesinde, insanların davranışlarını açıklamada iki genel eğilimden söz edilmekle birlikte bu eğilimlerin birincisi insanın kendinden kaynaklanan davranış biçimiyle dış çevreden kaynaklanan güçlerin olduğu bilinmektedir (Rotter vd., 1972, s.260-261). Bununla birlikte Rotter (1966, s.1-2) tarafından öne sürülen kontrol odağı ilkesi sosyal öğrenme teorisindeki bir yapıya atıfta bulunarak bireylerin başlarına gelen olayların sebeplerini değerlendirmede farklı etkenler aradıklarını öne sürmektedir. Bu farklılaşmanın kaynağının ise kişilik özellikleri ve tecrübe edilmiş geçmiş olaylarla bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Rotter (1966, s.2)'in tanımladığı kontrol algısı kavramında bireyin elde edeceği ceza ve ödüllerin kişinin kendisi aracılığıyla mı yoksa kendi dışındaki faktörler tarafından mı denetlendiğine ilişkin beklentileri olarak da tanımlanmaktadır. Lefcourt (1991) kontrol odağı ilkesi olarak tanımladığı bu kavramı iki tip insan davranışı olarak belirtmektedir. Birinci tipe göre bireyler zor koşullarda gönüllü ve aktif bir biçimde çaba sarf ederek sorunların üstesinden gelmeye çabalarırken ikinci tip bireylerin olumsuz durumlarda olumsuz duygulara kolaylıkla kapılarak etkilendiklerini belirterek bunun nedenlerini bireylerin iç durumlarındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Kontrol odağı ilkesi, bireylerin kendi davranışları hakkında kontrole sahip olduklarını veya bu davranışların başka bir faktör olan kader, talih, şans gibi kendileri dışındaki güçlerin kontrolü altında olduğunu belirtmektedir (Freedman vd., 1993).

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. A tipi Kişilik Özelliği

Sağlık alanında yapılan araştırma ve muayenelerde kalp damar hastalıkları olan hastaların %50'sinin hastalığın belirtileri olan standart risk faktörlerini taşımadıkları halde kalp hastalığına yakalandıkları gözlemlenmiştir. Bu verilerden yola çıkan kalp doktorları, 35 ila 39 yaş aralığında olan 3524 erkek bireyleri belirli bir süre gözlemlemişlerdir (Friedman & Rosenman, 1974, s.67-68). Gözlemleri sonucunda hastaların yarısının belirli davranışlar sergileme eğiliminde olmaları nedeniyle hastalık belirtileri gösterdiklerini, hastalık sebebinin belirli davranış biçimlerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir (Aksoy, 2009). Bu araştırmalar ışığında yapılan tespitlere göre bireylerin davranış biçimleri ile kişilik özelliklerinden dolayı bazı sağlık problemleriyle karşılaştıkları görülmekle birlikte bu durumun kişinin kişilik özelliklerinden kaynaklandığı da düşünülmektedir (Friedman ve Rosenman, 1974).

Kişilik insanların davranış, duygu ve düşüncelerine yön veren zihinsel, duygusal ve fiziksel yönlerden birçok farklılık gösteren özellikler bütünü olmakla birlikte A ve B tipi kişilik özellikleri olarak ikiye ayrılmaktadır. A tipi kişilik özelliği sergileyen bireyler sabırsız, kendilerini işlerine adanmış işkolik, aşırı rekabetçi ve zamana karşı duyarlı bireyler olarak nitelendirilir. Diğer yandan B tipi kişilik özelliğine sahip bireyler ise yaşamlarında daha dengeli davranış sergileyen zaman kavramıyla çatışmayan daha rahat yaklaşım sergileyen bireyler olarak tanımlanmaktadır (Durna, 2005, s.275). Araştırma kapsamında A tipi kişilik özelliği ele alınmakla birlikte Lelord ve Andre (1996)'ye göre A tipi kişilik özelliği gösteren bireylerin saldırgan, rekabetçi, zamanla yarış gösteren bireyler oldukları belirtilmekte, bu kişilerin günlük hayattaki sıradan olaylarda bile sinirlendikleri ve stres yaşadıkları diğer bir ifadeyle strese eğilimli bireyler oldukları belirtilmektedir.

A tipi kişilik özellikleri stres araştırmalarında sıklıkla araştırılan bir konu olmakla birlikte (Lelord & Andre, 1996) bireylerin yaşadıkları hayat, iş yeri şartları ile stresli olayların yoğunluğu ve sıklığı birbirleriyle etkileşerek bireyleri bu tip kişilik özelliğine dönüştürdüğü de belirtilmektedir (Jung, 1999; Kirkcaldy vd., 2002; Marten & Wilkerson, 2003; Crust, 2020). Diğer yandan A tipi kişilik özelliği gösteren bireylerin bazı sağlık problemleri de yaşadıkları bilinir. Bu bireylerin kişilik özellikleri gereği strese dirençlerinin az olması ve yoğun strese maruz kalmaları gibi nedenlerden dolayı kalp damar hastalıklar ile bazı psikolojik sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir (Friedman & Rosenman, 1971; Al-Mashaan, 2001; Kojima vd., 2004; Batıgün & Şahin, 2006; Larkin & Chantler, 2020; Mori vd., 2020).

3.2. Kariyerizm

Kariyer, bireylerin yaşamları süresince kazandıkları iş tecrübelerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2004, s.136; Gökdeniz & Merdan, 2011; DeCenzo vd., 2017, s.196). Yönetim bilimi alanında her geçen gün önemi artan ve birçok araştırmacı tarafından sürekli araştırılan bir konu olan kariyer kavramı çalışanların edinmiş oldukları tecrübe, yetenek veya eğitimsel niteliklere göre görevlendirilen, faaliyet alan ve niteliklerinin değişmesi durumları olarak ifade edilmektedir (Ak & Sezer, 2018a, s.679-680). İrmiş ve Bayrak (2001, s.179) kariyeri, hiyerarşik örgütlerin kariyer merdivenlerinde dikey yönde yukarı doğru hareket etmek olarak tanımlamaktadır. Bu hareketle görevinde yükselen diğer bir ifadeyle kariyerinde hedeflediği yere yerleşen çalışanlar eski görevlerine göre daha geniş otorite ve yetkiye ulaşabilmekte ve bu sayede bu kişilerin mali ve özlük haklarında iyileştirmeler olabilmektedir (Ak & Sezer, 2018b, s.740). Bu görüşlerde de görüleceği üzere kariyerin genelde olumlu olarak bireylerin maddi ve manevi kazanç elde ettikleri bir süreç olarak görülmesi nedeniyle birçok çalışanın ulaşma arzusuyla çabaladıkları bir süreç olarak da düşünülebilir. Bu çerçevede kariyer hedeflerine ulaşabilmek için çalışanların her türlü yola başvurdukları bilinir. Liman vd. (2019)'ne göre negatif bir kavram olarak görülmeyen kariyerin yanlış işletme ve yönetim politikaları nedenleriyle olumsuz bir hal alabileceği de belirtilmektedir. Alan yazında yapılan bazı çalışmalarda çalışma ortamındaki diğer bireylere zarar verme amaçlı gerçekleştirilen sapkın iş davranışları örgütsel davranışın karanlık yüzü (Andersson ve Pearson, 1999; Griffin vd., 2004) olarak ifade edilmekle birlikte kariyerizm de bu kavramlar arasında görülmektedir (Schilpzand vd., 2016).

Kariyerizm (careerism), örgütteki çalışanların kariyer hedeflerine uygun biçimde ilerleme arzularına uyarak ve meşru yöntemlerden uzaklaşarak kendi usul ve yöntemleriyle sürdürme eğiliminde olmaları olarak tanımlanmaktadır (Feldman & Weitz, 1991, s.238). Aşırı veya uç kariyerizm olarak da ifade edilen kariyerizm kavramında çalışanlar itibar ve güç elde edebilmek amacıyla kariyerlerinde dikey yönde ilerlemeleri için görev performansları dışındaki zamanlarında olumlu veya olumsuz davranışlar sergilemektedirler (Bratton & Kacmar, 2004; Yıldız & Arda, 2018). Bu kapsamda çalışanların beklentilerinin karşılanmaması durumunda, örgütsel ve toplumsal değişim ile kişilik ve aile yapıları gibi birçok sebepler kariyer kavramını kariyerizm olarak olumsuz bir kavrama dönüştürmektedir (Üzüm, 2018; Akgemci vd., 2019).

Kariyerizm eğilimine sahip çalışanların kariyer ilerlemelerini sağlamak amacıyla performansa dayalı yöntemlere başvurmak yerine mesai arkadaşları ve yöneticiler ile iyi ilişkiler kurma, kendi reklamlarını yapma, sanki başarılıymış gibi görünüm sergileme, amacına ulaşma noktasında örgüte veya örgüt üyelerine zarar verme noktasında herhangi bir sorun görmeyen halleri bulunabilmektedir (Feldman & Weitz, 1991; Bandura, 1999; Christian & Ellis, 2014; Moore, 2015; Erbaş & Perçin, 2017; Ettekal & Ladd, 2020) Buna ek olarak kariyerizm, örgüt çalışanlarının kariyer ilerlemeleri noktasında performansa dayalı olmadan başka yöntemlerle çabalarını sürdürme eğilimi olarak da nitelendirilmektedir (Saidon ve Ab Ghani, 2020).

Alan yazında kariyerizm hakkında yapılan birçok çalışma olmakla birlikte bu çalışmalar; kadınlar ile cinsiyetin kariyerizm ilişkileri (O'Leary & Braun, 1972; Depner & O'Leary, 1976; Bank, 2003; Townsend, 2005), askerlik ile ilişkilendiren (Hauser, 1984; Ficarrota, 1988), üretkenlik karşıtı (Yıldız, 2015; Yıldız & Alpkan, 2015) olarak nitelendirilmektedir.

3.3. Ahlaki Çözülme Eğilimi

Ahlaki çözülme eğilimi sosyo-bilişsel teoriden türeyen bir kavram olarak ortaya atılmıştır (Erbaş ve Perçin, 2017). Ahlaki çözülme, bireylerin yapmayı düşündükleri doğru olmayan davranışların yanlış

olduğunu bildikleri halde, bu yanlış davranışları kendi iç dünyalarında belirli bir mantık silsilesine sokarak sürdürme eğilimi içerisinde olmalarıdır (Bandura, 1999, s.197). Bu kapsamda bireyler, yaptıkları rasyonelleştirmeler sonucu, etik ve ahlak dışı davranışlarının sebep olacağı psikolojik rahatsızlığı hissetmemektedirler (Shaw vd., 2020). Bu duruma sebep olan dürtünün ahlaki çözülme eğilimi olduğu bilinmektedir.

Bandura (1999, s.206-207)'ya göre ahlaki çözülme eğilimi yüksek olan bireylerin yaptıkları adaletsiz, gayri ahlaki yanlış davranışlardan rahatsızlık ve suçluluk duymadıkları ve ahlaklı olmayı emreden davranış mekanizma ve suçluluk duygularını devre dışı bırakarak toplum tarafından istenmeyen davranışlar sergiledikleri belirtilmektedir (Bandura, 1999; Detert vd., 2008). Ağırbaş (2019, s.26) bireyin davranışlarının olumsuz yöne evrilmesinde öz denetim mekanizmasının devre dışı bırakılmasının öneminin büyük olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Christian ve Ellis (2014, s.193) öz denetimin, kişinin kendi kendini kontrol etme mekanizması olduğunu, bireylerin öz denetimlerinde meydana gelen çöküşün, bu kişileri uygunsuz olan içgüdüsel eğilimlere yönlendirerek olumsuz davranışlar sergilemelerine neden olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte öz denetim bireyler tarafından kullanılmadıkça işlevsel olmamaktadır. Seçici aktivasyon yoluyla bireyin yapması gereken davranışların gayri ahlaki davranışlara yönelmesi ile olumlu ve olumsuz davranışlar arasındaki bağ zayıflayabilmektedir (Bandura, 2014). Diğer bir ifadeyle ahlaki çözülme eğilimini ele alan Albert Bandura, sosyal bilişsel teori kapsamında ahlaki çözülme eğilimini, insanların doğru davranışlarıyla gayri ahlaki davranışları arasında kaldıkları ikilemden kurtulma nedenlerini açıklamaya yönelmekte ve ahlaki çözülmenin insanların bilerek ve isteyerek ahlaki standartlardan uzaklaşmaları olarak ifade etmektedir (Gülmez & Öner, 2016).

Alan yazında ahlaki çözülme hakkında yapılan çalışmaların sayılarının her geçen gün artması bu kavramın daha da araştırılacak bir konu olduğunu göstermektedir. İlgili yazında ahlaki çözülmenin sapkın davranış biçimi olarak tanımlandığı görülmektedir (Christian & Ellis, 2014; Gini vd., 2020; Seriki vd., 2020). Ahlaki çözülme kavramı alan yazında; akran zorbalığı (Ettekal & Ladd, 2020; Sjögren vd., 2020; Wang vd., 2020), örgütsel etik ile ahlak iklimi (Detert vd., 2008; Moore vd., 2012; Perren & Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Chen vd., 2020; Nusantara vd., 2020) ve örgütsel etik dışında olan davranışlar (Barsky, 2008; Yang vd., 2020) ile ilişkilendirilmektedir.

3.4. A tipi Kişilik Özelliği, Kariyerizm ve Ahlaki Çözülme Eğilimi İlişkileri

Alan yazında A tipi kişiliğe sahip bireylerin aceleci, rekabetçi, saldırgan ve zamanla yarışan bireyler olduğu belirtilmektedir (Şahin vd., 2009, s.245). Buna ek olarak A tipi kişilik özelliğine sahip bireylerin aşırı rekabetçi olmaları, kendilerini işe adayan iş kolik bireyler olmaları ve mümkün olduğu kadar başarıya çok kısa sürede ulaşmak isteyen, sabırsız bireyler olmaları (Moorhead & Griffin, 1992) nedeniyle bu kişilerin kariyerlerine çabuk erişme eğiliminde oldukları düşünülmektedir. Aytaç (2002) bu kişilik özelliğine sahip bireylerin zamanı iyi yönetemediklerini de belirtmektedir. Bu görüşe göre A tipi kişilik özelliğine sahip bireyler zamanı yeterince ve verimli biçimde yönetememeleri nedeniyle uzun ve meşakkatli kariyer sürecini kolaylıkla ve meşru olmayan yollara başvurarak geçirmeyi isteyeceklerdir. Bu nedenle A tipi kişilerin kariyerizm eğilimlerinin yüksek olacağı ve bu kişilerin ahlaki çözülmeye de yatkın olacakları düşünülmektedir. Bununla birlikte Bandura vd. (1996)'ya göre bireyler bazı durumlarda öz düzenleme mekanizmalarını devre dışı bırakma yoluna girmektedir.

Ağırbaş (2019, s.45) performans dayalı olmayan kariyer yükselme eğiliminde olan bireylerin sergiledikleri davranışlarda öz düzenleme mekanizmalarını devre dışında bıraktıklarını, bu kişilerin ortaya koydukları kariyerist eylemlerin sakıncalı olmadığı düşüncesi ile örgütlerde istenmeyen sonuçlara neden olacağını belirtmektedir. Bu kapsamda bu kişilik özelliğine sahip bireylerin hem kariyerizm eğilimleri hem de ahlaki çözülme eğilimlerinin yüksek olacağı düşünülmektedir.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülme ilişkilerini analiz etmektir. Bu kapsamda araştırmanın temel sorusu "A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülmeye ne yönde ve nasıl etkilemektedir?" olarak belirlenmiştir.

Alan yazında A tipi kişilik özelliği ile ilgili (Friedman & Rosenman, 1971; Friedman & Rosenman, 1974; Al-Mashaan, 2001; Kirkcaldy vd., 2002; Kojima vd., 2004; Durna, 2005; Aksoy, 2009), kariyerizm ile ilgili (O'Leary & Braun, 1972; Depner & O'Leary, 1976; Hauser, 1984; Ficarrotta, 1988; Bank, 2003; Bratton & Kacmar, 2004; Townsend, 2005; Yıldız, 2015; Yıldız & Alpan, 2015; Yıldız & Arda, 2018; Akgemci vd., 2019; Liman vd., 2019) ve ahlaki çözülme eğilimi ile ilgili (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Bandura, 2014; Gülmez & Öner, 2016; Erbaş & Perçin, 2017; Ağırbaş, 2019; Wang vd., 2020; Yang vd., 2020) yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar genelde diğer örgütsel davranış konuları ile ilişkilendirilirken her üç kavramın irdelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Diğer yandan bu kavramlar hakkında yapılan araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu ve genel olarak psikoloji alanında yapıldığı da görülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın ilgili yazındaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Ağırbaş (2019), bireylerin kişilik yapıları ile kariyerizm eğilimleri hakkında yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğunu belirterek kişilik ve kariyerizm eğilimlerinin ilişkili olduğu değişkenler arasında çıkarımlar yapılmasının faydalı olacağını belirtmektedir. Diğer yandan A tipi kişilik özellikleri ile kariyerizm ve ahlaki çözülmenin ilişkilendirildiği herhangi bir çalışmaya rastlanılamaması nedeniyle alan yazına yeni bir model kazandırılmasının sağlanacağı düşünülmektedir.

Araştırma çerçevesinden belirlenen araştırma sorusunu cevaplamak amacıyla Konya ilinde faaliyet gösteren özel bir bankanın çalışanlarına yönelik bir saha araştırması yapılmıştır. Alan yazında A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülme hakkında yapılan araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Diğer yandan konuların üçünü de bir bütün olarak ele alan bir araştırma da tespit edilememiştir. Bu çerçevede araştırmanın A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülmenin bir bütün halinde konu edilmesi araştırmanın özgün niteliği olarak gösterilebilir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Çerçevesi

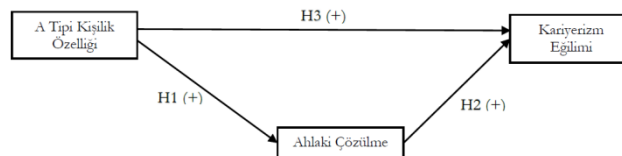
Araştırmanın evrenini Konya'daki özel bir bankada faaliyet gösteren çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında örneklem çerçevesini bu bankanın Konya ili dâhilinde çalışanlar oluşturmakla birlikte bankanın Konya'daki bütün şubelerinde çalışan toplam 1000 kişi bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın evrenini 1000 çalışan oluşturmaktadır.

Araştırmaya ait veriler ilgili banka çalışanlarından kolayda örneklem yöntemiyle örneklem çerçevesi olarak 360 adet kullanılabilir soru formu araştırma kapsamında ele alınmıştır. Soru formlarının geri dönüş oranının yaklaşık %36 olması araştırmanın bilimsel yeterliliği (Lewin vd., 1995) sağladığını göstermektedir.

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 25.06.2020 tarih ve 2020/06 numaralı toplantısında 2020/143 protokol numarası ile Etik Kurul İzni alınmıştır. Araştırma etik ilke ve kurallara uyularak hazırlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırma kapsamında A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülmeye ilişkin araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'deki araştırma modeline göre kariyerizm eğilimi (bağımlı değişken), ahlaki çözülme (aracı değişken) ve A tipi kişilik özelliği (bağımsız değişken) olarak kurgulanmıştır. Araştırma modeli doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

Hipotez 1: A tipi kişilik özelliğinin ahlaki çözülme eğilimi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 2: Ahlakî çözülme eğiliminin kariyerizm eğilimi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 3: A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimi üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 4: A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimine etkisinde ahlaki çözülmenin aracı etkisi vardır.

4.4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ile Güvenilirlik ve Geçerlilik Analiz Sonuçları

Araştırmada kullanılan soru formu, araştırma ölçeklerinden oluşturulmuştur. Bu kapsamda Moore vd. (2012) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Erbaş ve Perçin (2017) tarafından uyarlanan 8 maddelik "Ahlaki Çözülmenin Etkisi Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın diğer değişkenleri olan Feldman ve Weitz (1991) tarafından oluşturulup, Yıldız (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 7 maddelik "Kariyerizm Eğilimi Ölçeği" ile Batıgün ve Şahin (2006) tarafından oluşturulan 25 maddelik "A tipi Kişilik Özellik Ölçeği" kullanılmıştır.

Araştırmada uygulanan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek için Cronbach Alfa testinden yararlanılmıştır. Alfa katsayıları; A tipi kişilik özelliği ölçeği için $\alpha = 0.967$, ahlaki çözülmenin eğilimi ölçeği $\alpha = 0.892$ ve kariyerizm ölçeği $\alpha = 0.967$ olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında yapılan temel bileşen analizine göre, tek faktörlü araştırma yapısının geçerliliğini sınamak amacıyla AMOS programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. İyi uyum ve geçerlilik ölçüleri ile araştırma modeli Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Model-Veri Uyum Değerleri

Veri-model uyum indisleri	Kabul edilebilir uyum değerleri
Ki-Kare (X^2) = 1282,53	SD = 631, $p < 0.01$
GFI = 0.887	Pe yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Tanaka ve Huba, 1985)
NFI = 0.917	Pe yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler ve Bonett, 1980)
CFI = 0.956	Pe yakın olursa iyi bir model kabul edilir (McDonald ve Marsh, 1990)
TLI = 0.951	Pe yakın olursa iyi bir model kabul edilir (Bentler ve Bonett, 1980)
RMSEA = 0.054	0.08 altında iyi bir model kabul edilir (Browne ve Cudeck, 1993)
CMIN/SD = 2.033	1 ile 5 arasında olmalıdır (Marsh ve Hocevar, 1985)

Not: χ^2 , Ki-Kare; SD, Serbestlik Derecesi, GFI = İyi Uyum İndeksleri, NFI = Normalleştirilmiş Uyum İndeksi, CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, TLI, Tucker-Lewis indeksi; RMSEA = Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü, X^2/SD , Relative Ki-Kare.

Bu analize göre araştırmada elde edilen verilere 3 farklı ölçme modele göre test edilmiş, uyum indisleri X^2/SD , RMSEA, TLI, GFI, NFI ve CFI değerleri ile elde edilen sonuçlar ile iyi uyum ve geçerlilik ölçüleri Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'de görülen 3 faktörlü modele yönelik χ^2 değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, χ^2/SD değerinin (2,03) 5'in altında olması nedeniyle model geçerlilik açısından uyum ölçütünü sağlamaktadır. Bunun yanı sıra GFI = 0.887, CFI = 0.956, NFI = 0.917 ve RMSEA = 0.054 göstergeleri açısından da verilerin uyumlu olduğu görülmektedir (Tablo 1). Tek faktörlü model ile çok faktörlü model arasında karşılaştırmalı uyum tablosu Tablo 2'de belirtilmektedir.

Tablo 2. Karşılaştırmalı model uyumu

Modeller	X^2	SD	ΔX^2
Tek Faktörlü Model	6720.36	702	-
3 Faktörlü Model	1282.53	631	5437.83

A Tipi Kişilik, Kariyerizm, Ahlaki Çözülme

Araştırma kapsamında verilerin analizine göre tek faktörlü model ile çok faktörlü model arasındaki uyumu belirlemek amacıyla χ^2 değerlerine "Ki-Kare Fark Testi" uygulanmış ve anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. (Tablo 2'de). Bu sonuca göre 3 faktörlü model verileri daha iyi uyumlu olduğunu göstermektedir. Çalışmaya 3 faktörlü (ilişkili) model ile devam edilmiştir. Analizler kapsamında A tipi kişilik özelliği ölçeğine yönelik sorularda faktör yükü düşük olan 25. soru ile ahlaki çözülme ölçeğindeki 8. soru analiz kapsamından çıkarılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan ölçeklerin ölçülmesi ile değişkenlerin derecelerini değerlendirmek amacıyla yakınsama ve ıraksama ayırt edici geçerlilik analizleri yapılmıştır. Ele alınan bir modelin geçerliliğine yönelik yapının oluşturulduğu bütün değişkenlerin aralarındaki yüksek korelasyon görülen ilişki gösteren yakınsama (convergent validity) ile modelin değişkenlerinin diğer değişkenlerle düşük

korelasyon ilişkisini gösteren ıraksama ayırıcı (discriminant validity) geçerliliğini sağlaması gerekmektedir (Churchill Jr, 1979; Akdeniz, 2018; s. 41). Araştırma verilerine göre kullanılan araçların modeli ölçmesi yönünden yakınsama ve ıraksama ayırt edici geçerlilikleri incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma, Güvenirlilik ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort	S.S.	α	CR	AVE	1	2	3
1. A Tipi Kişilik	3.64	.982	.947	.978	.650	-		
2. Kariyerizm	3.68	.914	.911	.967	.807	.525**	-	
3. Ahlaki Çözülme	3.62	.943	.925	.935	.675	.134*	.017	-

Not: SD, standart sapma; *0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü), **0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Tablo 3'te ilgili ölçeklerden elde edilmiş veriler için, AVE değerlerine göre yakınsama geçerliliği belirtilmektedir. Bülbül ve Demirel (2008)'e göre yakınsama geçerliliği, araştırma yapısını ölçen boyutların yapının parçası olarak sayılabilmesi için kendi arasından belirli düzeyde korelasyonun bulunması gerekir. Diğer yandan modelin AVE değerinin 0,5 değerinden yüksek olması ilgili maddelerin örtük değişkenlerinin geçerli olduğunu göstermektedir. Tablo 3'te görüleceği üzere AVE değerlerinin 0,5'ten yüksek olması ile yakınsama geçerliliği sağlanmaktadır (Fornell & Larcker, 1981; Hu & Bentler, 1999). Ayırt edici geçerliliğin belirlenebilmesi amacıyla değişkenler arası korelasyon değerinin 0,80'den küçük olması ıraksama, ayırt edici geçerliliğin sağlandığını gösterir (Kline, 2014; Abubakar & Ilkan, 2016). Tablo 4'te görüleceği üzere korelasyon değerlerinin 0,80'den düşük olması ve anlamlı bir ilişkinin olduğunun görülmesi nedeniyle ıraksama ayırt edici geçerliliği sağlanmıştır. Tablo 3'e göre A tipi kişilik özelliği ile kariyerizm arasındaki ilişki incelendiğinde, anlamlı ve pozitif yönde olduğu gözlemlenmiştir ($r = .525$, $p < .001$). A tipi kişilik özelliği ile ahlaki çözülme arasındaki ilişkinin istatistikî yönden anlamlı olduğu gözlemlenmiştir ($r = .134$, $p < .005$). Son olarak kariyerizm ile ahlaki çözülme arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde aralarında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r = .017$, $p > .005$).

5. Araştırma Bulguları

5.1. Demografik Bulgular

Araştırmadaki katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş ve kıdem gibi demografik bilgileri, Tablo 4'te açıklanmaktadır.

Tablo 4. Demografik Bulgular

Cinsiyet	F (Sıklık)	% Yüzde	Medeni Durum	F (Sıklık)	% Yüzde
Kadın	156	43.3	Bekâr	122	33.9
Erkek	204	56.7	Evli	238	66.1
Toplam	360	100.0	Toplam	360	100.0

Yaş	F (Sıklık)	% Yüzde	Eğitim Düzeyi	F (Sıklık)	% Yüzde
18-25	68	18.9	Lise&Dengi	28	7.7
26-35	74	20.6	Ön Lisans	127	35.2
36-45	98	27.2	Lisans	175	48.7
46-55	73	20.3	Lisansüstü	30	8.4
56- üstü	47	13.0			
Toplam	360	100.0	Toplam	360	100.0

Tablo 5'te katılımcıların %43,3'ü kadınlardan, %56,7'si erkeklerden oluşmaktadır. Medeni durumlarına bakıldığında katılımcıların %33,9'unun bekâr, %66,1'unun evli olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeylerine göre dağılım incelendiğinde katılımcıların %7,7'si lise ve dengi, %35,2' ön lisans, %48,7'si lisans ve %8,4'ü ise lisansüstü derecesine sahip personellerden oluştuğu görülmektedir. Yaş aralığına göre katılımcıların %27,2' sinin, 36-45 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer yaş oranları ise %18,9'u 18-25 yaş, %20,6'sı 26-35 yaş arası, 46-55 yaş ve üzeri %20,3'ünü ve %13'ü ise 56-üstü personelleri kapsamaktadır.

5.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma kapsamında hipotezlerin test edebilmesi için araştırma değişkenlerine yapısal eşitlik modeli analizi uygulanmıştır. Tablo 5'te A tipi kişilik özelliği, kariyerizm ve ahlaki çözülme eğilimine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları görülmektedir.

Tablo 5. Doğrudan Etki

Değişkenler	β	t değeri	SH	p
A tipi Kişilik Özelliği – Ahlaki Çözülme	.017	.317	.049	.751
Ahlaki Çözülme – Kariyerizm	.125	11.768	.058	***
A tipi Kişilik Özelliği – Kariyerizm	.523	2.822	.054	***

Not: β , standart beta; SH, standart hata; ***0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Tablo 5' e göre A tipi kişilik özelliğinin ahlaki çözülme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir ($\beta = .017$, $t = .317$, $p = 0.751 > 0.01$). H1 hipotezi desteklenmemektedir. Ahlaki çözülme eğiliminin kariyerizm eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($\beta = .125$, $t = 11.768$, $p < 0.01$). H2 hipotezi desteklenmektedir. Araştırmanın üçüncü hipotezi olan A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir ($\beta = .523$, $t = 2.822$, $p < 0.01$). H3 hipotezi desteklenmektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezinde A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimine etkisinde ahlaki çözülme eğiliminin aracı etkisi incelenmektedir. MacKinnon vd. (2007, s.594)'a göre aracı değişken, iki değişken arasında bulunan neden sonuç ilişkisini belirlemek amacı ile kullanılan analiz yöntemidir. Araştırmada aracılık etkinin ölçülmesi için; 1) Bağımsız değişkenin aracı değişkene etkisinin bulunması gerekmektedir. 2) Bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisinin olması gerekmektedir. 3) Aracı değişkenin bağımlı değişkene etkisinin olması gerekmektedir, şartlarını sağlaması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Araştırma kapsamında değişkenlere yönelik aracı etkiyi belirlemek amacıyla araştırma değişkenlerine Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmıştır. Bu kapsamda Tablo 6'da aracı etki değerleri belirtilmektedir.

Tablo 6. Aracı etki

Değişkenler	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	p
A tipi Kişilik Özelliği – Ahlaki Çözülme	.017	.017	-	
A tipi Kişilik Özelliği – Kariyerizm	.525	.523	.002	.509
Kariyerizm – Ahlaki Çözülme	.125	.125	-	

Not: SH, standart hata; ***0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift-yönlü)

Tablo 6' de araştırmanın aracı etkisi belirlenmiştir. A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimine etkisinde ahlaki çözülmenin aracı etkisinin olmadığı görülmektedir. H4 hipotezi desteklenmemektedir. ($p = 0.509 > 0.001$).

6. Sonuç ve Tartışmalar

Bireylerin kişilik özelliklerine göre davranışlarının farklı değişkenlere göre şekillendiği bilinmektedir. Bu noktada istihdam edilen çalışanların davranışlarının örgütleri bağlayıcı etkisinin olması kaçınılmazdır. A tipi kişilik özelliği gösteren bireylerin kariyer hedeflerine daha hızlı erişmek isteyecekleri fikrinden yola çıkılarak örgütlerin kariyer planlama aşamalarında daha adil ve liyakate uygun insan kaynakları politikası belirlemeleri önem arz etmektedir. Şahin (2016) Türkiye'de performans dayalı olmayan kariyer yükselmelerinin sürekli arttığını, verilen görevlerin liyakate uygun olmasından dolayı işlerin nitelikli insanlara verilmesi gerekliliğini belirtmektedir. Bu çerçevede örgütlerin kariyer planlama politikalarının adil biçimde yapılmaması diğer bir ifadeyle görevlerin ve kariyerlerin hak eden uzman çalışanlara verilmemesi durumlarında çalışanların etik olmayan yollara başvurabilmeleri muhtemeldir. Bu kapsamda kariyer hedeflerini gerçekleştirmek isteyen bireylerin kendilerine uygun ve ahlaki değerleri yok sayabilecek yollara başvurabilecekleri düşünülmektedir. Liyakate uygun olmayan istihdam politikaları benimsemenin örgütler açısından olumsuz etkiler oluşturacağı da söylenebilir.

Araştırma kapsamında A tipi kişilik özelliği, kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülme eğilimleri etkileşimleri incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Konya ilinde özel bir banka çalışanlarına yönelik bir uygulama yapılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Alan yazında A tipi kişilik özellikleri hakkında yapılan çalışmalarda (Friedman ve Rosenman, 1971; Friedman ve Rosenman, 1974; Al-Mashaan, 2001; Kirkcaldy vd., 2002; Kojima vd., 2004; Durna, 2005; Aksoy, 2009; Şahin vd., 2009) bu tip özelliğe sahip olan bireylerin genel olarak olumsuz davranışlarda bulunma eğilimlerinin yüksek olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan ahlaki çözülme eğilimi hakkında yapılan çalışmalarda (Moore vd., 2012; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Christian & Ellis, 2014; Johnson & Buckley, 2015; Üzüm, 2018; Yıldız & Arda, 2018; Ağırbaş, 2019; Liman vd., 2019; Ettekal & Ladd, 2020; Wang vd., 2020; Yang vd., 2020) ahlaki çözülmenin yıkıcı ve sapkın örgüt davranışlarına sebep olduğu belirtilmektedir. Araştırmanın diğer bir değişkeni olan kariyerizm eğilimi hakkında yapılan araştırmalarda (O'Leary & Braun, 1972; Depner & O'Leary, 1976; Hauser, 1984; Ficarrota, 1988; Feldman & Weitz, 1991; Chay & Aryee, 1999; Bank, 2003; Bratton & Kacmar, 2004; Townsend, 2005; Yıldız vd., 2015b; Akgemci vd., 2019; Liman vd., 2019) kariyerizm eğiliminin yine sapkın örgüt davranışları arasında olduğu belirtilmektedir. Alan yazındaki araştırmalara göre A tipi kişilik özelliği, kariyerizm ve ahlaki çözülme eğiliminin yıkıcı ve sapkın örgüt davranışları olmaları nedeniyle bu kavramların birbirlerini pozitif yönde etkilediği düşünülerek araştırma hipotezleri oluşturulmuştur.

Araştırma bulgularında A tipi kişilik özelliğinin ahlaki çözüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ($p>0.01$) belirlenmiştir. Bu sonuç alan yazında yapılan araştırmalarla örtüşmemektedir. Diğer yandan ahlaki çözülme eğiliminin kariyerizm eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ($p<0.01$) ve A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Elde edilen bu sonuçların alan yazında yapılan araştırmalarla örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal Bilişsel Teoriye göre örgütte çalışanlar öz denetim hislerini devre dışı bırakmaları suretiyle örgütü etkileyen olumsuz ve sapkın örgüt davranışlarına yönelecekleri düşüncesiyle kariyerizm eğilimine yönelecekleri ve kariyer hedeflerine daha hızlı erişebilmek için ahlaki çözülme eğiliminde bulunabilecekleri belirtilmektedir (Ağırbaş, 2019; 71). Bu çerçevede alan yazında ahlaki çözülmenin aracı etki görevi gören çalışmaların (Detert vd., 2008; Hyde vd., 2010; Moore, 2015; Yıldız vd., 2015a; Ağırbaş, 2019; Seriki vd., 2020; Wang vd., 2020) olduğu görülmektedir.

Araştırma bulgularına göre A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimine etkisinde ahlaki çözülmenin aracı etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir ($p>0.001$). Bu sonucun alan yazındaki diğer araştırmalarla örtüşmediği görülmektedir. Bu kapsamda ahlaki çözülme eğiliminin kariyerizm eğilimini güçlendirdiği, A tipi kişilik özelliğinin de kariyerizm eğilimini arttırdığı söylenebilir. Bu bulgulara göre örgütte görev yapan A tipi kişilik özelliğine sahip bireyler gözlemlenerek bu bireylerin kariyer hedeflerine ulaşmaları diğer çalışanların da gözetilmesi suretiyle adil bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca adaletli bir yönetimle çalışanların ahlaki çözülme eğilimleri azaltılarak kariyerizm davranışı göstermeleri de engellenebilecektir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde kariyerizm eğilimi ve ahlaki çözülme eğilimlerinin en aza indirilmesi örgütün gelişmesine katkı sağlayacak ve çalışanların örgüte yönelik örgütsel davranışlarına olumlu yönde etkisi olacaktır. Diğer yandan çalışanların kişilik özelliklerinin belirlenmesi örgütün işleyişi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada A tipi kişilik özelliğine sahip bireylerin sahip oldukları kişilik özellikleri gereğince bu kişilere daha dikkatli davranarak kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesi ancak örgütte adil bir kariyer politikasının belirlenmesiyle olacağı söylenebilir. Özellikle gelecekte örgütsel sorunların yaşanmaması adına işe alım sürecinde istihdam edilecek bireylerin kişilik özelliklerinin belirlenmesi önemlidir. İşe alım sürecinde kişilik testi yapılması, adaylardan referans istenmesi gibi durumlar doğru çalışanın istihdam edilmesi noktasında önemli olabilir. Bu sayede çalışanların kişilikleri yönünden tanınma imkânı elde edilerek bu kişilerin örgütte daha verimli çalışmaları, performans ve motivasyonlarının artması sağlanacaktır. Diğer yandan işe uygun kişilerin istihdam edilmesiyle örgütte yıkıcı ve sapkın davranış eğilimleri olan kariyerizm ve ahlaki çözülme gibi durumlar en aza indirilebilecektir. Diğer yandan örgütler açısından özellikle A tipi kişilik özelliğine sahip çalışanların sergiledikleri kişilik özellikleri dikkate alınarak örgüt politikalarının belirlenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma özel bir banka ile sınırlı tutulmuştur. Yapılan bu çalışma kamuya ait farklı bir bankada yapılarak sonuçlar bu araştırmayla kıyaslanabilir. Buna ek olarak diğer sektörlerde de benzer çalışmalar farklı örneklerde tekrarlanabilir. Çalışmada sadece özel banka çalışanlarına yönelik uygulama yapılmıştır. Banka çalışanları dışında farklı meslek gruplarına yönelik uygulamalar yapılarak karşılaştırmaların yapılması faydalı olacaktır. Diğer yandan araştırmanın sadece Konya ile sınırlı kalması yapılacak değerlendirmelerin sadece Konya ili ölçeğinde geçerli olacağını düşündürmektedir. Bu noktada farklı il ve bölgelerde çalışma yapılması öneri niteliğinde olmaktadır. Bununla birlikte araştırma kapsamında ele alınan kavramlar örgütsel davranışının diğer konularıyla da ilişkilendirilmesi başka bir öneri olarak sunulabilir.

7. Extended Abstract

7.1. Aim and Scope

It is known that organizational resources that cannot be imitated are human resources. Human resources, which are seen as important actors for organizations to compete against their competitors, should be used most efficiently. Organizations need to provide employees opportunities to improve themselves in terms of skills and knowledge and be supported in career development. At this point, the personality traits of employees in organizations are important. Personality is defined as the concept that individuals have from birth and that they shape by earning throughout their lives, which distinguishes them from other people.

On the other hand, it is a situation that explains individuals' behaviors in different situations they encounter. The most important factor in determining the employees' career goals in the organization is these people's personality traits. In this context, determining the personality traits of employees is important for organizations. The research focuses on individuals with Type A personalities who are impatient and want to reach the goal as soon as possible. It is thought that these people may resort to inappropriate methods in order to reach their career goals rather than an ethical and legal process. In this context, it can be said that individuals with Type A personality traits may tend to morally dissolve and, in this case, also tend to be careerist. The research's main purpose is; Type A personality trait is to analyze the relationships between careerism tendency and moral dissociation tendency. In this context, the research's main question is "In what direction and how does Type A personality trait affect careerism tendency and moral dissolution?" as determined. Within the research scope, the relationships between the A-type personality trait of the concept of careerism and its moral disintegration tendencies are discussed within the scope of social cognitive theory and locus of control theory.

7.2. Methods

This research, which is designed according to the relational scanning model, one of the general scanning models, has been constructed with the quantitative research method. In the study, a sample of private bank employees (n = 360) in Konya (Turkey) was applied. The data were obtained from bank employees through a questionnaire using the convenience sampling method. Within the scope of the study, "Type A personality trait" was constructed as the independent variable, "careerism tendency" as the dependent variable, and "moral disintegration tendency" as the mediator variable. Statistical analyzes were made on the obtained findings with SPSS and AMOS programs. Cronbach Alpha coefficient test was used to determine the reliability of the scales. Confirmatory Factor Analysis was performed on the data to determine the research model validity. According to research hypotheses, Structural Equation Model Analysis, Chi-Square Difference Tests, and Correlation Analysis analyses were applied.

7.3. Findings

The following findings were obtained from the analysis. The findings obtained from the relevant bank employees within the scope of the study;

- Type A personality trait has been found to have no significant effect on moral dissociation ($p=0.751>0.01$).

- It has been determined that the moral dissolution tendency significantly and positively affects careerism tendency ($p < 0.01$).
- Type A personality trait has been found to have a positively effect on careerism tendency ($p < 0.01$)
- It has been determined that moral disintegration has no mediator effect on the effect of Type A personality trait on careerism tendency ($p = 0.509 > 0.001$).

7.4. Conclusion

It is known that individuals' behaviors are shaped according to different situations according to their personality characteristics. At this point, the behaviors of employees employed in organizations inevitably have a binding effect on organizations. Within the study's scope, the idea that individuals with Type A personality traits would want to achieve their career goals faster was set out. Organizations need to determine a more just and competent human resources policy in their career planning stages. The research findings determined that Type A personality trait increased the tendency to careerism, and the moral disintegration tendency strengthened the careerism tendency. On the other hand, it has been determined that the moral disintegration tendency does not have a mediating role in the effect of Type A personality trait on careerism tendency. According to these findings, individuals with Type A personality traits working in the organization should be observed, and these individuals should be supported fairly by taking into account other employees to reach their career goals. Besides, with fair management, the employees' moral disintegration tendencies can be reduced, and careerism can be prevented. Employees are likely to resort to unethical ways in cases where career planning policies are not made fairly and not assigned to the organization's work specialist. In this context, it can be said that individuals who want to achieve their career goals can resort to suitable ways and ignore moral values. Organizations need to adopt employment policies appropriate to merit. Also, it is a recommendation for organizations to determine organizational policies by taking into account the personality traits exhibited by employees with type A personality traits.

Kaynakça

- Abubakar, A. M. ve Ilkan, M., (2016). Impact of online WOM on destination trust and intention to travel: A medical tourism perspective, *Journal of Destination Marketing & Management*, 5 (3); 192-201.
- Ağırbaş, Z. B., (2019), *Nevrotik Kişilik Özelliğinin Kariyerizm Eğilimi Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Çözülmenin Aracı Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Ak, M. ve Sezer, Ö., (2018a). *Kamu Sektöründe Görevde Yükselme (Kariyer): 11 10 2011 Tarıh Ve 663 Sayılı KHK Kapsamında Yapılandırılan Kamu Sağlık Sektöründe Çalışanların Görevde Yükselme Sistemine İlişkin Adalet Algularının Kıdeme Göre Analizi*, Third Sector Social Economic Review, 53 (2); 678-709.
- Ak, M. ve Sezer, Ö., (2018b). Kamu Personel Sisteminde Çalışanların Görevde Yükselmesinde Kayırmacılık Sorunu, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 23.
- Akdeniz, T., (2018). *Boreout iş performans üzerindeki etkisinde işe bağlılık aracı rolü ve cinsiyet düzenleyici rolü*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Akgemci, T., Makharadze, I., ve Kızıloglu, E. (2019). *The Effect of Careerism Orientation on Organizational Justice Perception and Job Stress: An Application on Academic Staff*. In RSEP CONFERENCES (p. 39).
- Aksoy, Ö., (2009). *Öğretmen ve Okul Yöneticilerinde A Tipi Kişilik Özellikleri İle Tükenmişlik İlişkileri ve Bayrampaşa İlçesinde İlköğretim Okullarında Yapılan Bir Uygulama*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Eğitim Yönetim Denetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Al-Mashaan, O. S., (2001). *Job stress and job satisfaction and their relation to neuroticism, type A behavior, and locus of control among Kuwaiti personnel*, Psychological Reports, 88 (3_suppl); 1145-1152.
- Andersson, L. M. ve Pearson, C. M., (1999). "Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace", *Academy of management review*, 24 (3); 452-471.
- Austin, J. T. ve Vancouver, J. B., (1996). *Goal constructs in psychology: Structure, process, and content*, Psychological bulletin, 120 (3); 338.
- Aytaç, T., (2002). Eğitim ve Yönetimde Yeni Yaklaşımlar Zaman Yönetimi, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*. Temmuz Dönemi, sayı 29.

- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. ve Pastorelli, C., (1996). *Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency*, Journal of Personality and Social Psychology, 71 (2); 364-374.
- Bandura, A., (1999). *Moral disengagement in the perpetration of inhumanities*, Personality and social psychology review, 3 (3); 193-209.
- Bandura, A. (2014). *Social cognitive theory of moral thought and action*, In: Handbook of moral behavior and development, Eds: Psychology Press. 2014.
- Bank, B. J. (2003). Contradictions in women's education: Traditionalism, careerism, and community at a single-sex college, Teachers College Press. 2003.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A., (1986). *The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations*, Journal of personality and social psychology, 51 (6); 1173.
- Barsky, A., (2008). *Understanding the Ethical Cost of Organizational Goal-Setting: A Review and Theory Development*, Journal of Business Ethics, 81 (1); 63-81.
- Batgün, A. D. ve Şahin, N. H., (2006). İş stresi ve sağlık psikolojisi araştırmaları için iki ölçek: A-tipi kişilik ve iş doyumu, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17 (1); 32-45.
- Bayrakçı, M., (2007). *Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması*, SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 14 (10); 198-210.
- Bentler, P. M. ve Bonett, D. G., (1980). *Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures*, Psychological bulletin, 88 (3); 588.
- Bratton, V. K. ve Kacmar, K. M., (2004). *Extreme careerism: The dark side of impression management*, The dark side of organizational behavior; 291-308.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R., (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. Sage focus editions, 154, 136-136.
- Bülbül, H. ve Demirer, Ö., (2008). Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri Servqual ve Serperfin Karşılaştırmalı Analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20); 181-198.
- Chay, Y. W. ve Aryee, S., (1999). *Potential moderating influence of career growth opportunities on careerist orientation and work attitudes: Evidence of the protean career era in Singapore*, Journal of Organizational Behavior, 20 (5); 613-623.
- Chen, A., Treviño, L. K. ve Humphrey, S. E., (2020). *Ethical champions, emotions, framing, and team ethical decision making*, Journal of Applied Psychology, 105 (3); 245.
- Christian, J. S. ve Ellis, A. P., (2014). *The crucial role of turnover intentions in transforming moral disengagement into deviant behavior at work*, Journal of Business Ethics, 119 (2); 193-208.
- Churchill Jr, G. A., (1979). A paradigm for developing better measures of marketing constructs, *Journal of marketing research*, 16 (1); 64-73.
- Claybourn, M., (2011). *Relationships between moral disengagement, work characteristics and workplace harassment*, Journal of Business Ethics, 100 (2); 283-301.
- Crust, L., (2020). *Personality and mountaineering: A critical review and directions for future research*, Personality and individual differences, 163; 110073.
- DeCenzo, David. A., Robbins, Stephan P. ve Verhulst, Susan. L. (2017). İnsan Kaynakları Yönetiminin Temelleri, Çev. Ed.: Canan Çetin ve M. Lütfi Arslan, Nobel, Ankara.
- Depner, C. E. ve O'Leary, V. E., (1976). *Understanding female careerism*, Sex Roles, 2 (3); 259-268.
- Detert, J. R., Treviño, L. K. ve Sweitzer, V. L., (2008). Moral disengagement in ethical decision making: a study of antecedents and outcomes, Journal of Applied Psychology, 93 (2); 374.
- Dijksterhuis, A. ve Aarts, H., (2010). *Goals, attention, and (un) consciousness*, Annual review of psychology, 61; 467-490.
- Doğan, T., (2012). *Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş*, Doğu Üniversitesi Dergisi, 14 (1); 56-64.
- Durna, U., (2005). A tipi ve B tipi kişilik yapıları ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1); 275-290.
- Erbas, E. ve Perçin, N. Ş., (2017). Ahlakî Çözülme (Moral Disengagement) Ölçeği Türkçe Geçerliliği ve Kişi-Çevre Uyumu İlişkisi, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1); 177-190.

- Ettekal, I. ve Ladd, G. W., (2020). *Development of aggressive-victims from childhood through adolescence: Associations with emotion dysregulation, withdrawn behaviors, moral disengagement, peer rejection, and friendships*, Development and psychopathology, 32 (1); 271-291.
- Feldman, D. C. ve Weitz, B. A., (1991). *From the invisible hand to the gladhand: Understanding a careerist orientation to work*, Human Resource Management, 30 (2); 237-257.
- Ficarrotta, J. C., (1988). *Careerism: a moral analysis of its nature, types, and contributing causes in the military services*, Retrieved, 14.
- Fornell, C ve Larcker, D F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics, SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA. 1981
- Freedman, J. L., Sears, D. O. ve Carlsmith, J. M. (1993). Sosyal Psikoloji (Çev: A. Dönmez), Ankara: İmge Kitabevi.
- Friedman, M. ve Rosenman, R. H., (1971). *Type A Behavior Pattern: its association with coronary heart disease*, Ann Clin Res, 3 (6); 300-312.
- Friedman, Meyer ve Rosenman, R. H. (1974). *Type A behavior and your heart*. Fawcett.
- Gini, G., Thornberg, R. ve Pozzoli, T., (2020). *Individual moral disengagement and bystander behavior in bullying: The role of moral distress and collective moral disengagement*, Psychology of violence, 10 (1); 38.
- Gökdeniz, İ. ve Merdan, E., (2011). Kişilik ile kariyer seçimi arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakülte Dergisi*. 3(2), 23-36.
- Griffin, Ricky W., O'Leary-Kelly, Anne ve Pritchard, Robert D. (2004). The dark side of organizational behavior, Jossey-Bass San Francisco, CA.
- Gülmez, Ç. ve Öner, Ü., (2016). *Doğal Çevreye Karşı Etik Olmayan Davranışlar Üzerinde Ahlaki Çözülmenin Etkisi*, 3rd International Symposium on Environment and Morality (ISEM2016) 4-6 Nov 2016 Alanya/Antalya-Turkey.
- Güney, Salih (2004). Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hatipoğlu, Z., ve Akduman, G. (2019). *Psikolojik Sözleşme İhlalinin Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Aracı Rolü*. Electronic Journal of Social Sciences, 18(72).
- Hauser, W. L., (1984). *Careerism vs. Professionalism in the Military*, Armed Forces & Society, 10 (3); 449-463.
- Hu, L. t. ve Bentler, P. M., (1999). *Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives*, Structural equation modeling: a multidisciplinary journal, 6 (1); 1-55.
- Hyde, L. W., Shaw, D. S. ve Moilanen, K. L., (2010). *Developmental precursors of moral disengagement and the role of moral disengagement in the development of antisocial behavior*, Journal of abnormal child psychology, 38 (2); 197-209.
- İnanç, B.Y. ve Yerlikaya, E. E.(2017). Kişilik kuramları, Pegem Atıf İndeksi; 1-339.
- İrmiş, A. ve Bayrak, S., (2001). *İnsan kaynakları yönetimi açısından kariyer yönetimi*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Sayı:1-2, 177-186.
- Johnson, J. F. ve Buckley, M. R., (2015). *Multi-level organizational moral disengagement: Directions for future investigation*, Journal of Business Ethics, 130 (2); 291-300.
- Jung, C., (1999). *Personality and stress: traits, types, and biotypes*, Stress and Health, Third Edition, PL Rice (Ed); 95-126.
- Kirkcaldy, B. D., Shephard, R. J. ve Furnham, A. F., (2002). *The influence of type A behaviour and locus of control upon job satisfaction and occupational health*, Personality and individual differences, 33 (8); 1361-1371.
- Kline, P. (2014). An easy guide to factor analysis, Routledge.
- Kojima, M., Nagaya, T., Takahashi, H., Kawai, M. ve Tokudome, S., (2004). *A chronological decrease in type A behavior patterns among Japanese male workers in 1995-1999*, J Occup Health, 46 (2); 171-174.
- Larkin, Kevin T. ve Chantler, Paul D. (2020). Stress, depression, and cardiovascular disease, In: Cardiovascular Implications of Stress and Depression, Eds: Elsevier, p. 1-12.
- Lefcourt, H. M. (1991). Locus of control, Academic Press.
- Leord, F. ve Andre, C. (1996). Zor Kişilikler le Yaşamak (Çev. R Madenci), İstanbul: İletişim Yayınları. 1996.

- Lewin, A. Y., Sakano, T., Stephens, C. U. ve Victor, B., (1995). *Corporate citizenship in Japan: Survey results from Japanese firms*, Journal of Business Ethics, 14 (2); 83-101.
- Liman, A., Elçi, M. ve Murat, G., (2019). Örgütsel Performansın Öncülleri Olarak Etik Liderlik ve Kariyerizm Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3 (2); 183-198.
- MacKinnon, D. P., Fairchild, A. J. ve Fritz, M. S., (2007). *Mediation analysis*, Annu. Rev. Psychol., 58; 593-614.
- Marsh, H. W. ve Hocevar, D., (1985). *Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First- and higher order factor models and their invariance across groups*, Psychological bulletin, 97 (3); 562.
- Marten, W. D. ve Wilkerson, B., (2003). *Stress, work and mental health: a global perspective*, Acta neuropsychiatrica, 15 (1); 44-53.
- McCrae, R. R. ve Costa Jr, P. T., (1989). *Reinterpreting the Myers-Briggs type indicator from the perspective of the five-factor model of personality*, Journal of personality, 57 (1); 17-40.
- McDonald, R. P. ve Marsh, H. W., (1990). *Choosing a multivariate model: Noncentrality and goodness of fit*, Psychological bulletin, 107 (2); 247.
- Moore, C., Detert, J. R., Klebe Treviño, L., Baker, V. L. ve Mayer, D. M., (2012). *Why employees do bad things: Moral disengagement and unethical organizational behavior*, Personnel Psychology, 65 (1); 1-48.
- Moore, C., (2015). *Moral disengagement*, Current Opinion in Psychology, 6; 199-204.
- Moorhead, G. ve Griffin, R. W. (1992). *Organizational Behaviour*, 3. B Houghton Mifflin Company, Boston.
- Mori, C., Cooke, J. E., Temple, J. R., Ly, A., Lu, Y., Anderson, N., Rash, C. ve Madigan, S., (2020). *The prevalence of sexting behaviors among emerging adults: A meta-analysis*, Archives of Sexual Behavior; 1-17.
- Nusantara, B. A., Sugiharto, D. Y. P. ve Mulawarman, M., (2020). *The Effects of The Effects of Empathy on Cyberbullying Mediated by Moral Disengagement on Cyberbullying Mediated by Moral Disengagement*, Jurnal Bimbingan Konseling, 9 (2); 116-122.
- O'Leary, V. E. ve Braun, J. S., (1972). *Antecedents and personality correlates of academic careerism in women*, Proceedings of the Annual Convention of the American Psychological Association.
- Perren, S. ve Gutzwiller-Helfenfinger, E., (2012). *Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values*, European Journal of Developmental Psychology, 9 (2); 195-209.
- Polatçı, S., Sobacı, F. ve Kaban, İ., (2020). *Kişilik Özellikleri ve Kişi İş Uyumunun İş Tatmini Üzerine Etkileri Taşeron Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma*, Journal of Organizational Behavior Review, 2 (1); 12-30.
- Rotter, J. B., (1966). *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*, Psychological monographs: General and applied, 80 (1); 1.
- Rotter, J. B., Chance, J. E., & Phares, E. J. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. Holt, Rinehart & Winston.
- Saidon, I. M. ve Ab Ghani, N., (2020). *How Does Organizational Ethical Climate Affect Interpersonal Deviance? The Role of Moral Disengagement*, In: Ethics, Governance and Risk Management in Organizations, Eds: Springer, p. 3-20.
- Schilpzand, P., De Pater, I. E. ve Erez, A., (2016). *Workplace incivility: A review of the literature and agenda for future research*, Journal of Organizational Behavior, 37; S57-S88.
- Seriki, O. K., Nath, P., Ingene, C. A. ve Evans, K. R., (2020). *How complexity impacts salesperson counterproductive behavior: The mediating role of moral disengagement*, Journal of Business Research, 107; 324-335.
- Shaw, K.-H., Tang, N. ve Liao, H.-Y., (2020). *Authoritarian-Benevolent Leadership, Moral Disengagement, and Follower Unethical Pro-organizational Behavior: An Investigation of the Effects of Ambidextrous Leadership*, Frontiers in Psychology, 11; 590.
- Sjögren, B., Thornberg, R., Wänström, L. ve Gini, G., (2020). *Bystander behaviour in peer victimisation: moral disengagement, defender self-efficacy and student-teacher relationship quality*, Research Papers in Education; 1-23.
- Şahin, B., (2016). *Kamu Personel Sisteminde İşe Girme Ve Yükselmeye Çağdaş Lâyakat Kavramları*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (1); 231-242.
- Şahin, N. H., Güler, M. ve Basım, H. N., (2009). *A tipi kişilik örüntüsünde bilişsel ve duygusal zekânın stresle başa çıkma ve stres belirtileri ile ilişkisi*, Türk Psikiyatri Dergisi, 20 (3); 243-254.

Tanaka, J. S. ve Huba, G. J., (1985). *A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation*, British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, 38 (2); 197-201.

Townsend, B. K., (2005). *Contradictions in Women's Education: Traditionalism, Careerism, and Community at a Single-Sex College*, The Review of Higher Education, 28 (3); 451-452.

Üzüm, B., (2018). Kariyerizm Bir Davranış Eğilimi Olarak Negatif midir? Pozitif midir?, Social Sciences Studies Journal, 4; 5351-5354.

Wang, X., Yang, J., Wang, P., Zhang, Y., Li, B., Xie, X. ve Lei, L., (2020). *Deviant peer affiliation and bullying perpetration in adolescents: the mediating role of moral disengagement and the moderating role of moral identity*, The Journal of Psychology, 154 (3); 199-213.

Yang, Y., Guo, Z., Wu, J. ve Kou, Y., (2020). *Self-Compassion Relates to Reduced Unethical Behavior Through Lower Moral Disengagement*, Mindfulness; 1-9.

Yıldırım, A., (1999). *Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi*, Eğitim ve Bilim, 23 (112).

Yıldız, B. (2015). *The Antecedents of Constructive and Destructive Deviant Workplace Behaviors*. Unpublished Doctoral Dissertation, Kocaeli: Gebze Technical University.

Yıldız, B. ve Alpkan, L., (2015). *A theoretical model on the proposed predictors of destructive deviant workplace behaviors and the mediator role of alienation*, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 210; 330-338.

Yıldız, B., Alpkan, L., Sezen, B. ve Yıldız, H., (2015a). *A proposed conceptual model of destructive deviance: The mediator role of moral disengagement*, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 207; 414-423.

Yıldız, B., Yıldız, H. ve Alpkan, L., (2015b). *Olağandışı İşyeri Davranışlarının Bir Öncülü Olarak Kariyerizm*. 3. Örgütsel Davranış Kongresi, Tokat, Türkiye, s. 684-689.

Yıldız, B. ve Arda, Ö. A., (2018). *İyi bir asker mi? İyi bir illüzyonist mi? Kariyerizm ile zorunlu vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkide işten ayrılma niyetinin rolü*, Business and Economics Research Journal, 9 (1); 151-168.

Devrialemdede Türkiye Cumhuriyeti Durağı: Emden Kruvazörünün İstanbul'a Gelişi

Evrım ŞENCAN GÜRTUNCA*

ÖZ

Bu çalışma, Almanya'nın I. Dünya Savaşından sonra inşa ettiği ilk hafif kruvazör olan ve yaptığı dünya turu kapsamında, 1929 yılında İstanbul'a demirleyen *Emden* gemisi ile ilgilidir.

1929 yılı hem İstanbul hem dünya açısından önem arz eden bir yıldır. 1929'un kış mevsimi, İstanbul'un en sert kışlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Aynı yıl dünya, çok büyük bir ekonomik krizi, Büyük Buhranı deneyimleyecektir. Böylesi bir atmosferde, genel çerçevede ekonomik, özeldede ise coğrafi kriz ortamında, kruvazörün, 1928 yılında yaptığı planını ertelemeyen Türkiye'ye gelişinin, Türk Alman ilişkilerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve sağlamlaştırılması için seçilen bir yol olduğu tahmin edilmektedir.

1929 yılında *Emden*'in Türkiye'ye gelişine ilgili daha önce yapılmış hiçbir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmayla literatürdeki bu boşluğun giderileceği düşünülmektedir. Diğer yandan, bu ziyaretle ilgili devlet arşivlerinde de herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu sebeple, dönemin Türk basınına başvurulmuş, kruvazörün İstanbul'a geldiği Şubat 1929 sayıları tamamen taranmıştır. Böylece, *Emden* kruvazörünün Türkiye'ye gelişi ve İstanbul'da kaldığı süredeki faaliyetleri tespit edilmiştir.

Neticede, geminin gelişinin, I. Dünya Savaşı sonunda rafa kaldırılan, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte canlanan Türk Alman ilişkilerini iyice pekiştirdiği ve iki ülke arasındaki güveni iyice sağlamlaştırdığı tespit edilmiş ve ziyaretin amacına ulaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Emden Kruvazörü, 1929 Kış Mevsimi, Alman Kruvazörü, Türk Basını.

Port of Call, Turkish Republic During World Tour: Emden Cruiser in İstanbul

ABSTRACT

This study is about the Emden cruiser which is the first light cruiser Germany built after World War I that anchored in İstanbul during its world tour.

Year 1929 is important for both İstanbul and world. Winter of 1929 took its place in history as one of the harshest winters of all time. Same year, the world was trying to deal with a huge economic crisis known as Great Depression. The cruisers trip to Turkey without altering its original 1928 plan during a hard time like this is considered as an act of favor to improve, repair and solidify the Turkish-German relations.

No academic researches were found about the Emden cruiser which came to Turkey in 1929. This study fills this gap in literature. On the other hand, no documents were found in national archives about this visit. To find information, the Turkish newspapers of February 1929 issues have been browsed completely. Thus, information about the ship's visit to İstanbul and activities during its stay have been acquired.

As a result, we can say that the ships trip to Turkey fixed and solidified the Turkish-German relations which came to a pause after the World War I and served its purpose.

Keywords: Emden Cruiser, 1929 Winter, German Cruiser, Turkish Press.

1. Giriş

Bu çalışma, İstanbul'daki kara kış ve dünyadaki büyük ekonomik krizin bir araya geldiği olumsuz atmosferde, 1929 yılında, Türkiye'yi ziyaret eden Emden gemisi ile ilgilidir. Emden, I. Dünya Savaşından (1914-1918) sonra Almanya'nın ilk inşa ettiği savaş gemisi/kruvazör olma ve savaş sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden ilk Alman gemisi olma özelliklerini bir arada taşımaktadır. Çalışmanın amacı, 1929 yılının atmosferinde gerçekleşen bu önemli ziyaretin sebebi ve sonuçlarına ulaşmaktır. Bunun için, dönemin Türk basınından istifade edilmiştir. Yöntem olarak basın taramasının tercih edilme sebebi, Emden'in 1929 ziyaretiyle ilgili arşivlerde herhangi bir belgeye ulaşılamamasıdır. Bu sebeple; *Akşam*, *Cumhuriyet*, *İkdam*, *Milliyet*, *Son Saat* ve *Vakit* gazetelerinin 1929 Şubat sayılarının tamamı okunmuş ve neredeyse ayın başından, kruvazörün geri dönüş tarihine kadar her gün, konunun basına yansıdığı görülmüştür.¹ Kruvazörün basında bu kadar geniş yer alması, hatta zaman zaman manşetten verilmesi, konuya olan

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, elifevrim@baskent.edu.tr.

Makalenin Gönderim Tarihi: 14.07.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 09.12.2020

¹ İdeal olan, Emden'in bir Alman gemisi olması sebebiyle, Alman basınına da başvuru yapılmasıdır. Fakat, yazarın Almancaya hâkim olmaması sebebiyle çalışmanın bu yönünün eksik kaldığı bilinmektedir.

ilgimizi artırmış; gazetelerden elde edilen verilerle Emden'in İstanbul'da geçirdiği süreçteki etkinliklerine de ulaşılmıştır. Tezimiz, tarihi çok eskiye dayanan Türk Alman ilişkilerinin, o dönemin şartları içinde daha da geliştirilmesi ve Türk Alman dostluğunun sağlamlığının uluslararası platformda gösterilmesi için ziyaretin gerçekleştirdiği yönündedir.

Tarihe adını yazdırmış Alman bandıralı beş ayrı Emden gemisi olduğu bilinmektedir. Birincisi 1759 yılında inşa edilmiş; 1761'de satılmıştır. İkincisi, SMS Emden (His Majesty's Ship Emden) olarak adlandırılan Alman Donanması kruvazörüdür. 1908'de denize indirilmiş, 1909'da donanmada yerini almıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında aktif çalışmış, 1950'de parçalanmıştır. 1916 yılında inşa edilen hafif zırhlı kruvazör olan üçüncü Emden, 1926'da parçalanmış; dördüncü Emden ise 1925'te hafif kruvazör olarak denizle tanışmıştır. Bu kruvazör 1945'te batırdıktan sonra, Federal Almanya donanmasına 1959'da dahil edilen yeni fırkateyn, tarihe geçen beşinci Emden olarak sıralamada yerini almıştır (Aykun ve Yeşilyurt, 2015; 95-96). Bu sıralamaya göre, 1929 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Emden'in, dördüncü olduğu görülmektedir. Fakat, basında çıkan haberlere göre, Türkiye'ye gelen Emden, dördüncü değil, üçüncü Emden'dir. Basın, birinci Emden'in I. Dünya Savaşında savaştan meşhur gemi olduğunu; ikinci Emden'in savaşın son yılında inşa edilen bir kruvazör olduğunu ve batırıldığını; üçüncü Emden'in ise İstanbul'a gelen 1925 yapımı ilk yeni Alman kruvazörü olduğunu yazmaktadır (*Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929; 4). Bu geminin üçüncü Emden olduğu başka gazetelerde de yer almış, ilk iki Emden'in başından geçenler de aynı yazılarda paylaşılmıştır. En popüler Emden olan birincisinin hatırasına hürmeten verilen "demir salıp nişanı" ise Türkiye'ye gelen Emden'de muhafaza edilmektedir. Bu geminin süvarisi ise, savaşlarda batırıldığı gemiler sebebiyle kırdığı rekorlar sonucu "Akdeniz Kralı" unvanını almış, en az geminin kendisi kadar meşhur olan bir denizci olacaktır (*İkdam*, 12 Şubat 1929, s. 2).

Üçüncü veya dördüncü Emden olmasının önemini bir kenara bırakarak, 1929 yılına kadar hiçbir Emden gemisinin önce Osmanlı, sonra Türkiye Cumhuriyeti karasularına demir atmadığı söylenebilir. Fakat, SMS Emden olarak adlandırılan geminin sadece mürettebatının, I. Dünya Savaşı süresinde, 1915'te Osmanlı'ya sığındığı bilinmektedir. Bu gemi, 1914'te batırılmış, fakat mürettebatın bir kısmı kurtulmuştur. Kurtulanların sığınacağı tek güvenli toprak ise müttefikleri Osmanlı'dır. Epey bir uğraşı sonunda mürettebat, Hicaz demiryolunu kullanarak Osmanlı topraklarına ulaşmış ve her istasyonda törenle karşılanmışlardır. Özellikle 23 Mayıs 1915'te İstanbul'a varmalarından önce yol boyu her durakta, İzmit, Pendik ve Haydarpaşa istikametinde, kendilerine karşılama törenleri düzenlenmiştir. En gösterişli tören ise Sarayburnu'nda gerçekleşmiştir (Üzen, 2010; 361, ss. 372-373). On dört yıl sonra bir başka Emden, bu kez İstanbul'da törenle karşılanacaktır. Bu tören hazırlanadursun hem İstanbul hem dünya o sıralar çok zor bir dönemden geçmektedir.

2. İstanbul'un 1929'u "Kara Kış"; Dünya'nın 1929'u "Büyük Buhan".

Emden, seyahat planını 30 Ağustos 1928'de yapmış; Şubat 1929'da İstanbul'a geleceğini Türkiye'ye önceden bildirmişti. Türk hükümeti ise kruvazörün ziyaretini kabul ettiğini, 24 Aralık 1928'de cevap olarak kendilerine iletmişti (Koçak, 2013). Her ne kadar bu plan önceden yapıldıysa da 1929 kış mevsiminin nasıl geçeceği önceden tahmin edilemezdi. O yıl kış mevsimi İstanbul'da daha önce pek rastlanmamış sertlikte gelmişti. Cengiz Kahraman bu kışı, "bir şehir efsanesi" olarak adlandırmıştı (Kahraman, 2007).

İstanbul'da 29 Ocak'ta başlayan fırtına ve beraberindeki kar yağışı, üç dört gün geçmiş olmasına rağmen durmadan devam ediyordu. Öyle ki daha şubat ayının başında deniz seferleri sekteye uğramaya başlamıştı. Bozcaada etrafında fırtınaya kapılan vapurlar, ancak gecikmeli olarak yerlerine varıyordu. Fakat Karadeniz'den gelen vapurlar yerlerine ulaşmıyorlardı (*İkdam*, 2 Şubat 1929; 1). Daha şubatın ikisinde, kar tipisi günlük hayatı nerdeyse durma noktasına getirmişti. Vapurlar ve tramvaylar yollarına devam edemez olmuş; çıkan fırtına sebebiyle yol kenarlarında kar yığınları oluşmuştu. Rüzgâr bu kar birikintilerini yerinden oynatmış, bu sebeple geniş caddelerin sonları gözle görülmeyecek bir hal almıştı. Vapur seferleri, başta Kadıköy-Adalar hattı olmak üzere, ay başında iptal oldu. Açık denizdeki fırtınanın ise daha şiddetli olduğu haberleri gelmişti. 2 Şubat 1929'da Zonguldak'tan kalkmış olan vapurdan haber alınamıyor; vapurun Rusya'ya doğru savrulduğu düşünülüyordu. İstanbul'dan İzmir'e giden bir gemi ise Gelibolu'da yolda kalmıştı. Mudanya'dan İstanbul'a gelmekte olan diğer bir vapur da yolda kaybolmuştu. Boğaz dışından bir imdat işareti alınıyordu fakat vapurun yeri ve kimliği tespit edilemiyordu. Kayıp bir başka vapurun Sinop'a yaklaşmış olması gerekiyordu fakat bu, sadece tahminden ibaretti. Anadolu ve Avrupa

yakalarının telgraf haberleşmesi fırtına sebebiyle kesilmişti. Ancak Ankara'ya geç de olsa telgraf gönderilebiliyordu. Trenler işleyemiyor; bu sebeple mektuplar yerlerine ulaşmıyordu. Yollarda kalan arabaların kurtarılması için belediye işçileri görevlendirse de 3 Şubat günü öğle saatlerinde başlayan tipi, işçilerin çalışmasına müsaade etmemişti. Bu durum sadece İstanbul için geçerli değildi. Örneğin, Zonguldak-Devrek yolu tam bir haftadır kapalıydı. Okullar iki gün tatil edilmişti. Üç gündür devam eden poyraz ise İzmir'i vuruyordu (*Cumhuriyet*, 3 Şubat 1929, s. 1, 2).

4 Şubat, kar fırtınasının İstanbul'u kasıp kavurduğunun haberinin geldiği gündü. İstanbul'da musluklar donmuştu. Batan vapurların yanı sıra insanlar sokaklarda donarak ölmekteydi. Gemiler limanlarda bekliyor, trenler yollarda kalyordu. Karadeniz'de bir Rus vapuru karaya oturmuştu. Diğer vapurlar ise limanlara yanaşamıyordu. Meteoroloji ise fırtınanın devam edeceğini söylüyordu. Bu sebeple esnaf, dükkanlarını açamıyordu. Yeşilköy ve Bostancı civarına kurt indiği haberi ise gecikmemişti. Hatta habere göre bir kurt, bir sütçüye saldırmıştı. Binaların kiremitleri uçmuş, camları kırılmıştı. Un dağıtımı yapılamıyor, fırınlar açılmıyordu. Fakat ekmek gerekiyordu. Bu sebeple belediye; un, ekmek ve para dağıtımına başlamıştı (*Cumhuriyet*, 4 Şubat 1929; 1, 4). 4 Şubat tarihinin bilançosu ulaşımın durduğu, dükkânların kapalı olduğu, ekmek sevkiyatının yapılmadığı, Çerkes köyünde üç trenin kar altında kaldığı ve Adalar'da bir vapurun battığı şeklinde özetlenebilirdi. Soğuktan altı kişi donmuştu. Denizde kazalar oluyor; uzun zamandır haber alınmayan bazı gemilerin karaya oturduğu haberi geliyordu. Karaya oturmuş bir vapurda ağır yaralılar olduğu haberi gelmişti. Vapurun süvarisi telsizle ekmek ve su istiyordu (*İkdam*, 4 Şubat 1929; 1). Aynı gece hava sıcaklığı -10 derece olarak ölçüldü. Sadece dükkânlar değil, cami, kilise ve okul gibi her türlü kurum kapandı. Erenköy halkı dışarı çıkamadığı için o bölgeye özel yardım götürüldü (*İkdam*, 5 Şubat 1929, s. 1).

Kar fırtınası tam üç gün devam etti. 6 Şubat'ta Çatalca'da kar altından cesetler çıkarılmaya başlanmıştı. Bu arada Karadeniz'de bir Rus vapurunun kaza yaptığı ve mürettebatının yaralandığı bilgisi de geldi (*İkdam*, 6 Şubat 1929; 1). Demiryolları karla kaplanmış, halk ekmezsiz kalmış, et nakli yapılamamış, elektrik ve sular kesilmiş, ulaşım imkânsız hale gelmişti. Halk içme suyu bulamayınca kar suyu içmeye başlamıştı. Cenazeler ise evlerde bekletiliyordu (*Cumhuriyet*, 8 Şubat 1929, s. 1). Bu sırada Beyoğlu ve Taksim'den karlar toplanmaya ve meydanlara yığılmaya başlandı. Meydanlarda adeta kar tepeleri oluşmuştu. Boğaziçi ve Tarlabası yolu tamamen kapanmıştı. Deniz kazaları haberlerinin ardı arkası kesilmiyordu (*İkdam*, 8 Şubat 1929, s. 1).

Kar yağışı, 9 Şubat'ta bir nebze de olsa durmuştu fakat bu, arkasından ayazı getirdi. Bu ayazın Haliç'i donduracağı haberleri kulaktan kulağa yayılıyordu. Sıcaklık -12 derece olarak ölçülmüştü. İstinye'de deniz, çoktan 3-4 cm kalınlığında buza dönmüştü. Trenler yola çıkamıyor, vapurlardan haber alınamıyordu. Yirmi yıldır İstanbul'da böyle sert bir hava durumu görülüyordu. Sadece yurtiçi değil, Avrupa'dan gelen posta trenleri de çalışmıyordu. Hollanda bandıralı bir vapur hareket etmeye cesaret etmişti; fakat birinci çarkçısı düşüp ayağını kırınca geri dönmek zorunda kaldı. Gözlerini karartıp yola çıkan Rus vapurları ise bir yere kadar gidebilmişler; o yerde mahsur kalmışlardı (*Cumhuriyet*, 9 Şubat 1929, s. 1). Bir başka gazete, aynı gün İstanbul'da sıcaklığın -13 olduğunu haber yaptı. Belli ki Haliç gerçekten donacaktı. Bu sebeple buharlı gemiler, borularının patlamaması için ayrı bir yere alındı. Şehirde sekiz yüzden fazla elektrik feneri bozuldu. 150 koyunun donma haberi de çoktan gelmişti (*İkdam*, 9 Şubat 1929, s. 1, 3). Bütün bu haberlerle birlikte beklenen oldu. Haliç vapurları, buz tutan iki sahil arasında sıkışıp kaldılar. Zira termometre -20'yi göstermişti. Moda ve Bebek koyuları donmuştu (*İkdam*, 10 Şubat 1929, s. 1).

Emden'in İstanbul'a yanaşacağı gün olan 11 Şubat sabahı, İstanbul halkı yeni bir kar yağışına uyandı. Üstelik nezle salgını şehri kaplamıştı. Göksu, Kağıthane ve Kurbağalı Dereleri tamamen donmuştu (*İkdam*, 11 Şubat 1929, s. 1). Soğukların devam ettiği, etlerin ancak testereyle kesilebildiği haberiyle vurgulanıyordu. Yollarda donan insanlara rast geliniyor, bazı kişiler son anda donmaktan kurtarılıyordu. Diğer yandan belediye, Haliç'e, buzların kırılması için işçiler göndermiş; bu sayede limanda vapur seferleri başlamıştı. Ada seferleri yapılıyor fakat diğer seferler sekteye uğruyordu. Açık denizlere kar yağmıştı. İtalyan bandıralı bir vapur o gün Köstence'de karaya oturmuştu (*Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929, s. 5). Unkanı'nda kayıklar buzlar arasında kalmıştı. Takip eden gece kar yine başlamış, açılmış yollar yine kapanmıştı. Kadıköy'de dereler 10 santim buz tutmuştu. Boğazda kar tipisi şiddetle devam ediyordu (*Cumhuriyet*, 12 Şubat 1929, s. 2).

Şubat ayının on üçüncü günü, kar fırtınası dinip rüzgâr başlayınca, karlar erimeye başladı. Bu kez sokaklar çağılayan derelere döndü. Vapurlar yine gece seferlerini yapamadı. Posta vapurları ise zor şartlarda seferlerini tamamlayabildiler. Binalar çökmeye başladı, arabalar ise çöken binaların altında kaldılar (*Cumhuriyet*, 13 Şubat 1929, s. 1, 3). Ayın ortasında ise havalar biraz düzelmeye başladı. Tramvaylar tekrar sefere başladılar fakat bu kez borular patlamaya başladı. Limanlarda ise sis vardı; fakat vapurlar seferlerine başlıyorlardı (*Cumhuriyet*, 14 Şubat 1929, s. 1).

Özetle, ay başında yağın yoğun kar ve tipi sebebiyle günlük yaşam olumsuz etkilenmişti. Özellikle deniz yolunun kapanmış olması ve denizden gelen kaza haberleri, Emden için problem teşkil etmekteydi. Daha şubatın ikisinde Akdeniz ve Karadeniz'deki tipi sebebiyle denizlerin karıştığı, Karadeniz'den neredeyse hiç vapurun gelmediği, İzmir'den gelen vapurların altı saat açık denizde beklediği duyulmuştu (*Milliyet*, 2 Şubat 1929, s. 1). Ertesi gün üç vapur kaybolmuş, bir vapur batmıştı. Karadeniz'den yola çıkmış vapurların Samsun, İnebolu ve Sinop'ta beklediği ve Dedeağaç'ta bir vapurun battığı, denizlerden gelen haberlerdi. Köprüler kapalıydı ve şehir içi vapur hatları iptal edilmişti (*Milliyet*, 3 Şubat 1929, s. 1). Ertesi gün vapur seferleri hâlâ başlayamamıştı. Akdeniz ve Karadeniz'e sefer yapılması zaten imkânsızdı (*Milliyet*, 4 Şubat 1929, s. 1). Takip eden gün, Adalar, Bakırköy ve Bostancı'ya ancak un sevkiyatı yapılabildi. Diğer yandan, Köstence'den bir vapur sonunda İstanbul'a ulaşabilmişti (*Milliyet*, 5 Şubat 1929, s. 1). 8 Şubat'ta Karadeniz'den iki vapur da İstanbul'a ulaşmıştı. (*Milliyet*, 8 Şubat 1929, s. 1). Fakat hemen ertesi gün, Karadeniz'de yine bir fırtına çıktı. Haliç'in yine buz tutacağı aşıkardı. Düzenli olmasa da vapur seferleri başlatılacaktı (*Milliyet*, 9 Şubat 1929, s. 1). Emden'in geldiği gün, liman şirketlerinin buzları kırdırarak bir geçit açtığı haberi geldi. Fakat gece yine bir vapur batmıştı (*Milliyet*, 11 Şubat 1929, s. 1). Şubat ayında denizlerdeki durum böyleydi.

İstanbul bu haldeyken dünya da aynı soğuğu yaşıyordu. Emden'in memleketi Almanya'da termometre eksi 22 dereceyi gösteriyordu. Rusya, Almanya, Avusturya ve Romanya bu soğuktan epey etkilenmişti (*Cumhuriyet*, 9 Şubat 1929, s. 3). Almanya'ya soğuk havanın Rusya'dan geldiği söyleniyordu. Berlin donuyordu (*İkdam*, 4 Şubat 1929, s. 2). Kopenhag'ın dünyayla bütün ilişkisi kesilmişti. İngiltere'de sert soğuklar devam ediyordu. İsviçre'de göller donmuş, Balkanlarda kurt sürüleri etrafa yayılmıştı. Çekoslovakya'da toprağın sertliği sebebiyle ölümler gömülemiyor, Macaristan'da dışarıda yaşayan insanlar donmamak için hapisaneye girmeye çalışıyorlardı (*İkdam*, 13 Şubat 1929, s. 1). Hava soğukluğu ve kar tipileri bir yana, dünyada çok büyük bir ekonomik krizin ayak sesleri de duyulmaya başlanmıştı.

Dünya, bir yandan bu sert kışla baş etmeye çalışırken; diğer yandan Büyük Buhran olarak adlandırılacak büyük bir ekonomik krizin içine sürükleniyordu. Emden, Şubat 1929'da İstanbul'a gelmişti. Kriz ise 24 Ekim 1929'da patlak verecekti. Şubat ayında, yaklaşık sekiz ay sonra gün yüzüne çıkacak küresel bir krizin ayak seslerinin duyulmuyor olması mümkün değildi. I. Dünya Savaşından Versailles (Versay) Antlaşması (1920) gibi kendisini yıkıma götüren, topraklarını kaybettiren, silahlanma ve haberleşme haklarının elinden alındığı ve komumuz kapsamında deniz kuvvetlerinin sınırlandırıldığı (Gürün, 1986, ss. 93-95) bir belgeyle çıkan Almanya'nın, bu krizden etkilenmemesi pek de mümkün değildi. Bilindiği üzere kriz ABD'de başlayacak, en büyük sarsıntıları ve etkilerini İngiltere, Fransa ve Almanya'da gösterecekti. Bu dört ülke içinde bir tek Almanya savaştan başarısız çıkmıştı. Üstelik 1920'lerin sonunda ekonomik sıkıntılar, başta belediye giderlerinde olmak üzere Almanya'da kendini gösteremeye başlamıştı (Temin, 2010, s. 4). 1923 yılında yaşadığı hiperenflasyon ise ekonomisinin iyice çökmesine sebep olmuştu (Eichengreen, 2015, ss. 36, 42).

Almanya, ön gördüğü krizden az zararlı çıkmak için, edindiği tecrübelerden ders alarak, diğer ülkelerle olan ilişkilerini güçlendirmeliydi. Bu ülkeler içinde eski müttefik Türkiye de olmalıydı. Üstelik, I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya adeta birer idam fermanı olan iki antlaşmayla çıkmıştı. Almanya'nın Versailles, Osmanlı'nın Sevr'i (1920) idi. Fakat Almanya'dan farklı olarak Türkiye, Millî Mücadele'yi (1919-1922) başarıyla sonuçlandırmış ve Türkiye Cumhuriyeti (1923) devletler sahnesine çıkmıştı. Diğer bir ifadeyle Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasını (1923) imzalayarak Sevr'i yok saymıştı. İlâveten, 1929 yılına kadar epey bir yol kat etmişti. Cumhuriyet ilan edilmiş (1923), ekonomik bağımlılıklar reddedilmiş ve Türkiye İktisat Kongresi gerçekleştirilmiş (1923). Halifelik kaldırılmış (1924), Şeyh Said İsyanı (1925) gibi ayaklanmalar bastırılmış, şapka tanıtılmış (1925), Harf Devrimi (1928) yapılmıştı. Bütün bu yeniliklerin dünyaya tanıtılması için sabit sergiler (1929) ve yüzer fuarların (1926) düzenlenmesine devam

ediliyordu. Uluslararası fuarlar için ise henüz zaman vardı. Çünkü, sosyal ve siyasi hayatta yenilikler henüz tamamlanmamıştı. Diğer bir ifadeyle, Almanya'nın eski müttefiki Türkiye, küllerinden yeniden doğmuş, bu "rönesansı" dünyaya tanıtmaya başlamış ve bu tanıtımda ülkeler arası ilişkileri güçlendirmek hedeflenmişti.

Almanya ise bu süreçte yeni bir krize sürükleniyordu. Krizi atlatabilmek için ekonomisini güçlendirmeli, dış ülkelerle ilişkilerini sıcak ve sağlam tutmalıydı. Bunun için birçok yol vardı. Bu yollardan biri ise dostluk ziyaretleriydi. İşte Yeni Emden'in dünya turuna çıkma sebeplerinden biri buydu. Böylesi bir atmosferde, Emden, devrialem kapsamında, eski dost Türkiye'yi de gezi planına dahil etmişti. Çünkü, 1918 sonrası antlaşma maddeleriyle durdurulan Türk Alman ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile tekrar hareketlenmeye başlamıştı. Şimdi bu hareketlendirmeyi taçlandırmak gerekiyordu. Diğer bir ifadeyle, "Kara Kış" ve patlamaya az zamanı kalmış "Büyük Buhan", Emden'in Türkiye planını iptal ettiremediği gibi, ertelettirmemişti.

3. Emden Geliyor

Emden, Almanların I. Dünya Savaşından sonra inşa ettiği ilk savaş kruvazörüydü. Gemiyi bu ismin verilmesinin, savaşta "kahraman" Emden'le ilgisi olduğu aşikârdı. Yeni Emden 15,5 metre uzunluğunda, 14,3 metre genişliğinde, su kesiminin 5,3 metre olduğu, 6000 tonluk bir gemiydi. 8 topu, 8 projektörü hem kömür hem mazot kazanı vardı. Sadece Türk basını değil, İngiliz ve Fransız basını da Emden'in son teknolojiye uygun yapıldığını yazmıştı. Sınıfının tek savaş gemisi olduğu gibi, uzun seyahatler yapabilen, savaştan alınan ders ve tecrübelerle inşa edilmiş son sistem bir gemiydi (Koçak, 2013; *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929, s. 4). Versay Antlaşması, Almanlara 6000 tondan büyük kruvazör yapmayı yasaklamıştı. Emden ise tam 6000 tondu. Antlaşma kuralları çiğnenmeden yapılmış, Alman Donanmasına ait çağının en modern gemisi olarak 1925'te denizlere açılmıştı. II. Dünya Savaşından (1939-1945) önce ise eğitim gemisi olarak kullanılacaktı (Koçak, 2013).

Alman bandıralı Emden kruvazörünün 11 Şubat 1929 Pazartesi günü, önceden yaptığı planını aksatmadan İstanbul limanına geleceği, 1 Şubat 1929'da Türk Deniz Ticareti müdüriyetine bildirilmişti. Kruvazörün merasimle karşılanması gerekmekteydi (*Cumhuriyet*, 1 Şubat 1929, s. 1). Zira Türk hükümeti, Almanya'nın kendi donanmasındaki bu tanınmış gemiyi Türkiye'ye göndermesinin anlamını takdir edeceğini önceden ifade etmişti (Koçak, 2013). Geminin sabah saat 08.00'de limana gelmesi planlanıyordu. Alınan bu ilk haberle merasim planı yapılmaya başlandı. Gemi, limana yaklaşırken top atarak şehri, özelinde Selimiye'yi, selamlayacak; Selimiye'den de karşılık verilecekti. Aynı gün saat 10.00'da geminin süvarisi, vali ve kolordu kumandanını ziyaret edecekti. Bu ziyaretin iadesi de planlanmıştı. Süvarinin, ayrıca Ankara'yı ziyaret etme isteği de iletilmişti. Bu ihtimal dahilinde, Ankara'da büyükelçilikte bir ziyafet verilmesi gündeme geldi (*Cumhuriyet*, 3 Şubat 1929, s. 2).

Emden'in Türkiye'deki ziyaret programı ve saatlerinin henüz kesinleşmediği belliydi. Zira, alınan başka bilgiye göre süvari, saat 10.00'da değil 11.00'de valiyi, 12.00'de ise kolordu ve donanma komutanını ziyaret edecekti. İade-i ziyaretler ise aynı gün öğleden sonra gerçekleşecekti. Bir sonraki gün, 12 Şubat'ta, gemideki Alman deniz harp okulu öğrencileri, İstanbul'daki Deniz Harp Okulunu ve şehri gezeceklerdi (*Milliyet*, 3 Şubat 1929, s. 3). Versay Antlaşması gereği mesleklerini icra edemeyen Alman subayların bir kısmı İstanbul'da Yıldız Harp Akademisinde eğitmen olarak görev yapmıştı. Buna karşılık bazı Türk subayları da Almanya'ya eğitime gitmişti (Koçak, 2013). Bu kapsamda, Emden'in öğrencilerinin, Türkiye'deki bir harp okulunu gezmek istemeleri olağandı. Bu, aday subaylar arasındaki ilişkileri güçlendirecek önemli bir adımdı.

Planlar her ne kadar henüz netleşmese de kruvazörün ayın 11'inde geleceği belliydi. Geminin İstanbul'a, varış saatinin sabah 08.00 olduğunun kesinleştiği bilgisi gelmişti. Selimiye'ye yapılacak merasimin ayrıntıları da yavaş yavaş belli oluyordu. Örneğin, kruvazörden 21 pare top atılacağı kesinleşmişti. Süvarinin valiyi ziyaret saati ise 11.00 olacak gibi görünüyordu. İade-i ziyaretin ise öğleden sonra gemide yapılması kararlaştırılmıştı. Alman denizcileri valiyi gemide karşılamak istemişlerdi. Ertesi gün gemideki öğrencilerin Heybeliada Deniz Harp Okulunu ziyaret edecekleri de yine kesinleşen bilgiler arasındaydı (*İkdam*, 4 Şubat 1929, s. 2). Bu arada, Alman büyükelçisi Bay Rudolf Nadolny'nin ise 4 Şubat'ta Ankara'dan İstanbul'a gelmesi kararlaştırılmıştı. Büyükelçi, Emden'in resmi kabulünde bizzat bulunmak istiyordu (*Son Saat*, 4 Şubat 1929, s. 2). Zira Nadolny, diplomat olmanın yanı sıra, I. Dünya Savaşında görev almış bir subaydı. Kendisi aynı zamanda Almanya'nın ilk Ankara büyükelçisiydi (Bütüner, 2015 ss. 266-269).

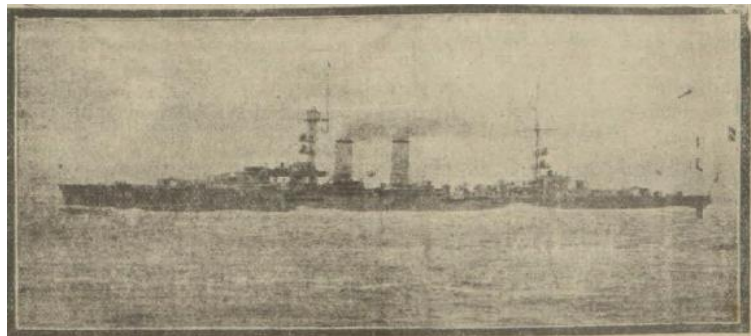
Emden'in geliş tarihi yaklaştıkça, kruvazörle ilgili yapılan planlar günden güne güncelleniyordu. Fakat diğer yandan farklı bir tesadüf söz konusu olmuştu. Bilindiği üzere Emden, Almanya'da bir şehir ismiydi ve bu şehre ait bir de futbol takımı vardı. Geminin İstanbul'a gelişinden dört gün sonra, 15 Şubat'ta, Emden futbol takımıyla İstanbul'da bir maç yapılması teklif edilmişti. Cevabın olumlu olması bekleniyordu (*İkdam*, 7 Şubat 1929, s. 5). Bu maç yine, ikili ilişkileri kuvvetlendirecek önemli bir adımdı.

Emden'in İstanbul'da 4-5 gün limanda kalacağı belirlenmişti. Merasim ve ziyaret programı ise 7 Şubat itibariyle, Dışişleri Bakanlığında görevli bir deniz subayı ve Alman Büyükelçiliği arasındaki görüşmeler sonucu son halini almaya başlamıştı (*Cumhuriyet*, 8 Şubat 1929, s. 4). Aynı gün, kruvazörün 11 Şubat 1929 günü saat 08.00'de İstanbul'a yanaşacağı, bu kez resmî olarak bildirilmişti. Alman elçiliği özel kalemi ve Deniz Kuvvetlerinden Hakkı Bey'in onaylarıyla merasim ve ziyaret programı tamamlanmıştı. Kruvazörün İstanbul'da tam beş gün kalacağı ise kesinleşmişti. Komutanlıkta, Alman denizcilerine bir ziyafet verilmesi de planlara dahil edilmişti. Selamlama esnasında topların atılması da resmîyet kazandı. Diğer yandan, Emden'in karşılanması için bir Türk kruvazörü olan Mecidiye, Haliç'ten çıkarıldı. Mecidiye, 9 Şubat günü Çanakkale'ye hareket edecek, boğazda Emden'i karşılayacak, Çanakkale'den İstanbul'a kadar da gemiye refakat edecekti (*İkdam*, 8 Şubat 1929, s. 1). Emden'in İstanbul'da kaldığı süre boyunca yapacağı ziyaret ve verilecek ziyafet programı 7 Şubat itibariyle neredeyse kesinleşmiş gibiydi. (*Milliyet*, 8 Şubat 1929, s. 1).

Programa göre Emden'in süvarisinin Ankara'ya ziyareti de kesinleşmişti. Kesinleşen diğer program maddeleri şunlardı: Kruvazör, 11 Şubat saat 08.00'de Haydarpaşa önünde top atarak memleketi selamlamasının ardından Boğaziçi'nde bir tur atacak, ardından Dolmabahçe'ye demirleyecekti. Bu durumda, Selimiye'yi selamlaması iptal edilmiş görünüyordu. Süvari saat 11.00'de valiyi, saat 12.00'de üçüncü kolordu komutanını, 12.30'da ise donanma kumandanını ziyaret edecekti. 12 Şubat Salı günü, 66 Alman deniz harp okulu öğrencisi, saat 14.00-17.00 arası Deniz Harp Okulunu ziyaret edecek ve orada çay içeceklerdi. Aynı akşam saat 20.00'de Mecidiye gemisinde Emden süvarisi ve subayları şerefine ziyafet verilecekti. Gemideki 12 subay bu ziyafete katılabilecekti. Toplamda 40 kişinin ziyafete katılması planlanmıştı. Türk donanmasından subaylar ise takip eden günlerde Emden'i ziyaret edecekti. Diğer yandan, Emden'de danslı bir gösteri yapılmasına karar verilmişti. Ardından Ankara'ya gidilecekti. Bu sebeple, Ankara'daki elçilikte bir balo tertiplenmesi için hareketlenme başlamıştı (*Cumhuriyet*, 9 Şubat 1929, s. 4; *Milliyet*, 9 Şubat 1929, s. 3).

Yukarıda işaret edilen futbol maçı ise hâlâ gündemdeydi. Takımın 12 Şubat'ta, yani geminin gelişinden bir gün sonra, İstanbul'da olacağı haberi de gelmişti. Gemiyle aynı tarihlerde Emden futbol takımının da İstanbul'da olması güzel bir tesadüftü. Hava durumu maç için pek uygun olmasa da hazırlıklı olunması gerekiyordu. Basına bu haber, Emden'in yapacağı maçın, propaganda amacı taşıdığı şeklinde yansdı (*İkdam*, 9 Şubat 1929, s. 5).

Artık kruvazörün gelişi yaklaşıyordu. Fakat bütün memleket karla kaplıydı. Aynı gün kar yağışının devam edeceği meteoroloji tarafından bildirilmişti. Deniz ulaşımının ise olması gerektiği gibi işleyemeyeceği de belliydi (*Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929, s. 2). Yukarıda işaret edildiği gibi o gün Haliç'teki buzların kırılması işlemi başlamıştı. Birçok vapurun kayıp ya da karaya oturma haberleri gelirken, son teknoloji savaş gemisi Emden, hava koşullarının zorlamasına karşın, 11 Şubat 1929'da İstanbul'a geldi. O gün Ramazan ayının ilk günüydü.

Resim 1. Emden Kruvazörü (*İkdam*, 13 Şubat 1929, s. 1).

4. Emden'in İstanbul'daki Beş Günü

Türkiye'nin Emden ismine yabancı olmadığı, geliş gününün gazetelerine yansımıştı. Almanların bu gemiyi yeniden inşa etmesinin sebebi I. Dünya Savaşı'ndaki Emden'in kahramanlığıydı. Diğer bir ifadeyle bu ismin yaşatılması için yeniden bir Emden inşa edilmişti. Emden'in, isminin şanyla devrialeme'deki duraklarından biri olan İtalya'ya demirlediğinde, Napoli limanında çok büyük bir merasimle karşılandığı basında yer almıştı. Bu sebeple Türkiye'deki merasim sönük geçmemeliydi. Çanakkale'den geçerken gemiye, iki Türk denizcisi ve bir Alman dahil oldu (*Milliyet*, 11 Şubat 1929, s. 2). Programdaki yeni değişikliklere bağlı kalınacaktı. Emden'in İstanbul'a girişine sadece bir gün kalmıştı.

Gemi, planlandığı gibi 10 Şubat günü saat 13.30'da Çanakkale'den geçmişti. Süvarisi ise meşhur Alman denizaltı kaptanlarından, iki rekor sahibi Kumandan Arnauld de la Perière idi. Rekorlarının birincisi, savaşlarda en çok gemi batıran Alman süvarisi olmasıydı. İkincisi ise, 91bin tonluk bir gemiyi tek seferde batırmış olmasıydı (*Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929, s. 4). Emden'in Çanakkale'den geçişinin haberi telgrafla alındıktan sonra, Alman elçiliğinden bir memur Boğaz'a Emden'i karşılamaya gelmişti. Tören planında ise son anda ufak bir değişiklik yapılmıştı. Değişiklik, geminin, ilk plandaki gibi Selimiye'den veya sonradan planlandığı gibi Haydarpaşa'dan değil, Dolmabahçe'den selamlanması yönündeydi (*İkdam*, 11 Şubat 1929, s. 1). Diğer yandan kar yağışı başlamış, nezle salgını da şehri sarmıştı.

Yaklaşık iki ay önce Hamburg'dan hareket eden gemi, İspanya, İtalya ve Yunanistan sonrası, 11 Şubat 1929'da 500 mürettebatıyla, sabah saatlerinde İstanbul'a girdi. Önceden servis edilen haber gibi saat 08.00'de değil, 09.00'da limana giriş yaptı. Fakat gelişle ilgili basına yansıyan haberler birbiriyle çelişiyordu. Örneğin *Milliyet*, 10 Şubat saat 13.30'da geminin Çanakkale'de Türk subayları ve Alman elçilik memurlarından oluşan bir heyet tarafından karşılandığını; limana girer girmez Selimiye önünde topla karşılama merasimi yapıldığını ve Boğaziçi'ne giderek Dolmabahçe'de demirlediğini yazmıştı (*Milliyet*, 12 Şubat 1929, s. 1). Oysa merasim planı değişmişti. *Emden Dün Sabah Geldi* manşetiyle bu geliş ilk sayfadan haber yapan bir başka gazeteyle göre gemi, Selimiye'de değil Haydarpaşa önüne geldiğinde top atılarak şehri selamladı. Boğaziçi'nde dolandı, Dolmabahçe önünde demirledi. Süvarisi, bir motorla Dolmabahçe rıhtımına çıktı ve Alman konsolosluğuna gitti. Öğle yemeğini burada yedi. Süvari, Elçi Nadolny ile vali vekilini, Kolordu Komutanını ve Donanma Komutanını ziyaret etti. Aynı gün öğleden sonra iade-i ziyaretler yapıldı. Planlandığı gibi 12 Şubat gecesi Mecidiye'de misafirler şerefine ziyafet verilecekti. Alman denizcileri, İstanbul'da dostane karşılanmışlardı. Belediye Başkanı ve Valinin Emden'e girerken muhabirler tarafından fotoğrafları çekilmişti (*Cumhuriyet*, 12 Şubat 1929, s. 1).

Bazı gazetelere durum, *Emden Kruvazörü Dün Geldi* manşetiyle yansdı. Pazar gününe kadar İstanbul'da kalacağı, geldiği gün Emden ve Mecidiye'de törenler yapıldığı, gemide ziyafetin gerçekleştirildiği ve gemide 66 Alman deniz harp okulu öğrencisinin bulunduğu bilgileri ilk satırlarda yer aldı. Bu manşetin altındaki haberde Emden'in 09.30'da limana giriş yaptığı yazılmaktaydı. Plana göre Emden'i Çanakkale'de, Mecidiye'nin karşılamış olması gerekiyordu. Fakat, Mecidiye Çanakkale'ye gidememiş, Emden'i İstanbul'da limanda beklemişti. Bunun sebebi Marmara'da tipi şeklinde kar yağıyor olmasıydı. Hatta planda bulunan Boğaziçi'ndeki tur kısmı da bu sebeple iptal edilmişti. Tipi şiddetlendiği için Emden dolanma gösterisini yapmamış, doğrudan demir atmıştı. Öyle görünüyordu ki basına servis edilen haberler birbirini tutmamaktaydı. Diğer yandan, hava koşullarına göre planda değişiklikler olmuş olma olasılığı da yüksekti. Bu aksamalara rağmen Emden limana girmiş; grandi direğine Türk bayrağını çekmiş ve 21 top atışıyla şehri selamlamıştı. Bu selamlamaya cevap da gecikmemişti. Mecidiye ise ayrıca selamlanmış, aynı şekilde cevap da alınmıştı. Kruvazör demirler demirlemez süvari, saat 10.00'da rıhtıma çıkmış, ziyaret için Alman konsolosluğuna gitmişti. On beş dakikalık bir ziyaret sonrası sırada kolordu komutanlığı ziyareti vardı. Vali ve komutanlık ziyaretlerinin sonrası Emden'in güvertesinde bir bando gösterisine tanık olundu. Aynı gece, Beyoğlu Totonya Kulübünde, Emden'in süvarisi şerefine bir ziyafet verildi (*İkdam*, 12 Şubat 1929, ss. 1, 2).

12 Şubat 1929'da İstanbul'a gelişin ertesi günü, öğleden sonra Emden'de bir resmi kabul düzenlenecekti. Akşam ise Dolmabahçe'de demirli Mecidiye'de, Deniz Kuvvetleri tarafından ziyafet verilecekti. Bu ziyafette hem Türk hem Alman rütbeli askerleri bulunacaktı. 13 Şubat'ın planı ise hava koşulları uygun olduğu takdirde Heybeliada Deniz Okuluna gitmekti. Planlar, Türk deniz subaylarının Emden'i ziyareti, Alman konsolosluğunda verilecek balo, süvarinin Ankara'yı ziyareti sıralamasıyla ilerlemekteydi (*Cumhuriyet*, 12 Şubat 1929, ss. 1, 3). Aynı gün, bir başka gazetede plana yeni bir hususun

daha eklendiği yazmaktaydı. Habere göre, Emden şerefine akşam verilecek ziyafetin yanı sıra Darülbedayi'de müsamere düzenlenecek, perşembe günü ise Tokatlıyan Otelinde başka bir ziyafet verilecekti (*Milliyet*, 12 Şubat 1929, s. 1). Takip eden günler için yapılan bu planlar, hava koşullarına bağlı ilerleyecekti. Geminin geldiği gün derece -5'i gösteriyordu. Bir sonraki gün ise -8'i. Meteoroloji kar yağışının birkaç gün daha devam edeceğini bildirmişti. Şehirde su buhranı vardı (*Son Saat*, 12 Şubat 1929, s. 1).

Gerçekten 12 Şubat akşamı kar tipisi devam etti. Bu durum, Emden'deki resmî kabulü aksatmadı. Kabul sonrası geminin içinin gezilmesi plana dahildi. Gemideki deniz harp okulu öğrencilerinin Heybeliada Deniz Harp Okulunu gezme planı da iptal edilmemişti. Okul, çay ziyafetine hazırlanıyordu. Öğrenciler adadayken, Mecidiye'de, üst düzey yetkililer için kırk kişilik ayrı bir ziyafet tertiplendi (*Son Saat*, 13 Şubat 1929, s. 2). Emden'deki resmi kabulde ise süvari, 35 numaralı denizaltıyla I. Dünya Savaşında kırıldığı rekoru anlatmış ve bu konuşma epey ilgi görmüştü. Bu konuşma sonrasında kruvazörün içi gezildi. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı için Emden'de ayrı özel bir gezi düzenlenmişti (*Milliyet*, 13 Şubat 1929, s. 1). Bu resmi kabule Türk, azınlık ve yabancı basının tamamı davet edilmişti. Bu sebeple gazetelerde, bu kabulle ilgili farklı ayrıntılar göze çarpıyordu. Örneğin, yukarıda işaret edilen rekor kırma hatırası anlatılırken, o dönem çekilen fotoğrafların da paylaşıldığı haberi çoğu gazetede yoktu. Hatta bu fotoğraflara, Alman cumhurbaşkanının birinci Emden'e verilmek üzere hazırlattığı, fakat taşınması üçüncü Emden'e nasip olmuş bir fotoğraf da dahildi. Dünya Savaşındaki ittifak sebebiyle olsa gerek, Türk basınının bu fotoğraflara pek yabancı olmadığı da davetliler tarafından dile getirilmişti. Sonrasındaki gemi içi gezisine basın da davet edilmişti. Saat 18.00'de basın için özel bir çay ziyafeti verildi (*İkdam*, 13 Şubat 1929, s. 2). Bu çay ziyafetine Türk ve Alman gazetecileri, saat 16.30'da motorla gemiye giderek iştirak etmişlerdi. Başka bir basın mensubundan, hatıraların anlatıldığı sırada gösterilen fotoğraflara ait alınan başka bir bilgi ise şöyleydi. Gemide, birinci Emden'in hem sağlamken hem de İngilizler tarafından batırıldıktan sonra çekilmiş fotoğrafları mevcuttu. Anlatımlar Almanca gerçekleşiyor, kıdemli Yüzbaşı Necati Bey tarafından Türkçeye tercüme ediliyordu. Bu anlatım ve gezi sonrası, süvariyle birlikte anı fotoğrafları çekildi. Gazetecilere puro ve Porto şarabı ikram edildi. Bu esnada Heybeliada'da olan öğrencilere ise çay ziyafeti verilmiş, okulun içi gezdirilmişti. Bu durumda mürettebat, bir iki akşam içinde Emden'de, elçilikte, Ada'daki okulda ve Mecidiye'de olmak üzere farklı yerlerde çeşitli ziyafetlere katılmış olmaktadır (*Cumhuriyet*, 13 Şubat 1929, s. 4).

Resim 2. Alman Deniz Harp Okulu Öğrencileri, Heybeliada Deniz Harp Okulunu Ziyaret Ederken (*Cumhuriyet*, 13 Şubat 1929, s. 1).

Havaların bir nebze de olsa düzelmiş olması hem deniz subaylarının Emden'i daha rahat gezmesine ortam sağlamış hem de deniz ve demir yollarının kullanılabilir hale gelmesine vesile olmuştu. Bu durumda, Emden süvarisi ve Alman büyükelçisinin 14 Şubat akşam treniyle Ankara'ya gidişi kesinleşti. Süvarinin, Türk hükümet erkânınca Ankara'da karşılanması ve sefarette bir balo verilmesi uygun görüldü (*Son Saat*, 14 Şubat 1929, s. 3).

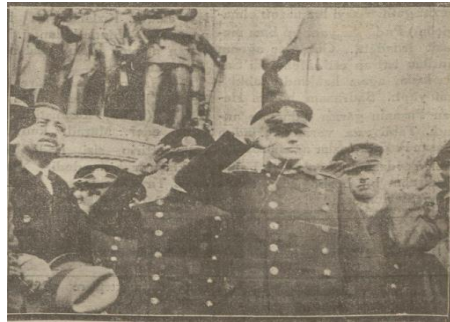
Diğer yandan, yine havaların imkân vermesi sebebiyle, Emden spor kulübüyle yapılacak maç da yeniden gündeme geldi. Stadyumun karla kaplı olması durumu zorlaştırsa da federasyon, buranın temizletilmesi ve bir İstanbul takımıyla maç yapılmasının uygun olduğuna karar verdi. (*Son Saat*, 14 Şubat 1929, s. 4).

Kruvazör üç gündür İstanbul'daydı ve programı çok yoğundu. Üçüncü günkü resmi kabulün bu kez Alman Okulunda yapılması uygun görüldü. Emden'in süvarisi, öğle saatlerinde okula geldi ve burada şarkılarla karşılandı. Emden'e ait bir kitabı okula hediye etti. Ardından şehri gezdi. Emden Türkiye'ye ilk giriş yaptığında Ankara'ya hem Atatürk'e hem de İsmet Paşa'ya telgrafla bilgi verilmişti. Hatta bir önceki gece Totonya'daki ziyafette Gazi Paşa şerefine kadehler kaldırılmıştı. Şimdi sıra, şerefe kadeh kaldırılan cumhurbaşkanını, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geliyordu. Süvarinin, sefirle birlikte Ankara'ya hareket ettiği haberi basına çoktan yansımıştı (*Milliyet*, 14 Şubat 1929, s. 1).

14 Şubat günü artık havalar ısınmaya, karlar da temizlenmeye başlamıştı. Emden'in haberlerini takip edenler, sefir ve süvarinin Ankara'daki gezi programını merak ediyorlardı. Fakat, beklenenin aksine o gün gazeteler Emden'le ilgili başka bir haberi manşetten verdi. *Emden'in mürettebatı bugün Cumhuriyet abidesine merasimle çelenk koyacaklar* başlığı, Ankara'ya gidiş haberini yalanlıyordu. Bu demek oluyordu ki süvari ve büyükelçi Ankara'ya henüz gitmemişti. Bu konu araştırıldığında, Ankara'ya gidişin iki gün sonraya ertelendiği ortaya çıktı. Üstelik aynı akşam, Alman sefirinin İstanbul'daki evinde, Alman denizcileri için bir de balo planlanmıştı. Gündüz planı ise, gazetede yazdığı gibi, süvari ve yanındaki birkaç kişinin saat 12.00'de Taksim'e çelenk koyması şeklindeydi. Bu törene mızıka da eşlik edecekti. Aynı gün, Taksim stadyumunda Emden takımıyla futbol maçı gerçekleşecekti. Fakat kar yeniden bastırınca, maç iptal edildi (*Cumhuriyet*, 14 Şubat 1929, s. 1). Bu konu bir daha da gündeme gelmedi. Aynı akşam, Emden subay ve mürettebatı için Tepebaşında bir temsil verildi. Kendi arzuları üzerine de Karagöz oyunu sergilendi. İzleyenler, Karagöz oyununu çok beğendiklerini, coşkulu alkışlarıyla belli etmişlerdi (*Milliyet*, 16 Şubat 1929, s. 1).

Emden'deki subaylar, 15 Şubat günü mızıkalı önde, İstiklal Caddesini takiben Taksim'e gelecek ve anıta çelenk koyacaklardı (*Milliyet*, 15 Şubat 1929, s. 3). Büyükelçi ve süvarinin Ankara'ya 17 Şubat Pazar günü gideceği de kesinleşmişti (*Son Saat*, 15 Şubat 1929, s. 1). 15 Şubat günü gerçekleşen Taksim meydanındaki törende süvari, Cumhuriyet anıtına bizzat kendi çelenk koymak istemişti. Belki Ankara gezisi bu yüzden ertelenmişti. Yüksek rütbeliler saat 12.00'de tabur halinde şehre çıktılar ve Taksim'e doğru yol aldılar. Diğerleri ise saat 11.00'de şehre mızıkalılarıyla çıktı. Karaköy Şişhane yokuşundan Taksim meydanına geldiler. Abidenin önünde selam verdiler. Süvari bu sırada çelenği abidenin altına koydu. Aynı anda Alman bandosu Türk marşını çalmaya başladı. Merasim, cumhurbaşkanı ve meçhul Türk askerinin selamlanmasıyla sona erdi. O gün hava koşulları çok iyiydi. Kar veya yağmur yağmayacağı haberi meteorolojiden alınmıştı. Diğer yandan Emden'in 16 Şubat günü artık İstanbul'dan ayrılacağı haberi kulaktan kulağa yayılıyordu (*İkdam*, 15 Şubat 1929, s. 1).

Alman denizcilerinin Taksim abidesine çelenk koyma merasimi ve merasim esnasında İstiklal Marşı çalarken Emden süvarisinin selam duruşu basında epey ses getirdi. Bandonun abide yanındaki olumlu tavırları, süvarinin Taksime otomobille gelişi ve bizzat kendisi tarafından ön tarafa çelenk konulması, Almanların meşhur marşlarının çalınması ve abide çevresindeki kalabalık epey ilgi çekmişti (*Son Saat*, 16 Şubat 1929, s. 1). Ertesi gün Ankara'ya gidilecekti. O gün gazeteye yeni bir haber yansdı. Meğerse Emden Çanakkale'den İstanbul'a gelirken, Midilli gemisinin battığı yerde bir dakika durmuş ve denize o noktada bir çelenk bırakmıştı (*Cumhuriyet*, 16 Şubat 1929, s. 3). Bu saygılı davranışları, yine iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirecek önemli bir adımdı.

Resim 3. Emden'in Süvarisi Cumhuriyet Abidesi Önünde İstiklal Marşı Çalarken Selam Veriyor (*Cumhuriyet*, 16 Şubat 1929, s. 1).

5. Emden Dönüyor

Emden, 16 Şubat 1929 günü İstanbul gezisini tamamladı. Aynı gün akşam saatlerinde İstanbul'dan çıktı, Akdeniz'e doğru yol aldı. Hareketinden önce, top atarak şehri selamladı, şehirle vedalaştı. Top selamının Selimiye tarafından yapıldığı ve Emden'in geldiği yoldan, Çanakkale'den dönüş yaptığı basına yansdı (*Vakit*, 17 Şubat 1929, s. 1).

İstanbul'dan ayrılmadan bir önceki gece mürettebat, şereflerine, Nadolny tarafından verilen baloya katılmıştı. Baloya, Türk hükümetinden önemli kişiler, Türk subayları, Emden subayları ve öğrencileri katılmıştı. Baloda hem İstiklal Marşı hem de Alman Marşı çalındı. Bu baloya katılan Abidin Daver isimli bir gazeteci, tanık olduklarını *Türk Marşı* başlığıyla gazeteye yazmıştı. Bay ve Bayan R. Nadolny'nin özel misafiri olan Daver, balonun sıradan değil özel bir merasimle bittiğini kaleme almıştı. Özellikle Emden mızıkasının çaldığı İstiklal Marşı epey ilgisini çekmişti. Hatta bu konuda bir de eleştiri yapıyordu. Marş çalınmaya başlayınca, çoğu kişi çalınanın İstiklal Marşı olduğunu anlamamıştı. Oysa Alman marşı çaldığında herkes bir anda ayağa kalkmıştı. İstiklal Marşının öksüz kaldığını, herkesin bu marşı mutlaka tanınması gerektiğini eleştirel yazısında vurgulamıştı. Gördüğüne göre herkes Alman marşını bir ağızdan söylemişti, oysa Türk marşı coşkusuz kalmıştı (*Cumhuriyet*, 17 Şubat 1929, s. 3). Emden hareket etmeden önce sadece bu balo tertiplenmemişti. Aynı zamanda, Alman deniz subayları, öğleden sonra Tarabya'daki Alman mezarlığını ziyaret etmişler, buraya da çelenk bırakmışlardı. Emden'de bir rahip olduğu, ilk kez orada fark edilmişti. Rahibin, mezarlıkta yaptığı uzun konuşma basına yansdı (*Akşam*, 17 Şubat 1929, s. 1).

Fakat öyle anlaşılıyordu ki sürekli ertelenen Ankara gezisi sessiz sedasız iptal edilmişti. Çünkü Emden 16 Şubat'ta İstanbul'dan Portside'a doğru hareket etmişti. Fakat bazı gazetelere göre 17 Şubat günü öğleden sonra saat 16.00'da hareket edecekti (*Son Saat*, 17 Şubat 1929, s. 1). Öyle görünüyordu ki, bazı ajanslar haberleri geç servis ediyordu. Subay ve mürettebatı ise İstanbul'dan çok güzel anılarla ayrıldıklarını belirtmişti. Son geceki baloda ise bin kişinin olduğu, mürettebattan öğrenildi (*Milliyet*, 17 Şubat 1929, s. 3). Süvari Arnauld ise Vali Muhittin Bey'e, Kolordu ve Deniz Komutanlarına kendilerine gösterilen ilgi için bizzat teşekkür etmişti (*İkdam*, 17 Şubat 1929, s. 2). Bu şu anlama geliyordu. Türk Alman dostluk ilişkileri, bu ziyaret sayesinde epey pekişmişti. I. Dünya Savaşı'ndaki ittifak sonrası dostluk, bu gezi sayesinde bir kez daha onaylanmıştı. Diğer bir ifadeyle, 1924 yılında imzalanan Türk Alman Dostluk Antlaşması ve 1927 yılında imzalanan karşılıklı ikamet antlaşmalarıyla iki ülke arasında yeniden canlanan diplomatik ilişkiler, bu ziyaretle taçlanmıştı. 16 Mayıs 1929 yılında imzalanacak Türk Alman Hakem ve Uzlaşma ve 28 Mayıs 1929 yılında imzalanacak karşılıklı Konsolosluk Antlaşmaları (Bütüner, 2015, ss. 265, 266) belki de bu ziyaretle canlanan ilişkiler sayesinde hayata geçmişti. Bütün bu antlaşmalarda katkısı olan büyükelçi Nadolny, 26 Şubat 1929'da Berlin'e, Emden'in İstanbul durağının olağanüstü başarılı bir ziyaret olduğuna dair yazdığı raporunu iletmışti (Koçak, 2013).

Böylece Emden, 11 Şubat 1929-16 Şubat 1929 tarihleri arasında beş gün İstanbul'da kalmış oluyordu. 17 Şubat 1929 sabahı Emden'in, Çanakkale'yi geçtiği haberi geldi. Gemi, Süveyş Kanalı yoluyla Portside'dan Hint Denizine geçecekti (*İkdam*, 17 Şubat 1929, s. 2). Devrialemden sıra Mısır, Çin, Japonya, Avustralya ve Amerika'daydı. Amerika sonrası güzergâh, anavatanı Almanya olacaktı. Emden'in, 13 Aralık 1929'da devrialemi sona erdi. Las Palmas'tan Kanarya Adaları yolundan Almanya'ya, Wilhelmshaven'a yaklaştığında çekilen video görüntüleri ise British Pathé'nin video arşivinde yerini aldı (British Pathé, 1929).

6. Sonuç

1929 yılında, dünya büyük bir ekonomik krize sürüklenirken, Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrası inşa ettiği, çağının en modern savaş gemisi olarak adlandırılan Emden kruvazörü, bir dünya turuna çıkmıştı. İsmi, savaşta adından sıkça söz ettiren fakat savaşın sonlarında batırılan Emden'den alan geminin devrialem planı, 30 Ağustos 1928'de yapılmıştı. Tur kapsamındaki duraklarından biri de İstanbul'du ve İstanbul'a geliş tarihi 11 Şubat 1929 olarak belirlenmişti. Türkiye, I. Dünya Savaşından sonra ilk kez bir Alman gemisini ağırlayacaktı. Fakat 1929 yılında, tarihinin en sert kış mevsimlerinden birinin geçirileceği henüz bilinmiyordu.

1929 yılı kış mevsimi sadece İstanbul'da değil dünyanın birçok ülkesinde sert geçiyordu. Fakat Emden'in geliş kapsamında, deniz yolunun açık olması önemliydi. Oysa ki Boğaz kapanmış, şehir içi vapur hatları durmuş, Karadeniz'den ise gemilerin kaybolduğu haberleri gelmişti. Yola çıkan birçok vapur karaya

oturuyordu. Emden'in Çanakkale yolundan İstanbul'a gelmesi planlanıyordu. Kılavuzu Mecidiye gemisi olacaktı. Fakat Mecidiye Haliç'te demirliydi ve Haliç donmuştu.

Böylesi bir atmosferde dahi Emden, İstanbul'a gelişini ertelememişti. Çünkü devrialeme çıkma sebeplerinden biri ülkeler arası ilişkileri geliştirmektir. Zira dünya Büyük Buhrana sürükleniyordu ve Almanya'nın, bu krizden en çok etkilenen ülkelerden biri olacağını ön görmesi pek de zor değildi. Krizden en az zararla çıkmanın yollarından biri, tanışık olduğu ülkelerle ilişkileri kuvvetlendirmektir. Türkiye, Almanya'nın eski müttefikiydi ve Millî Mücadele sonrası küllerinden yeniden doğmuştu. Ekonomik, sosyal, eğitim ve siyasi alanda, cumhuriyetin çağdaş ve laik politikasına uygun kurum ve kuruluşlarıyla Türkiye, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde muasır medeniyetler seviyesine erişiyordu.

Diğer yandan, I. Dünya Savaşı sonrası (1918), Versay ve Sevr Antlaşmaları gereği Osmanlı Almanya ilişkileri durmuştu. Fakat Türkiye, Lozan'ı imzalayarak Sevr'i yok saymıştı ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türk Alman ilişkileri yeniden canlanmıştı. İlaveten, Türkiye'nin Almanya büyükelçisi Nadolny, bu ilişkilerin eskisinden daha kuvvetli olması için epey çabalamıştı. Sıcak bir ziyaret, bu ilişkileri iyice pekiştirebilirdi. İşte bu sebeple, Almanya ve Türkiye, hava ve deniz yolu koşulları uygun olmamasına rağmen bu ziyareti ertelemeyi düşünmediler.

Emden, 11 Şubat 1929 – 16 Şubat 1929 tarihleri arasında İstanbul'a demirledi. Geçirdiği beş gün süresince yapılan planların tamamı ikili ilişkilerin kuvvetlendirilmesi hedefiyle yapıldı. Geliş merasimi, Mecidiye'nin Boğaz'ın girişinde Emden'i karşılaması ve karşılığında top atışlarıyla verilen selam bunun ilk somut örnekleriydi. Çanakkale'den geçerken Emden'in motorunu susturup adeta bir anma töreni niteliğinde denize çelenk bırakması, Türkiye'ye karşı gösterilen en büyük saygı ifadesiydi. Beş gün boyunca gerek geminin süvarisi gerek mürettebatı gerekse gemideki öğrencilerin katıldığı her etkinliğin özel bir anlamı vardı.

Gemideki harp okulu öğrencilerinin Heybeliada Deniz Harp Okulu'nu ziyaretleri, aday subaylar arasındaki ilişkiyi geliştirmişti. Planlanan, fakat hava muhalefeti sebebiyle iptal edilen futbol maçının, sporcular arasındaki iletişimi geliştireceği düşünülmüştü. Üst düzey subaylara verilen yemek ziyafetleri, ordu ilişkilerini; etkinliklere hem Alman hem Türk basının davet edilmesi gazeteciler arasındaki ilişkiyi güçlendirecekti. Her iki ülkenin millî marşlarının, Cumhuriyet abidesi ve büyükelçi resepsiyonunda çalınması millî duyguları kuvvetlendirecek, eski ittifaka hürmeten dostluk pekişecekti. Darülbeydi ve Tepebaşındaki gösteri ise sanat alanındaki yakınlaşmaya örnekti. Özetle, Emden'in İstanbul durağı, eğitim, spor, askerî, devlet erkânı, basın ve sanat gibi her alanda iki ülkenin yakınlaşmasına vesile oldu.

Bu ziyarette her iki ülke de güzel anılar biriktirmişti. Ziyafetlerde çekilmiş samimi fotoğraflar bunun en güzel örneğiydi. Beş günün sonunda Emden geri dönüş yolculuğuna çıktığında, İstanbul durağı ile birlikte Türkiye ve Almanya arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler sağlamlaştırıldığına emindi. Basına yansıyan haberlerle de bu dostluk uluslararası platforma taşındı. Bu sıcak ilişki, aynı yıl Türkiye ve Almanya arasında imzalanan 16 Mayıs 1929 tarihli Türk Alman Hakem ve Uzlaşma ve 28 Mayıs 1929 tarihli Konsolosluk Antlaşmalarıyla taçlandı. Emden, 1929 yılı Türkiye Cumhuriyeti ziyaretiyle amacına ulaşmıştı.

7. Extended Abstract

This study is about the *Emden* cruiser which is the first light cruiser, Germany built after World War I (1914-1918) that anchored in İstanbul during its world tour. Its a known fact that another *Emden* ship existed which took shelter with its crew within the allied Ottoman Empire territory (1915) during the war. Its deemed important that another German naval vessel with a matching name being in Turkey after fourteen years. Purpose of this study is finding out the cause and effects of this visit in terms of the year 1929.

Year 1929 is important for both İstanbul and world. Winter of 1929 took its place in history as one of the harshest winters of all time. Both bosphorus and bridges closed and ferries stopped working due to blizzard and frost. Same year, the world was trying to deal with a huge economic crisis known as Great Depression. The cruiser's trip to Turkey without altering its original 1928 plan during a hard time like this is considered as an act of favor to improve, repair and solidify the Turkish-German relations.

Emden cruiser which came to Turkey in 1929 is one of the five known *Emden* ships and no academic researches were found about the mentioned vessel. On the other hand, no documents were found in State

Archives about this visit. To find information, the Turkish newspapers of that period have been checked, six newspapers which were published in 1929 have been acquired and their February 1929 issues have been browsed completely. Also an internet and publications search was done to find more information which might be done in the later years. In other words, this study is based on published newspapers. It is seen that the newspapers like *Akşam*, *Cumhuriyet*, *İkdam*, *Milliyet*, *Son Saat* and *Vakit* have mentioned the cruiser on a daily basis beginning from its arrival date to its departure. The attention of press about the cruiser (even being in the headlines from time to time) just increased our curiosity and resulted in finding the operations of the cruiser during its stop in İstanbul. Our argument is that the visit took place to increase the Turkish – German relationships which dates back to old times and to demonstrate the strengthened Turkish – German bonds in international arena.

Base finding in this study is that the winter of 1929 was very harsh in İstanbul. The dead of winter which started in January turned into a blizzard in February and resulting in the closure of sea traffic. In this setting, there were many news about marine accidents, Haliç being frozen and ferries being stuck in the sea. There was a heavy snowfall and the city municipality was trying to break the ice in Haliç on 11th of February when *Emden* was arriving to İstanbul. On the other side, world was being dragged into a massive economic crisis. Germany who was already suffering from Versailles Treaty's (1920) articles which was signed after the World War I, also got deeply affected from the mentioned crisis. As Germany learned its lesson from previous experiences, decided to strengthen the bonds with other countries to reduce the damage.

In 11 February 1929, *Emden* cruiser arrived to the port of İstanbul as planned. Cruiser was hailed with cannon fires. During the five day stay, shipmaster and soldiers attended to ceremony, banquet and several visits. They also attended to dinners given in the Embassy. Beside the official receptions on land, also some banquets served on *Emden* deck. The visitation of Heybeliada Naval Academy by *Emden*'s naval students was a trumpeted event. On the second day of cruisers arrival, a special tour was prepared on ship for Turkish Naval Forces Commander. All the Turkish, minority and foreign press was invited to this tour. There was a photo exhibit on the ship but the football tournament and Ankara tour was cancelled. The placing a wreath on Taksim Monument by *Emden* officers was another trumpeted event. After the Ankara tour being cancelled, the officers took their time to visit Taksim after İstiklal Street. Shipmaster placed his own wreath to Republic Monument. *Emden* has completed its İstanbul visit on 16 February 1929. Cruiser left the city on the night of the same day and saluted the city by cannon fires.

One of the reasons behind *Emden*'s world tour regardless of those times hard geographic and economic conditions was strengthening the international relations. Old ally Turkey who stood as a strong nation state after the war should have been one of those countries.

With this study, *Emden*'s Turkey trip and its activities during its stay in İstanbul were examined first time ever in academic field and a gap in literature has been filled. It has been concluded that the visit had strengthened the paused Turkish-German relations and served its purpose well.

Kaynakça

Gazeteler

Akşam, 17 Şubat 1929.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1929-17 Şubat 1929.

İkdam, 2 Şubat 1929-17 Şubat 1929.

Milliyet, 2 Şubat 1929- 17 Şubat 1929.

Son Saat, 4 Şubat 1929-17 Şubat 1929.

Vakit, 17 Şubat 1929.

Diğer Kaynaklar

Aygun, İ. ve Yeşilyurt Y. (2015). I. Dünya Savaşında Efsane Kruvazör Emden Mürettebatının Yemen'e Varışları ve Osmanlı Devleti'ne Sığınmaları, *Mediterranean Journal of Humanities*, 5 (2), 93-122. Doi: 10.13114/MJH.2015214562.

Bütüner, Z. (2015). Rudolf Nadolny'nin Türkiye Büyükelçiliği, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (1), 262-273.

British Pathé (1929). This Emden-Got Home. <https://www.britishpathe.com/video/this-emden-got-home/query/emden>, [Erişim tarihi: 07.07.2020].

Eichengreen, B. (2015). *Hall of Mirrors: The Great Depression, The Great Recession*. New York: Oxford University Press.

Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Üzen, İ. (2010). Alman Kruvazörü Emden Mürettebatının Osmanlı Topraklarındaki Serüveni (1915), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 361-381.

Kahraman, C. (2007). *1929 Kış Bir Şehir Efsanesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (2013). Almanların İlk Göz Ağrısı Emden Türkiye'ye Neden Geldi? <https://www.star.com.tr/yazar/almanlarin-ilk-goz-agrisi-emden-turkiyeye-neden-geldi-yazi-791190/>, [Erişim tarihi: 07.07.2020].

Temin, P. (2010). The Great Recession and The Great Depression, *National Bureau of Economic Research*, 1-17.

Halkla İlişkilerde Kişisel Etki Modeli: Halkla İlişkiler Akademisyenlerinin Model Üzerine Değerlendirmeleri*

Pınar GÜNER KOÇAK**
Mustafa AKDAĞ***

ÖZ

Kişisel Etki modeli, birincil paydaş olarak adlandırılan kamu görevlileri, eski bürokratlar, söz sahibi gazeteciler, sivil toplum kuruluşu yöneticileri, aktivistler yani kısacası toplumda söz sahibi kimselerle halkla ilişkiler uygulayıcılarının iyi ilişkiler kurması, kurumun ihtiyacı olduğunda da bu ilişkilerden faydalanılarak halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda yürütülen kişisel etki uygulamaları ise, misafirperverlik ilişkileri, ağırlama, önemli günlerin kutlanması, hediyeleşme ilişkilerinin yürütülmesi, birincil paydaşlarla ilgili düzenli ve güncel bilgi edinilmesi olarak sınıflandırılabilir. Türkiye’de kişisel etki modeli ile ilgili çalışmalara bakıldığında literatürün oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Halkla ilişkilerde kişisel etki modelinin uygulamalarına yönelik halkla ilişkiler akademisyenlerinin değerlendirmeleri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede kişisel etki modelinin Türkiye’de uygulanıp uygulanmadığının belirlenmesi ve uygulanıyorsa nasıl uygulandığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış mülakat soruları katılımcılara e-posta yoluyla iletilmiş ve yanıtlar e-posta yoluyla toplanmıştır. Araştırmada görüşülen akademisyenler, olasılıksız örneklem kapsamında kota örnekleme ve amaçsal örnekleme tekniklerine göre seçilmiştir. Araştırma kapsamında 41 iletişim fakültesinden 21 akademisyenle görüşülmüştür. Akademisyenlerin halkla ilişkiler bölümlerinde çalışmasına dikkat edilmiştir. Sonuç olarak akademisyenlerin görüşleri değerlendirildiğinde, kişisel etki uygulamalarının Türk kültürü ve dinamikleri ile uyumlu olduğu ifade edilebilir. Türk kültüründeki misafirperverlik ilişkileri, imkanlar dâhilinde en iyi koşullarda ağırlamak, mutlu ve memnun ayrılmalarını sağlamak, kişisel ilişki modelindeki misafirperverlik ilişkileri ile örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Etki Modeli, Kişisel Etki Modeli Uygulamaları, Türkiye’de Kişisel Etki Modeli

Personal Influence Model in Public Relations: Evaluations of Public Relations Academicians on The Model

ABSTRACT

The personal influence model can be defined as establishing good relations between public officials, former bureaucrats, journalists who have a say, NGO executives, activists called primary stakeholder, in short, public relations practitioners who have a say in the society and successfully conducting public relations activities by benefiting from these relations when the institution needs it. Personal influence practices carried out in this context can be classified as hospitality relations, hosting, celebration of important days, conducting gift relations, and obtaining regular and up-to-date information about primary stakeholders. Considering the work related personal influence model in Turkey it is seen that literature is quite limited. Evaluations of Public Relations Academics regarding the applications of the personal influence model in public relations are the subject of this research. In this article, it is aimed to determine whether the personal impact model is applied in Turkey and to determine how it is applied if it is applied. Within the scope of the study, semi-structured interview questions were sent to the participants via e-mail and their answers were collected via e-mail. The academics interviewed in the study were selected according to the quota sampling and purposeful sampling techniques within the scope of the improbable sampling. 21 academics from 41 communication faculties were interviewed within the scope of the research. Attention has been paid to the work of academics in public relations departments. As a result, when the opinions of academics are evaluated, it can be stated that the practices of personal influence are compatible with Turkish culture and dynamics. Hospitality relations in Turkish culture, welcoming them in the best possible conditions, making them happy and satisfied when leaving overlap with hospitality relationships in the personal relationship model.

Keywords: Personal Influence Model, Personal Influence Model Application, Personal Influence Model in Turkey

1. Giriş

Halkla ilişkilerde başarılı olmanın ön koşulu faaliyet gösterilen toplumlarda yürütülen iletişimden geçmektedir. Gerek birincil amacı topluma hizmet etmek olan kamu kuruluşları, gerek ana amacı kar etmek olan özel sektör işletmeleri, gerekse kamu yararını temel amaç edinen sivil toplum kuruluşları için

* Bu çalışma “Halkla İlişkiler ve Kültür İlişkisi Bağlamında Kişisel Etki Modeli Üzerine Bir Çalışma” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, guner@nevsehir.edu.tr

*** Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi, makdag@erciyes.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 28.10.2020, Makalenin Kabul Tarihi: 25.11.2020

hem kurum dışı hem de kurum içi kurulan iletişim oldukça önemlidir. Halkla ilişkiler bu iletişimin ana hatlarını belirlemektedir (Arklan, 2011, s. 17). Halkla ilişkiler uzmanları ya da uygulayıcıları hem iç hedef kitleleri ile hem de dış hedef kitleleriyle kurdukları ya da kuracakları iletişimin ana hatlarını belirlerken kamularının yaşayış tarzlarını, inançlarını yani kültürünü de dikkate almak zorundadırlar.

Kurumların/kuruluşların, faaliyet gösterdikleri toplumların kültürlerini bilmeleri, değer yargılarına göre hareket etmeleri, bu topluluklara sundukları hizmetler çerçevesinde elde ettikleri kazançları yine içinde buldukları toplumların gelişmesi için harcamaları gerekmektedir. Kurumlar bu sayede hem gelişmekte ve kar elde etmekte hem de toplumun gelişimine destek olmaktadır. Bu noktada halkla ilişkiler, kurumlar ve toplum arasındaki bir katalizör görevi görmektedir. Ancak halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarılı olması, toplum tarafından onaylanması, kabul edilmesi ve benimsenmesi için faaliyet gösterilen toplumun ve faaliyet gösteren kurum ya da kuruluşun kültürünü yakından tanımak gerekir.

Kültürün halkla ilişkiler faaliyetlerinde belirleyici bir etken olduğunun anlaşılmasının ardından benzer kültürlere sahip toplumdaki halkla ilişkiler uygulamalarının sınıflandırılarak modellenmesi, halkla ilişkilerde mükemmellik arayışını ve beraberinde halkla ilişkilerde etnosentrizm anlayışını getirmiştir. Halkla ilişkilerde etnosentrizm anlayışı ile bir ülkede yapılan bütün halkla ilişkiler faaliyetlerinin Dünyadaki tüm ülkelerde uygulanabileceği inancı ortaya çıkmıştır. Grunig ve Hunt'un halkla ilişkiler modellerini gruplandırıp, mükemmellik teorisi için belirledikleri nitelikler buna verilebilecek en önemli örneklerdendir. Ancak özellikle kültür üzerine yapılan araştırmalar ve farklı ülkelerde karşılaştırmalı yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri neticesinde farklı bulguların elde edildiği görülmüştür. Bu farklılıklar içerisinde kanaat önderlerinin, kişisel ilişkilerin ve referans gruplarının halkla ilişkilerde belirleyici olabileceğini gösteren araştırmalar ortaya koyulmuştur. Sriramesh ve arkadaşlarının 1999 yılında Hindistan, Japonya ve Güney Kore'de yapmış oldukları çalışmalar, halkla ilişkiler faaliyetlerinde ve bu faaliyetlerin neticesinde hedef kitlelerine etki edebilmede farklılıklar olduğunu ve yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinin ülkelerde farklılık gösterdiğini ve özellikle Hindistan'da yapılan çalışmalar neticesinde Sriramesh'in ortaya koyduğu "kişisel etki" modelinin halkla ilişkiler faaliyetlerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sriramesh, Kim & Takasaki, 1999, s. 285).

Bu kapsamda bu araştırmanın konusu, halkla ilişkilerde kişisel etki modelinin uygulamalarının halkla ilişkiler akademisyenleri görüşleri açısından değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Temel amacı ise, kişisel etki modelinin Türkiye'de uygulanıp uygulanmadığının belirlenmesi ve uygulanıyorsa nasıl uygulandığının tespit edilmesidir. Bu amaçla oluşturulan temel araştırma sorusu da, kişisel etki modeli uygulamalarının halkla ilişkiler faaliyetlerine etkisinin tespit edilmesi amacıyla sorulmuştur.

Literatür incelendiğinde kişisel etki modeliyle ilgili Türkiye'de doğrudan halkla ilişkiler faaliyetlerini inceleyen kapsamlı bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler, kişisel etki modeli ile yürütülecek diğer araştırmalara ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında 41 iletişim fakültesinden 21 akademisyenle görüşülmüştür. Araştırmada görüşülen akademisyenler, olasılıksız örneklem kapsamında kota örnekleme ve amaçsal örnekleme tekniklerine göre seçilmiştir. Akademisyenlerle uzman görüşme analizi ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak betimleyici bir çalışma yapılmıştır. Akademisyenlerin halkla ilişkiler bölümlerinde çalışmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın sadece devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenlerle sınırlandırılması ve e-posta yoluyla görüşmelerin gerçekleştirilmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

2. Kişisel Etki Modeli

Kişisel etki modeli ilk olarak J. Grunig, L. Grunig, K. Sriramesh, Y.H. Huang ve A. Lyra tarafından yazılan (1995) "Models of Public Relations in an International Setting" isimli çalışmayla ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Hindistan, Yunanistan ve Tayvan'da yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinin Grunig ve Hunt tarafından sınıflandırılan halkla ilişkiler modellerine uygunluğu ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmacıların her biri bu çalışma öncesinde kendi ülkelerinde yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerini belirlemek üzere nitel ve nicel çalışmalar yapmış ve sonrasında çalışmalarını bir araya getirerek bir meta analizi ortaya koymuşlardır.

Bu üç ülkenin seçilmesinin nedeni halkla ilişkiler araştırmalarının genel-geçer kabul edilen ama hep Anglo kültürüne sahip ülkelerde yürütülen halkla ilişkiler araştırmalarının uluslararası alanda ve farklı kültürlerde elde edilen sonuçlarını benzerlikler ve farklılıklar açısından değerlendirmektir (Akdağ & Güner Koçak, 2018, s. 18). Araştırma neticesinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının, profesyonel halkla ilişkilerin

değerlerine ve hedeflerine atfta bulunsalar da, çoğunun bu değer ve hedeflere ilişkin uygulama bilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar halkla ilişkiler uygulamalarında da özellikle Anglo kültürü dışındaki ülkelerde iki farklı parametre ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Grunig ve Hunt'un modelleri dışında ortaya çıkan bu iki ek uygulama modeli, "kişisel etki ve kültürel yorumsamacı model" olarak adlandırılmıştır (Grunig, Grunig, Sriramesh, Huang & Lyra, 1995, s. 179-180). Hindistan'daki halkla ilişkiler faaliyetleri "kişisel etki" modeline, Yunanistan'dakiler ise "kültürel yorumsamacı" modelin uygulamalarına denk düşmektedir. Kişisel etki modelinin verilerine araştırmalardaki nitel verilerle ulaşılmıştır.

Makalede kişisel etki modeli şu şekilde ele alınmıştır: Örgütün halkla ilişkiler uzmanlarının, söz sahibi gazetecilerle, hükümette çalışan kamu görevlileri, eski diplomatlar, aktivistler, stk sorumluları vb. ile olan sıkı ilişkilerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu etkileri olarak tanımlanmışlardır. Çalışma kapsamında üç ülkedeki uygulayıcılar, kilit kişilerle ilişkilere, kendilerinden iyilik talep edilebilecek "temaslar" olarak değinmişlerdir (Grunig vd., 1995, s. 180). Kişisel etki modeline göre halkla ilişkiler uygulayıcıları medya ilişkilerinde gazetecilerle kurumları ya da faaliyetleri hakkında olumlu haber ya da hikayeler yazabilmeleri için bağlantı kurmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kişisel etki modeli basın ajansı modeline benzemekle birlikte, basın ajansı modelinde dikkat çekmek için şişirilmiş ve şaşalı olaylar ve fotoğraflar verilmektedirken, kişisel etki modelinde sadece gerçek olaylar hakkında sadece kişisel ilişkilere odaklanılarak haber ve duyurma yapıldığının altı çizilmektedir.

Sriramesh kişisel etki modelini, sadece önemli noktalardaki kilit insanlarla kurulan iyi diyaloglar olarak ele almamakta aynı zamanda misafirperverlik ilişkilerini de bu modelin bir tekniği olarak tanımlamaktadır. Ağırlama ilişkilerinin genel amacı, önemli karar alma noktalarında gazeteciler veya diğer kilit noktalarda faaliyet gösteren bireylerle kalıcı bir ilişki kurmaktır. Ağırlama ilişkileri yürüten halkla ilişkiler uygulayıcıları, bağlantı kurulmak istenen kimselere hediyeler vererek, öğle yemeği veya akşam yemeği organizasyonları gerçekleştirerek bu kimselerin takdirini kazanmakta ve gerektiğinde organizasyon adına iyilik istemek için önemli bir kanalı açık tutmaktadırlar (Grunig vd., 1995, s. 180). Kişisel etki modeline göre, halkla ilişkiler uzmanları uzun vadede örgütlerinin çıkarları için yetkili ve söz sahibi kimselerle ve örgütlerle yakın ilişki kurmalı, önemli günleri hatırlamalı, hediyeleşmeli, davetler düzenlemeli ve misafirperverliğini göstermelidir. Uzun vadede örgütün ihtiyacı olduğunda yardım isteyebileceği bu nüfuzlu kişi ve kuruluşlarla kişisel ilişkilerini kurabilmeli ve etkiyi arttırmalıdır.

Halkla ilişkilerin kişisel etki modelini işlevsel hale getiren üçlü etkileşim, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve onların temel paydaşlarının profesyonelleşmiş etkileşim kurallarını öğrenmeleri ve uygulamaya koymaları için bir çerçeve oluşturmaktadır. Etkileşimin kuralları, kültür, politik iklim, profesyonel roller ve etkileşim halindeki bireylerin sosyal statüsü gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Schriner, 2008, s. 4). Bu sebeple doğru ve profesyonel bir etkileşim kurabilmesi için halkla ilişkiler uygulayıcılarının eğitim almış ve toplumun seçkinleri arasında yer alan kişilerden seçilmeleri gerekir. Böylece bu uygulayıcılar, kilit bireylerle kişisel temaslarda rahatlıkla kendi seviyelerinde sosyal ilişkiler kurabileceklerdir.

Kişisel etki modeline göre sadece kişisel ilişkiler ve misafirperverlik ilişkilerinin profesyonel ve stratejik bir şekilde yürütülmesinin dışında örgüte zararı dokunabilecek kimseler, organizasyonun rakiplerinin kimler olduğu, toplumda belirleyici olabilecek kanaat önderleri, piyasa da etkili köşe yazarları, topluma yön veren önemli şahıslar vb. hakkında detaylı güncel veriler toplanmalıdır.

Kişisel etki modelinin halkla ilişkilerin beşinci modeli kabul edilmesi ve özellikle kültür unsurunu ön plana çıkarması birçok araştırmacı tarafından farklı ülkelerde bu modelin sınanmasını sağlamıştır. Ancak yapılan çalışmaların çoğunlukla Asya ülkelerinde kümelenmesi zamanla eleştiri unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu modelin uygulamalarının farklı kültürlere sahip ülkelerde de mevcut olabileceğine yönelik araştırmalar da yapılmıştır. Kişisel etki modelini geliştirmek için yöntemsel olarak çok sayıda nitel ve nicel araştırma yapılmasına karşın, bu modelin olumsuz özelliklerini vurgulayan, etik olmayan uygulamaları vurgulayan eleştirel çalışmalar da yapılmıştır (Akdağ & Güner Koçak, 2018, s. 19).

3. Kişisel Etki Modeli Uygulamaları

Grunig, Grunig, Sriramesh, Huang and Lyra'nın (1995) farklı kültürleri karşılaştırmaları üzerine Hindistan'da uygulanan halkla ilişkiler yöntemlerini tanımlamak üzere ortaya çıkan kişisel etki modeli, uygulamaları bağlamında Asya kültürlerinde önemli bir karşılık bulmuştur. Bunun en temel sebebi,

kültürün halkla ilişkiler faaliyetlerinde belirleyici kabul edilmesi, bireysel ilişkilerin ve kültürel ritüellerin toplumsal hayatın dışında örgütsel yapıyı da şekillendirmiş olmasıdır.

Akdağ ve Güner Koçak; kişisel etki modeli üzerine yapılan araştırmalarda bu modelin uygulamalarının kimi araştırmacılar tarafından misafirperverlik, karşılıklı iyi ilişkiler olarak değerlendirilse de kimileri tarafından da etik dışı faaliyetler ya da bu faaliyetleri olumsuz ifadeler olarak eleştirildiğini belirtmektedir. Bu görüş farklılıkları ülkelerden ülkelere ve kültürlerden kültürlerle değişmektedir. Bu nokta da kişisel etki kuramının öncüleri de toplumsal kültür ve örgüt kültürü arasındaki bağlantıyı iyi anlamak gerektiğinin ve yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinde toplumsal kültürün onayının önemli olduğunun defalarca altını çizmişlerdir (2018, s. 34).

Kişisel etki modelinin uygulamaları, halkla ilişkiler uzmanlarının, kilit paydaş olarak adlandırılan söz sahibi gazetecilerle, hükümette çalışan kamu görevlileri, eski diplomatlar, aktivistler, stk sorumlularıyla olan sıkı ilişkilerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu etkileri olarak yansımaları amacıyla yürüttükleri birincil ilişkileri, önemli gün kutlamalarını, davetler düzenleme ya da kilit paydaşların davetlerine katılımı, hediyeleşme ilişkilerini, misafirperverlik (ağırlama) ilişkilerini kapsamaktadır. Bunların dışında örgüte zarar dokunabilecek kimseler, organizasyonun rakiplerinin kimler olduğu, toplumda belirleyici olabilecek kanaat önderleri, piyasa da etkili köşe yazarları, topluma yön veren önemli şahıslar vb. hakkında detaylı güncel veriler toplanması da bu uygulamalar içerisinde değerlendirilebilir.

4. Halkla İlişkiler Akademisyenlerinin Kişisel Etki Modeli Üzerine Değerlendirmeleri

Türkiye’de kişisel etki modeli ile ilgili literatür tarandığında alanda sadece iki çalışmanın olduğu görülmektedir. İlk çalışma Becerikli’nin “Uluslararası Halkla İlişkiler Eğitiminde Yeni Bir Bakış Açısı: Kişisel Etki ve Kültürel Yorumlamacı Modelin Katkıları Üzerinden Türkiye’deki Alan Müfredatlarına İlişkin Bir Değerlendirme” (2008) isimli çalışmasıdır.

Türkiye’de yapılan ikinci çalışma ise Akdağ ve Güner Koçak’ın “Bibliometric Analysis on Personal Influence Model as Public Relations Model” (2018) isimli çalışmasıdır. Akdağ ve Güner Koçak, uluslararası literatürde kişisel etki modeli ile ilgili yapılan çalışmaların ele aldığı konuları, modelin eleştirildiği noktaları ve kişisel etki modeliyle ilgili sonrasında yapılabilecek çalışmalar için bir bibliyometrik analiz yapmışlardır.

Sriramesh’in “kişisel etki” kuramı, halkla ilişkiler uygulamalarında ülkelerin kültürlerinin etkisini gözler önüne sermektedir. Halkla ilişkiler, ister kurum içinde olsun ister kurum dışında olsun gerek toplumun kültüründen etkilenmekte, gerekse örgüt kültürüyle toplumsal kültüre etkide bulunabilmektedir. Türkiye, coğrafi ve kültürel özellikler bakımından 7 bölgeye ayrılmıştır. Bu 7 bölge de kendi içerisinde farklı kültürel özellikler taşımaktadır. Türkiye’nin kültürel zenginliği, insan ilişkilerine ve iletişimine de yansımaktadır. Halkla ilişkiler çalışmaları da bu kültürel özelliklere göre şekillenmektedir. Bu çalışma, Türkiye’deki halkla ilişkiler akademisyenlerinin bilgi birikimlerinden faydalanılarak, kişisel etki modelinin halkla ilişkiler faaliyetlerinde kullanılıp kullanılmadığının tespit edilmesi yönelik genel bir görüşün ortaya koyulması açısından önem taşımaktadır.

Nitel yöntemlerde en yaygın kullanılan veri toplama tekniklerinden birisi mülakatlardır. Mülakatlar da kendi içerisinde gruplara ayrılmaktadır. Yapılandırılışlarına göre, felsefi ve disiplinler yönelime göre ve odak grup görüşmeleri olarak sınıflandırılabilir. Yapılandırılışlarına göre mülakatlar; tam yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakatlar olmak üzere de kendi içerisinde ayrılmaktadır. Tam yapılandırılmış mülakatlarda sorular ve soru sayıları önceden belirlenerek, demografik değişkenler hakkında bilgi toplanmak amaçlanır. Yarı yapılandırılmış mülakat soruları özellikleri itibarıyla diğer mülakat türlerine göre daha esnek bir yapıya sahiptir, katılımcılardan spesifik verilerin toplanması amaçlanır ve görüşmenin büyük bir kısmı açıklığa kavuşturulması istenen sorulardan oluşur. Yapılandırılmamış mülakatlar ise, açık uçlu sorulardan oluşan, esnek ve açıklayıcı olan, araştırmacının araştırma yaptığı fenomen hakkında detaylı bilgisinin olmadığı ve temel amacın daha sonraki görüşmeler için sorular hazırlamayı öğrenmek olduğu mülakat türüdür (Merriam, 2017, s.87-91).

Görüşmelerin yürütüleceği kişiler de belirli kriterlere göre değerlendirilmektedir. Görüşülmek istenen kişiye göre görüşmeler; önderler, uzmanlar ve halk ile yapılanlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Önderlerle yapılan görüşmeler, genellikle geniş kitleleri ilgilendiren belli konularda oluşan ana görüşlerin ve sorunların ortaya çıkarılması ya da belli bir araştırma için izin alma vb. amaçlarla yapılır. Uzman kişilerle yapılan

görüşmelerde, belli uzmanlık alanlarında, ayrıntılı teknik bilgi toplanır. Halk ile yapılan görüşmelerde ise, belli konularda genel bilgi, tutum ve davranışların öğrenilmesi amaçlanır (Karasar, 2019, s. 212).

Çalışma kapsamında, Türkiye’de halkla ilişkiler alanında eğitim veren akademisyenlerin algılarını, deneyimlerini, bilgi birikimlerini birinci ağızdan elde edilen veriler çerçevesinde anlamlandırmak amacıyla uzman görüşme analizi ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak betimleyici bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada evren, Türkiye’de faaliyet gösteren 41 üniversitenin iletişim fakültelerinde halkla ilişkiler ve tanıtım/ halkla ilişkiler ve reklamcılık/ reklamcılık ve halkla ilişkiler bölümlerinde görev yapan, akademik ünvanı Profesör, Doçent, Doktor Öğretim Üyesi ve ders verme yeterliliğine sahip olan akademisyenlerden oluşmaktadır.

2019 verilerine (YÖK, 2019) göre Türkiye’deki devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinde 76 Profesör Doktor, 92 Doçent Doktor, 84 Doktor Öğretim Üyesi ve 27 Öğretim Görevlisi bulunmaktadır. Araştırmada görüşülen akademisyenler, olasılıksız örneklem kapsamında kota örnekleme ve amaçsal örnekleme tekniklerine göre seçilmiştir. Olasılıksız örnekleme tekniğinde, örneklem kapsamında araştırılacak olan birimler, araştırmanın amacına uygun olarak, belirli kriterler göz önünde tutularak kasıtlı olarak seçilmektedir (Taylan, 2015, s. 74). Kota örneklemede araştırmacının araştırma evreninden belirli özellikleri, ortak özellikleri olanları gruplandırması ve bunlardan belli bir sayıya ulaşıncaya kadar örneklem almasıdır (Aziz, 2015, s. 54). Amaçsal örnekleme de araştırmacının edindiği bilgilere göre araştırmanın amacına en uygun olduğunu düşündüğü, belirli yerler, kişiler ya da olayların kasıtlı olarak seçildiği örnekleme türüdür (Taylan, 2015, s. 79). Örneklem bir araştırma için büyüklüğü dikkate alındığında ise, Creswell nitel araştırmalarda belirlenen örneklem büyüklüğünün araştırmanın doğasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Creswell gözden geçirdiği pek çok nitel araştırmaya göre, anlatı araştırmalarında bir veya iki, fenomenoloji üç ile on, kuram oluşturma yirmi ile otuz kişiyi incelemeyi içerebileceğini belirtmektedir. Verilerin doygunluğa ulaşmasının yani verilerin toplanmasıyla ilgili yeni bakış veya özellikler ortaya çıkmadığında veri toplama sürecinin sonlandırılabilirliğini belirtmektedir (2017; s. 189). Araştırma kapsamında 41 iletişim fakültesinden 21 akademisyenle görüşülmüştür. Akademisyenlerin halkla ilişkiler bölümlerinde çalışmasına dikkat edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında verilerin güvenilirliği ve geçerliliğini sınamak adına akran değerlendirilmesi yapılmıştır. Halkla ilişkiler alanındaki akademisyenlere sorular önceden gönderilerek anlaşılır olup olmadığı sınıanmıştır. Ardından soruların konuyu detaylıca ele alıp almadığının belirlenmesi adına farklı üniversitelerden öğretim üyelerine danışılmış ve soruların daha anlaşılır hale getirilmesi sağlanmıştır. Örneklem seçiminde her üniversiteye ulaşarak araştırma sahasının çeşitliliğinin yansıtılması amaçlanmıştır.

Betimsel türden bir analizin kullanıldığı bir araştırmada görüşülen bireylerden doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlik için önemli olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 270). Çalışma kapsamında katılımcıların görüşlerine doğrudan yer verilerek, elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan ilk görüşmede katılımcılara isteğe bağlı olarak isimlerine araştırmada yer verileceği ve istemeyenlerinde gerçek ad ve soyadlarına yer verilmeyerek “Katılımcı 1, Katılımcı 2 gibi” kodlamalar yapılabileceği belirtilmiştir. Görüşülen katılımcıların yarısının isimlerinin kullanılmamasını talep etmesi üzerine tüm görüşmeciler “Katılımcı 1-Katılımcı 2 vb.” kodlarıyla değerlendirilmiştir. Görüşülen akademisyenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında 11 kadın, 10 erkek akademisyenden oluşan homojen bir dağılım bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların akademik unvanlarına bakıldığında 3 Prof. Dr., 12 Doç. Dr., 4 Doktor Öğretim Üyesi ve 2 öğretim görevlisi bulunmaktadır.

Çalışmanın bilimsel etiğe uygunluk belgesi Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Etik Kurul Komisyonundan 23.12.2020 tarihinde 2020.22.346 sayılı karar ile alınmıştır.

5. Bulgular ve Değerlendirme

Kişisel etki modelinin uygulamaları çalışmanın literatür kısmında da tartışıldığı üzere, halkla ilişkiler uzmanlarının, kilit paydaş olarak adlandırılan söz sahibi gazetecilerle, hükümette çalışan kamu görevlileri, eski diplomatlar, aktivistler, stk sorumlularıyla olan sıkı ilişkilerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu etkileri olarak yansması amacıyla yürüttükleri birincil ilişkileri, önemli gün kutlamalarını, davetler düzenleme ya da kilit paydaşların davetlerine katılımı, hediyeleşme ilişkilerini, misafirperverlik (ağırlama) ilişkilerini kapsamaktadır. Bunların dışında, örgüte zararı dokunabilecek kimseler, organizasyonun

rakiplerinin kimler olduğu, toplumda belirleyici olabilecek kanaat önderleri, piyasa da etkili köşe yazarları, topluma yön veren önemli şahıslar vb. hakkında detaylı güncel veriler toplanması da bu uygulamalar içerisinde değerlendirilebilir.

5.1. Kilit Paydaşlarla İlişkiler

Kişisel etki modelinde tanımlanan kilit paydaşlar, uzun vadede örgütün çıkarları için yardım talep edilebilecek nüfuzlu kimselerdir. Gazeteciler, hükümette çalışan kamu görevlileri, eski diplomatlar, aktivistler, stk sorumluları gibi kimselerden oluşmaktadır. Bu kilit paydaşlarla ilişkilerin kurulup, sürdürülebilmesi için halkla ilişkiler uygulayıcılarının önemli bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Kilit paydaşlarla ilgili önemli gelişmeleri takip etmek, düzenledikleri davetlere katılım (doğum, ölüm-taziye, evlilik seramonileri vb.), toplantılar, yemek ve gezi organizasyonları düzenlemek uygulayıcıların birincil ilişkiler kurması için gerekli faaliyetlerdendir. Bu bağlamda görüşmecilere halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarısında kilit paydaşlarla birincil ilişki kurmanın önemi sorulmuştur. Görüşmecilerin tamamı “kilit paydaşlarla birincil ilişki kurmanın halkla ilişkiler faaliyetlerinde yadsınamaz bir önemini olduğunu” belirtmişlerdir. Görüşmecilerden bir kısmı birincil ilişkileri kilit paydaşlarla oluşturulan güven temelli iletişim üzerinden ele almışlardır.

Bu kapsamda görüşmecilerden Katılımcı 3, hedef kitlenin öncelikle güven duydukları kişilerin görüş ve fikirlerini dikkate alacaklarını ancak kilit paydaşların da güven duyulan kişiler içerisinde yer alabileceğini işaret etmektedir. Katılımcı 20’de, hedef kitlenin mesajları güvendikleri kişilerden almalarının mesajların etkisini arttıracığını ve bu sebeple birincil ilişki kurulan kilit paydaşların ve kanaat önderlerinin halkla ilişkiler uygulamasının başarısını etkileyen önemli bir kriter olduğunu belirtmektedir. Katılımcı 10’da halkla ilişkiler de kurulacak ilişkilerde güven ve samimiyet unsurlarının altını çizmektedir.

Görüşmecilerden bir kısmı “kilit paydaşlar ve kanaat önderleri ile kurulan ilişkilerin kurumun itibarı için de önemli olduğunu” belirtmektedirler:

Katılımcı 1, kanaat önderleri, bürokratlar ve gazetecilerin hedef kitleyle kurdukları sürdürülebilir iletişimin kurumun itibarı açısından da önemli olduğunu ve bu kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurmanın önemini vurgulamaktadır. Katılımcı 12’ye göre ise, bu kilit paydaşların kurumların etkinliklerinde yer almasının yürütülen uygulamanın haber değerini yükselterek böylece kurumun medyada görünürlüğünü arttıracaktır. Ayrıca kriz anlarında ilk ve doğrudan temas kurulabilmesi açısından önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Katılımcı 15 tecrübelerinden yola çıkarak haber yayınlatabilmek, bilgi ya da belgeye ulaşmak için kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurmanın oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.

Katılımcı 14 ve Katılımcı 18, birincil paydaşlarla kurulan ilişkilere kuramsal açıdan yaklaşarak bir açıklama getirmiştir: Buna göre Katılımcı 14’ün belirttiği “iki aşamalı akış modelinde” toplumda güvenli ve saygıdeğer bir kişinin genellikle kanaat önderinin etkisinin ve “gündem belirleme modelinde” olduğu gibi insanların ne hakkında konuşacaklarına ve gerçekleri ne olarak düşüneceklerinin, kuracaklarının medya tarafından belirlenmesi açısından değerlendirildiğinde halkla ilişkiler uygulamalarının çıktılarının haber olarak yayınlanması için ya da kuruma zarar verebilecek olumsuz bir bilginin ortadan kaldırılması için birincil ilişkilerin yürütüldüğü gazetecilerin ve editörlerin etkisi oldukça önemli olmaktadır. Benzer bir şekilde hedef kitlenin güvenini tesis etme noktasında iki aşamalı akış modelinde olduğu gibi kanaat önderleriyle işbirliğinin yapılması kurum ya da işletmeye olan bakış açısında etkili olacaktır. Katılımcı 18 kanaat önderleri, gazeteciler, hükümet yetkilileri, stk sorumluları, eski diplomatların birer eşik bekçisi olarak hedef kitle ile kurum, işletme arasında bir köprü vazifesi görerek ilişki ağlarını oluşturduklarını belirtmektedir.

Katılımcılardan bir kısmı “halkla ilişkiler uygulayıcılarının birincil hedef kitleyle ilişki kurulmasını kuruma ya da işletmeye sağlayacağı avantajlar çerçevesinde” değerlendirmiştir: Katılımcı 17 kurumun toplumsal meşruiyet elde etmesinde ve sürdürülmesinde birincil paydaşlarla uzun vadeli ve kalıcı ilişkilerin kurulmasının önemini altını çizmektedir. Katılımcı 8’e göre birincil ilişkiler sayesinde daha çok hedef kitleye ulaşmak söz konudur ve ayrıca kilit paydaşlarla ilişki kurulmasıyla halkla ilişkiler faaliyetlerinin daha başarılı olacağını ifade etmektedir.

Katılımcı 9 ise tarihsel olarak Türkiye'deki büyük işletmelerin/holdinglerin halkla ilişkiler müdürlerinin gazeteci temelli olduklarını ve bu kimselerin kuracakları birincil ilişkilerin stratejik bir öneminin olduğunu, işletmelerin o dönemlerde bu durumun farkında olduklarını belirtmiştir.

Görüşmeciler farklı açılardan yaklaşım ele almalarına karşın her biri "halkla ilişkiler uygulamalarında birincil ilişkiler kurulmasının önemli olduğunu ve faaliyetlerin başarısını etkilediğini" belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak görüşmecilere, Türk toplumundaki halkla ilişkiler faaliyetlerinde kilit paydaşlarla birincil ilişki yürütülüp yürütülmediği sorulmuştur. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu "halkla ilişkiler faaliyetlerinde kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulduğunu" ifade etmişlerdir.

Katılımcı 2 ve Katılımcı 21, hedef kitleyle ilişki kurabilmenin temel koşulunun birincil ilişki kurmaktan geçtiğini belirtmekte, paydaşların kendilerine değer verildiğini hissetmek istediklerini ve birincil ilişkilerle samimiyetle daha iyi bir iletişimin kurulabileceğini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden bir kısmı (Katılımcı 4, Katılımcı 6, Katılımcı 8, Katılımcı 19) kilit paydaşlarla birincil ilişki kurabilmek için kurumsallık ve profesyonelliğin gerekliliğinin altını çizmiştir.

Görüşmecilerin ifadeleri değerlendirildiğinde profesyonel, kurumsal, büyük olarak adlandırdıkları işletmelerin birincil ilişkileri daha küçük ve yerel işletmelere oranla daha iyi yürüttükleri kanaati ortaya çıkmaktadır. Katılımcı 4'ün belirttiği "bu işlerde başarılı olan", Katılımcı 6'nın belirttiği "kurumsal işletmeler", Katılımcı 8'in belirttiği "bütçe olarak büyük kurum ve kuruluşlar" ifadeleri kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurmanın profesyonel olarak yürütülmesi gereken faaliyetler olduğunu işaret etmektedir. Katılımcı 19 ise, kilit paydaşlarla kurulan ilişkilerin örgütsel birçok kritere göre işletmelerden işletmelere farklılık gösterebileceğini belirtmektedir.

Görüşmecilerden bazıları "Türkiye'de yürütülen halkla ilişkiler uygulamalarında kilit paydaşlarla yeterince birincil ilişki kurulmadığını" belirtmektedir:

Katılımcı 1 birincil ilişkilerin sadece kurumun faaliyetlerinde kurulduğunu ve onun ötesine gidemediğini belirtmekte ve yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı 17 bu konudaki yetersizliği eleştirmekte ve bu sebeple halkla ilişkiler alanının teknik bir uygulama alanına döndüğünü belirtmektedir. Katılımcı 17'ye göre halkla ilişkiler uygulamalarıyla medyada görünür olmak, kilit paydaşlarla birincil ilişki kurmaktan daha çok tercih edilmekte ve bu sebeple halkla ilişkiler teknik bir uygulama alanına dönüşmektedir. Katılımcı 11'de kurumların birincil ilişki kurmaktan özellikle gazetecilerin çıkarlarını gözetmek şeklinde algılandıklarını ve gazetecilerinde her şeyi bu sebeple gözdardı edebileceğini sanıldıklarını belirterek aslında halkla ilişkiler uygulayıcılarının kilit paydaşlarla birincil derecede ilişki kurma konusunda yetersiz olduklarını vurgulamaktadır.

Katılımcı 14' de, Katılımcı 17'nin belirttiği Türkiye'de kilit paydaş olarak özellikle gazetecilerle ilişki kurulduğunu belirtmektedirler. Katılımcı 18 ise Türkiye'de halkla ilişkiler uygulamalarında kilit paydaşlarla birincil ilişkilerin yanlış ve etik olmayan yöntemlerle kullanılabildiğini belirtmektedir.

Benzer şekilde görüşmecilerin bir kısmı da (Katılımcı 9, Katılımcı 20, Katılımcı 12) halkla ilişkiler uygulamalarında kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulabileceğini ancak bunun etik olmayan yöntemler çerçevesinde kullanılmasının yanlış olacağına dair endişelerini belirtmektedirler.

Görüşmecilerin etik olmayan unsurlarla ifade etmeye çalıştıkları, kilit paydaş olarak gruplandırılan kesimin taraflı, sübjektif, olayların üstünün örtülmesine destek veren, hatta katılımcı 18'in de belirttiği gibi halkla ilişkiler uygulamalarında araştırmaya, planlamaya ve uygulamaya yeterince önem vermeden doğrudan birincil ilişkilerle başarılı olma çabası olarak ifade edilebilir.

Kişisel etki modeli uygulamalarında belirleyici olan kilit paydaşlarla birincil ilişkiler, halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesinde oldukça önemli bir unsurdur. Kişisel etki modeline göre halkla ilişkiler faaliyetleri sadece kriz dönemlerinde kurumla ilgili olumsuz bilgilerin düzeltilmeye çalışılması ve bu kapsamda kurumun kendi lehine haber yapılmasını kapsamamaktadır. Uzun vadede toplumda benimsenen, desteklenen ve örnek alınan, görüş ve fikirlerine önem verilen ve kilit paydaş olarak tanımlanan bu kimselerle kurum ve kuruluş ile ilgili uzun vadede temas kurulması, örgütün yürüttüğü toplumsal, kültürel ve sosyal faaliyetlerde başarılı olmasına katkı sağlayacaktır. Kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulması aynı zamanda kurumla ilgili olumsuz bir haber ortaya çıktığında doğrudan kuruma destek verecek taraftarların oluşmasını sağlayacaktır. Ancak bazı görüşmecilerin belirttiği gibi halkla ilişkiler faaliyetleri profesyonel bir şekilde yürütülmeden, halkla ilişkiler uygulayıcıları üstlerine düşen

sorumlulukları yerine getirmeden bu birincil ilişkilere güvenerek medyada yer almak, hedef kitle de olumlu bir izlenim oluşturmaya çalışmak gibi çabalar hem kuruma hem de kilit paydaş olarak adlandırılan kimselere zarar verebilir.

5.2. Önemli Günlerin Kutlanması, Davetler ve Hediyeleşme İlişkileri

Kişisel etki modeline göre, kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulmasının yanında önemli günlerin hatırlanması, hediyeleşmeler, davetler düzenlemek ve misafirperverlik ilişkileri yürütmek, rakipleri ve kamuoyunu araştırmak gerekmektedir. Önemli günlerin kutlanması, davetler ve hediyeleşme ilişkileri kilit paydaşlarla birincil ilişki kurulmasında önemli bir etkidir. Bu kapsamda görüşmecilere öncelikle halkla ilişkilerde bu faaliyetlerin yürütülmesinin ne ifade ettiği sorulmuştur. Görüşmecilerin tamamı önemli günlerin kutlanmasının, davetler ve hediyeleşme ilişkilerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu bir etkisinin olacağını belirtmişlerdir. Görüşmecilerden bir kısmı “önemli gün kutlamaları, davetler ve hediyeleşme ile gerek kurum içi çalışanlar gerekse hedef kitlenin önemsendiğini ve kendini daha değerli hissettiğini ve böylece daha sıcak ve samimi ilişkiler kurulabildiğini” belirtmektedir.

Katılımcı 1’e göre bu tarz uygulamalar, bütün hedef kitleyi kapsayıcı şekilde yürütülmelidir ve doğum günleri, hastalıklar, ölümler, insanların acılarını paylaşma gibi olgular bireyleri daha değerli ve mutlu etmektedir. Katılımcı 20’ye göre bu etkinliklerle özellikle çalışanların motivasyonları ve aidiyet duyguları artmaktadır. Katılımcı 15, bu etkinliklerle ilişkilerin sıcak ve samimi tutulacağını belirtmektedir.

Önemli gün kutlamaları, davetler ve hediyeleşme ilişkileri aynı zamanda kurumsal iletişimin pekiştirilmesi, kurumsal kimlik ve imaj açısından da önemlidir. Bu kapsamda Katılımcı 2 bu uygulamaların yeterince iyi yönetilmediğini, halkla ilişkiler politikaları bağlamında hedef kitleyle iletişim kurulabileceğini ancak henüz o seviyede olunmadığını belirtmektedir. Katılımcı 8, bu tarz etkinliklerle kurum kültürünün pekiştirileceği, kurumun bilinirliğinin artırılarak kurum kültürüne ve imajına yönelik olumlu çıktılar elde edileceğini ifade etmektedir. Katılımcı 10’da bu etkinliklerin kurumsal imaj ve itibar açısından önemli olduğunu belirtirken, Katılımcı 6 ise paydaşlarla ilişkilerin olumlu yönde iyileştirilmesine ve bu ilişkilerin sürekliliğini sağlamaındaki etkilerine dikkat çekmektedir.

Katılımcı 12 ise, bu etkinlikleri Türk kültürünün toplumsal ritüelleri olarak değerlendirmekte ve bu uygulamalara yüklenen anlamların toplumsal çevre, sosyo-kültürel yapı gibi unsurlara göre farklılık gösterebileceğini vurgulamaktadır.

Görüşmecilerin bir kısmı, “önemli günlerin kutlanması, davetler ve hediyeleşme ilişkilerinin hem bireysel hem de kurumsal olarak sağlayacağı katkılar dışında, bu ilişkiler doğru ve dozunda ayarlanmazsa etik ile ilgili bir takım kaygıların ve problemlerin ortaya çıkabileceğini” belirtmektedirler.

Katılımcı 3, bu ilişkilerin etik kuralların dışına taşıtığında ilişki kurulan insanların kaybedilmesi ve örgütsel amaçlar bağlamında etik kodların dışına çıkılmasına sebep olabileceğini; Katılımcı 9 kilit paydaşlarla özellikle hediyeleşme ilişkilerinin etik olmadığını çeşitli Stk ve derneklerin “iletişim ve medya ilişkileri yönetiminde mesleki ilkeler belgesi” olduğunu ve bu kapsamda “çıkart birliği oluşturma, ödüllendirme, rüşvet gibi unsurlardan” dolayı hediyeleşme ilişkilerinin yasak olduğunu ancak küçük çaplı hediyelerin bu yasak kapsamından çıkarıldığını belirtmektedir. Katılımcı 18 bu uygulamaların dozunun doğru ayarlanmadığını, Katılımcı 19 ise hediyeleşme ilişkilerinin, medya ile ilişkilerde manipülasyon amaçlı kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcı 21 ise hediyeleşme ilişkileri kapsamında kurum ya da kuruluşların büyük bütçeler harcayarak kuruma zarar vermemeleri gerekliliğini vurgulamaktadır.

Kişisel etki modeli ile ilgili eleştirel çalışmalar incelendiğinde hediyeleşme ilişkilerinin ve bu tarz uygulamaların rüşvet ve kayırma olarak değerlendirilebildiği görülmektedir (Akdağ & Güner Koçak, 2018, s. 24-30). Ancak Türk kültüründe bakıldığında hediyeleşme kültürel bağlamda oldukça önemlidir. Doğumlarda (altın, bebek malzemeleri vb.), düğünlerde (altın, para, ev eşyaları vb.) hatta ölümlerde (yiyecek, içecek, çay, şeker vb.) bile sembolik hediyeler verilebilmektedir. Buradan da hediyeleşme ilişkilerinin farklı kültürlerde farklı açılardan değerlendirilebilmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu bağlamda görüşmecilere “Türk kültüründeki hediyeleşme ritüeli farklı toplumlarda nasıl değerlendiriliyor olabilir?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmecilerden bir kısmı (Katılımcı 18, Katılımcı 15, Katılımcı 7) Türk toplumundaki hediyeleşme ritüelinin farklı toplumlarda da benzer anlamlar taşıyacağı ve herhangi bir farkın olmayacağını belirtmişlerdir.

Görüşmecilerden bir kısmı “hediyeleşme ilişkilerini, kültürel dinamikler ve inanç bağlamında” ele almıştır. Buna göre yapılan kıyaslamalarda, Batı toplumlarında kapitalist sistemin insanları tüketime yönlendirdiğini ve hediyeleşme ilişkilerinin metalarla değer aktarımı olarak geliştiği, ancak Türk toplumu ve Doğu toplumu olarak tanımlanan ve özellikle İslam dinine mensup toplumların hediyeleşme ilişkilerine zekat, sadaka ve sünnet bakış açısıyla yaklaştıklarını belirtilmektedir:

Katılımcı 1 ve Katılımcı 2 Batılı toplumların kapitalist yapıdan etkilendiğini ve bu durumun hediyeleşme ilişkilerini etkilediğini belirtmektedirler. Katılımcı 1’e göre Batılı toplumlar faydacı bakış açısına sahip olduklarını ve hediye olarak sunulan her şeyin tek bir anlamı ifade edeceği kanısında olduklarını ve hediye almaktan hoşlanırken karşılığında hediye vermekten hoşlanmadıklarını belirtmektedir. Ancak Türk toplumunda ve daha Doğu’ya doğru gidildikçe özellikle inancın etkisiyle aile, değerler, sadaka gibi unsurların hala etkisini koruduğunu ifade etmektedir. Katılımcı 2, Katılımcı 1’den farklı olarak kapitalizmin tüm toplumları etkilediği ve günümüzde hediyeleşme ilişkilerinin birer gösteriye döndüğünü, zekat olgusunun geçmişteki meşruiyet değerleri ile bugünkü değerlerin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Katılımcı 20, Batı toplumlarında hediyeleşme ilişkilerinin değer aktarımından ziyade nesnelere değış tokuşu haline geldiğini ama Türk ve Doğu kültürlerinde hediyeleşmenin akrabalık, bağlılık, aile olma duygularını yönlendiren ritüeller olarak korunduğunu belirtmektedir.

Katılımcı 12’de hediyeleşme ilişkileri açısından Türk toplumu ve Doğu toplumlarının benzerlik gösterdiğini, Batı toplumlarında ise hediyeleşmenin önemsenmediğini belirtmektedir.

Bu görüşlerin yanında katılımcılardan bir kısmı (Katılımcı 6, Katılımcı 9, Katılımcı 14) hediyeleşme ilişkilerinin farklı kültürlerde etik olmayan bir davranış olarak değerlendirilebileceği hatta rüşvet olarak algılanabileceğini ifade etmişlerdir.

Görüşmecilerin ifadeleri değerlendirildiğinde öncelikle kimselere hediye verileceği, bu kişilerle olan ilişkinin yakınlık derecesi, alınacak kararlarda bu hediyeleşme ilişkilerinin etkisi gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Ancak Katılımcı 6’nın belirttiği “hediyeleşme ilişkilerinin doğu kültürlerinde rüşvet olarak değerlendirilmesi” ifadesine bakıldığında, kişisel etki modeli ile yapılan çalışmalarda genellikle batı toplumlarında ve kültürlerinde kişisel etki modeline etik olmayan unsurlar (rüşvet, kayırmacılık vb.) açısından yaklaşıldığı, Doğu toplumlarında ve kültürlerinde hediyeleşmenin gündelik hayat içerisinde yeri bulunan bir unsur olduğu hatta İslamiyet inancına göre de hediyeleşmenin dini bir ritüel olarak ele alınabileceğini belirtmek gerekir. Ancak hediyelerin maddi boyutu yükseldikçe etik olmayan davranışlara yönelik bu kaygılar ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda görüşmecilere “verilen hediyelerin maddi boyutu ilişkilerin doğasını etkiler mi?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmecilerin büyük bir kısmı etkileyeceği kanaatindeydi. Etkileyeceğini belirten görüşmecilerin bir kısmı olumsuz olarak etkileyeceğini, bir kısmı ise olumlu olarak etkileyeceğini belirtmiştir. Hediyelerin maddi boyutunun ilişkileri olumsuz bir şekilde etkileyebileceğini belirtenlerin üzerinde durdukları ilk husus bu hediyelerin rüşvet olarak algılanabileceği, diğer bir husus ise birincil ilişkilerin çıkar ilişkileri üzerine inşa edilebileceğine dair duydukları kaygıdır:

Katılımcı 2 ve Katılımcı 1 özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında verilen hediyelerin maddi boyutlarının yüksek olması durumunda bunun rüşvet olarak algılanabileceğini ve sonrasında ilişkilerin sorunlu bir hal alabileceğini belirtmektedir. Katılımcı 20 ise medyanın insanlara değerli ürün hizmet kullandıklarında daha değerli olacaklarına dair düşünceleri empoze ettiği ve bu sebeple paydaşların yüksek maddi değere sahip hediyeler aldıklarında kendilerini iyi hissedebileceğini ve bu durumda çıkarıcı ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olabileceğini belirtmektedir.

Katılımcı 20’nin görüşüne paralel olarak Katılımcı 12’de, medya ve iletişim teknolojilerinin kişilere “kalabalıklar önünde daha görünür olma” görüşünü aşıladığı için kültürel değerlerde kırılmalar olduğunu ve verilen hediyelerin maddi boyutlarıyla değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

Görüşmecilerden bir kısmı ise “hediyelerin maddi boyutunun ilişkilerin doğasını olumlu etkileyeceği, hediyelerin maddi boyutu arttıkça hediye alanların daha değerli olduğunu ve önemsendiğini düşüneceği” kanısındadır:

Katılımcı 19 özellikle Türk kültüründe hediyeleşmenin ihtiyaçları karşılama ve işlevsellik açısından ilerlediğini, kurumsal olarak da bu şekilde ilerleyebileceğini, Katılımcı 7 maddi boyutun ön planda olmadığını, Katılımcı 5, hediye maddi boyutundan ziyade hediye verilecek kişinin bireysel özelliklerine göre verilen hediyelerin aidiyeti geliştireceğini, Katılımcı 14 ise maddi değeri düşük bir hediye verildiğinde

paydaşların kendilerine değer verilmiyor hissine kapılma riski olduğundan maddi boyutun ilişkiyi olumlu olarak etkileyebileceğini ifade etmektedir.

Görüşmecilerin bir kısmı (Katılımcı 21, Katılımcı 18) ise “verilen hediyelerin maddi boyutundan ziyade manevi boyutunun daha değerli olabileceği” kanaatindedir:

Katılımcı 21 verilen hediyelerin maddi değerlerinin yüksek olmasının paydaşlar tarafından rüşvet olarak anlaşılabileceğini bu sebeple manevi değeri olan hediyelerin daha makul olacağını belirtmektedir.

Kişisel etki modeline göre kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulması için önemli günlerin kutlanması, davetler ve hediyeleşme ilişkileri oldukça önemlidir. Fakat bu uygulamalar kültürlerden kültürlere farklı değerlendirilebilmekte ve bazı toplumlarda olağan karşılanan durumlar farklı toplumlar tarafından olumsuz bir bakış açısıyla eleştirilebilmektedir. Özellikle hediyeleşme ilişkilerinin ve bu ilişkilerin maddi boyutunun halkla ilişkiler uygulamalarında etik olmayan davranışlara evrilmesi gibi bir problem ortaya çıkabilmektedir.

5.3. Toplumsal Ritüeller ve Misafirperverlik İlişkileri

Kişisel etki modelinin önemli uygulamalarından birisi de misafirperverlik/ ağırlama ilişkileridir. Ağırlama ilişkilerinin genel amacı, önemli karar alma noktalarında gazeteciler veya diğer kilit noktalarda faaliyet gösteren bireylerle kalıcı bir ilişki kurmaktır. Ağırlama ilişkileri yürüten halkla ilişkiler uygulayıcıları, bağlantı kurulmak istenen kimselere hediyeler vererek, öğle yemeği veya akşam yemeği organizasyonları gerçekleştirerek bu kimselerin takdirini kazanmakta ve gerektiğinde organizasyon adına iyilik istemek için önemli bir kanalı açık tutmaktadırlar (Grunig vd.,1995, s. 180). Misafirperverlik ilişkileri sadece bir halkla ilişkiler uygulaması olarak değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir unsur olarak da değerlendirilebilmektedir. Türk kültürünün özellikleri değerlendirildiğinde misafirperver ve paylaşımcı bir yapısının olduğu bilinmektedir. Tarihteki Türk devlet yapısında görülen ahilik sistemi, kervansaraylar, hanlar hamamlar ve eski evlerdeki misafir odaları Türklerin misafirperverliğinin bir kanıtıdır (Toprak, 2019, s. 75). Bu kapsamda Türk kültüründeki toplumsal ritüellerin ve misafirperverlik ilişkilerin kişisel etki modelinin uygulamalarıyla örtüşüp örtüşmediğini değerlendirilmeye çalışılmıştır. Görüşmecilere ilk olarak Türk kültüründeki toplumsal ritüellerin (bayramlaşma, başarıların kutlanması için hediyeleşme vb.) halkla ilişkiler faaliyetlerini nasıl etkilediği sorulmuştur. Görüşmecilerden elde edilen veriler arasında en dikkat çekici yanıt Katılımcı 1’e aittir. Katılımcı 1, hediyeleşme ilişkilerinde belirttiği gibi Türk kültüründeki toplumsal ritüellerin belirlenmesinde inanç ve din faktörünün büyük rol oynadığını bu sebeple hediyeleşme, selamlaşma, ziyaretler vb. ritüellerin halkla ilişkilerde olumlu etkilerinin bulunacağını belirtmektedir.

Görüşmecilerin büyük bir kısmı “Türk toplumundaki kültürel ritüellerin halkla ilişkiler faaliyetlerine birçok açıdan olumlu etkilerinin olacağını” belirtmişlerdir:

Görüşmecilerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde kültürel dinamikler aracılığıyla halkla ilişkiler faaliyetlerinde iki yönlü iletişim gerçekleştirilerek (Katılımcı 4), iletişimdeki aksaklıklar ortadan kaldırılabileceği, kültürel dinamikler aracılığıyla faaliyet çeşitliliği artacağı gibi aidiyet bilinci ve örgütsel bağlılığın sağlanabileceği, kurum imajına olumlu etkide bulunacağı (Katılımcı 8, Katılımcı 16, Katılımcı 19), hedef kitleyle sürdürülebilir bir iletişim kurup, muhafaza edileceği ve sosyal ilişkileri güçlendireceği (Katılımcı 12), ritüellerin etkinlik yönetimi kapsamında çeşitlilik sağlayacağı (Katılımcı 6, Katılımcı 14), paydaş ilişkilerinin yürütülmesine katkı sağlayacağı yönünde görüşler bulunmaktadır.

Görüşmecilerden bir kısmı, “Türk toplumunda kültürel ritüellerin halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu etkilerinin bulunmasının yanında bu ritüellerden bir ya da birkaçının yetersiz ya da amacı dışında uygulandığında ortaya çıkabilecek sıkıntılara” değinmiştir:

Bu kapsamda Katılımcı 2, kültürel ritüellerin halkla ilişkilerin etkinlikleri için uygun zemin hazırladığını ancak halkla ilişkiler uygulayıcılarının bu konuda yetersiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre, özellikle hediyeleşme ilişkilerinde kamu alanında hediye alınıp verilecekse bunun başkaları tarafından rüşvet gibi etik dışı faaliyetler çerçevesinde değerlendirilebileceğine ve bunun kurumların ve hediye verilen kişilerin itibarlarında zedeleyici olacağına dair endişelerini dile getirmiştir. Katılımcı 9, kültürel dinamiklerin ilişkilere dinamizm getirdiğini ancak medya aracılığıyla Türk kültürünün de kapitalist sistemden etkilendiğini ve bu ritüellerin anlam ve işlevlerinden sıyrılarak samimiyetsiz bir hal aldığını belirtmektedir. Katılımcı 20, kültürel ritüellere uygun davranılmasının halkla ilişkilerde başarı sağlayacağını fakat bu ritüellerin birer

zorunluluk ve karşılıklılık olarak algılanmasının çeşitli sıkıntılar ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir. Katılımcı 18 ise özellikle hediyeleşme ilişkilerinde hediyelerin maddi boyutlarına dikkat edilmesi ve herkese hediye verilmemesi gerektiğini altını çizmektedir.

Görüşmecilere Türk toplumunun kültürel ritüellerinin halkla ilişkiler uygulamalarına etkisinin ardından, misafirperverlik ilişkilerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine etkisi sorulmuştur. Bu bağlamda görüşmecilerden bir kısmı “Türk toplumunda misafirperverlik ilişkilerinin halkla ilişkilere sağladığı ya da sağlayacağı avantajlar üzerinden değerlendirme yapmış”, bir kısmı ise “misafirperverlik ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini” bildirmiştir. Görüşmeciler, misafirperverlik ilişkilerinin halkla ilişkiler uygulamalarına sağlayacağı avantajları farklı boyutlarıyla değerlendirmişlerdir. Katılımcı 2 misafirperverlik ilişkileriyle birincil ilişkilerin geliştirilebileceğini ve hedef kitleyle daha samimi bir iletişim kurulabileceğini belirtmektedir. Katılımcı 12’ye göre de misafirperverlik ilişkileri kilit paydaşların beklentilerine yön vermekte ve ayrıca yürütülen faaliyetlerde olumlu bir etki oluşturmaktadır.

Katılımcı 4, misafirperverlik ilişkileri ile halkla ilişkiler uygulamalarında güven ortamının yaratıldığını, Katılımcı 6, bu ilişkiyle halkla ilişkiler faaliyetlerinde sürekliliği olan sosyal etki yaratılabileceğini, Katılımcı 8, Türk insanının misafirperverliği ve diyalog kurmaktan çekinmeyen yapısı sayesinde iletişimde zorluk çekmeyeceğini ve bu durumun da halkla ilişkiler faaliyetlerine avantaj olarak yansıtacağını, Katılımcı 10 ise misafirperverlik ilişkileri ile farklı kültürler üzerinde olumlu bir imaj oluşturulabileceğine değinmişlerdir.

Görüşmecilerden bir kısmı “Türk misafirperverlik ilişkilerinin yürütülme biçimini ve halkla ilişkiler uygulamalarında etkilerini ele alarak açıklamışlardır”: Katılımcı 20 misafirperverlik ilişkilerinin halk kültürünün önemli değerlerinden biri olduğunu, saygı ve hoşgörüteline dayandığını, misafiri rahat hissettirmenin, ikramların ve oluşabilecek yanlış anlaşılmalara önüne geçilmesinin önemini, halkla ilişkiler faaliyetlerinde de bu özenin gösterilmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Katılımcı 21, misafirperverlik ilişkilerinde olduğu gibi basın toplantılarında, basın gezilerinde, bir konuşmacı davet edildiğinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının aynı hassasiyetle davranması gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcı 15’de benzer bir şekilde Türk kültüründe misafirlere gösterilen özenin halkla ilişkiler uygulamalarında gösterilmesi gerekliliğinin, misafirlerin isteklerine öncelik verilmesinin, misafirleri memnun etmenin her şeyden önce geldiğinin altını çizmektedir.

Misafirperverlik ilişkilerinin hediyeleşme ilişkilerinde olduğu gibi farklı boyutlara çekildiği ve anlamının ve işlevinin farklılaştığını bu sebeple samimi olmadığını belirten görüşmeciler de bulunmaktadır: Katılımcı 9, Türk kültüründeki misafirperverlik ilişkilerinin diğer kültürlerle göre ayırt edici bir değer olduğunu fakat değişen toplum yapısı nedeniyle eskisi kadar yoğun sürdürülmediğini ve halkla ilişkiler bağlamında misafirperverlik ilişkilerinin çıkar temeline göre ilerlediğini ve bu açıdan halkla ilişkiler faaliyetlerinde misafirperverlik ilişkilerinin samimiyetsiz olduğunu belirtmektedir.

Kişisel etki modelinde, kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurmak, bu hedef kitleyle, önemli günlerin kutlanması, hediyeleşme ilişkileri, misafirperverlik/ağırlama ilişkilerini yürütmek gibi uygulamaların olduğunu belirtmişti. Ancak kişisel etki modeli kapsamında misafirperverlik ilişkilerini değerlendirebilmek için sadece halkla ilişkiler uygulamaları ile sınırlandırmak yanlış olacaktır. Çünkü halkla ilişkiler uygulamalarının hedef kitleleri faaliyetlerin amaçlarına göre farklı farklı olabilmektedir. Kişisel etki modelinin hedef kitlesi ise bir önceki bölümde tanımlandığı gibi kilit paydaş olarak tanımlanan gazeteciler, bürokratlar, kanaat önderleri, stk yöneticileri gibi gerek toplumda gerek bağlı buldukları kurum ve kuruluşlarda söz sahibi kimselerdir. Sorunun amacına ulaşabilmesi için sadece Türk toplumunda halkla ilişkiler uygulamalarında misafirperverlik ilişkilerini kültürel bağlamda ele alınması yeterli olmadığı için görüşmecilere halkla ilişkiler uygulayıcılarının kilit paydaşlarla yürüttükleri faaliyetlerdeki misafirperverlik ilişkileri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Bu kapsamda görüşmecilerin büyük bir kısmı, “uygulayıcıların kilit paydaşlarla yürütülen misafirperverlik ilişkilerinin kurum açısından olumlu sonuçlarının olacağını” belirtmiştir. Ayrıca kilit paydaşlarla yürütülen misafirperverlik ilişkilerinde uygulayıcıların taşıması gereken nitelikleri ve kurulacak ilişki yapısı üzerinde yoğunlaşan veriler de bulunmaktadır: Kilit paydaşlarla yürütülen misafirperverlik ilişkileri hakkında Katılımcı 2, kurum adına savunucular elde edileceğini ve kurumsal itibar açısından da önemli olduğunu, Katılımcı 6 kilit paydaşların desteğinin alınabileceğini, Katılımcı 12 ise kilit paydaşların kurum sözcülüğü adına olumlu izlenimlerinin olmasının kuruma katkı sağlayacağını belirtmektedirler.

Görüşmecilerden bir kısmı, “kilit paydaşlarla yürütülen misafirperverlik ilişkilerinde uygulayıcıların sahip olması gereken bir takım niteliklerin bu ilişkinin başarılı bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayacağını” belirtmişlerdir. Katılımcı 8, kurumu temsil edebilmesi adına uygulayıcının, bir iletişimci olarak niteliklerinin iyi olması gerektiğini ve misafirperverliğini bu kişisel donanım ve yeteneklerine göre yürütmesi gerektiğini belirtmektedir. Katılımcı 15 uygulayıcıların kilit paydaşlarla sürdürülebilir bir ilişki kurabilmesi için, sıcak ve samimi bir ilişki kurulmasını önermektedir. Katılımcı 16 misafirperverlik ilişkilerinde, uygulayıcıların hata payını sifra indirecek ve memnuniyet düzeyi yüksek planlamalar yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı 4 ise kurulacak ilişki yapısı olarak samimiyet ve dürüstlük unsurlarına dikkat çekmektedir.

Görüşmecilerden bir kısmı ise “hediyeleşme ilişkilerinde olduğu gibi etik hususlara dikkat edilmediğinde olumsuz sonuçlarla karşılaşılacağı konusunda kaygılarını belirtmişler ve bu sebeple hedef kitle ayırımının bir çıkar ilişkine dönüşeceğini, uygulayıcıların bu kişiler için abartılı davranış ve uygulamalarda bulunabileceği ve ilerleyen süreçlerde de bir zorunluluk haline dönüşebileceği hususundaki endişelerini” paylaşmışlardır. Bu kapsamda görüşmecilerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde, Katılımcı 14 misafirperverlik ilişkilerinde etik boyutun gözardı edilmemesi gerektiğini, Katılımcı 21 halkla ilişkiler uygulayıcılarının hedef kitle ayırmadan faaliyetlerini herkese aynı sorumlulukta yürütmesi gerektiğini, Katılımcı 9 hediyeleşme ilişkilerinde belirttiği gibi kilit paydaşlarla yürütülen bu ilişkilerin etik dışı olduğunu ve yürütülecekse de kamuya açık ve şeffaf olunması gerektiğini, Katılımcı 18 uygulayıcıların kilit paydaşların onayını ve beğenisini almak adına ciddiyeti kaybetmemesini, Katılımcı 5 ise misafirperverlik ilişkilerinin zorunluluk gibi algılanmasından duydukları endişeleri dile getirmektedirler.

Genel olarak değerlendirildiğinde misafirperverlik Türk toplumunun karakteristik özelliklerindedir. Bu kültürel unsurun halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu katkıları bulunmaktadır. Ancak hediyeleşme ilişkilerinde olduğu gibi yürütülen iletişim ve ilişkinin boyutunun etik bir çerçevede olması gerekmektedir. Görüşmecilerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde genel olarak Türk toplumunun bu karakteristik özelliklerinin halkla ilişkiler faaliyetlerinde olumlu yansımalarının olduğu kanaatinde buldukları görülmektedir. Halkla ilişkiler uygulayıcılarının kilit paydaşlarla yürüttükleri misafirperverlik ilişkilerinde (bir organizasyonda ağırlama, basın gezileri, basın toplantıları, yemekler, kurum veya işletme ziyaretleri vb.) ise etik hususlar dikkate alınarak, planlı olarak, herhangi bir yanlış anlaşılmaya fırsat vermeyecek şekilde, profesyonel anlamda bu ilişkilerin yürütülmesi gerekmektedir.

6. Sonuç

Halkla ilişkiler faaliyetlerinin amacına ulaşabilmesi, doğru hedef kitleye doğru mesajın verilebilmesi için ve başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için kültür kilit rol oynamaktadır. Kişisel etki modelinin temel varsayımı kültürün tüm iletişim süreçlerinde belirleyici ve yönlendirici olduğudur. Kişisel etki modelinin uygulamaları değerlendirildiğinde kurulan iletişim, misafirperverlik ilişkileri, hediyeleşme ilişkileri, önemli günlerde kutlama veya destek olma gibi unsurların kültürün dinamikleri içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Çalışmada akademisyenlerin kişisel görüş ve fikirlerine başvurulmuştur. Bu sebeple Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Etik Komisyonundan bilimsel etiğe uygunluk belgesi alınmıştır. Görüşmecilerin ifadelerine göre, kişisel etki modeli uygulamalarından önemli günlerin kutlanması, davetler ve hediyeleşme ilişkileri aracılığıyla hem iç hem de dış paydaşlarla daha sıcak ve samimi ilişkiler kurularak kurumsal iletişimin pekiştirileceği, kurumsal kimlik ve imaj açısından olumlu katkılar sağlayacağı ortaya çıkmaktadır. Ancak elde edilen veriler değerlendirildiğinde kişisel etki modeli uygulamalarından önemli günlerin hatırlanması, davetler ve hediyeleşme ilişkilerine yönelik görüşmecilerin fikirleri alındığında, genelinen önemli günlerin hatırlanması ve davetler konusunda bir endişe duymazken, hediyeleşme ilişkilerinin doğru ve kararında yapılmadığında etik dışı bir uygulama olarak hem kuruma hem de hediye verilen insanlara zarar verebileceği düşüncesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Hediyeleşme ilişkilerine duyulan kaygı neticesinde Türk kültüründe hediyeleşme ilişkilerinin dini inanç pratikleriyle desteklendiği, hediyelerin maddi boyutundan ziyade manevi boyutunun önemli olduğu, hatırlanmanın hedef kitleyi mutlu edeceği ve hedef kitlenin zihninde olumlu bir algı oluşturabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Görüşmecilerden elde edilen veriler çerçevesinde; hediyeleşme ilişkilerinin halkla ilişkiler uygulamalarında etkili olacağı ve çoğunlukla Batı toplumlarından farklılaşarak daha çok Doğu toplumlarıyla benzerlik gösterdiği, bu duruma en önemli etkenin kültürel dinamiklerin benzerliği

yani aile bağları, insan ilişkileri, değerler, inanç gibi unsurların önemli olduğu, Batı ile hem kültürel farklılıklar sebebiyle hem de kapitalist tüketim mantığı sebebiyle hediyeleşme ilişkilerinde farklılıklar olduğu, hediyelerin maddi boyutu yüksek olduğunda kilit paydaşlarla yürütülen ilişkilerin çıkar ilişkisine evrilebileceği ve bu paydaşlar tarafından rüşvet vb. gibi etik olmayan davranışlar olarak algılanabileceği, hediyelerin maddi değerlerinden çok manevi değerlerinin olması gerektiği gibi sonuçlarla karşılaşmıştır.

Kişisel etki modelinin uygulamalarından misafirperverlik ilişkilerinin Türk toplumunda kültürel bir ritüel olarak değerlendirildiği bu sebeple halkla ilişkiler uygulamalarına kolaylıkla entegre edildiği ve misafirlere gereken özen ve saygının gösterilmesi gerektiği hususunda görüşmecilerin büyük çoğunun hem fikir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Misafirperverlik ilişkilerinin sadece ağırlanan hedef kitlenin memnuniyeti ile sınırlı kalmadığını kurumun imajını ve itibarını arttırdığı, bilinirliğini arttırdığı hususunda da birçok katılımcı görüşlerini ifade etmiştir.

Kilit paydaşlarla yürütülen misafirperverlik ilişkilerinde, Türk toplumunda misafirperverliğin karakteristik bir özellik olmasından dolayı halkla ilişkiler faaliyetlerine olumlu katkılarının bulunacağı söylenebilmektedir. Ancak kilit paydaşlarla yürütülen bu ilişkiler profesyonel bir şekilde ve etik hususlara dikkat edilerek gerçekleştirilmelidir.

Kişisel etki modeli kapsamında elde edilen verilere göre halkla ilişkiler uygulamalarında kilit paydaşlarla birincil ilişkiler kurulmasının önemli olduğu ve faaliyetlerin başarısını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türk toplumunda halkla ilişkiler uygulayıcılarının kilit paydaşlarla birincil ilişki kurdukları ancak bu ilişkiler daha profesyonel ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesi gerektiği, bu konuda uygulayıcıların henüz yeterli olmadığı ve bu sebeple etik olmayan davranışlara zemin hazırlanabileceğine ilişkin kaygılar ortaya çıkmaktadır.

7. Extended Abstract

When public relations theories are evaluated, four basic models (press agency, public information, two-way asymmetric and two-way symmetric) come to mind first, which Grunig and Hunt (1984) classified from public relations practices. However, they have come to the conclusion that this classification can vary in different countries and cultures with general principles and special practices with their studies of excellence in public relations. The personal impact model shows that culture can be determinant in public relations activities and practices can achieve different outcomes in countries with different cultures.

The personal influence model can be defined as establishing good relations between public officials, former bureaucrats, journalists who have a say, NGO executives, activists called primary stakeholder, in short, public relations practitioners who have a say in the society and successfully conducting public relations activities by benefiting from these relations when the institution needs it. Personal influence practices carried out in this context can be classified as hospitality relations, hosting, celebration of important days, conducting gift relations, and obtaining regular and up-to-date information about primary stakeholders. The fact that the personal influence model is accepted as the fifth model of public relations and especially emphasizes the cultural element has made this model tested by many researchers in different countries.

However, the clustering of the studies mostly in Asian countries has been evaluated as a criticism over time. In addition, research has been conducted that the applications of this model may also be available in countries with different cultures. Considering the work related personal influence model in Turkey it is seen that literature is quite limited. In this context, the subject of this research was determined as the evaluation of the applications of the personal influence model in public relations from the point of view of Public Relations Academics. Its main purpose is to determine whether the personal influence model is applied in Turkey and to determine how it is applied if it is applied. The basic research question created for this purpose was asked in order to determine the effects of personal influence model practices on public relations activities. The data obtained within the scope of this study is of great importance in terms of being an example of other research to be carried out with the personal influence model. 21 academics from 41 communication faculties were interviewed within the scope of the research. The academics interviewed in the study were selected according to quota sampling and purposeful sampling techniques within the scope of improbable sampling.

A descriptive study was conducted using expert interview analysis and semi-structured interview technique with academics. Attention has been paid to the employment of academics in public relations departments. Restricting the study to only academics working at state universities and conducting e-mail interviews are the limitations of the study. The data obtained from the interviewees with the Personal Influence Model applications were divided into three categories: relationships with key stakeholders; celebrating important days, invitations and gift giving relationships; including social rituals and hospitality relations.

As a result, when the opinions of academics are evaluated, it can be stated that the practices of personal influence are compatible with Turkish culture and dynamics. Hospitality relations in Turkish culture, welcoming them in the best possible conditions, making them happy and satisfied when leaving overlap with hospitality relationships in the personal relationship model. It was concluded that establishing primary relations with key stakeholders in public relations practices is important and positively affects the success of the activities. In Turkish society, there are concerns that public relations practitioners have primary relations with key stakeholders, but these relations should be conducted in a more professional and sustainable way, that practitioners are not yet sufficient in this regard, and therefore may lead to unethical behavior. It is also concluded that celebration of important days reinforces corporate communication by establishing warm and sincere relationships with both internal and external stakeholders through invitations and gift-giving relationships and provides positive contributions in terms of corporate identity and image, but when gift giving relationships are not done correctly and properly it may harm both the institution and the people who are given gifts as an unethical practice.

Kaynakça

- Akdağ, M. ve Güner Koçak, P. (2018). Bibliometric Analysis on Personal Influence Model as a Public Relations Model. B. O.Aydın, E. Şahin ve Ö. Duğan (Ed.) *Public Relations and Advertising Theories: Concepts and Practices* içinde (ss.13-37). Berlin: Peterlang.
- Arklan, Ü. (2011). Halkla İlişkiler: Kavram, Kapsam ve İlişkili Olduğu Alanlar. M. Işık ve M. Akdağ (Ed.) *Dünden Bugüne Halkla İlişkiler* içinde (ss.13-48). Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Becerikli, S. Y. (2008). *Ve halkla İlişkiler Şeytanın Avukatlığından Arabuluculuğa; Bir Disiplinin Eleştirel Analizi*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (Çev. Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Göçer, K. (2017). Ahiliği Potlaç Kültürü Üzerinde Yeniden Düşünmek, *SEFAD*, 37: 465-476. doi.org/10.21497/sefad.328641
- Grunig, J. E., Grunig, L. A., Sriramesh, K., Huang Y. H. and Lyra A. (1995). Models of Public Relations in an International Setting. *Journal of Public Relations Research*, 7 (3), 163-186. researchgate.net/publication/249873665_Models_of_Public_Relations_in_an_International_Setting
- Huang, Y .H. (2000). The Personal Influence Model and Gao Guanxi in Taiwan Chinese Public Relations, *Public Relation Review*, 26(2), 219-236. DOI: 10.1016 / S0363-8111 (00) 00042-4.
- Karasar, N. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler* (34. Baskı), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (Çev. Ed. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Schriner, M. (2008). The Public Role Model in Public Relations: an Integrated Approach to Understanding Personal Influence in the Public Arena. Italy, Milan: Presented to the European Public Relations Research and Education Association.
- Sriramesh, K., Kim, Y. and Takasaki, M. (1999). Public Relations in Three Asian Cultures: An Analysis. *Journal of Public Relations Research*, 11(4), 271-292. DOI: 10.1207 / s1532754xjpr1104_01
- Taylan, A. (2015). Nitel ve Nicel Araştırmalarda Evren ve Örneklem Seçimi ve Sorunlar. B. Yıldırım (Ed.) *İletişim Araştırmalarında Yöntemler Uygulama ve Örneklerle* içinde (47-83), Konya: Literatürk Academia Yayıncılık.

- Toprak, A. (2019). Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/ Sofra Çekmek (Samsun Örneği), *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 74-81. doi.org/10.32579/mecmua.534041
- Valentini, C. (2009). Personal Influence Model, Cultural Premises and Corruption-Understanding Societal Orientations Towards Informal Relations, Bucharest, Romania. EUPRERA 2009 Congress.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÖK İstatistik, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim tarihi:16.10.2019.

Galdós'un *Ulusal Hikâyeler*'inde İspanya Tarihi

María Jesús HORTA*

ÖZ

Benito Pérez Galdós, Çağdaş İspanyol Edebiyatının en önemli yazarlarından biri olduğu gibi, aynı zamanda en üretkenlerinden de biridir ve en büyük başarılarını romanlarıyla elde etmiş olmasına rağmen edebiyatın hemen her türünde eser vermiştir. İlk iki eseri tarihi roman türündedir ve bu iki romanla kariyerinde bütün hayatı boyunca sürecek bir eğilimi başlatmıştır. 1873 ile 1912 yılları arasında, büyük bir seri oluşturan tarihi romanlar yayımlamış ve bunlara jenerik isim olarak *Ulusal Hikâyeler* (*Episodios Nacionales*) adını vermiştir. Bu seri, Çağdaş İspanya Tarihi'ni 1805 yılından başlatıp 1880'e kadar anlatmayı amaçladığı beş Dizi halinde 46 kitaptan oluşur. Galdós'a göre tarihi roman, Tarih'i açıklamanın, çekici ve anlaşılması kolay olan farklı bir yoldur. Bu tür roman, aynı zamanda tarihi olayların, resmi tarihten uzak ama halkın yaşantısına çok daha yakın olan ve Tarih'in önemli bir bölümünü oluşturan, daha sıradan ve gündelik hayatla ilgili yönlerini ortaya koymanın da ideal bir biçimidir. Onun eserleri sayesinde İspanya'da XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarındaki siyasal ve toplumsal iniş çıkışları büyük ölçüde yeniden şekillendirebilmekteyiz. Bu yüzden Galdós, kendi kuşağının büyük İspanyol romancısı olmaktan da öte, bize o yılları anlatan en iyi kronikçidir. *Ulusal Hikâyeler*'i oluşturan her bir Dizi kendine özgü niteliklere sahip olduğu halde ve her bir kitabın kalitesi az çok farklı olmakla birlikte, bu *Hikâyeler*, o yıllardaki İspanya'yı, her tür okuyucunun inandırıcı ve kabul edilebilir görmesine yetecek kadar temsil edebilen ve son derece çeşitli karakterlere sahip şahsiyetlerin oluşturduğu bir yelpazeyi içerir. Öte yandan, hikâyeler ilerledikçe yazar aynı zamanda tekniğini ve üslubunu da değiştirmiş, bazı yenilikleri kullanmaya başlarken, ilk başlardaki düşüncelerinden de uzaklaştığını göstermiştir. Yine de yazarnın bize anlattıkları temelde kurgusaldır, ancak hemen her Dizi'de hatırı sayılır miktarda tarihsel veriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İspanyol Edebiyatı, Tarihi Roman, Çağdaş İspanya Tarihi, Galdós, *Ulusal Hikâyeler*.

The History of Spain through Galdós's *National Episodes*

ABSTRACT

Benito Pérez Galdós is one of the main authors in Spanish Contemporary Literature. He is also among the most prolific, his works exploring almost every literary genre, although his most acclaimed pieces were novels. His first works were two historical novels that would mark the trend that would persist through his entire career. After these, he would publish a long collection of historical novels, dating from 1873 to 1912. He gave them a rather generic title, "los Episodios Nacionales" (*The National Episodes*). With 46 books distributed in five series, the "Episodes" intended to cover Spanish contemporary history from 1805 to 1880. For Galdós, historic fiction was an alternative tool to explain history, more entertaining and easier to understand. It was also the ideal vehicle to highlight aspects of daily life that were overlooked in official chronicles. His novels highlight daily life in those times, which is an essential part of understanding history. Through his work, we can follow the political and social developments in Spain's 19th and early 20th century very accurately. That is why Galdós is much more than the great Spanish novelist of his generation, he is also the best chronicler we have of those years. Despite the fact that each Series contains its own characteristics, and although the quality of each of the books is somewhat uneven, the Episodes cover a wide gallery of characters that are varied and sufficiently representative of the Spain of those years to be credible and acceptable to all audiences. As the work progressed, the author also diversified techniques and style, introducing some novelties and distancing them from his earlier reflections. Nevertheless, what the writer conveys is basically fiction, although almost all Series contain a considerable amount of historical data.

Keywords: Spanish Literature, Historical Fiction, Spanish Contemporary History, Galdós, *National Episodes*.

1. Giriş

Benito Pérez Galdós (1843-1920), edebiyatta Gerçekçilik akımının en önemli temsilcilerinden biri olduğu gibi İspanyol Edebiyatının en büyük çağdaş yazarlarından biri olarak da kabul edilir. Yazıları ilk kez, henüz çok genç yaşlardayken, doğum yeri olan Las Palmas de Gran Canaria'daki gazetelerde yayımlanır (Ferrerias, 1997, s. 53). Ancak 1862 yılında Hukuk öğrenimi görmek üzere Madrid'e gitmesinden kısa bir süre sonra kendini asıl yapmak istediği iş olan yazı yazmaya vermekte karar kılar. Bunun üzerine dersleri bırakarak çeşitli gazetelerde yazı yazmaya başlar (Hinterhäuser, 1961, s. 28 ve 135-139), aynı zamanda çağdaş klasiklerden birtakım çeviriler de yapmaktadır (Caudet, 1992, s. 6-8). 1870 yılından başlayarak, okuduğu çeşitli kitaplar, başkentteki kültür hayatı (Hinterhäuser, 1961, s. 27) ve Francisco Giner de los

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, hortamj@istanbul.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 29.10.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 15.03.2021

Ríos¹ gibi önde gelen aydınların özendirilmesiyle, görme yetisini ve servetini tamamen kaybedeceği ömrünün sonuna kadar sürecek olan uzun bir yazarlık kariyerine başlamasına neden olacaktır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren birkaç kez milletvekili seçilerek (Parlamento oturumlarındaki müzakerelerde etkin bir varlık gösteremese de [Lida, 1968, s. 67]) ülkenin siyasi hayatına da katılacak, aynı zamanda kendisini başlangıçtaki ilerici liberal düşünceden başlayarak daha sonra cumhuriyetçilikten geçirip son zamanlarında ılımlı sosyalizme yakın bir konuma getirecek olan ideolojik bir evrim geçirecektir (Blanco, 1978, s. 90-93).

Gazete makaleleri Galdós'u kısa sürede ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında bir tür "gayri resmî kronikçi"ye dönüştürmüş olsa da, çeşitli türlerde yazdığı çok sayıdaki edebî eserleri onu öyle büyük bir başarıya götürür ki, belki de ülkede en çok okunan ve hayattayken kitapları en çok satan İspanyol yazarlarından biri olur çıkar². O yıllarda halka en çok hitap eden edebî tür tiyatro olduğundan, Galdós'un da Madrid'teki ilk yazıları tiyatro eserleri olduğu halde, hemen ardından roman türüne yönelir. Yine de bütün hayatı boyunca edebiyatta her türde eserler verdiği gibi, örneğin kitaplarının çocuklar için uyarlamasını bile kendisi yapmıştır.

Galdós'un ilk romanı *La Fontana de Oro* (*Altın Çeşme*)³ 1870 yılında basılmış, ama farklı siyasal-toplumsal güçlerin bir araya gelmesiyle Kraliçe II. Isabel'in (1833-1868) ve onunla birlikte Bourbon hanedanının ülke dışına çıkarıldığı 1868 yılında yazılmıştır. Bu kitap onun yalnızca ilk önemli yapıtı olmakla kalmaz, aynı zamanda ömrünün sonuna kadar sürecek olan edebî eğiliminin da başlangıç noktasını oluşturan ilk tarihî romanı olur. Galdós bu kitabında, Üç Yıllık Liberal Dönem'de (1820-23) Madrid'teki ünlü bir politika kulübünün harareti atmosferinden esinlenen liberal bir gencin başkentte yaşadığı iniş çıkışlı hayatını anlatır (Zavala, 1982, s. 465). Yazar, bu romanıyla çağdaşlarının dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır, bu nedenle de yalnızca liberal siyasal sistemi övme emelinde değildir. Çünkü Galdós, 1868 hareketinden zaferle çıkan farklı fraksiyonların daha önce görüldüğü şekilde çözümlerinin ve radikalleşmelerinin, kurulmaya çalışılan yeni türdeki Devleti başarısızlığa uğratmasından korkmaktadır.

Galdós, *La Fontana de Oro* romanının önsözünde, okurlarının, geçmişteki hataların yeniden işlenmemesi için yaşanmış tarihî olaylar üzerinde düşünmelerini amaç edindiğini açıklamaktadır. Aradan zaman geçtikçe yazar bu düşüncesini daha da geliştirerek, kendi görüşüne göre, roman yazmanın Tarih'i anlatmanın bir başka yolu olduğunu, Tarih'i anlatmanın hoş ve kolay bir biçimini oluşturduğunu, resmî tarihten uzaklaşarak gündelik yaşamla daha çok ilişkili olan ve Tarih'in önemli bir parçasını oluşturan yanlarını ortaya koymanın ideal bir araç olduğunu göstermiştir (Schraibman, 1962, s. 78). Kesin olarak söylemek gerekirse, María Luisa Lanzuela'nın (2000) dediği gibi, Galdós'a göre roman yazmak her zaman "Tarih yazmak"tır (s. 261).

O noktadan sonra kendisini bütün hayatı boyunca meşgul edecek olan işe koyulur: bu iş, "tarihsel olayların, siyasete ve eğitime hizmet etme yolunda, edebî bir biçimde anlatılmasıdır" (Hinterhäuser, 1961, s. 29-31 ve 139-140). Kesin olan bir şey varsa o da, Galdós'un eserleri sayesinde, İspanya'nın XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında geçirdiği siyasal-toplumsal dönüşümleri büyük ölçüde yeniden şekillendirebilmemizdir. Bu durum yalnızca onun tarihî romanlarında değil, tüm eserlerinde ortaya çıkar, çünkü kitaplarını, içinde yer aldıkları dönemin gerçekçi ve nesnel yansımaya dönüştürme çabası, bu kitapları o dönemlerin eşsiz birer tanığına dönüştürmektedir. Bu yüzden de Galdós kendi kuşağının büyük İspanyol romancısı olmaktan da öte (Lanzuela, 2000, s. 261), o yılları bize anlatan kusursuz bir kronikçidir. Yazar Max Aub (1903-1972) haklı olarak şöyle der:

¹ Francisco Giner de los Ríos (1839-1915), Kraus felsefesinden esinlenerek, modern ve laik bir öğretim yöntemiyle İspanya'daki eğitim sistemini yenilemeyi amaçlayan Institución Libre de Enseñanza'yı kurmuş olan pedagog, düşünür ve deneme yazarıdır.

² Fransız akademisyen hispanist Jean François Botrel, Galdós'un ilk romanının yayımlandığı 1870 yılı ile hayatını kaybettiği 1920 arasında kitaplarından 1.700.000 nüsha satıldığını hesaplamıştır (aktaran Caudet, 1922, s. 44). Bu miktar o tarihler için çok yüksek bir rakamdır ve onu tüm İspanyol Edebiyatı içinde kitapları en çok satan yazarların arasına koymaktadır. Halk arasında gördüğü rağbet açısından da öteki yazarları geride bırakır: Galdós her tür toplumsal sınıf içinde okunan bir romancıdır. Ne yazık ki savurgan kişiliği onun kazandığı bu serveti bitirmesine neden olmuş, bu da onu hayatının sonuna kadar çalışmak zorunda bırakan etkenlerden birini oluşturmuştur.

³ Bu romanın yazılması fikrinin nasıl olgunlaştığı ve siyasi-edebî açıdan ne anlama geldiği hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Horta, M. J. (2011).

Elde bir tek Galdós'ünkiler kalmak üzere o yılların [XIX. yüzyıl] tarihsel materyallerinin hepsi kaybolup gitse, hiç önemi olmaz. Çünkü ulusun yüz yıllık hayatı, yazarın ele alarak anlatmasıyla eksiksiz, canlı ve gerçek olarak oradadır. Onun hayal ürünü yüzlerce ve yüzlerce tarihî şahsiyeti, hepsi de birbirinden gerçek olarak, sonsuza dek orada durmaktadır. (...) Yalnızca bu dünyadaki en büyük yazarlar bunu başarabilmişlerdir, ki onları saymaya iki elin parmakları yeter de artar bile. Dabası da var: o, zamanının şanlı bir romancısı olarak Tolstoy'la el ele yürüyecek konumdadır, çünkü yarattığı kişilere hiç kaybolmayacak şekilde hayat vermesinin de ötesinde, o kişilerin yaşadığı mücadeleler, zaferler ve sıkıntılar aracılığıyla vatanının dehasını gün ışığına çıkarmayı da bilmiştir. (...) Galdós, İspanya'nın İspanyollar tarafından -tüm İspanyol halkı tarafından- tanınmasında, bir araya gelmiş bütün tarihçilerden çok daha fazla başarılı olmuştur⁴.

Yine de Galdós'un gerçekten tarafsız davrandığını kabul edemeyiz, çünkü onun bütün kitapları, XIX. yüzyılın sonlarına özgü liberal burjuva milliyetçiliğini savunmak üzere yazılmıştır; zaman geçtikçe evrim geçirir de tümüyle inanmaktan hiç vazgeçmediği bir ideolojidir bu.

2. Tarihî romanlar

Edebî eser tek başına bir olgu değil, tarihteki belli bir andaki sosyal, ekonomik ve siyasî durumun, bilinçli ya da bilinçsiz bir yansımasıdır (Lanzuela, 2000, s. 259).

Edebî bir eser hangi noktaya kadar bir dönemin “belgesi” sayılabilir ve özellikle de o tarihsel âna ne dereceye kadar sadık kalmıştır? Genel olarak tarihin ve edebiyatın farklı konularla uğraştıkları kabul edilir: bunlardan birincisi “gerçek” olayları irdelemeye çalışırken, ikincisi gerçek olmaları gerekmeyen, yalnızca gerçekleştirmeleri mümkün olan inanılır olayları anlatır (Fernández Prieto, 1998, s. 38-39). Ama aslında gerçeklik, sürekli olarak üstünde durularak gözden geçirilmekte olan bir kavramdır. Öte yandan, tarih, olayların hepsini değil, yalnızca uzmanların “tarihsel” olarak kabul ettikleri olayları inceler ve o verilerin seçimi sıklıkla belli birtakım kültürel, ideolojik ya da siyasî kriterlere bağlıdır (Fernández Prieto, 1998, s. 40). Bütün bunlar da gösteriyor ki edebiyat gibi tarih de tam olarak objektif bir dal değildir.

XIX. yüzyılda tarihî romanların ortaya çıkması, bu iki dalı farklı bir biçimde birbiriyle ilişkilendirmeyi gerektirmiştir. Bu türün yaratıcısı Walter Scott olmuştur (1771-1832) (Lúcaks, 1937, Bölüm I, II) ve onun sayesinde okurlar geçmiş zamanı, yaşadıkları gerçeklerin uzak bir yansıması olarak, hattâ o aynı gerçeklerin bir açıklaması olarak görmeye alışmışlardır. Galdós'un da sonradan yapacağı gibi Scott, tarihin yalnızca kitaplarda görüldüğü gibi olmadığı, iktidardakilere önemli gelmediğinden ya da akademisyenlerin ilgisinin dışında kaldığı için halkın ortak belleğinden silinip giden çok daha fazla şeyler olduğu fikrini savunmaktaydı (Horta, 2017: 305-306). Kullandığı formül, inanılabilirlik ile eğlenmeyi bir araya getirmeyi, ama aynı zamanda geçmişini modern parametrelerle yorumlamakla okurların kendi tarihlerine karşı ilgisini uyandırmaya yardımcı oluyordu (Horta, 2017, s. 305).

İlk tarihî romanlar Romantizm ile bağlantılıydı, ama bu akımın inişe geçmesinden uzun yıllar sonra da üretilmeye devam ederek büyük bir başarı elde etti (Moretti, 1997, s. 171-174). O zamanlar artık Gerçekçilik kendini kabul ettirmeye başlamış, tarihî bir romanın daha farklı bir biçimde kurgulanmasını, *costumbrista* denilen daha toplumsal bir çerçeve içinde sunulmasını gerekli kılmıştı. Üretim artık daha az, ama daha kaliteliydi. İspanya'da tarihî romanın bu yeni prototipi, daha önce bazı örneklerine rastlansa da (Horta, 2017, s. 307-308 ve 312), 1870 yılına doğru ortaya çıktı. Önde gelen temsilcisi de Benito Pérez Galdós olan bu yeni prototip (Ferrerias, 1976, s. 202), sonunda “ulusal hikâyeler” adıyla anılmaya başlandı. Galdós, Avrupa'dan gelen bu yeni modelin içine yerli öğeler katarak kendi tarihî romanlarına belli birtakım özellikler kazandırmayı ve onlarca yıl boyunca okurların merakla izleyecekleri kusursuz bir modele dönüştürmeyi başardı.

3. Ulusal Hikâyeler'in oluşumu

La Fontana de Oro'dan sonra Galdós, 1872 yılında, *El audaz (Pervasız)* başlıklı yeni bir tarihî roman yayımlar. 1873 ile 1912 yılları arasındaki süre içindeyse (aralıklarla olmak üzere), cins isim olarak *Episodios*

⁴ Aub, M. (1966). *Manual de la Historia de la Literatura Española*, s. 450-452.

Nacionales (Ulusal Hikâyeler) adını verdiği büyük bir tarihî roman serisini çıkarır. Bu seri, (ilk dört Dizinin her birinde onar kitap, sonuncusunda da altı kitap olmak üzere) beş ayrı roman Dizisine bölüştürülmüş olarak toplam kırk altı kitaptan oluşur. Bu kitaplarda Galdós, gerçekçi akımı izleyerek, ama daha başka pek çok eğilimden öğeler de alarak ve kendi kişisel ironik dokunuşunu da katarak, 1805 ile 1880 yılları arasındaki Çağdaş İspanya Tarihi'ni anlatmayı amaç edinmiştir (aslında son Dizi tamamlanmadığı için anlatısı 1880'den az öncesinde sona erer).

Bu noktaya geldiğimizde sormamız gereken ilk soru, Galdós'un anlatıya neden 1805 yılında başlamaya karar vermiş olduğudur. İlk romanı *La Fontana de Oro*'daki olayların 1820-23 arasında geçtiğini görmüştük. İkinci romanı *El audaz*, IV. Carlos'un saltanatı zamanında (1788-1808) geçer. Bu ayrımı önemlidir, çünkü o zamanlar Galdós'un o tarihi, İspanya'da Eski Rejim'in dağılmasının (Hinterhäuser, 1961, s. 32-33; Ferreras, 1997, s. 59-64) ve İspanya'da modern milliyetçilik duygusunun doğuşunun sembolik başlangıcı olarak gördüğünü bize göstermektedir. Yine de, 1873 yılında, *Ulusal Hikâyeler*'inin birinci kitabı çıktığında, İspanya Tarihi'ndeki bu önemli ânı kesin olarak (1805 yılı Ekim ayında gerçekleşmiş olan) Trafalgar savaşıyla başlatma kararını almıştır. Böylelikle denizdeki o yenilgi, olumsuz bir şey olarak değil, acılı ama gerekli olan bir dönüşümün başlangıcı ve yepyeni bir ülkeyi inşa edecek olan bir dizi olayın ilk basamağı olarak görülmektedir.

Alcalá Galiano, *La Fontana de Oro* hakkındaki bir eleştirisinde⁵ yazarlara, bu tarihî romanın izinden giderek yakın tarihimizi daha iyi tanımamıza ve vatanseverliği arttırmaya yarayacak bir "ulusal roman" türü oluşturmaya başlamalarını tavsiye ediyordu. Alcalá Galiano, Fransız yazarlar Émile Erckmann (1822-1899) ve Alexandre Chatrian (1826-1890) tarafından yazılmış olan ve Fransızların Napolyon'un Avrupa'daki seferlerine olumlu bakmalarını değiştirmeye yaramış olan (Hinterhäuser, 1961, s. 35 ve 43-45) *Romans nationaux*'ları (*Ulusal Romanlar*'ı) örnek olarak gösteriyordu. Aslında *Ulusal Hikâyeler*'in, XIX. yüzyılın son otuz yılına özgü olan ve siyasetle eğitimi bir araya getirerek her ülkenin milliyetçilik duygularını arttırmaya yarayan genel bir edebî türün içinde yer alması gerektiği açıktır. Galdós'un da bu daveti kabul ettiği ve zaten uzun zamandan beri aklında olan bir düşünceyle birleştirerek, çağdaş İspanyol gerçekçiliğini ortaya koyacak ve aynı zamanda tüm İspanyol halkını yönlendiren bir rehber olma özelliğini taşıyacak romanlar yazma işine soyunduğu görülmektedir (Ayala, 1982, s. 486-487).

Galdós, serinin ilk romanı "Trafalgar"ı yazmaya başladığında kafasında belli bir plan olmadığını yıllar sonra itiraf etmiş olsa da (Pérez, Galdós [1885], *Ulusal Hikâyeler*'in resimli baskısının önsözünden aktaran Hinterhäuser, 1961, s. 24), onun bu iddiası pek de inanılır gibi değildir. Aslında *Ulusal Hikâyeler* serisinin o ilk kitabında öyle bir yer vardır ki ("Trafalgar", I, s. 17) romanın başkahramanı, Birinci Dizi boyunca neler olabileceğinin bir taslağını çizmektedir; Galdós'un daha o zamanlar İkinci Dizi'nin ana hatlarını da saptamaya başlamış olması çok muhtemel görünmektedir (Hinterhäuser, 1961, s. 25). Bu kitabın basılmasından önce Galdós, "bir toplumu, bütün bir ulusu resmetmeye" yarayacak ve belli bir bütünlük içinde aynı başkahramana sahip olacak bir roman dizisi yaratmak istediği yorumunda bulunmuştur (Pérez, Galdós, *La Nación* [09-III-1868]'den aktaran Hinterhäuser, 1961, s. 289). Büyük bir olasılıkla bu fikir Galdós'un kafasında yavaş yavaş şekillenmekteydi, ama romanları yazmaya başladığında ilk iki Dizi'nin genel taslağı herhalde çoktan olgunlaşmıştı. Ancak "Trafalgar" romanı ilk çıktığında serinin tamamının sonradan alacağı *Ulusal Hikâyeler* üst başlığını henüz almamıştı (Hinterhäuser, 1961, s. 25; Ferreras, 1997, s. 96). Kısa bir süre sonra bir dostu Galdós'a bu fikri önerecek (Casalduero, 1971, s. 135) ve o tarihten sonra yayımladığı bütün tarihî romanlar hep bu adla anılacaktı. Bu başlık çok isabetli olmuştu, çünkü Galdós'un öne çıkarmayı istediği iki öğeyi birleştirmiş oluyordu: yaşanan olaylar ile bunların halkın belleğindeki ortak ve sembolik anlamını bir araya getiriyordu (Casalduero, 1971, s. 135).

Benzer ifadeler Galdós'tan önce de kullanılmıştı, bunları Francisco Fernández y González'in (1833-1917) *Leyendas nacionales (Ulusal Destanlar)* (1870), Pedro Antonio de Alarcón'un (1833-1891) *Historietas nacionales (Ulusal Küçük Hikâyeler)* (1881) ve Ángel R. Chaves'in (1849-1909) *Cuentos nacionales (Ulusal Öyküler)* (1885) başlıklı eserlerinde görebiliyoruz. Ancak amaç aynıydı: olayları ulusun hükümlerini savunan ilerici ideallerle birleştirme amacını güdüyorlardı (Hinterhäuser, 1961, s. 47). Görebileceğimiz gibi, bu yazarların hiçbiri "roman" terimini kullanmamıştı, ama kurgusal kitaplar

⁵ José Alcalá Galiano (1843-1919), aynı zamanda diplomat ve çevirmen olarak da görev yapmış olan ilerici fikirlere sahip bir yazar ve şairdi. Atıfta bulunduğumuz eleştiri 1871 yılında *Revista de España*'nın, XX. sayısının 52. sayfasında çıkmıştı.

yazdıklarına inanmadıklarından değil, gerçekliği ve vatanseverliği öne çıkarmak istediklerinden. Her şeye rağmen Galdós'un başlangıçta yalnızca ilk iki Dizi'yi yazmayı tasarladığını ve sonradan ortaya çıkan başka koşulların yazmaya devam etmesine neden olduğunu biliyoruz.

Ulusal Hikâyeler'i oluşturan her bir Dizi kendine özgü özelliklere sahip olduğu ve ayrı ayrı bakıldığında her bir kitabın kalitesi aynı olmadığı halde, bir bütün olarak ele alındığında sonuçta tutarlı ve bileşik bir eser olduğu görülür (Blanco, 1978, s. 92). *Ulusal Hikâyeler* o yıllardaki İspanya'yı yeterince temsil eden ve hem sosyo-ekonomik sınıflar hem de ideolojik çoğulculuk açısından halkın her kesimi için inanılır ve kabul edilebilir türden çok çeşitli şahsiyetlerden oluşan bir yelpaze sunar. Ayrıca eserin yazılması ilerledikçe yazar, içine bazı yenilikler katarak ve ilk düşünceleriyle arasına belli bir mesafe koyarak tekniğini ve üslubunu da değiştirmiştir.

Ulusal Hikâyeler'i oluşturan beş Dizi'yi Galdós'un, hem hayatının hem de kendi kişisel edebî ve siyasi evriminin farklı zamanlarında kaleme aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca bu evrelerin her birinde ülkenin içinden geçmekte olduğu belirli konjonktürden de doğrudan etkilenmiştir. Bu nedenle, seri'nin tümünün genel teması aynı olduğu halde, her bir Dizi'de farklı bir mesaj vermeyi amaçlar. Birinci ve İkinci Diziler 1873 ile 1879 yılları arasında yazılmıştır. Daha sonra Galdós, kendini daha başka edebî eserler üretmeye verebilmek için *Ulusal Hikâyeler*'e devam etmeme kararını alır. Ancak eserlerini basan yayıneviyle aralarında açılan uzun süreli bir dava her zamanki parasal sorunlarını büsbütün arttırır (zira kitaplarıyla dönemin hiçbir yazarının kazanmadığı kadar para kazandığı halde son derece savurgan bir insandır). Bu durum, İkinci Dizi'nin sonlanmasıyla on dokuz yıl sonra onu Üçüncü Dizi'yi yazmaya başlamak zorunda bırakır. Üçüncü Dizi 1898 ile 1900 yılları arasında basılır, 1902 ile 1907 arasında Dördüncü Dizi, Beşincinin altı kitabıyla sonuncu Dizi de 1907 ile 1912 yılları arasında çıkar (Caudet, 1992, s. 78-9).

4. Her bir Dizi'nin genel panoraması

Ulusal Hikâyeler serisini oluşturan her bir Dizi İspanya Tarihi'nin belli bir dönemine ve yazarın kendi kişisel görüş açısını açıklamayı amaçladığı bir zamana odaklanır.

4.1. Birinci Dizi

1805 ile 1813 yılları arasında geçen Birinci Dizi, Eski Rejim'in yıkılmasını ve İspanyol Bağımsızlık Savaşı'nı (1808-1813) anlatır. Hem bu, hem de bunu izleyen İkinci Dizi, (mutlakiyetçi, toplumdaki sınıf hiyerarşisine sıkı sıkıya bağlı, koyu Katolik bir rejime sahip olan) eski İspanya'da yaşanan krizi ve bunun ardından gelecek yeni İspanya'nın başlangıcını yansıtmayı amaçlar (Seco, 971, s. 262). Bu yeni İspanya, özgürlük ve laisizm arzusuyla öne çıkmaktadır, ama her zaman türlü tehlikenin tehdidi altındadır. Bu Dizi, artık Monarşi'yle değil Halk'la özdeşleşen modern vatanseverliğin ortaya çıktığı (Regalado, 1966, s. 23) ve İspanya'da parlamenter sistemin de kurulmasına yol açacak olan devrimci liberalizmin sayesinde yeni bir "ulus" kavramının doğduğu (Sánchez-Llana, 2001, s. 5) zamanı anlatır bize. Kesin olarak söylemek gerekirse, modern İspanya'nın temellerinin atıldığı bir zamandır bu. Bu Dizi'yi oluşturan on Hikâye aynı başkahramana sahiptir: Cádiz limanında yaşayan yoksul bir ailenin oğlu olan Gabriel Araceli, kendi atılganlığı ve nüfuzlu bazı kişilerin himayesi sayesinde, sonunda generalliğe kadar yükselir ve önde gelen soylu bir aileyle evlilik yoluyla akraba olur. Araceli, XIX. yüzyıldaki liberallerin "halkın ruhu" denildiğinde anladıkları kişiye vücut veren, ama aslında o dönemdeki İspanyol burjuvazisinin ilericilik idealini temsil eden ortak bir kahramandır (Regalado, 1066, s. 27). Bu Dizi'de edebiyat siyasi milliyetçilikle birleşir (Regalado, 1966, s. 35-36), bu nedenle de o dönemdeki pek çok eserde görülen özelliğe uyarak "mutlu son"la biter. Galdós böylelikle daha önceki tefrika ve *costumbrista* romanları tarihî roman türüyle birleştirirken, aynı zamanda çağdaş İspanyol tarihi üzerinde düşünceler üretmekte ve bir kronikçiye dönüşmektedir (Zavala, 1980, s. 465 ve 471-472).

Dizi'nin tümü birinci şahıs olarak anlatılmakta ve edebî değeri ya da gerçek tarihî öneminden çok, yazarın ideolojisine destek olabilme özelliği nedeniyle seçilmiş tarihsel anlara odaklanmaktadır (Ferrerias, 1997, s. 94; Regalado, 1966, s. 49). Galdós, Napolyon'a karşı verilen savaşlarda İspanyolların pek çok kez yenilgiye uğradığı gerçeğini karartırken, aynı zamanda az sayıdaki kahramanlıkları öne çıkardığı halde halk tabakasının rolünü azımsamıştır (Regalado, 1966, s. 50-51). Bunun birkaç nedeni vardır: birincisi, o zamanlar tümüyle mutlakiyetçilik yanlısı ve düzensizliğe yatkın olarak gördüğü halkı ölçsüzce övgülere

boğmak istememiştir; ayrıca bireylere değil topluma odaklanmayı istemiştir. Galdós her zaman “halk” ile “halkın alt tabakası” arasında ayırım gözetir. Bunlardan birincisi, ona göre “ulus” ile aynı düzeydedir ama onu, olumlu olayları harekete geçirdiğini ve gerçek vatanseverlerden oluştuğunu düşündüğü orta sınıfla özdeşleştirir. Halkın alt tabakasıysa, her tür entrikacı tarafından canlarının istediği gibi yönlendirilebilen ve büyük sıkıntılara yol açabilen belirsiz bir insan kitlesidir (Hinterhäuser, 1961, s. 126). Ancak, daha ileride göreceğimiz gibi, bu tanımlama zamanla biraz değişecek olsa da Galdós halkın alt tabakasına hiçbir zaman tam olarak güven duymamıştır. Bu Dizi'nin bir başka ilginç ögesi, belki de başarısızlıkla sonuçlanmış olması nedeniyle, parlamenter sistemin Cádiz'de başlamış olmasını da açık bir biçimde öne çıkarmamasıdır. Onun için her şeyden önemli olan şey, Fransızlar (ve Fransa yanlıları) ile İspanyolların geri kalanı arasındaki mücadeleyi resmetmektir, çünkü bize vatanı ve özgürlüğü uğruna mücadele etmekte olan İspanyol ulusunu anlatmayı ister (Regalado, 1966, s. 56).

4.2. İkinci Dizi

Bu Dizi'de, VII. Fernando'nun Bağımsızlık Savaşının ardından gelen etkin saltanat yılları (1814-1833) anlatılır. Burada da bir mücadele vardır, ama bu kez ideolojiler arasındaki bir mücadele söz konusudur: bir yanda, (henüz demokratik olmasa da, Avrupa'dan gelme örnekleri benimsemiş olarak birtakım modern idealleri savunan yeni bir azınlık burjuvazisinin oluşturduğu) liberaller vardır, öte yanda (halkın değişiklik istemeyen büyük bir bölümü tarafından desteklenen) mutlakiyetçiler. Galdós bir kez daha kendi kriterlerine göre bazı belirli temaları seçmiştir. Böylelikle, o yıllarda liberallerin önyak olduğu sayısız ayaklanma neredeyse hiç anlatılmadan geçilir, çünkü yazar şiddet içeren aşırılıklardan yana değildir ve büyük bir olasılıkla İspanya'daki o ilk liberalizmin örgütlenmeyi beceremediği için yenilgiye uğradığını düşünmektedir.

Bu Dizi'de karşımıza birbirine zıt iki kahraman çıkar: Salvador Monsalud ile Carlos Garrote. Bunlardan birincisi, onurlu, kültürlü, uygar ve ateşli siyasi aktivistler olan ve sonunda radikallerin aşırılıkları yüzünden düş kırıklığına uğrayarak gözleri açılan ılımlı liberalleri temsil eder; bu kişinin karşısındaysa gaddar, fevri ve barbar bir kişiliğe sahip gelenekçi bir şahsiyet vardır (Ferrerias, 1997, s. 115). İyi ile kötü arasındaki bu radikal karşıtlık, Dizi'nin sonunda bir başka şahsiyetin ortaya çıkmasıyla daha ılımlı bir hal alır: Benigno Cordero, (o zamanlar Galdós'un duygularına hitap eden) ilericiliğe inanan, orta sınıfa mensup, düzen yanlısı ideal kişiyi canlandırır (Regalado, 1966, s. 115)⁶.

Bu kitaplardaki bütün olaylar tarihsel bir çizgi içinde cereyan eder (Ferrerias, 1997, s. 116). Bu Dizi'de yer alan halk, kahramanlıkla hiç ilgisi olmayan belirsiz bir insan kitlesidir: bu ipini koparmış güruhu oluşturanlardan liberal cepheyi tutanlar kargaşayı körüklerken, mutlakiyetçi cepheden yana olanlar, kutsal olduğuna inandıkları birtakım ilkeleri savunmak uğruna, işi barbarlığa kadar vardırırmaktadırlar (Regalado, 1966, s. 124). Aslında bütün bunlar, bizzat Galdós için aynı derecede önemli olan iki sorunun yansımasıdır: yani mutlakiyetçiliği ve Karlizmi yekten yadsıması ve artık örgütlenmeye başlayan proletaryanın getirebileceği şeylere karşı duyduğu korku. Bu yüzden de her şeyin üstünde dengeyi, düzeni ve radikalizmden uzak duran huzurlu siyaseti savunur. Galdós, o dönemde gerçekleşmiş ayaklanmaların hiçbirine doğrudan değinmese de, bu Dizi'deki bütün romanlarının o zamanki siyasi baskı havasına son derece yaklaşan bir atmosferi yansıttığını sağlamıştır (Ferrerias, 1997, s. 116).

4.3. Üçüncü Dizi

Bu Dizi 1834 ile 1846 arasındaki dönemi kapsarken, I. Karlist Savaşı ve Naiplik dönemleri de dahil olmak üzere Kraliçe II. Isabel'in reşit olmadan önceki yıllarını anlatır. Ancak Üçüncü Dizi, farklı nedenlerden dolayı *Ulusal Hikâyeler*'de önemli bir evrim gerçekleştirmiştir. Galdós'un son kitabının yayımlanmasının üzerinden on iki yıl geçmiş, yazar önemli bir ideolojik ve edebî dönüşüm geçirmiştir, tarihî roman türü tüm Avrupa'da kendini yenilemektedir, ayrıca bu yeni Dizi İspanya için özellikle zor bir yıl olan 1898'da yazılmaya başlamıştır (Regalado, 1966, s. 263-267). Dizi'nin tümü, yenilenmeye ve

⁶ Bütün bu isimler son derece semboliktir. Salvador Monsalud Türkçeye “Kurtarıcı Esenlikdağı” olarak çevrilebilir. Carlos, İspanya tahtına talip olan (mutlakiyetçiliği ve koyu Katolikliği savunan) farklı Karlistlerin adıdır, Garrote soyadının anlamıysa “kalın sopa”dır. Son olarak Benigno Cordero “iyi huylu kuzu” anlamına gelir.

özeleştiriyeye olanak sağlayan farklı bir havaya bürünmüştür; “98 Felaketi”nden⁷ olduğu kadar (Horta Sanz, 1998), liberalizmin iktidara geçmesi ülküsünden artık uzaklaşmış ve zamanın yepyeni entelektüel akımlarından etkilenmiş olan Galdós’un yeni fikirlerinden de türemiş olan farklı bir atmosferdir bu. Yazar, Restorasyon sistemi yüzünden derin bir düş kırıklığına uğramıştır ve eskiden hiç güvenmediği halkın ülkenin kurtarıcısına dönüşeceğine dair yavaş yavaş bir güven duygusuna kapılmaya başlamıştır. Ayrıca ilk kez olarak önceden araştırma yapmaya fazla vakit harcamadan yazmaya koyulmuş, bu yüzden de tarihsel boşlukları doldurmak için tefrika roman öğelerini kimi zaman fazlasıyla kullanmıştır (Regalado, 1966, s. 268).

Bütün bunların en önemli sonucu olarak Dizi’deki birliğin bozulmaya başladığı hissedilir. Tüm Dizi boyunca görülen ve bütün kitapları birbiriyle ilişkilendirmeye yarayan belli bir kahraman ya da başrol oyuncularını artık yoktur. Ne belirgin bir tarihsel çizgi vardır, ne de devamlılığı sağlayan roman özellikleri (Ferrerias, 1997, s. 133-135). Buradaki temel öğe, hem şahısları hem de olayları içine alan çevredir. İlk iki Dizi’de kahramanlar hikâyeyi alıp götürüyor gibi görünüyorlarken, burada onların hayatlarının olaylar tarafından nasıl “yönlendirildiği”ni görüyoruz. Yazarın edebî öğeler eklediği gerçek tarihî kişiler, anlatının içinde daha fazla ağırlığa sahip olmaya başlamışlardır. Genelde Galdós anonim kişilerin hikâyelerini bize anlatmaya ve ülkedeki siyasi gelgitlerin onların hayatları üzerindeki etkilerini her defasında bize biraz daha fazla göstermeye çaba harcar. Ayrıca (bireysel, gerçek ve otantik olan) özel hayat ile halkın (ortak, yüzeysel, gelip geçici olan) hayatı arasında apaçık bir zıtlık vardır (Regalado, 1966, s. 295 ve 301).

Bu Dizi’de yazarın, hem Karlisleterle liberaller arasındaki çekişmeyi anlatırken, hem de ılımlılarla ilerici liberaller arasında daha sonraki iktidar mücadelesinden söz ederken, kendini hepsine eşit uzaklıkta gösterme çabası ilginçtir. Ama bunu başarıp başaramadığı başka bir konudur (Ferrerias, 1997, s. 136). Ayrıca ilk kez olarak, nedenleri ne olursa olsun, savaşılar karşıt olduğunu gösterir. Bu iki noktanın muhtemel nedeni, radikalizmin ve çatışmaların iyi sonuç vermediğini İspanyollara gösterme emeline hâlâ sahip olmasıdır. Ancak 98 Felaketi’nin yaşandığı İspanya’da ortaya çıkan barışçıl akımın ülkedeki aydınlar üzerinde yarattığı muazzam etkiyi de azımsamamak gerekir. José Carlos Mainer (1981), çok daha önceki olayları anlattığından dolayı bu Dizi’nin bir ulusal birlik çağrısı olduğu kanısındadır, aslında XIX. yüzyılın sonlarında büyük bir vicdani kriz yaşandığı sıralarda İspanyol halkına seslenmek amacıyla yazılmıştır (aktaran Sánchez-Llamas, 2001, s. 14)

4.4. Dördüncü Dizi

Bu Dizi’deki olaylar, Kraliçe II. Isabel’in etkin saltanat yılları olan 1846 ile 1868 arasında geçtiği halde, bu romanlar artık XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde yazılmıştır. O zamanlar artık Rejenerasyonist (Yenilenmeci) düşüncenin ve Emile Zola’dan aldığı Natürallizmin büyük ölçüde etkisi altında olan Galdós, halkı tümüyle olayların içine sokma kararını almıştır. Hem de yalnızca şehirlileri değil, köylüleri de, ve böylelikle sefalet içinde bir kenara itilmiş haldeki İspanya’nın savunucusu olup çıkar (Regalado, 1966, s. 339-353). Dolayısıyla bu Dizi’deki başkahraman, dolaylı bir adlandırılmayla halkın kendisidir. Burada söz konusu olan, ne Birinci Dizi’de gördüğümüz, Fransızlara karşı gelen kahraman halktır, ne de İkinci Dizi’deki kültürsüz ve barbar halk kitlesidir. Hattâ Üçüncü Dizi’de tarihin hırpaladığı ve hayatları altüst olmuş halk da değildir. Buradaki halk, iktidardakilerin istismar etmesiyle acı çeken ve azınlıktaki bir grup tarafından fikri sorulmadan yönetilen, sömürülüp yenilgiye uğratılmış birtakım insanlardır (Regalado, 1966, s. 355-358). Ancak, yazarın bütün iyi niyetine rağmen, köylü sınıfını hiç tanımıyor olması ve işçi sınıfının onun beğenisine hiçbir zaman layık olamaması, onun “halk” dediği kesimin, türlü tipleri ve katmanlarıyla şehirlerdeki (ve özellikle Madrid’teki) esnaf ve zanaatkâr sınıflarıyla kendini özdeşleştirmesine yol açmıştır (Seco, 1971, s. 281). O zamanlar artık İspanya’da tam anlamıyla kaynamakta olan proletarya hareketlerine hiçbir şekilde değinilmez.

Bu Dizi’de halkı kişileştiren farklı aileler (Villaescusa’lar, Socobio’lar, Ansúrez’ler, Íbero’lar), İspanyollara özgü nitelikleri temsil eden prototiplerdir, bunlar yüzyıllar boyunca süregelen birtakım özelliklerdir ve Galdós içinde yaşadığı dönemdeki sorunların bunlardan kaynaklandığına inanmaktadır (Regalado, 1966, s. 361). Burada Kraliçe II. Isabel dönemini ağır bir şekilde eleştirirken, özellikle üst

⁷ İspanya Tarihi’nde “1898 Felaketi” olarak bilinen olay, A.B.D. tarafından desteklenen bir dizi bağımsızlık mücadelesinin sonunda, İspanya’nın Asya ve Amerika’da imparatorluk döneminden kalma kolonilerini kaybetmesidir.

sınıfları ve yöneticileri iktidarda kalabilmek uğruna halkı eğitimsiz bırakmakla suçlar. Bu yüzden de halk her türlü reforma karşı gelmekte ve kabul ettirilmek istenen yepyeni toplumsal kuralları hiçe saymaktadır. Galdós ilk kez olarak kurulu toplumsal düzeni de savunmaz ve gerçek adaletten, yani yasaların belirlediği değil, olması gereken adaletten söz eder.

Yine de bu Dizi'nin bazı kitaplarında ortaya yeni bir kahraman çıkar: Beramendi Markisi José Fajardo. Bu kişi, (Araceli gibi) bir aksiyon adamı değildir, Monsalud gibi bir entrikacı da olmadığı gibi, (Üçüncü Dizi'deki bazı şahıslar gibi) romantik bir kahraman da değildir; Fajardo ilerici bir burjuvadır, ama çektiği vicdan azabı, içinde İspanya'nın "ruhu"nu bulmaya çalışacağı halka yaklaştırmıştır onu (Ferrerias, 1997, s. 151). Kraliçe II. Isabel dönemindeki aristokrasıyla aynı düzeye çıkmayı başarabilmiş, yükselişte olan burjuvazinin temsilcisidir, ama Galdós, bu kahramanı yoksulların ve toplumdaki marjinalerin yanına koymakla, (yazmakta olduğu döneme özgü) daha modern bir kişilik kazandırmıştır ona.

Bu Dizi'deki kitaplar tarihsel çizgiyi sıkı sıkıya izlemez. Ancak Dizi'nin son kitapları, Galdós hayattayken gerçekleşmiş, hattâ kimilerine bizzat kendisinin de katıldığı tarihî olayları anlatır. Hem arşivlerde ve kütüphanelerdeki belgeler, hem de toplum hayatında önde gelen ve pek çoğu kendi tanıdıkları olan kişiler bakımından, bu Dizi'yle ilgili pek çok doküman olduğunu biliyoruz. Ancak, yine aynı nedenle, yakınlık duyduğu kişiler fazlasıyla dikkat çeker, örneğin o dönemdeki generaller Leopoldo O'Donnell (1802-1867) ve Juan Prim (1812-1870) söz konusu olduğunda (Ferrerias, 1997, s. 153). Her şeye rağmen bu Dizi'nin edebî açıdan diğerlerinden daha iyi olduğu söylenebilir, çünkü Galdós bu Dizi'de romancı olarak engin tecrübesinden yararlanmayı bilmiştir.

4.5. Beşinci ve son Dizi

Bu Dizi 1868 ile 1880 yılları arasındaki dönemi kapsar ve burada Galdós bize (Kraliçe II. Isabel'in tahttan indirildiği) 1868 Devrimi'ni, Savoie hanedanından Kral I. Amadeo dönemini, I. Cumhuriyet'i, kendisinin "aptal yıllar" diye adlandırdığı, Restorasyon denilen siyasi sistemin ilk yıllarını anlatır (Ferrerias, 1997, s. 67). Bütün bunlar, başkente daha yeni gelmiş ve başlangıçta iyimser ve coşkulu, daha sonraları hevesi kaçmış olan genç Galdós'un çok yakından tanık olduğu olaylardır. Galdós bunları yazarken herhalde gençliğindeki duygularını hatırlamıştır (Lida, 1968, s. 69), ama artık olan bitenlerden yalnızca düş kırıklığına uğramış bir haldedir: olanları kınamaz ama 68 Devrimi'ni gerçekleştirenlerin bu devrimi doğuran idealleri bir yana bırakmalarından yakınır.

Öte yandan, bu Dizi'ye başladığı zamanki kişisel durumu artık son derece karmaşık bir hal almıştır. Bir yandan, geçirdiği ideolojik evrim onu önce 1907'de Cumhuriyetçi Parti'ye katılmaya, daha sonra da aynı partinin Sosyalist Parti'yle yaptığı koalisyonu desteklemeye götürürken, aynı zamanda Restorasyon sisteminin işleyişine büyük bir kuşkuyla bakmasına, Kilise karşıtlığının artmasına ve İspanya'nın Kuzey Afrika'ya müdahalesine yekten karşı çıkmasına neden olur (Regalado, 1966, s. 435-438 ve 464-466). Onun bu duruşu, muhafazakârların ve Kilise'nin hoşnutsuzluğuna yol açmış ve Nobel Edebiyat Ödülü adaylığının kesin olarak başarısızlığa uğramasına vesile olmuştur (Blanco, 1978, s. 92). Öte yandan gözleri giderek bozulmaktadır ve birkaç ameliyat geçirmesine rağmen sonunda gözleri hiç görmez olur, bu da kaçınılmaz olarak yazı yazma biçimini ve temposunu etkilemiştir. Bütün bu nedenler sonucunda, bu Dizi'nin yalnızca iki kitabını yayımladıktan sonra, 1909 yılında edebiyat dünyasına *Ulusal Hikâyeler*'in sonuna geldiğini duyurur. Yine de okurları yeni *Hikâyeler* yazmayı sürdürmesi için ona baskı yaparlar. Yazarın gururunu okşayan bu durum, parasal sıkıntılarıyla da birleşince, Dizi'ye dört kitap daha eklemesine neden olur.

Bu Dizi'nin ilk iki kitabı, Dördüncü Dizi'deki kitaplarda gördüğümüz yapı ve üslupla benzerlik gösterir. Geri kalan dört kitapsa, aslında tarihî roman olarak pek de kabul edilemeyecek bir tür edebî "deney" niteliğindedir (Ferrerias, 1997, s. 170-171). Bourbon hanedanının 1868 yılında yıkılması, tahta yeni bir hanedanın getirilmesi çabaları, daha sonra Cumhuriyet'in kurulması çalışmaları ve sonunda Bourbon'ların geri dönmesi, Dördüncü Dizi'de gördüğümüz yükselişe geçmiş burjuvanın, aslında halka karşı hiçbir ilgi göstermemesine rağmen, iktidara kesin olarak yerleşmesiyle sonuçlanır. Modern, demokratik ve ekonomik açıdan yenilenmiş bir İspanya'yı kurabilecekken (Ferrerias, 1997, s. 171), gerekli değişikliklerin hiçbirini gerçekleştirmeden ve sıkıntı içindeki halkın dertlerine en ufak bir yakınlık göstermeden, sadece daha önce iktidarda olanlardan boşalan koltuğa oturmakla yetinen kendi sınıfı Galdós'u hayal kırıklığına uğratmıştır.

Yazar, 1910 ile 1912 arasında yazdığı son kitaplarına, (Tarih'i konu alan eserlerin ilham perisi olan Kleio'yu "İspanyolvari" bir şekilde temsil eden) Mariclio'yu ve (Tito takma adıyla) bizzat kendisini olayları anlatan kahramanlar olarak eklemiştir. Bu iki kitapta tarihî roman çizgisinin gitgide silinmesiyle sonunda aksiyon hemen hemen tümüyle yok olmuş ve anlatı alegorik bir türe dönüşmüştür. Böylelikle Galdós, kendisinin yaratmış olduğu *Ulusal Hikâyeler* prototipini bozarak kurgusal bir dünyaya adım atmıştır. Mariclio'nun Tito'ya anlattıkları artık büyük harfle yazılan Tarih değil, Tarih'e belirli bir bakış açıdır, yazarın bir tür siyasi anıdır, çünkü Galdós gençliğinde yaşadığı deneyimleri uzun yıllar sonra öznel bir biçimde hatırlamaktadır (Ferrerias, 1997, s. 199). Bunu neden yapmıştır? Büyük bir olasılıkla o prototip eksik kalan olayları anlatmayı sürdürmeye artık yaramadığından değil, yazarın fizikî ve siyasi durumu onu olayları anlatmaya artık değmeyeceği sonucuna götürmüş olduğundan (Ferrerias, 1997, s. 172-4). *Ulusal Hikâyeler*'deki son kitabı "Cánovas", yazarın Tarih'le kesin olarak vedalaşması ve kısa sürede "yukarıdan gelecek" şiddetli ve etkili bir reform yapılmadığı takdirde "aşağıdan gelecek" bir devrim gerçekleşeceği konusunda iktidardakilere dramatik bir uyarı niteliğindedir (Caudet, 1992, s. 80).

5. *Ulusal Hikâyeler*'de tarih ve kurgu

XIX. yüzyıl başlarındaki tarihî romanların çoğu uzak bir geçmişe konumlanmışlardır ve kahramanları kurgusal kişilerdir (bunlar bazen bir ya da birkaç gerçek kişiden esinlenmiş olabilirler). Tarihte yaşamış kişiler genelde ikinci planda kalırlar (Lúkacs, 1937, s. 25-27 ve 35-38), çünkü onları başkahramanlar olarak seçmek roman ögesinin büyük ölçüde kaybolmasına ve kurgusal olayları anlatmak için yazara çok küçük bir alan kalmasına neden olacaktır (Ferrerias, 1976, s. 30-31). Ancak, daha önce gördüğümüz gibi, 1850 yılından itibaren bütün Avrupa'da, olayların çok yakın bir geçmişte yaşandığı yeni bir tarihî roman türü ortaya çıkmıştır. Yazarlar, bu romanları yazarken, tutarsızlık göstermemek ya da hata yapmamak için büyük ölçüde belge toplamak zorunda kalmışlardır. Hattâ tarihsel bir atmosfer yaratmakla yetinen daha önceki romanlardan farklı olarak, bu yeni tarihî romanlar, inanılır olabilmek için gerçek olayları anlatmak ihtiyacındadırlar. Ancak bu yeni romanlar aynı zamanda yazarların çoğu tarafından, kendi ideolojilerini halkın karşısında savunabilmek için, birer araç olarak kullanılmışlardır.

Galdós bu yeni modeli alarak, kendi *Ulusal Hikâyeler*'ini yazmak için üç ana nedenle kendine göre uyarlamıştır: birincisi, onun düşüncesine göre, İspanya'da daha önce çıkan tarihî romanlar yabancı modelleri kopyalamakla yetinmişlerdir; ikincisi, o romanlar genellikle muhafazakâr bir ideolojiyi savunmuşlardır (Sánchez-Llamas, 2001, s. 9); ve üçüncüsü, onun yapmak istediği şey, daha öncekilerin yerini alacak, ulusal nitelikler taşıyacak, (milliyetçiliğin belkemiğini oluşturan) orta sınıfa odaklanacak ve her şeyden fazla gerçeklerin gözlemlenmesine dayanacak türde bir tarihî roman yazmaktır (Correa, 1977, s. 16). Galdós, uzak bir geçmişte kalmış olaylarla ilgilenmekten çok, İspanya'nın yaşamakta olduğu sorunların nedenlerini anlamayı (daha sonra da bunları okurlarına anlatmayı) amaçlayan yeni bir kuşağa mensup bir yazardır. Bu nedenler de uzak değil, yakın geçmişte saklıdır (Seco, 1971, s. 258).

Öte yandan, kendi dönemindeki tüm gerçekçi yazarların yaptığı gibi Galdós da, amacına uygun bir edebî dil yaratmak zorunda kalmıştır. Romantiklerin kullandığı edebî dil, çağdaş gerçekleri doğru bir şekilde anlatmayı hedefleyen anlatılar için fazla ağırdır. Gazetecilikte kullanılan dil son derece özensiz olduğundan işe yaramaz, politikacıların ve aydınların kullandığı hitabet dili de fazlasıyla tumturaktır. Bu yüzden de pek çok yazar, kulağa doğal, sade ve anlamlı gelecek, konuşma diline olabildiğince yakın ama bu uğurda değerini ya da kalitesini kaybetmeyecek yeni bir edebî dil yaratmaya koyulurlar. Aynı zamanda dilin değişik toplumsal tabakalara ve yörelere göre farklılıklarını yansıtmalı, en fazla kullanılan söz sanatlarını ve halk deyişlerini v. b. de bir araya getirmelidir. Bu yeni dilin tek yaratıcısı Galdós değildir. Onun yanında Leopoldo Alas (1852-1901), Emilia Pardo Bazán (1851-1921), Juan Valera (1824-1905) ya da José María de Pereda (1833-1906) gibi son derece önemli kişilere rastlıyoruz. Ancak bu dilin oluşturulmasına ve oturmasına en fazla katkıda bulunan herhalde Galdós olmuştur⁸.

Galdós, *Ulusal Hikâyeler*'de, kimi zaman belirgin bir biçimde olmasa da anlatının içinde birbirine uyum sağlayan ve birbirini tamamlayan (kurgusal ve tarihsel olmak üzere) iki ayrı yapı kullanır. İlk önce İspanya Tarihi'nin her Dizi'nin kapsayacağı dönemini saptar, sonra anlatmak istediği dönemin belirli zamanlarını

⁸ Bu konuda danışılacak kaynak, Lapesa, R. (1980). *Historia de la Lengua Española*, Madrid: Editorial Gredos. Ayrıca Martinon, M. (2016). *Era obra de su tiempo. Texto y contexto en "La Regenta"*, Madrid: Editorial Verbum, 2016, s. 270-274.

seçer; daha sonra da romandaki olaylar dizisini bu zamanların içinde düzene koyar (Ferrerias, 1997, s. 74-5). Bazı kitaplarda hiçbir gerçek şahsiyet görülmezken, tarihsel düzen sahne arkasındaki fon perdesi olmaktan öteye gitmez; bazılarındaysa gerçek kişiler ve olaylar geri kalan her şeyi gölgede bırakır. Ama genelde Galdós, Tarih'i "açıklamak" için kurgu düzenini kullanmıştır (Llorens, 1971, s. 78). Kurgusal şahsiyetlerin hemen hepsi tarihî gerçeklerden alınma bir dünyanın içinde yer alır (Llorens, 1971, s. 78). Galdós, halkla bağlantı kurmasına yardımcı olacağını bildiğinden kitaplarındaki kahramanlara kendi dönemindeki İspanyol halkının karakteristiklerini büyük bir rahatlıkla vermiş olmasına rağmen, bu kahramanlar psikolojik derinlikten yoksundur. Yine de anlatı okuyucuya incelikle yönelir ve onu yazarın savunduğu sonuçları kabul etmeye zorlar. Galdós olaylara odaklanıyor gibi görünse de okur, olaylar ile onlar hakkında yapılan idealist ya da ironik değerlendirme arasındaki zıtlığın derhal farkına varır (Schraibman, 1962, s. 84).

Ulusal Hikâyeler'de, belki Beşinci Dizi'nin son dört kitabı dışında, her şey aynı şemayı izler: İleri görüşlü ve erdem sahibi bazı gençler, tutucu ve dine aşırı bağlı birtakım ideallere sahip bir topluma karşı gelirler; bu idealler yalnızca kahramanların amaçlarına erişmeleri değil, aynı zamanda ülkenin modernleşmesi ve ilerlemesi karşısında da en önemli engeli oluşturmaktadır. Romanlara özgü kurgusal olaylar genelde tarihî olaylara baskın çıkar, ama aslında yazarın, kendisine modası geçmiş görünen ne varsa hepsini açığa vurmasına ve acilen değişikliğe gidilmesi konusunda insanları uyarmasına yarayan bir kurnazlıktan başka bir şey değildir (Caudet, 1992, s. 14). Galdós'un anlatmak istediği tarihî olayları romanın başkahramanlarıyla bağdaştırmakta kullandığı farklı teknikler vardır. Hinterhäser (1982) bu tekniklerden en önemlilerini açıklamıştır. Bunlardan biri, *Ulusal Hikâyeler*'in bazılarında, İspanyol kültüründe tipik bir öge olan bir sohbet toplantısı (tertulia) koymaktır; bu toplantıya katılanlar, okurun kendi sonuçlarını çıkarabileceği farklı birtakım görüş açılarını ortaya koyarlar (s. 548). Ayrıca her bir kitaptaki şahsiyetler arasında pek çok sosyal ilişki kurma eğilimindedir, hattâ kimi zaman bu mekanizmada aşırıya kaçır (s. 549). Ve tarihî şahsiyetlerin gündelik yaşamlarıyla ilgili sayısız hikâyeyi büyük bir doğallıkla ve akla yatkın bir şekilde uydurur (s. 549).

Yazarın bize anlattıkları temelde kurgusaldır; ama hemen hemen Dizi'lerin hepsindeki romanlar, Galdós'un tam bir araştırmacı titizliğiyle yürüttüğü sabırlı bir çalışma sonucunda hem kütüphanelerden ve arşivlerden edindiği, hem de anlatılan olayların doğrudan ya da dolaylı tanıkları olmuş bazı kişileri dinleyerek topladığı, hatırı sayılır miktardaki gerçek tarihî verileri içerir⁹. Galdós, özellikle olaylara doğrudan tanık olmuş ya da anıları hâlâ taze olan kişilerle temas kurmaya çalışarak sayısız seyahatler yapmış, bu kişilerle söyleşiler gerçekleştirmiştir (Ferrerias, 1997, s. 89). Genellikle şifahi olarak anlatılanlara, yazılı tanıklıklara kıyasla öncelik verir (Hinterhäser, 1961, s. 62-63), belki de bunun nedeni yazılı tanıklıkların tarafsızlığına pek de fazla inanmamasıdır. Bazı eleştirmenler ayrıca resim¹⁰, ve müzik dünyasından alınmış öğelere, ya da sokak broşürleriyle, hiciv yazılarıyla, tiyatro veya siyasi toplantı programlarıyla benzerliklere, ayrıca evlerde, restoranlarda, ulaşım araçlarında v. b. yazarın bizzat yürüttüğü gözlemlere de işaret ederler. Yine de yazarın pek çok tarihsel materyal derlemiş olması, *Ulusal Hikâyeler*'de Tarih'in titizlikle izlendiğini göstermez. Ele alacağı belirli zamanın seçiminde olduğu gibi şahsiyetlerin ve çevrelerin seçiminde de Galdós kendi ana fikrine, yani İspanyol halkına kendisinin öğretmek istediği Tarih'i "öğretecek" romanlar yazmaya odaklanmıştır. Belli noktaları öne çıkararak ve açık açık değiştiremediklerini gizleme eğilimi gösteren, çarpık bir görüş açısına sahiptir. Bu yüzden de *Ulusal Hikâyeler*'deki olayları tarihî belgelerle bire bir karşılaştırmanın pek de anlamı yoktur.

Yine de, daha ilk başlardan itibaren bazı hevesli eleştirmenler zahmetli bir karşılaştırma çalışması yapmaya koyulmuşlardır. Yazarın yaşadıklarına yakın tarihlerde yaşamış olanlar, Galdós'un, (Vázquez'in

⁹ Hattâ bazı yerlerde kendi ailesine mensup kimselerin anlattıklarını da kullanmıştır, örneğin Bağımsızlık Savaşı'na albay olarak katılan babası Sebastián Pérez Macías'ın anlattıkları gibi (Mesa, 1919).

¹⁰ Galdós'un en büyük tutkularından biri de resimdi ve kendisi iyi bir çizer ve suluboya ressamıydı. *Ulusal Hikâyeler*'in resimlenmesine (tam olarak ne ölçüde olduğu kesin olmasa da) katkıda bulunduğunu ve romandaki metni herkesin bildiği bir referansla ilişkilendirirken okurun "vizyon"unu kolaylaştırmanın bir yolu olarak belli bazı pasajları oluştururken, örneğin Goya gibi bazı önemli ressamın resimlerini kullandığını biliyoruz. Ancak belki de en ilginç nokta, *Ulusal Hikâyeler*'de betimleyeceği şahsiyetleri yazı sürecinde gözünün önünde bulundurabilmek için onların resimlerini yapmasıdır. Bu şahsiyetlerin pek çoğu sokaklarda, kafelerde ve benzeri yerlerde yaptığı gözlemlere dayanır (Hinterhäuser, 1961, s. 80-86; Seco, 1971, s. 277). Bu konuda ayrıca Bkz. Alfieri, J.J. (1968). "El arte pictórico en las novelas de Galdós" ("Galdós'un romanlarında resim sanatı"), *Anales Galdosianos*, yıl III, s. 79-85. [Online] Mevcut: <https://www.biblioteca.org.ar/libros/153964.pdf> [Erişim tarihi: 26.06.2020].

dediği gibi, 1927, s. 321-322) tarihle kurguyu birbirinden neredeyse ayırt edilemeyecek derecede kusursuz bir şekilde birbirine katan usta bir romancı olmasının yanı sıra, uzman herhangi bir tarih yazarı düzeyinde çalışarak gerçekliklerle dolu, ama sürükleyici bir biçimde ve ateşli bir vatanseverlikle yazılmış bir eser yarattığı sonucuna varmışlardır. Bu eleştirmenler genellikle Galdós'un *Ulusal Hikâyeler*'i yazarken kullandığı aynı kaynaklara¹¹ ya da yazarın inandığı aynı ideoloji olan ilerici liberal ideolojinin etkisi altında yazılmış olan eserlere dayanarak karşılaştırma yapmışlardır. Bu yüzden de *Ulusal Hikâyeler* ile o tarihi dokümantasyon arasında büyük bir benzerlik olması mantıklıdır. Unutmamalıyız ki ulusal İspanyol tarihindeki neredeyse tüm halk efsaneleri XIX. yüzyılın son otuz yılında pekişmişlerdir (López Facal, 2001, s. 147), bu da Galdós'un *Ulusal Hikâyeler*'nin büyük bölümünü yazdığı zamandır. Yazar bu mitlerin bazılarıyla (özellikle dinle ilgili olanlarla) aynı fikirde olmasa da, historiografiden romanlarında kolaylıkla algılanabilecek şekilde etkilendiğine kuşku yoktur.

Daha modern eleştirmenler Galdós'un kullandığı verilerin çoğunun doğruluğunu onaylar ve "sözel tarih"i kullanmasını son derece olumlu olarak değerlendirirler, ama bu yüzden onun romanlarının temelde kurgusal olduğunu açıkça belirtmekten de kaçınmazlar. Galdós'un "tarafsızlığı" ve "doğruluğu", İspanyol tarihiyle ilgili araştırmalar ilerledikçe ve daha bilimsel yöntemlere dayandırıldıkça kuşkulu bir hal almıştır. Böylelikle İspanyol tarihçiler, XIX. yüzyılda yazılmış eserlerden uzaklaşarak İspanya Tarihi'ni yeniden oluşturmaya başlamışlar ve Galdós'un tarihi olayları kendine göre yönlendirdiği açıkça ortaya çıkmıştır.

6. Sonuç

Buraya kadar geldikten sonra sormamız gereken soru şudur: Tarih'i tarihî romanlardan öğrenebilir miyiz? Kulağa nasıl gelirse gelsin, bu önemsiz bir soru değildir ve bu konuda farklı fikirler ileri sürülmektedir. José Luis del Corral (2008), "iyi bir tarihî roman, geçmişi şimdiki zaman insanına yaklaştırmaya yardımcı olur, hem de çok" der (s. 102), ama birtakım koşulları yerine getirdiği sürece: o tarihî dönemi ve gerçek kişileri tahrif etmemek, gerçeği değiştirecek durumlar yaratmamak, geçmiş zamanı olayların akışı için bir bahane olarak değil aynı olayların esas parçası olarak kullanmak, o dönemin olaylarını anakronizme kaçmadan anlatmak ve kurguyla tarihin karıştırılmasının inanılır olması koşuluyla (s. 104-105). Corral'e göre tarihî romanlar hiçbir bakış açısına göre Tarih değildir; ama eğer yazar ayrıntılı bir şekilde belgeler edinir ve o dönemi güzel bir şekilde yeniden oluşturursa, okurların o dönemi "yaşamalarına" yardımcı olur ve onları daha başka türde kitaplar okumaya özendirir. Yani okurlara gerçek Tarih'e yaklaşmayı "öğretmeye" yarar.

Tarihî roman türünü Galdós icat etmiş değildir, ama önceden gelen bir geleneği yeniden ele alıp kendine özgü birtakım özelliklerle donatarak, kendi amacına uyarlamıştır. Onun *Ulusal Hikâyeler*'i tarihî roman olmanın da ötesindedir, çünkü çağdaş ulusal tarihi belli bir bakış açısıyla yansıtmak amacındadır. Galdós her zaman çağdaşlarını aydınlatmak, şimdiki zamanda neler olduğunu daha iyi anlayabilmeleri için onlara geçmişi (ya da geçmişin kendi versiyonunu) öğretmek istemiştir. Anlattığı olayların gerçeklere yakınlığı ve bunu yapma biçimi son derece önemlidir, çünkü okurların olaylarla hızla özdeşleşmelerine yardımcı olacak ve onları bu konuyla daha fazla ilgilenmeye itecektir. Ancak Galdós, kelimenin toplumsal anlamıyla "devrimci" bir yazar olmamıştır (Casalduero, 1971, s. 141). Onun emeli, kitleleri devrim yapmaya kışkırtmak değil, gerekli reformları gerçekleştirebilsinler diye kendi sınıfı olan burjuva sınıfını "uyandırmak"tır. O hep aynı idealleri gütmüş, ama mensubu olduğu sınıf onun umudunu boşa çıkarmıştır, çünkü daha iyiye gitmek yerine, giderek daha bencil ve materyalist bir hal almıştır (Casalduero, 1971, s. 141). Bu nedenle de Galdós siyasi tercihlerini değiştirmek zorunda kalmış ve sonunda derin bir kötümserliğe gömülmüştür.

¹¹ Vázquez (1927), *Ulusal Hikâyeler*'in Birinci Dizi'sindeki beş romanın ("Trafalgar", "La Corte de Carlos IV", "Zaragoza", "Gerona" ve "Cádiz") üzerinde araştırma yaparak, Galdós'un bunları yazarken kullandığı yazılı tarihî kaynaklarla karşılaştırmıştır. Kendisinin "pek az önemi haiz" şeklinde nitelediği (s. 518) birkaç küçük farklılığa ve tarihsel yanılığa rastlamış olmasına rağmen, yazarın Tarih'i tam tamına takip ettiği sonucuna varmıştır. Vázquez'in ileri sürdüğüne göre, Galdós'un tarihî kaynaklardan ayrıldığı durumlarda, bunun nedeni kurgunun tarihsel gerçeklere baskın çıkması değil, yazarın o kaynakların doğruluğundan emin olmaması ya da "çoğunluk tarafından kabul görmüş" farklı bir düşünceyi kullanmayı tercih etmiş olmasıdır. Eleştirmenin yazarın tarafsızlığına olan güveni asla sarsılmamakta ve onun geçmişteki olayları bir tarih yazarı kadar tarafsız bir biçimde nakletmekle yetindiğinde ısrar etmektedir. Hem de Galdós'un sıklıkla partizanca davranıp kendisiyle aynı fikirleri paylaşan kişilere yakınlık gösterdiğinin bilincinde olduğu halde (s. 360, 399 ve 542).

Galdós tarihi çok farklı öğelerin bir karışımı olarak görüyordu; bu nedenle onun romanları çok sayıda veri içerir ama belli bir siyasi eğilimden de yoksun değildir. Bu romanlarda, her şeyin yer aldığı geniş bir olaylar dizisinin içine dahil edilmiş oldukları halde onun bağlı olduğu ve hiç beğenmediği fikirleri kolaylıkla ayırt edebiliriz (Casalduero, 2001, s. 6). Yine de ve her şeyin ötesinde Galdós romanlarının birer sanat eseri olduğuna inanıyordu ve bu nedenle de büyük bir estetik değere sahip olmaları gerekiyordu. Bütün umutlarını 1868 Devrimi'ne bağladıktan sonra *Ulusal Hikâyeler*'ini yazmaya başladığında, ülkenin maruz kaldığı siyasi yön değiştirme yüzünden zaten düş kırıklığına uğramış durumdaydı. Ancak romanları yazmayı bitirdiğinde umudunu büsbütün yitirmişti, İspanya'nın geleceği konusunda büyük bir karamsarlık içindeydi; bütün gücü, ülke içindeki sorunlar ellerinin arasından kayıp gitmeden önce barışçıl bir şekilde çözümlenmeye çalışsınlar diye çağdaşlarına çağrıda bulunmaya yetiyordu artık.

Onun ardından başka pek çok yazar daha başka Hikâyeler yazdılar. 1908 yılında Ramón del Valle-Inclán (1866-1936), III. Karlist Savaşı'na adanmış, ama çok farklı bir üslupta bir tarihî roman üçlemesi yazmaya başladı: *Los cruzados de la Causa*, *El resplandor de la hoguera* ve *Gerifaltes de antaño* (1908-9). Galdós da son romanlarında tam olarak III. Karlist Savaşı'nı ele almıştı, ama onun olaylara yaklaşımı Valle-Inclán'inkinden çok farklıydı. Yine de iki yazarın arasında belli bir karşılıklı etkileşim bulmak mümkündür. Benzer bir duruma Valle'nin *El ruedo ibérico* (1927-1932) başlıklı yeni üçlemesinde ve aynı şekilde Pío Baroja'nın (1872-1956) 1913 ile 1936 arasında yayımladığı *Memorias de un hombre de acción* adlı eserinde de rastlanabilir. Galdós'un *Ulusal Hikâyeler*'inin etkisi başka yazarlarda da, örneğin Miguel de Unamuno'nun (1864-1936) (Bilbao'da çocukluk yıllarında bizzat yaşadığı) III. Karlist Savaşı'yla ilgili bir hikâyeyi anlattığı, 1897'de yayımlanan ilk romanı *Paz en la guerra* adlı romanında, ya da Ramón J. Sender'in (1901-1982), İspanya'da I. Cumhuriyet döneminde Cartagena şehrinde yaşanan kantonalist hareketi romanlaştırdığı *Míster Witt en el cantón* (1935) adlı eserinde de görülür.

Galdós'un yarattığı bu etki, birçok genç yazarın onun üslubunu beğenmediklerini söylemelerine rağmen, hem halkın hem de yeni kuşak yazarların arasında rağbet gören bir tarihî roman prototipi yaratabildiğini bize göstermektedir. Şurası bir gerçektir ki *Ulusal Hikâyeler*, daha ilk kitabının piyasaya çıktığı andan itibaren, aydınlar, soylular ve burjuvazi mensupları arasında olduğu gibi halk kesiminde de gerçek bir best seller'e dönüşmüştür. *Ulusal Hikâyeler*'in etkisi tüm kamuoyuna yayılarak uzun yıllar boyunca İspanya'da bir tür "Tarih'e giriş kitapları" olarak kabul görmüş ve bu anlamda birçok okulun öğrencileri de dahil olmak üzere pek çok kişi tarafından okunmuştur.

Galdós çağdaş konularda tarihî roman yazan ilk yazar olmadığı halde, daha önce gördüğümüz gibi, onun "ekol" yaratan yepyeni bir prototipin yaratıcısı olduğunu (Ferrerias, 1997, s. 88) ve XX. yüzyılın (tarihî romanların yeni edebî akımlardan etkilendiği) 60'lı yıllarına kadar ortaya çıkan tüm üretimi etkilediğini söylemek gerekir. Ancak Galdós'un romanlarının değeri bu yüzden azalmış değildir ve son yıllarda hatırı sayılır derecede artmıştır. Yine de Galdós hayattayken İspanya'da *Ulusal Hikâyeler* hakkında uzmanlarca yazılmış hiçbir eleştiri çıkmamış, yalnızca gazetelerde birkaç makale ya da yorum yer almıştır ki bunların da çoğu kitaplardan çok yazarın ideolojisine odaklanan polemik yazılardır. *Ulusal Hikâyeler*, İspanya Tarihi'ni yorumlama biçimi yüzünden, geleneksel muhafazakâr kesimden olduğu kadar aşırı sol kesimden de gelen sert eleştirilere maruz kalmıştır. XIX yüzyılın sonlarında bu eleştirilere, Galdós'un anlatma biçimini artık biraz eskimiş olarak gören yeni kuşak yazarlar da katılmıştır (Regalado, 1966, s. 519-521). Bu yüzden de Galdós'un *Hikâyeler*'i XX. yüzyılın 40'lı yıllarına kadar sistematik bir biçimde irdelenmemiştir. Buna karşılık daha ilk yıllardan itibaren öteki Avrupa ülkelerinde geniş olarak ele alınmış ve yorumlanmıştır (Bkz. Louis-Lande, 1876) ve oralarda Galdós'un eserleri edebî açıdan ve daha objektif bir biçimde değerlendirilmiştir.

Satış ve okur açısından çok büyük bir başarı elde etmiş olmasına ve bir gazeteci olarak her zaman geniş kitleler tarafından tanınmış olmasına rağmen Galdós hiçbir zaman Nobel edebiyat ödülüne aday gösterilmemiş ve İspanyol Dili Kraliyet Akademisi'ne girebilmek için ikinci bir girişime kadar beklemesi gerekmiştir (1889'da nihayet seçilerek giriş konuşmasını 1897 yılında yapmıştır), bunun nedeni de gelenekçi çevrelerin ve Kilise'nin giderek artan muhalefeti olmuştur. Aynı şekilde ve aynı nedenlerle, reformist düşüncedeki bir dizi siyasetçinin ve düşünürün ona hayattayken "ulusal yazar" unvanının verilmesi çabaları da tümüyle boşa çıkmıştır (Botrel, 1977, s. 60-64). Yine de hükümet, Cervantes'in ölümünün 300. Yıldönümü'nü organize etmekle görevlendirip yıllık bir maaş bağlayarak onun bu kaybını telafi etmek

istemiştir (ama Birinci Dünya Savaşı yüzünden bu etkinliğin iptal edilmesi nedeniyle bu para ömür boyu maaşa çevrilmiştir) (Botrel, 1977, s. 77). Galdós'un 1920 yılında Madrid'te yapılan cenaze törenine katılan her kesimden yirmi binden fazla kişi onu layık olduğu biçimde onurlandırmıştır. Günümüzde Galdós hâlâ yılların azaltmadığı bir değere sahiptir: tarihî romanları, geçmişi her zaman şimdikinden çok daha iyi bir dönem olarak yücelten sıradan historisist akımdan ayırmayı ve tarihî romana ilerici bir ideal kazandırmayı bilen bir kişi olmuştur. Onun Tarih'e bakış açısının tek bir amacı vardır: o da uygarlığın ilerlemesini sağlamaktır. Bizleri hoşgörüyü ve özgürlüğe götürmesi gereken bir ilerlemedir bu.

Çev. İnci Kut

7. Extended Abstract

Benito Pérez Galdós is one of the main authors in Spanish Contemporary Literature. He is also among the most prolific, his works exploring almost every literary genre, although his most acclaimed pieces were novels. His first works were two historical novels that would mark the trend that would persist through his entire career. After these, he would publish a long collection of historical novels, dating from 1873 to 1912. He gave them a rather generic title, "los Episodios Nacionales" (*The National Episodes*). With 46 books distributed in five series, the "Episodes" intended to cover Spanish contemporary history from 1805 to 1880.

For Galdós, historic fiction was an alternative tool to explain history, more entertaining and easier to understand. It was also the ideal vehicle to highlight aspects of daily life that were overlooked in official chronicles. His novels highlight daily life in those times, which is an essential part of understanding history. Through his work, we can follow the political and social developments in Spain's 19th and early 20th century very accurately. That is why Galdós is much more than the great Spanish novelist of his generation, he is also the best chronicler we have of those years. Despite the fact that each Series contains its own characteristics, and although the quality of each of the books is somewhat uneven, the Episodes cover a wide gallery of characters that are varied and sufficiently representative of the Spain of those years to be credible and acceptable to all audiences. As the work progressed, the author also diversified techniques and style, introducing some novelties and distancing them from his earlier reflections. Nevertheless, what the writer conveys is basically fiction, although almost all Series contain a considerable amount of historical data.

Kaynakça

- Ayala, F. (1982). Galdós y su público. F. Rico (Yön.). *Historia y Crítica de la Literatura Española. Tomo 5: Romanticismo y Realismo*, (s. 486-490). Barcelona: Editorial Crítica, 2. bs.
- Blanco Aguinaga, C., Rodríguez Puértolas, J.ve Zavala, I. (1978). *Historia social de la literatura española (en lengua castellana)*, cilt. II. Madrid: Ediciones Akal.
- Botrel, J.-F. (1977). Benito Pérez Galdós ¿escritor nacional?, *Actas del I Congreso Internacional de Estudios Galdosianos*, s. 60-79.
- Casalduero, J. (1971). Historia y novela. *Cuadernos Hispanoamericanos*, 250-252 (Ekim-Ocak), s. 135-142.
- Caudet, F. (1992). *El mundo novelístico de Galdós*. Madrid: Grupo Anaya.
- Corral, J. L. del (2008). ¿Es posible aprender con la novela histórica?. *La Aventura de la Historia*, 122/10 (Aralık), s. 102-107.
- Correa, G. (1977) *Realidad, ficción y símbolo en las novelas de Benito Pérez Galdós. Ensayo de Estética realista*. Madrid: Editorial Gredos, 2. bs.
- Cuenca Toribio, J. M. (2001). Galdós y la Historia de España. *Ínsula*, 654 (Haziran), s. 5-6.
- Fernández Prieto, C. (1998) *Historia y novela: Poética de la novela histórica*. Navarra: Ediciones de la Universidad de Navarra, 2. bs.
- Ferreras, J. I. (1976) *El triunfo el liberalismo y de la novela histórica (1830-1870)*. Madrid: Taurus Ediciones.
- Ferreras, J. I. (1997) *Benito Pérez Galdós y la invención de la novela histórica nacional*. Madrid: Ediciones Endimión.
- Hinterhäuser, H. (1961). *Los «Episodios Nacionales» de Benito Pérez Galdós*. Madrid: Editorial Gredos.

- Hinterhäuser, H. (1982). Historia y Novela en los «Episodios Nacionales». F. Rico (Yön.). *Historia y Crítica de la Literatura Española. Tomo 5: Romanticismo y Realismo* (s. 548-557). Barcelona: Editorial Crítica, 2. bs.
- Horta, M. J. (2011). *La Fontana de Oro*, ¿el primer *Episodio Nacional* de B. Pérez Galdós?. *Mediterráneo*, 8, 2011/1, s. 1-20.
- Horta, M. J. (2017). İspanya'da Milliyetçilik ve Tarihî Roman. *SEFAD*, 37, s. 301-314.
- Horta Sanz, M. J. (1998). El año del *Desastre*. *Mediterráneo*, 1, s. 27-31.
- Lanzuela Corella, M. L. (2000). La literatura como fuente histórica: Benito Pérez Galdós. *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, II, s. 259-266.
http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/13/aih_13_2_032.pdf [Erişim tarihi: 04.04.2012].
- Lida, C. E. (1968). Galdós y los *Episodios nacionales*: una historia del liberalismo español. *Anales galdosianos*, III, s. 61-73.
http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12493877555695940765657/p0000008.htm#1_27_ [Erişim tarihi: 12.01.2009].
- Llorens, V. (1971). Historia y novela en Galdós. *Cuadernos Hispanoamericanos*, 250-252 (Ekim-Ocak), s. 73-82.
- López Facal, R. (2001). La enseñanza de la Historia, más allá del nacionalismo. J. Estepa Giménez, F. Frieria Suárez ve M. R. Piñeiro Peleteiro (Haz.). *Identidades y territorios: un reto para la didáctica de las Ciencias Sociales* (s. 145-170). Oviedo: Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las Ciencias Sociales.
- Louis-Lande, L. (1876). Le roman patriotique en Espagne. *Revue des Deux Mondes*. XIV/XLVI, 3. dönem, s. 934-945.
- Lúkacs, G. (1937). *La novela histórica* (çev. J. Reuter). México: Ediciones Era.
- Mainer, J. C. (1981). *La Edad de Plata (1902-1939)*. *Ensayo de interpretación de un proceso cultural*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- Mesa, R. de (1919). La génesis de los “Episodios”. *Revista de Libros*, III, s. 33-46.
- Moretti, F. (1997). *Atlas de la novela europea. 1800-1900* (çev. Mario Merlino). Madrid: Tarma Editorial.
- Regalado García, A. (1966). *Benito Pérez Galdós y la Novela Histórica Española (1868-1912)*. Madrid: Ínsula.
- Sánchez-Llamas, Í. (2001). El nacionalismo liberal y su textualización en las letras peninsulares del siglo XIX: el caso de Faustina Sáez de Melgar (1835-1895) y Benito Pérez Galdós (1843-1920). *Revista Hispánica Moderna*, 54/1, Yeni Dönem (Haziran), s. 5-30.
- Schraibman, J. (1962). Patria y patriotismo en los *Episodios Nacionales* de Galdós. *Boletín Informativo del Seminario de Derecho Político. Universidad de Salamanca*, 27 (Ağustos), s. 71-86.
- Seco Serrano, C. (1971). Los «Episodios Nacionales» como fuente histórica. *Cuadernos Hispanoamericanos*, 250-252 (Ekim-Ocak), s. 256-284.
- Vázquez Arjona, C. (1927). Cotejo histórico de cinco *Episodios Nacionales* de Benito Pérez Galdós. *Revue Hispanique*, 58, s. 321-551.
- Zavala, I. M. (1980). Características Generales del siglo XIX (Burguesía y Literatura). J. M. Díez Borque (Haz.) *Historia de la Literatura Española. Tomo III: Siglos XVIII/ XIX* (s. 291-350). Madrid: Taurus Ediciones.
- Zavala, I. M. (1982). Introducción a Benito Pérez Galdós. F. Rico (Yön.). *Historia y Crítica de la Literatura Española. Tomo 5: Romanticismo y Realismo* (s. 463-474). Barcelona: Editorial Crítica, 2. bs.

Medya ve Siyaset İlişkisinin Tarihsel Bağlamında Siyasal Söylem: 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri

Abdulkadir GÖLCÜ*
Harun DAĞ**

ÖZ

Medya, siyasal söylemin topluma aktarılmasındaki en önemli araçlardan biridir. Bu bağlamda özellikle seçim dönemlerinde, siyasal söylemlerin yoğun bir şekilde yer aldığı haberler gündemi meşgul etmektedir. Bu haberlerin kurgusu ise dönemin medya ve siyaset ilişkisi ekseninde yapılandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı 31 Mart Yerel Seçimleri ile ilgili haberlerde medya ve siyaset ilişkisi ve siyasal söylemin haberlere yansımaları ortaya çıkarmaktır. Eleştirel söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, 30-31 Mart ile 1 Nisan tarihlerinde örneklem olarak seçilen Sabah, Yeni Şafak, Hürriyet ve Birgün gazetelerinin resmi twitter hesapları üzerinden paylaşılan haberler incelenmiştir. Çalışma neticesinde, haber metinlerinin anlamsal zenginlikten yoksun ve tek boyutlu bir bakış açısıyla inşa edildiği görülmüştür. Gazeteler, yerel siyasal söylemden ziyade genel siyasi söylemi ön plana çıkararak, siyasi bilgilendirme sürecini manipüle eden bir yayın politikası benimsemiştir. Ayrıca analizlerde siyasilerin kutuplaşma yaklaşımının, partizan bir şekilde haberlere de yansıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyasal Söylem, Medya ve Siyaset, 31 Mart Yerel Seçimleri.

Political Discourse in the Historical Context of the Relationship of Media and Politics: 31 March 2019 Local Elections

ABSTRACT

Media is one of the most important tools for transferring political discourse to society. In this context, especially during the election periods, the news with an intense political discourse constitutes the agenda. The fiction of these news is structured in the axis of the media and politics relationship of the period. The purpose of this study is to reveal the relationship between media and politics and the reflection of political discourse on the news about the 31 March Local Elections. In the study, in which the discourse analysis method was used, the news shared by the newspapers Sabah, Yeni Şafak, Hürriyet and BirGün, selected as a sample of the study, on 30-31 March and 1 April were analyzed. As a result of the study, it was seen that the news texts lacked semantic richness and were constructed with a one-dimensional perspective. Newspapers have adopted an editorial policy that manipulates the process of political information by putting general political discourse ahead of local political discourses. In addition, in the analyzes, it has been determined that the polarizing approach of politicians is reflected in the news in a partisan manner.

Keywords: Politics, Political Discourse, Media and Politics, 31 March Local Elections.

1. Introduction

Although the relationship between media and politics has continued its existence since the spread of mass media that encompasses daily life, it appears as a process that gains high importance and cannot be ignored, especially in the current century. On the axis of technological advances, media started to exist more in social life, and as a result of this situation, the political sphere tried to dominate the media in almost every corner of the world. Political actors; they saw the media as a means to reach the society and make themselves permanent in the social memory, and as a result of this point of view, they focused on the processes of the media. As parallel to these developments in Turkey as well as all over the world impact on the politics of the media it is carried out through an accumulation of historical past. In this context, the process of two centuries, starting from the Ottoman renewal movements, as a result of the political development phases that took place in the first years of the republic and after, turned the media-politics relationship into a multi-faceted and complex political-social legacy. The importance of this legacy by the political authority and opposition movements in both the Ottoman period and the founding stages of the new Republic is accepted as a historical fact.

Today, seen as multifaceted political discourse of publicity tool in Turkey media periodically to be shaped by political power with different ideological perspective or have tried to design though, this

* Assoc. Prof., Selçuk University, kadirgolcu@selcuk.edu.tr

** Research Asistant, Suleyman Demirel University, harundag@sdu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 05.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 30.11.2020

shaping or "reformed" to efforts on the international level economy-politics-media trio it is not possible to think independently. At this point, it should be kept in mind that the media-politics relationship, which is tried to be observed at local or national level, has been shaped and should be considered in an international context after globalization and digitalization. At this point, global media structures formed by the effect of international economic structures create an obligation to rethink the media-politics relationship to be dealt with at national level. In this context, Thomas Meyer (2002, p. 72) states in his work named Media Democracy that the field of politics in the global political order has been under the influence of the media system, politics has undergone a significant change with this process and politics is now dependent on the rules of the media system. He also states that the global logic of the media system colonizes politics, not only changing the way in which the political is defined, but also that the political sphere emerges as a unique way of life. Lance Bennet (2000, p. 124-125) states that, with a similar point of view, the political attitudes and reactions that are tried to be produced in accordance with the nature of the media content are increasing, and that political figures who want to be the subject of the news media prefer formats appropriate to the nature of the media instead of original political content. In this context, it would not be wrong to say that the political powers have lost their unilateral influence potential in the media-politics relationship today. It has become a necessity for the dominant political discourses, which can be easily dominated within the traditional media structure, to undergo a highly professional production process in accordance with the nature of the media in order to become reality.

The best time frame in which all aspects of the media-politics relationship can be addressed is undoubtedly the processes of political discourse densities experienced during election periods. For this reason, election periods have gained importance in terms of providing an opportunity to reveal an anatomical map of the media-politics relationship. Turkey in particular is produced on March 31, 2019 Local Elections in political discourse in terms of media-politics has caused quite the experience to be an interesting time. This election is also important in terms of showing how Turkish political life, which has evolved into a two-dimensional barren political group, is handled through a bundle of political discourse at the media level. From this point of view, in this study, the reflection of the political discourses produced in the 31 March 2019 Local Elections in the media-politics equation will be discussed through the outputs of the news media. In this context, the news of Hürriyet and Sabah to represent mainstream publishing, Yeni Şafak to represent a conservative publishing policy, and BirGün to represent a socialist publishing policy were discussed about the March 31, 2019 Local Elections. In the study, primarily politics, discourse and political discourse are emphasized in a conceptual framework, and the relationship between media and politics is discussed. In the last section, the analysis of the news published during the election process was made by using Teun van Dijk's Discourse Analysis method.

2. Politics, Discourse and Political Discourse

Politics has been one of the most important elements of human social life from past to present. The word politics as a concept has been an area where an intense and multifaceted potential for discussion has been maintained since ancient times. Therefore, politics is approached from very different disciplines with different perspectives and different definitions are made for the phenomenon. For this reason, it should not be overlooked that although a single definition of the concept of politics is not possible, the concept is built on a rich multi-directional definition ground.

As an institution connected with social life, politics emerges with the communication and interaction of people living together. Politics is above all a social activity. Hence, it is necessary to mention that there are at least two people in order for politics to exist (Heywood, 2006, p. 1). Politics showing universality and continuity in terms of time and space (Kapani, 2012, p. 19); Although discussions have continued for many years (Yayla, 2003, p. 2-3) in terms of definition, general definitions are made by referring to different areas from struggle and fighting between people to the general benefit and well-being of humanity (Kapani, 2012, p. 17). There may be some conflicts between people for various reasons, as a human being is a creature that can think. The resolution of these conflicts is again in the sphere of politics (Yayla, 2003, p. 5). According to Heywood (2006, p. 3-12), politics has multiple dimensions such as governing, running public affairs, and compromise and consensus. Heywood also emphasizes the concept of power in politics. Çam (2000, p. 24) also defines politics through the concept of power. According to

Çam, while politics is a struggle for rights and sovereignty over scarce resources, it is also an effort to ensure social harmony. Kışlalı (2002, p. 18-19) also starts from a basic concept such as power, but does not deal with it only in relation to the state. According to him, the concept of power includes authority; authority includes those who govern and are governed within itself, and this struggle for authority can occur not only in the state but also in bilateral individual relations. In this context, it is possible to define politics not only to retain state authority but also as a field of struggle in almost every point of social life.

Media discourse, discourse and discussions on the concept are among the main points where the media-politics relationship, which is the main subject of this study, is made visible. At this point, it is necessary to consider discourse as a phenomenon as an extension of politics, its effect on social memory or its visibility in media channels. It is possible to see a difficulty in defining the concept of discourse, similar to the difficulty in defining politics as a concept. When we look at the origin of the concept of discourse, it is seen that it comes from the root "discurrere" in Latin and the meaning of the word is "running around, going and going" or "moving away", "melting", "spreading" (Sözen, 1999, p. 19). Discourse is a concept that is intertwined with many fields as well as ideological and cultural fields. These various fields gain a meaning within the discourse and find a chance to reconcile themselves with the social (Çoban, 2015, p. 199). Discourse includes the language and language practices used by individuals. However, it would not be the right approach to consider discourse as a phenomenon created only by language practices. Discourse is the combination of words derived from language with social context and practices (Sözen, 1999, p. 20).

According to Foucault, who is one of the leading names in the research of discourse in the field of social sciences, discourse is more than a specific sign or trace, it is a concept that has sociological materiality and ideological specificity and is always intertwined with power (Mutlu, 1998, p. 309). Foucault emphasizes that discourse is formed together with the concept of ideology and that it is one of the most important factors that enable it to take place in the intellectual structure of the power (Smith, 2007, p. 171). Van Dijk (2015, p. 19) also highlights that ideologies are embedded in discourses and presented to the society through language. According to Fairclough, ideology is in the language and surrounds the language (Özer, 2011, p. 55). According to Van Dijk (1999, p. 335), an ideological mechanism is important in the formation of power and the maintenance of domination. At this point, it is possible to say that discourse is one of the most important tools in ensuring that ideologies take a place in the society and maintaining the dominant order (Çoban, 2015, p. 208). Social structures play a role in the formation of discourses. It is also effective in producing and shaping social structures (Fairclough, 2015, p. 124).

Politics with the beginning of the modern period; It has manifested as a process mostly implemented on a bipolar political ground and through political parties. The existence of great narratives that received a mass response in this period made it compulsory to feed politics from an ideological source. According to Keyman (2000, p. 47), this structure of politics in modern times has made it compulsory to produce political discourses based on great narratives that are based on inclusive policies, unifying, integrating and trying to produce global solutions to the problems that occur. Great narratives have made the integrity within their own bodies visible through their struggle against their opponents through political discourses. Therefore, discourses in which the political functioning of the modern period is made visible has also turned into a medium where political struggle takes place. Reading this medium from a correct perspective will make it easier to understand political processes. As Sözen (1999, p. 24) stated, discourse has turned into an ideological and political field of struggle, as understood by different intellectual disciplines. This area of struggle also requires political actors to have a new and dynamic political perspective. In this context, considering the versatility of the concept of politics and the fact that discourse is the result of an interdisciplinary dynamic, it is very difficult to define the concept of political discourse. To deal with the whole relationship of individuals with discourse politically or to handle all kinds of texts and speeches in a political framework will reveal a generalization that will not be correct.

Political discourse should be considered as the language used by politicians in texts and speeches directly related to concrete political issues. From this point of view, it is possible to define political discourse as text and speech that emerges from the actual use of language used by political actors (Kampf, 2015, p. 3). Political discourse is generally defined by political discourse actors. Political discourse analyzes

are also conducted through the speeches of presidents, prime ministers and parliamentarians in this direction. However, it is not a correct approach to evaluate political discourse only through politicians. Because it is not only political actors who participate in political processes. The text or speeches that have a concrete "political" content can be addressed in the context of political discourse (van Dijk, 1998). For this reason, texts formed as a result of many different processes may need to be analyzed in terms of political discourse. Political discourses play an important role in the point of trust of individuals to politicians. In addition, the habits, lifestyles, beliefs and political cultures of the societies are effective factors in the formation of political discourses. In summary, it is possible to consider political discourses as the expression of ideological perspectives (Göksu, 2019, p. 1290). The transfer of this manifestation to the social structure and its perception take place in different ways among societies. Turkey introduced as the place where the most common and circulation of political discourse in particular is possible to see digital media channels. Besides these tools; places such as coffee houses, market places, artisan shops, mosque gardens are among the indispensable places of the Turkish social structure as channels where political discourses are circulated, adopted or criticized. Specifically, in this study, the spread of common media tools, which are one of the important mediators of political discourse to reach the society, is important in the axis of the relationship between media and politics. In this framework, the basic dynamics of the relationship between media and politics and perspectives on the subject will be discussed.

3. Origins of Media and Politics in Turkey Relations

Although Turkey also vary according to the circumstances of the period of media relations in politics, the media has managed to become an effective position for each period in the center of Turkish politics. At this point, it is important to consider the relationship between media and politics periodically. In the pre-republic period, a body of relations shaped around the weight of the central government is observed in the relationship between media and politics. Contrary to the alleged general opinion, the media-politics relationship took place in a very effective context during the reign of Sultan II Abdülhamid. According to Koloğlu (2006: 66) II. Abdulhamid was not a person against the spread of the press. According to Koloğlu, as stated in a state decree published in 1903, it was requested to spread the press to the provinces, to cover local agriculture, natural resources and culture issues in this press for the benefit of the people, and even to send newspapers to the villages. According to Çavdar (1999, p. 43-44) II. Abdulhamid period is based on the policy of rescuing the state that is falling apart, with an understanding of the press that prevents the spread of liberal, nationalist and constitutionalist ideas. For this reason, the control of media organs was needed for an intellectual life under the control and supervision of politics. As a result, during the reign of II. Abdülhamid, the relationship between media and politics took place on the axis of the planned transformation of the press into a multi-directional political tool. Especially the adoption of Islamism as the new political strategy of the state has shown its reflections in the field of the press in a short time, and the introduction of many newspapers in this direction was supported by the political government itself (Gölcü, 2019, p. 49).

İttihat ve Terakki Cemiyeti (Association of Union and Progress, ITC), which emerged as an opposition movement during the reign of Abdülhamid II and aimed to wage a political struggle through newspapers, can be regarded as the first organized attempt to turn the media and politics relationship against the Ottoman administration. It is possible to say that before the I. Meşrutiyet (First Constitutional Monarchy), various opposition movements were trying to create a sphere of influence over the press, both at home and abroad, against the Ottoman administration. This period was a period in which the media-politics relationship took place on the axis of a struggle from the environment against the centralized authority. The fact that the ITC is to organize purposefully both in the provinces and in the center of Istanbul through the press has been an indication of the transition to a new phase in the media-politics relationship. In this context, Arabacı (2011, p. 73-75) also drew attention to the importance of newspapers and journalism activities in the opposition and social transformation project of the ITC. In this process, İttihat ve Terakki Cemiyeti, in addition to the central newspapers and magazines published abroad and in the country, also established local press organizations and carried out activities to shape, direct and mobilize the society from the provinces to the center.

With the establishment of the Republic in 1923, a holistic social transformation process was initiated, and the structure of politics was also subject to change as a result of this transformation movement. The media-politics relations have begun to be reconsidered in accordance with the ground conditions of Turkey's new in this axis. Especially in this new period, an expectation has arisen that the media will undertake a mission that will reinforce political and social transformations. In this direction, the media; In the first years of the Republic, an important tool was seen in explaining the revolutions and it was provided to take on this role (Işık, 2002, p. 137-140). During this period, the media were not asked to oppose the activities to be carried out by the management, on the contrary, it was expected to support the management for the practices. Although this support request started with an attempt to persuade the media, it was later tried to be made obligatory through various laws (Demir, 2007, p. 139). As a result of the Sheikh Sait Rebellion that broke out in the first years of the Republic and the political turmoil, the Takrir-i Sükûn Law was enacted, and within the scope of this law, the opposition and the press considered dangerous in terms of the new administration were tried to be silenced. In this period, through the İstiklal Mahkemeleri (Specially authorized courts established in extraordinary circumstances) established as a result of the law, opponents in both the political field and the media field started to be harshly followed (Güz, 1991).

When it came to 1930, with the establishment of the Serbest Cumhuriyet Fırkası (Free Republican Party, SCF) at the request of Mustafa Kemal Atatürk, hopes that the press would act in a free environment increased, and a critical perspective in the media was realized in the newspapers *Son Posta* and *Yarın*, albeit for a short time. However, this process took a very short time and with the Press Law enacted in 1931, the government was given the authority to close the publication it wanted, and the pressure on the press began to be felt significantly (Demir, 2007, p. 140). As can be seen, considering the relationship between media and politics since the early years of the Republic, It is seen that the habit of controlling the media from the reign of Abdülhamid II and the ITC continues. The transformation of the political structure of the regime into a republic did not allow the media-politics relationship to get rid of old habits. In this period when the relationship between media and politics was maintained in an equation far from normative expectations, the mission of defending the new regime was determined as the main task of the media. In addition, it would not be wrong to state that the pressure on the media continues until the multi-party life is implemented, taking into account different practices.

Multi-party life transition and political sense as well as in Turkey is a very important period in the media field. With the establishment of the Demokrat Parti (Democrat Party, DP) in 1946, the limited pluralism process, media and transformations started in Turkish political life. With the emergence of a second party and the effect of the elections to be held, politicians took a more moderate approach towards the media. As a result of these developments, the media had the opportunity to give more space to political news on their pages before the 1946 elections (Karpas, 1996). This results in Turkey of a special one-dimensional media-politics, the media kept under control perspective, albeit limited, has led to a platform to relocate dealt with more than one perspective. In this direction, even though the press seemed to have continued their activities in a much freer environment between 1946 and 1950, there are still certain limits. In this process, too, the press with a leftist publishing approach faced the danger of being shut down (Demir, 2007, p. 154). With the adoption of the Press Law on July 24, 1950, the environment of freedom in the media in the transition to multi-party life expanded further. With the coming to power of the DP, journalists in prisons were released, and publications that were closed were allowed to be re-published. Media in Turkey, for the first time since the declaration of the Republic began to pursue the publication activities in an environment so free (Gürkan, 1998, p. 469). A similar situation was seen during the 6-months period after the II. Meşrutiyet (Proclamation of the Constitutional Monarchy), it was also seen in the 1-year period after the establishment of the Republic and after the establishment of the SCF and unfortunately these freedom periods became too short. Similarly, media freedom of press in Turkey did not last too long, as always, began the process in 1950 as a result of the negativities experienced in economic terms in 1954, it again started to be under pressure. When the media started to criticize the government for economic reasons, the DP resorted to an attempt to keep the press under control with the changes it made in the press law on March 8, 1954 (Gürkan, 1998, p. 470). One of

the most important developments in the field of press during the DP period is the financial support it provided to media organizations acting in its favor. Not only financial support was provided to the pro-Democrat Party press, but also practices such as providing loans, allocating paper and posting official advertisements came to the fore (Yıldız, 1996, p. 488). In the period when the DP was in power, the support provided to the press with a pro-ruling publishing understanding also led to the emergence of the term "feeding press" (Girgin, 2011). When looking at the press-politics relationship of the DP period, it is possible to say that the political power was in an effort to establish its own unique power by breaking the Single Party hegemony over the press for many years. In fact, it has been possible to see that the efforts and policies of establishing power over the press were clearly implemented both during the ITC and in the first years of the Republic (Gürkan, 1998; Koloğlu, 2006).

The Military Coup of May 27, 1960, marked the beginning of a different and complex period in terms of media and politics relations. The secret of the difference and the confusion stemmed from the contradictions between legal regulations and actual practices. The 1961 Constitution, which was prepared in order to serve as a prescription of legitimacy for the May 27 Military Coup, stated that the relationship between media and politics should operate with an idealist and normative logic. In this context, the 1961 Constitution guaranteed to very important processes, such as that the press would not be subjected to censorship, that there would be no permission and financial security requirement for publishing newspapers and magazines, and that media institutions could only be closed by the constitution. Here, it can be said that broad rights are given to the media in general (Gevgili, 1983, p. 224). Kabacalı (1999, p. 280), who discusses the issue through the attitudes of the press organizations in the process, states that the Turkish press, which gave great support before and after the 27 May Military Coup, is almost rewarded with the legal regulations made after the coup. He also stated that the laws restricting the freedom of the press should be removed as soon as possible by the legal commission established by the National Unity Committee to determine the anti-democratic laws. In addition, the law number 212 on the rights of journalists was passed during this period (Demir, 2007, p. 170). However, in a short time, the coup government attempted to establish a control mechanism over the press, and also made an effort to design civil politics. The coup administration, which did not consent to anyone to undertake the legacy of the Democrat Party, preferred to threaten attempts on this issue through the press. As a result, the press, considering the period of post-coup conditions axis with the support of their organizations, the media and politics in Turkey will begin to be addressed in a new context in particular. The foundations of a new equation of media and politics, in which media support was important, was laid after the May 27 Military Coup. Also claiming that the coup happened job to recover from the crisis in which the democracy in Turkey; It did not hesitate to put pressure on the political mechanism on many issues ranging from the election results to the election of the president, from the press activities, the statements made and even the activities of the coalition partners. The 1970s, which entered into with these developments, were experienced far from bringing a new interpretation to the relationship between media and politics. The military bureaucracy factor, which was added to the relationship between media and politics that started with the May 27 coup, soon established its legitimacy on the basis of protecting the regime. In this context, with the 1971 Memorandum, amendments were made in the constitution and the dosage of the pressure on the media was increased (Demir, 2007). Since this date, the authority established by the military bureaucracy over political processes has preferred to apply constant pressure within the framework of its understanding of dominating both the political mechanism and the media. In the 1980s, radical changes occurred in the field of media, and the media started to be more related to the economic field besides politics.

September 12, 1980 Military Coup in Turkey have caused irreparable damage to the political and social life, and for many years has led to the emergence of the political mechanism of a political process driven by not allowing the return to their routines. After the September 12, 1980 Military Coup, when the project of conducting politics on a shallow ground was implemented, the relationship between media and politics turned into a relationship that was kept under control and manipulated. This period turned into a period in which intellectual activities decreased in the field of the press, as in every medium, due to the liberal economy and political system that were desired to be established, while the media structurally prioritized

economic concerns with the accumulations transferred from different capital fields. In this context, economic policies that started in the 1950s and reached their last point in the 80s brought about changes in the cultural codes of the Turkish society (Lüküslü, 2009, p. 117-124).

After the coup, many newspapers operating with the mission of obtaining information and meeting the cultural needs of the society were closed down many times and journalists were constantly faced with trials (Topuz, 2011; Koloğlu, 2006). One of the most important developments for the press after the coup was the avoidance of news and comments on political issues. The press started to become a tabloid, and the public began to lose its feature of being an institution of the grassroots, as there was no public activity (Gezgin, 2006, p. 167). The press understanding of the coup administration led to the disappearance of a free and original understanding of the press. In this process, the press was seen as a means of legitimizing the work of the coup administration. In this direction, the contents of the press were tried to be shaped (Dündar, 2016, p. 125-128). From this stage, as in the world of the media in Turkey, not independent of politics and capital, and felt himself responsible to the government and various power centers. The media, which has become a part of power and capital, has become intertwined with the political sphere (Yanardağ, 2008, p. 188).

In the 1990s, the most important factors affecting the relationship between media and politics are social events, terror and the army. Terrorism which was one of the most important issues for Turkey in these years, the press and the journalists closely affected, 1990's many media employees' abductions early, injury, murder, and was exposed assassinated (Gölcü, 2019, p. 212). In such an environment, the Anti-Terror Law, prepared in the name of combating terrorism, played a restrictive role in the work of journalists. Although the publications of various press organizations were affected under the law, the left, socialist and Islamist press faced the most pressure. Even the central media monopolies have often approved this pressure (Topuz, 2011, pp. 278, 281). In a period when the social turmoil was at a high level, the coalitions process that would continue throughout the 90s, with the choices of Turkish voters constantly changing, started with the election held in 1991. As a result of the 1991 election, Doğru Yol Partisi (True Path Party-DYP) and Sosyal Demokratik Halkçı Parti (Social Democratic People's Party-SHP) formed a coalition (Findley, 2011, p. 357). One of the major political actors of the period of the Refah Partisi (Welfare Party-RP) in 1994 after the success in the local elections, the political scene has more in terms of relations with the media and politics in Turkey is possible to say that a new page is opened. Cemal (2010, s. 216) stated that the majority of the press made efforts to prevent RP, which became the first party in 1995, not to be a coalition partner, and that Aydın Doğan and Dinç Bilgin, the biggest media bosses of the period, did not share Tansu Çiller with the RP. He states that he is trying to persuade. This initiative was not successful and the RefahYol coalition government was established with the partnership of RP and DYP under the prime ministry of Necmettin Erbakan. After the establishment of the government, in addition to the intense criticism of the media, the army also took action against the established government and intimidated the RefahYol government. Especially although the Turkish Armed Forces General Staff is described as a normal march, after the tanks took to the streets in Sincan in 1997, General Çevik Bir's statement that "we have balanced democracy in Sincan" (Birand and Yıldız, 2012, p. 200-201), it showed its willingness to directly interfere in civil politics. As a result of these developments, the National Security Council through in the February 28, 1997 qualify as postmodern coup in Turkey "advice" called the statement set forth and where a high perception confiscate the possibility at any moment the power of the military has been created (Bostancı, 2012, p. 79). One of the most important points to be noted in the context of the media-politics relationship of this period is that the General Staff discovered the media in the words of Birand and Yıldız (2012, p. 183). The Turkish Armed Forces has greatly improved its relations with the secular central media and has taken control of headlines and television news (183). As can be seen, in the 1990s, in the media-politics relationship, the military power that emerged from time to time in the republic period and wanted to continue its influence on civil politics felt its influence.

As a result of the February 28 process, Prime Minister Necmettin Erbakan had to resign on 18 June 1997 and this resignation in proved that Turkish Military Forces achieved to balance democratic-civil politics and reach the "postmodern coup" by using media organs and news headlines. In the process

continues under the leadership of Anavatan Partisi (Motherland Party-ANAP), Demokratik Sol Parti (Democratic Left Party-DSP) and established a new coalition government. As in all of the 1990s, the life of this coalition government did not last long, and a new coalition took place in Turkish political history in 1999 with the partnership of DSP, MHP and ANAP (Zürcher, 2017, p. 432, 435). After nearly twelve years of uncertainty, the Turkish voters put an end to the coalition governments and authorized Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party-AK Parti) under the leadership of Recep Tayyip Erdoğan to form a government alone on 3 November 2002. This change in the political arena also paved the way for a very important period in terms of media and politics relations. Adaklı (2009, p. 559-560) emphasizes that the AK Parti wanted a transformation in the media after it came to power and wanted to create a media that acts directly in line with its management approach. Duran (2015, p. 20) also highlights that the AK Party's media policies aim to rebuild by completely changing the media, rather than creating media that supports it alone. As a matter of fact, the ideologically important television channels, newspapers and magazines of the STAR group led by Cem Uzan at the head of the AKP government were confiscated (20-21). One of the most important features of the AK Party rule was the fight with direct media bosses and press employees. The fight between the prime minister of the period, Recep Tayyip Erdoğan and Aydın Doğan on this issue is one of the most important examples. As a result of the fight, a large amount of tax penalty was imposed on the Doğan Group and the media that would act in opposition was intimidated (Yaşlı, 2014, p. 37-38; Turanlı, 2015, p. 275). After the AK Party came to power, various changes and transformations took place in the media industry, the media ownership structure changed to a great extent and a situation summarized as "AKP media and others" emerged (Adaklı, 2009, p. 560-561). Çaylı and Depeli (2014, p. 43) also emphasize that with the changes in the media capital structure experienced in this period, the central media was constructed as a political tool that does not go beyond the discourse of the government. As you can see, nearly one hundred years in the history of the republic's political power, regardless of what it is possible to talk about the relationship between media and politics in the context of that element of pressure against the ideological background in Turkey. In general, governments have always wanted the media to serve them and implemented various practices in this context. Another important issue in terms of media and politics in Turkey, the army until the emergence in the 2000s as an effective power factor.

4. Political and Media Atmosphere of Turkey in the 31 March Local Elections

The March 31 Local Elections, in which the Turkish political equation was sharply divided into two distinct poles, caused the relationship between media and politics to operate from a different perspective than those experienced in historical context. In this context, on 31 March local elections, has two main dynamics that differs from the previously held elections in Turkey. The first of these dynamics is that political parties can form alliances with the arrangement of election alliances, similar to the June 24 elections, and the second is the strategic voting behavior that emerges as a result of alliances (Miş and Duran, 2019, p. 367). In addition to these differentiation, a local election, which is rarely seen in Turkish political history, was held in a general election atmosphere by both *Cumhur İttifakı* (People's Alliance) and *Millet İttifakı* (Nation Alliance) and even presented to the society as a struggle for existence. In addition, beyond alliances, the local elections on March 31 are also important for every political party in terms of their nature. Therefore, each political party attributed a different meaning to these elections. For the AK Party and MHP, which are in *Cumhur İttifakı*, victory in these local elections has been extremely essential for the consolidation of the Presidential Government System (Erciyas and Baykal, 2019, p. 30). Contrary to the previously lost elections for the CHP, concerns such as winning this election, restoring the reputation of the voters and proving the electorate of good age for the İYİ Party came to the fore. All these developments and dynamics have indirectly carried the relationship between media and politics to a very different ground in this election. Media organizations with different ownership structures and publication policies in the axis of electoral alliances did not hesitate to publish news or comments supporting candidates from quite different political lines in line with the general interests of political alliances. Instead of highlighting political differences for the media, there was a need to conduct a political information process that would make the legitimacy of the counter alliance and its candidates' question.

Digital technologies and social media channels used effectively in this election were another factor that caused this election process to be separated from traditional election processes. Many new processes such as parties and candidates reaching voters via social media, holding e-rallies on digital platforms, Hashtag wars, struggles to become TrendTopic prove how important the March 31 Local Elections are in terms of understanding the transformation in the relationship between media and politics.

The origins of the media divergence mentioned above have not emerged overnight. A continuation of the political blocs formed in the axis of alliances that emerged in the presidential elections of June 24, 2018, could easily legitimize itself in the social and political atmosphere during this election process. Unlike June 24, although there is no legal basis, the Presidential election is basically shaped by the partnership of the AK Party and MHP led by the People's Alliance and CHP and İYİ Party. The Alliance came to the fore in the elections. At the same time, in some metropolitan cities, HDP (Peoples' Democratic Party) supported the Nation Alliance by not nominating candidates. In such an environment in local elections, Turkey's integrated with the general political atmosphere and the weather has taken a general election. On the one hand, the People's Alliance, which adopts the discourse of "Survivability", and on the other hand, the Nation Alliance, which united in the discourse that the government was degenerated and the future of the country was wasted on the other side, mostly on the demands of "Right, Law, Justice", carried out the election process. Turkey has had a much harsher weather than many choices in this election period, the parties have heavily criticized each other and found serious criminal charges. In the local election process, where party leaders came to the fore rather than mayor candidates, the leaders' discourses influenced the process. MHP leader Devlet Bahçeli has described many times the Nation Alliance as the "Zillet (Humiliation) Alliance". Bahçeli said, "The CHP is humiliated. Zillet is entangled with İP. The HDP is the cruelty itself. SP, ÖDP are the backups of the blasphemy. The traitors who shroud the PKK, FETÖ, and Turks are the main vein of humiliation. Therefore, humiliation alliance can not leave Turkey. We cannot hand over municipalities to the Zillet Alliance. We cannot condone terrorists and separatists that we cleared from the mountain to flood into municipalities" (Ntv.com.tr) accusing the Nation Alliance of collaborating with terrorism. Bahçeli continued his harsh statements about the Nation Alliance and its candidates throughout the election process. In addition to this, AK Party Chairman and President Recep Tayyip Erdoğan continued the "Zillet" rhetoric against the opposition and their candidates. At the rally he held in Denizli, Erdoğan said, "Who is against the People's Alliance right now? He continued his statements such as "Zillet Alliance exists, İllet (Malady) Alliance" (Beyaz TV) throughout the election process. In line with the discourse of the two leaders, many politicians have likewise burdened the opposition.

The leader of İYİ Party, Meral Akşener, said, "I condemn those at the top of the People's Alliance. They defined those who voted for the Nation Alliance, the CHP and the İYİ Party, the Democrat Party and the Saadet Party as 'malady' and 'zillet'. He addressed the government with the words "I am returning these words to those who say "illet, zillet" to those who represent 18 million voters who voted for us" (Hurriyet.com.tr). CHP leader Kemal Kılıçdaroğlu said, "Like other political parties, we do not discriminate by saying that it is a disgrace, this is a nation. I believe that such a fighting style is also not correct. If it is about the service race, we are there to the end. What is the necessity of fighting?" (Evensel.net). In this context, it is seen that the government determines an actionary electoral understanding and conducts the election process through the discourses it has developed in this manner. It would not be wrong to say that the opposition is trying to undergo a reactionary election process. In fact, this situation can be considered as a rare attitude in Turkish political life. Because multiparty transition to life in Turkey since 1946 almost every election period the usual process of having to face the stiff opposition from the ruling party has become an electoral tradition. Nevertheless, the March 31 elections have been recorded as one of the usual election processes in the history of the Turkish election in which social and political polarization was experienced intensely.

The harsh stance of the political leaders in the March 31 Local Elections has also clearly affected the media contents. All the details of the political controversy were recorded, especially in the main media contents such as news and column articles where the social memory is recorded. In this context, it is seen that the news media and columnists follow the process by dividing them into two main groups as in

political alliances. As an end of this process, columnists also united at two poles, adopted partisan attitudes and made heavy accusations against parties-alliances-leaders. As a result of this bias, the articles written during the election process took their place in the media organs as products of a partisan approach. At this point, Sabah Newspaper columnist Hilal Kaplan to criticize the Nation Alliance, said: “The last word: AK Party, where no martyrs came, and the mothers of martyrs prayed for the solution process, where the PKK murdered five district chairmen and members fighting in the Southeast. Those who count on, have established an alliance with Kandil. This nation will not please Kandil” (Kaplan, 2019a). In his article, Kaplan acted in line with the statements of the leaders of the People's Alliance, and criticized the opposition with a heavy language. She identified the Nation Alliance with terrorism. In another article, Kaplan continued the polarizing language of society, and for the Nation Alliance, the opposition alliance, once called 'five unlike', has become more and more the same. It is the unchangeable law: Degradation brings with it the diminution. We will see the morning of April 1 more clearly” (Kaplan, 2019b) has harshly criticized the opposition by putting her statements on her lines. When the writings of Kaplan wrote in this period are examined, it is clear that she made heavy accusations against the Nation Alliance, especially through Kemal Kılıçdaroğlu, and she mentioned it along with terrorism. Mehmet Barlas, another columnist of Sabah Newspaper, was burdened with the opposition, just like Hilal Kaplan, over the terror issue. Barlas wrote in his article on March 27, 2019, "The CHP's Kılıçdaroğlu, who determined to defeat President Erdoğan as a target in the March 31 local elections, unfortunately brought this party to the HDP or the PKK." (Barlas, 2019a), he identified the CHP with terrorism. Again, Barlas did not hesitate to use the expression "Meek Kemal Kılıçdaroğlu" to Kılıçdaroğlu in his article dated 19 March 2019, in which he compared Recep Tayyip Erdoğan and Kemal Kılıçdaroğlu (Barlas, 2019b). While writers in the ruling bloc criticized the opposition very heavily, writers close to the opposition also harshly criticized the government. Cumhuriyet Newspaper columnist Orhan Bursalı accused the Government of being in alliance with FETÖ, stating "You have created the biggest survival problem with FETÖ" (Bursalı, 2019a) in his article dated 12 February 2019. It is possible to say that writers who are politically close to the rulership have adopted the tactic of commemorating the opposition with terrorism by writers close to the opposition. In another article, Orhan Bursalı described the government as the survival problem of the state with the expressions "What is held today as a survival problem is actually the question of whether the AKP government remains at the head or not" (Bursalı, 2019b). Sözcü Newspaper writer Yılmaz Özdil made heavy accusations against the government in his articles during this period. “The election of the capital is not just a municipal election. Turkey is a summary of the caliper fight against slander and lies "(Özdil, 2019) expressed in the municipal elections were seen as a general election, the ruling has been criticized by heavy accusations. In his article on December 24, 2018, Birikim Magazine writer Kadri Gürsel said, “31 March 2019 is not an election for CHP voters to punish the CHP administration by not going to the ballot box, but to go to the ballot box to record their objection and opposition to the government. And as in Turkey "competitive authoritarian regimes," which go to polls in opposition voters, in especially economic crisis, it is supremely important "(Gürsel, 2019) the selection of expression has put the local elections in a separate place, citizens were invited to give vote against the government.

A lot of data can be derived from both the discourses of the politicians and the writings of the columnists about the situation in which a very short summary of the election period is tried to be mentioned above. However, this is a broad field in itself to be another subject of study. Still, it is important to summarize as it gives an idea of the selection process. As you can see, Turkey on March 31, 2019 local elections went in a very tough political atmosphere. Both politicians and journalists preferred a language that polarized society during this period. In addition, in the local election process, almost no leader, no columnist has said or wrote anything about the candidates' projects related to the cities. The addition of this selection has now become an indicator for parties remain in the background of ideological approach in Turkey. Looking at the alliances that emerged, parties that seemed unlikely to come side by side from an ideological point of view acted together.

5. Method

The aim of this study was made of the media and politics in Turkey, March 31, 2019 via news texts is to consider the context in Local Elections process. In this regard, the news of Hürriyet and Sabah to represent mainstream publishing, Yeni Şafak to represent a conservative publishing policy, and BirGün to represent a socialist publishing policy were discussed about the March 31, 2019 Local Elections. In this context, newspapers at national level in Turkey, Hürriyet, Sabah, Yeni Safak and BirGün are giving out a link to Twitter accounts with four different editorial policy of the newspapers that published the news on its Web site have been analyzed. A total of 22 news items were included in the analysis. The time frame of the study was limited to include 30 March, which is the day before the elections, March 31, which is the election day, and April 1, which is the first day after the elections.

Political discourses in news texts need to be analyzed so that the news that will be discussed in the study can be handled in the axis of the relationship between media and politics. Therefore, discourse analysis method developed by Teun van Dijk will be used as a method in the study. Discourse analysis is based on analyzing the content in the text (poem, novel, news, column, film, advertisement, etc.), examining the meanings included in the text through the linguistic units (words, sentences, etc.) used in the text and the apparent meanings of the language used in the text, It is to look at the relationships, historical processes and dominant paradigm in which terms and concepts are produced (Güngör, 2013, s. 242). In this context, discourse analysis is basically a perspective on social life consisting of methodological and conceptual elements, and it is characterized as a way of thinking on discourse (theoretical and meta-theoretical elements) and dataizing discourse (Çelik and Ekşi, 2008, s. 104).

Discourse analysis, which has a wide area of use in social sciences, is an analysis technique that feeds on different disciplines. Discourse analysis emerged as an interdisciplinary field between the mid-1960s and the mid-1970s (van Dijk, 1991, s. 108). Discourse analysis emerging primarily in linguistics; It has become widespread in various academic disciplines such as anthropology, sociology, philosophy, social psychology, political science, and communication, and has gradually become a multidisciplinary or transdisciplinary approach (Evre, 2009, s. 107). Discourse analysis, which has an interdisciplinary feature, is a reflexive or critical analysis that includes a socioingcoustic study, text analysis, social analysis and all these types of analysis, and it has the feature of seeing and interpreting language as an action, communication form, social practice (Sözen, 2014, s. 79). However, discourse analysis involves making the style, thematic structure or conceptual interpretation of the text and speech, taking into account the various characteristics of the social context such as gender, status, power, ethnic origin, and roles (van Dijk, 1985, s. 4-5). From Teun van Dijk's point of view, discourse analysis requires the analysis of the language or texts on the axis of two main linguistic analysis logic, syntactic and semantic. Semantic analysis necessitates a semantic analysis of news texts. In the process of syntactic analysis, the focus is on analyzing the text through sentence patterns and determining the processes that decompose the meaning or meanings of the text (Yegen, 2013, s. 75). In addition, in the syntactic analysis phase, focusing on both the linguistic and socio-cultural aspects of the text or news, the context in which the text is produced is analyzed. These two basic trends used in the analysis of the text; In Teun van Dijk's discourse analysis model, it shows itself as two separate main titles as "micro structure" and "macro structure". While the sounds, words, sentence structures and meanings of the text are discussed in the context of microstructure, all dimensions of the discourse such as the theme, thematic structure and subject of the text are discussed in macro structure analysis (Devran, 2010, s. 64). Based on this basic point, Teun van Dijk's discourse analysis model is a bridge between macro approaches and micro approaches approaching texts from a unidimensional theoretical ground, in which the model of discourse analysis creates an integrity between macro and micro levels in daily interaction and experience (van Dijk, 2015a, s. 468). It is possible to say that he is trying to create (Evre, 2009, s. 139).

Analysis of the macro structure of the news text requires an examination within the context of the context in which the text's content is created. In the macro structure analysis, the paragraphs of the text are expressed in a sentence and then these sentences are reduced to a few sentences and finally to a single sentence, trying to reveal what the text means (Toy, 2019, s. 149). The macro structure is divided into two as thematic and schematic analysis. The thematic structure, which constitutes the first step of the macro

structure, analyzes the organization of the themes or topics of the news text with a hierarchical logic. In short, it focuses on the fact that a discourse can consist of more than one themes and the structuring of these themes within the discourse (Çiçek and Uysal, 2019, s. 185). In this context, in the thematic structure analysis, the cause and effect relationship in the text and the issues that make up the text from the top to the lowest level of the text are mentioned (San Sungunay, 2018, s. 37). In the schematic analysis, the background information containing the details of the text or the news, the context information in which the text is produced, the situation definitions that give the text a cause and effect relationship, and the statements containing comments that show which of the parties of the text is established on an axis close to the transmissions are examined.

In analyzing the microstructure of the news text; syntactic analysis, regional harmony, word choices and rhetorical analysis are made (Doruk, 2013, s. 115). In syntactic analysis, it handles the sentence structures created in the text according to their being active or passive, or simple or complex. In the regional cohesion title, which is a continuation of micro analysis, the relationship between the successive sentence sections is discussed in the axis of the text's fictionality (Karaçay, 2018, s. 37). Microstructural analysis plays an important role in revealing the word preferences in the text, the ideological effect and discursive structuring reflected in the texts, based on the acceptance that texts are a discourse. Because, by looking at the ideological and cultural meanings of the words preferred in the texts, "the basic beliefs and ideologies about social actors are put forward" (Doruk, 2013, s. 115). Therefore, which adjectives, which nouns, which action words are selected in texts and in what order they are combined play an important role in the establishment of the discourse and in the concealment of the power / powerful discourses existing in the society (Aygül, 2013, s. 112; Alp, 2015, s. 22). Another element in microstructure analysis is rhetoric. Rhetoric; It can be explained as the holistic harmony that is tried to be created with the harmony of various elements in the text. When considered over the news, rhetoric; It is an effort to increase the credibility of the news text with the photographs, statistics, numbers, eyewitnesses or quotations from sources and experts' statements in the text.

6. Findings

6.1. Yeni Şafak Newspaper

On March 30, the main subject of the article titled "You cannot bring what we destroyed in the mountains to duty in municipalities" is the statements of MHP Chairman Devlet Bahçeli. The newspaper used a part of Devlet Bahçeli's statements directly without quoting in the title. The newspaper has built a narrative structure in its news discourse that internalizes Bahçeli's discourses without quoting. While the grammatical structure of the news is dominated by sentence structures and word preferences produced on the axis of negativity and opposition, the headline emphasizes that opposition candidates serve terrorism in local elections, and municipalities will serve terrorism if the election is lost. While the news rhetoric preferred by the newspaper was created in line with the narratives of the ruling bloc, the preferred sources for the news were also limited to the members of the People's Alliance. Instead of a discourse on local elections, the text of the news article, in which a general political discourse was produced, did not include any information regarding candidates or voter expectations.

On March 31, in the news titled "To the ballot for survival", the discourse framework of the news was built over the "survival" discourse, which was the main agenda of the People's Alliance in the elections. The statement "contains deeper meanings than the local elections" in the spotlight of the news is a clear reflection of the political discourse built by the People's Alliance bloc in general during the election process. Likewise, the general political propaganda carried out by the government through local elections was legitimized with the expression "foreign interventions in the ballot box and the siege efforts in our geography" in the spot. With such word and sentence preferences, the newspaper caused a semantic closure of the news discourse in the axis of the People's Alliance. The use of the source for the whole news and the word and sentence preferences related to its grammatical structure caused the text of the news to be reduced to a one-dimensional discourse practice. In addition, the expression "these elections in which terrorist organizations such as the PKK-FETÖ put their hope" was highlighted in order to create the news discourse on the axis of the us-them opposition. In this way, the approach that some terrorist

organizations will achieve their goals if the opposition wins in the elections was repeated in the news discourse. Also in the news, references to "get the answer to the shooters," "terrorist carrying municipality" and "stable and strong Turkey" power with intermediate title "survivability" rhetoric supporting, the axis of the news discourse of national security issues has been subjected to a semantic closure. Words such as "the siege in our geography", "financial hitmen" and "survival struggle" used in the news text caused a break from the context of the local election.

On April 1, the main subject of the article titled "Binali Yıldırım's many votes were shifted" is the vote count in the Istanbul Metropolitan Municipality election. The AK Party's claim that Yıldırım's votes were written to the wrong candidates was internalized in the newspaper and carried to the headline. All the elements that make up the news discourse at the macro level are selected from the statements of the ruling party. All word patterns preferred in the news spot, introduction and subheadings were repetitions of ruling party statements, and in this context, the narrative structure of the news was subjected to a one-dimensional closure. This biased use of sources and internalized transferences preferred in the news also facilitated the establishment of the separation between us and them in news discourse. Also in the news the way from deprived backgrounds and context of the information, has been described as a plot against Turkey instead of giving the details of the local elections. Likewise, the opinion that the candidate of the Presidential Alliance ranked second in the election as a result of irregularities was frequently highlighted in the news discourse, with the subtitles "AK Party's 330 votes were not written in two ballot boxes" and "data that will change results". It is possible to see a similar biased attitude in the news images. In order to strengthen the news rhetoric, it is seen that the images are selected among the posts of the ruling party. In order for the text of the news to undergo a one-dimensional semantic closure, explanations of the parties to the event are not included.

On April 1, the main subject of the article titled "Organized vote theft" is about the counting of votes in the Istanbul Metropolitan Municipality election. The headline is built on a precise judgment narrative at the macro level. In this context, the discursive framework of the news includes macro and micro materials that will reinforce the idea of "vote theft". In order to legitimize this discursive framework, we-them opposition has been constructed in the news rhetoric. The grammatical preferences that draw attention in the news are that the words and verbs used to reinforce this opposition contain certain expressions, and they consist of incriminating elements such as "stealing", "theft", "fraud". The sub-headings of "All Documented", "Great Pillage in Esenyurt", "They are in every ballot box", "They wrote to Imamoğlu" and "216 votes evaporated" facilitated the construction of the news discourse in one-sided way. In this way, it is tried to be closed to alternative readings of the news text; It is seen that many sub-factors such as source usage, word preferences, sentence structures and visual preferences are placed in the news text on this axis. In this context, frequently used words such as "organized cheating", "theft of votes", "stolen votes" and "usurped" in the news show that the newspaper has adopted the discourse produced by the political power regarding the elections.

6.2. Sabah Newspaper

The main subject of the article titled "Zillet alliance united in terrorism" on March 30 is that the terrorist organizations, which are the allegations of the ruling party, and the opposition parties, enter the elections together. The definition of "zillet alliance" directly used by the People's Alliance to define the Nation Alliance in the title of the news caused the news discourse to be formed in the axis of the us-them opposition. This expression also enabled the formation of discourse in a separating frame by using active-passive sentence structures in the syntactic structure of news discourse. In this context, preferred words, quotations and sentence structures were used effectively. For example, with the statement "The dirty alliance of CHP, IP and SP came to mind with terrorist organizations PKK and FETÖ" in the spotlight of this news, the idea that opposition candidates in the local elections are acting with terrorist organizations has been reinforced. Similar statements by opposition leaders were frequently included in the news text with short quotations. In this way, in the news discourse, the idea that if the municipalities are governed by the candidates of the Nation Alliance, the idea that terrorism would be served was strengthened, and an atmosphere of fear was wanted to be created in the news.

The main subject of the news titled "Great defeat for Kemal Kılıçdaroğlu in his hometown" on March 31 was the local election results in Tunceli. While the news discourse is based on the word "defeat", the idea that the main opposition is the loser of the election was highlighted in the headlines, spots and subheadings. While the sentence "Kemal Kılıçdaroğlu suffered a great defeat in his hometown Tunceli", which appeared in the spotlight of the news, produced a general idea of defeat regarding the election, the plot was constructed without knowledge of the background and context. The word "defeat", which is repeated three times in the content together with the headline in the news, which is built on a very short text axis, proves that the grammatical structure of the news is formed on a one-dimensional axis of preference. In addition, a one-dimensional source was used in the formation of the news story and the news was subjected to a one-way semantic closure.

"Big defeat in HDP! The discourse of the news titled "AK Party candidates are leading in Şırnak and Bitlis" is built on the idea that HDP could not have a presence in the local elections. With the word defeat and the punctuation mark used in the title, the defeat of the HDP was highlighted and immediately afterwards, it was stated that the AK Party candidate was ahead in some provinces, and the idea that the ruling party was in a winning position against the HDP was placed in the news discourse. The statement used in the spot, "There was a great response from the public to the language of HDP terror", brought to the fore the idea that the government is the source of terror and that it is a party without legitimacy at the social level. The word "defeat" used in the news discourse was intended to reinforce the idea that HDP is a party that has lost its legitimacy at the regional level. At the same time, "serious collapse in overall voting rates!" Search hdp'n with the title not only in certain provinces of Turkey vote across the value subtracting the foreground, the idea that the legitimacy problem HDP's experience is supported. Words such as "the language of terror", "defeat", "melting" and "collapse" used while constructing the grammatical and syntactic structure of the news caused the HDP to be positioned on the axis of negativity in the news discourse.

The main subject of the article titled "İmamoğlu, who accepted the irregularities, started to act with the psychology of guilt" on April 1 was the alleged irregularities at the ballot box in the election of Istanbul Metropolitan Municipality. In the title, it was stated that İmamoğlu accepted the allegation of irregularities in ballot boxes and that he was uncomfortable with the resulting picture, and "irregularity" constituted the main frame of the news discourse. The opinion that the results of the Istanbul elections could not be accepted was highlighted in the news discourse with the expressions "The fraud scandal signed by the CHP at the ballot boxes broke out" and "With unofficial and questionable results" in the spot. In addition, the idea that CHP and İmamoğlu were also aware of the irregularities experienced in the elections with the headline "The fear of İmamoğlu is not in vain" was placed in the news discourse. In this context, it has been implied that the irregularities in the news discourse are planned and this idea has been strengthened with the word choices and quotations. At the same time, the idea that the CHP is trying to cover up the irregularities made by terrorizing the public under the headline "Street call under the name of the watch" was brought to the fore. The word "irregularity" used in the news and frequently repeated has caused the news fiction to undergo a one-dimensional semantic closure. The use of one-sided sources, biased choices made in news images and the accusatory story pattern preferred in the grammatical structure of the news were effective in the formation of this narrative structure.

"Here are the documents; Shock counterfeiting in Istanbul! The main subject of the news titled "Binali Yıldırım's votes were written to İmamoğlu like this" is the alleged irregularities in Istanbul during the local elections. In the headline of the news, the idea that the most important factor in İmamoğlu's victory was the injustices made against Binali Yıldırım in the elections. Credibility in the news rhetoric has been increased with the use of the word "document" with the statement in the spot, "It has been documented that there was an irregularity in the elections in Istanbul". Do not let İmamoğlu win the election with the subtitles "131 votes, 1 vote was written in the minutes", "201 votes, 1 vote was written in the minute", "60 votes of AK Party were written incompletely" and "121 votes of Binali Yıldırım were calculated underestimated" The idea that the reason was that Yıldırım's votes were written to other candidates was repeated in the news story. In this way, a story line that supports the main discursive framework of the

news has been formed. With the words "irregularity", "extortion" and "manipulation" used in the news text, the news discourse was intended to be constructed from a holistic perspective.

6.3. Hürriyet Newspaper

Considering the news shared by Hürriyet newspaper in the period under examination, it is seen that the party leaders in the People's Alliance generally covered the election statements. Almost all of the news stories were made in the form of direct statements of politicians. The news was presented without comment because it consists directly of statements by political actors such as party spokespersons or leaders. However, the fact that the statements of the Nation Alliance candidates and party leaders are much less covered than the People's Alliance shows that the newspaper has formed news frames in a closer line to the ruling bloc.

On March 30, the article titled "Response to the allegations from Türel: These are classic FETÖ tactics" is the subject of Antalya Metropolitan Municipality Mayor and President's Alliance metropolitan mayor candidate Menderes Türel's statement about the voice recording allegedly belonging to his wife before the election. The title was created in plain language with a direct quote. In the spot, which is one of the most important elements for the news after the title, Türel's statements about the CHP's cooperation with FETÖ were highlighted with a direct quote. In addition to this, the sentence "On the other hand, the police units determined that the sharing was made from Berlin, the capital of Germany" to support the accuracy of Türel's statements was added to the spot. In addition, "FETÖ Tactic Montage", which was removed from Türel's statements and placed in the news without quotes, "Is it Fit for Humanity? Subheadings such as, have been produced to support the accuracy of Türel's statements in the news discourse.

The subject of the article titled "Özhaseki: Tomorrow will be the heart of this nation in Ankara" made on March 30, is the statements of Mehmet Özhaseki, the candidate for the Mayor of Ankara Metropolitan Municipality, about the next election. Özhaseki's statements were presented in quotes starting from the spot of the news. In this context, internalization was avoided in the news and the news discourse was shaped in the axis of the transfer of explanations. It is aimed to shape the discourse on the axis of impartiality by not including interpretation in the news discourse. Again, the subject of the news titled "Strong reaction to the" revenge "statement from Devlet Bahçeli, shared on March 30, is Bahçeli's statements targeting the opposition of the People's Alliance and regarding the election. Bahçeli's statements were also transferred directly to the reader in quotation marks, as in the previous Özhaseki's statements. Bahçeli's statements were directly presented to the public without any comments. Other news related to the election that the newspaper shared on 30 March also consisted of politicians' statements. In this process, the newspaper avoided using a politicized language and a biased grammatical structure in its news discourse. However, while almost all of the news published was designed according to the statements of the politicians in the People's Alliance block, there was no news about the candidates of the Nation Alliance. In this context, although it is said that the newspaper tries to produce a neutrality-oriented discourse in its news production processes, the newspaper has adopted a structurally biased attitude in its news production processes.

The subject of the news titled "AK Party success in municipalities where trustees are appointed", made on March 31, is about the election results of municipalities managed by trustees. In the headline of the news, the idea that even though AK Party wins about one third of the municipalities, it is successful in all municipalities governed by trustees. The spot of the news "According to the uncertain results, the candidates of the AK Party are determined to transfer their opportunities to the separatist terrorist organization PKK, which corresponds to 33 percent of 73 provincial and district municipalities, including Ağrı, Bitlis and Şırnak, which are among the municipalities who have been appointed trustees. He won 24 municipalities ". In this context, while the narrative structure of the news was designed without background-context information, the idea that the government's trustee policy was justified was brought to the fore in the news discourse.

The subject of the news titled "Great decrease in HDP's votes" shared on March 31, is about the votes HDP received according to the preliminary results in municipalities where trustees were appointed. The

spot of the news was stating that "HDP's votes have decreased in the provinces where the municipalities are found to have transferred their resources to the separatist terrorist organization PKK in Eastern and Southeastern Anatolia and where trustees have been appointed for this reason." Although the HDP won the election in some provinces, the idea that HDP failed in the news was intended to be produced in the whole news story. The subject of the article titled "HDP influence on the Nation's Alliance" on April 1 is about the regions where the Nation Alliance won the elections. The sentence used in the title has formed the idea that HDP acts jointly with the Nation Alliance as the main framework of the news discourse. In order to support this discursive framework, the sentence "According to uncertain results, Ankara, Adana, Artvin, Bilecik and Kırşehir won the mayorships of the HDP, which were not nominated by the HDP, and the CHP candidates of the Millet Alliance won" helped reinforce the news discourse. The conscious choices made in the semantic and syntactic structure of this news have been the result of the aim of proving the "HDP and Nation Alliance partnership" in the news discourse. In addition, in order to integrate this structure and discursive framework, it was frequently emphasized in the news text that HDP did not nominate candidates in some provinces and the idea that CHP was not successful under normal conditions was conveyed to the reader. The news titled "Statement from Ekrem İmamoğlu:" He said "There are 7 ballot boxes without entry" and gave the numbers ", made on April 1, is about Ekrem İmamoğlu's first evaluations regarding the election. Instead of a political tendency in the news discourse, it has been a matter of quoting the statements made and constructing the news text on the axis of neutrality.

6.4. Birgün Newspaper

On March 30, the main subject of the news titled "Alper Taş signed a goodwill agreement with the Roma" was built on the election efforts of the CHP Beyoğlu mayor candidate. By using the expression "signed a goodwill agreement in Beyoğlu to protect and expand the rights of Roma", it is aimed to present the CHP candidate in a context that gives importance to differences in the news discourse. While the words and sentence structures used in the news cause the news discourse to be formed on the axis of an understanding that protects the rights of Romani citizens, it is aimed to present the CHP as the political choice required for the protection of these rights. This idea was supported by including the details of the "goodwill agreement" in the headline of the news, and it was seen that the elements that were party to the news were defined by selecting active sentences. On March 30, the main subject of the article titled "Let the voters follow the results in the ballot box where they vote" is the statements of the Nation Alliance Ankara Metropolitan Mayor candidate Mansur Yavaş. With the statement quoted in the title based on Yavaş's statements, the idea that Mansur Yavaş could be shameful again at the ballot box as in the previous elections was brought to the fore. While the news rhetoric covered the reports of Yavaş widely, it preferred a one-sided use as a news source. This situation has caused a one-dimensional semantic closure in the narrative structure of the news text. The newspaper preferred to use Yavaş's visuals as news images and thus supported the discursive framework it wanted to produce in the text through visual elements. It is also seen that the adjectives and sentence structures used for the definition of Yavaş are formed over positive and effective sentence structures.

On April 1, the article titled "Organization from supporters to election results" was to respond to the allegations of those who supported the government's discourse, with the main subject of the Istanbul elections. The word "advocate" used in the title implies that those who object to the election results are transparency and biased. In this context, the newspaper positioned itself as a side of the event in the main fiction of the news and proved this with the word choices it made. The newspaper placed the opinion that the winner of the election was the CHP and that the allegations of vote theft were not true. This situation led to the formation of a news discourse on the axis of the us-them opposition. While a statement is preferred that the allegations regarding the vote count are social media gossip, the discursive framework of the news is also shaped in this context.

On April 1, Ekrem İmamoğlu and Canan Kaftancıoğlu's statements made the main subject of the article titled "İmamoğlu: I invite all CHP members to watch on the election boards". The idea that "the claim that the votes are stolen" is not true in the news discourse was formed in the axis of the transmission of two CHP sources. Likewise, this approach was reinforced with the heading "Kaftancıoğlu

refuted documents with documents” and the news was fixed on a one-dimensional macro narrative axis. While it is seen that words that construct bias and contradictions are preferred in the grammatical structure of the news text, it has been observed that active-passive sentence structures are used in accordance with the desired discourse in the semantic structure of the text.

The main subject of another news article titled "Anadolu agency gave up: map was painted red in Istanbul" on April 1 was that the Anatolian agency did not provide data entry for a long time regarding the distribution of votes. While the view that the Anatolian agency conceals the truth was placed in the center of the news, the idea that the CHP won the Istanbul election constituted the main frame of the news discourse. On April 1, the main subject of the news titled "Erdogan admitted defeat in Istanbul and Ankara" is Erdogan's balcony speech after each election. The news text was created directly from the statements of Recep Tayyip Erdogan. Although there is no statement that Erdogan has directly lost the elections in Istanbul and Ankara, a comment stating that he admitted defeat has been placed in the center of the news discourse that Erdogan is the loser of the election.

7. Conclusion and Discussion

Local elections are important organizations that change the routines of the political atmosphere, add color to the political processes and in which the voters desire detailed information. Local elections in Turkey but also the consolidation of political legitimacy special origin, is considered to be a significant impact on the overall political process in which candidates voters out. In this context, one of the interesting selection process March 31, 2019 Local Elections in Turkey's history, far beyond being a local election politics and act as the driving force of social polarization. Turkey historic wife rare carried out in an atmosphere March 31, 2019 Local Elections, was performed as a general election which is contrary to expectations tumble fight. The local elections discussed within the scope of this study, politics and media relations were also highly affected by the election atmosphere and this influence manifested itself clearly in the news content.

Developments in social life, especially in their immediate surroundings, attract more attention because there are factors that can directly affect their lives. In the local elections where local administrations are determined, what is important for individuals is the activities for the regions they live in. In this context, news comes into prominence as an area where the society can reach problems related to local issues and those who offer solutions to them more easily. For this reason, it is important for social benefit that news content is directly related to local issues in matters such as local elections. However, in the study, it is seen that the news was constructed with a biased perspective, directly overlapping with the discourses of politicians rather than being a source of information about local elections. As well as emerging as a result of the media and politics in Turkey and many years of ongoing government-centered journalism, it is possible to say that today continued. In the analyzed news, it is clearly seen that the understanding of publishing, in which the ruling bloc is at the center of the election process, is dominant. During the election process, it is clear that the Sabah and Yeni Şafak newspapers directly provided a news flow with a view that adopted the discourses of the ruling bloc. In addition, Hürriyet Newspaper displayed the example of İnal's (1995) *problem of structural bias*, that is, the practice of reproducing the situation definitions produced by the power / rulers even if the discourses of the government are not clearly supported, in the local election news. In the news that the newspaper shared during the period under review, there was not a clear side, but the statements of the politicians, most of whom were the spokespersons of the ruling bloc, were extensively conveyed to the readers, and the opposition wing was almost never mentioned. In Birgün Newspaper, a journalism practice that stands against the ruling bloc has been implemented.

When we look at the news covered during and after the election process, it is seen that the news discourse is built along sharp lines and there is a clear party to the events that are the subject of the news texts. As a result of the analysis, it was seen that the texts lacked semantic richness, the news discourses were constructed on one-dimensional sources and the text was confined to a narrow semantic frame. Undoubtedly, the politicians' statements and election process away from the local election atmosphere were effective in the formation of news discourses in this way. Particularly, the election was handled in a general election atmosphere and even defined as "survival" and "existence" according to the ruling wing,

causing local elections to evolve into a polarizing process. In this process, the People's Alliance, which was formed under the leadership of the Justice and Development Party and the Nationalist Movement Party on the one hand, and the Nation Alliance, which was established with the partnership of the Republican People's Party and the Good Party, did not hesitate to use polarizing expressions and statements for the consolidation of the electorate. The election race, which took place in a very harsh and noble political atmosphere, caused an increasingly partisan publishing understanding to prevail in the media organs. While the media and social agenda had to be shaped around local issues in a local election process, the agenda was formed in a general election atmosphere. The discourse of the party leaders had a great place in the formation of the agenda, and local candidates were not given much right to speak.

References

- Adaklı, G. (2009). 2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi. İçinde İlhan Uzgel & Bülent Duru (Der.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* (ss. 559-614). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alp, H. (2015). *Medyada nefret söylemi ve çingene toplumuna yönelik ayrımcı söylemin suça dönüşmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Arabacı, C. (2011). İttihat ve Terakki Basını. İçinde Hakan Aydın (Ed.), *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset* (ss. 73-172), Konya: Palet Yayınları.
- Aygül, E. (2013). *Yeni medyada nefret söyleminin üretimi: bir toplumsal paylaşım ağı olarak facebook örneği*. Yayınlanmamış yüksek yisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Ankara.
- Barlas, M. (2019a). Kılıçdaroğlu'nun Var Olması Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Haksızlıktır. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2019/03/19/kilicdaroglunun-var-olmasi-cumhurbaskani-erdogana-haksizlikdir> (Accessed: 3 February 2020).
- Barlas, M. (2019b). 31 Mart Sonrasında Kılıçdaroğlu CHP-HDP'nin Eş Başkanı Olabilir. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2019/03/27/31-mart-sonrasinda-kilicdaroglu-chp-hdpnin-es-baskani-olabilir> (Accessed: 3 February 2020).
- Beyaz TV. (2019). Erdoğan: Karşımızda Zillet İttifakı Var. <https://www.youtube.com/watch?v=IDTaeKrFaBg> (Accessed: 10 September 2019).
- Birand, M. A. & Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bostancı, N. (2012). Tarihi Arka Planıyla Birlikte 28 Şubat. İçinde Abdurrahman Babacan (Ed.), *28 Şubat: Bin Yılın Sonu Cilt III* (ss.77-90), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bursalı, O. (2019a). Siz Fetö İle En Büyük Beka Sorununu Yarattınız. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orhan-bursali/siz-feto-ile-en-buyuk-beka-sorununu-yarattiniz-1243215> (Accessed: 2 February 2020).
- Bursalı, O. (2019b). Sorun Ülkenin Değil AKP İktidarının Bekası. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orhan-bursali/sorun-ulkenin-degil-akp-iktidarinin-bekasi-1235290> (Accessed: 2 February 2020).
- Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çavdar, T. (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaylı, E. & Depeli G. (2012). *İfade Özgürlüğünün On Yılı 2001-2011*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Çelik, H. & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27 (27), 99-117.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Çiçek, A. C. & Uysal, G. (2019). Siyaset, İdeoloji Ve Manipülasyon Ekseninde Medya: 16 Nisan 2017 Referandumunun Medyaya Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Söylem Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1183-1201. doi:10.33630/ausbf.571580
- Çoban, B. (2015). Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi. İçinde Barış Çoban & Zeynep Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* (ss.199-234), İstanbul: Su Yayınları.
- Demir, V. (2007). *Türkiye'de Medya Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Devran, Y. (2010). *Haber, Söylem, İdeoloji*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Doruk, Ö. (2013). Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşluğu Derneği'nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (1), 106-132.
- Dündar, L. (2016). 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 125-154.
- Duran, R. (2015). Dümdüz...Sessiz...Hareketsiz...Ulvi Gibi...Medya Nasıl Kürtaj Edilir?, İçinde Utku Uraz Aydın (Der.), *Neoliberal Muhafazakar Medya* (ss. 19-30), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erciyas, S & Baykal, A. (2019). *31 Mart Seçimlerine Doğru Düünden Bugüne Partilerin Yerel Yönetim Vizyonu*. Ankara: SETA Vakfı Yayınları.
- Evre, B. (2009). Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi. İçinde İsmet Parlak (Ed.), *Medyada Gerçekliğin İnşası* (ss. 107-152), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Evrensel Gazetesi. (2019). Kılıçdaroğlu: Kavga Üslubunu Doğru Bulmuyorum. <https://www.evrensel.net/haber/374753/kilicdaroglu-kavga-ustlubunu-dogru-bulmuyorum> (Accessed: 9 September 2019).
- Fairclough, N. (2015). Dil ve İdeoloji. İçinde Barış Çoban & Zeynep Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* (ss.121-126), İstanbul: Su Yayınları.
- Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gevgili, Al.(1983). *Türkiye Basını. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gölcü, A. (2019). *Basın ve Toplumsal Tarih: Bir Türkiye Hikayesi*. İstanbul: Literatürk Akademi.
- Güngör, N. (2013). *İletişim Kuram ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürkan, N. (1998). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsel, K. (2018). "Yerel Seçimler" Neden Yerel Seçim Değildir. <https://birikimdergisi.com/haftalik/9279/yerel-secimler-neden-yerel-degildir> (Accessed: 2 February 2020).
- Güz, N. (1991). *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri: 1920-1927*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Bekir Berat Özipek vd. (Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi. (2019). Meral Akşener Uşak Mitinginde Konuştu. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meral-aksener-usak-mitinginde-konustu-41151525> (Accessed: 10 September 2019).
- İnal, A. (1995). Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu. *Toplum ve Bilim*, 111-135.
- Işık, M. (2002). *Türkiye ve Dünya Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Kabacalı, A. (1999). *Türk Basınında Demokrasi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kampf, Z. (2015). Political Discourse Analysis. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, <https://doi.org/10.1002/9781118611463.WBIELSI096> (Accessed: 21. June 2019).
- Kapani, M. (2012). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, H. (2019a). İyi Parti'nin HDP'lileri. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hilalkaplan/2019/03/26/iyi-partinin-hdplileri> (Accessed: 3 February 2020).
- Kaplan, H. (2019b). Gülüyoruz Ama Komik Değil. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hilalkaplan/2019/02/08/guluyoruz-ama-komik-degil> (Accessed: 3 February 2020).
- Karaçay, E. (2018). *Yeni medya ortamında kadına yönelik haberlerde nefret söylemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karpat, K. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Keyman, F. (2000). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2002). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

- Lance, B. (2000). *Politik İllüzyon ve Medya*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye'de Gençlik Miti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meyer, T. (2002). *Medya Demokrasisi: Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Miş, N. & Duran, H. (2019). İttifaktan Blok Siyasetine 31 Mart Yerel Seçimleri. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2). 363-393. doi: 10.31679/adamakademi.634750.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- NTV. (2019). Bahçeli: Zillet İttifakı Çamurdur, Çürümedir; Cumhur İttifakı Helaldir, Hakikattir. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/zillet-ittifaki-camurdur-curumedir-cumhur-ittifaki-helaldir-hakikattir,eFXKU56P7UqZ3Q8-QyYHHA> (Accessed: 9 September 2019).
- Özdil, Y. (2019). Hepimiz Mansur Yavaşız. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/yilmaz-ozdil/hepimiz-mansur-yavasiz-4143068/> (Accessed: 2 February 2020).
- Özer, Ö. (2011). *Haber Söylem İdeoloji: Eleştirel Haber Çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınları.
- San Sungunay, S. (2018). *Kadına yönelik şiddet haberlerinin söylem analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. Selime Güzelsarı & İbrahim Gündoğdu (Çev.), İstanbul: Babil Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Topuz, H. (2011). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toy, M. E. (2019). *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: 31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinde Cumhur İttifakı Ve Millet İttifakı'nın Twitter Kullanımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rayo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- Turanlı, E. (2015). *Adalet Ve Kalkınma Partisi (AKP) İktidarı Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Değişiminin Yazılı Basına Yansması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Van Dijk, T. (1998). What is political discourse analysis?. In Jan Blommaert & Chris Bulcaen (Ed.), *Political Linguistics* (pp. 11-52), Amsterdam: Benjamins.
- Van Dijk, T. (1999). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları. İçinde Mehmet Küçük (Ed.). *Medya, İktidar, İdeoloji* (ss. 331-398), Ankara: Ark Yayınları.
- Van Dijk, T. (2015). Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. Barış Çoban & Zeynep Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* (ss. 15-100), İstanbul: Su Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (1985). Introduction: The Role of Discourse Analysis in Society. In T.A. van Dijk (Ed.), *Handbook of Discourse Analysis, 4: Discourse Analysis in Society* (pp. 1-8), London: Academic Press.
- Van Dijk, T. A. (1991). Media contents The Interdisciplinary Study of News as Discourse. In K. Jensen & N.W.Jankowski (Ed.), *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research* (pp. 108-120), London and New York: Routledge.
- Van Dijk, T. A. (2015a). Critical Discourse Analysis. In Deborah Tannen, Heidi Hamilton, & Deborah Schiffrin (Ed.), *Handbook of Discourse Analysis, 2 vols* (pp. 466-485), Chichester: Wiley Blackwell.
- Yanardağ, M. (2008). *Medya Nasıl Kuşatıldı: Emin Çölaşan- Aydın Doğan Tartışması ve Medyanın Ekonomi Politikası*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Yaşlı, F. (2014). *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus, Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yayla, A. (2003). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yeğen, C. (2013). *Yazılı Basında HIV/AIDS İle Yaşayan Bireylere Yönelik Nefret Söylemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldız, N. (1996). Demokrat Parti İktidarı (1950- 1960) ve Basın. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 481-505. doi: 10.1501/SBFder_0000001897.
- Zürcher, J. E. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çocuk İstismarına İletişimsel Yaklaşım: Sınıf Öğretmenlerinin İletişimsel Deneyimleri ve Yeterlilikleri Üzerine Bir İnceleme*

Metin EKEN**

ÖZ

Türkiye Ulusal Ajansı tarafından yürütülmekte olan Erasmus+ Programı Okul Eğitimi Stratejik Ortaklıklar eylemi kapsamında finanse edilen ProChild kısa adıyla “Çocuk İstismarını Tespit ve Önlemeye Yönelik Öğretmen Yeterliliklerinin Güçlendirilmesi” Projesi kapsamında hazırlanan bu çalışma, çocuk istismarına iletişimsel yaklaşım aşamaları çerçevesinde sınıf öğretmenlerinin iletişimsel deneyim ve yeterliliklerini konu edinmektedir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Çalışma grubu Kayseri’de kamu okullarında görev yapan 8 sınıf öğretmeni ve çocuk istismarına ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin öğrencilerle kurdukları iletişimin şekillenmesindeki etki ve yönlendirmeleri sebebiyle 3 rehber öğretmenden oluşturulmuştur. Odak grup görüşmesi ve yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat teknikleriyle toplanan veriler, çalışma kapsamında kurgulanan tematik çerçevede analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların, cinsel ve fiziksel istismar türlerine duygusal istismar ve ihmale oranla daha yüksek bir duyarlılık ve ilgiyle yaklaştıkları görülmüştür. Bunun en temel sebebi ise istismar türlerine ilişkin bilgi ve farkındalık eksikliği olarak somutlaşmaktadır. Söz konusu eksiklik; istismarın tespiti, raporlanması ve adli bildirim, destek ve izleme süreçleri ile önleyici iletişim yaklaşımlarının geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Bunun dışında, bahsi geçen her bir aşamada öğretmen, veli, eğitim süreçleri ve okul yönetimi kaynaklı önemli iletişim engellerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu bilgi eksikliği ve iletişim engellerine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi, istismara ilişkin okul toplumu üyelerinin tamamını ilgilendiren karmaşık sorunlara yanıtlar üretilebilmesi için önemli bir gereklilik arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Çocuk İstismarı, Sınıf Öğretmenleri.

The Communicative Approach to Child Abuse: A Study on the Communicative Experiences and Competencies of Primary School Teachers

ABSTRACT

This study, which was prepared within the scope of the “Strengthening Teacher Competencies for the Detection and Prevention of Child Abuse” Project by the short name ProChild funded under the Erasmus+ Program Strategic Partnership for School Education actions carried out by the Turkish National Agency, addresses communicative experiences and competencies of primary school teachers within the framework of the stages of the communicative approach to child abuse. The study was conducted with the phenomenologic design among the qualitative study approaches. The study group included eight primary school teachers who worked in public schools in Kayseri, Turkey, and three counselor teachers due to their influence and guidance on shaping primary school teachers’ communication with students regarding child abuse. Data were collected through focus group interviews and semi-structured in-depth interview techniques and were analyzed within the thematic framework set up in this study. According to the results of the study, the participants approached sexual and physical abuse types with more sensitivity and concern compared to emotional abuse and neglect. The main reason for this is the lack of knowledge and awareness regarding the types of abuse. This deficiency is one of the most important obstacles to the development of preventive communication approaches with the detection, reporting, and legal notice, support, and monitoring processes. Additionally, it is observed important communication barriers due to teachers, parents, educational processes and school administration arise at each aforementioned stage. It is highly necessary to develop solution proposals for the abovementioned lack of knowledge and communication barriers to provide answers to complex problems that concern all members of the school community regarding abuse.

Keywords: Communication, Child Abuse, Primary School Teachers.

1. Giriş

Çocuk istismarı; “18 yaş altındaki çocukların sorumluluk, güven ya da güç ilişkisi bağlamında karşı karşıya kaldıkları; sağlık, gelişim, haysiyet gibi yaşamsal değerlere fiili ya da potansiyel zarar verebilecek her

* Bu çalışma, ProChild kısa adıyla “Çocuk İstismarını Tespit ve Önlemeye Yönelik Öğretmen Yeterliliklerinin Güçlendirilmesi” başlığıyla Türkiye Ulusal Ajansı tarafından yürütülmekte olan Erasmus+ Programı Okul Eğitimi Stratejik Ortaklıklar eylemi kapsamında desteklenmektedir.

** Dr. Öğr. Üyesi., Erciyes Üniversitesi, metineken@erciyes.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 06.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 03.12.2020

türden fiziksel ve duygusal kötü muamele, cinsel istismar, ihmal ve kayıtsızlık ile diğer istismar biçimlerini içerir” (WHO, 2016).

Bir çocuğun fiziksel istismarı; çocuğa karşı kasıtlı olarak kullanılan fiziksel güç sonucunda, çocuğun sağlığı, yaşamı, gelişmesi veya onuru açısından zararlı durumların ortaya çıkması -veya çıkabilecek olması- şeklinde tanımlanır. Bu tanım çerçevesinde değerlendirilebilecek hareketler; vurma, tekmeleme, sarsma, ısırma, boğazını sıkma, yaralama, yakma, zehirleme, boğma vb. olabilir. Evlerde ise, çocuklara karşı fiziksel şiddete çoğu kez cezalandırma amacıyla başvurulur (Butchart vd., 2016, s. 10). Aile bireyleri, akrabalar, bakıcı ve öğretmen gibi sorumlu yetişkinler fiziksel istismar kaynakları arasında yer alabilir. Deri yaralanmaları (ekimoz/morarma/deri içi kanama, sıyrık, ısırık yanık), iskelet sistemi lezyonları (kırık, çıkık), iç organ yaralanmaları ve daha çok hekim tetkikleri sonrasında anlaşılacak diğer göstergeler fiziksel istismarın teşhis edilmesini sağlayan temel bulgular arasındadır (Koç vd., 2014). Ancak tek bir yara veya belirtinin istismarın teşhisi için yeterli olmadığı literatürde sıklıkla vurgulanmakta, suüstimali makul bir güvenle tanımlamak için yaralanma ile birlikte nesnel, kapsamlı bir tıbbi ve psikolojik değerlendirmenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Christian & States, 2017). Ayrıca çocuklarda kazalara bağlı yaralanmaların sık görülmesi sebebiyle yaşa uygun olmayan, kendi kendine olma olasılığı düşük olan hasarların makul şüpheyi arttıran unsurlar olduğu ifade edilmektedir (Kara vd., 2004, s. 142).

Duygusal istismarda temelde bir ebeveynin veya bakıcının, bir süreç içinde, çocuğa gelişimi açısından uygun ve destekleyici bir ortam sağlamadaki başarısızlığı söz konusudur (Butchart vd., 2016, s. 10). Her ne kadar daha pasif bir görünüm arz etse de ihmal davranışlarıyla birlikte aktif niteliğe sahip istismar biçimlerini de içerebilmektedir. Küçümseme/aşağılama (sözlü ve sözsüz reddetme/aşağılama); terörize etme (çocuğu tehdit eden davranışlar ya da çocuğa fiziksel olarak zarar verme, çocuğu veya çocuğun sevdiği nesnelere tehlikeye atma olasılığı); sömürme/bozma (çocuğu uygunsuz davranışlar geliştirmeye teşvik etmek); duygusal duyarlılığın inkâr edilmesi (çocuğun etkileşim gereksinimlerini göz ardı etmek, çocuğa olumlu etki göstermemek, çocukla etkileşimlerde duygusuzluk); izole etme (çocuğun yaşlılarıyla veya yetişkinlerle etkileşim ve iletişim kurma imkânlarını kısıtlama); zihinsel, sağlıkla ilgili, tıbbi ve eğitimsel ihmal (çocuğun ihtiyaçlarını karşılamamak veya görmezden gelmek) biçimlerinde ortaya çıkabilir (APSAC, 1995). Soyutlanma, aşırı benimseyici davranış, intihar girişimi, alışkanlık haline gelmiş bozukluklar (turnak yeme, saç çekme vb.), davranış bozuklukları, engellenmişlik (kendini ifade edememe vb.), saplantılar, amaç ya da yönelme eksikliği, depresyon, panik, korku, iticilik, zayıf davranış kontrolü, kendine zarar verme, hiperaktivite gibi davranışlar ise duygusal istismarın temel göstergeleri arasındadır (Veltkamp & Miller, 1994)”. “Duygusal istismar ve ihmal oldukça sık olmakla birlikte, fark edilmesinde, tanımlanmasında ve yasal olarak kanıtlanmasında diğer istismar türlerine göre daha fazla güçlük yaşanmaktadır. Ayrıca fiziksel ve cinsel istismar türlerinin çoğunda duygusal istismar ve ihmal de yer almaktadır” (Öztürk, 2007, s. 28).

Cinsel istismar ise çocuğun, kendisinin tam olarak kavrayamadığı, tam onay vermesi mümkün olamayacak veya gelişme düzeyi açısından hazır olmadığı ya da toplumun verili yasalarını veya toplumsal tabularını ihlal eden bir cinsel etkinliğe dâhil edilmesi olarak tanımlanır. Çocukların cinsel istismarında failler; yaşları gereği, mağdur üzerinde belirli bir yetki, otorite veya sorumluluk taşıyan yetişkinler olabileceği gibi, başka çocuklar da olabilir (Butchart vd., 2016, s. 10). Temas içermeyen türler (seksi konuşma, teşhir, röntgencilik), cinsel dokunma, oral-genital ilişki, interfemoral (genital sürtünme) ilişki, cinsel penetrasyon, cinsel sömürü (çocuk pornografisi, çocuk fuhuşu) gibi biçimlerde ortaya çıkabilir (Polat, 2019, ss. 101-105). Cinsel istismarın fiziksel göstergeleri temelde hekim muayenesiyle teşhis edilebilen bulgulardır. Psikolojik ve davranışsal düzeyde; yaş ve gelişim özelliklerine ve farklı koşullara göre değişebilen suçluluk, utanç, üzüntü, öfke, kaygı, çaresizlik, depresyon vb. gibi durumlar; bilişsel/gelişimsel/akademik düzeyde ise öğrenme güçlüğü, dağınık ilgi-dikkat eksikliği, akademik başarısızlık gibi temel göstergeler cinsel istismara yönelik belirtiler olabilir (Şahin vd., 2008, s. 10). İstismarın fark edilmesi çoğu zaman tesadüfi olabilmektedir. Birinin anormal davranışı fark etmesi, herhangi bir fiziksel yaralanma sonucu doktora başvurma ya da daha nadir görülse de istismar edilen kişinin üçüncü bir şahsa durumu anlatması gibi şekillerde fark edilebilmektedir. (Polat, 2019, s. 107). Bu nedenle özellikle psikolojik ve davranışsal olarak gözlemlenebilen bazı belirtiler her zaman istismar için yeterli kanıt oluşturmayabilir.

İhmal'e gelindiğinde bir ebeveynin veya başka bir aile üyesinin, aslında mümkünken, çocuğun gelişimi ve esenliği için yapılması gerekenleri yapmaması durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu tanımla ihmal; sağlık, eğitim, duygusal gelişim, beslenme, barınma ve güvenli yaşam koşulları gibi unsurlar çerçevesinde gelişebilir (Butchart vd., 2016, s. 10). Kötü beslenme işaretleri gösteren sürekli açlık belirtileri, hijyensiz vücut ve giyim belirtileri, uygun olmayan kıyafetler, denetimsizliğin sürekliliği, ihmal edilmiş fiziksel sorunlar ve tıbbi bakım, normal kilonun altında olma, kötü gelişim şekilleri, büyüyememe, sürekli uykusuz görünme gibi fiziksel göstergeleri olabilir. Yine kendine zarar verme, yorgunluk, halsizlik, düşük benlik algısı, sosyal sorunlar, yakınlık kuramama, ilgi ihtiyacı gibi davranışsal ve duygusal göstergelerle birlikte devamsızlık sorunu, öz disiplinsizlik, öğrenme zorluğu gibi gelişimsel ve akademik göstergeleri olabilir (Şahin vd., 2008, s. 15).

Son yıllarda Türkiye özelinde bu konuda yayımlanan istatistiki veriler, yukarıda temel türleri ifade edilen sorunun yaygın şekilde görülmesinin yanı sıra çocukların yüksek yararının gözetilmesi için titizlikle çalışılması gereken bir mesele olduğunu göstermektedir. Ayrıca veriler bilimsel bilginin ve bu bilginin politikalara ve eğitimlere yansıtılmasının önemini arttırmakta, bu konudaki işbirliklerini önemli kılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye Ulusal Ajansı tarafından yürütülmekte olan Erasmus+ Programı Okul Eğitimi Stratejik Ortaklıklar eylemi kapsamında finanse edilen ProChild kısa adıyla "Çocuk İstismarını Tespit ve Önlemeye Yönelik Öğretmen Yeterliliklerinin Güçlendirilmesi" Projesi kapsamında hazırlanan bu çalışma, çocuk istismarına iletişimsel yaklaşım aşamaları çerçevesinde sınıf öğretmenlerinin iletişimsel deneyim ve yeterliliklerini konu edinmektedir.

İlgili politika ve eğitimlere yansıtılabilecek nitelikteki bilimsel bilgi, istismarla mücadele meslek gruplarının mesleki formasyonlarının güçlendirilmesi açısından son derece önemlidir. Bu süreçte bilgi, beceri ve farkındalıkları artırılması gereken grupların başında ise öğretmenler gelmektedir. Farklı düzeylerdeki öğretmenlerin istismar süreçlerindeki rolü, önemi, bilgi ve farkındalıkları pek çok araştırmaya konu edilmiştir. Bunların bir kısmı genel bir nitelik arz ederken (Erol, 2007; Scholes vd., 2012) önemli bir diğer kısmı ise sınıf öğretmenlerinin (Bülbül vd., 2019; Vitalaki, 2013) ve özelde rehber öğretmenlerin rolüne (Cowan vd., 2019; Kemp, 1981; Yolcu, 2009) ilişkindir.

Bu çalışma, çocuk istismarına iletişimsel yaklaşımda, öğretmenlerin neyi nasıl deneyimlediklerine ilişkin dört aşamalı bir yaklaşım çerçevesinde öğretmenlerin iletişimsel deneyim ve yeterliliklerine odaklanmayı amaçlaması bakımından yenilikçi bir görünüm arz etmektedir. Bu çerçevede nitel bir karakterde, fenomenolojik araştırma deseni ile tasarlanmış çalışmada 8 sınıf öğretmeni ve 3 rehberlik servisi öğretmeni ile bir odak grup görüşmesi ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu genel amaç ve tasarım çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Sınıf öğretmenleri çocuk istismarını nasıl algılamaktadır ve istismara ilişkin ne gibi tecrübeler yaşamışlardır?
2. Sınıf öğretmenlerinin istismarı tespit etmelerini kolaylaştıran iletişimsel yaklaşıma ilişkin algı ve deneyimleri nelerdir?
3. Sınıf öğretmenlerinin istismarın raporlanması ve adli bildirim sürecindeki iletişimsel yeterliliklere ilişkin algı ve deneyimleri nelerdir?
4. Sınıf öğretmenlerinin istismar vakaları sonrasındaki destek ve izleme süreçlerine yönelik iletişimsel yaklaşıma ilişkin algı ve deneyimleri nelerdir?
5. Sınıf öğretmenlerinin istismara ilişkin önleyici iletişim ve eğitim yaklaşımlarına yönelik algı ve deneyimleri nelerdir?

2. Araştırma Metodolojisi

Öğrencilerle yoğun bir etkileşim kuran sınıf öğretmenlerinin iletişimsel deneyimlerine ve bu deneyimler çerçevesinde çocuk istismarına yönelik geliştirdikleri algı ve yaklaşımlara odaklanan bu çalışmada, insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarına ve onlara nasıl bir anlam yüklediklerine odaklanan nitel araştırma metodolojisinden yararlanılmıştır (Merriam, 2015, s. 5). Nitel araştırma yaklaşımlarından ise bireylerin yaşamış deneyimlerini ve ele alınan fenomene ilişkin hem öznel hem de diğer insanlarla ortak nesnel deneyimlere nasıl sahip olduklarını açıklamaya olanak sağlaması bakımından fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir (Creswell, 2018, s. 79).

2.1. Araştırma Grubu

Nitel araştırmalarda araştırma sonuçlarının evrene genellenmesinden ziyade ele alınan konunun derinlemesine incelenmesi amaçlandığından, araştırmacının bireyleri ve mekânları çalışmanın amaçları çerçevesinde seçmesi anlamına gelen amaçlı örnekleme tercih edilmektedir (Creswell, 2018). Bu bağlamda çalışmada amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede katılımcılar, araştırmacının kurguladığı ölçütler çerçevesinde belirlenir. Bu araştırmada kullanılan temel ölçüt katılımcıların sınıf öğretmeni olmasıdır. Sınıf öğretmenleri, öğrencilerle çokça vakit geçirmeleri ve onları yakından tanıma imkânına sahip olmaları bakımından çocuk istismarının tespiti ve önlenmesine ilişkin anahtar bir rol üstlenmeleri bakımından ölçüt olarak alınmıştır. Bu çerçevede Kayseri ilinde görev yapan 8 sınıf öğretmeni ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca okullarda çocuk istismarı süreçlerine yönelik aktif bir rol üstlenmeleri, sınıf öğretmenlerinin söz konusu süreçlerde en yakın irtibat noktaları olmaları, özellikle çocuk istismarına ilişkin olarak sınıf öğretmenlerinin öğrencilerle kurdukları iletişimin şekillenmesindeki etki ve yönlendirmeleri sebebiyle 3 rehberlik servisi öğretmeni ile de yan görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Kod İsimler, Yaş, Cinsiyet, Mesleki Kıdem ve Branşa Göre Dağılımı

	İsim(Kod)	Yaş	Cinsiyet	Mesleki Kıdem Yılı	Branş
1.	Ayşe	45	Kadın	23 Yıl	Sınıf Öğretmeni
2.	Şahin	41	Erkek	16 Yıl	Sınıf Öğretmeni
3.	Ali	41	Erkek	17 Yıl	Sınıf Öğretmeni
4.	Şebnem	43	Kadın	21 Yıl	Sınıf Öğretmeni
5.	Rumeysa	33	Kadın	9 Yıl	Sınıf Öğretmeni
6.	Gülşah	43	Kadın	20 Yıl	Sınıf Öğretmeni
7.	Ayşenur	24	Kadın	2 Yıl	Sınıf Öğretmeni
8.	Nergis	26	Kadın	3 Yıl	Sınıf Öğretmeni
9	Fatma	39	Kadın	15 Yıl	Rehber Öğretmen
10.	Selahattin	35	Erkek	12 Yıl	Rehber Öğretmen
11.	Tülay	34	Kadın	11 Yıl	Rehber Öğretmen

2.2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde ilkin, tüm katılımcılarla genel çerçevenin çizilmesini amaçlayan yüz yüze bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş ve sonrasında her bir katılımcıdan gerekli verilerin alınması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler online video görüşme platformları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi, öğretmenlerin etkileşiminde ortaya çıkabilecek genel anlamların yakalanabilmesi amacıyla; yarı yapılandırılmış görüşme sorularını içeren mülakat tekniği ise açıklığa kavuşturulması istenen soru ve sorunların, katılımcıların kendi algılama ve anlama düzeyleriyle anlaşılmasına imkân vermesi sebebiyle çalışmanın amaçlarıyla uyumlu görülmüştür (Merriam, 2015, s. 87-88). Odak grup görüşmesinde kullanılan soru formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmacı tarafından gerçekleştirilen detaylı literatür taraması çerçevesinde oluşturulmuş ve iç geçerliliğinin sağlanması amacıyla da iki uzmanın görüşleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. Ayrıca yapılandırılmış formun test edilmesi amacıyla bir pilot görüşme yapılmış, geri bildirimler çerçevesinde sorularda kısmi revizyonlar gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sorularının belirlenmesinde çalışmanın temel amaçları çerçevesinde ve ele alınan fenomene ilişkin olarak katılımcıların neyi nasıl deneyim ettiklerinin sistematik olarak somutlaştırılması amacıyla 4 aşamalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bunlar aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

1. Aşama: Çocuk İstismarı; Türleri ve Kategorik Kavrayış Kriterlerinin Belirlenmesi

Çalışmanın giriş kısmında da sunulduğu üzere çocuk istismarı çalışmada; fiziksel istismar, duygusal (psikolojik) istismar, cinsel istismar ve ihmâl olmak üzere 4 temel biçimde ele alınmıştır. Ayrıca öğretmenlerin söz konusu istismar türlerine ilişkin iletişimsel yeterliliklerinin kategorik bir biçimde ele alınması amacıyla bu türler; kaynak/ları (istismarın potansiyel sorumluları), temel biçimleri (görünüm, alt türler) ve temel göstergeleri (fiziksel, davranışsal, duygusal, bilişsel göstergeler) çerçevesinde somutlaştırılmıştır.

Tablo 2. İstismar Türleri ve Kategorik Kavrayış Kriterleri

Fiziksel İstismar	Duygusal İstismar	Cinsel İstismar	İhmal
İstismar Kaynağı, Temel Biçimler, Temel Göstergeler (Fiziksel, Psikolojik, Bilişsel/Gelişimsel/Akademik)			

2. Aşama: Çocuk İstismarına İletişimsel Yaklaşım Aşamalarının Belirlenmesi

İstismar türlerinin somutlaştırılması; her bir istismar türüne dair olası kaynakların, temel biçimlerin ve göstergelerin ifade edilmesi, iletişimsel yeterlilik çerçevesinin belirlenmesi için önemli bir basamak olmakla birlikte bu çerçevenin somutlaştırılması yeni sınırlayıcı yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada istismar vakalarına yönelik öğretmen ve aile merkezli rehberlerden hareketle (Şahin vd., 2008; Tower, 1992) iletişimsel yaklaşımı somutlaştıracak dört aşama belirlenmiştir.

Tablo 3. Çocuk İstismarına İletişimsel Yaklaşımında Dört Aşama

1. Tespit ve Yaklaşım İletişimi	2. Raporlama, Bildirim İletişimi	3. Destek ve İzleme İletişimi	4. Önleyici İletişim
İstismar vakasının tespiti, okul rehberlik seviyesi ve okul yönetimi ile uygun yaklaşımı sergileme	Sürecin raporlanması ve ilgili yasal çerçevede adli bildirim yapılması	Vaka tespiti ve raporlama süreci sonrasında iletişimsel destek ve izleme süreçleri	Önleyici iletişimsel yaklaşımla vaka olasılıklarını azaltma

3. Aşama: Etkili İletişimin Temel İlkelerinin Belirlenmesi

İstismar vakalarına yaklaşımın iletişimsel perspektiften ele alınması ayrıca iletişimin etkililiğini de göz önünde bulundurmaya gerekli kılmaktadır. Elbette etkili iletişimin temel doğruları olmakla birlikte özel iletişim durumları, farklı ve ayrıntılı kurallar gerektirmektedir (Sezer, 2017, s. 36). Bu çerçevede genelde etkili iletişimin özelde ise çocuk istismarına yönelik etkili iletişimin temel ilkeleri Yüksel-Şahin'in (2016, ss. 53-55) kapsamlı yaklaşımından hareketle aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır:

Tablo 4. Etkili İletişimsel Yaklaşımın Temel İlkeleri

1. Saygı	6. Ben Dili Kullanma
2. Empatik Yaklaşım	7. Tam ve Tek Mesaj Yollama
3. Etkin Dinleme	8. Güvengen Davranma
4. Somut Konuşma	9. Saygı Temelli Saydamlık
5. Uygun Bir Biçimde Kendini Açma	10. Sözel-Sözel Olmayan Davranış Uyumu

4. Aşama: İletişimsel İlkelerin Somut Davranışsal Karşılıklarının Belirlenmesi

Bu noktada iletişimsel yeterlilik çerçevesinin somutlaştırılması için bir diğer gereklilik de söz konusu ilkelerin, çocuk istismarına iletişimsel yaklaşımın her bir aşamasındaki davranışsal karşılıklarının neler olabileceğini ortaya koymaktır. Böylelikle hem öğretmenlerle yapılan görüşmelerde kullanılacak soru formunun zemini oluşturulmuş hem de elde edilen görüşme verilerinin değerlendirilmesi sürecinde işlevsel bir rehber erişilmiştir. Dört aşamada iletişimsel yaklaşımın davranışsal karşılıklarını belirlemek amacıyla, genel iletişim becerilerine ve öğretmen iletişim becerilerine yönelik ölçeklerden (Buluş vd., 2017; Korkut Owen & Bugay, 2014; Yıldız vd., 2018) ve öğretmen, aile ve diğer ilgililerin çocuk istismarıyla mücadele süreçlerinde yararlanabilecekleri rehberlerden (Şahin vd., 2008; Tower, 1992; Unicef, 2015) faydalanılmıştır.

Tablo 5. Tespit ve Yaklaşım İletişimine Yönelik Davranışsal Göstergeler

- Öğrenci ve ailesiyle karşılıklı güvene dayalı yakınlık kurmak amacıyla; öğrencilerin isimlerini öğrenmek ve onlara isimleriyle hitap etmek, aile bireyleriyle (en azından sorumlu veli) ile tanışmak, ders dışı yaşamlarına ilişkin sorular sormak, okul içindeki ve dışındaki akran ilişkilerine dair fikir sahibi olmak.
- Olası bir tespit sonrası konuşma sırasında kullanılan kelimelerin nasıl anlaşılacağı hakkında düşünerek hareket etmek; yargılayıcı, emredici, suçlayıcı, korkutucu olmamak, göz teması kurmak, şefkatli olmakla birlikte öğrencinin mahrem alanına dikkat etmek, jest ve mimiklerin kontrolüne dikkat etmek.
- Olası bir tespit sonrası konuşma sırasında öğrencinin kendisini rahat hissetmesini sağlamak amacıyla öncelikle genel konularla ilgili konuşmak, güven verici bir dil ve üslup kullanmak, konuşmaya teşvik etmek, isterse çizerek veya resimle istediğini anlatabileceğini ifade etmek.

- Öğrencileri dinlerken onlar hakkındaki ön yargıları bir kenara bırakarak iletişim kurmak. Açıklıkla ve sakince dinlemek. Öğrencide anlaşıldığı duygusunu oluşturacak bir dil kullanmak. Kendisini rahatça ifade edebilmesine müsaade etmek, istek, tercih ve beklentilerini göz önünde bulundurmak.
- Anormal davranışları gözlemek ve bunların sebepleri hakkında yaş, gelişim özellikleri, aile-akran ilişkileri gibi hususlar çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmak, değerlendirmeleri daha da netleştirmek için öğrenci ile konuşmaya zaman ayırmak.
- Gözlemlenen anormal davranışlar sonucunda öğrenciyi sınırlı, huysuz, agresif vb. etiket ifadelerle nitelendirmemek. Aynı zamanda olumlu da olsa motive edici etiketlendirmelerden uzak durmak.
- Öğrencide gözlemlenen anormal durumlarda okul rehberlik servisi ile iletişime geçmek ve gelecekteki iletişimi rehberlik servisi ile birlikte kurgulamak. Gerekli durumlarda okul yönetimine bilgi vermek.
- Anormal davranışlarla birlikte akademik performansa ilişkin anormal değişimleri dikkate almak ve sebepleri hakkında değerlendirmelerde bulunmak.

Tablo 6. Raporlama, Bildirim İletişimine Yönelik Davranışsal Göstergeler

- Hangi durumlarda ve ne zaman bildirimde bulunulması gerektiğini bilmek.
- İstismara dair kuvvetli bir şüpheyle karşılaşıldığında bildirim yasal kişisel sorumluluk olduğu bilinciyle süreci başlatmak.
- Adli bildirim yasal gerekliliklerini göz önünde bulundurmak.
- Karşılaşılan şüpheli durumla ilgili öğrenci, aile ve kurum açısından panik oluşturabilecek tutumlarda bulunmamak.
- Kurumun iç prosedürü ve yasal gerekliliklere ilişkin okul rehberlik servisi ile irtibat kurmak.
- Bildirim bir suçlama değil, öğrencinin durumunun soruşturulup değerlendirilmesi olduğunu bilinciyle yasal sorumluluğu yerine getirmek.
- Bildirimle adli soruşturma süreçlerinin birbirinden farklı süreçler olduğunu bilmek. Öğrencinin bu durumlarda nelerle karşılaşabileceği hususunda onu korkutmadan bilgilendirmek.
- Öğrenci çok yakın bir tehlike altındaysa vakit kaybetmeden polisle iletişime geçmek.
- Bildirim sonrası yasal kişisel sorumluluğu bilmek ve kişisel gizlilik hakları hakkında bilgi sahibi olmak.
- Gizlilik ve mahremiyet ilkeleri çerçevesinde sadece ilgililerle veri paylaşımında bulunmak.

Tablo 7. Destek ve İzleme İletişimine Yönelik Davranışsal Göstergeler

- Süreci okul rehberlik servisi ve yönetimiyle işbirliği içinde yönetmek üzere destek ve izleme programı oluşturmak.
- Öğrenciye, başının belada olduğu ya da yanlış bir şey yaptığı izlenimini vermemek.
- Öğrenciye, sürece ilişkin bilgilerin rehber öğretmen ve okul yönetimi gibi ilgililer dışında hiç kimseyle paylaşılmayacağını ifade etmek.
- Öğrenciye, süreç boyunca her zaman destek olunacağı izlenimi vermek.
- İlgili birimlere intikal eden süreci takip ederek örtbas edilmesini engellemek. Sorun ve anlaşmazlıkları aşmak için müzakereye başvurmak.
- Eğitim ve iletişim süreçlerini öğrencide gelişen bilişsel, gelişimsel ve akademik problemleri göz önünde bulundurarak sürdürmek. Gerekliğinde bireysel ihtiyaçları dikkate alan eğitim ve iletişim planı hazırlamak.
- Öğrencinin istismar ve ihmal edilmiş bir çocuk olarak etiketlenmesini önleyecek ve haklarını göz önünde bulunduracak şekilde iletişim kurmak.

Tablo 8. Önleyici İletişime Yönelik Davranışsal Göstergeler

- Öğrencilerle karşılıklı güvene dayalı, saygılı iletişim kurmak, onlara değer verdiğini hissettirmek, her türlü durumda iletişime açık olunduğu mesajı vermek. Öğrencileri açık iletişim kurmaları konusunda cesaretlendirmek.
- Ebeveynlere öğrencilerle ilgili olumlu geri bildirim göndermek.
- Öğrencilere olumlu ve kolay ulaşılabilir bir rol model olmak.
- Öğrenci rehberlik servisi ve okul yönetimi ile irtibat kurarak öğrencilerin istismara ilişkin bilinç ve farkındalıklarını güçlendirecek eğitim, yaratıcı drama ve oyun imkânlarını geliştirmek.
- Kendine güveni, karar verme becerilerini, akran ilişkilerini ve öz saygıyı güçlendirecek, öğrenciyi öğrenme süreçlerine dâhil eden öğretim teknikleri kullanmak.
- Öğrenme sürecinde gerçekçi hedefler koyarak başarıya erişimi teşvik etmek ve sorun çözme kabiliyetini güçlendirmek.
- Öğrencilerin kişisel güvenlikleri ile ilgili algılarını ölçecek etkinlikler, kısa testler ve alternatif uygulamalar gerçekleştirmek.

Bu çerçevede katılımcılara yöneltilen sorular; ilgili fenomeni yetkin bir biçimde anlamlandırmak amacıyla en genel perspektifte i) fenomenle ilgili hangi deneyimlerin yaşandığı ve ii) hangi ortam ve

durumların fenomenle ilgili yaşanan deneyimi etkilediği (akt. Creswell, 2018, s. 81) merkezinde kurgulanan alt sorularla organize edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin analizine temel teşkil eden süreç araştırma sorularının belirlenmesinde kullanılan 4 aşamalı yaklaşımla başlamıştır. Bu yaklaşım aynı zamanda soruların belirli temalar altında hazırlanmasına olanak sağlamıştır. Bu sebeple verilerin analiz edilmesi sürecinde 2 ana başlık ve 4 alt kategoriden yararlanılmıştır.

Tablo 9. Veri Analizinde Yararlanılan Tematik Çerçeve

1. Çocuk İstismarına Yönelik Algı ve Okuldaki Tecrübe	i. Tespit ve Yaklaşım İletişimi
2. İletişimsel Deneyim ve Yeterlilikler	ii. Raporlama-Bildirim İletişimi
	iii. Destek ve İzleme İletişimi
	iv. Önleyici İletişim

Bu yaklaşım çerçevesinde Creswell'in (2018, s.183) veri analiz sarmalının fenomenolojik veri analiziyle irtibatlandırılmasından hareketle aşağıdaki süreçler işletilmiştir: *Verileri Düzenleme* aşamasında sahadan elde edilen görüşme verileri deşifre edilerek bilgisayar dosyaları şeklinde düzenlenmiş, her bir katılımcının sorulara verdiği cevaplar alt alta yazılarak cevaplar bir araya getirilmiştir. Mülakatları bir bütün olarak anlama ve kavrama amacı güden *okuma ve hatırlatıcı notlar alma* aşamasında ise elde edilen transkriptler detaylı bir okumaya tabi tutulmuş, temalar şeklinde parçalara ayrılmadan önce anlamlandırılmaya çalışılmıştır. *Temalandırma, Sınıflama* aşamalarına gelindiğinde, soru hazırlama sürecinde kurgulanan başlık ve kategoriler okunan metinlerin tasnifi için işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Belirlenen her bir başlık ve kategori ile ilişkili olarak hazırlanan ve tüm görüşmecilere iletilen soruların cevabı söz konusu kategoriler altında tasnif edilmiştir. Ayrıca bu başlık ve kategorilerin altında her bir soruya verilen benzer ifadelerin bir araya getirilmesiyle yeni kodlar oluşturulmuştur. Kodlardan hareketle ise yeni temalar ortaya çıkmıştır. Böylelikle de araştırma amaçlarına yönelik kapsayıcı veriler sunabilecek bir tasnife ulaşılmıştır. Ana başlık, kategoriler ve ortaya çıkan kodlama ve temalar çerçevesinde bulgular betimlenmiş, *yorumlama* aşamasında ise söz konusu tasnif bir ileri safhaya taşınmış, verilerin daha kapsamlı anlamlarına olanak sağlayan yorumlamalar çerçevesinde çocuk istismarına yaklaşımda öğretmenlerin iletişimsel deneyimlerinin özüne ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Araştırma verilerinin sunumunda görüşmeci ifadelerine sadık kalınmıştır.

2.5. Etik Kurul İzni

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından, 29/09/2020 tarihli ve 142 başvuru numaralı onay formu ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

3. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları, iki ana başlık ve ikinci ana başlığı genişleten dört alt başlık çerçevesinde sunulacaktır.

3.1. Çocuk İstismarına Yönelik Algı ve Okuldaki Tecrübe

Çocuk istismarına yönelik okuldaki algı ve okuldaki tecrübeye ilişkin veriler çerçevesinde somutlaşan ilk tema *istismarın kapsamı* ile ilgilidir. Çocuk istismarının ne olduğu ve hangi fiillerin çocuk istismar kapsamında değerlendirilebileceğine yönelik soruya verilen cevaplar; istismarın, çocukların fiziksel ve ruhsal/psikolojik olarak zarar görmesi şeklinde genel ifadelerle açıklandığını göstermektedir:

İstismar deyince çocukta olumsuz iz bırakan fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal eylemlerin tamamı aklıma gelir. (Şahin)

Çocuk istismarı denilince aklıma fiziksel ve ruhsal yönden çocuğun zarar görmesi geliyor. Çocuğun bedeninde ve ruhunda yara açan her şey diyebilirim. (Şebnem)

Çocuklar yapılan fiziksel, duygusal ve cinsel yapılan her tür hal ve hareketler gelmekte. (Ali)

Çocukların sadece fiziksel değil psikolojik olarak da gelişimini her konuda kötü, olumsuz etkileyen eylemlerin tümüne denir. (Melisa)

Ancak bu genel ve kapsamlı ifadelerin ne olduğunu biraz daha açmaları istendiğinde ve tür olarak örnekler sunmaları istendiğinde daha çok cinsel ve fiziksel istismarın ön plana çıktığı, özellikle ihmal ve duygusal istismar türlerinin daha geri planda kaldığı görülmektedir.

Çocuğun bedeninde ve ruhunda yara açan her şey diyebilirim. Dayak yemiş, zorla işte çalıştırılmış, cinsel baskıya uğramış her çocuk istismar edilmiştir benim gözümde. (Şebnem)

Dayak atma, bağırma, konuşmamak, cinsel yapılan her tür hareketler değerlendirilebilir. (Ali)

Fiziksel şiddet uygulama, cinsel uygulamalarda bulunma, çocukla alay etme, çocuğu olumsuz şekilde sürekli eleştirme. (Şahin)

Çocuğun rızası olsun ya da olmasın bedeninin cinsel anlamda kullanılması veya çocuğun ekonomik amaçlı bir işte çalıştırılması, dilendirilmesi ve benzeri diyebilirim. (Şebnem)

İstismarın ne olduğuna ve türlerine ilişkin olarak *çocuk istismarı denildiğinde reşit olmayan çocuklara kendisinden büyük karşı cinsin bedenene ve ruben kendini tatmin etmek için dokunmasıdır* (Ayşe) şeklinde, sadece cinsel istismarın ön plana çıkartan net cevap veren görüşmecilerin büyük bir çoğunluğunun ilk anda cinsel istismarın zihinlerde canlandığına dair ifadeleri, diğer istismar türlerine yönelik zayıf bir kavrayışın olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca öğretmenlerin okullarında karşı karşıya kaldıkları istismar vakalarına dair verdikleri örnekler bu ifadeyi destekler nitelikte yoğunlukla cinsel istismara odaklanmaktadır.

Meslek hayatımın beşinci veya altıncı yılında okulumdaki bir öğretmen tarafından yine okulumuz ortaokul öğrencisine yapılan tacizle karşılaştım. Süreç hemen gerekli yerlere intikal etti. (Ayşe)

Cinsel istismara uğrayan öğrencim oldu, açıkçası önce kendim olayı kabullenmeye çalıştım diyebilirim. Çünkü dinlediğim hikâyeyi hazmetmek için zamana ihtiyacım oldu. (Şebnem)

İdarecilik yaptığım süreçte cinsel istismar olayıyla karşılaştım. Öğrenci bireysel görüşme yaptığı süreçte rehber öğretmenine anlatmıştı olayı. Rehber öğretmen tutanak tutup emniyet güçlerine bildirdi, olay adli makamlarca takip edildi. (Gülşah)

Şu an çalıştığım okulda karşılaşmadım. Daha önce idareci olarak çalıştığım okulda karşılaştım. 8.sınıf öğrencisi evde hap içerek intihar girişiminde bulunmuş. Biz emniyet aradıktan sonra haberimiz oldu. Daha sonrasında sürekli emniyet ile irtibat halinde durumu yönetmeye çalıştım. Bu da bir cinsel istismar vakası. (Ali)

Görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer tema ise *istismara uğramış bir çocukla karşılaşıldığında neler yapıldığı* ile ilgilidir. Bu kapsamda mülakat sırasında öğretmenlere, sıklıkla ön plana çıkardıkları cinsel ve fiziksel istismar dışında duygusal ve ekonomik istismar ile ihmal gibi vakalarla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları, karşılaştıkları takdirde nasıl bir yol izledikleri sorulmuştur. Özellikle cinsel istismar gibi vakalarda öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu vakit kaybetmeden rehberlik servisi öğretmeni ve okul yönetimiyle irtibat kurduklarını belirtmiş ve sürecin resmi kurumlarla iletişim içerisinde yürütüldüğünü ifade etmişlerdir. Ancak diğer istismar türleri söz konusu olduğunda öğretmenler; nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bunların sebeplerine bakıldığında ise i.) yaşanan durumu tam olarak anlamlandırılmama, olayın bir istismar olup olmadığı konusunda net bir fikre sahip olmama, ii.) durumu soruşturmaya dönük çabalar sonucunda velilerden gelecek tepkilerden çekinme iii.) yaşananları görev yapılan bölgenin kültürel koşulları çerçevesinde değerlendirme gibi unsurların ön plana çıktığı görülmektedir.

İhmal ve istismar yani bu türleri ben çok ayıramıyorum hocam. Hangi durumda ne yapacağız çok da bilmiyoruz. (Ali)

Karşılaşırsam yapılacaklar hakkında çok genel bir fikrim var ancak detaylar, izlenecek yollarla ilgili detaylandırılmış bilgilendirilmeye ihtiyacım var. Genelde ya rehber öğretmene gidelim diyoruz. Ancak böyle bir durumla karşılaşırsam diye düşündüğümde hem bir an önce maruz kalan çocuğu kurtarmam gerektiği hem de kendimi ve ailemi de korumam gerektiği düşüncesi beliriyor. Üstelik çocuğu korumak amaçlı harekete geçerken yaşanacakların ona daha da zarar vermesine neden olmak üzere açıkçası. Gizlilik ilkesinin ihlali istenmeyen sonuçlar doğurup zaten zarar görmüş çocuğumuzu daha da zarara uğratabilir. Bu durumu ortaya çıkarmamın bana olumsuz sonuçlar yaşatabilme ihtimali de korkutuyor. Bazen velilerin tepkisinden de bu anlamda çekiniyoruz. (Rumeysa)

Ben erkek öğretmenim mesela aile bana kız çocukla ilgili bir şey söylemiyor. Kültür çok etkili. Biz de bazen çekiniyoruz. Çok üstüne gidemiyoruz mevzunun. Ben bir durumla karşılaşınca rehber öğretmene açıyorum meseleyi direkt. Özellikle kız öğrencilerde. Onunla görüşmesini istiyorum. Onun

İlgilenmesi daha iyi oluyor. Biz böyle durumlarda velilere de söyledim. Bizden çekinseniz dahi rehber öğretmenle birebir konuşabilirsiniz. (Ali)

Özellikle doğuda görev yaptığımız zamanlarda aileyle bu konuları konuşmaktan yer yer çekindiğimiz oluyor. (Şebnem)

Mesela bir ihmal durumuyla karşılaştım. Bölgedeki koşullar gereği pek çok öğrencide bu durumun olduğunu gördüm. Böyle bir durumla karşılaştığımda aile ile maalesef iletişim kuramadım ve ben diğer arkadaşlarıma söylediğimde, aman hoca hanım boş ver bunlara takılma demeye başladılar. Yani beni tedirgin etti meslektaşları. Prosedürü bilmiyoruz yani elimizde bir kılavuz yok. Velilerin tepkisini alacağımız için endişeliyiz. Ben de üzerine düşemedim açıkçası. Ama o durum hala benim aklıda soru işareti olarak kaldı. (Ayşe)

Ancak her ne kadar çeşitli kararsızlıklar yaşasalar da öğretmenlerin söz konusu problemlere duyarlı oldukları görülmektedir. Özellikle kadın öğretmenlerin duyarlılık vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede planlı ve programlı bir yaklaşımdan ziyade kişisel çabaların ön plana çıktığı görülmektedir.

3.2. İletişimsel Deneyim ve Yeterlilikler

3.2.1. Tespit ve Yaklaşım İletişimi

Bu başlık kapsamında öğretmenlerin istismar süreçlerini tespit etmelerini kolaylaştıran iletişim süreçlerine yönelik görüşleriyle öğrenci ve veliye yaklaşım biçimleri, algı ve deneyimleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu noktada *etkili iletişim* ilk tema olarak şekillenmektedir. Öğretmenlerin, çocuk istismarıyla mücadele sürecinde etkili iletişimin rolüne ilişkin görüşleri özellikle fikir düzeyinde olumlu bir görünüm arz etmektedir. Bu çerçevede etkili iletişimin temel unsurlarından güven, empatik yaklaşım, saygı ve etkin dinleme en çok vurgu yapılan alt temalar arasında yer almaktadır.

Öğrenci ve velilerle iletişimimde samimi, içten, seviyeli ve eğitim diliyle konuşma sağlamaya çalışırım.

Onların güvenini kazanırsak bizlere yaşadıkları olayları anlatmaya yakın görmeye başlarlar. (Ayşe)

Güven, değer ve diyaloga çok önem veririm. Öğretmen nefret edilen biri değil güven duyulan biri olmalıdır. Öğretmen beklenen, aranan biri olmalıdır. Bu durum istismar sürecini tespit etmede çok önemlidir. (Şahin)

Sevgi özellikle saygı en değer verdiğim hususlar. İletişimde objektif davranıyorum. İhtiyaç duyan her velimle özelden iletişime geçiyorum, güven duygusunu oturtmak adına konuşmalar yapıyorum. Öğrencilerimin kişisel alanlarına saygı duyuyor, bir kalem bile alırken izin istiyorum. Örnek davranış benden görmelerini anlatarak değil yaşayarak öğrenmelerini istiyorum. (Rumeysa)

Velilerle iletişim kurarken onlara empati kurarak yaklaşırım. Onlara güven duygusunu hissettirdikten sonra istismar durumunda rahatlıkla bana gelip benden yardım alabileceklerini bilirler. (Nergis)

Mülakata katılan her bir öğretmen, etkili iletişimin önemine dair yukarıda sıralanan görüşleri paylaşmakta ve konuya ilişkin açıklamalar bu yelpazede çeşitlenmektedir. Ancak özellikle deneyim sürecinde söz konusu olumlu fikriyatın çeşitli iletişim engellerine takıldığı ve uygulamaya tam olarak yansımadağı görülmektedir. Bu çerçevede fenomenolojik araştırma yaklaşımının önemle üzerinde durduğu “neyin nasıl deneyimlendiği” hususu ayrı bir önem kazanmaktadır. O halde öğrenci ve veliyle gerçekleşen iletişim deneyiminin ortam, koşul ve içerik bakımından ne gibi değişiklikler gösterdiğini ele alarak sürecin yapısal etkiler bakımından da anlaşılması gerekmektedir. Bu noktada *iletişim engelleri* bir tema olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrenciyle iletişim sürecinde önyargı ve etiketleme, iletişim engellerine yönelik alt temalar olarak belirmektedir.

Önyargılar çocuklarla kurulan iletişimi etkiliyor. Öğretmen ne kadar öyle değil dese de öyle. Mesela bir de şöyle oluyor. Veli ilgileniyorsa çocukla öğretmen de ilgi gösteriyor. Bazılarında da şu oluyor. Çocuk boş vermiş, hoca boş veriyor sonrasında umurlarında olmuyor olabiliyor. İdarecilik yaptığım için de biliyorum aslında öğretmenlerde genel olarak etiketleme var. Bana kaç kez geldi. Öğretmen sınıftan çocuğu göndermek için. Bu çocuk şöyle dedi. Ailesi böyle falan şikâyet ediyorlar. İlgilenmek istemiyorlar. Veya soy isimden bile. Mesela, bu soy isim bunlar işe yaramaz bunlar olmaz falan diyebiliyorlar. (Ali)

Meslek hayatımızda ön yargılı tutumları olan öğretmenlerimiz oluyor. Tabi tam tersi durumlar da nadir de olsa var. Ben bu çocuğu adam ederim. Bu çocukla ilgilenebilirim falan diye düşüneneler var. Aslında etiketleme toplumda hepimiz için geçerli aslında. Olumlu veya olumsuz etiketleme oluyor. Bu akıllı, ne bileyim bu çalışkan. Daha çok ilgi görüyor bunlar. Ama olumlu etiketler bile bazen çocuğun kendisini açmasına engel olabiliyor. (Şebnem)

Karışmayalım gibi bir algı var. Çocuklar hakkındaki önyargılar onlarla iletişimi etkiliyor. Örnek vereyim. Tembel bir çocuğun sorununu öğretmen kolay kolay dinlemez. Yüzde ondur bu rakam bence. Gözde, biraz daha çalışkan öğrencilerdir. Başarılı öğrencilerdir. Öğretmen bunu üzerine biraz yoğunlaşmak ister. Onun sorunu olursa onu halletmek ister. (Şahin)

Bazı öğretmenlerin özellikle biliyorum bazı çocuklara önyargılı davranılıyor mesela. Çok tembelse mesela bırakabiliyor öğretmen. İlgilenmeyebiliyor. Veya çalışkansa beklentiler de yüksek oluyor. (Melisa)

Veliyle iletişim sürecinde ise bir önceki başlıkta vurgulandığı üzere velilerle ilgili çekinceler, velilerin çocuklarla ilgilenmemesi gibi sebeplerle iletişim kopuklukları yaşanabildiği ifade edilmektedir. Eğitim süreciyle ilgili iletişim engellerine gelindiğinde ise müfredat yetiştirme kaygısı ve derslere verilen önemin derecesindeki farklılaşmaların ortaya çıkardığı sorunlar ifade edilmiştir. Müfredat kaygısı, öğrenci ve sorunlarıyla daha yoğun bir biçimde ilgilenmekten ziyade derslerin aktarımına odaklanmaya dönük bir eğitim ortamını ortaya çıkarabilmektedir. Yine özellikle Matematik, Türkçe gibi temel derslerin daha fazla önemsenmesi ve bu derslerin anlaşılmadığı düşünüldüğünde serbest etkinlik, beden eğitimi gibi ders saatlerinin işgal edilmesi gibi durumlar da öğrenci ile etkili iletişim kurulabilmesini zorlaştırabilecek unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Bazen müfredatı yetiştirme baskısı da oluyor tabii. İş yükü demeyeyim de kendi müfredatımı yetiştirme telaşıyla da gözümünden kaçırılmış olabilir belki de. (Ayşe)

Müfredat gereğinden fazla abartılı bir şekilde yoğun, müfredatı anca yetiştirebiliyoruz. Matematik müfredatı, Türkçe müfredatı o kadar kalabalık ki. Bazen beden eğitiminden alıyoruz. Bazen müzikten alıyoruz. Serbest etkinlikler dersimiz var bazen onlardan feragat edip öteki derslere aktarmak zorunda kalıyoruz. Çocukları daha iyi tanıyacağımız zamanı diğer derslere aktarmış oluyoruz. (Şahin)

Bazen özellikle bazı hocaların öğrencileri sınava dönük hazırlama, test çözme gibi etkinlikleri idare tarafından da takdir görüyor. Bu durumlarda serbest etkinlik zamanları mesela bunlara ayrılabilir. Bunun baskısını da hissedebiliyoruz zaman zaman. (Ali)

3.2.2. Raporlama-Bildirim İletişimi

Raporlama ve bildirim iletişimi, öğretmenin, rehberlik servisi ve okul idaresiyle işbirliği içerisinde ve yasal sorumlulukları çerçevesinde yürüttüğü etkileşim sürecine gönderme yapar. Hangi durumlarda ve ne zaman raporlama ve adli bildirimde bulunulacağını bilmek; başta çocuk ve aile olmak üzere hem kişisel hem de kurumsal düzeyde ilişki ve iletişim kanallarını doğru ve etkin bir biçimde kullanabilmek, süreçteki yeterlilikler olarak ön plana çıkar. Bu çerçevede etkili ilişki ve iletişimin ön şartı olarak ifade edilebilecek; hangi durumlarda ve ne zaman adli bildirimde bulunulacağı sorusu, öğretmen görüşleri çerçevesinde sahada karşılaşılan en önemli sorunu işaretlemektedir. *Kavrayış ve tespit sorunu* olarak temalandırabileceğimiz probleme ilişkin görüşler şu şekilde ifade edilebilir.

Benim istismar olduğunu bilmediğim bazı konular da var. Mesela ben neyin istismara girdiğini neyin girmediğini yani bu ayrımı yapmakta zorlanıyorum. Muhtemelen okullarda hocaların böyle bir eksikliği var. Mesela bana bazı meslektaşlarım anlattı. Aile çocukların yanında cinsel içerikli filmler izliyormuş. O bize anlattı mesela böyle böyle bir olay yaşandı diye. Eminim o da bilmiyordu. Çünkü istismar olduğunu bilse bize değil de gider rehber öğretmene anlatırdı. Yani bu anlamda elimizde net bir şey yok. Yani nedir istismar, nereye kadar istismardır. Ya da neresi ihmaldir. Onu tam bilemiyoruz açıkçası. Sadece bizim aklımızda hep fiziksel istismar var. (Ayşe)

Genelde hangi durumda ne yapılacağı pek bilinmiyor. Bizim de zihnimiz bu konularda çok net değil açıkçası, bildirim yasal sorumluluğumuz olduğunu bilmemize rağmen bazen kararsızlık yaşıyoruz. (Rumeysa)

Yönerge yok. Net bilgi yok. Elimizde hani biliyorsunuz hep yönergelerle çalışıyoruz. Kanun, yönerge bizim için etken. Çünkü kendimizi güvence altında hissetmek istiyoruz. Hani bir şey olduğu zaman önce kendim güvende olayım ki çocuğa faydam olsun. Eğer kendim güvende değilsem karşı tarafa da bir şey yapmakta zorlanıyorum. Bu noktada yönergelerimiz eksik, elimizde bir veri yok. Ne yapacağımızı bilmiyoruz. Kanunen de eksiklikler var hani. Sadece bize söylenen eğer böyle bir şey tespit ettiyseniz direkt işte adli makamlara başvurun. (Gülşah)

Görüşmeci ifadelerinde karşımıza çıktığı ve görüşme kapsamındaki hemen her sınıf öğretmenin mutabık olduğu üzere öğretmenler; istismar türlerine, bu türlerin hangi biçimlerde karşılımlarına çıkabileceğine ve söz konusu istismar türlerinin anlaşılmasını kolaylaştıracak temel göstergelere yeterince

aşına görünmemektedir. Bu durum özellikle duygusal istismar ve ihmale ilişkin görünüşler için geçerlidir. Nitekim öğretmenlerin, fiziksel ve cinsel istismar türlerine karşı çok daha duyarlı oldukları ve en kısa zamanda raporlama ve bildirim aşamalarına geçtikleri açıkça görülmektedir. Görüşmeciler ifadeleri ayrıca, yer yer garip karşılanmakla birlikte daha az duyarlılık ve kavrayışa sahip olunan istismar türlerinin ipucu olabilecek bazı göstergelerin normalleştirildiğini, zaman zaman raporlama ve bildirim gerekliliğini ve hatta rehber öğretmen ile bile paylaşılmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumu *bildirim iletişimi engelleri* teması altında ele almak mümkündür. i) Bilgi eksikliği, ii) başının belaya girebileceği düşüncesi ve endişe, iii) sorumluluktan kaçma, iv) yaşananları kültürel çevre ve etkenlerle açıklama gibi durumlar söz konusu iletişim engellerinin başında gelmektedir. Bu duruma ilişkin örnekleri sırasıyla aşağıdaki görüşme verilerinde görmek mümkündür.

(Bilgi eksikliği) Ben istismar olduğunu bilmediğim bazı konular da var. Mesela ben neyin istismara girdiğini neyin girmediğini yani bu ayrımı yapmakta zorlanıyorum. (Ayşe)

(Endişe) Bazen bu konularda velileri sıkıştırdığımızda velilerin tepkisini alacağımız için endişeliyiz. Korkuyoruz açıkçası. (Nergis)

(Sorumluluktan kaçma) Bazen özellikle rehber öğretmenin olmadığı okullarda ya zaten rehberlik öğretmeni yok bu iş bana mı kalacak. Ben mi yapacağım durumu da var. Biraz bu konu rehber öğretmene bırakılıyor. O olsaydı zaten ilgilenirdi yok. Ben sınıf öğretmeniym ben mi kaldı gibi yaklaşımlar olabiliyor. Bu sorunla uğraşmak zor gelebiliyor diye düşünüyorum. En azından gözlemlerim bu şekilde. (Şebnem)

(Kültürel çevre ve etkenlerle açıklama) Süreçte neyin doğru olduğunu biz çok da bilemiyoruz. Şu an hani o anlamda da bir sıkıntı var. Çocuk şiddet görüyorsa biz nereye vereceğiz. Hani bu çocuk gerçekten mutlu olacak mı? Bilmiyorum o noktada neyin doğru olduğunu biz de çok bilemiyoruz. Bir de kendi ön yaşantılarımızla bağlantılandırıyorsunuz. Ben de küçükken dayak yedim diyorsunuz falan. Kültürel etkenler de var. Bazı ailelerde bu biraz normal gibi görülüyor. (Gülşah)

Bu ifadeler aynı zamanda odak grup görüşmesi sırasında öğretmenlerin yaygın bir mutabakata sahip oldukları gözlemleri arasında yer almaktadır.

3.2.3. Destek ve İzleme İletişimi

Destek ve izleme iletişimi; rehberlik servisi ve okul yönetimiyle işbirliği içerisinde öğrenci takibinin yapılması, bireysel ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir eğitim ve iletişim yaklaşımının geliştirilmesi, gizlilik ve mahremiyet kuralları çerçevesinde sürecin iyileştirilmesine gönderme yapar. Görüşme verileri bu sürecin temelde öğretmenlerin *kişisel çabaları ve duyarlılıkları* çerçevesinde geliştiğini, bu kapsamda vakaya özel bir eğitim ve iletişim yaklaşımının takip edilmediğini göstermektedir.

Özel bir eğitim yok açıkçası. Bu çocuğu işte şöyle yapalım böyle yapalım diye bir şey yok. Biz nasıl ki fiziksel engelli, zihinsel engelli öğrenciyi sınıfa kaynaştırmaya çalışıyorsak bunları da sınıfa kaynaştırmaya çalışıyoruz. Ama hani buna özel bir şeyler uygulayalım tarzı bir şey yok. Hani öğretmen kendi gayretiyle çabasıyla çocuğu duygusal bağlamda besleyebilir tabi ama bununla ilgili özel bir çaba yok yani ne idareden ne de rehberlik servisinden böyle bir şey görmedik. (Şebnem)

Genel itibarıyla okullarda istismar vakası yaşamış öğrencilere yönelik bireysel bir eğitim geliştirme çabası pek de yok açıkçası. Devlet okullarına baktığımız zaman özellikle iletişim ya da o çocuğa ayrı bir program çıkarmak çok zor. Çünkü sınıflar çok kalabalık. Hepsini bire bir ilgilenmek çok zor. Biraz da öğretmenin kendisiyle de alakalı. Bakış açısıyla da alakalı. Bence bu tarz çocuklara özel bir program yapılmıyor. (Gülşah)

Bu konuda takip ettiğimiz bir program yok. Kişisel çabalar ön plana çıkıyor. (Rumeysa)

Bence bu durum öğretilmekte bitiyor. Yani öğretmen ben ne yapabilirim. Bu çocuğu nasıl daha iyi bir noktaya getirebilirim falan bunu düşünürse kendi bir şeyler yapabiliyor. (Melisa)

İstismar vakası yaşamış bir öğrenciye yönelik yaklaşımın daha çok kişisel çaba ve duyarlılıklar düzleminde ilerlemesi bir yandan bu çerçevede geliştirilmiş bir izleme programının olmamasına bağlanabilir. Ancak öte yandan öğretmen görüşleri, böyle bir durumda özel ve hassas bir izleme ve takip sisteminin gerekliliğine yönelik duyarlılığın da yeterince gelişmediğini ortaya koymaktadır. Bu durumda öğretmenlerin daha çok öğretmenlik eğitimi sırasında kazandıkları pedagojik birikimleri ve eğitim tecrübeleri çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir.

Eğitimim ve tecrübelerim çerçevesinde öğrenciye sevecen yaklaşırım. Yaşadıklarını sorgulamam. Eğer konuşmak isterse kendisine bunun kendisinin bir suçu olmadığını anlatmaya çalışırım. Kendisini güvende hissetmesini sağlarım. Onu bir hatası kusuru olmadığını anlatmaya çalışırım. (Ayşe)

Eğitim sürecinde normal öğrencilerime ne yapıyorsam ona da aynıını yapardım. Onu diğer öğrencilerimden ayırmazdım. Tabi gözlemlerime de daha dikkat ederdim. (Ali)

Böyle bir süreçle karşılaşmadım. Karşılaşırsam eğer zaten mağdur olan öğrencimin daha da mağdur olmaması için çabalarım. Onu ötekileştirmeden, yargılamadan kendisini soyutlamasına izin vermem. Onu koşulsuz sevdiğimi hissettiririm. Rehberlik servisiyle iş birliği içinde çalışırım. Fazla abartmadan öğrencime olumlu geri dönütler veririm. (Rumeysa)

Ayrıca cinsel ve fiziksel istismar gibi daha ciddi görülen vakalarla karşı karşıya kalındığında, özellikle okul yönetiminin de etkisiyle çocuğun sınıfının ya da okulunun değiştirilmesi gibi bir kararın sıklıkla uygulandığı da görüşme verilerine yansıyan bir diğer husustur. Söz konusu verilere göre, bu karar vaka durumuna göre öğrenci yararına değerlendirilip uygulanırsa de en temelde bir sürece yayılan iyileştirme faaliyetinden ziyade sorunun bir an önce ortadan kaldırılmasına dönük yönetsel bir hamle olarak somutlaşmaktadır. Özellikle okul idarelerinin bu kararı almak noktasında aceleci olduğu rehber öğretmenlerle gerçekleştirilen görüşmelerde gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede zaman zaman okul idarelerinin meseleyi imaj ve itibar odaklı, yönetsel bir çerçevede ele almaları *destek ve izleme sürecine yönelik iletişim engellerinden biri* olarak değerlendirilebilir.

Genelde işte sınıf ya da okul değiştirme falan gibi önlemler alınıyor ki. Çocuk hani başka bir ortama girsin. Kimsenin haberdar olmadığı bir yerde olsun falan oluyor. (Ali)

Bence bu tarz çocuklara özel bir program yapılmıyor. Sadece ne yapılıyor. Okulu değiştiriliyor eğer ciddi bir problem yaşadıysa; çünkü duyulmuştur o çevrede. Okulu değiştirmesi konusunda veliye bir şeyler söyleniyor. Özellikle idare tarafından. Bu şekilde belki bir önlem olabilir. Zaten her okulda da rehber öğretmen olmayabilir. (Gülşah)

Hocam bu bazen çocuğun da faydasına olan bir durum olabiliyor. Çocuğun da menfaatleri göz önünde bulundurulduğunda okulun değişmesi gibi kararlara rastlıyoruz ve rehber öğretmenler olarak biz de bunlara onay veriyoruz. (Selahattin)

Çocuğun okul değişimi tamamen işbirliği içinde alınması gereken bir karar. Çocuk, aile, öğretmen, rehber öğretmen ve idareciler bu konuda çocuk merkezli bir karar almalı. Tabi maalesef her zaman böyle olduğunu söylemek çok güç. İdareler aman okulumuzun itibarı önemli falan gibi hususları daha ön plana çıkartıyorlar gibi. (Tülay)

Tüm bunların yanında öğretmenlerin, öğrenci mahremiyeti konusunda yüksek duyarlılık sahibi oldukları ve konuya empatiyle yaklaştıkları görülmektedir. Bu durum destek ve izleme sürecinin söz konusu önemli boyutuna ilişkin yüksek bir duyarlılığın geliştiğini göstermektedir.

3.2.4. Önleyici İletişim

Okul ortamlarında önleyici iletişim, olası istismar vakalarını henüz ortaya çıkmadan engellemeye olanak sağlayacak iletişim ve eğitim yaklaşımının sergilenmesi olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede öğretmenin; öğrenciler, ebeveynler, rehber öğretmenler ve okul yönetimiyle işbirliği içerisinde olması önem arz etmektedir. Öğrenci ve ebeveynle açık ve güvene dayalı bir iletişim kurmak, erişilebilir olmak, olumlu rol model teşkil etmek; rehber öğretmen ve okul yönetimiyle işbirliği içerisinde önleyici eğitim, oyun ve drama vb. gibi faaliyetler organize etmek ve eğitim yoluyla öğrencilerin kişisel güven, özsaygı ve karar verme becerilerine katkı sağlayacak eğitim yaklaşımlarını sergilemek önemli yeterlilikler arasındadır. Bu kapsamda öncelikle öğretmenlere “sizce bir öğretmen nasıl bir eğitim ve iletişim yaklaşımı kurgularsa istismar vakalarını önleyici tedbirler almış olur” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. *Önleyici iletişimde ideal yaklaşım* teması altında sunulabilecek bu cevaplar öğretmenlerin zihnindeki ideal yaklaşımı ifade etmesi bakımından önemlidir. Farkındalık oluşturma, hayır demeyi öğretme, güvenlik algısı eğitimi, güvene dayalı ilişki, kişisel hakları tanıma, bedeni tanıma, özel bölgelere yönelik farkındalık gibi hususlar söz konusu tema altında ifade edilebilecek alt temalar arasında yer almaktadır.

Bence çocuklara kendi bedeni, kimliği, kişiliği, gelişim süreçleri öğrencinin yaşına uygun olarak anlatılmalıdır. Bedenin kendisine ait olduğu, isteği dışında dokunuşların iyi veya kötü olduğu, bu dokunuşları nasıl ayırt edeceği öğretilmelidir. Hangi durumların istismar olduğu farkındalık çalışması yapılmalıdır. (Ayşe)

Öğretmen öğrencilerine hayır diyebilmeyi öğretmeli, çocuğa iyi ve kötü davranışların neler olduğunu öğretmeli, öğretmen öğrenciyle iletişim sürecini sürekli açık tutmalı ve en önemlisi çocuğa özgürce konuşmaya izin verecek bir ilişki kurmalı ve ortam sağlamalıdır. (Şahin)

Bence öğretmen öğrencisine güven vermelidir. Öğrenci o güveni gördüğünde kimseye anlatamadığı yaşadığı olay ya da vakaları öğretmenine anlatacağını düşünüyorum. Öğrenci ile tek başına sohbet etmelidir. Bu sohbet öğrenciyi yargılayıcı değil rahatlatıcı olmalıdır. (Ali)

Öğrencinin yaş grubuna uygun olarak öğrenciye bedenini tanıtması ve zarar verildiğinde ne yapması gerektiği anlatılmalıdır. Çocuk haklarından haberdar edilmeli, hakların ihmal edildiği durumlarda nerelere başvurabileceği öğretilmelidir. (Gülşah)

Çocuğa açık bir dil ile koruması gereken bölgelerini anlatmalıdır. Anne baba dışında kim olursa olsun o bölgelere kimsenin dokunmaması gerektiğini anlatacaktır. (Nergis)

Öğretmenlerin ideal düzeyde kodladıkları önleyici iletişim ve eğitim yaklaşımlarını ne ölçüde gerçekleştirebildikleri, bu konuda kendilerini yeterli hissedip hissetmedikleri konusuna gelindiğinde ise önemli iletişim engellerinin ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede i.) yetersizlik hissi ve bilgi eksikliği, ii.) yalnızca müfredata bağlı kalma ve iii.) sorumluluğun rehber öğretmen ve idareye ait olduğunu düşünme *önleyici iletişim engelleri* teması altında ifade edilebilecek hususlar arasında yer almaktadır.

Evet, belki ideal olan şeylerden bahsettim ama yer yer ben dahi hangi şartlar çocuk istismarına girer çok ayrıntısını bilmiyorum. Fiziksel dokunuş hariç. (Ayşe)

Bahsetmiş olduğum tüm bu davranışları ne kadar yapıyorum diye sorarsanız kısmen diyebilirim. Kullandığım yöntem ve tekniklerin çok da yeterli olduğunu düşünmüyorum açıkçası. (Nergis)

Yani bizim Hayat Bilgisi dersimiz var ve bu derste genel olarak bu tür konulardan bahsediyoruz. Ama özellikle bu konuda ayrıca ciddi bir çabamızın olduğunu söyleyemem. (Melisa)

Bizim sınıf öğretmenliği müfredatımızın içinde. Hayat bilgisi, Sosyal Bilgiler dersleri günlük hayatımızla ilgili bazı kazanımları vermeye çalışıyor. Direkt adı istismar olmasa da kişisel özel alan, hayır deme vesaire gibi uygulamalar var tabii. Müfredatın içine entegre edilmiş şeyler var. Ancak bunu aşır bir şey yapmıyor pek de öğretmenler. (Şebnem)

Bu konularda müfredata bakılıyor genelde. Bizim Türkçe müfredatında ya da Hayat Bilgisi müfredatında zaten aile arasında ilişkiler, arkadaşlar arası ilişkiler, dış çevre ile ilişkiler falan var oradan takip ediyoruz. (Şahin)

Bu tarz işler genelde rehber öğretmenin işi gibi algılanır. O yüzden idare de öğretmen de bu konuda biraz pasiftir. İdarenin de bu konuda herhangi bir planı yok. Öğretmenlerin de bir talebi yok. Öğretmen müfredatla cebelleşmeye çalışıyor. İdare bunun kendi görevi olmadığına inanıyor. Bu tip programlarla pek uğraşılıyor maalesef. (Şahin)

Gözlemlerim çerçevesinde söylüyorum öğretmenler bu işi biraz da rehber öğretmenin ya da idarenin işi olarak görüyorlar. (Ali)

İstismar vakalarına yönelik önleyici iletişimin öğretmenler tarafından rehber öğretmenlerin görev ve sorumlulukları dâhilinde görülmesi, rehber öğretmenlerle gerçekleştirilen görüşmelere de yansıyan bir husustur. Bu çerçevede rehber öğretmenler (Fatma, Selahattin, Tülay) idare ile diğer öğretmenler arasında kaldıklarını hem idarenin hem de diğer öğretmenlerin bu çerçevede kendilerinden büyük beklentiler içinde olduklarını ve yer yer böyle durumlarda tek sorumluluk sahibi olarak kendilerinin görüldüğünü ifade etmişlerdir. Son olarak diğer yaklaşım türlerinde olduğu gibi önleyici iletişim ve eğitim yaklaşımında da kişisel çabaların ve yüksek sorumluluk bilincinin olumlu anlamda farklılaşan uygulamalara sebebiyet verdiği hemen her öğretmenin ifade ettiği bir husus olarak ön plana çıkmaktadır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çocuk istismarı, dünya çapında ürettiği yaygın etki ve sonuçlarla en temelde bir insanlık sorunu olarak karşımıza çıkmakta, bu sorunla mücadele ise çok yönlü çabaları gerekli kılmaktadır. Diğer önemli çabaların yanında özellikle akademik girişim düzeyindeki disiplinlerarası çalışmalar; meselenin çok yönlü bir biçimde ele alınması, soruna ilişkin farklı bileşenlerin ve karmaşık yönlerin açıklığa kavuşturulması bakımından önleyici çabalar olarak önem arz etmektedir. Bu sebeple eğitim ve iletişim bilimlerinin kesişimindeki bu araştırma girişimi, sınıf öğretmenlerinin çocuk istismarına yönelik iletişimsel deneyim ve yeterliliklerine odaklanarak alana ilişkin literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Çocuk istismarıyla mücadelede stratejik bir potansiyel içeren öğretmenlerin hem konuya ilişkin bilgi, bilinç ve farkındalıkları hem de soruna dair süreç yönetimi becerileri açısından iletişim merkezli araştırmalar ciddi bir önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çocuk istismarına yönelik algı ve okuldaki tecrübe başlığı ile birlikte, çalışmada kurgulanan dört aşamada sınıf öğretmenlerinin iletişimsel yaklaşım ve deneyimlerine ilişkin sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

i.) Araştırma bulguları, çocuk istismarının, katılımcı sınıf öğretmenlerinin zihinlerinde daha çok cinsel ve fiziksel istismar şeklinde bir karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır. Yine bulgular, bahsi geçen istismar türlerine ilişkin duyarlılığın da fazla olduğunu göstermektedir. Duygusal istismar ve ihmal gibi türlere ilişkin görüşmeler ise ya bilgi eksikliği sebebiyle yeterince anlaşılamamakta ya da zayıf duyarlılık, yaşananları, görev yapılan bölgenin kültürel koşulları çerçevesinde değerlendirerek önemsememe ve velilerden gelecek tepkilerden çekinme gibi sebeplerle göz ardı edilebilmektedir.

Fiziksel ve cinsel istismar dışındaki istismar türlerine ilişkin bilgi, farkındalık ve duyarlılık eksikliği en temelde istismarın tespitine, raporlanmasına ve önlenmesine dönük “iletişim engelleri” olarak değerlendirilebilir. Bu noktada öğretmenlerin istismar türlerine ilişkin bilgi, bilinç ve farkındalıklarının artırılması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

ii.) İstismar vakalarının okul içerisinde tespit edilebilmesi, etkili bir öğretmen-öğrenci iletişimiyle birlikte veliler, rehber öğretmenler ve okul idaresiyle de etkili bir iletişimi gerekli kılmaktadır. Araştırma, çocuk istismarıyla mücadele sürecinde etkili iletişimin rolüne ilişkin öğretmen görüşlerinin özellikle fikir düzeyinde olumlu bir görünüm arz ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak konuyla ilgili deneyimlere gelindiğinde söz konusu olumlu fikriyatın çeşitli iletişim engellerine takıldığı ve uygulamaya tam olarak yansımada görülmemektedir.

Bu çerçevede ön yargı, ön kabul ve etiketleme, öğrencilerle ilgili iletişim engelleri olarak somutlaşmaktadır. Ön yargı ve ön kabullerle gelişen etiketleme özellikle öğretmenler tarafından gerçekleştirildiğinde, öğrencilerin, kendilerine yapılandırılan etiketlere uygun davranış pratiklerini pekiştirmesine sebebiyet verebilmektedir. Etiketlemenin her zaman olumsuz olması da gerekmez. Örneğin öğretmeni tarafından sürekli akıllı, başarılı ve uslu olarak etiketlenen bir çocuk, öğretmenin gözündeki imajını bozmamak için yaşadığı sorunları baskılama ve öğretmeniyle paylaşmama eğilimi içerisinde girebilmektedir.

Velilerden çekinme, velilerden çocuklarıyla daha fazla ilgilenmelerini bekleme gibi sebepler de velilerle ilgili engeller olarak somutlaşmaktadır. Katılımcı görüşleri, öğretmenlerin zaman zaman velilerden tepki göreceklere endişesiyle onlarla irtibat kurmak noktasında tedirginlik yaşayabildiğini göstermektedir. Müfredat yetiştirme kaygısı ve derslere verilen önemin derecesindeki farklılaşma gibi öğrencileri daha yakından tanımaya ve etkili iletişim kurmaya olanak sağlayan serbest zaman etkinliklerine ayrılan zamanı önemli ölçüde azaltan sebepler ise eğitim süreciyle ilgili iletişim engelleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak tüm bunların yanında mülakat süreci, kişisel faktörlerin etkili iletişimde çok önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmeciler, öğretmenlerin kişilik tipleriyle birlikte cinsiyet ve yaş gibi hususların da etkili iletişim sürecinde olumlu veya olumsuz anlamda belirleyici olabileceğini ifade etmişlerdir. İstismar özelinde kadın öğretmenlerin daha anaç ve korumacı bir tavra sahip oldukları, ayrıca öğrencilerle kurulan iletişimde erkek öğretmenlere göre daha rahat oldukları gözleme dayalı görüşler olarak hemen her öğretmen tarafından paylaşılmaktadır. Ayrıca özellikle son yıllarda artan hizmet içi eğitimlerin de etkisiyle daha genç yaşlardaki öğretmenlerin her ne kadar vaka ile karşılaşma hususunda tecrübesiz olsalar da konuya ilişkin daha fazla duyarlılık sahibi oldukları da ifadelerle yansıyan bir diğer husustur.

iii.) Bulgular, sınıf öğretmenlerinin cinsel ve fiziksel istismar türlerine ilişkin kavrayış ve duyarlılıkları sebebiyle bu tür sorunlarla karşılaştıklarında hızlı bir biçimde gereken adımları attıklarını göstermektedir. Ancak duygusal istismar ve ihmal gibi türlere gelindiğinde özellikle kavrayış ve duyarlılık eksikliği sebebiyle, zaman zaman istismar türlerinin ipucu olabilecek bazı göstergelerin normalleştirilebildiğini, raporlama ve bildirimde gerek görülmediğini ve hatta rehber öğretmen ile dahi paylaşılmadığını göstermektedir. Bildirim iletişimi engelleri teması altında ele alınan bu durumda i) bilgi eksikliği, ii) başının belaya girebileceği düşüncesi ve endişe, iii) sorumluluktan kaçma, iv) yaşananları kültürel çevre ile açıklama gibi engellerle karşılaşmaktadır.

Sınıf öğretmenlerinin yalnızca istismar türlerine değil yasal sorumluluklarına ve hangi durumda bildirimde bulunmaları gerektiğine ilişkin bilgi, bilinç ve farkındalıklarının artırılması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

iv.) Araştırma bulguları, katılımcı sınıf öğretmenlerinin, istismara maruz öğrencilere yüksek bir empati ve mahremiyet duyarlılığıyla yaklaştığını göstermektedir. Ancak buna rağmen sınıf öğretmenlerinin, sorumlulukları kapsamında vakaya özel bir eğitim ve iletişim yaklaşımı geliştirmesinden ziyade sürecin öğretmenlerin kişisel çabaları ve duyarlılıkları çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Bu durum sınıf öğretmenlerinin aynı zamanda destek ve izleme süreçlerinin önemi ve gerekliliği konusundaki farkındalıklarının da yeterince gelişmediğini göstermektedir.

Söz konusu eksiklik sadece sınıf öğretmenlerinde değil okul idarelerinde de gözlemlenen bir gerçeklik olarak rehber öğretmen görüşlerine de yansımıştır. Buna göre özellikle cinsel ve fiziksel istismar gibi daha ciddi görülen vakalarla karşı karşıya kalındığında okul idarelerinin öğrencinin okulunun değiştirilmesine yönelik kararlar alabildikleri görülmektedir. Sorunun bir an önce ortadan kaldırılmasına odaklanan bu tür hamleler ise sürece yayılan bir destek ve iyileştirme yaklaşımından ziyade imaj ve itibar odaklı yönetsel çabalar olarak ön plana çıkmaktadır.

v.) Bulgular, tüm katılımcıların istismar vakalarının henüz ortaya çıkmadan önlenmesine yüksek bir önemle yaklaştıklarını göstermektedir. Ancak uygulama düzeyinde birtakım sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Konuya ilişkin yetersizlik hissi ve bilgi eksikliği bunun temel sebepleri arasındadır. Aynı zamanda önleyici eğitim ve iletişim yaklaşımlarının geliştirilmesi ve uygulanması konusundaki sorumluluğun rehber öğretmen ve idareye ait olduğu düşüncesi de önemli bir sorun olarak belirmektedir. Uygulama düzeyindeki eksikliklere gelindiğinde ise önleyici iletişim ve eğitim yaklaşımının sadece müfredatın kendilerine sunduğu ilgili temalar ve kişisel çabalar etrafında şekillendiği görülmektedir.

Tüm bu ifadelerden hareketle sınıf öğretmenlerinin genel olarak istismar vakalarına duyarlı bir yaklaşım sergiledikleri; ancak istismar dendiğinde daha çok fiziksel ve cinsel istismara yönelik bir algının ortaya çıkması sebebiyle bu duyarlılığın duygusal istismar ve ihmal için yeterince geçerli olmadığı ifade edilebilir. Bunun en temel sebebi ise söz konusu istismar türlerine ilişkin bilgi ve farkındalık eksikliği olarak somutlaşmaktadır. Söz konusu eksiklik; istismarın tespiti, raporlanması ve adli bildirim, destek ve izleme süreçleri ile önleyici iletişim yaklaşımlarının geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Bunun dışında bahsi geçen her bir aşamada öğretmen, veli, eğitim süreçleri ve okul yönetimi kaynaklı önemli iletişim engellerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu bilgi eksikliği ve iletişim engellerine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi, istismara ilişkin okul toplumu üyelerinin tamamını ilgilendiren karmaşık sorunlara yanıtlar üretilebilmesi için önemli bir gereklilik arz etmektedir.

5. Extended Abstract

Child abuse “includes all types of physical and emotional ill-treatment, sexual abuse, neglect, negligence and other forms of abuse which results in actual or potential harm to health, development, the dignity of the child aged under 18 in the context of a relationship of responsibility, trust or power”(WHO, 2016). Lately, statistical data published on this subject in particular to Turkey show the common occurrence of the problem whose basic types are expressed above as well as showing that it is an issue that needs to be addressed diligently to consider the best interests of children. Additionally, the data increase the importance of scientific data and of reflecting this information in policies and trainings, and make cooperation in this subject important. In this context, this study, which was prepared within the scope of the “Strengthening Teacher Competencies for the Detection and Prevention of Child Abuse” Project by the short name ProChild funded under the Erasmus + Program Strategic Partnership for School Education actions carried out by the Turkish National Agency, addresses communicative experiences and competencies of primary school teachers within the framework of the stages of the communicative approach to child abuse.

Scientific information that can be reflected in relevant policies and training is quite important for strengthening the professional formations of anti-abuse occupational groups. Teachers come first among the groups whose knowledge, skills, and awareness should be increased in this process. The role, importance, knowledge, and awareness of teachers at different levels have been addressed in many studies. While some of these studies have general quality (Erol, 2007; Scholes et al., 2012), a significant part of them are related to the role of primary school teachers (Bülbül et al., 2019; Vitalaki, 2013) and counselor teachers (Cowan et al., 2019; Kemp, 1981; Yolcu, 2009).

This study presents an innovative appearance due to the fact that it aims to focus on the communicative experiences and competencies of teachers within the framework of a four-stage approach related to experiences of teachers and how they experience these in the communicative approach to child abuse. In this regard, this study was designed with a qualitative character and phenomenological study design and was conducted with eight primary school teachers and three counselor teacher through focus group interviews and in-depth interviews. In accordance with this general purpose and design, answers were sought for the following questions:

1. How do primary school teachers perceive child abuse and what experiences have they had concerning abuse?
2. What are the perceptions and experiences of primary school teachers related to the communicative approach that facilitates detecting abuse?
3. What are the perceptions and experiences of primary school teachers about communicative competencies in the reporting of abuse and the legal reporting process?
4. What are the perceptions and experiences of primary school teachers related to the communicative approach to the processes of support and monitoring after cases of abuse?
5. What are the perceptions and experiences of primary school teachers about the preventive communication and training approaches related to the abuse?

In this regard, the results regarding the communicative approach and experiences of primary school teachers in the four stages set up in this study with the title of perceptions and experience in school regarding child abuse can be stated as follows:

i.) The findings of the study reveal that child abuse corresponds to sexual and physical abuse in the minds of the participating primary school teachers. Additionally, the findings show that the sensitivity towards the aforementioned forms of abuse is more. Views related to forms like emotional abuse and neglect either cannot be understood enough due to lack of knowledge or are disregarded due to the reasons such as weak sensitivity, disregarding what happened by considering it within the framework of the cultural conditions of the region, and being afraid of reactions from parents.

Lack of knowledge, awareness, and sensitivity towards the forms of abuse except physical and sexual abuse can be regarded as “communication barriers” for the detection, reporting, and prevention of abuse. At this point, increasing the knowledge and awareness of teachers about the forms of abuse emerges as an important requirement.

ii.) Detecting cases of abuse within the school requires effective teacher-student communication as well as effective communication with parents, guidance teachers, and school administration. It is revealed in this study that the opinions of teachers about the role of effective communication in the fight against child abuse have a positive outlook, especially at the intellectual level. However, the abovementioned positive opinions come across various communication barriers and are not reflected in the practice fully considering the relevant experiences of teachers.

However, the interview process reveals that personal factors have an important part in the effective communication. The interviewers stated that factors such as sex and age in addition to character types of teachers might be positive or negative determinants in the effective communication process. As observational opinions, almost all teachers expressed that female teachers have a more maternal and protective attitude, and they are also more comfortable in communication with students than male teachers in the context of abuse. Additionally, it was stated that although younger teachers are inexperienced in terms of encountering a case of abuse, they are more sensitive about the subject with the influence of lately increasing in-service trainings.

iii.) The findings show that primary school teachers rapidly take the necessary steps when they encounter such a problem due to their understanding and sensitivity about sexual and physical forms of abuse. However, it was shown that from time to time some indicators that may be a clue to the forms of abuse can be normalized, reporting and notifying are not required and even not shared with the counselor due to lack of understanding and sensitivity considering emotional abuse and neglect. In this situation which is addressed under the theme of reporting communication barriers, the following obstacles are

faced: i) lack of knowledge, ii) the thought that one might get into trouble and worry, iii) avoidance of responsibility, and iv) explaining what happened with the cultural environment.

Thus, the knowledge and awareness of primary school teachers not only about the forms of abuse, but also about their legal responsibilities and when they should report must be increased.

iv.) The findings of the study show that primary school teachers approached abused students with a high sense of empathy and privacy. However, it is observed that the process is continued with the personal efforts and sensitivities of teachers rather than developing a training and communication approach specific to the case within the responsibilities of primary school teachers. This shows that the awareness of primary school teachers about the importance and necessity of support and monitoring processes is not raised sufficiently.

The aforementioned deficiency is reflected in the opinions of counselor teachers as a reality observed not only among primary school teachers but also among school administrations. Accordingly, it is also observed that school administrations decide that the student should change schools, especially when faced with more serious cases such as sexual and physical abuse. Such moves that focus on eliminating the problem as soon as possible come to the forefront as administrative efforts oriented at image and reputation rather than a support and improvement approach.

v.) The findings show that all primary school teachers attach great importance to preventing cases of abuse before they occur. However, it is seen that several problems occur in practice. The sense of incompetency and lack of knowledge about the subject is among the main reasons for that. Also, the thought of the primary school teachers that it is the responsibility of guidance counselor and school administration to develop and implement preventive training and communicative approaches is another important problem.

According to all these statements, primary school teachers mostly display a sensitive approach towards cases of abuse, but this sensitivity is not valid enough for emotional abuse and neglect due to the fact that they have a perception of abuse based on physical and sexual abuse. The main reason for this is the lack of knowledge and awareness regarding the types of abuse. This deficiency is one of the most important obstacles to the development of preventive communication approaches with the detection, reporting, and legal notice, support, and monitoring processes. Additionally, it is observed important communication barriers due to teachers, parents, educational processes and school administration arise at each aforementioned stage. It is highly necessary to develop solution proposals for the abovementioned lack of knowledge and communication barriers to provide answers to complex problems that concern all members of the school community regarding abuse.

Kaynakça

Abrahams, N., Casey, K., & Daro, D. (1992). Teachers' knowledge, attitudes, and beliefs about child abuse and its prevention. *Child Abuse & Neglect*, 16(2), 229-238. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(92\)90030-U](https://doi.org/10.1016/0145-2134(92)90030-U)

APSAC. (1995). Psychosocial evaluation of suspected psychological maltreatment in children and adolescents: Practice guidelines. American Professional Society on the Abuse of Children. <https://www.apsac.org/single-post/2017/12/05/APSAC-Practice-Guidelines-Now-Free>

Buluş, M., Atan, A., & Sarıkaya, H. E. (2017). Effective communication skills: A new conceptual framework and ccale development study. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(2). <https://doi.org/10.15345/iojes.2017.02.020>

Butchart, A., Phinney Harvey, A., Mian, M., & Füniss, T. (2016). Çocuklara kötü muamelenin önlenmesi: Bu konuda harekete geçilmesine ve kanıt toplanmasına yönelik bir kılavuz / Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence / World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect. Uluslararası Çocuk Merkezi Derneği. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43499/9241594365_tur.pdf?sequence=21&isAllowed=y

Bülbül, K., Çakıcı, A. B., & Türkkkan, T. (2019). Sınıf öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik bilgi ve risk tanıma düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 4(2), 127-144.

- Chaiyachati, B. H., & Christian, C. W. (2019). Child physical abuse: An overview. İçinde Encyclopedia on Early Childhood Development [online] (ss. 1-6). <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/779/child-physical-abuse-an-overview.pdf>
- Christian, C. W., & States, L. J. (2017). Medical mimics of child abuse. *American Journal of Roentgenology*, 208(5), 982-990. <https://doi.org/10.2214/AJR.16.17450>
- Cowan, R., Cole, R., & Craigen, L. (2019). School-Based Child Sexual Abuse Prevention: Implications for Professional School Counselors. 9, 200-210. <https://doi.org/10.15241/rc.9.3.200>
- Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). *Siyasal Kitabevi*.
- Erol, D. (2007). Okulöncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin, çocuklardaki fiziksel istismar belirtilerine ilişkin farkındalıkları [Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=-Z0vbSUGrhM9fXoGkRe6QxAj8z9xu-YCo1Xz7TbFWo30rtKj0do_ejo_Rbcqrqed
- Kara, B., Biçer, Ü., & Gökalg, A. S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 47(2), 140-151.
- Kemp, K. (1981). Child abuse and neglect: The role of the School counselor. *American Secondary Education*, 11(2), 12-15. JSTOR.
- Koç, F., Halıoğlu, O., & Akşit, S. (2014). Hangi bulgular fiziksel istismarı düşündürür? *The Journal of Pediatric Research*, 1(1), 1-5. <https://doi.org/10.4274/jpr.57966>
- Korkut Owen, F., & Bugay, A. (2014). İletişim Becerileri Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 51-64.
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği, 31213 (2020). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200814-2.htm>
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber (S. Turan, Çev.).
- Öztürk, S. (2007). Çocuklarda duygusal istismar [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=ePX_SaJ0b35Gq45swKG3lKeX4gIOOtKcmQNs1TUgyp4CTZKsjGzGTqH8MaoLRXwJ
- Polat, O. (2018). Türkiye'de çocuk istismarı raporu -2. http://cohum.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/cohum-giresun-edu-tr/RAPOR-%C3%87OCUK-%C4%B0ST%C4%B0SMARI-tam_v2_cleancopy.pdf
- Polat, O. (Ed.). (2019). Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı-I Tanımlar (3. baskı). Seçkin.
- Scholes, L., Jones, C., Stieler-Hunt, C., Rolfe, B., & Pozzebon, K. (2012). The teachers' role in child sexual abuse prevention programs: Implications for teacher education. *Australian Journal of Teacher Education*, 37. <https://doi.org/10.14221/ajte.2012v37n11.5>
- Sezer, N. (2017). Etkili iletişim kavramı ve süreci. İçinde Etkili İletişim Becerileri (ss. 31-54). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Şahin, F., Özdiç, B., Paşlı, F., Kaynak, H., & Hatipoğlu, N. (2008). Çocuk ihmal ve istismarını önleme: Öğretmenler ve aileler için eğitim kılavuzu. İnsan Hakları Derneği. https://ihd.org.tr/images/pdf/cocuk_ihmalini_ve_istismarini_onleme_ogretmenler_ve_aileler_icin_egitim_klavuzu.pdf
- Taşkın, P., Erdemli, Ö., & Demir, T. G. (2019). Çocuğun ihmal ve istismardan korunmasında okulun rolüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 65-95. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.563292>
- Tower, C. C. (1992). The role of educators in the prevention and treatment of child abuse and neglect. U.S. Department of Health and Human Services Administration for Children and Families Administration on Children, Youth and Families National Center on Child Abuse and Neglect. https://rhyclearinghouse.acf.hhs.gov/sites/default/files/docs/1424-The_Role_of_Educators_in_the_Prevention_and_Treatment_of_Child_Abuse_and_Neglect.pdf
- UNICEF. (2015). Cinsel istismar mağduru çocuklara bakım kılavuzu: İnsani yardım ortamlarında sağlık ve psikososyal hizmet sunucuları için kılavuz. International Rescue Committee.

<https://www.unicef.org/turkey/sites/unicef.org.turkey/files/2019-02/Cinsel%20istismar%20magduru%20cocuklar.pdf>

Veltkamp, L. J., & Miller, T. W. (1994). *Clinical handbook of child abuse and neglect*. (ss. xiii, 167). International Universities Press, Inc.

Vitalaki, E. (2013). The child abuse matter and the major role played by the teacher: Issues raised by a pilot focus group sample of primary teachers. *Journal of Education and Learning*, 2. <https://doi.org/10.5539/jel.v2n1p84>

World Health Organization. (2016). *Child maltreatment*. World Health Organization. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

Yildiz, D., Kiliç, M. Y., & Yavuz, M. (2018). “Öğretmenlerin iletişim becerilerini değerlendirme ölçeği” Geliştirme Çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(1), 48-67. <https://doi.org/10.16916/aded.345518>

Yolcu, H. (2009). İstismara uğramış çocuğa eğitim ortamında yaklaşım: Rehber öğretmenin rolü.

Yüksel-Şahin, F. (2016). İletişim becerilerine genel bir bakış. *İçinde Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (ss. 32-62). Pegem Akademi.

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Ecem TURGUT *
Okuy UÇAN**
Nizamettin BAŞARAN***

ÖZ

Turizm; insanların gezme, dinlenme, eğlenme, öğrenme gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda başka bölgelere seyahat etmeleri sonucunda gerçekleşmektedir. İnsanlar tarafından gerçekleştirilen bu seyahat faaliyetleri özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine çeşitli yönlerden fayda sağlayarak büyüme oranları üzerinde etkili olmaktadır. Bu sebepten ülkeler turizm sektörüne giderek daha fazla önem vermekte ve bu sektörü geliştirmek için çeşitli politikalar ve stratejiler uygulamaktadırlar. Turizm ve büyüme ilişkisi literatürde turizme dayalı büyüme ve büyümeye dayalı turizm şeklinde ayrı ayrı incelenmektedir. Dolayısıyla turizm ve büyüme karşılıklı olarak birbirlerini etkileyerek ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada 1998:Q1-2019:Q4 dönemi verilerinden yararlanılarak turizm ve büyüme ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme gösterirken, turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi sayısı da turizmi temsil etmektedir. Analiz kapsamında öncelikli olarak sınır testi yapılmış ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akabinde hata düzeltme modeli incelenerek kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin sonraki dönemde düzelebileceği belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin test edilmesi için yapılan Granger nedensellik testi sonucunda da yabancı ziyaretçi sayısının ve turizm gelirlerinin büyümenin Granger nedeni olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunurken, Granger nedensellik analizinin ampirik sonuçları Türkiye'de turizm'e dayalı büyümeyi doğrulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Zaman Serisi Analizi, ARDL Sınır Testi

Effect of Tourism Sector on Turkish Economy: ARDL Bounds Testing Approach

ABSTRACT

Tourism occurs as a result of people traveling to other regions for various purposes such as traveling, resting, entertainment and learning. These travel activities carried out by people have an impact on growth rates by benefiting especially the economies of developed and developing countries from various aspects. For this reason, countries give more importance to the tourism sector and implement various policies and strategies to develop this sector. The relationship between tourism and growth is examined separately growth-led tourism and tourism-led growth. Therefore, tourism and growth play an important role in the development of countries by mutually influencing each other. This study purposes to analyze the relationship between tourism and growth by using the data of 1998:Q1-2019:Q4 period. In the study, real gross domestic product indicates growth while tourism revenues and the number of foreign visitors represent tourism. Within the scope of the analysis, primarily a bounds test is performed and it is concluded that there is a long-term relationship between the variables. Subsequently, the error correction model is examined and it is determined that the imbalances occurring in the short term can be corrected in the next period. As a result of the Granger causality test conducted to test the causality relationship between the variables, it is understood that the number of foreign visitors and tourism revenues are the Granger reasons for growth. As a result, we found the relationship between tourism and economic growth, and empirical results of the Granger causality analysis verify tourism-led growth in Turkey.

Keywords: Tourism, Economic Growth, Time Series Analysis, ARDL Bounds Test

1. Giriş

İnsanlar, sürekli olarak yaşadıkları yerlerden geçici bir süreliğine ayrılarak gezip-görme, dinlenme, eğlenme, öğrenme gibi çeşitli amaçlarla başka ülkelere ya da bölgelere gitmektedirler. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından önemli etkileri olan bu süreç, turizm olarak tanımlanmaktadır. Turizm; latince “tornus” kelimesinden gelmekte ve insanların bir eksen etrafında dönme hareketini ifade etmektedir. İngilizce ve Almanca gibi yaygın dünya dillerine ise bu kelime “tour” olarak nüksetmiş ve bu kavram insanların dairesel hareketler içerisinde görülmeye değer yerleri iş ya da eğlence amacıyla gezip gördükten sonra geri dönmelerini ifade etmektedir (Yıldız, 2011, s. 55).

* Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ecemtrgtt@gmail.com

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, okuyay@hotmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, nbasaran@ohu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 06.11.2020 , Makalenin Kabul Tarihi: 05.01.2021

Turizm faaliyetlerini gerçekleştiren bu kişilere ziyaretçi denilmektedir. Devamlı ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye 12 aydan daha kısa bir süre için, herhangi bir kâr amacı gütmeyen, çeşitli nedenlerle ziyaret eden kişileri ifade eden ziyaretçi kavramı, turistleri ve günübirlikçileri bünyesinde bulundurmaktadır. Sonuçta bu kavramlar arasında net tanımsal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İki kavram arasındaki en temel fark ise ziyaret edilen ülkede ya da bölgede kalınan süreden kaynaklanmaktadır. Günübirlikçi, ziyaret edilen ülkede veya bölgede 24 saatten az kalan ve geceleme yapmayan ziyaretçilere denilirken; turist, ziyaret ettiği ülkede en az 24 saat kalarak seyahat eden ziyaretçilere verilen isimdir (Koçtepe, 2019, ss. 7-8).

Turizme yönelik yapılan bu açıklamalar bir sürecin turizm olarak nitelendirilmesi için belirli özellikleri bünyesinde bulundurması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede turizmin özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Serin Karacaer, 2019, s. 25):

- Turizm, tek bir olaydan ziyade olgu ve ilişkilerin bir karışımıdır. Dolayısıyla çeşitli sektörlerin koordineli bir şekilde çalışmalarını gerektirmektedir.

- Sürekli yaşanan yer dışındaki bir yere belirli bir süreliğine gidilmesi, turizm olgusunun geçicilik özelliği sergilediğini göstermektedir. Yani turizm geçici ve kısa süreli bir olgudur.

- Turizm faaliyeti sırasında, herhangi bir nedenle seyahate çıkan kişilerin tüketici olma özelliği sergilemesi gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle seyahat eden kişilerin doğrudan gelir sağlayıcı bir amaca yönelmemesi gerekmektedir.

- Turizm faaliyetinde bulunan kişilerin turizm işletmelerinden yararlanması gerekmektedir.

Turizme yönelik sıralanan tüm bu özellikler turizmin; çeşitli amaçlar ile insanların seyahat, ulaşım, konaklama, eğlenme gibi istek ve ihtiyaçlarına hizmet eden hem insanlar açısından hem de ülke ekonomileri açısından büyük bir öneme sahip olan bir sektör olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomi ise, insanların sınırsız tüketim isteklerinin sınırlı kaynaklarla en iyi şekilde nasıl yönetileceğini ya da tatmin edileceğini inceleyen sosyal bir bilim dalıdır. Ekonomi biliminde talep, belirli bir dönem içerisinde belirli bir malın farklı fiyat düzeylerinde tüketiciler tarafından satın alınmak istenen mal miktarı olarak tanımlanmaktadır. Arz ise belirli bir zaman diliminde, ceteris paribus varsayımı altında, belirli fiyat düzeylerinden satılmak istenen mal ve hizmet miktarları olarak ifade edilmektedir. Turizm ekonomisi ise bu doğrultuda insanların turistik ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamaya yönelik yapılan çabalar bütünüdür. Dolayısıyla turizm talebi, satın alma gücüyle desteklenen turistik satın alma isteği; turizm arzı ise belirli bir zaman diliminde satılmak istenen turistik mal ve hizmetler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. (Bilgiçli ve Altınkaynak, 2016, ss. 561-562).). Turizm arz ve talebinin özellikleri ve belirleyicileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Turizm Arz ve Talebinin Özellikleri ile Belirleyicileri

	Özellikleri	Etkileyen Faktörler
Turizm Arzı	<ul style="list-style-type: none"> •Turizm arzının gerçekleşebilmesi için belli yatırımlar gereklidir. •Turistik mal ve hizmetlerin üretildiği anda tüketime sunulması gerekmektedir. Çünkü stoklanması mümkün değildir ve turizmde emek yoğun bir üretim söz konusudur. •Kısa dönemde inelastik olup turistik ürünler için ek bir arz anında oluşturulamamaktadır. •Tüketici, turistik bir ürünü satın alabilmek ve tüketmek için turistik arzın bulunduğu yere gitmek zorundadır. •Üretilen ürün hizmettir ve yıl boyu süreklilik gerektirmektedir. •Turizm ürünleri soyut bir özellik sergilemektedir. •Turizm arzı her faktörden ve sektörden etkilenmektedir. Dolayısıyla herhangi bir sebepten ortaya çıkacak olumsuz bir sonuç turizmi de olumsuz etkilemektedir. 	<ul style="list-style-type: none"> •Tarihi varlıklar •Kültürel varlıklar •Coğrafi çekicilik •İklim •Altyapı ve üstyapı olanakları
Turizm Talebi	<ul style="list-style-type: none"> •Turizm talebi otonomdur. •Turizm talebi heteronomdur. •Kişisel gelirin kullanılmasını gerektirmektedir. •İkame olanağı yüksektir. Dolayısıyla turizm ürünlerinin tüketilmesinde ekonomik, sosyal, politik ve mali faktörlerin etkisinin yükselmesine neden olmaktadır. •Fazlasıyla esnekler. •Turistik ürünler ile aynı özellikteki ürünler arasında rekabet vardır. •Mevsimsel özellik taşımakta ve bireylerin isteklerine bağlıdır. •Her geçen zaman diliminde yeni eğilimler kazanmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> •Gelir düzeyi •Seyahat edilecek yerin fiyat düzeyi •Döviz kurları •Uzaklık ve Ulaştırma maliyetleri •Konaklama ve Ulaşım İmkânları •Reklam ve tanıtım •Eğitim düzeyi ve sağlık •Yaş, cinsiyet ve aile yapısı •Dil güçlükleri •Kentleşme düzeyi •Politik ve yasal faktörler

Kaynak: (Akar, 2020, ss. 8-26).

Tablo 1’de de görüldüğü üzere turizm birçok unsur ile etkileşimde olan bir sektör olup özellikle de ekonomi ile doğrudan bir bağlantı halindedir. Ekonomik şartlar, turizm açısından öneme sahip olan tesis ve hizmet arzının yanı sıra turizm talebinde de önemli derecede etkin bir rol oynamaktadır. Seyahat maliyetleri ve kişilerin mali durumları bireylerin turizm kararlarını etkilemektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir ekonomi turizm sektöründe ihtiyaç duyulacak yurt içi ve yurt dışı ulaşımında, yatırım için mevcut kaynakların belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Ayrıca kendine özgü iç ekonomik dinamikleri olan turizm sektörü üzerinde, ulusal ve uluslararası ekonomilerin yapıları önemli etkiler yaratmaktadır. Değişimin niteliğine bağlı olarak ürün ve fiyatlar konusunda destinasyonların çekiciliğinin daha fazla ya da daha az olması kaynak pazardaki talep üzerinde olumsuz bir etki yaratacak ya da canlanmasını sağlayacaktır. Bu durum ülkelerin kalkınmaları ve ekonomik büyümelerini artırmaları için turizm sektörüne ihtiyaç duydukları gibi turizm sektörünün gelişmesi için de gelişmiş bir ekonomik özelliklere ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Kısacası ekonomi ve turizm birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen iki kavram olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla turizm sektörü büyüme oranları artırmak isteyen ülkeler için lokomotif sektör özelliği göstermiştir. Turizm sektörü özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve ilerleyen sektörlerden biri haline gelmiştir. (Zengin, 2010, s. 106).

Dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biri olan turizm sektörü, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkelerinin ekonomileri için potansiyel bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Turizm sektörü, uluslararası ticarete büyük bir paya ve öneme sahip olmakla birlikte görünmez bir ihracat kalemi olarak ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır. Diğer yandan turizm potansiyeline sahip ve destinasyon oranı yüksek ülkelerin çoğunda istihdama, iç ve dış borç yükünü hafifleterek ödemeler dengesinin iyileşmesine ve sonuç olarak ülkelerin refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Dücan, Şit ve Şentürk, 2016, s. 2).

Turizm sektöründen pay alma çabası içinde olan ülkeler, gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Ancak her ülke turizm sektöründen elde edebileceği yararları kendi imkân ve olanakları ile maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda dünyada turizm hareketleri hızla gelişme göstermekte ve Türkiye’de hem makro hem de mikro bazda turizm sektöründe çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu surette turizm, Türkiye’nin en büyük ikinci sektörü haline gelmiş ve ülkenin gelişmişlik düzeyine önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle dünyada turizm sektöründe izlenen hızlı büyüme eğilimi, Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren ülkenin kalkınmasında rol oynayan öncül sektörlerden biri haline gelmiştir. Literatür incelendiği zaman ise 1983 yılı Türk turizmi açısından canlanma döneminin başlangıcı kabul edilmiştir. O zamanlardan bugüne kadar Türkiye’de önemli bir yere sahip olan bu sektör, hem turist sayısı hem de turizm gelirleri açısından önemli sayılabilecek artışlar gerçekleştirmiştir (Zortuk ve Bayrak, 2013, s. 41).

Turizm sektörünün ülke ekonomileri açısından bu kadar büyük bir öneme sahip olması turizmin mikro ve makro açıdan ayrı ayrı ele alınmasına olanak sağlamaktadır. Mikroekonomi açısından turizm ele alındığında, turizmde tüketim faaliyetinde bulunan bireylerin hangi ekonomik güdülerle hareket ettiğinin anlaşılması mümkün kılınmaktadır. Ayrıca üretim ve maliyet teorisinin turizm sektörüne uyarlanması sonucunda, turizmde hem kısa hem de uzun dönemli üretim ilişkileri analiz edilebilmektedir. Arz ve talep teorileri de fiyatın belirlenmesi açısından firma ve bireylere bilgiler sunmaktadır. Diğer yandan mikroekonomik anlamda yapılabilecek piyasa analizleri, turizm işletmelerinin pazar payı elde etmek, sahip olunan payı genişletmek ve korumak konusunda geliştirilecek stratejilerin altyapısını oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Makroekonomi açısından ise; ulusal gelir hesaplamaları, toplam arz ve toplam talep, para arzı ve talebi, yatırım, tasarruf, kamu harcamaları, enflasyon ve işsizlik gibi birçok konunun turizm sektörüyle bağlantısı bulunmaktadır. Örneğin; turizm harcamaları ve turizm amaçlı yapılan her türlü yatırımlar çarpan (çoğaltan) etkisiyle ekonomiye canlılık kazandırmaktadır (Zengin, 2010, ss. 106-107).

Bu açıklamalar karşısında turizmin ekonomi üzerinde yarattığı bu tarz etkiler aşağıda maddeler halinde ayrı ayrı açıklanarak konuya net bir bakış açısı oluşturulmuştur:

i) İstihdam Yaratma Etkisi: Turizmin gelişmesine paralel bir şekilde turistik tesis yatırımlarının artması işgücü talebini artırmaktadır. Ayrıca turizmin mevsimsellik özelliğine bağlı olarak talepte bir artış yaşandığı dönemlerde turistik işletmeler de işgücüne olan emek talebini artırmaktadır. Bu bağlamda turizm sektöründe ortaya çıkarılan işgücü talebi türetilmiş taleptir. Ayrıca turizm sektörü tek başına düşünülmeyp diğer sektörlerle olan ilişkisinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle turizm’in

istenildiği etkinliği sağlayabilmesi için birçok sektör ile koordineli çalışması gerekmekte ve bu durum diğer sektörlerde istihdam edilecek işgücüne yönelik talebi olumlu yönde desteklemektedir (Çeken ve Ateşoğlu, 2008, s. 145).

Örneğin; turizmin gelişmesine paralel olarak inşa edilen üstyapı tesisleri, daha fazla istihdam ve daha fazla inşaat malzemesi kullanımı anlamına gelmektedir. Bu durum yatırım harcamalarında bir artış ortaya çıkarmakta ve ilk andan itibaren ekonomiye önemli oranda yayılarak yoğun bir gelir akımına neden olmaktadır. Diğer yandan turizm sektöründe doğrudan ve dolaylı istihdam imkânı sağlayan kaynak ise turistler tarafından gerçekleştirilen tüketim harcamalarıdır. Turistik tüketim harcamalarının ilk aşamasında elde edilen gelir direk istihdam etkisi yaratırken, elde edilen gelirlerin tekrar harcanması ikinci derecede istihdam etkisini ortaya koymaktadır (Yıldız, 2011, s. 61).

ii) Gelir Dağılımını Düzenleme ve Bölgeler Arası Dengeli Kalkınmayı Sağlama Etkisi: Turizm, ekonomik dengesizliklerin giderilmesinde ve ülkelerin farklı bölgelerindeki gelir dağılımının dengelenmesinde oldukça etkili olmaktadır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008, s. 354). Turizm sektörü, özellikle tarım ve sanayi gibi sektörlerde yeterli kaynak ve gelişme olanağına sahip olmayan fakat turistik arz potansiyeline sahip bölgelerde, planlı ve etkin bir politika uygulamanın sonucunda, turistik yönden dengeli bir kalkınma sağlamaktadır. Bu duruma paralel bir şekilde turizmin gelir etkisinin artması, ülke içerisinde çok fazla öne çıkmayan tarım sektörünün üretim kalitesinin artmasına, standardizasyonun sağlanmasına ve kaliteli ürünün gerçek değerini bulmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak bölgede tarımsal kesimin gelirinde bir artış yaşanmaktadır. Bu şekilde turizm sektörünün doğrudan gelir yaratma etkisinin ve bölgesel kalkınma etkisinin yanı sıra diğer sektörler de etki ederek o sektörlerde de gelir dağılımının artmasına ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasına neden olmaktadır (Çeken, 2008, ss. 279-301).

iii) Döviz Geliri Yaratma ve Ödemeler Dengesi Etkisi: Turizmin girdisi olan dövizler, döviz arz ve talebi yaratmada fazlasıyla etkili olmaktadır. Bu etkiye paralel olarak turizm gelir ve giderleri, bir dış turizm bilançosu yaratarak ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir rol üstlenmektedir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015, s. 631). Bu bağlamda uluslararası turizm, ödemeler dengesinin cari işlemler hesabı altında bulunan hizmetlerin önemli bir kalemini oluşturmaktadır. Uluslararası turizm hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini artırırken, turist kabul eden ülkenin ise döviz arzını artırmaktadır. Ayrıca turizm gelirleri, ödemeler dengesi açık veren ülkeler için önemli bir döviz kaynağı yaratmaktadır. Turizm, ulusal ekonomi açısından ek bir ihracat kaynağı yaratmasının da etkisiyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir yer bulmuştur. Turizme dayalı gelişme politikası izleyen ülkelerin ödemeler dengesinde gerçekleşen gelişme ve bu alanda elde edilen başarılar ise ülkelerin turizme giderek daha çok önem vermesine neden olmuştur (Gülbahar, 2008, s. 156).

iv) Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: Turistik amaçla yapılan seyahatler, söz konusu ülke içerisinde konaklama, gezme, eğlenme, yeme, içme, ulaşım ve alışveriş gibi gereksinimleri karşılamak için harcamaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yapılan bu harcamalar ise ülkenin doğrudan gelirinin artmasına neden olmaktadır (Akin, Şimsek ve Akin, 2012, s. 70). Kısacası ülkeye gelen turistler tarafından gerçekleştirilen harcamalar bir gelir ortaya çıkarmakta ve bu da milli gelir üzerinde olumlu bir etkide bulunmaktadır. Bu bağlamda turizm bir ülke ekonomisine olan etkisinin tespit edilebilmesi için öncelikli olarak turizm sektörünün Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) içerisindeki yerine bakılması gerekmektedir. Turizmin milli gelire katkısı; turistik harcamaların toplam tutarı cari piyasa fiyatları ve sabit fiyatlarla hesaplanmakta ve bu tutarın turizm sektöründe satın alınan mal ve hizmetlerin tutarı arasındaki fark, şeklinde hesaplanmaktadır (Zengin, 2010, s. 121).

v) Küçük Ölçekli İşletmelerin Geliştirilmesi ve Yatırım Etkisi: Turizm sektöründe gerçekleştirilen birçok iş, küçük çaplı işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Turizmin yerel işletmelerle kurduğu ilişki ise ekonomide oluşan sızıntıları azaltmakta ve iş sahaları da değerlendirilerek potansiyel gelir üzerinde oldukça etkili olmaktadır. (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008, s. 354). Diğer yandan bir bölgede turistik doğal çekiciliklerin bulunması turizm yatırımlarının bu bölgeye çekilmesinde etkili olmakta ve böylelikle bölgenin genel altyapı yatırımları da diğer bölgelere göre daha çabuk gerçekleşmektedir. Turistik alt ve üst yapı yatırımları ise bölgeye doğrudan yerli ve yabancı yatırımları çekmektedir. Bu yönden alt ve üst yapıya yatırım yapmak çok uluslu şirketlerin bilgi ve işletme yöntemlerini aktararak yatırım yaptıkları bölgelere yönelik olumlu katkılar sağlamaktadır (Gülbahar, 2008, s. 156).

Turizmin ekonomi üzerinde bu şekilde pozitif bir etki yaratması turizm sektörünün öne çıkmasına ve ülkelerin geliştirmek için politikalar uyguladığı sektörler arasında önemli bir yer tutmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de de özellikle aktif dış turizm 1980’li yıllardan itibaren önemli bir gelişme göstermiştir. 1985 yılında ekonomide uygulanan programlar ile turizm sektörü teşvik edilen sektörler arasında yer almış ve bu alandaki yatırımların, desteklerin ve teşviklerin artmasıyla da ülke ekonomisine önemli oranda katkı sağlayan kaynaklardan biri haline gelmiş hatta kalkınmada lokomotif görevi üstlenmiştir. Bu suretle de Türkiye turizm sektöründe öne geçmeye yönelik politikalar uygulayarak gelişmişlik düzeyini artırmaya çalışmıştır. Dünya turizminde yıllara göre Türkiye’nin sıralaması Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Dünya Turizminde Yıllara Göre Türkiye’nin Sıralaması

Yıllar	Turist Sayısında	Turizm Gelirinde
2002	17.	12.
2003	15.	9.
2004	12.	8.
2005	9.	8.
2006	12.	9.
2007	9.	10.
2008	8.	9.
2009	7.	9.
2010	7.	9.
2011	6.	10.
2012	6.	12.
2013	6.	12.
2014	6.	12.
2015	6.	12.
2016	10.	17.
2017	8.	15.
2018	6.	15.
2019	6.	13.

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri (Ocak-Eylül 2020).

Tablo 2’ye bakıldığı zaman Türkiye’nin turizm gelirinde 2002 yılında 12. sırada yer alırken sonraki birkaç yıl içerisinde daha iyi bir sıralamaya yerleştiği görülmüştür. Ayrıca 2002-2019 dönemleri arasında, turizm gelirleri açısından, Türkiye dünya sıralamasında 8. sırada yer alarak, baz alınan yıllar içerisinde en iyi sıralamaya 2004 ve 2005 yıllarında ulaştığı görülmektedir. Ancak bu ilerlemenin sürekli olmayıp zaman içerisinde diğer ülkelerden daha geride kalmış ve 2019 yılında 13. sırada yer aldığı gözlemlenmiştir. Turist sayısı açısından bakıldığında ise 2002 yılında 17. sırada yer alırken Türkiye ülkeye daha fazla turist çekmeyi başarmış ve 2019 yılında dünya ülkeleri arasında 6.sırada yer almayı başarmıştır. Bu doğrultuda Tablo 2’den elde edilen sonuçlar 2019 yılında Türkiye’nin 2002 yılına göre daha fazla turist çekmeyi başarmasına rağmen turizm geliri elde etme de bir ilerleme kat edemediğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar Türkiye’nin sahip olduğu doğal güzellikler ve kültürel zenginlikler gibi ülkenin sahip olduğu turizm potansiyelini rasyonel bir şekilde kullanıp kullanmadığını tartışılan bir konu haline getirmiş ve turizm’in ülkelerin büyüme oranlarına katkı sağlayıp sağlamadığı sürekli tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada Türkiye’nin büyüme, turizm geliri ve yabancı ziyaretçi sayısı verilerinden yararlanılarak değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Turizm ve büyüme ilişkisini analiz edebilmek için öncelikli olarak değişkenlere birim kök testi uygulanmış ve çıkan sonuçlar doğrultusunda Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) ile eşbütünleşme ilişkisi test edilmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi yapılarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilerek turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonunda ise ülke ekonomilerine ve literatüre fayda sağlayacağına düşünüldüğü bazı önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2. Turizm ve Büyüme İlişkisi Literatür Taraması

Turizm ve ekonomik büyüme ile ilgili çalışmaların çoğu birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Çalışmaların bazılarında turizm ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ileri sürülürken bazı çalışmalarda ilişki tespit edilememiştir. Buna karşın literatürde değişkenler arasında tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar da bulunmaktadır. Ele alınan çalışmalarda bu sonuçlar değişkenler arasında çıkan sonuçlara göre çeşitli politikalar uygulanmasını gerekli kılacağından dolayı önem arz etmektedir. Örneğin yapılan çalışmalarda turizmin ülke ekonomisi üzerinde olumlu ve pozitif bir etkisi çıkması sonucunda, ülke içerisinde turizmi teşvik edecek ve destekleyecek politika kararlarının alınması gelişme açısından önemli sonuçlar doğuracaktır. Diğer yandan turizmin ülkede gelişmişlik düzeyine etki etmediğinin saptandığı durumlarda ülke ekonomilerine fayda sağlayacak sektörlerin öne çıkmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı çalışmanın bu bölümünde literatürde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalara yer verilmiş ve bu suretle konuya ilişkin genel bir bakış açısı elde edilmesine olanak sağlanmıştır. Literatür özeti Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Turizm ve Büyüme İlişkisine Yönelik Literatür Taraması

Yazar	Dönem	Sonuç
Altner (2019)	1969-2018	Turizmin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Dereli ve Akış (2019)	1970-2016	Turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.
Esen ve Özata (2017)	2013:Q1-2015:Q4	Turizm ve GSYİH arasında hem kısa hem de uzun dönemde anlamlı bir ilişki ve turizmden büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Şahin (2017)	2000-2015	Akdeniz ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmek amacıyla çeşitli değişkenlerden yararlanan çalışmada turizmin ekonomik gelişmeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Alhowaish (2016)	1995-2012	Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi ülkelerinde turizm ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri için büyüme dayalı turizm hipotezi geçerli olurken, Bahreyn için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu anlaşılmıştır. Ummam için de turizm ve büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Dücan, Şit ve Şentürk (2016)	2005:Q1-2015:Q4	Panel veri analizi ile Türkiye, Yunanistan, İspanya, Fransa ve Portekiz ülkeleri üzerine yapılan çalışmada, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016)	1980-2014	Hem kısa hem de uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmıştır.
Terzi ve Pata (2016)	1964-2014	Uzun dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme tespit edilememekle birlikte kısa dönemde turizm sektöründen GSYİH'ya doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Kanca (2015)	1980-2013	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Topallı (2015)	1963-2011	Turizm ve büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmakla birlikte yapılan Toda Yamamoto nedensellik testi sonucunda değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Turan Koyuncu (2015)	1980-2014	Turizm gelirlerinin farklı makroekonomik değişkenlerle ilişkisini ölçmeye hedefleyen çalışmada büyüme ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)	1970-2011	Turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Çoban ve Özcan (2013)	1963-2010	Turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemli bir nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Polat ve Günay (2012)	1969-2009	Turizm ve ihracat gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz eden çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir.
Arslanturk, Balcılar ve Ozdemir (2011)	1963-2006	Küçük ve açık ekonomilerde turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmış ve tam örnekleme seriler arasında Granger nedensellik olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca GSYİH'nın turizm gelirleri için bir

		öngörü olmadığı, bununla birlikte turizm gelirlerinin 1980'lerin başından itibaren GSYİH için olumlu bir öngörücü olduğu ifade edilmiştir.
Ekanayake ve Long (2011)	1995-2009	Çalışmada turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyecek net kanıtlar bulunamamakla birlikte turizm gelirlerinin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığı ileri sürülmüştür.
Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011)	1995-2009	Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile turizm kalkınması arasında ikili bir nedensellik ve olumlu uzun vadeli bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.
Katircioglu (2009)	1960-2006	Türkiye örneğinde turizme dayalı büyüme hipotezi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır.
Çetintaş ve Bektaş (2008)	1964-2006	Kısa dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmazken uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu anlaşılmıştır.
Lee ve Chang (2008)	1990-2002	Küresel ölçekte GSYİH ile turizm arasında ortak bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca yapılan panel veri analizi sonucunda turizmin GSYİH üzerindeki etkisinin OECD üyesi olmayan ülkelerde, OECD ülkelerinden daha büyük olduğu savunulmuştur.
Bahar (2006)	1963-2004	Turizm ve büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki saptanıp turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çil Yavuz (2006)	1992:Q1-2004:Q4	Turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Gökova ve Bahar (2006)	1987-2002	Akdeniz ülkeleri için turizme dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Sonuç olarak turizmin ekonomik büyümeye yardımcı olduğu hipotezi regresyon sonuçlarına göre doğrulanmıştır.

Tablo 3 incelendiği zaman literatürde turizm ve büyüme ilişkisinin turizme dayalı büyüme ve büyümeye dayalı turizm şeklinde ayrı ayrı değerlendirildiği görülmüştür. Yapılan literatür incelemesi sonucunda ise Dereli ve Akiş (2019), Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011) ve Bahar (2006)'da olduğu gibi değişkenler arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar olduğu gibi Katircioglu (2009) ve Çil Yavuz (2006)'da olduğu gibi ilişkinin bulunmadığı çalışmalar da literatürde yer almıştır.

3. Ekonometrik Analiz ve Bulgular

Turizm ile büyüme ilişkisini analiz etmeyi amaçlayan çalışmada analizi gerçekleştirebilmek için Türkiye'nin büyüme (GDP), turizm gelirleri (TR) ve yabancı ziyaretçi sayısı (FV) değişkenlerinin 1998:Q1-2019:Q4 dönem verilerinden yararlanılmıştır. Modelde büyüme bağımlı değişken olarak değerlendirilirken turizmi temsil eden turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi sayısı bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Ayrıca kullanılan değişkenler yüksek bir veri düzeyine sahip olduğundan dolayı varyans salınımını engelleyebilmek amacıyla tüm değişkenlerin logaritması alınarak işleme tabi tutulmuştur. Diğer yandan büyüme verilerinin elde edilmesinde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) verilerinden yararlanılırken turizm verileri, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) istatistiklerinden elde edilmiştir. Analizde ilk olarak değişkenlerin durağan olduğu seviyeyi tespit etmek amacıyla birim kök testi yapılmış ve akabinde Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) testi yapılmıştır. En son ise değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testinin yapılması için de öncelikli olarak seviyede durağan olmayan GDP değişkeninin farkları alınarak seviyede durağan hale getirilmiştir. Bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde ise Eviews paket programından yararlanılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellikler, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilmektedir. Bu sebepten herhangi bir serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak amacıyla serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bunun için de en yaygın yöntem olan birim kök testleriyle serinin durağan olduğu seviyenin belirlenmesi gerekmektedir (Tari, 2015, s. 387).

Birim kök testlerinin en yaygın kullanılanların biri de Phillips ve Perron (PP) birim kök testleridir. PP testi Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testine benzerlik göstermekle birlikte DF ve ADF testlerinin hata

terimine ilişkin varsayımlarına göre daha esneklik göstermektedir. Ayrıca DF ve ADF testleri hata teriminin bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu kabul etmektedir. Bu metodoloji kullanılırken hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarından emin olmak gerekmektedir. PP testi DF'nin hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımını genişletmektedir. Diğer yandan DF testindeki bağımsızlık ve homojenite varsayımı PP testinde terk edilmiş onun yerine hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir (Tari, 2015, s. 400). PP yönteminde yer alan denklemler aşağıda verilmiştir (Pata, Yurtkuran ve Kalça, 2016, s. 264):

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \mu_t \quad (1)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t - T/2) + \mu_t \quad (2)$$

Yukarıda yer alan (1) ve (2) numaralı denklemler sırasıyla sabitli ve sabitli-trendli modelleri göstermektedir. Modelde; (Y_t) test edilen değişkeni, (α_0) sabit terimi, (t) trendi, (T) gözlem sayısını ve (μ_t) hata teriminin ifade etmektedir. PP yönteminde test edilecek değer β_1 katsayısı olup ADF yöntemindeki gibi bulunan değer MacKinnon (1996) kritik tablo değeriyle karşılaştırılarak serinin durağan olup olmadığına karar verilmektedir. Çalışmada büyüme ile turizm ilişkisini analiz etmeye yönelik kullanılan GDP, TR ve FV değişkenlerine uygulanan PP birim kök testi sonuçları ise Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	PP Testi
LNGDP	-3,341
p-değeri	0,066
LNTR	-9,349
p-değeri	0,000
LNFV	-8,308
p-değeri	0,000
Δ LNGDP	-5,305
p-değeri	0,000
Testlerde değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Ayrıca LNGDP, LNTR ve LNFV değişkenlerin seviyede ki ; Δ LNGDP'de birinci farkında ki değerini göstermektedir. H ₀ : Birim kök vardır. H ₁ : Birim kök yoktur.	

Değişkenler iktisadi modellerde en çok kabul gören %5 anlamlılık düzeyinde Phillips ve Perron (PP) değerlerine bakılarak analiz edilmiştir. Analizde büyümeyi temsil eden LNGDP değişkeninin birinci farkında durağan olduğu yani I (1) olduğu anlaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerden LNTR ve LNFV değişkeninin ise seviyede durağan olduğu yani I (0) olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda da değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerinin analiz edilebilmesi için eşbütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir. Ancak çalışma kapsamında analiz edilen üç değişkenin birbirinden farklı seviyelerde durağan olması ARDL analizinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü ARDL analizi bağımlı değişkenin I (1), bağımsız değişkenlerin ise farklı seviyelerde durağan olma özelliği gösterdiği durumlarda değişkenlerin analiz edilmesine olanak sağlayan bir test özelliği sergilemektedir. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmına ARDL analizi ile devam edilmektedir.

3.2. ARDL Analizi Yaklaşımı

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinde yaygın olarak Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen yöntemler kullanılabilir. Ancak Engle ve Granger yöntemi ikiden daha fazla değişken olduğu durumlarda birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olabileceğinden dolayı çok fazla tercih edilmemektedir. Johansen, Johansen ve Juselius testlerinde ise tüm serilerin seviyede durağan olmamaları ve aynı derecede farkı alındığında durağan olmaları gerekmektedir. Klasik eşbütünleşme testlerinde ortaya çıkan bu kısıtlamalar Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model'i (ARDL) sınır testi yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Koçak, 2014, s. 68).

ARDL sınır testi yaklaşımının bu bağlamda, alternatif eşbütünleşme testlerine göre bazı avantajları bulunmaktadır. En önemli avantajı ise analize dâhil edilen değişkenlerin I (0) ya da I (1) olup olmamasına bakılmaksızın uygulanabilmesidir. ARDL analizinin bu özelliği, önsel olarak değişkenlerin bütünleşme

derecelerini belirleme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca birim kök testlerinin gücü düşük olduğunda, özellikle ön testin problemlili sonuçlar doğurma ihtimali bulunmaktadır. Sınır testi yaklaşımının bu bağlamda bir diğer avantajı kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) kullanıldığında Engle-Granger yöntemine göre daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olmaktadır. Diğer önemli avantajı ise küçük veya sınırlı örnek kümeleri için oldukça etkin bir şekilde uygulanabilmektedir. Çünkü gözlem sayısı az olduğu durumlarda Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleriyle kıyaslandığında daha güvenilir sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Pamuk ve Bektaş, 2014, s. 82). ARDL yöntemi temelde üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin olup olmadığını test etmek için yapılan sınır testi yer almaktadır. ARDL sınır testi için uygulanacak denklem aşağıdaki gibidir (Görüş ve Türköz, 2016, s. 39):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \alpha_3 Y_{t-1} + \alpha_4 X_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilebilmesi için değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılmaktadır. Burada ilgili kritik değer Pesaran vd. (2001) tarafından tablolaştırılmıştır. Hesaplanan F-istatistik değeri Pesaran (2001)'deki alt ve üst kritik tablo değerleri ile karşılaştırılarak bir sonuca varılmaktadır. Hesaplanan F-istatistik değeri alt ve üst sınır dışındaysa değişkenlerin eşbütünleşik olup olmamalarına dair bir çıkarımda bulunulabilmektedir. Eğer hesaplanan F istatistik değeri üst kritik değerinden büyük ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren temel hipotez reddedilirken değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan F-istatistik değeri alt kritik değerinden küçük çıkarsa da temel hipotez reddedilememekte ve seriler arasında eşbütünleşme olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Son olarak hesaplanan F-istatistiği alt kritik değer ile üst kritik değer arasındaysa kesin bir yorum yapılamamakta ve değişkenlerin durağanlık seviyelerini dikkate alan diğer eşbütünleşme yöntemlerine başvurulması gerekmektedir (Gülmez, 2015, ss. 146-147).

Yukarıda yer alan (3) numaralı denklemde (t) trend değişkenini, (m) ise gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Bu ARDL analizinin gerçekleştirilebilmesi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Gecikme sayısının belirlenebilmesi için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi kritik değerlerinden faydalanılmaktadır (Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul, 2007, s. 76). Ancak bu noktada modelin otokorelasyon içerip içermediği gibi tanısal testlerin yapılması da önem arz etmektedir.

Yapılan sınır testi sonuçlarında eğer değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirse, değişkenlerin uzun ve kısa dönem parametrelerinin hesaplanarak yorumlanması gerekmektedir. Çünkü uzun dönem ilişkisinin tespiti bu analizin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Yapılan bu uzun ve kısa dönemli analizlerin yorumları ise ARDL modelinin ikinci ve üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. ARDL analizinin ikinci aşamasını oluşturan uzun dönem modeli şu şekilde kurulabilmektedir (Erdoğan ve Bozkurt, 2008, s. 30):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} X_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Uzun dönemli model kurulduktan sonra ARDL analizinin üçüncü aşaması olan kısa dönem ilişkisi tahmin edilmektedir. Kısa dönem ilişkisi tahmin edilirken, uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimi modelinden yararlanılmakta ve hata teriminin bir dönem gecikmeli değeri kullanılmaktadır. Kısa dönem ilişkisi, hata düzeltme modeli ile aşağıdaki gibi modellenmektedir (Gülmez, 2015, s. 147):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \beta HDT_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

(5) numaralı eşitlikte, uzun dönem eşitliğinden elde edilen ve kısa dönem dengesizliğinin ne kadarının uzun dönemde giderileceğini ifade eden hata teriminin gecikmeli değerine ilişkin katsayının istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması beklenmektedir. Modelde (HDT) ile gösterilen değişken hata düzeltme terimini sembolize etmektedir. Hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 arasında olması durumunda uzun dönem denge değerine tekdüze bir şekilde yaklaşma olduğu anlaşılmaktadır. Katsayının -1 ile -2 değerleri arasında yer alması hata düzeltme aşamasının uzun dönem denge değerleri etrafında, azalan dalgalanmalar göstererek

dengeye ulaştığını göstermektedir. Son olarak bu değer pozitif ya da -2'den küçük olması, dengeden uzaklaşıldığı anlamına gelmektedir.

ARDL analizine başlanılmadan önce ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerektiği için analize ilk gecikme uzunluğunun tespitiyle başlanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. ARDL Analizi için Uygun Gecikme Uzunluğu

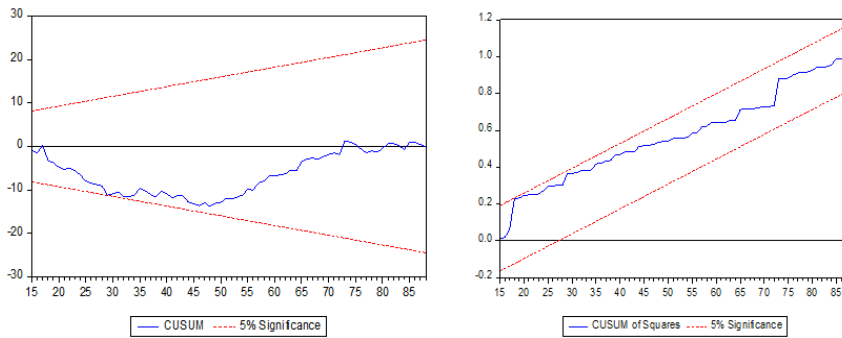
Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0,042	5,347	5,437	5,383
1	615,242	1,610	-2,522	-2,165	-2,379
2	123,444	3,720	-3,988	-3,363	-3,737
3	100,265	1,120	-5,195	-4,302	-4,837
4	87,334	3,810	-6,274	-5,113	-5,808
5	32,437*	2,900*	-6,556*	-5,127*	-5,983*
6	7,881	3,230	-6,460	-4,763	-5,780
7	12,598	3,300	-6,452	-4,487	-5,664
8	14,747	3,230	-6,495	-4,262	-5,600

Tablo 5'e bakıldığı zaman tüm kriter değerlerinde ARDL analizi için en uygun gecikme uzunluğunun 5 olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla gerçekleştirilecek ARDL analizinde gecikme uzunlukları 5 olarak ele alınmış ve analiz gerçekleştirilmiştir. Ancak öncelikli olarak yapılan analiz kapsamında oluşturan ARDL modeline ait bazı tanısal testlerin yapılması gerekmektedir. Yapılan bu testler modelde otokorelasyon sorunu olup olmaması gibi bir takım testlerin yapılması anlamına gelmekte ve modelin geçerliliğini doğrulamaktadır. Bu kapsamda serilerin otokorelasyon içerip içermediğini anlamak için Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM ve model kurma hatası olup olmadığını anlamak için de Ramsey Reset test sonuçları incelenmiştir. Yapılan bu testlerin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	F-istatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM test	0,055	0,938
Ramsey Reset Test	0,645	0,424

Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM test sonuçlarına bakıldığı zaman %5 anlamlılık düzeyinde serisel korelasyon olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla test sonucunda otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca analizde model kurma hatası olup olmadığını anlayabilmek için Ramsey Reset Test yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda olasılık değerinin % 5 düzeyinden büyük olması çalışmada model kurma hatası olmadığını göstermiştir. Ayrıca çalışmada serilerde yapısal kırılma olup olmadığını anlayabilmek için Cusum ve Cusum-SQ test'i yapılmıştır. Yapılan test sonuçları Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Cusum ve Cusum-SQ Test Sonuçları

Şekil 1'e bakıldığı zaman veri setinin güvenli bir bant aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, yani Şekil 1'de görüldüğü gibi bir sapma olmaması, veri setinde yapısal kırılma olmadığını göstermektedir. Tablo 6'dan ve Şekil 1'den elde edilen sonuçlar doğrultusunda modelde genel olarak bir sorun olmadığı

anlaşıldığından dolayı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analiz edilebilmesi için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ise Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. ARDL Sınır Testi Sonuçları

K	F-istatistik	Alt Sınır	Üst Sınır
2	23,75	3,1	3,87
Değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir ve K bağımsız değişken sayısını göstermektedir.			

Tablo 7’ye bakıldığı zaman F-istatistik değerinin üst sınırın üzerinde bir değer aldığı görülmektedir. Bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yani literatürde belirtilen, turizm ve büyüme arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu varsayımı doğrulanmaktadır. Yapılan sınır testi analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki çıktığından dolayı değişkenlerin uzun ve kısa dönemli katsayılarına bakılması da çalışma kapsamında gerekli görülmüştür. Bu bağlamda ilk olarak ARDL analizi sonucunda elde edilen uzun dönem katsayıları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. ARDL Modeli Uzun Dönemli Analiz Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları			
Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
LNFB	6,462	1,867	0,065
LNTR	-5,817	-1,382	0,170

Uzun dönem katsayılarının tahmininde yabancı ziyaretçi sayısını ifade eden LNFB değişkeninden büyümeye doğru pozitif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç, uzun dönemde yabancı ziyaretçi sayısında meydana gelecek %1’lik bir artışın büyümeyi % 6,462 oranında artıracığını ortaya koymuştur. Diğer yandan turizm gelirlerini ifade eden LNTR değişkeninde ise istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Bundan dolayı da turizm gelirlerinin büyüme üzerindeki etkisi yorumlanamamıştır. ARDL modeli kapsamında değişkenlerin uzun dönemli katsayıları incelendikten sonra kısa dönemli ilişkileri de incelenmiş ve sonuçlar Tablo 9’da açıkça gösterilmiştir.

Tablo 9. ARDL Modeli Kısa Dönemli Analiz Sonuçları

Hata Düzeltme Modeli			
Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
D(LNTR)	-0,006	-0,126	0,899
D(LNTR(-1))	-0,006	-0,207	0,836
D(LNTR(-2))	0,020	0,712	0,478
D(LNTR(-3))	-0,056	-1,760	0,082
D(LNTR(-4))	-0,148	-3,450	0,000
ECM (-1)	-0,022	-9,942	0,000

Hata Düzeltme Modelinde (ECM), değişkenin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Ancak bu şartlar sağlandığında hata düzeltme modeli çalışmakta aksi halde hata düzeltme modelinin çalışmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 9’a bakıldığı zaman hata düzeltme değişkeninin katsayısının negatif olduğu ve olasılık değerinin de 0,05 değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu katsayının anlamlı olduğunu ve hata düzeltme modelinin çalıştığını göstermektedir. Ayrıca Tablo 9’da yer alan hata düzeltme modeli katsayısına bakıldığı zaman -0,022 olduğu görülmektedir. Hata düzeltme değişkeninin katsayısının bu şekilde 0 ile -1 arasında bir değer alması sistemde, uzun dönem denge değerine tekdüze bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Yani kısa vadede meydana gelen dengesizlikler sonraki dönemlerde düzelebilecektir. Kısa vadede yaşanan dalgalanmaların uzun dönem değerine yakınsama süreci $1/|-0,022| = 45,45$ dönem sürmektedir.

3.3. Granger Nedensellik Testi

Ekonometrik analizlerde bir değişkenin diğer değişkenlerle ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Buna karşın değişkenler arasındaki ilişki bağılılığı bu değişkenler arasında mutlak bir nedensellik ilişkisi olduğu anlamına gelmemektedir. Bu sebepten değişkenler arasındaki ilişkinin net olarak anlaşılabilmesi için değişkenlerin bir nedensellik testine tabi tutulması gerekmektedir. Uygulamalı ekonometrik analizlerde, zaman serileri arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için en sık kullanılan yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir (Gül ve Yavuz, 2011, s. 79). Granger nedensellik testi iki denklem kullanılarak yapılmaktadır. Bu denklemler aşağıda gösterilmiştir (Bağdiken ve Beşer, 2009, s. 9):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (7)$$

Denklemlerde (m) gecikme uzunluğunu ifade etmekte olup (μ_{1t}) ve (μ_{2t}) hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları (White noise-Beyaz gürültü) varsayılmaktadır. Denklem (6) X'ten Y'ye ($X \rightarrow Y$) doğru nedensellik ilişkisini, denklem (7) ise Y'den X'e ($Y \rightarrow X$) doğru nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle (6) no'lu denklemde (β)' lar topluca anlamlı, (7) no'lu denklemdeki (δ)'ler topluca anlamsız ise ($X \rightarrow Y$) doğru bir ilişki bulunmaktadır. Tam tersi (6) no'lu denklemde (β)' lar anlamsız, (7) no'lu denklemdeki (δ)'ler anlamlı ise ($Y \rightarrow X$) doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Ancak burada her ikisinin anlamlı ve her ikisinin de anlamsız olduğu bir durumda söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durumda eğer (β) ve (δ)'lerin her ikisi de anlamlı ise ($X \leftrightarrow Y$) X ve Y arasında çift yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun aksine (β) ve (δ)'lerin her ikisi de anlamsız ise ($X - Y$) değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Burada denklem (6)'da önce bağımlı değişken uygun gecikme sayısı ile modele dâhil edilmekte ve sonra diğer değişkende aynı gecikme sayısı ile modele katılmakta ve bu modele ait hata kareleri toplamları bulunmaktadır. Daha sonra Wald tarafından geliştirilen F-istatistiği hesaplanmaktadır (Göktaş Yılmaz, 2005, ss. 70-71):

$$F_{(m, n-2m)} = \frac{(ESS_r - ESS_{ur})/m}{(ESS_{ur})/n - 2m} \quad (8)$$

Denklem (8)'de (ESS) hata kareler toplamını, (ur) sınırlandırılmamış modeli ve (r) sınırlandırılmış modeli temsil etmektedir. Burada hesaplanan F-istatistiği (m; n-2m), seçilmiş bir anlamlılık düzeyinde ve serbestlik derecesindeki F-tablo değeriyle kıyaslanılarak sonuca varılmaktadır. Hesaplanan değer, tablo değerinden büyük ise (H_0) hipotezi kabul edilmemekte, küçük ise kabul edilmektedir. Bu hipotezin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada turizm gelirleri, yabancı ziyaretçi sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için uygulanan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Granger Nedensellik Testi

Hipotez (H_0)	F-istatistiği	Olasılık (p)	Sonuç
Δ LNFGDP, LNFV'nin Granger nedeni değildir.	0,324	0,896	Kabul
LNFV, Δ LNFGDP'nin Granger nedeni değildir.	3,107	0,013	Red
Δ LNFGDP, LNTR'nin Granger nedeni değildir.	1,078	0,379	Kabul
LNTR, Δ LNFGDP'nin Granger nedeni değildir.	4,045	0,002	Red
LNFV, LNTR'nin Granger nedeni değildir.	4,689	0,000	Red
LNTR, LNFV'nin Granger nedeni değildir.	4,689	0,000	Red

Tablo 10'da değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkisi gösterilmiştir. Granger nedensellik testi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde yabancı ziyaretçi sayısının ve turizm gelirlerinin %5 anlamlılık düzeyinde büyümenin Granger nedeni olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca turizm gelirleri ile yabancı ziyaretçi sayısı arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu dolayısıyla her iki değişkenin de birbiri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için 1998:Q1-2019:Q4 dönemine ait verilerden yararlanılarak turizm ve büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada turizm göstergeleri olarak turizm gelirleri ve ülkeye gelen yabancı ziyaretçi sayısı verilerinden yararlanılırken ekonomik büyüme verisi olarak gayrisafi yurtiçi hasıla verileri kullanılmıştır. Çalışmada analizi gerçekleştirebilmek amacıyla öncelikli olarak değişkenler PP durağanlık testine tabi tutulmuş ve değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olduğu anlaşılmıştır. Birim kök testi sonucunda değişkenler farklı seviyelerde durağan olduğundan dolayı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL metodu kapsamında incelenmiştir. Yapılan ARDL analizi kapsamında, Dereli ve Akış (2019) ve Bahar (2006)'nın çalışmalarına benzer olarak, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar Katircioglu (2009)'un çalışmasından elde edilen sonuçlara da ters düşmüştür. Ancak çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiğinden hata düzeltme modeli kapsamında kısa dönemli ilişkileri de analiz edilmiştir. Yapılan kısa dönemli analiz ile birlikte katsayının 0 ile -1 arasında bir değer aldığı görülmüş ve kısa vadede meydana gelen dengesizliklerin sonraki dönemlerde düzelebileceği anlaşılmıştır. En son ise Granger nedensellik testi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkinin nedensellik yönü incelenmiştir. Granger nedensellik testi sonunda ise yabancı ziyaretçi sayısının ve turizm gelirlerinin büyümenin bir Granger nedeni olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca turizm gelirleri ile yabancı ziyaretçi sayısı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi de tespit edilmiştir.

Ulaşılan bu ampirik sonuçlara göre, turizm ve büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bundan dolayı da literatürde belirtildiği gibi ülke ekonomilerinin gelişmesi ve kalkınabilmesi için turizm sektörünün büyük bir önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınarak gelişmiş ülkeler arasına girebilmesi için turizm sektörüne ağırlık vermesi ve bu sektörün geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması büyük bir öneme sahip olmaktadır. Bu doğrultuda ise ülkelerin; ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, ülkeye turist çekecek sosyal alanların ve ikame olanaklarının geliştirilmesi, seyahat özgürlüğünün artırılması, her gelir düzeyine sahip insanlara hitap edebilecek tatil olanaklarının geliştirilmesi gibi politikaların eklenilmesinin uygun bir karar olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ülkeye gelecek yerli ve yabancı turistlerin sadece eğlence amaçlı değil de sağlık, eğitim, kültür, din gibi çeşitli turistik sebeplerden gelebileceği de düşünülecek olursa özellikle ülke içerisinde eğitim ve kültür düzeyinin artırılması, turistlere sosyal güvenlik ve sağlık güvencesinin verilmesi de ülkeye gelen turist sayısının artmasında etkili olacaktır. Bu doğrultuda literatüre katkı sağlaması amacıyla bundan sonraki yapılacak çalışmalar da turizm sektörünün sağlık, eğitim, din ve eğlence turizmi olarak ayrı ayrı değerlendirilip analiz edilerek, ülke içerisinde özellikle hangi turizm alanının etkili olacağının tespit edilmesinin literatüre önemli kazanımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

The tourism sector is among the sectors that develop rapidly in the gross domestic product and have a very high growth capacity. Turkey made progress since the 1980s in the sector, especially in the closing of the current account deficit, increasing employment opportunities; the creation of foreign exchange earnings and payments to countries plays an important role in improving the balance. Therefore, talking about the importance and share of the tourism sector in the development of a country is possible by measuring the economic effects of tourism. Therefore, analyzing the impact of the tourism sector on the economy is one of the most extensive topics in the literature. In this way, the most prominent analysis has been the relationship between tourism and growth being the most basic indicator of economic development.

This study aims to analyze the relationship between tourism and growth in Turkey. Three different variables are used in the study to perform the analysis. While gross domestic product among these variables represents growth, tourism revenues and number of foreign visitors are used to represent tourism. In the analysis, the data of the variables between the years 1998:Q1-2019:Q4 are used. Due to the high value of the data in the analysis, in order to prevent the variance oscillation, the variables are processed by taking the natural logarithms. In order to choose the most accurate econometric method in analyzing the relationship between tourism and growth, and thus to reach the most accurate result, firstly, the Phillips and Perron unit root tests are applied to all variables. As a result of test, it is understood that

the variables of growth are stationary at the first difference, while tourism revenues and number of foreign visitors are stationary at level. These results show that the most accurate method to be used in determining the relationship between tourism and growth is the Autoregressive Distributed Lag Test (ARDL). ARDL analysis allows the analysis of the relationship between the estimators when the variables are stationary at different levels.

In order to perform ARDL analysis, it is necessary to determine the most appropriate lag length for analysis. Accordingly, various criteria values such as Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) and Hannan-Quinn (HQ) are used. In the study, it has been shown that the most suitable lag length for ARDL analysis is 5 in all criterion values. Therefore, 5 is chosen as the appropriate lag length for ARDL analysis. Later, some diagnostic tests are applied and it is understood that the established model is not contain autocorrelation. In addition, Ramsey Reset Test is performed to see if there is any model creation error in the analysis. As a result of the analysis, it is seen that there is no modeling error in the study. In addition, Cusum and Cusum-SQ tests are conducted to determine whether there is a structural break in the series. As a result of the test, it is understood that there is no structural break in the data set. As a result of the ARDL bounds test, it is concluded that there is a long-term relationship between variables. As a result of the interpretation of the long-term coefficients, it is revealed that a 1% increase in the number of foreign visitors in the long term will increase the growth by 6,462%. On the other hand, the effect of tourism revenues on growth could not be interpreted as a statistically significant result could not be obtained. These results also made it possible to examine the short-term relationships of the variables. In this way, error correction model has been applied. As a result of the analysis, it is seen that the coefficient of the error correction variable took a value between 0 and -1. This situation shows that there is a uniform convergence to the long-term equilibrium value in the system. In other words, imbalances that occur in the short term can be corrected in the future. In addition, in the study, the convergence process of short-term fluctuations to long-term value $1/|-0,022| = 45,45$ semesters.

In econometric analysis, the relationship of a variable with other variables can be discussed in this way. However, this does not mean that there is an absolute causal relationship between variables. Therefore, Granger causality test is applied to variables in order to understand the relationship between variables clearly. According to the results obtained from the Granger causality test, it is understood that the number of foreign visitors and tourism revenues are the Granger reasons for growth. In addition, it was concluded that there is a bidirectional causality relationship between tourism revenues and the number of foreign visitors, so both variables are effective on each other. According to these results, it is understood that there is a positive relationship between tourism and growth and therefore the tourism sector is of great importance for the development of the national economies.

Kaynakça

- Akar, A. (2020). *Sağlık turizmi kapsamında termal oteller ve dış turizm talebinin yapısal analizi: Aydın ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Akın, A., Şimşek, M. Y. & Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 63-81.
- Alhowaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence from GCC Countries. *Sustainability*, 8(7), 605.
- Altın, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arslanturk, Y., Balcılar, M. & Ozdemir, Z. A. (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Open Economy. *Economic Modelling*, 28, 664-671.
- Bağdiken, M. & Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 137-150.
- Bilgiçli, İ. & Altınkaynak, F. (2016). Turizm Endüstrisinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi; Ekonomi Paradigmasıyla Yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 560-580.

- Bozgeyik, Y. & Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 627-640.
- Bozkurt, E. & Topçuoğlu, Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 91-105.
- Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 293-306.
- Çeken, H. & Ateşoğlu, L. (2008). Küreselleşme Sürecinde Turizm Endüstrisinin Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 136-151.
- Çetintaş, H. & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Çoban, O. & Özcan C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dereli, D. D. & Akiş, E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016). *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 467-477.
- Dücan, E., Şit, M. & Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyüme Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14
- Ekanayake, E. M. & Long, A. L. (2011). Tourism Development and Economic Growth in Developing Countries. *Global Conference on Business and Finance Proceedings*, 6(2), 520-526.
- Erdoğan, S. & Bozkurt, H. (2008). Türkiye’de Yaşam Beklentisi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Modeli ile Bir Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 3(1), 25-38.
- Esen, E. & Özata, E. (2017). Turizmin Ekonomik Büyüme Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 43-58.
- Gökovalı, U. & Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth: A Panel Data Approach. *Anatolia*, 17(2), 155-167.
- Göktaş Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 63-76.
- Görüş, M. Ş. & Türköz, K. (2016). Türkiye’de Petrol Talebinin Fiyat ve Gelir Esneklikleri: ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 31-54.
- Gül, E. & Yavuz, H. (2011). Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Gülbahar, O. (2008). Turizmin Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesine Etkisi. *Journal of Qafqaz University*, 24, 154-168.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 139-152.
- Kanca, O. C. (2015). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013). *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1-14.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. & Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Katircioğlu, S. T. (2009). Reverting the Tourism-Led Growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration. *Tourism Management*, 30, 17-20.
- Kızılgöl, Ö. & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. & Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 203-214.
- Koçak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.

- Koçtepe, E. (2019). *Türkiye’de turizm talebinin belirleyicileri: Panel veri analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). *Turizm İstatistikleri (Ocak-Eylül 2020)*. <https://yigm.ktb.gov.tr>.
- Lee, C. C. & Chang, C. P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. *Tourism Management*, 29, 180-192.
- MacKinnon, J.G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618.
- Pamuk, M. & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S. & Kalça, A. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289- 326.
- Polat, E. & Günay, S. (2012). Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- Samimi, A. J., Sadeghi, S. & Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries:P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Serin Karacaer, S. (2019). *Turizm sektöründe değer zinciri analizi: Ürgüp destinasyon örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, D. (2017). Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 115-124.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Terzi, H. & Pata, U. K. (2016). Türkiye’nin İktisadi Büyümesinde Turizm Sektörünün Katkısı. *Erişyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 45-64.
- Topallı, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik büyümesi Üzerindeki Etkisi:1963-2011. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 339-352.
- Turan Koyuncu, F. (2015). Turizm Gelirinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 959-968.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.
- Zengin, B. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 103-128.
- Zortuk, M. & Bayrak, S. (2013). Seçilmiş Ülkelere Göre Türkiye’nin Turizm Talebi. *Ekonometri ve İstatistik*, 19, 38-58.

Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi

Hatice UYANIK*
Ayşe Nur MORKOÇ**

ÖZ

Lapis lazuli, ana bileşeni lazurit minerali, kalsit, pirit ve diğer silikatlarla birlikte birkaç farklı mineralin bileşiminden oluşan mavi renkli, yarı şeffaf-opak nitelikli bir taştır. Lapis lazuli, doğada çok kolay bulunan bir taş değildir. Bu taşın elde edildiği dünyadaki ana üretim alanları Güney Amerika, Baykal Gölü ve Afganistan'ın Bedaşan bölgesidir. Çalışma sahamızı oluşturan Mezopotamya coğrafyasında lapis lazuli kaynağı yoktur. Buna rağmen lapis lazulinin, Mezopotamya'da erken tarihlerden itibaren tanındığı bilinmektedir. Tunç Çağı'na gelindiğinde ise Mezopotamya uygarlıklarınca özellikle de Sumerler tarafından beğenilen ve elde edilmek istenen bir taş olduğu görülmektedir. Mezopotamya uygarlıkları, bu taşı kendileri kullandıkları gibi onun Mısır ve Anadolu'ya taşınmasına da öncülük etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı Mezopotamya coğrafyasında bulunmamasına rağmen ithalatı yapılan değerli taşlar arasında görülen lapis lazulinin, Tunç Çağı'nda Mezopotamya uygarlıklarınca hangi kaynaklardan temin edildiği, bölgeye nasıl ulaştığı, hangi alanlarda kullanım gördüğü ve bu taşta ne tür anlamlar yüklendiğini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Lapis lazuli, Bedaşan, Ticaret, Boncuk, Maden.

The Supply, Use and Importance of Lapis Lazuli in Mesopotamia in the Bronze Age

ABSTRACT

Lapis lazuli is a precious stone of generally blue color, translucent-opaque quality, which contains lazurite mineral and consists of several different minerals together with calcite, pyrite and other silicates. Lapis lazuli is not an easily found stone in nature. The main production areas in the world where lapis lazuli is obtained are South America, Lake Baikal and Bedaşan region of Afghanistan. There is no source of lapis lazuli in Mesopotamia geography, which composes our study region. Despite this, it is known that lapis lazuli has been known in Mesopotamia since early dates. When it comes to the Bronze Age, it is seen that it is a stone that is liked and desired to be obtained by the Mesopotamian civilizations, especially by the Sumerians. Mesopotamian civilizations used this stone themselves as well as pioneered its move to Egypt and Anatolia.

This study aims to reveal from which sources the lapis lazuli, was obtained, which has been used since very early dates, how it reached the region, in which areas it was used, and what kind of meanings were attributed to this stone by Mesopotamian civilizations in the Bronze Age, although it was not found in Mesopotamian geography.

Keywords: lapis lazuli, Bedaşan, Trade, Bead, Mine.

1. Giriş

Lapis lazuli, Latince taş anlamına gelen "lapis" ile Farsça mavi anlamına gelen "lazuli" kelimelerinin birleşmesinden türemiştir. "Mavi taş" anlamına gelen lapis lazuli genellikle koyu mavi-lacivert renginde olduğundan lacivert taşı olarak da adlandırılmaktadır.

Lapis lazuli, ana bileşeni lazurit $(Na,Ca)_8(AlSiO_4)_6(SO_4,S,Cl)_2$ mineralini içeren ve kalsit, pirit ve diğer silikatlarla birlikte birkaç farklı mineralin bileşiminden oluşan mavi renkli, yarı şeffaf-opak nitelikli kıymetli bir taştır. Ayrıca augit, diopsit, enstatit, mika, hauynit, hornblend ve nosean da içerebilir. Sertliği yaklaşık 5.0-5.5 arasındadır. Lapis lazuli genelde kireçtaşlarının kontakt metamorfizmasıyla oluşur. En güzel rengi, pirinç sarısı renginde pirit zerrecikleriyle hafifçe kaplanmış koyu bir mavidir. Beyaz kalsit damarlarının olmaması ve pirit kalıntılarının az olması taşın değerini artırır. Fazla kalsit veya pirit ihtiva eden taşlar diğerlerine oranla pek değerli değildir. Taştaki pirit varlığı çoğu zaman doğal lapis lazuliyi birçok lapis imitasyonundan ayırmak için önemlidir (Duffin, 2014, s. 84; <http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/lapislazuli> (Erişim tarihi 20.02.2020)(Fotoğraf 1).

Lapis lazuli, dünya genelinde nadir bulunan taşlardan biridir. Dünya üzerinde sınırlı sayıda lapis lazuli kaynağının mevcut olduğu bilinmektedir. Bunlar: 1. Bedaşan, Afganistan, 2. Pamir Dağları, 3. Baykal

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, hatice.uyanik@gop.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, aysenurmorkoc@trakya.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 07.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 22.12.2020

Gölü ve Çevresi, 4. Burma, 5. Baffin Adası, Kanada, 6. Edwards, Newyork, ABD, 7. Wyoming-Kolorado-Utah, ABD, 8. California, 9. Şili, 10. Angola, 11. Atlas Dağları, 12. Latium, İtalya, 13. Ural Dağları, Rusya'dır (Zöldföldi & Richter vd., 2006, s. 354-355). Bu merkezlerden de anlaşılacağı üzere lapis lazulinin elde edildiği dünyadaki maden yatakları, Güney Amerika, Baykal Gölü ve Afganistan'ın Bedahşan bölgesinde yoğunlaşmıştır (Sarianidi & Kowalski, 1971, s. 13; McIntosh, 2008, s. 166).

Çalışma sahamızı oluşturan Mezopotamya coğrafyasına bilinen en yakın lapis lazuli kaynağı yaklaşık 2000 km uzaklıkta olan Afganistan madenleridir (Casanova, 2000a, s. 177). Bu denli uzak mesafeye rağmen Mezopotamya'da özellikle Tunç Çağı'nda bu taşın çok yoğun bir şekilde ithal edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada lapis lazulinin Mezopotamya'ya nereden, nasıl ve hangi amaçlara hizmet etmek için getirildiği ele alınacaktır.

2. Eski Yakınoğu'da Lapis Lazulinin Temin Edildiği Kaynaklar ve Lapis Lazuli Ticaretinin Tarihçesi

Eski Yakın Doğu uygarlıklarının bu taşı hangi kaynaklardan temin ettiği üzerine bilim adamları tarafından detaylı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ışığında Afganistan'daki Bedahşan madenleri (özellikle Sar-i Sang), MÖ 6.-1. bin yıllar boyunca Yakın Doğu için lapis lazuli kaynağı olarak tanımlanan ana maden yatakları olarak belirlenmiştir (Herrmann, 1968, s. 22-29; Law, 2014, s. 427; Vaggelli & Es Sebar vd., 2019, s. 1-2). Sar-i Sang'dan yaklaşık 130 km uzaklıkta bulunan Tacikistan/Pamir Dağları'ndaki maden yatakları, şu an tam olarak doğrulanmamış olsa da diğer potansiyel kaynaklar arasında sayılmaktadır¹. Kuzeydoğu Rusya'daki Baykal Gölü madenlerinin ise coğrafi olarak uzaklığından² dolayı Yakın Doğu'da, lapis lazuli ticaretinde önemli bir rol oynamadığı düşünülmektedir (Herrmann, 1968, s. 28-29; Ajango, 2010, s. 10; Massa & Palmisano, 2018, s. 76).

Kendine özgü mavi rengi ve nadir olması nedeniyle lapis lazuli, Neolitik Çağ'dan beri değerli nesnelere ve mücevherlerin (boncuklar, mühürler, küçük dekoratif sanat eserleri vb.) imalatında kullanılmıştır. Lapis lazuli kullanımının Güney Asya'daki en eski kanıtı, MÖ 7. bin yıla ait mezarlarda lapis lazuli süs eşyalarının keşfedildiği erken İndus ticaret şehri Mehrgarh'daki (Pakistan) arkeolojik buluntulardan gelmektedir (Tosi & Vidale, 1990, s. 98; Law, 2014, s. 419). Kalkolitik dönemde, İran yaylası ve İndus Vadisi boyunca arkeolojik verilerle teyit edildiği gibi lapis lazuliden yapılan nesnelere sayısı artmıştır (Law, 2014, s. 419, 429). Yarım Tepe'den MÖ 6. bin yılın sonlarına tarihlenen lapis lazuli boncuklar, Kuzey Mezopotamya'daki en erken ithalatı temsil etmektedir (Moorey, 1994, s. 88). Bu buluntular dışında, Kuzey Mezopotamya'da Gawra'da³(Gawra XIII) yapılan kazılarda, Geç Ubeyd tabakasından itibaren lapis lazuli boncuklar ve mühürler ele geçirilmiştir. Lapis lazulinin hem ham hem de bitmiş formda düzenli olarak Mezopotamya'ya ulaşması MÖ 4. bin yılın ilk yarısından sonra Uruk ve Cemdet Nasr⁴ dönemlerinde olmuştur (Moorey, 1994, s. 88; Massa & Palmisano, 2018, s. 77). Yazılı ve arkeolojik veriler doğrultusunda, lapis lazulinin Mezopotamya'da MÖ 3. bin yılda oldukça tercih edilen ve kullanılan bir taş olduğu görülmektedir (Law, 2014, s. 420). Lapis lazuli, MÖ 4. bin yılın ikinci yarısında Mısır ve MÖ 3. bin yılın ortalarında ise Anadolu ve Kafkaslar'da da biliniyordu (Sarianidi & Kowalski, 1971, s. 12-13). Tunç Çağı'nda lapis lazuliden yapılmış ürünler, Suriye-Mezopotamya bölgesinde değerli bir malzeme olarak kilit bir rol oynamıştır. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere lapis lazuli eski Yakınoğu'da çok eski ve uzun bir ticaret tarihine sahiptir.

3. Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi

Sumerce'de lapis lazuli için "na⁴.ZA.GİN", Akkadca'da ise esas olarak mavi anlamına gelen "uqnû" kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca Sumer ve Akad arasındaki yakın ilişkiden dolayı lapis lazuli için Sumerce "na⁴.ZA.GİN" kelimesinden türetilmiş Akadça "zaginnu," "nazaginakku," "zaginduru," ve "zagingutu"

¹ Law, buradaki maden yatağının çok küçük ve 4600 m yükseklikte sarp bir uçurumun üzerinde yer aldığından önemli bir kaynak olmayacağını ileri sürmüştür (Law, 2014, s. 426).

² Baykal Gölü maden yatağı ile Mezopotamya arası yaklaşık 3000 km'dir (Ajango, 2010, s. 10).

³ Gawra, lapis lazuli ve diğer egzotik malların ticaretinde Zagros Dağlık bölgesi ve Yukarı Dicle Havzası'ndan Mezopotamya'ya doğru bir ulaşım noktasıydı (Peasnell & Rothman, 2002, s. 35).

⁴ Lapis lazuli nesnelere, Güney Mezopotamya'da Cemdet Nasr döneminde Ur, Uruk, Khafaje, Girsu ve Suriye'de Tell Brak yerleşmelerinde tespit edilmiştir (Herrmann, 1968, s. 31).

kelimeleri de görülmektedir. Lapis lazuli, Hititlerde “ku(wa)nnas”, Ugarit dilinde “ignu” olarak geçmektedir. Eski Mısır'da cennet ve mavi taş anlamına gelen “h-s-b-d” olarak bilinmektedir. Lapis lazulinin Mezopotamya kaynaklarındaki karşılığı olan “uqnûm” kelimesine Kültepe tabletlerinde rastlanmamıştır. Buna karşılık gelen kelimenin husârum⁵ olduğu tespit edilmiştir (Von Rosen, 1988, s. 21-25; CAD, 2010, s. 195-196; Aston, 1994, s. 72).

Lapis lazuli, özellikle renginden dolayı Mezopotamya'da çok beğenilen bir taşı. Mezopotamya'da bulunmayan, Afganistan'dan getirilmesi güç ve pahalı olan lapis lazulinin, MÖ 3. bin yıldan itibaren cam, fayans üretilerek taklidi yapılmıştır (Çınardalı & Karaaslan, 2013, s. 22). Bu nedenle kâtipler, gerçek lapis lazuli ile lapis lazuli rengindeki cam materyaller ve fayanslar arasındaki farkı yazıtlarda belirtmiştir:

^{na4}uqnû⁶: lapis lazuli (veya koyu mavi taşlara benzeyen)

^{na4}uqnû şadı: dağların lapis lazulisini (yani gerçek taş)

^{na4}.ZA.GÍN (uqnû) hîp şadı: dağlardan kesilmiş lapis lazuli

^{na4}ugnû başlu: lapis lazuli (kaynatarak üretilen) (yani cam veya fayans)

^{na4}ugnû kūrî: fırın lapis lazulisini (yani cam veya fayans)(Thavapalan, 2019, s. 312).

Yazılı belgeler ışığında Mezopotamya ülkeleri tarafından lapis lazulinin, başta ticari ilişkiler olmak üzere askeri, siyasi ve diplomatik ilişkiler (ganimet, haraç ve hediye) yoluyla temin edildiği anlaşılmaktadır.

3.1. Ticari İlişkiler Yoluyla Lapis Lazuli Temini

Mezopotamya'da, lapis lazuli eserlerin dağılımına ilişkin arkeolojik veriler, bu taşın ticaretinin Kuzey Mezopotamya'da Ubeyd döneminde başladığını göstermektedir. Güney Mezopotamya'daki yerleşmelerde bu döneme ait lapis lazuli buluntuların olmaması, lapis lazuli ticaretinin Kuzey Mezopotamya'nın kontrolünde olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, ticaret Uruk ve Cemdet Nasr döneminde güneyde büyüyen kentlere kaymış ve Mezopotamya'da lapis lazulinin ticareti yaygınlaşmıştır (Herrmann, 1968, s. 29, 31; Massa & Palmisano, 2018, s. 77). Değerli taşların özellikle de lapis lazulinin kullanımının yaygınlaşması, bu kentlerin gelişimi ve hiyerarşik bir toplumun ortaya çıkması ile aynı zamana denk gelmektedir (Casanova, 2001, s. 153). Esasen kentleşme ile ticaretin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Kentlerin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan toplumsal hiyerarşi, seri üretim ve elit kesimin statülerini görünür kılacak egzotik malların talep edilmesi uzun-mesafeli uluslararası ticareti canlandırmıştır (Crawfort, 2015, s. 187). Bu ticaret kapsamında Mezopotamya uygarlıkları, tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri ürünler karşılığında maden, kereste ve egzotik ürünler almışlardır (Mieroop, 2018, s. 127-128).

Lapis lazuli, Mezopotamya uygarlıkları tarafından kutsal sayılmış ve prestij ürünleri arasında yer almıştır. Bu nedenle Mezopotamya'da yöneticiler tapınak ve saray için gerekli olan lapis lazulinin tedarikini bizzat kendileri üstlenmiştir. Güney Mezopotamya'da Cemdet Nasr döneminde lapis lazuli ticaretinin başlamasından kısa bir süre sonra, Erken Hanedanlık I döneminde yaklaşık iki yüz yıl boyunca ticarete bir düşüş meydana gelmiştir. Ancak ticaret daha sonra Erken Hanedanlık II döneminde yeniden inşa edilmiştir. Bu durum “Enmerkar ve Aratta Beyi” destanına da yansımıştır. Erken Hanedanlık II⁷ dönemine tarihlenen Enmerkar Destanı'nda Uruk kralı Enmerkar, Aratta'yı kendine bağlı bir devlet haline getirmeye

⁵ husârum'un lapis lazuli mi yoksa hematit mi olduğu uzun zaman tartışılmıştır (Thavapalan, 2019, s. 312 d. 1210). Bazı filologlar metinlerde lapis lazulinin Sumerogramı ^{na4}.ZA.GÍN'in geçtiğine işaret ederek, husârum'un lapis lazuli olamayacağını yazmışlardır. Fakat bir mektupta ^{na4}.ZA.GÍN ile husârum'un birlikte kullanılmasıyla ^{na4}.ZA.GÍN'in Kültepe tabletlerinde husârum karşılığında yazıldığı anlaşılmıştır. İlgili yerde şu satırlar yazılmıştır: “*Senin bana yazdığın Dan-Aşşur'un lapis lazulisine* (^{na4}.ZA.GÍN) *gelince, lapis lazuli (husârum) emanet ettiği şabitler ve onun temsilcileri ölmüştür*” (Günbattı, 2017, s. 82).

⁶ Oppenheim, gerçek lapis lazulinin metinlerde “dağlık lapis lazuli” (uqnû şadı), taklidinin “fırından lapis lazuli” (ugnû kūrî) olarak anıldığını belirtmiştir. Ancak Oppenheim'inde belirttiği üzere ^{na4}.ZA.GÍN terimi çoğu zaman hem gerçek minerali hem de onun taklidini kapsayabiliyordu. Bu nedenle bazen durum çok daha karmaşık bir hal aldığından bu ayrımı yapmak dikkat gerektirmektedir. Ancak bu terimin geçtiği metinde yer alan ayrıntılı bilgiler net bir tanımlamaya yardımcı olmaktadır (Oppenheim, 1970, s. 10 vd).

⁷ Enmerkar ve Aratta Beyi Destanı'nda, Anshan ve Aratta iki komşu şehir olarak tasvir edilmiştir. Destan'da Aratta, lapis lazuli kaynağı olarak geçmektedir. Aratta'nın bugünkü Kirman eyaleti olabileceğine dair görüşler vardır. İran'da lapis lazuli madenlerinin varlığına dair bir takım yazılı referanslar olsa da tespit edilmiş maden yatağı yoktur. Bu durumda Aratta'nın lapis lazulinin Afganistan kaynaklarından aktarılması için güney rota üzerinde yer alan bir durak olabileceği düşünülmektedir. Majidzadeh'e göre Bedahşan lapis lazulisini, Shahr-i Sokhta'ya getiriliyor daha sonra Aratta yoluyla Uruk'a ulaşıyordu (Majidzadeh, 1976, s. 113).

karar verdikten sonra, Aratta kralından tahıl karşılığında Eridu'daki Apsu tapınağının süslemesinde kullanılmak üzere altın, gümüş ve yarı değerli taşların yanı sıra özellikle lapis lazuli istediği geçmektedir (Kramer, 2002, s. 356).

35. Güneş'in oğlu Enmerkar,
36. Hayırlı dualara cevap veren eceye,
37. Kutsal İnanna'ya, dua etti:
38. Kız kardeşim! Aratta, Uruk için,
39. Hüneriyle altın gümüş çıkarsın benim için,
40. Cilalı lapis lazuli taşım [çıkarsın benim için]
41. Cilalı lapis lazuli taşım mükemmel [işlesinler benim için]
42. Göksel bir tapınak, senin kalacağın bir yer,
43. Eana'nın tapınağı [olarak], Aratta baki inşa etsin. (Sumer Kral Destanları-Enmerkar-Lugalbanda: 4).

Tunç Çağı'na ait tabletler incelendiğinde lapis lazuli ticaretinin siyasi otoritelerin tekelinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Lapis lazuli, Asur Kolonileri devrinde Anadolu'da ticareti yapılan değerli taşlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Anadolu'da saray, lapis lazulinin (husarum) ticaretinin tekeli elinde bulundurmaktaydı. Kaniş Karumu'nun 1 mina 11 şekel lapis lazuli hakkında verdiği kararı içeren bir metinde şöyle denilmektedir: "Eddin-Aşşur şöyle cevap verdi: 'Gerçekten 1 mina 11 şekel lapis lazuliyi İdi-Su'en Mama'dan Zalpa'ya, bana getirdi ve ben bu lapis lazuliyi Su'en-damiq'in oğlu Manua'ya verdim. O (onu) Hattuş'a, İmgur-Aşşur'un oğlu Sarridum'a götürdü.' O lapis lazuliyi 8 yıl sonra Manua Sarridum'a verdi. İdi-Su'en'in mektupları ve benim mektuplarım Hattuş'a, bizim temsilcilerimize gitti. Fakat o, lapis lazuliyi (aldığını) inkâr etti..." (Günbattı, 2017, s. 82).

Mari Krallığı'nda da bu taşın ticareti ile bizzat krallar ilgilenmiştir. Mari kralı Zimri-Lim (MÖ 1775-1760) elçisi Yassi-Dagan'ı, yarı değerli taşların satışı ve lapis lazulinin (veya bakır) satın alınması için yabancı ülkeye göndermiştir. Bu işle görevlendirilen Yassi-Dagan ise saraya şöyle yazmıştır. ARMT XXV 154, 118 : "Efendimin bana yolladığı kaya kristali ve onun için belirlediği fiyat hakkında, "Bu kaya kristalinin fiyatı ile ilgili olarak : sizin için belirlediğimden daha yüksek olabilir ama daha az olamaz. "...Şimdi, efendimin talimatına göre, bu kaya kristalini satacağım ve mevcut bulduğuma bağlı olarak, efendimin bana verdiği kadar parayı kalay veya lapis lazuli almak için kullanacağım" (Sasson, 2008, s. 96).

Zimri-lim ayrıca bir komutan olan Zimri-Addu'nun, Larsa bölgesine düzenlediği seferinde lapis lazuli elde etmesini emreder. ARMT XXVII 161,3-7: "Etrafınıza bakın ve bir tefeciden gelen parayı kullanarak lapis lazuli -lapis lazuliden bir kolye veya batta sadece ham parçalar- satın alın ve parasını buradan göndereceğim" (...).

Zimri-lim'in bu isteğine karşı Zimri-Addu'nun verdiği cevap ise şu şekildedir. ARMT XXVII 161, 8-20: "Larsa'nın tüm ülkesi uykuadan mabrumdur; korku üzerlerine çöktü ve tüm yükümlülüklerini ihmal ediyorlar... Sadece bu değil, lapis lazuli (satın almak) için borç verecek (ama) lapis lazuli satacak kimse yok? Efendimin İşar-Lim'den lapis lazuli sormamı yazdığı gibi, İşar-Lim'e sordum, ama o, Susa'dan kimse gelmiyor ve lapis lazuli [yok] [...]" (Micheel, 1999, s. 413-414).

Ebla yöneticileri de lapis lazuli ticaretini kraliyet imtiyazı olarak korumuş ve taşın bölgesel ve daha uzak bölgelere dağıtımında önemli rol oynamışlardır (Sowada, 2009, s. 184; Biga, 2014, s. 98). Ebla yöneticileri lapis lazuli, bu taşın kendilerinden önceki durağı olan Mari kentinden temin etmişlerdir. Bu durum yazılı belgeler yoluyla da teyit edilmektedir.

TM. 75.G.2333 obv. VII 11-13: "4 mina gümüş Mari'den 8 mina lapis lazuli ile değişti" (Ibr.3)

TM. 75.G.3052 rev. III 7-13: "1 mina gümüş Mari'nin ırmak tüccar İti'den 1.20 mina lapis lazuli ile değişti" (Ibr.5)(Archi, 2017, s. 37).

3.1.1. Afganistan'dan Mezopotamya'ya Ulaşan Ticaret Güzergâhları

Afganistan madenlerinden çıkartılan lapis lazulinin Mezopotamya'daki siyasi otoritelere hem kara hem de deniz yoluyla ulaştığı yazılı ve arkeolojik kanıtlar neticesinde anlaşılmıştır. Arkeolojik veriler ışığında, Afganistan ve Mezopotamya arasında birçok kara ticaret güzergâhı tespit edilmiştir. Bu güzergâhların ortak noktası İran topraklarıdır. Afganistan menşeilii lapis lazuli ve lapis lazuli ürünler Mezopotamya'ya taşınırken İran'dan geçmek durumundaydı. Bu durumda İran bölgesinin lapis lazuli ticaretinde erken dönemlerden itibaren Afganistan'la Mezopotamya arasında bir köprü görevi üstlendiği anlaşılmaktadır (Law, 2014, s. 420).

Afganistan ve Mezopotamya arasında kuzey ve güney olmak üzere iki ana kara yolu güzergâhı bilinmektedir. Muhtemelen bu güzergâhlara bağlanan ara yollarda mevcuttur. Kuzey güzergâhı, Büyük Horasan yolu olup lapis lazuli ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. İran platosunun kuzeyinin bir bölümünü kapsayan büyük Horasan yolu (İpek yolu), tarih boyunca Mezopotamya, İran'ın doğu ve batısı, Afganistan hatta Çin arasında bir kavşak noktası oluşturmuştur. Bu bölgeler arasında birçok hammaddenin ticareti bu güzergâhla gerçekleştirilmiştir. İran'ın kuzey kesimlerinde uzanan bu yol Tepe Hisar bölgesinden geçerek Diyala Vadisi yoluyla Zağros Dağları'nı aşarak Asur ve Babil'e ulaşır.

Mezopotamya'da muhtemelen siyasi dengelerin değişmesiyle birlikte kuzey yolu, güney Susa bölgesinde başka bir kol geliştirmiştir. Bu kol yani güney güzergâhı ise Helمند Nehri'ni Shahr-i Sokhta'ya (Belucistan) doğru takip eder ve ardından Kirman ve Fars üzerinden Susa bölgesine oradan da Mezopotamya'ya geçer (Tosi, 1974, s. 3-22; Mynářová, 2012, s. 63; Huang, 2018, s. 393-394).

Mezopotamya yazılı belgelerinden, lapis lazulinin MÖ 3. bin yılın ikinci yarısından itibaren Meluhha, Dilmun yoluyla Basra Körfezi'nin güneyinden Mezopotamya'ya ulaştığı anlaşılmaktadır (Kramer, 2002, s. 367, 373). Bu durumda lapis lazuli önce Afganistan'dan Hindukuş Dağlarına, daha sonra Hindukuş Dağlarının güneybatı kesimlerinden Belucistan ve Sistan'a taşınmıştır. Son olarak da bu taşlar Basra Körfezi boyunca gemilerle Güney Mezopotamya'ya ulaşmıştır (Sarianidi & Kowalski, 1971, s. 13). Sonuç olarak, lapis lazuli ticaretinin üç ana yolunun kesinlikle birbirinden tamamen ayrı olmadığı ve aralarında kesişme ve bağlantıların olduğu anlaşılmaktadır (Huang, 2018, s. 396).

3.2. Askeri, Siyasi ve Diplomatik İlişkiler Yoluyla (Ganimet, Haraç ve Hediye) Lapislazuli Temini

Lapis lazulinin Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da siyasi otoriteler tarafından sadece ticaret yoluyla değil ganimet ve haraç almak yoluyla da temin edildiği bilinmektedir⁸. Lagaş tapınaklarının yağmalanması ile ilgili bir metin bu duruma açık bir örnektir. Metinde şehirlerin yakıldığı, tapınakların kıymetli ürünlerinin yağmalandığı ve yağmalanan kıymetli ürünler arasında lapis lazulinin de ele geçirildiği özellikle belirtilmektedir. Tablet 6:9 Lagaş Kralı Urukagina:

I- *Umma kralı, Eki[bira]'yı ateşe verdi. O, Antasura'yı ateşe verdi ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı. O, Tirash'ın "sarayı"nı yağmaladı?, Abzubanda'yı yağmaladı?, Enlil ve Utu'nun tapınaklarını yağmaladı?*

II- *Abush'u yağmaladı? ve onun kıymetli metalleri ve lapis lazulisini topladı; Ebabbar'ı yağmaladı? Ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; Ebabbar'ı yağmaladı? Ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı. O, kutsal korudaki Ninmah'ın giguna'sını yağmaladı?*

III- *ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; Bagar'ı yağmaladı? onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; o Dugru'yı ateşe verdi ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; o Abzu-ega'yı yağmaladı? Gaturndug Tapınağı'nı ateşe verdi,*

IV- *onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı ve onun heykelini tabriş etti; Inana'nın Eana türbesini ateşe verdi, onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı ve heykelini tabriş etti; o Shapada'yı yağmaladı? Ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı.*

⁸ Lapis lazuli, MÖ 1. bin yılda da Asur krallarının askeri seferleri sonucu elde ettikleri ganimetler arasında sayılmaktadır. Asur kralı III. Salmanasar (MÖ 859-824), Balawat Kapısı üzerindeki yazıtında Sur ve Sidon'dan aldığı haraçlar arasında lapis lazuliyi de saymaktadır: "Ben Tyre ve Sidon şehri balkandan tribut olarak gümüş, altın, kalay, bronz, yün, lapis lazuli ve carnelian aldım" (Grayson, 1996, s. 147). Asur kralı III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) yıllıklarında, saltanatının ikinci yılında yaptığı bir seferde ele geçirdiği ganimetleri sayarken "en iyi dağların lapis lazulisini.... 300 talent (9 ton) lapis lazuli" ifadesi de geçmektedir (Luckenbill, 1926, s. 272). Lapis lazuli metinlerde küçük miktarlarda anılmaktadır. Burada verilen lapis lazuli miktarı çok yüksek olduğu gibi ilk kez böyle büyük miktarda geçmektedir. Bu rakam kâtip hatası, çeviri hatası olabileceği gibi kral tarafından bilinçli de yazdırılmış olabilir. II. Sargon (MÖ 721-705) saltanatının yedinci yılında Kilikya üzerine bir sefer düzenlemiştir. Sargon, bu sefer sonucunda ülkesine götürdüğü haraçlardan bahseder. Nitekim bu haraçlar arasında lapis lazulide yer almaktadır: "Sayamayacağı kadar altın, gümüş, bronz ve demir madeni, lapis-lazuli taşı, yağınlar halinde muhbu-digili taşı, menekşe, mor, parlak renkli yünlül çamaşır ve keten benzeri; şimşir tabtası, sedir, selvi, her çeşit çalılar, kokusu hoş olan Amanoslar'dan ürünleri Sumer ve Akkad şehirlerinde yaşayan Bel, Sarpanit, Nabu, Taşmet gibi tanrılara üçüncü yulmda hediye etti?" (Luckenbill, 1927, s. 36). Esarhaddon (MÖ 680-669) Prizması'nda, Medlerin, Asur kralı Esarhaddon'a haraç olarak gönderdikleri mallar arasında atlar ve kayalardan kesilmiş lapis lazuli geçmektedir (Thompson, 1931, s. 21). Metinde Bikni Dağı lapis lazuli kaynağı olarak gösterilmektedir. Bikni Dağı'ndan lapis lazuli gönderilmesi istenmektedir. Medler'in ise lapis lazuli kaynağı olarak gösterilen Bikni Dağı'nın sınırında yaşadıkları yazmaktadır (Luckenbill, 1927, s. 208-209, 215).

V- Henda'da, o alt üst etti... Ki'es'de, o Nindar Tapınağı'm yağmaladı? Ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; Kinunir'de Dumuzi-abzu Tapınağı'm ateşe verdi ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; o Lugalurub Tapınağı'm ateşe verdi ve

VI- onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı; Nansbe'nin E-engura'sını yağmaladı? ve onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı, Sag[ug]'da

VII-Amagesbtinanana Tapınağı'm yağmaladı?, onun değerli metalleri ve lapis lazulisini topladı ve onları bir kayuya attı.?

Ningursu'nun tarlalarında ekili olan arpayı yok etti.

L[ag]aş'ı soyan Umma'nın kralı, Ningursu'ya karşı bir günah işledi; o (Ningursu) kendisine karşı kalkan (?) elleri kesecek. Bu, Girsu'nun kralı Urukagina'nın günahı değildir. Umma ensi'si Lugalzageszi'nin (kişisel) tanrıcısı Nidaba bütün (bu) günahlarını ona (Lugalzageszi'ye) yüklesin" (Cooper, 2002, s. 52).

Lugalzageszi'den kısa bir süre önce Sumer'in büyük bir bölümünü egemenliği altına aldığı anlaşılan Enshakushana, Kiş ve Akşak'ı fethettiğini, değerli eşyalarını yağmaladığını ve bunları Tanrı Enlil'e bağışladığını yazmıştır: "beykellerini, değerli metalleri ve lapis lazulisini, kerestelerini ve hazinelerini Nippur'daki Enlil'e bağışladı" (Cooper, 2002, s. 42).

Sumer kralı Eannatum, hükümdarlık döneminde Elam ve Subartu'yu mağlup ettiğini ve onların değerli ürünlerine el koyduğunu şu ifadelerle belirtmiştir: "onların değerli metalleri ve lapis lazulisini, onların kereste ve hazinelerini, gemilere yükledi" (Cooper, 2002, s. 42-43).

Tunç Çağı'nda krallar iktidar değişiklikleri, evlilikler, resmi törenler, saray ve tapınak inşası gibi önemli olayları kutlamak amacıyla birbirlerine armağan gönderiyorlardı. Tunç Çağı'nda gönderilen bu armağanlar arasında lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış objeler görülmektedir. Ur kralı Mesannepada'nın Mari'de bir tapınağın kurulması ile ilgili olarak Mari kralına gönderdiği değerli hediyeler, Erken Hanedanlık Dönemi sarayının yanmış harabelerinde bir çömlek içerisinde bulunmuştur. Bu çömlek içerisinde üzeri yazılı lapis lazuli boncuk kolyenin yanı sıra lapis lazuliden yapılmış çok sayıda özenle şekillendirilmiş boncuk, altı amulet ve bir kartal figürü bulunmuştur. Uzun lapis lazuli boncuk kolye üzerinde "Kiş kralı Meskalamduğ'un oğlu Ur (şebri) kralı Mesannepada, Tanrı Lugalkam'a bu boncuğu adadı" ifadeleri yer almaktadır (Parrot, 1965, s. 219-220, levha, XV 4 ; Cholidis, 2003, s. 143; RIME 1.13.05.01. Erişim.12.01.2021)(Fotoğraf 2).

Mari'den Ebla'ya hediye olarak lapis lazuli eserler gönderilmiştir (Pinnock, 2006, s. 350). Mari kralı Zimri-Lim'in Halep kralının kızı Shiptu ile olan evliliğinde çeyiz olarak gönderilen ürünler arasında lapis lazuli kolyeler geçmektedir (Sasson, 2008, s. 99). Amarna mektuplarında, dönemin diplomasisi gereği Mezopotamya yöneticileri tarafından Mısır firavunlarına gönderilen selamlama hediyeleri arasında da lapis lazuli ve lapis lazuli ürünler yer almaktadır. Bu belgelerde Mezopotamya kralları, lapis lazuli ürünleri sayarken onları suni olanlardan ayırmak için özellikle "gerçek lapis lazuli" ve "dağlardan elde edilen lapis lazuli" tanımlaması yapmışlardır (Moran, 1992, s. 18, 22). Amarna vesikaları, aynı zamanda Mezopotamya krallarının Afganistan kökenli lapis lazulinin Mısır'a taşınmasında aracı rol oynadıklarını göstermektedir.

3.3. Lapis Lazulinin Muhafazası ve İşlenmesi

Yazılı ve arkeolojik malzemeler incelendiğinde lapis lazulinin hem hammadde olarak hem de işlenmiş ürün olarak temin edildiği anlaşılmıştır. Elde edilen lapis lazuli, saray ve tapınakların depolarında muhafaza edilmiştir. Yukarıda geçen tapınakların yağmalanmasıyla ilgili metinden de anlaşılacağı üzere tapınaklarda lapis lazuli değerli ürünler ile birlikte muhafaza ediliyordu. Ebla'da MÖ 2400-2250 yıllarına tarihlenen G sarayının idari bölümünde 19,355 kg ham lapis lazuli, değerli işlenmiş parçaların saklandığı depo odasında ise 17,253 kg lapis lazuli tespit edilmiştir (Pinnock, 2006, s. 349)(Fotoğraf 3). Saray ve tapınak depolarında muhafaza edilen bu değerli taşlar, bu kurumların zanaatkarları tarafından devlet kontrolü altında işlenmiştir (Casanova, 2001, s. 157). Yerel üretim, ürünlerin yerel tarzlarda ortaya çıkmasıyla da doğrulanmaktadır. Nitekim Suriye⁹ ve Mezopotamya'da lapis lazuli mücevher üretiminin kanıtı Ebla, Jebel Aruda, Larsa ve Ur şehirlerinde bulunmuştur (Casanova, 2001, s. 155-156; Casanova, 2008, s. 68).

Lapis lazuli yapısı itibarıyla standart bir kaliteye sahip değildi, kalite farklılıkları vardı. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait birkaç metinde çok iyi kalitede (damqum watrum) husarum geçmektedir. Bir

⁹ Mari'de bir atölye bulunmamış olsa da çivi yazılı belgeler, zanaatkarların MÖ 2. bin yıl boyunca lapis lazuli işlediklerini kanıtlar niteliktedir (Casanova, 2008, s. 68).

mektupta: “*husarum’u kontrol edin. Eğer temizse, beyaz ve lekeli değilse fiyatını ödeyin*” denilmektedir. Yine satış fiyatlarındaki farklılık da taşın kalitesiyle ilgili olmalıdır. Bir mektupta yaklaşık 1.2 kg çok iyi kalitede lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış bir kadehin satışı hakkında şöyle denilmektedir: “...2 1/2 mina çok iyi kalitede lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış bir kadebi mübriimle (mübürlü olarak) Amita sana getirmektedir. Eğer (fiyatı) 6 mina gümüş veya üzerinde ise lapis lazuliyi satın. Eğer 1/2 mina paşallum cinsi altın veya üzerinde ise kadebi satın. Eğer (alıcı) yoksa ve satamıyorsanız lapis lazuli ve kadeb ben gelinceye kadar (sizde) kalsın...” (Günbattu, 2017, s. 82).

3.4. Lapis Lazulinin Kullanımı ve Önemi

Lapis lazuli, Mezopotamya yazılı metinlerinde genellikle altın, gümüş ve akik gibi ekonomik açıdan değerli olan ürünlerle birlikte sayılmaktadır. Agade'nin Laneti'nin anlatıldığı şüirin şehrin refahından bahseden bölümünde dönemin kıymetli ürünleri arasında lapis lazuli geçmektedir: “*Koruyucu tanrıçası İnanna'nın şefkatli ve sürekli yol göstericiliği altında Agade kenti zengin ve güçlü oldu. Kentin binalarını altın, gümüş, bakır, kalay ve lapis lazuli ile doldurdu*” (Kramer, 2002, s. 91). Bir amuletin üzerinde geçen “*Tıpkı lapis lazuli gibi hayatım görünürde değerli olsun*” ifadesi de bu taşın verilen değeri ayrıca göstermektedir (Goff, 1956, s. 26).

Tunç Çağı'na ait yazılı belgelerden ve arkeolojik verilerden Mezopotamya'da lapis lazulinin saray ve tapınakla ilgili birçok nesnenin üretiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu taşın daha çok boncuk, figür, mühür, süs eşyası ve kakma malzemesi olarak küçük boyutlardaki işlerde kullanıldığı görülmektedir. Taşın doğal yapısına bağlı olarak daha büyük ebatlardaki eserlerin yapımında kullanımı ise nadirdir (Herrmann, 1968, s. 24).

Arkeolojik verilerden lekesiz ve saf kraliyet mavisi olan lapis lazulinin mücevher imalatında, daha düşük kaliteli lapis lazulinin ise damga ve silindir mühür gibi ürünlerin yapımında kullanıldığı bilinmektedir (Ajango, 2010, s. 6)(Fotoğraf 4,5, 6, 7). Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da ele geçirilen lapis lazuli eserlerin büyük kısmını boncuklar teşkil etmektedir (Casanova, 2000b, s. 174; Casanova, 2001, s. 155). Casanova, son derece küçük lapis lazuli boncuklardan oluşan Kraliçe Pu-Abi'nin tacının yapımında 10.128 adet lapis lazuli boncuk kullanıldığını ve boncukların işçiliğinin o dönemin şartlarına göre 2.000 saatlik bir mesai gerektirdiğini hesaplamıştır (Casanova, 2001, s. 161)(Fotoğraf 8). Pu-Abi'nin tacındaki boncukların dışında lapis lazuli boncukların elit kesimin mezarlarında ortaya çıkması onların yüksek statü göstergesi olduğunu kanıtlamaktadır. Statü göstergesinin yanı sıra dini bir amacının olduğu da muhakkaktır. İnanna'nın Ölüler Diyarı'na inişinin anlatıldığı bölümde geçen “*Küçük lapis lazulilerini boynuna taktı... Küçük lapis lazulileri boynundan aldı*” ifadeleri bu duruma açık bir işarettir (Kramer, 1999, s. 164, 166).

Lapis lazuli, Mezopotamya uygarlıklarında kakma malzemesi olarak oldukça tercih edilen bir malzeme olmuştur. Heykellerin gözlerinde, kaşlarında, kraliyet asaları, oyun tahtaları, makyaj kutuları vs. ürünlerde kakma malzemesi olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 9, 10, 12). Bunun yanı sıra ünlü Ur Standardı ve lir kutularında olduğu gibi önemli eserlerde arka fon malzemesi olarak kullanılmıştır (Woolley, 1934, I/II)(Fotoğraf 10, 11, 12).

Erken Hanedanlık döneminde hayvan heykellerinin boynuzlarında, hayvan ve insan heykellerinin sakallarında¹⁰ lapis lazulinin kullanımı çok sık görülmektedir (Woolley, 1934, levha 107, 108, 110)(Fotoğraf 11). Arkeolojik buluntuların yanı sıra Erken Hanedanlık destanlarında kahraman krallar ve tanrılar lapis lazuli sakallı olarak tasvir edilmiştir (Kramer, 2002, s. 250; Polonsky, 2002, s. 193).

Saray ve tapınakların inşaatlarında temel taşı¹¹ olarak konulan nesnelere arasında lapis lazuli de sayılmaktadır. Erken Hanedanlık III döneminde kral Lugal-silasi'ye ait bir lapis lazuli temel taşı bugün British Museum'da sergilenmektedir. Bu temel taşı üzerinde “*Lugal-Silasi tanrı An ve İnanna için tapınak kompleksinin avlu duvarını inşa etti*” ifadesi kayıtlıdır. www.britishmuseum.org/collection/object/W_1892-1213-9-erişim 17.06.2020 (Fotoğraf 13).

¹⁰ Yeni Babil ve Akamenid döneminde de insan heykellerinin sakalları lapis lazuliden yapılmıştır (Herrmann, 1968, s. 44).

¹¹ Lapis lazuli Yeni Asur dönemine ait metinlerde de temel taşları arasında sayılmaktadır. II. Sargon'a ait Khorsabad'ın (Dur-Şarrukin) inşasından bahseden yazılı kaynaklarda yaptırmış olduğu sarayın temelini attığı malzemeler arasında lapis lazuli de kaydedilmiştir: “...Ninive'nin düzlüğünde Muşri Dağı'nın eteğinde bir kent kurdum ve adını Dur-Şarrukin koydum. İçine büyük tanrı Sin, Şamaş, Adad ve Urta için bir konut yaptım. Onun ortasına fildişi, akçaağaç, şimşir, dut, sedir, selvi, arduç, çam ve şamfistığı ağaçlarından eşsiz bir saray yaptım. Temellerini altın, gümüş, kurşun, magnezit, lapis lazuli ve alabaster ithaf tabletleri üzerine attım...” (Luckenbill, 1927, s. 59).

Lapis lazuli, amuletlerin imalatında da kullanılan bir malzemeydi. Ur kazılarında çok sayıda zoomorfik amulet (kurbaga, balık, koç, keçi, buzağı) ortaya çıkarılmıştır (Woolley, 1934, levha 142)(Fotoğraf 14, 15).

Mezopotamya yazılı kaynakları incelendiğinde lapis lazulinin mitolojik eserlerde, ilahilerde, ritüel metinlerinde ve kraliyet yazıtlarında sıklıkla geçtiği görülmektedir. Mitolojik eserlerde bu taş doğrudan kral ve tanrı ile ilişkili bir nesne olarak görülmekte olup bazen krallar¹² tarafından tanrılara bazen de bir tanrıdan başka bir tanrıya sunulmaktadır (Kramer, 2002, s. 101, 178). “*Emeş, Enten’e altın, gümüş ve lapis lazuli armağan etti*” (Kramer, 2002, s. 102). Mitolojik eserlerde tapınaklar tarif edilirken “*lapis lazuli ile süslenmiş, lapis lazuli gibi parlayan*” ifadeleri geçmektedir (Kramer, 1999, s. 120). Eridu Tapınağı İlahisi, Eridu’nun su tanrısı Esira’nın (Apsu) inşası üzerine eksiksiz bir ilahi metnidir. Tapınağın mitolojik kökenini ve ritüellerinin kutsal nesnelere öven (Langdon, 1923, s. 161) bu ilahi, tapınağın çok değerli malzemelerle süslediğini göstermektedir:

4. *Aşağı denizin efendisi, kral Enki*
5. *Kadere karar verenlerin efendisi Enki*
6. *onun altın ve lapis lazuli tapınağı tek seferde inşa edildi*
7. *Altın ve lapis lazuli gün ışığı gibi parlıyor,*
8. *Görünüşe göre Apsu’nun evi var*
9. *kutsal ve derin temel derinlikten yükselir*
10. *Kral Nudimmud’a kadar bunu kurdular*
11. *Kutsal bir tapınak inşa edildi ve lapis lazuli ile süsledi* (Langdon, 1923, s. 163-164).

Mitolojik ve teolojik eserlerde geçen ifadelerden lapis lazulinin Mezopotamya uygarlıkları tarafından kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu taş, kutsallığını öncelikle kozmolojik anlamına borçluydu (Eliade, 2020, s. 37-38). Lapis lazuli, renginden ve içerisinde bulunan sarı renkli noktalar şeklindeki pritlerden dolayı gökyüzünü, özellikle de yıldızlı geceyi temsil ediyordu. Sumerlere göre evren iki temel öğeden oluşmaktadır. “Evren”in Sumerce ifadesi, kelimesi kelimesine “gök-yer” anlamına gelen “an-ki”dir. Bu sözcükten anlaşılacağı üzere evren, gök ve yere ait alt bölümler halinde düzenlenmiştir. Gök, gökyüzü ve “yukarıdaki büyük” denilen göğün üstündeki uzayı kapsar; gök tanrıları burada oturur. Yer, yeryüzünü ve “aşağıdaki büyük” denilen yeraltını kapsar; yeraltı ya da ölümler diyarının tanrıları burada oturur. Göğün düzenlenmesi ise küçük bir mitolojik öyküyle şu şekilde açıklanabilir: *Sumer Mitolojisi’nde ay tanrısı Nanna/Sin, Sumerlerin yıldızlarla ilgili baş tanrısı olan hava-tanrısı Enlil ve onun karısı hava-tanrıçası Ninlil’den doğmuştur. Göklerde bir gıfı’yla yolculuk ettiği düşünülen ve bundan dolayı zifiri karanlık lapis lazuli renkli göğe ışık getiren ay-tanrısı Nanna. “küçükler,” yıldızlar, üstünde tohum gibi saçılırken “büyükler,” belki de gezegenler, yabancı öküzler gibi etrafında gezinirler* (Kramer, 1999, s. 86). Bu mitolojik öyküden de anlaşılacağı üzere lapis lazuli esasında yıldızlı göğün mavisidir, yani kutsal gücüne ortak olduğu göğün mavisidir.

Güneş ve adalet tanrısı olan Utu’nun gökyüzünde yolculuğunu anlatan bir metinde, lapis lazuli yine gökyüzünün temsilcisi olarak geçmektedir. Ayrıca metinde bu taşın yapılan sembolik objelerden bahsedilmiştir: “*(Utu) lapis lazuli göklerini geçmektedir. Ayrıca lapis lazuli zirvesi olan gümüşin doğduğu dağa yalvarıldı. Şamaş, lapis lazuli merdivenlerden yukarıya doğru yükselir ve adaletin lapis lazuli esasını taşır. Güneş Tanrısı ayrıca lapis lazuli kürsü ile eşleştirilir. Son olarak yükseldiği sırada parlak ve nemli olarak nitelendirilebilecek lapis lazuli sakalını takar*” (Polonsky, 2002, s. 193).

Mezopotamya kaynaklarında uğurlu taşlar arasında yer alan lapis lazulinin, kötülüklerden koruyucu bir güce sahip olduğu düşüncesi de hâkimdi. Bu nedenle amulet yapımında oldukça tercih edilen bir malzemedir (Goff, 1956, s. 23, 26). Amulet olarak kullanıldığı düşünülen lapis lazuli mühür üzerindeki “*Birisi bir lapis lazuli mübrü taşarsa, korumaya sahip olacak ve tanrısı onunla sevinecek*” ifadesi de bu duruma açık bir kanıttır (Winter, 1999, s. 50). Lapis lazuli, muhtemelen koruma gücünü renginden alıyordu. Lapis lazuli rengi günümüzde dahi nazar boncuğu yapımında kullanılan temel renktir¹³.

¹² III. Salmanasar tarafından tanrı Aşsur’a adanmış küçük küre şeklinde bir lapis lazuli boncuk bulunmuştur. Boncuk üzerinde sunlar yazılıdır: “*Salmanasar efendisi, Aşsur’a [bunu] adadı*” (Gries, 2019, s. 49)(Fotoğraf 16).

¹³ Lapis lazuli renginde sırlı tuğlalar, saray ve tapınakların inşasında kullanılan malzemeler arasındaydı. Orta Asur ve Yeni Asur kralları saray ve tapınaklarının inşasında lapis lazuli renginde sırlı tuğlalar kullandıklarıyla övünmektedir (Thavapalan, 2019, s. 313). Nebukadnezar, İstar Kapısı’nı parlak lapis lazuli renginde sırlı tuğlalarla inşa etmiştir. (Fotoğraf 17). Muhtemelen bu yapıların lapis

Mitolojik eserlerde lapis lazulinin kutsal nesne olarak görülmesi, onu Mezopotamya ritüellerinde de önemli bir yere koymaktadır. Ritüel metinlerinde ölüme ve lanete karşı koruma amaçlı büyü metinlerinde ise arındırıcı nesne olarak geçmektedir (Von Rosen, 1988, s. 30). Doğumun kolay geçmesi için yapılan ritüellerde doğumu kolaylaştıran nesnelere arasında sayılmaktadır (Goff, 1956, s. 25). Bazen de bu ritüellerde doğacak çocuğun cinsiyetine ima yapmaktadır. Şöyle ki doğum ile ilgili büyü metinlerinde, hamile kadın gemiye benzetilmektedir. Geminin yükü olan akik ve lapis lazuli ise doğmamış bebeğin cinsiyetini ima etmektedir. Ancak metinlerde bu taşlardan hangisinin erkeği hangisinin kızı temsil ettiğine dair açık kanıt yoktur¹⁴(Farber, 1984, s. 312). “[Doğum yapmak üzere olan kadın, gemiyi sular üzerinde yürütüyor.] [... ufuk(tan)?, doğum yapmak üzere olan kadın [gemiyi sular üzerinde yürütüyor]. O, bir gemiye parfüm (taşımak için) parfüm yüklemiştir. O, bir gemiye sedir (taşımak için) sedir yüklemiştir. O, bir gemiye sedir kokusu (taşımak için) sedir kokusu yüklemiştir. O, bir gemi(ye) akik ve lapis lazuli (taşımak için) akik ve lapis lazuli yüklemiştir. (Henüz) onun akik olup olmadığını bilmesede lapis lazuli olup olmadığını bilmesede Gemi, ribtımında vakit geçirdikten sonra ribtımı terk eder. Gemi, ölüm ribtımında alıkonulmuştur. Magurru-gemisi, meşakkat ribtımında zapt edilmişti. Büyülerin efendisi, Sîn'in [komutasında], gemi öl[üm] [ribtımından]. Salverisin; magurru-gemisi, [meşakkat ribtımından] azat edil[sin] (Scurlock, 1991, s. 146-147).

Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da lapis lazuli ticareti ve kullanımında Sumerlerin Güney Mezopotamya'ya gelmesiyle birlikte bir yoğunluk görülmektedir. Sumerlerin Mezopotamya'nın güneyine nereden geldikleri hala tartışma konusu olmakla birlikte, kuzeyden geldikleri üzerine görüşler daha yaygındır. Sumerlerin, başlangıçta Türkistan ya da Kazakistan hatta Kırgızistan ve bu bölgelerin doğusunda yaşadıkları bilinmektedir (Durmuş, 2018, s. 180). Dolayısıyla lapis lazulinin ana kaynaklarına yakın bir coğrafyada yaşıyorlardı. Bu durum ise Sumerlerin esas renginden ötürü gökyüzünü temsil ettiği düşüncesiyle kutsallık atfettileri bu taşı anayurtlarından tanıyıp olabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir.

4. Sonuç

Mezopotamya uygarlıklarının gelişmesi için önemli olan maden, taş ve ağaç bakımından fakir bir bölgedir. Bu durum Mezopotamya halklarını, tarihleri boyunca ihtiyaç duydukları maddeleri komşu bölgelerden temin etmeye zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla erken çağlardan itibaren Mezopotamya'nın çevre bölgelerle ticari ilişkilerinin başladığı görülmektedir. Eski Mezopotamya uygarlıkları tarafından ticareti yapılan ürünler arasında yer alan lapis lazulinin ana kaynağı Afganistan'dır. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar bu taşın Afganistan'dan Mezopotamya'ya ulaştığını kanıtlamaktadır. Afganistan menşeli lapis lazuli ve lapis lazuli ürünler Mezopotamya'ya taşınırken İran üzerinden geçmek durumundaydı. Bu durumda İran bölgesinin, lapis lazuli ticaretinde erken dönemlerden itibaren, Afganistan'la Mezopotamya arasında bir köprü görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya uygarlıkları da İran yoluyla temin ettikleri Afganistan menşeli lapis lazulinin Anadolu ve Mısır'a kadar taşınmasında aracı rol oynamışlardır. Yazılı ve arkeolojik veriler doğrultusunda lapis lazulinin, özellikle Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da oldukça tercih edilen ve kullanılan bir taş olduğu görülmektedir.

Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da lapis lazulinin ekonomik, dini ve kültürel açıdan çok önemli bir yere sahip olduğu, yazılı belgelerde çok sık anılması ve arkeolojik verilerin zenginliğinden anlaşılmaktadır. Yazılı belgelerden Sumerlerin, lapis lazuliyi gökyüzünü temsil ettiği için kutsal kabul ettikleri anlaşılmıştır. Ritüel metinlerden ise bu taşın tılsımlı ve kötülükten koruyucu bir güce sahip olduğu düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Lapis lazuli kutsal gücünün yanı sıra prestij malzemesi olarak da kabul edilmiş, değerli taşlar arasında yer almıştır. Bu nedenle lapis lazulinin teminin ve sarfiyatının bizzat kralların denetimi altında olduğu görülmektedir.

Arkeolojik buluntular ışığında lapis lazulinin saray ve tapınakla ilgili birçok nesnenin üretiminde ve daha çok boncuk, figür, mühür, süs eşyası ve kakma malzemesi olarak küçük boyutlardaki işlerde kullanıldığı

lazuili renginde sırlı tuğlalarda inşa edilmiş olmasının temelinde lapis mavisinin kötülüklerden koruduğu inancı yatıyordu (von Rosen, 1988, s. 33)

¹⁴ Bazı yazarlar lapis lazulinin erkek bebeği akiğin ise kız bebeği simgelediğini (Barret, 2007, s. 26) bazı yazarlar ise tam tersini lapis lazulinin kız bebeği, akiğin erkek bebeği simgelediğini yazmaktadır (Scurlock, 1991, s. 146, d. 97). Akik taşı, Mezopotamya metinlerinde İnanna'nın sembollerinden biri olarak görülmektedir. “*Sen annesin, Babil'in İstar'ı sen annesin, Babil'in kraliçesisin, sen annesin, burma ağacı akik taşıdır*” (Dilek, 2019, s. 235). Akik taşının tanrıça ile eşleştirilmesi ve tanrıların ve kralların sakallarının ise lapis lazuli ile eşleştirilmesi, lapis lazulinin erkek çocuğu ima ettiği fikrini güçlendirmektedir.

görülmektedir. Lapis lazulinin en yoğun kullanımı Sumerler döneminde olmuştur. Ancak Mezopotamya uygarlıklarının temelinde Sumer Uygarlığı yattığı için Sumerler tarafından lapis lazuli ve rengine atfedilen değer, diğer uygarlıklar tarafından da benimsenmiş, lapis lazuli ve rengi Mezopotamya tarihi boyunca önemini korumuştur.

5. Extended Abstract

Lapis lazuli is a precious stone of generally blue color, translucent-opaque quality, which contains lazurite mineral and consists of several different minerals together with calcite, pyrite and other silicates. The main production areas in the world where lapis lazuli is obtained are South America, Lake Baikal and Bedaḥşan region of Afghanistan. There is no source of this stone in Mesopotamia geography. Mesopotamia, which has fertile plains, is a region that is poor in stone, minerals and trees, although it is rich in bitumen, clay and agricultural products. This situation obliged the Mesopotamian peoples to procure the materials they needed throughout their history from neighbouring regions. Therefore, it is seen that Mesopotamia has started commercial relations with the surrounding regions since the early ages.

The aim of this study is to reveal from which sources the lapis lazuli, was obtained from, which has been used since very early dates, how it reached the region, in which areas it was used, and what kind of meanings were attributed to this stone by Mesopotamian civilizations, although it was not found in Mesopotamian geography. While answering these questions, archaeological finds and written sources shed light on us.

The main source of lapis lazuli, which is among the precious stones for ancient Mesopotamian civilizations, was the mineral deposits in the Bedaḥşan region of Afghanistan. Archaeological sources show that this stone reached Mesopotamia from Afghanistan. In the light of archaeological data, many land trade routes have been identified between Afghanistan and Mesopotamia. The common point of these routes is Iranian lands. Lapis lazuli and lapis lazuli products originating from Afghanistan had to pass through Iran while being transported to Mesopotamia. In this case, it is understood that Iran region has served as a bridge between Afghanistan and Mesopotamia in the trade of lapis lazuli since the early periods. From the archaeological data, it is understood that the earliest use and trade of lapis lazuli in Mesopotamia took place in northern Mesopotamia and later reached Southern Mesopotamia. It is seen that the trade of lapis lazuli stone, which is understood to have been imported since the Ubaid Period in Mesopotamia, started to increase from the 4th millennium BC. Demand for lapis lazuli increased due to the developments in the Bronze Age in the 3rd and 2nd millennia BC. The most intense interest in lapis lazuli in Mesopotamia was during the Sumerians.

In the light of written documents, it is understood that lapis lazuli was provided by Mesopotamian countries through military, political and diplomatic relations (booty, tribute and gift), especially commercial relations. Although lapis lazuli is considered sacred by Mesopotamian civilizations, it has also been among the prestige products. Therefore, administrators in Mesopotamia personally undertook the supply of lapis lazuli necessary for the temple and palace. When the tablets belonging to the Bronze Age are examined, it is clearly understood that the trade of lapis lazuli is under the monopoly of the political authorities. Lapis lazuli was provided both as a raw material and as a processed product. Lapis lazuli obtained was preserved in the warehouses of palaces and temples. Preserved in palace and temple warehouses, these precious stones were processed by the craftsmen of these institutions under state control. Lapis lazuli is often counted with economically valuable products such as gold, silver and agate in Mesopotamian texts.

Lapis lazuli had a very important place in the history of Mesopotamia in terms of economy, religion and culture. The importance of this stone is understood from the richness of archaeological data and its frequent mention in written documents. In Mesopotamian literature, lapis lazuli is frequently mentioned in epics, hymns, prayer and ritual texts, political, military and economic texts. In these texts, it is seen as an object directly related to the palace and temple, that is, with the king and god, and is seen among the gifts offered to the gods by the kings in the decoration of palaces and temples. It is understood from epic and theological texts that lapis lazuli and its color blue were considered sacred in Mesopotamian civilizations because they represented the sky. This situation shows that besides its sacred power, it is accepted as a

prestige material, it is among the precious stones and the supply and consumption of this stone is under the control of the kings themselves. From the ritual texts, it is understood that this stone has an enchanting and evil-repelling power.

In the light of archaeological findings, it is seen that lapis lazuli was used in small-sized works as beads, figures, seals, ornaments and inlays in the production of many objects related to the palace and temple. Mesopotamian civilizations used this stone fondly and pioneered its transportation to Egypt and Anatolia.

In the Bronze Age, there was an intensity in the trade and use of lapis lazuli in Mesopotamia with the arrival of the Sumerians to Southern Mesopotamia. Where the Sumerians came from in the south of Mesopotamia is still a matter of debate, but views on their origin from the north are more common. Sumerians originally lived in Turkistan or Kazakhstan and even in Kyrgyzstan and the eastern part of these regions. Therefore, they lived in a geography close to the main sources of lapis lazuli. This situation brings to mind the possibility that the Sumerians may have known this stone from their homeland.

Kaynakça

Ajango, K. M. (2010). *New Thoughts On The Trade Of Lapis Lazuli In The Ancient Near East C. 3000 – 2000 B.C.* Submitted to the Faculty of The Archaeological Studies Program Department of Sociology and Archaeology. University of Wisconsin-La Crosse.

Archi, A. (2017). Lapis Lazuli and shells From Mari to Ebla. Ç. Maner & M.T. Horowitz (Ed.) *Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology. A Festschrift in Honor of K. Aslıhan Yener* (pp. 34-47). Leiden: Brill.

Aston, B. (1994). *Ancient Egyptian Stone Vessels. Materials and Forms.* Heidelberg: Orientverlag.

Barret, E. C. (2007). Was Dust Their Food and Clay Their Bread? Grave Goods, the Mesopotamian Afterlife, and, the Liminal Role of Inanna/Ishar. *JANER* 7 (1), pp. 7-65.

Biga, G.M. (2014). Inherited Space – Third Millennium Political and Cultural Landscape, in: Cancik-Kirschbaum, E., Brisch, N., Eidem, J. (Eds.), *Constituent, Confederate, and Conquered Space: The Emergence of the Mittani State*, (pp. 93-110.) Berlin- Boston: De Gruyter.

CAD (2010). *The Assyrian Dictionary*, Volume 20, U-W, R. D. Biggs, et al. (Ed.). Chicago: The Oriental Institute.

Casanova, M. (2000a). Le contrôle du lapis-lazuli des origine au début du IIe millénaire av. J.C. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02115695/document>. pp.177-182.

Casanova, M. (2000b). Le lapis-lazuli de l'Asie centrale à la Syrie au Chalcolithique et à l'âge du Bronze: Traits Communs et particularités régionales, in: P. Matthiae, L. Peyronel & F. Pinnock (Ed.). *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East.* (pp. 171-184). Roma: Università degli studi di Roma La Sapienza.

Casanova, M. (2001). Le lapis-lazuli, la pierre précieuse de l'Orient ancien. *Dialogues D'histoire Ancienne*, 27, 2, pp. 149-170.

Casanova, M. (2008). Lapis Lazuli. J. Aruz, K. Benzel & M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the second Millenium BC.* (pp. 68-70). New Haven and London: Yale University Press.

Cholidis, N., (2003). The Treasure of Ur From Mari. Joan Aruz, R. Wallenfels (Ed.). *Art of the First Cities : The Third Millenium B.C. From the Mediterranean to the Indus.* pp. 139-164, New Haven and London: Yale University Press.

Cooper, J. S. (2002). *Reconstructing history from ancient inscriptions: The Lagash-Umma border conflict.* Malibu: Undena Publications.

Crawfort, H. (2015). *Sumer ve Sumerler.* Ankara: Arkadaş Yayınları.

Çınardalı-Karaaslan, N. (2013). Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binde Frit, Fayans ve Cam Malzeme Üzerine Bir Çalışma. *Belleten*, C. 77, S. 278, ss. 15-72.

Dilek, Y. (2019). *Eski Mezopotamya Dini Ritüelleri ve Kullanılan Objeler.* Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Duffin, C. J. (2014). The Pharmaceutical use of Lapis Lazuli in the Ancient East. *British Society for the History of Pharmacy*, 44 (4), pp. 84-87.

- Durmuş, İ. (2018). Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (17 Ek Özel Sayı), ss. 177-200.
- Eliade, M. (2020). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. Çev. M. Özcan. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Farber, G. (1984). Another Old Babylonian Childbirth Incantation. *Journal of Near Eastern Studies*, 43 (4), pp. 311-316.
- Goff, B. L. (1956). The Rôle of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 19 (1/2), pp. 1-39.
- Grayson, A. K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II(858-745)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods 3. Toronto: The University of Toronto Press.
- Gries, H. (2019). Votive Objects from the Temple of Aššur at Aššur. J.E.Rossberger & E. Rossberger (Ed.). *Ancient Near Eastern Temple Inventories in the Third and Second Millennia BCE: Integrating Archaeological, Textual, and Visual Sources*. Proceedings of a conference held at the LMU Centre for Advanced Studies, November 14–15, 2016. (pp. 139-149). Germany: PeWe-Verlag.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe-Kaniş*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Herrmann, G. (1968). Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade. *Iraq*, XXX(1), pp. 21-57.
<http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/lapislazuli> (Erişim tarihi 20.02.2020).
- Huang, H.(2018). The Route of Lapis Lazuli: Lapis Lazuli Trade From Afghanistan to Egypt During Mid-Late Bronze Age. *4th Annual International Conference on Modern Education and Social Science. Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, volume 183. pp. 391-399.
- Kramer, S. N. (1999). *Sumer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002). *Sumerler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Langdon, S. (1923). Two Sumerian Hymns from Eridu and Nippur. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 39, pp. 161-186.
- Law, R.W. (2014). Evaluating Potential Lapis lazuli Sources for Ancient South Asia Using Sulphure Isotope Analysis. C.C. Lamberg-Karlovski, B. Genito & B. Cerasetti, (Ed.), "My life is like the Summer Rose": *Maurizio Tosi e l'Archeologia come modo di vivere. Papers in honour of Maurizio Tosi for his 70th birthday*. Archaeopress (pp. 419-429). Oxford: Archaeopress.
- Luckenbill D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Historical Records of Assyria From the Earliest Times to Sargon*, Vol. I, Chicago: Chicago Press.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Historical Records of Assyria From Sargon to the End*, Vol II, Chicago: Chicago Press.
- Majidzadeh Y. (1976). The Land of Aratta, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 35, No. 2, pp. 105-113.
- Massa, M. & Palmisano, A., (2018). Change and Continuity in the Long-distance Exchange Networks between Western/Central Anatolia, Northern Levant and Northern Mesopotamia, c.3200- 1600 BC. *Journal of Anthropological Archaeology*, 49, pp. 65-87.
- McIntosh J. R. (2008). *The Ancient Indus Valley*. California: ABC-CLIO.
- Michel, C. (1999). Les joyaux des rois de Mari. A. Caubet (Ed.). *Cornaline et pierres précieuses. La Méditerranée, de l'Antiquité à l'Islam*. (pp. 401-432). Paris: La Documentation Française.
- Moorey, P.R.S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Oxford: Clarendon Press.
- Moran, W. L. (1992). *Amarna Letters*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Mynářová, J. (2012). From the mountain or from the kiln? Lapis lazuli in the Amarna Letters. G. del Olmo Lete, J. Vidal & N. Wyatt (Ed.). *The Perfumes of Seven Tamarisks Studies in Honour of Wilfred G. E. Watson*. (pp. 63-69). Germany: Ugarit Verlag.
- Oppenheim, A. L. (1970). Glasses in Mesopotamian Sources. In A. L. Oppenheim / R. H. Brill / D. Barag / A. von Saldern: *Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia*. (pp. 9-21). New York: The Corning Museum of Glass.
- Parrot, A. (1965). Les Fouilles de Mari. *Syria* 42 (3-4), pp. 197-225.
- Peasall, B. & Rothman M. S. (2002). One of Iraq's Earliest Towns. *Excavating Tepe Gawra in the Archives of the University of the Pennsylvania Museum* 45 (3), pp. 34-39.

Pinnock, E. (2006). The Raw Lapis Lazuli in the Royal Palace G of Ebla. *Weights in context: Bronze age weighing systems of Eastern Mediterranean : chronology, typology, material and archaeological contexts : proceedings of the International colloquium, Rome 22nd-24th November 2004*. Roma: Istituto italiano di numismatica.

Polonsky, J. (2002). *The Rise of the Sun God and the Determination of Destiny in Ancient Mesopotamia*, in Asian and Middle Eastern Studies, Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.

RIME1.13.05.01. https://cdli.ucla.edu/search/search_results.php?SearchMode=Text&ObjectID=P431203. Erişim.12.01.2021.

Sarianidi, V.I. & Kowalski, L.H. (1971). The Lapis Lazuli Route in the Ancient East. *Archaeology* 24 (1/1), pp. 12-15.

Sasson, J. M. (2008). Texts, Trade and Travelers. J. Aruz, K. Benzel & M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the second Millenium BC*. (pp. 95-100). New Haven and London: Yale University Press.

Scurlock, J. (1991). Baby-Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers of Childbirth: Medico-Magical Means of Dealing with Some of the Perils of Motherhood in Ancient Mesopotamia. *Incognita*, 2, pp. 137-185.

Sowada, K. (2009). *Egypt in the Eastern Mediterranean During the Old Kingdom: An Archaeological Perspective*. Göttingen, Fribourg: Fribourg, Academic Press.

Sumer Kral Destanları-Enmerkar-Lugalbanda. (2012). (çev: S. F. Adalı & A. T. Görgü). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Thavapalan, S. (2019). The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia. *Culture and History of the Ancient Near East*, Vol. 104. Leiden: Brill.

Thompson, C. (1931). *The Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal Found at Nineveh, 1927-28*. London: Printed by Order of the Trustees, sold at the British Museum.

Tosi, M. & Vidale, M. (1990). 4th Millennium BC Lapis Lazuli Working at Mehrgarh, Pakistan. *Paléorient* 16, pp. 89-99.

Tosi, M. (1974). *The Lapis Lazuli Trade Across the Iranian Plateau in the 3rd Millennium B.C*. Napoli: Istituto Universitario Orientale.

Vaggelli, G., Es Sebar, L., Borghi A., Cossio, R., Re A., Fantino, F. & Lo Giudice, A. (2019). Improvements to the analytical protocol of lapis lazuli provenance: First study on Myanmar rock samples. *The European Physical Journal Plus*. 134: 104. pp. 1-15.

Van de Mierop, M. (2018). *Eski Yakınoğu Tarihi MÖ 3000-323*. İstanbul: Homer Kitabevi.

von Rosen, L. (1988). *Lapis Lazuli in Geological Contexts and in Ancient Written Sources*. Partille: Åström.

Winter, I. J. (1999). The Aesthetic Value of Lapis Lazuli in Mesopotamia. Cornaline et pierres précieuses. A. Caubet (Ed.). *La Méditerranée de l'Antiquité à l'Islam* (pp. 43-58). Paris: Musée du Louvre.

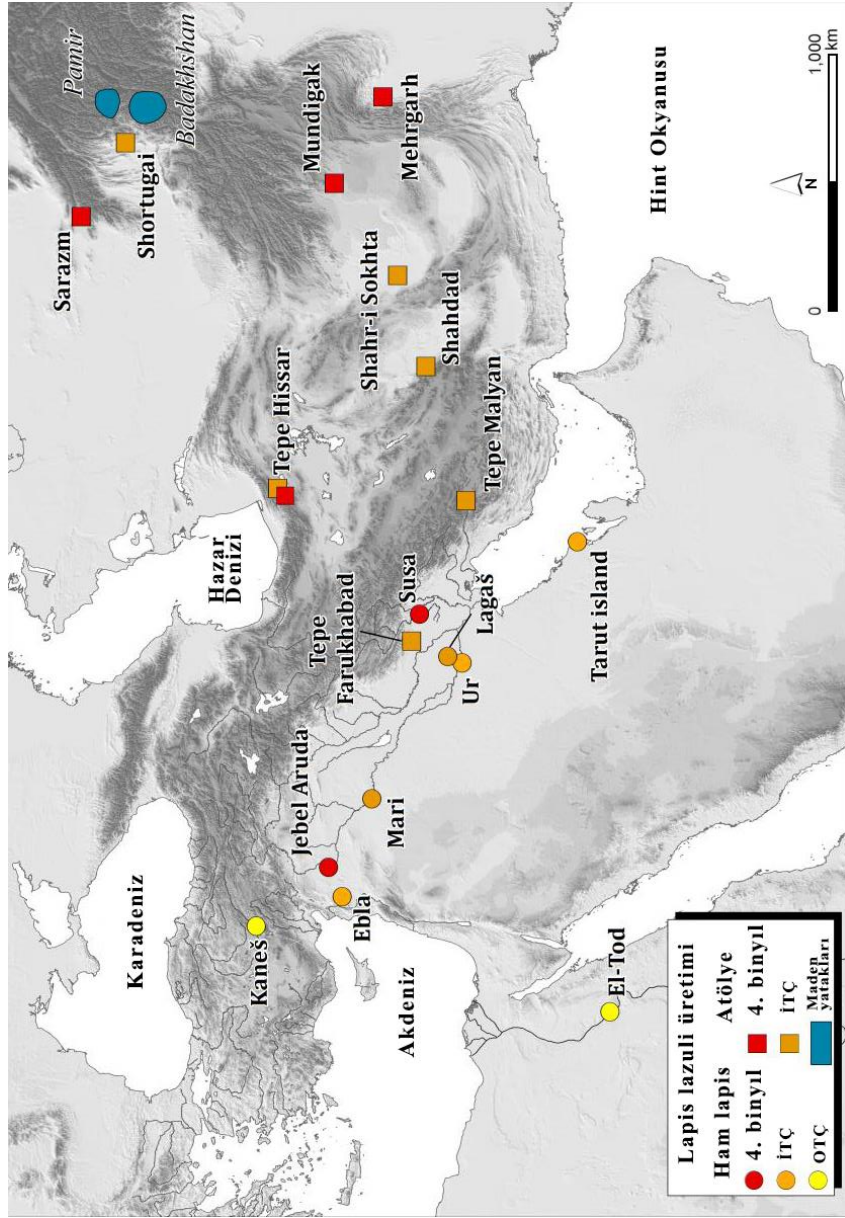
Woolley, C. L. (1934). *Ur Excavations The Royal Cemetery: A Report On And Sargonid The Predynastic Graves Excavated Between 1926 And 1931*. Volume I/II London: British Museum.

Zöldföldi, J., Richter, S., Kasztovszky, Z. & Mihali, J. (2006). Where does lapis lazuli come from? Non-destructive provenance analysis by PGAA, in: J. Pérez-Arantegui (Ed.), *Proceedings of the 34th International Symposium on Archaeometry, Zaragoza 3-7 May 2004*. (pp. 353-361). Istitucion Fernando el Catolico, Zaragoza.

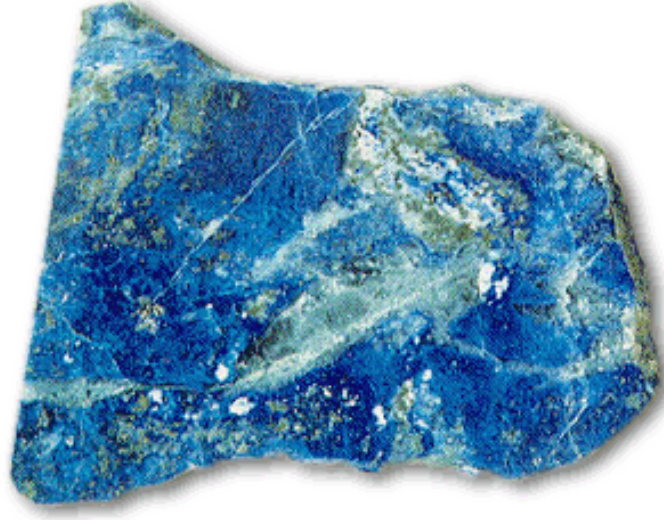
Ekler

Harita 1. Eski Yakınoğuda Lapis Lazuli Kaynakları (M. Casanova & H. David)
<https://books.openedition.org/momeditions/8176>

Harita 2. MÖ 4. Bin ve 2. Bin Lapis Lazuli Kaynakları ve Üretim Yerleri
(Massa, M. & Palmisano, A., 2018, fig.10'dan yeniden düzenlenmiştir)

Fotoğraf 1. Lapis Lazuli
<http://www.mta.gov.tr>

Fotoğraf 2. Ur Kralı Mesannepada'nın Mari Kralı'na Hediye Ettiği Çiviyazılı Lapis Lazuli Boncuk.
<http://www.unesco.org/culture/museum-for-dialogue>

Fotoğraf 3. Ebla G Sarayında Bulunan Lapis Lazuli Parçaları
[http://www.ebla.it/estoria del sito storia di ebla.html](http://www.ebla.it/estoria%20del%20sito%20storia%20di%20ebla.html)

Fotoğraf 4. Ur/Erken Hanedanlık III Dönemine ait Lapis Lazuli Boncuklar
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 5. Ur / Erken Hanedanlık III Dönemine ait Lapis Lazuli ve Altın Boncuklu Kolyeler
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 6. Ur / Lapis Lazuli Silindir Mühür
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 7. Ur / Lapis Lazuli Silindir Mühür
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 8. Kraliçe Puabi'nin Lapis Lazuli ve Altın İşlemeli Tacı
<https://www.penn.museum/>

Fotoğraf 9. Ur / Kraliyet Oyun Tahtası
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 10. Ur / Lapis Lazuli Kakmalı Lir
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 11. Ur Lirinde bulunan Altın ve Lapis Lazuli ile Süslenmiş Boğa Başı
<https://www.penn.museum/>

Fotoğraf 12. Ur Standardı
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 13. Erken Hanedanlık III - Kral Lugal-silasi'ye Ait Lapis Lazuli Temel Taşı
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 14. Ur / Lapis Lazuli Kurbağa Biçimli Amulet
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 15. Lapis Lazuli Balık Biçimli Amulet
<https://www.britishmuseum.org/>

Fotoğraf 16. Salmanasar III Dönemine Ait Lapis Lazuli Boncuk
(Gries, 2019, s. 149)

Fotoğraf 17. İştar Kapısı Rekonstrüksiyon
<https://www.smb.museum/museen-einrichtungen/ pergamonmuseum/home/>

Konya'nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu Mescitleri*

Muhammet ARSLAN**

ÖZ

1073 yılında Bizans hâkimiyetinden çıkıp Türk-İslâm medeniyetiyle tanışan Konya, 1097 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuş ve bu unvanını 235 yıl boyunca sürdürmüştür. Bu dönem Konya'nın imâr açısından yeterince şenlendirilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Konya'nın her sokağında Selçuklu özgününe ait cami, mescit, medrese ve türbe gibi bir yapı kimliği bulabilirsiniz. Bu eserlerin birçoğunun plan, mimari ve süsleme özellikleriyle anıtsal özellikler göstermesi ise Konya'nın başkentliğine yapılan bir vurgu olarak görülmelidir. Hiç şüphesiz, Konya'daki Selçuklu devrinde inşa edilmiş yüzlerce eserin önemli bir bölümünü mescitler oluşturmaktadır. Söz konusu bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş, geçirdikleri onarımlarla yenilenmiş ve “ömürü uzun” olmuşlardır. Bir kısmı da maalesef başta yerel kurumlar tarafından bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde yıkıma uğrayarak belki bir kitabe, bir çini parçası olarak müze teşhirlerinde hatırasını yaşatmakta; belki de sadece bir arşiv kaydında karşımıza çıkmaktadırlar. İşte bu makalede, çağdaş ve güncel kaynaklar ile sadece kitabeleri veyahut eski bir fotoğrafıyla tespit edilebilen Konya'daki Selçuklu mescitleri ele alınmıştır. Konya'nın Selçuklu'ya ait her sokağında bir o kadar nezaketi ve bir o kadar da anıtsal özellikler gösteren bu mescitlerin bazen yol açma bahanesiyle yıkıldıklarını bilmek acı vermekle birlikte, günümüzün hem mevzuat hem de daha bilinçli insan altyapısıyla karşılaştırıldığında umut vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu, Selçuklu Mimarisi, Mescit, Konya, Akşehir.

The Seljuks Masjids of Konya That Couldn't Reach Today

ABSTRACT

Konya, which came out of Byzantine rule in 1073 and met with the Turkish-Islamic civilization, became the capital of the Anatolian Seljuk State in 1097 and maintained this title for 235 years. This period caused Konya to be entertained enough in terms of development. For this reason, you can find a building identity such as a mosque, masjid, madrasah and tomb belonging to the original Seljuk in every street of Konya. The fact that many of these works show monumental features with their plan, architecture and decoration features should be seen as an emphasis on the capital of Konya.

Undoubtedly, masjids constitute an important part of hundreds of works built during the Seljuk period in Konya. Some of these works have survived until today, they have been renewed with the repairs they have undergone and have a “long life”. Some of them, unfortunately, were destroyed consciously and unconsciously by local institutions, perhaps as an inscription or a piece of tile, and they keep their memory alive in museum displays; perhaps they only appear in an archive record. Here, in this article, Seljuk masjids in Konya, which can only be identified with their inscriptions or an old photograph, are discussed with contemporary and current sources. It is painful to know that these masjids, which have such a gentle and monumental characteristics in every street of Konya, which belong to the Seljuks, were sometimes demolished on the pretext of opening a road, but gives hope when compared with both the current legislation and the more conscious human infrastructure.

Keywords: Anatolian Seljuk, Architecture of Seljuk, Masjid, Konya, Akşehir.

1. Giriş

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kadim payitahtı Konya, 1097 yılında İznik'in Bizans'a bırakılmasıyla başşehir olmuş ve ilerleyen süreçte I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaaddin Keykubat ile en canlı dönemlerine kavuşmuştur (Önge, 1988; Baykara, 2002; Erdemir & Yavuzylmaz, 2010). Bu dönemde “dârülmülk” unvanıyla anılmış (Baykara, 2002, s. 183), 1243 yılındaki büyük Köseadağ bozgunuyla Orta Anadolu'ya erişen Moğolların tahakkümünde bile bu canlılığını devam ettirebilmiştir; ta ki 14. yüzyıl başlarındaki Karamanoğulları hâkimiyetine kadar.

11. yüzyıl sonlarındaki Selçuklu fethinde sadece Alaaddin Tepesi'ni çevreleyen surların içinde kalan şehir, özellikle I. Alaaddin Keykubat devrinde inşa edilen ikinci dış surlar ile genişlemiş ve sonucunda kentin imarına yansıyan büyük mimari atılımlara sahne olmuştur. Hiç şüphesiz, bu mimari gelişimin en önemli yapı tiplerini de mahalle aralarına inşa edilen mescitler oluşturmıştır. Öyle ki, Konya il merkezi ve ilçelerinde tespit edilebilen mescit sayısı 50'dir (Arslan, 2017, s. 2623). Bu durum Anadolu'daki tüm Selçuklu mescitleri içerisindeki %37'lik bir dilimi kapsamaktadır. Selçuklunun hükmettiği tüm Anadolu

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk-İslâm Sanatları Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ danışmanlığında hazırlanan “Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)” adlı Doktora tezinden üretilmiştir (Arslan, 2017). Bu vesile ile danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, muhammetarslan25@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 08.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 15.02.2021

toprakları göz önüne alındığında; ülkenin ¼'ünden daha fazla bir mescit inşâsına sahne olması, Konya'nın "payitah" oluşunun bir değeri olarak görülmelidir.

Genellikle kübik bir kare mekân, onun üzerini örten tuğla malzemeden tromp geçişlere sahip bir kubbe ve önlerinde de basit bir ön giriş mekânından ibaret olan (Katoğlu, 1967; Karpuz, 2002a) Konya'nın Selçuklu mescitlerinin birçoğu onarımlarla da olsa günümüze ulaşabilmeyi başarmıştır¹. Ancak bir kısmı ise çeşitli nedenlerle kaybolmuş veyahut yıkılmış, bir kısmı tamamen yenilenmiş ve bir kısmı da sadece bir kitabe veya bir mihrap nişi ile hatırasını günümüze kadar ulaştırabilmiştir.

2. Katalog

2.1. Bakırcı Yusuf Bey Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı)

Konya şehir surlarının dışında, bugün için mevcut olmayan Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde olduğu tahmin edilen mescidin varlığından 598/1201-1202 tarihli Şemseddin Altunaba vakfiyesinden haberdar olmaktadır (Turan, 1947; Durukan, 1997; Yıldırım, 1999; Akşit, 2014). Vakıfların sınırları belirlenirken bahsedilen mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Ancak vakfiyede geçmiş olması, yapının 1201-02 yılında var olduğunu göstermektedir. Muhtemelen 12. yüzyıl ikinci yarısının eseri olmalıdır.

Mescidin bânisi bilinmemektedir. İsminden hareketle Bakırcı Süleyman oğlu Yusuf Bey olduğu tahmin edilse de Yusuf Bey'in tarihi kimliği bilinmediğinden kesin bir yargıya varmak zordur.

Günümüze ulaşamadığından nasıl bir plan ve mimari özelliğe sahip olduğu bilinmez, ancak Konya'nın klasik Selçuklu mescitlerinde olduğu gibi kubbe ile örtülü kare mekânlı bir plana sahip olduğunu düşünmek mümkündür.

2.2. Hacı İsa Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı)

Konya'nın merkez Selçuklu ilçesi, Hamidiye Mahallesi'ndeki Alaaddin Tepesi'nde bulunmaktaydı (Yıldırım, 1999, s. 276). Şemseddin Altunaba vakfiyesinde burası "El-Hac İsa bin Mahmud üş-Şarabiy'üs-Sultani Mahallesi" olarak tanımlanmaktadır (Baykara, 1985, s. 49).

598/1201-1202 tarihli Şemseddin Altunaba vakfiyesinde, vakıfların sınırları bahsedilirken öğrendiğimiz (Turan, 1947; Durukan, 1997; Yıldırım, 1999; Akşit, 2014) mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Vakfiyede zikredilmesi nedeniyle 12. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenmelidir. Bânisinin, mescidin isminden hareketle bugünkü bilgilerimizle tanıyamadığımız Hacı İsa adında birisi olduğu tahmin edilmektedir.

Plan ve mimari özellikleri bilinmemekle birlikte, Konya'nın klasik Selçuklu mescitlerinde olduğu gibi tek kubbeye örtülü kare mekânlı bir yapı olduğu düşünülmektedir.

2.3. Hoca Yusuf (Kuyumcu Hoca Yusuf) Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı)

Konya şehir surlarının dışında, merkez Meram ilçesi Şükran Mahallesi'nde, Mevlana Caddesi üzerindeki Emir Pervane Sokak civarında, İplikçi Camii'nin yakınlarında bulunmaktaydı (Turan, 1947; Durukan, 1997).

Bakırcı Yusuf Bey ve Hacı İsa Mescitlerinde olduğu gibi, bunun da varlığını 598/1201-1202 tarihli Şemseddin Altunaba vakfiyesinden öğrenmekteyiz (Turan, 1947; Durukan, 1997; Yıldırım, 1999). Buradan hareketle 12. yüzyılın ikinci yarısında, Salim oğlu Kuyumcu Hoca Yusuf adında birisi tarafından inşâ edildiği düşünülmektedir.

¹ Konya'daki günümüze ulaşabilen Anadolu Selçuklu devri mescitleri şunlardır: Hoca Hasan Mescidi (12. yüzyıl dördüncü çeyreği), İç Karaaslan Mescidi (13. yüzyıl başları), Akşehir Hacı Hamza Mescidi (13. yüzyıl birinci yarısı), Akşehir Kileci Mescidi (13. yüzyıl birinci yarısı), Terceman (Tercüman) Mescidi (13. yüzyıl birinci yarısı), Hatuniye (Devlet Hatun) Mescidi (1213-14), Hacı Ferruh (Taş-Akçe Gizlenmez) Mescidi (1215), Beşare Bey (Ferhuniye) Mescidi (1219), Erdemşah (Kale-i Cerp) Mescidi (1220), Şekerfuruş Mescidi (1220), Akşehir Altunkalem Mescidi (1223), Akşehir Ferruh Şah Mescidi (1224), Hoca Ahmet Fakih Mescidi (13. yüzyıl birinci çeyreği), Akşehir Güdük Minare Mescidi (1227), Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi (1236), Karatay Mescidi (1248), Abdülaziz Mescidi (13. yüzyıl ortaları), Beyhekim Mescidi (13. yüzyıl ikinci yarısı), Sırçalı Mescit (13. yüzyıl ikinci yarısı), Tahir ile Zühre (Sahip Ata) Mescidi (13. yüzyıl ikinci yarısı), Abdülmümin (Megaribe) Mescidi (1275-Onarım), Şeyh Alaman Mescidi (1288), Aksinne Mescidi (13. yüzyıl), Akşehir Hıdırlık Mescidi (13. yüzyıl), Akşehir Kızılca Mescit (13. yüzyıl), Akşehir Tahtakale Mescidi (13. yüzyıl), Bulgur Tekkesi Mescidi (13. yüzyıl), Cemal Ali Dede Mescidi (13. yüzyıl), Sakahane Mescidi (13. yüzyıl), Zenburi Mescidi (13. yüzyıl), Zevle Sultan Mescidi (13. yüzyıl) ve Akşehir Kalaycı Mescidi (13. yüzyıl sonları-14. yüzyıl başları) (Arslan, 2017, s. 2628-2631).

Günümüze ulaşamadığından plan ve mimarisi bilinmez, ancak tek kubbeyle örtülü klasik Konya mescitleri tipinde olduğu tahmin edilebilir.

2.4. Hacı Budak Mescidi (12. yüzyıl sonları-13. yüzyıl başları)

Konya'nın Ereğli ilçesinde bulunan mescitten 615/1218 tarihinde I. İzzeddin Keykavus tarafından düzenlenen Sivas'taki darüşşifaya ait vakfiyeden haberdar olmaktadır (Yinanç, 1991; Akşit, 2014). Bundan dolayı 12. yüzyıl sonları veya 13. yüzyıl başlarında yaptırılmış olabileceği ve bânisinin de Hacı Budak olduğu düşünülmektedir. Mescidin ne zaman ortadan kaybolduğu bilinmemekle birlikte nasıl bir plan ve mimariye sahip olduğu da bilinmemektedir.

2.5. Sincari Mescidi (13. yüzyıl başları)

Konya'nın merkez Selçuklu ilçesindeki Hamidiye Mahallesi'nde bulunan Alaaddin Camii'nin doğusunda, Sincari Mahallesi olarak bilinen muhitte olduğu ifade edilmektedir (Madran, 1973, s. 180).

Ahmed Eflâkî'nin anlatımlarından öğrendiğimiz (Eflâkî, 1973; Madran, 1973, Yıldırım, 1999) Sincari Mescidi'nin kesin inşâ tarihi ve bânisi bilinmemektedir. Eflâkî'nin, Seyyid Burhâneddin (Seyyid Burhânüddîn Hüseyin Muhakkık-ı Tirmizi)'e atfederek anlattığı bir olaydan (Ceyhan, 2009; Konyalı, 2007; Kozan, 2013) yola çıkarak 13. yüzyıl başlarında yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, bânisinin Ahmed bin Esad Sincari olabileceğini tahmin eder (Konyalı, 2007, s. 346).

Mescidin tarih içerisinde geçirdiği onarımlar ve son olarak ne zaman ortadan kalktığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Günümüze ulaşamayan mescidin nasıl bir plan ve mimari görünüme sahip olduğu bilinmemektedir. Ancak klasik Konya Selçuklu mescitlerinde olduğu gibi kare mekânlı ve kubbeyle örtülü bir yapı olduğu tahmin edilebilir.

2.6. Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi (1207)

Konya'nın merkez Karatay ilçesi Şemsitebrizi Mahallesi'ndeki Kınacı Sokak'ta bulunan mescit, batı cephesindeki kitabesine göre I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 604/1207 yılında Yusuf oğlu Mahmud² adlı birisi tarafından yaptırılmıştır (Küçükdağ & Arabacı, 1994; Atçeken, 1998; Konyalı, 2007; Karpuz, 2009a).

Mevcut yapının batı cephesinin çatı altında yer alan beş satırlık sülüs hatlı inşâ ve bâni kitabesi şöyledir:

Yazılışı

مسجد امير المومنين على في ايام
السلطان المعظم غياث الدنيا
والدين في شوال سنة اربعة
و ست مائه كمترين بندكان محمود
بن يوسف

Okunuşu

Mescid emirü'l-mü'minin ali fi eyyam
Es-sultan el-muazzam gıyas'ed-dünya
Ve'd-din fi şevval seneti erbâ'
Ve sittemie kemterin-i bendegân Mahmud
Bin Yusuf

Anlamı

Mescit, müminlerin büyük emiri, büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu zamanında altı yüz dört yılı Şevval ayında değersiz kölelerden Yusuf oğlu Mahmut tarafından yaptırıldı.

1942-43 ve 1953 yıllarında (Küçükdağ & Arabacı, 1994; Atçeken, 1998; Konyalı, 2007; Karpuz, 2009a) mahalle sakinleri tarafından yapılan onarımlarla şekil değiştiren yapının özgün Selçuklu plan ve mimarisi bilinmez. Günümüzdeki haliyle kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı ve düz tavanlı basit bir mimariye sahiptir (Foto.: 1). İbrahim Hakkı Konyalı, eski mescidin kerpiç bir binadan ibaret olduğunu söyler

² İbrahim Hakkı Konyalı bu kişinin Selçukluların hizmetine giren Dânişmendlilerden Yağıbasan'ın oğlu Muzaffereddin Mahmud olduğunu iddia eder (Konyalı, 2007, s. 296-298).

(Konyalı, 2007, s. 293). Muhtemelen bu tarz da özgün değildir. Yapının bilinmeyen bir tarihteki onarımına ait olmalıdır.

Foto. 1: Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi

2.7. Akıncı (Cemaleddin İshak) Mescidi (1210)

Konya'nın merkez Karatay ilçesindeki Şemsitebrizi Mahallesi Vali İzzetbey Caddesi üzerinde, Karatay Medresesi'nin yol aşırı karşısındaki Küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi'nin kuzeyinde, bugünkü Selçuk Üniversitesi Rektörlük Binası'nın güneydoğu bahçesinde bulunmaktaydı (Önder, 1993; Küçükdağ & Arabacı, 1994; Atçeken, 1998; Karpuz, 2001; Konyalı, 2007; Karpuz, 2009a).

Günümüze ulaşamayan mescidin varlığından İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde sergilenen inşâ kitabesinden haberdar oluruz. Bu kitabeye göre mescit, I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 607/1210 yılında Emir Ali Oğlu Cemaleddin İshak Bey tarafından yaptırılmıştır (Küçükdağ & Arabacı, 1994; Atçeken, 1998; Yıldırım, 1999; Duran, 2001; Konyalı, 2007; Erdemir, 2009).

Foto. 2: Akıncı (Cemaleddin İshak) Mescidi kitabesi

Üç satırlık süslü hatlı inşâ kitabesi şöyledir (Duran, 2001, s. 34-35) (Foto.: 2):

Yazılışı

فی دولة السلطان المعظم

غياث الدنيا و الدين ابو الفتح كيخسرو
بن هذا المسجد جمال الدين اسحق بن امير على

Dış Çerçeve Yazısı

في الصفر سنة سبع و ستمائة

Okunuşu

Fi devlet es-sultan el-muazzam
Gıyas'ed-dünya ve'd-din ebu'l-feth Keyhüsrev
Bin haze'l-mescid Cemal'ed-din İshak bin Emir Ali

Dış Çerçeve Yazısı

Fi es-safer seneti seb'â ve sittemie

Anlamı

Bu mescidi büyük sultan, fetihler babası, din ve dünyanın koruyucusu Keyhüsrev'in salatanatı günlerinde, altı yüz yedi yılı Safer ayında Emir Ali oğlu Cemaleddin İshak yaptırdı.

Akıncı Mescidi bir dönem Hıristiyan halk tarafından “ev” olarak kullanılmış (Ünver, 1967, s. 209), 1932 yılında ise Kız Öğretmen Okulu (günümüzde Selçuk Üniversitesi Rektörlük Binası)'nın bahçesinin genişletilmesi nedeniyle bitişiğindeki türbesi ile birlikte Konya Belediyesi tarafından yıktırılmıştır (Önder, 1993; Konyalı, 2007). Mescidin bir de vakfiyesinin olduğu ifade edilmektedir (Atçeken, 1998, s. 39).

Mescidin nasıl bir plan ve mimariye sahip olduğu bilinmez. Ancak İbrahim Hakkı Konyalı'nın çocukluk hatıralarına göre düz toprak dam örtülü bir yapı idi (Konyalı, 2007, s. 216).

2.8. Kapturğa Mahallesi (Begavi) Mescidi (1216)

Kaynakların bildirdiğine göre, Konya'nın merkez Selçuklu ilçesi Beyhekim Mahallesi'ndeki Beyhekim Mescidi'nin batısında (Atçeken, 1998; Yıldırım 1999; Konyalı, 2007). İnşâ kitabesinin Osmanlı devrine ait bir çeşmeye nakledildiği ifade edilmesine (Önder, 1993; Konyalı, 2007) rağmen çeşme ve kitabeyi bulamadık. Günümüzde kayıp olan bu kitabeye göre mescit, 613/1216 yılında İmam Begavi (Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed el-Ferra el-Begavi) (Güngör, 1992, s. 340-341) tarafından yaptırılmıştır (Önder, 1993; Atçeken, 1998; Yıldırım, 1999). Mescidin plan ve mimarisi ile ne zaman yıkıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

2.9. Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) (1222)

Konya'nın Akşehir ilçesinin yaklaşık 6-7 km. kadar kuzeybatısında, Konya-Afyonkarahisar karayolu üzerinde bulunan eski adı Nadir/Nidir Köyü olan Atakent Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Günümüzde Nadir Köyü'nde Merkez Camii olarak bilinen caminin batı cephesinde yer alan kitabeğe göre I. Alaaddin Keykubad zamanında, 619/1222 yılında Zati oğlu Süleyman Bey adlı bir şahıs tarafından, Siryanus adlı bir mimara yaptırılmıştır (Konyalı, 1945; Sönmez, 1995; Demiralp, 1996; Tekinalp, 2006).

Merkez Camii'nin batı cephe duvarında, giriş kapısının sağında altı satırlık sülüs hatlı inşâ ve bâni kitabesi şöyledir (Foto.: 3):

Yazılışı

وان المساجد الله
اتفق عمارة هذا المسجد في ايام دولة
السلطان المعظم علا الدنيا والدين ابو الفتح
كيقباد بن كيخسرو ناصر امير المومنين على يد الفقير المحتاج
الى رحمة الله تعالى سليمان بن زاتي بن محمد
في تريح جمد يلاولى سن تسع عشر و ستمائة عمل ثرياتوس

Okunuşu

Ve inne'l-mesacid Allah
İttefeka imareti haze'l-mescid fi eyyam devleti
Es-sultan el-muazzam ala'üd-dünya ve'd-din Ebu'l Feth
Keykubad bin Keyhüsrev nasır emirü'l-müminin ala yedi'l-fakir el-muhtac
İla rahmetillahi teala Süleyman bin Zati bin Muhammed

Fi tarih cümade'l-ula sene tis'a aşare ve sittemie. Amele Siryanus

Anlamı

Mescitler Allah içindir. Bu mescit mamuresi fetihler babası Keyhüsrev oğlu büyük sultan, din ve dünyanın izzeti Keykubat'ın saltanatı günlerinde Allah'ın rahmetine muhtaç fakir kulu Muhammed oğlu Zati oğlu Süleyman tarafından altı yüz on altı Cuma'del Ula'sında tamamlanmıştır. Siryanus yaptı.

İlk Selçuklu mescidinin nasıl bir plan ve mimari özelliğe sahip olduğu bilinmez. Bugünkü Merkez Camii'nin ilk Selçuklu yapısından hatıra olarak günümüze değişerek mi ulaştığı, yoksa orijinal mescit kitabesinin başka bir Selçuklu yapısından mı buraya nakledildiği ise bilinmemektedir. Mevcut yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kible duvarına dikey üç sahınlı, düz tavan örtülüdür. Kayda değer bir mimari ve süsleme özelliği göstermez. Batı cephesinde kitabesi (Foto.: 3), doğu cephesinde ise iki adet bezemeli devşirme taşı vardır (Foto.: 4).

Foto. 3-4: Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) kitabesi ve devşirme malzeme

2.10. Araplar Mescidi (1237)

Konya'nın Seydişehir ilçesinde bulunan mescit, Konya İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde sergilenen kitabesine göre II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 635/1237 yılının Muharrem (Ağustos-Eylül) ayında yaptırılmıştır (Erdemir, 2009, s. 122).

Foto. 5: Araplar Mescidi kitabesi

Beş satırlık sülüs hatlı kitabesi şöyledir (Foto.: 5):

Yazılışı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 فِي أَيَّامِ دَوْلَةِ السُّلْطَانِ
 الْمَعْظَمِ غِيَّاسِ الدُّنْيَا وَالِدِ ابْنِ الْفَتْحِ
 كَيْخَسْرُو بْنِ كَيْقَبَادِ بْنِ كَيْخَسْرُو قَسِيمِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
 فِي تَارِيخِ شَعْرِ مُحَرَّمِ سَنَةِ خَمْسٍ وَثَلَاثِ سِتْمَائِهِ

Okunuşu

Bismillahirrahmanirrahim
 Fi eyyam devlet es-sultan
 El-muazzam gıyas'ed-dünya ve'd-din ebu'l-feth
 Keyhüsrev bin Keykubad bin Keyhüsrev kasım emirü'l-mü'minin
 Fi tarih şehri Muharrem seneti hamsin ve selase sittemie

Anlamı

Rahman ve rahim olan Allah'ın adı ile. Dünya ve dinin koruyucusu, müminlerin emirinin yardımcısı, fetihler babası, büyük sultan Keyhüsrev oğlu Keykubad oğlu Keyhüsrev'in saltanatı günlerinde 635 yılı Muharrem ayında.

Eserin ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir. Günümüzde Seydişehir'in Ulukapı Mahallesi'nde Araplar Camii adıyla anılan yeni bir bina vardır. Belki de söz konusu mescit yıkılınca yerine bu yeni bina inşa edilmiştir.

2.11. Tâcü'l-Vezir (Vezir Tacüddin Ahmed) Mescidi (1239-40)

Konya'nın merkez Selçuklu ilçesi Ferhuniye Mahallesi'ndeki Fuar Alanı'nda bulunan ve mescit, medrese, hanıkâh ile türbeden ibaret (Sözen, 1972; Yıldırım, 1999; Karpuz, 2001; Konyalı, 2007) bir külliye olan yapılar topluluğundan günümüze sadece türbe ulaşabilmiştir (Foto.: 6). Mescidin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak bir arşiv kaydına göre, külliyenin medresesi II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 637/1239-40 yılında Vezir Tacüddin Ahmed tarafından yaptırılmıştır (Kuran, 1969; Önder, 1971; Önder, 1993; Konyalı, 2007). Mescidin de bu tarihlerde diğer külliye birimleriyle birlikte aynı şahıs tarafından yaptırıldığı söylenebilir.

Mescidin ne zaman ortadan kaybolduğu konusunda bir bilgi yoktur. Arşiv belgelerindeki en son kayıt 1052/1642 yılına aittir (Atçeken, 1998, s. 213). Mehmet Önder, mescidin harap durumda olduğunu ve kalıntılarının 1932 yılında kaldırıldığını ifade eder (Önder, 1993, s. 172).

Foto. 6: Tâcü'l-Vezir (Vezir Tacüddin Ahmed) Türbesi

2.12. Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (1253)

Konya'nın Akşehir ilçesinin yaklaşık 6-7 km. kadar kuzeybatısında, Konya-Afyonkarahisar karayolu üzerinde bulunan eski adı Nadir/Nidir Köyü olan Atakent Mahallesi'nde bulunmaktaydı.

Günümüze ulaşamayan mescidin varlığından Nadir (Atakent) Köyü'ndeki Çatal Çeşme'ye (Ay Çeşmesi) nakledilen kitabeden haberdar olmaktadır (Foto.: 7). Söz konusu mescit, bu kitabeğe göre II. İzzeddin Keykavus zamanında 651/1253 yılında Yusuf oğlu Ebubekir tarafından yaptırılmıştır (Konyalı, 1945; Demiralp, 1996). Kitabeyi barındıran çeşme günümüzde harç ile sıvanmış durumdadır. Bu işlemde kitabenin de zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Yekta Demiralp, çeşmeyi özgün hali ile görmüş ve çeşmede kullanılan devşirme malzemelerin yıkılmış olan camiden getirilmiş olabileceğini ifade etmiştir (Demiralp, 1996, s. 107).

Çatal Çeşme üzerinde bulunan inşâ ve bâni kitabesi Cin Suresi'nin 18. ayeti ile başlamaktadır³. Kitabe şöyledir (Demiralp, 1996, s. 107) (Foto.: 7):

Yazılışı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ان المساجد لله فلا تدعوا
مع الله احدا امر في ايام دولة السلطان الاعظم عز الدنيا والدين
ابو الفتح كیکاوس بن كیخسرو قسیم امیر المؤمنین و صاحبه العبد الضعیف الراجی رحمة
اللطیف ابو الکریم صارم الله ابو بکر بن یوسف غفر الله فی احد خمسين و ستمایه

Okunuşu

Bismillahirrahmanirrahim. Ve inne'l-mesacide li'llahi felâ tedu
Ma'allahi ehaden amere fi eyyam devlet es-sultan el-azam izze'd-dünya ve'd-din
Ebu'l-feth Keykavus bin Keyhüsrev kasım emirü'l-mü'minin ve sahib el-abdu'l-zaif el-raci rahmet
El-latif ebu'l-kerem sarmallah Ebubekir bin Yusuf gafurallah fi ehda hamsin ve sittemie

Anlamı

Rahman ve rahman olan Allah'ın adı ile. Mescitler kuşkusuz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın. Bu mescidin yapılmasını müminlerin emirinin ortağı ve arkadaşı, din ve dünyanın izzeti, fetih babası Keyhüsrev oğlu büyük sultan Keykavus'un saltanatı günlerinde, lâtif, Allah'ın rahmetini uman aciz kul, kerem babası, Allah'ın seçi kulu Yusuf oğlu Ebubekir –Allah onu yargılasın- 651 yılında emretti.

Foto. 7: Nadir (Atakent) Köyü Mescidi kitabesi

2.13. Nizameddin Pervâne Mescidi (13. yüzyıl ortaları)

Mescidin varlığından Mustafa Yıldırım'ın anlatımlarından haberdar oluruz (Yıldırım, 1999, s. 275). Mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Ancak isminden hareketle Selçuklular döneminde pervânelik⁴ ve daha

³ Cin Suresi 18. Ayet: "Mescitler kuşkusuz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın".

sonra saltanat naibliği görevinde bulunan Pervâne Nizameddin Hurşid⁵ tarafından 13. yüzyıl ortalarında yaptırılmış olmalıdır.

2.14. Pir Esad Mescidi (13. yüzyıl ortaları)

Konya'nın merkez Karatay ilçesi Akçeşme Mahallesi'nde, Adak Sokak'ta bulunmaktadır. Mescit, tekke, zaviye ve türbeden ibaret bir külliye olan yapılar topluluğundan sadece türbe ve yenilenmiş olarak mescit günümüze gelebilmiştir. Mescidin kesin inşâ tarihi bilinmemekle birlikte türbedeki Selçuklu şeyhlerinden Pir Esad'a ait olan 662/1264 tarihli mezar taşı kitabesinden (Önder, 1971; Atçeken, 1998; Duran, 2001; Konyalı, 2007; Karpuz, 2009a) hareketle 13. yüzyıl ortalarında yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki bir vakıf kaydından yola çıkarak külliyenin II. Alaaddin Keykubat (1249-1254) zamanında kurulmuş olabileceğini belirtir (Konyalı, 2007, s. 458).

Türbe ve zaviye Karamanoğulları devrinde 844/1440 yılında Musa Paşa adlı birisi tarafından onarılmıştır (Önder, 1971; Atçeken, 1998; Karpuz, 2009a). Mescidin de bu esnada onarıldığı veya yenilendiği düşünülebilir.

Özgün veya onarılmış/yenilenmiş mescidin 1980 yıllarına kadar ayakta kaldığı bilinmektedir (Karpuz, 2002b, s. 460). Günümüzde mescidin yerinde yükselen cami, 1990 yılında Valide Şefika Bahadır adlı birisi tarafından yaptırılmıştır.

Özgün Selçuklu mescidinin nasıl bir plan ve mimariye sahip olduğu bilinmez. İbrahim Hakkı Konyalı'nın 20. yüzyıl ortalarında gördüğü mescit, kerpiç malzemeden düz tavanlı bir yapıydı. Önünde kısa ve bodur devşirme sütunların taşıdığı bir son cemaat yeri vardı (Konyalı, 2007, s. 469). Konyalı'nın tasvir ettiği bu eser özgün olmayıp muhtemelen sonraki dönemlerde geçirdiği kapsamlı değişikliklerin eseri olmalıdır.

2.15. Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi (13. yüzyıl sonları)

Konya'nın merkez Meram ilçesinde, Şükran Mahallesi Vali Muammerbey Caddesi'ndeki Konya Valilik Binası'nın batı bitişiğinde, Şerafeddin Camii'nin yol aşırı güneyindeyken (Karpuz, 2009b, s. 1091), bitişiğindeki türbesi ile birlikte 1924 yılındaki yol genişletme çalışmaları nedeniyle Konya Valiliği ve Belediyesi işbirliği ile yıkılmıştır (Önder, 1993; Önder, 2006; Yıldırım, 1999; Karpuz, 2001; Konyalı, 2007; Şimşir, 2008; Erdemir, 2009). 1953 yılında dönemin Konya Müze Müdürü Mehmet Önder ve Ali Saim Ülgen tarafından kısmi kazılar yapılarak türbeye ait cenazelik katı ortaya çıkarılmış (Önder, 1993, Önder, 2006) ve 2019 yılında rekonstrüksiyon yapılarak türbesiyle birlikte yeniden inşâ edilmiştir (Tomar & Yavuzylmaz, 2019, s. 163-164).

Foto. 8-9: Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi yıkılmadan önceki görünümü (Karpuz, 2009: 2/1091) ve yeniden inşâsı (Erdal Zeki Tomar'dan)

⁴ "Pervânelik" Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde "bazı Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde hüküm, ferman, berat anlamında kullanılan terim ve bu belgeleri hazırlamakla görevli memura verilen unvan" şeklinde tanımlanmaktadır (Kesik, 2007, s. 244).

⁵ Selçuklu devrinde bugüne kadar bilinen "Pervâne" unvanıyla anılan Nizameddin adlı tek kişi İran asıllı Nizameddin Hurşid adındaki devlet adamı olmalıdır. Nizameddin Hurşid muhtemelen II. İzzeddin Keykavus'un pervânesi olarak görev yapmış ve daha sonra 1256 M. yılında Rükneddin IV. Kılıçarslan tarafından saltanat naibliği görevine getirilmiştir. Bu göreve geldikten kısa bir süre sonra Moğollardan Hoca Noyan'ın öldürülmesinden sorumlu tutulmuş ve Baycu tarafından idam edilmiştir (Kesik, 2007; Dudu Kuşçu, 2016).

Mescidin kesin inşâ tarihi bilinmemektedir. Ancak günümüze ulaşan fotoğraflarından anlaşıldığı kadıyla (Foto.: 8-9), plan ve mimari özelliklerinden dolayı 13. yüzyıl sonlarında inşâ edildiği genel olarak kabul edilmektedir (Önder, 2006; Karpuz, 2001; Şimşir, 2008). 874/1469 tarihli vakfiyesine göre bânisi Alevî oğlu Seyyid Muhammed'dir (Önder, 2006; Konyalı, 2007; Şimşir, 2008). 1122/1710 yılında onarım görmüştür (Atçeken, 1998).

Mescidin günümüze ulaşabilen tek fotoğrafından kare mekânlı ve tek kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Duvarlarının moloz taş üstüne tuğla kaplamalı, kubbesinin de tuğla malzemeden olduğu görülmektedir. Kubbe üzerinde yine tuğladan çıkıntılar vardır. Güney bitişiğinde piramidal külahlı türbesi bulunur.

Yapıdan tek hatıra olarak özgün şekilde günümüze ulaşan mihrabı 1924 yılındaki yıkımda akıl edilerek kurtarılmış ve önce Konya Sultanî Müzesi'ne, 1926 yılında da Konya Müzesi'ne nakledilmiştir (Önder, 2006; Şimşir, 2008; Erdemir, 2009). İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde sergilenmekteyken, 2019 yılındaki yeniden inşâ esnasında mescide taşınmıştır (Tomar & Yavuzylmaz, 2019, s. 163-164). Mihrap nişi, dikdörtgen çerçeve içerisinde mukarnas kavsaralı ve iki ayrı bölüm halindedir (Foto.: 10-11). Üstteki ilk süsleme panosu sütunce başlıklarına kadar inmektedir. En dışta eseri üç yönden "U" şeklinde kuşatan ve Âl-i İmran Suresi 18-19. ayetlerinin yazılı olduğu yazı bordürü görülür⁶. Kavsarası dilimli sivri kemerlidir ve beş sıra mukarnas dizisinden meydana gelir. Son iki sırasında sivri kemer içerisine yerleştirilmiş kabartma bir şamdan motifi vardır. Kavsaranın kemer köşeliği, rumi ve palmetli kıvrık dalların meydana getirdiği dairelerden ibaret bitkisel bir kompozisyona sahiptir. Ayrıca iki köşede birer rozet bulunur. Rozetler, merkezlerinde sekiz köşeli yıldız etrafında sekiz adet yamuk altgen ve aralarda beş kollu yıldızlardan oluşan geometrik düzenlidir.

İkinci bölüm nişin iç kısmını meydana getirir. Burada yüzeysel bir Bursa kemeri içerisinde iki adet şamdan, bir adet kandil motifi yer alır. Kemer köşelikleri ve kemer yüzeyinde yine rumi ve palmetlerden ibaret kıvrık dallı bitkisel bir süsleme bulunur. Niş iki yanda başlıkları zar, altlıkları "U" şekilli burmalı sütunculere sahiptir.

Foto. 10: Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi mihrabının İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'ndeki görünümü

Foto. 11: Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi mihrabının yeniden inşâ edilen mescitteki görünümü (Erdal Zeki Tomar'dan)

⁶ Âl-i İmran Suresi 18. ve 19. Ayet: "Allah şahadet eyledi şu gerçeğe ki, başka ilah yok, ancak O vardır. Bütün melekler ve ilim uluları da dosdoğru olarak buna şahittir ki, başka ilah yok, ancak O aziz, O hâkim vardır. Doğrusu Allah katında din, İslâm'dır; o kitap verilenlerin anlaşmazlıkları ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki taşkınlık ve ihtirastan dolaydır. Her kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse iyi bilsin ki, Allah hesabı çabuk görendir".

2.16. Kadı Kalemşah Mescidi (13. yüzyıl sonları)

Konya'nın merkez Meram ilçesindeki eski Gazi Alemşah Mahallesi, şimdiki Sahibiata Mahallesi'nde, Alaaddin Tepesi'nin güneyinde bulunmaktaydı (Konyalı, 2007; Uz & Doğan, 2010b). Medrese, zaviye ve mescit birimleri ile bir külliye (Önder, 1971; Uz & Doğan, 2010b; Küçükdağ, 2014) olan yapılar topluluğundan “Kadı Kalemşah” ve “Gazi Alemşah” gibi isimlerle de anılan (Konyalı, 2007, s. 252) mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Zeyneddin Kadı Kalemşah veya Taceddin Kalemşah adındaki bir Selçuklu ilim ve devlet adamı tarafından 13. yüzyıl sonlarında yaptırılmış olmalıdır⁷.

Mescit, 20. yüzyıl başlarına kadar klasik Selçuklu mescitlerinde olduğu gibi tek kubbeli bir eser olarak ayakta idi (Uz & Doğan, 2010b, s. 228). Ancak muhtemelen Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük çapta yenilenmiştir. Nitekim İbrahim Hakkı Konyalı, binanın yeni olduğunu ve mimari bir kıymetinin olmadığını belirtir (Konyalı, 2007, s. 252). Bu yeni eser de daha önce külliyenin medresesi yerine yapılmış olan Fahrettin Paşa Parkı'nın 1960'lı yıllarda kaldırılmasıyla yok olmuş olmalıdır (Uz & Doğan, 2010b, s. 228).

2.17. Hacegi Mescidi (13. yüzyıl)

Konya'nın merkez Selçuklu ilçesi Ferhuniye Mahallesi'ndeki Eski Fuar Alanı olarak bilinen Kültür Park'ın Abdül Ezel Paşa Caddesi'ne bakan tarafında bulunmaktaydı (Konyalı, 2007; Uz & Doğan, 2010a). Burası Osmanlı arşiv kayıtlarında Binari Mahallesi olarak geçmektedir. Bu nedenle mescit “Pinari Mahallesi Mescidi” adıyla da bilinmektedir (Konyalı, 2007; Uz & Doğan, 2010a).

Mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Ancak ismini aldığı Hacegi Bey'in Mevlana'nın babası Bahâeddin Veled'in öğrencilerinden olması (Konyalı, 2007; Uz & Doğan, 2010a) sebebiyle 13. yüzyılda inşâ edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Ne zaman yıkıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. İbrahim Hakkı Konyalı'nın yapıyı görmüş olması (Konyalı, 2007, s. 253), eserin 1965 yıllarında var olduğuna delildir. Muhtemelen bu tarihten sonra Eski Fuar Alanı'nın inşâsı esnasında yıkılmış olmalıdır.

Mescidi gören İbrahim Hakkı Konyalı, sanatsal değeri olmayan kerpiç bir eser olduğundan bahseder. Ayrıca özgün mescidin de taş malzemeden kubbeli olabileceğini belirtir (Konyalı, 2007, s. 253).

2.18. Karagu Mescidi (13. yüzyıl)

Mescidin varlığından Mustafa Yıldırım'ın belirttiği bir ifadeden haberdar oluruz (Yıldırım, 1999, s. 275). İnşâ tarihi ve bânisi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

2.19. Şeyh Osman Rumi Mescidi (13. yüzyıl)

Konya'nın merkez Meram ilçesi Sahibiata Mahallesi'nde, Yavuz Selim Caddesi Ahmet Küçük Armağan Sokak'ta, Şeyh Hasan Rumi Türbesi'nin bitişiğinde bulunmaktadır. Şeyh Hasan Rumi Türbesi, Şeyh Osman Rumi Türbesi, bir zaviye ve bir mescitten ibaret külliye (Atçeken, 1998; Karpuz, 2002b; Konyalı, 2007) topluluğundan günümüze sadece türbeler ile tamamen yenilenen mescit ulaşabilmiştir. Mescidin kesin inşâ tarihi bilinmez. Ancak iki kardeş olan Şeyh Osman ve Şeyh Hasan'ın yaşadığı dönemler dikkate alındığında, 13. yüzyıl içerisinde yaptırılmış olabileceği düşünülür⁸.

Bugünkü görünümüne 1972 yılındaki yeniden inşâsında kavuşan mescit, kareye yakın dikdörtgen bir plandadır. Üstü dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülüdür. Sanatsal değeri yoktur.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada günümüze ulaşamayan 19 Selçuklu mescidi tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu mescitlerden Bakırcı Yusuf Bey Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı), Hacı İsa Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı)

⁷ Kadı Kalemşah'ın İbn-i Batuta'nın 1300'lerde Konya'ya yaptığı seyahat sırasında kendi Ahi zaviyesinin başında olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle külliyenin 1300 M. yılından önce inşâ edildiği ortaya çıkmaktadır. Tahmini inşâ tarihi olan 13. yüzyıl sonu ise Konya idaresinin Selçuklular, İlhanlılar ve Karamanoğulları arasında sıkça el değiştirdiği bir dönemdir. Bu nedenle yapının hangi devre ait olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Ancak Kadı Kalemşah'ın Ahi lideri olması ve dönemin Ahilerinin Karamanoğulları yönetimini istemedikleri bir gerçektir. Böylelikle geriye Selçuklu ve İlhanlılar kalır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın “Selçuk devrinin bir Taceddin Kalemşah'ı vardır” ifadesi ise İlhanlıları saf dışı bırakır. Böylelikle yapının Selçuklu döneminde inşâ edilmiş olabileceği ihtimali kuvvet kazanır (Aykut, 1999; Baykara, 2002; Konyalı, 2007; Aykut, 2014; Küçükdağ, 2014).

⁸ Mehmet Önder ve Haşim Karpuz mescit ve türbelerin 14. yüzyıl Karamanoğulları devri eserleri olduklarını düşünürler (Önder, 1971; Karpuz, 2009a).

ile Hoca Yusuf (Kuyumcu Hoca Yusuf) Mescidi (12. yüzyıl ikinci yarısı) 598/1201-1202 tarihli Şemseddin Altunaba vakfiyesinden; Ereğli'deki Hacı Budak Mescidi (12. yüzyıl sonları-13. yüzyıl başları) ise 615/1218 tarihli I. İzzeddin Keykavus'un Sivas'taki darüşşifaya ait vakfiyesinden tespit edilmiştir. Tâcü'l-Vezir (Vezir Tacüddin Ahmed) Mescidi (1239-40)'ni arşiv kayıtlarından, Sincari Mescidi (13. yüzyıl başları)'ni devrin önemli vakanüvislerinden olan Ahmed Eflâkî'den öğrenmekteyiz.

Arşivlerde bekleyen eski fotoğraflar her zaman araştırmacılar için en önemli belgeler olmuştur. Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi (13. yüzyıl sonları)'ni de eski fotoğraflarından biliriz. Kadı Kalemşah (13. yüzyıl sonları), Hacegi (13. yüzyıl) ve Şeyh Osman Rumi Mescidi (13. yüzyıl)'nden İbrahim Hakkı Konyalı'nın, Nizameddin Pervâne (13. yüzyıl ortaları) ile Karagu Mescidi (13. yüzyıl)'nden ise Mustafa Yıldırım'ın anlatımlarından haberdar olmaktadır.

Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi (1207), Akıncı (Cemaleddin İshak) Mescidi (1210), Kapturğa Mahallesi (Begavi) Mescidi (1216), Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) (1222), Araplar Mescidi (1237), Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (1253) ve Pir Esad Mescidi (13. yüzyıl ortaları)'nin varlıkları ise günümüze ulaşabilen kitabeleriyle sabittir.

3.1. Tarihsel Değerlendirme

Tespit edilen 19 mescit içerisinde, kitabeleri günümüze ulaşmamış olsa da sadece 4'ünün 12. yüzyıl içerisinde yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. 13. yüzyıl ise gerek başkent Konya gerekse de taşrada kalan diğer Anadolu kentleri için mimarinin atılım yaptığı bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Katalog bölümünde incelenen 19 eser içerisinde 15 mescidin 13. yüzyılda inşa edildiği görülür. Bunlardan Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi (1207) ile Akıncı (Cemaleddin İshak) Mescidi (1210) I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat yıllarına (1205-1211) denk gelir. Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) (1222), I. Alaaddin Keykubat (1220-1236); Araplar Mescidi (1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246); Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (1253) ise II. İzzeddin Keykavus'un müşterek saltanatında (1249-1262) inşa edilmiştir. Kitabeleri olmaması sebebiyle diğerlerinin hangi dönemde inşa edildikleri bilinmemektedir.

3.2. Bâniler

Günümüze ulaşamayan Konya mescitleri içerisinde bânisi kesin olarak bilinenlerinin sayısı azdır. Bunlar içerisinde Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi (1207)'nin bânisi kitabesine göre Yusuf oğlu Mahmud, Akıncı (Cemaleddin İshak) Mescidi (1210)'nin bânisi kitabesine göre Emir Ali Oğlu Cemaleddin İshak Bey, Kapturğa Mahallesi (Begavi) Mescidi (1216)'nin bânisi kayıp kitabeye göre İmam Begavi (Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mesud b. Muhammed el-Ferra el-Begavi), Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) (1222)'nin bânisi kitabesine göre Zati oğlu Süleyman Bey ve Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi (13. yüzyıl sonları)'nin bânisi ise vakfiyesine göre Alevi oğlu Seyyid Muhammed'dir.

Tâcü'l-Vezir Mescidi (1239-40)'ne ise arşiv kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Vezir Tacüddin Ahmed bânilik yapmıştır. Kesin olmamakla birlikte, bânisi bilinmeyen diğer mescitlerin ise adlandırıldıkları isimler tarafından yaptırıldıkları tahmin edilmektedir.

3.3. Sanatçılar

Katalog bölümünde incelenen mescitler içerisinde ismi bilinen tek sanatçı, Nadir (Atakent) Köyü Mescidi (Ulu Mescit) (1222)'nin kitabesine göre Siryanus adlı biridir. Mimar olduğu anlaşılan bu kişinin Müslüman olmadığı tahmin edilmektedir.

3.4. Plan ve Mimari

İncelenen mescitlerin hiçbirisi günümüze ulaşmadığı için bunların nasıl bir plan ve mimari özellikte olduğu bilinmez. Ancak Konya'da inşa edilen diğer Selçuklu mescitleri göz önüne alındığında, bunların kübik bir kare mekân üzerine tromp geçişli (nadiren pandantif veya Türk üçgeni) tek kubbeyle örtülü birer mekândan ibaret oldukları kuvvetle tahmin edilmektedir. Nitekim eski fotoğrafları günümüze ulaşabilen Alevi Sultan (Ulvi Sultan) Mescidi (13. yüzyıl sonları), benzer bir plan şeması ve mimari geleneğe sahiptir.

5. Extended Abstract

Konya, the ancient capital of the Anatolian Seljuk State, became the capital city when Iznik was left to Byzantium in 1097, and the city, which started to develop in this way, reached its liveliest periods with the 1st Izzeddin Kayqavus and the 1st Alaaddin Kayqubat. While entering the 13th century, it started to develop in almost every field in parallel with the political and commercial developments and became the center of both architecture and art with its monumental works, and eventually it was called “capital (darulmulk)” in this period.

While the Mongols were taking the east and middle of Anatolia by storm before reaching the middle of the century; The festivity of Konya's Seljuk architecture continued. This active art and architecture environment in Konya, the capital city, was able to maintain its vitality even in the Mongolian domination, which became more evident with the great Kosedag defeat in 1243; until the rule of Karamanids in the early 14th century.

During the Seljuk conquest at the end of the 11th century, the city, which was only within the walls surrounding the Alaaddin Hill, was enlarged especially with the second outer walls built during the 1st Alaaddin Kayqubat period and as a result, it witnessed great architectural breakthroughs reflected in the development of the city. Monumental works such as Alaaddin Mosque, which was built on a small hill where Konya's first settlement is thought to have taken place, the Sahip Ata Mosque outside the Larende Gate and the Karatay, Thin Minaret and Sircali Madrasa are examples of this great breakthrough.

Undoubtedly, the most important building types of this architectural development are the masjids built between the neighborhoods. So much so that the number of masjids that can be detected in Konya city center and districts is 50. This situation covers 37% of all Seljuk masjids in Anatolia. When all Anatolian lands ruled by the Seljuks are considered; the fact that more than ¼ of the country is built for a masjid should be seen as a value of Konya's being “capital”.

Most of Konya's Seljuk masjids, which are generally composed of a cubic square space, a dome with trumped transitions made of brick material and a simple front entrance space in front of it, have survived to the present day, albeit with repairs. However, some of them were lost or destroyed for various reasons, some of them were completely renovated and some of them were able to survive with only an inscription or a mihrab niche.

In this study, 19 Seljuk masjid that could not survive from Konya were identified and analyzed. We learn some of these masjids from foundation charters. The exact construction dates of the masjids, which are generally mentioned while specifying the boundaries of the foundations are unknown. However, it is possible to determine an approximate date based on the dates when the foundations were issued. In addition, archive records and contemporary sources reveal the existence of unknown masjids. Old photographs waiting in the archives have always been important sources of information for researchers. As a matter of fact, we know the existence of some masjids with these photographs. Some of the masjids identified are only partially concrete, as they can only survive with architectural elements such as inscriptions and mihrabs.

It is estimated that only 4 of the 19 masjid that could not reach today were built in the 12th century. The remaining 15 works must have been built in the 13th century. As a matter of fact, the 13th century has been a period of great architectural breakthroughs for both the capital Konya and other Anatolian cities in the provinces.

Although it is not known exactly who built these buildings, we know who some of the builders are through those whose inscriptions have survived. According to the inscriptions; Mahmud son of Yusuf the founder of Kınacı Street Masjid, Mr. Cemaleddin İshak son of Emir Ali founder of the Akıncı Masjid, Imam Begavi the founder of the Kapturğa District Masjid, Mr. Süleyman son of Zati the founder of Nadir Village Masjid and Sayyid Muhammed son of Alevi the founder of the Alevi Sultan Masjid. As far as we learn from archive records, Vizier Tacuddin Ahmed served as a founder in Taculvizier Masjid.

As an artist, only the architect of one building is known. The architect of the masjid in Nadir Village is named Siryanus according to the inscription. We do not have any information about his identity.

Since none of the masjids examined have survived to the present day, it is not known what kind of plan and architectural features they have. However, considering the other Seljuk masjids built in Konya, it

is strongly predicted that they consisted of spaces covered with a single dome with a trump transition (rarely a pendant or a Turkish triangle) on a cubic square space. As a matter of fact, the Alevi Sultan Masjid, whose old photos have survived to the present day, has a similar plan scheme and architectural tradition.

Kaynakça

- Akşit, A. (2014). Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1, 67-88.
- Arslan, M. (2017). *Anadolu'da Selçuklu Çağ Cami ve Mescit Mimari (Plan-Mimari-Süsleme)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.
- Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aykut, A. S. (2014). İbn Battûta. *Abilik Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 14-18). Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Aykut, A. S. (1999). İbn Battûta. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, ss. 361-368). İstanbul: TDV Yayınları.
- Baykara, T. (2002). Konya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 182-187). Ankara: TDV Yayınları.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçuklular Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ceyhan, S. (2009). Seyyid Burhâneddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 56-58). Ankara: TDV Yayınları.
- Demiralp, Y. (1996). *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Dudu Kuşçu, A. (2016). Kösedağ Savaşı Sonrasında Moğol İstilâsına Karşı Karamanoğulları'nın Önderlik Ettiği İstiklâl Hareketlerinin Sonuçsuz Kalmasında İranlı Unsurun Rolü. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 6, 12-30.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Durukan, A. (1997). Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi. *Vakıflar Dergisi*, 26, 25-44.
- Eflâkî, A. (1973). *Ariflerin Menkıbeleri (Manakib al-Arifin)*. çev. Tahsin Yazıcı. Ankara: Hürriyet Yayınları.
- Erdemir, Y. & Yavuzylmaz, A. (2010). Alâeddin Keykubad'ın Sanat Anlayışı ve Konya'da İnşa Ettiği Mimarlık Eserleri. Y. Küçükdağ & Mustafa Çıpan (Ed.), *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 129-174). Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Erdemir, Y. (2009). *İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*. Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Güngör, M. (1992). Begavî, Ferrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 340-341). Ankara: TDV Yayınları.
- Karpuz, H. (2002a). Konya (Mimari). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 189-193). Ankara: TDV Yayınları.
- Karpuz, H. (2002b). Konya'da Selçuklu ve Osmanlı Tarikat Yapıları. M. Denктаş & Y. Özbek & A. Sağıroğlu Arslan (Ed.), *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 457-478). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Karpuz, H. (2001). Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yok Olan Anıtları. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri* içinde (s. 1-9). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Karpuz, H. (2009a). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*. C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpuz, H. (2009b). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42*. C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Katoğlu, M. (1967). 13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plân Tipi ve "Son Cemaat Yeri. *Türk Etnografya Dergisi*, 9, 81-100.
- Kesik, M. (2007). Pervâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 244). İstanbul: TDV Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (2007). *Konya Tarihi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Konyalı, İ. H. (1945). *Nasreddin Hocanın Şebri Akşehir: Tarihî-Turistik Kılavuz*. İstanbul: Numune Matbaası.

- Kozan, A. (2013). Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Türkiye Selçukluların Devrinde Kayseri'de Şeyh ve Dervişler. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37/1, 136-166.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Küçükdağ, Y. & Arabacı, C. (1994). *Selçuklular ve Konya*. Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Küçükdağ, Y. (2014). İbn Kalemşah Dergâhı. *Abilik Ansiklopedisi* (2/19, ss. 19). Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Madran, E. (1973). Âriflerin Menkıbeleri'nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme. *Vakıflar Dergisi*, 10, 175-198.
- Önder, M. (1958, Tıpkı Basım: 2006). Kaybolmuş Eserlerimiz: Konya'da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı. *Vakıflar Dergisi*, 4, 241-244.
- Önder, M. (1993). Son Yüzyıl İçerisinde Konya'da Yıkılan Selçuklu Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı* (ss. 169-178), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Önder, M. (1971). *Mevlâna Şehri Konya (Tarihi Kılavuz)*. Ankara: Konya Turizm Derneği.
- Önge, Y. (1988). Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri. *Selçuk Dergisi Alaaddin Keykubat Özel Sayısı*, 3, 49-60.
- Sönmez, Z. (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyula Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Şimşir, Z. (2008). Konya'da Yıkılan Alevî Sultan Mescidi'nin Mihrabı. *Uluçam Armağanı* (ss. 291-297), Ankara: Van Çevre ve Kültür Derneği.
- Tekinalp, V. M. (2006). Yerel Geleneğin İzleri. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlağı*, 2 (ss. 45-53).
- Tomar, E. Z. & Yavuzylmaz, A. (2019). Konya Alevî (Ulvi) Sultan Mescit ve Türbesinin Yeniden İnşası. Gülgün Yılmaz-vd. (Ed.), 23. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazlı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Özet Kitabı* içinde (s. 163-164). Edirne: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Turan, O. (1947). Selçuk Devri Vakfiyeleri I-Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı. *Belleten*, 11/42, 197-235.
- Uz, M. A. & Doğan, M. (2010a). Alâeddin Tepesi. *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Dergisi*, 10/13, 193-195.
- Uz, M. A. & Doğan, M. (2010b). Araboğlu Makası (Mimar Muzaffer Caddesi). *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Dergisi*, 10/15, 225-228.
- Ünver, S. (1967). Yetmiş Yıl Önce, Konya. *Belleten*, 31/122, 201-220.
- Yıldırım, M. (1999). Konya'da Erken Dönem Türk İslam Eserlerinden Örnekler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 265-285.
- Yinanç, R. (1991). Sivas Abideleri ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 22, 15-44.

III. Selim'in Sanatçı Kişiliği ve Beste Formundaki Eserlerinin Usul-Aruz İlişkisi Yönünden İncelenmesi

Ayşe Emsal AKSİN ÇEVİK*

ÖZ

Bu çalışma, Türk Musikisine damgasını vurmuş bir musikişinas ve bestekâr olan Osmanlı Padişahı Sultan III. Selim'in Türk Musikisindeki konumunu, musiki geleneğine etkileri ve söz konusu dönemindeki musiki hareketleri çerçevesinde ortaya koymayı ve Sultan III. Selim'in "Beste" formundaki eserlerini usul-aruz vezni ilişkisi yönünden inceleyerek, güfte, vezin ve beste uyumunu araştırmayı amaçlamaktadır. Selim reformcu karakterinin yanı sıra sanatçı kişiliği ve Türk musikisinde "Selim Dönemi" olarak adlandırılacak derecede etkiye sahip bir isimdir. Bestelediği eserler ve terkip ettiği makamlar ile dönem sanatçıları üzerindeki etkisi ve himayesi ile Türk musikisinde verimli bir dönem yaratılmasına katkı sağlamıştır. Çalışmada bestekârın "Beste" formundaki eserleri usul-aruz vezni ilişkisi açısından incelenmiştir. İnceleme amacıyla önce eserler yeniden yazılmış, sonra güftelerdeki hecelerin dağılımı, usulün velvelesi kullanılarak yapılmıştır. Mısra içerisindeki her hece bu darplara göre yerleştirilmiştir. Usul şablonları bilgisayar ortamında üç çizgi üzerinde yazılmış ve eserlerin güftesi nota değerlerine göre dağıtılmıştır. Güfte ve vezin arasında bilinçli bir ilişkinin olup olmadığının görülebilmesi için musiki ve edebiyat ilişkisinin besteleme teknikleri arasında yer alması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Selim'in Beste'lerinde usul-aruz vezni kullanımının belli bir tekniğe dayalı olarak bestelenip bestelenmediği araştırılmıştır. Araştırma bulguları bestekârın bestelerindeki usul -vezin ilişkisinin çoğunlukla zeminhâne ile uyumlu, meyan kısımlarının ise farklı yapılarda olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: beste formu, aruz vezni, aruz-vezin, III. Selim, Klasik Türk müziği, Türk müzik tarihi.

An Examination of Selim III's Artist Personality and His Works Composed in the Form "Beste" in terms of the Relationship of the Pattern – Aruz Rhythm

ABSTRACT

This study aims to reveal the impact on Turkish music tradition and the position of Sultan Selim III, who was a music lover, composer, and performer who left his mark on Turkish music history, in Turkish Classical Music and to examine his works in the form of Beste in terms of the harmony of lyrics and the relationship of the pattern and the aruz rhythm. In this study, first of all, Selim III's position as a musician and composer in Turkish music and musical movements in his time have been investigated. Later, his works in written the form Beste were analyzed in terms of the pattern – the aruz rhythm. It is thought that the relationship between music and literature is important to see whether there is a conscious relationship between lyrics and the aruz rhythm. Accordingly, in this study, it was investigated whether the use of the pattern and the aruz rhythm in Selim III's Bestes was composed based on a certain technique. The research findings show that the relationship between the pattern and the aruz rhythm in the composer's Bestes is mostly compatible with zeminhâne, while the parts meyan have different structures.

Keywords: the form beste, aruz rhythm, the pattern and aruz relationship, Selim III, Turkish classical music, Turkish music history.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih boyunca varlığını sürdürebilmesi, Türk kültür yapısını koruması, bilimden sanata her alanda farklı kültürleri özümsemesi ve bir bileşke yaratması sayesinde olmuştur. Türk kültürü üç kıtaya yayılmış ve gelecek nesillere kültürel anlamda büyük bir miras bırakılmıştır. Devlet yönetiminde olsun ya da olmasın küçük yaşlardan itibaren musiki ve edebiyat gibi birçok alanda eğitim alan şehzadeler Osmanlı'nın eğitim ve sanata ne kadar değer verdiğinin göstergesi olmuştur. Böylece en iyi şekilde eğitim gören padişahlar hem kendi kişisel anlayış ve idare tarzlarıyla imparatorluğun yönetiminde hem de edebiyat ve musiki başta olmak üzere padişahın ilgisi ve yeteneklerine bağlı olarak her alanda kendini göstermiştir. (Beşiroğlu, 1993, s. 1,2).

Osmanlı padişahlarının Osmanlı sanat hayatında da önemli bir yeri vardır. Çok sayıda Osmanlı sultanının gerek bestekâr gerek icracı olarak musiki ile ilgilendiği biliniyor. III. Selim bu anlamda musikiye olan ilgisi ile öne çıkanlardan biridir. Sultan III. Selim 18.yy'da yetmiş, küçük yaşta edebiyat ve musiki ile uğraşmaya başlamıştır. Babasının ölümü üzerine başladığı kafes hayatında sanatsal ve edebi yönü

* Doktora Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aksin.ayse@hbv.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 19.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 10.12.2020

profesyonel anlamda şekillenmiştir. En değerli eserlerini burada bestelemiş, yine birbirinden güzel makamları burada terkîp etmeye başlamıştır. 28 yaşında tahta çıkan Sultan, hem musikin icrasına hem de ilmîne vâkıf olmuştur. Türk kültür yapısını korumakla beraber, yeniliklere de açık bir padişah kimliğiyle Batı Musikisi'nin bir anlamda kültürel varlığının benimsenmesi yolundaki atılan ilk adımlar, Selim'in sanata ve sanatçıya duyduğu saygının açık bir göstergesi olarak görülebilir (Çevik, 2011, s. 1).

Aynı zamanda Mevlevî olan bestekâr, hem dinî, hem de din dışı pek çok eser bestelemiştir. Kaynaklar tanbûr ve ney sazlarını ustalıklı çaldığına işaret etmektedir. III. Selim müzikolojik çalışmalarla da ilgilenmiş, kendi isteği üzerine nota yazım teorileri geliştirilmiştir. Döneminde yaşayan müzisyenleri desteklemiş, Türk Musikisi'nin gelişiminde ve gelecek nesillere aktarılmasında büyük rol oynamıştır (Çevik, 2011, s. 1).

Bu çalışma Türk Musiki tarihi için önemli bir dönem olarak görülen Selim döneminin tarih sürecinde nasıl bir rol üstlendiğinin anlaşılması ayrıca Selim'in bestelerinde görülen usul - aruz vezni ilişkisinin hangi yapı ya da yapıları kullandığının anlaşılması ve bestekârın bestecilik anlayışının irdelenmesi bakımından önemlidir.

Makalede genel hatlarıyla 2. bölümde Selim'in eğitimi ve hayatı konu edilmiştir. Ayrıca Selim'in kendisini sanatkâr olmaya iten süreçlere ve tahta çıktıktan sonraki icraatlarına değinilmiştir. 3. bölümde söz konusu dönemdeki musiki hareketleri göz önünde bulundurularak, müzikoloji alanında yapılan çalışmalardan, bestekârın diğer bestekârlara hamilik etmesi vesilesiyle beste üretme ve bestecilik furçasının oldukça aktif olmasından ve diğer sanatsal faaliyetlerden bahsedilmiştir. 4. Bölümde ise bestekârın eserleri ve vezinleri tablo halinde verilmiştir. Ayrıca bestelerin kudüm velvelesine göre dağılımı tablolar halinde gösterilmiştir.

Elde mevcut bulunan eserleri araştırıp veri toplamaya belgesel tarama denir. Bu belgeler üzerinde yapılan çalışmalar ise "Karasar Yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2002; 183). Araştırmada söz konusu yöntem ile doküman incelemesi ve eser analizi yapılarak nitel bir araştırma tekniği kullanılmıştır. Eserlerin notalarına ulaşabilmek için Devlet Korosu Nota Arşivi'ndeki (Devlet Korosu, 2020) farklı nüshalar incelenmiş, Sultan Selim'e ait 8 adet besteye ulaşılmıştır.

Eserleri incelemede güfte dağılımının daha iyi anlaşılabilmesi için usul, kudüm velvelelerine göre yazılıp şekillerin altında gösterilmiştir. Üç çizgi üzerine yazılan velvelelerde: Üst çizgi sağ zahme ile sağ kâseye vurulan darplar; alt iki çizgi ise sol kâseye vurulan darplar göstermektedir. Alt iki çizginin üstte olanı sağ zahme ile, altta olanı ise sol zahme ile vurulur.

_____ Sağ kâse, sağ zahme
 _____ Sol kâse, sağ zahme
 _____ Sol kâse, sol zahme

Eserlerin, şekil özellikleri ve aruz vezni ilişkisi yönünden incelenmesinde Kaltakçı ve Karaman (2010) tarafından izlenen yöntem takip edilmiştir. Bu yöntemde kısa hecelerin kısa ezgilerle ve uzun hecelerin uzun ezgilerle bestelenmiş olması ve bundan mütevellit oluşan uyumun incelenmesi söz konusudur. Finale programında yazılan kudüm velvelelerinin altına veznin, darpların ve güftelerin alt alta gelecek şekilde sıralanmasıyla beraber her usule ayrı bir şablon oluşturulmuştur. Oluşturulan her usul şablonunda, güftenin heceleri uzunluk ve kısalık değerlerine göre usulün darplarının altına yazılmak suretiyle yerleştirilmektedir. Yöntemde notasyonun izlenmesini kolaylaştırmak üzere bazı müzik işaretleri ve kelimelerle ilgili uzunluklar belirli şekillerle gösterilmiştir. Bunlar;

/ : Bir tam 4'lük es'in olduğunu gösterir.
 // : Bir 8'lik es'in olduğunu gösterir.
 /// : Bir 16'lık es'in olduğunu gösterir.
 ... : Bir önceki hecenin devam ettiğini gösterir.

Bu çalışma, Sultân Selim'in sanatçı kişiliği ve beste formunda bestelediği 8 adet beste ile sınırlıdır.

2. Sultan III. Selim'in Hayatı ve Sanatı

Sultan III. Selim 24.12.1761 tarihinde doğmuş ve 28.07.1808 tarihinde vefat etmiştir. Osmanoğulları soyundan gelen Sultan III. Selim, İslam halifelerinin 20.'si ve 31. Osmanlı padişahıdır. Babası Sultan III. Mustafa, Annesi Mihr-i Şâh Sultan'dır (Öztuna, 1990, s. 279).

Anne ve babasıyla başlayan eğitim hayatı (Karal, 1942, s. 5), daha sonraki yıllarda babası tarafından görevlendirilen seçkin ilim adamlarının hizmetiyle devam etmiştir. Babası onun sadece ilim, sanat, edebiyat

alanında değil, devlet işlerinde de yalnız kalmaması için devlet yönetiminin bütün inceliklerini öğrenerek yetişmesine önderlik etmiştir (Özalp, 2000: c.1, s. 494).

Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyılın sonlarında giderek gerilemeye başladığı dönemde yenileşme düşünceleri kafasında filizlenmeye başlayan Selim (Özalp, 2000: c.1, s. 495) 13 yaşında iken babasını kaybetmiştir. Babasının ölümü üzerine padişah olan amcası Sultan I. Abdülhamid, Selim'i saray adetlerince "kafes" denilen bir tür hapis hayatı ile tanışmasını sağlamıştır. Ancak kafes hayatının sıkı kuralları olmasına rağmen, amcasının ona şefkatle davrandığı ve yarıda kalan ilim tahsiline burada devam etmesine müsaade ettiği ifade edilmektedir. III. Selim'in edebiyat ve sanata yoğun ilgisi kafes ardında geçirdiği yıllara rastlar (Salgar, 2001, s. 15).

Osmanlı Devleti'nin varlığının korunabilmesi ve eski gücüne kavuşturulması yönünde Sultan I. Abdülhamit tarafından çeşitli ıslahat girişimleri olmuştur. Fakat bu girişimleri yetersiz bulanların Selim'in tahta geçmesini istediği rivayetleri üzerine amcası, Selim'in kafes ardındaki hayatını oldukça zorlaştırmıştır (Kartal, 1942, s. 10).

III. Selim'in kafes hayatını geçirdiği ilk yıllarda saray yaşantısından, eğitiminden ve validesinin hep yanında olmasının ardından, zorlu bir döneme girmesini, her şeyden ve herkesten uzak kalmasını, kendi iç dünyasında şekillenen sanatkar ruhunun en belirgin şekilde çıkmasını sağlamış olabileceğini belirten Salgar (2001) bestekârın en verimli zamanlarını bu dönemde geçirdiğini ileri sürmektedir. Zira musikiyle ve edebiyatla olan ilgisi ve ürettiği en kıymetli eserler bu döneme rastlamaktadır.

Amcası Sultan I. Abdülhamid'in ölümü üzerine 1789'da III. Selim tahta çıkmıştır. Tahta çıkar çıkmaz yıllarca kafasında filizlenen yenileşme fikirlerini hayata geçirebilmek için halkın da kendisinden beklendiği girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Avrupa'da sosyal hayatta büyük değişiklikler olmuş ve Fransız İhtilâli onun tahta çıktığı zamanda patlak vermiştir. Öte yandan Osmanlı toprakları Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir. III. Selim güvenlik kaygılarıyla Yeniçeri Ocağı'nın rüşvetçi, düzensiz birliğinden bir fayda sağlanamayacağını bildiğinden yeni bir ordu kurmaya karar vermiştir (Özalp, 2000: c.1, s. 495). Nizâm-ı Cedîd adı verilen bu ordu, sadece askeri alandaki düzensizliklerin değil, devletin idari, sosyal yapısındaki bozuklukların düzeltilmesi niteliğindeki çabaların tümüne verilen addır (Gökbilgin, 1988: c.9, s. 309). Bu çabalarda ilk adım, sosyal hayattaki düzensizliklerin ortadan kaldırılması ve yönetici kesimlerin sürdüğü lüks ve ihtişamlı hayatlarının devam etmemesi için alınan bir takım tedbirler ve yabancı tüketim mallarına karşı artan ilginin ortadan kaldırılması oldu. Yönetici elitlerdeki liyakat sorunları ve bu olgunun neden olduğu yönetimde huzursuzluk ve düzensizlikler bürokraside ve askeriyede Avrupa'nın siyasi, askeri idareciliği model alındığı reform çabalarına neden olmuştur (Salgar, 2001, ss. 17-18).

III. Selim maddi kaynaklarını daha çok askeri düzenin eğitimi ve harcamaları için kullansa da sosyal alanlar için de birçok harcamalarda bulunmuştur (Karta, 2014, s. 36). Avrupa'dan hocalar getirip Türk hocalarla birlikte Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn'u genişletti. Çağdaş bilime ışık tutacak okul ve kütüphaneler açtı ve bazı kitapların tercümesini yaptırdı. Böylece Türk bilim ve kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlayan Selim, ticari ve iktisadi alanlarda da önemli düzenlemeler yapmıştır (Salgar, 2001, s. 22). Türkçeye önem vermiş, şiirlerinde ve Hatt-ı Hümayûn'larında kolay, anlaşılabilir bir dil kullanmıştır (Özalp, 2000: c.1, s. 495). Bu uğraşların yanı sıra saray bahçesinde düzenlenen gösteri ve eğlenceler, sarayın mimarisi ve düzeniyle ilgili yapılandırılmalar ve bunun gibi pek çok değişiklik padişahın zevk ve ilgisinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Yurtadur & Cimilli, 2015, s. 123).

Uzun yıllar tahta kalan Sultan III. Selim, istediği yenilik hareketlerinin hepsini gerçekleştirememiş, Fransız İhtilâlinin de etkisiyle iç sorunlar daha da büyümüştür. Bu da halkın kendisine olan güvenini sarsmış, Avrupa tarzı yaşam biçimi, tutucu kesimler tarafından yükselen eleştirilere konu olmuştur. Bu yenilik düşmanlığının önüne geçilememesi bir nevi Sultan III. Selim'in sonunu hazırlar niteliktedir. Kabakçı Mustafa Ayaklanması ile tahttan indirilip, katledilmiştir (Salgar, 2001, ss. 25-26-27-28).

3. Sultan III. Selim'in Sanatı

Osmanlı İmparatorluğu hanedanındaki bir kısım padişah ilme, musikiye, edebiyata ve birçok sanat alanına ilgi duymuş, bir kısmı da sadece ilgi duymayıp kendini sanatın içinde bulmuş ve kıymetli eserler

bırakmıştır. Bunlardan hanedanın 28. padişahı olan III. Selim'in Türk Musikisi bestekârları arasında farklı bir yeri olduğu herkes tarafından bilinen bir husustur (Çevik, 2011, s. 7).

Selim, genç yaşta hem devlet işleri için hazırlanmış, hem de sanatsal faaliyetlerle iştigal etmeye başlamıştır. Bu yıllar “kafes” ardında geçirdiği yıllara rastlamaktadır. Zira III. Selim, burada kaldığı müddetçe hem babasının gerçekleştirmek istediği yenilikçi fikirleri, ileride kendisinin yapacağını planlamış, hem de musiki ve edebiyatla uğraşmaya başlamıştır (Çevik, 2011, s. 7).

Söz konusu dönem Selim'in musiki adına en verimli yıllarıdır. Küçük formda ve büyük formlarda birçok eser bestelemiş, Arazbâr-Büselik, Dilnevâz, Evcârâ, Gerdâniye-Kürdî, Hicâzeyn, Hüzzâm-ı Cedîd, Isfâhânek-i Cedîd, Nevâ-Kürdî, Nevâ- Büselik, Pesendîde, Rast-ı Cedîd, Sûz-i Dilârâ, Muhayyer Sünbüle, Şevkefzâ, Şevk-u Tarâb, Şevk-i Dil gibi pek çok makamı terkip etmiştir. Bu makamlardan pek çok kıymetli eser bırakmıştır. Bestelediği eserlerle bu makamların canlılığını artırarak unutulmamasını da sağlamıştır (Çevik, 2011, s. 9).

Şehzâdeliği sırasında Kırımlı Kâmil Efendi'den musiki talimine başlamış, bestekârlık gibi uzmanlık gerektiren tekniği, yine hocasından öğrenmiştir. Hatta Selim, saltanatı boyunca hocasını aynı görevinde bırakmış, padişahın II. imamı olarak saygı, itibar görmesini sağlamıştır. Selim bestekârlık eğitiminin yanı sıra dönemin ünlü tamburisi Tamburi İsak'dan tanbûr öğrenmiş ve birçok saz eseri bestelemiştir (Salgar, 2005, s. 148).

III. Selim tahtta kaldığı sürede hanedanlığın işlerinden vakit buldukça musikiyle ilgilenmiş, kafes ardında geçirdiği yıllardaki kadar yoğun olmasa da kıymetli eserler bestelemiştir. Musiki ve sanat dallarındaki hamiliğini hiçbir zaman bırakmamış, birçok bestekârın yetişmesine vesile olmuştur (Salgar, 2001, s. 31).

Mevlevî tarikatına mensup olan III. Selim, devlet işlerinin onca ağırlığına rağmen, Mevlevîliğe ve Galip Dede'ye olan hayranlığı dolayısıyla sık sık Galip Dede'yi ziyaret etmekte ve ondan feyz almaktadır. Hatta Şeyh Galip, Galip Divanı'nda III. Selim için yazdığı 11 kasidesi, 24 tarihi, 1 terci-i bendi, bir şarkısı, 2 mesnevisi ve 6 beyiti bulunmaktadır. Buradan hareketle Galip'in Selim'e gösterdiği sevgi ve saygının son derece samimi olduğu anlaşılmaktadır (Ayvazoğlu, 1999, s. 66-67).

Şeyh Galip, eserlerinde Selim'in genelde yenilikçi yönünü vurgulamış, onu “rûh-ı nev” yani “taze can” olarak nitelendirmiştir. Galip Dede'nin Sultan'a yazdığı kasideden iki beyit şöyledir (Dilçin, 1993, ss. 209-219);

*Şeb Selim Han ki debri kırılmışdur
Mevsim-i nev-bahâr-veş handân
Hızır irişdi bu devlete feyzi
Sebz olup sayesinde bâğ-ı cihân*

XIX. yüzyılda gelişen siyasi ve sosyal olaylar neticesinde Mevlevîliğin en önemli merkezleri olan Mevlevihanelerde bestekârlar, kudümzenler, neyzenlerle beraber birçok musikişinas yetişmiş, bu anlamda adeta bir konservatuvar işlevi görmüşlerdir. Edebiyatta, sanatta ve musikide Türk kültür ve sanat hayatına katkı sağlayan, günümüzde bile hala etkinliklerini koruyan önemli simaların yetişmesine katkıda bulunan bu dergâhların etkinliği, şüphesiz Osmanlı Sultanlarının desteği ve ilgisi sayesinde olduğu (Küçük, 2007, ss. 507-528) düşünüldüğünde, Sultan Selim'in bu konudaki bilinçli destek ve teşviklerinin, gelecek nesillerin daha bilinçli bir şekilde yetişmesine atılan adımların bir göstergesi olduğu şüphesizdir (Çevik, 2011, s. 10).

Musîkî çalışmalarının yanında III. Selim, *İlhâmî* mahlasıyla bir *Divân* da tertip etmiştir. Halkın zevkine ve şiir anlayışına yönelerek, sade bir Türkçe ile şiirler yazmıştır. Şiirlerinden birkaç örnek şöyledir (Özalp, 2000: c.1, s. 498):

*Ey serv-i gülzâr-ı vefâ
Niçin ettin bize cefâ?
Unutuldu, hayal oldu,
Ettiğimizi zevk u safâ*

*Gel gidelim, zevk edelim,
Etme bana cevri ü cefâ.
Elâ gözler mestânedir,*

Aşıkına bîgânedir,

*Bilmez misin benim hâlim?
Bu teğafül cânâ nedir?
Gel gidelim, zevk edelim,
Etme bana cevır ü cefâ.*

*Kapıldım ben bir civâne.
Gül nihâli, nar fidâne,
Sarılısam ince meyâne,
Gel etme cevır ü cefâyı,
Sürelim zevk u safâyı.*

*Güçeldi tâze edâsı,
Kâmeti, serv-i hâlâsı,
Gönliime düşdü sevâsı,
Gel etme cevır ü cefâyı,
Sürelim zevk u safâyı.*

Yukarıda örneği gösterilen şiirde görüldüğü üzere, şiirlerinde gayet sade ve samimi bir dil kullanmıştır. 18.yy. 19.yy.'lar arasında yaşayan klasik şairlerinden Nedim, Şeyh Galip, Enderunlu Vasıf, İzzet Molla gibi şairler, yazdıkları şiirlerinde halkın beğenilerini göz önünde bulundurarak oldukça sade ve basit bir dil kullanmışlardır. Milli zevkleri önemseyen bu yöneliş Selim döneminde etkin olduğu kadar kendisinden sonra gelen II. Mahmut zamanında da etkili olmuştur. (Can, 2009, s. 5). Bu da III. Selim'in sanata bakışı ile devlet işlerinin yönetimindeki yenilikçi hareketleri arasında bir paralellik olduğunun göstergesidir. Bu tavır, musikide de kendini göstermektedir (Çevik, 2011, s. 12).

III. Selim'in, Batı sanatlarıyla ilgili olarak sarayda opera, bale ve dans gösterilerini zevkle izlediklerini, bilhassa batılı dansların müziklerini hayranlıkla dinlediklerin sarayda batılı tarzda konserler verildiğini aktaran Beşiroğlu, III. Selim dönemi müzik faaliyetlerini, kendisinden önceki dönemlerde müzik faaliyetlerinin ana prensibini muhafaza etmekle beraber, yeni makam ve formların ilavesi ile geleneksel üslubun günümüze kadar gelebilmesinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, bu sürecin Selim'in hem icracı hem de bestekâr olması, dönemindeki musiki anlayışı ve bu dönemde yaşayan bestekârların musiki faaliyetlerindeki ortak birliktelik, onun tarihsel süreç içerisinde "ekol" olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu sürecin değerlendirilmesinde, sadece Sultan III. Selim'in musiki anlayışı değil, döneminde yaşayan bestekârlara verdiği destek ve bu bestekârların mûsikî eserlerinin payı büyüktür (Beşiroğlu, 1993, ss. 15,29,30).

Döneminde terkip edilen Acem-Kürdî, Evcârâ, Ferahfezâ, Muhayyer-Kürdî, Sûz-i Dil, Şevkefzâ, Tâhîr-Bûselik, Neveser, Ferahnâk, Sûznâk gibi makamlarla, Türk Musikisi, en feyizli ve en doruk şöhretini yaşamıştır. Yine bu dönemde dinî musiki'deki üretkenlik, önceki döneme göre bir hayli dikkat çekici olmakla beraber, bestekârların günümüze gelen dinî formdaki eserleri, önceki dönemlere göre artış göstermektedir (Çavdaroğlu, 2009).

Musiki açısından göstermiş olduğu en reformcu tutumu, yeni makam terkiplerinin yapılması ve Türk Musikisi'nin uzun ve klasik formlarının yanı sıra, beste formlarının ve usullerinin yeni bir anlayışa göre yorumlanıp, form açısından küçülmesine vesile olmasıdır. Bu, en çok Şarkı formunda görülmektedir. III. Selim ekolünde yetişen pek çok bestekârın da Şarkı formunda pek çok eser verdiği, Selim'in sanat anlayışının diğer bestekârlara yansımış olduğunun bir göstergesi olduğu düşünülebilir. (Beşiroğlu, 1993, s. 24).

Bestelenen bu küçük formu eserler, çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı terennümsüz bir Beste veya Ağır Semâî ağırlığında olup, icrası oldukça zor, bir kısmı ise ritmik ve melodik unsurları sade ve anlaşılır bir şekilde bestelenmiş, fevkalade güzel eserlerdir. Şarkı formunu, daha sade ve kolay anlaşılabilir olarak bestelemesinin nedeni musikiyi daha geniş kitlelere yaymak ve daha popüler hale

getirmek isteğidir. 18 kadar Şarkı bestelemiş olan III. Selim'in, popülerleşme sürecinde bu eserleri bestelerken, sanat anlayışı ve duygulara hitap edilebilirliği açısından kendinden ödün vermemiş olması ve halkın ortak duygularına tercüman olması (Salgar, 2001, ss. 40,44), eserlerinin kendinden sonraki dönemlerde de aynı feyizle, aynı ortak hislerle dinleniyor olması, kudretinin, aklının ve zekâsının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu sayede, eserleri günümüzde bile Türk Musikisi'nin başarılı örneklerinden kabul edilmekte ve halen icra edilmektedir (Çevik, 2011, s. 13).

III. Selim ekolü içinde yer alan bestekârların musiki anlayışları ve temayülleri birbirinden farklılık göstermektedir (Öztuna, 1990: c.2, s. 282). Sâdullah Ağa, Zeki Mehmed Ağa, Vardakosta Ahmed Ağa, Abdülbâki Nâsır Dede gibi bir kısım bestekârlar geleneksel tavır ve üslubu izlemiş ve bu yönde eserler vermiştir. Numan Ağa, Abdi Efendi, Rıza Efendi, Tahir Ağa gibi kimi bestekârlar da Şarkı, Tavşanca ve Köçekçe formlarında eserler vermişlerdir. Dede Efendi ve III. Selim gibi hem geleneksel anlayışı takip eden, hem de yeni form ve usullerde eserler veren bestekârlar bulunmaktadır. Bu konularda musiki anlayışlarının gösterdiği farkların yanında fasıl bestekârlığında da değişimler söz konusu olmuştur. Bir fasıl besteleneceği zaman ortak musiki tavır ve üsluba sahip, musiki birlikteliği olan ve aynı musiki fikrine sahip bestekârların birlikteliğinden doğan "ortak fasıl" besteleme geleneği yine bu dönemin belirgin özelliğidir (Beşiroğlu, 1993, ss. 23, 29).

Yenilikçi bir padişah ve bestekâr olarak, yaşadığı sürece yeniliklere açık olmuş ve bu reformcu kişiliğini yaptıkları ile paralel olarak her alanda sergilemiş olan III. Selim'in, musikideki üretkenliği ve musikiye olan katkıları oldukça büyüktür. En önemli katkılarından biri dönemde bestelenen eserlerin günümüze intikalini sağlamak amacıyla, müzikolog niteliğindeki müzisyenlere nota yazısı geliştirmeleri için teşvik etmiş olmasıdır. Bu nota yazım sistemleri ile bestelenen şâh eserlerin ve terkîp edilen makamlardan yapılan eserlerin notaları, farklı form arayışlarının ifadesi olarak birçok eserin muhafazası, musikimizin zenginleştirmiş yanının ifadesi olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bu, Sultan III. Selim'in musiki ilmine bilinçli yaklaşımının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çevik, 2011, s. 14).

Bu nota sistemlerinden biri Hamparsum Limonciyan tarafından Selim'in teşviki ile geliştirilmiştir ve kendi adını taşımaktadır. Bu nota sisteminin en bariz özelliği, her sese karşılık bir işaret olması ve notanın soldan sağa doğru yazılmasıdır (Öztuna, 1990: c.2, s. 113). Bu nota sistemi ile ilgili Öztuna (1990) şu bilgileri vermektedir:

"Bir sekizli şöyledir; re, bakiye diyezli re, mi, fa, bakiye diyezli fa, sol, bakiye diyezli sol, la, bakiye diyezli la, koma bemollü si, si, do, bakiye diyezli do, re. Her ses, bir takım Ermeni harflerinden ilham alınarak yapılmış harflerle gösterilir. 4'lük için iki nokta, 2'lik için tek nokta, 1'lik için uzunlamasına küçük çizgi, 8'lik için iki tane böyle çizgi, 16'lık için bir küçük yuvarlak, 32'lik için iki küçük yuvarlak kullanılır; bunlar, ait oldukları sesin üzerine işaret edilir. Üst üste iki nokta usul çizgisi, dört köşe teşkil edecek surette konulan dört nokta da çifte çizgi hizmetini görür. Noktalı birlik ve noktalı 8'lik için de iki işaret mevcuttur. Sükût işaretleri ise, birbirine benzeyen şekillerden yapılmıştır" (Öztuna, 1990: c.2, ss. 139-140).

Gerek nota yazısı ve gerekse nazariyat konusunda daha önceden yapılan çalışmaların yetersizliği ve eksikliğinden dolayı, Selim, Abdülbâki Nâsır Dede'ye bu hususun sonuçlanması emrini vermiş ve Abdülbâki Nâsır Dede iyi bir çalışmayı müteakiben 1794'de ilk eserini kendisine sunmuştur. *Tedkik u Tabkik* adını verdiği eserinde 136 makam ve 21 usulün tarifi bulunmaktadır. Sultan III. Selim'e sunulan bu eser, Sultan'ın takdirini kazanmıştır. Yine Selim'in isteği üzerine, yeni terkîp edilen makamlar da bu kitaba eklenmiş ve böylece 1795'de kitap yeniden düzenlenmiştir (Salgar, 2001, ss. 31-32). Abdülbâki Nâsır Dede'nin yazmış olduğu bir diğer kitap ise *Tabrîriye* adını taşır. Bu kitabın temelini teşkil eden temel unsur Ebced notasını yeniden yorumlamasıdır. Bugün kullandığımız sisteme kadar en iyi musiki nota yazısının Ebced Notası olduğunu öne süren Öztuna (1990), *Tabrîriye*'de bu notanın izahının yapıldığını ve biri Âyîn-i Şerîf olmak üzere 4 eserin notaya alındığını belirtmiştir. Bu nota yazım sisteminin ilk sekizlisinde 18, ikincisinde 17 ses olduğunu ve bu ses sahasının yegâh ile tiz hüseyini arasında olduğunu belirtmiştir (Öztuna, 1990: c.2, s. 139).

Musiki ilmine vâkıf olmasının yanında, Mevlevîliğe olan hürmeti ve bestekârlara, dinî formda eserler üretmeleri için teşvik ve iltifat göstermesi, Selim ekolünün bir parçası niteliğindedir. Mevlevîlik felsefesine ve ruhuna sahip olan bestekâr, dinî musikide de bestekârların sanat anlayışlarının yenilik ve güzelliğe açık bir yorumla doruğa ulaşmasını sağlamıştır. (Beşiroğlu, 1993, s. 29).

4. Sultan III. Selim'in Beste Formunda Eserlerinin Usul-Aruz Vezni İlişkisi Yönünden İncelenmesi

Sultan III. Selim, Türk Musikisine birçok makam kazandırmıştır. Bazı kaynaklarda Sultan Selim tarafından terkip edilen makam sayısının 14, bazılarında ise 16 olarak belirtilmiştir. Özellikle Acem Büselik, Gerdâniye Kürdî, Nevâ Büselik, Bâyatî Arâbân ve Evcârâ makamlarının Sultan Selim tarafından terkip edildiği genel kabul görmekle beraber, Abdülbâki Nâsır Dede'nin *Tedkik ü Tabkik* isimli eserinde ve bir nazariyat kitabı olan *Haşim Bey Mecmuası*'nda bu makamların Selim'den önceki dönemlerde de var olmuş olabileceği ancak zamanla unutulmuş olduklarından ve Selim tarafından kendi döneminde canlandırıldıklarından Selim'e atfedildikleri değerlendirilmektedir (Beşiroğlu, 1993, s. 25).

Sultan III. Selim'in elimize ulaşan 8 adet beste formunda eseri bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, bestekârın bestelerinin teknik karakterlerini göstermek amacıyla bu eserlerin notaları sunulmakta ve eserler usul-vezi ilişkisi yönünden incelenmektedir.

Sultan III. Selim'in Beste formundaki eserlerinin farklı nota arşivleri ve güfte antolojilerindeki versiyonları detaylı bir şekilde incelenerek vezinleri belirlenmiş ve buna dayanarak güftelerdeki hatalar giderilerek biçimsel olarak incelenmiştir. Bu incelemede güfte dağılımının daha iyi anlaşılabilmesi için usul, kudüm velvelerine göre yazılıp şekillerin altında gösterilmiştir.

Tablo 1. Sultan III. Selim'in Beste Formundaki Eserlerinde Usul ve Vezin

	Usul	Güte ve Vezin
Büzürg Beste	Ağır Hafif	<i>Aşkım la havâlandım bîlâneliğim gel gör</i> Mef'ûlü / Mefâ'ilün / Mef'ûlü / Mefâ'ilün (Bahr-i Hezec)
Evcârâ Beste	Muhammes	<i>Mev-i atlâs-ı feleke ben bevâdan geçdim</i> Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün (Bahr-i Remel)
Pesendîde Beste	Ağır Çenber	<i>Her ne dem sâkî elinden sâgâr-ı işret gelir</i> Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün (Bahr-i Remel)
Rast-ı Cedîd Beste	Hafif	<i>Çeksem o şâbu sineye bülyâlarım gibi</i> Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün (Bahr-i Muzârî)
Sûz-i Dilârâ Beste	Hafif	<i>Çin-i gysûsuna zencîr-i teselsül dediler</i> Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün (Bahr-i Remel)
Sûz-i Dilârâ Beste	Darbeyn (Devr-i Kebîr + Berefşân)	<i>Kemân-ı aşkım çekmek o şubun baylı müşkîlmîş</i> Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün (Bahr-i Hezec)
Şevk-u Tarâb Beste	Zencîr	<i>Perem-i gül-pusunun yâdıyla ferjâd eyledim</i> Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün (Bahr-i Remel)
Zâvil Beste	Ağır Çenber	<i>Bezm-i âlemde mesret bana cânân iledir</i> Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

Eserlerin incelenmesinde Kaltakçı ve Karaman yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde eserlerin güfteleri usul çizgisinin altına yerleştirilmiştir. Hece dağılımları, karşılık bulduğu usul darbına göre yerleştirilerek usul-vezi ilişkisi incelenmiştir.

Mef'û lü Me fâ' î lün Mef' û lü Mefâ' î lün

(Ah) ...// Aş.kın la ...he vâ / lan /... /... ...dım / (Ah) bî lâ ...ne li.ğim ...gel gör .../
(Ah) ...// Yan.makda ...fi râ / kın /... /... ...la / (Ah) per vâ ...ne li.ğim ...gel gör .../
(Ah) ...// Pey.mâ ne ...be keff sâ kî .../ (Ah) bu bez me...a //ya ğın bas .../
(Ah) ...// Câ.mı mey ...i aş kın /... /... ...la / (Ah) mes tâ ...ne li.ğim ...gel gör .../

Şekil 1. Büzürg Beste'de Güftenin Ağır Hafif Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Şekil-1'de sunulan Büzürg makamı ve Hafif usulündeki Beste, *Mef'ûlü / Mefâ'ilün / Mef'ûlü / Mefâ'ilün* vezninde bestelenmiştir. Her mısra da usulün ilk darbe (Ah) hecesiyle başlamakta, güfte ise, usulün beşinci darbında başlamaktadır. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralardaki melodiler aynı olduğundan, vezne uygunluğu görülmektedir. Üçüncü mısra ise, meyân cümlesi olduğundan bazı kelimelerin vezinle tam

olarak uygunluğunun sağlanmadığı görülmektedir. Üçüncü mısranın melodik farklılıklar göstermesine karşın, bütün mısralarla beraber vezne uygunluğu açıkça görülmektedir.

Fâ' i lâ tün Fâ' i lâ tün
 Fâ' i lâ tün Fâ' lün tün
 / Mev ci / at lâ sı fe lek de
 / ben he / vâ //dan //geç dim
 Fâ' i / lâ tün Fâ' i lâ tün
 Fâ' i lâ tün Fâ' i lün
 (Ah) Kâ fi / ri zül //fün / e sı ri
 ... / zâ rı hic ret /di //be ni

Şekil 2. Evcârâ Beste'de Güfteinin Muhammes Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Şekil-2'de Evcârâ bestenin güftesinin vezne göre dağılımı sunulmaktadır. Muhammes usulündeki Beste, *Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün (Fâ'lün)* vezninde bestelenmiştir. Beste iki mısradan oluşmakta ve her mısra iki usul tekrarı ile gösterilmektedir. Birinci mısranın birinci ve ikinci usul dönüşümünde, usulün ilk darbu, dörtlük es olarak gösterilmiştir. İkinci mısradaki vezin kalıbının ise, melodik farklılıklardan dolayı farklı bir şekilde yerleşimini görmekteyiz. Bu yüzden her iki mısra için de vezin kalıbı ayrıca yazılmıştır.

Fâ'i lâ tün Fâ' i lâ tün
 Fâ'i lâ tün Fâ' i lün
 (Ah) //Her.ne dem sâ ...// kî ...e lin den .../
 (Ah) //sâ.gâ rı iş /ret ge lir .../ terennüm .../
 (Ah) //Gel.me mek müm ...// kün ...mü vus lat
 (Ah) //hâ.tı râ el /bet ge lir .../ terennüm .../
 (Ah) //Â.ştı kam bir ...// şû ha ben kim .../
 (Ah) //kes.re ti uş şâk dan .../ terennüm .../
 (Ah) //Bû.sı dâ mâ ...// m ...ni yâ za .../
 //yıl.da bir nev /bet ge lir .../ terennüm

Şekil 3. Pesendîde Beste'de Güfteinin Ağır Çenber Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Bestekârın Pesendîde makamında bestelediği, Çenber usulündeki Beste'si, *Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün (Fâ'lün)* vezninde bestelenmiştir (bkz. Şekil-3). Eser dört mısradan oluşmuş olup, her mısra iki usul tekrarı ile gösterilmektedir. Usulün ilk darbu her mısradaki (Ah) hecesiyle başlamıştır. Her usul dönüşümü sekizlik es'le başlamıştır. Güfte ise, usulün beşinci darbında sekizlik esle birlikte başlamış, usul bitimindeki son dört darb terennümle bitmiştir. Üçüncü mısra meyan olmasına karşın, vezne tam olarak oturtulmuştur.

Mef' û lü Fâ' i lâ tû Me fâ' î lü Fâ' i lün
 (Ah) Çek sem //o şû hu sı ...ne ye //hül //... yâ la //rım gi bi ...//
 (Ah) Gör sem //sa fâ yı vas ...lı nı //rû //... yâ la //rım gi bi ...//
 (Ah) Şeh bey //ti eb rû vâ ni ...ruhun dan // mu //râ //...dı dil ...//
 (Ah) Çık sa //be yâ za dil ...de ki //sev //... dâ la //rım gi bi ...//

Şekil 4. Rast-1 Cedîd Beste'de Güfteinin Hafif Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Şekil 4'te yer alan Rast-ı Cedid makamında Hafif usulündeki Beste'nin vezni *Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mef'â'ilü / Fâ'ilün* şeklindedir. Eser dört mısradan oluşmaktadır. Her mısradaki, usulün ilk darbu (Ah) hecesiyle başlamaktadır. Üçüncü mısradaki güfte, melodik farklılıklardan dolayı vezne tam olarak uygunluk sağlamamaktadır.

Fe' i lâ tün Fe' i lâ tün
 Fe' i lâ tün Fe' i lün
 Çi ni ği sū su na //zen cî
 ... / ri te sel sül de //... di ler
 Dön dü ler son ra ha //tâ dır
 ... / de yü kâ kül de //... di ler
 (Ah) Gon ca / i lâ' li şe ker han
 ... de ...si ne gül der i //ken
 Ya nı lıp zâ i kâ //sen câ
 ... / nı he ves mül de //... di ler

Şekil 5. Sûz-i Dilârâ Beste'de Güftenin Hafif Usulünün Kudüm Velvelisine Göre Dağılımı

Sûz-i Dilârâ makamında ve Hafif usulündeki Beste, *Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün* vezninde bestelenmiştir (bkz. Şekil-5). Dört mısradan oluşan güfte, iki usul tekrarı ile gösterilmiştir. Birinci, ikinci ve dördüncü mısra, usulün ilk darbuyla başlamıştır. Üçüncü mısra ise, melodik farklılıklardan dolayı, vezne tam olarak uygunluk sağlamamaktadır.

Me fâ' î lün Me fâ' î lün
 (Ah)Ke mâ //nı aş ku nı // çek mek ...//
 (Ah)Ki ev //vel men zi li // tî ri ...//
 (Ah)Ni zâm //üz re / fu sū // lin â ...//
 (Ah)Ki şî //mat lû ba er // mek sabr ...//

Me fâ' î lün Me fâ' î lün
 o şû hun hay li müş kil miş /
 ce fâ sı pû te i dil miş /
 me dü ref tin den an lan ...dı /
 i le her gâ hi kâ bil miş /

Şekil 6. Sûz-i Dilârâ Beste'de Güftenin Darbeyn (Devr-i Kebîr + Berefşân) Usulünün Kudüm Velvelisine Göre Dağılımı

Sultan III. Selim'in Sûz-i Dilârâ makamında bestelediği, Darbeyn (Devr-i Kebîr + Berefşân) usulündeki Bestesi, *Mef'â'ilün / Mef'â'ilün / Mef'â'ilün / Mef'â'ilün* vezninde bestelenmiştir (bkz. Şekil-6). Eserin güftesi dört mısradan oluşmuştur. Usulün ilk darbu (Ah) hecesiyle başlamakta, güfte ise, usulün ikinci darbında başlamaktadır. Üçüncü mısranın melodik farklılıklar göstermesine karşın, bütün mısralarla beraber vezne uygunluğu açıkça görülmektedir.

16 4/4 Fâ' i lâ tün Fâ'

(Yâr) Per çe // ...mi gül / pû
 (Yâr) An de // ...fî bi / bâ
 (Yâr) Es ki //... dir / a
 (Yâr) Bâ' i // ...si şev / ku

20 4/4 i lâ tün Fâ' i lâ

şu nun yâ diy le / fer
 ğa fer yâd i le / im
 ğâ ze i / hâ / let
 ta râb bir nağ me / î

24 4/4 tün Fâ' i lün

yâd / ey / le dîm
 dâd / ey / le dîm
 câd fe zâ yı / bül bü lân /
 câd / ey / le dîm

28 4/4

terennüm
 terennüm
 terennüm
 terennüm

32 4/4

Şekil 7. Şevk-u Tarâb Beste'de Güfthenin Zencîr Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Şevk-u Tarâb makamında bestelenmiş olan Zencîr usulündeki Beste, *Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün* veznedir (bkz. Şekil-7). Usulün ilk darbu, (Yâr) kelimesiyle başlamaktadır. Dört mısradan oluşan güfte, usulün ikinci darbında başlamaktadır. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar melodileri aynı olduğundan vezne uygundur. Üçüncü mısra ise meyan olduğu için vezne tam olarak uygunluk göstermemektedir.

	Fe'i	lâ	tün	Fe'		i	lâ	tün
	Fe'i	lâ	tün	Fe'		i	lün	terennüm
(Ah)	...//Bezmi.i	â	lem	/de	/	...me	ser	/ret
(Ah)	/ba.na	câ	nân	i	/	...le	dir	/terennüm
(Ah)	...//İn.bi	sâ	tı	/e	/	...ze	li	/vâ
...	/s.tâ	i	can	i	/	...le	dir	/terennüm
(Ah)	...//Kâ.fi	rin	gam	/ze	...//	...si	...çok	kım
...	...se.le	ri	et	/di	/	...e	sır	/terennüm
(Ah)	...//Yü.rü	yüş	mil	/ki	/	...de	rû	/ne
(Ah)	/sâ.fi	hic	rân	i	/	...le	dir	/terennüm

Şekil 8. Zâvil Beste'de Güftenin Ağır Çenber Usulünün Kudüm Velvelesine Göre Dağılımı

Şekil 8'de sunulan Zâvil Beste, Ağır Çenber usulünde ve *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) / Fe'îlâtün / Fe'îlâtün / Fe'îlün* vezninde bestelenmiştir. Güftesi dört mısradan oluşan eser, iki usul tekrarıyla gösterilmektedir. Usulün ilk darbı (Ah) hecesiyle başlamış, güfte ise, usulün beşinci darbında başlamıştır. Üçüncü mısradan itibaren, melodik farklılıklar olmasına rağmen, bütün mısralarla beraber vezne uygunluğu açıkça görülmektedir.

5. Sonuç

Bestekârın beste formundaki eserleri incelendiğinde, çoğu eserinin birinci, ikinci ve dördüncü mısralarındaki güfteler aynı darp ve kalıplara uygun bir şekilde yerleştirilmiştir. Bununla beraber üçüncü mısradaki hece dağılımları farklılık arz etmektedir. Fakat birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü mısralarda hece dağılımını aynı şekilde yerleştirdiği bestesi de mevcuttur. Buradan da bestekârın bestelerinde tek bir kalıp kullanmama ve aynı şekil yapmamayı tercih etmesi, eserlerin durağanlıktan kurtulup, yeni arayışlar içerisine girmek istemesi düşüncesinden kaynaklandığı sonucunu akla getirmektedir. Başka bir teori de vezin kusurlarından dolayı söz konusu dağılımların farklılık arz ettiği olabilir.

Sultan Selim'in Büzürg, Rast-ı Cedîd ve Sûz-i Dilârâ makamlarında bestelediği, Hafif usulündeki eserlerine bakıldığında, Büzürg ve Sûz-i Dilârâ makamlarındaki eserlerin, darp ve hece dağılımlarının birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Sûz-i Dilârâ makamında bestelediği eser ise, yukarıda bahsi geçen makamların usul-vezin ilişkisine benzemekle beraber, tek farklılığı, eserin iki usul tekrarı ile bestelenmiş olmasıdır. Rast-ı Cedîd makamında ve Hafif usulünde bestelediği eserin 1. 2. ve 4. mısralarındaki hece dağılımlarının uygunluğu tespit edilmiştir. Meyanhane kısmında ise söz konusu darp ve hece dağılımlarında farklılıklar görülmektedir.

Sultan Selim'in Pesendide ve Zâvil makamında bestelediği, Ağır Çenber usulündeki eserlerinin darp ve hece dağılımları benzerlik göstermektedir. Buradan, bestekârın aynı usulde bestelemiş olduğu eserlerinin hece dağılımlarını benzer bir kalıp içerisinde kullandığı ortaya çıkmaktadır.

Bestekârın eserlerinde görülen usul-aruz vezni ilişkisini tam manasıyla anlamak için bütün eserlerinin bu ilişki içerisinde değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Güftelerin vezin tespiti esnasında, bazı güftelerin zaman içerisinde değişerek günümüze ulaştığı anlaşıldığından, güftelerdeki yanlışlıklar mümkün olduğunca düzeltilerek yazılmıştır. Buna rağmen tüm eserlerinin güftelerinin detaylı bir şekilde elden geçirilmesi, notaya alınması söz konusu beste formunun ve bestekârın beste anlayışının daha iyi değerlendirilmesine ve anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

6. Extended Abstract

This study aims to reveal the impact on Turkish music tradition and the position of Sultan Selim III, who was a music lover, composer, and performer who left his mark on Turkish music history, in Turkish Classical Music and to examine his works in the form of *Beste* in terms of the harmony of lyrics and the relationship of the pattern and the *aruz* rhythm.

In addition to his reformist character in administration and military, Ottoman Sultan Selim III also came to the fore with his artistic personality and composer personality at his time that could be called the

"Selim Period" in Turkish music history and his influence on the art of the period. He contributed to the creation of a productive period in Turkish music with the works he composed and the maqams he compounded and the influence of the artists of the period, as well as his patronage of art. Some of his compositions and *maqams* are performed in the repertory of Turkish classical music today.

In this study, first of all, Selim III's position as a musician and composer in Turkish music and musical movements in his time have been investigated. Later, his works in written the form *Beste* were analyzed in terms of the pattern – the *aruz* rhythm. For the purpose of analysis, first, the works were rewritten in *Finale* software, then the distribution of the syllables in the lyrics was made using the method *velvele*. Each syllable in the line is placed according to these strokes. The pattern templates were written on three lines in the computer environment and the lyrics of the works were distributed according to their note values.

The first part of the study evaluates "Selim period", which is seen as an important period in the history of Turkish Music in many sources, Selim III's actions, his artistic personality, and the art movements in his period were mentioned. Having an innovative spirit, Selim III is known as the pioneer of the westernization movements due to his admiration for the western arts as well as the state administration. The Nizam-i Jedid (New Order) reforms, which was a series of reforms initiated by Selim III during the late 18th and early 19th centuries are seen as a reflection of his admiration. During this period, the westernization movements had emerged in Turkish Music. Selim III also pioneered in this regard.

It is known that many Ottoman sultans were interested in music both as composers and performers. Selim III is one of the prominent ones with his interest in music. Selim III started to deal with literature and music at a young age. The "cage life" he was exposed to upon the death of his father had an impact on his artistic side. He composed his most valuable works and started to compound beautiful maqams here. Sultan, who ascended the throne at the age of 28, had a knowledge of both the performance and science of music. While preserving the Turkish cultural structure, the first steps taken towards the adoption of the cultural existence of western music with a sultan identity who open to innovations can be seen as a clear indicator of Selim's respect for art and the artist.

The second part of the study examines Selim III's works composed in the form of *Beste* in terms of the relationship of pattern and the *aruz* rhythm. First, the different versions of the notes of the works have been brought together to examine comparatively against mistakes. They were corrected and rewritten in the computer environment using *Finale* software. While examining the lyrics of the works, their *aruz* measures were determined and therefore the spelling mistakes in the lyrics were corrected as much as possible. In the stage of examining the works in terms of the pattern and the *aruz* rhythm, the *velvele* of the pattern used in the works was taken into consideration to make the distribution of syllables in the lyrics easier to understand. Each syllable in the line is placed according to these strokes. The pattern templates were written on three lines in the computer environment and the lyrics of the works were distributed according to their note values.

It is thought that the relationship between music and literature is important to see whether there is a conscious relationship between lyrics and the *aruz* rhythm. Accordingly, in this study, it was investigated whether the use of the pattern and the *aruz* rhythm in Selim III's *Bestes* was composed based on a certain technique. The research findings show that the relationship between the pattern and the *aruz* rhythm in the composer's *Bestes* is mostly compatible with *zeminbâne*, while the parts *meyan* have different structures.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, B. (1999). *Kuğunun son şarkısı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (1993). *III. Selim döneminin müzik ve müzisyenler açısından incelenmesi*. Sanatta yeterlilik tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Can, H. (2009). *19. yüzyıl Türk saz şiirinde muhtevâ*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çavdaroğlu, S. Z. (2009) III. Selim devrinde musiki hayatından kesitler (1789-1807). *Musiki Dergisi*. www.musikidergisi.net. [Erişim Tarihi: 21.03.2020].
- Çevik Aksın, A. E. (2011). *Sultan III. Selim'in beste formundaki eserlerinin usul- aruz vezni ilişkisi yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Devlet Korosu (2020). Nota Arşivi <http://www.devletkorusu.com/>. (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2020).
- Dilçin, C. (1993). Şeyh Galip'in şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedid, *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 209-219. doi: 10.1501/Trkol_0000000155
- Gökbilgin, T. (1988). Nizâm-ı Cedid. *İslam Ansiklopedisi* (cilt: 9, s. 309). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Kaltakçı, M.Y. ve Karaman, S. (2010). İhsan Raif Hanım'ın üç Türk müziği bestekârı tarafından bestelenen şiirinin incelenmesi. 3. *Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın: Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu* içinde (ss. 135-146). Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Konya/Türkiye, 28-30 Nisan 2010.
- Karal, E. Z. (1942). *Selim III.'ün Hattı-ı Hümayunları*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Karta, N. (2014). Sultan III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik durumu ve alınan tedbirler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6: 21-50.
- Küçük, S. (2007). İstanbul mevlevîhânelerinin Türk sanat ve edebiyat halkına katkıları (XIX. Asır). *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlana ve Mevlevîlik – Bildiriler* içinde (ss. 507-528). Sümam Yayınları.
- Özalp, M. N. (2000). *Türk Musikisi Tarihi: I ve II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi: I ve II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- Salgar, M. F. (2005). *50 Türk Müziği Bestekârı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Salgar, M. F. (2001). *III. Selim: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Yurttadur, O. ve Cimilli, H. C. (2015). III. Selim döneminde Osmanlı Sarayı'ndaki kültürel hayatın sanat ve mimarideki Etkileri. *Kalemisi Dergisi*, 3(5): 121-146.
- <http://www.devletkorusu.com/>. [Erişim Tarihi: 24 Aralık 2020].

Bir Popüler Kültür Ögesi Olarak Arabesk Müziğin Çevreden Merkeze Yolculuğu

Onur TAYDAŞ*

Hale SERT**

ÖZ

Türkiye'nin modernleşme serüvenine kültürel bir cevap olarak ortaya çıkışının ardından uzun süre görmezden gelinen ya da yozlaşmanın ve yabancılaşmanın müziği olarak ötelenen arabesk, elitist ve dışlayıcı tavırlar kadar resmi yasaklama ve ambargoların da nesnesi olmuştur. Ancak yaslandığı toplumsal dinamiklerin de yardımıyla kütesel bir yayılma gösteren arabesk olgusu, giderek şehrin kültürel kodlarına eklenmiş; dahası bu kodları bozup yeniden üreterek baskın bir popüler kültür ögesi haline evrilmiştir. Arabeske yönelik dışlayıcı yaklaşımların temel teorik zeminini Muhafazakâr-elitist ekol ile Frankfurt Okulu geleneğine dayandırmak mümkündür. Fakat uzlaşması çok da mümkün görünmeyen bu iki geleneği popüler kültür karşıtlığında buluşturan seçkinci yaklaşımlar, Türkiye'de arabesk olgusuna dair sağlıklı çözümler yapabilmeyi imkânsız kılan bir entelektüel vasat doğurmuştur. Bu vasatı kırmak üzere İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğinin izini takip eden bazı aydınlar, bu geleneğin popüler kültüre atfettiği olumlu çağrışımları arabeski anlamak ve onu dönüştürmek üzere geliştirdikleri çalışmalara taşımışlardır. Bu çalışmada, modernleşme ile gelenek arasındaki gerilimli birlikteliğin ve Türkiye'nin kendine has modernleşme serencamının çeşitli kültürel tezahürlerinden biri olan "arabesk" olgusuna dair çeşitli yaklaşımlar, bahsi geçen kuramsal farklılıklar etrafında ele alınmıştır. 1960'larla başlayan arabesk furyasının dönemsel dönüşümlerine değinilmiş, arabesk müziğin periferiden merkeze doğru seyreden yolculuğu sırasında, sahip olduğu organik niteliklerden ve taşıdığı muhalif anlamlardan soyunarak tamamladığı öyküsü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arabesk, Modernleşme, Popüler Kültür, Kültürel Çalışmalar, Hegemonya, Frankfurt Okulu.

The Journey of Arabesque Music as A Popular Cultural Element From The Periphery to the Center

ABSTRACT

Being ignored or postponed as the music of corruption and alienation after a long time its emerge as a cultural response to Turkey's modernization adventure, arabesque has been the object of official prohibitions and embargoes as well as elitist and exclusionary attitudes. However, the phenomenon of arabesque, which spread massively with the help of the social dynamics on which it rests, gradually joined the cultural codes of the city and it has evolved into a dominant popular culture item by breaking and reproducing these codes. It is possible to base the basic theoretical basis of the exclusionary approaches to Arabesk on the Conservative-elitist school and the Frankfurt School tradition. But elitist approaches that bring these two uncompromising traditions together in the anti-popular culture, it has given birth to an intellectual medium that makes it impossible to make healthy solutions regarding the arabesque phenomenon in Turkey. Some intellectuals, following the traces of the British Cultural Studies tradition in order to break this mediocrity, have carried the positive connotations of the tradition into the works they developed to understand and transform arabesque. In this study, 'arabesque' as the tense coexistence between tradition and modernity and as one of the Turkey's various cultural manifestations; various approaches are discussed around the theoretical differences mentioned. In the study, the transformations that started in the 1960s were mentioned, and the story that it completed with the organic qualities it had in its journey from the periphery to the center and the opposing meanings it carried were emphasized.

Keywords: Arabesque, Modernization, Popular Culture, Cultural Studies, Hegemony, Frankfurt School.

1. Giriş

En ilkel toplumlardan günümüze kadar müzik, hem son derece bireysel hem de bir o kadar kolektif bir dışavurum aracı olarak insan yaşamının her alanına sirayet eden sanatsal etkinliğin en merkezi unsurlarından biri olmuştur. Dinsel ayinlerden çocuk oyunlarına, askeri ritüellerden sıradan eğlencelere kadar pek çok etkinliğin müzikal bir forma bürünerek toplumsal yapıya eklenildiği bilinmektedir. Ancak bütün bu kuşatıcılığına rağmen müzik, bir yönüyle hep bilinemez ve açıklanamaz bir fenomen olarak kalmakta; bütün kadim sanatlar gibi o da son derece kişisel, subjektif ve gizemli bir kaynaktan beslenmesi dolayısıyla tanımların, kuramların ve kavramların sınırları ile tespit edilmeye direnmektedir. Üstelik müzik,

* Dr. Öğr. Üyesi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, onuraydas@hotmail.com

** Hale Sert, hale.sert@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 01.01.2021

diğer sanatlardan farklı olarak, ne gözün uzamı ile ne de mekânsal ya da sözel/dilsel bağımlılıklarla sınırlandırılabilir. Bunlara ihtiyaç duymayan bir üst dil olarak müzik bir zaman sanatıdır ve bu durum onu diğer sanatların üzerine yükseltmekle birlikte ona daha da mistik ve muğlak bir karakter kazandırmaktadır. Ancak sanatların en soyutu olan “*müzik, toplumla etkileşip bütünleşen sanatların da başında gelmektedir*” (Odabaşı, 2006, s. 250).

Ünlü Rus müzisyen Stravinsky, temel doğal sesleri müziğin hammaddesi olarak kabul etmekle birlikte müziğin maddi dünyanın sınırlarını aşan karakterine atıfta bulunur. Stravinsky’ye (2000, s. 23-24) göre temel “*tonal öğeler ancak düzenlenmeleri sayesinde müziğe dönüşür ve böyle bir düzenleme bilinçli bir insan edimini varsayar*”; ancak yine Stravinsky’ye göre bu insan ediminin ve “*her türlü yaratımın kaynağında, bu dünyanın nimetlerine yönelik olmayan bir iştah keşfedilebilir. Böylece doğanın bahsettiklerine ustalığın yararları eklenir: İşte sanatın genel anlamı, önemi burada yatar*”. O halde -bilhassa geleneksel toplumlar için- müzik; maddi dünyanın, yani tabiatın, tekniğin, tarihin ve toplumun olanakları ile tabiatüstü bir tasavvuru mezceden bir ustalık ürünüdür. Bu bakımdan modernlik öncesi toplumlarda müzik; hem son derece öznel, soyut ve manevi bir kaynağa atıf yapmakta hem de somut gündelik yaşamın bütün alanlarına sirayet ederek ait olduğu toplumun geleneksel kodlarını taşıyıp sürdüren bir kültürel bellek işlevi görmektedir.

Ancak modernleşme tecrübesinin insanlığın inşa ettiği bütün geleneksel sistemler üzerinde yarattığı yıkıcı tesir sanatlarda da kendini göstermiştir ki bilhassa 19. yüzyıl sonundan itibaren iyiden iyiye belirginlik kazanan bu dönüşümün izlerini müzik üzerinden takip etmek son derece açıklayıcıdır. Modernizmin en büyük çıktısı olan küresel kapitalizm, esas itibarıyla sermayenin ve üretimin tarihindeki dönüşümü ifade etmekle birlikte insanlığın bütün bilgi, inanç ve estetik sistemlerini geleneksel bağlarından kopararak rasyonalize etmiş; bu arada her türlü sanatsal yaratım sürecini de yeniden-üretim ve tüketim bağlamında örgütleyerek sanat eserinin metalaşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. En kadim sanatlardan biri olan müzik, son derece derin ve yaygın bir toplumsal karşılığı bulunması dolayısıyla bu süreçten dramatik bir biçimde etkilenmiştir. Artık müzikal yaratımın nihai neticesi bir eser değil, üründür; toplumun müşterek anlam dünyasından beslenen ve onu besleyen rafine bir sanatsal form değil, pazardaki değişim değerine göre kıymetlendirilen bir emtiadır. Müziğin alınıp satılması için öncelikle üretim sürecini standardize etmek ve ortaya çıkan ürünü vasatlaştırarak popülarize hale getirmek gerekir. Bütün bu süreç, modern kapitalist toplumlarda toplumsal ilişkileri tüketim ekseninde düzenleyen kurumlar aracılığıyla sistematize edilir. Kendi kültürel aidiyetinin rengini yitiren, toplumların organik nitelikleri ve ihtiyaçları ile bağlarını koparan müzik, bundan böyle yalnızca sahte ihtiyaçlar dayatan ya da “yanlış bilinç” üreten kültür piyasasının en önemli enstrümanı haline gelmiş ve aslında fiili toplumsal durumun tüketicisinden saklandığı bir alan olarak değerlendirilmiştir (Oskay, 2001, s. 55).

Kültür piyasasının bir çıktısı olarak müzik -başka bir ifade ile popüler müzik- ekonomik ve ideolojik temerküzü mümkün kılan kültürel tahakkümün kalelerinden biridir ve bu alandaki değerlendirmeler bizi ister istemez “kültür” sahası ile ilgili tartışmaların içine çekmektedir. Bu sahadaki harareti tartışmalar, özellikle “popüler kültür” başlığı altında son derece kıymetli bir literatürün birikmesine imkân vermiştir. Popüler kültür ürünleri ve bu ürünler içerisinde en kolay alınıp satılabilen kalemi oluşturması dolayısıyla popüler müzik; Adorno’ya göre (1939 Aktaran Erdoğan & Alemdar, 1994, s. 201), insanlarda içinde buldukları durumdan uzaklaştıkları yanılsamasını yaratan, onları negatif etkilerden arındırarak pasifize eden ve böylece onların kitlesel uyumunu kolaylaştıran bir araçtır.

Popüler kültüre yönelik bu negatif yaklaşımlar, bilhassa Frankfurt Okulu etrafında kümelenen neo-Marksist geleneğe yöneliktir. Bu gelenek “Eleştirel Kuram” ya da “kültür endüstrisi” kavramsallaştırmasıyla modern kapitalist toplum eleştirilerinin en sert örneğini ortaya koymakta ve bu eleştirilerin önemli bir kısmı, popüler müzik bahsindeki değerlendirmeleri içermektedir. Fakat aynı geleneğe kopan ve özellikle İngiliz Kültürel Çalışmalar ekolü etrafında kümelenen bir başka yaklaşım, popüler kültürün kültürel iktidar ve hâkim sınıfların ideolojisi tarafından belirlenen edilgenleştirici karakterini reddetmemekle birlikte onun halka dönük doğasına da dikkat çeker. Popüler kültürde özgürleştirici bir imkânın izini süren yeni yaklaşımlar, onun bu halka dönük karakterinde içkin olarak bulunan sisteme direniş imkânını işaret eder ve yukarıdan aşağı yönlü bir dayatmanın ürünü olmayan, halkın organik ihtiyaç ve özlemlerinden neşet eden pek çok popüler kültür ürününün varlığına önem verir.

Bu nitelikteki bir kültürel üretim örneği olarak görebileceğimiz arabesk müzik olgusu, aşağıdan yukarı yönlü seyreden bir direniş potansiyeli barındırması ve temsil ettiği kitlenin organik nitelikleri ile belirli bir uyum gösteren karakteri dolayısıyla bütün bu kuramsal tartışmaların Türkiye özelindeki izdüşümünü takip etmek için elverişli örnektir. Ancak Türkiye’de popüler kültür alanı ile ilgili çalışmalarda önemli bir yer tutan arabesk müzik özelinde bir değerlendirme yapabilmek için, Cumhuriyet dönemi modernleşme tecrübesinde müziğin bir modernleşme aracı olarak değerlendirildiğini hatırlamak gerekir. Bu manada Türk modernleşme hedefleri doğrultusunda ideolojik bir araç olarak dizayn edilmek istenilen Türk müziği, Türkiye’nin modernleşme pratiğinin hem sonucu hem de bu pratiğe kültürel bir tepki olarak kendi içinden arabesk denilen bir alt tür çıkarmıştır.

Arabesk olgusu ile ilgili çalışmalar, Türkiye’de popüler kültür sahasına ilişkin literatüre önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir. Arabeski ve onun bir alt kültür ögesi olarak başlayıp gittikçe popüler hatta hegemonik bir kültürel biçime bürünen dönüşümünü anlamak, Türk modernleşmesine dair kavrayışımıza da büyük katkılar sunacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye’nin kendine has modernleşme serüveninin çeşitli kültürel tezahürlerinden biri olan “arabesk” olgusu, popüler kültür bağlamındaki literatürden istifade edilerek ele alınmaktadır. 1960’larla başlayan arabesk furyasının dönemsel dönüşümlerine değinilmekte; arabesk müziğin periferiden merkeze doğru seyreden yolculuğu sırasında, sahip olduğu organik niteliklerden ve taşıdığı muhalif anlamlardan soyunarak tamamladığı öyküsü üzerinde durulmaktadır.

2. Popüler Kültür Kavramı

Kültür kelimesinin kökeni; toprağın ekilip biçilmesi, mayalanması, işlenmesi ve tanımsal bir ürün yetiştirilmesi gibi anlamlar içeren “colere” kelimesine dayanmaktadır (Erdoğan, 2008, s. 135). Latince kökenli “colere” fiilinden türetilen “cultura” kelimesi de Cicero’ya kadar aynı anlamı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Cicero “cultura” kelimesinin anlamını dönüştürerek “cultura animi” şeklinde genişletmiş ve bundan sonra sözcük, insan nefsinin terbiye sürecini karşılayacak bir anlam kazanmıştır (Özlem, 2005, s. 154). Giderek “kültür” kelimesi çok çeşitli unsurları kapsayan, karmaşık ve yaygın bir anlamsal çeşitliliğe ulaşmıştır.

Kültür kavramı, bugün sosyal bilimlerin anahtar kavramlarından biri olmasına rağmen, farklı disiplinleri temsil eden isimlerin kavrama farklı kıstaslarla yaklaşımları, kültüre dair müşterek bir tanım ortaya koyabilme imkânını kısıtlamıştır. Ancak kültür kavramı üzerinde müşterek bir tanım geliştirilememiş olması ve kavrama yönelik farklı yaklaşımların bolluğu, bu sahadaki çalışmaları zenginleştiren bir etki yaratmıştır. Çok çeşitli öğelerin bileşiminden meydana gelen ve geniş bir sahaya yayılan çalışmalar, özellikle sanayileşme ve küreselleşme gibi gelişmelerin bu sahadaki dinamikleri hızlı bir şekilde etkilemesiyle büyük bir ivme kazanmıştır. Giderek bu çalışmalara kültür kavramının çeşitli bölümlenmelere tabi tutularak incelenmesi eğilimi hâkim olmaya başlamış; bu bölümlenme eğiliminin önemli bir sonucu olarak kültürün popülarizasyon süreçleri ile ilişkisi üzerinden okunması, popüler kültür incelemelerini öne çıkarmıştır. Popüler kültür kavramına yönelik incelemeler 18. yüzyılla birlikte ivme kazanmış olsa da (Özbek, 1991, s. 77) popüler kültür kavramının ve kavram üzerindeki ihtilafın çok daha uzun bir geçmişten beslendiği görülmektedir. Uzun tarihi boyunca popüler kültür kavramını açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış, farklı tanımlamalar geliştirilmiştir.

Özbek’e (1991, s. 83) göre “popüler” kelimesinin günümüzde kullanıldığı biçimiyle iki tanımı bulunmaktadır. Hâkim olan birinci tanıma göre popüler, “yaygın olarak beğenilen ve tüketilen” anlamı taşımaktadır. Stuart Hall, bu tanıma popüler kültürün “ticari” tanımı olarak nitelendirmektedir. İkinci tanım ise kaynağı Herder’e dayanan ve “*halka ait*” anlamına gelen tanımdır ki Stuart Hall, halkın yaptığı ve yapmış olduğu her şeyi kapsamaya çalıştığı için bu tanıma “betimleyici” tanım olarak adlandırmıştır (Aktaran Özbek, 1991, s. 83-84). Hall’un ticari ve betimsel olarak adlandırdığı bu iki tanım, kavram üzerindeki kutuplaşmanın temelini işaret etmekte ve popüler kültür incelemelerinin odak noktasını oluşturmaktadır.

Aslında popüler kültür ile ilgili süregelen ihtilafın tarihi çok daha eski bir tartışmaya, Montaigne ve ona neredeyse bir asır sonra karşılık verecek olan Pascal arasındaki ihtilafa kadar uzanmaktadır. Montaigne, birey üzerindeki baskıların tahribatı ve yalnızlığın dehşetini azaltmak için “*sanat aracılığı ile oyalanma ve eğlence*”yi bir kaçış imkânı olarak önerirken Pascal eğlencenin yıkıcı ve ruhu çürüten etkisine karşı insanları uyarmaktadır. Montaigne ve Pascal arasındaki ayrışmanın temeli, onların boş zaman ve eğlenceye yönelik tutumlarındaki farklılığa dayanır. Montaigne’e göre boş zaman ve eğlence, insanlar için hayatta kalmayı

güvence altına alırken Pascal'a göre tahrip edicidir (Löwenthal, 2017, s. 30-31). Bu iki temel ayırım günümüzde de boş zaman ve eğlence temaları etrafında şekillenen popüler kültüre ilişkin tartışmalarda etkisini hissettirmektedir.

Birkaç asır boyunca alana hâkim olan bu tartışma ve ihtilaflar, popüler kültüre yönelik değerlendirmeleri en temelde iki grup altına ele almayı gerektirmektedir: Popüler kültürü tamamıyla reddeden, onu anarşi ya da yozlaşmanın bir göstergesi olarak kabul eden olumsuz yaklaşımlar ve popüler kültürde egemen sınıfların kültürel iktidarına direnme imkânının izlerini arayan olumlu yaklaşımlar (Yılmaz, 2017, s. 512). Popüler kültürü reddeden olumsuz yaklaşımlar, muhafazakâr-seçkinci ekol ve neo-Marksist kitle kültürü eleştirisi tarafından temsil edilirken; popüler kültüre olumlu bir özellik atfeden yaklaşımlar, büyük ölçüde Gramsci'nin "hegemonya" kavramsallaştırmasından beslenen İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğine dayanmaktadır.

Muhafazakâr-elitist ekol ve neo-Marksist yaklaşımın -özellikle Frankfurt Okulu etrafında kümelenen- temsilcileri, birbirinin tam aksi saiklerle ve paradoksal bir biçimde, popüler kültürle ilgili müşterek bir tavır takınmışlardır. Muhafazakâr-elitistler, popüler kültürü hâkim düzene ve kendi yerleşik imtiyazlarının teminatı olan sınıflı topluma yönelik bir tehdit oluşturmakla suçlarken; neo-Marksist yaklaşımın temsilcileri, tam aksi bir şekilde, popüler kültürü yerleşik düzenin lehine kitleleri eblehleştirilen endüstriyel bir araç olarak mahkûm etmişlerdir. Bununla birlikte her iki ekol de popüler kültür kavramı yerine ekseriyetle "kitle kültürü" kavramını kullanmayı yeğlemiş ve eleştirilerini yüksek kültür ile kitle kültürü mukayesesi üzerinden yapmıştır.

Elitist/seçkinci yaklaşıma göre, toplumsal yapı insanları iki sınıfa ayırmaktadır: Elitler ve vasıfsızlar. Elitler; vasıflı, yaratıcı ve seçici azınlıklardır. Bunların karşısında ise vasıfsız, entelektüel olmayan, kaba ve sürü halindeki kitle yer almaktadır (Yaylagül, 2016, s. 21). Ortega Y. Gasset 1930'da yayınlanan *Kitlelerin Başkaldırısı* kitabında egemen sınıfların endişelerini dile getirmektedir. Gasset'a göre "*seçkimsiz bir toplum asla düşünülemez ve kitle gücü çeteciliktir*". Eliot ise *Kültürün Tanımlanması Üzerine Notlar* adlı kitabında "*kültür standartlarının gittikçe gerilediğini ve bir zaman sonra hiçbir kültürün kalmayacağını*" savunmuştur. Tutucu okulun mensupları popüler kültürü "*yoz, bayağı ve alt tabakaya has bir eğlence biçimi*" olarak niteleyip reddetmişlerdir. Örneğin Ernest Van den Hagg, "*yüksek kültürü, kalitesini yok edecek kadar sulandırmadan aşağı sınıflara uzatmanın mümkün olup olmadığını*" sorarken aslında bu durumun imkânsızlığını ima etmektedir. Hagg'a göre "*her uygarlık kitlelere ulaşmaya başlar başlamaz çökerek zorundadır; çünkü kitle adamı öğrenmeyi ve sanatı sevmeyiz*". (Alemdar & Erdoğan, 1994, s. 113-115). Le Bon, 19 yüzyılın sonlarında yazdığı *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinde kitlelere karşı duyduğu korku ve endişeden bahsetmekte, kitleleşme ile birlikte fertlerin bilinçli etkinliklerinin yerini kitlelerin bilinçsiz etkinliklerinin aldığından yakınmaktadır (Yaylagül, 2016, s. 89). Klasik ve muhafazakâr yaklaşımın açısından ele alındığında ise kültür, sadece estetik mükemmelliğin ölçütü olarak açıklanmaktadır. Arnold'un deyişiyle kültür, "dünyada düşünülen ve söylenenlerin en iyisini" temsil etmektedir (Aktaran Özbek, 1991, s. 78). Sanayileşmenin hızla yayılmasının kültürü boğma ihtimali üzerine derinden endişelendirmekte olan Arnold, kültürü "*zihnin ve ruhun içsel bir koşulu olarak mükemmellik ideası*" olarak tanımlamaktadır (Löwenthal, 2017, s. 63).

Popüler kültüre yönelik olumsuz yaklaşımların bir diğer sözcüsü; kitle toplumu anlayışı ve kültür endüstrisi kavramsallaştırması ile beslenen Frankfurt Okulu üyelerinin temsil ettiği neo-Marksist gelenektir. Eleştirel Kuram olarak da ifade edilen bu yaklaşım, kendi içinde bütünlüklü ve homojen bir yapı göstermekten uzak olsa da bir sosyalizasyon aracı ve endüstriye dönüşerek statükonun ve sömürünün devamını sağlayan kültürün yeniden üretimi üzerine yürütülen çalışmaların temel teorik zeminini teşkil etmektedir. Bu geleneğin en önde gelen temsilcilerinden biri, farklı disiplinler üzerindeki ilgi ve uzmanlığı ile temayüz etmiş olan Theodor W. Adorno'dur. Adorno'ya göre (1998, s. 45) çoktan endüstrileşmiş bir meta haline gelen kültür, "*insana yaraşan bir toplumda yaşandığı yanlısamasını yaratmakta, bütün insan ürünlerinin temelinde yatan maddi koşulları gözlerden saklamakta ve rabatlatıp uyuşturarak, varoluşun kötü ekonomik belirleniminin sürüp gitmesine hizmet etmektedir*".

İlk kez, Horkheimer'la birlikte 1947'de yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* isimli makalede dile getirmiş oldukları "kültür endüstrisi" kavramsallaştırması ile "metalaşma", "standartlaşma", "fetişleşme", "sahte bireysellik", "yabancılaşma" gibi temalar üzerinden endüstriyel toplum eleştirilerinin en sert örneğini sunmuşlardır. Kültür endüstrisi; her şeye benzerlik bulaştıran, kitlelere sahte ihtiyaçlar, sözde tercihler ve

yanlış bilinçlilik sunan, böylece bağımsız yargılara ulaşma imkânını ellerinden alarak onları pasifize eden yapısıyla kapitalist toplumlarda kültürün yegâne üreticisidir. Adorno ve Horkheimer'a göre, kültür endüstrisinin standardizasyonundan geçen birey bir yanılısma haline gelmiştir. Frankfurt Okulu'na göre özgürleşme ve ütöpik nitelik yalnızca yüksek sanatta mevcuttur (Özbek, 2011, s. 68). Oysa kitle toplumunda “*sanat bir meta türüdür, yani tüketime uygun biçimde hazırlanmış, (...) satılabilir ve ikame edilebilir*” bir üründür (Horkheimer & Adorno, 2010, s. 211).

Daha çok kitle kültürünü, yer yer de popüler kültürü ima eder şekilde kullandıkları kültür endüstrisi kavramıyla Adorno ve Horkheimer, gösteri ve eğlence endüstrisinin gelişimiyle kitlesel olarak üretilen sanatsal ve kültürel ürünlerin metalaştığını ve bireylerin boş zamanının sisteme hizmet eden birer araca dönüştürüldüğünü savunmaktadırlar. Bu bağlamda Adorno ve Horkheimer'a (2010, s. 185) göre “*kültür endüstrisi bir eğlence işletmesidir*” ve “*eğlence, geç kapitalizm koşullarında çalışmanın uzatılmasıdır*”.

Bu noktada Löwenthal (2017, s. 83) tarafından dile getirilen “*popüler kültür üzerindeki ibtilafların tarihsel arka planına, her tür eğlenceye yönelik Pascalcı bir kınamanın egemen olduğu*” yolundaki saptamalar önem kazanmaktadır. Popüler kültür alanı ile ilgili değerlendirmelerin istikrarlı bir biçimde popüler kültürü eğlenceyle bir tuttuğunu ve bu değerlendirmelerin genellikle olumsuz bir nitelik taşıdığını ifade eden Löwenthal'ın kendisi de bu olumsuz yorumlara acımasız bir katkı sunmaktadır. Löwenthal'e (2017, s. 39) göre, “*Popüler kültürün bir ürünü, hakiki sanatın özelliklerinden hiçbirine sahip değildir ama bütün mecralarıyla popüler kültürün kendine ait hakiki nitelikleri bulunmaktadır: standartlaşma, basmakalıp yargı, muhafazakârlık, yalancılık, manipüle edilmiş tüketim malları*”. Frankfurt Okulu geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Löwenthal (2017, s. 31) için, “*Popüler kültürün karşıt kavramı sanattır*”.

Fakat aynı geleneğin bir diğer temsilcisi W. Benjamin, popüler kültürün istikameti konusundaki tezleri ile bu gelenek içinde bir çatlak oluşturmaktadır. *Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı* isimli makalesinde Benjamin, sınır tanımaz çoğaltma sonucu yüksek sanat yapıtının sahip olduğu “kutsal hâle”nin (aura) kaybolduğunu; bunun da nihayet yüksek sanat ile popüler kültür arasındaki sınırları belirsizleştirerek yeni ve demokratik imkânlarla işaret ettiğini vurgulamaktadır. Fred Inglis'a göre (Aktaran Mutlu, 2010, s. 224), “*Kutsal hâle, mekanik çoğaltma tarafından kaybolmuş olmakla birlikte, çoğaltılan sanatın hâleli sanata göre kökten bir şekilde çok daha fazla demokratiklik olanağı vardır. Hâleli sanatın Benjamin'e göre kült değeri, diğerinin ise teşhir değeri bulunmaktadır*”.

Benjamin'in açtığı bu yol, popüler kültürü bir mücadele alanı olarak gören yaklaşımlar için ilham kaynağı olmuştur. Fakat büyük ölçüde “İngiliz Kültürel Çalışmalar” ekolü tarafından temsil edilen bu yaklaşımın en önemli esin kaynağı, Gramsci ve onun literatüre kazandırdığı “Hegemonya Kuramı”dır. Gramsci'nin hegemonya kavramı, özellikle kapitalist toplumlarda hakimiyetin ne şekilde sürdürüldüğünü açıklamak için geliştirilmiştir. Kavram başlıca bir yönetici sınıflar fraksiyonları anlaşmasını, bağımlı sınıflar üstünde, güce başvurmaksızın kapsayıcı bir hakimiyet oluşturması sonucunu doğurmaktadır. Ancak sözü edilen bu hakimiyetin en temel dayanağı ise bağımlı sınıfların “rıza”sı üzerinden sağlanmaktadır (Özbek, 1991, s. 81). Fakat “rıza” hiçbir toplum için verili ve sürekli değildir, bu sebeple rızanın yeniden üretilmesi biteviye bir mücadeleyi gerektirmektedir. Buradan yola çıkılarak popüler kültür, “*karşıt baskılar ve eğilimler tarafından biçimlenen güç alanı ilişkileri*” olarak görülmektedir (Alemdar & Erdoğan, 1994, s. 104).

Kültürel Çalışmalar ekolünün önde gelen temsilcilerinden Stuart Hall, popüler kültür kavramını -alana hâkim olan olumlu ve olumsuz tanımları sentezleyerek- yeniden tanımlamaktadır. Özbek'e göre Hall, ticari olarak adlandırdığı ve “*yaygın olarak kullanılan ve beğenilen*” şeklindeki tanımlama ile betimleyici olarak adlandırdığı ve kaynağı Herder'e kadar uzanan “*halka ait, halkın yaptığı her şey*” şeklindeki tanımlama arasında bir köprü kurmaktadır. Hall, popüler kültür tanımında gerekli olanın popüler kültürü hâkim kültüre karşı sürekli bir gerilim içinde tanımlayan ilişkiler olduğunda ısrar etmektedir. Bu bağlamda popüler kültür, “*İktidarda olanların kültürüne karşı ya da onun adına mücadelenin alanlarından biridir. O mücadele içinde kazanılacak ya da kaybedilecek olan şeydir*” (Özbek, 1991, s. 89-90).

Kültürel Çalışmalar Ekolü, popüler kültürü halka ait bir alan olarak kabul etse de popüler kültürün yapısındaki ideolojik ve hegemonik unsurların varlığını reddetmemektedir. Kültürel Çalışmalar geleneği, popüler kültürün bir yandan kültürel iktidar ve hâkim sınıfların ideolojisi tarafından belirlenen edilgenleştirici karakterine vurgu yaparken diğer yandan onun halka dönük doğasında içkin olan sisteme direniş imkânını işaret etmektedir. Burada özellikle popüler kültüre ait ürünlerin tüketilmesi anında halkın

bilinçli tercihlerde bulunabilme kapasitelerinin altı çizilmektedir. Modleski (1998, s. 10), “*Birmingham eleştirmenleri ve onların izleyicilerinin, insanların ‘kültürel budalalar’ olmadığını gösterme isteğiyle, izleyicinin kitle kültürüne karşı potansiyel tepkisinin karmaşıklığını göstermeye*” çalışıklarına değinmektedir. Stuart Hall, bu tepkinin alabileceği üç biçimi tartışmıştır: Metnin mesajlarını olduğu gibi kabul eden yaygın okuma, sistemin bütününe kabul ederken bir iddiayı tartışabilen *uzlaşmaya dayalı tepki*, alt sınıfların çıkarı için sistemi reddeden *muhafız tepki*. Buna göre, herhangi bir mesajın alınmasında bireylerin siyasal tercihlerinin ya da toplumsal tecrübelerinin etkisi, mesajı içeren metnin veya onu taşıyan kitle iletişim aracının etkisini bastırmaktadır. Böylece Hall; kitle kültürü kavramının ima ettiği atomize olmuş bireylerden oluşan, güdülmeye ve kolayca manipüle edilmeye teşne edilgen kitleler anlayışını reddetmekte ve tüketicileri aktif birer özne olarak yeniden tanımlamaktadır.

Kültürel Çalışmalar geleneğinin açtığı yol, toplumların gündelik yaşam kültürünün aslında ideolojik öğeler içeren bir sureti olarak popüler kültürü, aynı anda hem tahakkümün hem de direnişin rutin bir şekilde hüküm sürdüğü bir mücadele alanı olarak bambaşka bir zaviyeden görmeyi mümkün kılmıştır. Bu geleneğin yarattığı kırılma, halkın gündelik yaşam kültürünü belirleyen ve aynı zamanda onun tarafından belirlenen popüler kültüre dair pek çok ampirik çalışmaya da ilham kaynağı olmuştur. Steven Connor’ın (2001, s. 270) ifadesiyle,

“Richard Hoggart, Raymond Williams, Roland Barthes ve Stuart Hall’un esin verici önderliğini izleyen çağdaş kültür eleştirmenleri konularını spor, moda, saç stilleri, alışveriş, oyun ve toplumsal ritüellerden almaya başladılar ve herhangi bir yüksek kültür ürününden esirgemeyecekleri teorik incelik derecesini bu alanlara taşımaktan çekinmediler. Bir anlamda bu durumun kendisi bile postmodern bir fenomendir, zira ... kültürel, toplumsal ve ekonomik olanın artık birbirinden kolayca ayırt edilemediği kültür alanındaki patlamanın bir sonucu olarak hiyerarşilerin törpülenmesinin ve sınırların bulanıklaşmasının işaretidir”.

Sınırların bulanıklaşması; bayağı, zevksiz ve aşağı tabakaya has görülen kültürel biçimleri ya da yoz, yabancılaşmış ve yanlış bilinçlilik telkin etmekle suçlanan popüler ürünleri görmezden gelen dışlayıcı yaklaşımların hâkimiyetini sarsmıştır. Böylece hâkim sınıfların hegemonyasının hem güvence altına alındığı hem de tehdit edildiği bir mücadele alanı olarak yeniden tanımlanan popüler kültürün çelişik ve belirsizliklerle örülü yapısı, sosyo-kültürel araştırmalar için değerli bir malzemeye dönüşmüştür. Popüler kültürün bu paradoksal yapısını açıklayabilecek önemli bir örnek olarak “Arabesk Kültür” olgusu da bu bağlamda mümbit bir inceleme sahası olarak dikkat çekmekte; arabesk ve onun çevreden merkeze yolculuğu üzerine yapılan incelemeler, Türkiye’de popüler kültürü anlamaya yönelik sosyal-bilimsel çalışmalar için önemli bir odak oluşturmaktadır.

3. Türkiye’nin Modernleşme Süreci Çerçevesinde “Arabesk”in Doğuşu

Modernliğin Sonuçları isimli eserinde Anthony Giddens gelenek üzerine yorum yaparken geleneği “*bütünüyle durağan değildir, kültürel mirasını kendinden önce gelenlerden devralan her yeni kuşak tarafından yeniden icat*” şeklinde açıklamakta ve bu yüzden geleneklerin değişime çok fazla direnç göstermediklerini vurgulamaktadır (Giddens, 1998, s. 42). Aynı eserde ise modernliğin yeni yaşam tarzlarını ortaya çıkardığını ve bu yaşam şekillerinin geleneksel toplum düzenden tarihte hiç rastlanmadık bir şekilde çekip ayırdığını, ayrıca geleneksellik de modernlik arasında bir süreklilik doğurduğunu söylemektedir (Giddens, 1998, s. 14).

Modernleşme ile gelenek arasındaki bu gerilimli birlikteliğin ve Türkiye’nin kendine has modernleşme serencamının çeşitli kültürel tezahürlerinden biri de bir alt kültür ögesi olarak filizlenmeye başlamış olmasına rağmen giderek kiteselleşen ve baskın bir popüler kültür ögesine evrilen “arabesk” olgusudur. Her türlü popüler kültür ürünü gibi arabesk de modernliğin yarattığı gerilimin sonucudur; zira Özbudun’un (2010, s. 69) ifade ettiği gibi popüler kültür, modern yaşamın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Modernleşme” kavramı toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin karmaşık bir bütününe işaret etmektedir. Berman, bu karmaşık süreci: “*Sürekli ekonomik gelişme, endüstriyel yayılma, kentsel büyüme,*

bürokratik yönetim ve rasyonalite, kitle iletişim araçları, siyasette kitle katılımı, büyük süreklilik toplumsal planlama, geleneksel kültür ve hayat biçiminin parçalanması, üretkenliğin artırılması ve gelişme konusunda süreklilikli ısrar...” şeklinde tarif etmiştir (1978 Aktaran Özbek, 1991, s. 55). Elbette hâkimiyetini kapitalist iktisadi süreçlerin gelişimine borçlu olan modernleşme tecrübesi, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Türkiye’de modernleşme serüveninin kültürel alandaki en “popüler” tezahürü, 1960’lar itibarıyla varlık göstermeye başlayan “arabesk” fenomenidir. Türkiye’nin modernleşme yolculuğunun en çetin safhalarına şahitlik eden 1950’ler dönemi, sanayileşmenin ve buna bağlı olarak kentleşmenin yakaladığı ivme ile çok keskin dönüşümlere sahne olmuş; yaşanan değişimin ortaya çıkardığı göç, gecekondulaşma ve çarpık kentleşme gibi komplikasyonların, arabeskin vücut bulmasını sağlayan sosyolojik zemini oluşturduğu kabul edilmiştir. Ancak arabeskin doğuşunu ve bu toprakların kültürel vasatı üzerinde bu derece tayin edici bir rol oynamasını mümkün kılan etmenlerin, bir yönüyle, cumhuriyetin ilk yıllarının modernleşme politikası ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Son derece çetin koşullarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bilhassa tek parti dönemi boyunca, yukarıdan aşağı yönlü, otoriter ve monist karakterli bir modernleşme politikası benimsemiştir. Findley’e göre (2017, s. 247), cumhuriyet elitlerinin benimsediği seçkin halkçılık, Türk halkını kendi modernlik tahayyülleri doğrultusunda zorla yükseltme ve ileri götürme kararlılığını göstermiştir. Kültürel modernleşme projesinin bir adımı olarak uygulamaya konulan “resmi müzik politikası”, bu kararlılığın tezahürlerinden biri olarak görülmektedir. Çağdaş ve ulusal bir Türk müziği oluşturma gayesine matuf çabalar, müziğin cumhuriyetin politik hedefleri doğrultusunda ideolojik bir araç olarak dizaynını mümkün kılmıştır. Bu minvalde öncelikle Türk müziği eğitimi yasaklanmış, ardından 1934 yılında başlayan ve iki yıl sürecek olan Türk müziğine radyo yayın yasağının uygulanması ile halk kendi öz müziğini radyolarından dinleyememiştir (Aktaran Güngör, 1993, s. 66). “Geri” ve “arkaik” olarak kodlanan Türk müziği halkın gündelik hayatından çıkarılmış, bunun yerine halka modern Batı müziğinin benimsetilmesi amaçlanmıştır.

Özbek (1991, s. 146), 1930’ların ortasında yaklaşık 20 ay gibi bir süre için Türk müziğinin radyoda yasaklanarak, yayınlanmamıştır. Ayrıca Klasik Türk Müziği eğitimine de aynı süreçte bir yasak gelince akla “*yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlıyla kültürel bağlarını topyekûn koparma*” isteğinde olduğu ve demokrasi anlayışında “halka rağmen” niteliğinin de bir göstergesi olarak kabul edildiği varsayılmaktadır. Müzik eğitimi veren okullarda gelenekselin reddi öyle boyutlara ulaşmıştır ki öğrenciler sahip oldukları Batı sazlarıyla kazara bile bir Türk müziği ezgisi çalsalar, okul yöneticileri tarafından disiplin cezasına çarptırılabilirler (Güngör, 1993, s. 65-66). Fakat uygulanan bu yasaklarla birlikte halk Arap radyolarına ve buradaki müzikleri dinlemeye yönelmiştir (Özbek, 1991, s. 146). Türk musikisinin makamsal melodilerine alışkın olan halk, kendi musikisine Batı müziğinden yakın bulduğu ve birtakım tanıdık tınılar içerdiği için Arap müziğine yönelmiştir. Arap radyolarının ve ardından bir furya halini alan şarkılı Mısır filmlerinin etkisi ile Arap müziğinin Türkiye’de yayılmaya başladığı görülmüştür. Türk müziğinin eğitimi ve yayılmasının önündeki engeller kaldırıldıktan sonra bile içli ve kırılğan Arap nağmelerinin halk nezdindeki popülerliği devam etmiştir (Aktaran Güngör, 1993, s. 68-69). Başta Saadettin Kaynak üzere pek çok müzisyenin Mısır filmlerinin müziklerine yaptıkları Türkçe uyarlamalar ile ortaya çıkan icra biçimi, klasik Türk müziğini tanınmaz hale getirmiş ve 1950’ler döneminin müzikal olarak da bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler, 1960’lar itibarıyla endüstriyel modernleşme süreçlerinin hızla dönüştürdüğü sosyolojik yapının yeni bir kültürel tezahürü olarak kabul edilen arabesk müzik türünün ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Özbek (1991, s. 145), 1960’lara kadar “*arabeski ortaya çıkaran etmenlerin hem müziksel hem de toplumsal olarak, kendiliğinden ve müdahaleci yönleriyle, ‘modernleşme’ pratiğinin kendisine*” bağımlı olduğunu belirtmektedir. Bu modernleşme pratiğinin en dikkat çekici tezahürleri, hızlı kentleşmenin yarattığı göç olgusu ile ortaya çıkmıştır. Güngör’ün paylaştığı verilere göre 1950 ve 1960 yılları arasında başlıca dört büyük kentin nüfusunda yaklaşık yüzde 75 oranında bir artış yaşanmıştır. Yaşanan bu artışla birlikte kent nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 19’dan yüzde 26’ya kadar çıkmıştır. Bu, 1,5 milyon göçmenin kentsel alanlara, bunların 600 bininin ise en büyük dört kente dağılmış olması demektir. Sözü edilen bu mekânsal hareketlilik fiziki mesafeleri tamamen yok eden, merkezle çevrenin kültürünü karşı karşıya getiren ülke içindeki bütünleşmenin başlangıç noktası olarak görülmüştür (Güngör, 1993, s. 83).

1950'lerden başlayarak şehirlerin köyden gelen insan akınına kendine katmayı başaramaması, kentlerin kıyısında büyük gecekondu mahallelerinin kurulmasına yol açmıştır. Taşrada yaşayanların kentlerdeki gecekonducularda yaşayan hemşerilerinin yanına göç etme eğilimi, aynı memleketten gelen insanlardan oluşmuş büyük gecekondu sakinleri kütleleri yaratmıştır (Findley, 2017, s. 331-332). Gecekondu mahallelerinin büyümesi ile altyapı ve ulaşım sorunları ortaya çıkmış, barınma ihtiyacını gecekondu ile çözen göçmenler, ulaşım sorunlarının çözümü için de dolmuş sistemini geliştirmişlerdir. Böylelikle kent merkezinin hemen kıyısında, kendi geleneksel kültürlerinden kopmuş fakat kent kültürünün de bir parçası olamayan yeni bir kültürel yapı uç vermeye başlamıştır. Bu yapının kültürel tezahürlerinden biri olarak arabesk müzik olgusu, geleneksel ile modern olanın çelişkili birlikteliğinin birey üzerinde yarattığı bunalımın bir ifadesi olarak hayat bulmuştur. Kentin merkezi elitleri ise arabeski, gecekondu mahallelerinden gelip giden dolmuşlardan yükselen acı haykırışlarla tanıdıkları için, "dolmuşçu müziği" olarak adlandırmışlardır (Findley, 2017, s. 336).

Bir müzik türü olarak ortaya çıkışının ardından uzun süre görmezden gelinen, yok sayılan ya da yozlaşmanın ve yabancılaşmanın müziği olarak ötelenen, elitist ve dışlayıcı tavırlar kadar resmi yasaklama ve ambargoların da nesnesi olan Arabesk, yaslandığı toplumsal dinamiklerin de yardımıyla kitlesel bir yayılma göstermiş; giderek şehrin kültürel kodlarına eklenerek -dahası bu kodları bozup yeniden üreterek- baskın bir popüler kültür ögesi haline gelmiştir. Findley'e göre, Türkiye'nin canlı müzik kültürü 1960'ların sonunda yeni yeni kentleşen gecekondu sakinlerinin umutlarını ve hayal kırıklıklarını yansıtan yeni bir popüler müzik türü yaratmıştır:

"Başlangıçta alaycı bir şekilde Arabesk olarak adlandırılan bu melez müzik Türk, Batılı ve Arap unsurların karışımından oluşuyordu. Türkiye'de kültürün siyasallaşması göz önünde bulundurulduğunda Arabeskin kendiliğindenliği ve bağımsızlığı onu hem bir beğeni nesnesi olarak hem de siyaseten tartışılmalı hale getirdi. Devlet tarafından kabul edilmiş müzikal normlara uygun olmadığı gerekçesiyle devlet televizyonlarında ve radyolarında yasaklanan arabesk müzik yine de 1970'lerin ortalarında kasetlerin ve kasetçalarının yaygınlaşması ile birlikte sesini her yerde duyurdu" (Findley, 2017, s. 336).

Fakat arabesk müziğin doğasında içkin olan -Doğu ve Batı sazları ile Türk halk müziği ve Türk sanat müziği motiflerinin birlikte kullanılmasından ileri gelen- karmaşık yapı, Türk müzik geleneğinden sapma anlamında bir yozlaşma olarak görülmüş; buradan yola çıkılarak arabesk kavramı toplumsal anlamdaki her türlü yozlaşma ve karmaşaya konulan bir isim haline gelmiştir. Başka bir deyişle kentleşmeyle birlikte köye ve kente has değerlerin karşı karşıya gelmesiyle birlikte ortaya çıkan karmaşıklığa, kozmopolit bloklaşmaya da "arabesk" denilmeye başlanmıştır (Güngör, 1993, s. 19-20). Bir geleneğin, bütünlük içindeki bir kültürün veyahut bir sentezin ürünü olarak algılanmadığından, farklı zamanların ve farklı kültürlerin işaretlerine ya da simgelerine açık, anakronik bir müzik olarak arabesk görülmektedir (Gürbilek, 2001, s. 34). Eğribel (1984, s. 72) arabesk müziği, "Batılılaşma sürecinde meselenin aslını anlamamıza izin vermeyen sakat bir müzik", olumsuz bir kültürel kimlik ifadesi olarak aşılması gereken bir engel olarak görmekte; arabeskin yarattığı dalgayı devletin Batılılaşma tercihinin marj-dışı bıraktığı kesimlerin düzene entegre olma çabası olarak değerlendirmektedir. Ünlü müzisyen Timur Selçuk'un değerlendirmesine göre arabesk, ülkemizin ekonomik ve kültürel az gelişmişlik tablosunu ustalıkla yansıtan bir müzik türü; Ergin Gönültaş'a göre, karmaşık seslerden oluşan ve dolmuş müziği olarak adlandırılan bir tür; Metin Erksan içinse estetik karşıtı ilkel bir saptadır (Aktaran Güngör, 1993, s. 22-23).

Yoz ve bozulmuş olarak görülen arabesk müziği ve arabesk müzikte ifadesini bulan acı, ayrılık, yalnızlık, yabancılaşma ve yer yer de isyan kokan temalarla ifade edilen sözel içeriğe karşı bir tavır da devlet denetimi olarak kendisini göstermiş; arabesk müzik 1980'lerin ortalarına kadar TRT'de yasaklı konumda bulunmuştur. TRT'nin 1970'lerin başında yaşama geçirdiği Müzik Denetleme Kurulu, yayınlanacak tüm müzik yapıtları için bir onay mercii olmuştur ve bu durum özellikle popüler müzik türleri için Demokles'in Kılıcı'ndan farksızdır (Karşıcı, 2010, s. 172). Üstelik TRT'nin arabeske karşı tavrı topyekûn reddetme durumudur. Kurumun arabesk müziğe karşı tavrı 1960-1980 arası dönem boyunca net bir şekilde devam

etmiştir (Şahin, 2014, s. 9). Ancak bu sınırlamalar arabeskin kitlesel bir hızla yayılmasını engelleyememiş; Güngör'ün de belirttiği gibi (1993, s. 81), TRT denetimini geçemeyen arabesk şarkılar için gazinolar, kenar mahalleler ve henüz boy gösteren gecekondu semtleri oldukça elverişli birer barınak olmuştur.

4. Arabeskin Çevreden Merkeze Yolculuğu

Bir yandan sergilediği yozlaşma ve yabancılaşma görüntüsü dolayısıyla eleştirilen arabesk müzik, diğer yandan halka ait, halkın kendi gerçekliğinden neşet eden organik bir ürün olarak görüldüğü için savunulmuş; dışlayıcı ve yok sayıcı tutumların aksine arabeske ve onun dayandığı sosyal zemine, seslendirdiği mesaja, yarattığı dönüşüme kıymet veren yaklaşımlar da sergilenmiştir. Arabeskin yarattığı anlam dünyasını olumlayan bu yaklaşımlar genellikle Kültürel Çalışmalar ekolünün açtığı yolu takip eden isimler tarafından dillendirilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de Kültürel Çalışmalar geleneğinin öncü isimlerinden biri olan ve arabeski bir "yaşam biçimi" olarak gören Murat Belge'nin (1983, s. 264) oldukça erken bir dönemde isabetle kaydettiği şu tespitler dikkate şayandır:

"Arabesk denilen 'yaşam biçimi' Türkiye'nin sarsıcı bir değişim geçirdiği dönemde ortaya çıktı. Bir tarafta gerçek anlamda kurumsallaşmaya çalışan Batı değerleri, öbür tarafta yok olma durumuna gelmiş geleneksel kültür. Bu durumda ne Batı kültürü kendini yeniden üretebilmektedir, ne de Doğu kültürü. Buna karşılık Doğu ile Batı'nın eklektik karışımı olan arabesk, gelenekten kopmayan bir yenilik, Türkiye'de en yaygın yeniden üretimi olan kültür biçimidir".

Arabeskin akademik alanda tabu olarak görüldüğü bir dönemde Kültürel Çalışmalar geleneğinin izini takip ederek hazırladığı doktora çalışması ile Meral Özbek, arabeski kent kültürünün bir parçası ilan ederek yerleşik kanaatlere radikal bir biçimde karşı çıkmıştır. Özbek'e göre arabesk müzik, 1960'larda kente göç eden kırsal nüfusun "çevreye uyumsuzluğunun" değil çevreye uymasının, var kalmanın yolunu bulabilmesinin başarılı bir göstergesidir. Diğer bir ifadeyle arabesk müzik şehir kültürünün ürünüdür: "Ortaya çıkışını sağlayan tüm etmenler sanayileşme süreci ile birlikte gelen ve ancak kentlerde varlık bulan etmenlerdir" (Özbek, 1991, s. 26-27).

Kültürel Çalışmalar geleneğinin popüler kültürü hem boyun eğmenin hem de direnmenin alanı olarak tarif eden yaklaşımı, arabesk kültüre olumlu bir misyon yükleyen görüşlere dayanak oluşturmuştur. Özbek (1991, s. 95) en azından 1968'den 1970'li yılların sonuna kadar arabeskin aşağıdan yukarı nitelikli bir kültürel hareket olma özelliğini, yukarıdan aşağı dayatılan bir kitle kültüründen farklı olduğunu kanıtı olarak göstermiştir. Stokes ise, gecekondu ve dolmuş müziği gibi tanımlamalara karşı çıkarak arabeskin toplumun tüm katmanları tarafından kabul görmüş bir müzik olduğunu söylemektedir. Stokes'a göre arabesk, çevrenin merkeze tepkisi olarak ortaya çıkmış kentli bir müziktir (Aktaran Yılmaz, 2017, s. 518).

Ancak, egemen sınıflarca empoze edilen kültürel biçimlere muhalif olan ve halkın kendi gerçekliğinden doğan organik bir ürün olması sebebiyle arabeske olumlu bir anlam atfeden yaklaşımlar, onda başkaldırma imkânı kadar boyun eğmenin olanaklarının da içkin olduğunu kabul etmektedirler. Zira arabesk şarkı sözlerinde var olan isyan ve kadercilik ikileminin ifade ettiği çelişkiyi, bir popüler kültür ögesi olarak arabeskin taşıdığı direnme ve boyun eğme ikileminin varlığına dair bir gösterge olarak kabul etmek mümkündür. Bu anlamda Türkiye'nin modernleşme sürecine bir cevap olarak ortaya çıktığı kabul edilen arabesk olgusunun hâkim sınıfların hegemonik projesine eklemlenme potansiyelinin de üzerinde durulmuştur (Özbek, 1991, s. 95). Arabeskin ikinci dönemi olarak ifade edilen 1980 sonrası dönemde, onun gittikçe çevreden merkeze doğru seyreden yolculuğunun ve egemen söyleme uyum sağlama eğiliminin, bu eklemlenme potansiyelinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Arabeskin bir isyan müziğine dönüşemediğine değinen Stokes, bunun sebebinin Türkiye'deki solun, devletin Batılılaşma hamlelerini benimsemesi ve bu nedenle de oryantal olan bu müziği dışlamaları ile açıklamaktadır (Aktaran Yılmaz, 2017, s. 518). Sol ve muhalif cenaha hâkim olan bu eğilime karşın dönemin iktidar kesiminin arabeske dair olumlu bir söylem geliştirdiği görülmektedir. Özellikle Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla arabesk nağmelerin Başbakanlık konutundan Cumhurbaşkanlığı makam aracına kadar yayıldığı görülmüştür (Şahin, 2014, s. 7). Findley (2017, s. 336), arabeskin 1980'den sonra

kazandığı bu itibarı, onun seçmenlerin gönlünü kazanmak için bir aksesuar olarak kullanılmış olması ile açıklamaktadır. TRT'deki resmi yasaklı konumu devam etmesine rağmen 1979 yılında Orhan Gencebay, iki yıl sonra yani 1981 yılında ise Kibariye TRT'nin yılbaşı gecesi için düzenlediği programda sahneye çıkmış ve böylelikle arabeskin yaygınlaşmasına olduğu kadar ifade ettiği muhalif anlamın çözünmesine de hizmet ettiğini söylemek mümkündür. 1980'lere gelindiğinde arabeskin yaygın olan türleri makbul sınırdan içeri alınmakta ve dönemin başbakanı Turgut Özal'ın da konuşmalarının satır aralarında kendisine yer bulmaktadır. Hatta Özal'ın 1988 yılında yaptığı bir konuşmada arabeskin TRT'de yayınlanmasında bir "mahzur" olmadığını beyan etmiştir. Öyle ki dönem içindeki devletin en önemli kültür kurumunu arabeske kapılarını açmıştır (Özbek, 1991, s. 139).

Özbek (1991, s. 124), 1980 sonrası arabeskin toplumsal anlamının değiştiğini ifade ederken gerek müzikal üretimi, müzik yapısı, şarkı sözleri ve tüketici profili gerekse toplumsal anlamı açısından arabeskte açıkça görülebilir olan bu değişimin; müzik endüstrisinin gelişmesi, kentlerdeki nüfus yoğunluğunun, niteliğinin ve zevklerinin değişmesi ve toplumsal-siyasal ortamın farklılaşması gibi birbirine eklenerek etkileşen faktörlerle yakın ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Gürbilek (2001, s. 103) ise arabeskin bu dönem itibarıyla değişen seyrini açıklarken bilhassa 80'lerin ikinci yarısından sonra kendisini hissettiren "aşağı kültür patlamasına" vurgu yapmaktadır. Gürbilek, bu durumun "kültür endüstrisi" olarak ifade edilebilecek mekanizmaya eklenen kışkırtılmış bir yönü olsa da, esas vurgulanması gerekenin, 80'lere damgasını vuran patlamanın bu toplumun bugüne kadar inşa ettiği modern kimliğe yönelik doğrudan ve çıplak bir tepkiyi içermesi olduğuna işaret etmektedir. Bu anlamda Gürbilek (2001, s. 107) arabeskin yükselişini, "bastırılmış olanın geri dönüşü" olarak ifade etmekte ve şu hatırlatmayı yapmaktadır: "*Geri dönen hiçbir zaman bastırılmış olanın kendisi değildir. Geri dönerken aslında taşıdığı vaadi de tüketmekte ve bize bu kez çıplak bir öfke, bir arsızlık, bir açlık olarak görünmektedir.*"

1980'lerle birlikte gittikçe bir tüketim toplumuna doğru evrilen Türkiye'de arabesk, tüketim toplumunun alt kültürlerle ait biçimleri kendi anlam ve içeriklerinden arındırarak piyasaya sürmesi şeklinde işleyen sürece uygun olarak dönüşüme uğramış ve muhalif anlamlarından soyunmuştur. Özbek (1991, s. 130) arabeskin ikinci dönemini açıklamak için, hâkim ideolojinin hakiki ihtiyaç ve özlemlere seslenerek onu kendi sistemi içinde emdiğini vurgulamaktadır. Bu dönem itibarıyla arabesk müzik kendi içinde farklılaşan, kendinden türeyen alt kategorilere ayrılan baskın bir popüler kültür ögesine dönüşerek periferiden merkeze doğru her sınıftan insana ulaşmış ve hızlı bir yayılma göstermiştir. Artık türdeş bir müzikal niteliği ifade etmeyen arabesk müziğin bu döneminde, 1968'de çıkardığı ilk plağı *Bir Teselli Ver* ile arabeskin doğuşunu müjdeleyen ve bu sebeple arabeskin babası sayılan Orhan Gencebay, 70'ler boyunca arabesk piyasasının zirvesindeki konumunu yeni isimlerle paylaşmak zorunda kalmıştır. Sadece Orhan Gencebay'ı kendisinden sonra gelen yeni arabesk ikonları ile mukayese etmek bile, arabeskin ne tür bir dönüşüm geçirdiğini anlamamıza yarayacak ipuçları barındırmaktadır.

Murat Belge'nin "*güvenli, dik ve vakur, nazik ve uygar*" olarak tarif ettiği Orhan Gencebay; aydın kimliği ile popülerliğin, teknikle sokağın sesinin, düşünce ile isyanın buluşabildiği bir dünyada popüler olmuş ve adil olmayan babaya karşı ailenin haklarını korumaya çalışan bir "ağabey" payesine layık görülmüştür (Gürbilek, 2011, s. 96-97). Oysa 1980'lerin siyasi ve kültürel iklimi, Orhan Gencebay'ın şahsında karşılığını bulan o nahif ve ağırbaşlı isyana değil, İbrahim Tatlıseslerin temsil ettiği ve Gürbilek'in (2001, s. 99) ifadesi ile "*artık yabancı topraklarda kendine güvenmeyi öğrenmiş, yabancı bir dili bozmayı, yabancılara kaşa tutmayı öğrenmiş, yırtık ve yırtılmış bir ses*"e denk düşen bir seyir izlemektedir. Bu dönemin yeni popüler kültür idolü olan Tatlıses ve türevleri, taşranın merkezle buluştuğu ve piyasa ile kışkırtıldığı anda sergiledikleri tavırlarla Orhan Gencebay'ı arabeskin seçkini konumuna hapsetmişler, onun hayranlarına belli bir mesafeden seslenen ölçülü tavrının aksine ölçsüz bir yakınlıkla kitlelere dokunabilmişlerdir.

1990'lı yıllara gelindiğinde özel televizyon kanallarının açılması ile arabesk müzik kendisine yeni mecralar bulmuş; bilhassa özel televizyonların müzik kanalları, arabeskin her türüne ait nağmelerle dolup taşmaya başlamıştır. Dönemin iktidarının arabeske yeşil ışık yakan beyanlarının da etkisiyle TRT'de bir tutum değişikliğine gidilmiş; çeşitli arabesk parçaların "popüler müzik" başlığı altında sunumuna imkân sağlanmıştır (Güngör, 1993, s. 102).

Arabesk, 90'lardan sonraki yolculuğu boyunca diğer müzikal tür ve biçimlerle sıkı bir etkileşim içine girerek onları etkilediği kadar onlardan da etkilenmiş ve daha çok "pop-arabesk" şeklinde tarif edilen bir

biçime dönüşmüştür. Bir gecekondu ya da dolmuş müziği olarak periferiden başladığı yolculuğunu merkeze yerleşerek tamamlamış, fakat bu sırada özgün bir tür olarak doğduğu sıradaki tüm organik niteliklerinden arınarak piyasanın standardizasyonuna tabi endüstriyel bir meta haline dönüşmüştür. Gittikçe bir piyasa dayatması haline alan, kendine has modası ve yaşam felsefesi ile izler kitlesine ait her şeyin tarif ve standardize edildiği bir arabesk endüstrisinden bahsetmemiz mümkün hale gelmiştir.

Günümüze uzanan yolculuğu boyunca arabesk müzik bütün sınıfsal alt anlamlarından ve iddialarından soyunmuş, egemen söyleme yönelik bir direnişi ima eden çağrışımlarından arınmış ve bütün müzikal formlarla estetik ve teknik anlamda alışveriş halindeki bir türe evrilmiştir. Buna en iyi örnek, arabeskin en radikal ve “damardan” örneğini sunarak 90’lı yıllara damgasını vuran müziği ve “Müslümcüler” olarak adlandırılan fanatik hayran kitlesi ile bir fenomene dönüşmüş olan Müslüm Gürses’in 2000’li yıllarda sergilediği dönüşümdür.

2000’li yıllar, Küpçük’ün (2018) ifadeleriyle, “*Türkiye’de siyaset ve sosyolojinin 1950’lerden itibaren sıkıştırılmaya başladığı merkezi*” bütünüyle ele geçirdiği; “*periferinin merkezin özel konforuna duyduğu özlemleri, açlıkları giderebilecek politik ve ekonomik güce ulaştığı ve ona hızla benzediği*” yıllardır. Bu dönemde çevrenin merkeze yönelik yürüyüşü nihayete erdiği ve arabeski besleyen çatışma durumu ortadan kalktığı için üçüncü ve nihai bir döneme girildiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk Pop müziğiyle aynı kefeye konulmayan ve genellikle de kentsoylu olarak tanımlanan Bülent Ortaçgil’in de bir şarkısının Müslüm Gürses tarafından icra edilmesinin aslında “*merkezle çevrenin en gösterişli buluşması*” olarak açıklamaktadır. Gürses’in önyargıları alt üst eden sıçrayışı bununla kalmamış; fanatik “Müslümcü” kitleyi küstürmek pahasına Murathan Mungan’ın projesi çerçevesinde Garbage, David Bowie, Leonard Cohen, Bob Dylan ve Björk gibi Batılı müzisyenlerin şarkılarını Türkçe sözlerle yeniden seslendirmesi, müzikal türler arasındaki geçişkenliğin ispatı olduğu gibi arabeskin merkeze ulaşmasının da ilanı olmuştur. Artık arabesk feryadını terk etmiş, şarkısını tüketmiş, kendi öyküsünü tamamlamıştır.

5. Sonuç

Günümüzde arabesk; ideolojik, kültürel ya da sınıfsal aidiyetlerin hudutlarını aşan ve son derece yaygın olarak tüketilen kolektif bir kültürel biçimi ifade etmektedir. 1980’lerden sonra merkezin kültürel kodlarına eklenme temayülüne girmiş ve bugün kültürel olarak merkeze ulaşmış olsa da tüketicileri için hala “gündelik hayatın bir eleştirisi, onun dışına taşmak ve hayatın çerçevesini genişletmek için bir çağrı” (Özbek, 1991, s. 121) niteliği taşıyan anlamını korumaktadır. Fakat arabeskin tüketici kitlesi için son derece masum ve makul olan bu anlam, onu yozlaşmanın ve bozulmanın tezahürü olarak gören bir kesim için “hızla yitirilen bir şeyleri çağrıştırmakta” (Erol, 2011) ve arabesk hala “yoz ve bayağı” olarak değerlendirilmektedir. Eski merkezin elitlerine göre arabesk, yalnızca kültürel olarak değil, ekonomik ve siyasi olarak da merkeze ait iktidar alanlarına hükmetmektedir. Dolayısıyla bu kesim, toplumsal alandaki her türlü bayağılaşma için zaten yoz olarak nitelendirdikleri bu kültürü suçlamaktadır.

Böylece arabesk ekseninde farklılığını koruyan yaklaşımlar, kültürel kutuplaşmalarımızın önemli bir parçasını oluşturmaya devam etmektedir. Oysa Cem Behar’ın ifade ettiği gibi “*Yoz müzik yoktur, kötü müzik yoktur... Tür olarak önceden, a priori olarak kötü diye niteleyebileceğimiz bir müzik türü yoktur. Olsa olsa kötü icralar, kötü yorumlar vardır*” (Aktaran Özbek, 1991, s. 22). Müziği birtakım kategorilere zorlamak, müziğin kendi tabiatına aykırı olduğu gibi her alanda sınırların buharlaştığı günümüz dünyasında hepten nafile bir çaba olacaktır.

Aslında buharlaşan bu sınırların merkez ve çevre ayırımına dair tanımlarımızı muğlaklaştıran etkisini, arabesk müziğin ve bu müziği besleyen tabanın dönüşümü çerçevesinde düşünmek, yeniden üretilen toplumsal kategorileri anlamak için bize kıymetli bir açılım imkânı sunmaktadır. Bir alt kültür biçimi olarak ortaya çıktığı andaki organik niteliklerinden ve muhalif simgelerinden sıyrılarak merkeze doğru ilerleyen arabesk, kendisini besleyen tabanda da karşılık bulan bir dönüşüm sergilemiştir. Bu dönüşümü, merkez ile çevrenin yeni ve durmadan değişen sakinleri açısından hakkaniyetle okuyabilmek ise ideolojik kapanlara takılmadan ve genel geçer kabullerin kolaycılığına sığınmadan, bu sahada incelikli bir akademik gayretin gösterilmesi ile mümkün olacaktır.

6. Extended Abstract

Music, which has an important place in interpersonal communication, is not only a work that belongs to the person who composed and voiced it, but also has the characteristic of being a universal art by appealing to a group or audience in the society as a result of the common feelings, thoughts, joy and pain it contains. These feelings and thoughts, which enable the music masses to meet on a common ground, vary in relation to the economic, political and cultural structure of the period. In this respect, the birth and development of arabesque music has gained momentum with the economic-based depressions such as unemployment, increased slum life as a result of the lack of housing as a result of the migration that started from the village to the city in the 1950s, and the depression experienced at the point of adapting to the urban environment. As a music genre, what distinguishes arabesque from other music genres is its style and structure. The acceptance of this music genre, which is described as the expression of pain, has also taken place within difficult processes. Being ignored or postponed as the music of corruption and alienation after a long time its emerge as a cultural response to Turkey's modernization adventure, arabesque has been the object of official prohibitions and embargoes as well as elitist and exclusionary attitudes. However, the phenomenon of arabesque, which spread massively with the help of the social dynamics on which it rests, gradually joined the cultural codes of the city and it has evolved into a dominant popular culture item by breaking and reproducing these codes. It is possible to base the basic theoretical basis of the exclusionary approaches to Arabesk on the Conservative-elitist school and the Frankfurt School tradition. But elitist approaches that bring these two uncompromising traditions together in the anti-popular culture, it has given birth to an intellectual medium that makes it impossible to make healthy solutions regarding the arabesque phenomenon in Turkey. Some intellectuals, following the traces of the British Cultural Studies tradition in order to break this mediocrity, have carried the positive connotations of the tradition into the works they developed to understand and transform arabesque. In this study, 'arabesque' as the tense coexistence between tradition and modernity and as one of the Turkey's various cultural manifestations; various approaches are discussed around the theoretical differences mentioned. In the study, the transformations that started in the 1960s were mentioned, and the story that it completed with the organic qualities it had in its journey from the periphery to the center and the opposing meanings it carried were emphasized.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1998). *Minima Moralia*. (Çev: Orhan Koçak, Ahmet Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W., Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Belge, M. (1983). Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connor, S. (2001). *Postmodernist Kültür/Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş*. (Çev: Doğan Şahiner). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eğribel, Ertan (1984). *Niçin Arabesk Değil?* Ankara: Süreç Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2008). *İletişimi Anlamak*. Ankara: Ümit Yayıncılık Ltd. Şti.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (1994). *Popüler Kültür ve İletişim*. İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Erol, N. (2011). Arabeskin Anlam Dünyası: Müslüm Gürses Örneği. http://www.academia.edu/574346/Arabeskin_anlam_dunyasi_Muslum_Gurses_orneği (Erişim Tarihi: 15.08.2020).
- Findley, V. C. (2017). *Modern Türkiye Tarihi*. (Çev: Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev: Ersin Kuşdil) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güngör, N. (1993). *Arabesk Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karşıcı, G. (2010/1). Müzik Türlerine İdeolojik Yaklaşım: 1970-1990 Yılları Arasındaki TRT Sansürü. *Folklor/Edebiyat*, (16/61), 169-178.

- Küçük, S. (2018). Çevre'nin Merkez'e Meydan Okuyan Melankolik Sesi: Müslüm Gürses. [www.dunyabizim.com: https://www.dunyabizim.com/muzik/cevrenin-merkeze-meydan-okuyan-melankolik-sesi-muslum-gurses-h31169.html](https://www.dunyabizim.com/muzik/cevrenin-merkeze-meydan-okuyan-melankolik-sesi-muslum-gurses-h31169.html) adresinden alındı. (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Löwenthal, L. (2017). *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*. (Çev: Beybin Kejanlıoğlu) İstanbul: Metis Yayınları.
- Modleski, T. (1998). *Eğlence İncelemeleri*. (Çev: Nurdan Gürbilek) İstanbul: Metis Yayınları.
- Mutlu, E. (2010). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Odabaşı, F. (2006). Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(14), 237-258.
- Oskay, Ü. (2001). *Müzik ve Yabancılaşma*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özbudun, S. (2010). *Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özbek, M. (1991). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlem, D. (2005). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Stravinsky, I. (2000). *Altı Derste Müziğin Poetikası*. (Çev: C. Taylan). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Şahin, Ç. (2014). Türkiye'de Arabesk Müzik Kültürü ve TRT Sansür Kararlarının Etkisi: "Sen Benim İçimde Bir Korkulu Rüya." http://www.umut.org.tr/userfiles/files/Document/document_3a6af37d21fe4153b28872d7b54f2982.pdf (Erişim Tarihi: 2. 08. 2020).
- Yaylagül, L. (2016) *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2017/8). Türkiye' de Modernleşme, Popüler Kültür ve Arabesk. *International Journal of Social Science* (58), 511-522.

İş Tatmininin Örgütsel Stres Algısına Etkisi: Cinsiyet ve Medeni Durumun Düzenleyici Rolü

Pınar ERDOĞAN*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı iş tatminin algılanan örgütsel stres etkisinde akademisyenlerin cinsiyetinin ve medeni durumunun düzenleyici rolünü belirlemektir. Örgütsel stres, çalışanın örgüt politikalarından kaynaklı yaşadığı stres, iş tatmini ise bireyin işinden duyduğu hoşnutluk hali olarak tanımlanabilmektedir. Nicel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Çalışmanın evren (N:668) ve örneklemini (n: 261) Karamanoğlu Mehmetbey Üniversite'nde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Elde edilen verilerin yapısal geçerliliğini tespit etmek için normallik analizi, keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırmanın hipotezleri Hayes tarafından geliştirilen Process Macro (SPSS için) programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi kadın ve erkek akademisyenlere göre farklılık göstermekte ve hem kadın hem de erkek akademisyenlerde iş tatmini örgütsel stres algısını etkilemektedir. Ancak kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre iş tatminlerinin örgütsel stres algıları üzerindeki negatif etkisi daha güçlü olarak bulgulanmıştır. İkinci olarak iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi evli ve bekar akademisyenlere göre farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Evli akademisyenlerin iş tatminleri örgütsel stres algısını anlamlı şekilde etkilerken bekar akademisyenlerde bu etki anlamlı değildir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre akademisyenlerin iş tatminlerinin örgütsel stres algıları üzerinde etkisinde cinsiyet ve medeni durumun düzenleyicilik etkisi bulunmaktadır. Ancak kadınların iş tatmin düzeyleri örgütsel stres algılarını erkeklere nazaran daha yüksek düzeyde etkilemektedir. Evli akademisyenlerin iş tatminleri örgütsel stres algılarını etkilerken bekar akademisyenlerin iş tatminleri örgütsel stres algılarını etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Örgütsel Stres, Cinsiyet, Medeni Durum.

The Effect of Job Satisfaction on Perception of Organizational Stress: The Regulatory Role of Gender and Marital Status

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the regulatory role of the gender and marital status of academicians in the perceived organizational stress effect of job satisfaction. Organizational stress can be defined as the stress experienced by the employee due to organizational policies, and job satisfaction can be defined as the individual's satisfaction with his/her job. In the study, in which quantitative research method was used, data were collected by questionnaire technique. The universe (N: 668) and the sample (n: 261) of the study consist of the academicians working at Karamanoğlu Mehmetbey University. Normality analysis, exploratory factor analysis and reliability analysis were performed to determine the structural validity of the data obtained. The hypotheses of the study were analyzed and interpreted using the Process Macro (for SPSS) program developed by Hayes. As a result of the analysis, the negative effect of job satisfaction on the perception of organizational stress differs according to male and female academicians, and job satisfaction affects the perception of organizational stress in both female and male academicians. However, the negative effect of job satisfaction on organizational stress perceptions of female academicians was found to be stronger than male academicians. Secondly, the negative effect of job satisfaction on the perception of organizational stress differs according to married and single academicians. While job satisfaction of married academics significantly affects the perception of organizational stress, this effect is not significant for single academicians. According to the findings of the study, gender and marital status have a regulatory effect on the effect of academicians' job satisfaction on their perceptions of organizational stress. However, while job satisfaction levels of women affect perceptions of organizational stress at a higher level than men, job satisfaction of married academicians affects their perception of organizational stress, while job satisfaction of single academicians does not affect their perception of organizational stress.

Keywords: Job Satisfaction, Organizational Stress, Gender, Marital Status

1. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezler

1.1. İş Tatmini Kavramı

Çalışanın bir işi yaparken elde ettiği zevki ifade eden iş tatmini (Asghar & Oino, 2017) ile ilgili araştırmaların yönetim disiplinine girişi Hawthorne çalışmalarıyla olmuştur (Locke, 1969; Kim, Tavitiyaman & Kim, 2009). Sosyal bilimler alanında ilk kez Hoppock (1935) tarafından tanıtılan iş tatmini; kişinin işinden memnun olduğunu söylemesine neden olan psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların toplamı olarak tanımlanmıştır (Dar & Najjar, 2017).

* Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, perdogan@kmu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 23.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 11.02.2021

İş tatmini ile ilgili en çok atf alan tanımı yapan Locke (1976) iş tatminini; kişinin işini değerlendirirken hissettiği olumlu ve duygusal durum olarak tanımlamıştır (Dar & Najar, 2017). İş tatminin nedeni konusunda (iş kaynaklı mı, çalışan kaynaklı mı yoksa çevre kaynaklı mı) netlik olmadığı düşüncesinden yola çıkan Locke 1963 yılında bireyin işini sevmesi ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi araştırmaya başlamıştır. Bu ilişkiyi araştırdığı 8 çalışmadan 7'sinde işini seven bireylerin iş tatmininin daha yüksek olduğunu bulgulamıştır (Locke, 1969). Bu sonuca göre bireylerde iş tatmini etkileyen en önemli etkenlerden biri bireyin işine duyduğu sevgi olarak ortaya konulmuştur.

İş tatmini, işin niteliği ne olursa olsun bir çalışanın performansını ve etkinliğini artıran (Wright, 2006; Dar & Najar, 2017) bir unsur olması ve iş tatmini düşüklüğünün işletme çalışma koşullarının bozulduğunu gösteren en önemli işaret olması (Yılmaz, 2019, s. 284) sebebiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de en çok araştırılan konulardan biri olmaya devam etmektedir. Alegre Mas-Machuca ve Berbegal-Mirabent, (2016)' e göre iş tatmini etkileyen üç temel ilişki vardır. Bunlar; çalışan-organizasyon ilişkisi, çalışan-yönetici ilişkisi ve çalışan-iş arkadaşı ilişkisidir. İş tatminini etkileyen ilk ilişki tipi olan çalışan ile organizasyon arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için örgütler öncelikle hedeflerini net olarak belirlemelidir. Çünkü bireylerin iş tatmini belirleyicilerinden biri olan örgüte bağlılıkları ancak örgüt hedeflerini benimsemeleri sonucunda sağlanabilecektir. Hedeflerin belirlenmesi ve çalışanla özdeşleşmesinin ardından bu hedeflere ulaşmada yöneticinin verdiği destek diğer bir iş tatmini belirleyicisidir. Yöneticinin çalışana sağladığı destek oranında çalışanın iş tatmini artacak ya da azalacaktır. İş tatminini etkileyen son ilişki şekli ise çalışan ve iş arkadaşları arasındadır. Bu bağlamda örgütlerin ekip çalışmasını ve gruplar arası işbirliğini artırmaya yönelik düzenlemeleri yine iş tatminine olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Duygusal ve kişisel bir kavram olan iş tatmininin (İşcan ve Sayın, 2010: 198) bu özelliği her çalışanda aynı düzeyde tatmin sağlayacak net faktörlerin olmadığı anlamına gelmektedir. Çalışanların iş tatminini etkileyen faktörleri bireysel ve örgütsel faktörler olarak ikiye ayıran Çimen ve Deniz (2019, ss. 76-78), cinsiyet, yaş, eğitim durumu, statü ve kişiliği bireysel faktörler olarak belirtirken, örgütsel faktörler olarak; örgütün fiziksel koşulları, örgütün işleyiş ve politikaları, ücret, yükselme olanakları ve işin niteliği gibi faktörlerin iş tatmini etkilediğini belirtmiştir. Bu etkilerle paralel olarak işin çekici bir yapısının olması, işyerinde iletişim kurma fırsatlarının varlığı, işin kişiye özerklik tanıması, gelişme fırsatı vermesi, iş güvencesinin olması, takdir edilme, esnek çalışma ve düzenli çalışma saati fırsatlarının varlığı çalışanlarının iş tatminlerini artırıcı etki yaratan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Zencirkıran & Keser, 2018, ss. 102-118).

1.1.1. Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenleriyle İş Tatmini İlişkisi

Cinsiyet ve medeni durum iş tatmini etkileyen bireysel faktörler arasında yer alan değişkenlerden ikisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Özpehlivan, 2018, s. 49). Nitekim bu durum farklı sektörlerde yapılan çalışmalarla da ortaya konulmuştur. Ancak bu çalışma sonuçlarında iş tatmininin cinsiyet ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair bir tutarlılık bulunmamaktadır. Bu çalışmalardan biri Mosadeghrad ve Yarmohammadian (2006) tarafından İran sağlık sektöründe 814 çalışan ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda erkek sağlık çalışanlarının iş tatmini puanları kadınlara göre anlamlı şekilde yüksek bulgulanırken, bekar sağlık çalışanlarının iş tatmini düzeyleri evli çalışanlardan anlamlı şekilde düşük olarak bulgulanmıştır.

Kadınların iş dünyasında ayrımcılığa uğradığı iddia edilmesine rağmen önceki araştırmaların çoğunda kadınların iş tatmin düzeylerinin erkeklerden daha yüksek bulgulandığını belirten Sloane ve Williams (2000) iş tatmininde cinsiyet farklılıklarını araştırdıkları çalışmalarında yine kadınların iş tatmin düzeylerini erkeklerden daha yüksek olarak bulgulanmışlardır. Bender vd. (2005) yine kadınların iş tatmin düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu bulgulanmışlardır. Azim vd. (2013) ise Bangladeş'teki çalışanların iş tatmini düzeyinin cinsiyet ve medeni durum açısından farklılık gösterip göstermediğini test ettikleri çalışmalarında, cinsiyet ve medeni durumunun iş tatmin düzeyini anlamlı şekilde farklılaştırmadığını bulgulanmışlardır. Saner ve Eyüpoğlu (2013) akademisyenlerle yaptıkları çalışmalarında iş tatminini evli akademisyenler lehine bulgulanmışlardır. Sevimli ve İşcan'ın (2005) yaptığı çalışmada yine evli doktorların iş tatmini düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

67 akademisyen üzerinde iş tatmininin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştıran Aşan ve Erenler (2008) araştırma sonucunda, kadın ve erkek akademisyenlerin iş tatminlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığını bulgulamışlardır. Sınıf ve branş öğretmen örneklemleri çalışmasında Karataş ve Güleş (2010), benzer şekilde öğretmenlerin iş tatmin düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Bozkurt ve Bozkurt (2008) eğitim sektöründe yaptığı çalışma sonucunda yine çalışanların kadın yada erkek olmalarının iş tatminlerini etkilemediğini ortaya koymuştur.

İş tatmininin Türkiye ve Kazakistan'da çalışan öğretmenlerin performans düzeyleri ile olan ilişkisini ortaya koymaya amaçladığı çalışmada Yazıcıoğlu (2010) hem Türkiye'de hem de Kazakistan'da çalışan öğretmenlerin iş tatmin düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı şekilde farklılaştığını ve kadın öğretmenlerin iş tatmin düzeylerinin erkek öğretmenlerden daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Beden eğitimi öğretmenlerinde iş tatmininin cinsiyete göre farklılığını araştıran Can ve Soyer (2008) iş tatmini düzeylerinin yine kadınlar lehine anlamlı şekilde farklılaştığını bulgulamışlardır.

Konya tekstil sektörü çalışanları örneklemleri çalışmasında Çevik Tekin ve Akgeçici (2017) çalışanların iş tatmin düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaştığını ve bu farklılığın erkek çalışanlar lehine olduğunu bulgulamıştır. Aynı çalışmada çalışanların iş tatminlerinin medeni durumlarına göre farklılaşmadığı bulgulanmıştır.

Özaydın ve Özdemir (2014) 244 banka çalışanıyla iş tatmininin cinsiyet ve medeni durumlarına göre farklılığını araştırdığı çalışmalarında kadın ve erkek çalışanlar arasında iş tatmini düzeyinin farklılaşmadığını, evli çalışanların iç kaynaklı tatmin düzeylerinin bekar çalışanların tatmin düzeyinden anlamlı şekilde yüksek bulgulamışlardır.

1.2. Örgütsel Stres Kavramı

Stres Oxford Learners sözlüğü tarafından “birinin hayatındaki sorunların neden olduğu baskı veya endişe” Türk Dil Kurumu tarafından “ruhsal gerilim”, yönetilemeyen baskılarla başa çıkamama ve bunalmış hissetme durumu (mentalhealth.org.uk) şeklinde tanımlanmaktadır. Stres kavramının tanımı yıllar içinde farklılaşmıştır. Başlangıçta çevre baskısı sonucunda kişinin içindeki gerginlik olarak tanımlanırken günümüzde durum ve birey arasındaki etkileşim olarak tanımlanmaktadır (Michie, 2002). Latince kökenli olan stres, kişilerde dengesizlik ve gerilim nedeni olarak gösterilmektedir (Yılmaz, 2019, s. 197).

Stres kavramı ilk kez 17. yüzyılda fizikçi Robert Hooke tarafından (Yılmaz, 2019), tıp alanında ise ilk kez 1936 yılında Selye tarafından “adaptasyon ve hastalık” konulu makalede kullanılmıştır. Bu makale Selye'ye biyolojik stresin babası niteliğini kazandırmıştır (Jackson Ramsden ve Cantor, 2014). Stres, çevresel baskılarla mücadele edilebilmesi için yetersiz kaynaklara sahip olması durumunda oluşan psikolojik ve fiziksel durumdur. Bu psikolojik ve fiziksel durum iş hayatında ortaya çıktığında iş stresi olarak tanımlanmaktadır (Özdemir & Kerse, 2020). Bireylerde strese neden olan 3 faktörden (bireyin kendisi, çevresi ve işi) birinin örgütsel nedenler (Yılmaz, 2019) olmasına karşın, stresin yönetim bilimleri alanına girişi fizik ve tıp bilimlerine göre daha geç olmuştur. Yönetim literatürüne geç giren stres kavramı, ortaya çıkardığı verimlilik kaygısı nedeniyle bir anda örgütsel çalışmalarda araştırılan en önemli konulardan biri haline gelmiştir (Aydın, 2004, s. 53).

Örgütsel nedenli olarak çalışanlarda yaşanan psikolojik, fiziksel ve zihinsel zorlanmayla ortaya çıkan tepki (Zencirkıran & Keser, 2018) olarak tanımlanabilen örgütsel stres; bireylerde yaşanan en önemli stres kaynağıdır ve bireylerin en fazla fiziksel ve ruhsal zorlanma nedenidir (Şimşek vd., 2020). Gününün çoğunu örgütlerde geçiren bireylerden beklenen rol ve görevler örgütsel stresin yaratıcısıdır (Pehlivan, 1991, s. 792). Yine örgütün politikaları, yapısal özellikleri, fiziki yapısı ve süreçleri örgütlerde strese neden olan faktörlerin genel başlıklarıdır (Yılmaz, 2019). Cranwell- Ward ve Abbey (2005, ss. 22-23) strese neden olan faktörleri kısaca şu şekilde özetlemiştir:

- Küreselleşmenin ortaya çıkardığı kültürler arası çalışma, farklı saat dilimlerine ve farklı yönetimlere uyum sağlama sorunları
- Zor ekonomik koşullarda, personelin daha az kaynakla daha fazla üretkenliğe ulaşması beklentisi
- Bilişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte iş yaşamının haftanın 7 gününe kayması sonucu sarsılan iş-yaşam dengesi
- İşyerinde yaşanan zorbalık ve taciz sorunları

- Uzun çalışma saatleri kültürü, insan yönetimine ilişkin maço yaklaşım şeklinde örgüt kültürünün hakim olduğu örgütler

- Örgütsel değişim

Stresin nedeni ile ilgili yaptığı çalışmasında Yılmaz ve Ekici (2006) kamu çalışanlarında en büyük stres kaynağının personel değerlendirmesindeki adaletsizlikler konusu olduğunu bulgulamıştır. Çalışmalarının karşılığını alamama, moral bozukluğu ve ücret yetersizliği çalışanların örgütsel stres nedeni olarak en fazla belirtmiş oldukları durumlardır. Bir başka çalışma sonucunda çalışanların stres kaynağı olarak çalışanın birden fazla amirinin olması, yöneticilerin sürekli başarı beklentisi ve yöneticilerin çalışanların duygusal durumlarıyla ilgilenmemesi ve yöneticilerin ‘çok az ilgi göstermesi’ ve yöneticilerin çalışanlarına mesleki konularda yeterli eğitim vermemesi olarak gösterilmiştir (Güllüoğlu, 2012, s. 88)

Stresi tam olarak iyi veya kötü olarak adlandırılmak zordur. Aslında iyi veya kötü olan stresin kendisi değil strese bireyin verdiği tepkinin derecesidir (Arıcan, 2011, s. 58). Bir birey aynı stres faktörüne çok fazla tepki verirken başka bir birey bu durumdan hiç etkilenmemektedir. Bu durum stresin etki derecesinin genel değil öznel bir durum olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Stres algılamasının bireysel özelliklere göre farklılaştığı düşüncesi pozitif psikolojik sermaye unsurlarından biri olan kişilerin umut durumu ile de ilişkilendirilmiş ve daha umutlu olan insanların örgütsel stresten daha az etkilendikleri Luthans (2012) tarafından öne sürülmüştür (Urgan, 2019).

Örgütlerde iş gücünün önemli bir bölümünü etkileyen stresin sonucunda bireylerde işe gelmeme, işten ayrılma, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, saldırganlık, sağlık sorunları ve bezginlik gibi sorunlar oluşabilmektedir (Şimşek vd., 2019, ss. 233-235). İngiltere’de 2008 yılında yaklaşık 415 bin kişi kendilerini hasta edecek düzeyde iş stresi yaşamakta, çalışanların neredeyse beşte biri işlerinin ya “çok stresli” ya da “aşırı derecede stresli” olduğunu düşünmekte ve kişilerin bildirdikleri işle ilgili stres, depresyon ve anksiyete, tahmini 11,4 milyon iş günü kaybına neden olmaktadır (Jenkins, 2010, s. 37).

Stres tüm çalışanları etkileyen bir tehdit olmasının yanında özellikle öğretmenler, hemşireler, barınma ve sosyal yardım görevlileri, müşteri hizmetleri çalışanları gibi bazı meslek gruplarının işyerlerinde daha fazla stres yaşadıkları çalışanlarca dile getirilmektedir (Jenkins, 2010:37). Stres ve hastalık arasında kesin bağlantı anlaşılamamış olsa da bu bağlantının varlığı kabul edilmiş durumdadır (Cranwell-Ward and Abbey, 2005, s. 27). Tıp pratisyenleri, polis memurları, hapisane memurları ve silahlı kuvvetler personeli gibi kamu sektörü güvenliği temelli mesleklere sahip kişilerde yüksek oranda işle ilgili akıl hastalığı oranlarına rastlanmaktadır (Jenkins, 2010, s. 37). Bu bağlamda stres özellikle örgütsel düzeyde incelenmesi ve mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1. Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenleriyle Örgütsel Stres İlişkisi

Bireylerde stres düzeyini etkileyen ya da strese neden olan örgütsel faktörlerin yanında kişilik, yaş, cinsiyet, medeni durum gibi bireysel faktörlerde bulunmaktadır (Gümüştekin & Gültekin, 2009, s. 148). Bu faktörlerden cinsiyet ve medeni durumun örgütsel stres ile ilişkisi pek çok çalışma da araştırılmış ve farklı sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışma hayatındaki yeri erkeklere göre daha yeni olan kadın çalışanların çalışma hayatındaki yerleri kısmen kabul edilmiş olsa bile, bu kabulün arkasında kadının ev ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmesi beklentisi halen devam etmektedir. Bu çoklu rol beklentisine ilaveten kadın çalışanların işyerinde yaşadığı cinsiyet temelli, ücretlendirme ve terfilerde yaşadığı ayrımcılık, kadınların örgütsel düzlemde mücadelesini daha zorlu hale getirebilmektedir (Haşit & Yaşar, 2015, s. 6-7). Bu baskılar kadın çalışanların yoğun olarak stres yaşamalarına neden olabilmektedir. Nitekim literatürde bazı çalışma sonuçları da bu durumu desteklemektedir (Doyle & Hind, 1998; Uzungil & Yiğit, 2011; Arıcan, 2011; Tinuke, 2015; Agheli vd., 2017; Öztürk & Kıraç, 2019). Yaman’ın (2020) yaptığı tez çalışmasında kadın çalışanların örgütsel stres düzeylerinin erkek çalışanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine Mantı (2020) tez çalışmasında kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre daha yüksek örgütsel stres düzeyine sahip olduğunu bulgulamıştır. Selvi vd.,(2014) 102 adliye çalışanıyla yaptıkları örgütsel stres kaynaklarını araştırdıkları çalışmada stres etkeni olarak görülen yeni durumların ortaya çıkışı kadın çalışanlarca daha fazla örgütsel stres nedeni olarak görülmektedir.

Tinuke (2015) öğretmen, hemşire ve gazetecilerden oluşan 300 katılımcı ile yaptığı çalışmasında düşük rütbeli mesleğe sahip kadınların örgütsel stresten erkeklerden daha fazla etkilendiklerini bulgulamıştır.

McDonald ve Korabik (1991) çalışma hayatında kadınların iş hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık ve engellerden, astatları yönetmedeki yaşadıkları zorluklardan ve ev-iş arasında yaşanan zorlukları stres kaynağı olarak belirttiklerini ve belirtilen bu etkenlerin erkek çalışanların bildirdiği stres faktörlerinden farklılaştığını bildirmiştir. Nelson vd. (1990) kadın İK profesyonellerinin örgüt politikaları nedeniyle erkek meslektaşlarına göre önemli ölçüde daha fazla stres yaşadıklarını bildirmişlerdir (akt. Lim & Teo, 1996). Omolayo (2012) 25 ile 55 yaş arasındaki genç polis memurlarından oluşan örnekleminde cinsiyetin iş stresi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu araştırma sonucunda kadın polis memurlarının erkek meslektaşlarından daha yüksek ve anlamlı iş stresi yaşadığı bulgulanmıştır.

Ancak bazı çalışma sonuçlarında ise örgütsel stres düzeyleri arasında kadın ve erkeklerde farklılaşmaya rastlanmamıştır (Miller vd., 2000). Örneğin iş stresi ve cinsiyet farklılıkları üzerine yaptığı meta-analiz çalışmasında Martocchio ve O'Leary (1989) erkekler ve kadınlar arasında iş stresi açısından anlamlı bir fark bulamamıştır. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında (BESYO) görevli öğretim elemanlarının örgütsel stres düzeylerine etki eden demografik faktörlerin incelendiği çalışmada Yıldırım ve Taşmektepligil (2011) öğretim elemanlarının örgütsel stres düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılaşmaya rastlanmamıştır (Yıldırım ve Taşmektepligil, 2011).

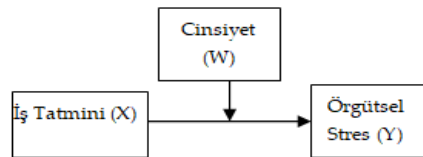
Çalışanların medeni durumu da örgütsel stres algısını etkileyebilen bireysel özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Evli olan çalışanların sahip oldukları (anne-baba, karı-koca, gelin-damat vb.) oldukları ekstra rollerin onların daha fazla stres yaşamalarına neden olabileceği düşünülmektedir. Literatürde çalışma sonuçları da bu doğrultuda daha çok evli çalışanlar lehine yani evli çalışanların daha çok örgütsel stres yaşadıkları sonucu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Emmanuel & Collins, 2016; Kejrival, 2019). Yalçın Akgül' ün (2020)'ün çalışma bulgularında evli anestezi uzmanlarının örgütsel stres düzeyleri bekar çalışanlardan anlamlı şekilde yüksek olarak bulgulanmıştır. 228 banka çalışanı örneklemini kullandığı çalışmasında Gök (2009) evli çalışanların stres algılarının bekar çalışanlara göre anlamlı şekilde farklılaştığını bulgulanmıştır. Afyonkarahisar ve Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerde 465 otel çalışanıyla yaptığı tez çalışmasında Erkılıç (2012) evli çalışanların örgütsel stres algılarının bekar çalışanlardan anlamlı şekilde yüksek olduğunu bulgulanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

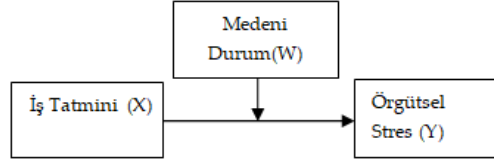
Bu araştırmanın amacı iş tatmininin algılanan örgütsel stres etkisinde akademisyenlerin cinsiyetinin ve medeni durumunun düzenleyici rolünü belirlemektir. Bir değişkenin başka bir değişken üzerindeki etkisi bazı bireysel özelliklere göre değişebilmektedir. Düzenleyici değişken (W); bağımlı (Y) ve bağımsız (X) değişken arasındaki ilişkinin yönüne ve şiddetini etkileyebilme gücüne sahip olan değişkendir (Gürbüz, 2019, ss. 81-83). Bu çalışmada iş tatmini ve örgütsel stres ilişkisinde cinsiyet ve medeni durumun düzenleyici rolü araştırılmıştır. Cinsiyet ve medeni durumun hem iş tatmini hem de örgütsel stres üzerinde etkidi daha önce yapılan çalışma sonuçlarıyla ortaya konulmuştur. Hem iş tatmini hem de örgütsel stresi farklılaştıran bu iki değişkenin (cinsiyet ve medeni durum) iş tatmini ve örgütsel stres ilişkisinin yönünü ve şiddetini etkileyerek düzenleyici rol oynayabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle cinsiyetin ve medeni durumun düzenleyici etkisi ile ilgili aşağıdaki hipotezler ve hipotezi test edecek modeller geliştirilmiştir.

H1. İş tatmininin örgütsel stres etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolü vardır. Yani iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi kadın ve erkek çalışanlarda farklılaşır.

Şekil 1. Test Edilecek Düzenleyicilik Modeli 1

H2. İş tatmininin örgütsel stres etkisinde medeni durumun düzenleyici rolü vardır. Yani iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi evli ve bekar çalışanlarda farklılaşır.

Şekil 2. Test Edilecek Düzenleyicilik Modeli 2

2.2. Etik İzin

Çalışmanın etik açıdan uygunluğu ile ilgili Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 06.07.2020 tarih ve 14490 sayılı yazısıyla izin alınmıştır.

2.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde (KMÜ) görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. KMÜ 2019 verilerine göre (2020 yılı performans programı) 2019 yılında üniversite bünyesinde 668 akademisyen görev yapmaktadır. Araştırma evreninden %95 güven düzeyinde %5'lik hata ile yeterli örneklem büyüklüğü 244 olarak belirlenmiştir (surveysystem.com/). Dolayısıyla örneklem sayısı olan 261 evreni temsil edecek büyüklüktedir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada akademisyenlerin iş tatmini ve örgütsel stres düzeyini belirlemede geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edilmiş ölçüm araçları seçilmiştir. Çalışmada kullanılan örgütsel stres ölçeği Theorell vd. (1988) tarafından geliştirilen Yıldırım vd. (2011) tarafından uyarlanan 17 madde ve 4 boyuttan oluşan ölçektir. Ölçeğin güvenilirliği Yıldırım vd. (2016) tarafından 0,79 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan iş tatmini ölçeği Hackman ve Oldham'a (1975) ait iş özellikleri anketi'nden Basım ve Şeşen (2009) tarafından uyarlanan tek boyutlu 5 maddeli bir ölçektir. Ölçeğin toplam güvenilirliği Basım ve Şeşen tarafından 0,78 olarak hesaplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS programının 22. versiyonu kullanılmıştır. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliklerini ortaya koymak için keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırmanın hipotezleri Hayes tarafından geliştirilen Process Macro (SPSS için) programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyet ve medeni durumlarına yönelik veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Değişken	Kategori	Frekans	(%)
Cinsiyet	Kadın	102	39,1
	Erkek	159	60,9
Medeni Durum	Evli	205	78,5
	Bekar	56	21,5
Toplam		261	100

Tablo 1'e göre çalışmaya katılan akademisyenlerin %60,9'u erkek, %39,1'i kadın, %78,5'i evli, % 12,5'i ise bekarıdır.

3.2. Keşfedici Faktör Analizi (KFA) ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmada akademisyenlerden elde edilen verilerin geçerliliklerinin tespit edilmesi için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi uygulanması için ön koşullardan biri değişkenlerin normal dağılım göstermesi (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 319) olduğundan ilk olarak normallik analizi yapılmıştır.

Normallik analizi sonuçlarına göre örgütsel stres (çarpıklık değeri: 0,103, sh= 0,100 ve basıklık değeri :-0,356, sh=0,270) ve iş tatmini (çarpıklık değeri: -0,579, sh=0,151; ve basıklık değeri :-0,301, sh=0,205) ölçeklerinin çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 değerleri arasında yer aldığı için verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır (Kalaycı, 2010, s. 73). Keşfedici faktör analizinde örneklem yeterliliği için KMO değerinin 0,60'dan büyük olması, Barlett Küresellik Testinin ise anlamlı olması ($p < 0,05$) referans olarak alınmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 319). KFA' da özdeğerlerin 1'den büyük olması durumunda faktörlerin oluşması sağlanmıştır.

İş tatmini ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri ,860 ve Barlett küresellik testinin anlamlı olarak ($X^2(10) = 763,311$ $p < .001$) bulgulanmış olduğundan örneklem sayısının yeterli olduğu ve maddeler arasında korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 330). Analiz sonucunda İş Tatmini Ölçeğinin tek faktörlü yapıda olduğu ve 5 maddelik ölçeğin tek faktörlü yapısının toplam varyansın %69,407'sini açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,7'nin üzerinde olduğu bulgulanmıştır. Tek faktörlü iş tatmini ölçeğinin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,883 olarak bulgulanmıştır. Bu sonuçlara göre iş tatmini ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulgulanmıştır.

Örgütsel stres ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri 0,736 ($< 0,60$) ve Barlett küresellik testin anlamlı olarak bulgulanmış ($X^2(78) = 1244,551$ $p < .001$) ve bu nedenle örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli, maddeler arasında korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018, 330). KFA analizi sonucunda 4, 5 ve 9. maddeler düşük faktör yükü, 6. madde ise düşük güvenilir hali 17 maddeden oluşan ölçek 13 maddeli yapıya inmiştir. 13 maddelik ölçeğin 4 faktörlü yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın % 66,332'sini açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,4'ün üzerinde olduğu bulgulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, ölçeğin açıkladığı varyansın (%66,332) %50'den yüksek olması nedeniyle (Gürbüz ve Şahin, 2018: 321) ölçtüğü niteliği yeterince açıkladığı gözlenmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha değeri 0,776 olarak bulgulanmıştır.

3.3.Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmada Hayes tarafından geliştirilen Process Macro (SPSS için) programı hipotezlerinin test edilmesinde kullanılmıştır. Process Macro uygulaması kullandığı bootstrap tekniği aracılığıyla düzenleyici etki hesaplanmasında basit ve kullanışlı işlem basamaklarına sahiptir (Gürbüz, 2019, s. 87; Kerse vd., 2020, s. 1775). Akademisyenlerin iş tatminlerinin örgütsel stres algılarına etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla Process Makro programı kullanılarak regresyon analizi yapılmış, sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

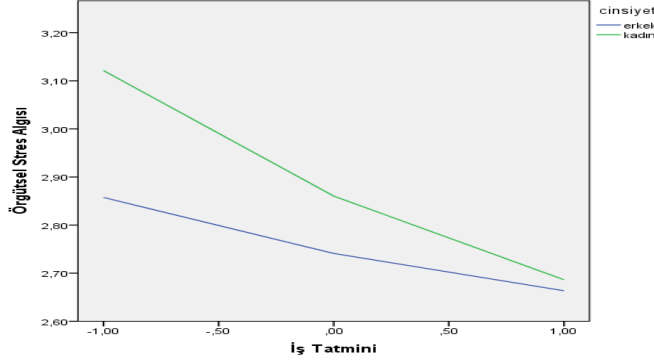
Tablo 2. İş Tatmini, Örgütsel Stres Algısı, Cinsiyet Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

	b	SH	t	p	LLCU	ULCI
Bağımlı Değişken: Örgütsel Stres Algısı						
İş Tatmini (X) (b1 yolu)	,0236	,0788	,299	,765	-1,1316	,1788
Cinsiyet (W) (b2 yolu)	,5773	,1988	2,904	,004	,1858	,9688
X.W. (b3 yolu)	-,1205	,531	-2,269	,024	-,2252	-,0159
Şartlı Etki= Cinsiyet						
Erkek (1)	-,0970	,0336	-2,8861	,0042	-,1631	-,0308
Kadın (2)	-,2175	,0412	-5,2852	,0000	-,2985	-,1364

R= ,383, R²= ,147, n= 261 ,LLCI: En düşük güven aralığı, ULCI: En yüksek güven aralığı, Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 2'de verilen regresyon analizi sonuçlarına göre regresyon analizine dahil edilen tüm tahmin değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki değişimin % 15'ini (R²= ,147) açıkladığı görülmüştür. Tablo 2'ye göre iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki etkisi (b1 yolu) istatistiksel olarak anlamsızdır ($b = ,0236$, %95 GA [-1,131; ,1788], $t = ,299$, $p > .05$). Örgütsel stres algısına cinsiyetin etkisi (b2 yolu) ise olumlu yönde anlamlı olarak bulgulanmıştır ($b = ,5773$, $p = < ,05$). Hipotezimizin desteklenip desteklenmediğini test etmeden önce düzenleyici etkinin anlamlı olup olmadığı analiz edilmiştir. İş tatmini (X=bağımsız değişken) ile cinsiyet (W= düzenleyici değişken) değişkeninin etkileşimi (X.W) ile ilgili sonuç

anlamli olarak bulgulanmiştir ($b = -,1205$, %95 GA $[-,2252; -,0159]$, $t = -2,269$, $p < .05$). Düzenleyici etki eğim grafiği incelenerek daha net anlaşılacaktır. İş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki etkisinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin eğim grafiği Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Cinsiyetin Düzenleyici Rolü (Eğim Grafiği)

Şekil 3'te sunulan eğim analizinde sunulan cinsiyetin düzenleyici etkisi incelendiğinde iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisinin kadın ve erkek akademisyenlere göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Yani hem kadın hem de erkek akademisyenlerde iş tatmini örgütsel stres algısını etkilemektedir. Ancak kadın akademisyenlerin ($b = -,2175$; %95 GA $[-,2985; -,1364]$, $t = -5,2852$, $p < .001$) erkek akademisyenlere ($b = -,0970$; %95 GA $[-,1631; -,0308]$, $t = -2,8861$, $p < .05$) göre iş tatminlerinin örgütsel stres üzerindeki negatif etkisi daha güçlüdür. Bu sonuçlara göre hipotez 1 desteklenmiştir.

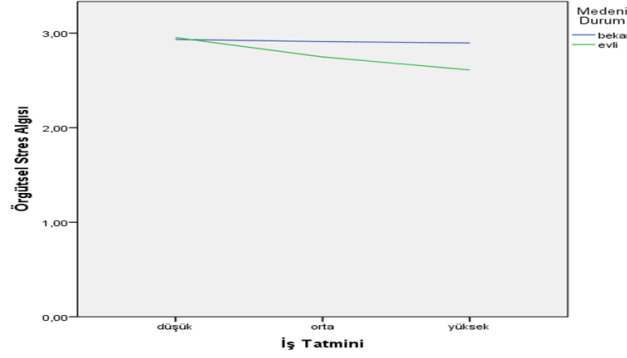
Akademisyenlerin iş tatminlerinin örgütsel stres algılarına etkisinde medeni durumun düzenleyici rolünü test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İş Tatmini, Örgütsel Stres Algısı, Medeni Durum Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

	<i>b</i>	SH	t	p	LLCU	ULCI
Bağımlı Değişken: Örgütsel Stres Algısı						
İş Tatmini (X) (b1 yolu)	,1340	,1406	,9527	,3417	-,1430	,4109
Medeni Durum (W) (b2 yolu)	,4171	,2871	1,4526	,1476	-,1484	,9826
X.W.	-,1526	,0745	-2,0493	,0415	-,2993	-,0059
Şartlı Etki= Medeni Durum						
Bekar (1)	-,1713	,0689	-,2714	,7863	-,1543	,1169
Evli (2)	-,0187	,0284	-6,0309	,0000	-,2273	-,1154

$R = ,373$, $R^2 = ,134$, $n = 261$, LLCU: En düşük güven aralığı, ULCI: En yüksek güven aralığı, Standardize edilmemiş beta katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 3'te verilen regresyon analizi sonuçlarına göre regresyon analizine dahil edilen tüm tahmin değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki değişimin % 13'ünü ($R^2 = ,134$) açıkladığı görülmüştür. İş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki etkisi (b1 yolu) istatistiksel olarak anlamsızdır ($B = ,1340$, %95 GA $[-,1430; ,4109]$, $t = ,9527$, $p > .05$). Örgütsel stres algısına medeni durum etkisi (b2 yolu) ise olumlu yönde anlamli olarak bulgulanmıştır ($b = ,4171$, $p > .05$). İkinci hipotezimizin desteklenip desteklenmediğini test etmeden önce düzenleyici etkinin anlamli olup olmadığı analiz edilmiştir. İş tatmini (X=bağımsız değişken) ile medeni durum (W= düzenleyici değişken) değişkeninin etkileşimi (X.W) ile ilgili sonuç anlamli olarak bulgulanmıştır ($B = -,1526$, %95 GA $[-,2993; -,0059]$, $t = -2,0493$, $p < .05$). Düzenleyici etki, eğim grafiği incelenerek daha net anlaşılacaktır. İş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki etkisinin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediği Şekil 4'de gösterilmektedir.

Şekil 4. Medeni Durumun Düzenleyici Rolü (Eğim Grafiği)

Yapılan eğim analizi sonucunda medeni durumun düzenleyici etkisi incelendiğinde iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisinin evli ve bekar akademisyenlere göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Evli akademisyenlerin iş tatmini örgütsel stres algısını anlamlı şekilde etkilerken ($B = -.0187$; %95 GA [-.2273; -.1154], $t = -6,0309$ $p < .001$), bekar akademisyenlerde bu etki anlamlı değildir. Bu sonuçlara göre Hipotez 2 desteklenmiştir.

4. Sonuç

Bu araştırmada iş tatmininin örgütsel stres algısına etkisinde cinsiyet ve medeni durumun düzenleyici rolü 2 hipotezle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde görev yapan akademisyenlerden veriler toplanmıştır. Araştırma bulgularına ait sonuçlar ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Akademisyenlerin iş tatminlerinin örgütsel stres algılarına etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, analize dahil edilen tüm tahmin değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki değişimin % 15'ini açıkladığı ve örgütsel stres algısına cinsiyetin etkisinin olumlu yönde anlamlı olduğu bulgulanmıştır. İş tatmini ve cinsiyet değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki düzenleyici etkisi anlamlı olarak bulgulanmıştır. Bu sonuca göre iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi kadın ve erkek akademisyenlere göre farklılık göstermekte ve hem kadın hem de erkek akademisyenlerde iş tatmini örgütsel stres algısını etkilemektedir. Ancak kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre iş tatminlerinin örgütsel stres algıları üzerindeki negatif etkisi daha güçlü olarak bulgulanmıştır. Örgütsel stres algısını etkileyen örgütsel nedenlere ilaveten pek çok bireysel farklılık da bulunmaktadır. Kadın çalışanların üzerlerine yüklenen ekstra rol beklentilerinin fazla olması ve kadın çalışanların örgütlerinde erkek meslektaşlarının yaşamış oldukları stres faktörlerine ilaveten cinsiyet temelli yaşadıkları örgütsel stres faktörleri kadınların daha fazla örgütsel stres yaşadıkları yukarıda belirtilen çalışma sonuçlarıyla da ispatlanmıştır. Dolayısıyla kadın çalışanların iş tatmin düzeylerinin örgütsel stres algıları ile daha yoğun bir şekilde ilişkili olması beklenen bir sonuçtur. Öte yandan örgüt çalışanlarının iş tatminini doğrudan ve negatif bir şekilde etkileyen örgütsel stres algısı tüm çalışanlar için geçerli bir sonuçtur. Bu doğrultuda erkek akademisyenlerde bu etkiden literatürdeki çalışma sonuçlarıyla (Tyson & Aggarwal, 2002; Arslan, 2010; Ajayi & Abimbola, 2013; Emiroğlu vd., 2015) paralel bir şekilde olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

Akademisyenlerin iş tatminlerinin örgütsel stres algılarına etkisinde medeni durumun düzenleyici rolünü test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre analize dahil edilen tüm tahmin değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki değişimin % 13'ünü açıkladığı, örgütsel stres algısına medeni durumun etkisinin olumlu yönde anlamlı olduğu bulgulanmıştır. İş tatmini ve medeni durum değişkenlerinin örgütsel stres algısı üzerindeki düzenleyici etkisi anlamlı olarak bulgulanmıştır. Bu sonuca göre iş tatmininin örgütsel stres algısı üzerindeki negatif etkisi evli ve bekar akademisyenlere göre farklılık göstermektedir. Evli akademisyenlerin iş tatminleri örgütsel stres algısını anlamlı şekilde etkilerken bekar akademisyenlerde bu etki anlamlı değildir. Örgütsel stres ile ilgili yapılan pek çok çalışma bulgusu evli çalışanların örgütsel stresten daha fazla etkilendiği yönündedir (Emmanuel & Collins, 2016; Kejrival, 2019;

Yalçın Akgül, 2020). Dolayısıyla örgütsel stresten evli çalışanların bekar çalışanlara nazaran daha fazla etkilenmeleri iş tatmin düzeylerini de etkileyecektir.

Literatürde yoğun bir şekilde iş tatmini örgütsel stres ilişkisi çalışması yapılırken bu ilişkiye etki edebilecek düzenleyici ve aracı değişkenlerin çok fazla araştırılmadığı tespit edilmiştir. Literatürde iş tatmini örgütsel stres ilişkisinde cinsiyet ve medeni durumun düzenleyici etkisini araştıran başka bir çalışmaya rastlanılmadığından bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak çalışma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversite'sinde görev yapan akademisyenleri içerdiğinden farklı sektörlerde çalışmanın yapılması farklı sonuçların çıkmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla çalışmanın farklı sektörlerde de yapılması önerilmektedir.

5. Extended Abstract

The aim of this study is to determine the regulatory role of the gender and marital status of academicians in the perceived organizational stress effect of job satisfaction. It is thought that these two variables (gender and marital status), which differentiate both job satisfaction and organizational stress, may play a regulatory role by affecting the direction and severity of the relationship between job satisfaction and organizational stress. The population of the study consists of 668 academicians working at Karamanoğlu Mehmetbey University (KMU), and the sample consists of 261 academicians. The organizational stress scale used in the study is Theorell et al. (1988) developed by Yıldırım et al. (2011), it consists of 17 items and 4 dimensions. Reliability of the scale Yıldırım et al. (2016) as 0.79. The job satisfaction scale used in the study is a one-dimensional 5-item scale adapted from Hackman and Oldham's (1975) job characteristics questionnaire by Basım and Şeşen (2009). The total reliability of the scale was calculated as 0.78 by Basım and Şeşen. The 22nd version of the SPSS program was used in the analysis of the data obtained in the study. Exploratory factor analysis and reliability analysis were conducted to reveal the validity and reliability of the scales. The hypotheses of the study were analyzed and interpreted using the Process Macro (for SPSS) program developed by Hayes. According to the results of the regression analysis conducted to test the regulatory role of gender in the effect of academicians' job satisfaction on their perceptions of organizational stress, it was found that all predictive variables included in the analysis explained 15% of the change on organizational stress perception and the effect of gender on organizational stress perception was positively significant. The regulatory effect of job satisfaction and gender variables on perception of organizational stress was found to be significant. According to this result, the negative effect of job satisfaction on the perception of organizational stress differs according to female and male academicians, and job satisfaction affects the perception of organizational stress in both female and male academicians. However, the negative effect of job satisfaction on organizational stress perceptions of female academicians was found to be stronger than male academicians. According to the results of the regression analysis conducted to test the regulatory role of marital status in the effect of academicians' job satisfaction on their perceptions of organizational stress, it was found that all predictive variables included in the analysis explained 13% of the change on the perception of organizational stress, and the effect of marital status on the perception of organizational stress was significant. The regulatory effect of job satisfaction and marital status variables on perception of organizational stress was found to be significant. According to this result, the negative effect of job satisfaction on the perception of organizational stress differs according to married and single academicians.

Kaynakça

- Agheli, R., Roshangar, F., Parvan, K., Sarbakhsh, P., & Shafeh, S. (2017). Work stress and organizational citizenship behaviors among nurses. *Annals of Tropical Medicine and Public Health*, 10(6), 1453.-1458
- Ajayi, M. P., & Abimbola, O. H. (2013). Job satisfaction, organizational stress and employee performance: A study of NAPIMS. *IfePsychologyLA: An International Journal*, 21(2), 75-82.
- Alegre, I., Mas-Machuca, M., & Berbegal-Mirabent, J. (2016). Antecedents of employee job satisfaction: Do they matter?. *Journal of Business Research*, 69(4), 1390-1395.

- Asgar, S., & Oino, D. (2017). Leadership styles and job satisfaction. *Asgar, S., & Oino, I.(2018). Leadership Styles and Job Satisfaction, Market Forces, 13(1), 1-13.*
- Aşan, Ö., & Erenler, E. (2008). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 13(2).*
- Arıcan, K. (2011). Örgütsel stres kaynakları: kavramsal bir çözümleme: teori ve uygulama. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, 2, 55-76*
- Arslan, M. (2010). *Çalışma yaşamında stresin iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Ş. (2004). Örgütsel stres yönetimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (3) 49-74.*
- Azim, M. T., Haque, M. M., & Chowdhury, R. A. (2013). Gender, marital status and jobsatisfaction an empirical study. *International Review of Management and Business Research, 2(2), 488-498.*
- Basım, N. & Şeşen, H. (2009). Örgütsel adalet algısı örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü. *Osman Gazi Üniversitesi 17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Eskişehir, 21-23 Mayıs, 808-814*
- Bender, K. A., Donohue, M., & Heywood, J. (2005). Jobs atisfaction and genders egregation. *Oxford economicpapers, 57(3), 479-496.*
- Bozkurt, Ö., & Bozkurt, İ. (2008). İş tatminini etkileyen işletme içi faktörlerin eğitim sektörü açısından değerlendirilmesine yönelik bir alan araştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9 (1) 1-18.*
- Can, Y., & Soyer, F. (2008). Beden eğitimi öğretmenlerinin sosyo-ekonomik beklentileri ile iş tatmini arasındaki ilişki. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUGJEF), 28(1).*
- Cranwell-Ward, J., & Abbey, A. (2005). *Organizational Stres*, New York: PalgraveMacmillan.
- Çevik Tekin, İ. & Akgemci, T. (2017). Tükenmişliğin İş Tatmini Üzerinde Etkisinin Araştırılması: Konya İli Tekstil Sektöründe Bir Araştırma1. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(4), 400-418.*
- Çimen, M., & Deniz, (2017). *Sağlık Kurumları Yönetiminde Örgütsel Davranış Konuları.* Ankara: Sonçağ Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Dar, W. A., & Najjar, I. A. (2017). Job Satisfaction of Plus Two Male Lecturers of District Budgam with Respect to Their Marital Status. *International Journal of Multidisciplinary Education and Research, 2-5.*
- Doyle, C., & Hind, P. (1998). Occupational stress, burnout and jobstatus in female academics. *Gender, work & organization, 5(2), 67-82.*
- Emiroğlu, B. D., Akova, O., & Tanrıverdi, H. (2015). The relationship between turn over intention and demographic factors in hotel businesses: A study at fivestarhotels in Istanbul. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 207, 385-397.*
- Emmanuel, A. O., & Collins, A. (2016). Relationship between occupational stres and demographic variables: a study of employees in a commercial bank in Ghana. *Current Journal of Applied Science and Technology, 1-9.*
- Erkılıç, E. (2012). *Örgütsel stresin örgütsel yabancılaşma üzerine etkisi: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon
- Gök, S. (2009). Çalışma yaşamının önemli bir sorunu: Örgütsel stres. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(2), 429-448.*
- Güllüoğlu, Ö. (2012). Yerel televizyon çalışanlarının örgütsel stres faktörleri: Kayseri ilinde bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal, (43), 77-104.*
- Gümüştekin, G. E., & Gültekin, F. (2009). Stres kaynaklarının kariyer yönetimine etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(2), 147-158.*
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* (5. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, (2019). Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici Ve Durumsal Etki Analizleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık.*
- İşcan, Ö. F., & Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4), 195-216.*
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied psychology, 60(2), 159-170.*

- Haşit, G., & Yaşar, O. (2015). Çalışan kadınlarda örgütsel stres kaynakları: Bir kamu kurumu örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4(4), 1-30.
- Hoşgörür, V. (2018) *Motivasyon Kuramları*, Ereş, F. (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kuramlar*, Ankara: Pegem Akademi, 91-101.
- <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim Tarihi: 01.11.2020
- <https://www.mentalhealth.org.uk/a-to-z/s/stress#:~:text=Stress%20can%20be%20defined%20as,of%20pressures%20that%20are%20unmanageable>. Erişim Tarihi: 18.02.2021
- Jackson, M., Ramsden, E., & Cantor, D. (2014). *Evaluating The Role Of Hans Seelye In The Modern History Of Stress*, Rochester: University of Rochester Press.
- Jenkins, P (2010), *Stres And The Law* Weinberg, A., Bond, F., Cooper, C., & Sutherland, V. J (Ed.) *Organizational Stress Management: A Strategic Approach*, New York: Palgra and Macmillan, 37-52.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Vol. 5). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karataş, S., & Güleş, H. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş tatmini ile örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 74-89.
- Kejriwal, A. (2019). A Comparative Analysis of Organizational Role Stress among the Private and Public Sector Bank Officials in Jorhat, Assam. *Journal of Management (JOM)*, 6(3).
- Kerse, G., Koçak, D., & Özdemir, Ş. (2020) *Mütevazı Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması ve Mütevazı Liderliğin Seslilik Davranışına Etkisi: Kuşak Farklılığının Düzenleyici Rolü*. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1769-1787.
- Kim, H. J., Tavitiyaman, P., & Kim, W. G. (2009). The effect of management commitment to service on employee service behaviors: The mediating role of job satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33(3), 369-390.
- Lim, V. K. G., & Teo, T. S. H. (1996). Gender differences in occupational stress and coping strategies among IT personnel. *Women in Management Review*, 11(1), 20-28
- Locke, E. A. (1969). What is jobsatisfaction?. *Organizational behavior and human performance*, 4(4), 309-336.
- Mantı, M. (2020). *Akademisyenlerde örgütsel stres ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Martocchio, J.L. and O'Leary, A.M., "Sex differences in occupational stress: a meta-analytic review", *Journal of Applied Psychology*, No. 74, 1989, pp. 495-501
- McDonald, L.M. and Korabik, K., "Sources of stress and ways of coping among male and female managers", in Perrewe, P.L. (Ed.), *Handbook on Job Stress*, Select Press, New York, NY, 1991, pp. 185-99.
- Michie, S. (2002). Causes and management of stress at work. *Occupational and Environmental Medicine*, 59(1), 67-72.
- Miller, K., Greyling, M., Cooper, C., Lu, L., Sparks, K., & Spector, P. E. (2000). Occupational stress and gender: A crosscultural study. *Stress Medicine*, 16, 271-278.
- Omolayo, B. (2012). Effect of gender and status on job stress among police officers in Ekti State of Nigeria. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 9(1), 38-42.
- Oxford Learners Dictionaries, What is Stress? Erişim Adresi https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/stress_1?q=stress, Erişim Tarihi: 04.11.2020.
- Özaydın, M. M., & Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların bireysel özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir kamu bankası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-281.
- Özdemir, Ş., & Kerse, G. (2020). The Effects of COVID 19 on Health Care Workers: Analysing of the Interaction between Optimism, Job Stress and Emotional Exhaustion. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences*, 9(2), 178-201.
- Özpehlivan, M. (2018). İş tatmini: kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkileri, yararları ve sonuçları. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-70.
- Öztürk Y.E. & Kıracı R. (2019). Hemşirelerde iş stresi ile iş doyumunun ilişkisi. Erdem R, Bostan S, Şahinöz T. (ed). *Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi*, İstanbul, 556-561.
- Pehlivan, İ. (1991). Örgütsel stres kaynakları ve verimlilik. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 791-802.

- Rad, A. M. M., & Yarmohammadian, M. H. (2006). A study of relationship between managers' leadership style and employees' job satisfaction. *Leadership in Health Services*, 19 (2), 11-28
- Saner, T., & Eyüpoğlu, Ş. Z. (2013). The gender-marital status job satisfaction relationship of academic. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 106, 2817-2821.
- Selvi, M. S., Erdem, Y., & Kayar, Y. (2014). Örgütsel stres kaynakları ve baş etme yolları: Tekirdağ adliyesi örneği. *BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 56-75.
- Sloane, J., & Williams, H. (2000). Jobsatisfaction, comparison earnings, and gender. *Labour*, 14(3), 473-502.
- Sevimli, F., İşcan Ö.F, (2005), Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu, *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 5(1-2), 49-68.
- Şimşek, M. Şerif, Çelik, A. & Akgemci, T. (2019) *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. (10. Baskı) Konya: Eğitim Yayınevi
- Şimşek, M.Ş., Çelik, A., Akgemci, T. & Diken, A. (2020). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Theorell, T., Perski, A., Åkerstedt, T., Sigala, F., Ahlberg-Hultén, G., Svensson, J., & Eneroth, P. (1988). Changes in jobstrain in relation to changes in physiological state: a longitudinal study. *Scandinavian journal of work, environment & health*, 189-196.
- Tinuke, M. F. (2015). Gender disparities in antecedents, manifestations and corollaries of workplace stress. *Journal of Human Resource Management*, 3(6), 60-67.
- Tyson, P. D., Pongruengphant, R., & Aggarwal, B. (2002). Coping with organizational stress among hospital nurses in Southern Ontario. *International journal of nursing studies*, 39(4), 453-459.
- TDK, Stres Nedir? Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 04.11.2020
- Urgan, S., & Sevim, Ş. (2019). *Uluslararası Sağlık Kuruluşlarında, Sosyal Sermaye ve Pozitif Psikolojik Sermaye Etkileşiminde Kültürel Zeka*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Uzun, Ö., & Yiğit, E. (2011). Örgütsel stres ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine orta kademe otel yöneticileri üzerinde yapılan bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 181-213
- Yalçın Akgül, G. (2020). *Ameliyathane çalışanlarının örgütsel stres düzeyleri ile hasta güvenlik tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Yaman, U. (2020). *Örgütsel stres ve kurum içi iletişim algılarının çalışan performansına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yazıcıoğlu, İ. (2010). Örgütlerde iş tatmini ve işgören performansı ilişkisi: Türkiye ve Kazakistan karşılaştırması. *bilig*, 55(1), 243-264.
- Yıldırım, Y., Taşmektepligil, M. Y., Üzüm, H. ve Bulut, D. (2011). Kısa versiyon Örgütsel Stres Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması (geçerlilik ve güvenilirlik çalışması). *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 103-108.
- Yılmaz, A., & Ekici, (2006). Örgütsel yaşamda kamu çalışanlarının örgütsel stres kaynakları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 31-58.
- Yılmaz, A. (2019). *Stres ve Stres Yönetimi*, Yılmaz, A. (Ed.), *Davranış Bilimlerine Giriş Ve Örgütsel Davranış*, Ankara: Detay Yayıncılık, 197-209.
- Wright, T. A. (2006). The emergence of job satisfaction in organizational behavior. *Journal of Management History*. 12 (3), 262-27
- Weinberg, A., Bond, F., Cooper, C., & Sutherland, V. J. (2010). *Organizational Stress Management: A Strategic Approach*. New York: Palgra ve Macmillan.
- Zencirkıran, M., & Keser, A. (2018). *Örgütsel Davranış, Değerleme ve Yönetimi*. Bursa: Dora Basım Yayın.

Geoffrey Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri* Eserinde Toplumsal Cinsiyetin Sorunlu Temsili

Emrah ATASOY*

ÖZ

Geoffrey Chaucer'in hacıların anlattıkları 24 hikâyeden oluşan *Canterbury Hikâyeleri* adlı eseri, yazarın yaşadığı toplumun bir panoramasını sunmaktadır. Hacıların birbirlerine anlattıkları bu hikâyeler, kadın ve erkek tasvirleri, saraylı aşkı, şövalyelik, şeref ve dine bağlı yaşam gibi birçok konuyu ele almaktadır. Bu hikâyelerin kökenlerinde fabliau, romans, saraylı usulü aşk geleneği ve aziz efsanesi gibi kaynakları bulmak mümkündür. Toplumsal cinsiyetin tasviri, bu hikâyelerde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu rollerin tasvir edilmesi, kadınların bu hikâyelerde nasıl bastırıldıklarını da ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma bu noktalardan yola çıkarak, Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri* adlı eserinde yer alan "The Franklin's Tale," "The Physician's Tale" ve "The Man of Law's Tale" hikâyelerinde toplumsal cinsiyetin ve toplumsal cinsiyet rollerinin sorunlu tasvirini, bu hikâyelerde yer alan üç kadın karakterin kapsamlı incelemesi üzerinden tartışacaktır. Böylesi bir tartışma, bu hikâyelerde bahsi geçen kadın karakterlere ne gibi özellikler verildiğini; tarihsel, toplumsal ve edebî bir bağlam içerisinde hikâyelere ve konu ile ilgili ikincil kaynaklara göndermeler üzerinden ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*, "The Franklin's Tale," "The Physician's Tale," "The Man of Law's Tale," toplumsal cinsiyet

The Problematic Representation of Gender in Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales*

ABSTRACT

Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales*, which contains 24 stories, presents a panorama of his society through the pilgrims' stories. These tales engage themselves with numerous issues such as the representation of women and men, courtly love, knighthood, honor, and pious life. These stories have different sources like fabliau, romance, the courtly love tradition, and saint's legend. The portrayal of gender plays a highly significant role in these tales that highlight the suppression of women. This study will, in this respect, discuss the problematic depiction of gender and gender roles through the detailed discussion of the female characters in the three selected tales in Chaucer's *The Canterbury Tales*, namely "The Franklin's Tale," "The Physician's Tale," and "The Man of Law's Tale." This discussion will ultimately reveal what kind of attributes these female characters are given in line with the historical, social, and literary context through numerous specific examples from the tales and relevant secondary sources.

Keywords: Geoffrey Chaucer, *The Canterbury Tales*, "The Franklin's Tale," "The Physician's Tale," "The Man of Law's Tale," gender

1. Introduction

There was a substantial difference between women and men in the Middle Ages due to the strong influence of the church and patriarchal rules that located women into certain restricted molds, which made women subordinate to men. Women in this regard could not go beyond the limits of this constrained world. They were given ingrained domestic roles and were expected to behave accordingly, whereas men were regarded as the decision-makers, which accentuates the fact that gender is constructed: "[G]ender is an act which has been rehearsed, much as a script survives the particular actors who make use of it, but which individual actors in order to be actualized and reproduced as reality once again" (Butler, 1988, p. 526). Gender is thus constructed "as a discursive category modulated by other social categories" (Lennox, 1991, p. 94). In this respect, gender should be perceived as a "mode of discourse that relates to groups of subjects whose social roles are defined by their sexual/biological difference" (Yuval-Davis, 2009, p.52). Gender identities are constructed "in relation to each other and in relation to other terms with which they appear" (Nash, 1997, p. 67). Hence, to talk about "the notion of gender as a stable category" is not possible (Misra, 2018, p. 111).

Literary texts may illustrate and draw particular attention to the socially constructed nature of gender roles. Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales*, one of such literary works, presents a panorama of its society with pilgrims of various professions. Since these pilgrims are to tell two tales on the way out and

* Assist. Prof. Dr., Cappadocia University, emrah.atasoy@kapadokya.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 26.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 03.02.2021

two tales on the way home, they recount their tales on women, men, courtly love, knighthood, honor, and pious life. These tales have different sources such as fabliau, romance, the courtly love tradition, and saint's legend. In one way or another, they are related with the illustration of women. "The Franklin's Tale" (a Breton lay, romance), "The Physician's Tale" (saint's legend) and "The Man of Law's Tale" (saint's legend) deal with the representation of women and how women were perceived in social, religious, and cultural context. This study will, therefore, discuss how women in these tales are depicted, and what kind of attributes they are given in line with the historical, social, and literary context through certain specific examples from the tales and relevant secondary sources.

2. Discussion

The plot summaries of the selected tales within the context of this article indicate how gender roles are portrayed. To start with, "The Franklin's Tale" is about the love of the Breton knight Arveragus and his wife Dorigen. At the beginning of the tale, the Franklin tells that it is an equal and happy marriage; however, when Arveragus is sent away, it is disrupted. Then, Dorigen finds herself in great agony. Her friends strive to console her, but she is worried that the rocks near the shore would kill her husband through a shipwreck. At a party organized by her friends, a squire named Aurelius that is handsome, young, and who has been in love with her for two years, declares his love for her; however, she does not accept him. Later on, she tells him that she would love him if he could remove all the rocks.

Aurelius finds a way to remove the rocks with the help of a student of law at Orleans who is skilled in illusion and magic. He agrees to remove the rocks for some time in return for a thousand pounds, and when he tells this to Dorigen, she is struck by surprise, awe, and grief which leads her to refer to many different women who have killed themselves before losing their reputation and maidenhood. When Arveragus returns home, Dorigen explains him everything. Upon this, he sends her to Aurelius since a promise cannot be broken once it is uttered according to him. When Aurelius sees this noble act, he agrees to send Dorigen back to Arveragus. He still wants to pay the student, but upon learning what Aurelius has done, the student does not charge him anymore. The tale ends with the question of the Franklin as to the issue of who is nobler.

"The Physician's Tale" is about a knight called Virginius and how he murders his daughter in order to protect her from rape and losing her name. This knight has a daughter that is humble, honorable, and beautiful. When she goes into the town for temple rites, a judge named Appius sees her and starts to plan how to possess her. Thus, he sends a churl named Claudius to make a false complaint about Virginius claiming that Virginius is illegally holding a daughter that does not belong to him. Upon this, the judge decides that the girl should be taken from him.

When Virginius returns home, he tells the situation to her with grief by stating that there are only two ways: either shame or death. Although the daughter asks for another solution rather than death, he expresses that there is unfortunately no other way. Upon this, she becomes consoled to know that she will die at least virgin. He cuts her throat and takes it to the judge. Then, Appius is put into prison where he kills himself and Claudius is sent into exile upon Virginius' wish. The tale ends with the warning of the physician to forsake sin.

In a similar vein, "The Man of Law's Tale" is about the suffering of a woman called Constance that experiences many hardships but is saved by divine power in the end. When some rich traders in Syria make a journey to Rome, they see Constance, the emperor's beautiful daughter. When they go back to Syria, they tell about her to the sultan. The sultan states that he can be Christianized rather than lose her. The Roman emperor agrees to this marriage; however, the sultan's mother does not agree since she does not want her son to marry a Christian. Therefore, she prepares a secret plan with her counsellors. When the Christians arrive in Syria for the feast, they are all killed save Constance.

The sultan's mother's men put her in a ship and she sails across the sea finally arriving in Northumberland. The warden of the castle and his wife, Hermengild gives her shelter there. Constance secretly converts the wife to Christianity and later on, the husband is converted as well. There, a young knight falls in love with Constance who does not return his love. Thus, he slits Hermengild's throat secretly and puts the blame on Constance. When the warden, the knight and the king of Northumberland,

Alla gather, the knight insists that it is Constance who has killed Hermengild. When a hand strikes the knight by miracle, Constance is proved guiltless and the King is converted into Christianity upon this miracle. King Alla and Constance get married, but Donegild, Alla's mother is not happy about the situation. Constance gives birth to Maurice while Alla is in Scotland. Donegild prepares a plot through the forgery of the letters sent by Alla and Constance. When Alla finds out about it, he murders his mother. Constance is helped by Virgin Mary and they find themselves in Syria. The Roman army there brings Constance back to Italy. In Rome, King Alla recognizes Maurice when he is there for penance and forgiveness since he resembles Constance and soon sees Constance as well. Constance meets the Emperor and a happy atmosphere is created. Later, Maurice becomes the Emperor. Alla and Constance go back to England but Alla dies soon. Ultimately, Constance goes to Rome to find her father in the end.

As can be seen, female figures in these three tales are suppressed and manipulated by patriarchy. They are either slain or experience many difficulties. How these women are depicted in these tales has associations with the literary traditions out of which they are born such as romance or saint's legend. In this regard, Chaucer challenges these stereotypical images. To start with, the Franklin presents a female figure, Dorigen in his tale that is a Breton lay, a short romance. In order to comprehend the tale, it may be necessary to briefly explain Breton lay. Breton lays follow the general pattern of romance and projects "a sort of diagram of love's powers: devotion, fidelity, compassion, and fraternity" (Furnish, 2007, p. 101).

The courtly love tradition also plays a key role in understanding this tale since there are parts that are influenced by this tradition in the depiction of the female character. The lover sees the beloved and falls in love with her. The man idealizes the beloved in his eyes. Martin states that "[t]he lady is loved to the extent that she replaces God in the lover's eyes. His prayers are directed toward Venus, but worship belongs to his lady" (1972, p. 12). Woman "personified everything from true love, courtly love, good, evil, and everything else in the world of the man in romance literature" and became "his inspiration and often his downfall" (Warden, 2001, p. 25). Thus, woman is put on a pedestal in love and the knight has to perform certain deeds in order to gain her heart. Once her heart is won, the knight becomes the lord in marriage. However, the woman is not totally limited in her choice of suitor. Warden comments on this point as follows: "She had the right to choose a lover that best suited her and he must prove himself worthy of her graces and love. The men in courtly love are often seen as weak until he has won his beloved" (2001, pp. 29-30). Therefore, the knight proves himself worthy in love as well as in knighthood and chivalry so that he can gain his lady's love.

These features reflect the medieval society's treatment of women in social life. Women were "either praised for their physical beauty or virginity or reviled as temptresses who could ruin men" (Chao, 2007, p. 76). In this patriarchal structure, good women were "women who guarded their wombs so that men's legitimate offspring could be guaranteed" and they were identified as "chaste or unchaste" (Chao, 2007, p. 77). Obedience, humbleness, subordination, and self-sacrifice were expected from women. Bearing these remarks in mind, the question of how much Dorigen is influenced by these characteristics of the age and literary tradition becomes relevant.

The tale starts with the happy marriage of Arveragus and Dorigen, which offers an insight into the manipulative patriarchal discourse on women and the male-dominated nature of the marriage institution at the time. The lover promises the beloved that he will not desert her and mistreat her. In return for his promises, Dorigen promises as well: "Sire, I wol be youre humble trewe wyf—Have heer my trouthe—til that myn herte breste" (Chaucer, 1957, Lines 757-60). These remarks show that in marriage she will be in a lower status, though the narrator tells otherwise: "Love wol nat been constreyned by maistrye" (Chaucer, 1957, Line 764). In the following lines, the beloved takes the lover as servant in love and lord in marriage: "Thus hath she take hir servant and hir lord—Servant in love, and lord in marriage. Thanne was he bothe in lordship and servage. Servage? Nay, but in lordship above" (Chaucer, 1957, Lines 792-94).

When Arveragus is sent away for two years, Dorigen mourns, and weeps. It is recounted that she loves him so much that nothing can replace her love. However, the Franklin does not recount the process through which he gains her heart but instead tells that they are already married in the beginning. Her knight is made to go away and they are separated, one of the characteristics of a Breton lay and the courtly love tradition. During this period, a squire, Aurelius declares his love for Dorigen, but she maintains her

loyalty to Arveragus. However, her decision about the rocks shows that she is not a completely passive figure. If Aurelius can remove the rocks, she promises to love him: “Thanne wol I love yow best of any man; Have heer my trouthe, in al that evere I kan” (Chaucer, 1957, Lines 997-98). Dorigen cannot commit adultery and love another man, as she is expected to be obedient and loyal.

Her reference to other women exemplifies how the patriarchal discourse has caused many women to slay themselves in order not to lose their virginity. Thus, women were in a way forced to commit suicide. To give other examples, fifty virgins from Sparta choose to die before they give assent. Stymphalides slays herself before losing her virginity. Hasdrubal's wife jumps into the fire in order not to suffer Roman's villainy. Lucretia chooses to die after she is ravished by Tarquin. Lastly, the seven maidens of Miletus slay themselves before the Gauls could give harm to them. Baker states that her reference to these women falls into three sections: “[W]omen who kill themselves before being raped, women who do so after being raped, and women who remain completely loyal to their husbands” (1961, p. 62). Thus, they are made to choose between death and loyalty to patriarchy.

Dorigen as a character who is aware of the condition of women does not want to live anymore, which she explains as follows: “I wol conclude that it is bet for me, To sleen myself, than been defouled thus. I wol be trewe unto Arveragus, or rather sleen myself in som manere” (Chaucer, 1957, Lines 1421-25). Her reference to other women such as Scedasus's daughters, the Thebian maiden raped by a Macedonian, Niceratus's wife, Alcestis, Penelope, Laodamia, Bilia, and Valeira is functional in that her “catalogue of classical women textualizes her anxiety over having to choose between fidelity to her husband and fidelity to her word” (Nowlin, 2006, p. 53). On the third night, Arveragus comes home and she tells everything to him. He insists that she keep her promise: “Ye shul youre trouthe holden, by my fay! For God so wisly have mercy upon me, I hadde wel levere ystiked for to be For verray love which that I to yow have, But if ye sholde youe trouthe kepe and save. Trouthe is the hyste thyng that man meye kepe” (Chaucer, 1957, Lines 1474-79). Dorigen's fate is thus left at the hands of Arveragus. He even forbids her to talk about this incident. As can be seen, woman does not have the right to reject her husband's wish in this Breton lay.

In a similar vein, woman is expected to obey what the husband says in marriage, which is what happens in “The Franklin's tale.” When Dorigen meets Aurelius, she says: “Unto the gardyn, as myn housbonde bad, My trouthe for to holde—allas, allas!” (Chaucer, 1957, Lines 1512-13). As can be seen, she does not question the order of Arveragus, but simply accepts the situation. However, Aurelius sends her back since he sees Arveragus's noble act. In this part, it is the male to be praised rather than the female: “Madame, seyth to youre lord Arveragus, That sith I se his grete gentillesse To yow, and eek I se wel youre distresse” (Chaucer, 1957, Lines 1526-28). Arveragus is referred to as her lord, which reflects the influence of the courtly love tradition where man is lord in marriage, whereas woman is his servant. Dorigen is happy with her husband in the beginning, but is to suffer in the aftermath of Arveragus's departure. She should “resist the importunate wooing of a passionate lover, whom she could only dismiss. . . by promising to grant him her love, on condition that he performed a seemingly impossible task” (Schofield, 1901, p. 407). She has a certain degree of freedom in her promise to Aurelius, but is deprived of her voice when she is to be sent to Aurelius by her husband. Dorigen is expected to have “mildness” and “humility” instead (Mann, 1966, p. 24). In the end, Dorigen and Arveragus re-unite and she succeeds in her test.

Similar to the first tale, the other two tales also demonstrate the problematic representation of gender and gender roles. It is important to present brief information about saint's legend prior to the textual discussion. Blalock and Larson comments on this literary tradition as follows: “[S]aints' legends, writings that recount and celebrate the lives, deaths, and posthumous miracles of men and women recognized as saints, comprised one of the dominant literary genres in Europe from Late Antiquity to the end of the Middle Ages” (2003, p.1). The main goal is to “glorify the memory of a particular saint, generally for such practical purposes as strengthening the morale of the community to which the saint had belonged, driving home some point of doctrine or morality, winning new adherents to the saint's way of life, or drawing pilgrims to the saint's shrine” (Blalock & Larson, 2003, p. 1). Furthermore, the virgin martyr legend can be observed in this tradition. The female figure is presented as “a victim of male persecution rather than a

female or androgynous figure of power” and she does not avoid pain (Blalock & Larson, 2003, p. 3). These legends involve “the motifs of men lusting after a young and beautiful virgin saint, stripping her naked, torturing her body in various horrible ways, and eventually putting her to death” and the virgin's adversaries tend to be “the authority figures in her family or state, or both, and they are characterized more often as tyrants, infuriated by any disobedience to their orders, than as would-be rapists” (Blalock & Larson, 2003, p. 4).

These characteristics can be seen in both “The Physician’s Tale” and “The Man of Law’s Tale.” “The Physician’s Tale” is a virgin martyr legend since the daughter of Virginius is a victim of Appius’s lust. Lecherous Appius, a judge, has a wish to possess her, but he finally causes her death. In the end, Appius slays himself and Claudius is sent into exile. The narrator’s depiction of this daughter idealizes her because nature as personified has molded and shaped her in a unique manner. Accordingly, she is given attributes such as virginity, humility, patience, abstinence, discretion, and temperance.

The narrator warns the audience not to take part in vice and sin, challenging the submission of women, and criticizing men’s objectification of the woman body and women in general. He therefore says: “Looke wel that ye unto no vice assente” (Chaucer, 1957, Line 87). The narrator expresses the features of the daughter that are Mary-like features as follows: “She was so prudent and so bounteous. For which the fame out sprong on every syde, Bothe of hir beautee and hir bountee wyde” (Chaucer, 1957, Lines 110-12). Thus, she is portrayed in an exaggerated and idealized manner. She is defined by the male in terms of having domestic features. Appius’ name reflects his lecherous nature as well because it “resonates with the deponent Latin verb *apiscor* . . . meaning ‘to reach after,’ or ‘to seize,’ ‘to get possession of,’ ‘to perceive,’ just as *Claudiu*’ name summons *claudo*, ‘to close,’ ‘shut,’ ‘hem in,’” (Bloch, 1989, p. 118).

When the decision regarding the daughter is given by the judge, Virginius does not try to find a solution to the situation, but simply offers two options: either shame or death. This attitude causes her to suffer, which will bring her to a saint-like position, but the male finds in himself the right to kill even his daughter in order to protect her virginity: “Ther been two weyes, outhere deeth or shame, That thou most suffer; alas, that I was bore! . . . Take thou thy deeth, for this is my sentence” (Chaucer, 1957, Lines 214-24). Although he does not want to kill her and he knows that the judge has falsely judged, he ends up sacrificing his daughter. When the daughter hears what Virginius has told, she asks for another option in a submissive manner: “And seyde, Goode fader, shal I dye? Is ther no grace, is ther no remedye?” (Chaucer, 1957, Lines 235-36). It is possible to deduce from her remarks that this idealized female character does not want to die. However, she is finally made to agree to her death: “Blissed be God that I shal dye a mayde! Yif me deeth, er that I have a shame; Dootg with youre child youre wyl, a Goddess name!” (Chaucer, 1957, Lines 247-50). Her concern with her virginity reflects the medieval society’s tremendous concern over maidenhood. In the end, the daughter, “personification of human perfection, falls victim to male lechery and paternal arbitrariness,” drawing particular attention to the influence of the male dominant discourse (Fichte, 1983, p. 200).

As can be observed, the daughter is not given an active role in the decision about her. The tale therefore presents “the passive sacrifice of the virgin martyr, victimized by both justice and father, within a parable of passivity that extends all the way to the level of structure,” which illustrates the silenced perspective (Bloch, 1989, p. 114). It is not only Appius in this case but also her father that cause her death. She is seen as an object, even when she is “the grammatical subject of a sentence she is the sufferer of an action” (Middleton, 1973, p. 21). Her suffering ultimately brings her to a saint-like status. Hence, it can be stated that it is the male lechery that brings death to the innocent female character in “The Physician’s Tale.”

The third tale, “The Man of Law’s Tale” is a saint’s legend with a female saint that experiences certain troubles but is saved by divine power each time. Constance is depicted in a very masculine manner by the men of the sultan: “In hire is heigh beautee, withoute pride, Yowthe, withoute grenehede or folye; Ta alle hire werkes vertu is hir gyde; Humblesse hath slayn in hire al tirannye. She is mirour of alle curteisy” (Chaucer, 1957, Lines 162-66). Her virtues, humility, maturity, courtesy, and holiness are accentuated in an idealized manner. Constance leads a saint-like life, which is the reason for the conversion of the sultan: “Rather than I lese Custance, I wol be cristned, douteless” (Chaucer, 1957, Lines 225-26). Despite this

depiction, she is not totally silenced. She is agonized over the fact that she is to go to the Barbary nation: "Allas, unto the Barbre nacioun I moste anoon, syn that it is youre wille; But Crist, that starf for our redempcioun So yeve me grace his heestes to fulfille! I, wrecche womman, no fors though I spille! Wommen are born to thraldom and penance" (Chaucer, 1957, Lines 281-86). These remarks implicate and demonstrate that she questions the position of women in her society and the manipulation of women by men.

The sultan's mother that is an authority figure is the adversary of Constance in Syria because she does not want her son to be with a Christian woman. She lives by the word of Koran as she tells, but the plot she arranges against Constance and all the Christians at the feast does not match with her piety. Constance is saved by God as the only Christian that has not been killed by the sultan's mother's men. How she is saved is explained by the narrator in the following manner: "Who saved Danyel in the horrible cave, That every wight save he, maister and knave, Was with the leon frete er he asterte? No wight but God that he bar in his herte" (Chaucer, 1957, Lines 473-76). Divine intervention arrives, as she gets the help of Virgin Mary and finds herself in Northumberland. She conceals her identity when she meets the constable and Hermengild that are pagan. Constance does not lose time to convert Hermengild to Christianity: "Til Jhesu hath converted thurgh his grace Dame Hermengyld, constablesse of that place" (Chaucer, 1957, Lines 538-39). When the constable sees a miracle in which a blind Briton recognizes the converted Hermengild, he becomes Christian as well, as Constance explains that it is the power of Christ.

Her testing continues in Northumberland since she is to be blamed for murdering Hermengild, which manifests the pressure of the patriarchal structure over the female characters. A young knight falls in love with Constance, but since she does not return his love, he secretly slits Hermengild's throat and accuses Constance of the murder. However, she is saved once more by God when it is found that it is actually the knight that has killed Hermengild. In order to gain a woman, another innocent woman is slain by a young knight, which indicates the problematic aspect of the patriarchal discourse and hegemonic norms. A male figure slays another man's wife in order to appease his hunger for Constance.

Power given to a female character does not necessarily stand for empowering power, as it may worsen the situation for other female characters even further. The narrator touches on another woman, Donegild, King Alla's mother. She is similar to the sultan's mother in that she does not favor the marriage of Constance and King Alla. Although they have a baby called Maurice, this does not make Donegild happy, and finally causes Constance and Maurice to be sent away with the help of her forged letters. The narrator presents an Eve-like mother that causes a disaster for the family. Thus, two different women are juxtaposed. Mary figure is the guide in saint's legend because she is "to deflect all criticisms of women derived from the behaviour of Eve and to model appropriate feminine behaviour" (Hallissy, 1993, p. 17). In this case, Constance is presented as the Mary-like figure, whereas Alla's mother, Donegild is the Eve-like figure, as she wants to torment Constance: "That I moot be thy tormentour, or deye On shames deeth; ther is noon oother weye" (Chaucer, 1957, Lines 817-18). The female character needs the help of a divine power, as Constance is saved by Virgin Mary upon her prayer and finds herself in Syria. When King Alla goes to Rome to ask for penance and forgiveness, he meets Constance and Maurice that are brought back to Italy by the Roman army. Thus, Constance re-unites with her husband and her father. She tells her father: "I am youre doghter Custance quod she, That whilom ye han sent unto Surrye. . . Sende me namoore unto noon hethenesse, But thonketh my lord here of his kyndenesse" (Chaucer, 1957, Lines 1107-13). As a pious Christian, she does not want to live in the land of the "Godless" anymore (emphasis added). In the end, she goes to England with King Alla but returns to Italy upon Alla's death.

As can be seen, the female character Constance experiences constant persecution in the tale. Bloomfield comments on this persecution as follows: "Constance undergoes one punishment after another although God is always with her. The piling up of unhappiness for our hapless heroine seems to have no end, and some kind of aesthetic balance is used to maintain a sense of order. Two mothers-in-law turn against her and succeed in separating her from her husbands" (1972, p. 387). She is constantly tested. The sultan's mother sees her as a threat to "old lawe" and uses legal punishment to get rid of her" (Scheps, 1974, p. 292). In this respect, Constance is "accused of crimes which she is innocent, suffers for the misdeeds of others, and is herself the victim of their crimes against her" (Scheps, 1974, p. 292).

These three tales have something in common: the problematic representation of gender roles. Dorigen is under the influence of romance and the courtly love tradition, whereas the daughter of Virginius and Constance are under the influence of the saint's legend tradition. Dorigen has a happy marriage until Arveragus goes away. When she meets her husband, she becomes really elated and the union of a patriarchal family is presented. Different from Dorigen, Virginius' daughter is slain by her father so that she will not be ravished. The male figure adjudges that she should be slain to protect her maidenhood. This issue of maidenhood is common in both Dorigen and the daughter. Both of these characters are worried about maidenhood, name, and honor. Constance is under the influence of patriarchy, but she is a stronger character as compared to the daughter since she is always helped by God, Christ, and Virgin Mary. She experiences constant male persecution; however, she succeeds in each testing and becomes a role model with her saint-like life.

3. Conclusion

In conclusion, Chaucer presents a panorama of his society and deals with a wide variety of issues in *The Canterbury Tales*. This study has demonstrated that the problematic representation of gender and female characters is one of these major issues, as he portrays female characters in various challenging situations in the three selected tales, namely "The Franklin's Tale," "The Physician's Tale," and "The Man of Law's Tale." In these tales, Dorigen is depicted as the loyal wife; the daughter as the self-sacrificing daughter; and Constance as the saint-like figure that is saved each time by divine power.

This study has also exposed that these pivotal female characters in these tales are idealized and defined by the male discourse and given patriarchal attributes. If they cling to these values, they are valued, but once they attempt to trespass the limits of patriarchy, they are labelled as Eve-like. Their lives and decisions are under the strong influence of men, common to the female characters in these tales, as has been discussed through specific references to the primary sources and relevant secondary sources throughout this study. All in all, the discussion of these women's portrayal in these tales reveals how women were perceived in the Medieval period, and how they were under the strict control of patriarchy, which silenced and suppressed women, denying them the right to shape their lives.

References

- Baker, D. C. (1961). A crux in Chaucer's Franklin's Tale: Dorigen's complaint. *Journal of English and Germanic Philology*, 60, 56-64.
- Blalock M. and Larson, W. (2003). General introduction. In: Reames S. (Ed.), *Middle English legends of women saints* (pp. 1-22). Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications.
- Bloch, R. H. (1989). Chaucer's maiden's head: The Physician Tale and the poetics of virginity. *Representations*, 28, 113-134.
- Bloomfield, M. W. (1972). The Man of Law's Tale: A tragedy of victimization and a Christian comedy. *PMLA*, 87(3), 384-390.
- Butler, J. (1988). Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory. *Theatre Journal*, 40(4), 519-531. doi:10.2307/3207893.
- Chaucer, G. (1957). *The works of Geoffrey Chaucer*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin.
- Chao, M. (2007). Female voice in Geoffrey Chaucer's *Canterbury Tales*. *General Education and Transdisciplinary Research*, 1(2), 75-92.
- Fichte, J. O. (1983). Incident - history - exemplum - novella: The transformation of history in Chaucer's Physician's Tale. *Florilegium*, 5, 189-207. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/flor/article/view/19342>
- Furnish, S. (2007). Thematic structure and symbolic motif in the middle English Breton lays. *Traditio*, 62, 83-118. doi:10.1017/S0362152900000544.
- Hallissy, M. (1993). *Clean maids, true wives, steadfast widows: Chaucer's women and medieval codes of conduct*. Connecticut: Greenwood Press.
- Lennox, S. (1991). Some proposals for feminist literary criticism. *Women in German Yearbook*, 7, 91-97. doi:10.1353/wgy.1991.0002.

Mann, L. A. (1966). Gentillesse and the Franklin Tale. *Studies in Philology*, 63 (1), 10-29. <http://www.jstor.org/stable/4173516>

Martin, J. H. (1972). *Love's fools: Aucassin, Troilus, Calisto and the parody of the courtly lover*. London: Spain.

Middleton, A. (1973). The Physician's Tale and Love's Martyrs: Ensamles Mo Than Ten as a Method in the Canterbury Tales. *The Chaucer Review*, 8(1), 9-32. <http://www.jstor.org/stable/25093247>

Misra, J. (2018). Categories, structures, and intersectional theory. In J. W. Messerschmidt, et al. (Eds.), *Gender reckonings: New social theory and research* (pp. 111-130). New York: NYU Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1pwtb3r.12>

Nash, K. (1994). The feminist production of knowledge: Is deconstruction a practice for women? *Feminist Review*, 47, 65-77. <https://doi.org/10.1057/fr.1994.22>

Nowlin, S. (2006). Between precedent and possibility: Liminality, historicity, and narrative in Chaucer's The Franklin's Tale. *Studies in Philology*, 103(1), 47-67. <http://www.jstor.org/stable/4174838>

Scheps, W. (1974). Chaucer's Man of Law and the Tale of Constance. *PMLA*, 89(2), 285-295. doi:10.2307/461451.

Schofield, W. H. (1901). Chaucer's Franklin Tale. *PMLA*, 16(3), 405-449. doi:10.2307/456483.

Warden, T. L. (2001). Medieval courtly love: The links between courtly love, Christianity, and the roles of women: Tennyson and Morris (Master's thesis, East Tennessee State University, Tennessee).

Yuval-Davis, N. (2009). Intersectionality and feminist politics. In M. T. Berger and K. Guidroz (Eds.), *The Intersectional approach: Transforming the academy through race, class, and gender* (pp. 44-60). Chapel Hill: University of North Carolina Press. http://www.jstor.org/stable/10.5149/9780807895566_berger.6

Acknowledgments

*I am grateful to Prof. Dr. Huriye Reis from the Department of English Language and Literature at Hacettepe University, Ankara for her enormous contribution to my understanding of Chaucer's work during my doctoral studies.

Kriz Yönetiminde Proaktif ve Reaktif Yaklaşım: Covid-19 Krizi Üzerine Bir Değerlendirme

Fatma AKAR*

ÖZ

Covid-19 pandemisi, yaklaşık bir yıldır tüm dünyayı etkisine almış olan büyük bir sağlık krizidir. Sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik etkileri çok ağır olan bu kriz, dünyanın en gelişmiş ülkelerinden en gelişmemiş olanına kadar neredeyse tüm ülkeleri çaresiz bırakmıştır. Çalışmada, Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen beş ülkenin (Çin, ABD, Türkiye, Almanya, İtalya) pandemiye karşı verdiği mücadele kriz yönetimi bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu ülkelerin benimsedikleri yaklaşımın kriz yönetim sürecine nasıl yansıtıldığını belirlemeyi amaçlayan çalışmada literatür taraması yöntemiyle güncel veriler ve kaynaklar taranmış, bu ülkelerin nasıl bir kriz yönetimi yaklaşımını benimsedikleri ve benimsenen yaklaşımın onları başarıya götürüp götürmediği araştırılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, ortaya çıktığı günden itibaren pandeminin ciddiyetini anlayan ve buna bağlı olarak erken tedbir alan ülkelerde vaka ve ölüm oranlarının diğer ülkelere göre daha düşük olduğu, ancak pandeminin ciddiyetini anlayamayan ya da gelmekte olan krizi öngöremeyen ülkelerde ise vaka ve ölüm oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, krizi proaktif bir yaklaşımla engellemeye çalışan ülkelerin pandemi krizini daha iyi yönettiği, bu süreçte reaktif kriz yönetimi yaklaşımını tercih eden ülkelerin ise pandemi ile baş etme noktasında daha büyük krizlerle karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Kriz Yönetimi, Proaktif Yaklaşım, Reaktif Yaklaşım

Proactive and Reactive Approach in Crisis Management: An Assessment on the Covid-19 Crisis

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic is a major health crisis that has affected the whole world for about a year. This crisis, political, economic and psychological effects of which are very heavy, has left almost all countries, from the most developed countries to the most underdeveloped ones, desperate. In the present study, the struggle of the five countries (China, USA, Turkey, Germany, Italy) most affected by the Covid-19 pandemic was discussed in the context of crisis management. In the study, which aims to determine how the approach adopted by these countries is reflected in the crisis management process, current data and resources were scanned with the literature review method, and it was investigated what kind of crisis management approach these countries adopted and whether this approach leads them to success have been examined. As a result of the examination, it has been observed that the cases and death rates are lower in countries that have understood the severity of the pandemic since the day it emerged and have taken early measures accordingly, but the case and death rates are higher in countries that cannot understand the severity of the pandemic or cannot predict the coming crisis. As a result, it has been determined that countries trying to prevent the crisis with a proactive approach manage the pandemic crisis better, and countries that prefer a reactive crisis management approach in this process face greater crises at the point of coping with the pandemic.

Keywords: Covid-19, Crisis Management, Proactive Approach, Reactive Approach

1. Giriş

Çin'in Vuhan eyaletinde 2019 Aralık'ta ortaya çıkan ve kısa süre içinde neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) 11 Şubat'ta Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Çin'in Vuhan şehrinde dünyaya yayılan koronavirüs salgını kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Düne kadar robotların dünyayı ele geçireceği, nano teknoloji ile devrimler yaratılacağı dillendirilirken, bugün insanlar bu fikirlerini bir tarafa bırakarak çaresiz bir şekilde evlerinde oturmak zorunda kalmışlardır. Hem bireysel bazda hem de toplumsal düzeyde etkileri gözlenen bu kriz, ülkelerin birçok sorunla karşı karşıya gelmelerine sebep olmaktadır.

Covid-19 krizini diğer krizlerden ayıran en önemli nokta, bu pandeminin tek bir ülkeyi ya da bölgeyi değil tüm dünyayı etkileyen bir salgın olmasıdır. Literatür taraması yöntemiyle güncel veriler ve kaynakların tarandığı çalışmada 20 Nisan 2020 tarihi itibarıyla dünya salgın sıralamasında ilk on içerisinde yer alan (Çin, ABD, Rusya, Türkiye, İspanya, Belçika, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa) ülkelerden beşinin (Çin, ABD, Türkiye, Almanya, İtalya) pandemiye karşı vermiş olduğu mücadele, kriz yönetimi bağlamında ele

* Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, fatmaakar@ibu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 28.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 10.01.2021

alınmaktadır. Bu kapsamda çalışma içerisinde her bir ülkede pandemi sebebiyle gerçekleşen ilk ölümün yaşandığı tarih baz alınarak, bu tarihten itibaren geçen iki aylık süre zarfında ülkelerdeki vaka ve ölüm sayıları grafik şeklinde sunulmaktadır. Yine bu süre zarfında incelenen ülkelerin pandemiye karşı aldığı önlemler ve attığı adımlar ise proaktif ve reaktif kriz yaklaşımı bağlamında değerlendirilmektedir.

Pandeminin dünya genelinde yayılım hızı ve oranı her geçen gün farklılık göstermektedir. Bu durum pandemiden en fazla etkilenen ülkelerin sıralamasının değişmesine sebep olmaktadır. Çalışmanın ele aldığı süre içerisinde birinci ülke olan ABD haricinde tüm sıralamanın değiştiği görülmüştür. Çalışmada bu değişimi göstermek için 22 Ekim 2020 tarihi itibarı ile söz konusu ülkelerin koronavirüs tablolarına bir kez daha bakılmıştır.

Genel manada çalışma, Covid-19 pandemisi ile yoğun bir şekilde mücadele etmek durumunda kalan beş ülkenin bu salgını nasıl yönettiklerini, kriz yönetiminde nasıl bir yaklaşım tercih ettiklerini ve tercih ettikleri kriz yönetimi yaklaşımının onları başarıya ulaştırıp ulaştırmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır.

2. Kriz ve Kriz Yönetimi Kavramı

Beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve meydana geldiği kurum ya da toplumda olumsuz sonuçlar doğuran olaylar olarak tanımlanan kriz kavramının kökeni, eski Yunan'da karar manasına gelen "krisis" kelimesine dayanmaktadır. Belirtmek gerekir ki, burada belli bir karar anı değil, bir durumdan diğerine geçiş süreci içinde yaşanan bir "kararsızlık anı" ifade edilmektedir (Genç, 2005, s. 334).

Kriz kelimesi, farklı disiplinlerde çalışan araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Krizi örgütsel düzeyde ele alan Tagraf ve Aslan (2003, s.150) krizi "önceden sezilemeyen ve beklenmeyen, örgüt tarafından hemen karşılık verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını yetersiz duruma getirerek, mevcut değerlerini, hedeflerini ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumu" şeklinde tanımlamışlardır.

Benzer şekilde Kernisky (1997, s. 843) krizi; "bir örgütün beklentileri ile çevresinde gerçekleşenler arasındaki büyük uyumsuzluk" olarak tanımlamıştır. Kırdar ve Otay Demir (2007, s. 94) ise krize daha kapsamlı yaklaşmışlar ve bu kapsamda krizi "bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kimsenin yaşamında görülen güç dönem, bunalım ya da buhran" olarak tanımlamışlardır.

Kriz yönetimi ise muhtemel kriz durumuna karşılık, kriz sinyallerinin alınarak değerlendirilmesi ve örgütün kriz durumunu en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli olan önlemlerin alınması ve uygulanması sürecidir (Can, 1999, s. 318-320). Peker & Aytürk (2000, s. 55-61) yaptıkları çalışmada etkili kriz yönetiminin gerekleri olarak potansiyel sorunları önceden tespit etmeyi ve söz konusu sorunları krize dönüşmeden önlemeyi sıralamışlardır. Benzer bir şekilde Akdağ (2005, s. 2) kriz yönetiminde en önemli hususun, kurumu tehdit eden olaya hızlı bir şekilde müdahale edilmesi ve bu kapsamda hayata geçirilmesi gereken stratejilerin gecikmeksizin belirlenmesi olduğunu belirtmektedir.

Kriz yönetimi sürecinde, sorunları her zaman önceden tespit etmek, önlemek mümkün olmadığından dolayı karşı karşıya kalınan krizin etkilerinin sınırlanmasına yönelik adımlar atılmasının yanı sıra sorunlar ortaya çıktıklarında hızlı bir şekilde tepki gösterilmesi gerekir.

Bu kapsamda krizden başarıyla çıkmak için kriz yönetiminin bazı özelliklere sahip olması gerekir (Haşit, 2000, s. 66-67).

- Krizi yönetecek kişilerin algılama kapasiteleri kriz yönetiminde önemli yer tutmaktadır. Krizleri önlemede başarı, yöneticilerin krizleri ne şekilde algıladıklarına bağlı olarak değişebilmektedir.

- Kriz yönetimi devamlılığı esas olan bir durumdur. Öncesi ve sonrası yoktur. Önceden tahmin edilebilen krizlerle ilgili hazırlanan planların sürekli olarak denenmesi, yeniden gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

- Kriz yönetimi ortaya çıkan krizlerin türlerine uygun olarak oluşturulmalıdır.

- Kriz yönetiminde başarının ödülü çok büyük olabilmektedir. Krizi başarıyla atlatan kriz yönetimi, yöneticilerin kendilerine olan güvenlerini ve morallerini güçlendirmektedir. Krizleri başarıyla atlatabilmiş yöneticiler görevlerini sağlamlaştırmanın yanında kariyerlerinde yeni bir döneme başlamaktadırlar.

- Krizin yönetilmesi çok önemli, gerekli, zor ve hatta karmaşık bir süreci içermektedir. Bundan dolayı krizlerin hemen çözülmesi beklenmemelidir. Uzun ve sıkıntılı bir süreç olan krizi başarılı bir şekilde atlatmak yaratıcı düşünceye sahip olmayı, objektif ve cesaretli kararlar almayı, grup çalışmasını

benimsemeyi, her an harekete hazır, yeniliğe taraf olan, beklenmedik her türlü istek ve koşullara hazırlıklı olmayı gerektirmektedir.

- Kriz yönetiminde, iletişim, kontrol, maliyet, kültür, düzenleme, durum planlaması, sistemlerin karmaşıklığı ve birbirine bağlılığı gibi önemli faktörler yer almaktadır. Bu faktörler kurumun kriz reçetesini oluşturmaktadır. Ayrıca örgütün değerleri ve inançları doğrultusunda krizlerin yönlendirilmesi de krizin çözümünde önem taşımaktadır.

3. Kriz Yönetim Sürecinin Aşamaları

Mackenzie (1995, s. 73-74) krizlerin önceden kestirilmesinin oldukça zor olduğunu, bunun yerine oluşmasını engelleyici ya da durdurulmadığında sonuçlarını minimuma indirecek adımların atılmasının daha önemli olduğunu belirtmektedir. Buna karşın Kazancı (2014, s. 22) ise her krizin bir anatomisi olduğunu ve ayrıntılı bir inceleme ile krizin gelişini tahmin etmenin mümkün olacağını belirterek, bunu başaran kurumların şüphesiz krize karşı daha hazırlıklı olacaklarını dile getirmektedir.

Krizler, kurumları strese sokan kaygı verici durumlar olmakla birlikte iyi yönetilmeleri durumunda yeni fırsatların ve yeni gelişmelerin de habercisi olabilmektedirler (Arklan, 2014, s. 209). Kurumların kriz durumlarından başarıyla çıkmaları, iyileşmenin yeniden sağlanması, risklerin tamamen ortadan kaldırılması için kriz yönetiminin etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Genel olarak kriz yönetimi beş aşamada gerçekleşir. Bu aşamalardan ilki *sinyal tespiti* aşamasıdır. Krizler kendilerini tamamen göstermeden önce, muhataplarına erken uyarılar gönderirler. Kriz sinyalleri, yaklaşmakta olan krizin varlığı ve şiddeti ile ilgili bazı bilgileri yansıttığından dolayı, yöneticiler bu sinyallere karşı dikkatli ve uyanık olmalıdırlar. Kriz bu sinyallerin iyi izlenmemesi ve gerektiği gibi değerlendirilememesi sonucunda meydana gelir. Kriz sinyallerinin alınabilmesi ise örgütte çeşitli sinyalleri ve işaretleri algılayabilen erken uyarı sistemlerinin kurulmasını ve çalıştırılmasını gerektirir (Can, 1999, s. 318; Akat vd., 2002, s. 413).

Krizin gelişim süreci, bir hastalığın gelişim sürecine benzetilebilir. Bir hastalık had safhaya ulaşana kadar, nasıl birtakım belirtiler verirse, kriz de tüm şiddeti ile ortaya çıkmadan önce bir takım uyarı sinyalleri göndermektedir. Bir hastalığa ilişkin belirtilerin zamanında fark edilerek erken teşhisinin gerçekleştirilmesi, tedaviyi ne kadar kolaylaştırırsa, krizin gönderdiği erken uyarı sinyallerinin belirlenmesi de krizin ortaya çıkışının engellenmesini o kadar kolaylaştırmaktadır (Ataman, 2001, s. 256).

Kriz yönetiminin ikinci aşaması *hazırlık/önleme* aşamasıdır. Bu aşama krizin kaçınılmaz olarak yöneticilerin dikkatini çektiği aşamadır. Yöneticiler, krizin bir kuluçka dönemi yaşamış olduğunu ancak henüz algılanabilir hale geldiğini fark ederler. Şayet organizasyonun erken uyarı sistemleri kriz sistemlerini yakalamışsa kriz önleme ve korunma mekanizmaları harekete geçirilir, kriz planları devreye sokulur, üst yönetimde bu doğrultuda hareket etmeye başlar, kriz yönetim ekibi şekillendirilir. Ancak bazı durumlarda söz konusu tüm şartlar yerine getirildiği halde örgüt, kriz durumundan kurtulamayabilir. Dolayısıyla yöneticilerin, kriz seyrini sürekli takip etmesi ve gerekli önlemleri almaya devam etmesi gerekmektedir (Semercioğlu, 2007, s. 3). Yöneticilere bu aşamada çok fazla iş düşmektedir. Bu işler şu şekilde sıralanabilmektedir (Register, 1989, s. 79-80).

- Kriz yönetimine karşı olumlu bir tutum oluşturulmalıdır.
- İşletme performansı toplumun beklentilerini karşılayacak seviyeye getirilmelidir.
- Faaliyetlerde sorumluluğun başarılmaya yoluyla güven oluşturulmalıdır.
- Kriz sırasındaki fırsatları değerlendirmek için hazırlıklı olunmalıdır.
- Bir kriz yönetim takımı belirlenmelidir.
- Potansiyel kriz durumları belirlenmelidir.
- Potansiyel kriz durumlarını engellemek için politikalar geliştirilmelidir.
- Potansiyel bir krizle mücadele etmek için strateji ve taktikler geliştirilmelidir.
- Risk ve kriz kontrolü saptanmalıdır.
- Kriz planı yazıya dökülmelidir.
- Kriz planı test edilmelidir.

Üçüncü aşama *krizi denetim altına alma* aşamasıdır ki bu aşamada savunma ve önleme mekanizmaları herhangi bir zaaf belirtisini aktif bir şekilde meydana çıkarabilmelidir. Sonra kriz yönetiminden sorumlu

ekip, nerede zafiyet varsa, onu ortaya çıkarmak ve belirlemek durumundadır. Eğer erken uyarı sistemleri, düzenli aralıklarla izlenmezse, hazırlık ve önleme mekanizmaları da doğru çalışmayacaktır. Bu aşama mümkün olduğunca, hem çıkacak krize karşı hazırlık aşamasını hem de krizi kontrol altına almak amacıyla onun yönünü başka tarafa çevirme aşamasını içerir. Bu yapılmadığı takdirde, organizasyonun yapı ve süreçlerinde, daha evvelki bozukluklar daha çok büyüme eğilimi gösterir ve krizi yönetmek imkansız hale gelir. Krizi denetim altına alma, ancak örgütçe kontrol edilebilecek ve zararları sınırlandırılabilir, yani yönetilebilir krizler için mümkündür. Bunun mümkün olmasının yanında, kriz yönetimi ekibinin gerekli eğitim düzeyinde olması gerekir (Genç, 2005, s. 350-351).

Kriz yönetiminin bir diğer aşaması *normalleşme* aşamasıdır. Kurumda normalleşmenin başladığı bu aşamada önceden geliştirilmiş ve denenmiş, kısa ve uzun dönemli iyileşme mekanizmaları uygulanmaya çalışılır. Başka bir deyişle bu aşama kaybedilenin yerine konmaya çalışıldığı bir süreçtir. Ancak bu birdenbire değil kademeli olarak gerçekleşir. Bu iyileşme ortamında yapılması gereken, işlerin normale dönebilmesi için gerekli kaynakların, işlemlerin ve personelin önceden belirlenen hedefler doğrultusunda yönlendirilmesini sağlamaktır. Bu aşamanın birinci amacı krizin çözümlenmesi, sonraki amacı ise krizden mümkün olan faydanın sağlanmasıdır (Uzun, 2001, s. 58).

Kriz yönetiminin son aşaması ise *öğrenme* aşamasıdır. Bu aşama krizden çıkarılan derslerin tartışıldığı aşamadır. Kriz sonucunda kurum bir durum analizi yöntemi olan SWOT analizini yaparak güçlü ve zayıf yanlarını, karşılaşılabileceği yeni fırsatları ve tehditleri görebilir. Bu analiz sayesinde güçlü yanlarını daha da güçlendirebilir, zayıf yönlerini güçlendirmek için çabalayabilir, ortamdaki fırsatları değerlendirip tehditlere karşı önlemler alabilir.

Gelmekte olan, belirtileri netleşen ve ortamı endişelendiren krizden en az zararla çıkmanın yolu, belirli bazı önlemleri almaktan geçer. Bu konuda akla ilk gelen konu, krizden kaçmanın mümkün olup olmayacağıdır. İlk aşamada gerekli önlemleri asgari düzeyde bile olsa, almak pek kimsenin aklına gelmez. Bu durumu öngören bir hazırlık, kuruluşun yararına sonuç verecektir. Ön inceleme için bir uzman ekip hemen kurulur ve işe başlanır (Augustine, 1999, s. 19'dan Akt. Kazancı, 2014, s. 22).

Kriz yönetimi örgütte kriz yönetimi ekibi tarafından gerçekleştirilir. Kriz yönetim ekibinin görevi örgütün karşılaşılabileceği potansiyel kriz faktörlerini tespit edip önlemek için tedbirler almak ve meydana gelen krizleri örgütün en az zararla atlatması için çalışmaktır. Kriz yönetim ekibi karar alıcı ve uygulayıcılardan oluşur ve karşılaşılan krizi yönetmek için yetkililerden ve uzmanlardan oluşan bir kurul halinde çalışır. Kriz yönetim ekibinin ilk hedefi krizi önlemek olmalıdır (Özdemir, 2014, s.88).

4. Kriz Yönetiminde Proaktif ve Reaktif Yaklaşım

Kriz yönetimi sadece bir krizin ortaya çıkması sonrasında gerçekleştirilen faaliyetleri değil, kriz ortaya çıkmadan alınan kararları ve atılan adımları da kapsamaktadır. Bu kapsamda bir kurum kriz ekibini, kriz senaryolarını ve yararlanılacak iletişim araçlarını kriz öncesinde ya da kriz ortaya çıktıktan sonra belirleyebilmektedir. Kriz ortaya çıkmadan önce önlemlerin alınması veya kriz ekibinin oluşturulması proaktif bir yaklaşım iken; kriz meydana geldikten sonra etkilerini azaltmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar ise reaktif kriz yönetimi kapsamında değerlendirilmektedir (Akar, 2014, s. 445).

Kurumların kriz durumlarındaki yaklaşımlarını krize verdikleri tepki belirler. Aldıkları kriz sinyallerinin gücüne göre proaktif ya da reaktif bir yaklaşım gösterebilirler (Regester & Larkin, 2005'ten Akt, Manzoni, 2015, s. 2). Proaktif (aktif kriz yönetimi) yaklaşım, kurumların daha kriz ortaya çıkıp kurumu tehdit etmeden kriz ihtimalini düşünerek gerekli adımları atmaları anlamına gelmektedir.

Aslında bütün krizler, tam olarak ortaya çıkmadan önce erken uyarı sinyalleri gönderirler. Eğer bu sinyaller yöneticiler tarafından doğru okunur ve muhtemel sorunların giderilmesi yönünde etkili bir şekilde hareket edilirse, çoğu kriz oluşmadan önce önlenmektedir. Bu yöntem proaktif kriz yönetimi yaklaşımıdır. Proaktif yaklaşımda, örgütlerin sürekli olarak bütün operasyonlarını iç, dış ve yakın çevrelerini erken uyarı sinyallerini alabilmeleri ve bunları düzeltebilmeleri için taramaları gerekmektedir (Ural, 2003, s. 385). Krizin ortaya çıkmasını beklemek yani potansiyel krizlere karşı hiçbir önlem almamak bir kurumun yapacağı en önemli hata olacaktır.

Krizden kaçmak için muhtemel krizlere karşı öncelikle bazı önlemlerin alınması gerekir. Bu önlemlerin en önemlisi ve ilk sırada yer alanı ise ortam analizinin yapılarak tehditlerin belirlenmesidir. Kriz çıkarma

potansiyeli olan tehditler belirlendikten sonra bu tehditleri ortadan kaldırmak için önleyici stratejiler geliştirmek gerekir (Tutar, 2007, s. 77). Diğer bir ifadeyle krizi önleyebilmek için örgütlerin kriz yönetimde proaktif yaklaşımı tercih etmeleri önem arz eder. Bu kapsamda kriz önleme süreci üç aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar; araştırma ve kaynakların tespiti, ortam taraması ile bilgilerin toplanması ve toplanan bilgilerin analiz edilmesidir (Coombs, 2012, s. 47). Bu üç aşamada başarılı olan kuruluşların krizin sinyallerini erken dönemde sezinlemeleri ve kriz kendilerini ve ilgili paydaşlarını tehdit etmeden onu çözümlenerek atlatmaları mümkün olacaktır.

Bazen kriz sinyalleri alınsa da ekonomik kaygılar, bize bir şey olmaz düşüncesi ve algılanan gerçekleri ifşa etmeme gibi nedenlerle görmezden gelinebilmektedir. Nitekim koronavirüs pandemisinde de çoğu ülke koronavirüs Çin'de ortaya çıktığında, hastalığın orayla sınırlı kalacağını ve kendilerini etkilemeyeceğini düşünmüşler ve herhangi bir önlem almaya gereksinim duymamışlardır. Yani yaşanması muhtemel olan kriz, sinyallerini iletmesine karşın birçok ülke gerekli önlemleri zamanında almamış ve çok daha fazla vaka ve ölüm oranlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Ülkelerin sergilemiş oldukları yaklaşıma benzer bir yaklaşım, çoğu zaman kurumlarca da sergilenmektedir. Ural (2003, s. 385) kurumların da proaktif davranmanın önemini kavramakta zorlandığını belirterek; birçok kurumun bizim başımıza gelmez, kriz yönetimine ve krize hazırlığa gerek yok diye düşündüklerini dile getirmektedir.

Reaktif yaklaşım bir anlamda proaktif yaklaşımın tersi bir anlayışla hareket etmeyi yansıtır. Bu yaklaşımda ortaya çıkan ve kurumun hayati organlarını ve işleyişini tehdit eden krizin ortadan tamamen kaldırılması ya da olumsuz etkilerinin minimuma indirilmesi hedeflenmektedir. Pira ve Sohodol (2004, s. 28) reaktif kriz yönetimi yaklaşımını benimsemiş örgütlerin, yani herhangi bir kriz yönetim ekibi ya da kriz yönetim planı bulunmayan, kriz sinyallerini görmezden gelen, sergilemiş olduğu yaklaşımla krizi yok sayan ve gelişmeleri gerektiği gibi takip etmeyen örgütlerin kendilerini ciddi sıkıntıya sokacak farklı problemlerden kaçınmalarının çok zor olacağını belirtmektedirler. Problemlerle karşı karşıya kalan örgütler hayatta kalmak ve faaliyetlerini sürdürebilmek adına karşı stratejiler geliştirirler ki bu stratejiler genellikle savunmaya dayalı stratejilerdir (Solmaz, 2006, s. 151).

Proaktif kriz yönetimi yaklaşımı; saldırgan bir yapıya reaktif kriz yönetimi yaklaşımı ise savunmacı bir yapıya sahiptir (Dinçer, 2004, s. 423-424). Yine proaktif yaklaşım daha çok fırsat yaratmaya ve imaj yükseltmeye hizmet ederken; reaktif yaklaşım ise krizin patlak vermesinden sonraki süreçte gerçekleştirilenleri kapsadığından dolayı daha çok krizin etkilerini ortadan kaldırma, mevcut durumu koruma ya da bozulan imajı onarmaya hizmet etmektedir.

5. Covid-19 Krizinde Ülkelerin Kriz Yaklaşımları

Yaşanan kriz aynı olsa da ülkelerin söz konusu krize verdikleri tepkiler birbirinden farklılık göstermektedir. Burada, çalışma kapsamında örneklem olarak alınan Çin, ABD, Türkiye, Almanya ve İtalya'nın koronavirüs salgınına yönelik aldığı önlemler ve attığı adımlar kriz yönetimi yaklaşımları açısından değerlendirilmektedir.

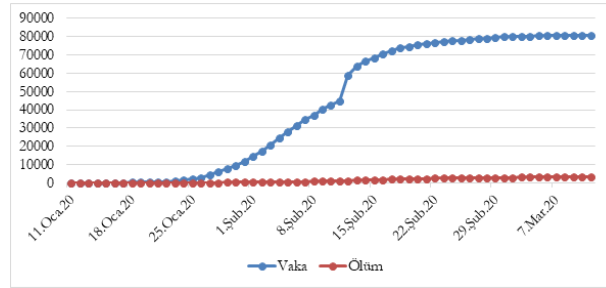
5.1. Çin ve Covid-19 Krizi

Salgın hastalıkların neden olduğu krizler, tıpkı doğal afet krizleri gibi aniden ve beklenmedik şekilde ortaya çıkarlar. Aniden ve beklenmedik şekilde ortaya çıkmaları bu tür krizlerin kontrol edilmelerini zorlaştıran bir faktördür. Ancak bu durum söz konusu krizin yönetilemeyeceği anlamına gelmez. Eğer ülkeler bu tarz salgınları öngörüp gerekli sağlık yatırımlarını zamanında yaparlarsa daha az hasar ile kurtulabilirler.

Koronavirüs salgınının ilk ortaya çıktığı ülke Çin olmuştur. Söz konusu virüsün neden olduğu ilk vaka 2019 yılının son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkmış ve ilk başta zatürre olduğu düşünülmüştür. Çinli yetkililer 31 Aralık 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütüne Vuhan kentinde 41 kişide zatürre benzeri bir hastalık olduğunu bildirmiş, ancak yapılan analizler neticesinde bunun zatürreye neden olan bir virüs olmadığı anlaşılmıştır. Bu süreçte ABD Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi, 1 Ocak 2020'de yaptığı açıklamada virüsün Vuhan'daki deniz ürünleri pazarından kaynaklanıyor olabileceğini açıklamış ve bu açıklamaya hızlı bir şekilde tepki veren Çinli yetkililer 1 Ocak'ta bu pazarı kapatma kararı almışlardır. Kapatma kararını yeni tedbirler izlemiş ve 3 Ocak günü Vuhan'a gelen ve Vuhan'dan giden

yolcular havaalanlarında sağlık kontrollerinden geçirilmeye başlanmıştır. 7 Ocak 2020'de söz konusu virüsün zatürreye neden olan bir virüs olmayıp yeni bir virüs çeşidi olduğu ve doğrudan solunum yollarını etkileyen bu virüsün 2019-nCoV olduğu açıklanmıştır. 11 Ocak gününe gelindiğinde ise Çin'de bu virüs yüzünden ilk ölüm gerçekleşmiştir (<https://medyascope.tv>).

22 Ocak'ta Çin'de vaka sayısı 550'yi aşmış ve ölü sayısı 17'ye yükselmiştir. 23 Ocak tarihinde ise Vuhan'a tüm ulaşım durdurulmuş ve şehirde karantina tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır. 24 Ocak'ta Çin Seddi'nin de içinde bulunduğu birçok turistik bölge ziyarete kapatılmıştır. 25 Ocak'ta Hubey eyaletinde 17 kente ulaşım durdurulmuş ve aynı gün Çin yeni yılı etkinlikleri iptal edilmiştir. Yukarıda sayılan karantina kararları ile 27 Ocak tarihi itibarı ile 18 şehirde 56 Milyon kişi karantina altına alınmıştır (www.amerikaninsesi.com). 11 Şubat'a gelindiğinde ise Çin'de vaka sayısı 40 bini, can kaybı ise 1000'i aşmıştır (www.aa.com.tr). Çin hükümeti artan vaka ve ölüm sayıları ile, tedbirleri de arttırmaya başlamıştır. 17 Şubat'ta ülkede vahşi hayvanların tüketiminin ve ticaretinin yasaklanması için yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bu alınan tedbirler 18 Şubat'ta meyvesini vermeye başlamış ve Çin'deki vaka sayısındaki artış ilk defa 2 binin altında kalmıştır. 22 Şubat'ta ise günlük vaka sayılarında düşüş başlamıştır. (www.amerikaninsesi.com).

Grafik 1. Çin Koronavirüs Vaka ve Ölüm Sayısı (11 Ocak-11 Mart)

(Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries/>)

Grafik-1'den de görüldüğü üzere ülkenin dikey olarak ilerleyen vaka sayısı 22 Şubat tarihinden itibaren yataya dönmüştür. İlk ölümün görüldüğü gün olan 11 Ocak'tan yaklaşık bir buçuk ay sonra Çin'de vaka sayılarında düşüş başlamıştır. Bu düşüşte ülke yönetiminin çok hızlı ve katı tedbirler uygulaması etkili olmuştur. Şöyle ki Çinli yetkililer virüsün tespit edildiğini Dünya Sağlık Örgütüne bildirdiklerinin ertesi günü yani 1 Ocak'ta canlı hayvan pazarını kapatmışlardır. Bu tarihten sonra tedbirler birbirini izlemiş ve ülke adeta bir açık cezaevine dönüşmüş, hükümet insanları evde tutmak için askeri ve polis gücünü kullanmıştır. Çin'in aldığı bu katı karantina önlemleri hastalığı taşıyan insanlar ile risk grubunda yer alan insanlar arasındaki teması önleyerek virüsün yayılım zincirini başarıyla kırmıştır.

Mart ayı ile birlikte ülkede sokağa çıkma kısıtlamaları yavaş yavaş gevşetilmiştir. Bu kapsamda her haneden bir kişinin sokağa çıkmasına izin verilmiş, alışveriş merkezleri açılmış, toplu taşıma araçları çalışmaya başlamıştır. Çin'deki normalleşme adımlarında sosyal mesafe ve maske kuralı çok kalabalık bir ülke olmasına karşın katı bir şekilde işletilmiştir (www.bbc.com).

Tüm dünyada ikinci dalganın yaşandığı ve birçok ülkenin salgının ilk zamanlarındaki vaka oranlarını gördüğü bu günlerde, Çin'in 22 Ekim 2020 koronavirüs tablosuna bakıldığında toplam vaka sayısının 85.729, yeni vaka sayısının 14, toplam ölüm sayısının 4.634 olduğu ve koronavirüse bağlı yeni ölümün ise olmadığı görülmüştür (www.worldometers.info). Sonuç olarak Çin reaktif kriz yönetimi yaklaşımını benimseyerek savunma stratejisi uygulamıştır ancak hızlı davranarak aldığı katı önlemler sayesinde, ülkenin nüfusu ile vaka ve ölüm oranları kıyaslandığında tüm dünyayı etkisi altına alan ve dünyanın en gelişmiş ülkelerinin bile üstesinden gelmekte zorlandığı hatta başarısız olduğu bu krizi başarılı bir şekilde yönettiği görülmüştür.

Çin hükümetinin başarılı olmasında en önemli etken ortaya çıkmasına engel olamadığı koronavirüs salgınına reaktif kriz yönetimi yaklaşımı doğrultusunda yaklaşması ve ortaya çıkan salgından en az kayıpla çıkabilmek için koronavirüs salgınına hızlı bir şekilde tepki vermesi olmuştur. Proaktif yaklaşım her ne kadar krizlerin önlenmesinde en etkili yaklaşım olarak düşünülse de bütün krizlerin bu yaklaşımla

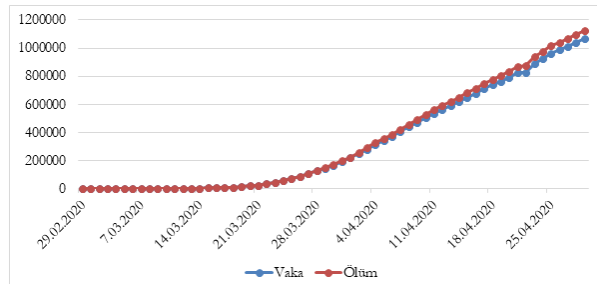
önlenmesi mümkün olmamaktadır. Önlenemeyen ve bu sebeple vuku bulan krizlerin en az kayıpla atlatılması için alınan kararların ve atılan adımların tamamını reaktif kriz yönetimi kapsamında değerlendirmek mümkündür.

5.2. ABD ve Covid-19 Krizi

ABD yönetimi ve özellikle Başkan Trump, salgının başladığı ilk aylarda umursamaz bir tavır sergilemiştir. Salgın tehdidinin boyutlarını anlamakta çok geç kalan Trump, yaptığı bir konuşmada yeni tip koronavirüsün, Demokratlar tarafından kendisine ve yönetimine zarar vermek için kullanılan bir aldatmaca olduğunu söylemiştir. Ancak Mart ayının sonlarına gelindiğinde ABD’de açıklanan resmi rakamlara ve Grafik-2’ye bakıldığında 80 binden fazla kişi virüse yakalanmış ve 2 bin 800’den fazla kişi hayatını kaybetmişti. Ülkede artan vaka ve ölüm oranları koronavirüsün ne denli tehlikeli olduğunu iyiden iyiye hissettirmesi ile birlikte Trump’ın söylemlerinde ve eylemlerinde radikal bir değişim meydana gelmiştir. Trump, bu kez virüse karşı verilen mücadeleyi bir savaş olarak nitelendirmiştir (www.yenihaberden.com). Ülke yönetiminin salgının gelişini çok önceden haber almasına rağmen, gerekli önlemleri zamanında almaması vaka ve ölüm oranlarında ABD’nin ilk sıraya yükselmesine sebep olmuştur.

ABD yönetiminde halk sağlığına öncelik vermek isteyenler ile ekonomiye öncelik vermek isteyenler şeklinde iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Başkan Trump ikinci eğilime daha yakın olduğundan, salgına değil daha çok ekonomiye ve kendi seçim çalışmalarına odaklanmıştır. Ancak ülkede vaka sayılarının artması bir anlamda Trump’ı da önlem almaya zorlamıştır (www.bbc.com).

ABD, Çin’de ilk vakaların ortaya çıkmaya başlamasından ancak bir ay sonra virüsün yayılmasına yönelik önlemler almaya başlamıştır. 31 Ocak 2020’de Trump, fiziksel olarak Çin’de bulunmuş olan yabancıların ABD’ye girişinin kısıtlanmasına yönelik yapılan düzenlemeyi onaylamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Çin’e seyahat uyarısı yapmasının ardından Amerikalı birçok hava yolu şirketi Çin ile ABD arasında uçuşları en az iki ay durdurma kararı almıştır. Ayrıca Trump yönetimi son 14 günde Çin’e seyahat eden yabancı ülke vatandaşlarını ülkeye almama kararı almıştır. Karara ABD vatandaşı ya da oturma izni olanların aile üyeleri dahil edilmemiştir (https://www.amerikaninsesi.com). İlerleyen günlerde İran ve Avrupa’dan gelenler içinde aynı önlemler alınmış ve İtalya ve G.Kore’den gelenler için zorunlu taramaların yapılması istenmiştir (www.whitehouse.gov). Bu önlemlere ek olarak ülkede ekonomiyi ayakta tutmak için teşvik paketleri açıklanmıştır. İlk teşvik paketinde tüm Amerikalılar için ücretli izin, genişletilmiş işsizlik sigortası ve gıda güvenliği gibi önlemler yer almıştır (www.vox.com).

Grafik 2. ABD Koronavirüs Vaka ve Ölüm Sayısı (29 Şubat-29 Nisan)

(Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries/>)

Ülke içinde okulların, eğlence yerlerinin kapanması gibi sıkı tedbirlerin alınması ancak Mart ayının sonunda gerçekleşmiştir. Yine Mart ayından itibaren eyaletler de kendi içinde ek tedbirler almış, birçok eyalette sokağa çıkma yasakları ilan edilmiş, kafeler, barlar ve gece kulüpleri kapatılmıştır. Ancak ABD’nin vaka ve ölüm oranlarının verildiği Grafik-2’den de görüldüğü gibi alınan tedbirlerin salgınla mücadelede etkili olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi alınan önlemlerin ilk vakanın görülmesinden yaklaşık iki ay sonra alınmaya başlamasıdır. Trump yönetimi ekonomiyi öncelendiği için tedbir almada geç kalmış ve bu durum bir yandan ülkenin sağlık sistemine daha büyük bir yük getirmiş öte yandan da sağlık sisteminde yaşanan aksaklıkların gün yüzüne çıkmasına ve eleştirilere sebep olmuştur.

ABD, hakkaniyet prensibine dayanmayan sağlık hizmetleri sisteminin salgında nasıl sonuçlar verdiğini gösteren çarpıcı bir örnek olmuştur. Ülkede özel hastaneler ve özel sağlık sigortaları üzerine kurulu eşitsiz bir sistem vardır ve 2019'daki bir araştırmaya göre ülkedeki nüfusun yüzde 9,1'nin hiçbir sağlık sigortası bulunmamaktadır. Bu kriz döneminde ABD sadece testi ücretsiz hale getirmiş, ancak testi pozitif çıkan kişilerden sağlık sigortasına sahip olmayanlar büyük sıkıntı yaşamışlardır. Bu şekilde sıkıntı yaşayan kişilere bir nebze olsun yardımcı olabilmek adına bazı eyaletler, düşük gelirli kesimlerin sağlık sigortasına erişimini kolaylaştıran 'Medicaid' isimli bir uygulamaya geçmiştir. Ama bu uygulamanın ülke geneline yayılması mümkün olmamıştır (www.haberler.boun.edu.tr).

Salgının birinci dalgasında kısa bir süre içinde vaka ve ölüm sayılarıyla diğer ülkeleri geride bırakarak ilk sıraya oturan ABD, birinciliğini ikinci dalgada da diğer ülkelere kaptırmamıştır. 22 Ekim 2020 ABD koronavirüs tablosuna bakıldığında; toplam vaka sayısının 8.585.748, günlük yeni vaka sayısının 929, toplam ölümün 227.419 ve yeni ölüm oranının ise 107 olduğu görülmüştür. Bütün bu veriler dünyanın süper gücü ABD'nin böylesi bir sağlık krizine karşı hazırlıklı olmadığını ortaya çıkarmıştır.

ABD'nin başarısız olmasının birçok nedeni sayılabilir ancak en önemli sebep olarak Trump yönetiminin krizin ciddiyetinin farkına varmaması ve krize zamanında müdahale etmemesi gösterilebilir. Ayrıca ülke nüfusuna oranla yeterli testin yapılamaması ve Amerikan sağlık sistemindeki eksiklikler de bu süreçte başarısız olunmasına sebep olmuştur.

Ekonomik ve siyasi kaygılar sonucu geç tedbir almasıyla ve sağlık sistemindeki adaletsizlikle dünyanın en gelişmiş ekonomisi olan ABD, bu pandemide sınıfta kalmıştır. ABD bu sağlık krizini yönetmede proaktif yaklaşımın gereği olan önlem almayı beceremediği gibi reaktif yaklaşımın gereği olarak düşünülebilecek sorunu çözme, ortadan kaldırma ya da en az kayıpla atlama hamlelerini de başaramamıştır.

5.3. Türkiye ve Covid-19 Krizi

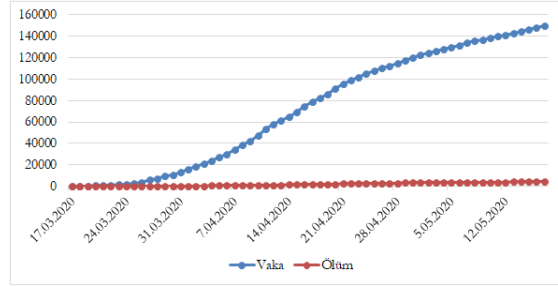
Çin'de salgının etkilerinin her geçen gün artması ve çevre ülkelerde de görülmeye başlaması Türkiye'yi hızla tedbir almaya yöneltmiştir. Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u pandemi olarak ilan etmesinden tam 36 gün önce (6 Ocak 2020) Sağlık bakanlığı bünyesinde koronavirüse karşı bir operasyon merkezini, 10 Ocak'ta ise hükümete tavsiyeleriyle bu süreçte yol gösterecek olan Koronavirüs Bilim Kurulunu oluşturmuştur. Bu önlemleri 14 Ocak'ta Sağlık Bakanlığının ilk Covid-19 rehberini hazırlaması ve 20 Ocak'ta ise Çin, ABD ve Rusya'dan gelen yolcuların ateşlerinin ölçülmesi izlemiştir (www.bbc.com).

Türkiye'de salgınla ilgili ilk açıklama 22 Ocak'ta gelmiştir. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca yaptığı açıklamada "Şu an Dünya Sağlık Örgütü termal kamerayı Türkiye için önermiyor ama bu anlamda termal kamera dahil bütün hazırlıklarımızı yaptığımızı özellikle söylemek istiyorum. Tedirgin olunmaması, şu an Türkiye için herhangi bir riskin söz konusu olmadığını özellikle belirtmek istiyorum" demiştir (www.amerikaninseesi.com). Sağlık Bakanı yaptığı bu açıklama ile Türkiye'nin her türlü riske karşı önlemlerini henüz salgın ülkeye girmeden almaya başladığını kamuoyuna duyurmuştur. Bu açıklamaya ve alınan tedbirlere dayanarak Türkiye'nin salgına karşı mücadelesini proaktif bir yaklaşımla gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Sıralanan tedbirleri 24 Ocak'ta Çin'e seyahat edecek kişilere seyahat uyarısının yapılması izlemiştir. 31 Ocak'ta ise THY Çin'deki dört noktaya uçuşlarını önce 9 Şubat'a kadar sonrasında ise süresiz olarak durdurma kararı almıştır. 3 Şubat'ta Çin'den tüm uçuşlar, 23 Şubat'ta İran'da salgının yayılmasıyla birlikte bu ülkeden kara, hava ve demiryolu ulaşımı ve 29 Şubat'ta ise Irak, İtalya ve Güney Kore'yle uçuşlar durdurulmuştur. 11 Mart tarihinde ise ülkede ilk vakanın görüldüğü bizzat Sağlık Bakanı tarafından duyurulmuştur (www.bbc.com).

İlk vakanın tespitinin ardından ek tedbirler uygulamaya sokulmuştur. Bu tedbirler kapsamında 16 Mart'ta ilk ve orta öğretim kurumlarında iki haftalığına üniversiteler de ise üç haftalığına eğitime ara verilmiştir. Daha sonra ise her kademe eğitim kurumlarında eğitimlerin uzaktan yapılması kararlaştırılmıştır. Yine alınan tedbirler kapsamında hafta sonları 30 büyükşehirde ve Zonguldak'ta sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. 17 Mart'ta geldiğinde ise Türkiye'de Koronavirüs kaynaklı ilk ölüm yaşanmıştır. İlerleyen zamanlarda vaka ve ölüm oranlarının artmasıyla birçok devlet hastanesi ve özel hastane pandemi hastanesi ilan edilmiştir. Vakaların illere göre dağılımı açıklanmayarak insanların

buldukları yerlerde sabit kalmaları sağlanmış ve salgının ülke geneline yayılımının önüne geçilmiştir. Diğer bir ifadeyle İtalya'nın düştüğü hataya düşülmemiştir. Aynı zamanda daha fazla risk gurubu içinde olduğu düşünülen 65 yaş üstü vatandaşlara ve virüs bulaşının artması noktasında taşıyıcı olarak görülen 20 yaş altı gençlere sokağa çıkma kısıtlaması getirilerek de hem salgının yayılımı önlenmiş hem de bu gruplar koruma altına alınmıştır.

Grafik 3. Türkiye Koronavirüs Vaka ve Ölüm Sayısı (17 Mart-17 Mayıs)
(Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries/>)

Grafik-3 incelendiğinde Türkiye'de bir günde görülen en yüksek vaka sayısı 11 Nisan'da görülmüştür. Nisan ayı sonlarına kadar vaka sayılarında ve ölüm oranlarında yükseliş devam ederken; 26 Nisan'da ilk defa iyileşen sayısı vaka sayısını geçmiş ve bu tarihten sonra vaka ve ölüm sayılarında düşüş başlamıştır. Mayıs ayına gelindiğinde vaka ve ölüm oranlarındaki düşüşe paralel olarak alınan sıkı tedbirler kademeli olarak gevşetilmiş ve nihayet Haziran ayı ile birlikte vaka sayısının 1000'in altına düşmesi sonucu salgınla birlikte getirilen tüm kısıtlamalar belirli kurallara uyulması koşuluyla kaldırılmıştır. İki ay gibi bir süre zarfında salgının ilk dalgasının kısmen de olsa kontrol altına alınması ve ABD ve Avrupa ile karşılaştırıldığında bu süreçte düşük vaka ve ölüm oranlarına sahip olması Türkiye'nin bu salgında başarılı bir kriz yönetimi sergilediği şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye'nin ilk dalgadaki sergilediği başarıya etki eden faktörler arasında yaşanan krizin bizzat Sağlık Bakanı tarafından sahiplenilmesi/yönetilmesi, kriz sözcülüğünün üstlenilmesi, halkı bilgilendirme noktasında her gün düzenli açıklama yapılması ve oluşturulan Bilim Kurulu'nun önerileri doğrultusunda gerekli tedbirlerin alınması sayılabilir. Öte yandan pandeminin ilk ortaya çıktığı andan itibaren, proaktif bir yaklaşım benimsenerek ülke içinde ve dışında hareketliliğin kısıtlanması için alınan kararların ve atılan adımların da bu sürecin kontrol altında tutulmasında etkili olduğu söylenebilir. Türkiye aldığı bu tedbirler sayesinde, sağlık hizmetlerine talep patlamasının yaşanmadığı bir ülke olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin bu krizi birçok gelişmiş ülkeden daha iyi yönettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Grafik-3'e bakıldığında alınan tedbir ile hastalığın bir buçuk ay gibi bir sürede durağan hale geldiği görülmektedir. Türkiye'nin bu başarısında sağlık sistemi ve donanımlı hastaneler önemli rol oynamıştır.

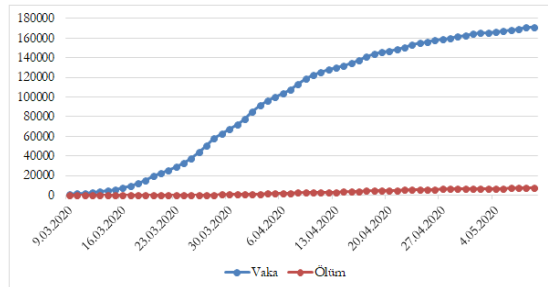
Pandeminin ilk dalgasını proaktif davranarak iyi bir şekilde yöneten Türkiye, diğer tüm ülkeler gibi vaka sayılarının düşmesiyle birlikte Haziran ayından itibaren ekonomik sebeplerle normalleşme sürecine girmiştir. Ancak bu süreç hastalığın yayılımını arttırmış ve Eylül ayı ile birlikte vaka sayılarında yükseliş başlamıştır. Türkiye'nin vaka ve ölüm oranları incelendiğinde ülkeler sıralamasında 22.10.2020 tarihi itibarı ile 21. sırada yer aldığı (www.worldometers.info) görülmektedir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında vaka ve ölüm oranları düşük olsa da tedbirlerin gevşetilmesine paralel bir şekilde bu oranlar her geçen gün artmaktadır.

5.4. Almanya ve Covid-19 Krizi

Covid-19 Almanya'da ilk olarak Münih kentinde 27 Ocak'ta tespit edilmiştir. Covid-19 testi pozitif çıkan kişi ve virüsü bulaştırdığı kişiler, Alman yetkililer tarafından yakın bir şekilde takip edilerek virüsün yayılımı kontrol altına alınmıştır. Bu kişilere karşı etkin bir şekilde yürütülen filyasyon çalışmalarına karşın, ilk vakanın görüldüğü tarihte ülke çapında herhangi bir önlem alınmamış, normal hayat devam etmiş ve organizasyonlar iptal edilmemiştir. Bu manada 15 Şubat'ta Hollanda sınırına yakın bir kasaba olan

Gangelt'te 300 kişinin katıldığı karnaval sonrasında ülkede Covid-19 vakalarında artış yaşanmıştır. Bu karnaval Almanya'da pandeminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (www.aa.com.tr).

Söz konusu karnaval kutlamalarından iki hafta sonra Kovid-19 vakalarında artış yaşanmıştır. Pozitif vaka sayısı 5 Mart tarihinde 400 iken Grafik-4 incelendiğinde 10 Mart tarihinde bu sayı bin 296'ya yükselmiştir. Yine grafiğe bakıldığında özellikle Şubat sonu, Mart başından itibaren vaka sayısının, hızlı bir şekilde artmasına rağmen bu tarihlerde de sokağa çıkma yasağı/kısıtlaması veya sosyal mesafe uygulamaları kapsamında herhangi bir önlem alınmamıştır. Almanya genelinde sokağa çıkma kısıtlaması, restoranların kapatılması ve sosyal mesafenin korunmasına yönelik ilk önlemler ise 22 Mart tarihinde alınmıştır. Bu tarihte vaka sayısı Almanya genelinde 24 bin 873'e yükselmiştir. Özetle, Almanya'nın Kovid-19'un yayılmaya başladığı ilk zamanlarda virüsü fazla ciddiye almadığı, bazı önlemlerin uygulanmasında geç kaldığı söylenebilir. Almanya, yeni tip koronavirüs salgınına geç tepki vermesi ve salgının yavaşlatılması için elzem önlemleri almakta yavaş hareket etmesine rağmen, şans faktörünün ve güçlü sağlık sisteminin yardımıyla ilk şoku atlatıp salgını kontrol altına almayı başarmıştır (www.aa.com.tr).

Grafik 4. Almanya Koronavirüs Vaka ve Ölüm Sayısı (9 Mart-9 Mayıs)

(Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries/>)

Bu süreçte Almanya'nın pandeminin önlenmesine yönelik sanki proaktif bir yaklaşım sergilemediği gibi bir algılayış oluşsa da bu ülkenin daha öncesinden sağlık sistemine yaptığı yatırım ve hazır bulunmuşluk hali göz önüne getirildiğinde aslında proaktif bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Ancak şu da bir gerçek ki proaktif yaklaşım kapsamında alınan tedbirlerin bütün krizleri önlemesi de mümkün değildir. Bu sebeple özelde Almanya'nın genel de ise tüm ülkelerin aslında baş edilmesi hayli zor olan bu pandemi krizine yönelik hem proaktif hem de reaktif yaklaşımın gereklerini farklı düzeylerde de olsa yerine getirdikleri ifade edilebilir.

Öte yandan Almanya'da 22 Ekim 2020 itibari ile toplam vaka 403 bin 874, toplam ölüm 87.730 ve yeni vaka 12.519, koronavirüsten yeni ölüm sayısı ise 45 olarak gerçekleşmiştir. Bu sayılara bakıldığında Almanya'da da diğer ülkeler de olduğu gibi salgının ikinci dalgasında vaka oranlarının tekrar tırmanışa geçtiği görülmektedir. Yine de diğer Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırıldığında ve yüksek vaka sayısına karşın ölüm oranlarının düşük olması göz önüne getirildiğinde bu ülkenin virüsle mücadelede başarılı olduğu söylenebilir.

Almanya'nın bu başarısı, yeterli sağlık altyapısına, ekipmanına ve yetişmiş sağlık personeline sahip olmasıyla açıklanabilir. Gelişmiş araştırma kurumlarıyla, erken dönemde yeterli testi üreterek, yapılan testlerden hızlı sonuç alınması, Almanya'yı diğer Avrupa ülkelerinden farklılaştırmıştır. Dolayısıyla erken teşhis ve tedavi imkanının sağlanması Almanya'ya virüsle mücadelede avantaj sağlamıştır. Pandemi başladığında Almanya'nın, 28 bin solunum ünitesine sahip olması ve yoğun bakım yatak kapasitesi ile de diğer Avrupa ülkelerinden oldukça önde olması krizi daha kontrollü bir şekilde yürütmesine olanak tanımış ve bu durumda salgından daha az etkilenmesine yol açmıştır (Miş, 2020: www.kriterdergi.com).

5.5. İtalya ve Covid-19 Krizi

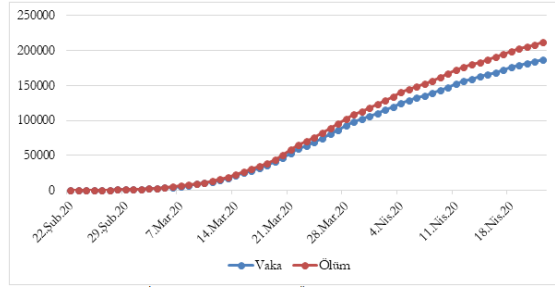
Çin'de ortaya çıkan koronavirüs maalesef Çin sınırları içinde kalmamış hızla tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yayılım Uzak Doğu ülkelerinden sonra ilk olarak Avrupa'ya sıçramıştır. Avrupa'da ise ilk etkilenen ülke İtalya olmuştur. İtalya'nın çok turist alan bir ülke olması ve tehlikenin geç fark edilip önlem almada da geç kalınması İtalya'yı Avrupa'da pandeminin merkezi haline getirmiştir. İtalya'da ilk koronavirüs vakası, 23

Ocak'ta iki Çinli turistte ve 6 Şubat'ta hastalığın çıktığı Vuhan'dan dönen bir İtalya vatandaşında görülmüştür (www.aa.com.tr). 22 Şubat'ta ise koronavirüs kaynaklı ilk ölüm gerçekleşmiştir. 22 Şubat'ta görülen ilk ölüm vakasına rağmen İtalya halkı hastalığı çok ciddiye almamış ve hükümetin uyarılarına rağmen normal hayatlarına devam etmişlerdir (www.milliyet.com).

Hükümet ilk ölümün gerçekleştiği 22 Şubat'ta pandemiyi yayıldığı on bir belediyeyi “kırmızı bölge” ilan ederek okulları tatil edip evden çıkma yasağı getirmiştir. Ancak bu önlemler pandemiyi yayılımını durduramamış hatta İtalya AB ülkeleri içinde en hızlı artışın olduğu ülke haline gelmiştir. Bu artışın virüsün ortaya çıktığı Çin dışında dünyadaki ikinci en yüksek artış olduğu görülünce, 4 Mart'ta yurt genelinde ilk, orta ve yükseköğretim kurumlarında eğitime ara verilmiştir. 8 Mart'ta ise vakaların en yoğun görüldüğü Lombardiya bölgesi, 9 Mart'ta ise tüm ülke karantinaya alınmıştır (www.aa.com.tr). Peki virüs neden Çin'den bu kadar uzak bir ülkede bu kadar hızlı yayılmıştır. Bu durumu uzmanlar İtalya'nın kültürel yapısına, nüfus yapısına, sağlık sistemindeki yetersizliklere ve İtalyan hükümetinin kriz yönetimindeki başarısızlığına bağlamaktadırlar.

Koronvirüs vaka ve ölüm oranlarının arttığı ülkede hükümet ek önlemler almak zorunda kalmıştır. 9 Mart'ta İtalya Başbakanı tarafından açıklanan yeni tedbirlere göre; tüm ülke de karantina ilan edilmiş, iş ve sağlık nedenleri haricinde tüm seyahatler yasaklanmış, okullar 3 Nisan'a kadar kapatılmış, tüm spor etkinlikleri durdurulmuştur. Ayrıca cenaze törenleri de dahil olmak üzere dini törenler süresiz askıya alınmış, tiyatro, sinema, gece kulübü, müze, spor salonu, havuz, kayak tesisleri kapatılmış, restoran ve kafelerin ise 06-18 saatleri arasında açık kalmasına karar verilmiştir (www.bbc.com).

İtalya'nın koronavirüs vaka ve ölüm oranlarını gösteren Grafik-5'e bakıldığında 22 Şubat'tan itibaren ülkede vaka ve ölüm oranlarının hızla arttığı Mart ayı ile birlikte ise vaka sayısının binin üzerine çıktığı görülmektedir. İlk ölümün görüldüğü tarihten yaklaşık üç hafta sonra yani 10 Mart'ta vaka sayısı 10 bini aşmıştı.

Grafik 5. İtalya Koronavirüs Vaka ve Ölüm Sayısı (22 Şubat-22 Nisan)

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries>

Yukarıda yer alan grafikteki verilere bakarak İtalyan hükümetinin virüsün yayılımını durdurmak için önlem almada geç kaldığı ya da aldığı önlemlerin vaka ve ölüm oranlarını azaltmada yeterli olmadığını söylemek mümkün, ancak ülkede virüsün bu hızla yayılmasında tek etken yeterli tedbirin alınmaması ya da tedbirlerin yetersiz olması değildir. Özellikle koronavirüsün bağışıklığı zayıf olan ve kronik hastalığı bulunan yaşlıları daha fazla etkiliyor olması ve İtalya'nın da yaşlı nüfusunun en yüksek olduğu Avrupa ülkesi olması bu ülkede görülen vaka ve ölüm sayısının fazla olmasına neden olmuştur.

Öte yandan İtalya'da vaka sayısının fazla olmasının bir diğer nedeni de virüse karşı geç tedbir alınmış olmasıdır. İtalya Çin'e uçuşları ilk vakaların görülmesinden yaklaşık bir buçuk ay sonra durdurmuştur. Yine sorunun bu denli büyümesinin bir diğer nedeni İtalya'daki sağlık sektörüdür. Ülke Avrupa ülkeleri içinde en düşük yatak sayısına sahiptir. Bu nedenle hastaneler kendilerine başvuran ve testi pozitif çıkan hastalar arasından seçim yapmak durumunda kalmış ve birçok hasta evlerine gönderilmiş bu da vaka sayısını arttırmıştır (www.ekonomist.com).

İtalya'ya salgının ikinci dalgasında bakıldığında Coronavirüs dünya sıralamasında on dördüncü sırada olduğu, Avrupa ülkeleri sıralamasında ise üçüncü sırada olduğu görülmüştür. 22 Ekim 2020 itibari ile İtalya'daki vaka sayısı 465.726, günlük vaka sayısı 16.079, toplam ölüm 36,968, günlük ölüm sayısı ise 136 olmuştur (www.worldometers.info).

Yeni vaka ve ölüm sayıları tüm dünyada olduğu gibi İtalya’da da koronavirüsün yeniden tırmanışa geçtiğini göstermektedir. Bu durum İtalyan hükümetinin yeniden tedbirler almasına yol açmıştır. İtalya koronavirüs vakalarının çok önceden görülmesine rağmen geç tedbir almasıyla ve sağlık sistemindeki yetersizlikler nedeniyle bu krizde iyi bir sınav verememiştir. Krizin iyi yönetilememesi ülkede 22 Ekim itibari ile toplam 37.479 kişinin ölmesine yol açmıştır. Krizin ikinci dalgasında da İtalya’nın durumu pek iyi görünmemekle birlikte ülke Avrupa ülkeleri içinde şu an da üçüncü ülke konumundadır.

6. 22 Ekim 2020 İtibariyle Dünya Geneli Koronavirüs Panaroması

Tablo 1. Dünya Genelinde Corona Virüs Mevcut Durum (22/10/2020)

Toplan Vaka	Toplam İyileşen	Toplam Ölüm
41.734.887	31.059.565	1.139.647

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries>.

Tablo-1 incelendiğinde 22.10.2020 tarihi itibari ile dünyada 41 milyondan fazla insanın bu hastalığa yakalandığı, bu insanların 31.059.565’inin uygulanan tedavi yöntemleri ile sağlıklarına kavuştukları, 1.139.547 kişinin ise hayatını kaybettiği görülmektedir. Aslında bu veriler bize dünyanın ne denli önemli bir kriz ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Ayrıca Tablo-1’de yer alan bu veriler her geçen gün artmaya devam etmekte. İnsanlık tarihinde daha önce insanoğlunun yaşadığı pandemilerdeki vaka ve ölüm oranları ile karşılaştırıldığında tespit edilen vaka ve ölüm oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında günümüzün gelişen teknolojisi ve sağlık sistemindeki gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak pandeminin tüm dünyada henüz kontrol altına alınmadığı düşünüldüğünde yine de ülkelerin tüm imkanlarına rağmen bu pandemi ile mücadelede çok çaresiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2. Covid-19 Vaka ve Ölüm Oranlarının Ülkelere Göre Dağılımı (22.10.2020).

Ülkeler	Toplam Vaka	Yeni Vaka	Toplam Ölüm	Yeni Ölüm
ABD	8.585.748	74.689	228.387	972
İtalya	465.726	16.079	36.968	136
Almanya	403.874	12.519	10.044	45
Türkiye	355.528	2.102	9.584	71
Çin	85.729	14	4.634	0

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/countries>.

Covid-19 pandemisinin neden olduğu vaka ve ölüm oranlarının çalışmada ele alınan ülkelere göre dağılımına 22 Ekim 2020 tarihi itibari ile Tablo-2’den bakıldığında Dünyanın süper gücü ABD’nin 8.585.748 vaka ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. ABD, sadece çalışmada ele alınan ülkeler içinde değil, tüm ülkeler içerisinde de vaka ve ölüm sayısı en fazla olan ülkedir. ABD’yi 465.726 vaka ile İtalya takip etmektedir, üçüncü sırada 403.874 vaka ile Almanya yer almaktadır. Dördüncü sırada 355.528 vaka oranı ile Türkiye, son sırada ise Covid-19’un ilk ortaya çıktığı Çin 83.729 vaka oranı ile yer almaktadır.

7. Sonuç

Kriz dönemleri aslında öyle bir süreç ki hem bireylerin hem kurumların hem de genel manada toplumun ya da ülkenin gidişatını olumsuz yönde etkileyen onları strese sokan gelişmelerin yaşandığı, soğukkanlı, mantıklı ve çabuk cevap vermenin bir anlamda zorunluluk olduğu zaman dilimleridir. Bu çalışmada 2019 sonunda başlayan ve içinde bulunduğumuz tarihlerde de hala devam eden Covid-19 krizi ele alınmıştır.

Dünya var olduğundan bu yana çok sayıda pandemi yaşanmış ve milyonlarca insan bu pandemilerde can vermiştir. Bu pandemiler bazen tek bir bölgeyi etkilerken bazen de tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Covid-19 pandemisi de Çin’de başlayıp çok kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Bu pandemi insanların tüm yaşam şeklini etkilemiş ve ülkeleri sosyal, siyasal ve ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. İnsanlar belirli sürelerle evlerinde karantina da kalmışlar, işlerine okullarına gidemez en temel ihtiyaçları dışında dışarı çıkamaz olmuşlardır. İnsanların işe gidememesi üretimin sekteye uğramasına yol açmış bu da

ülkelerin ekonomik olarak zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Bu pandemi ile karşılaşan ülkeler pandemiye karşı çok çeşitli tepkiler vermişlerdir. Bazıları pandemi kendi ülkelerine ulaşmadan tedbir alma yolunu tercih ederken bazıları ise pandemi ülkelerinde görüldükten sonra harekete geçmişlerdir.

Salgının ilk haftalarında, “bu her zaman olduğu gibi Asya’da veya Afrika’da ortaya çıkmış bir virüs, muhtemelen de oralarda kalır” gibi bir tavır içerisinde olan Batılı ülkeler gerçeğin böyle olmadığını çok hızlı ve üzücü bir şekilde fark ettiler. Salgın coğrafyaları ve etnik yapıları görmüyordu. Tedbirleri dikkatle ve zamanında almayan ülkeler, sağlık altyapıları yeterli olsa bile üzücü sonuçlarla yüz yüze gelmekten kaçamadılar. Özellikle uluslararası hareketliliği yüksek modern liberal toplumlar büyük can kayıplarıyla yüzleşmek zorunda kaldı. (Kireççi, 2020: <https://kriterdergi.com/>)

Çalışmada ele alınan ülkelere Çin koronavirüs pandemisinin başladığı ülke olmasına ve sahip olduğu nüfus yoğunluğuna rağmen zamanında aldığı sıkı önlemlerle iki ay gibi kısa bir sürede pandemi kontrol altına almayı başarmıştır. Alınan sıkı önlemler kadar yapılan test sayısındaki fazlalık ve başarılı izolasyon ve filyasyon çalışmaları da bu başarının elde edilmesinde önemli diğer unsurlar olmuştur. İkinci dalgada Çin yine aldığı önlemler ile vaka sayısını sınırlamayı başarmış gibi görünüyor.

ABD’ne baktığımızda ise dünyanın süper gücünün bu pandemide sınıfta kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD hala en fazla vaka sayısının görüldüğü ülke konumundadır. Ülkenin bu durumda olmasının sebebi salgının ciddiyetini geç anlamaları, krizi görmezden gelmeleri, ekonomik kaygıları ön planda tutmaları ve bunların sonucu olarak tedbir almakta geç kalmaları olduğu söylenebilir. ABD hükümeti koronavirüs ile ilgili bilgilere diğer ülkelerden çok önce ulaşmalarına rağmen proaktif bir yaklaşım sergileyememişler ve krizin içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmuşlardır.

Araştırmamızda incelediğimiz bir diğer ülke olan Almanya ise geç tedbir almasına rağmen güçlü bir ekonomiye ve sağlık sistemine sahip olmasından dolayı Avrupa ülkeleri ve ABD’ye göre bu pandemide başarılı bir grafik çizmektedir. Almanya zamanında hızlı ve çok sayıda test yaparak pozitif vakaların neredeyse tamamını belirlemiştir. Erken teşhis ve tedavi imkanının sağlanması Almanya’ya virüsle mücadelede avantaj sağlamıştır. Ayrıca salgının daha çok gençler arasında yayılması ve kültürel olarak aile ilişkilerinin zayıf olduğu bir ülke olması hastalığın yaşlı insanları bulaşmasını engellemiştir. Bu da ülkede ölüm oranlarını düşürmüştür. Sonuç olarak Almanya’nın kriz öncesinde ülke politikası kapsamında proaktif yaklaşıma uygun hareket ettiğini pandeminin engellenememesine paralel olarak bu kez, sağlık krizinden en az kayıpla çıkmak için reaktif yaklaşımın tüm gereklerini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Yine güçlü ekonomisi ve sağlık sisteminin de etkisi ile Almanya’nın krizi diğer ülkelere göre daha iyi yönettiği söylenebilir.

Avrupa ülkeleri içinde İtalya pandeminin birinci dalgasında vaka ve ölüm sayısı ile koronavirüsten en çok etkilenen ülke olmuştur. İlk vakaların Ocak ayı içinde tespit edilmiş olmasına rağmen hükümetin salgını önlemek için harekete geçmesi Mart ayının ortasını bulmuştur. Bu tedbirlerin alınması sırasında planlamanın düzgün yapılamaması ve salgının ciddiyetinin halka iyi anlatılamaması nedeniyle durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Halk okulların kapatılmasını bir tatil olarak algıladığı için buldukları yerlerden ayrılıp başka yerlere tatile gitmişler bu da hastalığın ülke geneline yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca bu salgın İtalyan sağlık sisteminin yetersiz olduğunu da gün yüzüne çıkarmıştır. Hastane, personel ve ekipman sıkıntısı nedeniyle hastalara gerekli olan sağlık hizmeti verilememiştir. Salgının ikinci dalgasında da İtalya yine vaka ve ölüm oranları ile hem Avrupa ülkeleri içinde ve hem de bu çalışmada ele alınan ülkeler içinde üçüncü sırada yer almaktadır. Özetle bu kriz İtalya’nın böylesi bir pandemi ile başa çıkabilecek sağlık alt yapısına sahip olmadığını ve sonrasında ise kriz yönetiminde sınıfta kaldığını göstermiştir.

Türkiye’nin ise diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha proaktif yaklaştığını söylemek mümkündür. Türkiye, ilk vakanın görüldüğü günlerden itibaren hızlıca tedbirler almaya başlamıştır. 31 Ocak’ta hava ulaşımına ilişkin kısıtlamaların getirilmesi, ilk vakanın görülmesinin hemen sonrasında tüm seviyelerde uzaktan eğitime geçilmesi, 65 yaş üstüne ve 20 yaş altına sokağa çıkma kısıtlamaları getirilmesi en dikkat çeken tedbirler arasındadır. Bu tedbirleri bazı şehirlerle sınırlı olarak hafta sonları sokağa çıkma yasakları izlemiştir. Alınan bu tedbirler Türkiye’nin vaka sayılarının diğer ülkelere göre daha aşağılarda kalmasını sağlamıştır. Ayrıca bu kriz ülkenin güçlü bir sağlık sistemine sahip olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Hastanelerde diğer ülkelerdeki gibi bir yoğunluk yaşanmamıştır. Ancak Haziran ayından itibaren tedbirlerin

kaldırılması vaka sayılarının yeniden tırmanışa geçmesine yol açmıştır. Yine de Tablo-2'de ki 22 Ekim 2020 verilerine göre çalışmada ele alınan diğer ülkelere göre daha iyi durumda olduğu görülmektedir.

Özetle ülkelerin koronavirüs krizini yönetme biçimleri, birbirinden farklı olmuştur. Kimisi gelmekte olan tehlikeyi önceden görüp yani proaktif davranıp erkenden tedbir almayı tercih ederken (bu ülkelere örnek olarak Türkiye'yi verebiliriz) bazıları (ABD ve İtalya gibi) ise krizi ciddiye almayarak tedbir almayı gereksiz bulmuşlar ve reaktif yaklaşımı tercih etmişlerdir. Almanya ise izlemiş olduğu genel politika kapsamında proaktif, krizin önlenememesi ve vaka ve ölüm sayılarındaki artış sonrası ise reaktif yaklaşımı benimsemiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır. Araştırmada ele alınan ülkeler genel olarak değerlendirildiğinde, vaka ve ölüm oranlarına bakıldığında en başarılı ülkenin Çin olduğu ikinci sırada Türkiye'nin geldiği onu Almanya'nın izlediği tespit edilmiştir. ABD ve İtalya ise çalışmada incelenen ülkeler içinde krizi yönetme biçimlerine ve vaka ve ölüm oranlarına bakıldığında en başarısız ülkeler olarak ortaya çıkmışlardır.

8. Extended Abstract

Emerging in Vuhan city of China and spreading throughout the entire world in a very short time, Coronavirus pandemic has turned into a crisis which has become difficult for all countries in the world to deal with for nearly one year. Not being taken so serious when first identified in China and considered to be confined in a specific area, this pandemic has unfortunately taken more than 1 million lives and is still going on throughout the world.

The study attempts to present comparatively which crisis approach do the countries that encounter with such a massive pandemic prefer in case of such crisis and whether the approach they prefer brings them success. It was also analyzed which measures the countries had taken to stop spread of the pandemic and whether such measures that are taken had served for the purpose in stopping or slowing down the pandemic.

The study takes China, the USA, Turkey, Germany and Italy as sample. Such countries being in the top ten in the worldwide pandemic listing as of April 20th, 2020 was considered a determinative factor for their selection and also, such countries being prominent in terms of both their healthcare systems and the measures they have taken against pandemic was a factor for being taken as sample. Employing literature review method that takes scientific observation into consideration, the study has analyzed the measures taken against the crisis by China, the USA, Turkey, Germany and Italy the steps they have taken comparatively. The study emphasizes attributes of the pandemic crises such as spreading rates, areas of effect and aims to present how covid-19 crisis is managed in China, the USA, Turkey, Germany and Italy. In the study, the countries were classified as successful, unsuccessful and moderately successful and number of cases and mortality rates were taken as basis in such classification.

It was seen in the result of the study that China, as the country where the disease outbreak had occurred, has responded to this pandemic crisis very quickly. This country differs from other countries due to the measures with high sanction power. Vuhan city, where coronavirus broke out was immediately locked out from other cities and countries. China succeeded to take the pandemic under control very quickly as short as 1.5 month with those measures taken.

It will not be wrong to state that the USA has failed in Coronavirus crisis. Despite the fact that the USA government was aware of the pandemic well in advance, it failed to perceive the severity of the problem, was late to take required measures and became the country which was affected by the pandemic the most. The country took the first place in the World Coronavirus rating in terms of case and mortality rates also in the second wave as it had been in the first wave.

Despite the USE, Turkey has approached to this problem seriously when the pandemic broke out for the first time and started to take measures before Coronavirus pandemic had reached to the borders of the country. This caused decrease in the spreading rate of the disease in the country. Having a reliable healthcare system and sufficient quantities of medical equipment particularly due to the investments in the healthcare sector in the recent years has led Turkey to manage this crisis more successfully than other countries.

A different picture can be seen in Germany with regard to the course of the pandemic. Although German government did not take serious measures against Coronavirus pandemic in the beginning, number of cases and mortality rates were lower than other European countries. It can be said that this is a result of the disease being spread mostly among young people and kinship relations being different than other countries. Also, strong healthcare infrastructure of the country and the number of tests that were applied being more than other countries can be considered among other aspects which caused the country to be successful in fighting against Coronavirus.

Another country which was dealt within scope of the study is Italy. Italy has been one of the countries which experienced the first wave of Coronavirus the most severely. Coronavirus was spread in this country very quickly. Failure of the country's government to take timely measures as required during the pandemic process, failures in the crisis planning and shortages in the healthcare system has caused the country to become the one where the highest number of cases and mortalities had occurred in Europe.

In conclusion, countries which have invested in the healthcare system by anticipating such crisis and have taken required measures through accurate planning by comprehending the severity of the disease were seen to manage this crisis better in this crisis which was caused by a pandemic. In other words, it was established that countries which adopted a more proactive crisis management approach in the face of Coronavirus crisis had realized a more successful crisis management than other countries while the countries which failed to adopt a proactive crisis management approach and were caught unprepared for this pandemic were unsuccessful in managing this crisis.

Kaynakça

Akar, H. (2014). Kriz Yönetiminde Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Rollerini. İçinde Mustafa Akdağ ve Ümit Arklan (Ed.), *Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar*. (ss. 443-466). Konya: Literatürk.

Akat, İ., Budak, G., & Budak, G. (2002). *İşletme Yönetimi*. İzmir: Fakülteler Kitabevi.

Akdağ, M. (2005). Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1-20.

Arklan, Ü. (2014). Kriz, İtibar ve Yönetim: Spesifik Süreçte Yaşamsal Bir Etkileşim. İçinde Mustafa Akdağ ve Ümit Arklan (Ed.), *Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar*. (ss. 205-264). Konya: Literatürk.

Ataman, G. (2001). *İşletme Yönetimi, Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Can, H. (1999), *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara. Siyasal Kitabevi.

Combs, T.W. (2012). *Ongoing Crisis Communication, Planning, Managing and Responding*. London. Sage Publication.

Dinçer, Ö. (2004). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul. Beta Yayıncılık.

<https://www.bbc.com/news/world-asia-52482553> (Erişim Tarihi: 03.07.2020).

Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon, Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Haşit, G. (2000). *İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Türkiye'nin Büyük Sanayi İşletmeleri Üzerine Yapılan Araştırma Çalışması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları:616.

<https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/salginla-mucadelede-ulkelerin-dogru-ve-yanlislari> (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

<https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/> (Erişim Tarihi: 17/04/2020)

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/almanyanin-kovid-19-karnesi/1819866> (Erişim Tarihi: 21/10/2020)

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/italya-da-koronavirus-travmasi/1767496> (Erişim Tarihi: 21/10/2020)

<https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/yeni-tip-koronavirus-salgininin-gelisimi-/1756549> (Erişim Tarihi: 18/04/2020)

<https://www.amerikaninsesi.com/a/kronoloji-dunya-2020ye-corona-virusuyla-girdi/5314885.html> (Erişim Tarihi: 04.07.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51809558> (Erişim Tarihi: 22/10/2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52053276> (Erişim Tarihi: 19.07.2020).

- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53819417> (Erişim Tarihi: 22/10/2020)
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52899914>. (Erişim Tarihi: 05.07.2020).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52200598> (Erişim Tarihi: 21.07.2020)
- <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/italyada-ne-oldu-koronavirus-vaka> (Erişim Tarihi: 22/10/2020).
- <https://www.milliyet.com.tr/italya-da-corona-virus-neden-bu-kadar-hizli-yayildi--molatik-14622/?Sayfa=7> (Erişim Tarihi: 21/10/2020).
- <https://www.vox.com/2020/3/18/21185065/congress-coronavirus-tests-paid-sick-days>, (Erişim Tarihi: 5.04.2020).
- <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-suspension-entry-immigrants-nonimmigrants-persons-posed-risk-transmitting-2019-novelcoronavirus> (Erişim Tarihi: 5.04.2020).
- <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Erişim Tarihi: 21/10/2020).
- <https://www.yenihaberden.com/analiz-trumpin-secim-hesaplarina-virus-darbesi-1458007h.htm> (Erişim Tarihi: 20.07.2020).
- Kazancı, M. (2014). *Kriz Dönemleri ve Kuruluşlar*. M. Akdağ ve Ümit Arkan (Ed.), *Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar içinde* (17-32 s.s) Konya: Literatürk Yayınları.
- Kernisky, D. A. (1997). Proactive Crisis Management and Ethical Discourse: Dow Chemical's Issues Management Bulletins 1979-1990, *Journal of Business Ethics*, 16(8), 843-853
- Kırdar, Y., Demir, O. F. (2007). "Kriz İletişim Aracı Olarak İnternet: Kuş Gribi Krizi Örneği", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 93-106.
- Kireççi, M. A. (2020). <https://kriterdergi.com/dis-politika/covid-19-ve-ic-kirilganliklar-kiskacinda-abd>
- Mackenzie, A. (1995). *Başarı ve Zaman*. (Çev. Gürcan Banger). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi
- Manzoni, A. (2015). Crisis Management, <https://www.researchgate.net/publication/282858333>
- Miş, N. Koronavirüs Mücadelesinde Türkiye, ABD, AB ve İngiltere'nin Devlet Kapasitesi. <https://kriterdergi.com/siyaset/abd-ve-ingiltere-sinifta-kalirken-turkiyenin-guclu-devlet-kapasitesi-koronavirus-mucadelesinde-belirleyici-oldu> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- Özdemir, L. (2014). 2008 Küresel Ekonomik Krizin Örgütsel Etkileri ve Bir Ölçek Geliştirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 12. 23. 79-105.
- Peker, Ö. & Aytürk, N. (2000). *Etkili Yönetim Becerileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pira, A. & Sohodol, Ç. (2004). *Kriz Yönetimi-Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Regester, M. (1989). *Crisis Management*. London: Business Books
- Semerçioğlu, H. (2007). *Kriz Yönetimi*. www.academia.edu.tr.
- Solmaz, B. (2006). Halkla İlişkilerde Reaktif ve Proaktif Stratejiler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 25, 143-154.
- Tağraf, H. & Arslan, N. T. (2003). *Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım*", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1), 149- 160.
- Tutar, H. (2007). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- Ural, E. G. (2003). "Kriz Yönetiminde Proaktif Halkla İlişkiler Yaklaşımları ve Konu-Gündem Yönetimi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF, 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı içinde* (381-391) Ankara: Uyum Ajans.
- Uzun, D. (2001). "Otel İşletmelerinin Krize Hazırlıklı Olma Durumlarının Değerlendirilmesi, Beş Yıldızlı Otelde Bir Uygulama", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin Kayıp Omphalionu

İlkgül KAYA*

ÖZ

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in 1204'te Latinler tarafından işgali, devletin yeni bir merkezden idare edilmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Bu merkezlerden biri olan Trabzon'da, Komnenos hanedanlığından Aleksios ve David tarafından yeni bir devletin temeli atıldı. Kentte 13. yüzyılda süren imar faaliyetinde duvar resimleri, taş süslemeler ve yer mozaikleriyle zengin dekorasyona sahip birkaç kilise inşa edildi. Bu yapılar ve dekorasyonları Konstantinopolis'in mimari ve sanatsal üslubunun devamıdır. Trabzon yapılarının döşemelerinde, başkent ve başkent etkisini yansıtan yapılarda benzerlerini gördüğümüz geometrik kompozisyonlar yer alır. Bu bağlamda, Ayasofya Kilisesi'nin döşemeleri başkent üslubunu yansıtan iyi bir örnektir. Döşeme kilisenin naosunda, ana kubbeyi taşıyan dört sütun arasındaki 6.20 metrelik bölümde yer alır. Döşemenin merkezinde daire biçimli bir *omphalion* bulunmaktaydı. Levha 1860'larda yerinden sökülerek bir süre Kromni'deki Meryem'in Doğumu Kilisesi'nde tutulmuştu. 1924'te Karadeniz bölgesinden ayrılan Rumlar tarafından *omphalion* Selanik'e götürüldü. Aziz Georgios Rotondu'nun arkeolojik koleksiyonunda korunan eser, sonradan bugünkü yerine, Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi'ne taşındı. Bu çalışmanın amacı *omphalion*'un kayıp olmayıp, yerinden söküldüğünü bilim dünyasına duyurmak ve Bizans yer döşemelerinde benzerini başka yerde görmediğimiz, *omphalion*'daki "tavşan avlayan kartal" tasvirinin ikonografisi ve köken sorununu ele almaktır. Bu bağlamda çalışmamızda, Antik Çağ'dan ve Bizans Dönemi'nden farklı eser gruplarındaki kartal, avcı kartal konulu paralel tasvirler yardımıyla genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Ayasofya Kilisesi, Bizans taş eserleri, omphalion, kartal.

The Loss Omphalion of St. Sophia Church in Trebizond

ABSTRACT

The invasion of Constantinople, the capital of the Byzantine Empire, by the Crusaders in 1204 necessitated the administration of the state from a new center. In Trebizond, one of these centers, the foundation of a new state was laid by two members from the Comnenian dynasty, Alexios and David Comnenos. As a part of the construction activity that ongoing in the 13th century in Trebizond, several churches with rich decoration including mural painting, stonework and pavement were built. These buildings and their decorations are a continuation of the architectural and artistic style of the capital. The geometric compositions draw attention on the pavements of the Trapezuntine monuments reflecting the metropolitan style that occur both in the capital and the buildings reflecting the Constantinopolitan style. In this context, the pavement of St. Sophia Church in Trebizond is the one of the high quality examples reflecting the capital's style. The pavement placed in the naos of the church is in the 6.20 square meter section between the four columns carrying the main cuppola. There was a round *omphalion* in the center of the floor. This plate was removed from its place in the 1860s and was kept in the Church of the Nativity of the Virgin in Kromni for a while. In 1924, the *omphalion* was carried to Thessaloniki by the Pontic Greeks who left the Black Sea region; the work, which was kept in the archaeological collection of the Rotunda of St. Georgios for a while, was later brought to its current location, the Museum of Byzantine Culture in Thessaloniki. The aim of this study is to mention that the omphalion is not lost, but dismantled from its original place, and to address the iconography and the origin problem of "the eagle hunting a hare" on Byzantine pavement, which we have not seen elsewhere. In this context, in this study, a general evaluation is made with the help of parallel depictions of eagle and hunter eagle in different artifacts from both the Ancient and Byzantine period.

Keywords: Trebizond, St. Sophia Church, Byzantine stone works, omphalion, eagle.

1. Giriş

İmparator ya da üst düzey devlet adamlarının baniliğinde inşa edilen çoğu Bizans kilisesinin anıtsal duvar mozaikleri, freskleri, ince işçilikli sütun başlıkları ve mimariyle organik bağı bulunan diğer tüm yüzeylerdeki dekorasyon imparatorluğun ihtişamını yansıtır. Yer mozaikleri kiliselerin zengin dekorasyonunun önemli bir parçası olmuştur.

Patrik Photios'un 864 tarihli bir konuşmasında, 864-866 yılları arasında Konstantinopolis'in imparatorluk sarayı içinde inşa edilen *Pharoslü* Meryem Ana Kilisesi'nin tabanını "Hayvan formlarının ve çeşitli şekillerdeki *tesserae*'lerin oluşturduğu diğer desenlerin zemindeki görünümü, zanaatkarın hayranlık uyandıran bilgeliğini kanıtıyor"¹ sözleriyle anlatması, izleyicilerin bir imparatorluk kilisesinin, lüks ve zengin bir şekilde dekore edilmiş zemininden edindikleri izlenimi yansıtır ve dönemin kilise zemin süslemelerinin konuları ve kalitesi hakkında genel bir bakış sunar (Liakos, 2008, s. 37).

* Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, ilkgul.zenbilci@yobu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 29.11.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 03.04.2021

¹ Orijinal metin: "Η δὲ τῶν ἐδάφους Θέα εἰς ζώων μορφὰς καὶ σχημάτων ἄλλας ἰδέας τῆς πολυμόρφους ψηφίσαι διαμορφωθείσα θαυμαστὴν πρὸς τὸν τεχνίτου τὴν σοφίαν παρεστήσατο." şeklinde; Liakos, 2008, s. 37.

Bizans yer döşemeleri metinlerde Antik Yunanca *πάτος* (*patos/alt, dip*) ve *ἔδαφος* (*edaphos/zemin*) terimleriyle tanımlanmıştır (Legrand, 1896, s. 56; Haury, 1964, s. V:1:6; Loerke, 1991, s. 1610; Liakos, 2008, s. 37). Çeşitli taş ve mermer cinsleri, pişmiş toprak, cam gibi farklı materyallerden çeşitli boyutlarda hazırlanmış *tesserae* adı verilen parçaların bir araya getirildiği ve belli bir düzen içinde, çoğunlukla örgü ve geçmelerden oluşan geometrik kompozisyonlu yer döşemelerinin² merkezine, kimi zaman düz yüzeyli, daire biçimli, yek pare ve *omphalion* (*ομφάλιον*) denilen bir göbek; kimi zaman da -burada ele alacağımız örnekte olduğu gibi- figürlü bir *omphalion* yerleştirilmiştir. Bazı yapıların yer döşemelerinde grifon, sfenks, kartal gibi figürlü kakma uygulamalar da görülmektedir.³ Ancak bu türden mozaik parçalar ayrı bir kategoride ele alınmalıdır.

1204 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in Latin işgaline uğraması⁴ imparatorluğun yeni bir yönetim merkezinden idare edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu merkezlerden biri olan ve "Trabzon İmparatorluğu"⁵ olarak adlandırılan Trabzon'daki yeni idari oluşum, bugün ayakta kalan ya da bir zamanlar varlığı tespit edilebilen yapılarla birlikte, kentin tarihi dokusu üzerinden değerlendirildiğinde, 13. yüzyılda kentte ciddi bir imar faaliyetiyle ilgilenmiş gibi görünmektedir. Bu imar faaliyetinde kiliseler ve bu yapıların dekorasyonu ön plana çıkmaktadır.⁶ Bir manastır yapısı olduğu kabul edilen Ayasofya Kilisesi'ne (*Hagia Sophia*)⁷ ek olarak, Aziz Evgenios Kilisesi⁸ (*Yeni Cuma Camisi*) ve Trabzon kent merkezinin 14 km batısındaki Akçaabat'ta (*Platana*), Orta Mahalle'de (*Galinos*) yer alan Başmelek Mikhail Kilisesi (ya da *Arkebistrategos*)⁹ gibi yapılar örgü kompozisyonlu döşeme mozaiklerinin yer aldığı örneklerdir.

Trabzon'daki bir diğer yapıda, Panagia Khrysokephalos/Altın Başlı Meryem Kilisesi'nde¹⁰ (*Orta Hisar Camisi*) apsis yan yüzlerinde *opus sectile* tekniğinde mozaik panolar vardır ve caminin ahşap zemini kaldırılınca zengin yer döşeme mozaikleri ortaya çıkmıştır. Geometrik kompozisyonların hâkim olduğu bu panolar da *opus sectile* tekniğindedir (Karpuz, 2018, s. 37).

Anadolu'da ve Anadolu dışında, örgülü ve geometrik kompozisyonlu yer döşemeleri ile dekore edilmiş çok sayıda Bizans yapısı vardır.¹¹

² Yer döşemeleri kullanılan parçaların boyut ve formlarına göre farklı terimlerle tanımlanmıştır: *opus Alexandrinum*, *opus sectile*, *opus tessellatum* ve *opus vermiculatum*... gibi, bkz.; Anthony, 1968; Kolarik, 1991, s. 1529-1530 ve Loerke, 1991, s. 1610; Dunbabin, 1999; Kaplan vd., 2017, s. 238.

³ bkz.; Demiriz, 2006.

⁴ Konstantinopolis'in işgali ve dönemin tarihçesi için bkz.; Treadgold, 1997, s. 709-734; Ostrogorsky, 1999, s. 387-430; Norwich, 2013, s. 172-195; Harris, 2014.

⁵ J. Haldon Bizans'ın Trabzon ve çevresindeki hâkimiyeti hakkında "1204'ten sonra Bizans'ın yerini alan devletler aşına oldukları 12. yüzyıl striktörlerinin kalıntılarını kurtarmaya kalkıştılar. Bu bakımdan en başarılı olanları 1461'e kadar gerçekten bağımsız bir varlık sürdüren Trapezus İmparatorluğu'ymuş gibi görünüyor." demektedir. Haldon, 2017, s. 201. Bizans İmparatorluğu'nun Trabzon'daki temelleri 1204 yıl Nisan ayında imparator I. Andronikos Komnenos'un Gürcü prensesle evlenen oğlu Manuel'den olma torunları Aleksios ve David Komnenos tarafından atılmıştır. 1185 yılında iki genç dâba güvende olacakları Gürcistan'a götürülmüş; tabt rakipleri olan Angeloslar'a karşı Komnenos hanedanlığın sürdürmeye kararlı olan iki kardeş Gürcü kraliçesi Thamar'ın yardımıyla 1204 yıl Nisan ayında Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Aynı yıl içinde David Gürcüler ve paralı askerlerden oluşan bir ordu ile Karadeniz sahili boyunca batya ilerlemiş; Paphlagonia ve Herakleia'yı işgal etmiştir. Ancak bu toprakların çoğu kısa süre sonra kaybedilmiştir. 257 yıllık tarihinin büyük bölümünde -Konstantinopolis'in geri alınışından sonra da varlığını devam ettirecek ve ancak 1461 yılında Türk hâkimiyetine geçecektir- "Trabzon İmparatorluğu" Kaçkar Dağları ve sahil arasında 600 kilometrelik bir sahil şeridiyle sınırlı kalmıştır. Norwich, 2013, s. 173.

⁶ Trabzon'daki Bizans Dönemi yapılarına ilişkin bkz.; Millet, 1895, s. 419-459; Talbot-Rice, 1929-1930, s. 47-81; Baklanov, 1927, s. 363-391; Brounov, 1927, s. 393-405; Ballance, 1960, s. 141-175; Talbot-Rice (ed.), 1968; Bryer ve Winfield, 1985; Rodley, 1996, s. 268-269.

⁷ Kilise hakkında ve manastır yapısı olduğuna dair bkz.; Talbot-Rice, 1929-1930, s. 48; Bryer, 1969, s. 268-274; Bryer ve Winfield, 1985, s. 232; Eyice, 1991, s. 222; Eastmond, 2004, s. 27 vd.; Mango, 2006, s. 245.

⁸ Kiliseye ilişkin bkz.; Baklanov, 1927, s. 363-375; Ballance, 1960, s. 156-159; Talbot-Rice, 1929-1930, s. 54; Bryer ve Winfield, 1985, s. 222-224; Karpuz, 2018, s. 35.

⁹ Yapının Bizans Dönemi'ndeki adına dair net bir bilgi yoktur. Talbot-Rice 1846 tarihli onarım kitabesinden söz eder; mozaiklerin orijinal olmadığını belirtir. Talbot-Rice, 1929-1930, s. 67. Yapıya ilişkin monografik bir çalışma için bkz.; Kaya Zenbilci, 2015.

¹⁰ Kiliseye ilişkin bkz.; Millet, 1895, s. 445-447; Talbot-Rice, 1929-1930, s. 51-54; Ballance, 1960, s. 146-151; Bryer ve Winfield, 1985, s. 238-243. Güncel bir çalışma için bkz.; Karpuz, 2018, s. 36-38 ve resimler için s. 36, 39-40.

¹¹ Türkiye'deki Bizans yapılarında yer alan örgü kompozisyonlu zemin mozaikleri için bkz.; Demiriz, 2006. Konstantinopolis'teki örneklerin derlendiği bir çalışma için bkz.; Guidobaldi, 2011, s. 413-436. Athos Dağı'ndaki Iveron Manastırı Katolikon'u yer döşemeleri için bkz.; Liakos, 2008, s. 37-44. *Khios*'taki (Sakız Ada) Nea Moni Manastırı Katolikon'u döşeme mozaikleri hakkında bkz.; Bouras, 1981 (Yunanca) ve aynı yayının İngilizce edisyonu; Bouras, 1982, s. 89.

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin naosunu kaplayan *opus Aleksandrinum* (Talbot-Rice, 1968, s. 85) döşemenin *omphalionu* Bizans Kültürü Müzesi (Selanik, Yunanistan) koleksiyonundadır. 1860'larda cami olarak kullanılan yapının onarımı sırasında Hacı Eleftherios Vafeiadis adlı birinin eseri yerinden sökerek *Kromni*'deki (*Kurum*)¹² Meryem'in Doğumu Kilisesi'ne getirdiği; ardından 1924'te Pontos bölgesinden ayrılan Rumlar tarafından levhanın Selanik'e götürüldüğü bilgisi mevcuttur. Bir süre Selanik'teki Rotond'da (*Hagios Georgios*) tutulan eser, sonradan bugünkü yerine, Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi'ne getirilmiştir (Eastmond, 2004, s. 150; Nalpantis, 2018, s. 138). Çalışmamızın amacı bu *omphalionun* kayıp olmayıp, yerinden söküldüğünü bilim dünyasına duyurmak ve *omphalion* üzerindeki kartal ve tavşan ikilisinden oluşan hayvan mücadelesi sahnesi, sahnenin ikonografisi ve köken sorununu ele almaktır. Bu bağlamda gerek Antik Çağ'a gerekse Bizans Dönemi'ne ait farklı eser gruplarındaki, içinde kartalın yer aldığı hayvan mücadelesi konulu paralel tasvirler yardımıyla genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Ayasofya (*Hagia Sophia*) Kilisesi

Kilise Trabzon'un (*Τραπεζοῦς/Trapezous*) bugünkü kent merkezinde, mevcut kıyı şeridininin 100 m. güneyinde, denize yakın bir konumda ve tepelik bir arazi üzerinde yer alır. Yapı, tepenin eğimli profili nedeniyle düz bir zemin oluşturmak üzere, podyum üzerine inşa edilmiştir. Kilise, Bizans Dönemi'nde *Kutsal Bilgelik*'e (*Ἁγία Σοφία/Hagia Sophia*) adanan dini yapılardan biridir.¹³

G. Finlay'e göre; kilise I. Manuel *Megas Komnenos* (1238-1263) dönemine aittir (Finlay, 1877, s. 394). N. Brounov; Ayasofya Kilisesi'ni ele aldığı bir makalesinde yapının 1204 öncesine ait olup; imparator I. Manuel döneminde yenilendiğini ileri sürer (Brounov, 1927, s. 403-404). S. Ballance'a göre; kuruluş tarihi belirsiz olsa da yapı bir imparatorluk yapısıdır. Ballance; ana apsinin penceresinin üstündeki ve güney mekânın *tympaanum*'undaki tek başlı "*Kommenos Kartalı*"na ek olarak; Finlay'in yapıda I. Manuel'in (1238-1263) portresini görmesinin dikkate değer olduğunu vurgular ve yapıyı 1204-1260 yılları arasına tarihlenen uygun olduğunu belirtir (Ballance, 1960, s. 162). A. Bryer ve D. Winfield; yapının ve manastırın I. Manuel'in eseri olduğunu ya da kilisenin Manuel'in ölümünün arkasından ardıllarınca bir anı/mezar kilisesi olarak inşa ettirildiğini aktarır (Bryer ve Winfield, 1985, s. 234). A. Eastmond kilisenin I. Manuel döneminde inşa ve dekore edildiğini belirtir (Eastmond, 2004, s. 1).

S. Eyice Ayasofya Kilisesi'ne ilişkin; "*Belki daha eski bir yapının kalıntıları üstünde yükselen Ayasofya, Bizans mimarisinde çok yaygın olan dört sütünlü, kapalı haç biçiminde bir plana sahiptir. Tam ortada yüksek kasnaklı kubbe bulunmaktadır. Bu biçimi ile kilisenin Trabzon'da Komnenos hanedanının hüküm sürdüğü yıllarda, 1245-1255 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Duvara kazınan bir hatıra yazısı 1291 tarihini vermektedir. İçindeki fresko resimler de 1260'a doğru tamamlanmış olmalıdır.*" demektedir (Eyice, 1991, s. 223).

1850'de Finlay; ana kilisede Manuel Komnenos'u manastırın kurucusu olarak tanımlayan, bir imparator portresinin yanında yer alan boyalı bir yazıtın kopyasını çıkarmıştır. Yazıt şu şekildedir: "*Ἐν Χ[ριστῷ] τῷ Θ[ε]ῷ πιστῶς βασιλεὺς κ[αὶ] αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων κτήτωρ τῆς ἀ[γ]ίας μωνῆς ταύτη[ς] Μανουὴλ ο Κομνηνός*" / *İsa'nın sadık vasileio'su ve Roma'nın otokratoru ktetor kutsal manastırın sahibi Manuel Komnenos*". Ana kilisede 1291 tarihli bir *graffito* Finlay'in kaydettiği yazıttaki Manuel'in, II. Manuel ya da III. Manuel'den ziyade, imparator I. Manuel *Megas Komnenos* (1238-1263) olduğunu işaret etmektedir. Buradan, manastırın I. Manuel'in kurduğu ve belki de sanat tarihsel olarak 1250-1270 yıllarıyla tutarlı olan ana kilisenin daha erken tarihli resimlerinden sorumlu olduğu sonucuna varılabilir. Ana kilisenin duvarlarında ayrıca 23 Kasım 1291, 21 Mayıs 1293, 1441/1442, 1442/1443, 1451/1452, 1452/1453, Nisan 1474 ve 1508/1509 tarihlerine ait bazı keşişlerin *graffito* kitabeleri, gökbilimci Konstantinos Loukites'in kitabesi (1340), 1496/1497, 1630/1631 ve 1659/1660 tarihli diğer bazı *graffito*'lar yer almaktadır (Bryer ve Winfield, 1985, s. 232). Kubbedeki badanalar temizlendiğinde ortaya çıkan duvar resimleri üzerine kazıma suretiyle yazılan bir yazı, kubbenin 1484'te tamir edildiğini bildirmektedir. Aynı yerdeki ikinci bir yazıdan da kubbenin ve belki de kilisenin Georgios Thutos tarafından 1547 yılı Ekim ayında tamir edildiği öğrenilir. Böylece Ayasofya'nın bu

¹² *Kromni* (*Κρόμνη*) ya da *Kurum*, Gümüşhane'nin 18 km. kuzeydoğusundadır ve 19. yüzyıl yerleşimidir. bkz.; Talbot-Rice, 1929-1930, s. 77; Bryer ve Winfield, 1985, s. 305; Bryer vd., 2002, s. 286.

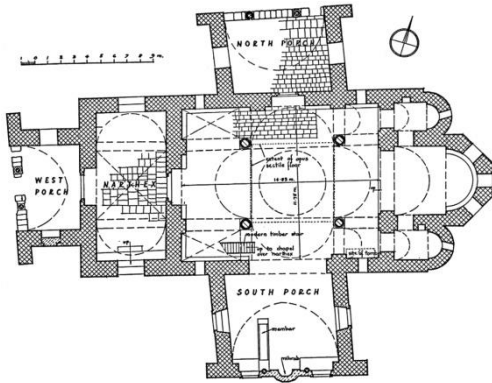
¹³ Kilisede yer alan 1486 tarihli bir yazıtta "*Hagia Sophia*" adına rastlanır. Trabzon metropoliti Iohannes Lazaropoulos Kasım 1367 öncesine ait bir metninde -muhtemelen 1340 yılından önce- İsa'nın Dönüşümü anısına *Sophias Manastırı*'nda düzenlenen bir *panegyris*'ten söz etmektedir. 20 Mart 1390'dan sonra yazılan bir pasajda (*Panaretos Kronikleri*) *Hagia Sophia* yakınlarında denize düşen ve boğulan bir gençten söz edilir; Bryer ve Winfield, 1985, s. 232.

tarihlerde halen Rumlar'ın elinde olduğu anlaşılmaktadır (Eyice, 1991, s. 222). Söz konusu kitabeler ve *graffito*'lar yapının kullanım dönemlerine ilişkin fikir vermektedir.

Kapalı haç plan şemasındaki¹⁴ kilisenin doğusunda üç apsis, batısında bir narteks, kiliseye üç yönden girişe imkân veren batı, kuzey ve güneyde üçlü açıklıklı, yapının beden duvarlarından dışa taşkın eyvan benzeri birer mekân/portal vardır. Kuzey ve güneydeki mekândan naosa, batıdakinden ise nartekse geçiş sağlanır (G.1). L. Rodley ve C. Mango'nun vurguladığı üzere, bu mekânlar Gürcistan etkilidir (Rodley, 1996, s. 269; Mango, 2006, s. 245). A. Eastmond, Gürcistan yapılarının Trabzon'daki yapı için yalnızca genel bir karşılaştırma sağladığını ve kilisenin planının ünik olduğunu vurgular (Eastmond, 2004, s. 37).

Kilisenin merkez mekânı kareye yakın dikdörtgen biçimlidir ve dört destek ile taşınan pandantifler üzerine oturan, 12 cepheli yüksek bir kasnak üstünde yükselen bir kubbe ile örtülüdür. Haç kolları beşik tonozla; haç kollarını kapatan birimlerden güney batı ve kuzey batıdaki çapraz tonoz ve güney doğu ve kuzeydoğudaki ise beşik tonozla örtülmüştür. Doğuda yer alan köşe odaları dışa taşkın, içten ve dıştan yarım yuvarlak birer apsisle sonlanır (G.1-2). Ana apsis dışa taşkın ve içten yarım yuvarlak, dıştan beş cephelidir. Naos ile bema, bemanın önündeki iki paye ile birbirinden ayrılır. Bema ve köşe odaları beşik tonozla örtülüdür. Narteks ise dikdörtgen planlıdır ve çapraz tonozla örtülüdür (G.1). Narteksin üzerinde galeri bulunmaktadır.

Kilisenin batısında Türk devrinde minare olarak kullanılmış, dört köşe planlı ve iç duvarlarında resimler bulunan çan kulesi yer alır. C. Mango çan kulesinin 1427 yılına ait olduğu belirtir (Mango, 2006, s. 245). Bryer ve Winfield'in belirttiği üzere kulenin inşası ve dekorasyonu 1426/1427 yıllarına rastlar (Bryer ve Winfield, 1985, s. 232). Eyice'ye göre çan kulesi bir yazıttan anlaşıldığına göre 1443 tarihlidir (Eyice, 1991, s. 223).

G.1. Ayasofya Kilisesi planı

(Kaynak: Ballance, S. (1960). The Byzantine Churches Of Trebizond. *Anatolian Studies*, 10, fig. 15).

G.2. Ayasofya Kilisesi, genel görünüm

(Kaynak: yazanın arşivinden).

2.1. Trabzon Ayasofya Kilisesi *Opus Aleksandrinum* Döşemeleri ve *Omphalion*

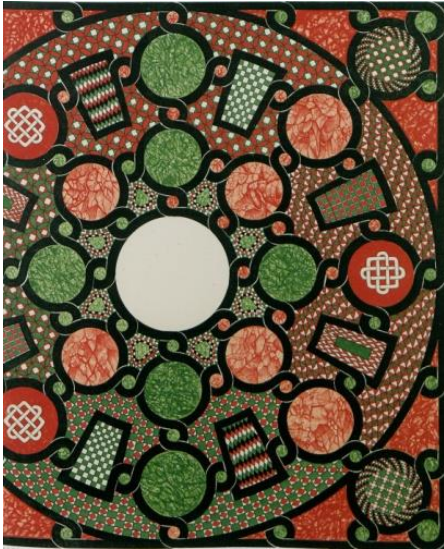
Opus Aleksandrinum tekniğindeki mozaik taban, kilisenin naosundaki dört serbest sütun arasında kalan kare şeklindeki 6.20 m²'lik bölümün zeminini kaplamaktadır. Döşemenin bir kısmı korunmuştur; ancak büyük daire ve dörtgen biçimli levhaların çoğu kayıptır. Döşemenin kompozisyonundaki ara dolguları oluşturan küçük boyutlu ve geometrik formlu parçaların bir kısmı da günümüze gelememiştir. İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün 1960'lardaki çalışmaları sırasında döşeme restore edilmiştir ve daha fazla bozulmaması için eksik kısımlar sıvanarak, döşemenin deseni çizgilerle belirtilerek tamamlanmıştır (Demiriz, 2006, s. 109-110).

C. Texier ve R. Popplewell-Pullan'ın 1864'de yayınladıkları eserde yer verdikleri mozaiklerin renkli rölovesine (G.3) bakılırsa, olasılıkla döşeme 1860'larda iyi durumdaydı. Ancak Talbot-Rice'in 1929/1930 yılında yayımlanan makalesindeki bir fotoğraf, mozaiklerin durumunun, 1920'lere gelindiğinde, iyi durumda

¹⁴ *Kapalı Yunan haçı* ya da *kare içinde haç* (*cross-in-square*) plan şemasına ilişkin bkz.; Eyice, 1963, s. 81-83; Bouras, 1998-1999, s. 7-16; Ousterhout, 2008, s. 7 vd.; Pekak, 2009; Sunay, 2012, s. 176, dipnot 12.

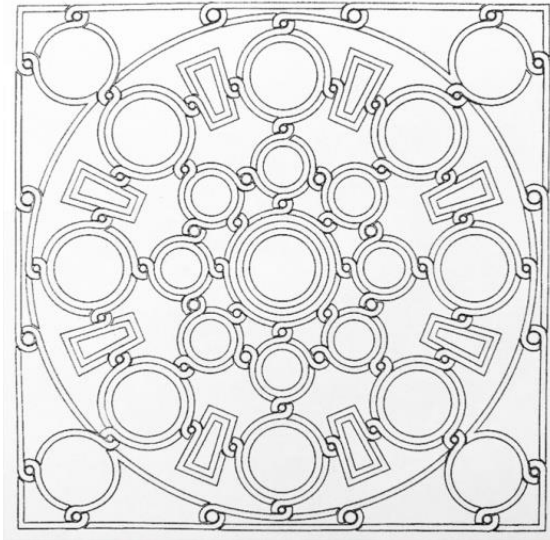
olmadığını gösterir (Talbot-Rice, 1968, s. 82, pl. 1) (G.5). Y. Demiriz'in yayınında kilisenin döşemesinin restitüsyon rölövesi yer alır (Demiriz, 2006, s. 108) (G.4).

Demiriz döşemenin ayrıntılı bir tasvirini sunar: “Panonun ortasında bulunan 38 cm çapındaki daire levha, merkezleri bir daire üzerinde bulunan sekiz daire levha ve bunların dışında merkezleri daha büyük bir daire üzerindeki ikinci bir daire dizisi ile çevrilmiştir. Dıştaki dizindeki her bir dairenin arasına ikizkenar yamuk birer levha oturtulmuştur. Bütün levhaların çevresinde küçük geometrik parçalardan birer bordür bulunur. Bütün bu daire ve dörtgen madalyonlar çok girift bir örgülü sistem oluşturan ve büyük parçalar halinde kesilmiş bir şeritle birbirine bağlanmıştır. Bu merkezî kompozisyon örgü şeridinin devamı olan büyük bir daire ile çevrilmiştir. Büyük daire ile yine örgü şeridinin devamı olan kare çerçeve arasında kalan bölümlere birer daire yerleştirilmiş ve bunlar da aynı örgü sistemine bağlanmıştır. Ancak bu son dairelerin içlerinde büyük levhalar değil, sadece geometrik dolgular vardır. Daire ve dörtgen madalyonların çekirdeklerini genellikle birer yekpare levha doldurmakla birlikte, bundan ayrılan iki örnek vardır. Beyaz mermerden bir büyük daire levhaya Selçuk süslemesini andıran geçmeli bir motif oyulmuştur. Oyuk bölümler halen boş olmakla birlikte evvelce cam hamur ile doldurularak renkli bir görünüm elde edildiğini sanıyoruz. Düğümlerin ortasında kalan bir küçük daire ise siyah zemin üzerine kakma bir sfenks ile süslenmiştir. Bu döşemeyi daha önce görmüş olan Texier ve Hamilton bir ikinci kakma levhadan daha söz ederler. Hamilton'a göre bu bir tavşan parçalayan kartal, Texier'e göre ise şahindir. Resmi yayınlanmamış olan bu motif günümüze gelememiştir.” (Demiriz, 2006, s. 110-111).

G.3. Ayasofya Kilisesi döşemesinin renkli rölövesi
(Kaynak: Texier, C. ve Popplewell-Pullan, R. (1864).

L'Architecture Byzantine Recueil de Monuments des Premiers Temps du Christianisme en Orient, Londra, 108).

G.4. Ayasofya Kilisesi döşemesinin restitüsyon rölövesi

(Kaynak: Demiriz, Y. (2006). *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*. İstanbul: Yorum Sanat Yayıncılık).

G.5. 1920'lerde Ayasofya Kilisesi yer döşemesinin mevcut durumunu gösteren fotoğraf

(Kaynak: Talbot-Rice, D. (1929-1930). Notice On Some Religious Buildings In The City And Vilayet Of Trebizond. *Byzantion*, 5(1), pl. 1).

Demiriz'in bahsettiği "kayıp" parça, mozaik'in merkezindeki *omphalion*dur ve eser esasen kaybolmamış; makalenin giriş kısmında belirttiğimiz üzere, bulunduğu yerden sökülerek bir süre Kromni'de tutularak, sonradan Selanik'e götürülmüştür (G.8). Dahası *omphalion* üzerindeki tasvirde tavşana saldıran hayvan Texier'in belirttiği gibi şahin değildir. Hamilton'un kaydettiği üzere kartaldır. Tek başlı kartal Komnenoslar'ın sembolüdür. Şayet kilisenin Komnenos yapısı olduğu düşünülürse bu tasvirin -şahinden ziyade- bir kartalı betimlediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Demiriz, Texier'in görüşüne yer verse de, Texier'in (Poplewell-Pullan ile birlikte) yayınında yer verdiği çizimden (G.6-7) söz etmemiştir. *Omphalion* A. Eastmond'un Trabzon Ayasofya Kilisesi'ne ilişkin monografik yayınında fotoğrafıyla birlikte yayınlanmıştır (Eastmond, 2004, s. 150, fig. 102). Eastmond yayınında *omphalion*un Selanik'teki müzeye götürüldüğünü belirtir; ancak Demiriz, Eastmond'un yayınına gözden kaçırmıştır.

Beyaz ve kaliteli cins mermer üzerine işlenen, daire biçimli ve 38 cm çapındaki *omphalion* rölyef ve kazıma tekniğindedir. *Omphalion*da stilize bir kartal figürü, pençeleriyle sırtından yakaladığı bir yaban tavşanının gözünü gagasıyla oymaktadır. Kartal ve tavşan levha üzerindeki alanın neredeyse tamamını kaplar. Levhanın sol kısmında bir asma dalı ve iki üzüm salkımı dikkati çeker; tavşanın ön ve arka ayakları arasındaki boşluğa stilize palmet ve rumi benzeri motifli bir dal; aynı biçimde, kartalın sol kanadı ile sırtı ve kuyruğu arasında kalan kısma stilize, akanthus benzeri bir yaprak işlenmiştir (G.8-9).

G.6. Ayasofya Kilisesi'ne ilişkin çizimler

(Kaynak: Texier, C. ve Poplewell-Pullan, R. (1864). *L'Architecture Byzantine Recueil de Monuments des Premiers Temps du Christianisme en Orient*, Londra, LXIV).

G.7. Ayasofya Kilisesi *omphalion*unun çizimi

(Kaynak: Texier, C. ve Poplewell-Pullan, R. (1864). *L'Architecture Byzantine Recueil de Monuments des Premiers Temps du Christianisme en Orient*, Londra, LXIV: 5).

G.8. Ayasofya Kilisesi *omphalionu*, Bizans Kültürü Müzesi, Selanik-Yunanistan
(Kaynak: Nalpantis, D. (2018). *Museum of Byzantine Culture Archaeological Guide*. Atina: Ministry of Culture and Sports Archaeological Receipts Fund Directorate Publications).

G.9. Ayasofya Kilisesi *omphalionu*, Bizans Kültürü Müzesi, Selanik-Yunanistan
(Çizim: yazara ait).

3. Bizans Sanatı'nda Kartal ve Avcı Kartal Tasvirlerinin İkonografik Açısından Değerlendirilmesi

Kartalın tasvirlerdeki imgesi ilk uygarlıkların ortaya çıkışı kadar eskidir. Babil'de, Elam'da ve İndus Vadisi'ndeki eski uygarlıkların çanak-çömlek ve taş eserlerinde kartal motifi sıklıkla karşımıza çıkar. 4. milenyumun ilk örneklerinden kartal türünün varlığının yüzyıllar boyunca izlenebildiği Susa'da, Elam seramiklerinde kartal figürü, kanatları açılmış olarak üç farklı şekilde görülür: tek başına, ikincisi bir yılanla, üçüncüsü kartalın gagasıyla ya da pençesiyle bazen bir yılan olan avını kavrarken (Wittkower, 1939, s. 294).

Anadolu'da Neolitik Dönem'den beri görülen yırtıcı kuş tasvirleri, Kalkolitik Dönem ile birlikte kartal ve kartal-adam şeklinde devam eder (Coşkun, 2019, s. 133). Göbekli Tepe'de M.Ö. 10.000'lerden çok sayıda kartal ve akbaba figürlü taş eser ele geçmiştir (Schmidt, 2010, s. 239-256).

Harappa'da bir kartalı kanatlarının üzerine simetrik olarak yerleştirilmiş iki yılanla gösteren steatit bir pandantif bulunmuştur (M.Ö. 3000 civarı). Kartal burada muhtemelen "güneş"i sembolize eder. Yakın Doğu'daki bazı sembollerin ve kavramların binlerce yıl boyu süren istikrarını ve daha sonra kartalın kesinlikle "güneş" sembolü ve "cennet kuşu" imgesi olarak ortaya çıkacağı gerçeğini düşünürsek; böyle bir yorum bizi şaşırtmamalıdır (Wittkower, 1939, s. 294).

M.Ö. 2. binde Alacahöyük'teki (Çorum) Hitit kabartmalarında çift başlı kartal motifine rastlanır (Chariton, 2006, s. 18). M.Ö. 1950-1750'de Asur Ticaret Kolonileri'nin mühürlerinde çift başlı kartal motifi sıklıkla karşımıza çıkar. Miken uygarlığına ait *fibulalarda* başı birbirine dönük çift başlı kartal figürü görülür. Antik Yunan ve Roma mitolojisinde kartal, Tanrı Zeus'un ve Jüpiter'in sembolik hayvanı olarak nitelendirilmiştir (Becker, 2000, s. 91). Jüpiter'in kartalı Roma lejyonlarının başlıca sembolü olmuştur¹⁵ (Angelov ve Herrin, 2012, s. 157).

Roma Dönemi sikkelerinde tek başlı kartal figürü sıklıkla karşımıza çıkar.¹⁶ Jüpiter'in kartal başlı asası (*scipio eburneus*) Roma imparatorluk sikkelerinde ve daha sonra Bizans nümizmatiklerinde görülür (Angelov ve Herrin, 2012, s. 157). P. Grierson kartal başlı asa imgesinin yer aldığı sikkelerin 4.-6. yüzyıllar arasında bir imparatorluk alameti olarak ortaya çıktığını; ancak Bizans imparatoru Philippikos Bardanes (711-713) sonrasında ortadan kalktığını belirtir (Grierson, 1999, s. 28-29). Philippikos mühürlerde, bir elinde haç

¹⁵ Yaşlı Plinius M.S. 104'te Roma lejyonlarının kuzey savaşlarının hazırlıklarının başlangıcında kartal imgesini benimsendiğinden ve ancak kartala ek olarak kurt, insan başlı boğa, at gibi çeşitli imgelerin de sembol olarak kullanıldığından söz etmektedir. bkz.; Keppie, 1998, s. 67.

¹⁶ British Museum (Londra) koleksiyonundaki örnekler için bkz.; Grueber, 1910, s. 18, 29, 122, 137, 155, 160, 163, 295, 360, 362, 388, 441, 466, 474, 504, 563, 571.

globus, bir elinde tepesinde bir kartal yer alan asa tutarken betimlenmiştir (Nesbitt ve Oikonomides, 1991, s. 119).

İlk olarak Simon Bendall tarafından tanımlanan “Bizans kartalı” simgesi Claremont'taki *Institute for Antiquity and Christianity* tarafından Yukarı Mısır bölgesinde 1975-1978 yılları arasında yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Nag Hammadi'nin birkaç km güneyindeki Jabal al-Tarif'teki VI. Hanedanlık'a ait mezarlarda ele geçen 56 sikke arasındaki iki *folles* üzerinde kartal figürü yer alır. Bu eserler I. Iustin (518-527) ve I. Iustinianos (527-565) dönemlerine tarihlenebilir.¹⁷ Sikkeler üzerindeki kartal motifleri kanatları açık ve kartalın başının üstüne doğru kıvrılmış biçimde betimlenmiştir (G.10-11). 6.-8. yüzyıllara ait bazı Bizans kurşun mühürlenirde paralel tasvirleri görmek mümkündür. 10.-11. yüzyıl kurşun mühürlerinde kartalın kanatları iki yanda uçları aşağı bakar biçimde, kartalın gövdesi cepheden betimlenir ve figür donuk, hanedan pozu (*heraldic*) ile verilir.¹⁸

G.10. Kartal figürlü *folles*, muhtemelen imparator I. Iustin dönemi, Konstantinopolis basımı
(Kaynak: Goehring, J. E. (1983). Two New Examples Of The Byzantine 'Eagle' Countermark. *The Numismatic Chronicle*, 143, fig. 1, nos. 1).

G.11. Kartal figürlü *folles*, muhtemelen imparator I. Iustinianos dönemi, Konstantinopolis basımı
(Kaynak: Goehring, J. E. (1983). Two New Examples Of The Byzantine 'Eagle' Countermark. *The Numismatic Chronicle*, 143, fig. 1, nos. 2).

Kartal figürü Bizans kiliselerindeki duvar mozaikleri ve resimlerinde, ikonalarda ve el yazmalarında İncil yazarı Yuhanna'nın görsel bir temsili olmuştur. Orta Çağ'da alegorik hayvan ve fantastik yaratıkları anlatan *Physiologos*'ta kartal “yeniden doğuş”u simgeler (Cutler, 1991, s. 669).¹⁹ Törenler Kitabı'nda kartal motifli *skaramangion* kuşanan *protospatharios*lardan ve kartal figürleriyle işli kumaşların imparatorun sarayını süslediğinden söz edilmektedir (Bollók, 2010, s. 336-337). Geç 10.-erken 11. yüzyıllara ait, büyük olasılıkla Konstantinopolis'in imparatorluk atölyelerinde üretilmiş Bizans ipeklerinde, gagasında halka ya da mücevher tutan kartal motifi görülür (Cutler, 1991, s. 669; Bollók, 2010, s. 335).

Bizans mimari plastik eserlerinde de kartal motifine rastlanır. Selanik'teki (Thessaloniki) Aziz Demetrios Kilisesi'nin orta nefini kuzey ve güney iç neflerden ayıran sütunların başlıklarına işlenmiş, heykelsi kartal figürleri dikkati çeker.²⁰ Kautzsch'a göre yapının sütun başlıkları 500 yılı civarına aittir (Kautzsch, 1936, s. 73-75).

Silifke Müzesi'nde bulunan, kireçtaşından bir duvar nişinin yuvarlak kemerli üst bloğunda kartal figürlerine rastlanır. Figürlerden biri çift kemerli nişin ortasında yer alır ve baş kısmı tahrip olmuştur. Alt bölümü tahrip durumda bir kaide üzerinde duran kartal figürü, tüyleri yivlerle belirtilen kanatlarını iki yana açmıştır. Diğer kartal figürü nişin içindedir. Kartal, Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi lahitlerinde ve Kıpti mezar taşlarında ölümsüzlüğü, İsa gibi öldükten sonra dirilmeyi ümit eden inananları sembolize eder; bazen çelenk içindeki İsa *monogram*yla birlikte ya da sadece bir çelenkle verilir. Silifke Müzesi'ndeki blok

¹⁷ Ana mezardaki Kopt yazıları, buranın hâlihazırda Bizans Dönemi'nde keşişler tarafından kullanıldığını ortaya koymuştur; Goehring, 1983, s. 218-220. Mezarda ele geçen diğer sikkelerden 25 *folles* I. Anastasios (491-518) ve I. Iustinianos (527-538) dönemlerine aittir. Kalan otuz bir sikke ise *dodecanummia*'dır ve *folles*'lerden daha geç tarihlidir. Yıpranmış bir örnek II. Tiberios (578-582) dönemindedir. İki sikke II. Konstans'ın birinci sınıf madeni baskısıdır.

¹⁸ Kartal figürlü Bizans kurşun mühür örnekleri için bkz.; Ross, 1965/2005, s. 60, no. 70; McGeer vd. (ed.), 1991, s. 76, no. 40.7.

¹⁹ *Physiologos* hakkında bkz.; Curley (çev.), 2009; Çetin, 2020a; Çetin, 2020b, s. 10-11.

²⁰ Aziz Demetrios Kilisesi'ne ilişkin bkz.; Kleinbauer, 1970, s. 36-44; Spieser, 1984.

taşın nişi içinde yer alan kartal figürü, plastik etkili yüksek kabartma verilmesiyle 6. yüzyılın ilk yarısında yapılan figürlü tasvirlerle aynı grupta değerlendirilebilir (Aydın, 2012, s. 408-410, 415-416, 418).

Diyarbakır'ın kuzey doğusundaki Silvan'da (*Meyyafarikin*) bulunan bir Bizans kilisesinden British Museum'a götürülen, mermer üzerine rölyef tekniğinde işlenmiş 10.-11. yüzyıllara ait bir panelde çift başlı kartal motifi karşımıza çıkar (env. no.: 1919.1008.1) (Dalton, 1921, s. 126-127).

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin güneydeki girişinde, *tympanumu* çevreleyen kemerin kilit taşı kabartma olarak, hanedan pozunda, kanatları iki yana açık ve uçları aşağı bakar vaziyette, haleli bir kartal figürü ile süslenmiştir. Benzer bir kartal figürü kilisenin doğu cephesinde, apsiste de yer almaktadır. Kartal pençeleriyle bir yılanı kavramıştır. Bu kartal figürlerinin Büyük Komnenosların hanedan sembolü olduğu ileri sürülmüştür. Kilisede bir diğer kartal figürü ise $\acute{\omicron}\alpha[\gamma\iota\omicron\varsigma]$ Μαρκος (Aziz Markos) şeklinde bir kitabe ile tanımlandığı üzere İncil yazarı Markos'u sembolize eder ve güney portalde bir pano üzerinde kabartma şeklinde karşımıza çıkar ((Eastmond, 2004, s. 61-62).

A. Eastmond; iki kartal kabartmasının Ayasofya Kilisesi'ndeki konumunun önemini açıklar. Eastmond'a göre; biri kilisenin ana girişinde, diğeri binanın ayınle ilgili odağının dış cephesinde yer alan kartal figürleri, imparator Manuel'in kilisedeki gücünün sergilenmesi için önemli bir sembolizme sahiptir. Kartallar imparatorluk iddiasının bir parçası olarak kiliseyi kesinkes tescillemektedir. Dış cepheler, kilisenin hanedana ait olduğunu vurgular ve yapının bir aile mozolesi olarak kurulduğu fikrini destekler (Eastmond, 2004, s. 147).

12. yüzyıla -olasılıkla imparator I. Manuel dönemine- ait bir Bizans metninde (*ekphrasis*) "İmparator ...'un kırmızı ayakkabıları üzerinde incilerle süslü beyaz kartallar vardı; böylece incilerin beyazlığı ve kuşların yükseğe uçuşu imparatorun yükselişini tasvir etmektedir" cümleleri geçmektedir. (Bollók, 2010, s. 337). Bizans Dönemi'ne ait bu metinde kartalın imparatorun kudretini simgelediği açıkça ifade edilmiştir. Bizanslı tarihçi Georgios Akropolites (1217/1220-1282) *sebastokrator*ların mavi ayakkabılarına altından kartallar takıldığını kaydeder. Akropolites, II. Theodoros Doukas Laskaris'in (İznik, 1254-1258) tahta geçer geçmez üstlendiği seferlerde yaşanan olayları anlattığı kroniğinde, imparatorun "hızlı kartal" lakabıyla anıldığını söyler (Macrides, 2007, s. 59).

Bizans İmparatorluğu'nun sembolü olarak tek başlı kartalın zamanla çift başlı kartal imgesine dönüşümü söz konusudur. Bu konuda Angelov ve Herrin'in yorumu, bu dönüşümün izini sürmenin zor olduğu yönündedir; çünkü dönüşüm Akdeniz ve Avrupa boyunca eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Çift başlı kartal Yakın Doğu kökenlidir ve 12.-13. yüzyıllarda sikkeler ve taş kabartmalar üzerinde Selçuklu ve Türkmen emirlerinin hükümdarlık sembolü²¹ olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Angelov ve Herrin, 2012, s. 157). Bir başka görüşe göre; çift başlı kartal motifini imparator Isaak Komnenos 1057'de olasılıkla hem kilise hem de devlet üzerindeki ikili erkinin bir sembolü olarak seçmiştir (Ambrose, 2013, s. 71). Fakat Angelov ve Herrin'in belirttiği üzere; çift başlı kartalın bir imparatorluk sembolü haline gelmesi 13. yüzyılda gerçekleşmiştir (Angelov ve Herrin, 2012, s. 157).

Şüphesiz ki bir imparatorluk imgesi olarak kartal figürü, bu hayvanın doğasıyla ilişkili olarak "güç"ü simgelemesi nedeniyle seçilmiş olmalıdır. Bunun çağlar boyunca benimsendiğini, farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda, farklı eserler üzerindeki farklı betimleme biçimlerinden anlamak mümkündür. Sözelimi hayvan mücadelesi tasvirlerinde kartal, en sık betimlenen güçlü yırtıcılardan biri olmuştur. Hayvan mücadelesi tasvirleri Orta Çağ'da oldukça yaygındır. Ancak tavşan avlayan kartal tasvirlerini çok daha erken bir dönemde, M.Ö. 6. yüzyılda Sicilya yakınlarında kurulan *Akrugas* kentinde (*Ἀκράγας*, bugünkü Agregento) basılan M.Ö. 6.-3. yüzyıllar arasında ait sikkeler üzerinde görmek mümkündür (G.12-15). M.Ö. geç 5.-erken 4. yüzyılda *Sinope*'de (bugünkü Sinop) basılan sikkeler üzerinde ise kartal ve yunus balığını avlayan kartal tasvirleri bulunur.²²

²¹ E. Göksu bir makalesinde, bir hâkimiyet alâmeti olarak "çift başlı kartal" ve Türkiye Selçukluları ilişkisi konusunu tartışmaktadır, bkz.; Göksu, 2016, s. 117-141. Türk mitolojisinde en sık rastlanan hayvan motiflerinden biri olan tek ve çift başlı kartalın ikonografik incelemesine dair bkz. doktora tezi; Alsan, 2005, s. 79-91. Anadolu Selçuklu Dönemi taş süslemelerinde Orta Asya bağlantılarının ele alındığı bir yüksek lisans tezi için bkz.; Çoruhlu, 1988.

²² Üç örnek için bkz.; Erciyas, 2006, s. 34-35, fig. 8, 9, 10.

G.12. Tavşan avlayan kartal motifli, Akragas basımı sikke örneği, British Museum, Londra
(Kaynak: Poole, R. S. vd. (1876). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Londra: British Museum, No. 54).

G.13. Tavşan avlayan kartal motifli, Akragas basımı sikke örneği, British Museum, Londra
(Kaynak: Poole, R. S. vd. (1876). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Londra: British Museum, No. 55).

G.14. Tavşan avlayan kartal motifli Akragas basımı sikke örneği, British Museum, Londra
(Kaynak: Poole, R. S. vd. (1876). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Londra: British Museum, No. 58).

G.15. Tavşan avlayan kartal motifli Akragas basımı sikke örneği, British Museum, Londra
(Kaynak: Poole, R. S. vd. (1876). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Londra: British Museum, No. 59).

Kimi zaman kartalın bir “avcı” tür olarak, yılanla mücadele ederken temsil edildiğini de görmekteyiz. Örneğin; Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’te inşa edilen birkaç imparatorluk sarayından biri olan Büyük Saray’ın (*Mega Palatium/Méγα Παλάτιον*) 6. yüzyılın ilk çeyreğine ait zemin mozaiklerinde bir kartal ve yılan mücadelesi sahnesi yer alır (G.16).²³ Kartalın yılanı galip gelmesi “iyiliğin kötülük üzerindeki zaferi”nin sembolizmi olarak yorumlanmıştır (Cutler, 1991, s. 669).²⁴

G.16. Kartal ve yılan mücadelesi, Büyük Saray Mozaik Müzesi, İstanbul
(Kaynak: yazanın arşivinden).

Günümüzde Londra’daki British Museum’da bulunan, 10. yüzyıla tarihlenen, mermer üzerine rölyef tekniğinde işlenmiş bir panel üzerinde üç kartal figürü yer alır (Buckton, 1995, no. 151). Solda ve sağda yer

²³ “Büyük Saray olarak nitelendirilen (revaklı avlu ve tören salonu) yapılar topluluğunda revaklı avlunun başlangıcı 4. ve 5. yüzyıllar arasına rastlar; bugün artık Büyük Saray Mozaik Müzesi’nin koruyucu çatısı altında barınan kuzey doğu salonu mozaik alanı sondajlarında yapı tekniği ve tarihsel dizgin açısından önemli bilgiler elde edilmiştir. Mozaik döşemenin altında kalan yamaç dolgusu içinde saptanan çanak-çömlek buluntuları binanın 6. yüzyılın ilk yarısında kapsamlı değişikliğe uğradığını belgelemiştir. Büyük Saray mozaiklerinin döşenmesi de bu dönem etkinliklerindedir. Yeni yapılanmanın nedeni Saray alanının 6. yüzyılda genişletilmesidir.” Jobst vd., 1997, s. 25, 27, 61.

²⁴ Kartal ve yılan ikilisine rastlanan tasvirler ile ilgili genel bir çalışma için bkz.; Wittkower, 1939, s. 293-325.

alan kartal figürleri pençeleriyle birer yaban tavşanını sırtından kavramıştır. Merkezdeki kartal figürü ise bir yılanla birlikte temsil edilmiştir. Tasvirdeki kartal figürleri oldukça dekoratif ve stilize görünmektedir; hayvanın vahşi doğasını yansıtmaktan uzaktırlar (G.17).

G.17. Kartal, tavşan ve yılan figürlü mermer rölyef, env. no.: 1924, 1017.1, British Museum, Londra (Kaynak: Bollók, Á. (2010). The Birds on The Broad Ornament from Rakamaz: A View from The Mediterranean. *Sonderdruck Aus, Falko Daim und Jörg Drauschke (Hrsg.), Byzanz-das Römerreich im Mittelalter*, Vol. 3: Peripherie und Nachbarschaft. Mainz, fig. 4).

Atina'daki Bizans ve Hıristiyan Müzesi'nde 10.-11. yüzyıllara ait tavşan tutan kartal figürlü iki rölyef eser bulunmaktadır.²⁵ Her iki örnekte de kartal figürü panonun tamamını kaplar. Kartalların kanatları iki yana açıktır ve gövde karşıdan gösterilmiştir. Figürler stilize biçimde işlenmiştir (G.18-19).

G.18. Tavşan avlayan kartal tasvirli rölyef, Bizans ve Hıristiyan Müzesi, Atina-Yunanistan (Kaynak: Bollók, Á. (2010). The Birds on The Broad Ornament from Rakamaz: A View from The Mediterranean. *Sonderdruck Aus, Falko Daim und Jörg Drauschke (Hrsg.), Byzanz-das Römerreich im Mittelalter*, Vol. 3: Peripherie und Nachbarschaft. Mainz, fig. 8.1).

G.19. Tavşan avlayan kartal tasvirli rölyef, Bizans ve Hıristiyan Müzesi, Atina-Yunanistan (Kaynak: Bollók, Á. (2010). The Birds on The Broad Ornament from Rakamaz: A View from The Mediterranean. *Sonderdruck Aus, Falko Daim und Jörg Drauschke (Hrsg.), Byzanz-das Römerreich im Mittelalter*, Vol. 3: Peripherie und Nachbarschaft. Mainz, fig. 8.2).

Atina'da yer alan 12. yüzyıla ait Panagia Gorgoepikoos (ya da *Agios Eleftherios*) Kilisesi'nin²⁶ güney cephesinde doğu uçta yer alan bir panel üzerinde tavşan tutan kartal motifi vardır (Küilerich, 2005, s. 97).

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin *omphalionu*na paralel bir örnek Venedik'teki San Marco Bazilikası'nın²⁷ kuzey cephesinde, mermerden dikdörtgen bir panonun köşelerine yerleştirilmiş dört

²⁵ Eserlere ilişkin değerlendirme için bkz.; Bollók, 2010, s. 337; yazar tarihlendirmeyi görsellerin altında belirtmiştir, s. 338'de.

²⁶ Panagia Gorgoepikoos Kilisesi'ne ilişkin bkz.; Michel ve Struck, 1906, s. 279-324; Kourouniotes ve Soteriou, 1929, s. 70-71; Hetherington, 1991, s. 72-73.

madalyondan sağ üsttekinde yer alır. Madalyonda kanatları kapalı ve bir yaban tavşanının sırtına çökmüş, tavşanın kulağını gagalayan kartal tasviri rölyef olarak işlenmiştir. Rölyef, bazilikanın 11.-12. yüzyıllara tarihlenebilen dekorasyonunun bir parçasıdır.²⁸ O. Demus'a göre; madalyonlardaki tasvirler Orta Çağ'daki hayvan sembolizmi repertuarı ile ilişkilidir (Demus, 1960, s. 150).

Á. Bollók; genellikle kartalla temsil edilen statik, sert halde ve pençelerinde çoğunlukla tavşan benzeri bir yaratık olan küçük bir avı kavrarken gösterilen yırtıcı kuş tasvirlerinin, sert hanedan pozu ile "avın ele geçirilmesi savaşı" sahnesinin dinamizmi arasındaki zıtlık nedeniyle, hanedan sembolü olarak temsil edilmiş kuşların ikonografisinin farklı bir alt varyasyonu olarak kabul edilebileceğini belirtir (Bollók, 2010, s. 338).

4. Sonuç

Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi zemin mozaiklerinin bir parçası olan *omphalion* günümüzde Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi'nde yer almaktadır. Eser üzerindeki tavşan tutan/avlayan kartal tasvirine Bizans yer döşemelerindeki diğer *omphalion* örneklerinde rastlanmaz; bu nedenle eser üniktir. Eser üzerindeki tasvir, yüzyıllar boyu süren Akdeniz ve çevresine özgü tasvir geleneğinin bir ürünü olarak nitelendirilebilir.

Tavşan avlayan kartal tasvirleri güçlünün zayıf üzerindeki zaferini simgeler. Eserlerde kartalın bir "avcı" olarak iki biçimde tasvir edildiğini görmekteyiz. Birinci grupta kartal figürü hareketlidir, kanatları açıktır, avlanma anının dinamizmini ve dramatikliğini yansıtır. İkinci grupta ise kartal figürü durağan, donuk ve dik bir pozisyonadadır (*heraldic*); kartalın kanatları iki yanda uçları aşağı bakar biçimde gösterilir. Kartal, pençeleriyle avını nazikçe kavrar. Trabzon'daki yapıya ait *omphalion* örneği birinci grup içinde değerlendirilir. Eseri işleyen usta, eserin boyutunun elverdiği ölçüde kartala hareket kazandırmıştır ve kartalın kanatları hafifçe açıktır. Ancak asıl önemli nokta, kartalın tavşanın gözüne saldırmasıdır; burada bütünüyle avlayan ve avlanan durumu söz konusudur.

Trabzon Ayasofya'sı *omphalion*unda görülen tavşan avlayan kartalın en erken tarihli paralel örnekleri M.Ö. 6.-3. yüzyıllar arasına ait Akragas sikkeleri üzerinde yer alır. 10.-11. yüzyıllardan itibaren Bizans taş eserlerinde kartal ve tavşan ikilisinin örnekleri görülmeye başlanır. Ancak yine de tavşan ve kartal ikilisi çok sık tercih edilen bir tasvir değildir.

Öte yandan, Trabzon'daki Bizans Dönemi dini mimari örnekleri arasında yer alan Aziz Evgenios Kilisesi (*Yeni Cuma Camisi*), Panagia Khrysokephalos/Altın Başlı Meryem Kilisesi (*Orta Hisar Camisi*) ve bugünkü Trabzon'a bağlı, kentin 14 km batısındaki Akçaabat (*Platana*) ilçesinde, Galinos yerleşiminde bulunan Başmelek Mikhael Kilisesi (ya da *Arkebistrategos*) gibi yapılarda örgü kompozisyonlu döşeme mozaikleri görülmesine rağmen, bu yapılardan hiçbirinde figürlü *omphalion* örneği mevcut değildir.

Bu çalışmada ele aldığımız tavşan avlayan kartal tasvirli *omphalion*un, bir imparatorluk yapısı olan Ayasofya Kilisesi'ne özel olarak hazırlandığı aşikârdır. Yapının, pek çok araştırmacının işaret ettiği üzere I. Manuel *Megas Komnenos* (1238-1263) dönemine ait, bir diğer deyişle, bir Komnenos hanedanlığı yapısı olması, *omphalion*daki kartal figürünün Komnenos hanedanını simgelediğini akla getirir. Nitekim ana apsisin penceresinin üstünde ve güney mekânın *tympandum*'unda yer alan tek başlı "*Kommenos Kartalı*"nın da bu görüşü pekiştirdiği söylenebilir.

Ayasofya Kilisesi'nin I. Manuel'in ölümü sonrasında, ardıllarınca bir anı/mezar kilisesi olarak inşa ettirilmiş olduğu görüşü, Komnenos hanedanlık sembolü olan kartalın imgelerinin bu yapıdaki varlığını açıklamamızı kolaylaştırmaktadır. Çünkü Ayasofya Kilisesi başlı başına bir Komnenos yapısıdır.

5. Extended Abstract

The invasion of Constantinople, the capital of the Byzantine Empire, by the Crusaders in 1204 necessitated the administration of the Byzantine state from a new center. In Trebizond, one of these centers, the foundation of a new state was laid by two members from the Comnenian dynasty, Alexios and David Comnenos. As a part of the construction activity that ongoing in the 13th century in Trebizond, several churches with rich decoration, mural painting and pavement were built. These buildings and their decorations are a continuation of the architectural and artistic style of the capital. St. Sophia Church is one of the important monuments built in this period in the city. As generally mentioned; St. Sophia Church,

²⁷ Yapının tarihçesi, mimarisi ve dekorasyonu ile ilgili bkz.; Demus, 1960.

²⁸ Tarihlendirmeye ilişkin bkz.; Hunt, 2006, s. 115.

which was a monastic structure, was built and decorated during the reign of Manuel I, the ruler of the Empire of Trebizond.

The geometric compositions draw attention on the pavements of the Trapezuntine monuments showing the metropolitan style that occur both in the capital and the buildings reflecting the Constantinopolitan style. The pavement of St. Sophia Church is the one of the high quality examples reflecting the capital's style. The pavement is located in the naos of the church, in the 6.20 square meter section between the four columns carrying the main cuppola. There was a round omphalion in the center of the floor. This plate was removed from its place in the 1860s and was kept in the Church of the Nativity of the Virgin in Kromni for a while. In 1924, the omphalion was taken to Thessaloniki by the Pontic Greeks who left the Black Sea region. The plate, which was kept in the Rotunda of St. Georgios for a while, was later brought to its current location, the Museum of Byzantine Culture in Thessaloniki.

The round shaped omphalion, 38 cm in diameter, carved on white and high quality marble, is in relief technique. In the omphalion, a stylized eagle figure carves the eye of a hare caught from the back with eagle's paws. The eagle and the hare occupy almost the entire surface of the omphalion. On the left side of the plate, a grapevine and two bunches of grape draw attention; a branch with stylized palmette and rumi-like motifs into the space between the rabbit's fore and hind legs; likewise, a stylized acanthus-like leaf was embroidered on the part between the left wing of the eagle and its back and tail.

The aim of this study is to mention that the omphalion is not lost, but dismantled from its original place, and to address the iconography and the origin problem of "the eagle hunting a hare" on Byzantine pavement, which we have not seen elsewhere. In this context, in this study, an evaluation has been made with the help of parallel depictions of eagle and hunter eagle in different artifacts belonging to both the Ancient and Byzantine period.

Although the eagle figure is frequently seen in the Byzantine art, depictions of the eagles hunting hare are less common. Early examples of the hare and eagle couple are found on Akragas coins (ca. 6th-3th centuries BC). There are three eagle figures on a marble panel hold in the British Museum, dated to the 10th century and engraved in relief technique on marble. The eagles on the left and right each hold a hare with their paws. The eagle figure in the center is represented with a serpent. The eagles are shown decoratively and stylized. There are two reliefs depicted "the eagle pawing a hare" in the Byzantine and Christian Museum in Athens. In both examples, the eagle figures cover almost the entire panel. Eagles' wings are open to both sides. The figures are stylized. A relief panel decorated with an eagle pawing a hare from the 12th century is placed on the east end of the south facade of Panagia Gorgoepikoos (or Agios Eleftherios) Church in Athens. A parallel example to the omphalion of the St. Sophia Church in Trabzon is located in the upper right of the four medallions placed in the corner of a rectangular marble panel on the northern façade of San Marco Basilica in Venice. The medallion depicts an eagle with its wings closed and on a hare's back, pecking the rabbit's ear. The relief is a part of the decoration of San Marco Basilica dated to the 11th-12th centuries.

The eagle hunting a hare on the omphalion of the St. Sophia Church in Trabzon is not seen in other omphalia on the Byzantine pavements. Therefore, the plate is unique. The description on the work can be comment as the production of the centuries-long tradition of depiction of the Mediterranean and its surroundings. The eagle hunting hare depiction symbolizes the victory of the power over the weak.

Kaynakça

Alpatov, M. ve Grégoire, H. (1927). Les Reliefs De La Sainte-Sophie De Trébizonde. *Byzantion*, 4, 407-418.

Alsan, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 79-91.

Ambrose, K. (2013). *The Marvellous and the Monstrous in the Sculpture of Twelfth-century Europe*, Woodbridge: Boydell Press.

- Angelov, D. ve Herrin, J. (2012). *The Christian imperial tradition-Greek and Latin. Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History*. (pp. 149-174). Cambridge: Cambridge University Press.
- Anthony, E. W. (1968). *A History of Mosaics*. New York: Hacker Art Books.
- Aydın, A. (2012). Silifke Müzesi'nden Figürlü Bir Duvar Nişi Bloğu. *OLBA*, XX, 407-426.
- Baklanov, N. (1927). Deux Monuments Byzantins de Trébizonde. *Byzantion*, 4, 363-391.
- Ballance, S. (1960). The Byzantine Churches of Trebizond. *Anatolian Studies*, 10, 141-175.
- Becker, U. (2000). Eagle. *The Continuum Encyclopedia of Symbols*. (pp. 91). New York, Londra.
- Bollók, Á. (2010). The Birds on The Broad Ornament from Rakamaz: A View from The Mediterranean. *Sonderdruck Aus, Falko Daim und Jörg Drauschke (Hrsg.), Byzanz-das Römerreich im Mittelalter*. Vol. 3: Peripherie und Nachbarschaft. (pp. 331-368). Mainz.
- Bouras, C. (1981). *Η Νέα Μονή της Χίου Ιστορία και Αρχιτεκτονική*. Atina: Emporike Trapeza Ellados.
- Bouras, C. (1982). *Nea Moni on Chios: History and Architecture*. Atina: Commercial Bank of Greece.
- Bouras, C. (1998-1999). Middle Byzantine Cruciform Churches on the Greek Islands. *Zograf*, 27, 7-16.
- Brounov, N. (1927). La Sainte-Sophie De Trébizonde. *Byzantion*, 4, 393-405.
- Bryer, A. (1969). The Church of Hagia Sophia in Trebizond. *Apollo*, 89, 268-274.
- Bryer, A. (1980). *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Londra: Variorum Reprints.
- Bryer, A. ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of Pontos*. Vol. I, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks.
- Bryer, A., Winfield, D. ve diğerleri. (2002). *The Post Byzantine Monuments of The Pontos-A Sourcebook*. Aldershot, Hampshire: Ashgate-Variorum.
- Buckton, D. (ed.). (1995). *Treasures Of Byzantine Art And Culture From British Collections*. Londra: British Museum.
- Chariton, J. D. (2006). *The Function of the Double-Headed Eagle at Yazlıkaya*. Yayımlanmamış Lisans Tezi, University of Wisconsin-La Crosse, Archaeological Studies, Wisconsin.
- Coşkun, İ. (2019). Eski Yakınoğlu'da Avcı Kuşlar. *Current Debates on Social Sciences Human Studies*. Vol. 3. (pp. 133-148). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Curley, M. J. (çev.). (2009). *Physiologus A Medieval Book of Nature Lore*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cutler, A. (1991). Eagles. *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 669). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Çelik, B. ve Albayrak, Y. (2019). Soğmatar'dan Ele Geçen Bir Kartal Figürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42, 60-67.
- Çetin, U. (2020a). *Masal Kitaplarına İham veren Anlamsal ve Simgesel Özellikleriyle Smyrna Physiologus'u*. İstanbul: Efe Akademi.
- Çetin, U. (2020b). İnsan ve Hayvan İlişkisi Kapsamında Masal Kitaplarının Esin Kaynağı Olan Smyrna Physiologus'u. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 5-17.
- Çoruhlu, Y. (1988). *Anadolu Selçuklu Taş Tezyinatında Orta Asya İle Bağlantılar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dalton, O. M. (1921). *A Guide To Early Christian And Byzantine Antiquities In The Department Of British And Mediaeval Antiquities*. Londra: British Museum.
- Demiriz, Y. (2006). *Örgürlü Bizans Döşeme Mozaikleri*. İstanbul: Yorum ve Sanat Yayıncılık.
- Demus, O. (1960). *The Church of San Marco in Venice: History, Architecture, Sculpture*. Vol. 6, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Dunbabin, K. M. D. (1999). *Mosaics of The Greek and Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eastmond, A. (2004). *Art And Identity In Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia And The Empire Of Trebizond*. Aldershot, Burlington: Ashgate-Variorum.
- Erciyas, D. B. (2006). *Wealth, Aristocracy And Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*. Leiden: Brill.
- Eyice, S. (1963). *Son Devir Bizans Mimarisi İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları*. İstanbul.

- Eyice, S. (1991). Ayasofya Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Vol. 4, s. 222-223). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Finlay, G. (1877). *History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time*. Oxford: Clarendon Press.
- Goehring, J. E. (1983). Two New Examples of the Byzantine 'Eagle' Countermark. *The Numismatic Chronicle*, 143, 218-220.
- Grierson, P. (1999). *Byzantine Coinage*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection.
- Grueber, H. A. (1910). *Coins of the Roman Republic in the British Museum*. Vol. II, Londra: British Museum.
- Guidobaldi, A. G. (2011). The Marble Floor Decoration in Constantinople: Prolegomena to a Corpus. XI. *Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu (16-20 Ekim 2019 Bursa), Türkiye Mozaikleri ve Antik Dönemden Ortaçağ Dünyasına Diğer Mozaiklerle Paralel Gelişimi: Mozaiklerin Başlangıcından Geç Bizans Çağına Kadar İkonografi, Stil ve Teknik Üzerine Sorular* içinde (s. 413-436). İstanbul: Uludağ Üniversitesi Yayınları-Ege Yayınları.
- Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Harris, J. (2014). *Byzantium and The Crusades*. Londra, New York: Bloomsbury.
- Haury, J. (ed.). (1964). *Procopii Caesariensis Opera Omnia*. Vol. 4, Leipzig.
- Hetherington, P. (1991). *Byzantine And Medieval Greece. Churches, Castles And Art Of The Mainland And The Peloponnese*. Londra.
- Hunt, L. A. (2006). Byzantium-Venice-Manchester. *Byzantine Style, Religion and Civilization in Honour of Steven Runciman*. (pp. 91-134). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jobst, W., Erdal, B., Gurtner, C. (1997). *İstanbul Büyük Saray Mozaığı/İstanbul Das Grosse Byzantinische Palastmosaik/İstanbul The Great Palace Mosaic*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Kaplan, Z., İpekoğlu, B., Böke, H. (2017). Roma Dönemi Döşeme Mozaiklerinin Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri. *Uluslararası Katımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu (2-3-4 Kasım 2017)* içinde (s. 237-245). Trabzon.
- Karpuz, H. (2018). *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kautsch, R. (1936). *Kapitelstudien. Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*. Berlin, Leipzig.
- Kaya Zenbilci, İ. (2015). *Trabzon Akçaabat'taki Başmelek Mihail Kilisesi*, Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları-OmniScriptum.
- Keppie, L. (1998). *The Making of The Roman Army: From Republic to Empire*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Küilerich, B. (2005). Making Sense of The Spolia in The Little Metropolis in Athens. *Estratto dalla Rivista Arte Medievale*, 4, 95-114.
- Kleinbauer, W. E. (1970). Some Observations on the Dating of S. Demetrius in Thessaloniki. *Byzantion*, 40, 36-44.
- Kolarik, R. E. (1991). Opus Sectile. *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3, pp. 1529-1530). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Kourouniotes, K. ve Soteriou, G. A. (1929). Euretêrion tòn mnêmeiôn tês Ellados I. *Euretêrion tòn mesaiônîkôn mnêmeiôn*, 1, Athênôn, 70-71.
- Legrand, E. (1896). Description des oeuvres d'art et de l'église des Saints Apôtres de Constantinople. Poème en vers iambiques, par Constantin le Rhodien. *Revue des Études Grecques*, 9, 32-65.
- Liakos, D. A. (2008). The Byzantine Opus Sectile Floor in the Katholikon of Iveron Monastery on Mount Athos. *Zograf*, 32, 37-44.
- Loerke, W. (1991). Pavement. *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3, pp. 1610). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Macrides, R. (2007). *George Akropolites The History Introduction, Translation And Commentary*. New York: Oxford University Press.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. Ankara: Rekmay Ltd. Şti.

- McGeer, E., Nesbitt, J., Oikonomides, N. (ed.). (1991). *Catalogue Of Byzantine Seals At Dumbarton Oaks And In The Fogg Museum Of Art 3: West, Northwest, And Central Asia Minor And The Orient*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection.
- Michel, K. ve Struck, A. (1906). Die Mittelbyzantinische Kirchen Athens. *Athenische Mitteilungen*, XXXI, 279-324.
- Millet, G. (1895). Les monastères et les églises de Trébizonde. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 19, 419-459.
- Nalpantis, D. (2018). *Museum of Byzantine Culture Archaeological Guide*. Atina: Ministry of Culture and Sports Archaeological Receipts Fund Directorate Publications.
- Nesbitt, J. ve Oikonomides, N. (ed.). (1991). *Catalogue Of Byzantine Seals At Dumbarton Oaks And In The Fogg Museum Of Art 2: South Of The Balkans, The Islands, South Of Asia Minor*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection.
- Norwich, J. J. (2013). *Biçans-Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Biçans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ousterhout, R. (2008). *Master Builders of Byzantium*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Pekak, S. (2009). *Tribe (Zeytinbağı) Fatih Camisi Biçans Kapalı Yunan Haçı Planı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Poole, R. S., Gardner, P., Head, B. V. (1876). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Londra: British Museum.
- Rodley, L. (1996). *Byzantine Art and Architecture An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, M. C. (1965/2005). *Catalogue Of The Byzantine And Early Medieval Antiquities In The Dumbarton Oaks Collection 2: Jewelry, Enamels, And Art Of The Migration Period*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection.
- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta Praehistorica*, XXXVII, 239-256.
- Spieser, J.-M. (1984). *Théssalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne*. Paris.
- Sunay, S. (2012). İstanbul Hirâmi Ahmet Paşa Mescidi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 30/Güz, 174-181.
- Talbot-Rice, D. (1929-1930). Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond. *Byzantion*, 5, 47-81.
- Talbot-Rice, D. (ed.). (1968). *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*. Edinburgh: Edinburgh University Press-The Russel Trust.
- Texier, C. ve Popplewell-Pullan, R. (1864). *L'Architecture Byzantine Recueil de Monuments des Premiers Temps du Christianisme en Orient*. Londra.
- Treadgold, W. T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Wernes, H. B. (2006). Eagle. *The Continuum Animal Symbolism in Art*. New York, Londra: Continuum, 152-153.
- Wittkower, R. (1939). Eagle and Serpent. A Study in The Migration of Symbols. *Journal of The Warburg Institute*, 2(4), 293-325.

Dizi Anlatısında Yeni Üslup Arayışları: *Fî*'de Bireycilik Görünümleri*

Yasemin ÖZKENT**
Aytekin CAN***

ÖZ

Toplumsal değişimi anlama söz konusu olduğunda, kültüre ait verileri barındırması ve toplumu yansıtmaları bakımından diziler önemli bir konumdadır. Televizyon dizilerinde modernlik, eski/yeni, geleneksel/modern gibi çatışmaları iç içe barındıran bakışla yansıtılırken, yeni medya platformlarının ortaya çıkışıyla dizi anlatılarında yeni üslup arayışlarına gidildiği göze çarpmaktadır. Bu yenilikten yola çıkan çalışmada, bireycilik olgusunun günümüzde nasıl görünümde sunulduğu araştırılacaktır. Türkiye’de yeni medya platformları için üretilen ilk içeriklerden olan *Fî* dizisi örneklem olarak seçilmiştir. Son dönemlerde dijital platformların kültürel anlamların dolaşımında önemli bir mecra olarak konumlanması, örneklemin seçilmesinde etkili olmuştur. Bu doğrultuda çalışmada bireyciliğin karakter betimlemelerine nasıl yansıtıldığı, bireycileşmiş kültürde yaşayan insanların duygusal durumları, bireyciliğin kutsanışı, ben-biz çatışması, bencillik, benliğin yeniden keşfi, gibi konular değerlendirilmiştir. Dizi, Geert Hofstede’nin kültürel boyutları aracılığıyla betimsel analize tabi tutulmuştur. Hofstede’nin kolektivizm-bireycilik sınıflandırması, çalışmanın savının güçlenmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak *Fî*'de neredeyse tüm karakterlerin bireycilik yaklaşımının altını çizen görünümde sunulduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bireycilik, Yeni bireycilik, İnternet dizileri, *Fî*, Geert Hofstede

Searching For a New Style in TV Series Narration: Appearance of Individualism in *Fi*

ABSTRACT

For understanding social change, series have an important position in terms of covering cultural data and reflecting the society. While modernity is reflected in TV series from a point of view covering opposites like modernity, old/new, traditional/modern, etc, the search for new writing styles in series narratives with the emergence of new media platforms is striking. Starting from this innovation, the study analyzes how individualism fact is presented today. *Fi* series among the first contents produced for new media platforms in Turkey was selected as sampling. Recent positioning of digital platforms as an important medium for circulating cultural meanings was effective in sampling selection. Accordingly, the study evaluated subjects such as how individualism was reflected in character portrayals, emotional states of people living in an individualized culture, blessing of individualism, me-us conflict, selfishness and self re-exploration. A descriptive analysis was conducted for the series through the cultural dimensions of Geert Hofstede. Hofstede’s collectivism-individualism classification was effective in the strengthening of study thesis. As a result, it was found that almost all *Fi* characters were presented with appearance underlining individualism approach.

Keywords: Individualism, New individualism, Internet series, *Fi*, Geert Hofstede

1. Giriş

Tarihsel olarak ele alındığında tüm kültürlerin gelişim süreci birbirine benzer nitelikler taşımaktadır. İlk olarak doğayı düzenleyerek, doğayla bütünlük bir şekilde hayatta kalmaya çalışan insan, toprağı ekip biçmeyi öğrenerek köklü değişimlerin de temelini atmış olur. Yerleşik toplum yapılaşmasıyla yönetim olgusu ortaya çıkması, nüfusun artması ve küçük siyasi yapılanmaların çoğalması, geleneksel yaşam biçiminin aşınmasına; tarım dışı üretimin artması ise kentlerin büyümesine yol açmıştır. Birey olmanın henüz söz konusu olmadığı bu süreçlerde insan henüz kendiliğinin farkında değildir. Nitekim insan ancak bütünü bir parçası olarak anlam kazanabilmekte, kabile kolektivizminden ayrıldığında ne yapacağını bilememektedir. “Ben” ayrımına henüz varamadığı bu süreçte kendini “biz” içinde tanımlamaktadır.

Modernliğin tarihsel gelişimiyle “birey” olgusunun gelişiminin eş zamanlı ilerlemiştir. Modernlik, bireyin geleneksel yapılanmayla kurduğu kolektif bağları yıkmaya eğilimiyle köklenmiştir. Modern bireyin

* Bu makale 2019 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı tarafından kabul edilen “İnternet Dizilerinde Modern Bireyin Yeni Görünümleri: *Fi* Dizisi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, yaseminozkentt@gmail.com

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, aytekcans@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 08.12.2020 , Makalenin Kabul Tarihi: 22.12.2020

hayatını düzenlemede içgüdüleri ya da grup kuralları yerine toplumsal kurallar etkinleşir. Bu düşüncelerden yola çıkılarak temellenen çalışma, Henri Lefebvre'nin *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (1968) adlı eserinde vurguladığı gibi modernlik eleştirisi yapılırken bireycilik eleştirisi de yapmak gerektiğini savlamaktadır (2016, s. 52). Modernliğin en temel oluşumlarından olan bireyciliğin popüler kültür ürünlerine eklemleme biçiminin açığa çıkarılması bu çalışmanın temel amacıdır. Bu bakışla çalışma, bireyci kültürde yaşayan insanların duygusal durumlarını, benlik tasarımını ve ilişkilerindeki travmatik sonuçları *Fi* anlatısı üzerinden değerlendirecektir.

Sinema ve televizyon anlatılarının toplumdan beslendiği görüşüyle hareket edildiğinde, bireyin içsel yaşantısını konu alan kurmaca anlatılar -özel olarak da televizyon anlatısı- bireyin temsili açısından önemlidir. Televizyon dizilerinin geneline bakıldığında bireyin ruhsal sürecinden çok, mahalle ve aile yapılanmasının yer aldığı hikayelerin yaygın olduğu, bir bakıma kolektif bir anlatı yapısına sahip oldukları söylenebilir. Dizi izleyicisinin hissettiği birlik duygusu, bahsedilen anlatı yapısına yönelişin başlıca itkisi olarak kabul edilmektedir. Bu noktada *F7*'nin farklılığı ortaya çıkmaktadır. *Fi* dizisinde, bireyin ele alınışı televizyon dizilerinde betimlenen birey kavramıyla benzeşmemektedir. Öncelikli olarak *F7*'nin dijital platformlarda yayınlanması, hedef kitlesinin rafineleşmesini sağlamıştır. 1980'lerden sonra küreselleşme ve kapitalizmin sinemada kendine yer bulması gibi, yeni televizyon mecralarıyla birlikte dizilerde de farklı konular öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda çalışma, dizilerin toplumsal dinamikleri ve değişimi yansıtabileceği savı üzerinden dijital medya platformlarındaki yeni üslup arayışları üzerine odaklanmaktadır. Bahsedilen değişimleri saptamak üzere örneklem olarak seçilen *Fi*, Geert Hofstede'nin kültürel boyutları ve betimsel analiz aracılığıyla incelenmiştir. Hofstede'nin Türkiye'yi kolektif ülkeler arasında göstermesine rağmen dizi, bireyci sınıflandırmaya yakın durmaktadır. Çalışmada ilk olarak bireycilik kavramı açıklanacak, sonrasında yeni bireycilik kavramının üzerinde yükseldiği dinamikler ele alınacaktır. Analiz kısmında dizi Hofstede'nin kolektivizm-bireycilik sınıflandırması, yeni bireyci karakter temsili, ben-biz çatışması ve bencillik, benliğini yeniden keşfeden "tutku"lu birey temaları aracılığıyla değerlendirilecektir.

2. Bireyin Varoluş Biçimi Olarak Bireycilik

Bireycilik teriminin ilk kullanımı Fransızca kökenli *individualisme*'dir. *Individualisme*'i ilk defa 1820'lerin ortalarında Claude Henri ve Saint-Simon etkin ve sistemli bir kavram olarak kullanmıştır. Saint-Simonculuk olarak da kavramlaştırılan düşünceye göre karşı-devrimciler Aydınlanma'nın bireyi koyduğu yüce konumun ve toplumsal atomlaşma gibi düşüncelerin karşısında olarak istikrarlı, hiyerarşik bir toplum arzulamışlardır. Geçmişin kiliseci ve derebeyci yapılanmasını değil, geleceğin endüstri düzeni üzerinde durarak düzen, din, ortaklık gibi umutlarla beklenen dönemin, bireycilik ve bencillikle sonuçlanacağını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla *individualisme*'in ilk olarak Saint-Simon ve talepleri tarafından modern dönemdeki olumsuzluklara karşı eleştirel bakış içeren anlamıyla ve ilerlemeci görüşe eleştiri getirmek amacıyla kullanıldığı söylenebilir (Lukes, 1995, s. 11-15). Kavramın ilk kez bilinçli bir toplum felsefesi olarak tanımını ise, eski rejimden kopuşu en iyi analiz eden Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi I-II* (1835-1840) kitabında yapmıştır. Eserde yer alan ifadelerle en çarpıcı anlamını Fransız Devrimi'nde bulan bireycilik, bireylerin eşitlik adına hiyerarşiyi başkaldırmalarını anlatır (Renaut, 2011, s. 140). Bireycilik Rönesans, Aydınlanma, kapitalizmin doğuşu, Protestanlık, Kalvinizm, Fransız Devrimi'yle ilişkili olarak gelişmiştir. Kavramın sosyolojik bakış açısıyla kullanımı 19. yüzyılda başlarken; içeriği, modern çağın belirgin özellikleri anlatılırken kullanılan kültürel, siyasal, ekonomi gibi pek çok olgudan oluşmuştur.

Her dönemde benmerkezci, genel kanılardan bağımsız olan bireyci insanlar var olsa da bireycilikten kastedilen belirli sayıda insanlar değil, bu fikrin tüm topluma mal olmasıdır. Bireycilik olgusu bireyi, diğer bireylerden bağımsızlaştırmanın yanı sıra geleneklerden de bağımsızlaştırır. Böyle bir toplum yapısı, bireyin özerkliğine dayanan bir ideolojiye yaslanmaktadır (Watt, 2007, s. 68-69). Rene Guenon bu ideolojiyi, "bireysellikten üstün her ilkenin inkar edilmesi" olarak açıklamaktadır. Öyle ki Rönesans çağında ortaya çıkan hümanizm düşüncesinin değişmiş bir biçimi olduğu düşünülmektedir ve din dışı bakış açısıyla yeşermiştir. Din dışı deyince modern eğilimlerin özetlediği gelenek karşıtı anlayış düşünülse de eski çağlarda az da olsa belirgin olduğuna parantez açmak gerekir. Ancak hiçbir çağda topluma son yüzyıllarda olduğu gibi yayılmamıştır (2016, s. 111-112).

George Simmel'a göre bireyciliğin modern çağ boyunca aldığı şekillerin anlamı farklılaşmıştır. 18. yüzyılda *bireysellik*¹, kişisel güçler üzerindeki kısıtlamalardan sıyrılarak kendini bulmaya çalışmıştır. Aynı zamanda ancak bütün baskılardan kurtulan insanların eşit olabileceğini ve içindeki iyiliği ortaya çıkarabileceğini vurgulamıştır. Fakat insanlar özgürlüğe kavuştuğunda ilk olarak kendi farklılıklarını, diğerlerini köleleştirmiş ya da bireysel güçlerinin çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır (2015, s. 248). Kendi kendini yeniden keşfeden kişiler, benliğini inşa etmeye, kimliğini tanımlamaya özellikle günümüz toplumlarında geçerli olan sosyal metalarda kendini bireysel olarak ifade edebilmeye çalışmaktadır. Bu görüşlerin vardığı nokta kimliklerin keşfi ve ön plana çıkarılmasıdır (Elliott & Lemert, 2011, s. 76). Benzer şekilde Charles Taylor da bireycilik tanımlamasında kendine özgü insan olma, kendiliğini keşfetme isteği üzerinde durmuştur. Taylor'a göre modern birey anlayışı kendini keşfeden insan ve sanatsal yaratımla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Başka bir deyişle kendini keşfetmenin yolu, yarattığı şey aracılığıyla gerçekleşmektedir. Sanat geçmişte olduğu gibi *mimesis* -gerçeğe öykünme- olarak değil, yaratım ölçüsünde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bireyin kendini keşfetmesi, yeniden tanımlanmasıyla gerçekleşir (2011, s. 55-56). Taylor'ın modern bireycilik tasavvurunun temelindeki özellik bireyin ait olduğu topluma karşı sorumluluğunu görmezden gelip kendi isteklerine ve iç dünyasına yönelmesidir. Birey, kendi istekleri dışında davranmayı kendi kendine yaptığı ihanet gibi görmektedir.

Bireycilik düşüncesi 18. yüzyılda özgürlük ve eşitlik düşünceleri üzerinde gelişmiştir. Simmel'a göre insanın en derin varlığını ifade eden eşitlik fikri, bireycilikle birlikte eşitsizliğe yol açar. Şöyle ki eşitlik ve evrensellik düşünceleriyle güç kazanan "ben"lik, eşitsizlikle karşı karşıya kalır. Bireyin lonca, miras kalan statü ve kilisenin zincirlerinden kurtulup özgür olduktan sonra ilk hedefi "özel ve ikame edilmez birey" olmaktır. Modern çağ boyunca benliğini arayan bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkiler benliğine varmak için gittiği yoldan başka bir şey değildir (2015, s. 215-216). 18 yüzyıl için birçok düşünürün bireycilikle ilgili dönüp dolaşım yaptığı nokta aslında Simmel'in düşünceleriyle benzerdir. Benliğin keşfi ve ön plana çıkarılması övünülesi bir davranış olarak görülmüştür. Birey o denli önemlidir ki toplum içinde eriyip gitmesi düşünülemez. Topluma anlam kazandıran, başka bir deyişle anlamlı toplumu oluşturan yalnızca "birey"dir.

19. yüzyılda toplumun birey için çalıştığı, var olduğu ve bireyi güçlendirmek amacıyla olduğu yaklaşımı hakimdir. Birey ve onun özel güçleri kutsandır (Sennett, 2016, s. 167). Bu eğilim romantizm akımının yükselişi ve işbölümünün artışıyla bireyin kendisini bulma arzusundan kaynaklanmıştır. Bu bireycilik biçimine göre kişi ondan başka kimsenin yerini alamayacağını, insan varoluşunun değişmezliğini savunmaktadır. 18. yüzyılın değeri insanlarda ortak duygulara yönelmekken, 19. yüzyılda insanları birbirinden ayıran şeyler ön plana çıkmıştır (Simmel, 2015, s. 249). 19. yüzyılın başlarında özellikle İngiltere'de bireycilik tenkitçi gibi olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Birey dayanışmanın, iktisadi ve dini düşüncelere dair kolektif görüşlerin karşıtıymış gibi konumlandırılmıştır. Fransız Devrimi ve Romantizm döneminde bu olumsuz anlamlar daha fazla benimsenmiş, bireyleşmenin toplumu yıkacağı öngörülmüştür. Fransız yazar ve düşünürlerin bireycilikle ilgili ilk terimleri yaydığı, kayıtlardaki ilk kullanımının Joseph de Maistre'ya aittir. Maistre'nın bireyciliği, devrimci demokrasinin getirdiği yeni fikirleri ve siyasi iklimi eleştirmeye aracılık eder (Watt, 2016, s. 298). Görüldüğü üzere bireycilik bazılarının göre kaçınılması gereken oldukça tehlikeli bir fikir, bazılarının göre toplumsal düzende boşluk bulduğu anda ortaya çıkan bir uyumsuzluk, bazılarının göre de bireylerin kendinden başka kimseyi düşünmeyişinden kaynaklanan davranış biçimidir. Bireycilik, 19. yüzyıl fazlaca dillendirilir ve 20. yüzyıldan günümüze kadar gelen süreçteki kavramsal çerçevesi bu dönemde köklenir.

¹ Bireycilik ve bireysellik tartışmaları öncü toplum kuramcılarının ilgilendiği ana konulardan biridir. Bu iki kavram birbirinin yerine kullanmak doğru değildir. Bireycilik ve bireysellik kavramı karıştırılmamalıdır. Bireycilikten farklı bir olgu olan "bireysellik", özgürlükle yakından ilişkilidir. Her insanın tek ve biricik oluşunu fark etmesiyle doğan kavram, yaşamın her alanında karşılaşılan değişimler sonucunda bireyin kendisini toplumun diğer fertlerinden ayırarak, kendisinin farkında olan bir varlık hâline gelme sürecidir. Bireycilik daha egoist ve bencil bir tutum içeren bir kavramken, bireyselleşme bireyin egosunu feda ederek gerçek ve olgun bir birey olabilmek için gösterdiği çabayı ifade etmektedir. Bireyselleşme süreci bireyin kendine özgü özellikleri fark ederek olgunlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra *individualism* kelimesini literatüre bazı yazarlar "bireyselcilik" olarak çevirmiştir. Bireyselcilik kavramı çoğu yerde bireycilikle aynı anlamda kullanılsa da bireycilik kavramı anlamı daha iyi karşılamaktadır.

Birey-toplum ilişkisinin dönüşümü klasik ve çağdaş düşünürlerin bakış açısına göre farklılıklar içermektedir. İyimser yaklaşan kuramcılar bireyin artan gelişim imkânlarına odaklanırken, kötümserler bireyin çöküşüne ve nevroitik durumlarına odaklanmaktadır. Bireycileşmenin paradoksları bu aşamada kendini göstermiştir. Birey sosyal ilişkilerin sıkıcı bağlamından kurtulurken bürokrasi karşısında çaresizleştirilir. Bireysel kimlik oluşumuyla kolektif oluşumlar birlikte yol alır (Loo & Reijen, 2014, s. 202). Bu yüzden bireycilik felsefesine göre çeşitli bireyleri birbirine bağlayan ortaklık olmadan, modern dünyanın varlığından söz etmek mümkün gibi görünmemektedir (Elliott & Lemert, 2011, s. 75). Küçük ölçekli bu bağılıklar, modernleşmeyle birlikte büyük ölçekli ve anonim bağılıklarla yer değiştirmiştir. Bireycilik, bireysel bağımlılığın yakından uzağa doğru genişlediği bir süreçtir (Loo & Reijen, 2014, s. 166). Bu durum küçük gruplardaki topluluk bağlarının modern toplumlarda görülmediği, insan ilişkilerini azalttığı yönünde eleştirilmiştir. İyimser ve kötümser bakış açılarının en fazla üzerinde durduğu görüş, bireyin özerklik ve özgürlüğü daha önce hiç olmadığı kadar elde etme imkânına erişmişken, bürokratik meselelere maruz kalmasıdır. İyimserler ise bireyin kendi kaderine hükmetme durumunun olumluluğuna odaklanmışlardır.

Bireycilik pratiğinin insan doğasına çok uygun bir yapısının olduğuna yönelik yaklaşım, toplumu oluşturan yapının birey olması üzerine temellenmiştir. Diğerlerinden farklı olan birey, kendi kendine yetmektedir. Kendini yabancılaştıran birey, dış iradeden az etkilenerek kendisi için yaşamayı amaçlamaktadır. Ruhsal ve bedensel varlığı kendisine ait olan birey, doğal olarak kendisiyle ilgili en fazla söz hakkına sahiptir. Kendi varlığının farkında olmasıyla, bilinçli olması ve kendini yargılayabilmesine dolayısıyla kendi üzerinde bir erk oluşturmaya ortam hazırlar. Bireyciliğin, bireyi çift taraflı olarak ele alması, kendi içinde var olan bir varlık olarak bireyi diğerlerinden ayırır. Dolayısıyla birey kavramı kişiyi çevresinden koruyan bir sığınak anlamı içerir (Üskül, 2003, s. 221-223). Yakın çevresinden bağımsızlaşan bireyin değeri, bireycilikle daha çok dile getirilir. Bireycileşmenin temeli insanların coğrafi olarak birbirine oldukça uzak mesafelere yayılmasıyla atılır. Birey farklı birimlerle ilişkiye geçerek, bu birimler karşısına kişisel bağımsızlık kazanır (Loo & Reijen, 2014, s. 38). Komünal ve geleneksel ilişkileri zayıfladığı bu ortamda, bireysel yaşam desteklenmesiyle kişisel ilişkilere yönelik vurgulama ağırlık kazanmıştır. Bu tür ilişkiler, gönülsüz toplumsal birleşimler yerine bilinçli bir şekilde seçilen toplumsal yaşam örüntüsü sunmuştur (Watt, 2007, s. 203-204).

Bireyciliğin dikkat çektiği “özgürlük”, düşünürlerin üzerinde ayrıldığı önemli konulardan biridir. Çünkü özgürlük, insanın egoizm ve hedonizm tuzacağına düşmesine neden olarak hiper-bireyciliğe yönelmesine yol açmıştır. Bir grup eleştirmen bu sürecin giderek olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia ederken, diğer grup iyimser yaklaşarak baskı durumunun azalacağını savunmuştur. Çağdaş insanın amacı kararlarını kendi başına almak, yaşamına heyecan katmak, amaçladığı şeylere ulaşmak, kişisel gelişim ve yaşamdan haz almaktır. Bu amaçlar doğrultusunda yaşayan insanları tanımlamak için çeşitli kavramlar türetilmiştir. Bunlar ben çağı, ruhsat toplumu, narsisist kültür gibi kavramlardır. Bunların yanı sıra enformelleşme, özelleşme, kişiselleşme, mahremleşme, psikolojikleşme gibi kavramlar da öne çıkarılır. Anlaşıldığı üzere kavramların esas vurgusu “bireycileşme”dir (Loo & Reijen, 2014, s. 164-165).

Bahsedildiği üzere modern toplum incelemeleri, bireyciliğin nüfuz ettiği insanlar ve diğer insanlar arasındaki farklılıklar üzerine yoğunlaşılarda başlamıştır (Watt, 2007, s. 106). Modern bireyciliğin en büyük uğraşlarından biri kendini ispatlamak için başkalarıyla sürekli mücadele ederek, diğerlerinin üzerinde yükselme isteğidir (Yamazaki, 2010, s. 54). Modern toplumda insanların, içinde buldukları yaşam koşullarını değişken olarak görmeleri, kişisel başarıları ön plana çıkarmalarına neden olmuştur. Modern birey toplumdan yalıtıldıkça daha fazla kendi çıkarını savunmaya, kendi işini yapmaya yönelmiştir (Loo & Reijen, 2014, s. 107). Taylor bu durumu toplumsallık anlayışının yerine gelen menfaat toplumunun yeni birey anlayışı olarak açıklamıştır. Eski tamamlayıcılık biçimlerinin ortadan kalkmasıyla cemaatler erozyona uğramış, birey birinci plana geçmiştir. Toplumsal düzenle karşı karşıya kalan birey, yeni düzen ilkesinin ortaya çıkışı ve cemaatçiliğin düşüşüyle birlikte yükselen bireyciliğe tabi olmak durumunda kalmıştır (2006, s. 26).

3. Bireycilik Olgusunun Evrimi: Yeni Bireycilik

Toplum yapısının, kültürel süreçlerin, teknolojik gelişmelerin değişimiyle bireycilik düşüncesi de dönüşüme uğramıştır. Özellikle 2000’li yılların başında teknolojik olanakların etkisiyle dünyada değişim hız

kazanmış, yeni bireyci yönelimlere sahip kişiler, oluşan kaygan zemin üzerinde kendilerini gerçekleştirmenin yeni yollarını aramaya başlamışlardır. Küreselleşme, tüketim kültürü, yeni iletişim teknolojileri gibi güçlü olgularla baş etmek zorunda kalan birey, küresel bireyci kültüre eklenerek biçimlenmeye devam eder.

Yeni bireyciliği, özellikle Batı'nın metropol şehirlerindeki kültürlerde gözlemlemek mümkündür. 1920'li ve 1930'lu yıllarda bireyin toplumsal yaşamın baskısından kurtulmasıyla, toplumsal yaşamdaki görünümü de değişmiştir. Birey ve bireycilik en fazla 20. yüzyılda modern yaşamın kültürel mekanizmalarını kontrol etmeye çalışanlar tarafından ortama uyarlanmıştır. Büyük savaşlar sonrası özellikle 1950 ve 1960'larda bireycilik düşüncesi yeniden düzenlenmiştir. Yani 20. yüzyılın ortamına uyarlanmıştır. Yeni bireycilik ne Tocqueville'in dediği gibi kahramanca ne de Alman düşünürlerin bakışı gibi tehdit edici bir tavırla inşa edilmiştir. David Reisman'ın 1950'lerde *Yalnız Kalabalık*'ta belirttiği gibi trajik ve acınası durumda olan bireyin geçirdiği süreç, olgunlaşmış bireyciliktir. Öyle ki önceki zor süreçlere tepki olarak konformizme daha fazla yönelen birey, kendini daha yalnız ve yalıtılmış hissetmektedir. 1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşmenin güçlü etkisiyle dönüşen bireyin en belirgin özelliği değişen durumlara daha kolay adapte olmasıdır. 2010 yılına gelindiğinde "burjuva, manipüle edilmiş, yalıtılmış ve küreselleşmiş" olmak üzere dört türlü birey tanımlaması yapılır. Küreselleşmiş birey yaklaşımı tepkisel bir düşünce, hatta bir ironi olarak kabul edilir. Nitekim özgünlüğünü kaybettiğini düşünen birey, belirsiz bir mükemmellik isteğiyle kendini yeniden inşa etmeye çalışarak, bir bakıma kendine aşırı yönelerek diğerlerinden kopma noktasına gelir (Elliott & Lemert, 2011, s. 9-12).

Peter Wagner, bireysel ve toplumsal kimlikleri oluşturan değişiminin en başat ideolojisinin bireycilik olduğunu söyler. Modernlikten postmodernliğe geçişte bireyin parçalanışını ve dağılışını yeni bir kavramla tanımlamayı uygun bulur (1996, s. 240). Bireyciliğe yeni denmesi, toplumun karmaşası dışında birey yaşamının olgunlaşmış durumunu aramaktan kaynaklanır. Çünkü kavram, 1830'larda henüz kullanılmaya başlandığında, modern toplumlar pek karmaşık değildir. 19. yüzyılda fabrika sisteminin bireylerin yaşamını yoğun bir şekilde meşgul etmesi yabancılaşmayı, sefaletin yoğunlaşmasını ve hayatın zorlaşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bireyler kamusal alan dışında özel alanlarda mutlu olma çabasına girmiştir (Elliott & Lemert, 2011, s. 178-179).

James O'Connor'un belirttiği üzere bireyci ideolojiler hemen her alanda kendini gösterir. Psikolojik sonuçlar, gıda, doküman gibi sermaye yatırımları ve yeniden üretim süreçlerini kapsayan hayaller bu alana dahildir (1995, s. 234). Küresel dönüşümlerin bireyin duygu dünyası üzerindeki etkileri, dünyanın zengin ülkelerinde yaşayan kişilerde daha fazla, gelişmekte olan ülkelerde daha az hissedilir. Öte yandan yeni bireycilik kesin tanımlamalar yapmanın ötesinde sadece belli özellikleri saptamak için kullanılabilir (Elliott & Lemert, 2011, s. 39-40). Bu bağlamda, günümüzde pratiğe dökülmüş olan en basit saptamalardan biri hane halkı sayısının azalmasıdır. Bir diğer saptama insanların birbirinden bağımsızlaşması, kendi başına daha fazla karar almasıdır. Yeme-içme merkezlerindeki artan self-servisler bile kendi işini halleden bireylerin küçük göstergeleridir. Samimiyet gerektiren ilişkilere bakılırsa evlilik kurumuna rakip olarak eve arkadaş almak serbest ilişkilere örnek gösterilebilecek önemli bir pratiktir. Ayrıca bireyciliği açık biçimde sunan alanlardan biri de özel yaşama yapılan vurgunun artmasıdır (Loo & Reijen, 2014, s. 165). O halde denilebilir ki toplulukta yaşamaktan kurtulan birey kendisine o denli küçük ve sınırlı bir alan çizmiştir ki, bu sınırları ihlal etmek giderek zorlaşmıştır. Küçük toplum yapılarında "biz"lik içinde var olan birey, modern, postmodern ve küresel dünyada "kendili" içinde yaşamını sürdürmeye devam eder.

Yeni bireyciliği oluşturan dört boyut vardır. Bunlardan ilki benliğin yeniden keşfinin sürekli tekrarlanması, ikincisi her an gelen değişim için istekli bekleyiş, üçüncüsü her şeye kısa süreli ve süresiz meşguliyetler olarak bakmak ve son olarak hız ile dinamizmin akışına fazla kapılmaktır. Yeni bireycilik bugün sıklıkla Batı'da, refah içinde yaşayan insanlar aracılığıyla örneklenmektedir. Küresel bireyci kültür kurumsal ağlar, küçülen şirketler, kişisel gelişim kılavuzları, sanal seks, tüketim odaklı yaşam, hızla dönüşen kültürler, terapi kültürü gibi temel pratiklerden oluşmaktadır (Elliott & Lemert, 2011, s. 9). Bunlara O'Connor'un yoga, vücut geliştirme, estetik ameliyatlara, bedensel narsisizm, sağlıklılık olarak sıraladığı olgular eklenebilir. Bahsedilen uygulamaların temel dayanak noktası bireysel kaçıştır. Kişi, kendi kendini keşfederek bireysellik kazanır ve bireyci ideoloji biçimlerini bu şekilde dile getirir. Bireysellik, sistemden ve ideolojiden kaçarak, bireysel özgürlükle elde edilecek bir şey olduğu için, insanlar giderek daha fazla bu

alanlara yönelmiştir (1995, s. 30-31). Dolayısıyla bireyin, yeni bireyciliği ve yalıtılmış bir benlik olduğunu kabullendiği öne sürülebilir.

Son olarak Zygmunt Bauman, bireyci ideolojiyle şekillenmiş çağdaş erkek ve kadınların özelliklerini şöyle sıralar: artan nihilizm, uzun vadeli hayat tasarımı kayıtsızlaşma, bencillik, sıradan arzular, hayatı bölümlere ayırmaktan kaçınmak. Emek piyasalarının daralmasına, yoksulluğun artmasına, toprağın erozyonuna, ormanların yok oluşuna, karbondioksit miktarının artmasına, atmosferin ısınmasına da kayıtsız kalan bu bireyler için merkezi öneme kendileri sahiptir (2011, s. 71). Bu kişilerin kendilerini önemsemesiyle çevreye duyarsızlıkları da o oranda artmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada *Fi* dizisi Hofstede'nin kültürel boyutları ve betimsel analiz aracılığıyla analiz edilmiştir. Bireycilik temsillerinin metinsel okunmayı olanaklı kılması, kullanılacak çözümlemenin seçilmesinde etkili olmuştur. Anselm Strauss ve Juliet Corbin'in (1990) kuramsallaştırdığı betimsel analiz, kavramsal yapının önceden tespit edilebildiği araştırmalarda tercih edilmektedir. Betimsel analizde öncelikle kuramsal bilgiler ışığında temalar belirlenir, sonrasında metnin temalara göre yorumlanmasıyla sonuca ulaşılır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 253-256). Hofstede'nin "kültürel boyutlar"ı ele aldığı model ise kültürel alanda yapılan araştırmalar içinde, üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen en kapsamlı çalışmadır. Modelin güncelliğini koruması ve çok detaylı kategorileştirmelere sahip olması günümüzde sıklıkla kullanılmasına yol açmıştır.

Hofstede'nin kültürel boyutlarından kısaca bahsederek, Hofstede 1967'den 1980'e kadar 50 ülkede, 116.000'in üzerinde katılımcı üzerinde anket yaparak dört farklı ölçütte ulusal kültürleri tanımlamıştır. Ulusal kültürlerin farklılaştığı noktaları belirleyerek birbirinden bağımsız olan "kolektivizm ve bireycilik", "yüksek veya düşük güç mesafesi", "güçlü yada zayıf belirsizlikten kaçınma", "erillik ve dişillik" gibi ölçütler oluşturmuştur (Hofstede, 1983, s. 76-78). Hofstede, ülkeleri bu boyutlara göre sınıflandırmış ve tablolar oluşturmuştur. Çalışmada yöntem olarak seçilmesinde Hofstede Türkiye'yi kolektivist olarak sınıflandırmasına rağmen dizideki karakterlerin bireyci sınıflamaya uygun bir yapıda sunulması etkili olmuştur.²

5. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın analiz kısmında *Fi* dizisi Hofstede'nin kolektivizm-bireycilik sınıflandırması, yeni bireyci karakter temsili, ben-biz çatışması ve bencillik, benliğini yeniden keşfeden "tutku"lu birey temaları aracılığıyla değerlendirilecektir. Dizinin analizine geçmeden önce ilk olarak olay örgüsü kısaca anlatılacak, sonrasında belirlenen anlatsal kodlar başlıklarıyla analize tabi tutulacaktır.

Dizinin ana karakterlerinden Can Manay, ülkenin en fazla reyting alan programlarından *Vizyon Terapi*'yi sunan, tanınmış bir psikologdur. Programında, ünlü kişilere terapi yapmaktadır. Can "private" olarak adlandırılan, etraftan kimsenin göremeyeceği bir ev aramaktadır. Görmeye gittiği evlerden birinde Duru Durulay'la karşılaşır. Can, mahrem bir konumda olmamasına rağmen Duru'ya komşu olabilmek için evi tutmaya karar verir. Hayatı boyunca "altın oran"ı arayan Can, Duru'yu ilk gördüğü anda *f*³ sahip olduğunu düşünür. Can, Duru'ya saplantılı bir şekilde âşık olur. Duru'ya ulaşmasındaki en büyük engel Duru'nun sevgilisi Deniz'dir. Deniz, konservatuarda dans öğrencisi olan Duru'nun hocasıdır. İdealist bir eğitimci ve kompozitör olan Deniz, sanata düşkünlüğüyle tanınır. Can, Duru'yu elde etme tutkusuyla sevgililerin hayatına sızmaya başlar. Dizinin diğer önemli karakteri gazeteci Özge'dir. Özge, Can'ın akıl hastanesine yattığını ortaya çıkarmaya çalışırken, işten atılır. Bir diğer önemli karakter Can'ın öğrencisi Bilge'dir. Can'ın asistanı olarak yanına aldığı Bilge, daha sonra terapisti olan ve onu büyüten Eti'nin yerini

² Bu durumda hiç şüphesiz 1980 sonrası Türkiye'de yükselişe geçen bireyciliğin etkisi göz ardı edilemez. Bu yıllardan sonra eski neslin toplumsal kurtuluşu hedefleme isteğinin yerine, artık kendini kurtarma peşine düşen bireyle ortaya çıkan farklılıklar, Hofstede'nin bulgularının dönüşmesinde etkili olmuştur.

³ Romadaki tanımlamasıyla *f*, "Bir bütünün parçaları arasında gözlemlenen, uyum açısından en yetkin boyutları verdiği düşünülen geometrik ve sayısal bir oran bağıntısıdır. Eski Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından keşfedilmiş, mimaride ve sanatta kullanılmıştır. İrrasyonel bir sayıdır ve ondalık sistemde yazılışı; 1,618033988749894...'tür. Göze güzel gelen orantıyı temsil ettiği düşünülür" (Kohen, 2017a, s. 15).

alır. Dizinin ikinci sezonu *Ç4* olarak devam etmiştir. Bu sezon, Can ve Duru'nun bir araya gelmesi ve ilişkilerinin oluşturduğu olumsuz etkilere odaklanmıştır.

5.1. Hofstede'nin Kolektivizm-Bireycilik Sınıflandırması Bağlamında *Fi*

Fi'de bireycilik olgusunu değerlendirirken ilk olarak Hofstede'nin kültürel boyutlarından olan “kolektivizm ve bireycilik”ten yararlanılacaktır. Bu boyutun temel konusu birey ve akraları arasındaki ilişkidir. Kişilerarası bağların çok zayıf olduğu toplumlarda herkes, kendi çıkarını veya ailesinin çıkarını önemsemektedir. Bireylerin sahip olduğu özgürlük, olmazsa olmazdır. Kolektivist topluluklar, bireylerarası bağların sıkı olduğu, geniş ailelerin, akrabaların, aşiretlerin veya köylerin içine doğar. Bu grupta herkes topluluğun çıkarına göre davranır ve grup dışı görüş ve inançlara kendilerini kapatır. Hofstede'nin elde ettiği bulguların en önemlisi, bireycilik-kolektiflik ilişkisinin ülkenin zenginliğiyle ilişkili olmasıdır. Gelişmiş ve zengin ülkeler daha bireyciyken, fakir ülkeler daha kolektivist bir yapıya sahiptir (Hofstede, 1983, s. 79).

Tablo 1. Kolektivist ve Bireyci Kültürler Arasındaki Farklılıklar

Düşük IDV/Kolektivist	Yüksek IDV/Bireyci
Toplum içinde bireyler geniş aile ya da klanlarda doğarlar. Bu topluluklar onları sadakat karşılığında korurlar.	Toplum içinde herkes sadece kendisinin ya da en yakınındaki ailesinin sorumluluğunu taşır.
“Biz” bilinci vardır.	“Ben” bilinci vardır.
Kimlik kavramı sosyal sisteme dayanır.	Kimlik kavramı bireye dayanmaktadır.
Bireyler örgüt ya da kurumlara duygusal bağlılık hissetmektedir.	Bireyler örgüt ya da kurumlara duygusal olarak bağımsızdır.
Örgüte ait olma duygusu, ideal üyelerin sahip olduğu bir özelliktir.	Bireysel başarı ve inisiyatif üzerine kurulu liderlik ideali önem taşımaktadır.
Özel hayatı ait olduğu örgütler ve kabileler tarafından istila edilir. Bu koşullarda fikirleri önceden belirlenmiştir.	Herkes özel yaşam ve görüşe sahip olma hakkına sahiptir.
Uzmanlık, düzen, görev ve güvenlik sağlayıcıları örgüt ya da kabiledir.	Özerklik, çeşitlilik, memnuniyet, bireysel finansal güvenlik arayışı vardır.
İstikrarlı sosyal ilişkiler tarafından önceden belirlenmiş, arkadaşlıklarda prestij sağlama ihtiyacı yoktur.	Özel arkadaşlıklara ihtiyaç vardır.
Grup kararlarına itimat vardır.	Bireysel kararlar daha güvenilir bulunmaktadır.
Grup içinde ve grup dışında değerler farklılık göstermektedir; bağımsızlık gibi.	Değer standartları herkes için geçerli olmalıdır; evrenselcilik gibi.

(Hofstede, 1984, s. 171).

Hofstede'nin 37 IDV skoruna sahip bulgularadığı Türkiye kolektivist toplum yapılanması sınıfına girse de, *Fi* özelinde incelendiğinde yüksek IDV'ye sahip, yani bireyci toplum özelliği göstermektedir. *Fi*'de elde edilen bulguların açık biçimde kolektivist-bireycilik temsillerinde bir değişime işaret ettiği söylenebilir. Düşük IDV skorunda görülen maddelerden neredeyse hiçbiri, dizinin olay örgüsünde ve karakter temsillerinde bulgulanmamıştır. İlk olarak karakterlerden hiçbiri geniş ailede doğmaz ve aile, grup gibi yapılanmalar içinde oldukları görülmez. Oysaki Hofstede, özellikle kolektif toplum yapılanmasında aile toplantılarının öneminden bahseder. *Fi*'de çekirdek aile yapılanması, dahası aile yoksunluğu görülmektedir. Bireyci kültürlerde ise insanlar bir araya geldiklerinde sözlü iletişim kurmaya ihtiyaç duyarlar. Sosyal konuşmalar moral bozucu olsa da zorunludur. Kolektivist kültürde, birlikte olmak duygusal olarak yeterlidir, bir bilgi aktarmak gerekmediği sürece konuşma zorunluluğu yoktur (Hofstede vd., 2010, s. 108). *Fi*'deki tüm karakterler kendi yaşam amacını, tutkularını gerçekleştirmek üzere vardır; biz bilincine dair bakış açısına yalnızca Deniz'in öğrencilerine destek olma isteğinde karşılaşılır. Bireyler kendi kimliklerini herhangi bir toplumsal yapılanmaya değil, kendilerine borçludur. Örgüt ya da kurumlarına duygusal bir bağlılık yoktur. Bu bağlılık türü yalnızca Bilge'nin Can'a olan sadakati ve yardım etme isteği

⁴ Dizi, Azra Kohen'in *Fi*, *Çi*, *Pi* adlı üçleme romanından uyarlanmıştır. İlk sezon *Fi* kitabından uyarlama ve 12 bölümken, ikinci sezon *Ç7*den uyarlama ve 10 bölümdür. Toplamda iki sezon yayınlanmıştır. Kohen'in tanımlamasıyla *Çi*, “Tüm canlıları birbirine bağlayan, rejenere eden Yaşam Enerjisi”dir (2017b, s. 33).

çerçevesinde gelişir. Anlatıdaki tüm karakterler özel yaşamlarından sadece kendileri sorumludur. Özel arkadaşlıklara ihtiyaç duysalar da, yalıtılmış biçimde yaşadıklarından ve arkadaşsızlık probleminden zaman zaman yakınmışlardır. Karakterlerin edimlerini kendi kararları çerçevesinde gerçekleştirdikleri gözlemlenir.

5.2. Yeni Bireyci Karakter Temsili

Fi dizisinde karakterler üzerinden inşa edilen bireycilik olgusu, insanın kendini ve edimlerini dünyanın merkezine koyduğu bir dünya betimlemesi yapmaya imkân sağlaması bakımından önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu doğrultuda Fi dizisindeki bireyciliğe ilişkin kuramsal bilgiler ekseninde sorgulamalar yapmak, Türkiye'ye ilişkin bireycilik görünümünün nasıl anlamlandırılacağına yardımcı olacaktır.

Fi'de neredeyse tüm karakterler bireycilik yaklaşımının altını çizen görünümde sunulmuştur. İlk sekans Can Manay'ın şu sözleriyle başlar: *"Bir insan yaratmanın maliyeti çok düşüktür. Yumurta, sperm ve kafi miktarda şebvet. Ve işte dünyadadır. Zarlar atıldı. Kaderin artık belli. Doğduğun yer. Sengisiz baban. Kifayetsiz annen. Zorba ilkokul öğretmenin. Parasızlık [...]"* Sahnenin devamında Can kumarhanededir. Orada bulunan bir adam Can'a "Ne bakıyorsun" diyerek sataşır. Can şu sözlerle devam eder: *"[...] Kimim ben? Kaçan mı, savaştan mı? Bu kadar mı fazlası mı? İçine fırlatıldığım hayatı kader deyip kabullenen miyim, baştan yaratan mı? Sen bana cesarettin söz et. Varsa eğer. Sana acı vadediyorum. Kan, korku, göz yaş ve öfke ve yorgunluk ve savaş ve sonunda dünya cenneti. Başka biri olabilirsin."* Görsel olarak postmodernliğin belirgin yansımalarını içeren sahneler üzerine oturtulmuş bu ifadeler, birey olmanın sonucu olarak kendi kaderini tayin etme yaklaşımına götüren sürece işaret etmektedir. Kaderine boyun eğen insanın içince bulunduğu durumu anlatırken, yumruk atan adamlarla birlikte "Kimim ben?" sorusunu sorması, bireyin kendini bulma sürecinin altını çizmiştir.

Can'ın içine fırlatıldığı dünyayı baştan yaratma çabası, "entelektüel başkaldırı" olarak okunabilir. Yukarıdaki ifadelerde yer alan bireyin kendini sorgulayarak başka biri olma isteği, bireyin tarihsel yolculuğunda önemli gelişmelerin yaşandığı Rönesans dönemine götürür. Erich Fromm'un anlatışıyla insanın bireysellik öncesi bir varoluş durumundan kurtularak, kendisini ayrı bir varlık ve değer olarak kavradığı duruma gelmesinin (2016, s. 67) gerçekleştiği bu dönem, çağdaş bireyciliğin başıdır. Dizinin, en belirgin yönü "yeni"yi aramak olan bu dönemi anımsatan bir sahneyle açılmış olması, Can'ın içinde bulunduğu ruh hâline nasıl ulaştığını anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Can'ın seslenişinin bir diğer vurgusu olan "dünya cennetine ulaşma" isteği, Fransız Devrimi'nden sonra toplumun temel amacının insanlığa değer katan birey ve bireyin mutluluğu olarak yükseltildiği süreci (Üskül, 2003, s. 48) hatırlatmaktadır. Zira Rönesans ve Aydınlanma düşüncesi temelde, insanı evrenin merkezine oturtturarak biricikliğini vurgulayan, sahip olduğu akıl ve yetilerini fark etmesiyle kendi kaderine hükmedebilen yani kaderci ve toplumcu bireyi reddeden bir yapıya sahiptir.

Günümüzde birey, kendi kurduğu gerçeklik içinde yaşamakta, yaşamının hakimi olarak yalnızca kendini görmektedir. Üstelik evrenin hakimi olarak da kendini görür. Öyle ki evren, "biricik ve tek" olan bireyin tüm isteklerini gerçekleştirmekle yükümlüdür. Duru ve Deniz'in evinde gerçekleşen sahnede bahsedilen bakış açısı açığa çıkarılır. Can, istemenin amaca yakınlığına belirtmek üzere *"İste. Ama olayları akışına bırakma. Evren hepsine cevap verecektir [...]"* sözlerini sarf eder. Deniz alaycı bir şekilde güler ve Can'a *"o zaman açlıkla boğuşanlar yeterince istemiyor mu?"* diye cevap verir. Can'ın, isteklerine kolayca ulaştığı için böyle düşündüğü söylemesi üzerine Deniz küçümseyen bir tavırla *"Kolayca mı? Evden, arabadan, ailemden kalan paradan falan bahsediyorsan, bakış açısı tabii. Yani şanslıyım. Ama bunlar olmasa da ben yine müzisyen olurum. Fakir bir müzisyen. Yine Deniz olurum yani. Ve bütün kabile bana kızardı. Sen bunlar olmasa Can olur muydun?"* sözlerini sarf eder. Bu diyalog bireycilik olgusu çerçevesinde okunduğunda, Deniz'in "kabile" düzeyinde bir yaşama vurgu yapması önemlidir. Müzisyen olduğunda tüm kabilenin ona kızacağını düşünmesi, maddi olanaklara sahip olmasa da kendi bireyliğini yine oluşturacağı fakat içinde bulunduğu gruba bağlılık arz etme durumundan sıyrılmayacağı yorumunu mümkün kılmaktadır.

5.3. Ben-Biz Çatışması ve Bencillik

Bireycilik kültürü karakterler üzerinden somutlaştırıldığında Duru'nun gösteride yaşadıkları önemli bir imlemedir. Baş dansçı olduğu gösteri için Duru, okul arkadaşlarından farklı olduğunu gösterecek kıyafetinde ya da aksesuarında bir değişiklik yapmayı ister. Deniz ise gösteride hiyerarşik bir yapılanmanın olmadığını, herkesin kostüm ve aksesuarlarının aynı olacağını öne sürerek Duru'nun isteğini reddeder.

Duru kendini göstermek, bireyselliğini ortaya koymak isterken, bunu ekibin bir parçası olarak yapmak istememektedir. Taylor'un, günümüzde kendini gerçekleştirme idealinin benlik-merkezli biçimlere doğru kaydığı yönündeki tespitini Duru'nun yaşadıkları üzerinden okumak olanaklıdır. Taylor'a göre benlik-merkezli kişilik yapılanması, kişinin çevresindekileri araçsal konuma getiren ve kendini doyum merkezi olarak gören bireye işaret eder. Gelenekler, toplum, doğa ve Tanrı'yı bir tarafa iten birey, kişisel doyumuna odaklanır (2011, s. 52-54). Çünkü geleneksel uygarlıkta yaşayan insan için bir düşüncenin mülkiyetini kendine mal etmeye çalışmak, kendi itibar ve nüfuzunu da kaldırmak olur. Böyle yaptığında düşüncesini fantezi düzeyine indirger. Eğer bir düşünce doğruysa, hakikattir. Hakikati üretmekle övünmeye gerek yoktur (Guenon, 2016, s. 113). Duru'nun, Can'la diyalogunda bu yaklaşımın izlerine rastlanır. Duru, Can'ı gösteriye çağırırken *"Beni izlemenizi, yani bizçi çok isterim"* sözlerini sarf eder. Hem herkesin kendisini izlemesini çok istediğini hem de kimsenin görmesini istemediğini söyleyen Duru'ya Can, sahne korkusunun sihirli bir formülle nasıl aşılabileceğini şöyle açıklar: *"Sensin. Sadece 'sen'. Işık, müzisyenler, hiçbiri umurunda olmasın. 'Sen' sahnedeki ol. 'Sen' iyi ol. 'Sen' kendini orada iyi hisset. Eğer 'sen' orda iyi olursan, gösteri de iyi olur."*

Bireycilik düşüncesinin temelinde yatan "biz" anlayışı yerine "ben" in vurgulanışı, dizide defalarca öne çıkarılmıştır. Bunlardan biri Duru'nun çıkacağı gösteridir. Gösteri günü geldiğinde Can, Duru'ya bir paket yollar. Duru hazırlanmak için odasına girdiğinde içinde kırmızı bir tüy olan paketle karşılaşır. Paketin içinden çıkan notta *"O kadar farklısın ki kendini saklamamalıydın"* yazmaktadır. Duru, kırmızı tüyü başına takmış bir şekilde sahneye çıkar. Böylelikle ekip uyumunu bozmuş olur. Deniz bu duruma çok bozularak uzun süre Duru'yla küs kalır. Duru barışmak istediğinde, gazetede çıkan haberi göstererek yıllardır anlatmaya çalıştığı şeyle ilgili onu ezip geçtiğini söyler.

Bireyci kültürlerde "ben"liği ön plana çıkarma arzusu Duru'nun her şeye rağmen kırmızı tüyü takmasıyla pekiştirilmiştir. Duru kendisini bütünü bir parçası olarak görmemekte, sahnede baş dansçı olduğunu belli edecek hiyerarşik bir yapılanma istemektedir. Duru'nun sahnede bu denli ön plana çıkma isteğinin ardındaki bilinçdışı itki görülmek ve bilinmek isteğine bağlı olarak gelişmiştir. Nitekim Can'ın bu yaklaşımı doğrulayacak sözleri şöyledir:

"Kim bir uçurumun kenarında açan menekşeyi alkışlar. Kim çok güzel doğdu diye ayı taktir eder? Ne menekşenin ne de ayın onaylanmaya ihtiyacı vardır. Biz karda açan çiçek, gökteki ay değiliz. Biz mağaradan çıkaran, uzaya gönderen, işini en iyi yapma motivasyonu olamaz. Davut heykelini resmettiren, okyanusları aşkıran, atomu parçalatan güç, bilinme isteğidir. Herkes gizli bir bazinedir. Herkes bilinmek ister. Bilinmek, görülmek, duyulmak, anlaşılacak. Her şeyi gören göz kendini göremez. Kendini görmek için bir yansıma arar. Biri, bir şey karşımızda olmazsa, seslerimiz sonsuzlukta kaybolur gider."

Can, Duru'nun görülme arzusunu daha ilk görüşte anlamıştır. Duru'nun Deniz'le birlikteyken hissettiği "kendi tekilliğini hissedememe" durumu, "tüy"le birlikte değişime uğrar. Yani, Duru'nun Can'la birlikteyken bireyciliğinin ortaya çıkması "tüy" eğretilmesi üzerinden aktarılmıştır. Başkaları tarafından bilinmek ve görülmek, modern koşullar içinde ihtiyatlı davranma gerekliliğinden doğan, kendi sınırlarının dışına çıkamayan birey için bir kaçış yoludur.

Bu çerçevede gerçekleşen bir başka sahnede Deniz, Duru'nun kendini gösterme isteğini farklı bağlamlarla birlikte eleştirmiştir. Dans gösterisi provası sırasında, Can'ın yönlendirdiği gösteriye beş yıldır sponsorluk yapan şirket sahibi Tuğrul, öğrencileri izlemeye gelir. Şirketinin 40. yıl gecesi için gösteri ister. Deniz buna şiddetle karşı çıkar ve "sanatı satmak" gibi gördüğünü dile getirerek teklifi reddeder. Öğrencilerinin hepsinin dansçı olduğunu, yemek yiyen insanları eğlendirmeyeceklerini belirtir. Şirket bu durumda sponsorluğu çekme kararı alır ve yıl sonu gösterisi iptal olma durumuna gelir. Duru, gösterinin iptal olmasına çok üzülerek Deniz'in kararına karşı çıkar. Deniz gösterinin iptal olmaması için kostümü kabul etmelidir. Deniz ve Duru'nun karşı karşıya kaldığı bu durum Bellah ve arkadaşlarının, Amerikan kültürünün baş aktörü olarak öne sürdüğü bireyciliğin, kişileri maddi kazanç ya da bireysel başarıya takıntılı benlikler olma yolunda güdülediği savıyla değerlendirilebilir (Elliott & Lemert, 2011, s. 85). Bu doğrultuda Duru'nun sanatı, "boş bir fantezi" olarak idrak ettiği yönünde yorum yapmak mümkündür. Duru, Deniz'in kendisi için sanatından vazgeçmemesini, *"neden hayatının merkezinde ben yokum?"* düşüncesiyle defalarca sorgulamıştır. Oysaki modernite ve sanat ilişkisini ilk ele alanlardan Charles Baudelaire'e göre sanat, artık kilise, saray, akademi gibi kurumların iktidarına araç olmayarak, sanatçının kendi kendisini yönetmesini

yeğlemelidir (Artun, 2007, s. 63). Bu yaklaşımla değerlendirildiğinde şirket sahibinin isteğini kabullenen Duru'nun odağının sanat icra etmek olmadığı, sahneye çıkmaya daha hevesli olduğu çıkarımı yapılabilir.

Buna dair okunabilecek diğer sekans Can'ın, Deniz ve Duru'yu ayırmak için planladığı sanat merkezi projesiyle ilgilidir. Deniz, öğrencilerine okul bitince iş imkânı sunabileceği ve hayal ettiği projeleri sahneye koyabileceği bir sanat merkezinin yıllardır hayalini kurmaktadır. Can, sevgililerin hayatlarına sızmak için projeyi gerçekleştirmeyi teklif eder. Bir taraftan Duru'yu yurt dışına yollayacak kapıyı aralarken, diğer taraftan Deniz'e sanat merkezinin başından ayrılmaması için beş yıllık anlaşma yaptırır. Bunu duyan Duru, Deniz'e kendi başına karar aldığı için kızgındır. Kendisiyle New York'a gelmesini istemektedir. Deniz, Duru'yla gitmeyi düşündüğünü sözleşme imzaladığı Nazlı'ya söylediğinde, Nazlı sözleşmenin şartlarının ağırlığını hatırlatır. Deniz, Nazlı'ya, "Eğer burada kalırsam dans etmek için, geceleri kağıt toplayan öğrencilerim için kalırım, para için değil" der. Sanat merkezinin afişleri bile basılmışken Deniz öğrencilerini yalnız bırakamayacağını anlar. "Sadece ikimizin mutluluğu için bu kadar insanı karanlığa atamam" diyerek Duru'yla gitmez. Karen Horney'in bireyci ve rekabetçi toplumlarda görülen bir bulgu olarak kadın ve erkeğin yaşam alanları ayrılmadığı sürece, cinsiyetler arası ilişkilerin bozulacağı (2017, s. 134) düşüncesi bu çatışmada doğrulanmıştır. Deniz ve Duru'nun ilişkisindeki aksaklıklar sızmaya başlar. Öte yandan Deniz'in, Duru'nun onu bırakıp gideceğini bilmesine rağmen sanat merkezinin başında kalmayı tercih etmesi, daha "toplumcu ve romantik" bir karakter olarak nitelenmesini mümkün kılar. Aynı zamanda Deniz, Can ve Duru'yu bireycilik odağında incelerken önemli bir işlev de üstlenmiş olur.

Deniz sanat merkezi projesini öğrencileri için bırakmasa da, Can'ın Duru'ya olan duygularından emin olduğu zaman projeden çekilir. Can'ın Duru'ya âşık olduğunu ilk olarak Ceren fark etmiştir. Duru kendini, haberi olmadığını söyleyerek savunsa da Ceren, "Sorun Can değil anladın mı? Sorun sensin ya. Sorun sensin Duru. Senin sevgilin, senin kostümün, senin baş dansçılığın, sana âşık adamlar" sözleriyle Duru'nun kendini her şeyin merkezinde görmesinden yakınıdır. Bu sahne Duru'yla diğer arkadaşları arasında da geçecek olan diyalogları incelemiştir. Deniz'in sanat merkezi işini iptal ettiği, gösteri ekibi arasında kısa zamanda duyulur. Duru arkadaşlarıyla tartışma yaşar. Diğer arkadaşları da Duru'yla ilgili Ceren gibi düşünmektedir.

Duru'nun arkadaşlarıyla yaşadığı tartışmalardaki temel vurgular irdelenirse; ilk olarak tüm karakterlerin Duru'yla ilgili olarak üzerinde durduğu bencillığe değinmek gerekir. dizide, Duru ve Deniz ilişkisi ön plana çıkarılarak, anlatının duygusal atmosferi pekiştirilse de, Duru'nun başından beri Can'ın ona olan ilgisinin farkında olarak hareket ettiği, ilk sezonun sonunda ima edilir. Böylelikle izleyicinin Duru'nun egoist yönlerine yönelik metin kodlarını yorumlama yolu kapatılmış olur. Duru, hem Deniz'le yaşadığı ilişkiden hem de Can'ın ilgisinden ve gücünden vazgeçmek istememiştir. Nihayetinde dizide Duru'nun böyle bir ikileme çizilmesi, egoistlik olarak değerlendirilebilir. Fromm'un bencillikle ilgili görüşleri bu bakışı onaylar niteliktedir. Fromm'a göre, Protestanlıktan sonra çilecilik ve önemsizlik ruhunun arttırmasına rağmen, çağdaş insan aşırı bir bencillik ve kişisel çıkar peşine düşmüştür. Machiavelli'ye göre bencillik insan davranışında önemli bir itici güçtür ve kişisel çıkar elde etme isteği tüm törel kaygılardan daha öndedir. Çağdaş bencillik, malını ve mülkünü kaybettiğini görmektense öz babasının öldüğünü görmeyi tercih eder. Fromm, bencillik sorununun ruhbilimsel karmaşıklığını incelerken John Calvin, Martin Luther, Immanuel Kant ve Sigmund Freud'dan faydalanır. Tüm düşünürlerin savının ortak noktası bencilliğin, özünü sevmekle aynı olduğudur. Başkalarını sevmekle kendini sevmek bir arada barınan duygular değildir, çünkü başkasını sevmek erdemken, kendini sevmek günah olarak kabul edilmiştir (Fromm, 2016, s. 128). O halde Fromm'un bakışına Max Stirner'in "egoist" insan betimlemelerini eklemek mümkündür. Egoist insan için en değerli şey kendi öyküsüdür. İnsanlık düşüncesi ve benzeri diğer düşünceler egoist insanlar için değer taşımamaktadır (Stirner, 2013, s. 452).

Bu nitelermelerden yola çıkılırsa, Deniz'in öğrencilerinin geleceği etkisiyle hayatına yön vermesinin haricinde, egoistik yanının ortaya çıktığı durumlar da göze çarpmaktadır. Duru, Deniz'in hayatının merkezinde olmak için uğraşırken, Deniz için kendi varlığını ve gücünü ortaya koymak her şeyden önemlidir. Stirner'in *Biricik ve Mülkiyeti* (1844) kitabının nihayetinde söylediği, "ben kendi kudretim malikiyim ve ancak kendimi biricik olarak bilirsem, kudretim maliki olabilirim" sözlerini düşündürmektedir (2013, s. 453). Aynı doğrultuda Anthony Giddens'in kendini gerçekleştirme anlayışı da benlik-merkezlidir. Kişi kendini gerçekleştirmeye çalışırken "bencillik" ve "egoizm"e daha yakınlaşarak idealinden uzaklaşır (Taylor, 2011, s. 50). Deniz'in Afife'nin başrolü için, dansta Duru'dan daha yeteneksiz

olmasına rağmen, Ece üzerinde ısrarcı olması da egoistik özelliği üzerine temellenen davranışlarıdır. Deniz'in egoizmi, kibri aracılığıyla harekete geçirilmiştir.

5.4. Benliğini Yeniden Keşfeden “Tutku”lu Birey

Anlatının düşünümelliğini oluşturan temel sorgulama noktalarından biri karakterlerin “tutku”larının ön plana çıkarılmasıdır. Her karakterin edimlerini gerçekleştirmesine sağlayan, hayatına yön veren güçlü tutkuları bulunmaktadır. Dizi özünde Can'ın bir tutkunun peşinden giderek Eti'yle birlikte yıllarca emek vererek oluşturduğu “Can Manay” imajını tüketişini anlatır. Başka bir deyişle tutkulu bağlanmayı gerçekleştiremediğinde Can'ın kendini yok edişi seyredilir. Diğer karakterlerin tutkusu irdelendiğinde: çocuğunu Can'a öldürterek hayatının merkezine Can'ı koyan Eti'nin tutkusu Can'dır. Eti, hayatının merkezine koyduğu Can'dan karşılık göremediğinde, bir bakıma oluşturduğu karakteri kaybettiğinde intihar etmiştir. Duru'nun tutkusu, dans ederek varlık kazandığı “sahne”dir. Deniz'in tutkusu “müzik”, Özge'nin tutkusu “adalet”, Bilge'nin tutkusu “başarı”, Sadık'ın tutkusu “vicdan”dır. Her karakterin tutku üzerine inşa edilmesi Soren Kierkegaard'ın 19. yüzyıl ortalarında yazdığı *Şimdiki Çağ* makalesini hatırlatır. Kierkegaard makalede, birey-toplum çatışmasını kaçınılmaz görerek, bireycilik olgusunun temelini yatan düşünceyi ele almıştır. Tutkuların, toplumdan ayrık bireylere has bir özellik olduğunu, tutkudan yoksun olmanın, birey olmanın önündeki en büyük engel olduğunu iddia etmiştir. Tıpkı romantizm akımının temelindeki birey olmanın önünde toplumsal baskıların engel oluşturması gibi (Silier 2014, s. 96-97).

Benzer bakışa Daryush Shayegan da sahiptir. Shayegan'a göre insan en doğal hâlinde iyi bir yabancı olarak hayatını sürdürür. Kendini sevmesiyle birtakım durumlar değişmeye başlar. Öncelikle en doğal masumiyeti olan sevgi, giderek hayranlığa dönüşür. Fakat kişiyi egoist ve saldırgan bir varlık yapan bu duygular değil, toplumdur. İnsanın doğal karakterini değiştiren, tutkuları ve arzuları yaşamının odağı hâline getiren, yabancılaştıran toplumdur. İlerlemenin akışındaki tüm toplumsal evrimler yabancılaşmanın ürünü sayılabilir (2017, s. 46). O halde bireyin toplum karşısında varlık gösterebilmesinin ilk koşulu “tutku”dur. Dizideki karakterler bu süreci güçlü bir şekilde deneyimler. Deniz'in, kameranın dans eden, müzik yapan öğrencileri gösterirken iç ses olarak söylediği sözler, yaşadığı tutkunun dışavurumudur:

“İlahi bir işaretir bu, bir çağrı. Hayatın boyunca o anı hatırlarsın. Çünkü o andan sonra hayatın asla eskisi gibi olmaz. Herkes keyfine bakarken biz nefesimizi kesilene, bitap düşene, bayılana kadar çalışırız. Uyumayız, yemeyiz, gezmeyiz, yaşamayız. Bedenimizi, ruhumuzu, hayatımızı bu tutkuya adanırız. Biz verdikçe o ister. Bencildir. Kavgacıdır. Serttir. Kendinden başka hiçbir şeyi istemeyecek kadar da kıskançtır. Senden her şeyini ister. Sen de kanının son damlasına kadar, istekle, şevkle verirsin, her şeyi yaparsın. Bu acayip bir tutku, bu fena balde hastalık.”

Öte yandan dizide, Duru'nun bilinmek ve görülmek isteğiyle Can'ın edimleri arasındaki koşutluk önemlidir. Duru'nun içsel dünyasını kısa sürede keşfeden Can, manipülasyonlarını istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirmeye başlar. Can'ın manipülasyonları dikte etme şeklinde değil, çeşitli pratiklerle performe edilir. Bölümün sonlarında sarf ettiği sözlerden, öykünün akışını yönlendiren duygunun “bilinme ve görülmek isteği” olduğu anlaşılabilir: “[...] Hepimizi kim olduğumuzu, ne olduğumuzu anlamak için birini ararız. Eğer onu bulursanız bilin ki çok şanslısınız. Sakın peşini bırakmayın. Koluna yapışın ve sorun. Ben kimim?” Bu ifadelerin bir bakıma öykünün tamamına entegre edildiği söylenebilir. Bireycilik bağlamında yorumlanabilecek “bilinmek, görülmek, duyulmak, anlaşılma” vurgusuna, Anthony Elliot ve Charles Lemert'in düşüncelerine uygun bir şekilde, metnin anlatı yapısında karşılaşılar. Öyle ki kimliklerin bireycileştiği çağda gerçekleşen şey, benliğini yeniden inşa etmek, keşfetmek ve dönüştürmek için merak etmektir. Bireycilik çağında yaşamak için kişinin biyografisini tasarlaması, yönetebilmesi, sosyal meta ve kültürel sembollerini ifade edebilmesi gerekmektedir (2011, s. 76). Kişinin çeşitli biçimlerde kendini anlatma isteği, modern yaşamın tamamlayıcı niteliklerinden biridir. Bu isteğin itkilerinden en önemlisi, bireylerin içinde bulunduğu yalıtılmışlık duygusudur. Gündelik hayat edimlerine bakıldığında, bir arada yaşayan insanlar, birbirinden habersiz bir biçimde yaşamaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışmada *Fi* dizisi bireycilik kavramı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Dizideki çoğu karakterin modernliğin temel ideolojisi olan bireycilik yaklaşımının altını çizen görünümünde sunulduğu savunulmuştur. İnsanın kendini merkeze koyan bireycilik düşüncesinin ilk dayanağı, kolektivist

yapılaşmanın yok olmasıdır. “Ben”e yönelişin çekiciliği, kendisinden başka her şeyi ikinci plana atmıştır. Kendi kaderini tayin etme gücüne ve özgürlüğüne sahip birey, kendini hem yaşamının hem de evrenin hakimi olarak konumlandırmıştır. Toplumun sahip olduğu bireycilikle yükselen değerler sistemine benzer olarak dizideki karakter yapılanması kadenci ve toplumcu bireyi reddeden bir yaklaşıma sahiptir. Öte yandan karakterler, benliğini yeniden inşa etme çabası içindedir. “Bir insan yaratmak”, “kimsin sen?” gibi sözlerin öne çıkarılmasıyla bu yaklaşımın anlatı boyunca altı çizilir. Böylelikle bireylerin kendi kimliğini herhangi bir toplumsal yapılanmaya değil, kendilerine borçlu oldukları ima edilir. Ayrıca kolektif yapılanmanın yok olmasıyla beliren yalnızlığa da değinilmiştir. Burada yalnızlık kolektif düşlerin üzerini örterken travmaları görünür kılmaya aracılık eden bir görünümüdür.

Çalışmada bireycilik değerlerini saptamak üzere Hofstede’nin kültürel boyutlarından faydalanılmıştır. Bu kısımlardaki sonuçlar çalışmanın savı bakımından önemlidir. Hofstede Türk toplumunu kolektivizm-bireycilik özelinde düşük IDV’ye sahip olarak bulgularken, tabloşturduğu maddeler *Fî* üzerinden ele alındığında yüksek IDV oranı çıkmaktadır. Bu durumda hiç şüphesiz 1980 sonrası Türkiye’de yükselişe geçen bireycileşmenin etkisi göz ardı edilemez. Bu yıllardan sonra eski neslin toplumsal kurtuluşu hedefleme isteğinin yerine, artık kendini kurtarma peşine düşen bireyle ortaya çıkan farklılıklar, Hofstede’nin bulgularının dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda yerli dizilerde yer alan kodların toplumsal değişimle ilişkili olduğu kabul edilirse, *Fî*’deki farklılaşmanın bireycilik temsilineki değişim bulgularını barındırdığı iddia edilebilir.

Yeni televizyon platformları izleme alışkanlığını değiştirdiği gibi, içerik üreticisine sunduğu özgürlükle toplumsal yaşam imgelemine bu mecralara eklenmesini de sağlamıştır. İnternet dizilerinin popülerleşmesi, hem toplumsal açmazların bu alanda yer bulmasını sağlamış hem de yapımcıları, izleyiciyi elinde tutmak için yeni hikâyelere ve çeşitliliğe yöneltmiştir. O halde, Türkiye’de yeni medya platformu için üretilen ilk içeriklerden olan *Fî*’nin, toplumsal süreçler yerine bireyin yitimlerinin iç dünyasında oluşturduğu yokluk üzerine yoğunlaşmasının altyapısı anlaşılabilir. Dizideki karakterler olaylara yön veren, kendi seçimlerini yapan, etkin özne konumundadır. Bu anlamda *Fî*, Türkiye’deki bireyin değişimini gözler önüne sererken, Batı’lı anlamda modern bireyi de yansıtmıştır. Bu bulgulardan hareketle internet dizileri ve modern birey tipolojisi ekseninde oluşturulmuş karakterler arasında bağ kurulabilir. Dolayısıyla dizi anlatısında yeni üslup arayışlarından söz etmek mümkündür.

7. Extended Abstract

The purpose of this study was to detect the representation of individualism in digital media platform contents. Through the theorem that the series can reflect social dynamics and change, the study focuses on new writing style searches in digital media platforms. *Fî* series was selected as sampling to depict cultural meanings on digital platforms. Exploration of “individualism” presentation in internet series forms the study context. The main limitation of the analysis method is the fact that the analysis was made only through *Fî* series among the internet series in Turkey. The other limitation was the low number of previous studies on this subject as these platforms have quite a new history.

The fact of individualism was evaluated through themes such as character portrayals, emotional conditions of individuals living in individualized culture, blessing of individualism, me-us conflict, selfishness and self re-exploration in the study. Thus, the detection of novelties in series narratives produced for digital platforms was aimed. A descriptive analysis was conducted for the series through the cultural dimensions of Geert Hofstede. Presentation of the characters in the series according to individualist classification although Hofstede showed Turkey among collective countries was effective in method choice. Descriptive analysis is preferred in researches in which conceptual structure can be detected in advance. First of all, the themes are determined under the light of theoretical information in descriptive analysis and then the conclusion is reached through the interpretation of the text according to the themes. Hofstede’s model covering “cultural dimensions” is still the most comprehensive study among the researches in the cultural field although it was made 40 years ago. Staying up-to-date and having too detailed categorizations have caused the frequent use of the model today. If we should mention the cultural dimensions of Hofstede shortly, he defined national cultures through questionnaires on more than 116.000 participants in 50 countries between 1967 and 1980. Determining the differing

points of national cultures, he created criteria such as “collectivism and individualism”, “high or low power distance”, “refraining from strong or low uncertainty” and “masculinity and femininity” (Hofstede, 1983, s. 76-78). Hofstede classified countries according to these dimensions and created tables. The study re-evaluated Hofstede's table particularly for *Fi* series and a descriptive analysis was made.

With an IDV score of 37 according to Hofstede, although Turkey is included in collectivist society structurization class, it has high IDV and presents an individualist society character particularly based on *Fi* series. It can be stated that the findings acquired from *Fi* clearly indicate a change in collectivist--individualism presentations. Almost none of the items in low IDV score were found in the plotline and character presentations of the series. First, none of the characters was born in an extended family and was presented in structurizations such as a family or a group. However, Hofstede mentions the importance of family gatherings especially in collective society structurization. Immediate family structurization and even lack of family are presented in *Fi*. The study showed that *Fi* series among the first contents produced for new media platform in Turkey focused on the absence formed by the inner world of losses instead of social processes. The characters of the series are in the position of active subjects leading the circumstances and making their own choices. Starting from these findings, a connection can be made between internet series and characters built within the context of modern individual typology. Thus, it is possible to mention new writing style searches in the series narrative. The following suggestions were made for future studies by this study:

- Conducting future studies within the context of current information based on the fast development of new broadcasting ecosystem,
- Considering that the programs broadcasted on new television platforms can provide evaluation with different literature information and present resource for new social and philosophical debates is important for future studies.

Kaynakça

- Artun, A. (2007). *Modern Hayatın Ressamı*. (Introduction, ss. 9-80). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elliot, A. & Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*. (Çev. Başak Kıcır). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fromm, E. (2016). *Özgürlükten Kaçış*. (Çev. Şemsa Yeğin). İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Çev. Hüseyin Özel, Abdülkadir Sönmez, Zeynep Mercan, İsmail Yılmaz, Eren Rızvanoğlu, Mehmet Ali Sarı, Şebnem Pala Güzel, Muttalip Özcan). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Guenon, R. (2016). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (Çev. Mahmut Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hofstede, G. (1983). Journal of International Business Studies. *Palgrave Macmillan Journals*. 14(2), 275-89.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences International Differences in Work-Related Values*. California: Sage Publications.
- Hofstede, G., Hofstede, Jan G., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations Software of the Mind*. London: Mc Graw Hill.
- Horney, K. (2017). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*. (Çev. Başak Kıcır). İstanbul: Sel Yayınları.
- Kohen, A. (2017a). *Fi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Kohen, A. (2017b). *Çi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev. Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Loo, H. V. D. & Reijen, W. V. (2014). *Modernleşmenin Paradoksları*. (Çev. Kadir Canatan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lukes, S. (1995). *Bireycilik*. (Çev. İsmail Serin). Ankara: Ark Yayınevi.
- O'Connor, J. (1995). *Birikim Bunalımı Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*. (Çev. Ali Çakıroğlu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Reisman, D. (2016). *Yalın Kalabalık*. (Çev. Yeşim Erdem). Ankara: Heretik Yayınları.
- Renaut, A. (2011). Birey ve Bireycilik. *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Raynaud Philippe & Rials Stephane (Ed.), (ss. 139-142), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sennett, R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev. Serpil Durak & Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shayegan, D. (2017). *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumda Kültürel Şizofreni*. (Çev. Haydun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Silber, Y. (2014). *Oburluk Çağı Felsefe ve Politik Psikolojik Denemeleri*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Stirner, M. (2013). *Biricik ve Mülkiyeti*. (Çev. Selma Türkis Noyan). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Taylor, C. (2006). *Modern Toplumsal Tabayümler*. (Çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Taylor, C. (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Üskül, Z. Ö. (2003). *Bireyciliğe Tarihsel Bakış*. İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*. (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Metis Eleştiri.
- Watt, I. (2016). *Modern Bireyciliğin Mitleri*. (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Yamazaki, M. (2010). *Japon Kültürü Japonlar ve Bireycilik*. (Çev. Oğuz Baykara). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Sosyal Medya Haberciliğinde Etik: Instagram Hesapları Üzerine Bir İnceleme

Mustafa TEMEL*
Burak SOMUNCU**
Bünyamin GÜLTEKİN***

ÖZ

İnternet teknolojilerinin gelişmesi haberleşme alanında birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bu yenilikler arasında ise bireylerin içerik (haber, bilgi) üreticisi olması ve bununla birlikte sosyal medya ağlarını haberleşme sürecinde aktif olarak kullanması en dikkat çekici unsurlardandır. Yeni medya ortamının sunmuş olduğu hız, interaktif özellik, ücretsiz içerik, denetimden uzak olma gibi özellikler sebebiyle sosyal medya araçlarının tercih edilebilirliği artmış, bu ortamlar aynı zamanda yeni haberleşme ağlarını ortaya çıkarmıştır. Fakat sosyal medya ağları üzerinden gerçekleştirilen haberleşme pratikleri, habercilik alanındaki var olan etik problemleri de sürdürmüş hatta dijitalleşmenin olanakları sebebiyle etik problemlerin artışına sebep olmuştur.

Bu araştırmanın amacı da sosyal medya haberciliğindeki etik problemleri incelemektir. Instagram örneğinde sosyal medya haberciliğindeki etik problemleri tespit edebilmek amacıyla örneklem olarak seçilen Instagram hesaplarının biçimsel ve içerik özellikleri incelenmiştir. Tespit edilen hesaplar etik problemlerden hareketle oluşturulan değerlendirme kriterleri çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla literatürdeki geleneksel medya ve etik konularına kıyasla, sosyal medya aracılığı ile haberleşme ve etik meselesi konusunu ele alan bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda yapılan araştırma sonucunda, örneklem olarak alınan haber/medya şirketi etiketi ile Instagram üzerinden paylaşım yapan hesapların habercilikte uyulması gereken etik unsurlara yeteri kadar dikkat etmediği özellikle kaynak, güvenilirlik konularındaki etik problemleri fazlaca ihtiva ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medya ve Etik, Haber, Yeni Medya, Sosyal Medya, Instagram

Ethic in Social Media Journalism: A Review on Social Media Accounts

ABSTRACT

The development of internet technologies has brought many innovations in the field of communication. Among these innovations, the most striking factors are that individuals are producers of content (news, information) and actively use social media networks in the communication process. The preference of social media tools has increased due to the features such as speed, interactive feature, free content, and being uncontrolled by the new media environment and these environments have also created new communication networks. However, communication practices carried out over social media networks have continued the existing ethical problems in the field of journalism and even caused an increase in ethical problems due to the possibilities of digitalization.

The aim of this research is to examine ethical problems in social media journalism. In the example of Instagram, in order to identify ethical problems in social media journalism, the formal and content features of the selected Instagram accounts were examined. The determined accounts were handled within the framework of the evaluation criteria created based on ethical problems. Therefore, in comparison to traditional media and ethical issues in the literature, content analysis method was used in the study dealing with the issue of communication via social media and ethics. As a result of the research conducted in this context, it was determined that the accounts sharing the news / media company tag and the Instagram accounts did not pay enough attention to the ethical elements that should be followed in journalism, and even included ethical problems especially in the issues of source and reliability with digitalization.

Keywords: Media and Ethics, News, New Media, Social Media, Instagram

1. Giriş

Tarihsel süreçte insanların temel ihtiyaçlarından biri olan haberleşme, iletişim teknolojilerinin gelişimi ile değişime uğramış, güçlenen iletişim araçları ve özellikle gelişen/yaygınlaşan internet ağı ile haberleşme süreci yeni boyutlara taşınmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim pratikleri de değişmiş, bireyler haber üretim ve tüketim sürecinde aktif hale gelmişlerdir. Küreselleşme ile genişleyen bilgi ve iletişim ağı

* Dr. Öğr. Üyesi., Erciyes Üniversitesi, mustafatemel@erciyes.edu.tr

** Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, bsomuncu@atu.edu.tr

*** Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, bgulteкин@atu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 14.12.2020, Makalenin Kabul Tarihi: 08.03.2021

da bireylerin bu konumunu güçlendirmiş, bireylerin haberleşme ve bilgi edinme isteğini artırmıştır. Yerel ilgiler ile birlikte küresel çapta yaşanan gelişmelere olan ilgi de temel öğrenme ihtiyacına eklenmektedir. Bu bağlamda, elde edilen bilgilerin/haberlerin çeşitlenerek artması da bilginin/haberin önemini kuvvetlendirmektedir.

Çeşitli fikirleri dolaşıma sokarak toplumun ortak paydada buluşmasını amaçlayan haberler, bilgi sağlama, güdüleme, tartışma ortamı oluşturma gibi işlevlerinin yanında siber uzamda oluşturulan yeni kamusal alanda, eğlenme ve öğrenme alışkanlıklarını da şekillendirmektedir. Haberleşmenin değişen bu yapısı, sosyal medya ile birlikte farklı bir görünüm kazanmıştır. Sosyal medya araçları ile haber üretim ve tüketim pratikleri değişmiş, bireyler sosyal medyayı haberleşme sürecinde kullanarak, geleneksel gazeteciliğin tekeli ve haber dağıtımındaki hegemonyasını kırmıştır. Bu süreçte, kullanıcıların sosyal medya platformlarının kişiselleştirme özelliğinden hareketle, ilgi alanlarına göre içerik tercih etmeleri, yine ilgi alanlarına göre içerik üretmeleri/paylaşmaları, beğenme ve yorumlama eylemlerinde bulunmaları sosyal medya araçlarının haberleşme sürecinde yoğun kullanılmasını beraberinde getirmiştir (Çetinkaya, 2019; 7).

Yeni medya kullanıcılarının sadece tüketici değil aynı zamanda üretici olduğu, internet ağları üzerinden bilgi akışını son derece hızlı bir şekilde sağlayabildiği ve birbiriyle iletişime geçebildiği bu süreçte sosyal medya platformları bilginin paylaşılması ve yayılmasında önemli imkânlar sağlamaktadır. Fakat sosyal medya ağları üzerinden haberlerin kolay bir şekilde üretilip, ücretsiz bir şekilde, hiçbir denetim olmadan yayımlanması bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir.

Literatürde sosyal medya araçlarının (özellikle Facebook, Twitter örneğinde) bilgi edinme/haberleşme sürecindeki rolünü ve dijitalleşme ile dönüşüme uğrayan habercilik pratiklerini ele alan çalışmalara rastlamak mümkündür. Fakat medya/yeni medya ve etik ilişkisi doğrudan doğruya dijitalleşme sürecinde karşılaşılan etik problemleri konu alan çalışmaların az olması ve sosyal medya haberciliğinde etik konusunu Instagram örneğinde tartışan çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir.

Bu perspektifte, sosyal medya üzerinden yapılan habercilik faaliyetini etik meseleler üzerinden sorgulamayı amaçlayan çalışmada; öncelikli olarak yeni medya kavramı, sosyal medya haberciliği ve habercilikteki etik problemler doğrudan doğruya kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Dijitalleşme sürecinde ve sosyal medya haberciliğinde dikkat edilmesi gereken etik problemler ile ilgili oluşturulan teorik alt yapı ile birlikte; sosyal medya haberciliğinde etik unsurların kullanımını ölçebilmek amacıyla, son yıllarda kullanım oranı artan ve içerik üretiminde/paylaşımında herhangi bir kontrol mekanizmasının olmadığı Instagram uygulamasında belirli bir kuruma ve işletmeye bağlı olmayan veya bu konular ile ilgili bir bilginin teyit edilemediği dört Instagram hesabı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

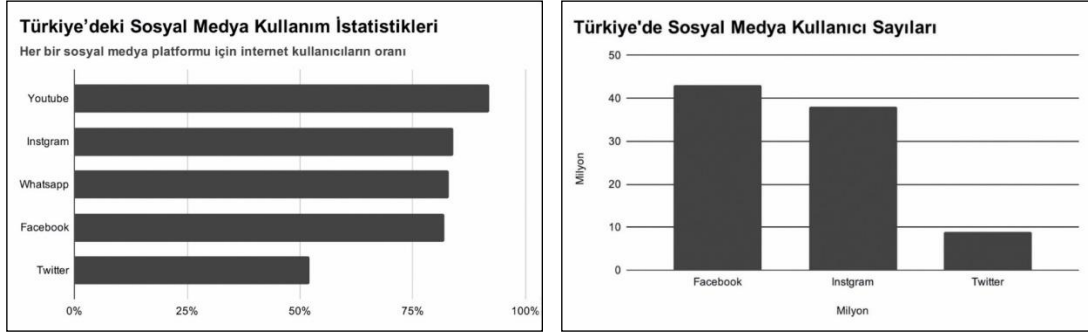
2. Sosyal Medya ve Habercilik

Yeni medya kavramı, iletişim becerilerimizi artıran cihazları, teknolojik imkânlar kullanılarak oluşturulan içerik ve pratiklerin etrafında şekillenen sosyal düzen ve örgütlenmeleri kapsamaktadır (Binark, 2014, s. 15). Geleneksel medyadan farklı bir şekilde yeni medya, sayısal medyayı, internet ağlarını ve sosyal iletişim medyasını nitelemek için kullanılmaktadır (Binark, 2014, s. 15). Bu anlamda içinde birçok yeniliği barındıran yeni medyadaki 'yenilik' mesajdan ziyade, mesajın paylaşılmasını sağlayan ortamın yeniliklerinden kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2015, s. 289).

Yeni medyanın bir diğer 'yeniliği' teknolojilerin iletişim alanında aktif bir şekilde yer alması ve sunulan içeriğin çoklu ortamlar aracılığıyla çeşitlenerek yayımlanmasıdır (Timisi, 2003, s. 80). Aynı zamanda multimedya da denilen çoklu ortamlar, yeni medyanın çeşitlendiği anlamına gelmektedir. Görüntü, yazı ve ses gibi ortamların bir aradalığı bu özelliği meydana getirmektedir (Dilmen, 2007, s. 115).

Yeni medya dijitallik, etkileşimlik, multimedya biçimselliği ve kullanıcı türevli içerik üretimi, hipermetinsellik, yayılım ve sanallık gibi özellikleri ile geleneksel medyadan ayrılmaktadır (Bayraktutan, 2012, s. 250; Binark ve Löker, 2011).

Kullanıcı merkezli olan, farklı bilgi kaynaklarına anında erişimi daha kolay hale getiren, kişiye özel yayıncılığa imkân veren yeni medya (Timisi, 2003, ss. 82-83) araçları haberleşme sürecini önemli ölçüde değiştirmiştir. Merkezleşmeyi de ortaya çıkaran yeni medya sınırsız, açık, ağ tabanlı bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir (Aydoğan & Kınık, 2012, s. 59)

Görsel 1. Türkiye’deki Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri ve Sosyal Medya Kullanıcı Sayıları

Kaynak: (<https://dataportal.com/reports/digital-2020-turkey>)

Geçmişte MMS ve SMS teknolojisini sıklıkla kullanarak haberlerini okuyucularına aktaran medya, 2000’li yıllar ile birlikte çevrimiçi sosyal medya platformlarına yönelmiştir. İnternet üzerinden kullanıcılara profil oluşturma ve içeriği paylaşma ve geliştirme imkânı veren erişilebilir platform özelliğine sahip olan sosyal medya (Kennedy, 2015, s. 11) habercilik pratiklerini de değiştirmiştir. Sosyal medya, hem gazeteciliğin yapıldığı yeni bir ortam hem de gazeteciler için bir haber kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bloglar, sosyal ağlar, formlar, web siteleri gibi araçlarla okuyucu/izleyici arzu etiklerinde içerik üreticisi olabilmıştır (Kurt, 2014, s. 824). Bu uygulamalar ile her vatandaş istediğinde interaktif bir şekilde gazetecilik yapabilir hale gelmiş, kendi medyasını oluşturabilmıştır.

Sosyal medya uygulamaları haberleşme sürecinde iki önemli işlevi yerine getirmektedir. Birincisi sosyal medya içerik üretme açısından bir özgürlük tanımaktadır. Bu sebeple birey haber üreticisi konumuna gelmiş ve bu durum profesyonel gazetecilik mesleğiyle uğraşanlar ile haberin tüketicisi olan bireyler arasındaki sınırı kaldırmıştır. İkincisi ise kullanıcılar, bireysel sosyal medya hesapları ile istedikleri her konuda görüş beyan edip diledikleri konularda yazabilmektedirler. Bu imkânların tamamı yurttaş gazeteciliği kavramının oluşmasına neden olmuştur (Özcan, 2019, s. 8). Tanımlaması güç olan yurttaş gazeteciliği ise geniş bir çerçevede haber toplama, üretme ve dolayına sokma safhalarında, gazetecilikle profesyonel olarak uğraşmayan vatandaşların, mevcut teknolojik imkânlar dâhilinde yer aldığı, yeni bir gazetecilik pratiği olarak tanımlanabilir (Devran & Özcan, 2017, s. 154).

Gazetecilik çerçevesinde sosyal medya ele alındığında ön plana çıkan bir başka etki ise sosyal medya kullanıcılarının içeriklerini ücretsiz, özgürce, herhangi bir filtreleme ya da eşik bekçisi kontrolü olmaksızın yayımlayabilme olanağına sahip olmasıdır (Taşkiran & Kırık, 2016, s. 228). Medya profesyonellerince hazırlanan haberlerde mutlaka bir iş akışı ve kontrol mekanizması mevcuttur. Haberler, kontrol ve onay aşamasından geçmektedir. Sosyal medya da ise bir yurttaş tarafından hazırlanan, haber, bilgi vb. içerik hiçbir filtreleme, onay ve düzeltmeye maruz kalmadan, teyit edilmeden yayımlanabilmektedir.

Özetle, günümüzde teknolojik altyapı, dijitalleşme ve iletişim ortamlarının sağlamış olduğu imkânlar ile sosyal medya haberciliği yaygınlaşmakta, profesyonel medya kuruluşlarının yanı sıra yurttaş gazeteciliği yapan kişiler/kurumlar, ücretsiz bir şekilde oluşturdukları sosyal medya hesapları ile haber üretim ve dağıtım gerçekleştirilmektedir.

3. Habercilikteki Etik Sorunların Dijitalleşme ile Artan Görünümleri

TDK’ya göre etik “ahlaki, ahlakla ilgili, töre bilimi, çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2020). Etik, birlikte yaşayan insanların, davranışlarını kendilerine göre düzenlediği ilke ve kurallar sistemi ya da dizisi anlamına gelmektedir (Bayrak, 2017, s. 38). Köken itibarıyla Yunancadan gelen etik kavramı, iyi ve kötü ile ilgili ahlaki yargıları ifade etmektedir (Uzun, 2007, s. 11).

Mesleki etik ise bir meslekte doğru ve yanlış unsurları belirleyen, meslek ile ilgili davranış kuralları oluşturan ve mesleği uygulayan kişilerin bu kurallara uymasını zorunlu kılan ilkeler anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda halkın doğru haber alması ve bilgi edinmesi için faaliyet gösterilmesi de gazeteciliğin temel doğru davranış kuralları arasındadır. Her meslekte olduğu gibi iletişimle ilgili

mesleklerde de etiksel ilke ve değerlerin belirlenmesi ve yaşama geçirilmesi, kurumun kendi kendini düzenlemesiyle gerçekleşir (Uzun, 2007, s. 18). Bu bağlamda ulusal ve uluslararası cemiyetler, basın konseyleri, dernekler, yayın kuruluşları ve Türkiye'deki Basın İlan Kurumu ve RTÜK gibi yetkilendirilmiş basın kuruluşlarının metinlerinde gazetecilerin doğru davranış kurallarını Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi örneğinde şu şekilde özetlemek mümkündür (www.tgc.org.tr):

- Haber ve yorum ayrımı yapılmalıdır.
- Görsel unsurların gerçeği yansıtması, manipüle amaçlı kullanılmaması gerekir.
- Reklam amaçlı içerik kullanımında dikkat edilmeli, haber/bilgi ayrımı yapılmalıdır.
- Gazeteciler toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmeli ve mesleki kimliğe zarar verecek eylemlerden kaçınmalıdır.

-Gazeteciler suç unsuru taşıyan söylem ve davranışlardan kaçınmalıdır.

-İçerik üretim ve yayım sürecinde telif haklarına dikkat emelidir. Kaynak mutlaka belirtmelidir.

Gazeteciliğin/haberciliğin doğru davranış kurallarını özetleyen bu etik meseleler ile birlikte özellikle hızla yaygınlaşan dijitalleşme sonucu haberleşme/bilgi aktarım sürecinde, bu unsurlara ek olarak bilginin doğruluğu ve gerçekliği gibi bazı etik problemler/tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir. Sosyal medya mecralarında doğruluğu, gerçekliği ve kaynağı belirsiz olan içeriklerin kolayca paylaşılabilmesi bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini tehlikeye sokmuştur. Tahrip edilmiş ya da çeşitli manipülasyon yöntemleriyle üzerinde oynanmış fotoğraf ve görseller bu sosyal medya ağları üzerinden paylaşılarak, ülkelerin ya da dünyanın gündeminde çatışma ve panik yaratabilen bir boyuta ulaşmıştır (Erdoğan, 2014, s. 81). Bu araçlarda eşik bekkiliğinin de işlevselliği gösterememesi sosyal medya üzerindeki haberlerin gerçekliğini ve güvenilirliğini tartışmalı hale getirmiştir (Aydın & Yazıcı, 2020, s. 117).

Dolayısıyla habercilikte süregelen etik problemlerin dijitalleşme sonucu yeni boyutlarıyla birlikte daha önemli bir sorun alanı haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda konu ile ilgili yapılan araştırmalarla tespit edilen, yeni medyanın eklemeliği ve sosyal medya haberciliğinde daha fazla görünür olabilen etik sorunları şu şekilde belirtmek mümkündür (Binark & Bayraktutan, 2013, s. 39; Erdoğan, 2014, s. 87; Kalan, 2016, s. 78):

“Özel Yaşamın Gizliliği: Özel yaşamın gizliliği, yeni medya ortamlarında, özellikle sosyal medyada çeşitli şekillerde ihlal edilebilmektedir.

Telif-Patent Hakları: Bir kişi ve kuruluşun emeği ile kazanç elde etmek haksız kazanç ve korsanlık olarak tanımlanmaktadır. Fikir hırsızlığı, tasarım hırsızlığı, fotoğraf hırsızlığı, vb. bu ihlal kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Kaynak Gösterilmemesi: Yeni medya ortamında alıntılama ve kopyala yapıştır olayları artmıştır. Başka birinin çalışmasını izinsiz ve kaynak göstermeden kopyalama etik bir problemidir.

İçeriklerin Teyit Edilmeden Yayınlanması: Yeni medya gazeteciliğinde, çevrimiçi içeriğin çok çabuk bir şekilde yayılması, adil, doğru ve önyargısız çalışma anlayışına zarar verebilmektedir. Online ortamda üretilen ya da elde edilen bilgi (fotoğraf, haber, video, ses vb.) medya profesyonelleri tarafından kontrol edilmelidir. Hıza dayalı bir ortam olan internet, kolaylıkla hatalara yol açabilmektedir

Kişisel Verilerin Güvenirliğinin Sağlanamaması: Yeni medya ile birlikte artan tecimsellik kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması gerekliliğinin ortaya koymaktadır. Bireyin yeni medya ortamlarında paylaştığı bilgiler, bir veri oluşturmaktadır. Bu verilerin güvenliği ve saklanması önem arz etmektedir.

Veri Madenciliği: Veri madenciliği çeşitli bilgi parçaları arasında ilişkiler kurulmasıdır. Yeni medya ortamlarında, kullanıcılar tarafından bırakılan dijital izler, veri madenciliği ile anlamlı bir şekilde eşleştirilerek kullanılmaktadır. Örneğin bir internet sitesi Facebook üzerinden beğen butonu koyarak kişilerin Facebook sayfasına buradaki kişisel iletişim bilgilerine ve arkadaşlarının sosyal ağına ulaşmaktadır.

Haber ve Ticari Enformasyonun Sınırlarının Belirsizleşmesi: Yeni medya gazeteciliğinde haber içeriği ve reklam arasındaki sınırların ortadan kaldırılması etik açıdan bir problemidir. Haber ile reklam alanlarının iç içe girmesi ve birbirinden ayrılması,

haberlere eklenen linkler ile reklam sayfalarına bağlantı verilmesi, okurlarda güveni azaltmaktadır.

Yeni Medya Ortamındaki Yoğun Reklam İçeriği: Web sayfalarında yer alan yoğun reklamlar ve linkler, ulaşmak istenilen içerikten çok daha fazla yer kaplayarak, dikkat dağıtarak yorucu olmaktadır. Web sayfalarında ve sosyal medyada haberler neredeyse reklamın bir parçası olmuş gibidir.

Yanılıcı Etiketleme ve Başlıklandırma: Web sayfaları ve sosyal medya mecraları kullanıcıların reklama tıklamasını sağlamak için, bilerek yanlış ve sansasyonel etiketleme ve başlıklandırmalara başvurmaktadır.

Nefret Söylemi: Yeni medya, gündelik yaşamın söylemsel pratiklerinde üretilen ve geleneksel medya metinlerinde dolaşıma sokulan nefret söyleminin çok daha kolay bir şekilde yaygınlaşmasına ve sıradanlaşmasına neden olmaktadır.

Bireyin Yeni Medya Ortamında Sadece Tüketici Olarak Konumlandırılması: Bireyin yeni medya ortamında sadece tüketici olarak konumlandırılması, reklam kirliliğini yaratan bir sorundur. Bu ortamda bulunan insanların dijital izleri takip edilerek, ilgi alanlarına göre reklam dayatılması yine etik problemlerden biridir. Kişisel verilerin ticari amaçlı kullanımı sorunu aynı zamanda özel yaşamın gizliliği, veri madenciliği sorunlarıyla da ilişkilidir.”

Bütün bunlarla birlikte, birçok kişinin sahte kimlikli kullanıcı hesapları ile içerik üretmesi; bu hesaplarda keyif veya provoke amaçlı sahte/ideolojik paylaşımlarda bulunulması; tıklanma oranını artırma gayesi ile uzmanlıktan uzak bir şekilde aldatıcı ve gerçeği yansıtmayan başlıkların ve bildirimlerin üretilmesi; içeriklerin editöryal süreçten geçirilmeden dolaşıma sokulması; telifsiz bir şekilde kopyala yapıştır şeklinde sanal mecralarda içerik paylaşılması dijitalleşme ile görünür olan ve artan etik problemlerdir.

4. Sosyal Medya Haberciliğinde Etik: Instagram Hesapları Üzerine Bir İnceleme

4.1. Araştırmanın Tasarımı

4.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda kullanıcı sayısı artan sosyal medya araçları bilgiye/habere ulaşma sürecinde sıkça kullanılmaktadır. Bu noktada, önemli bir haber/bilgi kaynağı konumunda olan sosyal medya platformlarındaki içeriklerin etik değerlere bağlı bir şekilde üretilmemesi, editöryal kontrol mekanizmasının yokluğu önemli bir sorun alanıdır. Dolayısıyla bu çalışmada da sosyal medya araçları içerisinde önemli bir konuma sahip olan Instagram uygulamasında yer alan haber paylaşım sayfalarının içeriklerinin etik değerler çerçevesinde sorgulanması amaçlanmıştır.

Habercilik alanında uzman/yetkili kişi ve medya kurumlarının dışında, bağımsız bir şekilde haber üretimi/haber paylaşımı yapan Instagram hesaplarının etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesi, sosyal medya haberciliğinin mevcut durumunu yansıtacaktır. Instagram örneği ile sosyal medya haberciliğini etik kurallar çerçevesinde sorgulayan çalışma, medya ve etik tartışmalarına dijitalleşme perspektifinden bakması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır.

4.1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında 2020 yılı Ekim ayı içerisinde Boomsocial’da yer alan (sosyal medya takip ve raporlama sitesi/programı) ve basın yayın kategorisindeki haber siteleri sekmesinde sıralanmış olan 112 Instagram hesabı değerlendirilmiştir. Ön değerlendirmenin yapıldığı bu hesaplar arasında habercilik alanında geleneksel medyada faaliyet gösteren kurumların hesapları ve alan ile ilgili yetkinlik durumu (kurumsallık bilgileri vb.) bulunan Instagram sayfaları yer almamaktadır. Çalışmanın boyutunu aşacak olması sebebiyle, herhangi bir kuruma ve işletmeye bağlı olmayan, kimlik/künye bilgilerinin detaylı bir şekilde belirlenemediği ve habercilik ile ilgili eğitim/uzmanlık durumuna ilişkin bilgilerin rastlanmadığı sayfalar değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda Instagram hesapları içerisinde medya/haber şirketi etiketi ile yayın yapan ve araştırmaya imkan tanıyacak içeriklere sahip olan ve en fazla takipçisi bulunan “ankaradasondakikahaberleri”, “adana.haberleri”, “samsunmedya”, “istanbul.sondakika” erişim adresine sahip dört Instagram hesabı incelenmiştir.

Ana olgu hakkında bilgi edinmek veya onu anlamak için bireylerin ve araştırma mekânlarının maksatlı bir biçimde seçildiği ve seçim sırasında temel unsurun bilgi açısından zengin içeriklerin seçilmesine imkân tanınması sebebiyle amaçlı örneklem (Creswell, 2019, s. 267; Erdoğan, 2012, s. 210) doğrultusunda seçilen dört Instagram hesabının 19 Ekim 2020 ile 25 Ekim 2020 tarihleri arasındaki paylaşımları incelenmiştir.

4.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Görsel, işitsel, metinsel her türlü içeriğin önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde sistematik olarak incelenmesine imkân tanıyan içerik analizi, içerik iletebilen sözcükler, anlamlar, semboller, düşünceler, temalar, resimler aracılığı ile herhangi bir iletiye, anlama gönderme yapmaya imkân tanır (Geray, 2014, s. 135; Neuman, 2014, s. 466). Bu sebeple, sosyal medya haberciliğindeki etik problemleri tespit edebilmek amacıyla Instagram hesaplarının biçimsel ve içerik yapısı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen, dijitalleşme ile artan etik problemlerden hareketle oluşturulan kategoriler çerçevesinde yeni bir kategori sistemi/değerlendirme kriteri geliştirilmiştir. Geçerliliğin ve güvenilirliğin sağlanabilmesi amacıyla oluşturulan kategori sistemi ile örnekleme yer alan Instagram hesapları farklı zaman ve mekânlarda doktora yapan iki kişi tarafından da birer kez kodlanmış ve kodlama sonucunda büyük oranda (%90 üzeri) benzerlik sağlanmıştır.

4.1.4. Araştırma Soruları ve Değerlendirme Kriterleri

Sosyal medya haberciliğinde karşılaşılan etik problemleri Instagram hesapları örneğinde tespit edebilmek amacıyla aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

- A.1. Habercilik alanında içerik üreten Instagram hesaplarında yayıncılara ait veriler yer alıyor mu?
- A.2. Instagram hesaplarının içerik yapısı nasıldır?
- A.3. Sayfalarda yer alan içeriklerin özgünlük durumu ve referans kullanımı nedir?
- A.4. Sayfalarda yer alan içeriklerin nitelikleri nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla, Instagram hesapları aşağıda belirtilen ve habercilikteki etik kurallar göz önüne alınarak oluşturulan dört temel değerlendirme kriteri¹ çerçevesinde incelenmiştir:

1.Sayfaların Yayıncı Bilgileri ve Yapısı: Belirlenen bu kriter ile hesapların kimlik/künye bilgilerinin durumu ve sayfaların fiziki yapısı/özellikleri ölçülmüştür:

- 1.1.Instagram hesaplarında kimlik ve künye bilgileri yer alıyor mu?
- 1.2.Hesapların yayın amaçları belirtilmiş midir?
- 1.3.Sayfaların içerik üretiminde bir kontrol süreci uygulanıyor mu?
- 1.4.Sayfalar okurların/kullanıcıların yorum yapmasına imkân tanıyor mu?

2.Sayfaların İçerik Yapısı: Sayfalarda yer alan içeriklerin yayınlanma biçimi incelenmiştir:

- 2.1.Sayfaların içerik paylaşım sayısı ve sıklığı nedir?
- 2.2.Reklam kullanım durumu nedir?
- 2.3.Hangi tür içeriklere/konulara yer verilmektedir?

3.Sayfalarda Yer Alan İçeriklerin Referans/Özgünlük Durumu: Sayfalarda yer alan içeriklerin referans/uzmanlık/özgünlük durumu ile ilgili sorgulama yapılmıştır:

- 3.1.İçeriklerde kaynak belirtilmiş mi?
- 3.2.Etiketleme ve yönlendirme mevcut mu?
- 3.3.İçeriklerin özgünlük durumu nedir?

4.Sayfalarda Yer Alan İçeriklerin Nitelikleri: Sayfalardaki paylaşımların içerik özellikleri değerlendirilmiştir:

- 4.1.İçeriklerde haber ve reklam ayrımı yapılmış mı?
- 4.2.Suç unsuru (genel ahlaka aykırılık, şiddet ve nefret söylemi) yer alıyor mu?
- 4.3.İçeriklerin yapısal hataları nelerdir?
- 4.4.İçeriklerde görsel/metin kullanımı nasıldır?

¹ Değerlendirme kriterlerinin oluşturulmasında Metin EKEN ve Hakan AYDIN tarafından hazırlanan “Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme” isimli çalışmada yer alan ve internete uyarlanan kalite kriterlerinden faydalanılmıştır (Eken & Aydın, 2018, ss. 898-899).

4.2. Bulgular ve Yorum

İncelenen Instagram hesaplarının 25.10.2020 tarihinde güncellenen profil bilgileri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1. Instagram Hesaplarının Genel/Profil Görünümü

Hesap Adı: ²	Ankara'da Son Dakika	Adana Haberleri	Samsun Medya	İstanbul'da Asayiş
Hesap Erişim Adresi:	ankaradasondakikahaberleri	adana.haberleri	samsunmedya	istanbul.sondakika
Takipçi Sayısı:	483.334	50.562	31.662	22.430
Toplam Gönderi Sayısı:	19.000	1.981	1.330	2.800
Kuruluş Tarihi:	2018	2019	Belirtilmemiş	2018
Profil Açıklaması:	Ankara'daki Tüm Son Dakika Haberleri	Adana'nın Haber ve Sosyal İçerik Platformu	Samsun'un İlk ve En Büyük Gündem Haber Medyası	İstanbul'da Asayiş
Mavi Tik Durumu:	Yok	Yok	Yok	Yok

Tablo 1'de araştırmaya konu olan hesapların takipçi sayısı ve gönderileri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca sayfaların profil açıklamaları, kuruluş tarihleri ile mavi tik alıp almadıkları incelenmiştir.

Bu bağlamda, incelenen hesapların oldukça fazla takipçi ve gönderi sayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Profil açıklamalarında ise hesapların “haber” kelimesini ön plana çıkarttıkları gözlemlenmiştir. Kuruluş tarihleri yeni olan sayfaların ise Instagram'da “onaylı hesap” anlamına gelen ve hesabın gerçekliğine vurgu yapmak, orijinallik algısı oluşturmak için büyük önem taşıyan Mavi Tik onayına sahip olmadığı tespit edilmiştir.

4.2.1. Sayfaların Yayıncı Bilgileri ve Yapısı

Belirlenen bu kriter ile hesapların kimlik/künye bilgilerinin durumu ve sayfaların fiziki yapısı/özellikleri ölçülmüştür.

Tablo 2'de görülebileceği üzere, incelenen Instagram hesaplarının hiçbirinde tam olarak künye bilgisine yer verilmemiştir. Sayfa yöneticisinin kim olduğuna ilişkin bilgiler, iletişim bilgileri (irtibat adresi, e-mail adresi vb.), içerik üreticileri hakkında bilgiler ve yayın ilkesine ilişkin hususlar tespit edilememiştir. Künye bilgisi hukuki sorumluluk adına önemli bir bilgidir. Gazete, televizyon ve bazı haber sitelerinde olduğu gibi künye bilgilerinin açık şekilde yer alması yayımlanan içeriğin yanlış, eksik vb. bilgi olduğunda itiraz ve hukuki olarak şikâyetle bulunulmasına imkân tanınması adına önem arz etmektedir.

Tablo 2. Instagram Hesaplarının Kimlik/Künye Bilgileri

Hesap Adı	Sayfalarda Künye Bilgisi ve Yayın İlkelerine Yer Verilmiş mi?			Instagram Hesaplarının Yayın Amaçları Belirtilmiş mi?	
	Evet	Hayır	Kısmen	Evet	Hayır
Ankara'da Son Dakika	-	X	-	X	-
Adana Haberleri	-	-	X	X	-
Samsun Medya	-	X	-	X	-
İstanbul'da Asayiş	-	X	-	X	-

Ayrıca hesapların profil sayfalarının üst kısmında bir cümleyle sayfa amaçlarını belirttikleri gözlemlenmiştir. Sayfaların hangi amaçla hizmet ettiğini belirten bu ifadeler kullanıcıların sayfa hakkında bir kanaate varması açısından önemlidir.

Tablo 3. Instagram Hesaplarındaki Kontrol Mekanizması

Hesap Adı	Sayfaların İçerik Üretiminde Kontrol Süreci Uygulanıyor mu?	
	Evet	Hayır
Ankara'da Son Dakika	-	X
Adana Haberleri	-	X
Samsun Medya	-	X
İstanbul'da Asayiş	-	X

² Çalışmada yer verilen tablolarda Instagram adreslerinin “hesap adı” ismi kullanılmıştır.

Tablo 3'e göre incelenen Instagram hesaplarının hiçbirinde içerik üretim sürecinde uygulanan kontrol mekanizmasına ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Bu bakımdan, herhangi bir kontrol mekanizması/kontrol süreci uygulanmadan paylaşılan bilgi ve haberlerin de çeşitli etik problemleri bünyesinde taşıyabileceği ifade edilebilir.

Tablo 4. Instagram Hesaplarında Okur/Kullanıcı Yorumu

Hesap Adı	Sayfalarda Okurlar/Kullanıcılar Yorum Yapabiliyor mu?	
	Evet	Hayır
Ankara'da Son Dakika	X	-
Adana Haberleri	X	-
Samsun Medya	X	-
İstanbul'da Asayiş	X	-

İncelenen Instagram hesaplarında okurların/kullanıcıların içeriklere yorum yapabildiği belirlenmiştir. Bu durum aynı zamanda Instagram sayfalarının takipçilerin düşüncelerini ifade etmesine imkân tanıdığını göstermektedir.

4.2.2. Sayfaların İçerik Yapısı

Sayfalarda yer alan içeriklerin yayınlanma biçimi incelenmiştir:

Tablo 5. Instagram Hesaplarının İçerik Paylaşım Sayısı ve Sıklığı

Hesap Adı	Sayfaların 19-25 Ekim 2020 Tarihleri Arasındaki İncelenen Paylaşım Sayısı	Sayfaların İçerik Paylaşım Sıklığı		
		Günde 1-3 Paylaşım	Günde 3-5 Paylaşım	5 ve Daha Fazlası
Ankara'da Son Dakika	150	-	-	X
Adana Haberleri	38	-	X	-
Samsun Medya	10	X	-	-
İstanbul'da Asayiş	76	-	-	X
Toplam	274	-	-	-

Araştırma kapsamında dört Instagram hesabının 19-25 Ekim 2020 tarihleri arasında paylaşımını yapmış olduğu toplam 274 içerik incelenmiştir. Tablo 5'de yer alan bilgilere göre en çok içeriğin Ankara'da Son Dakika ve İstanbul'da Asayiş hesaplarından paylaştığı görülmektedir. Ayrıca Instagram hesaplarının günlük paylaşım sıklıkları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda en çok içerik paylaşımına sahip Ankara'da Son Dakika ve İstanbul'da Asayiş hesaplarının günde ortalama 5'den fazla içerik paylaştığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Instagram Hesaplarının Reklam Kullanım Durumu

Hesap Adı	Sayfalarda Reklam Kullanımı			
	Her paylaşımda reklama yer verilmiştir	Belirli periyotlarda reklama yer verilmiştir.	Çok nadir reklam verilmiştir.	Reklama yer verilmemiştir.
Ankara'da Son Dakika	-	X	-	-
Adana Haberleri	-	-	X	-
Samsun Medya	-	-	-	X
İstanbul'da Asayiş	-	-	-	X

Tablo 6'da yer alan verilerden hareketle incelenen Instagram sayfalarının reklama çoğunlukla yer vermediği gözlemlenmektedir. Sadece Ankara'da Son Dakika ve Adana Haberleri isimli hesapların kısmen reklam paylaşımında bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Instagram Hesaplarında Paylaşılan İçeriklerin Konu Dağılımı

Konular	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Trafik Olayları	8	5,3	2	5,3	0	0	13	17,1	23	8,4
Kayıp / İhbar İlanları	0	0	0	0	0	0	2	2,6	2	0,7
Asayiş Olayları	63	42	16	42,1	2	20	53	70	134	48,9
Siyasal Gündem	3	2	4	10,5	3	30	0	0	10	3,7
Mizah	0	0	0	0	0	0	1	1,3	1	0,3
Spor	2	1,3	0	0	1	10	0	0	3	1,1
Magazin	1	0,7	0	0	0	0	1	1,3	2	0,7
Ekonomi	3	2	1	2,7	1	10	0	0	5	1,8
Sağlık	23	15,3	2	5,2	1	10	2	2,6	28	10,2
Eğitim	6	4	0	0	0	0	0	0	6	2,2
Bilim/Teknoloji	2	1,3	0	0	0	0	0	0	2	0,7
Hava Durumu	1	0,7	8	21	0	0	0	0	9	3,3
Reklam/İlan	17	11,4	1	2,7	0	0	0	0	18	6,7
Diğer	21	14	4	10,5	2	20	4	5,1	31	11,3
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 7'de Instagram hesaplarında paylaşılan içeriklerin konu dağılımı yer almaktadır. Bu bağlamda hesaplarda 274 paylaşım içerisinde en çok asayiş olayları (%48,9) ile ilgili içeriklerin paylaşıldığı belirlenmiştir. Bunun dışında sağlık (%10,2), trafik olayları (%8,4) konuları da en çok paylaşılan içerikler arasındadır.

Ayrıca yukarıdaki konu kategorisine dâhil olmayan içerikler diğer kategorisinde kodlanmıştır. Bununla birlikte incelenen Instagram hesaplarında birçok konuya ilişkin paylaşımların yapıldığı ortaya çıkmıştır.

4.2.3. Sayfalarda Yer Alan İçeriklerin Referans/Özgünlük Durumu

Sayfalarda yer alan içeriklerin referans/uzmanlık/özgünlük durumu ile ilgili sorgulama yapılmıştır: Tablo 8 incelendiğinde sayfaların içerik paylaşımında kaynak gösterimine çoğunlukla dikkat edilmediği görülmektedir. Ankara'da Son Dakika hesabının kısmen kaynak gösterimine önem verdiği (%30) fakat diğer hesapların hiç kaynak göstermediği; incelenen toplam 274 paylaşım içerisinde de kaynak/yazar bilgisi yer almayan (%83,2) içeriklerin fazla olduğu belirlenmiştir. Özellikle bilgi ve haber içeriği üreten kişi ve kurumların kaynak gösterme sorumluluğu göz önüne alındığında, incelenen hesapların kaynak göstermeden içerik paylaşması önemli bir etik problemdir.

Tablo 8. Instagram Hesaplarında Paylaşılan İçeriklerde Kaynak Gösterimi

Sayfalarda Paylaşılan Haberlerde/Bilgilerde Kaynak Gösterimi	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
İçerik üreticisi/yazar/kaynak bilgisine yer verilmiştir.	45	30	1	2,7	0	0	0	0	46	16,8
İçerik üreticisi/yazar/kaynak belirlenememiştir.	105	70	37	97,3	10	100	76	100	228	83,2
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 9. Instagram Hesaplarında Etiketleme

Sayfalarda Etiketleme Kullanımı	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Yanıtıcı etiketleme kullanımı mevcut.	2	1,3	0	0	0	0	74	97,4	76	27,8
İçeriğin kaynağına yönlendirici etiketleme kullanımı mevcut.	21	14	2	5,3	0	0	2	2,6	25	9,1
Etiketleme kullanılmamıştır.	127	84,7	36	94,7	10	100	0	0	173	63,1
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Dijital ortamlarda haber ve bilgilerin alt kısımlarında kullanılan etiketleme, bir diğer adıyla hashtag, haber ve bilgi ile ilgilenebilecek kişilerin bir anahtar kelime aradıklarında bulmaları için kullanılır. Bu etiketler, paylaşımların dikkat çekmesi ve etkileşime teşvik için kullanılmaktadır. Tablo 9'da aktarılan verilere göre Ankara'da Son Dakika, Adana Haberleri ve Samsun Medya isimli Instagram hesaplarında etiketlemenin kullanılmadığı fakat İstanbul'da Asayiş isimli hesapta yanıtıcı etiketlemelerin fazlaca yer aldığı görülmektedir.

Tablo 10. Instagram Hesaplarında Yönlendirme

Sayfalarda Yönlendirme Kullanımı	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Haber sitelerine yönlendirme mevcuttur.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sosyal medya platformlarına yönlendirme mevcuttur.	22	14,7	1	2,6	0	0	1	1,3	24	8,8
Kişisel bloglara yönlendirme mevcuttur.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Reklam sayfalarına yönlendirme mevcuttur.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Diğer sayfalara yönlendirme mevcuttur.	1	0,7	0	0	1	10	1	1,3	3	1,1
Herhangi bir yönlendirme bulunmamaktadır.	127	84,6	37	97,4	9	90	74	97,4	247	90,1
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 10'da görülebileceği üzere, Instagram hesaplarında paylaşılan içerikler ile ilgili çoğunlukla yönlendirmenin yapılmadığı belirlenmiştir. Sadece Ankara'da Son Dakika isimli hesabın, paylaşımların bir kısmında sosyal medya platformlarına (%14,7) yönlendirme yaptığı tespit edilmiştir.

Tablo 11. Instagram Hesaplarındaki İçeriklerin Özgünlük Durum

Sayfalarda Etiketleme/Yönlendirme Kullanımı	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Özgün Paylaşım	24	16	5	13,2	2	20	6	7,9	37	13,6
Derleme İçerik	0	0	0	0	0	0	8	10,5	8	2,9
Anonim Üretim	94	62,7	32	84,2	8	80	62	81,6	196	71,5
Alıntı Aktarım	32	21,3	1	2,6	0	0	0	0	33	12
Toplam	150	100	38	100	10	10	76	100	274	100

Tablo 11 ile Instagram hesaplarında yer alan içeriklerin özgünlük durumu ölçülmüştür. Yapılan inceleme sonucunda ise Instagram hesaplarının içeriklerinin çoğunlukla özgün olmadığı belirlenmiştir. Özellikle kaynağı ve üreticisi belirsiz anonim üretimlerin Instagram hesaplarında fazlaca paylaşıldığı (%71,5), bununla birlikte farklı yerlerde üretilen içeriklerin alıntı verilerek paylaşıldığı (%12) tespit edilmiştir. Bu bağlamda haber ve medya şirketi etiketi ile paylaşım yapan Instagram hesaplarının özgün içerik üretme ve paylaşma noktasında yeterince zayıf olduğu ifade edilebilir.

4.2.4. Sayfalarda Yer Alan İçeriklerin Nitelikleri

Sayfalardaki paylaşımların içerik özellikleri değerlendirilmiştir:

Tablo 12. Instagram Hesaplarındaki İçeriklerde Haber ve Reklam Ayrımı

Sayfalarda Yer Alan İçeriklerde Haber-Reklam Ayrımı	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Haber ve reklam bir arada verilmiştir.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Haber reklam ayrımı yapılmıştır.	16	10,7	1	2,6	0	0	0	0	17	6,3
Reklam yer almamaktadır.	134	89,3	37	97,4	10	100	76	100	257	93,7
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 12 ile Instagram hesaplarında haber ve reklam ayrımının yapıp yapılmadığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda sayfaların çoğunlukla reklam paylaşmadığı, reklam paylaşımında da haber / reklam ayrımına dikkat edildiği belirlenmiştir.

Tablo 13. Instagram Hesaplarında Suç Unsuru İçeren Paylaşımlar

Sayfalarda Genel Ahlakı Aykırı, Şiddet ve Nefret Söylemi İçeren Paylaşımlar	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Müstehcen veya şiddet içeren içerikler mevcuttur.	0	0	0	0	0	0	7	9,2	7	2,5
Nefret söylemi kullanılmaktadır.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Herhangi bir suç unsuru yer almamaktadır.	150	100	38	100	10	100	69	90,8	267	97,5
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 13 ile Instagram hesaplarındaki paylaşımlarda genel ahlaka aykırılık, şiddet ve nefret söylemi gibi suç unsuru barındıran içeriklere yer verilip verilmediği sorgulanmıştır. İnceleme sonucunda Instagram hesaplarının belirtilen tarih aralığında herhangi bir suç unsuru içeren paylaşıma yer vermediği belirlenmiştir. Sadece İstanbul'da Asayiş isimli hesabın müstehcen ve şiddet unsuru içeren paylaşımlar yaptığı tespit edilmiştir.

Tablo 14. Instagram Hesaplarında İçeriklerin Yapısal Hataları

Sayfalardaki İçeriklerde Yer Alan Hatalar	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
İmla ve Noktalama Hatası Vardır.	53	35,3	13	34,2	6	60	10	13,2	82	29,9
İmla ve Noktalama Hatası Yoktur.	97	64,7	25	65,8	4	40	66	86,8	192	70,1
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 14 ile Instagram hesaplarında paylaşılan bilgi ve haberlerin imla ve noktalama kurallarına uygunluk durumu incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda hesapların paylaşımlarında imla ve noktalama kurallarına uyulmaya çalışıldığı (%70,1) fakat bazı paylaşımlarda da imla ve noktalama hatalarının olduğu (%29,9) belirlenmiştir.

Tablo 15. Instagram Hesapları İçeriklerinde Görsel / Metin Kullanımı

Sayfalardaki İçeriklerde Görsel / Metin Kullanımı	Hesap Adı								Toplam	
	Ankara'da Son Dakika		Adana Haberleri		Samsun Medya		İstanbul'da Asayiş			
	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)	Sayı (f)	Oran (%)
Sadece görsel kullanılmıştır.	3	2	0	0	0	0	0	0	3	1,1
Sadece metin kullanılmıştır.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Görsel / metin bir arada kullanılmıştır.	147	98	38	100	10	100	76	100	271	98,9
Toplam	150	100	38	100	10	100	76	100	274	100

Tablo 15'te de görülebileceği üzere Instagram hesaplarının bütün içeriklerinde görsel kullanımına önem verdiği tespit edilmiştir. Görsel içermeyen paylaşımların olmadığı ve paylaşımların neredeyse çoğunluğunda görsellerin ve metinlerin birlikte kullanıldığı (%98,9) ortaya çıkmıştır.

5. Genel Değerlendirme

Sosyal medya haberciliğindeki etik problemleri tespit edebilmek amacıyla yapılan araştırma kapsamında öne çıkan sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Medya/haber şirketi etiketi ile yayın yapan Instagram hesaplarının oldukça fazla takipçi sayısına ve içerik paylaşımına sahip olduğu belirlenmiştir.

2. Instagram hesaplarının yayıncı bilgileri ve sayfa yapılarının incelenmesi sonucunda şu veriler ortaya çıkmıştır:

-Sayfalarda künye bilgilerinin ve yayın ilkelerinin yer almadığı tespit edilmiştir.

-Sayfaların yayın amaçlarının haber/bilgi aktarmak olduğu yayın amaçlarında belirtilmiştir.

-Instagram hesaplarındaki paylaşımların herhangi bir kontrol mekanizmasından geçmeden paylaşıldığı ortaya çıkmıştır.

-Sayfaların okur/kullanıcı yorumuna izin verdiği gözlemlenmiştir.

3. Instagram hesaplarının içerik yapısı ile ilgili şu bulgulara ulaşılmıştır:

-Genellikle her gün birkaç paylaşım yaptıkları ve çoğunlukla reklam kullanmadıkları tespit edilmiştir.

-Paylaşımların içeriklerinde ise konu dağılımının çok çeşitli olduğu, bununla birlikte asayiş olaylarının, trafik olaylarının ve sağlık ile ilgili gelişmelerin en çok paylaşılan konu başlıkları olduğu belirlenmiştir.

4. Instagram hesaplarında yer alan içeriklerin referans/özgünlük durumu ile ilgili şu veriler ortaya çıkmıştır:

-Sayfaların paylaşımlarında büyük oranda kaynak kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

-Paylaşımların dikkat çekebilmesini sağlamak amacıyla etiketleme (hashtag) yöntemine başvurulmadığı, bununla birlikte sayfalarda yönlendirme yapılmamasına dikkat edildiği, sadece bazı sayfaların sosyal medya platformlarına yönlendirme yapıldığı belirlenmiştir.

-Instagram hesaplarının paylaşımlarındaki içeriklerin özgünlük durumunun zayıf olduğu, genellikle kaynağı belirtilmeyen anonim üretimlerin, alıntı aktarımların paylaşıldığı ortaya çıkmıştır.

5. Instagram hesaplarında yer alan içeriklerin özellikleri ile ilgili yapılan sorgulama neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

-Sayfaların paylaşımlarında suç unsuru (genel ahlaka aykırılık, şiddet içerikli ve nefret söylemi) barındıran içeriklerin oldukça az olduğu gözlemlenmiştir.

-Kısmen de olsa sayfaların içerik oluştururken noktalama ve imla hatalarında buldukları belirlenmiştir. İmla ve noktalama hatalarının büyük bir kısmı sayfaların kendi ürettiği az sayıdaki özgün içeriklerde görülmüştür.

-İçeriklerin çoğunlukla görsel malzemeler kullanılarak paylaşıldığı tespit edilmiştir.

6. Tartışma ve Sonuç

Sosyal medyayı kullanan insanların sayısındaki ciddi artış, haber mecralarının bu platformlara kaymasına sebep olurken, birçok profesyonel haber kurumu, bu yeni medya ortamlarından izleyici ve okuyucularına bilgi sunmaktadır. Profesyonel anlamda sosyal medya haberciliğini kurumsal bir şekilde yapan ve etik

kodlara önem veren sayfaların yanında, bireysel ve herhangi bir kurumsallık bilgisinin olmadığı sayfalar aracılığı ile de habercilik yapılmaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan araştırma bulguları da göstermektedir ki medya profesyonellerinin dışında içerik üreten sosyal medya sayfaları birçok etik problemi ihtiva etmektedir. Bu problemleri şu başlıklarla özetlemek mümkündür:

Güvenilirlik Eksikliği: Sosyal medya hesaplarında paylaşılan içeriklerin üreticisi, kaynağı, üreten kişinin uzmanlık/egitim durumu bilinmemektedir. Bununla birlikte sayfaların, içerik paylaşan kişilerin kim/hangi kurum veya yapı olduğuna yönelik bilgilendirme bulunmamaktadır. Sayfaların künye bilgisinin olmaması da bu problemleri daha da artırmaktadır. Bu problemler de haberlerin/bilgilerin eksik, yanlış, yanıltıcı veya manipüle amaçlı paylaşımlar olabileceğine yönelik sorgulamaya sebep olmaktadır.

Kontrol Eksikliği: Paylaşılan içeriklerin kontrol mekanizmasından geçmemesi, haberlerin/bilgilerin editöryal problemler taşıyabileceğini göstermektedir. Ayrıca kontrol mekanizmasının yokluğu paylaşılan içeriklerin teyit edilip edilmediğine, araştırma/sorgulama süzgecinden geçip geçmediğine ilişkin soru işaretlerini artırmaktadır.

Özgün İçerik Yoksunluğu: Sayfalarda yer alan paylaşımların büyük çoğunluğunun anonim, yani kaynağı, üreticisi belirsiz olan veya başka kaynaklardan alınan alıntı, telifsiz içerikler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum da, değer katıcı olmayan, kopyala yapıştır usulü ile içerik üreten bu hesapların özgünlüğünü, haberciliğe katkısını tartışmaya açmaktadır.

Kurumsal olmayan, takipçi sayısı fazla olan ve medya/haber şirketi etiketi ile yayıncılık yapan bağımsız sosyal medya hesaplarının belirli tarih aralığında incelenen paylaşımlarında yukarıda bahsedilen problemler tespit edilmiştir. Özellikle benzeri şekilde yayın yapan hesaplar sebebiyle habercilikteki etik meselelerin dijitalleşme ile artabilen bir görünüme sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda, içerik üretiminde kimlik ve veri doğrulama sisteminin geliştirilmesi, sahte olan veya kontrol edilmemiş içerik ve hesapların tespit edilebilmesi, kopyala yapıştır usulü ile içerik üretiminin düzenlenmesi ve insanların bilgi alma/haberleşme sürecini zedeleyecek, bilgi kirliliğine yol açacak zararlı içeriklerin resmi kurumlarca denetlenmesi ve belirtilen problemler sebebiyle okuyucuların, takipçilerin haberleşme/bilgi edinme sürecinde daha dikkatli olması gerekmektedir.

7. Extended Abstract

In the process where new media users are not only consumers but also producers, they can provide information flow over internet networks extremely quickly and communicate with each other, social media platforms provide important opportunities for sharing and spreading information. However, the easy production of news via social media networks and their free and without any supervision has brought along some problems. In the literature, it is possible to come across studies dealing with the role of social media tools (especially in the example of Facebook and Twitter) in the process of information acquisition / communication and journalism practices transformed by digitalization.

However, it is noteworthy that there are few studies on ethical problems encountered in the digitalization process in line with the media / new media and ethical relationality and that there are no studies that discuss the ethical issue in social media journalism in the example of Instagram. In this perspective, in the study aiming to question the journalism activity on social media through ethical issues; First of all, the concept of new media, social media journalism and a conceptual framework was created in line with ethical problems in journalism.

Along with the theoretical infrastructure created regarding ethical problems that need to be considered in the digitalization process and social media journalism; in order to measure the use of ethical elements in social media journalism, four Instagram accounts that are not affiliated with a specific institution or business or for which information about these issues could not be confirmed in Instagram application, whose usage rate has increased in recent years and there is no control mechanism in content production / sharing, were analyzed by content analysis method.

Within the scope of the research, 112 Instagram accounts in Boomsocial (social media monitoring and reporting program) in September-October 2020 and listed in the news sites tab in the press category were evaluated. As a result of the evaluation, four Instagram accounts with the access address

“ankaradasondakikahaberleri”, “adana.haberleri”, “samsunmedya”, “istanbul.sondakika” that publish with media / news company tags and have content that will allow research and have the most followers were examined. It is possible to express the prominent results within the scope of the research as follows:

1.It was determined that Instagram accounts broadcasting with the media / news company tag have quite a number of followers and content sharing.

2.As a result of examining the publisher information and page structures of Instagram accounts, the following data emerged:

-It was determined that the pages do not contain the information about the title and the publication principles.

-It was stated in the publication purposes that the publication purposes of the pages were to convey news / information.

-It was revealed that the shares on Instagram accounts are shared without going through any control mechanism.

-It was observed that the pages allow reader / user comment.

3.The following findings were obtained regarding the content structure of Instagram accounts:

-It was found that they usually post a few posts every day and mostly don't use ads.

-It was determined that the content of the posts, on the other hand, had a wide variety of topics, however, public security incidents, traffic incidents and health-related developments were the most shared topics.

4.The following data was emerged regarding the reference / originality status of the content in Instagram accounts:

-It was observed that the pages were not used to a large extent in their sharing.

-It was determined that the method of tagging (hashtag) was not used in order to make the shares attract attention, however, attention was paid not to redirect the pages, and only some pages redirected to social media platforms.

-It turned out that the uniqueness of the content on Instagram accounts is weak, and anonymous productions and citations are shared.

5.As a result of the query about the features of the content in Instagram accounts, the following results were obtained:

-It was observed that the content of the pages containing criminal elements (contrary to general morality, violent and hate speech) was very rare.

-It was determined that the pages had punctuation and spelling mistakes while creating content, even if only partially.

-It was determined that the content was mostly shared using visual materials.

However, the research findings made within the scope of the study also show that social media pages that produce content other than media professionals contain many ethical problems. It is possible to summarize these problems under the following headings:

Lack of credibility: The producer, source, and expertise / education status of the producer of the content shared on social media accounts are unknown. However, the pages do not provide information about whom / which institution or structure the people who share the content are. The fact that the pages do not have the information about their identification increases these problems even more. These problems lead to inquiries about whether the news / information may be incomplete, inaccurate, misleading or manipulating.

Lack of control: The fact that the shared content does not pass through the control mechanism indicates that the news / information may have editorial problems. In addition, the absence of a control mechanism raises questions about whether the shared contents are verified and whether they pass the search / inquiry filter.

Lack of Original Content: It was determined that the majority of the posts on the pages were anonymous, meaning that the source and producer were unclear, or that they were quoted or royalty-free from other sources. Therefore, this situation brings to discussion the originality and contribution of these accounts, which do not add value and produce content by copy-paste method, to journalism.

Kaynakça

- Aydın, H. ve Yazıcı, F. (2020). Dijital Çağda Bilginin Doğruluğu ve Sahte Haber. *Yeni Medya Çağında Popüler Dijital Sorunlar* içinde (ss. 103–128). Ankara: Nobel.
- Aydoğan, F. ve Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya, *Akdeniz İletişim Dergisi*, (18), 58-69.
- Bayrak, T. (2017). Sosyal Medyada Dijital Etik: Twitter’da Şiddet İçerikli İletilerin İncelenmesi., *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(1), 32–46.
- Bayraktutan, G. (2012). Yeni Medyanın Etik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. D. Yengin (Ed.), *Yeni Medya Ve... içinde* (ss. 237–258). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Binark, M. ve Löker, K. (2011). *Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Aynın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon.
- Binark, M. (2014). *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J.W. (2019). *Eğitim Araştırmaları*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Çetinkaya, A. (2019). Çevrimiçi Gazetelerin Instagram Üzerinden Haber Paylaşımı. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1, (2), 1-28.
- Devran, Y. ve Özcan, Ö. F. (2017). Habercilikte Hegemonya Mücadelesi: Yurttaş Gazeteciliği: Fırsat mı Tehdit mi?, *Global Media Journal TR Edition*, 7 (14), 150–173.
- Dilmen, N. (2007). Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları, *Marmara İletişim Dergisi*.
- Eken, M. ve Aydın, H. (2018). Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 58 Ağustos 2018, 894-906.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Erk Yayınları.
- Erdoğan, İlker. (2014). Yeni Medya Gazeteciliğinde Etik Bir Pradigma Belirlemenin Kapsamı ve Sınırları. E. B. Akca (Ed.). *Yeni Medya, Yeni Pratikler, Yeni Olanaklar* içinde (ss. 79–102). Kocaeli: Umuttepe.
- Geray, H. (2014). *İletişim Alanından Örneklerle Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kalan, Ö. (2016). Yeni Medyada Reklam ve Etik Sorunlar. *Atatürk İletişim Dergisi*, 10 (1), 71–89.
- Kennedy, G. (2015). *Social Media: Master Social Media Marketing - Facebook, Twitter, YouTube Instagram*. ABD: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Kurt, H. (2014). Gazetecilik Pratiği ve Sosyal Medya Journalism Practice and Social Media. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13 (4), 821–835.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2*. (Çev. Sedef Özge) Ankara: Yayın Odası Yayınları.
- Özcan, E. Yeni Medya ve Etik: Türkiye’de İnternet Haberciliğinde Karşılaşılan Etik Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Öztürk, Ş. (2015). Sosyal Medyada Etik Sorunlar. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9 (1): 287-311.
- Taşkıran, İ. ve Kırık, A. M. (2016). Gazetecilerin Sosyal Medyayı Haber Kaynağı Olarak Kullanımı: Medya Profesyonellerinin Bakış Açılarını Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Intermedia International e-journal*, 1 (3), 213–213. doi:10.21645/intermedia.2016319269
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, (2020). Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi. Erişim Adresi: <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>, **Erişim Tarihi: 11.10.2020**
- Uzun, R. (2007). *İletişim Etiği Sorunlar ve Sorumluluklar*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi
- İnternet Siteleri:**
- Boomsocial, <https://www.boomsocial.com/>, Erişim Tarihi: 01.10.2020. Erişim Adresi: <https://www.boomsocial.com/Instagram/UlkeSektor/turkey/basin-yayin/haber-siteleri?page=1>
- Dataportal, <https://dataportal.com/>, Erişim Tarihi: 05.10.2020. Erişim Adresi:

<https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2020). Erişim Tarihi: 20.09.2020. Erişim Adresi:
<https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Psikolojik Sermayenin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi: İmalat Sektöründe Bir Araştırma

Kemaleddin ERYEŞİL*
Aykut BEDÜK**

ÖZ

Bu çalışmada, psikolojik sermaye ve öznel iyi oluş kavramları incelenmiş ve bu kavramların ilişkileri incelenerek imalat sektörü çalışanları üzerinde de bir uygulama yapılmıştır. Bu çalışmada, çalışanların psikolojik sermayesinin öznel iyi oluş üzerindeki etkisini analiz etme amacı doğrultusunda Konya'da imalat sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerin çalışanlarından 460 kişiye kolayda örnekleme yoluyla anket yöntemi temel alınarak bir araştırma yapılmıştır. Uygulanan anketlerden eksiksiz doldurulan 439 adedi SPSS programına işlenerek veri seti oluşturulmuştur. Çalışmadan elde edilen veriler Likert ölçeği dikkate alınarak hazırlanan standart bir anket formu aracılığıyla cevaplayıcılarla yüz yüze yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Psikolojik Sermaye Ölçeği olarak Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen ve Çetin & Basım (2012) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılarak uyarlanan 24 ifade ve 4 boyuttan oluşan psikolojik sermaye ölçeği kullanılmıştır. Öznel İyi Oluş Ölçeği olarak ise Renshaw vd. (2015) tarafından geliştirilen, Ergün & Nartgün (2017) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılan öznel iyi oluş ölçeği kullanılmıştır. Araştırma değişkenlerine güvenilirlik analizi yapılmış, ardından psikolojik sermaye ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon ve çoklu regresyon analizleri yapılarak araştırmanın hipotezi test edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, imalat sektörü çalışanlarının psikolojik sermaye ile öznel iyi oluş algıları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ($p < 0,05$) ve pozitif bir ilişki ($r = +0,432$) olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde psikolojik sermayenin alt boyutları olan umut, öz yeterlilik, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık ile öznel iyi oluş arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, Öznel İyi Oluş, Umut, Psikolojik Dayanıklılık, İyimserlik.

The Effect of the Psychological Capital on Subjective Well-Being: A Research at Manufacturing Sector

ABSTRACT

In this study, psychological capital and subjective well-being concepts and the relationships of these concepts with each other were examined and a field study was conducted on manufacturing sector workers. In the study, in line with the purpose of analysing the effect of employees' psychological capital on subjective well-being, a research has been conducted on 460 employees of large-scale enterprises operating in the manufacturing sector in Konya, based on the survey method through convenience sampling. 439 completely filled ones of the questionnaire forms delivered were entered in the SPSS package and the data set was formed. In the study, the data was collected through face-to-face interviews with the respondent through a standard survey prepared taking into account the Likert scale. Psychological capital scale consisting of 24 expressions and 4 dimensions, which was developed by Luthans et al. (2007) and validated in Turkish by Çetin and Basım (2012), was used as the Psychological Capital Scale. As the subjective well-being scale, subjective well-being scale developed by Renshaw et al. (2015), validity and reliability in Turkish by Ergün and Nartgün (2017) was used. Reliability analysis was performed on the research variables, then the hypothesis of the research was tested by performing correlation and multiple regression analyzes to examine the relationship between them. According to the research findings, it was determined there is a statistically significant ($p < 0,05$) and positive relationship between psychological capital and subjective well-being of manufacturing sector employees. Similarly, a statistically significant and positive relationship ($r = +0,432$) was found between subjective well-being and hope, self-efficacy, optimism, and psychological resilience, which are sub-dimensions of psychological capital.

Keywords: Psychological Capital, Subjective Well-being, Hope, Psychological Resilience, Optimism.

1. Giriş

Genel olarak psikolojik sermaye ekonomi, yatırım ve sosyoloji ile ilgili çalışmalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Psikologlar, çalışanların ve kuruluşların hızla değişen teknolojik değişikliklere dayanan iş ortamının zorluklarını kabul etmelerine ve mücadele etmelerine yardımcı olmak için daha olumlu davranışlara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır (İbrahim vd., 2019, s. 299). İnsan performansına etkisinden dolayı örgütsel davranış literatüründe gittikçe daha fazla ilgi gören bir stratejik kaynak biçimi

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, k.eryesil@sirnak.edu.tr

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, abeduk@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 16.04.2021

olan psikolojik sermaye (Ardichvili, 2011), küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte dünyadaki çoğu firmanın yönetiminde giderek daha önemli ve ayrılmaz bir unsur haline gelen bir kavramdır.

Luthans (2002), psikolojik sermayeyi "mevcut işyerinde performansın iyileştirilmesi için ölçülebilen, geliştirilebilen ve yönetilebilen pozitif yönelimli insan kaynağı güçlerini ve etkili psikolojik kapasitenin incelenmesi ve uygulanması" olarak tanımlamaktadır. Psikolojik sermaye "umut, öz yeterlik, dayanıklılık ve iyimserlik" bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin etkileşimi, organizasyondaki çalışanların motivasyonu ile birlikte yüksek düzeyde etkinlik sağlamaktadır. Psikolojik sermayenin bu dört bileşeni, örgütsel ortamın olumluluk düzeyini artırmada farklı roller oynamakta ve dolayısıyla kurumlardaki verimlilik düzeylerini artırmaya yardımcı olmaktadır. Psikolojik sermayenin bu bileşenleri, özellikle çalışanlar tarafından benimsenen örgütsel hedeflere yönelik girişimlerin düzeyini artırmakta ve aynı zamanda tüm organizasyon yapısının öngörülen süre içinde firmanın karşılaştığı hedeflere ulaşılmasına yardımcı olacak bir çerçeve oluşturmasına yardımcı olmaktadır (Lee & Yang, 2019). Psikolojik sermayeye sahip olmak, bireylerin başarıları ve öznel iyi oluşuyla ilgili olup, psikolojik sermayenin bileşenleri, bireyin davranışlarını belirleyen çok önemli faktörlerdir (Darvishmotevali & Ali, 2020, s. 3). Öznel iyi oluş, bir bireyin hayatına dair zihinsel ve duygusal yorumlamaları şeklinde ifade edilmektedir. Bu yorumlamalar ise vakalara verilen duygusal tepkilerin yanı sıra doyum/tatminle ilgili zihinsel yargıları içermektedir. Bu nedenle öznel iyi oluş, hoş duyguları deneyimlemeyi, düşük seviyelerde negatif ruh hallerini ve güçlü yaşam doyumunu içerdiği için pozitif psikolojinin temel kavramlarından biri olarak görülmektedir (Diener vd., 2002, s. 63).

Bu çalışmada, çalışanların psikolojik sermayesinin öznel iyi oluş üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, Konya'da imalat sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerdeki 439 çalışandan elde edilen veriler istatistiksel teknikler ile analiz edilecek ve her iki kavram arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Psikolojik Sermaye

Pozitif örgütsel davranış ilk olarak "günümüz işyerinde performans iyileştirmesi için ölçülebilen, geliştirilebilen ve etkin bir şekilde yönetilebilen pozitif yönelimli insan kaynaklarının güçlü yönleri ile psikolojik kapasitelerinin incelenmesi ve uygulanması" olarak tanımlanmıştır (Luthans, 2002, s. 59). Pozitif örgütsel davranış, işyerinde bireylerin performansının iyileştirilebilmesi için insan kaynaklarının etkinliklerini ve psikolojik kapasitelerini ölçülebilir bir şekilde geliştirmeye odaklanmıştır (Chen vd., 2019, s. 1). Bu nedenle, psikolojik bir güç veya kaynağın pozitif örgütsel davranış anlayışına dahil edilebilmesi için pozitif, ölçülebilir, durumsal veya açık gelişme olması ve istenen tutum, davranış ve özellikle performans sonuçları içermesi gerekmektedir (Luthans vd., 2015, s. 19). Pozitif psikoloji, pozitif örgütsel bilim ve ortaya çıkan pozitif örgütsel davranış alanından türetilen teori ve araştırmalara dayanarak Luthans ve arkadaşları "Psikolojik Sermaye" kavramını geliştirmişlerdir (Luthans vd., 2006, s. 387). Psikolojik sermaye, organizasyonlarda performans artışına neden olan insan kaynaklarının potansiyeli ve psikolojik kapasitesi ile ilgili (Çavuş & Gökçen, 2015, s. 244) ölçülebilen, geliştirilebilen ve kullanılacak psikolojik yeteneklerini tespit etmek üzere tasarlanmıştır (Luthans & Youssef, 2004, s. 152; Newman vd., 2014, s. 120; Nolzen, 2018, s. 236).

Psikolojik sermaye veya pozitif psikoloji olumlu tutumların, geri bildirimlerin, eleştirilerin bir bireyin, grubun veya şirketin işleyişine ve gelişimine katkıda bulunduğu süreçlerin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Çavuş & Gökçen, 2015, s. 244). Psikolojik sermaye, işler iyi gittiğinde inşa edilen ve işler kötü gittiğinde kullanılan zihinsel kaynakları kapsamaktadır. Bu kaynaklar, dayanıklılık, motivasyon, umut, iyimserlik, kendine inanç, güven, kendine değer ve enerjiyi içermektedir (Pryce-Jones, 2010, s. 8).

Luthans ve Youssef, (2004)'e göre örgütsel davranışta yer alan öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık aynı zamanda pozitif psikolojik sermayenin temeli olarak da bilinmektedir. Psikolojik sermaye, "bir bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu olarak tanımlanmakta ve şu özelliklerle karakterize edilmektedir: (1) zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı gösterme ve üstlenme konusunda güvene sahip olmak(öz-yeterlilik); (2) şimdi ve gelecekte başarılı olma konusunda olumlu bir atıfta bulunma (iyimserlik); 3) başarıya ulaşmak için hedeflere ulaşmak ve gerektiğinde hedeflere giden yolları yeniden yönlendirmek (umut); ve (4) sorunlar ve güçlüklerle kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için çabaları

sürdürüp toparlanmak ve hatta eskisinin ötesine geçmek (dayanıklılık) ” (Luthans, 2011, s. 219; Chiesa vd., 2018, s. 2). Ayrıca psikolojik sermaye, insan sermayesinin (yetenekler, bilgi, deneyim ve beceriler) ve sosyal sermayenin (ağlar, ilişkiler) ötesinde başka bir kaynak türü olarak da kabul edilmektedir (Zhen & Mansor, 2020, s. 592). Bandura'nın sosyal bilişsel teorisine dayanan öz-yeterlilik, bir bireyin yüksek performans seviyelerine ulaşmada motivasyonunu, zihinsel kaynaklarını ve hareket biçimlerini eyleme dönüştürme yeteneklerindeki güvenlerini belirtmektedir (Newman vd., 2014, s. 122). Başka bir ifadeyle öz-yeterlilik, olumlu bir inancı temsil etmekte ve kişinin zorlu bir ortamda görevlerde başarılı olmak için gerekli kaynakları ve eylemleri üstlenme ve ortaya koyma güveni olarak tanımlanmaktadır. Öz-yeterliliği yüksek olan insanlar, zorlu görevleri yerine getirme, gerekli bilişsel kaynakları harekete geçirme ve engellerle karşı karşıya kaldıklarında bile başarılı olma yeteneğine sahiptirler (Nolzen, 2018, s. 240). Umut, önemli amaçların gerçekleştirilmesine dönük inançtır. Başka bir ifadeyle umut, iki önemli unsurun irade (hedefe yönelik enerji) ve yolların (bu hedefleri yerine getirmeyi planlama) birbirleriyle etkileşime girdiği bir motivasyon durumu olarak tanımlanmaktadır (Costa & Neves, 2017, s. 10). İrade, bireyin belirli bir bağlamda belirli bir görevde başarılı olma motivasyonunu ifade ederken, yollar ise bu görevin gerçekleştirilebileceği yolu veya araçları ifade etmektedir. Yüksek umut seviyesine sahip insanlar, hedefe yönelik daha yüksek enerji sarf edebilmekte ve hedeflerine ulaşmak için alternatif yollar geliştirme olasılıkları daha yüksek olmaktadır (Newman vd., 2014, s. 122). İyimserlik, gelecek hakkında olumlu beklentilere sahip olma anlamına gelmektedir. Ayrıca iyimserlik, bireyin en iyi olasılığa ilişkin genel beklentileri ve hedeflerine ulaşmak için ısrar etme potansiyelleri olarak tanımlanmaktadır (Zhen & Mansor, 2020, s. 592). İyimserlik oranı yüksek olanlar, genellikle onları hedeflerine ulaşmaya ve zor durumlarla başa çıkmaya motive eden olumlu beklentilere sahip olmaktadır (Newman vd., 2014, s. 122). Sonuç olarak, iyimserlik insanları olumsuz olaylardan uzaklaştırıp olumlu olaylarda kararlılıklarını motive ederken onların zor durumlarla başa çıkmalarına da yardımcı olmaktadır. Sadece içsel bir bakış açısıyla hedeflerin peşinden gitme üzerindeki kişisel eğilimi açıklayan öz-yeterlilik ve umudun aksine iyimserlik, konuya dışsal bir boyut katmaktadır (Nolzen, 2018, s. 241). Son olarak dayanıklılık, bireyin başarısızlık veya kısıtlı başarı ile karşı karşıya kaldığında geri düşülen noktadan tekrar sıçrama veya toparlanma yeteneğidir (Costa & Neves, 2017, s. 10). Luthans (2002), dayanıklılığı "bireyin sıkıntı, belirsizlik, çatışma, risk, başarısızlıktan toparlanarak sıyrılmaya ve hatta olumlu değişim, ilerleme ve artan sorumluluktan kurtulmak, yeniden yükselmek için pozitif bir psikolojik kapasite" olarak tanımlamaktadır (İbrahim vd., 2019, s. 299). Dayanıklılığı yüksek olan çalışanlar, dış ortamdaki olumsuz deneyimler ve değişiklikler karşısında (Newman vd., 2014, s. 122), gerçeği kabul etme, yeni durumlara cevap verme ve uyum sağlama kabiliyetine sahip olan istikrarlı bir inanç setine sahip olmaktadır (Nolzen, 2018, s. 241). Psikolojik sermayenin bu bileşenleri, bir bireyin davranışlarını belirleyen çok önemli faktörlerdir (Darvishmotevali & Ali, 2020, s. 3). Psikolojik sermaye, bireylerin hem duygusal hem de bilişsel olan yaşamları hakkındaki değerlendirmelerini ifade öznel iyi oluşlarını da etkilemektedir (Margitcs & Pauwlik, 2009, s. 84).

2.2. Öznel İyi Oluş

Eski zamanlardan beri insanlar, iyi bir hayatı anlamlı kılan şeyleri merak etmişlerdir. Öznel iyi oluşu inceleyen bilim insanları, iyi yaşamın temel bileşenlerinden birinin, kişinin kendi hayatını sevmesi olduğunu varsaymaktadırlar. Öznel iyi oluş, bireyin hayatına ilişkin hem zihinsel hem de duygusal yorumlamaları şeklinde ifade edilmektedir. Bu yorumlamalar, olaylara verilen duygusal tepkilerle birlikte doyum ve tatminle ilgili zihinsel yargıları içermektedir (Diener, 2000, s. 34). Bu nedenle öznel iyi oluş, hoş duyguları deneyimlemeyi, düşük seviyelerde negatif ruh hallerini ve güçlü yaşam doyumunu içermesinden ve yaşamı ödüllendirmesinden dolayı pozitif psikolojinin temel kavramlarından biridir (Diener vd., 2002, s. 63).

Öznel iyi oluş, pozitif psikoloji alanının bir türevi olup, bireylerin optimal işleyişini ve deneyimini sağlamak için olumlu duyguların geliştirilmesini gerektirmektedir (Hansen vd., 2015: 3). Öznel iyi oluş, çeşitli boyutlardan oluşan kapsayıcı bir yapı olarak kavramsallaştırılmıştır. Öznel iyi oluş çok yönlü olmakla birlikte “kişinin yaşamının bilişsel bir değerlendirmesi”, “düşük ancak uygun düzeyde olumsuz duygu” ve “kişinin olumlu duygularının duygusal değerlendirmesi” şeklinde bireylerin yaşamlarının en az üç bileşenine ilişkin değerlendirmelerini kapsamaktadır (Margitcs & Pauwlik, 2009, s. 84). İlk bileşen, bir kişinin geçmiş, şimdiki ve gelecekteki beklentilerinin bilişsel bir değerlendirmesini içermekte ve bunların tümü bir kişinin

yaşamından genel memnuniyet derecesine katkıda bulunabilmektedir. İkinci bileşen, iyi oluşun düşük fakat uygun seviyelerde olumsuz duygulanımdan oluştuğunu vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, pozitif psikoloji alanında çalışanlar genellikle olumsuz etkilerin tümünün ortadan kaldırılmasını olmazsa olmaz bir koşul olarak ele almadıkları gibi bu ortadan kaldırmanın mutlak bir faydası olduğunu da ileri sürmemektedirler. Üzüntü, pişmanlık, suçluluk ve depresyon gibi olumsuz duygular pozitif psikoloji alanında çalışanlar için önemli ve değerlidir. Üçüncü bileşen ise duygusal değerlendirmeyi içermekte olup genellikle daha güncel bir odağa sahiptir. Bir kişinin şimdiki veya anlık mutluluk durumu ve genel mutluluk durumu dahil olmak üzere hayatını çevreleyen duygusal bileşenler hakkında nasıl hissettiğini içermektedir (Holder, 2012, s. 1).

Öznel iyi oluş, insanların yaşamlarına ilişkin sübjektif yorumlamalarına ilişkin yaşadıkları mutluluk düzeyini tanımlamada kullanılan genel bir kavramdır. Hem negatif hem de pozitif olabilen bu yorumlamalar, yaşam tatmini, ilgi, bağlılık hakkındaki yargıları, duyguları, yaşam olaylarına neşe ve keder benzeri duygusal tepkilerle, çalışma, temaslar, sıhhat, eğlence, mana ve amaçtan duyulan memnuniyeti ve diğer önemli alanları içermektedir. Ancak, iyi oluş bireyin deneyiminde meydana gelmesi açısından sübjektif olduğu halde, öznel iyi oluşun belirtilerinin sözlü ve sözlü olmayan davranışlarda, eylemlerde, biyolojik verilerde, dikkatte ve bellekte nesnel olarak ölçülebileceğini belirtmek önemlidir (Diener & Ryan, 2009, s. 391).

Öznel iyi oluş, insanların yaşamları hakkındaki hem duygusal hem de bilişsel değerlendirmelerini ifade etmektedir (Diener, 2000, s. 34). Genel olarak öznel iyi oluş kavramının bilişsel değerlendirme ve duygusal değerlendirme olmak üzere iki geniş unsuru içerdiği konusunda bir fikir birliği söz konusudur. Genel yaşam memnuniyetinin ve belirli alanlardaki memnuniyetin (aile hayatı, kariyer vb.) nasıl derecesini açıklayan bilişsel değerlendirme değildir. Başka bir ifadeyle bilişsel değerlendirme, bireylerin genel olarak yaşam doyumunu (bir bütün olarak yaşam) ve aynı zamanda belirli bir yaşam alanında (iş, ilişkiler, vb.) yaşam doyumları hakkında ne düşündüklerini ifade etmektedir (Darvishmotevali & Ali, 2020, s. 3). Duygusal değerlendirme ise duygusal deneyimlerimizle ilgilidir. Yüksek düzeyde öznel iyi oluş, sık ve yoğun olumlu durumların (sevinç, umut ve gurur) ve olumsuz durumların genel yokluğunun (öfke, kıskançlık ve hayal kırıklığı) deneyimidir (Moore, 2020). Başka bir ifadeyle, insanlar çok hoş ve az hoş olmayan duygular hissettiklerinde, ilginç faaliyetlerde bulduklarında, çok fazla zevk ve az acı yaşadıklarında ve yaşamlarından memnun olduklarında yüksek düzeyde öznel iyi oluş yaşamaktadırlar (Diener, 2000, s. 34).

Öznel iyi oluşun temel amacı, derin olumsuzlukların ortadan kaldırılmasından ziyade bireylerin hayatlarının daha sağlıklı hale getirilmesidir. Öznel iyi oluşun ölçülmesi, yaşam kalitesinin hayati bir unsuru olmasından dolayı insanların yaşamlarını ne şekilde iyileştirebileceğinin anlaşılması açısından oldukça elzemdir. Buna ilaveten, yapılan çalışmalarda, yüksek oranda öznel iyi oluşun kişilere sağladığı yararlarından ziyade toplumların etkili ve verimli işlemesine yaptığı katkılara dikkat çekilmektedir (Diener & Ryan, 2009, s. 392).

Daha fazla öznel iyi oluşa sahip kişiler, birçok yaşam alanında daha başarılıdır ve başarıları en azından kısmen daha yüksek iyi oluş duygusundan kaynaklanmaktadır (Maddux, 2018). Öznel iyi oluşa sahip kişiler, daha sosyal, fedakâr ve aktifler; kendilerini ve diğer insanları daha çok severler, daha güçlü vücutlara ve bağışıklık sistemlerine ve daha iyi çatışma çözme becerilerine sahiptirler ve yaratıcı düşünmeyi teşvik etmektedirler (Lyubomirsky vd., 2005; Eid & Larsen, 2008; Maddux, 2018).

2.3. Psikolojik Sermayenin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi

Örgütsel davranış yazınında psikolojik sermayeyle öznel iyi oluş arasında bir ilişkinin varlığını gösteren çok az doğrudan kanıt üretilmesine rağmen araştırmacılar, psikolojik sermayenin öznel iyi oluş üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini öne sürmektedirler. Öznel iyi oluş, pozitif psikoloji alanının önemli kavramlarından biri olarak bireylerin optimal işleyişini ve deneyimini sağlamak için olumlu duyguların geliştirilmesini ifade etmekte, bu nedenle yüksek düzeyde psikolojik sermaye düzeyine sahip bireylerin, eylemlerinde başarılı olma şanslarının daha yüksek olduğu ve dolayısıyla öznel iyi oluş düzeylerinin de yüksek olduğu belirtilmektedir (Li vd., 2014; Afzal vd., 2014; Çetin vd., 2015; Singhal vd., 2018; Ilgaz & Sayar, 2020; Bolelli, 2020). Psikolojik sermaye ve öznel iyi oluş araştırmalarıyla ilgili ayrı ayrı farklı değişkenlerle çok fazla sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen özellikle Türkçe yazında çok az sayıda

çalışmaya rastlanması bu çalışmanın önemini artırdığı ve çalışmanın bu yönüyle örgütsel davranış alanındaki Türkçe literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yüksek psikolojik sermaye gibi daha pozitif psikolojik kaynaklara sahip kişiler daha yüksek bir öznel iyi oluş seviyesine sahip olması beklenebilir (Li vd., 2014, s. 136). Ayrıca, yüksek düzeyde psikolojik sermayeye sahip bireylerin, eylemlerinde başarılı olma şanslarının daha yüksek olduğu ve bunun da onlara bir doyum veya tatmin duygusu kazanmalarına ve dolayısıyla öznel iyi oluşlarını artırmalarına yardımcı olabileceği belirtilmektedir (Afzal vd., 2014).

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Konya ilinde imalat sektöründeki çalışanların psikolojik sermayeyle öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilintiyi tespit etmektir. Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlere ilişkin araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir:

Hipotez 1: “Çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri ile öznel iyi oluşları arasında pozitif yönlü ilişki vardır.”

3. Araştırma Metodolojisi

Çalışmanın veri setinin oluşturulmasında anket yönteminden yararlanılmış olup araştırma Konya ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerdeki çalışanlar üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada veriler Likert ölçeği dikkate alınarak hazırlanan standart bir anket formu aracılığıyla cevaplayıcılarla yüz yüze yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Araştırmada örnekleme dahil edilecek çalışanların belirlenmesinde benzer çalışmalarda kullanılan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örnek büyüklüğünün hesaplanmasında Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004, s. 50)’dan yararlanılmıştır. Araştırma evreni olarak seçilen Konya ilinde imalat sektöründe çalışan 439 çalışan üzerinde görgül bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın verileri Mayıs-Ağustos 2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmaya katılan çalışanların büyük bir kısmının erkek (%74), 30-40 yaş arası (%55), lise mezunu (%65) olduğu ve 5 yıldan uzun süredir (%64) imalat sektöründe çalıştıkları tespit edilmiştir.

- Psikolojik Sermaye Ölçeği: Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen ve Çetin & Basım (2012) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılan 24 ifade ve 4 boyuttan oluşan psikolojik sermaye ölçeği kullanılmıştır.

- Öznel İyi Oluş Ölçeği: Renshaw vd. (2015) tarafından geliştirilen ve Ergün & Nartgün (2017) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılarak dilimize uyarlanan öznel iyi oluş ölçeği kullanılmıştır.

Tablo 1. Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Faktör/Madde	Faktör Yükleri
Kendimi bu kuruma ait hissediyorum.	0,592
Başarılı bir çalışanı.	0,714
Bu kurumda gerçekten kendim olabilirim.	0,675
Astlarımla yeni şeyler öğrenmesine yardım etmede iyiyim.	0,713
Bu kurumdaki insanların beni önemsediklerini hissediyorum.	0,656
Bir çalışan olarak pek çok şey başardım.	0,633
Bu kurumda saygı görüyorum.	0,619
Mesleğim etkili ve yararlı olduğunu hissediyorum.	0,622
Toplam Açıklanan Varyans (%)	74,558
KMO	0,836
Barlett Uygunluk Testi	2067,923
Cronbach Alpha	0,820

Direct Oblimin yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen asal bileşen analizi sonucunda öznel iyi oluş ile ilgili oluşan tek faktörlü yapı varyansın %74,558’ini açıklamaktadır. Özdeğerleri 1’den büyük olan maddelerin faktör yükleri 0,5’den büyüktür (Yaşoğlu, 2017). Öznel iyi oluş ölçeğinin geçerlilik analizi için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, Barlett normal dağılım test sonucunun anlamlı ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.01$). Açıklayıcı faktör analizi kapsamında öznel iyi oluş ölçeğine ilişkin elde edilen yapının ise Ergün & Nartgün (2017) tarafından ileri sürülen yapı ile uyumlu olduğu

görülmektedir. Ayrıca öznel iyi oluş ölçeğinin yüksek derecede ($0,60 > \alpha > 0,80$) güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Faktör/Madde	Öz Yeterlilik	Psikolojik Dayanıklılık	Umut	İyimserlik
Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim.	0,793			
Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.	0,527			
Yönetimin katıldığı toplantılarda kendi çalışma alanımı açıklarken kendime güvenirim.	0,783			
Uzun dönemli bir probleme çözüm bulmaya çalışırken kendime güvenirim.	0,818			
Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim.	0,601			
Organizasyon dışındaki kişilerle (tedarikçiler, tüketiciler vb.) problemleri tartışmak için temas kurarken kendime güvenirim.	0,724			
Daha önceleri zorluklar yaşadığım için, işimdeki zor zamanların üstesinden gelebilirim.		0,546		
Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakın bir şekilde hallederim.		0,806		
Eğer zorunda kalırsam, işimde kendi başıma yeterim.		0,516		
İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum.		0,537		
İşimdeki zorlukları genellikle bir şekilde hallederim.		0,799		
Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum.			0,805	
Herhangi bir problemin çözümü için birçok yol vardır.			0,736	
Eğer çalışırken kendimi bir tıkanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim.			0,822	
Şu anda, işimde kendimi çok başarılı olarak görüyorum.			0,841	
Şu anda iş amaçlarımı sıkı bir şekilde takip ediyorum.			0,791	
Mevcut iş amaçlarıma ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.			0,781	
İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim.				0,767
İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm.				0,854
İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir.				0,853
İşime "her şeyde bir hayır vardır" şeklinde yaklaşıyorum.				0,803
Açıklanan Varyans	20,167	16,104	19,36	10,212
Toplam Açıklanan Varyans (%)	63,844			
KMO	0,764			
Barlett Uygunluk Testi	1570,212			
Cronbach Alpha	0,729			

Direct Oblimin yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen asal bileşen analizi sonucunda psikolojik sermaye ölçeği ile ilgili oluşan dört faktörlü yapı varyansın %63,844'ünü açıklamaktadır. Özdeğerleri 1'den büyük olan maddelerin faktör yükleri 0,5'den büyüktür (Yaşlıoğlu, 2017). Psikolojik sermaye ölçeğinin geçerlilik analizi için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, Barlett normal dağılım test sonucunun anlamlı ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0,01$). Açıklayıcı faktör analizi kapsamında psikolojik sermaye ölçeğine ilişkin elde edilen yapının Çetin & Basım (2012) tarafından ileri sürülen yapı ile uyumlu olduğu ve ölçeğin 4 boyutta ele alınabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğinin yüksek derecede ($0,60 > \alpha > 0,80$) güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri aşağıda Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma, Güvenilirlik ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	X̄	SD	1	2	3	4	5	6
Umut	3,68	0,73	1					
İyimserlik	3,48	0,76	,457**	1				
Öz Yeterlilik	3,46	0,74	,166**	,303**	1			
Psikolojik Dayanıklılık	3,38	0,8	,181**	,313**	,435**	1		
Psikolojik Sermaye	3,5	0,53	,595**	,777**	,723**	,667**	1	
Öznel İyi Oluş	3,33	0,65	,276**	,461**	,188**	,264**	,432**	1

Araştırma değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde, psikolojik sermayenin alt boyutları olan umut (Ort.=3,68; S.S.=0,73), iyimserlik (Ort.=3,48; S.S.=0,76), öz yeterlilik (Ort.=3,46; S.S.=0,74), psikolojik dayanıklılık (Ort.=3,38; S.S.=0,80) ve psikolojik sermaye düzeylerinin (Ort.=3,50; S.S.=0,53) orta düzeyde olduğu gözlemlenmektedir. Çalışanların öznel iyi oluş düzeylerinin de (Ort.=3,33; S.S.=0,65) orta düzeyde olduğu ifade edilebilmektedir. Ayrıca araştırma değişkenlerine ilişkin pearson korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, umut ve öznel iyi oluş arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü ($r=0,276$, $p<0,001$), iyimserlik ve öznel iyi oluş arasında orta düzeyde ($r=0,461$, $p<0,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik sermayenin öz yeterlilik boyutu ile öznel iyi oluş arasında düşük düzeyde ($r=0,188$, $p<0,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki, psikolojik dayanıklılık ile öznel iyi oluş arasında düşük düzeyde ($r=0,264$, $p<0,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki ve psikolojik sermaye ile öznel iyi oluş arasında orta düzeyde ($r=0,432$, $p<0,001$) pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ileri sürülen hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	R ²	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p	F
Öznel İyi Oluş	.233	Sabit	1,59	0,134		11,838	0	63.267
		Umut	0,068	0,03	0,076	2,236	0,026	
		İyimserlik	0,325	0,03	0,384	10,717	0	
		Öz Yeterlilik	0,003	0,03	0,003	0,084	0,933	
		Psikolojik Dayanıklılık	0,104	0,028	0,129	3,745	0	

Regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, açıklayıcı değişken olan psikolojik sermayenin alt boyutları olan umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılığın bağımlı değişken olan öznel iyi oluşu anlamlı bir şekilde yordadığı ve değişimin %23,3'ünü açıkladığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, psikolojik sermayenin alt boyutlarında iyimserlik ve psikolojik dayanıklılığın öznel iyi oluş üstünde en fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte psikolojik sermayenin öz yeterlilik boyutunun çalışanların öznel iyi oluş düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>0,05$). Analiz sonuçları dikkate alındığında araştırmanın ileri sürülen hipotezi kısmen desteklenmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı psikolojik sermayenin öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Örgütsel davranış yazınında psikolojik sermaye ile öznel iyi oluş arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Li vd., 2014; Afzal vd., 2014; Çetin vd., 2015; Singhal vd., 2018; Gupta & Shukla, 2018; Ilgaz & Sayar, 2020; Bolelli, 2020). Mevcut çalışmada elde edilen sonuç, psikolojik sermayenin alt boyutları olan umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık ile öznel iyi oluş arasında da pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutunun öznel iyi oluş üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, psikolojik sermayenin öznel iyi oluş üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahsedilen ilişki psikolojik sermaye algısı yüksek olan bireylerin yüksek düzeyde öznel iyi oluş algısına sahip olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, psikolojik sermayenin çalışanların öznel iyi oluşunu geliştirmek için kullanılan olumlu bir kaynak olabileceğine dair ön kanıt sağlamaktadır. Ancak öznel iyi oluş, katılımcının kendi deneyimlerine ve bakış açılarına temel vurgu yaptığından, insanlar mutluluk yaşasalar bile eksiksiz bir psikolojik iyi oluştan bahsetmek için daha derin analizlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, psikolojik sermayenin öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmanın olması nedeniyle bu araştırmanın örgütsel davranış yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Gelecekte psikolojik sermaye ve öznel iyi oluş değişkenlerinin farklı değişkenlerle özellikle aracılık etkisini ölçecek şekilde ve farklı sektör çalışanlarıyla daha geniş örneklemelerle araştırma konusu olarak ele alınabilir. Mevcut araştırma, Konya ilindeki imalat sektörünün çalışanlarıyla sınırlıdır. Farklı

şehirlerde/örneklerde veya kamu çalışanlarıyla daha ileri çalışmalar yapılabilir. Ayrıca mevcut araştırma, araştırma soruları ve hipotezler niteliği alınarak belirli zaman sınırlamaları içinde yürütüldüğünden, veri toplama açısından daha uzun sürelerde ileri çalışmalar yapılabilir.

5. Extended Abstract

Psychological capital has quite often been used in studies related to economics, investment and sociology. Psychologists have noted that more positive behaviours are needed in order to help employees and organizations embrace and struggle against the challenges of the workplace caused by technological advancements (Ibrahim et al., 2019, p. 299). Psychological capital is a type of strategic resource that has drawn increasing attention in the organizational behaviour literature due to its effect on the human performance (Ardichvili, 2011). Psychological capital has become more a more significant and indispensable element in the management of many firms worldwide together with the emergence of globalization.

Luthans (2002) defines psychological capital as “examining and applying positive human resources and effective psychological capacity which can be measured, improved and managed in order to increase performance in the workplace”. There are several components that are involved in the structure of psychological capital as a whole. The interaction of these components which are hope, self-efficacy, resilience and optimism results in high efficiency together with employees’ motivation. The four components of psychological capital play different roles in increasing the level of positivity and help increase the level of efficiency in different organizations. These components aim to increase the attempts intended to achieve the employees’ purposes and help create a framework that will enable the firm to accomplish organizational aims in the predicted time period (Lee and Yang, 2019). These components are also very important factors that determine the behaviours of an individual. Having psychological capital is related to an individual’s success and subjective well-being (Darvishmotevali and Ali, 2020, p. 3).

Subjective well-being is defined as an individual’s cognitive and affective interpretations of his/her life. These interpretations include the mental judgments about satisfaction as well as the reactions given to phenomena. Therefore, subjective well-being is considered as one of the fundamental concepts of positive psychology since it involves experiencing pleasant feelings, low levels of negative state of mind and a more powerful life satisfaction (Diener et al., 2002, p. 63).

Subjective well-being is a sub-category of positive psychology field and it requires developing positive feelings in order to ensure optimal functioning of individuals (Hansen et al., 2015: 3). Subjective well-being has been conceptualized as an inclusive construct comprising of various dimensions. Subjective well-being includes evaluations of at least three components of individuals’ lives which are “a cognitive evaluation of a person’s life”, “low but appropriate level of negative feelings” and “affective evaluation of a person’s positive feelings” (Margitcs & Pauwlik, 2009, p. 84). The first component involves a cognitive evaluation of a person’s past, present and future expectations and all of these contribute to the general satisfaction level of a person regarding his/her life. The second component points out the fact that well-being consists of low but appropriate level of negative feelings. In other words, positive psychologists generally are not concerned with the elimination of all negative effects and they do not consider this elimination to be necessarily beneficial. Knowing the value of negative emotions such as sadness, regret, guilt and depression is important for positive psychologists. The third component includes affective evaluation and it is often focused on what’s contemporary. It refers to how a person feels about affective factors surrounding his/her life, including their current and general state of happiness (Holder, 2012, p. 1).

Although there are very few direct evidences showing the link between psychological capital and subjective well-being, researchers put forward that psychological capital could have a positive impact on subjective well-being. Therefore, the purpose of this study is to find out the relationship between the psychological capital and subjective well-being levels of the employees working in manufacturing sector in Konya province. Accordingly, a survey was conducted through questionnaire method on the employees of large-scale businesses operating in manufacturing sector in Konya province by convenience sampling. In the study, data was collected by face-to-face interviews with participants through a standard questionnaire form prepared based on Likert scale. The psychological capital scale developed by Luthans et al. (2007)

and validated in Turkish language by Çetin and Basım (2012) consisting of 24 items and 4 dimensions was used in order to measure psychological capital. The subjective well-being scale developed by Renshaw et al. (2015) and validated in Turkish by Ergün and Nartgün (2017) was used in order to measure subjective well-being. Convenience sampling method which has been used in similar previous studies was preferred in order to determine the participants of the study. The study by Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004:50) was referred to in the calculation of sample size. An empirical study was carried out on the 439 employees working in the manufacturing sector in Konya province, which is the research population. The data of the study was collected between May-August 2019. It was found out that the majority of the research participants are male (74%), aged between 30-40 (55%) and high school graduates (65%) and have been working in the manufacturing sector for over 5 years (64%).

It is indicated in the organizational behaviour literature that there is a positive relationship between psychological capital and subjective well-being (Li et al., 2014; Afzal et al., 2014; Çetin et al., 2015; Singhal et al., 2018; Gupta and Shukla, 2018; Ilgaz and Sayar, 2020; Bolelli, 2020). The results obtained in this study suggest that there is a positive and statistically meaningful relationship between hope, optimism, self-efficacy and psychological resilience, which are sub-dimensions of psychological capital, and subjective well-being. Furthermore, it was revealed that optimism and psychological resilience have the highest level of impact on subjective well-being. Similarly, it was found out that psychological capital has a positive and statistically meaningful effect on subjective well-being. These results explain the reason for individuals with high perception of psychological capital also having high level of subjective well-being. Yet, it can be considered as a potential evidence that psychological capital can be a positive resource that can be used to develop employees' subjective well-being. However, as subjective well-being emphasizes the participants' own experiences and points of view, and as people can still have psychological disorders despite being happy, it does not supply a full understanding of people's mental health. Therefore, it is recommended that different variables apart from subjective well-being should be used in evaluating a person's psychological health. The fact that there are a limited number of studies examining the relationship between psychological capital and subjective well-being increases the quality of the study and enables the study to contribute to the organizational behaviour literature.

Future studies can measure the mediating role of psychological capital and subjective well-being with various variables and further research can be performed with employees from different sectors with bigger samples. This study is limited to the employees in the manufacturing sector in Konya. Further studies can be conducted in different cities/samples or with civil servants. Besides, this study was carried out under certain time limitations considering the research questions and the research hypotheses. Further studies can be conducted in long periods of time.

Kaynakça

Afzal, A., Malik, N. I., & Atta, M. (2014). The Moderating Role of Positive and Negative Emotions in Relationship Between Positive Psychological Capital and Subjective Well-Being Among Adolescents. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 3(3).

Ardichvili, A. (2011). "Invited Reaction: Meta-Analysis of The Impact of Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors, and Performance". *Human Resource Development Quarterly*, 22, 153-156.

Bakker, A. B., & Oerlemans, W. (2011). Subjective well-being in organizations. (Edt: K. Cameron & G. Spreitzer.), *The Oxford handbook of positive organizational scholarship*, Oxford University Press. 49, 178-189.

Bolelli, M. (2020). Psikolojik Sermayenin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkileri: Türkiye'den Bir Araştırma. *International Journal Of Management and Administration*, 4(8), 245-259.

Chen X, Zeng G, Chang EC and Cheung HY (2019). What are the Potential Predictors of Psychological Capital for Chinese Primary School Teachers? *Frontiers in Education*, 4(50), 1-8. doi: 10.3389/feduc.2019.00050.

Chiesa, R., Fazi, L., Guglielmi, D., & Mariani, M. G. (2018). Enhancing Sustainability: Psychological Capital, Perceived Employability, and Job Insecurity in Different Work Contract Conditions. *Sustainability*, 10(7), 2475.

- Costa, S., & Neves, P. (2017). Job Insecurity and Work Outcomes: The Role of Psychological Contract Breach and Positive Psychological Capital. *Work & Stress*, 31(4), 375-394.
- Çavuş, M. F., & Gökçen, A. (2015). Psychological Capital: Definition, Components and Effects. *British Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 244-255.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çetin, F., Turgut, H., & Sözen, H. C. (2015). Öznel İyi Oluşun Yordanmasında Sabit Kişilik Örüntüsü: Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(76), 68.
- Darvishmotevali, M., & Ali, F. (2020). Job Insecurity, Subjective Well-being and Job Performance: The moderating Role of Psychological Capital. *International Journal of Hospitality Management*, 87, 102462. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102462>.
- Diener, E. (2000). Subjective Well-being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. doi:10.1037/0003-066x.55.1.34.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective Well-Being: A General Overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406. doi:10.1177/008124630903900402.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). Subjective Well-being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. *Handbook of Positive Psychology*, 2, 63-73.
- Eid, M., & Larsen, R. J. (Eds.). (2008). *The Science of Subjective Well-being*. New York, NY: Guilford Press.
- Ergün, E. ve Nartgün, Ş. S. (2017). Öğretmen Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 385-397.
- Gupta, D., & Shukla, P. (2018). Role of Psychological Capital on Subjective Well-Being Among Private Sector Female Employees. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 9(5).
- Hansen, A., Buitendach, J. H., & Kanengoni, H. (2015). Psychological capital, subjective well-being, burnout and job satisfaction Amongst Educators in the Umlazi Region in South Africa. *SA Journal of Human Resource Management*, 13(1). doi:10.4102/sajhrm.v13i1.621.
- Holder, M. D. (2012). *Happiness in Children: Measurement, Correlates and Enhancement of Positive Subjective Well-Being*. Springer Science & Business Media.
- Ibrahim, M., Karollah, B., & Amir, F. (2019). The Role of Psychological Capital as Mediating the Effect of Job Insecurity on Job Satisfaction: An Investigation at the Banda Aceh Meuraxa Public Hospital. *International Journal of Social and Administrative Sciences*, 4(2), 297-305.
- İlgaz, D., & Sayar, G. H. (2018). Pozitif Psikoloji Uygulamaları Eğitiminin Öğretmenlerin Psikolojik Sermaye ve Öznel İyi Oluş Düzeylerine Etkisi. *Psikoloji Araştırmaları Sempozyumu*, s.63-67.
- Lee, Y. L., & Yang, D. J. (2019). Potential Contributions of Psychological Capital to the Research Filed of Marketing. *Frontiers in Psychology*, 10, 2111. doi: 10.3389/fpsyg.2019.02111.
- Li, B., Ma, H., Guo, Y., Xu, F., Yu, F., & Zhou, Z. (2014). Positive Psychological Capital: A New Approach to Social Support and Subjective Well-Being. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 42(1), 135-144. doi:10.2224/sbp.2014.42.1.135
- Luthans, F. ve Youssef, C.M. (2004). Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage. *Organ Dyn* 33(2),143-160.
- Luthans, F. (2002). Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths. *Acad. Manage. Execut.*, 16, 57-72. doi: 10.5465/ame.2002.6640181
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*. New York: The McGraw-Hill Companies.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M., & Combs, G. M. (2006). Psychological Capital Development: Toward a Micro-Intervention. *Journal of Organizational Behaviour*, 27(3), 387-393.
- Luthans, F., Avolio, B.J. Avey, J. B. & Norman, S. M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2015). *Psychological Capital and Beyond*. Oxford University Press, USA.
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead To Success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855.

- Maddux, J. E. (2018). *Subjective Well-Being and Life Satisfaction: An Introduction to Conceptions, Theories, And Measures*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Margitics, F., & Pauwlik, Z. (2009). *Depression, Subjective Well-Being and Individual Aspirations of College Students*. Nova Science Publishers, Incorporated.
- Moore, Catherine (2020). Subjective Well-Being: Why is it Important and How Can We Measure it. <https://positivepsychology.com/subjective-well-being/> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F. E. I., & Hirst, G. (2014). Psychological Capital: A Review and Synthesis. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), 120-138.
- Nolzen, N. (2018). The Concept of Psychological Capital: A Comprehensive Review. *Management Review Quarterly*, 68(3), 237-277.
- Pryce-Jones, J. (2010). *Happiness at Work: Maximizing Your Psychological Capital for Success*. John Wiley & Sons.
- Renshaw, T. L., Long, A. C. ve Cook, C. R. (2015). Assessing Teachers' Positive Psychological Functioning At Work: Development and Validation of the Teacher Subjective Wellbeing Questionnaire. *School Psychology Quarterly*, 30(2), 289-306.
- Singhal, H., & Rastogi, R. (2018). Psychological Capital and Career Commitment: the Mediating Effect of Subjective Well-being. *Management Decision*, 56(2), 458-473. doi:10.1108/md.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zhen, Y., & Mansor, Z. D. (2020). A Review On The Relationship Between Psychological Capital And Job Attitudes With The Mediating Effect Of Work Engagement in Hotel Industry. *Journal of Critical Reviews*, 7(2), 591-600.

Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: Büyükşehir Belediyeleri Üzerine Bir İçerik Analizi

Eren KARATAŞ*
Ahmet TARHAN**

ÖZ

Türk kamu yönetiminde belediyeler, toplumsal hayatın gelişmesine ve değişmesine paralel bir şekilde örgütsel yapılarında ve toplumsal hayat içerisindeki yerlerinde çeşitli değişimler yaşamıştır. Vatandaş ve belediyeler arasındaki mekânsal ve toplumsal yakınlık, belediyeleri merkezi yönetim içerisinde tamamlayıcı bir unsur olarak konumlandırmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler bilgi ve iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle beraber yönetsel anlamda çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Türk kamu yönetiminde, yönetim ve ilgili kamuları arasındaki etkileşimi ve iletişimi olumsuz yönde etkileyen en önemli sebepler olarak geleneksel yönetim anlayışının doğasında var olan kağıt temelli, formalitelere dayanan ağır işleyen bürokratik yapı olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kamu yönetimindeki hizmet sunumunda radikal değişimlere yol açmıştır. Bu doğrultuda ulusal anlamda e-devlet; yerel anlamda ise e-belediye uygulaması etkin ve verimli hizmet amacıyla modern yönetim anlayışını gerçekleştirilmede hayati bir rol üstlenmektedir.

Araştırma kapsamında Türkiye sınırları içerisinde bulunan 30 büyükşehir belediyesinin sunduğu "e-hizmetler" 02 Aralık 2020-08 Aralık 2020 tarihleri arasında hem kurumsal web sayfaları üzerinden hem e-devlet platformu üzerinden içerik analizi yöntemine tabi tutularak literatürde e-devlet olgunluk modeli/gelişim aşamaları olarak adlandırılan bilgilendirme, etkileşim, işlem ve bütünleşme aşamaları kapsamında incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre belediyeler ilgili paydaşlarına yönelik çeşitli uygulamalar sunmakta ve bu uygulamalara kurumsal web sayfalarında birbirine benzer isimlerle yer vermektedir. Ek olarak belediyeler bilgilendirme, etkileşim ve işlem aşamalarına yönelik hizmetleri kurumsal web sayfalarında büyük oranda sunduğu görülürken; e-devlet platformu üzerinde etkileşim ve işleme yönelik hizmet sunan belediyelerin az sayıda olması dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, E-Belediye, E-Devlet Gelişim Aşamaları, Belediyeler, İçerik Analizi

E-Municipality Applications in Local Government: A Content Analysis on Metropolitan Municipalities

ABSTRACT

In Turkish public administration, municipalities have experienced various changes in their organizational structure and place in communal life in parallel with the development and transform of social life. The spatial and communal cohesion between citizens and municipalities position the municipalities as a complementary factor within the central government. These developments, along with the development of information and communication technologies, have brought various administrative problems. Developments in information and communication technologies, especially since the 1980s, have led to radical changes in providing service in public administration. In this direction, in the national sense, e-government application; whereas in the local sense, the e-municipality application plays a vital role in realizing the modern administration approach for effective and efficient service.

In the study, the 30 metropolitan municipalities in Turkey were examined by both corporate website applications as well as applications in e-government platform in the content analysis method. In the literature, e-government maturity model and e-government development stages have been examined together with their titles within the framework of information, interaction, process and integration stages. According to the results, municipalities offer various applications for their respective stakeholders and include these applications with similar names on their corporate web pages. In addition, it is seen that the services for information, interaction and transaction stages are largely provided on corporate web pages; it is noteworthy that the number of municipalities that provide services for interaction and processing on the e-government platform is few.

Keywords: E-Government, E-Municipality, E-Government Development Stages, Municipalities, Content Analysis

1. Giriş

İnsanoğlu tarihsel gelişim süreci boyunca yaşadığı değişimler ve gelişmeler sonucunda sosyal, politik ve ekonomik anlamda köklü değişimler yaşamıştır. Yaşadığı bu değişimler insanoğlunun var olan yaşam pratiklerine ve örgütlenme biçimlerine göre farklı şekilde adlandırılmalarına neden olmuştur. İnsanoğlu, İlkel Toplum'dan Tarım Toplumu'na, Tarım Toplumu'ndan Sanayi Toplumu'na geçiş yaparak farklı

* Lisansüstü öğrenci, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, erenkrts@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, tarhan@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 18.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 01.01.2021

aşamaları tecrübe edinmiştir. Tecrübe edindiği bu gelişim aşamalarından ilki insanları ilkel yaşamdan toprağa ve yerleşik düzene bağlayan Tarım Toplumu'na geçiş; ikincisi Tarım Toplumu'ndan kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin ön planda olduğu Sanayi Toplumu'na geçiş; üçüncüsü ise kitlesel refahın, bilginin ve nitelikli insan sermayesinin önem kazandığı Bilgi Toplumu aşamasıdır (Çoban, 1996, s. 5-6). Bilgi Toplumu'na geçilmesiyle birlikte 1980'li yıllardan itibaren yaşanan ve halen gelişimini sürdüren teknolojik devrim gerek bilgiye erişimi gerekse erişim yolundaki yapılanmayı ve süreçleri büyük bir değişime uğratmıştır (Bensghir, 2000, s. 33).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sadece bireysel anlamda toplumsal hayatı değil, aynı zamanda devletler ve yurttaşları arasındaki etkileşimi de dönüşüme uğratmıştır (Chun vd., 2010, s. 1). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu önemli gelişmeler kamu yönetimindeki bürokratik modeli, hükümetleri, kamu kuruluşlarını ve aygıtlarının verimliliğini arttırmak için yeniden yapılanmalarını zorunluluk haline getirmiştir (Roblek vd., 2020, s. 281).

Toplumun desteğini ve güvenini sağlamak kamu kuruluşları için yaşamsal önem taşımaktadır. Toplumsal destek, kamu kuruluşlarının başarısının ilk koşulu olduğu ifade edilmektedir (Yalçındağ, 1987, s. 60). Bu gerçekten hareketle kamu kuruluşları bilgi ve iletişim teknolojilerinin kendilerine sunduğu fırsatlardan yararlanarak vatandaşlarına sundukları hizmetin kalitesi, hızı ve verimliliğini artırarak toplumun desteğini ve güvenini kazanma yoluna gitmişlerdir.

Kamu yönetimi ve bağlı kurumları arasında halka ulaşma açısından belediyeler köprü görevi görmektedirler. Hatta halkla en yakın yönetim birimi belediyeler olarak ifade edilmektedir (Özüpek, 2003, s. 28). Bu kabulden hareketle çalışmada belediyelerin hizmetlerini ulaştırmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu önemli bir fırsat olan e-devlet hizmetlerinden ne ölçüde yararlandıkları sorgulanmaktadır.

Araştırma literatürde genel olarak e-belediye uygulaması e-devlet uygulamasının alt grupların biri olarak kabul görmesinden hareketle (Scoot, 2005; Moon & Norris, 2005; McMillan, 2004; Holden vd., 2003), ülkemizde faaliyet gösteren 30 büyükşehir belediyesinin e- İçişleri Bakanlığı'nın e-belediye sistemine üyelik durumları, devlet hizmetlerini kurumsal web sayfalarından nasıl sundukları, bu hizmetlere hangi başlıklar altında yer verdikleri, e-devlet hizmetlerinin “bilgilendirme”, “işlem” ve “etkileşim” adımlarından hangisinde daha çok toplandığı ve e-devlet platformu ile ne ölçüde “bütünleşme” sağladığına odaklanılmaktadır. İçerik çözümlemesi yönteminin kullanıldığı çalışmada verilerin kodlanması ve değerlendirilmesi 02-08 Aralık 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir ve elde edilen bulgular literatürde tartışılan konular üzerinden yorumlanmıştır.

2. Gelenekselden Modern Belediyeciliğe Dönüşüm: E-Belediye

Devletin görev, yetki ve sorumluluk alanı göz önüne getirildiğinde kapsadığı bu alan çok büyük bir sınırı meydana getirmektedir. Bu noktada devletin hem görev ve yetkilerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için hem de kamu hizmetlerine yönelik toplumsal ihtiyacı, merkezi idareden daha etkin ve verimli bir şekilde tespit edebilme imkanından dolayı (Tortop, 1985, s. 3) 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile mahalli idareler kurulmuştur.

Yerel yönetimlerin merkezi yönetim içerisinde görev ve sorumlulukları kurulduğu ilk yıllarda belli başlı idari görevlerden ibaret iken; toplumsal yaşamda meydana gelen çeşitli değişimler sonucunda hem yerel yönetimlerin yapılması hem de yerel yönetimlere yönelik beklenti ve ihtiyaçlar da değişime uğramıştır. Bu durumu somutlaştırmak gerekirse; Cumhuriyetin ilk yıllarında görev ve sorumluluk alanları imar ve temizlik gibi faaliyetlerle sınırlı olan yerel yönetimler, 1950 ve 1970'li yıllar arasında yükselen kentleşme olgusuyla beraber halkın ekonomik sorunlarının çözümüne de yönelmiştir (Dönmez, 1995, s. 172). Dolayısıyla bu açıdan yola çıkılarak bir değerlendirme yapılacak olursa kentleşme olgusunun artmasıyla beraber yerel yönetimlerin merkezi yönetim içerisindeki rolü, merkezi yönetimin yereldeki tamamlayıcısı olarak dönüştüğünün göstergesi olabilir.

Yerel yönetimlerde halk ve yönetim ilişkisini başka bir boyuta taşıyan diğer gelişme ise belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi olmuştur. Ülkemizde 1961 yılına kadar belediye başkanları belediye meclisleri tarafından seçilmekteydi; 1965 yılından sonra belediye başkanları halk tarafından seçilmeye başlanmıştır (Tortop, 1985, s. 8). Bu gelişmeyle birlikte halkın yönetime katılımının arttığı ve daha demokratik bir yönetim anlayışının gelişmesine yönelik zemin oluşturduğu yorumu yapılabilir.

Yerel yönetimlerin toplumsal yaşam içerisindeki varlığının dönüşüme uğradığı ve örgütsel yapının da bu dönüşüme paralel olarak biçimlendiği bu yıllarda yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirememesine yönelik sebepler literatür incelendiğinde genel olarak yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumluluklarını yerine getirmek için gerekli olan mali kaynakların yetersizliği ile birlikte örgütlenme ve personel sorunlarına yönelik sorunlarda yoğunlaştığı görülmektedir (Yalçındağ, 1991, s. 126-128; Tortop, 1985; Tamer, 1995, s. 246-247; Nohutçu & Balcı, 2005, s. 59) Ek olarak Yalçındağ (1991) araştırmasında yerel yönetimlerin kendi kendini yönetmesi, halkın katılımı, denetimi ve temsilini gerçekleştirilmesi, yönetsel açıdan demokratik anlamda yeterli olmadığı, kentleşme olgusu ve şehirleşmeye paralel bir şekilde toplumsal gelişmenin de artması sonucunda ön plana çıkan yönetsel ve örgütsel açıdan etkinlik ve verimliliği sağlama noktasında sorunların olduğuna değinerek yerel yönetimlerin yeniden yapılanmasına yönelik gerekliliğe dikkat çekmiştir.

Yalçındağ (1987, s. 69), yerel yönetimlerin çözüm bulması gereken en önemli hususlardan birisi de tarihten miras kalan bürokrasi-halk zıtlaşmasının ortadan kaldırılması olduğuna değinerek yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını yerine getirme noktasında geleneksel yönetim anlayışının temelinde var olan bürokratik yapıdaki hantal işleyişini ortadan kaldırması ve halkla uyum sağlamaya yönelik adımlar atması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Yönetsel anlamda yeniden yapılanma ihtiyacına yönelik hem merkezi hem de yerel yönetimin hali hazırdaki durumunu tespit etmeye ve geliştirmeye yönelik çeşitli araştırmalar ve projeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı kapsamında bu araştırmalardan ilki DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), TODAİE (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü) ve Maliye Bakanlığı temsilcileri tarafından yürütülen Türk mahalli idarelerinin yeniden düzenlenmesine ilişkin yapılan araştırmadır. Bu araştırma kapsamında yerel yönetimlerin merkezi yönetimin vesayetinden kurtulması gerektiğine, personel eğitimine, uygulamadaki gereksiz ve sıkıcı usullerden vazgeçilmesine, merkezi ve yerel yönetimin uyumuna ve daha gelişmiş bir şehirleşme anlayışına yönelik çeşitli teklifler yer almaktadır (Yavuz , 1996, s. 1-3). İkincisi ise 1962 yılında bakanlar kurulu ile çalışmalara başlanan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi'dir. MEHTAP ile merkezi hükümet ve örgütleri arasında görev dağılımına, yerel yönetimlerin görev, yetki, mali kaynaklarına ve örgütlenmelerine yönelik önemli incelemelerde bulunulmuştur (Sakal , 2000, s. 129). Ek olarak 1960'lı yıllarda başlayıp 1970'li yılların sonuna değin I., II. ve III. kalkınma planları adı altında yerel yönetimlerin geliştirilmesine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Yerel yönetimlerin kurulduğu ilk yıllardan 1980'li yıllara kadar bilhassa bilgi iletişim teknolojilerinin gelişerek ön plana çıkmasına kadar geçen sürede yerel yönetimlerin yapısında var olan yönetim anlayışını geleneksel belediyeçilik olarak adlandırmak mümkündür. Çünkü bu dönemin ilk yıllarında yerel yönetim anlayışı bazı idari görevlerden ibaretti. Merkezi vesayetin baskın olduğu yerel yönetimlerde, halk kavramı ve halka hizmet olgusu tam olarak anlaşılacak şekilde birlikte bürokratik yapının ağırlaştırdığı geleneksel bir yönetim anlayışının olduğu söylenebilir. Bu dönemde yapılan araştırma ve projeleri ise yönetsel ve örgütsel anlamda görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesini engelleyen etkenlerin çözümüne yönelik faaliyetler olarak nitelendirilebilir.

1980'li yılların sonundan itibaren yerel yönetimlerle ilgili çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında bunlardan ilki 1999-2001 yılları arasında yerel yönetimlere yönelik bir internet ağı kurmak ve bu ağı kullanılmaya yönelik eğitimleri gerçekleştirmek amacıyla YEREP (Yerel Yönetimler İçin Eğitim Malzemesi Geliştirme Projesi), 2001-2002 yılları arasında TODAİE ve YYAEM (Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi) kurumlarının hazırladığı proje kapsamında yerel yönetimlerin verilerinin elektronik ortama aktarılması, bu kapsamda projeler geliştirilmesine, depolanmasına ve analize tabi tutulması amacıyla YERELBİLGİ projesi olarak YERELNET projesi yerel yönetimler portalı olarak hayata geçirilmiştir (Nohutçu & Demirel, 2005, s. 46-47). Son olarak ise 2018 yılında Türkiye il sınırları içerisindeki belediyelerin ortak bir platform üzerinde buluşturulmasına, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında eksikliklerin giderilmesine, geliştirilecek olan belediyeçilik yazılımları kapsamında vatandaş odaklı bir yerel yönetim anlayışının oluşturulması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlayan bir proje olarak E-Belediyeçilik projesi hayata geçirilmiştir (İç İşleri, 2020).

Bilgi iletişim teknolojilerinin alt yapısını oluşturduğu vatandaş odaklı modern yönetim anlayışında vatandaşlar, yerel yönetim çalışanları ve yerel yönetime bağlı kuruluşlar, belediyenin ilgili paydaşlarına

sunduğu hizmetlere e-belediyecilik adı altında gerek e-devlet sayfasından gerekse belediyelerin ilgili sayfalarından e-belediyecilik sekmesi altında ulaşılabilmektedirler. E-belediye uygulamalarının da benzer bir şekilde e-devlet uygulamaları gibi sunulmasında çeşitli yararlar vardır (Moon 2002, s. 424-431; Henden & Henden, 2005, s. 54-59; Çoruh, 2009, s. 217-219; Şahin, 2007, s. 168);

- Daha iyi prosedür yönetimi ve ilgili kamulara daha iyi hizmet sunumu.
- Hizmetlere tek noktadan erişim.
- Yerel yönetimlerde fazla çalışan ve iş yükünün önüne geçerek. Mevcut çalışanların daha verimli iş görmesine olanak sağlar.
- Elektronik ortamda gerçekleşen işlemlerle beraber zamandan ve maliyetten tasarruf sağlamak.
- Yönetim ve kente ilişkin faaliyetlerin çok daha kolay ve pratik bir şekilde takip edilmesi ve gerçekleştirilmesi.
- Yönetim ve halk arasında iletişim güçlenerek farklı semtte ikamet eden vatandaşlara hem fiziki anlamda vatandaşların yönetime ulaşması hem de yönetim tarafından hizmetlerin vatandaşlara çok daha hızlı bir şekilde ulaşması gibi değişkenlerin eşit düzeyde olmasına olanak sağlar.
- Halkın görüş, istek, öneri ya da şikayetlerinin yönetime daha kolay iletilmesini ve geri dönüşünün de aynı kolaylıkta olmasını sağlar.

Literatürde genel olarak e-belediye uygulaması e-devlet uygulamasının alt grupların biri olarak kabul gördüğünden hareketle çalışmanın bundan sonraki bölümde e-devlet kavramsallaştırmasından yararlanılacak elde edilen bilgiler belediyeler açısından değerlendirilecektir.

3. E-Devlet Kavramı ve Unsurları

Kamu kurum ve kuruluşlarında yönetim ve hizmet noktasında “e” kavramının ön plana çıkmasında iki önemli faktör ön plana çıkmaktadır. İlki bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. İkincisi ise özel sektörde hizmetlerin internet teknolojileri aracılığıyla sunulmasıyla; kamu yönetimindeki hizmet anlayışının doğasını da 1900'lü yıllarda hızlı bir dönüşüm sürecine sokmuştur. İletişim teknolojileri öncülüğünde özel sektördeki daha iyi hizmet sunumu, daha hızlı ve daha ucuz iletişim anlayışı gibi dönüşümler vatandaşlar tarafından kamu hizmetlerine yönelik bu yönde bir beklenti yaratmıştır (Devadoss vd., 2002, s. 253).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte toplumu oluşturan birey ve grupların arasındaki formal ve informal iletişim biçimleri eskiye kıyasla radikal bir değişime uğramıştır. Dolayısıyla iletişimi ve bilgiyi hizmet sunumunda temel unsur olarak kabul eden devletler, yurttaşlarıyla olan ilişkilerini yeniden gözden geçirip bunları geliştirme yoluna gitmiştir. Sunulan hizmetlerde yurttaşların dile getirdiği sorunları çözüme kavuşturan; sağladığı hizmet ve işlemlerin hızlı, kaliteli, ucuz, şeffaf, eşitlikçi ve daha güvenilir sunulmasına imkan sağlayan yeni bir yönetim modelini, elektronik devleti hayata geçirme doğrultusunda adımlar atmışlardır (Tarhan, 2010, s. 25-26).

E-Devlet yönetim modelinin literatürde farklı isimlerle kavramsallaştırıldığına rastlanmaktadır. Fountain (2001), e-devleti “sanal devlet” olarak ele alırken; Garson (2004) ise e-devleti “digital devlet” olarak değerlendirmektedir. Literatüre genel olarak bakıldığında e-devlet yaygın olarak “elektronik devlet” kavramı ile adlandırılmış ve ele alınmıştır (Howard, 2001; West, 2004; Evans & Yen, 2006; DeBenedictis vd., 2002).

Hükümetler ve ilgili kamuları arasındaki iletişime, etkileşime ve hizmet sunumuna yeni bir bakış açısı kazandıran e-devlet modeline birdenbire ortaya çıkan bir buluş gibi yaklaşmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bu model teknik ve toplumsal anlamda çeşitli gelişmeler ve bu gelişmelere paralel bir şekilde artan ihtiyaç ve beklentilere göre şekillenen bir devlet anlayışını oluşturmaktadır (İnce, 2001, s. 21). Dolayısıyla e-devlet modeli ülkeye, ülkenin teknoloji kullanımına, yetkililerin teknolojiye bakış açısına, toplumsal yapıya ve tarihe göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar literatürde e-devlet tanımlarına da yansımaktadır:

West (2004, s. 16) e-devleti, hükümet bilgilerinin internet gibi dijital araçlarla çevrim içi ortamda sunulması olarak tanımlayarak e-devlet modelinin bilgilendirme ağırlıklı kullanılması üzerine odaklanmıştır.

DeBenedictis ve arkadaşları (2002, s. 130) hükümet ile ilgili çok daha geniş faaliyetleri bünyesinde barındıran hükümetin verimliliğini, hesap verilebilirliği daha hızlı, etkili ve ucuz bir şekilde geliştirmek için internet ve bilgi teknolojisinin kullanıldığı, bu teknolojiler kapsamında vatandaşların ve kuruluşların

devletin bilgi ve süreçlerine erişimini kapsayan bir sistem olarak tanımlamıştır. Yazarlar bu tanımda e-devlet modelini daha geniş kapsamda değerlendirerek katılıma ve etkileşime atıfta bulunmaktadır.

Caldow (2001) e-devlete daha stratejik ve ileriye dönük yaklaştığı çalışmasında devletin ve vatandaşın görev ve sorumluluklarını elektronik bir sistem üzerinden yerine getirdiği, zamandan ve mekandan bağımsız, bütün süreçlerin ve kuruluşların tam entegrasyonun sağlanarak işlemlerin tek bir portal üzerinden gerçekleştirildiği bir sistem olarak tanımlayarak, e-devletin daha bütüncül ve kapsayıcı rolüne atıfta bulunmuştur.

Son olarak Mecek (2017, s. 1823) ise e-devlet modelini çok daha geniş bir kapsamda ele alarak; e-devlette tüm paydaşların bilgilendirildiği, etkileşimin ve çift yönlü iletişimin sağlandığı, çevrim içi ödeme, başvuru, denetim ya da tasdik gibi işlemlerin yapıldığı, katılımı ve demokrasi kültürünü geliştiren vatandaş odaklı uygulamalar bütünü olarak tanımlamıştır.

E-devlet tanımı hem kavramsallaştırılırken hem de uygulama bağlamında yönünün ve gelişiminin belirlenmesi açısından e-devlet ve unsurları büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda devlet ve paydaşları amaçlarına göre şu şekilde kategorilendirilmiştir; devletten vatandaşa (G2C), devletten iş dünyasına (G2B), devletten devlete (G2G) ve devletten kamu çalışanlarına (G2E) (Reddick, 2004, s. 52). G2C uygulamaları devletten vatandaşa yönelik sunulan çevrimiçi hizmetlere odaklanılmaktadır. G2B kapsamındaki uygulamalarda devletten iş dünyasına yönelik tedarik, bilgi toplama ve iş dünyasına dönük hizmetler yer almaktadır. G2G kategorisinde devlet ve bağlı kurumları arasındaki işlemlere yönelik yapılan faaliyetler dahil edilirken; G2E ise, devlet ve devlet çalışanlarına yönelik hizmetler ve uygulamalara karşılık gelmektedir (Tarhan, 2010, s. 39).

E-devlet kavramı anlaşıldığı üzere gelişimini ve dönüşümünü süreç içerisinde geliştiren devam ettiren bir sistem olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla e-devlet çok geniş bir örgütsel yapıyı ve kamusal hizmetleri barındırmaktadır. E-devletin gelişim sağlayarak dönüştüğü her dönem farklı bir boyutunu gündeme getirmektedir. Bu nedenle e-devlet modeli ele alınırken zaman içerisinde evrimsel bir süreci kapsadığı göz ardı edilmemelidir.

4. E-Devlet Gelişim Modelleri

Literatürde çeşitli yazarlar ve kuruluşlar tarafından var olan durumu tespit etmek, geliştirmek ya da benzerleri ile karşılaştırmak amacıyla olgunluk modelleri adı altında çeşitli e-devlet gelişim modelleri geliştirmişlerdir (Baum ve Di Maio 2000'dan aktaran: Backus, 2001; Howard, 2001; Worldbank, 2002; United Nations, 2003; OECD, 2003; Deloitte ve Touche, 2004; Reddick, 2004; West, 2004; Andersen & Henriksen, 2006; Lee & Kwak, 2012; United Nations, 2012; Janowski, 2015; Shakooch vd., 2008; Wescott, 2001; Alhomod & Shafi, 2012; Hiller & Belanger, 2006; Moon, 2002; Elias & Hamid, 2007; Joshi & Shareeful, 2018; Ronaghan, 2001; Layne & Lee, 2001; Gottschalk, 2008) E-Devlet modelinin gelişim aşamaları, devletin etkileşimde ve iletişimde bulunduğu paydaşlarına yönelik hizmet sunumunun süreç içerisinde nasıl ve ne şekilde dönüştüğünü açıklamaktadır.

Tablo 1. E-Devlet Gelişim/Olgunluk Modelleri

Aşamalar Yazarlar	I	II	III	IV	V	VI
Backus	Bilgilendirme	Etkileşim	İşlem	Dönüşüm		
Howard	Yayın	Etkileşim	İşlem			
Worldbank	Yayınlama	Etkileşim	İşlem			
United Nation 2003	Ortaya çıkma durumu	Gelişmişlik durumu	Etkileşim durumu	İşlemsel durum	Ağ durumu	
OECD	Bilgi	Etkileşimli bilgi	İşlem	Veri paylaşımı		
Deloitte ve Touch	Bilgi yayınlama ve yayma	“Resmi” İki yönlü işlemler	Çok amaçlı portallar	Kişiselleştirme	Ortak hizmetlerin kümelemesi	Tam entegrasyon ve kurumsal dönüşüm
Reddick	Kataloglama	İşlem				
West	İlan Panosu	Kısmi hizmet teslimi	Portal	Etkileşimli Demokrasi		

Andersen ve Henriksen	Yetiştirme	Uzantı	Olgunluk	Düzenleme		
Lee ve Kwak	Başlangıç koşulları	Veri şeffaflığı	Açık katılım	Açık iş birliği	Sürekli etkileşim	
Janowski	Sayısallaştırma	Dönüşüm	Katılım	Bağlamsallaştırma		
Shahkooh vd.	Çevrimiçi varlık	Etkileşim	İşlem	Dijital demokrasi		
Wescot	Dahili bir e-posta kurma sistemi	İki yönlü iletişime izin vermek	Değer erişimine izin vermek	Birleşik hükümet		
Alhomod ve Shafi	İnternette var olmak	Vatandaş ve hükümet arasında etkileşim	Web üzerinde işlem	Hizmetlerin entegrasyonu		
Hiller Belanger	Bilgi/Bilgilendirme	İki yönlü iletişim	İşlem	Entegrasyon	Katılım	
Moon	Basit bilgi yayma	İki yönlü iletişim	Hizmet ve finansal işlemler	Entegrasyon	Siyasal katılım	
Elias ve Hamid	Kataloglama	Etkileşim	İletişim	Etkileşim	Entegrasyon	
Joshi ve Shareeful	Temel hizmetler	Elverişli hizmetler	İşlem hizmetleri	Hizmetler otomasyonu		
Layne ve Lee	Kataloglama	İşlem	Dikey Entegrasyon	Yatay Entegrasyon		
Ronaghan	Gelişen	Geliştirilmiş	Etkileşimli	Sorunsuz		
Gottschalk	Bilgisayarların birlikte çalışabilirliği	Süreç birlikte çalışabilirliği	Bilgi birlikte çalışabilirliği	Birlikte çalışabilirlik değeri	Hedef birlikte çalışabilirlik	

E-Devlet gelişme aşamaları farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Literatürde farklı yazarlarca dile getirilen çok sayıda gelişme aşamaları bulunmaktadır. E-devlet gelişme aşamaları sayıca çok olsa bile arka planda e-devletin gelişim sürecine yönelik ifade ettiği bulgular ortak bir tablo oluşturmaktadır. Tablo incelendiğinde e-devlet gelişim modelini temelde dört aşamada belirtmek mümkündür. İlk aşamasında devletin elektronik ortamda “bilgilendirme” amacıyla açtığı bir web sitesi kullanıcılara yönelik hizmet vermektedir. İkinci aşamasında ise hükümetler interneti daha sık kullanmaya başlamıştır. Bu aşamada vatandaşlar e-posta yolu ile devlet kurumlarına soru sorma imkanını elde ederek “etkileşim” fırsatını yakalamışlar ve çeşitli formları indirebilmişlerdir. Üçüncü aşamasında ise ilgili kamu kuruluşuna gitmeksizin elektronik ortamda “işlem” yapabilmeye imkan ön plana çıkmaktadır. Dördüncü ve son aşamasında ise kamu kurumları birbirine entegre bir şekilde işlemlerin tek portal üzerinden “bütünleşme” durumunu ifade etmektedir. Bunların dışında (Lee & Kwak, 2012; Janowski, 2015; Joshi & Shareeful, 2018; Gottschalk, 2008) -devlet gelişim modellerini genel dağılımın dışında ismen farklı şekilde ele aldığı görülmektedir.

Elektronik bir devletin gelişmişlik modeli, uzun vadede hükümetlerin örgütsel anlamda çabalarını değerlendirmede ve e-devlet faaliyetlerinin izlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Andersen & Henriksen, 2006, s. 237; Siau & Yuan, 2005, s. 243) Bu nedenle e-devlet gelişim modeli örgütsel anlamda var olan durumu tespit etmede, ileriye dönük stratejiler geliştirmede ve diğer benzerleriyle karşılaştırma yapmak açısından bu durum, hükümetler açısından için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada e-devlet gelişim aşamalarına yönelik genel kamu göz önünde bulundurularak bilgilendirme, etkileşim, işlem ve bütünleşme aşamaları adı altında e-devlet gelişim aşamaları açıklanacaktır.

4.1. Bilgilendirme

İlk aşama olan bilgilendirme aşaması en net ve en genel tanımıyla devletin elektronik ortamda var olarak, dış hedef gruplara (G2C ve G2B) ilgili bilgilerin ulaştırılmasıdır (Baum ve Di Maio 2000'den aktaran: Backus, 2001, s. 5). Bu aşamada oluşturulan web siteleri üstlendikleri görev itibari ile telefon

trafiğini azaltan elektronik bir ansiklopediye benzetilmektedir (Deloitte ve Touche, 2004, s. 22). Bilgilerin elektronik ortamda sunulmaya başlanmasıyla maddi açıdan tasarruf sağlandığı ve çalışanların iş yükünün azaltıldığı söylenebilir (Reddick, 2004, s. 53; Layne & Lee, 2001, s. 126). Son olarak bilgilendirme aşamasında vatandaşlar bilgileri okumaktan başka herhangi bir işlem yapmadıkları için devlet ve paydaşları arasında sınırlı bir etkileşim söz konusudur (West, 2004, s. 17). Bu aşamada devlete ait kurumların web sitelerinin vatandaşları başvuru işlemleri ile bu süreçte gerekli olan belgelerin edinilmesi için yönlendirme amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Vatandaşlar web sitesinde yer alan bilgiler doğrultusunda nereye, kime, nasıl ve hangi belgelerle başvuracakları konusunda bilgi edinebilirler.

4.2. Etkileşim

Bu aşamada intranet daha kapsamlı kullanılmaya başlanmıştır (Andersen & Henkriksen, 2006, s. 243). Çünkü ilk aşamada çevrim içi bilgilendirme amacıyla kullanılan web siteleri bu aşamada vatandaşın hükümete e-posta yolu ile soru sorup bilgi almasına imkan sağlamaktadır (Howard, 2001, s. 7). Etkileşim aşaması devlet ve vatandaş arasında var olan etkileşim ve iletişimin değişmesinden dolayı devrimci bir varlık olarak nitelendirilen e-devletin başlangıcıdır (Layne & Lee, 2001, s. 129). Etkileşim aşamasında vatandaşlar devlete soru sorabilir, çeşitli form ve belgeleri indirebilir. Bu aşamada devlet ve vatandaş arasındaki iletişim ve etkileşim e-devlet sayesinde tek yönlü bir süreçten iki yönlü iletişim sürecine evriler; bu sürece vatandaşın tam anlamıyla dahil olmasının başlangıcı olarak da nitelendirilebilir. Bu gelişmeyle birlikte vatandaşlar daha aktif bir rol üstlenmesi mümkün hale gelmiştir. Vatandaşların devlet kurumlarıyla iletişimlerini geliştirmesi yanında kendilerini ifade edebilecekleri bir ortamın sağlanmasıyla birlikte demokrasinin gelişmesi için de önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında gelir vergisi beyannamesi gibi birtakım belgelere erişim sağlama bunları elektronik ortamda doldurarak yazdırabilmekte böylece kamu kurumlarına gitmek durumunda kaldığı hallerde gereksiz zaman kayıplarının önüne geçilebilmektedir.

4.3. İşlem

E-devletin devrimsel nitelikte bir diğer aşaması da işlem aşamasıdır. Bu aşamada vatandaşlar (G2C) ve işletmeler (G2B) çeşitli belgelerin doldurulmasından ödeme ve başvurularını elektronik ortamda (Baum ve Di Maio 200'den aktaran: Backus, 2001, s. 6) yüz yüze başvuruya gerek kalmadan çevrimiçi olarak gerçekleştirebilmektedirler. Bu nedenle etkileşim aşamasında sadece soru-cevap kapsamında bir diyalog söz konusu isen; işlem aşamasında hükümet dahilinde ve dış ilişkilerinde de bir dönüşüm yaşanmıştır (Janowski, 2015, s. 225). Vatandaşların devletle olan işlerinde sadece formaliteleri gerçekleştirmek için ilgili kamu kurumuna gitme gereksinimini ortadan kaldıran bu aşama ile hem kamu kurumları hem de vatandaşlar açısından işlemlerin zamana ve mekana bağlılığı ortadan kaldırılmış daha öncesinde hem hizmet sunan kamu kuruluşları hem de hizmet alan vatandaşlar tarafından dile getirilen birtakım olumsuzluklara çözüm üretebilmek için umut olmuştur.

4.4. Bütünleşme

Bu aşamada devlet kurumları birbiri arasında entegre edilerek ilgili paydaşlar için ana elektronik devlet portalı oluşturulmaktadır (Elias & Hamid, 2007, s. 24). E-devlet gelişim sürecinin başlangıcında elektronik ansiklopediye benzetilen e-devlet, bu aşamada her vatandaşın ihtiyacına ve beklentisine göre şekillendirilen ve kişiselleştirilmiş, bütünleşik hizmetler aşamasını ifade etmektedir (Deloitte ve Touche, 2004, s. 24). Yani bu aşamada vatandaşların hangi departmanda olduğunu bilmeden hizmete erişmesidir. Burada hizmet almak için ziyaret edilecek noktalar, departmanlar değil hizmetlerdir (Caldow, 2001, s. 3). Bütünleşme aşamasıyla vatandaşlar artık var olan bütün hizmetleri zaman, mekan ya da farklı bir adres zorunluluğu olmadan tek bir portal üzerinden gerçekleştirebileceklerdir. Bu durum, aynı hizmetin birden fazla platform üzerinden sunulmasından kaynaklanan kafa karışıklığını ortadan kaldırması bakımından önemlidir. Diğer yandan bu hizmetlerin tek bir portaldan sunulması vatandaşın e-devlet hizmetlerinden yararlanırken güvenilirlik noktasında yaşayabilecekleri ikilemlere son verilmesine katkı sağlayabilir. Güvenlik kaygısı ile alabilecekleri pek çok hizmette kuruma bizzat gitmeyi tercih eden vatandaşların tercihlerini e-devlet platformundan yana kullanmalarına motivasyon sağlayabilir.

Tablo 2. E-Devlet Gelişim Aşamaları ve Etkileşim Alanlarına Yönelik Çözümler

Gelişim aşamaları	Dış hedef gruplara yönelik G2C	Dış hedef gruplara yönelik G2B	İç hedef gruplara yönelik G2G
Bilgilendirme Aşaması	Yerel kurumlar hakkında ve ulusal anlamda bilgilendirme: Adresler, açılışlar, çalışanlar, ilgili telefon numaraları, yasa, kural ve düzenlemeler, duyuru ve haberler gibi bilgilendirmeleri içerir.	Ticari anlamda bilgiler, açılış saatleri, çalışanlar ve ulaşım bilgileri, kanun, kural ve düzenlemeler	Bilgilendirme amaçlı durağan bir intranet Bilgi Yönetimi (LAN)
Etkileşim Aşaması	Web sitesi üzerinden formları indirme ve gönderme Form doldurmaya yönelik çevrim içi yardım (Doğum, ölüm, izin ve sertifika) E-Posta ile bildirim, Bültenler ve Tartışma grupları Anketler ve kişiselleştirilmiş web siteleri	Formları indirme ve web sitelerine form gönderebilme ve doldurmaya yönelik çevrim içi yardım (İzinler) E-Posta bildirim	E-Posta Etkileşimli bilgi veritabanları Şikayet işleme araçları
İşlem Aşaması	Lisans başvuruları ve yenilemeleri, kişisel hesaplarla çeşitli ödemeler, çevrim içi kayıt ve oylama işlemleri.	Web sitesi aracılığıyla lisans başvuru ve yenileme işlemleri, tedarik süreçlerine katılım ve çeşitli ödemeler	Kamu kurumları arasında işlemler
Dönüşüm Aşaması	Bütün hizmetlerin bir portalda entegre olduğu kişisel hesaplara sahip, kişiselleştirilmiş web sitesi	Bütün hizmetlerin bir portalda entegre olduğu ticari hesaplara sahip, işletme hesapları	Veri tabanı entegrasyonu
G2C (Hükümetten Vatandaşlara) G2B (Hükümetten İş Dünyasına) G2G (Hükümetten Hükümete)			

Backus, M. (2001). *E-Governance and developing countries: introduction and examples*. IICD.

Elektronik devletin gelişim adımları ile bu aşamalarda etkileşim içerisinde bulunduğu hedef gruplara hangi hizmetlerin sağlandığına ilişkin bir sınıflamanın yapılması konunun bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Tablo 2’de e-devlet gelişim aşamalarına ve bu aşamalarda hangi uygulamaların yer aldığı bütüncül bir bakış açısı ile sunulmaktadır

Tabloya bakıldığında “bilgilendirme aşaması” kapsamında dış hedef gruplar olarak değerlendirilebilen vatandaşlar (G2C) ve iş dünyasına (G2B) yönelik uygulamalar ile iç hedef kitle olarak tanımlanabilen diğer kamu kurumlarına (G2G) yöneltilen içerikler farklılaştığı görülmektedir. Bilgilendirme aşaması için ortaya çıkan bu farklılaşmanın “etkileşim aşaması”, “işlem aşaması” ve “dönüşüm aşaması” için de geçerli olduğu görülmektedir.

Devlet hizmetlerinin sunulmasında önemli bir fırsat sunan e-devlet uygulamaları değerlendirilirken daha çok merkezi yönetim üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Halbuki merkezi yönetimin hizmetlerini başarılı bir biçimde planlaması ve hayata geçirmesi hizmet sunduğu paydaşlara ne kadar yakın olduğuyla ve onların istek ve beklentilerine ne kadar kulak verdiğiyle ilgilidir.

5. Metodoloji

Araştırmanın evrenini 81 il belediyesi oluştururken (www.tbb.gov.tr, 2020) örneklemini ise 30 büyükşehir belediyesi oluşturmaktadır. Çalışmada büyükşehir belediyelerinin kurumsal web sayfalarında ve e-devlet platformu üzerinden paydaşlarına hangi belediye hizmetlerini, nasıl sundukları sorgulanmaktadır. Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren 30 büyükşehir belediyesinin kurumsal web sayfaları ve e-devlet platformu üzerinden sunduğu hizmetler 02-08 Aralık 2020 tarihleri arasında içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sözel, yazılı ya da diğer materyallerin içerdiği mesajları anlam veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik bakımdan sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği ortaya çıkarmayı amaçlayan (Tavşancıl & Arslan, 2001, s. 22) içerik analizinin web sitelerin incelenmesine ilişkin çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir (Esrock ve Leichty 2000 ve Kamat 2002’den aktaran: Tarhan, 2007, s. 84).

Tablo 3. Büyükşehir Belediyeleri ve Kurumsal Web Site Adresleri

Büyükşehir Belediyeleri	Kurumsal Web Sayfası Adresleri
1. Ankara BB	www.ankara.bel.tr
2. Adana BB	www.adana.bel.tr
3. Antalya BB	www.antalya.bel.tr
4. Aydın BB	https://.aydin.bel.tr
5. Balıkesir BB	www.balikesir.bel.tr
6. Bursa BB	www.bursa.bel.tr
7. Denizli BB	www.denizli.bel.tr
8. Diyarbakır BB	www.diyarbakir.bel.tr
9. Erzurum BB	www.erzurum.bel.tr
10. Eskişehir BB	www.eskisehir.bel.tr
11. Gaziantep BB	www.gaziantep.bel.tr
12. Hatay BB	www.hatay.bel.tr
13. İstanbul BB	https://www.ibb.istanbul
14. İzmir BB	www.izmir.bel.tr
15. Kahramanmaraş BB	https://kahramanmaras.bel.tr
16. Kayseri BB	www.kayseri.bel.tr
17. Kocaeli BB	www.kocaeli.bel.tr
18. Konya BB	www.konya.bel.tr
19. Malatya BB	www.malatya.bel.tr
20. Manisa BB	www.manisa.bel.tr
21. Mardin BB	www.mardin.bel.tr
22. Muğla BB	www.muğla.bel.tr
23. Mersin BB	www.mersin.bel.tr
24. Ordu BB	www.ordu.bel.tr
25. Sakarya BB	www.sakarya.bel.tr
26. Samsun BB	www.samsun.bel.tr
27. Şanlıurfa BB	www.sanlıurfa.bel.tr
28. Tekirdağ BB	http://www.tekirdag.bel.tr/
29. Trabzon BB	www.trabzon.bel.tr
30. Van BB	https://van.bel.tr/

Araştırmada kodlama cetvelinin oluşturulmasında Sayımer'in (2015) çalışmasında kullanmış olduğu kodlama cetvellerinden yararlanılarak çalışmaya uygun bir şekilde yeni kategoriler eklenmiştir. Analizlerde öncelikle ülkemizde faaliyet gösteren büyükşehir belediyelerini www.belediyeler.gov.tr platformuna üye olup olmadıklarını, kurumsal web sayfalarında paydaşlarına yönelik bu hizmetleri hangi isimle sundukları, kurumsal web sayfalarından ve e-devlet platformu üzerinden sundukları hizmetlerin oranı, bu hizmetlerin e-devlet olgunlaşma modelinde yer alan aşamalardan bilgilendirme, etkileşim ve işlem aşamalarına göre dağılımlarının ne olduğu ve sunulan hizmetlerin paydaşlara göre nasıl dağılım gösterdiği incelenmiştir. İçerik analizi kapsamında kodlama cetveli oluşturulurken ortaya konan başlıca kategoriler;

- Bilgilendirme: Büyükşehir belediyelerinin paydaşlarını herhangi bir konu hakkında bilgilendirmek amacıyla sunmuş olduğu hizmetlerdir.
- Etkileşim: Büyükşehir belediyelerinin paydaşlarından gelen istek, öneri, şikayetlerini iletebilmelerine imkan sağlayan ve onlarla karşılıklı diyalog ortamı oluşturan uygulamalardır.
- İşlem: Büyükşehir belediyelerinin paydaşlarının kuruma gelmeden herhangi bir konu ile ilgili işlemlerini çevrimiçi olarak gerçekleştirebildiği hizmetlerdir.
- Bütünleşme: Büyükşehir belediyelerinin web sayfalarında sundukları hizmetlerin e-devlet platformu ile bütünleşik olarak tek duraktan sunulmasıdır.
- Devletten Vatandaşa (G2C): Büyükşehir belediyelerinin vatandaşlarına yönelik sunmuş olduğu e-belediye hizmetleridir.
- Devletten İş Dünyasına Yönelik (G2B): Büyükşehir belediyelerinin paydaşlarından biri olan iş dünyasına yönelik vermiş olduğu e-belediye hizmetleridir.

- Devletten Devlete (G2G): Büyükşehir belediyelerinin iletişim ve etkileşim içerisinde buldukları/bulunacakları diğer kamu kurumlarına yönelik vermiş olduğu e-belediye hizmetleridir.
- Devletten-Kamu Çalışanlarına (G2E): Büyükşehir belediyelerinin kendi bünyesinde ve dışındakilere yönelik sunmuş olduğu e-belediye hizmetleridir.

Bu işlevsel tanımlar çerçevesinde araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla “güvenilirlik=uzlaşma sayısı\uzlaşma+uzlaşma sayısı” formülü (Miles & Huberman, 1994, s. 64) kullanılmıştır ve birbiri ile örtüşen kategoriler, bulgular kapsamında ele alınmıştır.

Araştırma e-devlet hizmeti sunan büyükşehir belediyeleri ile sınırlıdır. Araştırmadaki bir başka sınırlılık ise belediyelerin kurumsal web sayfalarında yer alan (iki belediye hariç) e-belediye uygulamaları ile sınırlıdır. Araştırmadaki diğer sınırlılık ise e-devlet platformu üzerinden ilgili belediyelerin tüm kullanıcılara açık olan e-devlet uygulamaları ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamında cevabı aranacak başlıca sorular şöyledir:

Araştırma sorusu 1: İçişleri Bakanlığının e-belediye platformuna kaç büyükşehir belediyesi katılmıştır?

Araştırma sorusu 2: Büyükşehir belediyeler kurumsal web sayfalarından bu hizmetleri hangi isimle sunmaktadır?

Araştırma sorusu 3: Büyükşehir belediyelerinin kurumsal web sayfalarından ve e-devlet platformu üzerinden sunmuş oldukları e-hizmetlerin dağılımı nasıldır?

Araştırma sorusu 4: Büyükşehir belediyelerinin kurumsal web sayfalarında sundukları e-hizmetlerinin bilgilendirme, etkileşim ve işlem kapsamındaki dağılımı nasıldır?

Araştırma sorusu 5: Büyükşehir belediyelerinin e-devlet platformu üzerinden sundukları e-hizmetlerin bilgilendirme, etkileşim ve işlem kapsamındaki dağılımı nasıldır?

Araştırma sorusu 6: Büyükşehir belediyelerinin etkileşim içerisinde bulunduğu paydaşlarına sunmuş olduğu e-hizmetlerin dağılımı nasıldır?

6. Bulgular

Örneklem kapsamında ele alınan 30 büyükşehir belediyesinden 18’inin (%60) www.belediye.gov.tr adresine kayıtlı olduğu bulgulanmıştır. Bu belediyeler, Adana Büyükşehir Belediyesi, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, Denizli Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Konya Büyükşehir Belediyesi, Malatya Büyükşehir Belediyesi, Manisa Büyükşehir Belediyesi, Mardin Büyükşehir Belediyesi, Mersin Büyükşehir Belediyesi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Trabzon Büyükşehir Belediyesi ve Van Büyükşehir Belediyesi olarak görülmektedir.

Tablo 4. E-Belediye Portalına Üye Belediyelerin Görünümü

Belediyeler	belediyeler.gov.tr platformuna üyelik
1. Ankara BB	Yok
2. Adana BB	Var
3. Antalya BB	Var
4. Aydın BB	Yok
5. Balıkesir BB	Var
6. Bursa BB	Yok
7. Denizli BB	Var
8. Diyarbakır BB	Var
9. Erzurum BB	Var
10. Eskişehir BB	Var
11. Gaziantep BB	Var
12. Hatay BB	Yok
13. İstanbul BB	Yok
14. İzmir BB	Yok

15. Kahramanmaraş BB	Var
16. Kayseri BB	Yok
17. Kocaeli BB	Yok
18. Konya BB	Var
19. Malatya BB	Var
20. Manisa BB	Var
21. Mardin BB	Var
22. Muğla BB	Yok
23. Mersin BB	Var
24. Ordu BB	Yok
25. Sakarya BB	Var
26. Samsun BB	Var
27. Şanlıurfa BB	Yok
28. Tekirdağ BB	Yok
29. Trabzon BB	Var
30. Van BB	Var
Toplam: 30	Katılan sayısı: 18

İç İşleri Bakanlığı'nın kurumsal web sayfası içerisinde bulunan bu platforma her ne kadar belediyelerin yarısından fazlası (18; %60) katılmış olsa da vatandaşların bilgi edinme, etkileşim ve işlem faaliyetlerini güvenilir bir biçimde gerçekleştirmeleri için diğer belediyelerinde üye olmaları büyük önem arz etmektedir. Belediye hizmetlerini e-devlet hizmetleriyle çevrimiçi olarak gerçekleştirmede belediye hizmetlerinin yöneltildiği paydaşların bir bölümünün toplumda konuşulan ve zaman zaman medyaya yansıyan siber suçlara ilişkin haberlerden dolayı çok istekli olmadıkları ve bizzat kuruma gitmeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 5. Büyükşehir belediyelerinin E-Belediye ve E-Devlet Portalı Üzerinden Sunduğu Hizmetlerin Analizi

Belediyeler	Adlandırma	E-Belediye uygulama sayısı	E-Devlet uygulama sayısı
1. Ankara BB	E-Ankara Uygulamaları	22	5
2. Adana BB	E-Belediye Uygulamaları	7	4
3. Antalya BB	E-Belediye	21	7
4. Aydın BB	Online İşlemler	11	4
5. Balıkesir BB	E-Belediye	20	3
6. Bursa BB	E-Belediye	29	10
7. Denizli BB	E-Belediye	19	12
8. Diyarbakır BB	E-Belediye	16	8
9. Erzurum BB	Yok	10	4
10. Eskişehir BB	E-Belediye-Bilgi Edinme	17	3
11. Gaziantep BB	E-Belediye	19	4
12. Hatay BB	E-Belediye Sistemi	10	4
13. İstanbul BB	E-Belediye Uygulamaları	40	8
14. İzmir BB	E-İşlem Merkezi	31	1
15. Kahramanmaraş BB	E-Belediye	19	5
16. Kayseri BB	E-Belediye	14	6
17. Kocaeli BB	E-Belediye	18	10
18. Konya BB	E-Belediye-İnteraktif	35	9
19. Malatya BB	E-Belediye	28	10
20. Manisa BB	E-Belediye	10	7
21. Mardin BB	Yok	9	4
22. Muğla BB	E-Belediye	16	2
23. Mersin BB	E-Belediye Hizmetleri	16	7
24. Ordu BB	Online İşlemler- Borç Ödeme	17	3
25. Sakarya BB	E-Belediye Hizmetleri	20	8
26. Samsun BB	E-Belediye-Online İşlemler	13	4

27. Şanlıurfa BB	E-Belediye	15	6
28. Tekirdağ BB	E-Hizmet – E-Platformlar – Çevrimiçi Hizmetler	27	17
29. Trabzon BB	E-Belediye	15	4
30. Van BB	E-Belediye	13	5
Toplam:		557	184

Araştırma kapsamında incelenen belediyelerin kurumsal web sayfalarında e-belediye hizmetlerine hangi adla yer verdikleri de sorgulanmıştır. Bu belediyelerden 28'i kurumsal web sayfalarından sunmuş oldukları e-belediye hizmetlerini bir başlık altında tanımlarken; 2 belediyenin ise (Erzurum BB ve Mardin BB) bu hizmetleri herhangi bir başlık altında toplamadığı görülmüştür. Buna göre incelenen belediyelerden 15'i "e-belediye" 3'ü "e-belediye uygulamaları" ve 2'si "e-belediye hizmetleri" olarak adlandırmışlardır. Diğer belediyeler ise "e-belediye sistemi", "e-belediye-bilgi edinme", "e-belediye-interaktif", "e-belediye-online işlemler", "e-işlem merkezi", "e-hizmet, e-platformlar- çevrimiçi hizmetler", "online işlemler" ve "online işlemler-borç ödeme" işlemleri olarak adlandırmıştır.

Büyükşehir belediyelerinin kurumsal web sayfalarında vatandaşlarına dönük 557 hizmete yer verdiği görülmektedir. Belediyelerden İstanbul Büyükşehir Belediyesi (40; %7.18), Konya Büyükşehir Belediyesi (35; %6.28) Bursa Büyükşehir Belediyesi (29; %5.20) en fazla hizmete yer verirken; Manisa Büyükşehir Belediyesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Erzurum Büyükşehir Belediyesi (10; %1,79), Mardin Büyükşehir Belediyesi (9; %1,61) ve Adana Büyükşehir Belediyesi (7; %1.25) en az hizmet veren belediyeler olduğu görülmektedir. Buradan hareketle İstanbul Büyükşehir Belediye'si, Konya Büyükşehir Belediye'si ve Bursa Büyükşehir Belediye'si e-belediye uygulamalarını kurumsal web sayfalarında daha aktif bir biçimde vatandaşlarına sundukları söylenebilir. Buna karşın Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Manisa Büyükşehir Belediyesi, Mardin Büyükşehir Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediye'lerinin ise kurumsal web sayfalarında e-belediyecilik uygulamalarını vatandaşlarına sunmada e-belediye uygulamalarından yeterince yararlanmadığı görülmektedir.

Belediyelerin e-devlet platformu üzerinden sundukları hizmetlerin sayısı toplamda 184'tür. Bunlardan Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi (17; %9.23), Denizli Büyükşehir Belediyesi (12; %6.52), Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve Malatya Büyükşehir Belediyesi (10; %5.43) en fazla hizmete yer verilen 3 belediye iken; Ordu Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Belediyesi ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi (3; %1.63) Muğla Büyükşehir Belediyesi (2; %1.08) İzmir Büyükşehir Belediyesi (1; %0.54) ise e-devlet platformu üzerinden en az hizmet sunan belediyeler olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Büyükşehir Belediyelerin İlgili Paydaşlarına Yönelik E-Hizmetlerin Analizi

BELEDİYELER	Devletten-Vatandaşlara (G2C)	Devletten-İş Dünyasına (G2B)	Devletten-Devlete (G2G)	Devletten-Kamu Çalışanlarına (G2E)
1. Ankara BB	Var	Var	Var	Var
2. Adana BB	Var	Var	Var	Var
3. Antalya BB	Var	Var	Var	Var
4. Aydın BB	Var	Var	Var	Var
5. Balıkesir BB	Var	Var	Var	Var
6. Bursa BB	Var	Var	Var	Var
7. Denizli BB	Var	Var	Var	Var
8. Diyarbakır BB	Var	Var	Var	Var
9. Erzurum BB	Var	Var	Var	Yok
10. Eskişehir BB	Var	Var	Var	Yok
11. Gaziantep BB	Var	Var	Var	Yok
12. Hatay BB	Var	Yok	Yok	Yok
13. İstanbul BB	Var	Var	Var	Yok
14. İzmir BB	Var	Var	Yok	Yok
15. Kahramanmaraş BB	Var	Var	Yok	Yok
16. Kayseri BB	Var	Var	Yok	Yok
17. Kocaeli BB	Var	Var	Yok	Yok
18. Konya BB	Var	Var	Var	Var
19. Malatya BB	Var	Var	Var	Var

20. Manisa BB	Var	Var	Yok	Var
21. Mardin BB	Var	Var	Yok	Yok
22. Muğla BB	Var	Var	Yok	Yok
23. Mersin BB	Var	Var	Yok	Yok
24. Ordu BB	Var	Var	Yok	Var
25. Sakarya BB	Var	Var	Var	Yok
26. Samsun BB	Var	Yok	Var	Var
27. Şanlıurfa BB	Var	Yok	Yok	Var
28. Tekirdağ BB	Var	Var	Var	Var
29. Trabzon BB	Var	Var	Var	Var
30. Van BB	Var	Var	Yok	Var
Toplam	30/30	30/27	30/18	30/17

Belediyelerin ilgili paydaşlarına yönelik hangi hizmetleri sunduğuna yönelik analize yer verilmiştir. Buna göre belediyelerin tamamı vatandaşlara yönelik (G2C; 30) hizmet sunmaktadır. Belediyelerin hizmet sunduğu bir başka paydaş da iş dünyasıdır (G2B). 27 belediyenin iş dünyasına yönelik hizmet sunduğu görülürken geri kalan üç belediyenin ise bu yönde hizmet sunmadığı saptanmıştır. Etkileşim içerisinde bulunduğu diğer kamu kurumlarına (G2G) ise 18 belediyenin hizmet sunduğu diğer taraftan 12 belediyenin ise bu konuda herhangi bir hizmet sunmadığı tespit edilmiştir. Son olarak belediyelerin kamu kurum çalışanlarına (G2E) ise 17 belediye hizmet sunarken geriye kalan 13 belediyenin ise bu noktada hizmet sunmadığı bulgulanmıştır.

Bulgularda dikkat çeken husus, belediyelerin tamamının vatandaşlara yönelik hizmetleri eksiksiz sunmada gösterdikleri hassasiyettir. Önemli paydaşlardan birisi olan iş dünyasına yönelik ise sadece Hatay Büyükşehir Belediyesi, Samsun Büyükşehir Belediyesi ve Şanlıurfa Belediyesi dışında tüm belediyelerin bu kesime yönelik e-hizmetlere yer vermesi dikkat çekicidir. Özellikle iş dünyasının birkaç temel hizmette de olsa belediyeye gitmeksizin bu hizmetlerden yararlanmaları hız ve verimlilik açısından önemlidir. Belediyelerin kamu kurumlarına yönelik hizmetlerde ve kamu çalışanlarına yönelik hizmetlerde ise vatandaşlar ve iş dünyasına nazaran daha az belediyenin e-hizmet sunduğu görülmektedir. Bu bulgu hem kamu kurumlarına hem de kamu çalışanlarına hizmet sunmada geleneksel yöntemleri kullandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 7. E-Devlet Hizmetlerinin Büyükşehir Belediyelerinin Kurumsal Web Sayfalarındaki Dağılımı

BELEDİYELERİN KURUMSAL WEB SAFYALARI	BİLGİLENDİRME	ETKİLEŞİM	İŞLEM
1. Ankara BB	Var	Var	Var
2. Adana BB	Var	Var	Var
3. Antalya BB	Var	Var	Var
4. Aydın BB	Var	Var	Var
5. Balıkesir BB	Var	Var	Yok
6. Bursa BB	Var	Var	Var
7. Denizli BB	Var	Var	Var
8. Diyarbakır BB	Var	Var	Var
9. Erzurum BB	Var	Var	Var
10. Eskişehir BB	Var	Var	Var
11. Gaziantep BB	Var	Var	Var
12. Hatay BB	Var	Var	Var
13. İstanbul BB	Var	Var	Var
14. İzmir BB	Var	Var	Var
15. Kahramanmaraş BB	Var	Var	Var
16. Kayseri BB	Var	Var	Var
17. Kocaeli BB	Var	Var	Var
18. Konya BB	Var	Var	Var
19. Malatya BB	Var	Var	Var
20. Manisa BB	Var	Yok	Var
21. Mardin BB	Var	Yok	Var
22. Muğla BB	Var	Var	Var
23. Mersin BB	Var	Var	Var

24. Ordu BB	Var	Var	Var
25. Sakarya BB	Var	Var	Var
26. Samsun BB	Var	Var	Var
27. Şanlıurfa BB	Var	Var	Var
28. Tekirdağ BB	Var	Var	Var
29. Trabzon BB	Var	Var	Var
30. Van BB	Var	Var	Var
TOPLAM	30/30	30/28	30/29

Belediyelerin kurumsal web sayfalarından sundukları “e” hizmetler e-devlet olgunlaşma modeline göre kategorilendirildiğinde belediyelerinin tamamının bilgilendirme (30; %100) adımı çerçevesinde hizmet sundukları görülmektedir. Etkileşim adımında ise belediyelerden 28’i (28; %93,33) etkileşim adımı kapsamında hizmet sunarken 2’si (2; %6,66) (Manisa Büyükşehir Belediyesi ve Mardin Büyükşehir Belediyesi) etkileşim aşaması kapsamında hizmet sunmadığı saptanmaktadır. İşlem aşamasını kapsayan hizmetlerde ise araştırma kapsamındaki belediyelerin 29’unun (29; 96.6) işlem aşaması kapsamında hizmet sunduğu sadece 1 (1; %3.33) belediyenin (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi) işlem aşaması kapsamında hizmet sunmadığı saptanmıştır.

Bulgulardan hareketle büyükşehir belediyelerinin tamamının kurumsal web sayfalarında e-devlet olgunlaşma aşamalarından birinci adım olan “bilgilendirme”yi gerçekleştirdiği ve buna ilişkin hizmetleri sundukları görülmektedir. Bunu 29 büyükşehir belediyesinin “işlem” aşamasını, 28 büyükşehir belediyesinin ise paydaşlarıyla “etkileşim” sağlamada e-hizmet uygulamalarından yararlandıkları görülmektedir.

Tablo 8. E-Belediye Hizmetlerinin E-Devlet Platformundaki Görünümü

E-DEVLET PORTALI	BİLGİLENDİRME	ETKİLEŞİM	İŞLEM
1. Ankara BB	Var	Var	Yok
2. Adana BB	Var	Yok	Yok
3. Antalya BB	Var	Var	Yok
4. Aydın BB	Var	Yok	Yok
5. Balıkesir BB	Var	Yok	Yok
6. Bursa BB	Var	Yok	Yok
7. Denizli BB	Var	Var	Yok
8. Diyarbakır BB	Var	Yok	Var
9. Erzurum BB	Var	Var	Var
10. Eskişehir BB	Var	Yok	Yok
11. Gaziantep BB	Var	Yok	Yok
12. Hatay BB	Var	Yok	Yok
13. İstanbul BB	Var	Var	Var
14. İzmir BB	Var	Yok	Yok
15. Kahramanmaraş BB	Var	Var	Yok
16. Kayseri BB	Var	Var	Yok
17. Kocaeli BB	Var	Yok	Yok
18. Konya BB	Var	Var	Yok
19. Malatya BB	Var	Var	Yok
20. Manisa BB	Var	Yok	Yok
21. Mardin BB	Var	Yok	Yok
22. Muğla BB	Var	Yok	Yok
23. Mersin BB	Var	Yok	Yok
24. Ordu BB	Var	Yok	Yok
25. Sakarya BB	Var	Var	Yok
26. Samsun BB	Var	Yok	Yok
27. Şanlıurfa BB	Var	Yok	Yok
28. Tekirdağ BB	Var	Var	Yok
29. Trabzon BB	Var	Yok	Yok
30. Van BB	Var	Yok	Yok
TOPLAM	30/30	30/11	30/3

Araştırma da büyükşehir belediyelerinin e-devlet platformu üzerinde bilgilendirme, etkileşim ve işlem aşamaları kapsamında hangi hizmetleri sunduğu da sorgulanmıştır. Buna göre belediyelerin tamamı (30; %100) e-devlet platformu üzerinden vatandaşları bilgilendirmektedir. E-devlet platformu üzerinde etkileşim aşamasında ise 11 belediyenin (11; 36.6) bu kapsamda hizmet sunduğu görülürken; işlem aşamasında ise 3 (3; %10) belediyenin hizmet sunduğu belirlenmiştir. E-devlet platformu üzerinden işlem yapabilme olanağı Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Erzurum Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından vatandaşlarına sunulduğu görülmektedir.

Belediyelerin sunmuş oldukları hizmetler değerlendirildiğinde kurumsal web sayfalarından “bilgilendirme”, “etkileşim” ve “işlem” kapsamındaki hizmetleri daha etkin bir biçimde sundukları görülmektedir. Öte yandan e-devlet platformu üzerinde ise “bilgilendirme” kapsamındaki hizmetler belediyelerin tümünde yer almasına karşın “etkileşim” ve “işlem” kapsamındaki hizmetlere yeterince yer verilmediği görülmüştür. E-devlet olgunlaşma aşamasının son aşaması olan bütünleşme ya da diğer adıyla tek duraktan hizmet sunumunun büyükşehir belediyeleri tarafından yeterince dikkate alınmadığı ve bu konuda belediyelerin yetersiz kaldığı görülmektedir. Buna yönelik politikalar geliştirmeleri ve web sayfasında sundukları hizmetleri e-devlet platformuna taşımaları modern yönetim anlayışının gereklilikleridir.

7. Sonuç ve Öneriler

Türk kamu yönetiminde hizmetlerin yürütülmesi, ilgili hedef gruplara ulaştırılmasında ve yerel yönetimlerin işleyişini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından bilgi ve iletişim teknolojileri temelli e-belediye uygulamalarının hangi amaçla ve ne şekilde kullanıldığı açısından tespitler yapılarak; belediyelerin e-devlet ve e-belediye uygulamalarının kullanımı ve tasarlanmaları modern yönetim anlayışına uygun bir çerçevede gerçekleşip gerçekleşmediği ortaya koymayı amaçlayan betimleyici bir araştırmadır.

Araştırmada elde edilen bulgular kapsamında, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan e-belediye platformuna üye belediyelerin çoğunlukta olmasına rağmen kamu hizmetlerinin daha sistematik ve daha etkin bir şekilde yerine getirilmesi noktasında bütünlüğün sağlanması büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla belediyeler sunmuş oldukları hizmetlerle beraber e-belediye platformuna entegre olmaları gerek hizmetlerin gerekse yönetim-vatandaş arasındaki etkileşimin ve iletişimin tek noktadan, zaman ve mekan kavramı gözetmeksizin gerçekleştirilmesi açısından hayati bir rol üstlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında e-belediye platformunun yaygınlaştırılmasında, tanıtılmasında ve hizmetlerin bütünüyle entegre olmasının sağlanması gerekmektedir.

Belediyelerin e-belediye uygulamalarına “e-belediye”, “e-belediye uygulamaları”, “e-belediye hizmetler”, “bilgi edinme”, “interaktif”, “online işlemler”, “işlem merkezi”, “e-hizmet”, “e-platform”, “çevrimiçi-hizmetler” ve “online işlemler-borç ödeme” başlıkları altında web sitelerinde yer vermektedirler. Bunların dışında Mardin Büyükşehir Belediyesi ve Erzurum Büyükşehir Belediyesi e-belediye uygulamalarına belirli bir isimle yer vermediği uygulama kapsamında tespit edilmiştir. Bu tespitlerden yola çıkarak belediyelerin sundukları e-devlet hizmetlerini kurumsal web sayfalarında yer verirken e-belediye uygulamalarını daha belirgin, daha anlaşılır ve erişimi kolay bir şekilde tasarlamaları gerekmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan birisi ise belediyelerin ilgili paydaşlarına sunduğu e-hizmetlerdir. Belediyelerin neredeyse tamamı vatandaşlarına ve iş dünyasına yönelik e-hizmetleri eksiksiz bir biçimde sunduğu görülmektedir. Bunun dışında büyükşehir belediyelerinden yarısından çoğu da devletten devlete ve kamu çalışanlarına yönelik çeşitli e-hizmetleri sunmaktadır. Bu hizmetlerin sunulması yönetimin ve çalışanlarının görev ve sorumluluklarını etkin ve verimli bir biçimde getirmelerine olanak sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre belediyelerin tamamı hem kurumsal web sayfaları üzerinden hem de e-devlet platformu üzerinden bilgilendirmeye yönelik e-hizmetler sunmaktadır. Etkileşime yönelik hizmet sunumunda ise belediyelerin tamamına yakını (%93) kurumsal web sayfalarında bu hizmetlere yer vermekte iken; e-devlet platformunda bu sayı düşmektedir (%36). İşleme dönük hizmetlerde de belediyelerin tamamına yakını (%96) bu hizmetlere yer verirken; e-devlet platformu üzerinden az sayıda belediye (%10) işleme yönelik hizmet sunmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler ışığında şu öneriler getirilebilir:

- Belediyelerin kendi web sayfalarında sundukları e-belediye uygulamalarını e-belediye platformuna taşımalarıdır.
- Belediyelerin sundukları e-devlet/e-belediye hizmetleri kurumsal web sayfalarında daha belirgin, anlaşılır ve erişimi kolay bir şekilde tasarlanmalıdır.
- Belediyelerin etkileşimde bulunduğu tüm paydaşlarına yönelik hizmetler geliştirmeli ve bunları entegre bir biçimde sunmalıdır.

Bu bulgular kapsamında belediyeler kurumsal web sayfalarındaki ilgili hizmetlerini e-devlet platformuna taşımaları hem hizmetlerin bütünlüğü açısından hem de hizmetlere daha kolay ulaşım sağlanmasını gerçekleştirmiş olacaktır. Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren 30 büyükşehir belediyesi ile sınırlandırılmıştı. Bundan sonraki çalışmalarda ilin merkez belediyelerini içine alan bir araştırma yapılabilir. Bu sayede ilgili belediyeler arasında karşılaştırma yapılarak belediyelerin var olan durumu tespit edilebilir ve geliştirilmesine yönelik stratejiler geliştirilmesine ışık tutar. Son olarak, yapılan bu araştırma da e-hizmet sunan belediyelerin bunu hangi boyutlarda sunduğuna odaklanılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda hizmet alan vatandaşların hizmetlere erişim düzeyi ve memnuniyetine yönelik alan araştırmalarına literatürde daha çok yer verilebilir.

8. Extended Abstract

Municipalities in Turkish public administration have had variety of changes in in their organizational structure and place in social life; in parallel with the development and changes in social life. Compared to the central government-citizen relationship, the most significant difference in the relationship between local governments and citizens is the spatial and social difference between local government and citizens. This difference positions local governments as a complementary element within the central government. Despite these characteristics, in Turkish public administration, it comes to the fore as a paper-based, bureaucratic structure based on formalities, which is inherent in traditional management understanding, which negatively affects the interaction and communication between the administration and the relevant publics. Developments in information and communication technologies, especially since the 1980s, have led to radical changes in service delivery in public administration and have been a promising idea in solving bureaucratic-based problems. In this direction, the e-government application in the national sense and the e-municipality application in the local sense play a vital role in realizing the modern management approach with the aim of effective and efficient service

In the theoretical part of the study, information was given about the concepts of e-municipality and e-government by explaining the transformation of traditional municipalism to the concept of e-municipality, which is defined as the modern management approach in the administrative sense, where information and communication technologies are at the forefront. In the practical part of the study e-services which are offered by the 30 metropolitan municipalities in Turkey were examined within the scope of information, interaction, transaction and integration stages, which are called e-government maturity model / development stages in the literature, by subjecting them to content analysis method on both corporate web pages and e-government platform between December 02, 2020 and December 08, 2020.

Within the scope of this research, it is first examined whether the examined municipalities are members of the common "e-municipality" platform for all municipalities, which was first implemented by the Ministry of Internal Affairs. Then, the names of the e-municipality services in the corporate web pages of the municipalities were examined and the quantitative analysis of the e-municipality applications offered through both the corporate web pages and the e-government platform were included. Another issue examined within the scope of the study is the determination of specific applications of municipalities towards citizens, business world, government and public employees. Lastly, by analyzing the e-services offered by the municipalities both on the corporate website and on the e-government platform; Important determinations have been made regarding whether the services available on the corporate web page are available on the e-government platform.

According to the analysis made in the research, it was determined that 18 of the 30 municipalities examined were members of the e-municipality platform. On the corporate web pages of municipalities,

the e-municipality applications are "e-municipality", "e-municipality applications", "e-municipal services", "e-municipality system", "e-municipality-obtaining information", "e-municipality- interactive "e-municipality-online transactions", "e-transaction center", "e-service, e-platforms-online services" "online transactions" and "online transactions-debt payment" transactions. They provide a total of 557 e-services through their corporate web pages and 184 e-services through e-government. While all of the municipalities(30; %100) provide services to citizens and almost all of them (27; %89) to the business world through corporate web pages, it is seen that this situation decreases in applications for the state (18; %59) and public employees (17; %56).

Within the scope of the findings obtained in the research, it is important for all municipalities to participate in the "e-municipality" platform and to carry all services they offer to this platform, considering the "e-government" example, to provide the e-municipality system in a holistic manner, in terms of the use of services, easy access and reliability. On the other hand, while all of the municipalities provide services for information (30; %100), and almost all of them provide services for the interaction (28; %93) and transaction (29; %96) stages, this situation focuses on the provision of services for the information stage on the e-government platform. It is noteworthy that there are fewer applications for the interaction and transaction phase offered through the e-government platform. At this point, municipalities should transfer the services they provide through corporate web pages to the e-government platform

Based on the findings obtained as a result of the analysis made within the scope of this research, it can be suggested that municipalities should be integrated into the e-municipality platform with their services, and that they should be easy to reach, understand and be specific when naming and positioning e-municipality applications.

Kaynakça

- Alhomod , M. S., & Shafi , M. M. (2012). Best practices in e-government: a review of some innovative models proposed in different countries. *International of Electrical and Computer Sciences*, 12(1), 1-6.
- Andersen, K. V., & Henkriksen, H. Z. (2006). E-government maturity models: extension of the Layne ve Lee model. *Government Information Quarterly*, 23, 236-348.
- Backus, M. (2001). *E-Governance and developing countries: introduction and examples*. IICD.
- Caldow, J. (2001). Seven e-government leadership milestones. M. E. Milner (Dü.), *Vision and Revision* in. (s. 17-39). London: Routledge.
- Chun , A., Shulman, S., Rodrigo, S., & Hovy, E. (2010). Government 2.0: making connections between citizens, data and government. *Information Polity*, 15, 1-9.
- Çoban, H. (1996). *Bilgi toplumuna planlı geçmek için stratejik planlama ve yönetim sistemi uygulaması*. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Çoruh , M. (2009). Kent bilişim sistemi ve e-belediye. M. Akgül , E. Derman, U. Çağlayan , & U. Özgüt (Dü.), *XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri Kitabı*. içinde 11-13 Şubat. Ankara: Nokta Matbaacılık.
- DeBenedictis, A., Howell , W., Figueroa, R., & Royy, A. B. (2002). E-Government defined: an overview of the next big information technology challenge. *Issues In Information Systems, IACIS 3*, 130-136.
- Deloitte ve Touche. (2004). *At the dawn of e-government: the citizens as customer*. Deloitte Consulting and Deloitte&Touche.
- Devadoss, P. R., Pan, L. S., & Huang , C. J. (2002). Structural Analysis of e-government initiatives: a case study of SCO. *Decision Support Systems*, 34, 253-269.
- Dönmez, M. (1995). Türkiye'de belediyeleşimin tarihsel gelişimi. *Türk İdare Dergisi*, 406, 165-174.
- Elias, P., & Hamid, J. (2007). Challenges to e-municipality in the developing countries. *In First International Conference on Electronic Municipality, Ekim*, s. 16-17. Tahran.
- Evans, D., & Yen, D. C. (2006). E-Government: evolving relationship of citizens and government, domestic and international development. *Government Information Quarterly*, 23, 207-235.
- Fountain, J. E. (2001). *Building the virtual state: information technology and institutional change*. Washington D.C: Brookings Institutional Press.

- Garson, D. (2004). The promise of digital government. P. Alexei, & G. G. David (Dü.), *Digital Government: Principles and Best Practices* in. (s. 2-15). Hersey: İdea Group Publishing.
- Gottschalk, P. (2008, 08 21). Maturity levels for interoperability in digital government. *Norwegian School of Management*, 17. Oslo, Norveç: Nydalsveien.
- Henden , B., & Henden, R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumundaki değişim ve e-belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 48-66.
- Hiller , J. S., & Belanger, F. (2001). Privacy strategies for electronic government. A. M. Abramson, & E. G. Means (Dü) in, *E-Government 200* (s. 162-198).
- Holden, H., Donald, F., & Patricia , D. (2003). Electronic government at the local level. *Public Performance & Management Review*, 26(4), 325-344.
- Howard, M. (2001). E-Government across the globe: how will "e" change government. *Government Finance Review*, 6-9.
- İç İşleri. (2020). 08 18, 2020 tarihinde İç İşleri Bakanlığı: <https://www.icisleri.gov.tr/> adresinden alındı
- İnce, N. M. (2001). *Elektronik devlet- kamu hizmetlerinin sunulmasında yeni imkanlar*. Ankara: DPT Yayınları.
- Janowski, T. (2015). Digital government evolution: from transformation to contextualization. *Government Information Quarterly*, 32, 221-236.
- Joshi , P. R., & Shareeful, I. (2018). E-Government maturity model for sustainable e-government services from the perspective of developing countries . *Sustainability*, 3-28.
- Kaya Bensghir, T. (2000). Bilgi toplumu bakanlığı kuruluşu üzerine: Mekanik bir örgüt mü? *Amme idaresi dergisi*, 33(4), 33-62.
- Layne, K., & Lee, J. (2001). Developing fully functional e-government: a four stage model. *Government Information Quarterly*, 18, 122-136.
- Lee, G., & Kwak, H. Y. (2012). An open government maturity model for social media based public engagement. *Government Information Quarterly*, 29, 492-503.
- McMillan, L. (2004). *Financial relationships between regional and municipal authorities: Insights from the examination of five OECD countries*. Institute of Intergovernment Relations.
- Mecek, M. (2017). E-Devlet ve e-belediye: kavramsal çerçeve ve Türkiye'de belediye web sitelerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Süleyman Demirel İ.İ.B.F Dergisi*, 22(15), 1815-1851.
- Miles, M., & Huberman, M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis second edition*. London: Sage Publications.
- Moon, J. M. (2002). Evolution of e-government among municipalities: rhetoric of reality? *Public Administration Review*, 62(4), 424-433.
- Moon, M., & Norris, F. (2005). Does managerial orientation matter? The adaption of reinventing government at the municipal level. *Info Systems*, 15, 43-60.
- Nohutçu, A., & Balcı, A. (2005). *Bilgi çağında türk kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması I*. İstanbul : Beta Basım A.Ş.
- Nohutçu, A., & Demirel, D. (2005). Türkiye'de e-devlet uygulamaları . *Türk İdare Dergisi*, 447, 35-57.
- OECD. (2003). *The e-government imperative* . Paris: OECD Publications Service.
- Özüpek, M. (2003). *Belediyelerde halkla ilişkiler*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Reddick, G. C. (2004). A two stage model of e-government growth: theories and empricial evidence for U.S cities. *Government Information Quarterly*, 21, 51-64.
- Roblek, V., Bach, P., Mesko, M., & Bertonce, T. (2020). Best practices of the social innovation in the framework of the e-government evolution. *Amfiteatru Economic*, 22(53), 275-302.
- Ronaghan , S. A. (2001). Benchmarking e-government: a global perpective ". 11 07, 2020 tarihinde <https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/english/pdf>. adresinden alındı
- Sakal, M. (2000). Türkiye'de yerel yönetimlerde yeniden yapılanma sorunu: tarihsel perspektiften bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 5(1), 119-140.
- Sayımer, İ. (2015). Electronic government in public Administration: an assesment of local government web sites in Turkey. *International Journal of e-business and e-government studies*, 7(2), 1-16.

- Scout, K. (2005). Assessing the quality of municipal government web sites. *Stata and Local Government Review*, 27(2), 151-165.
- Shakoo, A. K., Saghafi, F., & Abdollahi, A. (2008). A proposed model for e-government maturity. 7-11 Nisan 2008. Suriye: IEEE.
- Siau, K., & Yuan, L. (2005). Synthesizing e-government stage models- a meta-synthesis based on mate-ethnography approach. *Industrial Management Data Systems*, 105(4), 443-458.
- Şahin, A. (2007). Türkiye'de e-belediye uygulamaları ve Konya örneği . *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 29 Temmuz aralık 2007, 161-189.
- Tamer, M. (1995). Yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi. *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, Kasım 1995, s. 244-255.
- Tarhan, A. (2007). Halkla ilişkilerde tanıma ve tanıma aracı olarak internet: belediyelerin web sayfaları üzerine bir analiz. *Selçuk İletişim*, 4(4), 75-95.
- Tarhan, A. (2010). *Kamu yönetiminde halkla ilişkiler*. Konya: Şelale Ofset.
- Tavşancıl, E., & Arslan, E. (2001). *Sözel yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Tortop, N. (1985). Yönetim sistemimiz içinde belediyelerin önemi, sorunları ve yeni düzenlemeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 18(4), 3-12.
- United Nations. (2012). *E-Government survey 2012: e-government for the people* . New York: Printed at the United Nations.
- United Nations. (2003). *World public sector reports 2003: e-government at the crossroads*. United Nations. New York: Department of Economic and Social Affairs.
- Wescott, C. G. (2001). Asian journal of political science. *E-Government in the Asia Pasific Region*, 9(2), 1-24.
- West, M. D. (2004). E-Government and the transformation of service delivery and citizen attitudes. *Public Administration Review*, 64(1), 15-27.
- Worldbank. (2002). The handbook for developing countries. *InfoDev and The Center For Democracy and Technology*. 11 07, 2020 tarihinde www.infodev.org/sites/default/files/resource/ adresinden alındı
- www.tbb.gov.tr. (2020). *Türkiye Belediyeler Birliği*. 12 08, 2020 tarihinde <http://www.tbb.gov.tr> adresinden alındı
- Yalçındağ, S. (1987). Kamu sektöründe halkla ilişkiler uygulamaları ve sorunlarının genel görünümü. *Halkla İlişkiler Sempozyumu-87* (s. 55-84). Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüköklü Yayınları.
- Yalçındağ, S. (1991). Yerel yönetimlerde yeniden yapılanma. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(3), 123-152.
- Yavuz , F. (1996). *Türk mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi üzerinde bir araştırma*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri'nde Sosyal Eleştiri Unsurları

Selami ÇAKMAKCI*

ÖZ

Refik Halit Karay, Türk hikâyeciliğinin köşe taşlarındandır. Kendine özgü bir sanatçı olan Karay, Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri adlı kitaplarıyla Türk edebiyatında kalıcı olmayı başarmış bir yazardır. Olay ve kişilere ilişkin gözlem gücü onu edebiyatımızda farklı kılan özellikler arasındadır. Çalışmamıza konu olan Memleket Hikâyeleri, olay ve kişiler itibarıyla yazıldığı dönemi gerçekçi bir şekilde yansıtır. Olay hikâyesi anlayışıyla yazılan bu metinlerin hepsi şaşırtıcı sonla biter. Memleket Hikâyeleri'nin mekânı İstanbul ve Anadolu'dur. Hikâyelerin büyük çoğunluğu yazarın Bilecik, Sinop, Çorum ve Ankara'da geçen sürgün yıllarındaki gözlemlerinin yansımasıdır. 1909-1919 yılları arasında yazılmış Memleket Hikâyeleri'nin hepsinde yerli hayatı işler.¹

Edebiyatın hayatla doğrudan ilişkisi vardır. Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri'nde İstanbul'da sıradan insanların yaşadığı çevreler ile Anadolu'daki kasaba ve köy hayatından sunduğu kesitlerde hayata dair hep bir sosyal eleştiri dikkat çeker. Hikâyelerinde kişilerini bireysel özelliklerinden çok sosyal yönleriyle ele alır. Hikâyelerinde yer verdiği kişilerin- memur, kaymakam, kadı, imam, din adamı esnaf, muhtar- iç dünyaları yerine olaylar karşısındaki tavrını okura yansıtır. Sosyal eleştirilerini, Anadolu, bürokrasi, din adamları ve kadınlar üzerinden olmak üzere birkaç başlıkta dile getirir. Yazar, metin boyunca karşıt güç grubunda yer alan karakterlerini sosyal eleştirilerinde bir araç olarak kullanmakla birlikte, toplumun mert, vefakâr ve fedakâr insanlarına yer vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu çalışmanın amacı Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyelerinde; "memleket"teki sosyal meseleleri eleştirel bir anlayışla ele aldığını göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Memleket, Anadolu, bürokrasi, eleştiri, kadın.

Elements of Social Criticism in Homeland Stories by Refik Halit Karay's

ABSTRACT

Refik Halit Karay is one of the cornerstones of Turkish storytelling. He is a writer who has managed to be a permanent artist in Turkish literature with his books named Karay Memleket Hikâyeleri and Gurbet Hikâyeleri. His power of observation regarding events and people is among the qualities that make him different in our literature. Homeland Stories, which are the subjects of our study, reflect the period in which they were written in a realistic way in terms of events and people. All of these texts written with the understanding of the event story end with a surprising ending. The setting for Homeland Stories are Istanbul and Anatolia. Most of the stories are the result of his observations during his exile years in Bilecik, Sinop, Çorum and Ankara. All of the Homeland Stories, written between 1909-1919, depict local life.²

Literature has a direct relationship with life. In Refik Halit Karay's Homeland Stories, a social criticism of life always draws attention in the sections he presents from the environment where ordinary people live in Istanbul and the life of towns and villages in Anatolia. In his stories, he deals with his people in social aspects rather than individual characteristics. He reflects the attitude of the people he includes in his stories - civil servants, district governors, judges, imams, clergymen, tradesmen, and mukhtars - towards events rather than their inner world. He expresses his social criticisms under several headings, including Anatolia, bureaucracy, clergy and women. Although the author uses the characters of the opposing power group as a tool in his social criticism throughout the text, he has not neglected to include the brave, devoted and devoted people of the society. This study aims to find out how Refik Halit Karay in Homeland Stories deals with social issues in the society with a critical understanding.

Keywords: Country, Anatolia, bureaucracy, criticism, woman.

1. Giriş

Fecr-i Ati grubunda ilk olarak adını duyuran Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri* ve *Gurbet Hikâyeleri* ile Türk edebiyatında kalıcı olabilmeyi başarmış bir yazardır. Hikâyelerinde Türkçeyi kullanma başarısı, olay ve kişilere ilişkin gözlem gücü ve Anadolu'dan ilk bahseden hikâyecilerimizden biri olması onun edebiyatımızın özgün kalemleri arasında olmasını sağlamıştır. Edebiyatın roman, tiyatro, anı, hiciv, mizah ve fıkra gibi birçok türünde eser vermesine rağmen yazarın asıl başarısı Maupassant tarzıyla yazdığı

* Dr. Öğr. Üyesi, K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, selamicak23@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 15.04.2021

¹ Garaz 1947 yılında yazılmış ve sonradan *Memleket Hikâyeleri* kitabına eklenmiştir.

Garaz was written in 1947 and was added to Homeland Stories from there.

hikâyeleridir. Yazar, “*Maupassant’ın ki gibi kent ve köy gerçeği içinde, halkı yansıtmaya geleneğine bağlıdır.*” (Kurdakul, 1992, s. 56). Edebiyatın en eski türlerinden biri olmakla birlikte modern anlamda ilk örnekleri 19. yüzyılda görülen hikâyenin özelliklerinden biri “sıradan” yani “küçük insan”ı -toplumdaki konumuyla- işlemesidir. Rus yazar Gogol’un *Palto* adlı hikâyesinde “küçük insan”ı çarpıcı bir şekilde ele almasından dolayı, “*hepimiz Gogol’un paltosunu giymekteyiz!*” şeklinde yaygın bir düşünce oluşmuştur. Refik Halit Karay da “*Memleket Hikâyeleri ile edebiyatımızda Anadolu’nun sesini ve rubunu yansıtan yazar, bu kitabıyla bir çağr açmış, yerli ve milli sesin öncülerinden olmuştur.*” (Yardım, 2000, s. 331). Bu hikâyelerinden *Vebbi Efendi’nin Kuşkususu*, *Şaka*, *Komşu Namusu*, *Kuvvete Karşı*, *Garip Bir Hediye* ve *Ayşe’nin Talibi* vaka olarak İstanbul’da geçerken bunların dışındakiler Anadolu’nun herhangi bir kasaba veya köyünde geçer.

Yazarın, sürgünden sonraki yazılarında özellikle İstanbul’un sosyal sorunlarına odaklandığı görülür.² Ancak yazarın hikâyelerinde “memleket”in tamamına odaklanarak toplumun sorunlarını ele almayı amaçladığı su götürmez bir gerçektir. “*Refik Halit’in yaşadığı günlerin acı tortusu, hikâyelerde açkça hissediliyor. Bu hikâyelerin çoğunda geçim derdi, açlık, kimsesizlik, yersizlik, ümitsizlik, çaresizlik, sefalet, sefahat, ahlaki çöküntü, merhametsizlik, taassup, cahillik, en çok göze çarpan motiflerdir. Bütün bunlar, millet olarak ne yaman bir devirden geçtiğimizi, bir “felâket zamanı” yaşadığımızı gerçekçi olaylarla, insan manzaraları ve dekorlarla anlatılıyor. Nasıl bir “taassup ve sarboşluk” devresi geçirdiğimizi...*” (Karataş, 2010, s. 89). Türkçeyi en iyi kullanan yazar olarak nitelendirilen Refik Halit, aynı zamanda Türkçe sevdalısı bir yazardır. Bir yazısında İstanbul’daki çeşmelerin başına yazılan “*ne varsa su ile can bulur*” levhasının Arapça yazılmasından sitemle bahseder. (Karay, 2016, s. 163).

Memleket Hikâyeleri’nde şahıs kadrosunu oluşturan asli kişiler genellikle sıradan kişilerdir. Yazar, olay ve kişilere dair sorunları ele alırken ayrıntıya girmez. Gözlem gücüne dayanan bu hikâyelerinde sebepler üzerinde durmak yerine sadece problemleri dile getirmekle yetinir. Yazar, yaşama eleştirel bakmasından dolayı daha çok olay ve kişilerin sosyal yönlerini verir. “*Memleket Hikâyeleri hikâye kişilerinin şahsi maceraların çevresinde odaklanan konuları içinde-yüzeyde kalmalarına rağmen- kasaba ve köy insanının psikolojisini aktarmada başarılıdır.*” (Kaplan, 1997; s. 53). Hikâyelerinde olay ve kişilerle ilgili durumları yarıda keserek tasvirler yapması onun *Memleket Hikâyeleri*’ndeki bir başka özelliğidir. Yazarın birçok hikâyesine tasvirlerle başladığı dikkati çeker.

2. Anadolu ve İstanbul’la İlgili Eleştiriler

Edebî eser toplumun aynasıdır. Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*’nde bir döneme tanıklık eden metinleriyle kasaba ve köy gerçekliği ile buradaki sosyal hayata ayna tutar. *Memleket Hikâyeleri*’ndeki sosyal eleştirilerin kaynağında; yazarın Anadolu’daki sürgün yıllarının verdiği gözlemler ile çocukluğunun geçtiği İstanbul’a ilişkin hatıraları etkilidir. Konusunu İstanbul ve çevresinden alan *Vebbi Efendi’nin Kuşkususu*, *Şaka*, *Komşu Namusu*, *Kuvvete Karşı*, *Garip Bir Hediye* ve *Ayşe’nin Talibi* hikâyelerinin bu hatıraların etkisiyle kaleme alındığı anlaşılır. Yazar, küçük yaşlarda babasının kendisini İstanbul’un her tarafını gezdirerek mekânlar ve insanlar hakkında geniş bilgiler verdiğinden bahseder. (Karay, 2016, s.473).

Memleket Hikâyeleri’nde yazarın sosyal eleştiri unsurlarının başında Anadolu’daki insanların yoksulluğu gelir. Anadolu insanı yıllardır süren savaşlar nedeniyle yoksulluğun pençesinden bir türlü kurtulamamaktadır. *Bir Taarruz* hikâyesinde yoksulluğun başlıca nedeni söz konusu savaşlardır. Öyle ki insanlar yoksulluk nedeniyle onurlarından taviz verir hale gelmişlerdir. Hikâyede arkasında asker kaputundan bozma yarı palto yarı hırka garip elbiseye sahip biri, Hayrullah Efendi’nin cüzdanından beş lira çalar. “*Yazarın bir hırsız değil namuslu bir aç adam*” diye olumladığı bu kişi cüzdanda altı tane yüzlük, birkaç tane de beşlik olduğu halde sadece bir beşlik alır. Giyimi ile Hint fakirine benzeyen bu kişi, parayı çalmasıyla beraber soluğu bir bakkalda alır. Söz konusu kişi bakkaldan bir okka ekmek alır ve ekmekten hemen kocaman koparıp yemeye başlar. Bu durum peşinden giderek gizlice onu izleyen Hayrullah Efendi’nin âdeta yüreğini ezer:

“*Anladı ki ona bu gece, bayırda, fıstığın altında tabanca uzatıp gırtlığına yapışan ve sonra yedi yüz liranın içinden beş lirasını alarak kaçan bir hırsız değil, namuslu bir aç adamdı. Kim bilir ne vicdan azaplarından, ne nefis mücadelelerinden ve kaç günün açlığından sonra, her teşebbüsü, her müracaatı deneyip ümitsiz, eli böğründe kalıp bu taarruza kara vermişti...*”

² Bu konuda yazarın *Hep İstanbul* adlı eserine bakılabilir.

Zira mütareke senelerinde bulunuyorlardı... Koca bir insan nesli, mecalsiz babalar, ezgin analar, gıdasız çocuklarla, bilhassa bozulan bir ahlak ile kavruk, yatkin, çürük kalmıştı." (s.184).

Yatır hikâyesinde de savaş yıllarının kıtlığa sebep olduğu ve hayvanların açlıktan öldüğü anlaşılır:

"Lakin bu sene çoktan beri başlayan odun sıkıntısı artık katık derecesini bulmuştu; sobaların kızaracağı, odunların parlayacağı şüpheliydi. (...) On sekiz saat ötedeki ormandan kasabaya odun indirecek acar öküzler nerede? Derileri tulum, kemikleri tarlaların etrafına çit olmuştu. Muharebeye tesadüf eden bu sene zaten delikanlılar da azalmış, köyler boşalmıştı. (...) Daba kimse odununu alamamış, bir çare bulamamıştı."(s. 111).

Refik Halit, İstanbul ve Anadolu'ya ilişkin sorunları sıradan insanlar üzerinden yaparken iki mekâna ilişkin sosyal eleştirilerini halkın yoksulluğu, evlerin bakımsızlığı ve harap hâli ile hissettirir. *Şeftali Bahçeleri*, *Boz Eşek*, *Koca Öküz*, *Garip Bir Hediye* ve *Ayşe'nin Talih*'nde tasvirler; mekânın perişan hâlini göstermeye yeterlidir. *Garip Bir Hediye*'de başkişi Feridun, yoksulluktan dolayı Serencebey Yokuşu'ndaki kocaman evlerini satıp annesiyle birlikte çukur ve rutübetli mahallelerden birinde bir eve taşınır. Ana oğulun yaşadığı yeni ev ıslak, kasvetli bir mekândır. *Ayşe'nin Talih*'nde ana kızın birlikte yaşadığı Abidin Köşkü, "harap korkunç" olarak tasvir edilir. Anlatıcı, anasıyla kızının bir "kovukta bekçi gibi oturdukları"nı dile getirir.

Yazar, Anadolu insanının yoksulluğuna ilişkin yaptığı sosyal eleştirilerini; *Sarı Bal*, *Yatır* ve *Boz Eşek* hikâyelerinde yine mekân üzerinden verir. *Sarı Bal*'da hikâyeye aynı adı taşıyan kadının oturduğu mahalle ve evin harap hâli şöyle tasvir edilir:

"Burası kasabanın dışarısında, elekçilerin oturduğu alçak damlı, dar sokaklı, murdar, ızsız bir mahalle idi. (...) Burası penceresi, nefesliği olmayan çukur, basık, loş, bir yerd; ahıra benziyor ve ahır kadar kokuyordu."(s. 69-70).

Aynı şekilde *Boz Eşek*'te de Muhtar Hüsmen Hoca'nın yaşadığı ve en yakın kasabaya iki gün uzaktaki köy, bozkırın ortasında çıplak bir görünümündedir:

"Bir vilayetten diğerine geçen arabasız yolcular, bazen havalar çok kurak gidip Kızılırmak geçit verişe, şoseyi bırakırlar ve kestirmeden bu köye uğrayarak iki gün yol kazanırlardı. İşte senede bu vesile ile beş on kişi, beş on fakir böyle hüznünlü bir saate yorgun argın gelir, kapıları vururdu."(s.104).

Yazar bu hikâyesinde insanların yoksulluğunu; köye gelen misafir ve köyün gelenekleri üzerinden verir. Muhtar Hüsmen Hoca, köye gelen misafirleri yoksulluktan dolayı sırayla farklı evlerde misafir ettirir. Bu durum köyde âdeta bir geleneğe dönüşmüştür. Köy halkının fakirliğinin en somut örneklerinden biri de Hüsmen Hoca'nın kendisidir. Hüsmen Hoca kasabada kaymakamın odasına girince yırtık çoraplarından dolayı parmakları dışarıda kalır.

Refik Halit'in Anadolu'yla ilgili sosyal problemlere değinirken yaptığı eleştirilerinden biri de yozlaşmadır. *Komşu Namusu*'nda Osman Bey ve Şakir Efendi, aynı kalemde birlikte çalıştıkları arkadaşları Baki'nin karısının namusuyla ilgili bir dedikodu ortaya atarlar. Asıl amaçları; mutlu olduğunu bildikleri çalışma arkadaşlarının huzurunu kaçırmaktır. Söz konusu dedikodu; Baki'nin evine gece yarısında bir erkeğin girdiğidir. İyi niyetli bir insan olduğundan arkadaşlarından duyduklarına hemen inanan Baki'nin şüphesi bir süre sonra boşa çıkar. Baki, karısının hasta olmasından dolayı söz konusu gece evine giden kişinin Doktor Hüsnü Bey olduğunu öğrenince rahatlar. Baki'nin arkadaşlarını böyle bir davranışa iten sebep kıskançlık duygusudur. Alfred Adler'e göre haset (kıskançlık) duygusunun arkasında yatan sebebin mutsuzluk olduğunu söyler. (1981, s.179). Baki'nin arkadaşlarının yaşadıkları ruhsal durumun eleştirisini bizzat Baki'nin ağzından gerçekleştirir:

"O zaman düşündü ki insanlar yalnız kendi saadetlerini iyice dıymak için yalnızca başkalarının felaketlerini arar ve bodbinliklerinin böyle bazı nevilerine fazilet unvanı vererek mesela aldatılan bir kocayı ikaz etmeyi 'ahlak' addederler. Hâlbuki bunun aslı başkasının felaketinden duyulan vahşi zevk, kendisini ondan mesut görmek için hazırlanmış garip bir delildir."(s. 126-127).

Refik Halit, bazı hikâyelerinde hilekâr ve çıkarıcı insanları; yozlaşmanın bir örneği olarak metne taşır. Koca Öküz'de hacı olmuş Mustafa Ağa, hilekâr ve kendi çıkarlarını herkesten ve her şeyden öncelikli gören biri olarak tanıtılır. Hikâyede, olayın sonucunu belirleyen unsur; başkişi Mustafa Ağa'nın kendi çıkarını her şeyden çok önemsemesidir. Alfred Adler'e göre; kişinin temel özelliklerinden biri kendi çıkarını düşünmesidir. (1981; s.150). Metin, diğer hikâyeler gibi çarpıcı bir sonla biter. Çünkü "dünyayı dolandıran Mustafa Ağa" âdeta Koca Öküz'ün oyununa gelerek bu sefer kendisi kandırılmıştır. Hacı Mustafa Ağa, çok ucuza satın aldığı Koca Öküz'ü bir süre çalıştırdıktan sonra daha fazla bir ücretle satmayı düşünmektedir. Ancak günlerce ahırda yiyip içen Koca Öküz, iş zamanı dışarı çıkarılmak istenilince bir türlü ahırdan

çıkartılamaz. Günlerce uğraşılsa da Mustafa Ağa ile oğlunun bütün çabaları sonuçsuz kalır. Bu durumda Hacı Mustafa Ağa'nın yapabileceği tek şey öküzünü satıp ondan kurtulmaktır. Yaptığı bütün ticaretlerde kâr eden Mustafa Ağa, kasap Cavga Rıza'ya sattığı öküzün ahırdan kendiliğinden çıktığını görünce deliye döner. Hiçbir kâr edemediği bu alışverişte Koca Öküz'ün kendisine sanki oyun oynadığını düşünmektedir. Fabl özelliği de taşıyan bu hikâyede (Kaplan, 1997, s. 46) yazarın başkişiden sürekli "Hacı Ağa", "Hacı Mustafa" şeklinde bahsetmesi ironik bir durumdur. Yazarın onu, hikâye boyunca bu isimlerle tanımlamasının asıl amacı sosyal eleştiri yapmaktır. Çünkü ironik anlatım eleştirel bakışla içiçedir. (Tosun, 2014, s. 281). Koca Öküz'ün kasap tarafından satın alındıktan sonra ahırdan kendiliğinden çıkmasında; kişinin kurnazlığı ve hilekârlığının cezasını bir gün çekmekten kurtulamayacağı mesajı saklıdır.

Mustafa Ağa gibi insanlar kendi çıkarını her şeyden üstün kişilere karşılık, kendi malında yoksulların hakkı olduğunu düşünen insanlar da vardır. Yazar, iki zıt insan grubuyla, bazı olumsuzluklarına rağmen Anadolu insanının değerlerinden uzak olmadığını göstermek ister. *Bir Taarruz* adlı hikâyede savaştan yeni dönmüş bir kişi, çoluk çocuğu ile aç bir vaziyettedir. Bu durumda hırsızlıktan başka yapabileceği bir şeyi kalmamıştır. Hikâyedeki erdemle dikkati çeken asıl kişi ise Hayrullah Efendi'dir. Hayrullah Efendi, kendi cüzdandan para çalan o hırsızın dört yıl cephede bulunduğu sırada kendisinin, yatağında rahat yattığını düşünerek kendi malında onun da hakkı olduğunu düşünür. Bu nedenle Hayrullah Efendi hazırlattığı bir kayak erzağı ertesi gün cüzdanını çalan adamın evine gönderir. Hikâyenin sonu oldukça şaşırtıcı ve trajiktir:

"Kapyı bir kadın açtı. 'olamaz, bizim efendinin şimdi bunları alacak vakti yok, yanlış getirdiniz!' diyordu. O sırada da kocası geldi, 'Kim gönderdi?' diye sordu, biz söylemedik, fakat anlamış olacak ki, ısrar etmedi, başını öte yana çevirdi, pek iyi göremedik ama galiba ağlıyordu.'" (s. 184).

Onun bu davranışıyla ilgili; "şehirdeki kötü davranış kötü toplumsal koşullardan kaynaklandığı, suçluların aslında kurtarılmayı bekleyen soylu ruha sahip oldukları" (Sennett, 2019, s. 156) şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Yazarın hikâyelerinde Anadolu'yla ilgili sosyal eleştirilerden biri de sosyal adaletsizliktir. *Hakkı Sükkût* adlı hikâyede sosyal adaletsizlik vurgusu asli tema olarak işlenmekle birlikte, bu adaletsizliğe hayatı çıkar eksensiz yaşayanların sebep olduğu vurgusu da vardır. Hikâyede doğruları gören bir insanın, kendi çıkarı söz konusu olunca o doğruları söylemekten geri durması eleştirilir. Yazar hikâyedeki sosyal eleştirisini Saatçizadeler'in ipek fabrikasının amele kâtibi Hasip Efendi üzerinden gerçekleştirir. Çalışanlarının çoğunluğunu genç kızların oluşturduğu "bu katil fabrika"daki çalışma şartları insan sağlığını ileri derece tehdit ettiği gibi yapılan işe karşılık verilen ücret de çok düşüktür. Bu fabrikada neredeyse her ay bir genç kız, sağlık sorunlarından dolayı ölmektedir. Amele kâtibi Hasip Efendi'nin sevgilisi Fotika adlı bir genç kız da fabrikadaki olumsuz koşullar yüzünden sağlığı bozulmuş ve şimdi ölüm döşeginde yatmaktadır. Dolayısıyla yazar, metindeki sosyal eleştiriye ölüm unsuru üzerinden yapar. Hasip Efendi ücretlerin hem yetersizliğinin hem de fabrikadaki sağlıksız ortamın farkındadır. Fotika'sının hâli de kendisini ayrıca üzmektedir. Bu kıza, sevgilisi olduğundan kozahaneden alarak daha temiz olan iplikhaneye verir. Ancak genç kız hastalanmaktan yine de kurtulamaz:

"Üç dört kuruşa karşı on dört saat kaynar sular başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen, taravetinden, kızlığından, gözlerinin ıhtışamından her gün bir zerre kaybederek toprak olan vücutlara şüphesiz acıyor, bu dertlere alışamıyordu.

Hususiyyle bugünlerde, sevgilisinin de hastalandığı bu korkunç haftalarda fabrikanın cinayetlerine ne kadar lanet okuyor, biraz da kendisi vasıta olduğundan dolayı ne derece ıstırap çekiyordu." (s. 141).

Gayri mislim bir kız olan Fotika bir süre sonra ölür. Papaz, onun cenaze merasiminde Fotika gibi genç kızların ölümünden ipek fabrikasını sorumlu olduğuna dair bir konuşma yapar. Papaz, bu fabrikadaki şartları Avrupa'dakilerle karşılaştırarak ücretleri, çalışma saatlerini, fabrikadaki sağlık koşullarını düzeltmeye kimsenin gücünün yetmediğini sorgular. Bu konuşma cenazede bulunan Hasip Efendi'ye çok ağır gelir. İşin sorumlularından biri de kendisidir, çünkü fabrikadaki olumsuzlukları patronlara karşı dile getirmediğinden kendisini suçlu hissetmektedir. Hasip Efendi papazın konuşmasından sonra farikada artık çalışmayacağını sahiplerine söyler. Fabrika sahipleri ise böylesi bir ustabaşının zor bulunacağını bildiklerinden ona muhtaç olduklarının farkındadırlar. Bu nedenle aldığı ücreti sekiz liraya çıkarırlar. Hasip Efendi bu durumda Fotika'sını da başka ölen genç kızları da unutarak çalışmaya devam etmeye karar verir:

“Hasip Efendi bir Fotika'sını düşündü, geçmiş günleri hatırladı; sonra kendisini bu aşka rağmen hala fabrikaya bağlayan kuvveti tesiri altında artan maaşının ağırlığını düşündü. Bu bir “hakeki sükkât”tu.” (s. 150).

Yazar, Hasip Efendi'nin “hakeki sükkât”u sonucunda, “sermayedarlara altın, mezarlara ise ölü yetiştirildiği”ni ileri sürerek sosyal eleştirisini yine ironik bir şekilde büründürür.

Yazarın hikâyelerinde, Anadolu'yla ilgili sosyal eleştirilerden biri de insanların sahip olduğu batıl inanışlardır. *Yatır*'da, odun kıtlığına rağmen bölgedeki bir ormanlığa kimse odun kesmeye cesaret edemez. Çünkü etrafı gür çam ağaçlarıyla çevrili Maslak köylüleri ortasında bir yatır olduğundan buradaki çamları kesmenin günah olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle iki saat öteden odun getirip tezek kurutarak ve saman yakarak kışı geçirirler. Köylülere göre “mescidin minberini yakmakla bu ormanın ağacını baltalamak arasında bir fark görmüyorlardır.” Hatta onlara göre yatır, bu ormanı hükümetin memurlarından daha iyi korumaktadır.

Küs Ömer'de bireyin topluma yenik düşmesi bir sosyal eleştiri konusudur. Metnin başkişisi Küs Ömer, ruhsal yapısıyla kırılgan biridir. Olaylar karşısında direnç gösteremeyince küserek tavrını belli eden Ömer'in, bu zaafı zamanla çevresindekilerin alay konusu olur. Ömer'in en sevdiği işlerden biri kaz dövüşüdür. Bu özelliği de bilindiğinden kaz dövüşü yapması için kışkırtılır. Köylüler, Ömer'in kazının bütün kazlara meydan okuduğunu söyler ve onu kaz dövüşü yapması konusunda ikna ederler. Ancak onun kazı dövüşte yenilir. Bu durumu içine sindiremeyen Ömer, küserek köyden kaçar ve bir yıl boyunca evine uğramaz. Hikâyede, erkek karakterlerin kaz dövüşünden başka kendilerine bir eğlence bulamamış olmaları, Anadolu'nun işsiz insanlarla dolu olduğuna açıklık getirmektedir.

3. Bürokrasiyle İlgili Eleştiriler: Hepimiz “Şeftali Bahçeleri”nin Sakinleriyiz!

Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*'nde bürokraside yaşanan olumsuzluklara da eleştirel yaklaşır. Memurların ve yönetici kesimin uyuşukluğu, halka karşı ilgisizliği ve sorumsuzluğu bürokraside yaşanan belli başlı olumsuzluklardır. “Memleket”in bütün memurları iş üretmeyen, rüşvete uygun, uyuşuk ve tembel kişiler olarak âdeta “böyle gelmiş böyle gider” anlayışını sürdüren kişilerdir. Bu yolla yazar, o dönemde devletin içinde bulunduğu çıkmazlardan birinin bürokrasideki problemler olduğunu vurgulamaya çalışır. Bürokrasiyle ilgili eleştirilerin en yoğun olarak ele alındığı hikâye *Şeftali Bahçeleri*'dir. Yazar, metnin başında oldukça canlı ve renkli bir Anadolu kasabası manzarası çizmekle birlikte bu manzara metnin sonuna doğru gittikçe canlılığını kaybeder. Zaten “yazar, *Memleket Hikâyeleri*'nin tamamında peyzaj ve dekorla, olayı, kişinin mişracını ve ruh durumunu sezdirdiği görülmektedir.” (Aktaş, 2004, s. 84). *Şeftali Bahçeleri*'nde kendi kaderine terk edilmiş bir Anadolu manzarası hakimdir.

Şeftali Bahçeleri'nde kasaba, verimli topraklara sahip olmakla birlikte, değerini bilmeyen insanlardan dolayı bakımsız ve harap bir hâledir. Hikâyede eğlenmekten zaman bulamayan kasabanın bürokratları halkı kasabanın verimliliğine ilişkin bilinçlendirmezler. Yazar bozkının ortasında bu kasabanın ihmal edilmişliğini şöyle tasvir eder:

“Toplamakla biter tükenir şey değildi: Mahsulün yarısı ağaçlarda kalır, böyle pişik oldukça abeste abeste toprağa düşer, karışır, kaybolurdu.” (s. 38).

Hikâyede “Anadolu'nun sadabadi” olarak ifade edilen kasabaya görev için gelen mutasarrıflar, müdürler ve diğer memurlar bir süre sonra “gübre kokulu” sokaklarla dolu bu kasabada asli görevlerini unutarak saza, söze, içkili eğlencelere düşerek suya sabuna dokunmadan, resmi işlere hiçbir önem vermeden sadece zevklerini düşünerek yaşarlar:

“Sıcak, ağır bir yaz günü idi. Yeni gelen tabirrat müdürü ikinci vakti kalemlerin boşaltıp dairelerde kimsenin kalmadığına pek aştı, hükümet konağının iç avlusuna dizili kadife palanlı, dinç, gülbüz merkeplerden birine atlayan şeftali bahçelerinin yolunu tutuyordu. Kâtiplere kadar hemen herkes, böyle birbirlerini selamlar dağıtarak, latifeler yaparak kabarık, taşkın heybelerinin ortasına gömülü, keyifli keyifli, koşa koşa uzaklaşıp gidiyorlardı.” (s. 39).

Şeftali bahçelerinin kasabadaki memurlar için bu kadar ilgi çekici olmasının nedeni, kasabanın “gübre kokulu kızgın sokaklarından kurtulmaktır.” Hele terfi ümidi olmayan memurlar için bu tür kasabalar memurluktan sonra da yaşanabilecek bir yerdir. Kasabaya yeni atanan Tahrirat Müdürü Agâh Bey de büyük ideallerle geldiği kasabada bu duruma önceleri çok şaşırır ve memleketi kaplayan tembelliğe, uyuşukluğa ve kayıtsızlığa anlam veremez. Diğer memurlar sürekli şeftali bahçelerinde eğlencede olduğundan kendisi “yabancı yabancı dolaşmaya mecbur olur.” Agâh Bey zevk ve sefa denizinde çalkalanan bu kasabada zamanla

işsizlikten ve kimsesizlikten boğulmaya başlamıştır. O da, “bir düğün neşesi eviyle çalkalanan bu kasabada” bir süre sonra ortama uyar ve “şeftali bahçelerinin rayıbası”na dayanamayarak diğer memurlar gibi zevke dalar:

“Agâh şimdi hemen her eğlentiye giriyordu. Nibayet ona kendisine bir merkep alması azam geldiğini söylediler. Köylere, pazarlara adamlar gönderildi. İri bolu, sağlam yürüyüştü, rahat bir eşek bulduruldu, ona bir de kadifeli, mor püsküllü, şeritli, saçaklı yeni palan yaptırıldı.”(s. 46).

Agâh Bey'in, bütün alışkanlıkları zamanla değişir. Gönünde çalışma arzusu kalmayınca işe gitmez olur. Artık bütün günü şeftali bahçelerinde Kadı Efendi ile satranç ve tavlâ oynamakla geçmektedir. Kasabanın önde gelen memurları mutasarrıf, kadı ve tahrirat müdürünün görevlerini yapmıyor olmalarıyla, “bahğin baştan koktuğu” mesajı verilmek istenir. “Agâh Bey'in keyif ehli olana kadar geçirmiş olduğu süreç ve en sonunda kasabadakiler gibi biri oluşu, zihinsel ölümünü ve dolayısıyla idealizmin ölümünü, dolayısıyla bürokrasinin ölümünü ve nibayet devletin ölümünü ima etmiyor mudur? Herhalde zihinsel kokuşmuşluk ve ölüm, beden ölümüyle kıyaslandığında, daha tehlikeli ve büyük bir ölümdür.” (İssi, 2012, s. 98). Agâh Bey'in zamanla çevreye uyararak asli görevlerini unutmaması; insanın “sosyal çevrenin ürünü bir varlık” olduğunun da kanıtıdır.

Yazar, bazı hikâyelerindeki bürokrasiyle ilgili eleştirisini; köy-kasaba ve memur- halk ilişkileri üzerinden verir. Bu eserlerinden en önemlisi *Boz Eşek*'tir. Hikâyede en düşük unvanlı memurdan en yükseğine kadar görevinin bilincinde değildir. Metin bu yönüyle *Şeftali Bahçeleri*'ndeki bürokratik manzarayla oldukça benzer. *Boz Eşek*'te köylerinin yakınında boz şeikle hasta bir adama rastlayan köylüler onu köyllerine getirerek her türlü yardımı yaparlar. Ancak yolcu iyileşmez ve son nefesini vermeden önce köyllülere kesesindeki sekiz altın ile bir boz merkebinin Hicaz'a vakfettiğini vasiyet eder. Yolcunun vasiyetini çözmek için kasabaya varıp hâkime danışılması gerektiği görüşünde birleşen köyllüler bu iş için muhtar Hüsmen Hoca'yı görevlendirirler. Hüsmen Hoca, ancak üçüncü gidişinde boz eşeği hükümet memurlarına bırakabilir. Hüsmen Hoca'nın boz eşeği memurlara teslim etmek için gittiği kasabada karşılaştığı ilk kişi bir jandarmadır. Söz konusu durumu ona anlatınca oralı olmaz ve sadece dinliyormuş gibi görünür. Kasabanın kadısının da görev yerine olmadığını öğrenen Hüsmen Hoca bu sefer kaymakama gider. Kaymakam da bu olayı ciddiye alacak bir memur değildir:

“Kaymakam, arakasında çividi dalgalanmış bir keten ceket, bıyıkları boyalı, dişsiz, hımbım bir damdı. İşin tamamını dinlemek tahammülünü göstermeden “Çağırın çavuşu!” diye seslendi.”(s. 107).

Olayın çözülmesi için kadıya ihtiyaç olduğunu ve Hüsmen Hoca'ya iki hafta sonra gelmesini söylerler. İki hafta sonra kasabaya giden Hüsmen Hoca'ya, jandarma çavuşu “hödük herif acelen ne”(s. 108) diye çıkarır. Bu defa eşeği kasabada bırakan Hüsmen Hoca ertesi yıl kasabaya pirincini satmaya gittiğinde eşeği kadının sahiplendiğini görünce hayretler içerisinde kar. Sonuçta bu olayda kaymakamdan jandarmasına kadar hiçbir görevlinin onun sorunuyla gerçek anlamda ilgilenmemiş olması o dönemdeki köy-kasaba ve memur-halk arasındaki kopukluğun göstergesidir. Hikâyede yoksul köyllünün her şeye rağmen emanete sahip çıkması ise Anadolu insanının samimiyetinin ve emanete sahip çıktığının bir kanıtıdır.

Hakkı Sükût adlı hikâyede bir ipek fabrikası üzerinden kasabadaki eşrafın gücüne eleştiri getirilmektedir. Kasabadaki görevliler, zengin insanların çıkarlarına müdahale etmeyerek birçok insanın ölümüne göz yummaktadır. Hikâyede âdeta “itibarlı olma anlayışı ile erdem arayışı yer değiştirmiştir.” (Sennett, 2019, s. 157). Saatçizadeler'in ipek fabrikasındaki olumsuzluklardan hiçbir yetkilinin haberi yoktur. Fabrikadaki çalışanları koruyan hiçbir sistemin olmaması da çalışanların birer birer ölmesine yol açmaktadır.

Rüşvet, yazarın hikâyelerinde bürokrasideki en büyük problemler arasında yer alır. *Koca Öküz* hikâyesinde Mustafa Ağa üzerinden bürokraside yaşanan rüşvet problemi eleştirilir. Mustafa Ağa İstanbul'da jandarmalık etmiş, ardından “Hicaz'a gitmiş, hacı olmuş, gözü açık, hilekâr bir adamdır.” O kadar gözü açıktır ki onu tanıyanlar işinin düştüğü kasabaya her gittiğinde “bir tas götürünce bir tulum getiren adam.” olduğuna inanmaktadırlar. Devletin memurlarıyla senli benli olan bu adam onlardan oldukça da hürmet gören bir kişidir. Onlara işi düşeceği için ara sıra fırınlarda kuzu pişirir ve gönderir. Bu nedenle Mustafa Ağa'nın evine tahsildar ve jandarma uğrayamaz:

“Hakikaten de öyledi... Uğrayıp içeriye canlı cansız her hafta bir hediye bıraktığı kapuların himayesiyle tarlaların başkalarının zararına genişletmiş, su vakfına mütevellî olmuş, eski vergi borçlarını kapatmıştı. Mustafa'nın evine tahsildar uğrayamaz, jandarma sokulamazdı.”(s. 51)

Rüşvet problemi *Cer Hocası*'nda da dile getirilen bir konudur. Başkışı Asım, akrabası aracılığıyla işe girmiş bir imam olarak tanıtılır. Ancak bin kuruş maaş aldığı işine iki ayda bir uğrar, bütün günü konakta yatmakla geçer. *Şeftali Bahçeleri*'nde Ağâh Bey'in de zaptiye nezaretinde tam dört ay sebepsiz yere alıkonulmuş olduğu dile getirilir. Yazarın bürokrasideki olumsuzlukları hikâyelerine taşımasında; sürgüne gönderilmesinin etkisi olduğu söylenebilir. *Memleket Hikâyeleri*'ndeki insan ilişkileri ve mekânın tasvirinden hareketle “*devir itibarıyla ne halk ne de memurlar(in), bilgi ve beceriye dayalı hizmet bilincinden haberdar*” (Bulduker, 2020, s. 45) olmadıklarını söylemek mümkündür.

4. Din Adamlarıyla İlgili Eleştiriler

Yazarın *Memleket Hikâyeleri*'nin tamamında din adamları, imam ve müezzinler diğer memurlar gibi görevini yerine getirmeyen kişiler olarak eleştiri konusu yapılır. *Vehbi Efendi'nin Kuşkususu*'nda imam, Vehbi Efendi'ye komşusunun kızını hamile bıraktığına inandıran kişidir. “*Çapkın bakışlı ve gülüşlü*” bu adam, saf bir kişiliğe sahip Vehbi Efendi'ye doğrudan iftira atmıştır. Komşusuyla kendi evinin arasındaki kapıyı Vehbi Efendi'nin eliyle kırdığını gidip gözüyle gördüğünü söyler ve çevredeki insanları da bu olaya inandırır:

“*Vehbi Efendi 'yalan, yalan' diye bir diziyeye mırıldanıyordu. İmam: 'Yalan var mı ya; çivileri sökülmiş, menteşeleri oynamış, kapıyı din gittim, gözümle gördüm... Vallahi birader sen bilirsin; yarın kadıya gidecekler. Ben bir rezaletin önünü alayım diye savaşıyorum!' dedi.*” (s. 66).

İmam, Vehbi Efendi'ye hamile bıraktığı! kızı alması gerektiğini ve olayın büyümemesi için bunun gerekli olduğunu ısrar eder. Vehbi Efendi'nin sağlığının farkında olan kasabanın diğer memurları da imamın yalan söylediğini bilirler ancak kendilerine bir eğlence aramaktadırlar. Kadı, müdür, imam hep birlikte olup Vehbi Efendi'yi, böyle bir olaya en sonunda inandırmırlar. Vehbi Efendi “*işin içinde bir iş*” olduğunu bilse de işten atılma ve çevresine rezil olma korkusuyla hamile kızla evlenmek zorunda kalır. Yazar olaydaki gizi, kadının çocuğu doğurduktan sonra Tabakların Kâmil'in “*yutturduk öküzü*” şeklindeki sözleriyle ortadan kaldırmı. Çünkü Vehbi Efendi'nin evlenmek zorunda kaldığı kızı hamile bırakan kişi ondan başkası değildir. Korkak, bezgin, beceriksiz bir kişi olarak tasvir edilen Vehbi Efendi'nin, başına gelen olay metinde baştan sona mizahi bir üslupla aktarılır.

Küs Ömer'de “bezgin” olmakla nitelenen müezzinler ezanları minareye çıkmaya lüzum görmeden acele acele ezan okumakla eleştiri konusu yapılır. *Cer Hocası*'nda da Asım köylerde insanlara vaaz eden bir cer hocasıdır. Ancak zor durumda kaldığında yalan söylediği görülür. *Yatır* hikâyesinde ise Abdi Hoca, cahil insanların dini duygularını istismar ederek saygınlık elde etmeye çalışan bir din adamıdır. Kasabada açtığı hamamı odun kıtlığı yüzünden kapatmak zorunda kalan İlistir Nuri, bölgedeki çam ağaçlarını kesmekten başka çare olmadığını bilir. Çam ağaçlarının ortasında bir yatırın olmasından dolayı halk bu ağaçların kesilmesini doğru bulmamaktadır. Kasabanın gözü açık insanlarından İlistir Nuri, Abdi Hoca'dan yatırın etrafındaki ağaçları kesebileceğine ilişkin bir fetva koparır. Abdi Hoca, Maslak Köyü'nde aksakallı, yeşil sarklı, elinden tespih ağzından dua eksik olmayan tütsü yapan, zelzele, kolera ve muharebe gibi felaketleri önceden haber verdiği inanan biridir. Ancak Abdi Hoca'nın verdiği fetva, daha önce bazı kerametleri olduğuna duyulan inancın zayıflamasıyla sonuçlanır. Austin Warren ile Rene Wellek, bir yazarın eserinde kendi hayat deneyimleri ile hayat görüşünü yansıttığını söylerler. (Emre, 2006, s. 29). Yazarın hikâyelerinin tamamında din adamlarını -tarafli bir şekilde- tamamen olumsuz yönleriyle göstermesi toplum gerçeklerine aykırı görünmektedir. Ancak Refik Halit'in bu tutumu, din olgusu konusunda Anadolu'da halkın cahilliğini istismar eden insanları gözlemlemiştir.

5. Kadınlarla İlgili Eleştiriler

Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri*'nde kadınlar kurgunun en önemli kişileridir. Kurgudaki işleviyle öne çıkan kadınlar genellikle hep “ahlakça düşkün” ve toplumun benimsediği değerlerden uzak kişilerdir. Fiziksel ve ruhsal çekiciliği ile dikkat çeken ahlakça düşük bu kadınlar, yazarın sosyal eleştirilerini somutlaştıran kişilerdir. *Şaka*, *Hakkı Sükküt* ve *Kuvvete Karşı*'da kurguda işlevsel olan kadınlar gayri müslim oldukları görülür. *Sarı Bal*, *Şaka*, *Vehbi Efendi'nin Kuşkususu*, *Yatır Emine* gibi hikâyelerde ise bu kadınların olayın sonucunu belirleyen kişilerdir. Bu kadınların hikâyelerdeki işlevlerinden biri de erkek karakterlerin

kişiliklerine ve sosyal ilişkilerine ayna tutmaktır. Yazarın kadınlara kurguda fazla yer vermesi, onun kadını sosyal hayatın önemli bir parçası olarak görmesinden kaynaklanır. (Karay, 2016, s. 383).

Refik Halit'in hikâyeleri içerisinde *Sarı Bal* ile *Yatık Emine*, sosyal problemlerin kadın karakterlerin yaşayışı üzerinden ele alınması yönüyle dikkate değer metinlerdir. Nahit Sırrı Örik bu hikâyenin başkarakterlerinden “*Anadolu'nun bin bir dert ve macerasını yaşayan ve gösteren iki kadın, iki alifte (aşk yüzünden aklını kaçırmış) siması*” (Örik, 2009, s. 56) olarak bahseder. Erkeklerin aklını başından alan Sarı Bal adlı meşhur kadın, başta Hilmi Ağa ve kaymakam da dâhil birçok erkeğin zevk ve eğlence nesnesi konumundadır. Sarı Bal'ın, “*femme fatale*” bir figür olarak erkekleri baştan çıkararak bir kadın olduğu şöyle tasvir edilir:

“*Sarı Bal kasabamın felaketi idi. Sık sık taşp köprüleri götüren Deliçay, damları çökerten karayel, bağları soyan dolu kadar zararlıydı. Onun da götürdüğü çiftlikler, çökerttiği damlar, soyduğu bağlar vardı. Hemen her mirastan hakka, her kazançtan hissesi olurdu. Bu işsiz, eğlencesiz, ücra beldenin abalisi para sarf etmekte ihtiyacı duydukları zaman içer içer, Sarı Bal'ın kapısını çalarlardı.*” (s. 73-74).

Sarı Bal, kasabada öyle meşhurdur ki, tanıyanlar onu unutamazlar ve gittikleri yerlerde bile anlatmaya devam ederler. Yeni gelen kaymakam da ilk geldiği günden onun namını duyanlar arasındadır. Kasabada asayişin sağlamanın en birinci yolunun bu kadının evine erkek girişini yasaklamak olduğuna inanan kaymakam, Sarı Bal'ın evinde görülen erkeklerin hemen içeri atılması emrini verir. Ancak zamanla bu kadının çekiciliğine kapılıp evine gidenlerden biri de kendisidir. Polisin yaptığı ilk teftişte içeride yorganın altında saklanan kişinin kaymakam olduğu anlaşılır. Burada yazar, “*çevreyi, toplumu bireyle açıklamak yerine, bireyi toplumla açıklamaya çalışır.*” (Şenderin, 2000, s. 302). Çünkü kaymakam kasabasının ahlakını bozan bir durumu düzeltmeye çalışırken kendisi de bir süre sonra topluma ayak uydurmuştur. Bütün kasaba onun durumundan haberdar olduğu için hemen istifa eder. İstanbul'da saraydaki adamlarından bir dostuna mektup yazarak; “*Durulur bir kasaba değil... İçki, zîna, her türlü günah, ben dayanamadım*” der ve kasabadaki bu zor durumdan kendisini kurtarmasını ister. Ancak aldığı cevap bu tayinin imkânsız olduğunu bildirmektedir:

“*Su sırada ahar bir mahalle tayinimize imkân yoktur. Oradan ayrılmamalısınız; bolluk bir memleketmiş; yağmın, peynirinin nefasetini söyleye söyleye bitiremiyorlar. Kasabaya has bir nevi Sarı Bal'ın öngüsü ise tâ buraya kulağımıza geldi!*” (s. 79)

Yazarın hikâyeleri içerisinde en hacimli ve *Memleket Hikâyeleri* kitabının ilk metni olan *Yatık Emine*, ahlakça “düşkün” bir kadın etrafında gelişir. Yazar, metninde “*hikâye kişinin macerasını uzun uzadıya anlatmak yerine hayatının belli bir noktasından sonrasını ele alarak anlat(mayı)*” (Maupassant, 2009, s. 18) tercih eder. Çünkü bir hikâyede insanın hayatıyla ilgili her şeyi anlatmanın yolu imkânsızdır. Bu özellik Refik Halit'in hikâyelerinin hemen hepsinde görülür. Yatık Emine'nin küçük bir kasabaya sürgün edilmesinden önceki hayatı hakkında bilgi verilmez. Hikâyedeki temel çatışma, Yatık Emine'nin kasabadaki hayata tutunma mücadelesi ile kasaba halkının hayata ve olaylara bakışı üzerine şekillenir. Hikâyede olaylar Ankara'ya iki saat uzaklıktaki küçük bir kasabada geçer. Kurguya göre Yatık Emine, bu kasabaya “*ablâkânın ıslahı*” için gönderilmiştir. “*Kadınların bir gözünü görmenin bile imkânsız olduğunu*” ve “*ablaksızca vakalara ise binde bir tesadüf edildiği*” bir kasabaya böyle bir kadının gönderilmesi arasındaki tezat olayın başındaki ilk gerilim unsurudur. Kasaba halkı onun buraya gönderilmesinden hoşnutsuzdur ve bu nedenle kimse ona ev bile vermez. Bu kasabada “*kutsal sığınak*” (Sennett, 2019, s. 45) arayışına dönüşen yatacak bir ev bulma çabasının olumsuzlukla sonuçlanması Yatık Emine'nin trajik sonunu belirler. Onun “*kutsal iç mekândan yoksun oluşu*” yani “ev”sizliği metnin temel problemi olarak yansıtıldığı gibi kasaba halkının merhamet ve acıma duygularını da yansıtan bir durumdur. Kasabada kimsenin ev vermek istemediği bu kadın, “kötü” ününden dolayı insanların tek dedikodusudur. Bedenen sömürmek isteyenler çoktur, ancak herkes olayın duyulmasından çekindiği için yanına yaklaşamaz. “*Hangi tabakadan olursa olsun köylü veya memur, bütün erkekler Emine'nin karşısında yürekleri üzerine arzusunun bir kanat gibi sürünüp geçtiğini duyarlardı.*” (s.15). Yatık Emine, kasabada itilen kakılan bir yabancısıdır. Birçok erkek tehlikeli bir kadın olduğu için ondan uzak durulması gerektiğini ve kasabadan kovulmasını söylerken çok az kişi ise merhamet edilmesini ister. Yatık Emine'ye merhamet gösterip evine alan odacılardan biri bir süre sonra onu evinden atınca hapishanede kalmaya başlar. Sadece Gürcü Server adlı bir hapishane memuru ile delişmen bir arzuhalciden maddi yardım görür. Hapishaneden de atılınca günlerce yarı aç gezer. En sonunda kasabada bir kış günü soğuk ve

açlıktan ölür. Yatak Emine düştüğü kötü yoldan dolayı kendi sonunu kendisi hazırlar. Ancak yazarın asıl amacı bu kadın üzerinden kasabadaki insanların namus anlayışını ve merhamet duygusunu vermektir. “Yazar, bu şekilde bir bakış açısıyla Emine’ye karşı acımadan çok kasabalıya karşı nefret duygusunun kökleşmesini sağlama gayreti içindedir. Düşük kadının düştüğü psikolojiyi ortaya koyan yazar, aslında eğitimsiz ve cabil olan kasabaların yaşadığı ve Emine’de yaşattığı psikolojisinin anlamsızlığını, tutarsızlığını yansıtmak istemektedir. Yazar, çürüyen Emine tiplemesinden ziyade çürüyen toplumu daha çok işlemiştir. Adeta acınması gereken Emine değil de çürümüş olan bu toplumdur.” (Şengül, 2001, s. 15).

Şeftali Bahçeleri’nde kasabadaki memurların zevk nesnesi olan kadınlar olmakla birlikte kurguda arka planda yer alırlar. Başkışı Ağâh Bey eğlence meclislerine katılmaya başlayıp zamanla zevk ve sefaya dalınca evinin arka kapısından içeriye kadınlar almaya başlar. Koca Öküz hikâyesinde de kasabanın “en namlı kabpesi” olarak nitelendirilen Çiçek Emine, Mustafa Ağa tarafından kaçırılmış ve eve ikinci eş olarak getirilmiştir. Mustafa Ağa’nın birinci karısı evdeki bütün işleri yaparken Çiçek Emine evde bir misafir gibi hizmet görmekte ve el üstünde tutulmaktadır.

Şaka adlı hikâyede ise Despina adlı bir Rum kızının cinsel çekiciliğine kapılan bir erkeğin kendi ölümüne neden olduğu görülür. Onun bir plajda denize girdiğini düşünen Servet adlı genç denize dalarak bulunduğu kıyıya kadar gitmeyi düşünür. Ancak denizin dibinde balıkçı ağına takılan Servet’in çabası ölümle sonuçlanır. Garaz’da sonradan görme bir genç kız olarak tasvir edilen Nebile’nin İstanbul’da tutunamamasının nedeni bir kadın olarak gözünün doymaması ve orada “ne oldum delisi olması”dır. Babasının maddi imkânları iyileşince ailesiyle birlikte İstanbul’a taşınan Nebile, İstanbul’da “sosyete” kadın havasına girer. Gelen görücüleri beğenmeyen Nebile, bazen de nişanlandıktan sonra bir bahaneyle nişanı bozar. Anne ve babası, kızlarının davranışlarına, tüketim çılgınlığına bir türlü gem vuramayınca şehirde geçinemeyecek duruma gelirler. Aile için tek çıkar yol yeniden eski yaşayışlarına ve yaşadıkları yere dönmektir. Yazarın bu genç kızın yaşamından hareketle eleştirmek istediği şey; bir insan gerçekliği olarak sonradan görmüş olmanın bir “tutunamama” sorununa dönüştüğüdür.

6. Sonuç

İnsanın da mekânın da hikâyesi vardır. Memleket Hikâyeleri’nde kullanılan Türkçe, yapılan tasvirler, sosyal hayatın gerçekçi şekilde çizilmesi, anlatımda yer yer mizaha ve ironiye kaçan üsluba yer verilmesi bu metinlerin günümüze kadar adından söz ettirmesindeki etkenlerdir. Hikâyelerde insan ve mekânın hikâyesinin bir arada ve birbirine bağlı olarak anlatıldığı görülür. Kısaca bu metinlerde insan ve mekân birbirinden bağımsız değildir. Onun hikâyelerinde insanın iç dünyası yerine olaylar, kişilerin olaylar karşısındaki tavrı ve olayların sosyal yönü ön plandadır. Hikâyelerin birkaçında İstanbul’un kenar mahallelerinin durumu, çoğunda ise Anadolu’nun harap hâli, ihmal edilmişliği, insanların bozulan ahlakı, sebep- sonuç ilişkisi gösterilmeden sadece sebepleriyle yansıtılmıştır. Birçok hikâyede insanların ortak yönü olarak görülen kadın düşkünlüğü ve maddi çıkar peşinde olmak, insan gerçekliğinin bir parçası olarak gösterilir. Yazar, bu hikâyelerinde cinsiyet güdüsünü ve maddi çıkarı, insanın temel özelliklerinden biri olarak görmekle birlikte her iki duyguya da bir sınır koyulması gerektiği mesajını verir.

Memleket Hikâyeleri’nin şahıs kadrosunun önemli bir bölümünü oluşturan din adamları, zenginler, kadınlar, yöneticiler ve memurlar hep kusurlu yönleriyle metinlerde yer almışlardır. Özellikle metinlerde gerçek rollerinin dışında yer alan ve aile olgusuna bağlı olmayan kadınlar, bu konularıyla asli bir eleştiri konusudur. Halkın cahilliğinden yararlanarak kendine nüfuz elde eden din adamları, yine yoksulları sömüren zenginler, işe gitmeyen ve görev yapmayan, üretmeyerek devlete yük olan yönetici ve memurlar da yazarın sosyal eleştirilerinden payını alan kişilerdir. Refik Halit’in hikâyelerinde bürokrasiye yönelik eleştirilerde; halkın bürokrasideki çarpıklıklarla mücadele gücünden yoksun olduğu gibi bürokrasinin de halkın ve memleketin sorunlarını çözme ahlâkından oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyelerdeki eleştirilere göre bütün mekândaki ve insandaki olumsuzlukların asıl sorumlusu yine insanın kendisidir. Yazarın sosyal eleştirilerinde hep olumsuzluklara odaklanmasında onun bir hiciv ve mizah yazarı olmasının payı büyüktür. Yazar, eleştirilerini yaparken insan kalbinde daima bir parça kötülüğün, başıboşluğun, bozuk ahlakın, hilenin, ihanetin olduğunu göstermek ister. Bu olumsuzluklara bazen devrin şartlarının yol açtığını sezdirmeden geçmez.

7. Extended Abstract

Refik Halit Karay, one of the important writers of Turkish storytelling, is an artist who has managed to be a permanent artist in Turkish literature with his books titled *Homeland Stories* and *Foreign Land Stories*. The power to observe events and people in his stories is one of the main qualities that make him different in our literature. Although he has written in many genres of literature such as novel, theater, memoir, satire, humor and anecdote, his main success is the stories he wrote in the Maupassant style. Like Maupassant, it reflects the people in the reality of the city and the village. The *Homeland Stories*, which are the subjects of our study, reflect the Istanbul and Anatolia of the period they were written in terms of events and people in a realistic way. All of these texts end with an unexpected ending. The main locations of *Homeland Stories*, which make the author known in the literary world, are Istanbul and Anatolia. The majority of these stories of the author, who uses Anatolia as a place, are the results of his observations in his exile years in Bilecik, Sinop, Çorum and Ankara. Although his homeland is Istanbul, he chooses the people of *Homeland Stories* from ordinary people of Anatolia and Istanbul. While reflecting the events and people, problems related to both Istanbul and Anatolia are not mentioned in details in *Homeland Stories*. Instead of focusing on the reasons, he just depicts the characteristics of the events, environment and the characters in his stories based on the power of observation. The writer gives the social characteristics of events and people because of his humor and criticism. His depiction of Anatolia in his *Homeland Stories* is realistic. Social criticisms about Anatolia are generally made through the poverty of the people, the ruined houses and the superstitions of the people. In all the depictions about Anatolia in the stories, the place is neglected and in a ruined state. One of the criticisms of Refik Halit mentions as a social problem in Anatolia is corruption. While the author usually conveys corrupt people to the text, he sometimes describes their positive qualities and idealizes the Anatolian people. In all of the writer's stories, clergymen, imams or muezzins are at the forefront as other officials who do not fulfill their duties and are corrupt.

One of the main social issues in the stories of Refik Halit Karay are bad experiences in the bureaucracy. In his stories, all the civil servants in the society are people who do not work in the bureaucracy, who are suitable for bribery, as lethargic and lazy people, who maintain the understanding of "nothing can be changed and the system should go on like this".

The clergy, the wealthy, the women and the administrators and civil servants, who constitute important characters of the author's stories, always come across with their negative characteristics. These people have always been included in the texts with their flaws. Especially in the texts, women are people who are outside of their real roles and do not depend on family. Most of the female characters are people who are men's entertainment, clergymen are deceitful and exploit the people with various schemes, the rich again exploit the poor, and the managers and officials are people who do not go to work and do not work, and burden the state by not producing. The reason why the author always focuses on negativity in his observations is that he is a satirist and humorist.

Refik Halit Karay told the story of human and society together in his *Homeland Stories*. In his stories, rather than the inner world of the human, events and people's attitudes towards events and the social dimension of events are at the forefront. The Turkish language used in the stories, the descriptions, the realistic depiction of the social life, the style with too much humor and irony in the narration are the determining characteristics in these texts to be mentioned. Although the author sees the gender motive and interest as one of the basic characteristics of the human being, he criticizes that one should set a limit and control the emotions.

Literature has a direct relationship with life. In Refik Halit Karay's *Homeland Stories*, a social criticism of life always attracts attention in the scenes he presents from the society where ordinary people live in Istanbul and the life of towns and villages in Anatolia. It is seen that people are dealt with social aspects rather than their individual characteristics in their stories. The writer, who reflects his attitude towards events instead of his inner world, expresses his social criticism in a few headings, including Anatolia, bureaucracy, clergy and women. While the author uses the characters of the opposing power group as a tool in his social criticism throughout the text, he does not neglect to include the brave, devoted and

altruistic human types of the society. This study aims to find out how Refik Halit Karay in Homeland Stories deals with social issues in the society with a critical understanding.

Kaynakça

- Adler, A. (1981). İnsan Tanıma Sanatı. (Çev: Şelale Başar). İstanbul: *Dergâh Yayınları*.
- Aktaş, Ş. (2004). Refik Halit Karay. Ankara: *Akçağ Yayınları*.
- Bulduker, G. (2020). Edebiyat Sosyolojisi Açısından “Memleket Hikâyeleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 24. 129-50.
- Emre, İ. (2006). Edebiyat ve Psikoloji. Ankara: *Anı Yayınları*. 2. Baskı.
- Issı, A. C. (202). Refik Halit Karay'ın Şeftali Bahçeleri- Anadolu'nun Sadabadi. Edebiyatı Dipte(n) Kuşatmak/Modern Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar. İstanbul: *Roza Yayınları*. s. 89-99.
- Karay, R. H. (2014). Memleket Hikâyeleri. İstanbul: *İnkılâp Yayınevi*.
- Karataş, T. (2010). *Türk Edebiyatının Klasik Bir Eseri: Memleket Hikâyeleri*. Kitaplık. S. 144, Aralık. s. 82-89.
- Karay, R. H. (2016). Hep İstanbul/Memleket Yazıları. İstanbul: *İnkılâp Yayınevi*.
- Kaplan, R. (1997). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy, Ankara: *Akçağ Yayınları*.
- Kurdakul, Ş. (1992). Çağdaş Türk Edebiyatı – 2. İstanbul: *Bilgi Yayınevi*.
- Maupassant, G. (2009). Yazarın Amacı Nedir?. (Çev: Armağan Kırışman). Hikâye Sanatı Üstüne Yazılar. İstanbul: *Pan Yayıncılık*. s.18-20.
- Örik, N. S. (2000). Roman ile Novella Üstüne. Hikâye Sanatı Üstüne Yazılar. İstanbul: *Pan Yayıncılık*. s. 54-57.
- Sennett, R. (2019). Kamusal İnsanın Çöküşü. (Çev. Serpil Durak- Abdullah Yılmaz). İstanbul: *Ayrıntı Yayınları*.
- Şenderin, Z. (2000). *Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Sosyal Tenkit Unsurları*. Hece Öykü Sayısı. Ekim-Kasım. Sayı 46-47. s.298-303.
- Şengül, M. B. (2001). *Refik Halit Karay'ın Hikâyelerinde Sosyal Tenkit*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van.
- Tosun, N. (2014). Modern Öykü Kuramı. Ankara: *Hece Yayınları*.
- Yardım, M. N. (2000). *Memleket Hikâyecisi Refik Halit Karay*. Hece Öykü Sayısı. Ekim-Kasım. Sayı 46-47. s.331-335.

Türk Kültüründe İknanın Atasözleri Bağlamında İncelenmesi

Fatih CEYLAN*

ÖZ

İçinde yaşadığımız çağda demokrasi, insan hakları, özgürlükler, üretim ve bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmelere bağlı olarak insanlar artık yaşam boyu hemen her işini yapmada ve ihtiyaçlarını karşılamada çok fazla alternatifle karşılaşmakta ve tercih yapma durumunda kalmaktadır. Bundan dolayı ikna olgusunun insan hayatındaki yeri, önemi ve kullanıldığı alanlar gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda ele alınan çalışmanın amacı, Türk toplumunun ikna olgusuna verdiği önemi ve ikna ile ilgili vurgu yaptığı faktörleri ortaya koymaktır. İçerik analizi yöntemiyle yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde; Türk toplumunun tutum değiştirme/oluşturma yöntemlerinden en çok “ikna etme” yöntemini benimsediği, ikna edecek kişide olması gereken özellikler ve iknayı kolaylaştıran faktörlerden en çok “etkili ve güzel konuşma” faktörüne önem verdiği ve iknayı zorlaştıran faktörlerden ise en çok “alıcının yapısal ve donanımsal eksiklikleri” faktörüne vurgu yaptığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın sonunda bu sonuçlarla ilgili olarak gelecekte Türk toplumu üzerine ikna çalışması yapacak olan politikacılara, araştırmacılara, kısaca konuyla ilgilenen her kişiye veya kurumuna bazı öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, Atasözleri, İkna.

Investigation of Persuasion in Turkish Culture in the Proverbs

ABSTRACT

Due to the remarkable developments in democracy, human rights, freedoms, production, and information communication technologies in our age, people now have many alternatives in doing almost every job and meeting their own needs throughout their life. Therefore, the place of persuasion in human life, its importance, and usage areas are increasing day by day. The aim of the study in this context is to reveal the importance Turkish society attaches to the phenomenon of persuasion and the factors emphasized on persuasion. When the findings obtained from the content analysis were examined, Turkish society mostly adopted the method of “persuasion” among the methods of changing/creating an attitude. They gave great importance to the “effective and good speech” factor in terms of the characteristics of the person who convince and the factors that facilitate the persuasion. They accepted the “receiver’s structural and knowledge deficiencies” as the factor that makes persuasion difficult. At the end of this study, some suggestions were provided to politicians, researchers, and anyone or any institution interested in the studies on persuasion in Turkish society in the future.

Keywords: Turkish culture, Proverbs, Persuasion.

1. Giriş

İnsan sosyal bir varlık olduğu için hayat boyu diğer insanlarla yoğun bir şekilde iletişim kurmaktadır. Çünkü insanın gündelik hayatta ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli iletişim kurarak kendini diğer insanlara anlatması ve kendinin de diğer insanları anlaması gerekmektedir. Bu iletişimlerin çoğunluğunun amacı karşı tarafı etkilemek, belli bir inanca, duyguya, düşünceye veya davranışa yönlendirmek (Akyol, 2019, s. 4), başka bir ifadeyle ikna etmektir. Bundan dolayı ikna eylemi, insanların birbirleriyle kurdukları her türlü iletişimde karşı tarafın tutum ve davranışlarını etkilemek ve yönlendirmek için başvurulan önemli bir faktördür (Tarakçı, 2019, s. 7).

“İkna çalışmalarının kökü Carl Hovland ve arkadaşlarının Yale İletişim Araştırmaları projesi kapsamında 1950’lerde propaganda teknikleri üzerine yürüttükleri çalışmalara dayanmaktadır” (Demirtaş, 2004, s. 75). Bu öncü çalışmalardan sonra ikna kavramı ve süreci ile ilgili çalışmaların artmaya başladığı, özellikle son yıllarda ikna konusunda oldukça yoğun ve ciddi çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Yığıtbaşı, 2012; Okur, Sügümlü & Gökçen, 2013; Kurudayıoğlu & Yılmaz, 2014; İplikçi, 2015; Tuna, 2016; Başarı, 2017; Huseynli, Engizek & Kurtuluş, 2018; Christophe & Renvoise, 2019; Ceylan, 2020; Üstündağ & Akengin, 2020; Bahçecioğlu, 2021). Bunun sebebi olarak iknanın insan hayatındaki yeri ve önemi ile toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında olan doğru orantılı ilişki gösterilebilir. Örneğin; ilk toplumsal yapılarda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi oldukça düşüktü. Oligarşi ve monarşi gibi despot yönetim şekilleri ve ataerkil aile yapısı ağırlıklı olarak benimsenmişti. Bu şekilde olan ilk toplumalarda gelecekte iktidarı kimin ele alacağı önceden belli olduğundan seçim ve seçmeni ikna çalışmalarına ihtiyaç duyulmamıştır. Ataerkil aile yapısı hâkim olduğundan başta evlilik olmak üzere birçok konuda gençler

* Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, fatcey25@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 30.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 29.03.2021

hakkında kararlar aile büyükleri tarafından verildiği için gençlerin kendileriyle ilgili birçok konuda bireysel olarak ikna edilmesine gerek kalmamıştır. Benzer şekilde ilk toplumlarda çocukların büyüklere, kadınların da erkeklere itiraz etme hakları olmadığından, onların da birçok konuda ikna edilmeleri söz konusu olmamıştır. Şüphesiz ki insanlığın ilk yaşam formlarıyla ilgili bu şekildeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu örnekler, ilk toplumsal yapılarda insanların yaşamlarında tercih etme ve ikna etme/edilme olgularıyla günümüzdeki kadar yoğun bir şekilde karşı karşıya kalmadıklarını göstermektedir. Buna karşın toplumsal gelişmişlik düzeyi arttıkça bireylerin ekonomik olarak özgürleştiği, despot yönetimlerin azaldığı-demokrasilerin yaygınlaştığı, insan haklarının daha fazla genişlediği ve teknolojideki hızlı gelişmelerle birlikte insan hayatındaki her unsurla ilgili alternatiflerin oldukça arttığı görülmektedir. Tarihsel süreçte sosyo-ekonomik-politik ve teknolojik yönlerden devamlı gelişerek günümüzdeki formuna ulaşan çağdaş toplumlarda insan hayatını ilgilendiren her konuda ve her işte alternatiflerin gittikçe artması, insanların tercih ve ikna olgularıyla çok yoğun bir şekilde karşılaşmalarına sebep olmuştur. Özellikle sıcak savaşların yerini soğuk savaşların aldığı ve hemen her işte başarılı olmak için algının çok önemli bir faktör olduğu günümüzde ikna olgusunun önemi daha da artmıştır. Bundan dolayı günümüzde insanları anlamak ve yönlendirmek için onların ikna edilmesi, başka bir ifadeyle razı edilmesi son derece elzem bir konu haline gelmiştir. İnsanları ikna edebilmek için de onların eğilimlerini ve önem verdikleri faktörleri bilmek gerekir. Bu kapsamda ele alınan bu çalışmada kültürün en önemli göstergelerinden biri olan atasözleri bağlamında Türk kültüründe “ikna etme/rıza alma” yöntemine ne kadar vurgu yapıldığı, ikna etmeyi kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörlerden hangisi ya da hangilerinin vurgulandığı ve ikna edecek kişide olması gereken özellikler olarak nelerin ön plana çıkarıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Tutumlar ve İkna

Bireyin duygu ve düşüncelerinin belirli bir yönde ve eğilimde olması anlamına gelen tutum, insan davranışlarının kaynağını oluşturmaktadır. Tutumlar genellikle bireyin içinde yaşadığı sosyal çevre tarafından şekillenir (Usal & Kuşluvan, 1999, s. 128). Başka bir ifadeyle sosyal bir varlık olduğu için insanın tutum, düşünce ve davranışları, hayatı boyunca başta içinde yaşadığı sosyal çevredeki insanlar olmak üzere, diğer insanlarla kurduğu iletişimlerin bir sonucu olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla insanlar tüm yaşamı boyunca değişik sebeplerle birbirleriyle iletişim kurarlar ve kurulan iletişimlerin birçoğunda birbirlerinin tutum ve davranışlarının şekillenmesini sağlarlar.

Toplumbilimciler bireylerin tutum, inanç, düşünce ve davranışlarını değiştirmede ve halka bir şey yaptırma etkili olan üç temel yöntem olduğunu belirtmektedirler. Bunlar; ikna etmek, maddi çıkar/para sağlamak ve zor kullanmaktır (Asna, 1968, s. 59; Tortop, 1986, s. 5; Anık, 1997, s. 105; Balcı, 2006, s. 6; İplikçi, 2015, s. 67). Şüphesiz ki bu yöntemlerden ikna etme, başka bir ifadeyle razı ederek istenilen yöne çekme, en geçerli ve en ekonomik bir yöntemdir (Küçük Kurt, 1987, s. 43). İkna etme veya rıza alma, aynı zamanda ilgili konuda karşı tarafta oluşturulan tutumun sürdürülebilirliği açısından da en etkili yoldur. Örneğin; siyasal alanda Montesquieu'nun *Kanunların Rubu Üzerine* (2004) ve Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* (2012) isimli eserlerinde ve Gramsci'nin *hegemonya* kavramı bağlamında zora dayalı hiçbir gücün uzun süre ayakta kalamayacağı vurgulanmaktadır. Siyasal iktidar açısından tespit edilen bu durumun diğer alanlar için de geçerli olduğu genel kabul gören bir olgudur, çünkü çağdaş modern toplumlarda artık zor gücüyle oluşturulan hiçbir durum, olay veya olgu sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Bu noktada maddi kazanç veya para sağlama yöntemiyle oluşturulan bir tutumun da sürdürülebilir olmadığını belirtmek gerekir. Daha fazla maddi kazanç sağlanması durumunda insanlar daha önce benimsedikleri tutum veya davranışlarını değiştirebilirler. Sonuç olarak insanların inanç, tutum ve davranışlarını etkileme, değiştirme veya sağlama noktasında “ikna etme veya rıza alma” yönteminin en etkili ve sürdürülebilir bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Özü Arapça olan ve Türkçe'ye kandırma, inandırma olarak geçen ikna kavramının (Anık, 200, s. 31), literatürde bilimsel olarak ilk kez “retorik” (söz söyleme sanatı) olgusuyla birlikte ele alındığı görülmektedir. M. Ö. V. yüzyılda Sicilya'da tiranların egemenliğine son veren halk, mülklerini geri almak için kurulan mahkemelerde kendi davalarını savunma durumunda kalmış ve bu savunmalarda hakkını etkili ve güzel bir şekilde konuşarak savunmaların mülklerini geri aldığı görülürken, savunamayanların alamadığı

görülmüştür. Bu durumda etkili konuşma yeteneğinin, başka bir ifadeyle ikna edici konuşmanın öğrenilebilir/öğretilebilir bir olgu olduğu anlaşılmıştır (Reboul, 1996'dan Aktaran Altınörs, 2011, s. 83). Bu şekilde ortaya çıkan retorik olgusuyla birlikte "ikna" kavramının da artık bilimsel olarak ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Ancak her ne kadar da Antik Yunan'da önce Sofist Gorgias, Sokrates ve Platon gibi düşünürler tarafından ele alınmış olsa da retorik kavramını bilimsel olarak ele alan ilk düşünür Aristoteles olmuştur. Diğer bir deyişle Aristoteles tarafından ele alınan retorik kavramı/olgusu, bilimsel anlamda ikna ile ilgili ilk ve önemli bir çalışma olarak kabul edilmektedir (Demirtaş, 2004, s. 74).

Antik çağlardan beri ortaya çıkan teknolojik gelişmeler insanoğlunun yaşam şeklini önemli derecede değiştirmiştir. İlk yaşam formlarında kırsalda ve bireysel bir şekilde hayat süren insanoğlu birbirine daha az ihtiyaç duymakta ve birbirleriyle daha az iletişim kurmaktaydı. Buna karşın her alanda yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu giderek daha da gelişen ve kalabalıklaşan şehirlerde yaşayan insanoğlu bir arada, birbirine daha bağlı ve birbirleriyle daha çok iletişime dayalı bir hayat şekli sürmeye başlamıştır. Modern toplumlar olarak da adlandırılan bu yeni toplumlar gün geçtikçe daha da gelişmekte ve buna bağlı olarak insanlar giderek birbirlerine daha çok bağlı hale gelmektedir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak insanlar birbirlerinin tutum ve davranışlarını daha çok etkilemekte ve birbirlerini ikna etme durumuyla daha sık karşı karşıya kalmaktadır. Başka bir ifadeyle sanayi, üretim, teknolojide ve kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişmelerle birlikte ortaya çıkan modern çağda ikna olgusunun kullanım alanları, araçları ve amaçları oldukça genişlemiş ve birçok alanda yoğun olarak kullanılan bir olgu durumuna gelmiştir. Yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak sürekli gelişen, değişen ve farklı alanlara yayılan ikna kavramıyla ilgili literatürde farklı yazarlar tarafından birbirini tamamlayan ve birbirine yakın tanımlar (Balci, 2006, s. 7) yapıldığı görülmüştür.

Aristoteles'e (2015, s. 35) göre ikna, "belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisidir". Brembeck ve Howell ikna kavramını önceki çalışmalarında (1952, s. 24), "önceden belirlenmiş sonuçlara ulaşmak amacıyla, bilinçli olarak, insan güdülerinin manipülasyonu yoluyla düşünce ve eylemlerinin değiştirilmesi girişimi" olarak tanımlamışlar ve daha sonraki çalışmalarında (1976, s. 9) ise bu tanımları "bireylerin seçimlerini etkileme amaçlı iletişimi" şeklinde kısaltmışlardır. Kapferer'e göre ikna "davranışların, niyetlerin, duyguların, kanaatlerin değiştirilmesi ya da değiştirilmemesine yönelik olarak ileti enformasyonundan yararlanan psikolojik süreçtir" (Kapferer, 1978'den Aktaran Anık, 1997, s. 107). Raven ve Haley (1982, p. 427) iknayı, "bir bireyin etkisiyle birey ya da bireylerin biliş, tutum ya da davranışlarında değişiklik yaratılmasıdır" şeklinde tanımlarken; Bettinghaus ve Cody (1987, p. 3) ise iknainın tanımının "bireyin gönderdiği mesajlarla diğer birey ya da grupların hareket, fikir ve inançlarını bilinçli olarak değiştirme çabası" olduğunu belirtmiştir. Bir başka tanıma göre ikna, "ikna edilen kişinin/hedef kitlenin bir miktar özgürlüğe sahip olduğu bir durumda iletişim yoluyla bir başkasının zihnini etkileme amaçlı başarılı bir kasıtlı çabadır" (O'Keefe, 1990, p. 17), iken bir diğerine göre ise "ikna çabası içinde olan bireyin, çeşitli duygusal ve bilişsel teknikler yoluyla bir başka bireyin belirli bir davranış, inanç ya da tutumu benimsemesine rehberlik etmektir" (Reardon, 1991, p. 2). Yüksel (2005, s. 4) göre ise ikna "kanaat ettirme, kanaat verebilme; kandırma, razı etme, inandırmadır". İkna kavramıyla yapılan farklı tanımlara bakıldığında, yukarıda da bahsedildiği gibi bu tanımların birbirlerine yakın ve birbirlerinin eksik yönlerini tamamlayan nitelikte oldukları görülmektedir.

İkna ile ilgili yapılan farklı tanımlardan hareketle Perloff (2010, p. 12-16) iknayı, özgürce seçim yapılan bir ortamda, alıcıya iletilen bir ileti/mesaj yoluyla birey ya da bireylerin bir konu hakkında sahip oldukları davranış ve tutumların değiştirilmesinin amaçlandığı sembolik bir süreç, şeklinde tanımlayarak, iknainın sahip olduğu beş unsur olduğunu belirtmiştir. Bu unsurlar şunlardır:

Öncelikle ikna, belirli sayıda adımdan oluşan bir süreçtir ve alıcının aktif bir şekilde bu sürece katılımını gerektirir. İkinci olarak iknada başka bir kişiyi, alıcıyı veya hedefi etkilemek amacıyla bilinçli bir girişim vardır. Üçüncü olarak iknada iletişimci alıcıyı iknaya zorlayamaz. İletişimci gerekli argümanı sağlar, alıcının arzularını harekete geçirir, düşüncelerinin altındaki mantığı ona gösterir. Sonra alıcı değişimi ya gerçekleştirir ya da reddeder. Bazen alıcı konumundaki birey ya da bireyler kendi kendilerini ikna edebilirler. Dördüncü olarak ikna iletişimsel bir eylem olduğundan, ikna etmek için diğer toplumsal etkileme şekillerinin aksine olgusal veya duygusal, mantıklı veya mantıksız, sözlü veya sözsüz, kişiler arası veya kitle iletişim araçları aracılığıyla aktarılabilen bir mesaj olmalıdır. Son olarak ikna, özgür bir seçim

ortamı ve imkânı gerektirir. Bu unsurlardan da anlaşıldığı gibi ikna olgusu bir dayatma veya zorlama eylemi değil (Elden & Bakır, 2010, s. 25), aksine bireylerin tutum ve davranışlarını birtakım kanıtlanma ve akıl yürütmelerle gönüllü olarak etkileme ve değiştirme eylemidir (Bilgin, 2003, s. 163; Tutar, 2014, s. 183).

İkna, her zaman hedefteki kişi ya da kişilerin var olan tutum ve davranışlarını değiştirme işi değil, aynı zamanda bazı konularda mevcut olan düşüncelerini korumaları ve değişikliğe karşı koymalarını sağlama işidir (Jamieson, 1996, p. 4-5). Dolayısıyla ikna olgusunda niyet önemlidir. Örneğin, reklamcılıkta bir mal veya hizmeti satın almayan müşterilere yönelik yapılan ikna çalışmalarında amaç hedef kitlenin tutum ve davranışlarını değiştirmek iken; diğer taraftan satın alınan ürün ya da hizmetin devamlılığı için yapılan ikna çalışmalarında ise amaç hedef kitlenin tutum ve davranışlarının korunmasını, sağlamlaştırılmasını ve sürdürülmesini sağlamaktır (Güz, 1998, s. 192). Yine bir siyasi parti, siyasal reklam çalışmalarında bir taraftan kendine oy veren eski seçmenlerinin mevcut tutumlarını korumaya yönelik ikna çalışması yaparken; diğer taraftan yeni seçmenlerin veya başka partilere oy veren seçmenlerin tutumlarını değiştirmeye yönelik ikna çalışması yapmaktadır (Yığıtbaşı, 2012, s. 7). Dolayısıyla ikna tek yönlü ve basit bir eylem değil, aksine çok yönlü ve çok fazla faktörün etkili olduğu karmaşık bir eylemdir.

Sonuç itibarıyla ikna, bir eylemi anlatan bir kavram olmasına rağmen, bu eylemin gerçekleşme sürecinde çok fazla faktörün etkili olduğu durumu göz önüne alındığında, anlaşılması ve gerçekleştirilmesi zor bir eylemdir. Öncelikle ikna iletişimsel bir eylem olduğu için iletişim sürecinde yer alan kaynak, kodlama, mesaj, kanal, gürültü, alıcı, kod açma ve geri bildirim gibi tüm faktörler ikna sürecinde de önemli derecede etkilidir. Yine bu faktörlerin her birini etkileyen alt faktörler de iknayı etkilemektedir. Ayrıca iknada hedef insan olduğu için insanı etkileyen ve şekillendiren kültür, coğrafya, din, gelenek-görenek gibi dış faktörler ve psikolojik yapı gibi iç faktörler de ikna sürecinde oldukça etkilidir. Tüm bunlar düşünüldüğünde ikna olgusunun karmaşıklığı ve zorluğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bundan dolayı ikna kavramıyla ilgili yapılan hiçbir çalışmanın konuyu yüzde yüz ve tam bir şekilde ortaya koyması mümkün değildir.

2.2. Kültür, Atasözleri ve Zihinsel Yapının İnşası

Kültür, farklı düşünürler tarafından çok sayıda tanımlanmış bir kavram olmasına rağmen, üzerinde herkes tarafından görüş birliği sağlanmış tek bir tanımlanmayan, içinde birçok parametreyi barındıran karmaşık bir kavramdır. Kavramla ilgili en kapsamlı tanımları yapan düşünürlerden biri olan Tylor'a (1985, p. 3) göre kültür, "insanın öğrendiği, benimsediği, bilgi, gelenek, görenek, sanat, ahlak ve benzeri alışkanlıkları ve becerileri içine alan komplike bir bütündür". Başka bir tanıma göre kültür, "bir insan topluluğunu diğerinden ayıran ve her insan topluluğuna mahsus zihinsel oluşumlardır" (Hofstede, 1980, p. 29). Ziya Gökalp (1997, s. 25) ise kültürü, "sadece bir milletin dil, din, ahlak, sanat, felsefe, akıl, hukuk ve iktisat ile ilgili yaşayışlarının ahenkli bir toplamıdır" şeklinde tanımlamaktadır. Tanımlarından da anlaşıldığı gibi kültür, temel olarak iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan biri maddi kültür, diğeri ise manevi kültürdür. Maddi kültür insanın ürettiği tüm maddi nesnelere kapsarken, manevi kültür ise din, gelenek, görenek, tutumlar, davranışlar, inançlar gibi toplumu şekillendiren tüm manevi ürünleri kapsamaktadır (Köknel, 1981, s. 18). Dolayısıyla "kültür genel olarak bir toplumun 'maddi' ve 'manevi' değerler bütünü olarak tanımlanır" (Aktan & Tutar, 2007, s. 2).

Bir toplumun geçmişten bugüne kadar her alanda oluşturduğu değerlerin tümünü kapsayan kültür, ait olduğu toplumun bireylerini bu değerlerle kuşatır (Topçu, 2011, s. 164). Onun için bir toplumu veya o toplumdaki bireyleri anlamak için o toplumun kültürünü anlamak gerekir. Kültürü anlamak için de kültürün alt boyutlarına bakmak gerekir. Şüphesiz ki kültürün en önemli boyutlarından biri de atasözleridir.

İlk insanlarla birlikte var olan ve anonim halk edebiyatının en önemli parçalarından biri olan atasözleri, eskiden beri sav, mesel (darb-ı mesel), makal, hikmet, tapma, tabir, samah, oranlama, kelam-ı kibar, ulular sözü ve atalar sözü gibi değişik isimlerle, sözlü gelenek ile nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Her toplumda ve dilde var olan atasözleri, atalarımızın yaşamları boyunca uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan, özelden içinden çıktığı toplum, genelde ise tüm insanlık için gerçeklik payı yüksek olan belirli kuralların, olguların ve durumların hikmetli sözler ya da öğütler biçiminde kalıplaştığı sözlerdir (Pala, 1999, s. 5). Büyük çoğunluğu menşei itibarıyla anonim olan atasözleri, pek az istisnalar dışında ilk defa kimin tarafından ve ne zaman söylendiği bilinmeyen sözlerdir (Milli Kütüphane Başkanlığı, 1971, s. VII).

Bir sözün atasözü olabilmesi için öncelikle ait olduğu ulusun her sınıfından bireyleri arasında binlerce kez tekrarlanmış olması ve bu şekilde tüm milletin vicdan ve tecrübe süzgecinden geçerek ayanı tam bir altına benzer şekilde değer ve revaç görmesi gerekir (Dilçin, 2000, s. XV). Böyle bir süreçten ve süzgeçten geçerek oluşan atasözlerinin belirli biçimsel ve kavramsal özellikleri vardır ve bunlar şu şekildedir: Atasözleri, çoğunluğu bir veya iki cümleden ibaret olan; doğa, sosyal ve toplumsal olgu ve olayların öteden beri nasıl olageldiklerini belirten; mantığa dayanarak insanlara doğrudan ahlak dersi ve nasihatler veren; birtakım bilgece fikirler, felsefeler ve gerçekler sunarak insanlara yol gösteren; bireylere bazı inanışları, töre ve geleneklerini bildirip-öğreten; az sözle çok şey anlatan; değiştirilemeyen ve yerlerine muadilleri konulamayan kısa, özlü, klişeleşmiş ve kalıplaşmış sözlerdir (Aksoy, 2015, s. 15-19).

Her toplumun kendi toplumsal yapısına uygun kanunu, kuralı, geleneği, göreneği olduğu gibi yine kendine özgü atasözleri vardır. Bir toplumun en önemli sözlü kültürel ürünlerden biri olan atasözleri, içinden çıktıkları toplumun kültürel mirasının en özlü ifadelerini oluşturur (Yaşar Uğurlu & Harbi, 2018, s. 129). Bu bağlamda atasözleri, bir toplumun yaşayış biçimini ve dünya görüşünü yansıttığı gibi kültürel tarihiyle ilgili de önemli ipuçları verir (Aksan, 2007, s. 38). Bundan dolayı herhangi bir toplumun kültürel ve içtimai yapısının ne gibi aşamalardan geçtiği ne gibi değişimlere uğradığı ve bugün ne durumda olduğu konusunda bir şey öğrenilmek istenildiği zaman, o toplumun milli tarihi ve diğer özel ürünlerinin yanı sıra atasözlerini de muhtelif kategorilere ayırarak incelemek gerekir (Dilçin, 2000, s. XV). Çünkü “bir dilin söz varlığı içinde o toplumun bilgeliğini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü ortaya koyan” (Yaşar, 2007, s. 146) atasözleri, her toplumun kendi öz benliğine ait özellikleri yansıtır. Sözün özü, bir toplumun kuruluşundan bugüne kadar sergilediği yaşam şekilleri, gelenekleri, görenekleri, tutumları, davranışları, inanışları, düşünceleri, kısaca maddi ve manevi her şeyini nesilden nesile aktaran atasözleri, bu şekilde o toplumun kültürünün oluşmasını, sağlamlaşmasını, devam etmesini ve geleceğe taşınmasını sağlayan en önemli mihenk taşlarından biridir. Dahası atasözleri, ezelden beri bir toplumun değerlerini ve bireylerinin toplumsal hayatta sergilemesi beklenen kural ya da davranışları nesilden nesile devamlı olarak aktarmak suretiyle, o toplumun zihinsel yapısının inşasını ve gelecekte bu zihinsel yapının devam etmesini sağlayan en önemli kültürel faktörlerden biridir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışmanın temel amacı Türk kültüründe iknaya ne kadar önem verildiği ve hangi faktörler bağlamında ele alındığına dair ışık tutmaktır. Başka bir ifadeyle bu çalışmada Türk toplumunun ikna olgusuna verdiği önem ve ikna ile ilgili vurguladığı faktörlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu temel amacı gerçekleştirmek için çalışmada kültürün en önemli göstergelerinden biri olan atasözleri bağlamında “ikna” olgusunun incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, Türk atasözleri bağlamında, Türk kültüründe “ikna” olgusu nasıl ele alınmaktadır? Bu temel sorunun cevabının bulunması için cevap aranan alt araştırma soruları şu şekildedir:

1. Türk atasözlerinde tutum değiştirme/oluşturma yöntemlerinden “İkna Etme”ye ne kadar vurgu yapılmıştır?
2. Türk atasözlerinde ikna etmeyi kolaylaştırmaya yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir?
3. Türk atasözlerinde ikna etmeyi zorlaştırmaya yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir?
4. Türk atasözlerinde ikna edecek kişide olması gereken özelliklere yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir?

3.2. Araştırmanın Özgünlüğü ve Önemi

Bu çalışma kapsamında yerli ve yabancı literatür taranmış, özellikle Türkçe literatürde ikna kavramını Türk Atasözleri bağlamında ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türk kültüründe “ikna” olgusunun Atasözleri bağlamında ilk defa incelenmiş olması, bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Elde edilen sonuç ya da sonuçlar ile Türk toplumunun ikna edilmesine yönelik araştırmacılara, politikacılara veya diğer alanlardaki tüm ilgililere ışık tutması açısından ise bu çalışma önemli bir çalışmadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İletişim araştırmalarında ilk olarak Max Weber tarafından 1910 yılında, gazetelerin siyasi ve toplumsal olaylara verdikleri ağırlığı ortaya koymak amacıyla kullanılan bu yöntem (Geray, 2017, s. 146), Laswell ve Barelson gibi araştırmacıların öncül çalışmalarıyla gelişerek sosyal bilimlerde kullanılan en önemli araştırma yöntemlerinden biri haline gelmiştir (Timisi & Dursun, 2003). Bir konu ile ilgili var olan verileri tanımlamaya ve verilerde gizli olabilen gerçekleri ortaya koymaya yönelik bir yöntem olan içerik analizinde (Herkner, 2003, p. 133), ele alınan konuya göre farklı teknikler kullanılmaktadır. Bu çalışmada bu tekniklerden biri olan “kategorisel analiz” kullanılmıştır. “Kategorisel analiz, genel olarak belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesini ve ardından bu birimlerin, belirli kriterlere göre kategoriler halinde gruplandırılmasını ifade etmektedir” (Bilgin, 1999, s. 128). Dolayısıyla kategorisel analiz, incelenen birim sayısının çok olduğu ve birden çok kategorinin ve bu kategorilerin alt kategorilerinin olduğu araştırmalarda kullanılan en uygun yöntemdir (Balci, 2006, s. 248).

Bu çalışmada önce Türk Atasözleri “doküman incelemesi” yöntemiyle taranmış ve “ikna” kavramıyla ilgili olan atasözleri derlenmiştir. Daha sonra derlenen veriler incelenmiş ve anlam boyutuna göre benzer olanlar birleştirilerek kategoriler ve alt kategoriler oluşturulmuştur. Bu şekilde elde edilen bulgular “kategorisel analiz” yöntemiyle analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni Türk kültürü, örnekleme Türk atasözleri ve ulaşılabilir örnekleme ise yazılı kaynaklardan erişilebilen Türk Atasözleridir. Bu araştırmada kullanılan örneklemin konuyu mümkün olduğu kadar iyi yansıtması için “doküman incelemesi” yöntemiyle derin odaklı veri toplaması yapılmıştır. Bunun için Türk atasözleri beş farklı kaynaktan taranmıştır. Yapılan taramalarda “tutum değiştirme/oluşturma yöntemleri” ve “ikna kavramı” ile ilgili olan atasözleri derlenmiştir. Tarama yapılan kaynaklar ve atasözleri sayılarının bilgileri aşağıda, Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Veri Toplamada Taranan Kaynaklar

No	Yazar Adı	Eser Adı (Yılı)	Atasözü Sayısı
1	Milli Kütüphane Başkanlığı (MEB)	Türk Atasözleri I (1971)	10730
2	Ömer Asım AKSOY	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-Atasözleri Sözlüğü (2015)	2667
3	İskender PALA	Ata Sözleri (1999)	1000
4	Delhi DİLÇİN	Edebiyatımızda Atasözleri (2000)	1620
5	Özkul ÇOBANOĞLU	Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü (2004)	1000
TOPLAM			17017

Tablo 1’de görüldüğü gibi veri taraması beş farklı kaynaktan yapılmış ve toplam 17017 atasözü incelenmiştir. Tarama yapılan kaynakların içerdikleri atasözlerinin sayılarına bakıldığında, en kapsamlı sözlük Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından hazırlanan sözlük olup bunu sırasıyla Ömer Asım Aksoy’un, Delhi Dilçin’in, İskender Pala ve Özkul Çobanoğlu’nun hazırladıkları sözlükler takip etmektedir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı, sözlü kültürün ürünü olan atasözlerinin bazılarının hep sözlü gelenekte kalması, bazılarının unutulması, bazılarının yerel sınırlar içerisinde kalması ve bazılarının ise müstehcenlik ve kötümserlik içermesi gibi değişik nedenlerle yazılı kaynaklara alınmamış olması gibi farklı nedenlerden dolayı hepsine ulaşılmasının mümkün olmamasıdır. Bu tip engellerden dolayı Türk atasözlerinin hepsine ulaşılabilmiştir. Örneğin, içerdikleri 10730 Atasözü ile konuyla ilgili en kapsamlı kaynak olan Milli Kütüphane Başkanlığının sözlüğüne bile müstehcenlik ve kötümserlik içeren, insanı hayata ve devlete küstüren, kadını hor ve hakir gören, Türkü ve Türk milletini küçük düşürücü, bireyi hırsızlığa ve ahlaksızlığa teşvik edici nitelikte olan atasözleri alınmamıştır (1971, s. XIV). Bu durum bu araştırmanın en temel sınırlılığıdır. Diğer bir sınırlılık ise bu konuda daha önce hazırlanmış standart bir formun (kategorileştirme ya da kodlama cetveli gibi) olmamasıdır. Araştırmacı tarafından bu çalışmaya özgü olarak tasarlanan bu araştırma formu, konunun belirli bir çerçevede ele alınmasını sağlamaktadır. Aynı konu farklı araştırmacılar tarafından farklı formlarla ve kapsamlarda ele alınabilir.

3.6. Kategorileştirme

Nitel desenlerde, özellikle içerik analizi yönteminde kullanılan yöntemlerden biri olan kategorileştirmenin temel amacı bir çalışmada ele alınan değişkenlerin konuya uygun şekilde sınıflandırılmasını sağlamaktır. Türk kültüründe “ikna” kavramının atasözleri bağlamında incelenmesi konusunda daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmanın kategorileri araştırmacı tarafından şu şekilde oluşturulmuştur:

Önce ilgili literatür taranmış ve farklı konularda da olsa benzer olan çalışmalar incelenmiştir. İncelemeler sonucunda bu çalışmanın temel kategorileri; “Tutum ve Davranışları Değiştirme/Oluşturma Yöntemleri”, “İkna Etmeyi Kolaylaştıran Faktörler”, “İkna Etmeyi Zorlaştıran Faktörler” ve “İkna edecek Kişide Olması Gereken Özellikler”, şeklinde dört başlıkta oluşturulmuştur. Daha sonra bu dört kategori bağlamında veri taraması yapılmış ve bu kategorilerle ilgili olduğu tespit edilen veriler, ilgili kategorinin altında toplanmıştır. Sonra bu temel kategorilerin altında toplanan veriler (atasözleri) incelenmiş ve ilgili literatür de göz önüne alınarak anlam boyutuna göre alt kategoriler oluşturulmuştur. Son olarak bu şekilde oluşturulan araştırmanın kategorilerinin konuyu uygun bir şekilde yansıtmadığının anlaşılması için biri doçent ve ikisi profesörden oluşan toplam üç alan uzmanından, uzman görüşü alınmış ve gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır. Bu şekilde son şekli verilen araştırmanın kategorileri aşağıda, Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Kategorileri

1. Kategori: TUTUM VE DAVRANIŞLARI DEĞİŞTİRME/OLUŞTURMA YÖNTEMLERİ		
Alt Kategoriler	Açıklama	Örnek Atasözleri
1.1. İkna Etme/Rıza Alma	Bu yöntem, ikna sürecinde hiçbir zor gücü kullanmadan veya maddi kazanç sunmadan, çeşitli yollarla rızasını almak veya ikna etmek suretiyle alıcının ilgili konudaki görüş, tutum veya davranışlarının istenilen yönde değiştirilmesini/ oluşturulmasını içerir.	Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. Al ile aslan tutulur, güç ile gücigen (köstebek) tutulmaz. Zorla güzellik olmaz.
1.2. Maddi Çıkar/Para Sağlama	Bu yöntem, ikna sürecinde çeşitli yollarla maddiyat/para sağlayarak/vererek alıcının ilgili konudaki görüş, tutum veya davranışlarının istenilen yönde değiştirilmesini/ oluşturulmasını içerir.	Altın anahtar her kapıyı açar. Paranın konuştuğu yerde her dil susar. Para en iyi elçidir.
1.3. Zor Kullanma	Bu yöntem, ikna sürecinde tehdit, korku ve şantaj gibi çeşitli şekillerde zor gücü kullanarak alıcının ilgili konudaki görüş, tutum veya davranışlarının istenilen yönde değiştirilmesini/ oluşturulmasını içerir.	Kızını dövmeyen dizini döver. Zorsuz bir şey olmaz. Zor oyunu bozar.
2. Kategori: İKNA ETMEYİ KOLAYLAŞTIRAN FAKTÖRLER		
Alt Kategoriler	Açıklama	Örnek Atasözleri
2.1. Etkili ve Güzel Konuşma	Etkili ve güzel konuşma; konuşmanın diksiyon, seçilen sözcükler, bilgi içeriği, jest ve mimik gibi yönlerden güçlü olmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörden biridir.	İyi söz demir kapıyı açar. Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir. Dil kılıçtan keskindir
2.2. Alıcının Donanımlı Olması	Alıcının; genel kültür, bilgi seviyesi, algılama ve anlama kapasitesi, kod açma, kod çözüme ve geri bildirim yeteneği gibi donanımsal özelliklerinin güçlü ve yüksek olması, çoğunlukla ikna sürecini kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Arif olana bir söz yeter. Leb demeden leblebiyi anlar. Tereciye tere satılmaz.
2.3. Doğru Zamanlama	Doğru zamanlama; bir işin, iletişimin veya eylemin uygun ve doğru zamanda başlatılmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörden biridir.	Terazi var, tartı var, her şeyin bir vakti var. Demir tavında, dilber çağında. Ağaç yaş iken eğilir.
2.4. Doğru Yöntem ve Araç Kullanma	Doğru yöntem ve araç kullanma; bir işin veya eylemin, o işe veya eyleme mümkün olan en uygun olan yöntem ve araçlarla yapılmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörden biridir.	Çay kuşu ayağından tutulur. Yemeğe tuz, söze şeker koymalı. Her tencereye bir kapak bulunur.

2.5.	Hatır ve İyi Nam	Hatır ve iyi nam; bir kişinin veya tarafın ya genelde sahip olduğu iyi nam ya da bire bir ilişkilerde karşı tarafta oluşturduğu hatır ile karşı tarafın gözünde değerinin ve etkisinin fazla olmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Bir selâm bin hatır yapar. Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır. Başım üstünde yeri var.
2.6.	Doğruluk	Doğruluk; kişinin her zaman ve durumda doğru olanı söylemesi ve yapmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının karşı tarafa olan güvenini artırarak ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Haklı söz, haksız Bağdat'tan çevirir. Bir emin iki yeminden evla. Doğru söze akan sular durur.
2.7.	İstekli ve İsrarlı Olmak	İstekli ve ısrarlı olmak; bir kişinin veya tarafın, bir konuda karşı taraftan isteği şeyle ilgili olarak isteğinden hiç vazgeçmeden devamlı istekli ve ısrarlı olmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Ağlamayana meme vermezler. Azimli fare duvarı deler. Azimle sıçan mermeri deler.
2.8.	Sabırlı Olmak	Sabırlı olmak; bir iş veya konuyla ilgili olarak, bir kişinin, grubun veya acentenin acele etmeden, sabır ve sükûnet göstererek, akli selim bir şekilde ilerlemesini ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Sabır ile bitmez iş olmaz. Sabreden derviş muradına ermiş. Cehd ve sabırla, sıçan tahtayı deler.
3. Kategori: İKNA ETMEYİ ZORLAŞTIRAN FAKTÖRLER			
Alt Kategoriler	Açıklama	Örnek Atasözleri	
3.1.	Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri	Alıcının algılama, kod çözme, konu hakkındaki bilgi seviyesi, genel kültürü, hayat görüşü, huyu ve kişiliği gibi donanımsal ve yapısal eksiklikleri, iletişimde sürecinde alıcının konuyu anlamasını ve karşı tarafla anlaşmasını zorlaştıran bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Anlayana sıvrisineek saz, anlamayana davul zurna az. Gafile kelâm, nafile kelâm. Çürük tahta çivi tutmaz.
3.2.	Yalan Söylemek	Yalan söylemek; kişinin bazı zamanlarda ve durumlarda karşı tarafa doğru olanı değil de yalan söylemesini ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz. Yalancının şahitliği tutmaz.
3.3.	Yanlış Zamanlama	Yanlış zamanlama; bir işin, o işe pek uygun olmayan zamanda, yani yanlış zamanda yapılmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Papaz her gün pilav yemez. Her vakit kedi kaymak yemez.
3.4.	Yanlış Yöntem ve Araç Kullanma	Yanlış yöntem ve araç kullanma; bir işin veya eylemin, o işe veya eyleme pek uygun olmayan, yanlış yöntem ve araçlarla yapılmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Arpa unundan kadayıf olmaz. Şahin ile deve avlanmaz. Kuru torba ile at tutulmaz.
3.5.	Kaynağın Fiziki Eksiklikleri	Fiziki eksiklikler; kaynağın çirkin veya tıpsız olması, aşırı şişman veya zayıf olması, kötü giyinmiş veya bakımsız olması gibi bedenen somut ve görünür özelliklerinin kötü veya eksik olmasıyla ilgili bir olgudur ve ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Börküm eski, sözüm geçmez. Sakalım yok ki sözüm geçsin.
3.6.	Mesajın Geçreğinden Fazla Tekrarlanması	İletişim sürecinde kaynağın mesajı alıcıya gereğinden fazla ve sık bir şekilde göndermesi, genellikle alıcıyı sıkır ve bu durum ikna sürecinde alıcının ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Çok söyleme arsız olur. Çok söyleme arsız olur, az verme hırsız olur.
3.7.	Kötü Ün/Nam	Kötü ün/nam; geçmişte yaşananlardan dolayı bir kişinin, grubun veya acentenin adının kötüye çıkmasını, kötü üne sahip olmasını ifade eden bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde kaynağın alıcı üzerindeki inandırıcılığını ve etkisini düşürerek, ikna olmasını zorlaştıran faktörlerden biridir.	Adı çıkmış dokuza inmez sekize. Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın. Dillere düştü.

4. Kategori: İKNA EDECEK KİŞİDE OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER		
Alt Kategoriler	Açıklama	Örnek Atasözleri
4.1. Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği	Etkili ve güzel konuşma yeteneği; bir kişinin diksiyon, seçtiği sözcükler, bilgi, jest ve mimik gibi yönlerden güçlü bir konuşma yeteneğine sahip olmasını ifade eden bir olgudur ve ikna edecek kişinin böyle bir yeteneğe sahip olması ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Adamı ikrarından hayvanı yularından tutarlar. Anlatışa göre verirler fetvayı. Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı.
4.2. Yetenekli ve Zeki Olma	Yetenekli ve zeki olmak; bir kişinin, bir işi kavrama, anlama, çözme ve yapabilme zekâsının ve kapasitesinin yüksek olması, bir işle ilgili kendine yol çizebilmesi, işi yaparken karşılaşılabileceği zorlukların üstesinden gelmesiyle ilgili bir olgudur ve bu olgu ikna sürecinde alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Herkes kaşık yapar ama sapını ortaya getiremez. Herkes sakız çiğner ama çatlatamaz. Leb demeden leblebiyi anlar.
4.3. Fiziksel Özelliklerin İyi Olması	Bedenen güzel veya yakışıklı olmak, vücut ebatlarının standartlarda, iyi olması, giyim-kuşamın uyumlu ve güzel olması ve ses tonu ve bakışının iyi olması gibi kişinin görünür ve somut fiziki özelliklerinin iyi olması, ikna sürecinde alıcıyı olumlu yönde etkileyen bir olgudur ve alıcının ikna olmasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.	Cesurun bakışı, korkağın kılıcından keskindir. Kaş ile göz gerisi söz.

Tablo 2'ye bakıldığında bu araştırmada kullanılan temel kategoriler ve alt kategorilerin verildiği, bu kategorilerin ikna ile ilişkilerinin kısaca açıklandığı ve bu kategorilerle ilgili örnek atasözlerinin verildiği görülmektedir.

4. Bulgular

4.1. Tutum ve Davranışları Değiştirme/Oluşturma Yöntemleriyle İlgili Atasözleri

İnsanların tutum ve davranışlarını değiştirme/oluşturma yöntemleriyle ilgili Türk atasözleri taranmış, derlenen veriler incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Tutum ve Davranışları Değiştirme/Oluşturma Yöntemleriyle İlgili Atasözleri*

Tutum ve Davranışları Değiştirme/Oluşturma Yöntemleri	Sayı	Frekans (%)
İkna Etme/Rıza Alma	37	59,7
Maddi Çıkar/Para Sağlamak	15	24,2
Zor Kullanma	10	16,1
Toplam	62	100

Tablo 3 incelendiğinde tutum ve davranışları değiştirme/oluşturma yöntemleriyle ilgili olarak toplam 62 adet atasözü bulunduğu görülmektedir. Literatür kapsamında bu atasözleri “İkna Etme/Rıza Alma, Maddi Çıkar/Para Sağlamak ve Zor Kullanma”, şeklinde üç yöntemde incelenmiştir. Bu yöntemlerin altına yığılan atasözleri incelendiğinde, Türk atasözlerinde en fazla “İkna Etmeye/Rıza Alma” (%59,7) yöntemine ve en az ise “Zor Kullanma” (%16,1) yöntemine vurgu yapıldığı görülmektedir.

4.2. İkna Etmeyi Kolaylaştıran Faktörlerle İlgili Atasözleri

İkna kavramıyla ilgili Türk atasözleri taranmış, derlenen veriler incelenmiş ve ikna etmeyi kolaylaştıran faktörlerle ilgili elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *İkna Etmeyi Kolaylaştıran Faktörlerle İlgili Atasözleri*

İkna Etmeyi Kolaylaştıran Faktörler	Sayı	Frekans (%)
Etkili ve Güzel Konuşma	27	33,7
Alıcının Donanımlı Olması	6	7,5
Doğru Zamanlama	10	12,5
Doğru Yöntem ve Araç Kullanma	17	21,2
Hatır ve İyi Nam	7	8,7
Doğruluk	5	6,3
İstekli ve Israrlı Olmak	5	6,3
Sabırlı Olmak	3	3,8
Toplam	80	100

Tablo 4'e bakıldığında ikna etmeyi kolaylaştıran faktörlerle ilgili olarak toplam 80 adet atasözü bulunduğu görülmektedir. Bu atasözleri anlam boyutuna göre kategorilere ayrıldığında Türk atasözlerinde ikna etmeyi kolaylaştıran faktörler olarak "Etkili ve Güzel Konuşma, Alıcının Donanımlı Olması, Doğru Zamanlama, Doğru Yöntem ve Araç Kullanma, Hatır ve iyi Nam, Doğruluk, İstekli ve Israrlı Olmak ve Sabırlı Olmak" şeklinde toplam 8 faktörün ortaya çıktığı görülmüştür. Bu faktörlerin altına yığılan atasözleri incelendiğinde, Türk atasözlerinde ikna etmeyi kolaylaştıran faktörlerden en fazla "Etkili ve Güzel Konuşma" (%34,6) faktörüne ve en az ise "Sabırlı Olmak" (%3,9) faktörüne yer verildiği görülmektedir.

4.3. İkna Etmeyi Zorlaştıran Faktörlerle İlgili Türk Atasözleri

İkna, kavramıyla ilgili Türk atasözleri taranmış, derlenen veriler incelenmiş ve ikna etmeyi zorlaştıran faktörlerle ilgili elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İkna Etmeyi Zorlaştıran Faktörlerle İlgili Atasözleri

İkna Etmeyi Zorlaştıran Faktörler	Sayı	Frekans (%)
Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri	45	54,9
Yalan Söylemek	5	6,1
Yanlış Zamanlama	7	8,5
Yanlış Yöntem ve Araç Kullanma	11	13,4
Kaynağın Fiziki Eksiklikleri	4	4,9
Mesajın Geğreğinden Fazla Tekrarlanması	4	4,9
Kötü Ün/Nam	6	7,3
Toplam	82	100

Tablo 5 gözlemlendiğinde ikna etmeyi zorlaştıran faktörlerle ilgili toplam 82 adet atasözü bulunduğu görülmektedir. Bu atasözleri anlam boyutuna göre kategorilere ayrıldığında Türk atasözlerinde ikna etmeyi zorlaştıran faktörler olarak "Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri, Yalan Söylemek, Yanlış Zamanlama, Yanlış Yöntem ve Araç Kullanma, Kaynağın Fiziki Eksiklikleri, Mesajın Geğreğinden Fazla Tekrarlanması ve Kötü Ün/Nam" şeklinde toplam 7 faktörün ortaya çıktığı görülmüştür. Bu faktörlerin altına yığılan atasözleri incelendiğinde, Türk atasözlerinde ikna etmeyi zorlaştıran faktörlerden en fazla "Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri" (%54,9) faktörünün ve en az ise "Kaynağın Fiziki Eksiklikleri" (%4,9) ve "Mesajın Gereğinden Fazla Tekrarlanması" (%4,9) faktörlerinin vurgulandığı görülmektedir.

4.4. İkna Edecek Kişide Olması Gereken Özelliklerle İlgili Türk Atasözleri

İkna, kavramıyla ilgili Türk atasözleri taranmış, derlenen veriler incelenmiş ve ikna edecek kişide olması gereken özelliklerle ilgili elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. İkna Edecek Kişide Olması Gereken Özelliklerle İlgili Atasözleri

İkna Edecek Kişide Olması Gereken Özellikler	Sayı	Frekans (%)
Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği	27	84,4
Yetenekli ve Zeki Olma	3	9,4
Fiziksel Özelliklerin İyi Olması	2	6,3
Toplam	32	100

Tablo 6 incelendiğinde ikna edecek kişide olması gereken özelliklerle ilgili toplam 32 adet atasözü bulunduğu görülmektedir. Bu atasözleri anlam boyutuna göre kategorilere ayrıldığında Türk atasözlerinde ikna edecek kişide olması gereken özellikler olarak "Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği, Yetenekli ve Zeki Olma ve Fiziksel Özelliklerin İyi Olması" şeklinde toplam 3 faktörün ortaya çıktığı görülmüştür. Bu faktörlerin altına yığılan atasözleri incelendiğinde, Türk atasözlerinde ikna edecek kişide olması gereken özelliklerden en fazla "Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği" (%84,4) faktörüne ve en az ise "Fiziksel Özelliklerin İyi Olması" (%6,3) faktörüne yer verildiği görülmektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bilim ve teknolojiye yaşanan baş döndürücü gelişmeler günümüzde insanlara hemen her ihtiyacını karşılama noktasında oldukça fazla alternatif sunmaktadır. Buna paralel olarak insan haklarının, demokrasinin ve özgürlüklerin de son derece gelişmesi, bireylerin hemen her konuda kendi kararlarını kendilerinin vermesine yol açmıştır. Bu durum çağdaş dünyada faaliyet gösteren hemen hemen her iş dalında üreticiyi hedef kitleyi ikna etme olgusuyla ve bireyleri de ihtiyaçlarını karşılama ve kararlarını verme noktasında ikna edilme olgusuyla baş başa bırakmıştır. Öyle ki siyasetten spora, üretimden tüketime ve eğitimden eğlenceye hayatın hemen her alanında insanlar ikna etme ya da edilme durumuyla yoğun olarak karşı karşıya kalmaktadır. Bu yüzden günümüzde bir toplumun ve o toplumu oluşturan bireylerin ikna olgusuna yaklaşımının öğrenilmesi, o toplum veya toplumun bir kesimini oluşturan bireyleriyle ilgili yapılması düşünülen bir işte başarı sağlanması açısından elzemdir. Bu bağlamda bu çalışmada Türk toplumunun ikna olgusuna verdiği önem, ikna ile ilgili üzerinde durduğu konular ve vurguladığı yönlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için çalışmada dört araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular incelendiğinde bu araştırma sorularıyla ilgili çıkan sonuçlar ve sonuçların tartışması şu şekildedir:

Birinci araştırma sorusu; Türk atasözlerinde tutum değiştirme/oluşturma yöntemlerinden “İkna Etme”ye ne kadar vurgu yapılmıştır? Birinci temel kategoriye oluşturan bu araştırma sorusuyla ilgili olarak literatür bağlamında ele alınan üç temel tutum değiştirme/oluşturma yöntemiyle ilgili olarak toplam 62 adet Türk atasözü bulunmuştur. Bu atasözleri incelendiğinde; Türk atasözlerinde tutum değiştirme/oluşturma yöntemlerinden en çok “İkna Etme/Rıza Alma” yöntemine (37), ikinci olarak “Maddi Çıkar/Para Sağlama” yöntemine (15) ve en az ise “Zor Kullanma” yöntemine (10) vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu sonuç, Türk toplumunun insan işleri ve ilişkilerinde “İkna Etme/Rıza Alma” yöntemini fazlaca benimsediğini (%59,7) ve “Zor Kullanma” yöntemini ise pek benimsemediğini (%16,1), hatta “Maddi Çıkar/Para Sağlama” yöntemini (%24,2) bile “Zor Kullanma” yöntemine (%16,1) göre daha fazla benimsediğini göstermektedir. Araştırmada ortaya çıkan bu sonuçtan hareketle, Türk toplumunun iknaya/rızaya çok fazla önem veren demokratik bir toplum olduğu, buna karşın zor gücüne karşı olduğu ve bu bağlamda insan işleri ve ilişkilerini daha çok hoşgörülle ele aldığı söylenebilir.

İkinci araştırma sorusu; Türk atasözlerinde ikna etmeyi kolaylaştırmaya yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir? İkinci temel kategoriye oluşturan bu araştırma sorusuyla ilgili olarak toplam 80 adet Türk atasözü bulunmuştur. Bu atasözleri incelendiğinde; Türk atasözlerinde ikna etmeyi kolaylaştıran faktörlerden en fazla “Etkili ve Güzel Konuşma” faktörüne (27) vurgu yapıldığı görülmüştür. İkinci olarak “Doğru Yöntem ve Araç Kullanma” faktörüne (17) ve üçüncü olarak “Doğru Zamanlama” faktörüne (10) vurgu yapıldığı görülmürken, en az “Sabırlı Olmak” (3) faktörü olmak üzere diğer faktörlere de (5, 5, 6, 7) az vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu sonuçtan, Türk toplumunun iknada sabır olgusuna pek önem vermediği (%3,8) ve bu bağlamda pek sabırlı bir toplum olmadığı söylenebilir. Yine benzer şekilde Türk toplumunun iknayı kolaylaştırması noktasında doğruluğa (%6,3), istekli ve ısrarlı olmaya (%6,3), hatır ve iyi nama (%8,7) ve alıcının donanımına (%7,3) da pek önem vermediği görülmektedir. Değerlere önem veren, hatta 2017 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim müfredatına konulan 10 kök değer "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik" ile bu değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmeyi hedefleyen Türk toplumu için bu faktörlerle ilgili çıkan bu sonuçların aslında bir tezat oluşturduğu söylenebilir. Bu faktörlere karşın Türk toplumunun iknayı kolaylaştırması noktasında “Doğru Zamanlama” (%12,5) ile “Doğru Yöntem ve Araç Kullanma” (%21,2) faktörlerine orta düzeyde önem verdikleri görülmektedir. Bu iki faktörle ilgili çıkan sonuçlarla ilgili olarak MEB’in müfredata koyduğu 10 kök değerden biri olan dürüstlük/doğruluk değerine, ikna olgusunda zaman, yöntem ve araç bağlamında vurgu yapıldığı söylenebilir.

İkinci araştırma sorusuyla ilgili çıkan en önemli sonuç, Türk toplumunun ikna etmeyi en fazla kolaylaştıran faktör olarak “Etkili ve Güzel Konuşma” (33,7) faktörünü görmesi, başka bir deyişle kaynağın konuşmasının etkinliğini ikna etmeyi kolaylaştıran en önemli faktör olarak görmesidir. Öncelikle bu sonucun dördüncü araştırma sorusunda yer alan “Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği” faktörüyle ilgili çıkan sonuçla benzer bir sonuç olduğunu belirtmek gerekir. Zira dördüncü araştırma sorusu şu şekildedir: Türk atasözlerinde ikna edecek kişide olması gereken özelliklere yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir?

Dördüncü temel kategoriye oluşturan bu araştırma sorusuyla ilgili olarak toplam 32 adet Türk atasözü bulunmuştur. Bu atasözleri incelendiğinde; Türk atasözlerinde ikna edecek kişide olması gereken özelliklerden en fazla “Etkili ve Güzel Konuşma Yeteneği” faktörüne (27) vurgu yapıldığı görülmektedir. İkinci olarak “Yetenekli ve Zeki Olma” faktörüne (3) vurgu yapıldığı görülürken, en az ise “Fiziki Özelliklerin İyi Olması” faktörüne (2) vurgu yapıldığı görülmektedir. Burada etkili ve güzel konuşma yeteneğine %84,4 oranında ezici bir ağırlıkla yapılan vurgu, bize Türk toplumunun ikna edecek kişide aradığı en önemli, neredeyse tek faktörün “Etkili ve Güzel Konuşma” faktörü olduğunu göstermektedir. Çünkü diğer iki faktöre yapılan %9,4 ile %6,3'lük vurguların, toplam üç faktörün olduğu bir grupta çok küçük ve önemsiz oldukları açıktır. Dolayısıyla hem ikinci araştırma sorusuyla ilgili hem de dördüncü araştırma sorusuyla ilgili ortak çıkan bir sonuç olarak, Türk toplumunun “ikna etme/rıza alma” olgusunda “Etkili ve Güzel Konuşma” faktörüne son derece önem verdiği görülmektedir. Bu sonuç, Türk toplumunun kökeni çok eskilere dayanan güçlü bir sözlü kültürünün olmasıyla açıklanabilir. Çünkü konuşma, sözlü kültürün en temel ögesidir. Muharrem Ergin, O. Nedim Tuna, Kemal Balkan ve Landsberger gibi bilim adamlarının çalışmaları bize Türkçe'nin en az 5000 yıllık bir sözel döneminin olduğunu göstermektedir (Balkan, 1992). Bu açıdan Türk toplumunun ve dilinin çok eski ve güçlü bir sözlü kültürü olduğu açıktır. Sözlü kültürü oluşturan unsurlar yazılı kültürün unsurlarına göre bir toplumu oluşturan bireyler üzerinde daha etkilidir ve toplum hayatında daha büyük ve geniş bir kabule sahiptir. Başka bir ifadeyle bir toplumun milli kimliğini oluşturan ortak değerler ve kabuller büyük ölçüde o toplumun sözlü kültürü içinde oluşmaktadır (Yıldırım, 1989, s. 16). Sonuç itibarıyla bilim adamlarının özelde Türk dili ve kültürü, genelde ise sözlü kültür ile ilgili olarak ortaya koydukları bu savlar, bu çalışmada ortaya çıkan bu sonucu destekler niteliktedir.

Üçüncü araştırma sorusu; Türk atasözlerinde ikna etmeyi zorlaştırmaya yönelik vurgu yapılan faktörler nelerdir? Üçüncü temel kategoriye oluşturan bu araştırma sorusuyla ilgili olarak toplam 82 adet Türk atasözü bulunmuştur. Bu atasözleri incelendiğinde; Türk atasözlerinde ikna etmeyi zorlaştıran faktörlerden en fazla “Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri” faktörüne (45) ve ikinci olarak “Yanlış Yöntem ve Araç Kullanma” faktörüne (11) vurgu yapıldığı görülürken, diğer faktörlere (4, 4, 5, 6, 7) az vurgu yapıldığı görülmüştür. Burada dikkat çeken en önemli sonuç, Türk toplumunun ikna etmeyi zorlaştıran faktörlerden “Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri” faktörüne %54,9 ile oldukça yüksek oranda vurgu yapmasına karşılık diğer faktörlere oldukça düşük oranlarda (%13,4, %8,5, %7,3, %6,1, %4,9 ve %4,9) vurgu yapmasıdır. Bu çalışmada ikinci araştırma sorusuyla ilgili olarak Türk kültüründe ikna etmeyi kolaylaştıran en önemli faktör ve dördüncü araştırma sorusuyla ilgili olarak Türk kültüründe ikna edecek kişide olması gereken en önemli özellik olarak “Etkili ve Güzel Konuşma” faktörüne yüksek oranlarda vurgu yapıldığı sonuçlarına göre bu sonucun bir tezat oluşturduğu söylenebilir. Çünkü ikinci ve dördüncü kısımlarda “Etkili ve Güzel Konuşma” faktörüyle, Türk kültüründe ikna ile ilgili olarak kaynağa vurgu yapıldığı görülmesine karşın, iknayı zorlaştıran faktörlerde ise “Alıcının Yapısal ve Donanımsal Eksiklikleri” faktörüyle alıcıya vurgu yapıldığı görülmektedir. Burada en önemli ikna engeli olarak alıcının eksikliklerinin görüldüğü bu sonuç, yapılan araştırmalarla da görüldüğü gibi başta Türk toplumunun okuma alışkanlığının düşük olması (Odabaş vd., 2008; Ortaş, 2014) gibi değişik nedenlerden dolayı Türk toplumunda bireylerin kendilerini donanımlı olarak yetiştirememeleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Türk toplumunda ikna ile ilgili gerçekleştirilen iletişim süreçlerinde alıcının donanımsızlığının en önemli ikna engeli olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

6. Öneriler

Gelecekte Türk toplumu veya bireylerine yönelik tutum değiştirme/oluşturma çalışması yapacak olan politikacılara, araştırmacılara ve kısaca konuyla ilgilenen her kişi veya kuruma bu araştırmada;

Birinci araştırma sorusuyla ilgili elde edilen bulgulardan hareketle, mümkün mertebe ikna etme veya rıza alma yöntemine başvurmaları ve zor kullanma yönteminden uzak durmaları,

İkinci ve dördüncü araştırma sorularıyla ilgili elde edilen bulgulardan hareketle, ikna işinde kullanacakları kaynağın etkili ve güzel konuşma yeteneğine sahip olmasına ve

Üçüncü araştırma sorusuyla ilgili elde edilen bulgulardan hareketle, öncelikle ikna edilmek istenen tarafın, yani alıcının yapısını ve özelliklerini çok iyi bir şekilde analiz etmeleri ve daha sonra bu analizler

doğrultusunda alıcının yapısına uygun dil, kodlama, mesaj, kanal, yöntem ve zaman gibi ikna stratejileri belirlemeleri önerilir.

7. Extended Abstract

People face many alternatives and have to choose to do almost every job and meet their needs because of the significant developments in democracy, human rights, freedoms, production, and information communication technologies in our age. Therefore, the place of persuasion in human life, its importance, and usage areas are increasing day by day. The purpose of this study is to reveal the importance given to the method of “persuasion/consent” in Turkish culture and the factors emphasized about the phenomenon of “persuasion”.

The main research question of the study is as follows: what is the emphasis on the “persuasion/consent” method in Turkish culture and the factors emphasized in persuasion in the proverbs? Sub-research questions to be answered in order to understand the question are as follows:

1. How much emphasis is given to “Persuasion,” one of the methods of changing/creating attitudes in Turkish proverbs?
2. What are the factors emphasized in Turkish proverbs to facilitate persuasion?
3. What are the factors emphasized in Turkish proverbs to make it difficult to persuade?
4. What are the factors emphasized in Turkish proverbs regarding the characteristics that should be in the person to persuade?

The qualitative content analysis method was used in this study. Turkish proverbs were scanned using the method of “document analysis,” and the proverbs related to the concept of “persuasion” were compiled in the study. The data were analyzed using the “categorical analysis” technique. The categories were created by the researcher, considering the meaning dimension.

The findings are as follows:

Sixty-two proverbs were found regarding changing/creating attitudes and behaviors. When these proverbs were examined in detail, it was found that the most emphasis was given to the “Persuasion” method and the least on the “Use of Force” method in Turkish culture.

Eighty proverbs were found on factors that facilitate persuasion. When these proverbs were examined, it was seen that the most emphasis was on the “Effective and Good Speaking” factor, while the least was the “Being Patient” factor among the factors that facilitate persuasion in Turkish culture.

Eighty-two proverbs were found about factors that make it challenging to persuade. When these proverbs were examined, it was seen that among the factors that make persuasion difficult in Turkish culture, the “Receiver’s structural and knowledge deficiencies” factor was emphasized the most, and the least was the “Physical Deficiencies of the Source” and the “Excessive Repetition of the Message” factors.

Thirty-two proverbs were found about the characteristics that the person to persuade should have. When these proverbs were examined, it was found that among the characteristics that must be in the persuasive person in Turkish culture, the most emphasis was on the “Effective and Good Speaking Ability,” and the least was the “Good Physical Properties” feature.

When these findings were investigated, the following results were obtained:

While Turkish society adopted the method of persuasion/consent from the methods of changing/creating attitude, and it was seen that they do not adopt the method of using force. Based on this result, it can be said that Turkish society is against despotism, democratic, and giving importance to consent. In this context, it is understood that to be successful in changing/creating attitudes towards Turkish society, and special attention should be given to use the persuasion/consent method, especially the use of force should be avoided.

It was found that Turkish society emphasized and attached importance to effective and eloquent speech among the factors that facilitate persuasion. In this context, it is understood that persuasion speaking is very important in Turkish society. Depending on this result, it can be said that Turkish society attaches the most importance to the beauty and effectiveness of the speech in persuasion since it has an oral culture that is extremely effective in the formation of its culture. It was also observed that the high rate of the ability to speak effectively and beautifully (84.4%) was emphasized and given importance

concerning the characteristics of the person who convinces. This result can also be considered in this context. In other words, it is possible to deduce that the phenomenon of speaking is highly valued in Turkish society since it has a strong oral culture and a long history.

It was observed that the Turkish society emphasized the receiver's structural and knowledge deficiencies the most, among the factors that made it difficult to persuade. It can be said that this result is a result of individuals' inability to raise themselves well-equipped in Turkish society due to various reasons. Therefore, the receiver's structural and knowledge deficiencies in the communication processes about persuasion in Turkish society may be accepted as the most important persuasion barrier.

Kaynakça

- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2015). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I-Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Aktan, C. C. & Tutar, H. (2007). Bir sosyal sabit sermaye olarak kültür. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6(20), 1-11.
- Akyol, Z. (2019). *Bir ikna teknolojisi olarak internet: E-ticaret sitelerindeki ikna dinamikleri üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Reklamcılık Anabilim Dalı, İzmir.
- Altınörs, A. (2011). Platon ile Aristoteles'in retorik anlayışlarının karşılaştırılması. *EKEV Akademi Dergisi*, 15(49), 81-92.
- Anık, C. (1997). *Siyasal motivasyon ve ikna*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- Anık, C. (2000). *Siyasal ikna*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Aristoteles, (2015). *Retorik*. (Çev. Doğan, M.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Asna, M. A. (1968). Yönetim-halk ilişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 1(3-4), 55-68.
- Bahçecioğlu, E. H. (2021). Retoriğin temel unsurları olan ethos-pathos-logos perspektifinden ikna sanatının kullanılışı: Müge Anlı örneği. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(1), 16-42.
- Balcı, Ş. (2006). *Negatif siyasal reklamlarda ikna edici mesaj stratejisi olarak korku çekiciliği kullanımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Konya.
- Balkan, K. (1992). Eski Önasya'da Kut (veya Gut) halkının dili ile eski Türkçe arasındaki benzerlik. *Erdem*, 6(16), 1-64.
- Başarı, M. (2017). Seçmenlerin oy verme davranışları ile liderlerin hitaplarında aradıkları ikna bileşenleri ve üslup çeşitleri arasındaki ilişki. *İnif E-Dergi*, 1(2), 218-233.
- Bettinghaus, E. P. & Cody, M. J. (1987). *Persuasive communications*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Bilgin, N. (1999). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Brembeck, W. L. & Howell, W. S. (1952). *Persuasion, a means of social influence*. New York: Prentice Hall.
- Brembeck, W. L. & Howell, W. S. (1976). *Persuasion, a means of social influence* (2. Baskı) New York: Prentice Hall.
- Ceylan, F. (2020). *Siyasal rıza bağlamında oy verme davranışları üzerine bir araştırma: Erzincan ili örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri.
- Christophe, M. & Renvoise, P. (2019). *Beyindeki ikna kodu: Nöropazarlama ile bilimsel ikna stratejileri geliştirmek*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Demirtaş, H. A. (2004). Temel ikna teknikleri: Tutum oluşturma ve tutum değiştirme süreçlerindeki etkilerinin altında yatan nedenler üzerine bir derleme. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 19, 73-91.
- Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda atasözleri* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elden, M. & Bakır, U. (2010). *Reklam çekicilikleri-cinsellik, mizah, korku*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Geray, H. (2017). *İletişim alanından örneklerle toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güz, H. (1998). *Reklamlarda ikna stratejileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- Herkner, W. (2003). İçerik çözümlemesi. Murat S. Çebi (Der. ve Çev.), *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*, içinde (ss. 124-176). Ankara: Alternatif Yayınları.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences and international differences in work related values*. London: Sage Publications.
- Huseynli, B., Engizek, N. & Kurtuluş, S. (2018). Tüketicilerin fiyat taktiklerinin ikna kabiliyeti ile ilgili bilinç düzeyi ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Yıldız Social Science Review*, 4(1), 65-78.
- İplikçi, H. G. (2015). Reklamlarda tüketiciyi ikna etmek için kullanılan stratejiler ve reklam örnekleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(1), 65-77.
- Jamieson, H. (1996). *İletişim ve ikna*. (Çev. Atabek, N. ve Dağtaş, B.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Yayınları.
- Köknel, Ö. (1981). *Cumhuriyet gençliği ve sorunları*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kurudayıoğlu, M. & Yılmaz, E. (2014). How are we persuaded? Persuasive text and structure/Nasıl ikna ediliyoruz? İkna edici metin ve yapısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(1), 75-102.
- Küçük Kurt, M. (1987). Zihin davranış ilişkilerinde mesaj stratejisi. *Düşünceler*, 1(1), 43-50.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (5. Baskı). (Çev. Turna, B. B.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1971). *Türk atasözleri I* (Haz: Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Montesquieu, C. (2004). *Kanunların rubu üzerine*. (Çev. Baldaş, F.). İstanbul: Seç Yayın Dağıtım.
- Odabaş, H., Odabaş, Y. & Polat, C. (2008). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 431-465.
- O'Keefe, D. J. (1990). *Persuasion: Theory of research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Okur, A., Süğümlü, Ü. & Göçen, G. (2013). İkna edici konuşma ve karşılaştırmalı bir araştırma (Avustralya ana dili öğretimi ders materyalleri ve Türkçe örneği). *Turkish Studies*, 8(8), 951-970.
- Ortaş, İ. (2014). Türkiye ve dünyada kitap okuma değerlerinin karşılaştırması ve sosyal yaşamımıza etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(3), 323-337.
- Pala, İ. (1999). *Ata sözleri*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Perloff, R. M. (2010). *The dynamics of persuasion: Communication and attitudes in the 21st century* (4th Edition). New York: Routledge Taylor & Francis
- Raven, B. H. & Haley, R. W. (1982). Social influence and compliance of hospital nurses with infection control policies. R. J. Eiser (Ed.), *Social Psychology and Behavioral Medicine* içinde (ss. 413-438). New York: John Wiley & Sons.
- Reardon, K. K. (1991). *Persuasion in practice*. London: Sage Publications.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum sözleşmesi*. (9. Basım). (Çev. Günyol, V.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tarakçı, H. N. (2019). *İkna edici mesaj stratejisi olarak çekicilik ve kamu spotlarında kullanımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Konya.
- Timisi, N. & Dursun, Ç. (2003). *Medya ve deprem: 17 Ağustos 1999 depreminin medyada temsili*. Ankara: RTÜK Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını.
- Topçu, N. (2011). *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tortop, N. (1986). *Halkla ilişkiler*. Ankara: İlk-San Matbaası.
- Tuna, D. (2016). Bir yazınsal yapıt ve çevirileri üzerinden propaganda, ikna ve rıza söylemlerini okumak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 87-106.
- Tutar, H. (2014). *Sosyal psikoloji: Kavramlar ve kuramlar*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tylor, E. B. (1985). *Primitive culture and leadership*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Usal, A. & Kuşlivan, Z. (1999). *Davranış bilimleri*. İzmir: Barış Yayınları.

Üstündağ, L. & Akengin, G. (2020). TV reklamlarında kullanılan grafik tasarımların mesaj ve ikna kavramı üzerine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 38-65.

Yaşar Uğurlu, Ö. & Harbi, K. (2018). Girişimcilik olgusunun Türk atasözlerinde içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), 128-146.

Yaşar, F. Ö. (2007). Bilgi toplumu bağlamında Türk atasözlerinde "eğitim" ve "bilgi" kavramları üzerine düşünceler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 146-158.

Yıldırım, D. (1989). Sözlü kültür ve folklor kavramları üzerine düşünceler. *Millî Folklor*, 1(3), 16-17.

Yiğitbaşı, K. G. (2012). *İkna edici iletişim sürecinde siyasal mesaj tasarımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul.

Yüksel, A. H. (2005). *İkna ve konuşma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Haksız Rekabet Algıları Üzerine Karaman İlinde Bir Araştırma

Namık Kemal ERDEMİR*
Mustafa KAZAK**

ÖZ

Günümüzde muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetleri içerisinde karşılaştıkları başlıca sorunlarından biri haksız rekabettir. Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının muhasebe mesleğinde haksız rekabet kavram bilgisi, kavramın hukuksal sonuçları ile Türk Ticaret Kanunu (TTK) 4. kısmında yer alan haksız rekabete ilişkin oluşturulan haksız rekabet türleri hakkında bilgi düzeylerini saptama ve haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşüncesi ile haksız rekabetin mali nitelikteki uygulamaları ve meslek mensuplarının önerileri çalışmaya dahil edilerek, meslek mensuplarının görüşleri ortaya konmuştur. Araştırmanın verileri nitel analize uygun olarak hazırlanmış olup, örneklem grubu Karaman ilinde faaliyet göstermekte olan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler içerisinde seçilmiş on beş katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışmada nitel araştırma metodu içerisinde yer alan amaçlı örneklem metodlarından biri olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmış ve çalışmaya yönelik altı tema belirlenmiştir. Çalışma Nvivo paket programı ile desteklenmiştir. Araştırmanın örneklem grubu ile yapılan görüşmeler gönüllülük esası ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel verilerden elde edilen bulgulara göre, muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet kavram bilgisinin, hukuksal sonuçlarının ve TTK'da yer alan türleri hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların mali nitelikteki uygulamalarına yönelik ortak tutumu tespit edilmiş olup, haksız rekabet ile ilgili önerileri ayrı bir başlık altında değerlendirilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Haksız Rekabet, Muhasebe, Muhasebe Mesleği.

A Study on Unfair Competition Perceptions of Accounting Professionals in Karaman Province

ABSTRACT

It has been tried to determine the level of knowledge of the professional accountants about the concept of unfair competition in the accounting profession, the legal consequences of the concept and the types of unfair competition in the Turkish Commercial Code (TCC). The financial practices of unfair competition and the suggestions of the members of the profession were included in the study and the opinions of the members of the profession were revealed. The data of the research were prepared in accordance with qualitative analysis. The sample group consists of fifteen participants selected from the Independent Accountant and Financial Advisors operating in the province of Karaman.

Convenience sampling, which is one of the purposeful sampling methods, which is a qualitative research method, was used. Six themes were determined for the study. The study was supported by Nvivo package program. According to the findings obtained from the qualitative data in the research, it has been determined that the accounting professionals have sufficient knowledge about the concept of unfair competition, its legal consequences and the types included in the TCC. The common attitude of the participants towards their financial practices was determined and the suggestions regarding unfair competition were evaluated.

Keywords: Competition, Unfair Competition, Accounting, Accounting Profession.

1. Giriş

Yasal ve etik olarak özel önem verilmesi gereken bir kavram olan “haksız rekabet”, firmaların iç ve dış iş ilişkilerinde yasal ve etik olarak kabul edilebilen davranışları ifade etmektedir. İş davranışı etik olarak, yasa dışı olandan, etik olarak zorunlu olana veya iyi olana kadar uzanan bir çizgi boyunca kategorize edilebilir. Bu sınıflandırma içerisinde tanımlanmış davranışlar, davranışı sergilemesi beklenen firmalar veya grupları bulunabilir. Haksız rekabeti meydana getiren eylemlerin neler olduğu, rekabet hukukunun etik boyutunun yanında, vicdani bir hareket tarzı olup firmaların bilinç düzeyi ile eş güdümlü çalışacaktır. Rekabet açısından ahlaki davranmayan, ancak rasyonel davranış göstermeye çalışan firmalar, rekabet yasası ile tanımlanmış yaptırımların varlığına rağmen, yasadışı davranışın net faydaları nedeniyle, yine de yasadışı davranışlarda bulunabilirler. Kamu ve özel kesim çalışanlarının gerçekten düşük maaşları, gelir düzeylerini

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, nkerdemir@kmu.edu.tr

** Öğr. Gör., Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, mustafa.kazak@afsu.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 02.03.2021

yetersiz bulmaları, verimsiz prosedürler vb nedenlerle rekabet ile ilgili düzenlemelerde yer alan boşluklardan faydalanma yoluyla her ülkede meydana gelebileceği gibi düzenlemelerin yetersiz olduğu veya hiç olmadığı ekonomilerde sıklıkla meydana gelebilmektedir.

Rekabet sürecinde yarışan iki veya daha fazla unsurun bulunması nedeniyle –özellikle beşeri unsurların sürece dâhil olduğu durumlarda– rekabetin olması gereken eksenden çıkması ve etik dışı müdahalelerin olması rekabet sürecine ilişkin düzenlemeleri gerekli kılmıştır. ABD 1914 yılında Clayton Anlaşması ile bu konuda öncü olmuştur. Japonya 1947 yılında yürürlüğe giren “Tekel Karşısı Yasa” ile belki de rekabet ihlallerine ilişkin en ağır yaptırımları tanımlayan ülke olmuştur. Benzer şekilde İngiltere, 1973 yılında Haksız Ticaret Yasası’nı yürürlüğe sokmuştur. O dönemlerdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1957 yılında kabul edilen ve bir sene sonra yürürlüğe giren “Roma Antlaşması” ile rekabet alanına ilişkin düzenlemelere de yer vermiştir. Birlik bu düzenlemeleri günümüz ekonomik koşulları ve gelişen ticaret ile eş güdümlü şekilde revize ederek uygulamaya devam etmektedir (Ateş, 2008, s. 52). Rusya ise rekabete ilişkin ilk düzenlemeyi 1991 yılında kabul ettiği bir kanunla gerçekleştirmiş, 1993 yılında Federasyon Anayasası ile rekabeti geliştirmeyi ve haksız rekabet uygulamalarını engellemeyi teminat altına almıştır. 1995 ve 2006 yıllarında yürürlüğe giren iki farklı kanunla düzenlemelerin kapsamını genişletmiş ve ayrıntılı bir tanımlama yoluna gitmiştir (Eryürek, 2020, s. 99). Bu düzenlemeler büyük firmaların pazar davranışlarını, firmaların gizli anlaşmalarını, tedarikçiler ve birlikler arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Birçok ülkede yapılan farklı düzenlemeler ile rekabete ilişkin düzenlemeler yapılmakta ve rekabetin sağlıklı bir şekilde gelişmesini olumsuz etkileyecek uygulamalar ve firmalar arası gizli anlaşmalar önceden tanımlanarak engellenmeye çalışılmaktadır. Günümüzde fiyatlandırma kararları ile ilgili etik dışı uygulamalar, rakipler arası gizli anlaşmalar, ürünlerin içeriği ve miktarında yapılan ve bildirilmeyen gizli ayarlamalar vb. yöntemlerle rekabete yönelik ihlaller gerçekleşebilmektedir. Yapılan düzenlemeler ve bu düzenlemelerde yer alan yaptırımlar çoğu zaman etkili olmakla beraber, yaşanan birçok olumsuz durum bu düzenlemelerin yeterli olmadığını göstermektedir. Özellikle caydırıcı cezaların eksikliği veya cezaların yetersiz oluşu ihlal konusunda vicdani rahatsızlık duymayan firmaları rekabetin ihlal edilmesine yönelik davranışları sergileme hususunda kayıtsız davranmaya itebilmektedir.

Eksikliklerin varlığına karşılık, etik dışı iş davranışlarının etkin bir şekilde tanımlanmasından ziyade genel düzenlemeler yapılmış, bu durum ise rekabet ile ilgili konularda başarı oranı düşük düzenlemelerin yapılmasına rekabet ihlallerinin gözden kaçmasına neden olmuştur. Özellikle kanıtlanmış etik dışı davranışların caydırılmasına yönelik düzenlemeler etkisiz olmuştur. Dahası düzenlemelere rağmen caydırıcı olmayan cezalar yasalar karşısında yaptırımlara razı firmaları kayıtsız davranır hale getirmiştir. İç denetimin yerleşik hale geldiği bankacılık gibi sektörler detaylı denetim faaliyetleri ile diğer sektörlerdeki firmalara göre rekabetçi faaliyetlerde ideal olarak kabul edilebilecek davranışlar sergilemektedir. Dış standartlara yönelik bu tür taahhütler etik sürekliliği kalıcı hale getirebilmektedir. Günümüzde kurumsallaşma çabalarıyla birlikte, firmaların birçoğu da iş sürecinde çalışanların katılımıyla bir bütün olarak şirket içi standartlar belirleyerek etik kurallar silsilesi tanımlamakta ve tanımlanan bu standartlara bağlı kalarak ihlalleri asgari düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Ticarete konu edilen mal ve hizmetlerin değişimi ile ilgili sözleşme özgürlüğü çerçevesinde düzenlenen sözleşmeler aracılığıyla etik olmayan uygulamaların önüne geçilmektedir. Borçlar Kanunu hükümlerine göre sözleşme taraflarının bir arada olmaları ve sözleşme üzerinde fikir birliği içinde bulunmaları gerekmektedir. Tarafların ortaya koyduğu irade ve sözleşme hükümlerinin birlikte belirlenmesi genel uygulamada tutarlılığı sağlamaktadır. Anlaşmazlıkların olması durumunda tarafların adli mercilere başvurabilmeleri ihtimali, bu sözleşmelerin etik dışı davranışların ve rekabet kurallarını ihlal edecek şartların ihlalini önlemede büyük rol oynadığını söylemek mümkündür.

Ahilik gibi köklü geçmişe sahip ve genel uygulama birliğine dayalı yapılarda olduğu gibi geniş kapsamlı düzenlemeler haksız rekabeti engelleme potansiyeline sahiptir. Bu konuda her meslek örgütünün tanımladığı standart ve yaptığı düzenlemeler en azından meslek mensupları eliyle yapılabilecek etik dışı ve haksız rekabet yönelik davranışları engelleyebilecektir. Muhasebe alanında da meslek mensuplarının söz konusu eylemleri yapmasını engelleyebilecek düzeyde geniş kapsamlı bir düzenleme mevcuttur. Bu düzenleme ile hem mensupların kendi aralarında sergilemeleri gerekli davranışları hem de müşterileri ile olması gereken ilişkinin düzeyi açıklanmış ve olumsuz davranışlar engellenmeye çalışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Haksız rekabete yönelik birçok faaliyetin odağında pazarlama bölümü çalışanlarının olmasının yanında mali nitelikli işlemler olması nedeniyle özellikle sahip, ortaklar veya yöneticilerin teşvikiyle süreçte muhasebe meslek mensuplarının rolü yadsınamaz. Çalışmada Muhasebe meslek mensuplarında haksız rekabet kavram bilgisi ve haksız rekabet karşısındaki kanuni süreç ve kavram hakkındaki düşüncelerinin yanı sıra haksız rekabet ile ilgili mesleki yönetmeliğe bakış açılarının değerlendirilmesi çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu konuda meslek mensuplarının kavram ile ilişkilerinin değerlendirilmesi üzerine farklı çalışmalar da bulunmaktadır.

Bıyan (2012), çalışmasını 2.740 meslek mensubu üzerinde anket yöntemi kullanarak, muhasebe mesleğindeki mesleki sorunları, hazırlanan sorulara verilen cevaplara istinaden ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçlardan birisi de katılımcıların %98'inin mesleki faaliyetlerinde haksız rekabetin olduğu yönünde görüş bildirmiş olmasıdır.

Ömürbek ve Türkoğlu (2013), çalışmalarını Isparta ilinde faaliyet gösteren 152 muhasebe meslek mensubu ile gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın amacı “muhasebe meslek mensupları arasında ekonomik, sosyolojik, hukuki vb. sorunlardan kaynaklanan haksız rekabetin varlığını ve bu soruna neden olan etmenleri tespit etmek” olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda meslek mensupları arasında haksız rekabetin varlığını kabul ederek, sorunun en başta tahsilat olduğunu ve ücret üzerinden yaşanan haksız rekabetin varlığı olduğu yönünde sonuç elde edilmiştir. Bunun yanında bir diğer sonuç ise haksız rekabet sorununun çözümü için mevzuatın yetersiz olduğu yönündedir. Bu durumun muhasebe mesleğini zedelediği çıkan sonuçlar içerisinde yer almaktadır.

Yücel ve Kartal (2014), çalışmalarında İstanbul ilinde faaliyet gösteren 500 muhasebe meslek mensubu üzerinde istatistikî araştırma yapmışlar ve meslek mensuplarının faaliyetlerini gerçekleştirmesinde haksız rekabet ile etik dışı davranışların olduğu sonucuna varılmıştır.

Aydemir (2015), “muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve çözüme yönelik beklentileri araştırmak” amacıyla 428 muhasebe meslek mensubuna anket uygulamıştır. Analiz sonucunda “mükelleflerin ücretlerini ödememeleri veya düzensiz ödemeleri”, “mesleki yeterlilik ve sorumluluklara karşın muhasebe meslek mensuplarının kazancının düşük olması” meslek mensupları arasındaki en önemli sorunlar olarak ön plana çıkmıştır. Katılımcılar meslektaşlarının düşük ücret uygulaması, meslekteki kişilerin hızla artması ile mevzuattaki sürekli ve hızlı değişimin sonucu haksız rekabet oluştuğunu ve dolayısıyla meslekte saygınlığın düştüğü yönünde görüş bildirmişlerdir.

Kurnaz, Altunal ve Özbek (2016), Kütahya ilinde faaliyet gösteren 132 meslek mensubu üzerinde anket uygulamış, çalışmada faktör analizi ile “haksız rekabet algısını ve onların yazılımla ilgili eleştiri, beklenti ve tutumlarını, haksız rekabeti önlemede E-birlik sisteminin yeterliliğini ve etkinliğini” ölçmüşler ve çalışma sonucunda uygulamanın meslek mensuplarının işlemlerinde kolaylık sağlayarak, tahsilat sorunlarına çözüm olduğu, iş yüklerinin azalmasını sağladığı yönünde sonuca ulaşılmışlardır.

Kısakürek ve Akarsu (2016), hassas ve önemli bir meslek olan muhasebecilik mesleğinde, mevcut rekabeti ve haksız rekabetin nedenlerini ve boyutlarını ortaya koymak amacıyla, Sivas ilinde çalışan meslek mensuplarına yönelik anket uygulamış olup, meslek içerisinde kısmen de olsa haksız rekabetin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMM) Haksız Rekabetle Mücadele Kurulu Raporu (2018) faaliyet dönemleri içerisinde haksız rekabet ile ilgili yürütülen çalışmalarını “Meslek Mensupları Arasında ve İş Sahipleriyle İlişkilerde Haksız Rekabet, Ücret ve Diğer Mali Nitelikteki Uygulamalar ile Haksız Rekabet, Reklam Yoluyla Haksız Rekabet” olarak 3 başlık altında değerlendirmektedirler. Kurul çalışma neticesinde “2018 yılında Yönetim Kurulu kararı ile Haksız Rekabetle Mücadele Kurulu’na sevk edilen dosya sayısını” 1105, “Haksız Rekabetle Mücadele Kurulu Toplam dosya sayısını” 1320 ve “Soruşturması devam eden dosya sayısını” da 369 adet olduğunu belirtmektedirler. Çalışma sonucunda muhasebe mensuplarına zorunlu eğitimin getirilmesi gerekliliği, ücret unsurunun üzerinde durulması ve haksız rekabet koşullarına uymayan muhasebe meslek mensuplarının cezalandırılması gerektiği yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Dikmen (2019), Giresun ilinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına bağlı muhasebe meslek mensuplarından 40 kişi üzerinde anket uygulayarak “haksız rekabetin varlığını ve haksız rekabet sorununa

neden olan faktörleri muhasebe meslek mensuplarının mesleki deneyim sürelerine göre ayrıntılı bir şekilde inceleyerek tespit etmek” amacı ile T-testi ve One Way Anova yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabete karşı tutumlarının meslekteki deneyim sürelerine göre değiştiği ortaya konulmuştur.

Arslan ve Kılıç (2020), “Ülkemizde faaliyet gösteren meslek mensuplarının mesleki alanda görülen haksız rekabet uygulamalarının tespiti ve çözümüne yönelik uygulamaların etkinliğine bakış açılarını incelemişlerdir. Ülke genelinde 512 meslek mensubuna uygulanan anket sonucunda meslek mensuplarının konuya bakış açılarında farklılıklar tespit edilmiş ve sorun kayıtsız kalmadıkları ve öneriler geliştirdikleri ortaya konulmuştur.

Karakaya ve Biçer (2020), haksız rekabetin, “muhasebe meslek mensuplarının karşılaştığı en önemli sorunlardan olduğu düşüncesi” ile muhasebe meslek mensupları arasında haksız rekabet algısını ölçmek için uzman kişilerle görüşmeler yapmış ve bu görüşmeleri analitik hiyerarşi süreci ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda meslek mensuplarının sayısının giderek artması, muhasebe meslek mensuplarının mesleklerine gerekli itina göstermemeleri, meslekteki mali nitelikli işlemler, ücretlendirme, cezaya rağmen muhasebe ve denetim standartları ile mevzuata uygun hareket edilmemesi, ruhsatların kiralanması, gerçeğe uygun olmayan belge düzenleme, kendi unvanlarının dışında mesleki uygulamalarında farklı unvan kullanmanın haksız rekabete yol açtığı ortaya konulmuştur.

Arslan (2020), “Türkiye’de serbest olarak mesleki faaliyetlerini sürdüren muhasebe meslek mensuplarının muhasebe mesleğinde haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yasal düzenlemeler ve uygulamaların, sorunun çözümünde ne derece etkin olacağına ilişkin değerlendirmelerinin tespit edilmesi ile haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerilerinin tespit edilmesi” amacıyla Türkiye’nin tüm bölgelerinde Serbest Muhasebeci (SM) ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) unvanlı meslek mensubu olan 512 kişi üzerinde hem nitel hem de nicel yöntemler kullanılarak, nitel verilerin analizinde içerik ve betimsel analiz yöntemi, nicel veriler de ise betimsel istatistik yöntemleri ile bağımsız gruplar T testi (Independent Samples T-Test) tekniği ve tek yönlü varyans analizi (One- Way Anova) tekniği kullanılarak sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuçlarda haksız rekabetin oluşmasında “unvan, mesleki deneyim ve yaş değişkenlerinin” anlamlı farklılık göstermediği, “cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleği sürdürdüğü bölge” değişkenlerinin ise analiz sonucunda anlamlı farklılıklar gösterdiği belirtilmiştir.

Aslan Çetin ve Öztürk (2020), yaptıkları çalışmanın amacını “muhasebe meslek mensupları ve çalışanları açısından haksız rekabete sebep olabilecek faktörlerin değerlendirilmesini sağlamak” olarak belirtmişlerdir. Çalışmanın uygulaması Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde faaliyet gösteren SMMM’ya kayıtlı muhasebe mensupları ile anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Sonuç olarak muhasebe meslek mensupları arasında haksız rekabetin yaşandığı görüşü ortaya konulmuştur.

Şendurur ve Çelik (2020), Muş ve Ağrı ilinde faaliyet gösteren 53 muhasebe meslek mensubunun mesleklerini icra ederken karşılaşılan sorunları belirlemek adına anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda “muhasebe meslek mensupları, daha düşük bir ücretle defter tutan meslektaşlarının olduğunu ve bunun haksız rekabeti doğurduğunu, iş yüklerinin fazla olduğunu ve ücretlerini zamanında alamadıklarını belirtmişlerdir”.

3. Rekabet ve Haksız Rekabet Kavramı

13/12/1994 Tarih, 22140 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’da “Mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarış” olarak tanımlanan rekabet, iş dünyasının vazgeçilmez bir gerçeğidir (Karahana, 2014, s. 23). Aslında sadece beşeri unsurun mevcut olduğu alanlarda değil, doğada her yerde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Rekabeti ekonominin, mal ve hizmetlerin kalitesinin ve yaşam kalitesinin gelişiminde en önemli unsur olarak kabul eden liberal yaklaşım rekabet yolu ile piyasaların gelişeceğini toplumsal refahın artacağını öngörmektedir (Gürbüz & Turhan, 2009, s. 62). Toplumsal yaşamda bu ilişkiler -insanlar ve işletmeler arasındaki menfaat ilişkilerinden de kaynaklanan sebeplerle- çoğu kez çatışmaya dönüşmektedir. Çatışmanın çözümünde ise genellikle etik ve yasal kuralların devreye girmesi beklenmektedir (Öz, 2020, s.

56). Bu noktada haksız rekabet kavramının önemi uygulamada da ön plana çıkmaktadır. Küresel düzenlemelerin yanında ülkemizde de haksız rekabetin önlenmesine ilişkin genel düzenlemelerin yanı sıra mesleki birliklerce hazırlanmış özel düzenlemelerde mevcuttur. 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun "Haksız Rekabet" başlıklı 57. Maddesinde haksız rekabet durumunda mağdur duruma düşen tarafın izleyebileceği yolları açıklanmış ve ticari faaliyetlerden doğan haksız rekabet durumları ile ilgili olarak ise Türk Ticaret Kanunu hükümlerinin saklı olduğu ifade edilmiştir (Özel & Özdemir, 2017, s. 193 – 194). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu birinci kitap dördüncü kısımda haksız rekabeti ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Yapılan düzenleme ile rekabet ve haksız rekabetin kapsamı, bütün katılanların menfaatini gözeterek şekilde genişletilmiştir (Ballı, 2015, s.70). Bir fiilin haksız rekabet olabilmesi için tarafların tacir olmasına, rakip olmasına ve kusurlu olmasına gerek yoktur (Aziz & Özcan, 2020, s. 4). İmregün (2005)'e göre de haksız rekabet; iktisadi rekabet, aldatıcı veya benzer nitelikli hareketlerle iyi niyet kurallarına aykırı davranış ve rekabet hakkının kötüye kullanılması boyutlarıyla ortaya çıkmaktadır.

Rekabet ilkesine dayanan pazar ekonomisi ile serbest rekabete dayalı bir ekonomi etkin kaynak kullanımını, fiyat istikrarını, payını artırmak isteyen firmaların kaliteli üretim yapmasını sağlar. Böylelikle, ekonominin sürekli ve dengeli gelişmesini sağlanmış olur (Sabır, 2013, s.123). Faaliyetlerde uzmanlaşmanın yanında, yenilikçi yaklaşımlar ile ülkeye birçok anlamda katkı sağlayan rekabet, tekeli anlayışın önüne geçmiş olur. Rekabetin faydalarını sıralamak gerekirse (Arıkan, 2015, s. 15):

- a. Verimliliği ve etkinliği yükseltmekte,
- b. Kaliteli şekilde hizmet sağlanmasına aracı olmakta,
- c. İşletmelerin piyasayı ve teknolojiyi takip ederek alanda yaşanan gelişmelere uyumunu sağlamakta,
- d. Organizasyonun düzenli ve dinamik kalmasını sağlamakta,
- e. Tekelleşmeyi engellemektedir.

Rekabet toplumun farklı demografik değişkenlere göre birçok kesiminde ve farklı alanlarda karşılaşılan sosyolojik bir olgudur. Bu olgu belirli bir çevrede varlık göstermektedir. Bu çevre bilgi, hizmet ve teknoloji gibi unsurların etkisinde ise rekabetin yaşanması gayet doğal olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte örgütsel açıdan paydaşların farklı amaç ve beklentileri çıkar çatışmalarına yol açmaktadır (Aytar, 2019, s.1962). Bu çıkar çatışmaları da farklı boyutlarda bir rekabet alanı oluşturmaktadır. Bu rekabet ortamı özellikle muhasebe ve denetim disiplinlerinin gözetimine ihtiyaç duymaktadır. Sistemin sağlıklı işleyişi muhasebe meslek mensuplarının davranış biçimlerinin de haksız rekabet konusu açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının sergiledikleri haksız rekabet davranışları ekonomik sistemin gelişimi ve sürekliliğini olumsuz yönde etkileyerek, mesleki itibar ve güveni de sarsmaktadır. Haksız rekabet; "ana etmenler" ve "diğer etmenler" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu etmenler (Arı, 2011, s. 66):

- Meslek Mensupları Açısından Haksız Rekabeti Oluşturan Ana Etmenler
 - Ücret Açısından Yaşanan Haksız Rekabet
 - Tanıtım ve Reklam Açısından Yaşanan Haksız Rekabet
- Meslek Mensupları Açısından Haksız Rekabeti Oluşturan Diğer Etmenler olarak sıralanabilir.

3.1. Türk Ticaret Kanunu'nda Haksız Rekabet Kavramına İlişkin Düzenleme

TTK'nın 54. Maddesinde haksız rekabet amaç ve ilkeleri tanımlanmış, 55. Maddesinde haksız rekabete aykırı olan hareketler açıklanmış ve 58. – 61. Maddesinde yapılan haksız rekabetin hukuki sorumluluk boyutu açıklanmıştır. 58. Madde haksız rekabet ile ilgili açılacak davaları, 57. Madde sorumlulukları, 58. Madde ise Basın, yayın, iletişim ve bilişim kuruluşlarının sorumluluğunu açıklamaktadır. Madde 60 haksız rekabete ilişkin zaman aşım sürelerini tanımlamaktadır. Madde 61 ise ihtiyati tedbirlerin neler olacağını öngörmüştür. 62. – 63. Maddeler ise ceza sorumluluğunu açıklamıştır. 62. Maddeye göre cezayı gerektiren eylemler açıklanırken, Madde 63'te haksız rekabet eylemini gerçekleştiren tüzel kişiliklerin yaptıkları eylemler nedeniyle, tüzel kişi adına hareket eden veya etmesi gerekmiş olan organın üyeleri veya ortakları hakkında 62. Madde hükmünce hareket edilebileceği veya tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine karar verilebileceği hükme bağlanmıştır (TTK, 55- 63. Maddeleri).

TTK'nın 55. Maddesi, 54. Madde'de tanımlanan kapsam sınırları çerçevesinde, dürüstlük kuralına ters düşen davranışları ve ticari uygulamaları sıralamıştır. Buna göre (Pınar, 2012, s. 131);

- Dürüstlük kurallarına aykırı reklam ve satış yöntemleri ve diğer hukuka aykırı davranışlar,
- Sözleşmeyi ihlale ve sona erdirmeye yöneltmeler,
- Başkalarının iş ürünlerinden yetkisiz yararlanma,
- Üretim ve iş sırlarını hukuka aykırı olarak ifşa etme,
- İş şartlarına uymama ve
- Dürüstlük kurallarına aykırı işlem şartları kullanma

olarak sıralanmaktadır. Yine bu madde kapsamında ilgili başlıklar detaylıca açıklanmıştır. Muhasebe açısından rekabet ise meslekte mevcut rekabetin belirlenen ilkeler ve yasal zorunluluklar dâhilinde, düzen ve şeffaflık içerisinde, dürüstçe yapılan yarışır. Rekabetin sağladığı avantajlar (Öztürkler, 2016, s. 5);

- Düşük fiyat, yüksek kalite,
 - Seçim özgürlüğü,
 - Teknolojik gelişme,
 - Kaynak tahsisinde etkinlik,
 - Artan rekabet gücü,
 - KOBİ'ler için uygun ortam
- şeklinde özetlenebilir.

4. Haksız Rekabet ve Muhasebe İlişkisi

İşletmelerin yaşamını devam ettirebilmesi, pazardan pay almaları, bu payı artırabilmeleri ve kendilerine yer edinebilmelerine kısaca rekabet yeteneklerine bağlıdır (Selçuk vd., 2016, s.203). Rekabet teori ve uygulaması birlikte ele alınarak incelendiğinde sektörlerin ve dolayısıyla genel ekonominin gelişiminin, özellikle toplumsal refahın en önemli koşulu olarak ortaya çıkmaktadır (Karabıçak, 2009, s. 139). Ancak rakipler yasalarda belirtilen davranışları sergileyerek rekabeti aşmak için illegal yollara başvurabilmektedir.

Haksız rekabet sürecinde muhasebe mesleği mensupları da faaliyetleri ile haksız rekabet sürecini destekleyebilmektedirler. Sergiledikleri tutumlar ile mükelleflerinin rakipleriyle girdikleri yarışta haksız başarı sağlamasına aracı olabilecekleri gibi mükelleflerinin sırlarını rakipler ile işbirliği yaparak mükelleflerinin aleyhine gelişebilecek durumlara aracı olabilmektedirler. Yine mesleki özen ve sorumluluk duygusundan uzak bir şekilde faaliyetlerini yürüterek - hata veya hileli işlemlere yol açarak- işletme içi veya dışı çevrelerin menfaatlerini zedeleyebileceklerdir. Örneğin, yanlış raporlanmış bir mâli tablo ile fon sağlama yarışında yatırımcıların mükellef lehine tercihte bulunmasına sebep olabilecektir. Benzer şekilde, meslek mensuplarının kendi aralarında da özellikle müşteri çekebilme adına yapabilecekleri, haksız rekabet olarak belirlenmiş uygulamalar ortaya çıkabilecektir. Bu tarz işlemlerin önüne geçebilmek adına, 21.11.2007 tarih, 26707 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan “*Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Mesleklerine İlişkin Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliği*” hazırlanmıştır. Bu yönetmelikle, ülkemizde “3568 sayılı Kanuna göre ruhsat almış, Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin kendi aralarında ve müşterileri ile olan ilişkilerinde haksız rekabetin önlenmesi adına haksız rekabet yapmama yükümlülüğü”

- “Meslek mensupları arasında ve iş sahipleri ile ilişkilerde haksız rekabet
- Ücret ve diğer mali nitelikteki uygulamalar ile haksız rekabet
- Reklam yolu ile yapılan haksız rekabet” olarak üç ana başlıkta toplanmıştır.

5. Yöntem/Analiz

Araştırmanın verileri nitel analize uygun olarak hazırlanmış olup, örneklem grubu Karaman ilinde faaliyet göstermekte olan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler içerisinde seçilmiş on beş katılımcıdan oluşmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, bağlı bulunulan çevrede toplumsal ve sosyal olayların nedenleri ile birlikte bir bütün olarak ele alıp, gerçekçi sonuçları hedefleyen bir yaklaşımdır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 123 - 148). Çalışmada kullanılan durum analizi yaklaşımı Creswel (2013)'e göre belli bir çerçevedeki olayların ayrıntılı bir biçimde tasvir edilerek incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma metodu içerisinde yer alan amaçlı örneklem metodlarından biri olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Bu

metodun tercih edilmesinin başlıca sebebi, araştırmacının araştırmaya katılan kişiler ile aynı şehirde faaliyet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Çalışma Nvivo 12 paket programı ile desteklenmektedir. Katılımcıların verdiği cevaplar programla incelenerek nitel çalışma zenginleştirilmiştir. Ayrıca araştırmanın örneklem grubu ile yapılan görüşmeler gönüllülük esası ile gerçekleştirilmiştir.

Görüşme formunu ile katılımcıların haksız rekabet kavramı, kavram hakkındaki düşünceleri, haksız rekabet ile ilgili muhasebe meslek kapsamındaki çıkarılan kanun ve yönetmelikler hakkında bilgileri, haksız rekabetin uygulanmasının hukuksal sonuçları hakkında bilgileri, TTK 4. Kısımında yer alan haksız rekabete ilişkin oluşturulan haksız rekabet türlerinden muhasebe meslek mensupları içerisinde en çok uygulanan tür/türleri hakkındaki bilgileri, haksız rekabete neden olan mali nitelikteki uygulamaların neler olduğu hakkındaki görüşleri ve haksız rekabetin önlenmesi için önerileri bulunup bulunmadığına ilişkin sorular sözlü bir şekilde yöneltilmiştir. Daha öncesinde üç katılımcı ile bir pilot çalışma yapılarak yöneltilen soruların geçerliliğine yönelik bir çalışma yürütülmüştür ve gereken düzeltmeler araştırmacı tarafından yapılmıştır. Düzeltmeler yapıldıktan sonra katılımcılarla derinlemesine görüşmelerde bulunularak, her bir katılımcı ile ortalama 1,5 saat görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın yapılma amacı açıklanarak, süreç hakkında bilgi verilmiş ve görüşme kuralları ile etik prosedürler kendilerine iletilmiştir. Ayrıca yapılan görüşmelere ilişkin gizlilik taahhüdü verilmiştir. Yapılan görüşmeler katılımcıların kendi ofislerinde gerçekleştirilmiş ve verilen cevaplar bilgisayar ile kayıt altına alınmıştır.

Verilerin analizi çerçevesinde, yapılmış olan mülakatlar neticesinde elde edilen veri metinleri toplamda 22 sayfadan meydana gelmektedir. Oluşturulan veri metinleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve analizi yapılmıştır. Bu aşamadan sonra metinlerde yer alan ifadeler çalışmanın amacına göre irdelenerek, araştırmanın kapsamında yer almayan ifadeler çıkartılmıştır.

6. Bulgular

a. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1. Araştırma Katılımcılarının Demografik Özelliklerine Yönelik Dağılım Tablosu

Katılımcıların Demografik Özellikleri		Katılımcı Sayıları	%
Yaş Aralığı	21-30	3	20
	31-40	3	20
	41-50	6	40
	51-60	3	20
Cinsiyet	Erkek	13	87
	Kadın	2	13
Öğrenim Durumu	Lise	3	20
	Lisans	6	40
	Lisansüstü	6	40
Mesleki Hizmet Süresi	10 yıl ve altı	5	33
	11-20 yıl	7	47
	21 yıl ve üzeri	3	20

Tablo 1’de araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının 2’sinin kadın ve 13’ünün erkek, %40’nın 41-50 yaş arasında ve %47’sinin de meslekte 11-20 yıl arasında faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca katılımcıların 6’sı lisansüstü, 6’sı lisans ve 3’ü de lise mezunudur.

b. Araştırmanın Temaları

Bu aşamada yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde araştırma dahilinde temalar belirlenmiştir. Her katılımcıya ait kodlar oluşturulmuştur. Katılımcıların ifadeleri kendi kodları içerisinde yer almıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet algısının belirlenmesine yönelik (haksız rekabet kavramı, kavram içeriği, haksız rekabet ile ilgili mevzuat bilgisi, haksız rekabetin uygulanmasının hukuksal sonuçları, TTK 4. kısmında yer alan haksız rekabet türleri ve haksız rekabete neden olan mali nitelikteki uygulamalar) 6 farklı tema belirlenmiştir.

i. Haksız Rekabet Kavram Teması

Katılımcıların haksız rekabet kavramı ve bu kavramın içeriği ile ilgili bilgiye sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Katılımcıların hepsinin haksız rekabet kavramı ve bu kavramın içeriği ile ilgili yeterli bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2. Haksız Rekabet Kavram Teması Tablosu

		TEMALAR					
		HAKSIZ REKABET KAVRAMI					
		KODLAR					
		Kavram Bilgisi		Kavram Hakkında Düşünce		Kavram Mevzuat Bilgisi	
		Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz
Katılımcı Kodları	K1	√		√			√
	K2	√		√		√	
	K3	√		√			√
	K4	√		√			√
	K5	√		√		√	
	K6	√		√		√	
	K7	√		√		√	
	K8	√		√		√	
	K9	√		√			√
	K10	√		√		√	
	K11	√		√			√
	K12	√		√			√
	K13	√		√		√	
	K14		√		√		√
	K15	√		√		√	

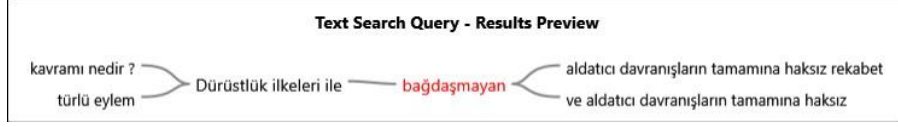
- “Meslektaşlar arasındaki ilişkileri etkileyen aldatıcı veya dürüstlük kuralına aykırı davranışlardır.” K2-(03.11.2020)
- “Haksız rekabet bir kişi veya kurumun diğer bir kişi veya kurum üzerinden dürüst olmayan yanıltıcı ve aldatıcı hareketlerin tamamıdır.” K9-(05.11.2020)
- “Resmi Gazete Tarihi: 21.11.2007 Resmi Gazete Sayısı: 26707 ve ayrıca 3568 sayılı SMMM kanununda ki yönetmeliklerin tamamına vakıfım” K15-(05.11.2020).

15 katılımcıdan sadece 1 kişi haksız rekabet kavramı ile ilgili tam bilgi sahibi değildir. Diğer 14 kişi haksız rekabet kavramı hakkında yeterli bilgiye sahiptir. Haksız rekabet kavram içeriği irdelendiğinde, tüm katılımcıların meslekte haksız rekabetin yapılmasının suç olduğu, mesleğin saygınlığını yitirdiği, yasa ve yönetmeliklerin haksız rekabeti önlemede yetersiz olduğu, haksız kazanç elde edildiği yönünde düşüncelerinin olduğu tespit edilmiştir. Haksız rekabet ile ilgili muhasebe mesleği kapsamında çıkarılan kanun ve yönetmelikler hakkında katılımcıların çoğunluğunun ilgili mevzuat hakkında bilgisi bulunmaktadır.

Şekil 1. Haksız Rekabet Kavram Kelime Bulutu

Katılımcıların haksız rekabet kavramı hakkındaki görüşleri Nvivo 12 programına yüklenerek oluşturulan kelime bulutunda, kavram ile ilgili görüşmecilerin en çok haksız rekabet kavramını aldatma ile bağdaştırdığı görülmektedir.

Şekil 2. Haksız Rekabet Kavramı Kelime Ağacı

Programa katılımcıların verdikleri cevaplar yüklenerek haksız rekabet kavramının tanımından elde edilen kelime ağacında da haksız rekabet kavramının dürüstlük ile bağdaşmayan eylem ve kelime bulutunu destekleyen aldatıcı davranış olduğu katılımcıların genel görüşü olarak ortaya konulmaktadır.

ii. Haksız Rekabet Türleri, Hukuksal Sonuçları ve Mali Nitelikli Uygulama Teması

Katılımcıların TTK'daki haksız rekabet türleri ve haksız rekabet uygulamasının hukuksal sonuçları ile mali nitelikteki uygulamalarla ilgili bilgiye sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun bu konular ile ilgili yeterli bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Haksız Rekabetin Hukuksal Sonucu-TTK'da Yer Alan Türleri Ve Mali Nitelikteki Uygulamalar Teması Tablosu

		TEMALAR					
		HAKSIZ REKABET TÜRLERİ- HUKUKSAL SONUCU-MALİ NİTELİKTEKİ UYGULAMALARI					
		KODLAR					
		Hukuksal Sonuç		T.T.K.'daki Türleri		Mali Uygulamalar	
		Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz
Katılımcı Kodları	K1		√	√		√	
	K2	√		√		√	
	K3		√	√		√	
	K4	√			√	√	
	K5	√		√		√	
	K6	√		√			√
	K7	√		√		√	
	K8	√		√		√	
	K9		√	√		√	
	K10	√		√		√	
	K11		√	√			√
	K12		√	√		√	
	K13	√		√		√	
	K14		√		√		√
	K15	√		√		√	

- “Bu konuda bilgim yok.” K11-(05.11.2020)S.4.
- “İş sırlarını ifşa etmek, İş şartlarına uymamak, dürüstlük, fiyat” K11-(03.11.2020)S.5.
- “Bağımsızlık ilkesine göre objektif uygulanmayan mesleki faaliyetler (işletmenin taraflarına karşı sosyal sorumluluktan ziyade vergi ve yasal hükümlülük uygulamalıdır) Kamu etkinliği sağlanmalı.” K1-(03.11.2020)S.6.

Haksız rekabetin uygulanmasının hukuksal sonuçları hakkında genel itibari ile katılımcıların yeterli bilgisi bulunmaktadır. TTK 4. Kısımında yer alan haksız rekabete ilişkin oluşturulan haksız rekabet türlerinden muhasebe meslek mensupları içerisinde en çok uygulanan tür/türleri hakkında 13 katılımcının bilgi düzeyi yeterli olup, 2 katılımcı yeterli bilgiye sahip değildir.

çözüm önerileri sunan hükümler içermektedir. Bu kapsamda muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet algıları ve farkındalıkları sistemin sağlıklı işleyişi açısından önemli bir işleve sahiptir.

İş dünyasının faaliyetlerini yürütürken işin doğasında olan rekabetin ahlak, meslek ve hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapılması ve haksız rekabete yol açacak fiil ve davranışlardan uzak durulması gerekmektedir ve bu doğrultuda hareket edilmesi beklenmektedir. Yasada tanımlanmış veya tanımlanmamasına rağmen toplumsal kabul ve teamül haline gelmiş hareket rekabeti ve bu süreçte sergilenecek tavırları şekillendirecektir. Yasa ve yönetmeliklerde belirlenmiş olan sınırlar içerisinde kalmak, rekabette etik davranılmasını sağlayacaktır. Örneğin, "kötüleme" fiilini işlemek, gerçek dışı veya yanıltıcı açıklamalarda bulunmak, hukuki olmayan yollarla üçüncü kişiyi rekabette öne geçirmek, çeşitli belge ve sertifikalara sahip olmadığı halde sahipmişçesine davranmak, karıştırılmaya yol açan önlemler almak, rakibi gereksiz yere kötülemek, gereksiz yere rakibin tanınmışlığından yararlanmak, müşterileri yanıltmak amacıyla tedarik fiyatının altında satış yapmak, ek edimler ile sunumun gerçek değeri hakkında yanıltmak, saldırgan satış yöntemleriyle müşterinin karar verme özgürlüğünü sınırlamak gibi hususlardan ticari faaliyetlerde kaçınmak gerekmektedir.

Katılımcılarla yapılan görüşmede, kendilerine son olarak haksız rekabetin önlenmesi için görüş ve önerileri sorulmuştur. Genel itibarı ile katılımcılar;

- Ücret konusuna dikkat çekmekte olup, mükelleflerinden tahsil etmedikleri/edemedikleri ücretler için makbuz düzenleme zorunluluğunun kaldırılması gerekliliğini belirtmişlerdir.
- Diğer bir husus ise vergi yükü olarak belirtilmiş ve serbest meslek uygulamasında KDV indirimi yapılarak, KDV'nin %8 oranına çekilmesi olarak belirtilmiştir.
- Katılımcılar, mükellefler tarafından ücretlerin ödenmemesi durumunda odaların gerektiğinde ücretlere müdahil olması gerektiği, ücret yönetmeliğinin düzenlenmesi ve haksız rekabetin önlenmesinde ücret konusuna hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.
- Haksız rekabetin oluşmaması adına kamu denetiminin artırılması ve haksız rekabetin önlenmesi adına mevzuatın genişletilmesi yönünde görüşler bulunmaktadır.
- Bu konuda meslek içi eğitimlerin artırılması gerektiği vurgulanarak, eğitimlerin ücretsiz olması yönünde öneriler bulunmaktadır.
- Mesleği icra edenlerin etik ve ahlaki ilkeler doğrultusunda, mesleki dayanışma içerisinde bilgi paylaşımı ve iletişimin kuvvetlendirilmesi gerekliliği savunulmuştur.

Muhasebe mesleği, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede hayati bir role sahiptir. Bu nedenle meslek mensuplarının haksız rekabete yönelik uygulamalara hassasiyet gösterecek meslek gruplarının başında olması gereklidir. Bu amaçla, tanıtım faaliyetlerine yönelik reklam ve rekabet yasağının mesleğe özgü bir yönetmelikle düzenlenmiş olması haksız rekabetin önüne geçme noktasında oldukça önemlidir. Yönetmelikte rekabet denilince akla gelen ilk konu olan ücret konusunun düzenlenmiş olması yerinde bir karar olmakla birlikte, özellikle dijital uygulamaların mecburi sebeplerle bile olsa hayatın her aşamasına girmiş olduğu bu dönemde, haksız rekabeti önleyici elektronik denetim mekanizmalarının mevcut olanlarının etkinliğinin artırılmasının yanı sıra yeni düzenlemelerin tesis edilmesi yerinde bir uygulama olacaktır.

Haksız rekabeti önlemeye yönelik olarak mevcut denetim uygulamalarının yeterliliğinin meslek mensuplarınca algılanma biçimi, yerleşik uygulamaların eksik yönleri ve nasıl geliştirilebileceğinin araştırıldığı çalışmaların yanı sıra mesleğe yönelik bilişim tabanlı, anında tespit ve takibin yapılacağı uygulamaların araştırıldığı çalışmalar mesleğe önemli katkılar sağlayacaktır.

Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliği, hangi unvana sahip olunursa olsun, "meslek mensuplarının kendi aralarında ve müşterileri ile olan ilişkilerinde haksız rekabetin önlenmesi, dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanması ve meslek mensuplarının iş elde etmek için reklam sayılabilecek eylem ve işlemlerinin kapsam, sınır ve esaslarının belirlenmesine yönelik" (Md.1) kapsamlı bir düzenlemedir. Ancak iç ve dış paydaşlarına yönelik olarak bilgi üreten, varlık ve kaynak dengesini ve bunların verimli değerlendirilmesini sağlayan, ülke ekonomisini etkileme düzeyi yüksek, hayati bilgiler üreten bir mesleğin uygulayıcılarının bu yönetmelik dışında hata ve hilelerden arındırılmış bir muhasebeleştirme sürecini yürütmeye istekli olacak şekilde motive edilmesi gereklidir. Anılan yönetmelik haksız rekabet olarak belirlenen durumları üç başlık altında

sınıflandırarak detaylandırmıştır. Bu anlamda yeterli olmakla birlikte yönetmeliğe aykırı fiillere yönelik caydırıcılığın artırılması büyük önem arz etmektedir.

Ekonomik kaygılar veya başka nedenlerle meslek mensuplarının yanında, toplum tarafından da müşterilerin işveren, muhasebecilerin ise her talimatı uygulamaya hazır iş görenler olarak görüldüğü bir algı hâkimdir. Mevcut algı, “Vergi” eksenli problemler başta olmak üzere, gizli düşük ücretlendirme, müşteri kazanma rekabeti, tahsilat sürecinde yaşanan sorunlar ve müşteri kaybetme endişesi nedeniyle mali danışmanlık dışında kalan iş tanımı içerisinde yer almayan görevlerin üstlenilmesi gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bu algıyı ortadan kaldıracak düzenlemelerin yapılması mesleğin itibarının artırılmasında, meslek mensupları arasında haksız rekabetin önlenmesi ve meslek mensuplarının yol açacağı etik dışı davranışların engellenmesinde stratejik öneme sahip bir konudur.

8. Extended Abstract

“Unfair competition”, which requires special attention legally and ethically, is the behavior that can be accepted legally and ethically in the internal and external business relations of the companies. Article 54/2 of the TCC defines unfair competition as "Deceitful or other forms of violation of the integrity rule and commercial practices that affect the relations between the suppliers and the customers are unfair and unlawful." In terms of accounting, competition is an honest race held in order and transparency, within the principles of the current competition in the profession and legal requirements. On the contrary, the inappropriateness of the actions of the accounting professionals will increase unfair competition and cause economic problems.

The main theme of the study is to evaluate the opinions of the members of the profession on the concept of unfair competition and the legal process against unfair competition, as well as their perspective on the relevant professional regulation. The data were prepared in accordance with qualitative analysis, and the sample group consists of fifteen participants selected from the Independent Accountant and Financial Advisors operating in the province of Karaman. In the study, convenience sampling, which is one of the purposeful sampling methods with the situation analysis approach, was used and supported by Nvivo 12 package program.

With the interview form, the participants opinions on the concept of unfair competition, their opinions about the concept, their knowledge about the laws and regulations issued within the scope of the accounting profession related to unfair competition, their information about the legal consequences of the application of unfair competition, among the accounting professionals from the types of unfair competition created in the 4th part of the TCC. The questions regarding the information about the most applied species / types, the opinions about the financial practices that cause unfair competition and whether there are suggestions to prevent unfair competition were posed verbally. The created data texts were examined in detail and analyzed.

2 of the accounting professions participating in the study are female and 13 are male, 40% are between the ages of 41-50 and 47% are active in the profession for 11-20 years. In addition, 6 of the participants are graduate, 6 are undergraduate and 3 are high school graduates and most of them (14 participants) have sufficient knowledge about the concept of unfair competition. In the word cloud, it is seen that the participants related to the concept mostly associate the concept of unfair competition with deception.

It was examined whether the participants had knowledge about the types of unfair competition in the TCC and the legal consequences of unfair competition practices and financial practices. It has been determined that most of the participants have sufficient knowledge on these issues.

Participants generally have sufficient knowledge about the legal consequences of the application of unfair competition. Participants particularly emphasize that the most important problem among colleagues of the financial practice is the problems in the wage scale.

The Unfair Competition and Advertising Prohibition Regulation, regardless of the title, “to prevent unfair competition, to ensure honest and intact competition, and to determine the scope, boundaries and principles of the actions and transactions of the members of the profession that can be considered as advertisement in order to obtain jobs”(Art.1) is a comprehensive regulation. However, the practitioners of a profession that produces information for its internal and external stakeholders, ensures the balance of

assets and resources and their efficient evaluation, produces vital information with a high level of affecting the country's economy, should be motivated to be willing to carry out an accounting process that is free from errors and frauds outside of this regulation.

There is a prevailing perception that customers are seen as employers and accountants as employees who are ready to implement every instruction, besides that by the society, as well as by the members of the profession for economic or other reasons. The current perception brings with it problems such as "tax"-based problems, hidden low pricing, competition for gaining customers, problems in the collection process and undertaking tasks that are not included in the job definition except financial consultancy due to the concerns of losing customers. Making regulations that will eliminate this perception is a strategically important issue in increasing the reputation of the profession, preventing unfair competition among professionals, and preventing unethical behaviors that will be caused by members of the profession.

Kaynakça

- Arı, H. (2011). Kurumsallaşma sürecinde haksız rekabet. 3. *Türkiye Haksız Rekabet Kongresi Bildirileri İçinde* (s.66 - 71). TÜRMOB Yayınları 412.
- Arıkan, Y. (2015). Medeniyet, "haksız rekabet" ve ortak gelecek muhasebe. *İSMMM Mali Çözüm Dergisi*, (127), 9-16.
- Arslan, Ü. (2020). *Muhasebe mesleğinde haksız rekabetin boyutu: Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Karabük.
- Arslan, Ü., & Kılıç, M. (2020). Muhasebe mesleğinde haksız rekabetin boyutu: Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 205-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/55182/689401>.
- Aslan Çetin, F., & Öztürk, S. (2020). Muhasebe meslek mensupları ve çalışanlar açısından haksız rekabet. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (46), 199-219. doi: 10.17498/kdeniz.689191.
- Ateş, M. (2008). Son yapılan düzenlemeler ışığında AB rekabet hukuku ve politikasına genel bir bakış. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 47-76. doi: 10.1501/Avraras_0000000124
- Aydemir, O. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve beklentiler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (67), 71-84. doi: 10.25095/mufad.396577.
- Aytar, O. (2019). Do the ethical declarations of companies consist of similar stereotypical concepts and topics? Or are they original commitments?. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1944-1966. doi: <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1188>
- Aziz, H., & Özcan, H.A. (2020). Türk hukuk sisteminde uygulamalar ile aldatıcı reklamlar. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 4(1), 1-29. <https://dergipark.org.tr/en/pub/duamydad/issue/59431/853689>.
- Balı, M. (2015). Türk Ticaret Kanunu’na göre haksız rekabet kavramı ve unsurları. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (5), 62-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumrukticaretdergisi/issue/53325/708775>.
- Bıyan, Ö. (2012). Muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir çalışma: meslek mensuplarının demografik durumları, mesleki sorunları ve değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 17(17), 105-134. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21077/226923>.
- Creswel, C. W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Third Edition, Sage Publication.
- Dikmen, B. B. (2019). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki deneyim sürelerine göre haksız rekabetin değerlendirilmesi: Giresun il merkezinde bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(20), 89-109. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/45826/498906>.
- Eryürek, G. (2020). Rusya Federasyonu kanunlarında haksız rekabet. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (43), 97-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/59539/873713>.
- Gürbüz, İ., & Turhan, Ş. (2009). Türk gıda sanayinin AB rekabet politikalarına uyumu. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 61-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ziraatuludag/issue/16753/174175>.
- İmregün, O. (2005). *Kara Ticareti Hukuku Dersleri (Genel Hükümler-Ortaklıklar-Kıymetli Evrak)*. 13.Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

İSMMM (2018). *Haksız Rekabetle Mücadele Kurulu Faaliyet Raporu*. İstanbul: İSMMM Yayınları https://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/E_KITAP/FaaliyetRaporu2018/05_kurul_raporlari/05_haksiz_rekabetle_mucadele_kurulu.pdf [Erişim Tarihi: 06.07.2020].

Karabıçak, M. (2009). Uluslararası yabancı sermaye akımlarının Türkiye ekonomisinin küresel rekabet gücü üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 137-149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20831/223141>.

Karahan, A. (2014). Kamu işletmelerinin rekabet gücü analizi ve ulaştırma sektörü örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, (102), 23-42. doi: 10.33203/mfy.519259.

Karakaya, G., & Biçer, A. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet algılarının analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1149-1158. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.902>.

Kısakürek, M., & Akarsu, A. (2016). Muhasebecilik mesleğinde haksız rekabet olgusu: Sivas ilinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20)2, 647-664. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/26968/283474>.

Kurnaz, N., Altunal, I., & Özbek, A. (2016). Haksız rekabeti önleme açısından TÜRMOB e-Birlik yazılımı hakkında meslek mensuplarının değerlendirmeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Mali Çözüm*, (135), 13-29.

Ömürbek, V., & Türkoğlu, T. (2013). Muhasebe meslek mensupları arasında yaşanan haksız rekabet üzerine bir araştırma. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(30), 115-149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50175/645683>.

Öz, M. (2020). *Ürün ve Ambalaj Kararlarında Etik: Ambalaja Yönelik Müşteri Şikayetlerinin Değerlendirilmesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Özel, Ç., & Özdemir, S.S. (2017). Türk hukukunda haksız rekabete ilişkin düzenlemeler, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan*, (19), Özel Sayı, 189-206.

Öztürkler, M. (2016). *Rekabete aykırılıkların özel hukuk alanındaki sonuçları ve rekabete aykırılıktan dolayı uğranılan zararın tazmini*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Bilim Dalı: Hukuk-Özel Hukuk Programı, İstanbul.

Pınar, H. (2012). Reklam ve satış yöntemlerine ilişkin haksız rekabet hâlleri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nu Beklerken, (10-11-12 Mayıs 2012 Sempozyum Özel Sayısı), 129-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/48277/614396>.

Sabır, H. (2013). Küreselleşen dünyada rekabet politikası ve gelişmekte olan ülkeler. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 121-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marusbd/issue/289/1352>.

Selçuk, A. G., Güneri, S., & Arabacı, T. (2016). Basın yayın sektöründe rekabet stratejileri ve performans arasındaki ilişki: uluslararası ve yerel dergilerde bir inceleme. *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 201-212. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iisbf/issue/24455/259167>.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleklerine İlişkin Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliği, (2007, 21 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı: 26707) Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/11/20071121-6.htm>. [Erişim Tarihi: 09.11.2020].

Şendurur, U., & Çelik, Y. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştığı sorunlar ve beklentileri: Muş ve Ağrı illeri örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(1), 25-50. doi: 10.29067/muvu.568083.

Türk Ticaret Kanunu, (2011, 14 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 27846). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm> [Erişim Tarihi: 23.05.2020]

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yücel, R., & Kartal, C. (2014). Muhasebecilerin mesleki uygulamalarındaki etik algılarına ilişkin bir araştırma. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 123-148. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/issue/19379/205587>.

Covid-19 Pandemi Sürecinde İşletmelerin İnovasyon Kümesinin Pazarlama ve Yönetim Perspektifinden Değerlendirilmesi

V. Özlem AKGÜN*

M. Akif ÇİİNİ**

ÖZ

Günümüzde üretim ve hizmet ortamlarındaki değişim sürekli hale gelmiştir. Yaşanan hızlı değişimler karşısında işletme yöneticileri, zorlu pazar şartlarında hayatta kalabilmek için sürdürülebilir bir gelişim yolu aramak zorundadır ve bu yol, inovasyon faaliyetlerinin sürekli hale getirilmesinden geçmektedir. Pazarlama karmaşasının en önemli unsurlarından olan ürün, ancak değişen müşteri taleplerine ve ihtiyaçlarına uygun hale getirildiği takdirde daha fazla tercih edilir hale gelmektedir. Bununla birlikte yalnızca pazarlama açısından değil, yönetsel açıdan da müşteri beklentileri ile uyumlu inovasyonlar gerçekleştirilebilir, işletmelere rekabet avantajı bağlamında oldukça önemli avantajlar sunmaktadır. Yönetim inovasyonu, işlerin gerçekleştirilme biçimini, geleneksel yöntemlerden önemli ölçüde farklılaştırma yeteneğine sahip ve bu farklılaşma ile örgütün performansını artırmaya yardımcı olan bir kavrama karşılık gelmektedir.

Yapılan bu araştırmanın amacı; Covid-19 pandemi sürecinde işletmelerin inovasyon kümesinin, pazarlama ve yönetim perspektifinden ele alınmasıdır. Bu bağlamda araştırma; işletme, ürün, stratejik ve yönetim inovasyonlarından oluşan inovasyon kümesi bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmada nitel analiz yöntemlerinden “içerik analizi” kullanılmıştır. Bu kapsamda Konya ilinde faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarının yöneticileri ile birebir görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan MAXQDA 18 programı aracılığıyla kodlanmış ve sonrasında verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu araştırma sonucunda; Covid-19 pandemi dönemi sürecinde işletmelerin inovasyon kümesi kapsamında yönetim ve pazarlamaya yönelik mevcut ve gelecek projeksiyonları açısından çeşitli inovasyonlar gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon Kümesi, Pazarlama İnovasyonu, Yönetim İnovasyonu, Covid-19 Pandemisi.

Evaluation of the Innovation Cluster of Businesses From the Marketing and Management Perspective in the Covid-19 Pandemic Process

ABSTRACT

Today, change has become continuous in production and service environments. In the face of rapid changes, business managers have to seek a sustainable development path in order to survive in challenging market conditions, and this road passes through the continuation of innovation activities. The product, which is one of the most important elements of the marketing mix, becomes more preferred only if it is adapted to changing customer demands and needs. On the other hand, being able to realize innovations that are compatible with customer expectations not only in terms of marketing but also in terms of management is considered as a very important obligation in terms of competitive advantage. Management innovation is a concept that has the ability to significantly differentiate the way practices are done from those of the traditional methods.

The purpose of this research is to consider the innovation cluster of businesses from a marketing and management perspective during the Covid-19 pandemic process. In this context, the research has been evaluated in the context of an innovation cluster consisting of business, product, strategic and management innovations. Content analysis, one of the qualitative analysis methods, was used in the study. In this context, one-on-one meetings were held with the managers of private education institutions operating in Konya. The data obtained were coded using the MAXQDA 18 program, which is frequently used in qualitative research methods, and then the data were analyzed. As a result of this research, it was determined that during the Covid-19 pandemic period, enterprises carried out various innovations in terms of current and future projections for management and marketing within the scope of the innovation cluster.

Keywords: Innovation Cluster, Marketing Innovation, Management Innovation, Covid-19 Pandemic.

1. Giriş

“İnovasyon, yeni bir şeyler üretmekten çok, müşteriler için yeni ve önemli bir şeyi mümkün kılmakla ilgilidir.”
(Clayton Christensen, İnovasyonda Ustalaşmak)

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, ozlemakgun@selcuk.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, mehmetakifcini@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 08.01.2021

Yaratıcılık yeni ve yararlı fikirlere karşılık gelen bir kavram iken, inovasyon bir organizasyon içinde yaratıcı fikirlerin başarılı bir biçimde uygulanmasıdır. Yaratıcılık bireysel düzeyde, inovasyon ise örgütsel düzeyde gerçekleşmektedir (Gümüslüoğlu & İlsev, 2009, s. 461).

Pazarlamanın özünde, doğru mal ve hizmetlerin doğru kitleye, doğru yerde, doğru zamanda ve doğru fiyatta sunulması yer almaktadır. Bugünün müşterisi ise tüm bunları talep etmenin ötesinde sürekli olarak kendisine inovatif ürünlerin sunumu beklentisinde olan talepkâr bir profile sahiptir. Bilginin özü kabul edilmiş değerli enformasyonların, entegre verilerin, gerçeklerin, deneyimlerin, sezgilerin ve hatta hipotezlerin karşılaştırılması olarak düşünülmektedir (Brilman, 2002, s. 295). Yönetim ise M.P. Follett'a göre, "başkaları vasıtasıyla iş görme sanatıdır" (Devane & Wilson, 2009, s.32) ve bu süreçte modern iş organizasyonlarında gördüğümüz uygulamaların, süreçlerin ve yapıların çoğu, son 150 yılda yenilikçi anlayışa sahip yönetim çalışanlarının yaratıcı çabaları ile geliştirilmiştir (Birkinshaw & Mol, 2006, s. 81). Yenilikler, insan icadının ürünleridir ve bu nedenle insanlar tarafından sahip olunan bilginin işlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yenilikçiliğin kapsamı ve ölçeği bu bağlamda insan bilgisi alanında gerçekleştirilen değişiklikleri de göstermektedir (Markiewicz, 2010, s. 14). Bilgi, inovasyon yaratma sürecinin temel bileşen unsurunu oluşturmaktadır fakat bilgiye sahip olmak, bir örgütte inovasyon başlangıcının garantisi olarak düşünülmemelidir. Özellikle hizmet işletmelerinde bilgi, genellikle teknolojiden daha önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (Wojtkiewicz, 2017, s. 52). İnovasyon çalışmalarının önemli yer edindiği alanlardan birisi eğitimidir. Eğitim pazarlaması, piyasada yer alan bir eğitim kurumunun yönetiminde önemli faaliyet alanlarından birisi olarak değerlendirilmektedir (Biloshkurska vd., 2017, s. 27). Belirlenen standartların üzerinde eğitim sunmak için araştırmalar gerçekleştiren ve kaliteli eğitim sunma konsepti ile hareket eden kurumlar, sektörde rekabet açısından önemli üstünlükler elde etmektedir. Eğitim hizmetleri; bireyin, toplumun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan bilgi, enformasyon, beceri ve uygulama sistemine karşılık gelen bir kavramdır. Bir eğitim hizmeti veya eğitim faaliyetinin ürünü, bireylerin ve tüm toplumun eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için eğitim çalışanlarının pedagojik, eğitimsel, bilimsel, örgütsel ve yönetsel faaliyetlerinin sonucudur (Braslavska vd., 2019, s. 404).

2. Literatür Çalışması

2.1. Pazarlama ve Yönetim Açısından İnovasyon

İnovasyon, hızlı hareket eden bir küresel ekonomide, işletmeler için hem gerekli bir araç hem de arzu edilen bir amaçtır. Bu durum; müşterilere yeni mal ve hizmetleri rakiplerinkinden daha verimli, etkili ve hızlı bir şekilde sunan bir süreci yönetmek veya süreç iyileştirmek yoluyla mevcut mal ve hizmetlerin sunumunu geliştirmekle ilgilidir (Kalivas vd., 2013, s. 14). İnovasyon kavramıyla ilgili literatürde pek çok çalışma olmasına rağmen bu çalışmaların çoğunda, ürün ya da süreç inovasyonlarına atıfta bulunulmakta, pazarlama ve yönetim gibi alanlardaki teknolojik olmayan yenilikler büyük ölçüde göz ardı edilmektedir.

Bir işletmenin faaliyet gösterdiği sektörde başarılı olabilmesi ve tüketicilerin ve paydaşların istek ve gereksinimlerini karşılayabilmesi için sunmuş olduğu mal ve hizmetlerle ilgili Ar-Ge faaliyetlerine yatırım yapması önemli bir gereklilik olarak düşünülmektedir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi ise, ancak yapılacak pazarlama inovasyonları sayesinde mümkün hale gelmektedir. Bugün, yeni fikirler değer zincirinin herhangi bir bölümünü olumlu yönde dönüştürebilmektedir. Mal ve hizmet yeniliği, yalnızca bir başlangıçtır. Bu sebeple, işletmelerin yeni pazarlama yöntemlerine yatırım yaptığı her türlü çaba ve kaynak pazarlama inovasyonu olarak kabul edilmektedir ve rekabet gücünü artırmak için en az teknolojik yenilik kadar önemlidir (Birkinshaw vd., 2011; Medrano, vd., 2020, s. 2). İnovasyon ve pazarlama genellikle bir madalyonun iki yüzü olarak görülmektedir. Yarım asır önce Peter Drucker'ın "İşletmenin amacı müşteri kazanmak olduğu için işletmelerin de iki -ve yalnızca iki- temel işlevi bulunmaktadır: Bu işlevler; pazarlama ve inovasyondur. Pazarlama ve yenilik sonuç üretir; geri kalan her şey maliyettir" sözü inovasyonun önemini vurgulamaktadır (Drucker, 1954, s. 39; Purchase & Volery, 2020, s. 763). Pazarlama inovasyonu, mevcut pazarlama stratejilerinde ve yöntemlerinde pazarlama karmaşı unsurları çerçevesinde yapılan yenilikler olarak ifade edilebilmektedir (Nadda & Arnott, 2019, s. 403). Pazarlama inovasyonuna yönelik literatürde yer almış bazı tanımlamalar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Pazarlama İnovasyonu Tanımları

Tanımlar	Referanslar
Yeni hizmetlerin geliştirilmesi, yeni fiyat belirleme stratejisi, yeni reklam promosyonları, yeni dağıtım kanalları ve pazarlama bilgi sistemleri	Gupta vd. (2016, s. 5673)
Yeni fiyatlandırma yöntemleri, yeni dağıtım yöntemleri, yeni satış yaklaşımları, kiralama düzenlemeleri ve yeni bir pazara girme	Weerawardena (2003, s. 34)
İşletmenin, müşterilerin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için yeni çözüm önerileri geliştirebilme yeteneği	Ngo & O’Cass (2012, s. 865); O’Dwyer vd. (2009)
Pazarlama karmasındaki değişiklikler; ürün tasarımı, dağıtım kanalları, tutundurma ve fiyatlama yöntemlerinde iyileştirmeler	Kafetzopoulos & Psomas (2016); Naidoo (2010, s. 56); Shergill ve Nargundkar (2005); Tsourvakas vd. (2016)
Ürün tasarımı veya ambalajı, ürün yerleştirme, ürün tanıtımı veya fiyatlandırmada önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanması (Oslo Kılavuzu, 2005)	Bartoloni & Baussola (2016); Bortoluzzi vd. (2018); Camisón ve Villar-López (2011); Cruz-Ros vd. (2017); Geldes vd. (2017); OECD (2005, s. 45); Medrano & Olarte-Pascual (2016); Ramirez vd. (2018); Wong (2013)
Satışları artırmak için yeni teknikler ve araçlar	Fuentes-Blasco vd. (2017)
Yeni pazarlama yöntemleri geliştirilmesi ya da önceden varolan pazarlama yöntemleri arasında ciddi değişiklikler geliştirilmesi ve uygulanması	Biçimveren (2017, s. 30)
Ürünü müşterilerin ihtiyaçlarına göre uyarlama ve müşteri yönetimi alanında yenilik yapma	Sánchez-Gutiérrez vd. (2019, s. 619)
İşletmelerin pazara yaklaşımlarında iletişim kanallarını etkin bir şekilde kullanma ve potansiyel müşterileri kazanma veya mevcut müşterileri elde tutma için mal ve hizmet sunma becerisi	Lee vd. (2019, s. 509)

Kaynak: Purchase, S. & Volery, T. (2020). Marketing Innovation. A systematic review, *Journal of Marketing Management*, 36(9-10), 763-793. s. 765’ten uyarlanmıştır.

Pazarlama alanında inovasyon yapılmasının en önemli nedenleri arasında; sınırların ortadan kalkması, değişen müşteri beklentileri ve değişim hızı gibi önemli faktörler yer almaktadır (Doyle & Bridgewater, 1998, s. 1-3). Pazarlama inovasyonu genellikle ürün inovasyonu, ürün konumlandırma, tutundurma faaliyetleri ve fiyatlandırma üzerine yoğunlaşmaktadır (Biçimveren, 2017, s. 32). Bununla birlikte Wang’a (2015) göre, pazarlama inovasyonu ile ilgili literatür özellikle üç ana konu altında şekillenmektedir. Bu konular: (a) pazarlama inovasyonu veya inovasyon ve pazar performansı ilişki yoluyla elde edilebilecek rekabet avantajları (b) pazarlama inovasyonu ile diğer inovasyon türleri arasındaki ilişkilerin yanı sıra teknolojik ve teknolojik olmayan inovasyon arasındaki benzerlikler ve farklılıklar (c) pazarlama inovasyonlarını benimseyen işletmelerin özelliklerini tespit etme, şeklinde ifade edilebilmektedir.

Yönetim açısından inovasyona bakış değerlendirildiğinde; özellikle son yarım yüzyılda bilimde, teknolojik alanda, yaşam biçimlerinde meydana gelen radikal değişikliklerle kıyaslandığında, yönetim uygulamalarının çok daha yavaş bir dönüşümden geçtiği ifade edilebilmektedir (Soylu & Göl, 2010, s. 119). Yönetimsel bakış açısıyla inovasyon, organizasyonun yönetilme şeklini iyileştirmeye dayanan bir yaklaşıma sahiptir. Bugünün modern yöneticilerinden beklenen yaklaşım; inovasyonun örgütsel yaşam üzerindeki hayati etkisinin tüm pozisyonlarda vurgulanması şeklindedir. Sistemlerdeki değişimlerin, yeni süreçlerin ve iyileştirmelerin tüm detayları ile ele alınması sayesinde rekabetçi baskıların üstesinden gelmek mümkündür (Kalivas vd., 2013, s. 14). İnovasyon konusunda çeşitli çalışmaları bulunan Peter Drucker’a göre, inovasyon sadece bir sonuç olarak değil, bir süreç olarak da değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Başarılı bir inovasyon yönetiminin sürdürülebilirliğini sağlamak için inovasyonla ilgili sonuçlara bakmanın yetersiz olduğunu kabul eden işletmeler, inovasyonun sürdürülebilirliği açısından süreç boyunca derinlemesine çalışmak için çaba göstermek durumundadır (Aygen, 2006, s. 57). Bu bağlamda inovasyon yönetiminin, geleceğin yönetimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Geniş anlamda inovasyon, işletmeleri rekabet etmek için değişim yapmaya iten teşvik edici bir güçtür. Birçok sektörde işletmeler ayakta kalabilmek için kendilerini, yeni ürünler geliştirmeye, yeni örgütsel modelleri uygulamaya, yeni pazarları keşfetmeye mecbur hissetmektedir. Örneğin yeni bir öğrenme metodu geliştiren bir kişi, yenilikçi okulların hangileri olduğunu bilmek isteyecektir (Gümüş & Gümüş, 2015, s. 263). Yapılan açıklamalardan

da anlaşılabilirliği üzere inovasyon faaliyetlerini sürdürmenin hem pazarlama açısından hem de yönetsel açıdan, bir işletmeye özellikle rekabet avantajı sağlama bakımından önemli fırsatlar sunduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir.

Yönetim inovasyonuna yönelik literatürde yer almış bazı tanımlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

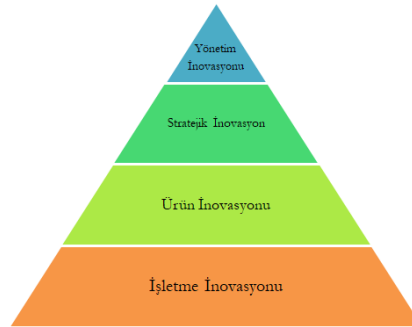
Tablo 2. Yönetim İnovasyonu Tanımları

Tanımlar	Referanslar
İlk ortaya çıktığı andan itibaren karar verme süreçlerinde bilginin niceliği veya niteliği, yerini ile doğasını etkileyen ve yönetimin gödişatından önemli sapmalara yol açan ürün, program veya süreçtir.	Kimberly (1981, s. 86)
Geleneksel yönetim ilkelerinden, süreçlerinden ve uygulamalarından veya yönetim çalışmasının gerçekleştirilme şeklini önemli ölçüde değiştiren geleneksel organizasyonel biçimlerden belirgin bir sapmadır’.	Hamel (2006, s. 4)
Modern bir yönetim uygulamasının, sürecinin, yapısının veya tekniğinin oluşturulması ile uygulanmasıdır ve örgütsel hedefleri ilerletmeyi amaçlamaktadır.	Birkinshaw vd. (2008, s. 829)
Firma için yeni olan ve firma performansını artırmayı amaçlayan yönetim uygulamalarıdır.	Mol & Birkinshaw (2009, s. 1269)

Kaynak: Volberda, H.W., Van Den Bosch, F.A.J.& Heij, C.V. (2013). Management innovation: Management as fertile ground for innovation. *European Management Review*, 10, 1-15, s. 3’ten uyarlanmıştır.

2.2. Pazarlama ve Yönetim Açısından İnovasyon Kümesinin Değerlendirilmesi

İnovasyon konusunda literatüre önemli katkılar sunan Hamel ve Breen’e göre (2007) inovasyon; yönetim inovasyonu, stratejik inovasyon, ürün inovasyonu ve işletme inovasyonu olmak üzere farklı kategorilerde ve seviyelerde gerçekleşebilmektedir. Sayılan inovasyon türlerinden her biri, işletme başarısına kendi katkısını sunmaktadır. Daha yüksek seviyelerin, daha yüksek değer yaratma ve rekabetçi savunmayı ifade ettiği bir hiyerarşik yapı içinde, inovasyon türleri sıralaması açısından değerlendirme yapıldığında, Şekil 1’de yer alan inovasyon kümesi piramiti ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1. İnovasyon Kümesi

Kaynak: Hamel, G. & Bren, B. (2007). *The Future of Management*, Harvard Business Scholl Press. s. 32.

2.2.1. Yönetim İnovasyonu

Örgütsel yapılarda ve rollerde değer yaratıcı değişimleri kapsayan yönetim inovasyonu, yönetim fonksiyonunun yapılış şeklini önemli ölçüde değiştiren ya da alışılmış örgütsel biçimlerde ciddi değişiklik yaparak örgütsel hedefleri ilerleten her şey olarak ifade edilebilmektedir (Hamel & Bren, 2007, s. 15-18). Yönetim inovasyonu, mevcut normlardan önemli ölçüde farklılaşan yeni yönetim uygulamalarının, süreçlerinin ve yapılarının uygulanmasına karşılık gelmektedir. Yönetim inovasyonu sayesinde bugün modern iş organizasyonlarında pek çok işlevin ve faaliyetin yapılma şekli önemli ölçüde değişim göstermektedir (Birkinshaw & Mol, 2006, s. 81). Yönetim inovasyonu, bir işletmenin kullanabileceği yenilik türleri arasında en yüksek ve en değerli olanını temsil etmektedir (Grant, 2008, s. 471). Yönetim inovasyonu, örgütsel yapı üzerinde ve rollerde değer yaratan birtakım değişimleri de içermektedir. İşletmenin çevresini oluşturan paydaşlar ile kendisi arasındaki ilişkilerin daha güçlü bir hale getirilmesi, devamlılığın sağlanması bağlamında önemli bir katalizör vazifesi gören bir yaklaşım biçimi olarak da ele alınabilmektedir. Yönetim inovasyonu bünyesinde bir takım temel aykırılıklar taşıdığından, yinelenmesi zor avantajlar ortaya koymak için benzersiz bir kapasiteye sahiptir. Özellikle üst kademe yöneticilerin

geleneksel konumlarını sorgulamaları ve köklü yönetim anlayışlarının terk edilmesini mecbur kılması taklit edilme ihtimalini oldukça azaltmaktadır (Lynch 2007; Soylu & Göl, 2010, s. 118-121).

2.2.2. Stratejik İnovasyon

Pek çok araştırmacı tarafından strateji ve yeniliğin bir kombinasyonu olarak kullanılan stratejik inovasyon; rekabetçi piyasada pazarda kalıcı olmak için avantajlar elde etmeye yönelik bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Stratejik inovasyon, sektör dinamiklerini anlama ve değiştirme becerisidir. Nihayetinde bu durum, paydaşlar için yeni varlık sağlama yollarını geliştirme, hizmeti yeniden tasarlayarak ve pazarı yeniden tanımlayarak müşteriler için değer yaratma gibi birtakım avantajları da beraberinde getirmektedir (Hamel, 1996, 1998). Bir stratejik inovasyon; değer zinciri tasarımı, müşteri değerinin kavramsallaştırılması ve potansiyel müşterilerin belirlenmesi alanlarından en az birinde geleneksel uygulamalardan farklılaşma sağlamaktadır (Govindarajan & Trimble, 2004, s. 21). Stratejik olarak yenilikçi organizasyonlar; yeni kaynakları kullanma, potansiyel müşterileri kazanma, karlı olanların yanında, daha az karlı olan müşterilere de odaklanma, pazarı farklılıklardan ziyade benzerliklere göre segmentlere ayırma, stratejik fiyatlandırma yöntemleri kullanma gibi politikalar benimseyen yapılara sahiptir. Bu nedenle stratejik inovasyon yaklaşımını benimseyenler yalnızca var olan müşterileri elde tutmanın ötesinde, yeni fırsatlar yaratma potansiyeline sahip pazarlar aramaya da odaklanmaktadır (Schlegelmich vd., 2010, s. 121). Bu bağlamda stratejik inovasyonun; yeni pazarların keşfedilmesine, müşteri ve organizasyon için değer artışı sağlanmasına ve yeni iş modellerinin geliştirilmesine önemli katkılar sunduğu ifade edilebilmektedir (Sniukas, 2010). Yeni iş modelleri oluşturulmasının, var olan pazarda boşluklar yaratılmasının ve bununla birlikte müşteri değerinin artırılmasının yeniden kavramsallaştırılmasının amaçlandığı stratejik inovasyonda, üç temel unsur yer almaktadır. Bu unsurlar: (a) üst kademe yöneticilerin başarılı olmak amacıyla geleceği ve bugünü içeren stratejik düşünme becerileri (b) inovasyon için yaratıcı fikir geliştirme ve analitik düşünme şeklinde farklı organizasyonel niteliklere ihtiyaç duyulması ve (c) bugünün rekabet anlayışının rekabet yarışının kurallarıyla farklılaşan iş modellerine oranla, daha az ürün ya da teknoloji temelli olması olarak ifade edilebilmektedir (Gebauer, 2012, s. 57; Drejer, 2006, s. 144; Hancıoğlu & Yeşilaydın, 2016, s. 109).

Geleneksel yaklaşım ve stratejik inovasyon yaklaşımı arasındaki farklar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Geleneksel Yaklaşım ve Stratejik İnovasyon Yaklaşımı Karşılaştırması

Geleneksel Yaklaşım	Stratejik İnovasyon Yaklaşımı
“Bugünden, geleceğe düşünme yönelimi”- başlangıç noktası olarak bugünü alır.	“Sonu akılda tutan düşünme yönelimi”-uzun vadeli fırsatları akılda tutarak sonla başlar ve ardından şimdiki zamana köprüler kurar.
Kural koyucu savunmacı/takipçi duruş	Kural bozucu (devrimci) duruş
Sabit (yerleşmiş) iş tanımlamaları/ürün kategorileri	Yeni rekabetçi alanlar
Artan yeniliğe odaklanma	Çığır açan, parçalayıcı yenilikler
Geleneksel, doğrusal iş planlama modelleri	Süreç disiplini yaratıcı ilhamla birleştiren modeller
Açık ve geleneksel kaynaklardan girdi arama	Alışılmadık kaynaklardan girdi arama
Belirlenmiş tüketici ihtiyaçlarına odaklanma	Belirlenmemiş tüketici ihtiyaçlarına odaklanma
Teknoloji odaklı (Tüketici memnuniyeti arama)	Tüketiciden ilham alma/esinlenme (Tüketici hazzı arama)
Herkesi uyan organizasyon modeli	Yeni/riskli organizasyon modelleri

Kaynak: Palmer, D. & Kaplan, S. (2007). A framework for strategic innovation-blending strategy and creative exploration to discover future business Opportunities, *Innovation Point LLC*, (Online) <http://www.fast-bridge.net/wpcontent/uploads/resources/A%20framework%20for%20strategic%20innovation.pdf>, 21.24.2017, 1-22. s. 6

Temelde stratejik inovasyon, stratejik deneyler gerektirmektedir. Bu stratejik deneylerin sahip olduğu temel özellikler şu şekilde sıralanabilmektedir (Govindarajan & Trimble, 2005, 48-49):

- Stratejik deneyler, öğrenmeyi gerektirmektedir.
- Stratejik deneyler yalnızca teknolojik gelişme ya da coğrafi genişleme anlamına gelmemektedir.
- Stratejik deneyler yetersiz tanımlanmış sektörleri hedef almaktadır
- Stratejik deneyler, ödünç almayı gerektirmektedir.
- Diğer rakiplerden önce stratejik deneyler başlatılmaktadır.

- Stratejik deneyler, yeni yetenekler ve bilgi gerektirmektedir.
- Stratejik deneyler geliri artırma potansiyeline sahiptir.
- Stratejik deneyler, yöneticiler tarafından yönetilmektedir.
- Stratejik deneyler hakkında geri bildirim almak zor olabilmektedir.
- Stratejik deneylerin tekrarlanması pahalıdır.

Stratejik inovasyon, rakipleri savunmaya geçiren, önemli kazançlar getirme potansiyeline sahip yeni iş modellerini ve süreçleri içermektedir. Öne çıkan örnekler arasında Avrupa'nın önde gelen düşük maliyetli havayolu Ryanair, Apple'ın i-Tunes müzik mağazası, Zara'nın şık ama nispeten ucuz modası yer almaktadır. Bununla birlikte stratejik inovasyona dayalı bir iş modeli oldukça kazançlı bir model olarak düşünülse de bu ayırt edici modelin çözülmesi ve etkisiz hale getirilmesi çok da zor değildir. Örneğin; Walmart'ın indirimli perakendecilikte sözde yenilmez liderliği, Costco ve Target gibi diğer perakendecilerin sektörde gelişmesini engelleyememiştir (Hamel & Breen, 2007, s. 33).

2.2.3. Ürün İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu, geleneksel kalıpların dışına çıkmaya dayalı pek çok ürün inovasyonunu da kapsamaktadır. Ancak bu durum, mevcut ya da potansiyel müşterileri rahatsız edecek düzeyde değil, aksine onların memnuniyetini artırmaya hizmet edecek biçimde gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri ve gelişmelerini devam ettirmeleri, yeni ürün süreçlerini; üretim fikrinin oluşmasından ürünün lansmanına ve satış sonrası hizmetlere kadar etkin bir şekilde yönetebilmeleri ile mümkündür (Cooper & Kleinschmidt, 1987, s. 215). Bir başka deyişle ürün yeniliği, bir işletmenin gelişiminde hayati rol oynamaktadır. Ürün inovasyonundaki başarı bileşenlerinin doğru olarak anlaşılması ve yorumlanması bu bağlamda oldukça önemli kabul edilmektedir. Ürün inovasyonlarının işletme performansı üzerindeki etkilerinin incelendiği pek çok araştırmada, bu iki kavramın birbiri ile bütünleştiğine yönelik düşüncenin, hakim görüş olarak ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir. Aksoy (2017), Kuncoro & Suriani (2018), Muigai & Gitau (2018) tarafından yapılan çalışmalarda, ürün inovasyonunun; pazar performansını, finansal performansı ve sürdürülebilir rekabet avantajını olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir (Zhang, Sun, Liu & Chang, 2020, s. 3). Benzer şekilde Hultink & Robben (1995), Milson (2013) ve Warren & Sorescu (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da ürün inovasyonunun, yeni ürün performansını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ürün inovasyonu, ürünün başarısı için kritik öneme sahiptir ve bu durum da sürdürülebilir iş başarısıyla yakından ilgili olup işletmeler için büyüme ve yeni alanlarda genişleme açısından önemli fırsatlar sunmaktadır (Cooper, 2000, s. 38). Ürün inovasyonu, bir ürünün pazarlanmasında yer alan teknik tasarım, Ar-Ge, üretim, yönetim ve ticari faaliyetleri içeren bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Alegre & Chiva, 2008, s. 118). Ürün inovasyonunda işletmeler için oldukça önemli üç temel unsur söz konusudur. Bu unsurlar (Cooper & Kleinschmidt, 1995; 1996): (a) yeni ürün projelerini hızlı ve başarılı bir şekilde piyasaya sürmek için gerekli yol haritası (b) ürün inovasyonuna ayrılmış doğru ve yeterli kaynak (3) iş için yeni bir ürün ve teknoloji stratejisinden oluşmaktadır. Yeni ürünlerin yaratılması; tüketiciler ve işletmeler için değer yaratma bağlamında kritik bir rol üstlendiğinden, inovasyonun tüm karmaşık yapısı içindeki esas olan özünü oluşturmaktadır (Negulescu, 2020, s. 68). Hiç şüphe yoktur ki; ikonik bir ürün bir işletmeyi karanlık ve bilinmez bir ortamdan kısa sürede zirveye taşıyabilmektedir. Örneğin; Dyson markasının torbasız süpürgesi bu durumun en çarpıcı örneklerindedir. Bununla birlikte uygulanabilir bir patent korumasının yokluğunda, çoğu ürünün avantajı hızla ortadan kaybolmaktadır. Buna ek olarak, teknolojik ilerlemenin sürekli artan hızı, genellikle yeni başlayanlara dünyanın öncülerini atlatma fırsatı vermekte ve çığır açan ürünler nadiren bir markaya uzun süreli sektör liderliği sağlamaktadır. Örneğin; Nokia'nın süper ince cep telefonu tasarımının Samsung tarafından geliştirilmesi yalnızca birkaç yıl içinde gerçekleşmiştir (Hamel & Breen, 2007, s. 33).

Pazarlama, dağıtım ve ürün bağlamında inovasyon stratejisi dört kategoride incelenebilmektedir (Kalivas vd., 2013, s. 22):

- (a) Teknolojik (Yeni olmayan bir pazardaki yeni ve özgün ürünler): Bilinen müşteri ihtiyaçları yeni mal ve hizmetlerle karşılanmaktadır. Örneğin; telefon sistemlerinde bakır tellerin yerini alan film optiklerinin kullanılması. Sonuç olarak, bu durum hizmetlerde ve çağrı netliğinde önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Bu durumda ana pazarlama hamlesi, daha yüksek performans

seviyelerini ifade etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır ve inovasyon, ürün geliştirici tarafından yönlendirilmektedir.

- (b) Farklılaştırılmış (Yeni olmayan bir pazardaki mevcut ürünler): Bu durumda ürün ve pazar nispeten iyi bilinmektedir ve ürünler arasında ayırım yapmanın tek yolu; fiyatları, ambalajı ya da ürün desteğini kullanmaktır.
- (c) Mimarî (Yeni bir pazardaki mevcut ürünler): İnovasyon fikrini benimsemiş pazarlama yöneticisi, varolan bir mal ya da hizmeti yeni bir pazara sunmaya çalışmaktadır.
- (d) Karmaşık (Yeni pazarlara sunulan yeni ürünler): Bu ürünlerin pazarlanması yüksek derecede hayal gücü ve sezgi gerektirmektedir.

Üstün ürün kalitesi ve tasarımını içeren ayırt edici özelliklerle geliştirilen yeni ürünler ve genişletilmiş hizmetler, tüketicilere benzersiz değer katma potansiyeli taşıırken, işletmeler de daha yüksek performans elde edebilmektedir. Aynı zamanda bir işletmenin yeni ürün geliştirme ve pazarlama faaliyetlerini daha düşük bir maliyetle gerçekleştirebilmesi, yeni ürünün sağlamış olduğu önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin yeni ürün geliştirme başarısının, bir işletmenin pazar yönelimi ile yakından ilgili olduğu da ifade edilebilmektedir (Kim & Atuahene-Gima, 2010, s. 522).

2.2.4. İşletme (Operasyonel) İnovasyon

Bir işletmenin, faaliyetlerini sürdürmesinin ve rekabet avantajını korumasının en etkili yollarından birisi dinamik pazar ortamında gerçekleştireceği inovasyon çalışmalarının süreklilik arz etmesidir. İşletme inovasyonu, esas olarak çalışanların iş verimliliklerini artırmak ya da belirlenen hedeflere ulaşabilmek ve ardından örgütsel performansı artırmaktır (Wang, 2020, s. 39). Bir örgüt tarafından benimsenen bir fikir, yeni bir ürün, yeni bir yöntem, yeni bir hizmet, yeni bir süreç, yeni bir teknoloji veya yeni bir strateji kavramına karşılık gelen işletme inovasyonu; aynı zamanda bir örgüte yeni bir şeyin tanıtılması anlamını da taşımaktadır. İşletme inovasyonu (örgütsel inovasyon) çalışmaları; üç farklı araştırma sorusuna yönlendiren üç farklı biçimde sınıflandırılabilir (Demircioğlu, 2016, s. 2; Lam, 2006, s. 116-136):

(a) Örgütsel yapı ve tasarım teorileri: Örgütsel analiz seviyesinde örgütlerin yapısal unsurlarının, örgütlerin inovasyon yapma eğilimini nasıl etkilediğine odaklanmaktadır.

(b) Örgütsel kavrama ve öğrenme kuramları: Analiz düzeyinin mikro odak noktası olan örgütsel kavrama ve öğrenme kuramları, örgütsel inovasyonun bilişsel temellerine ve bilgi yaratma potansiyeline odaklanmaktadır (Örneğin; problem çözme inovasyonları).

(c) Örgütsel değişim ve uyum kuralları: Analiz düzeyinin örgütsel ve dış çevre olduğu örgütsel değişim ve benimseme/uyum teorileri, örgütlerin çevresel değişimlere ve teknolojik gelişmelere adapte olma/olamama durumlarına odaklanmaktadır.

Bugünün hiper rekabet dünyasında operasyonel mükemmellik esastır, fakat Toyota benzeri yönetim yeniliği veya İkea tarzı iş modeli atılımının yokluğunda işletme inovasyonu nadiren belirleyici ve uzun vadeli bir avantaj sağlamaktadır (Hamel & Breen, 2007, s. 32). İşletme inovasyonu, çoğunlukla haberleşme alt yapısının kalitesine dayanmakla birlikte donanım ve yazılımdaki avantajların hızla yaygınlaşması neticesinde bu alandaki avantajın yitirilmesi oldukça kolay bir hale gelebilmektedir (Soylu & Göl, 2010, s. 120).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı, pandemi döneminde işletmelerin çevre koşullarına uyum sağlamak adına ürünlerinde hangi inovasyonları gerçekleştirdikleri ve bunların yönetim ve pazarlama bilimlerine etkilerinin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu bağlamda araştırma; işletme, ürün, stratejik ve yönetim inovasyonlarından oluşan inovasyon kümesi bağlamında değerlendirilmiştir. Pandemi döneminde yaşanan inovasyonlarla ilgili literatürde sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir.

Araştırmada verilerin elde edilebilmesi için nitel veri toplama yöntemlerinden mülakat metodu (görüşme) tercih edilmiştir. Bu yöntem biçimsel, yarı biçimsel ve biçimsel olmayan şekilde üç gruba ayrılmaktadır (Yıldırım, 2017, s. 124). Görüşme esnasında kullanılacak olan mülakat soruları daha önce literatürde yapılmış araştırmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Ancak görüşme sürecinde soruların daha

iyi anlaşılabilirliği açısından esneklik sağlanmış ve katılımcılara ek sorularda sorulmuştur. Bu nedenle bu araştırmada yarı yapısal mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu şekilde işletmelerin pandemi döneminde ürünlerinde ne gibi inovasyonlar yapmak zorunda kaldıkları ve bu inovasyonların işletme üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma Konya İlinde faaliyet gösteren ilk, orta ve lise eğitiminden biri, birkaçı veya hepsini veren sekiz özel eğitim kurumu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Özel eğitim kurumlarının örneklem olarak belirlenmesindeki en önemli etken, pandemi sürecinde sunulan üründe inovasyonun etkisinin en fazla görüldüğü sektörlerden birisinin eğitim sektörü olmasıdır. Ayrıca özel okulların yaşadıkları rekabet düşünüldüğünde, bu değişimlere anında uyum sağlayabilmesi varlıklarını devam ettirebilmesi açısından önemli bir husustur. Bu nedenle bu süreçte özel eğitim kurumlarının inovasyon çalışmalarını çok hızlı bir şekilde gerçekleştireceği ve çalışma için iyi bir veri kaynağı olacağı öngörülmüştür. Araştırma kapsamında özel eğitim kurumlarının yöneticileri ile görüşülmüştür. Son görüşmeden sonra verilen cevapların farklılaşmadığı ve diğer mülakatlarla benzerlik oranının arttığı gözlemlenmiş ve katılımcı sayısının sekiz olmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Görüşme esnasında elde edilen bilgilerin işletme gizliliğini ihlal edebileceği öngörüsüyle katılımcı ve kurum adları paylaşılmamıştır. Katılımcılarla ilgili bilgiler Tablo 4'te görüşme takvimi sırasına göre gösterilmektedir.

Tablo 4. Katılımcılarla İlgili Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyeti	İş Deneyimi Süresi (Yıl)	İşletmedeki Görevi
Katılımcı 1	Erkek	18	Okul Müdür Yardımcısı
Katılımcı 2	Erkek	16	Yönetim Kurulu Üyesi
Katılımcı 3	Erkek	13	Genel Müdür
Katılımcı 4	Erkek	30	Okul Müdürü
Katılımcı 5	Erkek	25	Okul Müdürü
Katılımcı 6	Erkek	18	Okul Müdürü
Katılımcı 7	Erkek	23	Okul Müdürü
Katılımcı 8	Erkek	30	Genel Müdür

3.3. Araştırmada Tercih Edilen Veri Toplama Süresi ve Sınırlılığı

Mülakat sürecinde katılımcılara çalışmanın esasına yönelik yarı yapısal tekniğinin gerektiği biçimde sorular hazırlanmıştır. Ardından katılımcılardan uygun gün ve saatte randevu alınarak bir görüşme takvimi oluşturulmuştur. Görüşmeler bu takvime göre pandemi kurallarına riayet ederek gerçekleştirilmiştir. Yapılan her bir görüşme için ayrıntılı notlar tutulmuş ve tüm görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. Her bir görüşme 40 ile 60 dakika arasında gerçekleşmiştir. Araştırmada kullanılan ana sorular şöyledir:

- 1) Kısaca kendinizden bahseder misiniz?
- 2) Bu kurumda ne kadar süredir çalışıyorsunuz? Kurumdaki sorumluluklarınız nelerdir?
- 3) Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimle ilgili kurumunuzda yapılan işletme inovasyon çalışmaları hakkında bilgi verir misiniz?
- 4) Covid-19 pandemi sürecinde eğitim hizmetleri ile ilgili yapmış olduğunuz ürün inovasyonları nelerdir?
- 5) Kurumunuzda pandemi döneminde yaptığınız stratejik inovasyon çalışmaları var mıdır? Varsa nelerdir?
- 6) Yönetim olarak Covid-19 pandemi sürecinde işletmeniz ve çalışanlarınızın değişen şartlara oryantasyonunu sağlamak için ne tür yönetim inovasyon çalışmaları gerçekleştirdiniz/gerçekleştirmekteyiz?

Mülakat esnasında soruların daha rahat cevaplanabilmesi için katılımcılara inovasyon kümesi hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen ses kayıtları deşifre edilmiş ve tutulan notlar eşliğinde tüm katılımcılara ait mülakat verileri elde edilmiştir.

Pandemi döneminde özel eğitim kurumlarının verdiği hizmetlerde yaşanan belirsizlikler, sürecin çok yeni olması ve süreci etkileyen değişkenlerin hala netleşmemesi, sosyal mesafe kuralı, yüz yüze

temaslardan kaçınma, sokağa çıkma ve şehirlerarası yolculuk ve benzeri kısıtlılıklar, eğitim kurumları ile görüşmelerde bir sınırlılık oluşturmuştur. Ayrıca zaman ve ekonomik kısıtlılıklarda araştırmaya ait diğer sınırlılıklardır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada nitel analiz yöntemlerinden “içerik analizi” kullanılmıştır. Bu nedenle öncelikle elde edilen veriler araştırma amacı esasında içerik analizine uygun olacak şekilde tasnif edilmiştir. Ardından bu veriler, nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan MAXQDA 18 programı aracılığıyla kodlanmış ve verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

3.5. Nitel Araştırmanın Güvenilirliği

Nitel araştırmalarda sonuçların güvenilirliğinin sağlanması için, analizi yapan farklı kişilerin benzer sonuçları bulması esastır. Bu durum kodlama mutabakatı ile sağlanmaktadır. Bu süreçte iki farklı araştırmacı elde edilen verileri kodlar ve kodlama sonucunda araştırmacıların analizlerinin benzerlik oranı kontrol edilmektedir. Benzerlik oranının kabul edilebilir bir uyumlulukta olması beklenmektedir. Bu araştırmada kodlama mutabakatı benzerlik oranı %83 çıkmış ve bu oranın kabul edilebilir olduğu belirlenmiştir.

3.6. Araştırmanın Bulguları

Elde edilen veriler Kod İlişkileri Matrisi ve Kod-Alt Kod Araştırma Modeli aracılığıyla analiz edilerek, özel eğitim kurumlarında pandemi sürecinde inovasyon kümesi kapsamında yapılan inovasyon çalışmalarının neler olduğuna ve bunların etkilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler inovasyon kümesi (işletme, ürün, stratejik ve yönetim) kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak özel eğitim kurumlarında yapılan inovasyonların, inovasyon kümesi ile ilişkilerinin daha açık bir şekilde belirlenebilmesi için ek olarak alt kodlama başlıkları (Sınıf Özellikler, Sınıf İçi Materyaller, Dijital Eğitim Araçları, Derslerin İşlenme Süreci, Sınavlar, Ödevler, Sosyal Aktivite Alanları Ve Donanımlar, Planlama, İnsan Kaynakları Seçimi, Oryantasyon, Karar Alma Süreci, Rekabet Üstünlüğü, Örgün Ve Uzaktan Eğitim Modellerinin Karşılaştırılması, Verimlilik Ve Sektörün Geleceğine Yönelik Öngörü) oluşturulmuştur. Her bir alt kod, inovasyon kümesi unsurları ile ilişkilendirilerek inovasyon kümesi çerçevesinde yapılan inovasyon çalışmaları değerlendirilmiştir. Ancak analiz sonucunda elde edilen verilerin her birine çok kapsamlı ve uzun olması nedeniyle araştırmada yer verilememiştir.

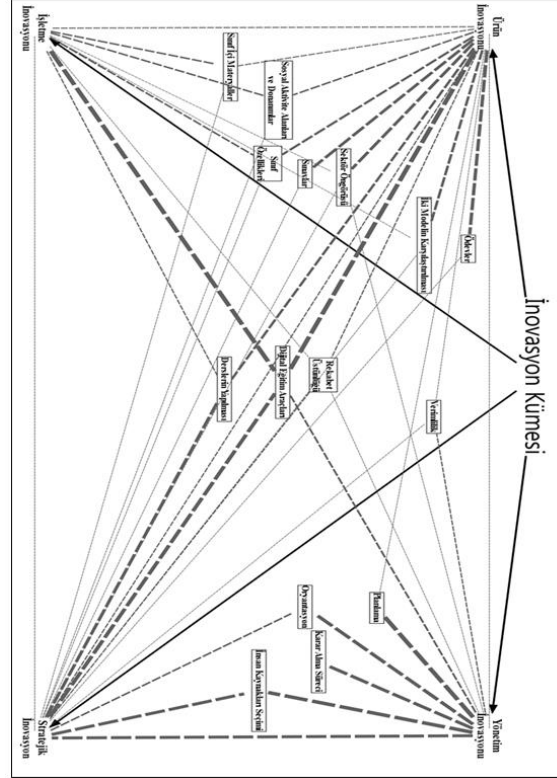
Şekil 2’de Kod İlişkileri Matrisi gösterilmiştir.

Kod Sistem	Yönetim İnovasyonu	Stratejik İnovasyon	Ürün İnovasyonu	İşletme İnovasyonu	TOPLAM
Karar Alma Süreci					13
Sosyal Aktivite Alanları ve Donanımlar					29
İli Modelin Karşılaştırılması					9
Ödevler					13
Sınavlar					17
Verimlilik					17
Derslerin Yapılması					27
Planlama					14
Oryantasyon					22
İnsan Kaynakları Seçimi					27
Sınıf İçi Materyaller					18
Dijital Eğitim Araçları					64
Sınıf Özellikleri					22
Rekabet Üstünlüğü					26
Sektör Öngörüsü					19
Yönetim İnovasyonu					20
Stratejik İnovasyon					28
Ürün İnovasyonu					25
İşletme İnovasyonu					15
TOPLAM	102	111	143	69	425

Şekil 2. İnovasyon Kümesi Kod İlişkileri Matrisi

Şekil 2’de tüm kodların birbirleriyle olan ilişkisi gösterilmektedir. Bu bağlamda yönetim inovasyonunun, en çok “karar alma süreci, planlama, oryantasyon, insan kaynakları seçimi, dijital eğitim araçları ve stratejik inovasyon” ile ilişkisi vardır. Stratejik inovasyonun en çok ilişki kurduğu kodlar “dijital eğitim araçları, yönetim inovasyonu, insan kaynakları seçimi, derslerin yapılmasıdır”. Ürün inovasyonunun “dijital eğitim araçları, işletme inovasyonu, sosyal aktivite alanları ve donanımlar, ödevler, sınavlar, derslerin yapılması, sınıf özellikleri” kodları ile daha çok ilişki kurduğu belirlenmiştir. İşletme inovasyonu ise en çok “sosyal aktivite alanları ve donanımlar, dijital eğitim araçları, ürün inovasyonu, sınıf içi materyaller, sınıf özellikleri, rekabet üstünlüğü ve derslerin yapılması” kodları ile ilişki içerisindedir.

Şekil 3’te İnovasyon Kümesi Kod-Alt Kod Modeli gösterilmiştir.

Şekil 3. İnovasyon Kümesi Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 3’te görüldüğü üzere, analiz sürecinde, inovasyon kümesi unsurlarından yönetim ile stratejik inovasyonun ve ürün ile işletme inovasyonunun yakın ilişki içerisinde olduğu ve örneklerde benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırmanın analizi ve yorumlamalarında, yönetim ile stratejik inovasyonun tek başlık altında yönetim ve organizasyon bilimi kapsamında, ürün ile işletme inovasyonunun ise yine tek başlık altında üretim yönetimi ve pazarlama bilimi kapsamında değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu kodlamalara ilişkin katılımcıların verdiği cevaplar aşağıdaki gibidir.

Yönetim ve stratejik inovasyon:

Katılımcıların yönetim ve stratejik inovasyonla ilgili verdiği cevaplar, bu kodlarla ilişkili alt kodlar (insan kaynakları seçimi, oryantasyon, planlama, karar alma süreci, dijital eğitim araçları, derslerin yapılması) kapsamında aktarılmıştır.

“...Pandemi döneminde, insan kaynakları seçimi konusunda çok değişiklik yaşanacağını tahmin etmiyorum. Sadece kişinin kendi branş yeterliliğinin yanı sıra, teknolojik donanıma sahip olmasının da önemli olacağı kanaatindeyim. Yani teknolojik alet, teçhizat ve yazılımları, kendi branşına entegre edebilen ve sorunsuz bir şekilde kullanabilen kişilerin işe alım sürecinde daha ön plana çıkabileceğini düşünüyorum...”

“...Toparlamak gerekirse, eğitim sektöründe, insan kaynakları açısından aranan ve fark yaratan en önemli unsurlardan birisi deneyimdi. Ancak bu süreçte, çok daha az deneyime sahip olmasına rağmen teknolojik sürece çok daha kolay uyum sağlayabilen ve branşına entegre edebilen genç öğretmen arkadaşlarımız fark yaratıyorlar...”

“...Uzaktan eğitim sisteminin bize sağladığı en önemli fayda personelimizin çift taraflı kontrolüdür. Daha önce bir öğretmen derse girdiğinde öğrencileri ile baş başa kalıyordu ve öğretmenin değerlendirilmesi öğrencilerin üzerinde bıraktığı etki ve öğrencilerin yorumlarıyla ölçülüyordu. Şu anda ise öğretmen derse girdiğinde hem veli hem de idareciler olarak bizler öğretmen performansını görebiliyor ve değerlendirmelerimizi kendi yorumlarımıza göre yapabiliyoruz. Bu bağlamda insan kaynaklarının denetimi ve performans değerlendirmesi konusunda çok farklı bir kaynak elde etmiş olduk...”

“...Öğretmenlerin kalitesinin belirlenmesi hususunda daha önce öğrenci yorumları etkili oluyordu. Şimdi tüm öğretmenlerimiz hem veliler hem de idareciler tarafından rahatlıkla izlenebiliyor. Bu durum öğretmen kalitesinin belirlenmesinde yeni bir değerlendirme süreci oluşturdu...”

“...Kurum olarak süreçlerimize akıllı tahtalar ve interaktif paneller gibi dijital eğitim araçlarını daha önceki yıllar eğitim sistemimize entegre ettiğimiz için öğretmenlerimizin bu unsurları kullanma yetenekleri, işe alım sürecimizde zaten aradığımız bir yetkinlikti. Ayrıca mevcut öğretmenlerimizi de bu konuda bir teste tabi tuttuk ve eksikliği olan öğretmenlerimize kurum içi eğitim ve oryantasyon hizmetleri ile bu sürece hazırladık. Her yıl insan kaynaklarımızdan gelen taleplere göre düzenli olarak bu eğitimlerimizi tekrarlıyoruz.”

“...Tabi her ne kadar sürekli kurum içi eğitim versek de dijital dünya sürekli kendini geliştiriyor ve bu sebeple kullanılan sistemlerin güncellenmesi gerekiyor. Zaten değişim kaçınılmaz bir unsur. Değişim esnasında işin doğası gereği öğretmenlerimizde illaki sorgulama boyutunda bir direnç görüyoruz. Ancak eğitimler esnasında sürecin bize katacaklarını izah ettiğimizde ve sunduğumuz eğitim ve oryantasyon hizmetleri aracılığıyla, kısa sürede adapte oluyorlar ve kendimizi güncelleyerek yolumuza devam ediyor...”

“...Örgün eğitimde planlamaya etki edebilecek tüm faktörleri biliyor ve kontrolünü sağlayabiliyorduk. Bu nedenle planlama ile ilgili belirli şablonlarımız, hazırlıklarımız oluşabilecek tüm problemlere karşı anında geliştirebileceğimiz çözüm önerilerimiz vardı. Bugün ki pandemi sürecinde ise planlama konusunda bize problem yaratan en önemli unsurlardan birisi belirsizliktir. Bakanlığın belirlediği hangi öğrencilerin ne şekilde örgün veya online derse devam edeceğine dair bir takvim var. Bu takvimde haklı olarak hastalığın seyrine göre sürekli revize ediliyor. Pandemi döneminin ne şekilde bir süreç izleyeceğini de net bir şekilde kimse öngöremediği için planlama süreçlerimizde değişiklikler yaşanmaya devam edecek gibi görünüyor...”

“...Pandemi döneminde, planlama konusundaki iş yükü önceki döneme göre çok fazla arttı ve değişiklikler yaşandı. Daha fazla unsuru dikkate alarak çok detaylı bir planlama yapmanızı gerekiyor. Çünkü eğitimi veren öğretmen, eğitimi alan öğrenci, aracılık edecek altyapı düşünüldüğünde, kurum olarak müdahale edemeyeceğiniz faktörler ortaya çıkıyor. Örneğin öğrencinin uzaktan eğitime erişimi konusundaki kaynakları (bilgisayar veya internet altyapısı) bizim doğrudan müdahale edemediğimiz ancak eğitim kalitemizi doğrudan etkileyen unsurlar. Bu sebeple planlama sürecinde tüm bu unsurlara dikkat etmek gerekiyor. ...”

“...Kurumumuz ilgili kararları idareciler değil, ilgili kurullar alır. Pandemi döneminde, daha önceki dönemlere nazaran sıklıkla kararı alacağımız konu hakkında bizlerden daha ehil olacağını düşündüğümüz için dijital eğitim araçları ve bilgi işlem konusunda uzman olan kişilerden danışmanlık aldık. Ayrıca diğer paydaşlarımız olan öğretmenlerimizle ve velilerimizle bu süreçte aktif şekilde görüştük ve onların da görüşlerini kurullara aktararak, kurulların en uygun kararları almasını sağladık...”

“...Pandemi döneminde planlama ve karar alma süreçlerine otomasyon ve dijital eğitim araçları hakkında daha fazla bilgisi olan kişileri sıklıkla dâhil ediyoruz...”

“...Artık bu süreçlerde karar alırken bilgi işlemci arkadaşlara danışıyoruz. Pandemi sürecinde, yapmak istediklerimizi yazılım ve dijital eğitim araçlarını kullanmayı bilen çalışanlarımıza danışıyor, yapılabiliğinin onayını aldıktan sonra kararlarımızı alıyoruz...”

“...Bu nesil dijital bir nesildir. Dijital alet ve teçhizatlarla o kadar iç içeler ki, klasik eğitim araçlarını tek başına kullanarak onların dikkatini çekmek giderek zorlaşıyor. Çünkü öğrenme ve algılama kanalları değişti.

Dijital eğitim araçları onların algılarını, dikkatlerini ve öğrenme isteklerini canlı tutuyor. Bu nedenle öğrencilerin ne istediğini ve neye ihtiyacı olduğunu belirlemek gerçekten çok önemli...”

“...kurum içinde uzaktan eğitim modelinde kullanılan ders notları, ödev formları gibi tüm belgeler tek tiptir ve kuruma ait belgelerdir. Hatta öğretmenlerimizin kullandığı bilgisayarların masaüstü resimleri bile tek tip hale getirildi. Durum ile ilgili teknik desteği de çok yoğun şekilde sağladık. Kurumumuzun ve öğretmenlerimizin işindeki bu ciddi tavrı, öğrencilerimize de geçti ve onlarda uzaktan eğitim derslerini aynı ciddiyetle takip ettiler ve etmeye de devam ediyorlar. Kanaatimce sürecin bu şekilde yönetilmesi stratejik açılarından en optimum çözümdür...”

Ürün ve işletme inovasyonu:

Katılımcıların ürün ve işletme inovasyonu ile ilgili verdiği cevaplar, bu kodlarla ilişkili alt kodlar (dijital eğitim araçları, derslerin yapılması, sınıf özellikleri, sınıf içi materyaller, sosyal aktivite alanları ve donanımlar, rekabet üstünlüğü ödevler, sınavlar) kapsamında aktarılmıştır.

“...Uzaktan eğitimle ilgili tüm altyapıyı 1 hafta içinde tamamladık ve tüm faaliyetlerimizi en yaygın kullanılan platformlarla entegre hale getirdik. Okul içindeki tüm süreçlerimizi, öğrencilerin en pratik şekilde kullanacağı hale getirdik. Bu süreçte en dikkat ettiğimiz husus ise her bir sınıfı aynı örgün eğitimdeymiş gibi ayrı ayrı ele almamızdır. Yani ders zili de çalıyor, yoklamada alınıyor, hatta çocuk derse girmemişse rehberlik öğretmenimiz veliyi arayıp, öğrencinin neden derse girmediğini sorguluyor. Tabi bu süreçte ilgili online platformlara, kurumumuzun süreçleriyle ilgili bilgi vererek taleplerimizi ilettik. Ardından bize özgü çözüm önerileri geliştirdiler ve çok daha işlevsel bir platform oluşturuldu. Platformlar haricinde, internet altyapımızı geliştirdik. Şu anda kurumumuzda, 100'e yakın öğretmenimiz aynı anda online ders yapabiliyor...”

“...Örgün öğretimde dijital eğitim araçları, uygulama sınıfları, öğrencilerin sosyal aktiviteleri yapabilmesi için ayrılmış alanlar, eğitim seviyesine göre ayrılmış kullanım ve oyun alanları, sınıf içi oturma düzeni, kullanılan tahtanın boyutu, öğrencinin oturduğu sıra, tahtayı görme açısı gibi birçok faktör özel okullar için fark yaratan ve dikkat edilen unsurlardır. Pandemi döneminde ise öncelikler haliyle değişti. Artık kullanılan yazılımlar, öğrenci ve velilerinizle online iletişim sürecinizin sıklığı ile şekilleri çok daha önemli hale geldi...”

“...Örgün eğitim döneminde sınıflarımız 24 kişiliktir. Görsel olarak ders işleme alt yapımızda mevcuttur. Bu yeni dönemle birlikte bizde online ders işleyebileceğimiz, piyasada mevcut olan bir iki sistemle anlaşma sağladık. Daha sonra öğrencilerimizi ve öğretmenlerimizi bu sisteme kaydedtik. Şimdi bu platformlar aracılığıyla canlı derslerimiz gerçekleştiriliyor. Özetle, örgün eğitimde sınıf ambiyansı, kullanılan materyaller, sıra düzeni, sınıf büyüklüğü vb. somut unsurlara dikkat ederken, şu anda kullanılan yazılım, yazılımın güvenliği, erişim hızı, sistemin donanımları ve bir problemle karşılaştığımızda servis desteğinin hızı ve problem çözme yeteneği ön plana çıktı...”

“...Özel okullar olarak, binalar, peyzaj, derslikler, ısınma, aydınlatma vb. çok fazla giderimiz var. Uzaktan eğitim ana eğitim modeli olursa kusursuz online bir platforma sahip olmak çoğu maliyetlerin düşmesine yol açacaktır. Ancak maliyetlerin düşmesi, muhtemelen ürününüzün yani eğitimin kalitesinin de düşmesini sağlayacaktır. Bu kesinlikle tercih edeceğimiz bir anlayış değil...”

“...Özel okullar için örgün eğitimde fiziki unsurlar açısından sahip olmanız gereken belirli standartlar vardır. İçinde bulunduğumuz pandemi dönemi, bu standartların biraz daha yükselmesine sebep oldu. Örneğin, örgün öğretimde her bir sınıfta 24 öğrencimiz eğitim görürken, bu sayıda yeni düzenlemeler yapmak zorunda kaldık. Sıralarımız iki kişilikti, sosyal mesafe gereğince yine her bir öğrencimizi tek bir sırada oturtacak şekilde revizeler gerçekleştirdik...”

“...Kurumumuz online eğitim platformuna daha önceki yıllarda yani içinde bulunduğumuz pandemi dönemi yaşanmadan yatırım yapmıştı. Bunun için büyük bir veri tabanı oluşturduk. Kurum olarak bünyemizde sadece bu işle ilgilenmesi için bir yazılımcı çalıştırıyoruz. Tabi sadece alt yapı ile iş bitmiyor. Ayrıca bunun için özel bir stüdyo kurduk. Öğretmenlerimiz teker teker kendi dersleri ile ilgili profesyonel bir şekilde ders videoları çektiler. Montajı vb. işler ardından kurduğumuz sisteme bu videolarımız aktardık...”

“...Kurumumuzun arama notları vardır. Rehber ve branş öğretmenlerimizin öğrenci ve veliler ile yaptıkları görüşmeler, durum ile ilgili belirlenen eksiklikler, talepler ve öğrenci hakkındaki görüşler not alınır ve elden sınıf öğretmenlerine teslim edilir. Şimdi bu süreçlerin hepsi dijitalleşti ve bilgi akışı sistem üzerinden gerçekleştirilmeye başlandı. Şu süreçte kurumla ilgili veri iletiminin online platformlar üzerinden yapılması gerekliliği ortaya çıktı. Çünkü çoğu işte inanılmaz bir zaman ve emek tasarrufu sağladık. Mesela, randevulu veli toplantısı yaptık. Bir başka örnek, genel sınavların soru çözümlerini tüm öğretmenlerimiz tahta üzerinde çözüyordu. Şimdi bu platformlar üzerinden soru çözümlerini videosunu çekiyor ve sınavın hemen ardından öğrencilerimizle paylaşıyoruz. Bu durum öğrenci ve öğretmenin birlikte geçirdiği zamanın kalitesini de olumlu yönde etkiliyor...”

“...Uzaktan eğitim uygulamalarına yatırım yapmak ve gerekli tüm altyapıyı sağlamak rekabet edebilmek için gerçekten çok önemli. Çünkü bu ana ürününüz olan eğitimi aktarmanız için ana sağlayıcı konumunda...”

“...Kurum olarak öğretim kadromuzun uzun yıllar aynı kalması bize rakiplerimize nazaran bir üstünlük sağlamaktadır. Tabi günümüzde rekabet edebilmek için sadece eğitim kalitenizin iyi olması yeterli olmuyor. Artık velilerimiz eğitim kalitesinin yanı sıra çocukların sosyalleşebileceği farklı aktiviteler ve fiziki donanımlar istiyor. Kendimizi bu konuda geliştirmek için planlamalarımız yaptık ve gerekli yatırımları kısa süre içerisinde tamamlayacağız...”

“...Örgün eğitimde, ders işleme ve ödevler konusunda kontrolün tamamen öğretmenin elinde olduğu bir süreç vardı. Çünkü yüz yüze eğitimde öğrencinin hal ve hareketlerinden, davranışlarından hatta jest ve mimiklerinden ne hissettiğini, neler yapıp yapmadığını çok iyi analiz edebiliyorduk ve süreçte düzeltici bir müdahale gerekirse anında bu müdahaleyi gerçekleştirebiliyorduk. Bu sebeple kontrol bizdeydi. Ancak bugün ki uzaktan eğitim modelinde, süreci bu kadar rahat kontrol edemiyoruz...”

“...Ödev, öğrencilerimize verdiğimiz kazanımların elde edilip edilmediğini kontrol ettiğimiz bir unsurdur. Öğrenci ödevini evde yapar ve okula geldiğinde öğretmeni tarafından kontrol edilir. Şimdi öğrencilerimiz okula gelemiyorlar. Bu kazanımın oturup oturmadığını mecburen kontrol etmemiz lazım. Şu anda dijital ortamda bu süreç devam ettirilmeye çalışılıyor. Ancak öğretmenlerimizin ödev kontrol sürecine müdahale şansı önceki kadar değil...”

“...Örgün eğitimde öğrenciler ödevlerini yapıp öğretmenin kontrolüne sunuyorlardı. Şimdi öğretmenlerimiz derslerini işliyor, akşam evine gittiğinde günlük verdiği ödevlerin hepsini teker teker kontrol edip, öğrencilerine görüş bildiriyorlar. Bu konuda öğretmenlerimize düşen yük çok arttı...”

“...Sınavlarda interaktif şekilde devam ediyor. Ancak tabi bu sınavlarda herkesin bildiği gibi ölçme değerlendirme güvenliği çok önemli bir konudur. Şimdi yapılan interaktif sınavlarda, kurum olarak bu güvenliği tek başımıza sağlamamız mümkün değil. Kanaatimce, sınavı uzaktan yapmak işin doğasına ve tabiatına aykırı bir durumdur. Dolayısıyla sınavlar konusunda çok verimli bir süreç işliyor demek çok doğru değil...”

Araştırma sürecinde, örgün ve uzaktan eğitim sisteminin kıyaslanması, verimlilik ve sektörün geleceğine yönelik farklı bulgularda elde edilmiştir. Tüm katılımcılar uzaktan eğitim modelinin verimlilik açısından örgün eğitim modeli yerine geçemeyeceği konusunda hemfikirlerdir. Bu değerlendirmede, özellikle öğrencilerle kurulacak duygusal bağın, öğrencinin yaşı ve eğitim seviyesinin önemine değinmişlerdir. Ancak uzaktan eğitim modelinin getirdiği avantajlarının da göz ardı edilemeyeceğini de ifade etmişlerdir. Bu bağlamda sektörün geleceği açısından uzaktan eğitim modelinin ana eğitim modeli olan örgün eğitimi destekleyecek bir model olacağı inancı yaygındır. Ayrıca uzaktan eğitim modeli vasıtasıyla, kurum içinde çoğu faaliyetlerin zaman ve emek kaybını önleyeceği görüşü hâkimdir. Bu bulgulara yönelik katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir.

“...Uzaktan eğitimde yüz yüze eğitime nazaran çok iyi verimlilik aldığımızı düşünmüyorum. Ancak şöyle de bir durum var, uzaktan eğitim döneminde öğretmenler ile öğrencilerin geçirdiği etkin süre çok daha fazla. Bu her ne kadar verimliliği olumlu etki eden bir unsur gibi düşünülse de aslında eğitimde karşılıklı etkileşimin olması verimlilik açısından çok daha önemli bir unsur...”

“...Genel olarak yüz yüze eğitimin uzaktan eğitim modeline göre çok daha verimli olduğu kanaatindeyim...”

“...Yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitim kesinlikle tutmaz. Tabii bu süreçte esasen öğrencileri buldukları eğitim düzeyine göre sınıflandırmak lazım. Örneğin lise öğrencileri ilk ve ortaokul öğrencilerine göre daha olgunlaşmış, bireysel karar alabilen, sosyalleşmesini ve duygusal gelişimini tamamlamış bir seviyede. Bu sebeple de teknik olarak bu sürece daha yatkınlar. Ortaokul öğrencilerinde işin içerisine duygular dâhil oluyor. Ayrıca ailelerde bu sürecin içinde daha fazla rol oynuyorlar. Hele ki ilkokulda iş neredeyse tamamen duygularla yürüyor. Bu nedenle özellikle ilk ve ortaokul seviyesinde, uzaktan eğitim kesinlikle ana eğitim modeli olamaz...”

“...Gelecekte uzaktan eğitim, yüz yüze eğitim modelini destekleyen yardımcı bir alternatif olabilir...”

“...Benim öngörüm uzaktan eğitim modeli, ana eğitim modelin destekleyecek ve yan hizmetleri sağlayacak şekilde eğitim hayatının içinde kendine sürekli yer bulacaktır...”

“...Tüm samimiyetle inanıyorum ki, pandemi dönemi sona erdiğinde, bu sistemleri eğitim modeline entegre etmeyen veya edemeyen özel okulların piyasada rekabet edebilme şansı kalmayacak. Çünkü bu online platformların süreçleri ne kadar hızlandırdığı ve hem kurum açısından hem de öğrenciler açısından verimliliği artırdığı görüldü. Bu nedenle kurum olarak pandemi dönemi bitse de online yapılabileceğine inandığımız dersleri, ödevleri, deneme ve tarama sınavlarını ve bazı kulüp çalışmalarını bu platformlar aracılığıyla yapacağız...”

4. Sonuç ve Değerlendirme

Ticari hayatlarını kıyasıya bir rekabet içerisinde sürdüren tüm işletmeler, değişen çevre koşullarına anında uyum sağlamak ve gerekli gördüğü inovasyonları yapmak zorundadır. İşletmenin varlığını sürdürmek açısından elzem olan bu durum, çoğu zaman işletmenin planlaması ve kontrolü dahilindedir. Ancak günümüzde yaşanan Covid-19 pandemi dönemi gibi olağanüstü durumlarda, inovasyon yapmak işletmenin planlayacağı, kontrol edeceği ve nitekim tercih edeceği bir unsur olmaktan ziyade zaruri bir hal alabilmektedir. Bu çalışmada işletmelerin pandemi süreci kapsamında inovasyon kümesi (işletme, ürün, stratejik ve yönetim) kapsamında ne gibi çalışmalar yaptığı ve bunların yönetim ve pazarlama açısından etkilerinin neler olduğu incelenmiştir. Bu bağlamda Konya ilinde faaliyet gösteren özel eğitim kurumları örneklem olarak tercih edilmiş ve yarı biçimsel mülakat tekniği ile veriler elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda, Covid-19 pandemi dönemi sürecinde işletmelerin inovasyon kümesi kapsamında yönetim ve pazarlamaya yönelik mevcut ve gelecek projeksiyonları açısından çeşitli inovasyonlar gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Yönetim açısından inovasyonlar incelendiğinde, özel eğitim kurumlarının insan kaynaklarının seçimi ile performans değerlendirmesi, oryantasyon, planlama ve karar alma süreçlerinde değişikliğe gidildiği görülmüş ve tüm bu süreçlerde teknolojik değişimin etkisi hissedilmiştir. Örneğin insan kaynakları seçiminde dijital eğitim araçlarını kullanma yeteneği tercih edilen bir kriter haline gelmiştir. Ayrıca tüm çalışanlara bu konuda oryantasyon verilmiş ve istisnasız herkesten başarılı bir şekilde dijital eğitim araçlarını kullanması beklenmiştir. İnsan kaynakları performans ölçümü ve değerlendirme sürecinde ise kökten bir değişiklik yaşanmıştır. Daha önce bir öğretmenin sınıf içi performansı ve değerlendirmesi, öğrencilerden elde edilen veriler aracılığıyla yapılırken, pandemi sürecinde öğretmenin sınıf içi performansı tüm paydaşlar tarafından izlenebilmiş, bu bağlamda performans ve değerlendirme kaynakları değişmiştir. Karar alma süreçlerinde özel eğitim kurumlarında kurulların etkinliği göze çarpmaktadır. Karar alma sürecinde çok fazla değişiklik yaşanmasa da bu dönemde kurulların sıklıkla bilgi işlem uzmanları danışmanlığına ihtiyaç duyduğu ve örgüt etkinliği açısından katılımcı yönetim anlayışını benimsedikleri belirlenmiştir. Planlama açısından ise çoğu katılımcı süreçte çok fazla belirsizlik yaşandığını ifade etmiş ve özellikle planlamaya etki eden paydaş sayısının artması, bu paydaşların eğitimin gerçekleştirilebilmesi için sahip olduğu veya olmadığı unsurlar gibi nedenlerle sürecin çok zorlaştığını ifade etmiştir.

Yönetimde “en iyi yöntemin olmadığı” ve “en iyinin” içinde bulunulan duruma göre değiştiği fikrini destekleyen ve organizasyon yapısının oluşturulmasında, çevre faktörüne vurgu yapan “Durumsallık Yaklaşımı” (Lorsh, 1977, s. 2-3), günümüz pandemi dönemi içerisinde işletmelerin bulunduğu duruma esnek bir şekilde nasıl adapte olmaları gerektiğini ve organizasyon yapılarını nasıl şekillendireceklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda eğitimin hibrit veya uzaktan yapıldığı günümüz şartlarında, işletmelerin bu sürece ayak uydurabilmeleri açısından içinde bulunduğu mevcut şartlara göre en iyi yapıyı bulmak ve uygulamak

zorunda oldukları görülmektedir. Sonuç olarak, işletme yöneticilerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Çünkü bu süreçte alınacak yanlış kararlar işletmelerin sürdürülebilirliğine büyük zararlar verebilecektir.

Pazarlama açısından inovasyonlar incelendiğinde ise dijital eğitim araçlarının dersler, ödevler ve sınavlarla ilgili tüm süreçleri, sınıfların özelliklerini ile kullanılan materyalleri, sosyal aktivite alanları ve okulların sahip olduğu donanımlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca işletmelerin rekabet stratejilerini uzaktan eğitim modeline göre revize ettikleri ve gelecekte bu modelden faydalanacakları tespit edilmiştir. Örneğin dijital eğitim araçlarının etkin olması ile, dersler, ödevler ve sınavlar online platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Böylelikle örgün eğitim döneminde, özel okulların sunduğu hizmette farklılık yaratan, sınıflar, binalar, sınıf içi materyaller, sosyal aktivite alanlar vb. gibi ayrıcalıkların günümüz pandemi döneminde etkisi kalmamış, bunun yerine kullanılan yazılımlar, yazılımların güvenilirliği ve destek hizmetleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca işletmenin internet altyapısının, süreçlerini dijitalleştirilmesinin ve yine bu yazılımlar aracılığıyla müşteri ilişkilerinde yaşanan değişimlerin, özel eğitim kurumlarının talep edilmesinde fark yaratan unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Genel olarak ele alınacak olunursa; bir yaklaşım olarak inovasyon faaliyetlerinin öneminin sık sık vurgulanıyor olmasına rağmen, verimli ve etkili bir şekilde nasıl uygulamaya konulacağına dair çok daha az zaman harcadığı söylenebilmektedir. İnovasyon açısından, işletmeler için iki önemli konu özellikle vurgulanmalıdır. Bunlardan ilki; inovasyonu başarıyla gerçekleştirebilmek için etkin bir şekilde yönetme, ikincisi ise inovasyonun doğru araçlar ve kanallar yardımıyla müşteri değeri oluşturacak biçimde pazara sunulmasıdır. Bir başka deyişle inovatif eylemlerin ekonomik ve sosyal değere dönüştürülmesi ancak etkin bir yönetim ve pazarlama stratejisi geliştirilmesi ile mümkündür. Yeni bir mal, yeni bir hizmet, ya da yeni bir iş süreci yaratmak, yönetim ve pazarlama sürecine tabi tutulmadıkça inovasyon kapsamında değerlendirilmesi tam anlamıyla mümkün olamayacaktır. Bugünün hiper rekabet ortamında inovatif fikir üretimi hiç olmadığı kadar önem arz etmektedir. Bu bağlamda işletme yöneticilerine; özellikle fikirlerin somutlaştırılması aşamasında hem pazarlama hem de yönetim perspektifinden işletmeye rekabet avantajı sağlayacak biçimde fikirlerin değişimini vurgulayacak tarafları ön plana çıkarmaları önerilebilmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmanın, Konya ili özel eğitim kurumları örnekleminin genişletilip farklı illerde veya inovasyonun benzer şekilde etki ettiği farklı sektörlerde uygulanması suretiyle de gelecek çalışmalar için bir örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

Almost everything around us is changing, and the ability of businesses to develop flexible and innovative strategies to cope with this situation is more important than ever. In the face of rapid changes, business managers have to seek a sustainable development path in order to survive in challenging market conditions, and this road passes through continuous innovation activities. The product, which is one of the most important elements of the marketing mix, is becoming more preferred only if it is adapted to changing customer demands and needs. The approach of selling products in line with consumer expectations, replacing the "I sell what I produce" perspective, which was dominant in the past, is an extremely critical perspective that marketing managers should not ignore. Marketing innovation covering marketing activities in the innovation process; It is considered as an approach that makes it possible to investigate customer demands and needs and to offer products that are compatible with their expectations. Since the customer is the focus of marketing, it becomes possible to align all products and processes with the needs of customers with marketing innovation. On the other hand, being able to realize innovations in line with customer expectations not only in terms of marketing but also in terms of management and process is a very important requirement in terms of management of business. Management innovation is a concept that has the ability to significantly differentiate the way practices are done from those of the traditional methods. In today's hyper-competitive environment, businesses that have to keep up with environmental changes are obliged to innovate in terms of both marketing and management activities in order to compete. This situation, which is essential for the survival of the business, is often within the planning and control of the business. However, in extraordinary situations such as the Covid-19 pandemic today, innovation can become a compulsory situation rather than an element that the business will plan, control, and as a matter, overcome. The Covid-19 pandemic, which

affects the whole world, and this with the least damage possible. It is a global crisis in which it made significant efforts to exit the process. From the stand point of a marketing and management perspective, especially the activities based on innovation, it can be said that businesses provide significant competitive advantages over their competitors in this period.

The main purpose of this research is to determine which innovations businesses have made in their products in order to adapt to environmental conditions during the Covid-19 pandemic period and to reveal what their effects are on marketing and management sciences. For this purpose, research; It has been evaluated in the context of an innovation cluster consisting of business, product, strategic and management innovations. Qualitative analysis method was used in the study, and private schools operating in Konya were chosen as a sample and one-to-one interviews were made with administrators using the semi-formal interview technique. In this way, it has been tried to learn what kind of innovations businesses have made in their products during the pandemic period and the positive or negative effects of these innovations on the business. The data obtained as a result of the interview records were coded by using the MAXQDA 18 program which is frequently used in qualitative research methods, and then were analyzed. As a result of this research, it was determined that during the Covid-19 pandemic period, enterprises carried out various innovations in terms of current and future projections for management and marketing within the scope of the innovation cluster. There is a limited number of studies in the literature on innovations experienced during the pandemic period. For this reason, it is foreseen that the research will contribute to the literature.

Kaynakça

- Aksoy, H. (2017). How do innovation culture, marketing innovation and product innovation affect the market performance of small and medium-sized enterprises (SMEs)? *Technology in Society*, 51, 133-141.
- Alegre, J., & Chiva, R. (2008). Assessing the impact of organizational learning capability on product innovation performance: An empirical test. *Technovation*, 28(6), 315-326.
- Aygen, Selin (2006). *İşletmelerde yenilik yönetimi sürecinde örgüt yapılarında ve hizmet tasarımlarında yaşanan dönüşümler: Antalya ili beş yıldızlı konaklama işletmelerinde ampirik bir araştırma ve hizmet tasarımı önerisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.
- Biçimveren, L. (2017). *Pazar odaklılık, yenilik odaklılık, pazarlama inovasyonu ve uluslararası pazar performansı: Balıkesir ve bursa illerinde dış ticaret yapan firmalara yönelik bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Ana Bilim Dalı, Balıkesir.
- Biloshkurska N. V., Biloshkursky, M. V., & Kravchenko R. O. (2017). Marketynhovyi analiz stratehichnoi konkurentospromozhnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv rehionu [Marketing analysis of the strategic competitiveness of regional establishments of higher education]. *Ekonomichni horyzonty [Economies' Horizons]*, 2(3), 25-30.
- Birkinshaw, J. & Mol, M. (2006). How management innovation happens. *MIT Sloan Management Review*, 47(4), 81-88.
- Birkinshaw, J., Bouquet, C. & Barsoux, J. (2011). Los cinco mitos de la innovacion. *Harvard Deusto Business Review*, 201, 12-24.
- Braslavska O. V., Biloshkurska N. V. & Biloshkurskyi M. V. (2019). Modern Innovation in Marketing Of Educational Services. İçinde: *Prognostication And Planning Of Economic Development: Microeconomic And Macroeconomic Levels*. (ss.400-414). Publishing House. Baltija Publishing.
- Brilman, J. (2002). *Nowoczesne Koncepcje I Metody Zarządzania*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Camisón, C., & Villar-López, A. (2011). Organizational innovation as an enabler of technological innovation capabilities and firm performance. *Journal of Business Research*, 67(1), 2891-2902.
- Cooper, R. G. & Kleinschmidt, E. J. (1995). Benchmarking firms' new product performance and practices. *Engineering Management Review*, 23(3), 112-120.
- Cooper, R. G. & Kleinschmidt, E. J. (1996). Winning businessesin product development: critical success factors. research? *Technology Management*, 39(4), 18–29

- Cooper, R.G. & Kleinschmidt (1987). Success factors in product innovation. *Industrial Marketing Management*, 16, 215-223.
- Cooper, R.G. (2000). Product innovation technology strategy. *Research Technology Management*, 44(1), 38-44.
- Cruz-Ros, S., Garzon, D., & Mas-Tur, A. (2017). Entrepreneurial competencies and motivations to enhance marketing innovation in Europe. *Psychology & Marketing*, 34(11), 1031-1038.
- Demircioğlu, M.A. (2016). Organizational Innovation. Springer International Publishing AG 2016 A. Farazmand (ed.), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. 1-6.
- Devane, S. & Wilson, J. (2009). Business benefits of non-managed knowledge. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 7(1), 31-40.
- Doyle, P. & Bridgewater, S. (1998). *Innovation in Marketing*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Drejer, A. (2006). Strategic innovation: A new perspective on strategic management. *Handbook of Business Strategy*, 7(1), 143-147.
- Dutta, S., Narasimhan, O., & Rajiv, S. (1999). Success in high technology markets: Is marketing capability critical? *Marketing Science*, 18(4), 547-568
- Fuentes-Blasco, M., Moliner-Velázquez, B., Servera-Francés, D., & Gil-Saura, I. (2017). Role of marketing and technological innovation on store equity, satisfaction and word-of-mouth in retailing. *Journal of Product & Brand Management*, 26(6), 650-666.
- Gebauer, H., Worch, H., & Truffer, B. (2012). Absorptive capacity, learning processes and combinative capabilities as determinants of strategic innovation. *European Management Journal*, 30(1), 57-73.
- Geldes, C., Felzensztein, C., & Palacios-Fenech, J. (2017). Technological and non-technological innovations, performance and propensity to innovate across industries: The case of an emerging economy. *Industrial Marketing Management*, 61, 55-66.
- Govindarajan, V., & Trimble, C. (2004). Strategic innovation and the science of learning. *MIT Sloan Management Review*, 45(2), 67-75.
- Govindarajan, V., & Trimble, C. (2005). Organizational DNA for strategic innovation. *California Management Review*, 47(3), 47-76.
- Grant, M. R (2008). The Future of Management: Where is Gary Hamel Leading Us? *Long Range Planning*, 41(2008), 469-482.
- Gupta, S., Malhotra, N. K., Czinkota, H., & Foroudi, P. (2016). Marketing innovation: A consequence of competitiveness. *Journal of Business Research*, 69(12), 5671-5681.
- Gümüş, S. & Gümüş, G.H. (2015). Marketing Innovation in Business. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 181(2015), 261-268.
- Gümüşlüoğlu, L. & İlsev, A. (2009). Transformational leadership, creativity and organizational innovation. *Journal of Business Research*, 62(4), 461-473.
- Hamel, G. & Bren, B. (2007). *The Future of Management*. Harvard Business School.
- Hamel, G. (1998). The challenge today: changing the rules of the game. *Business Strategy Review*, 9(2), 19-26.
- Hancıoğlu, Y. & Yeşilaydın, G. (2016). Stratejik yönetimde yeni bir rekabet yaklaşımı.: Stratejik inovasyon. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 105-124.
- Hultink, E. J., Robben, H.S.J. (1995), Measuring new product success: The difference that time perspective makes. *Journal of Product Innovation Management*, 12(5), 392-405.
- Kafetzopoulos, D., & Psomas, E. (2016). Organisational learning, non-technical innovation and customer satisfaction of SMEs. *International Journal of Innovation Management*, 20(3), 1650041.
- Kalivas, Y., Gkofa, F., Rakovitis, C., Tonkov, A., Petrov, V. & Likar, B. (2013). Basic On Innovation. İçinde Borut Likar, Peter Fatur, Urška Mrgole (Ed.), *Innovation Management*. (ss: 13-26). Korona plus d.o.o., Institute for Innovation and Technology, Slovenia, 1st edition, 2.
- Kim, N. & Atuahene-Gima, K. (2010). Using exploratory and exploitative market learning for new product development. *Journal of Product Innovation Management*, 27(4), 519-536.
- Kuncoro, W., Suriani, W.O., 2018. Achieving sustainable competitive advantage through product innovation and market driving. *Asia Pac. Manag. Rev.* 23(3), 186-192.

- Lam A (2006). Organizational innovation. In: Fagerberg J, Mowery DC (eds) *The Oxford Handbook Of Innovation*. Oxford University Press, Oxford.
- Lee, R., Lee, J.-H., & Garrett, T. C. (2019). Synergy effects of innovation on firm performance. *Journal of Business Research*, 99, 507-515.
- Lorsch, J.W. (1977). Organization design: A situational perspective. *Organizational Dynamics*, 6(2), 2-14.
- Markiewicz, J. (2010). *Instytucje otoczenia biznesu. Rola w kształtowaniu sektora MSP na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Medrano, N., & Olarte-Pascual, C. (2016). The effects of the crisis on marketing innovation: An application for Spain. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 31(3), 404-417.
- Medrano, N., Canamares, C.M.; Pascual, O.C. (2020). Impact of marketing innovation. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 35(1), 1-12.
- Millson, M.R. (2013), Exploring the moderating influence of product innovativeness on the organizational integration-new product market succes relationship. *European Journal of Innovation Management*, 16(3), 317-334.
- Muigai, R.G., Gitau, S.N., (2018). Effect of innovation strategies on financial performance of the banking industry in Kenya. *Eur. J. Econ. Financ. Res.* 3(1), 168-186.
- Nadda, V. & Arnott, I. (2019). Marketing Innovation in Tourism. İçinde Sumesh Sing Dadwal (Ed.), *Handbook of Research on Innovations in Technology and Marketing for the Connected*. (ss: 401-415). IGI Global.
- Naidoo, V. (2010). Firm survival through a crisis: The influence of market orientation, marketing innovation and business strategy. *Industrial Marketing Management*, 39(8), 1311-1320.
- Negulescu, H.O. (2020). Innovation management: the source of continuous improvement of competitive advantage and organization's performance. *Review of General Management*, 32(2), 60-75.
- Ngo, L. V., & O'Cass, A. (2012). In search of innovation and customer-related performance superiority: The role of market orientation, marketing capability, and innovation capability interactions. *Journal of Product Innovation Management*, 29(5), 861-877.
- O'Dwyer, M., Gilmore, A., & Carson, D. (2009). Innovative marketing in SMEs: An empirical study. *Journal of Strategic Marketing*, 17(5), 383-396.
- OECD/Eurostat. (2005). *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. OECD Publishing.
- Palmer, D. & Kaplan, S. (2007). A framework for strategic innovation-blending strategy and creative exploration to discover future business opportunities, *Innovation Point LLC*, (Online) <http://www.fast-bridge.net/wpcontent/uploads/resources/A%20framework%20for%20strategic%20innovation.pdf>, 21.24.2017, 1-22.
- Purchase, S. & Volery, T. (2020). Marketing Innovation. A systematic review, *Journal of Marketing Management*, 36(9-10), 763-793.
- Ramirez, F. J., Parra-Requena, G., Ruiz-Ortega, M. J., & Garcia-Villaverde, P. M. (2018). From external information to marketing innovation: The mediating role of product and organizational innovation. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 33(5), 693-705.
- Sánchez-Gutiérrez, J., Cabanelas, P., Lampón, J. F., & González-Alvarado, T. E. (2019). The impact on competitiveness of customer value creation through relationship capabilities and marketing innovation. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 34(3), 618-627.
- Schlegelmilch, B. B., Diamantopoulos, A., & Kreuz, P. (2010). Strategic innovation: the construct, its drivers and its strategic outcomes. *Journal of Strategic Marketing*, 11(2), 117-132.
- Sniukas, M. (2010). *Reshaping Strategy: Exploring The Content, Process And Context Of Strategic Innovation*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Publishing.
- Soylu, A. & Göl, Ö. M. (2010). Yönetim inovasyonu. *Sosyo Ekonomi*, 1(100107), 112-130.
- Volberda, H.W., Van Den Bosch, F.A.J.ve Heij, C.V. (2013). Management Innovation: Management as Fertile Ground for Innovation. *European Management Review*, 10, 1-15.
- Wang, S. (2015). *What motivates marketing innovation and whether marketing innovation varies across industry sectors*, Phd Thesis, University of Ottawa.

Wang, Y. (2020). The influence of market orientation on department store floor managers' job performance- the mediating roles of organizational innovation and perceived organizational support. *The International Journal of Organizational Innovation*. 13(2), 35-48.

Warren, N.L. & Sorescu, A. (2017). When 1+ 1 > 2: How investors react to new product releases announced concurrently with other corporate news. *Journal of Marketing*, 81(2), 64-82.

Weerawardena, J. (2003). The role of marketing capability in innovation-based competitive strategy. *Journal of Strategic Marketing*, 11(1), 15-35.

Wojtkiewicz, S.M. (2017). Dimension of marketing innovations and marketing of innovation in enterprises. *Marketing i Zarządzanie*. 1(47), 51-58.

Wong, S. (2013). The role of management involvement in innovation. *Management Decision*, 51(4), 709-729.

Yıldırım, İ. E. (2017). *İstatistiksel Araştırma Yöntemleri, Araştırma Tasarımı-Örnekleme-Veri Toplama Teknikleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Zhang, F., Sun, S., Liu, C. & Chang, V. (2020). Consumer innovativeness, product innovation and smart toys. *Electronic Commerce Research and Applications*. 41(2020) 100974, 1-14.

Sürdürülebilir Üniversitelerin Yönetişim-Strateji Çalışmaları ve İletişimi İçin Karşılaştırma Bazlı Bir Yaklaşım Önerisi

Esra BAYHANTOPÇU*
Pınar Gökçin ÖZUYAR**

ÖZ

Sürdürülebilirlik kavramının gittikçe önem kazandığı günümüzde, sürdürülebilirlik çalışmaları üniversitelerde de önem kazanmaya başlamış ve birçok üniversite, sürdürülebilir bir üniversite olma taahhüdünde bulunmak için süreçlerini yeniden organize etmeye başlamıştır. Bu alanda yol gösterici olmak için, üniversiteler için de bu konuda sürdürülebilirlik sıralama sistemleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada sürdürülebilir bir üniversitenin yönetim, strateji ve iletişim çerçevesinde önceliklendirmesi gereken temel göstergelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak, THE Impact, UI GreenMetric ve GRI olmak üzere yaygın olarak kullanılan üç küresel sürdürülebilirlik sıralama ve raporlama endeksinin yönetim ve strateji yönlerine dayalı karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu çerçevede; sürdürülebilir bir üniversitenin strateji ve yönetim çalışmalarının hangi kapsamlarda yapılandırılması gerektiğinin ortaya çıkarılması ve bu kapsamda sürdürülebilirlik iletişimi için gerekli olan araçların incelenmesi yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalı analiz, yönetim ve strateji alanı altındaki dört ana başlığı kapsamaktadır. Bu başlıklar; 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı', 'Etik', 'Sosyal Alanlar' (Cinsiyet Eşitliği, Eşitlik ve Çeşitlilik, İnsan Hakları) ve son olarak 'Çevresel Etki Politikaları'ndan oluşmaktadır. Çalışmada ayrıca, ilgili göstergelerin karşılaştırılması ve gelecekteki eylemler ile ilgili daha fazla kavrayışın tartışılması sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Üniversite, Sürdürülebilirlik, Yönetişim, Strateji, İletişim, Sürdürülebilirlik İletişimi, Sürdürülebilirlik Endeksleri.

A Proposal For Sustainable Universities' Governance-Strategy and Communication Studies by a Comparative-Based Approach

ABSTRACT

Sustainability has become a prominent aspect in universities and many universities are using tools to declare their commitment to being a sustainable university. Sustainability ranking systems have started to be developed for universities in order to be a guide in this area. This study aims to determine the basic indicators that a sustainable university should prioritize within the framework of governance, strategy and communication. To achieve this goal, a comparative analysis has done and a proposal is developed based on governance and strategy aspects of three commonly used global methods of ranking and reporting, i.e. THE Impact, UI GreenMetric and GRI. In this context; It is aimed to reveal the scope in which the strategy and governance studies of a sustainable university should be structured that highlight the issue of sustainability, and to examine the tools required for sustainability communication. The comparative analysis yield four main headings of the proposed approach, as; 'Fundamental Strategy and Policies/Management Structure', 'Ethics', 'Social Aspects' (Gender Equality, Equality and Diversity, Human Rights) and finally 'Environmental Impact Policies'. Furthermore, the comparison of relevant indicators and discussion of further insight to future actions is presented.

Keywords: Sustainable University, Sustainability, Governance, Strategy, Communication, Sustainability Communication, Sustainability Indexes.

1. Giriş

Dünyanın gündemine oturan ve artık tüm kurum ve kuruluşların gerek ekonomik, gerek çevre gerekse toplum bacağına sürdürülebilirlik çalışmalarını kendi çerçevelerinde yürüttüğü günümüzde, üniversitelerin de bu çalışmaların gerisinde kalması beklenemez. Sürdürülebilir Üniversite kavramının temelinde, Dünya Çevre ve Gelişim Komisyonu (World Commission on Environment and Development - WCED) raporunda kısaca 'şimdiki ihtiyacı karşılarken gelecek nesillerin yaşayışını tehlikeye atmamak' olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramı yer almaktadır (WCED, 1987). Bu tanım herhangi bir kurumun gelişmesi ve kalkınmasında sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri tam bir dengede tutmak gereğini içermektedir. Bu da, üniversiteler için de geçerliliği kabul edilmiş triple-bottom-line / üçlü temel teorisini de ortaya koymaktadır (Ragazzi & Ghidini, 2017, s. 111). Üniversiteler aynı zamanda sürdürülebilirlik konusundaki toplumsal bilinci artırma görevini üstlenmektedirler (Lauder vd., 2015, s. 852). Üniversitelerin

* Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, esra.bayhantopcu@istinye.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, pinar.ozuyar@istinye.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 05.01.2021 , Makalenin Kabul Tarihi: 25.03.2021

eğitim-öğretim ve araştırma dışındaki bu misyonu da, özellikle son zamanlarda sürdürülebilirlik konusunun artan şekilde akademik yapı içinde ele alınmasına neden olmuştur (Lozano vd., 2015, s. 1).

Bu noktada üniversitelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının ne şekilde olması gerektiği, öncelikli hangi konulara odaklanması, eğitim-öğretim ve araştırma misyonlarına sahip olan üniversitelerin toplumsal katkıyı nasıl maksimize edeceği noktasının da önem kazanması, bugün üniversitelerin yönetim şekillerini gözden geçirmelerine sebebiyet vermektedir. Ayrıca bu konuda yapılan strateji iletişimi, çalışmaların yaygınlaşması ve bilinir kılınması açısından önem kazanmıştır. Bununla birlikte üniversitelerin söz konusu çalışmalarına rehber olmak ve aynı zamanda sürdürülebilirlik çalışmalarının itici gücü olarak hizmet eden gereken belgelendirme için üniversite derecelendirme endeksleri sürdürülebilirlik konularını da kapsamaya başlamıştır.

Bahsi geçen sıralama sistemleri belli kriterleri göz önüne alarak küresel ya da ülke bazlı olabilmektedir. Bunun sonucu olarak da gittikçe artan sayıda akademik ve akademi dışı çalışma da konuya olan ilgiyi artırmaktadır (Thakur, 2007, s. 86). Bu noktada sürdürülebilirlik alanı içinde yer alan ekonomik katkı; çevresel uygulamalar; insan hakları, eşitlik, hizmet sorumluluğu ve çalışanlara yönelik uygulamalar da dahil olmak üzere toplumsal kalkınma çalışmaları kapsamında temel yönetim ve stratejilerin net olması daha da öncelikli hale gelmiştir. Böylece çalışmanın konusu olan ve küresel olarak üniversitelerde uygulanan seçilmiş üç endeksin yönetim ve strateji açısından karşılaştırılması önem kazanmıştır.

Bu çalışmada sürdürülebilir bir üniversitenin yönetim strateji ve iletişim çerçevesinde önceliklendirmesi gereken temel göstergelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak; çalışma kapsamında amaca uygun örneklemeden yararlanarak, sürdürülebilirlik alanında en yaygın olarak kullanılan 3 temel endeks belirlenmiştir. Üniversite endekslerinden sürdürülebilirlik konusunu öne çıkaran Times Yüksek Öğrenim Etki Sıralaması (Times Higher Education World University Rankings - THE Impact); çevresel çalışmaların önemine vurgu yapan IU GreenMetric Dünya Üniversite Endeksi (IU GreenMetric World University Ranking) ve kurum ve kuruluşların genel sürdürülebilirlik çalışmalarını değerlendiren ve dünyada en çok kullanılan standart olan Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative – GRI) sürdürülebilirlik raporlaması standardı endeksleri örnekleme alınmıştır. Endekslerin tüm göstergeleri incelenerek strateji ve yönetim alanlarına yönelik göstergeleri çıkarılmış ve belirlenen bu göstergelerin karşılaştırmalı analizi, içerik analizi metodundan da yararlanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte bu kapsamda sürdürülebilirlik iletişimi için gerekli olan araçların örnekleri de ele alınmıştır. Bu çerçevede, sürdürülebilir bir üniversitenin yönetim strateji ve iletişim çerçevesinde önceliklendirmesi gereken temel göstergelerine dair bir yaklaşım önerisi sunulmuştur.

2. Üniversitelerde Kullanılan Sürdürülebilirlik Endeksleri ve İletişiminin Önemi

Günümüzde kurumların tüm paydaşlarına yönelik olmak üzere çevre ve topluma ilişkin sorumlulukları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bunun sonucu olarak, yol gösterici olmak için, üniversiteler için de bu konuda sürdürülebilirlik sıralama sistemleri geliştirilmeye başlanmıştır.

Bir üniversite sürdürülebilirlik sıralama sistemi, sürdürülebilirliği bir yükseköğretim kurumunun sürdürülebilirlik konusundaki performansını (veya beklenen performansını) belirleyecek noktaları netleştirmesini ve bu değerlendirmeyi benzer kurumlarla karşılaştırmasını sağlayan ve sonucunda genel bir değerlendirmeye dönüştüren bir araç olarak tanımlanabilir.

Üniversite sürdürülebilirlik sıralama sistemleri, bu konuda gittikçe artan küresel bir rekabetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Thakur, 2007, s. 83). Uzun zamandır üniversiteler için küresel bir karşılaştırmayı hedefleyen Academic Ranking of World Universities (ARWU), Times Higher Education World University Rankings, QSWorld University Rankings, U-Multirank, SCImago Institutions Rankings gibi sıralama sistemlerine son on yılda sürdürülebilirlik odaklı karşılaştırmalar eklenmeye başlanmıştır. Bu genel üniversite karşılaştırmaları temel olarak araştırma ve eğitim kapasitesine yoğunlaşırken, sürdürülebilirlik bakış açısıyla da, bir kurum olarak üniversitenin topluma ve çevreye etkisini de izlemeye başlamıştır.

Bahsedilen tüm bu genel ya da sürdürülebilirlik odaklı yaklaşımların geçerliliği, kapsamı, küresel bir anlayış sergileyebilmesi gibi konular üzerinde tartışmalar devam etmekle birlikte, bu sıralamaların üniversitelerin performanslarına sağladıkları çeşitli faydaları kabul edilmektedir (Marginson & Van der Wende, 2007, s. 306; Lauder vd., 2015, s. 852; Suwartha & Sari, 2013, s. 46). Son yıllarda bu tip üniversite

sürdürülebilirlik sıralamalarının üniversite yönetimi ve eğitim politikaları üzerinde de gözle görülür etkileri olmaya başlamıştır (Alshuwaikhat vd., 2017, s. 93; Marginson & Van der Wende, 2007, s. 309). Bu nedenle, kullanılan yöntemler üzerine birçok eleştiri olmakla beraber, üniversitelerde sürdürülebilirlik kavramının içselleştirilmesi açısından bu sıralamalar önemlidir.

Yönetişim ve strateji çalışmalarının en önemli noktalarından biri ise stratejik iletişimdir. Çünkü hem iç paydaşlar hem de dış paydaşlar tarafından sürdürülebilirlik temel strateji ve politikalarının bilinir kılınması, bu çalışmaların etkinliğini daha da artırmaktadır. Uygun iletişim modelleri ile her bir paydaş grubuna ilgili politikaları benimsetmek ve farkındalık yaratmak, çalışmaların başarı kazanması ve toplumsal gelişimin sağlanması için en önemli basamaklardan biridir. Bir strateji geliştirmek, politika yapıcılar ve halk arasında da iki yönlü iletişim gerektirmektedir. Bu, bilgilendirme kampanyaları ve medya araçlarıyla yapılan halkla ilişkiler girişimlerinden çok daha fazlasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ve etkileri hakkında ortak bir anlayışa ulaşmak, zorluklara çözümler bulmak adına kapasite geliştirmeyi teşvik etmek için uzun vadeli sosyal etkileşim gerekmektedir (Rioplus, 2006, s. 20).

Sonraki bölümlerde, araştırma kapsamında incelenen Times Yüksek Öğretim Etki Sıralaması (Times Higher Education World University Rankings - THE Impact), IU GreenMetric Dünya Üniversite Endeksi (IU GreenMetric World University Ranking) ve Küresel Raporlama Girişimi - GRI raporlama standardına ilişkin bilgilere yer verilmekte, daha sonra örneklem dahilindeki endeksler karşılaştırılarak sürdürülebilir üniversite yönetim ve strateji alanlarının temel konuları ve iletişimi irdelenmektedir.

2.1. THE Impact - Times Yüksek Öğretim Etki Sıralaması (Times Higher Education Impact Rankings)

Times Yüksek Öğretim Etki Sıralaması (THE Impact), üniversiteleri Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (SKA) uygun bir şekilde değerlendiren ve bu yolla üniversitelerin sürdürülebilir kalkınmaya etkilerini belirlemeyi hedefleyen performans bazlı yöntemdir (THE, 2020). BM SKA ise, SKA 1 – yoksulluğa son, SKA 2 - sıfır açlık, SKA 3 - sağlık ve esenlik, SKA 4 - kaliteli eğitim, SKA 5 - cinsiyet eşitliği, SKA 6 - temiz su ve sanitasyon, SKA 7 - ekonomik ve temiz enerji, SKA 8 - insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, SKA 9 - endüstri, yenilik ve altyapı, SKA 10 - azaltılmış eşitsizlikler, SKA 11 - sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, SKA 12 - sorumlu tüketim ve üretim, SKA 13 - iklim eylemi, SKA 14 - suyun altında yaşam, SKA 15 - karada yaşam, SKA 16 - barış, adalet ve güçlü kurumlar, SKA 17 - hedefler için ortaklıklar başlıklarını içeren toplam 17 amaçtan oluşmaktadır (UNGC, 2020).

THE Impact için, üniversitelerin bilgileri, beyan usulüyle ancak kanıta dayalı şekilde yıllık bazda toplanmaktadır. Üniversiteler var olan göstergelerden, SKA 17 'hedefler için ortaklıklar' göstergeleri zorunlu olmak üzere, en yüksek puanı topladıkları diğer üç SKA'dan puan almaktadırlar. SKA 17 toplam puanın %22'sini oluştururken, diğer SKA'ların her biri %26 ağırlığındadır. BM SKA'ların üniversiteler için izdüşümü her amaç için araştırma, sosyal yardım ve yönetim alanlarında toplanabilecek göstergelerle belirlenmiştir. Burada sadece araştırma göstergeleri, üniversitelerin kendi beyanlarını değil, Elsevier tarafından sağlanan verilerden türetilmektedir. Farklı konuları içeren SKA'lar arasında seçim yapabilmeye esnekliği, farklı üniversitelerin odak alanlarına bağlı olarak farklı bir dizi SKA'ya göre puanlandığı anlamına gelmektedir. 2019 yılından beri yayınlanmakta olan THE Impact benzer sıralamalar gibi sürekli bir güncellemeyi öngörmektedir (THE, 2020).

THE Impact sonuçlarını yıllık listelerken tüm üniversitelerin yer aldığı toplu bir liste yanında, SKA'lar bazında bir listeleme de yapmaktadır. Böylece her SKA için hangi üniversitelerin önde olduğu görülebilmektedir. Buna göre İklim Eylemi ile ilgili lider üniversiteler, Sürdürülebilir Eğitim ile ilgili üniversitelerden farklı olabilmektedir. The Impact sonuç listeleri, sıralamaya katılan üniversiteleri kent içi ya da dışı, büyük ya da küçük veya eski ya da yeni olarak ayırmamaktadır. Bu yöntemle THE Impact üniversiteler arasında bir uzmanlaşmaya da işaret etmektedir.

2.2. IU GreenMetric Dünya Üniversite Endeksi

IU GreenMetric Dünya Üniversite Endeksi (IU GreenMetric World University Ranking) (GreenMetric), Universitas Indonesia'nın 2010 yılında başlattığı bir girişimdir. Bu sıralamanın amacı, dünyanın her yerindeki üniversitelerde Yeşil Kampüs ve Sürdürülebilirlik ile ilgili mevcut durum ve

politikalara ilişkin durumu belirlemek, böylece küresel iklim değişikliği, enerji ve su tasarrufu, atık geri dönüşümü ve yeşil ulaşım ile ilgili konulardaki çabaya daha fazla önem verilmesini sağlamaktır. Bunun için kullanılan yöntem yılda bir kere üniversitelerin kanıta dayalı bir beyan yoluyla, belirlenen çevrimiçi bir ankete cevap vermeleridir. Verilere ilişkin kanıtlar, fotoğraflar, beyanlar ve diğer resmi belgeler içeren bir şablon kullanılarak toplanmaktadır (GreenMetric, 2020).

IU GreenMetric; ‘üniversite peyzajı (yerleşim ve altyapı)’; ‘elektrik tüketimi (enerji ve iklim değişikliği)’; ‘atık yönetimi’; ‘suyun korunması’; ‘halk için yeşil ulaşım’; ‘sürdürülebilirlik ile ilgili eğitim ve araştırma’ olmak üzere 6 ana kritere dayanmaktadır. Endeks, aynı zamanda üniversitenin büyüklüğünü ve kentsel, banliyö veya kırsal bölgelerindeki imar yapısını da dikkate almaktadır. Puanlamada Enerji ve İklim kriterinin ağırlığı %21 iken, Atık, Eğitim ve Ulaştırma %18, Yerleşim ve Altyapı ağırlığı %15’dir. En düşük olarak da % 10 ile Su kriteri yer almaktadır. Toplanan sayısal veriler, kurumun çevre dostu ve sürdürülebilir politikalar ve programları uygulamak için gösterdiği çabaları yansıtan tek bir skora indirilmektedir.

2010 yılında dünya çapında 96 üniversitenin yer aldığı GreenMetric çalışması, 2019 yılında yine küresel olarak 780 üniversiteye ulamıştır. UI GreenMetric her yıl listeye dahil olan üniversiteleri genel bir sıralamanın yanı sıra bölgesel, ülke bazında, yerleşkenin kent içi ve dışı olması ve ayrıca yukarıda verilen 6 ana veri toplama kriterine göre sıralamaktadır. UI GreenMetric sıralamasında, üniversite büyüklüğü ve yaşı doğrudan etki yaratmamaktadır. GreenMetric benzer endeksler gibi her yıl sıralamanın kriterlerini ve bunların detayını gözden geçirmektedir (GreenMetric, 2020). UI GreenMetric’in tüm katılımcıları otomatik olarak UI GreenMetric Dünya Üniversitesi Sıralama Ağına (UIGWURN) üye olmaktadır. Bu ağda katılımcılar bölgesel ve/veya ulusal çalıştaylar yolu ile en iyi uygulamalarını sürdürülebilirlik programlarında da paylaşabilmektedir.

2.3. Global Raporlama Girişimi - GRI (Global Reporting Initiative)

GRI (Global Reporting Initiative) – Global Raporlama Girişimi, 1997 yılında kurulan, sürdürülebilir raporlama ilkelerini belirlemede öncü olan bağımsız uluslararası bir organizasyondur. GRI, şirketlere ve hükümetlere ekonomik, çevresel ve sosyal ana başlıkları altında, kritik sürdürülebilirlik alanlarında etkilerini belirleyebilmelerini mümkün kılacak standartlar belirlemiştir. Sürdürülebilir gelişime katkıda bulunmak için ekonomik, çevresel ve sosyal alanları kapsayan konularda her sektörden şirkete ve hükümetlere rehberlik yapacak uluslararası standartlar çerçevesini ilk olarak 2000 yılında yayınlamıştır. GRI daha sonra söz konusu standartları belirli yıllarda versiyonlar şeklinde revize etmiş ve ayrıca sektörler için özel rehberler yayınlamıştır (GRI, 2020a). GRI sürdürülebilir gelişim, ekonomik, sosyal ve çevresel ayaklarını içine alan üçlü bilanço sistemi (triple-bottom-line) sunan, pek çok şirket tarafından tercih edilen ve edilmeye devam eden, en çok kullanılan uluslararası raporlama standardıdır. Yeni bir çerçeve geliştirilinceye kadar da bu yerini korumaya devam edecektir. Böyle bir senaryoda dahi, yine de önemli bir yer tutmaya devam edecektir (Hohnen, 2012, s. 5, 14).

GRI çerçevesi, herhangi bir kuruluşun sürdürülebilirlik performansını ölçmek ve raporlamak için kullanabileceği ilke ve göstergeleri belirlemektedir. Ayrıca, farklı büyüklük ve sektördeki şirketlere süreci ne şekilde yürüteceklerine rehberlik etmektedir. GRI yönergeleri bu nedenle şirketlerin kamuya açık sürdürülebilirlik raporlarını yayınlamaları için kullanabileceği küresel bir standarttır. GRI rehberini kullanarak şirketler; paydaşlarının beklentilerini kapsayan kilit konuları ele almakta, bu alandaki uzmanlar tarafından kabul edilen performans hesaplama araçları için gerekli gösterge ve metodları kullanmakta; rakipleriyle kıyaslama yapmasını sağlayacak bir raporlama yapabilmektedir. Kılavuz ayrıca, ekonomik, sosyal, çevresel performanslar ile iş operasyonları ile tedarikçilerle katılımı kapsayan yönetişime ilişkin temel strateji ve sistemlerin incelenmesini mümkün kılmaktadır (IFC, 2010, s. 5).

GRI’nin başarılı olmasının nedenleri arasında: bu konudaki ilk girişim olması; dünyanın dört bir yanından hükümet ve iş dünyası dahil pek çok paydaşın katılımı ile gerçekleştirilmesi; sektöre özel sunulan özel sektör yönerge ve tavsiyelerinin olması; raporlama kriterlerinde sürekli gözden geçirme ve iyileştirmeler yapması; kullanıcıların öncelikli sorunları tanımlamasına ve öncelikli konular yaklaşımına odaklanmasını sağlaması; ve bununla birlikte GRI çerçevesinin en yaygın kullanılan, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi, OECD Çok Uluslu Şirketler için Yönergeler ve ISO 26000 Sosyal Sorumluluk Rehberlik Standardı gibi küresel kurumsal sorumluluk çerçevesini tamamlayıcı nitelikte olması bulunmaktadır.

(Hohnen, 2012, s. 5). Alshuwaikhat vd.'ne (2017, s. 97) göre, GRI'a katılan üniversite sayısı 2011'den 2016'ya %600 artmıştır. 2020 yılında ise GRI raporlaması yapan onaylı 131 üniversite bulunmaktadır (GRI, 2020b).

3. Endeks Ve Raporlama Bazlı Yönetişim ve Strateji Yaklaşımı Önerisi

Yönetişim; birbirine bağlı ve karmaşık sorunların yönetilme biçimine atıfta bulunmak için hemen hemen her uluslararası kuruluşta ve demokratik hükümette yerleşik olarak oldukça yaygın kullanılan bir kavramdır. Yönetişim kavramı kimin ve hangi bağlamda kullanıldığına bağlı olarak farklı şeyler ifade etmektedir. En temel anlamıyla yönetişim, kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen aktörlerin kamu politikalarını oluşturmak ve uygulamak için etkileşimde bulunduğu etkileşimli bir fenomen olarak ifade edilebilir (Ysa, vd., 2014, s. 1, 11). Yapı olarak yönetişim; resmi ve gayri resmi kurumların mimarisini ifade etmekte; bir süreç olarak uzun ve asla bitmeyen politika oluşturma süreçlerinde yer alan dinamikleri ve yönlendirme işlevlerini belirtmekte; bir mekanizma olarak uygunluk ve denetime ilişkin kurumsal karar alma prosedürlerini ifade etmekte; son olarak, bir strateji olarak, seçim ve tercihleri şekillendirmek için önemli aktörlerin kurumların ve mekanizmaların tasarımını yönetme ve manipüle etme etkilerini ifade etmektedir (Levi-Faur, 2012, s. 8). Strateji ise, en genel tanımıyla bir amaca nasıl ulaşılacağıyla ilgilidir. Strateji, taktiklerle birlikte amaçlarla araçlar arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Ulaşılabilecek amaçların belirlenmesi gerçekten de stratejik düşünmeyi gerektirir, ancak bunları gerçekleştirecek stratejiye karar vermektan ayrı tutulmalıdır (Nichols, 2008, s. 4).

Çalışmada THE Impact, GRI ve GreenMetric sürdürülebilirlik endeksleri yönetişim ve strateji açısından karşılaştırmalı olarak detaylı şekilde incelenmiş ve ele aldıkları göstergeler açısından analiz edilmiştir. Çalışma, üniversitelerin sürdürülebilir yönetişim ve strateji açısından, sürdürülebilirlik derecelendirme endekslerine göre karşılaştırmalı bir analizi bugüne dek yapılmadığından, literatüre katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, belirtilen endeks standartları her yıl güncellendiği için, çalışmanın ilerleyen yıllarda gözden geçirilerek tekrar değerlendirilmelerinin yapılması ve yeni çalışmaların literatüre eklenmesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında analiz edilen üç farklı endeksin içeriği göz önünde bulundurulduğunda üniversitelerin sürdürülebilirlik yönetişimi ve strateji konusunda Tablo 1'de gösterildiği üzere; 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı', 'Etik', 'Sosyal Alanlar: Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik – İnsan Hakları', 'Çevresel Etki Politikaları' ana başlıkları altında sınıflandırılabilirliği ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Sürdürülebilir Üniversite Yönetişim Ve Strateji Yaklaşımı Önerisi Başlıkları

Yönetişim ve Strateji
1. Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı
2. Etik
3. Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik – İnsan Hakları
4. Çevresel Etki Politikaları

3.1. Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı

Endekslerin incelemesi sonucunda Yönetişim ve Strateji başlığının ilk sınıfını kurumun yönetilmesine dair temel strateji ve politikalar ile yönetim yapısının oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, Tablo 2'de görüldüğü üzere ana stratejiler kısmında GRI ilk etapta; kurumun üst düzey yöneticilerinin strateji ve politikalara yönelik beyanını sorgulamakla birlikte, kurumun temel etki, risk, fırsatlarını, yönetim yaklaşımını, kurumun öncelikli konularını nelere göre belirlediğini ve bu öncelikli konuların neler olduğunu sorgulamaktadır. Bununla birlikte, kurumun temel yapısını oluşturan bu konuları THE Impact¹ direkt olarak sorgulamamaktadır.

Paydaş yönetimi ve katılımı ise sürdürülebilirlik alanının en temel kavramlarının başında gelmekte ve tüm çalışmaların temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle paydaş katılımı her iki endekste de detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. GRI ve THE Impact'in her ikisi de kurumun paydaşlarını ne şekilde belirlediğini, paydaşlarının kimler olduğunu ve paydaşların yönetim kararlarına ne derece katıldığını

¹ GreenMetric bu alanda sadece 4 performans sorguladığı için çalışmada yapılan karşılaştırmalar GRI ve THE Impact'e referans edilecek, sadece ilgili performanslar söz konusu olduğunda GreenMetric'e referans verilecektir.

sorgulamaktadır. GRI her bir paydaş grubuna özel paydaş katılım diyaloglarını kapsamlı bir şekilde sorgularken; THE Impact endeksinde üniversiteler kapsamında öne çıkan konu öğrencilerden, fakülteden ve personelden yönetim temsiliyet oranları, öğrenci birliklerinin tanınması gibi her paydaş özelinde yapılan çalışmalardır. GreenMetric ise paydaş katılımı kapsamında sadece çevre ve sürdürülebilirlikle ilgili çalışan öğrenci kulüplerinin varlığını sorgulamaktadır².

Kurumun kamu politikası yaklaşımı, kurumların yaptıkları iş birlikleri, üyelikleri de yine her iki endeks tarafından sorgulanmaktadır. THE Impact burada farklı olarak hükümet SDG politika gelişimine doğrudan dahil olma veya bunlara girdi sağlamaya yönelik girişimleri ve üniversite genelinde, bazı programlarda veya tüm programlarda SDG'ler hakkında anlamlı eğitim taahhütlerini de sorgulamaktadır. Temel strateji ve politikalar kapsamında ele alınabilecek bir diğer konu sağlık ve güvenliğe ilişkin yönetim yaklaşımıdır. GRI konuyu ürün sağlık ve güvenliği çerçevesinde kurumlar özelinde ele almaktadır. Bu uygulamaların bir kısmını üniversite hizmetlerine uygulamak mümkün olsa da, THE Impact'ın bu konudaki 'sağlık etkisi ve kamu sağlığını artırmak için yapılan yerel, ulusal ya da uluslararası ortaklıklar, sigara karşıtı politikalar' olarak belirlediği göstergeler sürdürülebilir üniversite kapsamında daha uygulanabilirlerdir.

Sürdürülebilirlik raporu yayınlayıp yayınlamadığı ise her üç yöntemin de sorguladığı bir göstergedir. Bu konuda her üç endeksin de birbirini tamamladığı ileri sürülebilir. GRI sürdürülebilirlik komite ve çalışmalarını çok detaylı irdelemekle birlikte, THE Impact bu konunun detaylarını ele almamaktadır. GRI, THE Impact'den farklı olarak, kurumun yönetim organının yapısı, komiteleri, seçim yöntemleri, performans değerlendirmesi, ücretlendirilmesi, yönetim kurulu organının çevresel, ekonomik, sosyal alanlardaki uzmanlıkları ve sürdürülebilirlik çalışmalarındaki rollerini sorgulamaktadır. GreenMetric ise Tablo 2'de de belirtildiği üzere, sadece üniversitenin sürdürülebilirlik çalışmaları için ayrılan bütçesini sormaktadır. Son olarak GRI, diğer endekslerden farklı olarak bu çerçevede yasa ve yönetmeliklere de uyum sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek için bunlara aykırı bir vaka yaşanıp yaşanmadığını ve ödenen cezaları sorgulamaktadır.

Tablo 2. Yönetişim ve Strateji: Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı

GRI	THE IMPACT	GREENMETRIC
Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı	Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı	Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı
Üst düzey yönetici beyanı ve stratejisi/Temel etkiler, riskler fırsatlar (102-14, 102-15)	-	-
Öncelikli konuların ve sınırlarının açıklaması/Öncelikli konular listesi (102-47)	-	-
Paydaşların tanımlanması ve seçimi/Paydaş katılım yaklaşımı/Paydaş listesi (102-40, 102-42, 102-43)	Yerel halk, yerel yönetim, özel, sivil toplum temsilcileri de dahil olmak üzere yerel paydaşları tanımak ve paydaş katılımını sağlamak için katılımcı organların varlığı/Konuyla ilgili yazılı politika ve prosedürler (SDG 16-16.2.3. ve 16.2.4.)	-
Paydaşlara ekonomik/çevresel/sosyal konularda danışma mekanizması ve paydaşların yönetimde temsil şekilleri (102-21, 102-37, 102-44)	Üniversitenin en yüksek yönetim organını temsilen öğrencilerden (okuyan ve mezun), fakülteden, personelden seçilen kişiler (SDG 16 – 16.2.1.)	-
-	Öğrenci birliklerinin tanınması (SDG 16 – 16.2.2.)	Çevre ve sürdürülebilirlikle ilgili çalışan öğrenci kulüpleri (Eğitim ve Araştırma / 5)
Kurumun ihtiyadi yaklaşımı/Kamu	STK'lar, yerel ve ulusal hükümetlerle	-

² Greenmetric bu çerçevede sadece 4 performans sorguladığı için, bu bölümdeki ilk tablodan sonraki tablolarda GreenMetric kolonu yer almamaktadır.

politikası (102-11)/Siyasi partilere, politikacılara ve ilgili kuruluşlara yapılan katkılar (415-1)/Devletten alınan finansal destekler (201-4)	ilişkiler/Ulusal hükümet SDG politika gelişimine doğrudan dahil olma veya bunlara girdi sağlama (SDG 17 – 17.2., 17.2.1.)/Yoksullukla mücadele için yerel, bölgesel, ulusal-uluslararası programların uygulanmasına ilişkin kamu politikalarına katılım çalışmalarına katılım (SDG 1-1.4.4.)	
Dış girişimler/Üyelikler (102-12, 102-13)	SDG'ler ile ilgili sektörel diyalog platformlarına katılım girişimleri (Hükümet ve STK'lar dahil) (SDG 17 – 17.2.2.)	-
-	Üniversite genelinde, bazı programlarda veya tüm programlarda SDG'ler hakkında anlamlı eğitim taahhütleri (SDG 17 – 17.4.1.)	-
Ürün sağlık ve güvenliğine ilişkin politikalar (Bilgi gizliliği, etiketleme ve pazarlama iletişimi konuları dahil) (416-1, 417-1)/Bu konularla ilgili yasalara uygun olmayan vakalar (416-2, 417-2, 417-3, 418-1)	Sağlık etkisi/Kamu sağlığını artırmak için yapılan yerel, ulusal ya da uluslararası ortaklıklar/Sigara karşıtı politikalar (SDG 3-3.3.1., 3.3.6.)	-
Sürdürülebilirlik raporlaması (102-45, 102-46, 102-48, 102-49, 102-50, 102-51, 102-52, 102-53, 102-54, 102-55, 102-56)	Sürdürülebilirlik raporlaması/SDG'lere göre yayınlanan sürdürülebilirlik raporları (SDG 17 – 17.3.1., SDG 12-12.4.1.)	Yayınlanan sürdürülebilirlik raporları/Üniversitenin sürdürülebilirlik İnternet sitesi (Eğitim ve Araştırma / 6,7)
Yönetişim yapısı/Kurullar-komiteler/Yönetimin sürdürülebilirlik çalışmalarındaki rolü/Yönetim Kurulu uzmanlıkları, ücretlendirilmesi ve performans yönetimi (102-18, 102-19, 102-20, 102-21, 102-22, 102-23, 102-24, 102-26, 102-27, 102-28, 102-29, 102-30, 102-31, 102-32, 102-33, 102-34, 102-35, 102-36, 102-38, 102-39)	-	Üniversitenin sürdürülebilirlik çalışmaları için ayrılan bütçesi (Yerleşim ve Altyapı / 6)
Yasa ve yönetmeliklere uyulmaması nedeniyle açılan davalar/Ödenen cezalar (419-1, 307-1)	-	-

Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı kapsamında değerlendirildiğinde, sürdürülebilirlik raporlaması alanında her üç endeksin de birbirini tamamladığı görülse de, THE Impact, tüm SDG'leri içeren bir endeks olmasına rağmen, GRI gibi üniversite içindeki yönetim ve sürdürülebilir yönetim yapısını sorgulamamaktadır. Ayrıca bu konudaki risk ve fırsatlar ile öncelikli konuları da sorgulamaması, endeksin iki önemli eksiği olarak ortaya çıkmaktadır. GRI ise her konudaki stratejiyi genel çerçevede sorgulamakta, üniversite özeline indirebilecek noktaları içermemesi açısından eksik kalmaktadır. GreenMetric ise bu çerçevede sadece öğrenci kulüplerini ve raporlama göstergelerini almış, diğer noktalarda eksik kalmıştır.

3.2. Etik

Yönetişimin en önemli unsurlarından bir diğeri ise etik ve dürüstlük konusudur. Etik, felsefenin iyi yaşamakla, iyi bir insan olmakla, doğru şeyi yapmakla, diğer insanlarla iyi geçinmekle ve hayatta doğru şeyleri istemekle ilgilenen kısmıdır. "Etik" kelimesi, hem bir disiplini - değerlerimizi ve onların gerekçelerini

incelemeyi - hem de bu disiplinin konusunu - içinde yaşadığımız gerçek değerleri ve davranış kurallarını ifade etmektedir. İş etiği ise, ekonomik eylemleri dikkate alarak etik değerlendirme yoluyla ekonomik rasyonalite kavramını genişletmeye çalışmaktadır. İş etiği, etik ekonomik teorilerin temelini belirleyerek değil, aynı zamanda ekonomik eylemin karşılması gereken etik kriterleri formüle ederek ve gerekçelendirerek de kuralcı bir şekilde hareket etmektedir (Zimmerli, Richter & Holzinger, 2007, s. 12, 38).

Etik kavramı sürdürülebilirlik içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. GRI bu konuyu etik kodlar, etik hat, kurum içi etik sebeplerden kaynaklı riskler çerçevesinde ele almakta ve oldukça detaylı bir şekilde sorgulamaktadır. Yolsuzluğa karşı alınan önlemler, tedarikçilere yönelik uygulamalar, çıkar çatışmasını önleme mekanizmaları, etik ile ilgili verilen eğitimler yine bu başlık altında ele alınan göstergelerdir. THE Impact ise, üniversitelerin etik iş süreçlerini doğrudan sorgulamamakta, ancak suç, yolsuzluk ve rüşvete yönelik yayınlanmış ilkeler ve taahhütleri ele almaktadır.

Tablo 3. Yönetişim ve Strateji: Etik

GRI	THE IMPACT
Etik	Etik
Yolsuzluğa karşı alınan önlemler/Analiz edilen iş birimleri sayısı/Çıkar çatışması (102-25, 205-1)	Suç, yolsuzluk ve rüşvete yönelik yayınlanmış ilkeler ve taahhütler (SDG 16-16.2.5.)
Yolsuzluk ve etikle ilgili verilen eğitimler (205-2)	-
Değerler, ilkeler, standartlar ve davranış kuralları/Etikle ilgili iç mekanizmalar (102-16, 102-17)	-
Tekelcilik ve yolsuzlukla ilgili açılan davalar (205-3, 206-1)	-

Etik ana başlığı altında, GRI konuyu kurumların tüm iş yapış süreçlerindeki etiğe yönelik alınan önlemler, mekanizmalar ve uygulamalar, eğitimler olarak kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bununla beraber THE Impact endeksinin konuya çok fazla vurgu yapmaması ve süreçleri etik kapsamında değerlendirmemesi endeksin eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.

3.3. Sosyal Alanlar: Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik - İnsan Hakları

Ulusal ve küresel düzeyde sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi kadınların iş gücüne katılması ve beceri ve yeteneklerini tam kapasiteleri ile kullanabilmelerine bağlıdır (OECD, 2008, s. 11). Bunun mümkün olabilmesi de cinsiyet eşitliğini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte eşitlik sadece cinsiyete indirgenemeyecek kadar önemli bir konudur. Dünya çapında artan eşitsizlikler, zamanımızın önemli bir sorunu haline gelmiştir. Hem ülkelerin kendi içinde hem de ülkeler arasındaki büyük eşitsizlikler sürdürülebilir kalkınmayı riske atmakta, sosyal huzursuzluğu körüklemekte, sosyal ilerlemeyi baltalamakta, ekonomik ve siyasi istikrarı tehdit ederek, insan haklarını riske atmaktadır (UN, 2016, s. 1). Toplumsal gelişimin sağlanması ancak tüm bireylere eşit haklar tanınması, insan haklarına tam uyum sağlanması ve çeşitlilik politikaları ile mümkündür. Bu nedenle söz konusu konular sürdürülebilirlik çalışmalarının içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Üniversiteler ise toplumun yönderliğini yapan eğitim-öğretim kurumları olarak bu konudaki strateji ve politikalarıyla örnek olma misyonu taşımaktadırlar.

THE Impact eşitlik ve çeşitlilik konusunu farklı başlıklar altında ele almaktadır. Endekste; kadın-erkek eşitliği 13 madde, çeşitlilik 10 madde, insan hakları 4 madde olarak listelenmiştir. GRI da, THE Impact de cinsiyet eşitliği konusunu oldukça kapsamlı ele almaktadır. THE Impact; üniversiteye yapılan kadın başvuru sayısının artırılmasından, kadınların tüm süreçlere dahil edilmesine yönelik politikalar, kadınların her alanda desteklenmesine yönelik yönetim yaklaşımı ile üst düzey kadın akademisyen sayısı gibi üniversiteye özel kriterleri göstergeleri arasına alırken, GRI da, başta fırsat eşitliği ve çeşitlilik yönetim yaklaşımı olmak üzere, aynı içerikte tüm kurumları kapsayacak bilgileri bu kapsamda genel çerçevede sorgulamaktadır. Kadın-erkek maaşları arasındaki farkın kapanmasına yönelik politikalar; annelik ve babalık hakları uygulamaları da bu kapsamda her iki endekste de ele alınmaktadır. Üniversite kapsamında bu alanda

öne çıkan konu ise THE Impact kapsamında sorgulanan yeni annelerin üniversite eğitimine başlamasına yönelik sunulan imkânlardır.

Eşitlik ve Çeşitlilik başlığı altında ise; ayrımcılığın önlenmesi ve çeşitlilik yönetim yaklaşımı ve politikaları, bu konuda alınan önlemler; konuyla ilgili komitelerin varlığı; dezavantajlı grupların eşit haklar elde etmesine yönelik çalışmalar sorgulanmaktadır. GRI bu kısmı detaylandırmamış gibi gözükse de, THE Impact'ın Tablo 4'de özellikle belirttiği tüm başlıkları kapsayacak bilgileri alt içeriğinde istemektedir. Bununla birlikte üniversiteler özelinde, THE Impact Tablo 4'de görüldüğü üzere, eğitim ve istihdam dezavantajı yaratan ayrımcılığı engellemeye yönelik politikaları, yetersiz kaynaklara sahip bireylere yönelik yapılan çalışmaları öne çıkarmaktadır.

İnsan Haklarına ilişkin maddeler ise, THE Impact'de SDG'lerin insana yakışır iş ve ekonomi maddesi altında sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda üniversitenin işçi hakları, toplu iş sözleşmesi vb. sözleşmeleri destekleyen birlikleri tanınması ve üyelikleri; çocuk işçi, zorla işçiliği engellemeye yönelik politikalar; tedarikçilerin çalışanlarına eşit haklar sağlandığının kontrol edilmesine yönelik politikalar; çalışan haklarına ilişkin süreçler her iki endekste de yer almaktadır. Bu açıdan her iki endeks de birbirini tamamlamaktadır. İnsan Hakları başlığında GRI ayı zamanda yerel halkın haklarına yönelik yönetim yaklaşımını ve alanda imzalanan anlaşmaları da sorgulamaktadır. THE Impact ise, bu alanda akademik özgürlüğü destekleme politikasına vurgu yapmaktadır. Tüm bunlara ek olarak eşit fırsatlar kapsamında toplumun gelişimine yönelik olarak THE Impact üniversitenin sanat ve kültürel mirasın desteklenmesi için yaptığı çalışmaları ve bu kapsamdaki harcamalarını sorgulamaktadır.

Tablo 4. Yönetişim ve Strateji: Sosyal Alanlar: Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik - İnsan Hakları

GRI	THE IMPACT
Cinsiyet Eşitliği	Cinsiyet Eşitliği
Fırsat eşitliği ve çeşitlilik yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik önlemler/Kadına karşı ayrımcılığa yönelik politikalar (SDG5-5.2., 5.6.1.)
Kadın istihdamını artırmaya yönelik politikalar/Çalışanların yaş, cinsiyet, azınlık grubu dökümü (405-1)	Üniversiteye yapılan kadın başvuru, giriş ve mezuniyet oranlarını sistematik olarak takip etme mekanizmaları - Bu oranları artırmaya yönelik uygulanan politikalar (SDG5-5.3.1., 5.3.2., 5.6.6., 5.6.7.)/Kadın erişimini ve temsil edilmediği alanları destekleyen yaklaşım ve uygulamalar (SDG5- 5.3.3., 5.3.4.)
Kadın-erkek çalışan/işe alım/terfi oranları (405-1)	Kadın senyör akademisyen oranı (SDG5-5.4.1.)
Çalışan kategorisine göre erkek-kadın maaş oranları (405-2)	Kadın-erkek maaşları arasındaki farkın kapanmasına yönelik politikalar (SDG8-8.2.6.)
Anne-bebek politikası yönetim yaklaşımı/Cinsiyet kırımlı olarak doğum iznine ayrılan çalışanların sayısı ve işe geri dönüş oranı (401-3)	Kadın katılımını artırmak ve desteklemek için annelik ve babalık hakları uygulamaları/Üniversite personeli için sunulan çocuk bakım hizmetleri (SDG5- 5.6.3., 5.6.5.)
Anne-bebek politikası kapsamında yapılan çalışmalar/Doğum izni (401-3)	Yeni annelerin üniversite eğitimine başlamaları için sunulan çocuk bakım hizmetleri (SDG5- 5.6.4.)
Eşitlik ve Çeşitlilik	Eşitlik ve Çeşitlilik
Ayrımcılığın önlenmesi yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Etnik köken, engellilik, cinsiyet gözetmeksizin eğitim faaliyetlerine ulaşımı mümkün kılan politika (SDG4-4.3.5.)/İşyerinde ayrımcılığı engellemeye yönelik politikalar (din, cinsel tercih, cinsiyet ve yaş dahil olmak üzere) (SDG8-8.2.3.)/Ayrımcılığa ve temsiliyet oranı düşük gruplara yönelik alınan önlem ve uygulamalar (SDG 10-10.6., 10.6.1.)/Transgender bireylere karşı ayrımcılığa yönelik politikalar (SDG5-5.6.2.)
İş yerinde ayrımcılığı önlemeye yönelik politika ve çalışmalar (103-1, 103-2, 103-3)	Pozitif ayrımcılık politikalarını uygulama politikaları (SDG10-10.6.1.)/Ayrımcılık ve taciz karşıtı politikalar (SDG10-10.6.4.)
-	Eğitim ve istihdam dezavantajı yaratan ayrımcılığı engellemeye yönelik politikalar (SDG5- 5.6.8.)
-	Çeşitlilik ve eşitlik komitesi ve politika önermek ve uygulamak,

	program yönetmek, çeşitlik-eşitlik ve kampüste insan haklarıyla ilgili eğitimler düzenlenmek için ofis ve konuyla ilgili çalışmanın olup olmadığı (SDG10-10.6.4.)
-	Yetersiz kaynaklara sahip gruplar dahil olmak üzere engelli bireyler için makul barınma politika ve stratejileri (SDG10-10.6.10.)

İnsan Hakları	İnsan Hakları
İnsan hakları politikası (103-1, 103-2, 103-3)	Akademik özgürlüğü destekleme politikası (Araştırma alanlarını seçme ve araştırma alanı hakkında kamuya açık konuşma ve öğretim özgürlüğü) (SDG 16-16.2.6.)
İnsan haklarıyla ilgili imzalanan/ taraf olunan sözleşme sayısı (412-1, 412-3)	-
Toplu iş sözleşmesine tabi çalışanların oranı (102-41)	Üniversitenin işçi hakları, toplu iş sözleşmesi vb. sözleşmeleri destekleyen birlikleri tanınması ve üyelikleri (Kadın ve uluslararası personel dahil) (SDG8-8.2.2.)
Çocuk ve zorla işçi çalıştırılmasına yönelik yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Çocuk işçi, zorla işçi, modern köleliği engellemeye yönelik politikalar (SDG8-8.2.4.)
Tedarikçilerin sosyal değerlendirmesi yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3, 414-1)	Tedarikçileri çalışanlarına eşit haklar sağlandığının kontrol edilmesine yönelik politikalar (SDG8-8.2.5.)
Yerli halkın haklarının ihlaliyle sonuçlanan vakaların toplam sayısı ve alınan önlemler (411-1)	Çalışanların, çalışan hakları ve ödemelerine itiraz etmelerine yönelik süreçler (SDG8-8.2.8.)
-	Sanat ve kültürel mirasın desteklenmesi için yapılan harcamaların oranı (SDG11-11.3.1.)/Sürdürülebilir pratikler (SDG11-11.4.)

Cinsiyet eşitliği konusunda her iki endeksin de oldukça kapsamlı sorgulama yapması noktasında birbirini tamamladığı görülmektedir. Bununla birlikte GRI sorularını daha genel çerçevede sormakta, THE Impact'ın yaptığı gibi üniversiteye özel soruları bulunmamaktadır. THE Impact'de ise, GRI'nin sorduğu gibi üniversite çalışan kadın çalışan sayısı, kadınların terfi oranlarını sorgulamayarak kurum içi cinsiyet eşitliği alanında eksiklik göstermektedir. Eşitlik ve Çeşitlilik başlığı altında, GRI konuyu daha genel çerçevede ele almakta, THE Impact ise eğitim ve istihdam dezavantajı yaratan konular dahil olmak üzere konuyla ilgili üniversitelerde olması gereken konuları ele almıştır. Bu açıdan herhangi bir eksik nokta olmadığı ileri sürülebilir. İnsan Hakları başlığı altında ise insan haklarına ilişkin belli başlı konuların tümü ele alınmakla birlikte, üniversitelerin hem kendisi hem de toplumsal gelişime katkıda bulunmak için gerekli olan insan hakları eğitimlerini sorgulamaları her iki endeksin de eksik noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

3.4. Çevresel Etki Politikaları

Bir kurumun tüm çevresel çalışmalarına yön veren çevresel etki strateji ve politikalarıdır. Çevresel konuların yönetim yaklaşımı iki endekste de; enerji, su, emisyonlar, atık sular ve atıklar, biyoçeşitlilik, çevresel uyum, tedarikçilerin çevresel uyumu başlıklarında öncelikli alanları da dahil edilecek şekilde sorgulanmaktadır. İlgili politikaların tedarikçiler ve tedarik zinciri hizmetleri kapsamında yaygınlaştırılmasını da yine aynı şekilde çevresel etki politikaları altında sınıflandırmak mümkündür. GRI'dan farklı olarak THE Impact bu konularda yapılan ortaklık ve iş birliklerini ve kampüs içi uygulamaları sorgulamaktadır. Her iki endekste de yer alan iklim değişikliği konusuna, GRI daha çok risk ve finans odaklı yaklaşırken, THE Impact'ın daha çok hükümet ortaklı çalışmalarına katılım çerçevesinde yaklaştığı görülmektedir. THE Impact, GRI'dan farklı olarak; sürdürülebilir tarım politikası ve kampüsün yaya ulaşımına olanak vermesi, bisiklet yolları vb. çalışmalar dahil sürdürülebilir ulaşım kapsamındaki çalışmaları sorgulamakta, üniversitenin bu noktada topluma olan katkısını öne çıkarmaktadır. GreenMetric ise çevre odaklı bir endeks olmakla birlikte, bu süreçleri strateji ve yönetim yaklaşımı altında değil uygulamalar kapsamında ele almaktadır.

Tablo 5. Yönetişim ve Strateji: Çevresel Etki Politikaları

GRI	THE IMPACT
Çevresel Etki Politikaları	Çevresel Etki Politikaları
Enerji verimliliğine yönelik politikalar ve yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Enerji verimliliği ve enerji tüketimini azaltmaya yönelik politikalar ve planlar (SDG7-7.2., 7.2.1., 7.2.2., 7.2.4., 7.2.6, 7.4., 7.4.2., 7.4.4.)
-	Enerji verimliliğini sağlamaya yönelik yapılan iş birlikleri ve hükümeti destekleyici faaliyetler
Atık su yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Su ekosisteminin korunması ve sürdürülmesine yönelik politikalar (SDG14-14.3.2., 14.4.2, 14.4.3., 14.5., 14.5.1.)/Bu konuda yerel halk ile yapılan iş birlikleri (SDG14-14.5.4.)/Su güvenliğiyle ilgili yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası hükümetlerle ortaklıklar (SDG6-6.5.5.)
Atık yönetimi politikası (103-1, 103-2, 103-3)	Tehlikeli maddeleri de içine alacak şekilde atık yönetimi politikası (SDG12-12.2.3., 12.2.4., 12.2.5., 12.2.6.)/Bu politikaların tedarikçilere yaygınlaştırılması politikaları (SDG12-12.2.7., 12.2.8.)/Kampüste plastik atığı azaltmaya yönelik politikalar (SDG15-15.4.2.)
Biyocoşunluluğu korumaya yönelik politikalar (103-1, 103-2, 103-3)	Ekosistemi, biyoçeşitliliği ve risk altında olan türleri korumaya yönelik politikalar (SDG15- 15.2.3., 15.3.1., 15.3.2., 15.3.3., 15.3.4.)/Ekosistemi korumak için yerel halkla yapılan iş birlikleri (SDG15- 15.3.5.)
Emisyonlar yönetim yaklaşımı (103-1, 103-2, 103-3)	Yürüme, bisiklet, kamu ulaşımı, motorsiklet, scooter gibi sürdürülebilir ulaşım kapsamında alınan önlem ve belirlenen hedefler (SDG11-11.4.1.)/Daha iyi sürdürülebilir ulaşımı desteklemek için politika ve girişimler (SDG11-11.4.2., SDG15-15.4.3.)/Uzaktan çalışma sistemleri (SDG11-11.4.3.)/Yaya yoluna öncelik veren kampüs (SDG11-11.4.6.)/Karbon nötrlüğü başarmak için taahhütler (SDG13-13.4.1.)
İklim değişikliğinin kurumun finansal başarısına etkisi, risk ve fırsatlar (201-2)	İklim değişikliği etkileri ve risklerini yok etmeye yönelik yapılan çalışmalar/İklim değişikliği planı ve hükümetle yapılan ortaklıklar (SDG13-13.3.2., 13.3.3., 13.3.4, 13.3.5.)
-	Sürdürülebilir tarım politikaları ve konuyla ilgili çalışmalar (SDG15-15.2.2.)/Etik yemek kaynağı ve tedarikçi politikaları (SDG12-12.2.1.)

Çevresel etki politikaları kapsamında iki endeksin de tüm çevre konularını içine alacak sorgulamalar yaptığı görülmektedir. GRI, THE Impact'e göre bu konuda sürdürülebilir tarım ve ulaşım alanlarında göstergeleri olmaması açısından eksik kalmaktadır. Bununla birlikte çevresel farkındalık çalışmalarının da bir strateji olarak uygulanması önemli olduğundan, bu konudaki politikanın sorgulanmaması THE Impact'in eksik noktası olarak görülmektedir.

4. Sonuç

Sürdürülebilir üniversiteler günümüzün öne çıkan konularından biridir. Üniversiteler kapsamında yapılan sürdürülebilirlik çalışmaları üniversitelerin eğitim-öğretim, araştırma faaliyetleri standartlarını artırmanın yanı sıra toplum için değer yaratan ve toplumun gelişimi ve kalkınması için üzerlerine düşen sorumluluğu daha etkin bir şekilde yerine getirmeleri için önem taşıyan uygulamaları içermektedir. Bu çalışmada; üniversite endekslerinden sürdürülebilirlik konusunu öne çıkaran Times Yüksek Öğrenim Etki Sıralaması (Times Higher Education World University Rankings - THE Impact); çevresel çalışmaların önemine vurgu yapan IU GreenMetric Dünya Üniversite Endeksi (IU GreenMetric World University Ranking) ve kurum ve kuruluşların genel sürdürülebilirlik çalışmalarını değerlendiren ve dünyada en çok

kullanılan standart olan Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative - GRI) sürdürülebilirlik raporlaması standardı endekslerinin strateji ve yönetim ve bu alandaki iletişim çalışmaları alanlarındaki göstergelerinin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Yapılan analiz doğrultusunda sürdürülebilir üniversitelerin 'Yönetişim ve Strateji' ve bu alandaki iletişim çalışmaları 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı', 'Etik', 'Sosyal Alanlar: Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik – İnsan Hakları' ve 'Çevresel Etki Politikaları' ana başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 6. Temel Alanlar Kapsamında Ele Alınan Ana Konu Başlıkları

'Yönetişim ve Strateji' Altındaki Temel Alanlar	Alan Kapsamında Ele Alınan Ana Konu Başlıkları
Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı	'Sürdürülebilir üniversite kapsamında öncelikli konuların açıklanması'; 'Paydaşların tanımlanması ve paydaş katılım stratejilerinin belirlenmesi'; 'Yerel paydaşların katılımının sağlanması'; 'Kurumun yaptığı iş birlikleri'; 'STK iş birlikleri'; 'Öğrenci temsiliyeti'; 'SDG'lere katkı'; 'Sürdürülebilirlik raporlaması'.
Etik	'Yolsuzluğa yönelik alınan önlemler'; 'Standart ve prosedürler'; 'Etik eğitimleri'.
Cinsiyet Eşitliği	'Üniversitedeki kadın öğrenci sayısının artırılması'; 'İdari ve akademik kadrolardaki kadın istihdamının artırılması'; 'Anne-bebek politikalarının varlığı'; 'Kadın-erkek çalışanların maaşları arasındaki eşitlik'.
Eşitlik ve Çeşitlilik	'Her türlü ayrımcılığın yok edilmesine yönelik yönetim yaklaşımlarının varlığı'; 'Eşitlik ve çeşitlilik alanında çalışan komitelerin varlığı'.
İnsan Hakları	'Çocuk ve zorla işçi politikaları'; 'Tedarikçilerin çalışanlarına eşit haklar sağlandığının kontrol edilmesine yönelik politikalar'; 'Akademik özgürlüğü sağlamaya yönelik politikalar'; 'Üniversitenin işçi hakları, toplu iş sözleşmesi vb. sözleşmeleri destekleyen birlikleri tanınması'.
Çevresel Etki Politikaları	'Enerji'; 'Su'; 'Emisyonlar'; 'Atık sular ve atıklar'; 'Biyoeşitlilik'; 'Çevresel uyum'; 'Tedarikçilerin çevresel uyumu'; 'Çevresel farkındalık çalışmaları'.

Bu ana başlıklar altında sürdürülebilir bir üniversitenin yönetim, strateji ve iletişim temel çalışmaları arasında önceliklendirilmesi gereken göstergeler şu şekilde ortaya çıkmıştır: 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı' alanında sürdürülebilir üniversite kapsamında öncelikli konuların açıklanması, paydaşların tanımlanması ve paydaş katılım stratejilerinin belirlenmesi, yerel paydaşların katılımının sağlanması, kurumun yaptığı iş birlikleri, STK iş birlikleri, öğrenci temsiliyeti, SDG'lere katkı ve son olarak sürdürülebilirlik raporlaması öne çıkan konular arasında yer almaktadır. 'Etik' başlığında ise, yolsuzluğa yönelik alınan önlemler, standart ve prosedürler ile etik konulu eğitimlerin verilmesi önemli göstergeler arasındadır. 'Cinsiyet Eşitliği' kapsamındaki temel yönetim yaklaşımların yanı sıra; üniversitedeki kadın öğrenci sayısının artırılması, idari ve akademik kadrolardaki kadın istihdamının artırılması, anne-bebek politikalarının varlığı, kadın-erkek çalışanların maaşları arasındaki eşitlik konuları sürdürülebilir üniversiteler için önemli göstergeler olarak ortaya çıkmıştır. 'Eşitlik ve Çeşitlilik' kapsamında ise, her türlü ayrımcılığın yok edilmesine yönelik yönetim yaklaşımlarının varlığının yanı sıra, bu alanda çalışan komitelerin varlığı önem kazanmaktadır. 'İnsan Hakları' başlığı altında ise, çocuk ve zorla işçi politikaları, tedarikçilerin çalışanlarına eşit haklar sağlandığının kontrol edilmesine yönelik politikalar, akademik özgürlüğü sağlamaya yönelik politikalar, üniversitenin işçi hakları, toplu iş sözleşmesi vb. sözleşmeleri destekleyen birlikleri tanınması ve üyelikleri öne çıkan göstergeleri oluşturmaktadır. 'Çevresel Etki Politikaları' kapsamında; enerji, su, emisyonlar, atık sular ve atıklar, biyoeşitlilik, çevresel uyum, tedarikçilerin çevresel uyumu, çevresel farkındalık çalışmaları başlıkları öncelikli alanları temsil etmektedir. Bunlara ek olarak kampüs içindeki yaya ve bisiklet alanları ile iklim değişikliğine yönelik olarak uygulanan sürdürülebilir tarım politikaları diğer önemli göstergeleri oluşturmaktadır.

Her bir ana başlık özelinde endekslerin yapılan karşılaştırmalı analizinde; Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı kapsamında bakıldığında sürdürülebilirlik raporlaması yapıp yapılmadığını her üç endeksin de sorguladığı ve bu noktada birbirini tamamladığı görülmektedir. Aynı şekilde paydaş katılımı çalışmaları GRI ve THE Impact tarafından detaylı olarak sorgulanması açısından önemlidir. Konunun üniversite organlarını içerecek şekilde THE Impact endeksinde detaylı olarak sorgulanması sürdürülebilir üniversite kriterleri açısından değerlidir. Bununla birlikte, THE Impact, tüm SDG'leri içeren bir endeks olmasına rağmen, üniversite içindeki yönetim ve sürdürülebilir yönetim yapısını, GRI'nın yaptığı şekilde detaylı olarak sorgulamamaktadır. Sürdürülebilirlik çalışmalarının koordineli bir şekilde yürütülebilmesi için öncelikle üst yönetimin bu çalışmaların itici gücü olarak liderlik etmesi ve önceliklerini belirlemesi en önemli noktayı oluşturmaktadır. Ancak THE Impact endeksinin yönetim yapısı ile risk ve fırsatlar ile sürdürülebilirlik strateji ve politikalarının belirlenmesinde önemli olan öncelikli konuları sorgulamaması, THE Impact'ın iki önemli eksiği olarak ortaya çıkmaktadır. Endeks, bunun yerine 17 SDG maddesi altında sınıflandırdığı göstergeler çerçevesinde üniversitelerin strateji ve politikalarını sorgulamaktadır. GRI ise her konudaki stratejiyi genel çerçevede sorgulaması, üniversite özeline indirebilecek noktaları içermemesi açısından eksik kalmaktadır. Bu nedenle üniversite sürdürülebilirlik çalışmalarında sadece bu standardın kullanılması, bazı konuların atlanmasına neden olabilir. GreenMetric ise bu çerçevede sadece öğrenci kulüplerini ve raporlama göstergelerini almış, diğer noktalarda herhangi bir sorgulama yapmamıştır. GreenMetric her ne kadar çevresel endeks olarak ortaya çıksa da, 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı' ana başlığı altındaki konular, bu alanı da kapsadığından diğer iki endeksin sorguladığı noktaların bu endekste sorgulanmaması bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.

'Etik' ana başlığı altında, GRI konuyu kurumların tüm iş yapış süreçlerindeki etğe yönelik alınan önlemler, mekanizmalar ve uygulamalar, eğitimler olarak kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Etik süreçler, bir kurumun sürdürülebilirliğinin temel faktörlerinin başında gelmektedir. Üniversitelerin bu konunun dışında kalması beklenemez. Özellikle özel üniversitelerin sayısının artmasıyla birlikte sürdürülebilirlik alanında etik konusu özellikle ön plana çıkacaktır. Bu nedenle, THE Impact endeksinin konuya çok fazla vurgu yapmaması ve süreçleri etik kapsamında değerlendirmemesi endeksin eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Alanlar kapsamında; 'Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik – İnsan Hakları' ana başlıkları her iki endekste de oldukça detaylı bir çerçevede ele alınmaktadır. Cinsiyet eşitliği kapsamında her iki endeks de fırsat ve cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve kadına karşı ayrımcılığı önlemeye yönelik politikaları sorgulamaktadır. Bu çerçevede kadın istihdamını artırmaya, kadın yönetici sayısını yükseltmeye, kadın-erkek maaş dengesini sağlamaya yönelik stratejiler, anne-bebek politikası kapsamında yapılan çalışmalar ele alınmaktadır. THE Impact GRI'dan farklı olarak bu konuda, sürdürülebilir üniversitelerin bu alandaki önemli bir performansı olarak ele alınabilecek üniversiteye yapılan kadın öğrenci başvuru ve mezun sayılarını göstergeleri arasına almıştır. Bu noktanın endeksin güçlü yönü olduğu ileri sürülebilir. Diğer yönden THE Impact, GRI endeksinin sorduğu gibi üniversite içi çalışan kadın çalışan sayısı, kadınların terfi oranlarını sorgulamayarak kurum içi cinsiyet eşitliği alanında eksiklik göstermektedir. Eşitlik ve Çeşitlilik başlığı altında her iki endeks de ayrımcılığı önlemeye ve çeşitliliği sağlamaya yönelik politikaları sorgulamakla birlikte, GRI konuyu daha genel çerçevede ele almakta, alt başlıkları doldurma kısmını kurumun kendisine bırakmaktadır. THE Impact ise bu konuya özellikle vurgu yapmakta, eşitlik ve çeşitlilik komiteleri dahil olmak üzere, taciz karşıtı politikalar, eğitim ve istihdam dezavantajı yaratan ayrımcılığı engellemeye yönelik politikalar gibi hem üniversite özelinde hem de toplumda önemli yer teşkil eden göstergeleri endeks göstergeleri arasına almıştır. Yine pozitif ayrımcılık politikalarını sorgulayarak hem cinsiyet eşitliğine hem de çeşitlilik stratejilerine hizmet edecek yaklaşımları sorgulamıştır. Bu noktada THE Impact'ın konunun tüm yönlerini ele aldığı ileri sürülebilir. İnsan Hakları başlığında ise iki endeksin de toplu iş sözleşmesi, çocuk ve zorla işçi çalıştırma, tedarikçilerin sosyal değerlendirmesi ile çalışanlarına eşit haklar sağlanmasına yönelik politikalar kapsamında göstergeleri bulunmaktadır ve bu açıdan birbirleriyle bire bir örtüşmektedir. Bu başlıkta GRI ayı zamanda yerel halkın haklarına yönelik yönetim yaklaşımını ve alanda imzalanan anlaşmaları da sorgulamaktadır. THE Impact ise bu alanda üniversiteler için son derece önemli olan akademik özgürlüğü destekleme politikasına vurgu yapmaktadır. Endekslerin bu alanda verilen eğitimleri sorgulamamaları ise iki endeksin de eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevresel etki politikaları, iki endekste de; enerji, su, emisyonlar, atık sular ve atıklar, biyoçeşitlilik, çevresel uyum, tedarikçilerin çevresel uyumu başlıklarında öncelikli alanları da dahil edilecek şekilde sorgulanmaktadır. Bu noktada iki endeksin de birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. THE Impact ayrıca bu konuda başta hükümetle yapılanlar olmak üzere diğer işbirlikleri ve ortaklıkları da sorgulaması açısından daha dayanıklı bir sorgulama yapmaktadır. GRI, THE Impact endeksine göre bu alanda sürdürülebilir tarım ve ulaşım alanlarında göstergeleri içermemesi açısından eksik kalmaktadır. Bununla birlikte çevresel farkındalık çalışmalarının da bir strateji olarak uygulanması önemli olduğundan, bu konudaki politikanın sorgulanmaması THE Impact'in eksik noktası olarak görülmektedir. GreenMetric ise çevresel bir endeks olmasına rağmen, çevreyle ilgili tüm çalışmalara değinmekle birlikte yönetim ve strateji alanında tepe sorgulamaları yapmaması açısından eksiklik göstermektedir.

Gerçekleştirilen karşılaştırmalı analizde; üç endeksin ele aldığı en önemli gösterge sürdürülebilirlik raporlamasıdır. Ortaya çıkarılan; 'Temel Strateji ve Politikalar/Yönetim Yapısı', 'Etik', 'Cinsiyet Eşitliği - Eşitlik ve Çeşitlilik – İnsan Hakları', 'Çevresel Etki Politikaları' alanlarının tümünde endekslerin ortak göstergeleri bulunmasına rağmen, üniversitelerin yapıları göz önünde bulundurulduğunda, her birinin eksik kaldığı bazı temel noktaların olduğu görülmüştür. Bu kapsamda, üniversitelerde sürdürülebilirlik uygulamalarının ne şekilde olması gerektiğine rehberlik yapması amacıyla; her bir endeksin eksik kaldığı göstergeleri içerecek şekilde yeni bir yol haritasının belirlenmesi faydalı olacaktır.

Üniversitelerin sürdürülebilirlik çalışmalarındaki verimin en önemli noktasını ise iletişim çalışmaları oluşturmaktadır. Üniversiteler bu sayede sürdürülebilirlik strateji ve politikalarını daha bilinir kılarak, yaklaşımların bu doğrultuda şekillenmesini sağlamaktadırlar. Tüm bu strateji ve politikaların gerek üniversite içinde uygulanabilmesi, gerek toplumda farkındalığın yaratılması, gerekse diğer üniversite ve kurumlara örnek teşkil etmesi için stratejik iletişiminin yapılması büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir üniversite kavramının ve uygulamalarının yerleşebilmesi ve topluma yaygınlaşabilmesi için üniversitelerin hem iç hem de dış paydaşlarına, hem yönetim yaklaşımlarını bildirmeleri hem de yaptıkları çalışmaların sürekli iletişimini yapmaları, çalışmalarının içine paydaşlarını da dahil etmeleri gerekmektedir. Bu sayede yarattıkları katma değeri daha da artırmaları mümkün olacaktır.

5. Extended Abstract

Purpose

In the recent years, the institutions' responsibilities regarding the environment and society, towards all their stakeholders, have been becoming more and more important. The concept of sustainability that emerged as a result of this approach has gained importance for universities as well. Sustainability ranking systems have started to be developed for universities in order to be a guide in this area. This study aims to determine the basic indicators that a sustainable university should prioritize within the framework of governance, strategy and communication. In this context; It is aimed to reveal the scope in which the strategy and governance studies of a sustainable university should be structured by making a comparative analysis of 3 main indexes that highlight the issue of sustainability, and to examine the tools required for sustainability communication.

Methodology

In this research, the 3 most frequently used main indexes in the field of sustainability were determined as follows; Times Higher Education World University Rankings (THE Impact), which highlights sustainability in university indexes; The IU GreenMetric World University Index, which emphasizes the importance of environmental studies, and the Global Reporting Initiative (GRI) sustainability reporting standard indexes, which evaluates the general sustainability studies of institutions and organizations and which is the most widely used standard in the World. All indicators of the indexes were examined, and indicators for the areas of strategy and governance were obtained and comparative analysis of these determined indicators was realized. In addition, examples of tools required for sustainability communication were also discussed. In this framework, an approach proposal has been presented regarding the basic indicators that a sustainable university should prioritize within the framework of governance, strategy and communication.

Findings

In the study, THE Impact, GRI and GreenMetric sustainability indexes were examined in detail in terms of governance and strategy. The study is important in terms of contributing to the literature, since a comparative analysis of universities in terms of sustainable governance and strategy has not been conducted so far.

Considering the contents of three different indexes analyzed within the scope of the research, it has been revealed that; the studies of under the name of universities' sustainability governance and strategy can be classified under the main titles of: "Main Strategies and Policies / Management Structure", "Ethics", "Social Aspects: Gender Equality - Equality and Diversity - Human Rights", "Environmental Impact Policies".

Under these main headings, the indicators that should be prioritized among the basic studies of governance, strategy and communication by the sustainable universities have emerged as follows: Explaining the priority issues within the scope of the sustainable university, defining the stakeholders, determining the stakeholder participation strategies, making collaborations with the institutions and NGOs, student representation in the committees, contribution to SDGs and lastly, sustainability reporting are among the main issues in the field of 'Basic Strategy and Policies/Management Structure'. The measures taken against corruption, regarding standards and procedures and providing ethical trainings are among the important indicators under the title of 'ethics'.

Besides the basic management approaches within the scope of 'Gender Equality'; Increasing the number of female students in the university, increasing female staff both in administrative and academic area, existence of mother-infant policies, and equality between female and male employees' salaries have emerged as important indicators for sustainable universities. Within the scope of "Equality and Diversity", apart from the the existence of management approaches to eliminate all kinds of discrimination, existence of committees working in this field is important. Child and forced labor policies, policies for controlling the suppliers' human rights applications, policies to ensure academic freedom, labor agreement freedom, membership of unions supporting human rights are the main indicators under the title of "Human Rights".

"Environmental Impact Policies" represent priority areas under the topics of energy, water, emissions, waste water and waste, biodiversity, environmental compliance, environmental compliance of suppliers and environmental awareness. In addition to these, the pedestrian and bicycle areas in the campus and the sustainable agricultural policies implemented for fighting against climate change are among the other important indicators.

Conclusion and Discussion

In the comparative analysis carried out; it is found out that, the most important indicator addressed by three indexes is sustainability reporting. Although there are common indicators in the fields of 'Main Strategies and Policies / Management Structure', 'Ethics', 'Social Aspects: Gender Equality - Equality and Diversity - Human Rights', 'Environmental Impact Policies', considering the structures of universities, it has been seen that there are some missing points in each indexes. In this context, in order to guide how the sustainability practices should be at universities; It will be useful to determine a new roadmap that includes the indicators that each index is missing.

Communication studies is one of the most important point of sustainability studies of universities. In this way, universities make their sustainability strategies and policies more known. Communication is of great importance in order to implement all these strategies and policies within the university, to create awareness in the society, and to be a role model for other universities and institutions. Universities should not only inform their internal and external stakeholders about their management approach, but also continuously communicate with their stakeholders and inform them about their approaches and sustainability practices. In this way, it will be possible for the universities to increase the added value they create.

Kaynakça

- Alshuwaikhat, HM., Abubakar, IR., Aina, YA. & Saghir, B. (2017). Networking The Sustainable Campus Awards: Engaging with The Higher Education Institutions in Developing Countries. İçinde Walter Leal Filho, Constantina Skanavis, Arminda do Paco, Judy Rogers, Olga Kuznetsova, Paula Castro (Ed.), Handbook of Theory and Practice of Sustainable Development in Higher Education. Switzerland: Springer.
- GreenMetric (2020). UI Greenmetric | World University Rankings, <http://greenmetric.ui.ac.id/>. [Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2020].
- GRI (Global Reporting Initiative). (2020a). About GRI, <https://www.globalreporting.org/Information/about-gri/Pages/default.aspx>. [Erişim Tarihi: 23 Haziran 2020].
- GRI (Global Reporting Initiative). (2020b). GRI Sustainability Disclosure Database, <https://database.globalreporting.org/search/>. [Erişim Tarihi: 01 Eylül 2020].
- Hohnen, P. (2012). The Future of Sustainability Reporting. Chatham House. EEDP Programme Paper: 2012/02, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/0112pp_hohnen.pdf. [Erişim Tarihi: 24 Haziran 2020].
- IFC. (2010). Getting More Value Out of Sustainability Reporting. Connecting IFC's Sustainability Performance Standards and The GRI Reporting Framework, https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/8b163f49-d694-4879-aec0-9dbd10059eb0/WB_IFC_GettingMoreValue.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-8b163f49-d694-4879-aec0-9dbd10059eb0-jkD0-WU. [Erişim Tarihi: 23 Haziran 2020].
- Lauder, A., Sari, R. F., Suwartha, N., Tjahjono, G. (2015). Critical Review of a Global Campus Sustainability Ranking: GreenMetric. Journal of Cleaner Production, 108, 852–863.
- Levi-Faur, D. (2012). From Big Government To Big Governance. UK: The Oxford Handbook of Governance.
- Lozano, R., Ceulemans, K., Alonso-Almeida, M., Huisingh, D., Lozano, F. J., Waas, T., Lambrechts, W., Lukman, R., & Hugé, J. (2015). A Review of Commitment and Implementation of Sustainable Development in Higher Education: Results from a Worldwide Survey. Journal of Cleaner Production, 108, 1–18.
- Marginson, S. & Van der Wende, M. (2007). To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education. Journal of Studies in International Education, 11(3–4):306–329.
- Nickols, F. (2008). Strategy, Strategic Management, Strategic Planning and Strategic Thinking. Distance Consulting LLC, https://www.researchgate.net/publication/242698739_STRATEGY_STRATEGIC_MANAGEMENT_STRATEGIC_PLANNING_AND_STRATEGIC_THINKING. [Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2020].
- OECD. (2008). Gender and Sustainable Development: Maximising The Economic, Social And Environmental Role of Women, <https://www.oecd.org/social/40881538.pdf>. [Erişim Tarihi: 01 Eylül 2020].
- Ragazzi, M. & Ghidini, F. (2017). Environmental Sustainability of Universities: Critical Analysis of a Green Ranking. Energy Procedia, 119, 111–120.
- Rioplus. (2006). Strategic Communication for Sustainable Development A Conceptual Overview. Environmental Policy and Promotion of Strategies for Sustainable Development. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH (Ed.). Germany. <https://www.cbd.int/cepa/toolkit/2008/doc/Strategic%20Communication%20for%20Sustainable%20development.pdf>. [Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2020].
- Suwartha, N. & Sari, R.F. (2013). Evaluating UI GreenMetric As a Tool to Support Green Universities Development: Assessment of the Year 2011 Ranking. Journal of Cleaner Production, 61:46–53.
- Thakur, M. (2007). The Impact of Ranking Systems on Higher Education and Its Stakeholders. Journal of Institutional Research, 13(1):83–96, <https://peopleandplanet.org/university-league>. [Erişim Tarihi: 02 Eylül 2020].

THE (Times Higher Education). (2020). Impact Ranking, https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2020/overall#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/undefined. [Erişim Tarihi: 26 Ekim 2020].

UN. (2016). Chief Executives Board for Coordination. CEB/2016/6/Add.1. https://www.unsceb.org/CEBPublicFiles/CEB_2016_6%20_Add.1%20%28inequalities%20framework%29.pdf. [Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2020].

UNGC. (2020). Social Sustainability. <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/our-work/social>. [Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2020].

WCED. (1987). Our Common Future. Oxford: Oxford University Press.

Ysa, T., Albareda, A., Colom, J., Ramon, A. Carrion, M. & Segura, L. (2014). Governance of Addictions: European Public Policies. UK: Oxford Press.

Zimmerli, W., Richter, K. & Holzinger, M. (2007). Corporate Ethics and Corporate Governance. NYC: Springer.

Örgütsel Sıkılık-Esnekliğin Sosyal Kaytarma Algısı ve Yenilikçiliğe Olan Etkileri: Akademisyenler Üzerinde Bir Araştırma

Arzu UĞURLU KARA*
Memduh BEGENİRBAŞ**

ÖZ

Günümüz rekabetçi dünyasında örgütler hayatta kalabilmek ve rekabette avantaj sağlayabilmek için, sosyo-kültürel alanlardaki değişimleri de yakından takip etmelidir. Aynı zamanda örgütler stratejilerini yaşanan değişimlere uyumlaştırabilmelidir. Farklı toplumlarda, farklı örgütlerde hatta farklı gruplarda bulunan bireylerin olayları algılama biçimleri de farklıdır. Bu farklılığın oluşmasındaki temel taşlardan birisi de sahip olunan kültürel yapıdır. Örgüt içinde çalışan bireyler, diğerleriyle birlikte çalışmasının sonucu olarak birtakım tutum ve davranışlar geliştirebilir. Sosyal kaytarma eğilimi de bunlardan bir tanesidir. Gerekirse örgütlerde algılanan kültür yapısı bu kaytarma davranışını engelleyecek, kişilerin gerçek kapasitelerini ortaya çıkaracak ve bunu örgüt yararına kullanabilecek şekilde oluşturulmalıdır. Aynı zamanda bu kültürel algı kişilerin ve örgütün yenilikçi davranma eğilimlerinin de çerçevesini çizebilecektir. Kişilerin kararlara katılabildiği, yaratıcılığın desteklendiği ve ödüllendirildiği yapılarda çalışanlar daha yenilikçi davranabileceklerdir.

Bilimsel ve teknolojik alandaki yenilikçiliği yakından takip eden, risk alabilen, değişen çevresel koşullara uyum gösterebilen yapıların başarılı olma ihtimali daha yüksek olacaktır. Yükseköğretim kurumlarının bilgiyi üretme ve paylaşma hususundaki yapacakları yeniliklerin ve bunların takibinin eğitim sürecine olumlu katkılarda bulunacağı değerlendirilmektedir. Bu durumda üniversitelerdeki yöneticilerin kurumlarının sahip olduğu kültürel yapı ışığında, yeniliğe bakışı açıları ve destekleme oranları, risk alabilmeleri, herkesten eşit özveri ve çalışma disiplini bekleyerek herkesi bu sürece dahil edebilmeleri önem arz edecektir. Bu araştırma ile de akademisyenlerin kurumlarındaki sıkı ve esnek örgüt kültürü algılarının, yenilikçi davranışlarını ve birliktelikten doğan olası kaytarma eğilimlerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Araştırma Ankara ilinde bulunan bazı üniversitelerde çalışan 236 akademisyenden kolayda örnekleme yöntemiyle toplanan verilerin analiziyle gerçekleştirilmiştir. Sıkılık-Esneklik algısını ölçmek için Gelfand ve arkadaşlarının (2006) geliştirdiği ve Özeren'in (2011) Türkçe'ye uyarladığı 6 sorudan oluşan ölçek, Sosyal Kaytarma algısını ölçmek için Mulvey ve Howard (1998) ile George'nin (1992) çalışmalarından uyarlanan, Şeşen ve Kahraman (2014) tarafından Türkçe'ye çevrilen 4 sorudan oluşan ölçek, Yenilikçilik eğilimini ölçmek için (Jong, 2007) tarafından geliştirilen, Köksal vd. (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan 10 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerden uygun olan "kesinlikle katılmıyorum" (1), "katılmıyorum" (2), "kararsızım" (3), "katılıyorum" (4) ve "kesinlikle katılıyorum" (5) değerlerine karşılık gelen 5'li Likert ölçeği tekniği kullanılarak anketler hazırlanmıştır.

Toplanan veriler, korelasyon ve regresyon temelli yol analizlerine tabi tutularak hipotezler test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre örgütsel sıkılık-esneklik ile sosyal kaytarma ve yenilikçilik arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Örgütlerdeki sıkılık algısı arttıkça kaytarma davranışı azalırken, esneklik algısı arttıkça da yenilikçilik davranışı artmaktadır. Bu bulgular tartışılarak yönetici ve uygulayıcılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sıkılık-Esneklik, Sosyal Kaytarma, Yenilikçilik

The Effects of Organizational Tightness-Looseness on Social Loafing and Innovation: A Research on Academicians

ABSTRACT

In today's competitive world, organizations must also closely monitor changes in socio-cultural areas in order to survive and gain competitive advantage. At the same time, organizations should be able to adapt their strategies to changes. The way individuals in different societies, different organizations or even different groups perceive events is also different. One of the cornerstones of this difference is the cultural structure. The perception of firmness-flexibility, which is a cultural dimension discussed in this study, can also affect many behavioral outcomes of employees. Individuals working within the organization may develop a number of attitudes and behaviors as a result of working with others. Social slacking tends to be one of them. If necessary, the perceived cultural structure of the organizations should be established in such a way as to prevent this slacking behavior, to reveal the actual capacity of the individuals and to use it for the benefit of the organization. At the same time, this cultural perception will be able to frame individuals and organizations' tendency to act innovatively. Employees will be able to act more innovatively in structures where people can participate in decisions, where creativity is supported and rewarded.

* Dr., Milli Savunma Bakanlığı, arzuugurlukara@outlook.com

** Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, mbegenirbas@kko.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 06.05.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 31.10.2020

Structures that closely follow scientific and technological innovation, take risks, adapt to changing environmental conditions will be more likely to succeed. It is evaluated that the innovations that higher education institutions will make in producing and sharing information and their follow-up will make a positive contribution to the educational process. In this case, in light of the cultural structure of their institutions, it will be important for managers at universities to view innovation and support rates, to take risks, to include everyone in this process, expecting equal dedication and work discipline from everyone. In this study, it was investigated how the perceptions of tight and flexible organizational culture in academicians' institutions affect their innovative behavior and possible tendency to slip out of unity.

The research was carried out by the analysis of the datas collected via sample method from 236 academicians who work in some universities which are located in Ankara province. A 6-question scale developed by Gelfand et al (2006) and adapted by Özeren (2011) to measure the perception of tightness-flexibility, a scale of 4 questions, adapted from the work of Mulvey and Howard (1998) and George (1992), translated into Turkish by Şeshen and Kahraman (2014), to measure the perception of social loafing. Developed by Jong, (2007) to measure the trend of innovation, Köksal et al. (2018) used a scale of 10 Questions adapted into Turkish. Questionnaires using the 5-point Likert scale technique, which corresponds to the values of "absolutely disagree" (1), "disagree" (2), "undecided" (3), "agree" (4) and "strongly agree" (5) it was prepared.

The data collected were subjected to correlation and regression based pathway analyses and the hypotheses were tested. According to the results of the analysis, meaningful and negative relations between organizational tightness-looseness and social loafing and innovation were determined. As the perception of tightness increases in organizations, loafing behavior decreases, while as the perception of looseness increases, innovation behavior increases. These findings were discussed and various suggestions were made to managers and practitioners.

Keywords: Organizational Tightness-Looseness, Social Loafing, Innovation

Giriş

Gerek toplumların gerekse toplumlarda varlığını sürdüren örgütlerin, sahip oldukları farklı kültürel yapılar göz önünde bulundurulduğunda, durum ve olaylara da farklı bakış açıları geliştirmeleri kaçınılmazdır. İşte bu bakış açılarının, yapı ve stratejilerin kurulmasındaki önemleri yadsınamaz. Bu stratejiler sayesinde örgütler, değişen dünya koşullarına ayak uydurmada, çalışanlarının gerçek kapasitelerini ortaya çıkarma ve kullanmada artı konuma geçebilirler. Tabii burada stratejileri hayata geçirirken dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi de sahip olunan kültürel yapıdır.

Alan yazına bakıldığında örgüt kültürü genel olarak; örgüt içerisinde oluşan değer, inanç, tutum ve normların sonraki nesillere aktarılması ile çalışanları bir arada tutan olgudur (Kilmann, vd., 1985). Çalışanların bir arada tutulması için de ortak kabul görmüş kurallara uyma eğilimi, uymayanlara karşı geliştirilen tepkiler ve uygulanan yaptırımların derecesi, o örgütün ne kadar sıkı veya ne kadar esnek bir kültüre sahip olduğu hakkında ipucu verecektir. Gelfand ve arkadaşları (2006, s. 1225), sıkılık-esnekliği normların geçerliliği ve yaptırım gücü olarak tanımlamışlardır. Yani bir toplulukta normlar ne kadar etkili ve kapsayıcı ise o topluluk daha sıkı olarak adlandırılır. Bu normların çok etkileyici olmadığı, sapmaların hoşgörüsü ile karşılandığı topluluklar ise daha esnek kültüre sahip topluluklardır.

Öte yandan örgüt içerisindeki kültürel yapıya uyup/uymamaya karşı verilen tepkiler örgüt içerisindeki bir grup çalışan tarafından geliştirilmektedir. İşlerin işleyişinde aktif rol alan çalışanlar, grupları dolayısıyla örgütün başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışanların ve grupların sayısı işin verimliliğini de değiştirecektir. Grup içerisinde diğerleriyle birlikte çalışmak, kapasite ve başarıyı en üst düzeye çıkaracağı gibi herkesin gerçek kapasitesini kullanmayarak başarı düzeyini düşürebileceği de bazı çalışmalarla ortaya konmuştur (Karau ve Williams, 1997, s. 156-168). Yani kişiler grup içerisinde çalışırken nasıl olsa diğerleri çalışıyor düşüncesi ile gerçek çabasını göstermekten kaçınabilir. Bu durum literatürde sosyal kaytarma algısı veya davranışı olarak yerini almıştır.

Ayrıca, örgütler açısından içinde bulunduğumuz çağın özeti olarak “gelişen ve değişen teknoloji ve insan gücü ile rekabette üstünlük sağlama ve bunu devam ettirebilme, çok büyük öneme sahiptir”, denilebilir. Gerektiğinde değişim hususunda en küçük bir ayrıntının bile örgütü başarılı/başarısız kılacağı unutulmamalıdır. Çünkü büyük olmanın en güzel yanlarından biri de küçük parçaları düşünebilmektir. Dünya, insanların her şeyi aynı anda öğrendikleri büyük bir köy halindeyse, bir örgütün takip ettiği bir yeniliğin rakipleri tarafından da hız kaybetmeden öğrenileceği unutulmamalı, bir başka yeniliğe de ekipman olarak hazır bulunulmalıdır. Bu ekipmanlardan belki de en önemlisi çalışanların yenilikçi fikirleri ve davranışlarıdır. Gerekli olan, bu değişimlere ayak uydurabilmek, bunu yaparken değişimi kendi kültürümüzle yoğurabilmek ve tüm çalışanları eksiksiz bu değişim sürecine katabilmektir. Çünkü yaşanan bütün değişimlerden bireylerin ve örgütün performansı etkilenecektir. Dünya çapında ülkelerin inovasyon performanslarını yansıtan önemli raporlardan bir tanesi de “Küresel İnovasyon Endeksi (KİE)”dir.

KİE'nin 2019 verilerine göre, Türkiye 126 ülke arasında son altı yılda 50. sıradayken 2019 yılında inovasyon girdi ve çıktı alt endeksleri kategorilerinde 49. sıraya yükselmiştir. Puan kaybedilen bir alt indeks de bilgi ve teknolojiadaki inovasyon kategorisidir. Burada buluşlar, patentler, bilimsel yayın sayıları gibi ölçütlere bakılmıştır (2019 Yılı İnovasyon Endeksi). Ülkeler açısından önemli olan, yenilik yapabilme kapasitelerini arttırarak rekabette üst sıralarda yer almalarıdır.

Örnekleme olarak ele alınan akademisyenlerin yenilikçi ve kaytarma davranış eğilimlerini tespit etmek, bu davranış kalıplarının nasıl bir örgüt kültüründe daha rahat ortaya çıktığını ve olumsuz durumlarda ne gibi önlemler alınabileceğini kestirebilmek adına çalışmanın yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü, akademisyenler bilgiye hizmet etmekte, günümüzde de bilgi hızla değişmekte ve yayılmaktadır. Dolayısıyla akademisyenlerin bu değişimlere uyum sağlayabilmesi, şu anın ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılayacak bireyleri yetiştirebilmesi için çalıştıkları kurumların buna uygun ortamı yaratması gerekmektedir. Akademisyenler bu anlamda bireyleri üniversiteden topluma doğru kazandırarak katalizör görevini de üstlenmişlerdir. Örneğin günümüzde mücadele edilen Covid-19 salgını kapsamında, üniversiteler uzaktan eğitimle öğrencilerine ulaşmaya çalışmakta ve ekran üzerinde öğrenmeyi gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Bu süreç boyunca akademisyenlerin teknolojiyle eğitimi entegre etmeleri, bu yeni düzene hızla adapte olmaları, bunu yaparken esnek çalışma düzeninden ötürü çalışma disiplinlerinden vazgeçmemeleri beklenir. Yükseköğretim kurumları çevresel dönüşümler ve değişimler içerisinde kendi iç çevresini de buna uyum sağlamaya yönlendirmelidir. Kendi yenilikçi davranışlarını oluştururken çevresel değişimlerden etkilenmemesi de pek mümkün değildir. Bir örgütün sıkı veya esnek olması da bu durumu etkileyen iç çevre faktörlerindedir.

Sıkılık-esneklik kültür boyutunun sadece toplumsal değil aynı zamanda örgütsel bazı çıktıları da etkileyebileceğinin araştırılması gerektiği (Gelfand vd., 2006, s. 2011) çağrısından yola çıkılarak, bu kavramın örgütsel düzeyde yenilikçilik ve sosyal kaytarma ile olan ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ulusal yazında, bahse konu olan değişkenlerin bütün olarak ele alındığı başka bir araştırma bulunmadığından, literatüre katkı sağlayacağı gibi yönetici ve uygulayıcıların da yönetsel davranışlarında değişikliklere yol açacağı değerlendirilmektedir. Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyararak, öncelikle kavramsal tanımlamalara ve teorik ilişkilere yer verilmiş, daha sonra da hipotezler geliştirilerek test edilmiş ve analiz sonuçları raporlanarak yorumlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgütsel Sıkılık-Esneklik

Literatürde kültürle ilgili çalışmaların gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bunun sebeplerinden bir tanesi de oluşturulmuş bir kültürel yapının kaos ve karmaşıklığı en az düzeye indirmesi olarak söylenebilir. Örneğin, bir örgütün kültürel yapısından kaynaklı yazılı olmayan bazı kuralları olsa da örgüt üyeleri o kurallara kendilerini uymak zorunda hissedecektir. Ancak bu örgütten örgüte geçecektir. Kimi örgüt kural ve normlara uymanın çok üzerinde dururken, bir diğeri bu kadar sert kurallara sahip olmayabilir.

İşte burada, literatürde yeni yeni çalışılmaya başlanmış, kural ve normlara uyma derecelerine göre sınıflandırılmış “kültürel sıkılık-esneklik” kavramı devreye girmektedir. Sıkılık-esnekliğin temelde iki bileşenden oluştuğu söylenebilir ve konunun daha iyi anlaşılması için iki bileşenin açıklanmasında fayda vardır. Bunlardan birincisi; toplum veya örgüt içerisinde kuralların ne kadar anlaşılabilir ve yaygın olduğu ile ilgilidir. İkincisi ise bu kurallardan sapmalara gösterilen hoşgörü düzeyidir (Wasti & Fiş, 2010, s. 12).

İlk kez Pelto (1968, s. 37-40) tarafından sıkılık ve esneklik kavramına değinilmiş, sıkı ve esnek toplumlar arasındaki farklar irdelenmiş, toplumların kendilerini nasıl ifade ettikleri ve sosyal normlara ne kadar bağlı olduklarına dair araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, Pelto (1968, s. 37-40) normların çok katı ve kesin olduğu, bu normlardan sapmalara ağır cezaların verildiği Japonya'yı sıkı bir toplum olarak değerlendirirken, norm ve kuralların çok katı olmadığı, gerektiğinde esnetilebildiği ve bunlardan sapmalara hoşgörü ile yaklaşıldığı Finlandiya'yı esnek toplum olarak değerlendirmiştir. Eski tarihte hayatlarını tarımcılıkla idame ettirmeye çalışan toplumlar sıkı toplum olarak kabul edilmekteyken, avcılık ve balıkçılıkla uğraşan toplumlar nispeten daha esnek toplumlar olarak değerlendirilmiştir. Aslında konu hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında bir toplumu sıkı veya esnek olarak ayırt edebilmek için onların yaşam mücadelesine bakılması gerektiği, çünkü toplumların buna uygun kural ve norm geliştirdiği görülmektedir

(Pelto 1968, s. 37-40; Gelfand, Nishii & Raver, 2007, s. 1-59; Triandis, 1989, s. 506-520; Gelfand vd., 2010, s. 14). Ayrıca Chan ve arkadaşları (1996), Carpender (2000), Wasti ve Fiş (2010) de sıkılık-esneklik ile ilgili çalışmalara temel teşkil edebilecek bilgileri araştırmaları ile ortaya koymuşlardır. Gelfand ve arkadaşları (2011) örgütsel sıkılık-esneklik ile ilgili 33 toplum üzerinde ilk kapsamlı araştırmayı gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma sonuçlarına bakıldığında sıkılık sıralamasına göre Türkiye 9,2 puan skoruyla yedinci sırada yerini almıştır. Bu araştırma 7239 katılımcı üzerinde yapılmış ve sıkılık-esneklik açısından ülkeler arasında anlamlı farklar olduğu görülmüştür.

Konuya örgütsel açıdan bakılırsa çalışanların örgüt yapılarını nasıl algıladığı ile ilgili durumun önemli olduğu görülmektedir. Örgütlerin de aynen toplumlar gibi kendilerine özgü kültür yapıları vardır. Çalışanlar, bu farklı kültür yapıları içerisinde farklı sonuçlar üretmektedir (Senge, 2004, s. 34; Johnson, 1998, s.145). Bir örgütün kültürel yapısı, o örgütün dış çevredeki elde edeceği güç üzerinde de çok etkilidir (Aydın & Göksel, 2012, s. 54). Bu sebeple örgüt kültürü iyi tanımlanır ve çalışanlara doğru aktarırsa arzulan hedeflere daha rahat ulaşılacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada eğitim kurumlarının kültür yapısının sıkı veya esnek olması algısının akademisyenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bakıldığında sıkı örgüt kültürüne sahip eğitim kurumlarında, kurallar daha etkilidir, eğiticiler itaat bekler, eğitilenler de izlendiklerini bildikleri için diğerleri gibi davranmaya çalışırlar (Holzer, 2000, s. 72; Chen, 2000, s. 230). Burada eğitim kurumlarının büyüklüğü de kültürel yapıyı etkileyen önemli bir faktördür. Çünkü, büyük ölçekli kurumlarda yani çalışan sayısının fazla olduğu yapılarda kalabalıklığın vereceği kaos ve karmaşıklığın önüne geçmek için sınırların net olması gerekir, bu da sıkı bir örgüt kültürünün var olmasına işaret eder. Nüfus yoğunluğu düştükçe kültürel yapı biraz daha esneyebilir (Chan vd., 1996, s. 4). Fazla nüfustan kaynaklı verimli ve doğru bir performans değerlendirmesi yapılamazsa kaytarma davranışları gözlemlenebilir, bu tarz problemlerin önüne geçmek için de sert yaptırımlar uygulanması kaçınılmaz olur. Bu sebeple sıkı kültürlerde ceza gerektiren davranışların yelpazesi geniştir, sosyal baskı fazlaca hissedilir. Ayrıca bu kültüre sahip örgütlerde yüksek merkezileşme ile beraber bilgi akışı yavaşlayabilir, değişime anında cevap verilemeyebilir. Eğitim kurumlarından beklenti bu yönde olmadığından akademisyenlerinde oluşacak kültürel yapı algısını yönetebilmek ve yönlendirebilmek gerekir. Böylesi hem yenilik ve değişimin hem de düzenin istendiği kurumlarda, özenetim ve sorumluluk almanın önemi büyüktür.

Kuralların, normların ve bundan sapmalara uygulanan yaptırımların az olduğu esnek topluluklarda sosyalizasyon daha çoktur. Farklılıkların ön planda olduğu, sapmalara toleranslı davranıldığı bu topluluklarda kişiler hesap verme zorunluluğu duymamakta, başarmaya daha çok odaklanmakta, girişimci olarak risk üstlenmeye isteklidirler. Dolayısıyla değişime sıcak bakılmakta ve hatta zorunluluk olmaktadır. Örgütün kültürü ve yapısı, örgütü yeniliklere ve değişimlere teşvik edebilecekken tam tersi durağanlığa da yönlendirebilir. Örgüt içerisinde çalışan bireyler açısından düşünülürse hissedilen hesap verme zorunluluğu, kişileri ya yeniliğe ya da durağanlığa sürükleyecektir (Gelfand vd., 2006, s. 7). Hesap verilebilirlik, riskten kaçınma, girişimcilik yönelimi, denetim, gruba uyum, merkezilik, örgüt içi yazılı kurallar gibi nüanslar bir örgütün sıkı veya esnek olması hakkında bize fikir verecektir. O halde geleneksel örgüt yapılarında sıkı kültür boyutunun, yenilikçi örgüt yapılarında ise esnek kültür boyutunun baskın olması beklenebilir.

2.2. Sosyal Kaytarma

Bakıldığında bir evin içerisinde bile aile üyelerinin birbirlerinin davranışlarını şekillendirmesi çok olağan bir durumdur. Bunu büyük ölçekli düşündüğümüzde bir örgüt içerisinde çalışanlar birbirlerinin davranışlarına çok rahatlıkla yön verebilir ve bu durum verimliliği olumlu/olumsuz etkileyebilir.

Alan yazında grup çalışmaları ile ilgili pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma konularından bir tanesi de sosyal kaytarma eğilimi ile ilgilidir. İş bölümü yaparak grupsal çalışma düzeninde çalışılmasının hem avantajları hem de dezavantajları olabilmektedir. Örneğin Ringelmann (1913), dinamometreye bağlı bir ipin çekilmesi ile ilgili bir test yapmıştır. Bu test sonucunda grubun üye sayısının artkça, her bir bireyin uyguladığı kuvvetin azaldığı, eşgüdüm ve motivasyon kaybı yaşandığı görülmüştür (Hogg & Vaughan, 2011, s. 315). Buna benzer testler başka araştırmacılar tarafından da yapılmış ve bu motivasyon kaybı literatürde 'sosyal kaytarma' kavramı olarak yerini almıştır. Örneğin, Ingham, Levinger,

Graves ve Peckham (1974, s. 372; akt. Hogg & Vaughan, 2005, s. 310) tarafından yapılan halat çekme deneyinde ve Latane, Williams ve Harkins (1979, s. 825) tarafından yapılan el çırpma ve bağırma deneylerinde kişinin yalnızken ve grup içerisindeyken gösterdikleri performansları ölçülmüş, sonucunda kişinin tek başına gösterdiği performansın, grup içerisindeyken gösterdiği performanstan daha yüksek olduğu görülmüştür.

Bireylerin, yalnızken çalışmalarına kıyasla grup içerisinde bir işi yaparken nasıl olsa diğerleri çalışıyor düşüncesi ile kendi gerçek performanslarını göstermekten kaçınmalarına sosyal kaytarma denir (Williams, vd., 1993, s. 131). Bazen içinde çalıştığımız grubu seçemeyiz. Bu durumda kişiler ya az çalışanların yarattığı boşluğu doldurmaya çalışırken beklenilenden daha fazla çaba harcar, ya da diğerleri gibi daha az çalışma gayreti içine girerler. Yöneticilerin grup içinde de olsa bireysel bazda beklenen performans düzeyini çalışanına iletmesi ile bu gibi olumsuz durumların önüne geçilebilmesi, onların yönetim tarzları ve çalışanlarına davranışlarıyla da orantılı olarak değişebilecektir.

Eğitim kurumları ele alındığında eğiticilerin hem öğrencilere hem de idareye karşı birtakım sorumlulukları vardır. Eğiticilerden, resmi olarak veya kendiliğinden oluşan görevleri yerine getirirken görevlerini aksatmadan, eksiksiz çalışmaları beklenir. Çünkü herhangi bir olumsuzlukta birçok çevresel faktör bundan etkilenebilir. Ertürk ve Argon'a (2019) göre, bu olumsuzluklar kişinin kendisinden, çalışma ortamından veya yöneticilerinden kaynaklanabilir. Örneğin, bu olumsuzluklardan bir tanesi de kaytarma davranışlarıdır. Eğiticilerin çalıştıkları kuruma karşı aidiyet hissetmemesi, yaptığı işi sevmemesi, ders ve iş yükünden kaynaklı yorgunluk, diğerleri tarafından kullanıldığını düşünmesi gibi faktörler kaytarma davranışını tetikleyebilir (Kılıçarslan, 2018). Maalesef bu kaytarma davranışları, en başta eğitim sürecini, öğrencileri, diğer eğiticileri ve kurumun tamamını başarısızlığa uğratabilecektir. Çünkü sosyal kaytarma acilen önlem alınması gereken, gizlice yayılan tehlikeli bir durumdur (Balcı, 2017, s. 373).

Literatüre bakıldığında sosyal kaytarma davranışı, işi 'eksik' veya 'kötü' yaparak kendini gösterebilir. Yani kişilerin ya işi yapacak bilgi ve becerileri yoktur ya da dikkatini işine yoğunlaştırılmaz ve bozuk davranışlar sergiler. Her ikisi de üretkenlik ve verimliliği olumsuz etkilediği için kaytarma davranışı olarak kabul edilebilir (Nicholson, 2012). Bir örgütteki her bir çalışan sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirme gayreti içinde olursa hem kendi hem de diğerlerinin kaytarmasının önüne geçebilir. Erarslan (2011, s. 82), hiçbir çıkar gözetmeden, isteyerek çalışan kişilerin görev bilinçlerinin ve bireysel sorumluluklarının yüksek olduğunu söylemektedir. Zaten kişinin bireysel sorumluluk anlayışı gelişmişse diğerlerinin de ihtiyaçlarını dikkate alarak çalışma değerleri benimseyecektir (Çankaya, 2010, s. 378). Çünkü, sorumluluk düzeyleri ve öz disiplinleri gelişmiş kişiler, hırslı, başarı odaklı, uyumlu iken, bu nitelikleri düşük olan kişiler ise görev bilinci kazanmamış, iş disiplinleri ve prensipleri olmayan, işlerini devamlı erteleyen veya başkasına yaptıran kişilerdir (Jensen-Campbell & Malcolm, 2007, s. 370; Bacanlı vd., 2009, s. 262).

Örgütün sahip olduğu kültür yapısı da sosyal kaytarma üzerinde etkilidir, çünkü kültür aynı zamanda değer yargılarını da belirler. Bu değer yargılarına istinaden birey diğer çalışanlara karşı kaytarma davranışının hoş karşılanmayacağını bilir. Tsaw ve arkadaşları (2011, s. 2), bir grup içerisindeki kültürel farklılıkların çalışma motivasyonunu azalttığını ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Literatürde, sıkılık-esneklik boyutunun bireycilik-çoğulculuk boyutlarıyla benzeştiğini, bireyciliğin esnek kültür yapısına daha yakınken, çoğulculuğun sıkı kültür yapısına daha yakın olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Carpender, 2000; Chan, vd., 1996; Triandis, 1989). Amerikan ve Çin şirketlerinde yapılan bir araştırmada, bireyselliğin önemli olduğu Amerika'da sosyal kaytarma fazla iken, çoğulculuğa önem veren Çin'de sosyal kaytarma yok denecek kadar az çıkmıştır (Earley, 1993, s. 319-348). Sıkı ve esnek örgüt yapılarının sosyal kaytarmayı nasıl etkilediğine dair bir araştırma da Uğurlu Kara (2020) tarafından akademisyenler üzerinde yapılmış ve sonucunda örgütsel sıkılık ile sosyal kaytarma arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu çalışmada örgüt kültürü algısının kaytarma davranışı üzerindeki etkisine binaen yöneticiler tarafından gerekli önlemler alınabileceği değerlendirilmektedir.

2.3. Yenilikçilik

Yenilik her ne kadar sıfırdan oluşturulup ortaya atılmış şeyler olarak algılsa da çoğu zaman hazır olan hususların farklı sunumlarıyla da vücut bulmaktadır. İster yeni olsun ister yenilik katılmış olsun önemli olan her iki durumun da değer yaratmasıdır. Bu yaratılan ekonomik veya sosyal değerler sayesinde örgütlerin

maddi-manevi kazanımlar elde edeceği değerlendirilmektedir. Bu değerler kazanılmaya çalışılırken akla sadece örgütün gerçekleştirdiği faaliyetler değil aynı zamanda bunun ötesinde kültürel olarak içselleştirilmiş bir değişim ve gelişim süreci de gelmelidir.

Yenilikçilik, ürün, hizmet, strateji, süreç, personel bazında yapılabilir (Mehta, 2006). Literatürde yenilikçiliğin farklı boyutlarda ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada daha çok yenilikçi davranışları ile konu irdelenecektir. Yenilikçi davranış, bir örgüt içerisinde yeni düşüncelerin üretilmesinin desteklenmesi ve uygulanabilirliğinin artırılması olarak ifade edilebilir (Yuan ve Woodman, 2010). Örgüt içinde yeniliğin verimli uygulanabilmesi personelin de bu uygulamaları desteklemesi ile artacaktır.

Yenilik, başarıya ulaşabilmek için yeni çözüm yollarının geliştirilmesi, yeni ürün ve süreçlerin oluşturulması ile yeni teknolojiyi üretmek veya takip etmek olarak tanımlanabilir (Liu, vd., 2002, s. 370). Yenilik sürecinde insan kaynakları, üretim, pazarlama, satış ve teknoloji kritik bir öneme sahiptir (Burgelman vd., 1996). İşletmelerin dünya genelindeki yenilik sürecine anında dahil olabilmeleri bu konulardaki gerekli altyapılarının yeterli ve hazır olmasına bağlıdır. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere Covid-19 sürecinde üniversiteler, yapılarını bu salgın sürecine adapte etmeye çalışırken hem eğitimcilerin hem de eğitilenlerin bu sürece adapte olması konusunda yeni süreçler tasarlanmaktadır. Zor olduğu kadar uzun süren olan bu salgına karşı yeniliğe kapalı olan sıkı örgüt kültürüne sahip üniversiteler bile hızlıca uyum göstermek durumunda kaldıkları görülmektedir.

Bu da demek oluyor ki yenilik sürecinde etkili olan önemli konulardan bir tanesi de “kültürel çevre”dir (Yeşil, 2012, s. 39). Yaratıcılık ve yenilik ancak belirli kültürel ortamlarda ortaya çıkabilmektedir (Westwood ve Low, 2003, s. 9). Sosyo-kültürel ve ekonomik-politik alandaki yenilik hedeflerine ulaşmada kültürün gücüne gereksinim vardır (Bedük vd., 2003, s. 28). Bir örgütün kültürel çevresi, çalışanların davranış ve tutumlarına yön verdiğinden, örgüt içerisinde yenilikçiliği teşvik etme veya engelleme gücüne sahiptir. Elenkov ve Manev (2009, s. 357) çalışmalarında, kültürün örgütsel yenilik sürecinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Yenilikçilik aslında başlı başına bir kültür alt boyutu olarak literatüre kazandırılmıştır (Wallach, 1983, s. 33). Bu nedenle örgüt kültürü eşzamanlı yenilikçi kültüre de sahipse rekabet anlamında başarıları artacaktır (Zhang & Lie, 2012, s. 702). Bu başarıda örgütün etkinliğinin ve kapasitesinin artırılması, bunun kalıcı olması yenilikçilikteki başarıya bağlıdır (Wang ve Ahmed, 2004, s. 303). Yenilikçiliği destekleyen örgütlerin özelliklerinde desteklemeyenlere kıyasla olumlu yönde büyük farklılıklar vardır. Bu farklılığın yarattığı değerlere sahip olmak, o örgütü rekabette başarıya götürecektir bir yol haritası olabilir (Dobni, 2006, s. 329-335).

Esnek kültürlerde risk alma, yenilikçilik, daha az merkezîyetçilik, hoşgörü, katılımcılık gibi özelliklerin ön plana çıktığından yukarıda bahsedilmişti. Yenilikçilikte de risk alma, belirsizlik, değişim, tolerans gibi özellikler vardır. Dolayısıyla, yenilikçi davranış ancak onu destekleyen bir örgüt kültürü içerisinde ortaya çıkabilmektedir (Luecke, 2011, s. 142-144). Böylece, esnek olup değişime direnç göstermeyen bir örgüt yaratıcılığı da teşvik etmiş olacaktır (Judge, 1997, s. 73). Öte yandan, değişimi destekleme ile eğitim ve gelişimi sağlama, sürekli öğrenmeye hazır ortam oluşturma, yeni fikirler oluşturma ve paylaşma ile (Jucevicius, 2007) hem yenilikçilik desteklenmiş hem de bireysel iş performansı artırılmış olacaktır (Chen vd., 2003, s. 1013). Üniversiteler bu gereksinimleri karşılayacak bireyleri topluma kazandıran aracı kuruluşlardır. Akademisyenlerin bunu sağlaması için de örgütlerinde esneklik hissetmesi, özgür karar verilebilir iradesine sahip olabilmesi önemlidir.

Bakıldığında sıkı örgütlerde normlardan sapmalara hoşgörü ile bakılmadığından ve hatta yaptırım uygulandığından bu kültürlerde birçok alanda benzerliğin görülmesi de kaçınılmazdır. Eğitim veren kurumlarda da durum böyledir, yani sıkı kültüre sahip olan eğitim kurumlarının benzer eğitim süreçlerine sahip olduğu görülebilir. Yamamoto (2020, s. 45) çalışmasında, bu durumun bireysel ve toplumsal gelişimin önüne geçebileceğini söylemektedir. Bu sebeple günümüzde birçok üniversite girişimci ve yenilikçi yapılara yönelmişlerdir. Örgütler yenilikçi, her duruma hızla adapte olup başarabilen çalışanlar istiyorsa bunun temeli eğitim kurumlarında atılmaya başlanmalıdır. Akademisyenlerin öğretim sürecinde farklı yöntem ve teknolojilerden faydalanması kalıcılığı arttıracaktır. Bunu yapabilmesi için de kurumu tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Yenilikçilik süreci fikir ve düşüncelerin üretilmesi aşaması ile bunların benimsenmesi aşamasından oluşur (Kaasa & Vadi, 2008). Desouza ve arkadaşlarına (2009, s. 10) göre de bu aşamalar, fikir ve

düşüncelerin oluşturulması, en iyisinin seçilmesi, denenmesi, ticarileştirilmesi ve yayılması aşamalarından oluşur. Ceylan'a (2013, s. 45) göre de fikir üretimi ile orijinal fikirler ortaya konur, fikir tanıtımı ile çevredeki kişiler fikirden haberdar edilir ve fikrin desteklenmesi sağlanır, fikrin uygulanması ile de geliştirilen model uygulamaya girer ve değerlendirmesi yapılarak yenilikçilik süreci tamamlanır. Jong (2007), yenilikçilik sürecini fırsat geliştirme, fikir üretme, fikri savunma ve fikri uygulama aşamaları ile ele almış ve bu çalışmada da yenilikçilik bu boyutları ile araştırılmıştır.

2.4. Örgütsel Sıkılık-Esneklik, Sosyal Kaytarma ve Yenilikçilik Arasındaki İlişki

Örgüt kültürü çevresel birçok şeyden etkilendiği gibi kendisi de birçok şeyi etkilemektedir. Bu araştırma örneklemini açısından kendine özgü kültürel yapıları olan üniversitelerdeki akademisyenler üzerinde yapılmıştır. Akademisyenlerin örgütlerine ait sıkı veya esnek kültür algıları, onların sosyal kaytarma eğilimlerini ve yenilikçi tutumlarını nasıl etkilediği sorusunun cevabı ile literatüre katkı yapılmaya çalışılmıştır.

Bir çalışma grubu içerisinde bireyler nasıl olsa kimse fark etmiyor veya fark edilse de bir yaptırım uygulanmıyor, daha fazla çalışsam da elde ettiğim kazanım değişmiyor gibi düşüncelerle kaytarma eğiliminde bulunabilirler. Bu yüzden, çalışmaya başlarken sıkı kültüre sahip örgütlerde hesap verilebilirliğin çok olması denetim ve yaptırım mekanizmalarının sürekli işlemesi ile çalışanların kaytarma davranışında daha az bulunacakları düşünülmüştür. Kültürel sıkılığa sahip örgütlerde kural ve normlar açık ve kesindir, herkesin de bu kurallara uyması beklenir, iş görenler hesap verilebilirlik ilkesi çerçevesinde işlerine devam ederler. Kültürel esnekliğe sahip örgütlerde ise kural ve normlar yumuşatılabilir ve duruma göre değişebilir, sapmalara hoşgörü ile yaklaşılır, iş görenler de bu rahatlıkta işlerine devam ederler. Çalışanların bu iki boyuta dair örgüt kültürlerini nasıl algıladıkları da onları kaytarma davranışına sevk edebileceği veya bu davranıştan alıkoymabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca esnek örgütlerde yetkilendirme ve inisiyatif alabilme daha yaygın olduğundan kabul edilebilir davranış aralığı daha geniştir (Gelfand, vd., 2006, s. 1226-1228; Wasti & Fiş, 2010, s. 13). Bundan ötürü de çalışanlar gerçek performanslarını göstermekten kaçınabilirler.

Yukarıda bahsedildiği üzere Earley (1989), farklı kültürel yapılara sahip olan ülkelerde sosyal kaytarma davranışının görünürlüğünü incelemiş ve sonucunda kültürel yapının sosyal kaytarma üzerinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. Bireycilik ve çoğulculuk kültür yapısı, kişilerin sergilemiş olduğu davranışın diğerlerinin davranışlarından nasıl etkilendiği hakkında ipucu vermektedir (Sakal & Macit, 2018, s. 3353). Hofstede (1993), bu kültürel ayırmadan kaynaklı gruplardaki motivasyon kaybına dikkat çekmiştir. Sosyal kaytarma ve örgüt kültürü ilişkisini araştıran bir diğer çalışma da Sünnetçioğlu ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (2014, s. 3353). Öneren ve diğerleri de (2019, s. 309-318) yüksek öğretim kurumlarında sosyal kaytarma davranışını etkileyen faktörleri ve bunları engellemenin yollarını araştırmışlar ve çalışma sonucunda bireysel özellikler, tükenmişlik düzeyi, örgütsel adalet algısı, örgütsel bağlılık seviyesi gibi faktörlerin kaytarma davranışı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalardan yola çıkarak literatüre daha fazla katkı yapmak amacıyla, akademisyenlerin kurumlarına dair sıkılık-esneklik algılarının sosyal kaytarma davranışları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için çalışmanın ilk hipotezi kurulmuştur (H1).

Ayrıca, sıkı ve esnek örgütlerin yeniliğe açık olmaları veya riske girebilme dereceleri de birbirinden farklılık gösterecektir. Bir başka deyişle bu iki kültür, durağanlığa verecekleri tepkinin de farklı olmasıyla birbirinden ayrılırlar. Kaasa ve Vadi'ye (2008) göre kültür, yenilikçiliğin oluşması için zemin hazırlayabilecekken engel de teşkil edebilir. Herhangi bir durum karşısında, örgütler ya kendi geleneksel kültürlerine bağlı kalacak ya da yeni çözüm önerileri ve teklifler geliştireceklerdir.

Sıkı kültürden gelen bireyler daha gelenekselci olduğu için yeniliğe de dirençli olacakları düşünülebilir. Örneğin Toh & Leonardelli (2012, s. 604-611), sıkı kültürlerin değişikliğe daha kapalı olduğundan liderlik rolünü kadınlardan çok erkeklere vermeyi tercih ettiklerini belirtmektedir. Sıkı kültürlerde bireyler yaratıcı çalışmalar yaparken kural ve normlara bağlı kaldıkları için kendilerini daha güvende hissederler (Krauss ve Chiu, 1998, s. 42; Au, 1999, s. 800). Sıkı kültürler normlarına uygun olmayan yeni fikirleri kavrayabilirler (Toh ve Leonardelli, 2012, s. 605). Çünkü, sıkı kültürlerde istikrar vardır, çevresel değişimler ve yenilikler için yeni normlar geliştirmeye pek sıcak bakmazlar (Chan vd., 1996, s. 5). Esnek kültürler ise daha fazla

risk alacaklarında yeniliği denemekten kaçınmazlar (Moskowitz, 1993, s. 132). Esnek kültürlerde çalışanların takdir edilmesi de onları yenilikçi olmaya yönlendirecektir. Özeren (2011) araştırmasında sıkılık-esneklik kültür boyutları ile yenilikçilik arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Ayrıca Yeşil (2012) bir çalışmada yenilikçilik ile kültür arasındaki orantılı niteliksel ilişkiyi araştırmıştır. Aynı zamanda Kılınc (2020) yüksek lisans tez araştırmasında üretim sektöründe yer alan firmalardan topladığı veriler ışığında, sıkılık-esnekliğin yenilikçilik üzerindeki etkilerini incelemiş ve sonucunda örgütsel esnekliğin düşük olduğu kültürde yenilikçiliğin de düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmalardan yola çıkarak akademisyenlerin, sıkılık-esneklik algılarının yenilikçi davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyacak olan ikinci hipotezi kurulmuştur (H2).

Ancak şu da unutulmamalıdır ki, yalnızca bir kültürün (sıkı/esnek) yenilikçi olduğunu veya diğer kültür boyutlarına nazaran her zaman daha yenilikçi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır (Westwood & Low, 2003, s. 253). Yenilikçi davranmada kural ve normlar kültürden kültüre değişecektir (Shane vd., 1995). Bu sebeple, aynı olmayan kültürlerdeki örgütler, yenilikçi yaklaşım açısından içerisinde bulunduğu kültürel yapının gereklerini iyi bilerek buna uygun davranmalıdırlar. Aksi takdirde farklı kültür yapılarında kendi normları ile hareket etmeye çalışmak istenmedik sonuçlar doğurabilir.

Sonuç olarak yukarıda bahsedilen bilgiler ve araştırmalar ışığında bu çalışmada aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

Hipotez 1: Örgütsel sıkılık-esneklik akademisyenlerin sosyal kaytarma algılarını etkiler.

Hipotez 1a: Örgütsel sıkılık akademisyenlerin sosyal kaytarma algılarını negatif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 1b: Örgütsel esneklik akademisyenlerin sosyal kaytarma algılarını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

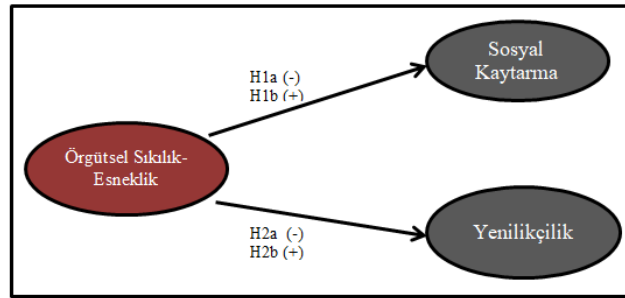
Hipotez 2: Örgütsel sıkılık-esneklik akademisyenlerin yenilikçiliklerini etkiler.

Hipotez 2a: Örgütsel sıkılık akademisyenlerin yenilikçiliklerini negatif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 2b: Örgütsel esneklik akademisyenlerin yenilikçiliklerini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

3. Araştırma Modeli ve Yöntem

Çalışmada örgütsel sıkılık ve esnekliğin akademisyenlerin sosyal kaytarma algılarına ve yenilikçilik davranışlarına olan etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmakta ve bu maksada hizmet edecek şekilde Şekil-1'de gösterilen biçimde bir model kurularak model üzerinde geliştirilen hipotezlerin gösterimi yapılmıştır.

Şekil 1. Çalışmanın Modeli ve Hipotezler

Bu çalışmada, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin herhangi bir şekilde müdahale edilmeden incelendiği korelasyonel araştırma deseninden istifade edilecektir. Bu araştırmalar neden sonuç ilişkisinin olabileceğine dair araştırmacılara bir fikir vermesi açısından önemlidir (Büyüköztürk, 2007). Katılımcılardan anket formunda yer alan değişkenlere ait alınan veriler, geçerlilik analizi kapsamında yapısal eşitlik modeli kullanılarak (SPSS AMOS 21) doğrulayıcı faktör analizlerine (DFA) tabi tutulacak, güvenilirlik analizleri ile betimleyici istatistikler, değişkenlere ait ortalamalar arasındaki farklılıklar, korelasyon ve regresyon analizleri ise SPSS 21 paket programı kullanılarak yapılacaktır.

3.1. Katılımcılar

Araştırma kapsamına alınan katılımcı evrenini Ankara’da bulunan toplam 8 kamu üniversitesinde görev yapan akademisyenler oluşturmaktadır. Çalışmada çalışma ve yayın etiğine uyularak, değişkenler arası nedensel ilişkiyi ortaya çıkarabilecek ve araştırmanın teorik alt yapısıyla örtüşecek şekilde kolayda örneklem yöntemiyle 359 akademisyene elektronik ortamda anket formları gönderilmiştir. Ancak söz konusu formların 257’sinde geri dönüş sağlanmıştır. Yapılan ilk değerlendirme ve uç analizleri neticesinde 236 anket formundaki verilerin analizler için uygun olduğu tespit edilerek, çalışma 236 akademisyene ait veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların % 7’sini (15) kadınlar, % 93’ünü (221) erkekler oluşturmaktadır. Çalışmada kolayda örneklem metodu kullanıldığı için amacımız evrenin tamamını temsil etmekten ziyade o evren içerisinde bulunan kişilere mümkün olduğunca ulaşmaktır. Ayrıca bu çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar tüm çalışma evreni için genel sonuç ve öneriler değil, örneklemde elde edilen veriler sonucunda ulaşılan sonuç ve değerlendirmelerdir. Bu nedenle çalışmada basit, tabakalı vb. örneklem metodları kullanılmadığı için cinsiyetler arasındaki bu farkı yukarıdaki açıklanan sebepten dolayı bir kısıt olarak görmek gerekir. Yaş aralığına bakıldığında katılımcıların % 9’u (21) 25 yaş ve daha altı, % 64’ü (151) 26-35, %19’u (45) 36-45 yaş aralığında, %8’i ise (19) 46 yaş ve üzerindedir. Medeni halleri kapsamında katılımcıların %64’ü (152) evli, % 36’sı (84) ise bekârdır. Eğitim düzeylerine bakıldığında ise, % 67’si (158) lisans, % 26’sı (62) yüksek lisans, % 7’si (16) ise doktora ve üzeri eğitime sahiptir (Eğitimcilerin yarıdan fazlası henüz yüksek lisans öğrencilerinden oluşmaktadır). Katılımcıların kurumlarında görev yaptıkları statüleri kapsamında, %3’ü (7) üst düzey yönetici, % 22’si (51) orta düzey yönetici, %14’ü alt düzey yönetici ve %61’i (146) ise herhangi bir idari ve yöneticilik görevi olmayan akademisyenlerden oluşmaktadır.

3.2. Ölçekler

Örgütsel Sıklık-Esneklik Ölçeği: Çalışmada, sıklık-esneklik kültür boyutunu ölçmeye yönelik olarak Gelfand ve arkadaşlarının (2006) geliştirdiği ve Özeren’in (2011) Türkçe’ye uyarladığı ölçek kullanılmıştır. Ölçek tek boyutludur. 6 maddeden ibaret olup, cevaplar 5’li Likert tipi ölçek kullanılarak alınmıştır (1=Hiç katılmıyorum, 5= Tamamen katılıyorum). 5’li Likert’te puanlar 5’e doğru yaklaştıkça örgüte dair sıklık algısının, 1’e doğru yaklaştıkça ise esneklik algısının arttığı kabul edilmektedir. Ölçekte yer alan bazı sorular şu şekildedir: “Örgütümüzde çalışanların uymaları beklenen çok sayıda örgütsel norm vardır”, “Örgütümüz çalışanları örgütsel normlara hemen hemen her zaman uyar”. Söz konusu ölçek daha önceki araştırmalarda kullanıldığı ve Türkçe ’ye uyarlaması yapıldığından sadece Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) tabi tutulmuştur. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM_AMOS) kullanılarak yapılan tek faktörlü DFA sonucunda ölçeğe ait elde edilen uyum iyiliği değerleri; $\Delta\chi^2=8,542$, $sd= 4$, $\Delta\chi^2/sd=2,136$, $RMR=0,028$, $CFI=0,989$, $GFI=0,988$, $AGFI=0,938$ olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri ise 0,831olarak bulunmuştur. Söz konusu DFA ve güvenilirlik analizi sonuçları kabul edilebilir sınırlar içerisinde ve ölçeğin çalışmada kullanılmasında herhangi bir engel olmadığını göstermektedir.

Sosyal Kaytarma Ölçeği: Sosyal kaytarma algısını ölçmek için Mulvey ve Howard (1998) ile George’nin (1992) çalışmalarından uyarlanan, Şeşen ve Kahraman (2014) tarafından Türkçe’ye çevrilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek 4 soru maddesinde oluşmakta olup tek boyutludur. Sorulardan bazıları; “Çalıştığım iş yerinde çalışanlar işten kaytarırlar”, “Çalıştığım işyerinde çalışanlar yapılan işlere beklediğimden daha az katkı sağlıyor” şeklindedir ve cevaplar 5’li Likert tipinde alınmıştır. Ölçeğe ilişkin tek faktörlü DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri; $\Delta\chi^2=4,302$, $sd= 1$, $\Delta\chi^2/sd=4,302$, $RMR=0,023$, $CFI=0,989$, $GFI=0,989$, $AGFI=0,890$ ’dır. Güvenilirlik analizi kapsamında ise, Cronbach alfa değeri 0,845 olarak tespit edilmiştir. Her iki analiz sonuçları kabul edilebilir düzeydedir.

Yenilikçilik Ölçeği: Akademisyenlerin yenilikçi davranışlarını ölçmek için (Jong, 2007) tarafından geliştirilen, Köksal vd. (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan anket formu kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formu 10 madde ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu boyutlar; fırsat geliştirme fikir üretme, fikir savunma ve fikir uygulamadır. Ölçekte bulunan, “İşlerin nasıl geliştiğini merak ederim”, “Sorunlara farklı çözümler geliştiririm”, “Önemli örgüt üyelerini yenilikçi fikirler için motive ederim” ve “Yeni işlerin geliştirilmesine çaba harcarım” gibi sorulara katılımcılar tarafından 5’li Liket tipinde (1=Hiç katılmıyorum, 5= Tamamen katılıyorum) cevaplar verilmiştir. Ölçeğe ait yapılan birincil seviye (değişkeni alt boyutları

bazında ele alan) DFA neticesinde elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\Delta\chi^2=247,612$, $sd= 29$, $\Delta\chi^2/sd=8,538$, $RMR=0,041$, $CFI=0,893$, $GFI=0,855$, $AGFI=0,724$) kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmamıştır. Bunun üzerine yapılan ikincil seviye (değişkeni alt boyutları da içerecek şekilde tek boyutlu olarak ele alan) DFA neticesinde uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde ($\Delta\chi^2=57.325$, $sd= 25$, $\Delta\chi^2/sd=2,293$, $RMR=0,023$, $CFI=0,984$, $GFI=0,954$, $AGFI=0,899$) tespit edilmiş ve çalışmada yenilikçilik davranışı değişkeni alt boyutları da içerisine alacak şekilde sanki tek boyutluymuş gibi değerlendirilerek, analizler bu kapsamda ele alınmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,930'dur.

Çalışmada kullanılan ve yukarıda bahsedilen ölçeklere ait DFA neticesinde ulaşılan uyum iyiliği değerleri toplu olarak Tablo-1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ölçeklere Ait Uyum İyiliği Değerleri

	$\Delta\chi^2$	sd	$\Delta\chi^2 / sd$ <5	RMR <,08	CFI >,90	GFI >,90	AGFI >,85
Örgütsel Sıklık-Esneklik (ÖSE)	8.542	4	2.136	0,028	0,989	0,988	0,938
Sosyal Kaytarma (SK)	4.302	1	4.302	0,023	0,989	0,989	0,890
Yenilikçilik (Y) 1. Düzey	247,612	29	8,538*	0,041	0,893*	0,855	0,724*
Yenilikçilik (Y) 2. Düzey	57.325	25	2,293	0,023	0,984	0,954	0,899

* Uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde değildir (Meydan ve Şeşen, 2011).

4. Bulgular

Çalışmada ilk olarak verilere ait ortalamalar, standart sapmalar ile değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya koyan korelasyon düzeylerine bakılmıştır. Analiz neticeleri Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ortalama, Standart Sapma ve Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri

	Ort.	Ss.	ÖSE	SK	Y
Örgütsel Sıklık-Esneklik (ÖSE)	3,6419	0,6119	(0,831)		
Sosyal Kaytarma (SK)	2,8404	0,8623	-0,329**	(0,845)	
Yenilikçilik (Y)	2,9996	0,6015	-0,326**	-,202**	(0,930)

* $p<,005$, ** $p<,001$, **Not:** Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları parantez içinde verilmiştir.

Tablo-2'de görüldüğü üzere, örgütsel sıklık-esneklik (ÖSE) ile hem sosyal kaytarma (SK) algısı hem de yenilikçilik (Y) davranışları arasında orta düzeyde ilişkilerin olduğu (Büyüköztürk, 2008) ancak söz konusu ilişkilerin negatif yönlülük arz ettiği tespit edilmiştir. ÖSE ile akademisyenlerin sosyal kaytarma algısı ($r=-0,329$, $p<,01$) ve yenilikçilik davranışları ($r=-0,326$, $p<,01$) arasındaki ilişkiler negatif ve anlamlıdır. Akademisyenlerin değişkenlere ait algılarındaki ortalamalar değerlendirildiğinde, sıklık-esneklik değişkeninin ortalamasının biraz üzerinde olduğu görülmektedir (ort.=3,64). Bu durum akademisyenlerin genel olarak kurumlarını sıkı bir yapıya daha yakın gördüklerini ifade eder. Akademisyenlerin sosyal kaytarma algıları incelendiğinde ortalama olduğu görülmektedir (ort.=2,84). Bu durum akademisyenlerin kurumlarında yüksek düzeyde kaytarma davranışı olduğunu algılamadıklarını gösterir. Yine akademisyenlerin yenilikçi davranışa dair algılarının orta seviyede olduğu görülmektedir (ort.=2,99). Bu durum akademisyenlerin kurumlarının yenilikçiliğe orta düzeyde açık olduğunu algıladıklarını gösterir.

Ayrıca, demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, statü) diğer değişkenler üzerindeki ortalamaları arasında anlamlı farklara t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre akademisyenlerin değişkenlerin sıklık-esneklik, sosyal kaytarma ve yenilikçilik davranışlarının çalışmada ele alınan bazı demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda; erkek akademisyenlerin kadın akademisyenler göre daha yenilikçi davranış sergiledikleri [$t_{(234)}=2,401$; $p<,05$], 25 yaş ve daha altı olan akademisyenlerin örgütsel sıklık algılarının puan ortalamasının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu [$F_{(4,235)}=3,793$; $p<,01$], evli akademisyenlerin bekâr akademisyenlere göre örgütsel esneklik algılarının daha üst düzeyde olduğu

[$t(234)=-3,907$; $p<0,01$], eğitim düzeyine göre doktora ve üstü eğitim seviyesine sahip akademisyenlerin yine örgütsel esneklik algılarının diğer akademisyenlere ve özellikle lisans seviyesinde olanlara göre daha fazla olduğu [$F_{(4,235)}=1,550$; $p<0,05$] görülmüştür. Ele alınan değişkenlerin ortalamalarının ise akademisyenlerin kurum içi statülerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgular özellikle genç yaşta ve bekar olan akademisyenlerin kuruma yeni girdikleri düşüncesi ile örgüt norm ve kurallarına daha bağlılık gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada, ÖSE'nin sosyal kaytarma ve yenilikçiliğe olan etkilerini ortaya koymak ve geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Söz konusu analizlerde demografik değişkenlerin etkilerini kontrol altına almak amacıyla ilk aşamada söz konusu demografik değişkenler, daha sonraki aşamada ise bağımsız değişken olan ÖSE değişkeni modele dâhil edilerek, bağımlı değişken olan sosyal kaytarma ve yenilikçilik davranışı üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Yapılan regresyon analizlerine ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Kaytarma ve Yenilikçiliği Yordayan Örgütsel Sıkılık-Esnekliğin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Sosyal Kaytarma (SK)		Yenilikçilik (Y)	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2
1. Demografik Değişkenler		,019		,024
Cinsiyet	-,038		-,160*	
Yaş	,048		,019	
Medeni Durum	-,088		,005	
Eğitim	-,102		-,004	
Statü	-,010		,007	
ΔF		0,879		1,147
2. Örgütsel Sıkılık-Esneklik (ÖSE)	-,200	,098	-,352	,116
ΔF		9,105**		30,848**

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

Tablo 3'te de görüldüğü üzere, sosyal kaytarma ve yenilikçilik genel anlamda ele alınan demografik değişkenler tarafından yordanmamış (sosyal kaytarma: $\Delta F=0,879$, $\Delta R^2=0,019$, $p>0,05$, yenilikçilik: $\Delta F=1,147$, $\Delta R^2=0,024$, $p>0,05$) olmakla birlikte sadece cinsiyetin yenilikçilik davranışını yordadığı ($\beta= -,160$, $p<0,05$) tespit edilmiştir.

Analiz neticesinde, ÖSE'nin hem sosyal kaytarmayı ($\beta=-,200$, $p<0,01$) hem de yenilikçiliği ($\beta= -,352$, $p<0,01$) negatif ve anlamlı olarak yordadığı ortaya konmuştur. Ayrıca ÖSE sosyal kaytarma toplam varyansının % 9,8'ini, yenilikçilik toplam varyansının ise %11,6'sını açıklamaktadır. Analizlerle ortaya konan bu bulgular, akademisyenlerin kurumlarına yönelik olarak ÖSE algılamalarının onların görevlerini yaparken sosyal kaytarma ve yenilikçilik davranışlarını anlamlı olarak etkilediğini göstermektedir. Söz konusu etkiler kapsamında, örgütsel sıkılığın fazla olması akademisyenlerin sosyal kaytarmalarını engellediği ancak esnekliğin ise yenilikçilik davranışlarına olumlu katkılar sağladığı şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca bu sonuçlar çalışmanın teorik kısmında geliştirilen Hipotez-1 ve Hipotez-2'yi alt hipotezleriyle birlikte desteklemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Kültür yazınında sıkılık-esneklik konusu son zamanlarda araştırmalara konu olan bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve aynı zamanda da bu çalışmanın temel değişkenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu araştırmada, Ankara'daki kamu üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin kurumlarına dair algıladıkları kültürel yapının, onların sosyal kaytarma eğilimlerine ve yenilikçilik davranışlarına nasıl etki ettiği ele alınmış ve incelenmiştir. Örgüt kültürünün kaytarma eğilimi ve yenilikçilik potansiyeli üzerinde etkisi olduğunu ortaya koyan ve sonuçlarının bu çalışmanın sonuçları ile örtüştüğü çalışmalar mevcuttur (Hofstede, 1980; Shane, 1993; Shane vd., 1995; Herbig & Dunphy, 1998; Jones & Herbert, 2000; Özeren, 2011; Uğurlu Kara, 2020).

Küresel bir köy haline dönüşen günümüz dünyasında, teknolojinin gücüyle birlikte birçok disiplinler alan sınırlar ötesi özellik kazanmıştır. Belki de bu şekilde hızla yayılan konuların başında 'bilgi' gelmektedir.

Bilginin sınırlar ötesi yayılımı nedeniyle örgütler de kendilerini değişime mecbur görmektedirler. Bu değişime hızla uyum sağlayabilecek, kendi örgüt kültürlerine adapte edebilecek çalışanların mevcudiyetinin örgütleri daha başarılı kılacağı düşünülmektedir. Murat ve Açıköz'e (2007, s. 5) göre, etkili bir insan kaynakları süreci ile etkili ve istenilen bir örgüt kültürü şekillendirilebilir.

Yükseköğretim kurumlarının görevlerinden birisi de işte bu nitelikli işgücünü yetiştirip topluma kazandırmaktır. Bunun sağlanabilmesi için de üniversite yönetiminin desteği çok önemlidir. Yönetimde yer alan akademisyen yöneticilerin örgütsel kültürel yapıyı göz önünde bulundurarak değişim ve yeniliği desteklemesi, çalışanlar arasında adaleti sağlamak için kaytarma davranışlarını tespit edebilmesi ve bunun önüne geçebilmesinde muhakkak ki bazı faktörler etkili olacaktır (ünvan, çalışma yılı, liderlik tarzları vb.). Gül ve diğerleri (2016) araştırmalarında, örneklem olarak ele aldığı üniversitelerden yola çıkarak akademisyen yöneticilerin yenilik ve girişimcilğe önem verdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Sürekli yaşanan değişimler ve rekabet durumları göz önünde bulundurulduğunda akademisyenlere yüklenen misyonun da güncellenmesi gerekmektedir. Bunu yaparken, bu misyondan direkt etkilenen olan öğrencilerin görüşlerine de başvurulmalıdır, çünkü onlar değişimi yakından izleyen ve kullanan kesim olarak yapacakları katkıyla süreci olumlu yönlendirebileceklerdir. Bireysel yenileşme çabalarının örgütsel yenileşmeyi doğuracağı unutulmamalıdır.

Bahsedildiği üzere, yükseköğretim kurumlarında yöneticilerin yanı sıra, bu yenilikçiliği destekleyecek örgüt kültürünün ve örgüt ikliminin varlığıyla akademisyenler bu sürece daha fazla katkı sağlayabilecektir (Tabak, vd., 2010). Aslında bakıldığında, örgütün esnek veya sıkı kültüre sahip olmasını belirlemede, çalışanların rolü büyüktür. Örneğin, akademisyenler kendi kurumlarındaki örgüt kültürünü yaratmakla da mükelleftir. Yaratıcılığı ve yeniliği teşvik eden, cesaret uyandıran, risk alabilen davranışlarıyla esnek bir örgüt iklimi oluşturabilirler veya bu durumun tam tersi, belirlenen kalıpların dışına çıkmayarak, sistemin koyduğu kuralları bütününe göre hareket ederek daha sıkı bir örgüt iklimi de oluşturabilirler.

Yenilikçi davranma hususunda, örgütün kültürel yapısı, kültürel değerleri ve buna istinaden yapılan tercih ve uygulamalarının örgütün başarısını etkilemesi kaçınılmazdır. Bu unsurlar örgütten örgüte farklılık gösterebilecek ve buna uygun beklenti ve ihtiyaçlar da değişebilecektir. Ancak bu beklenti ve ihtiyaçlar doğru tespit edilip giderildiğinde, yenilikçi davranışlar cesaret bulup ortaya çıkacaktır. Günümüzde, çalışanlar arasında da çok kültürlülüğün olması durumu mevcuttur. Burada yöneticilere düşen görev bu çok boyutlu kültür yapısını örgüt kültürü potasında eriterek çalışanlara benimsetilmesidir. Bunun için de çalışanlar arasında iş birliği ve koordinasyon önemlidir. Bu iş birliğinden doğacak sıkıntılardan bir tanesi de bahsedildiği üzere kaytarma davranışlarıdır. Kafes ve Kaya (2017, s. 229) sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmalarını incelemişler ve kaytarma davranışına etki eden faktörleri şu dört başlık altında toplamışlardır; kişisel özellikler, durumsal özellikler, grup özellikleri ve kültürel ve toplumsal normlardır. Sünnetçioğlu ve diğerleri de (2014, s. 17-34) örgüt tiplerinin sosyal kaytarma üzerindeki etkisini incelemişler ve sonucunda toplulukçu kültürde sosyal kaytarma davranışının daha az algılandığını bulmuşlardır. Örgütlerin sahip oldukları kültürel yapı sosyal kaytarma davranışına sebep olabileceği gibi bu istenmeyen davranışın ortadan kalkmasına da yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Sosyal kaytarma her örgütte olduğu gibi üniversitelerde de büyük bir sorun olmakla beraber, bu tarz sorunların eğitim sistemlerinin gelişim dinamiklerini yükselttiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Böylesi durumlarda yöneticilerin problem çözme becerileri ile, kaytarma davranışını sergileyen ve bundan etkilenen kişilerin ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmesinin süreci daha iyi yönetmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada değişkenlere dair kurulan hipotezleri test etmek için hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Ulaşılan bulgular, örgütsel sıkılık-esneklik ile sosyal kaytarma ve yenilikçilik davranışları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Örgütlerde, çalışanların sıkı bir örgüt kültürü olduğunu algılaması onların sosyal kaytarma davranışlarını azaltırken, esnek kültür algılamaları da onların yenilikçilik davranışlarını arttırmaktadır, dolayısıyla kurulan hipotezler desteklenmektedir.

Ulaşılan sonuçlara paralel olarak, örgütte kabul görmesi beklenen kültürel yapı, iş görenler arasındaki dayanışmayı arttırmalı, gerektiğinde istenmeyen davranışların önünde bir set kurmalı, rekabette üstünlük için yenilik ve yaratıcılık gereken durumlarda cesaret verici olmalıdır, denilebilir. Hangi sektör veya hangi örgüt olursa olsun, rekabette sürekli ilerleme kaydedilmeli, avantaj yaratacak durumlar tespit edilmeli,

verimlilik ve performans eğrisi sürekli yükseltilmeli ve bunların nasıl yapılacağı konusuna en iyi düzeyde hazırlık yapılmalıdır.

Çalışanların kurumlarının kültürlerine, çalışanların yeterli kapasite ile çalışıp çalışmadıklarına ve yenilikçilik süreçlerine dair algılarının nasıl olduğunun, bu algıları nelerin etkilediğinin, davranışlarını nasıl şekillendirdiğinin ve bu davranışların kişisel ve örgütsel performans ne yönde katkı yaptığının araştırılması, yöneticilere işlerini kolaylaştıracak katkılar sağlayacaktır. Çünkü yöneticiler bu cevaplarla daha güçlü stratejiler oluşturabilir ve çalışanlarda istendik davranış değişikliği ve kalıcılığı sağlayabilirler. Bu çalışma ile de bu sorulara kısmen cevap bulunarak alan yazına katkı yapıldığı düşünülmektedir.

Ayrıca, alan yazında bütün değişkenlerin ele alındığı başka bir çalışma olmayışı bir sınırlılık olmakla beraber, bu araştırma ile bir boşluğun kapatılmasının da avantaj yarattığı söylenebilir. Ayrıca bu çalışma Ankara ilinde faaliyet gösteren 8 üniversite ele alınarak yapıldığından, Türkiye ölçeğinde kamu ve özel üniversiteleri de kapsayacak şekilde genişletilerek meta çalışmalara dönüştürülmesi daha verimli sonuçlar verebilir. Sonraki çalışmalarda sıkılık-esneklik kültür boyutu ile performans arasındaki ilişkide yenilikçilik davranışının aracılık etkisi, yine sıkılık-esnekliğin yenilikçilik ve girişimcilik üzerindeki etkileri de araştırılabilir.

6. Extended Abstract

In the study, it is aimed to reveal the effects of organizational tightness and loosenes on academicians' perceptions of social loafing and innovative behaviors. In the study, hierarchical regression analyzes were conducted in order to reveal the effects of organizational tightness and loosenes on social loafing and innovation and to test the developed hypotheses. The population of the participant included in the research consists of academicians working in a total of 8 public universities in Ankara. In accordance with the ethics of the study and publication in the study, electronic questionnaires were sent to 359 academicians with the easy sampling method in order to reveal the causal relationship between variables and to match the theoretical background of the research. However, 257 of these forms were returned. As a result of the initial evaluation and end analysis, it was determined that the data in 236 questionnaires were suitable for analysis and the study was carried out on the data of 236 academicians.

In these analyzes, in order to control the effects of demographic variables, the demographic variables in question were included in the model at the first stage and the independent variable organizational tightness and loosenes in the next stage, and their effects on the dependent variable, social loafing and innovativeness, were examined. It was determined that there is a moderate relationship between organizational rigidity-flexibility and both social loafing perception and innovative behaviors, but these relationships are negative. Relationships between organizational tightness and loosenes and academicians' perception of social loafing and innovative behaviors are negative and significant. When the averages of academicians' perceptions of variables are evaluated, it is seen that the tightness-looseness variable is slightly above the average. This situation indicates that academics generally see their institutions closer to a tight structure. When the social loafing perceptions of academicians are examined, it is seen that it is on average. This situation shows that academics do not perceive a high level of loafing behavior in their institutions. Again, it is seen that academicians' perceptions of innovative behavior are at a moderate level. This shows that academics perceive their institutions to be moderately open to innovation. In addition, the significant differences between the means of demographic variables (gender, age, marital status, education, status) on other variables were analyzed by t-test and one-way analysis of variance (ANOVA). According to the analysis results, it was determined that the strictness-flexibility, social loafing and innovativeness behaviors of the variables of the academicians showed significant differences according to some demographic variables discussed in the study. In this context; male academicians exhibit more innovative behavior than female academicians, academicians aged 25 and under have a higher average score of organizational tightness than other age groups, married academicians have a higher level of organizational looseness than single academicians, doctoral and higher education according to the level of education It has been observed that the organizational looseness perceptions of the academicians with a high level of education are higher than the other academicians and especially those at the undergraduate level. It was determined that the averages of the variables considered did not differ significantly according

to the in-house status of the academicians. These findings can be interpreted as especially young and single academics with the thought that they have recently entered the institution and show more adherence to the norms and rules of the organization. Findings show that there are significant relationships between organizational firmness-flexibility and social loafing and innovativeness. In organizations, employees' perception of a strict organizational culture decreases their social loafing behaviors, while looseness culture perceptions increase their innovative behavior, so the established hypotheses are supported.

Kaynakça

- Au, K. (1999). Intra-cultural variation: Evidence and implications for international business. *Journal of International Business Studies*, 30, 799-813.
- Aydın, B., & Göksel, A. (2012). Cameron-Freeman-Quinn örgüt kültürü tipolojileri ekseninde örgüt kültürü farklılaşma dinamikleri. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 53-62.
- Bacanlı, H., İlhan, T., & Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara dayalı kişilik testi (SDTK). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Balç, O. (2017). Kalabalıkta saklanma: Sosyal kaytarma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5(46), 373-387.
- Bedük, A. Alodalı M.F., & Güneş, İ. (2003). Yenilikçilik, yaratıcılık ve bilgi yönetimi. *Kal-Der Forum*, 3(12), İstanbul.
- Burgelman, R.A., Maidique, M. A., & Wheelwright, S. C. (1996). *Strategic management of technology and innovation*. Times Mirror Higher education Group Inc. U. S. A.
- Büyükköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Carpender, S. (2000). Effects of cultural tightness and collectivism on self-concept and causal attributions. *Cross-Cultural Research*, 34, 38-56.
- Chan, D. K.S., Gelfand, M. J., Triandis, H. C., & Tzeng, O. (1996). Tightness-looseness revisited: Some preliminary analyses in Japan and the United States. *International Journal of Psychology*, 31,1-12.
- Chen, X. (2000). *Social and emotional development in chinese children and adolescents: A contextual cross-cultural perspective*. (Edt. Columbus, F.). In: Advances in Psychology Research. Huntington, NY: Nova Science Publishers, Inc., 229-251.
- Chen, T. Y., Chang, P. L., & Yeh, C. W. (2003). The study of career needs, career development programmes and job satisfaction levels of r&d personnel: The case of taiwan. *The International Journal of Human Resource Management*, 14(6), 1001- 1026.
- Ceylan, A., & Özbal, S. (2005). Yenilikçi iş davranışı ve çalışanların adalet algıları arasındaki ilişkiler üzerine bankacılık sektöründe yapılan bir çalışma. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 32, 167-184.
- Çankaya, İ. H. (2010). Öğrencilerin sosyal sorumluluk düzeylerinin artırılmasında okulun rolüne ilişkin yönetici görüşleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 19(2):378-380.
- Desouza, K.C., Dombrowski, C., Awazu, Y., Baloh, P., Papagari S., Jha, S., & Ki, J. Y. (2009). Crafting organizational innovation processes. *Innovation, Management, Policy & Practice*, 11(1), 6-33.
- Dobni C. B. (2006). *The innovation blueprint*, Business Horizons, 49.
- Earley, P. C. (1993). East meets west meets mideast: Further explorations of collectivistic and individualistic work groups. *Academy of Management Journal*, 36(2), 319-348.
- Elenkov, D.S., & Manev I.M. (2009). Senior expatriate yeadership's effects on innovation and the role of cultural intelligence. *Journal of World Business*, 44.
- Erarslan, D. (2011). *İşe alım sürecinde iç kaynaklardan yararlanma politikası ve örgüte bağlılık ilişkisinin incelenmesine yönelik bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ertürk, R., & Argon, T. (2019). *Öğretmen Görüşlerine Göre Okullarda Takım Çalışmaları ve Sosyal Kaytarma*. 28. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s. 491-513). Ankara.

Gelfand, M. J., Nishii, L. H., & Raver, J. L. (2006). On the nature and importance of cultural tightness and looseness. *Journal of Applied Psychology, 91*(6), 1225–1244.

Gelfand, M. J., Nishii, L. H., & Raver, J. L. (2007). On the nature and importance of cultural tightness-looseness. *CAHRS Working Paper Series, 1-59*. Ithaca, NY: Cornell University, School of Industrial and Labor Relations, Center for Advanced Human Resource Studies. <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cahrswp/462> [Erişim Tarihi: 10.03.2020]

Gelfand, M. J., Raver, J. L., Nishii, L., Leslie, L. M., Lun, J., Lim, B. J., Duan, L., D'Amato, A., Almaliach, A., Ang, S., Aycan, Z., Arnadottir, F., Biasoli, Z. M. M., Boehnke, K., Boski, P., Cabecinhas, R., Chan, D., Chhokar, J., Ferrer, M., Fischlmayr, I. C., Fischer, R., Fülöp, M., Georgas, J., Kashima, E. S., Kashima, Y., Kim, K., Lempereur, A., Marquez, P., Othman, R., Overlaet, B., Panagiotopoulou, P., Peltzer, K., Perez-Florizno, L. R., Petrovna, L., Realo, A., Schei, V., Schmitt, M., Smith, P. B., Soomro, N., Szabo, E., Taveesin, N., Toyama, M., Vliert, E.V., Vohra, N., Ward, C., Yamaguchi, S., & Yan, X. (2010). The difference between 'tight' and 'loose' societies revisited: ecological, socio-political, and societal correlates of tightnesslooseness in modern nations. <http://www.gelfand.umd.edu/science.pdf> [Erişim Tarihi: 15.03.2020].

Gelfand M. J., Raver, J. L., Nishii, L., Leslie, L.M., Lun, J., Lim, B.J., Duan, L., Almaliach, A., Ang, S., Arnadottir, J., Aycan, Z., Boehnke, K., Boski, P., Cabecinhas, R., Chan, D., Chhokar, J., D'Amato, A., Ferrer, M., Fischlmayr, I. C., Fischer, R., Fülöp, M., Georgas, J., Kashima, E. S., Kashima, Y., Kim, K., Lempereur, A., Marquez, P., Othman, R., Overlaet, B., Panagiotopoulou, P., Peltzer, K., Perez-Florizno, L. R., Ponomarenko, L., Realo, A., Schei, V., Schmitt, M., Smith, P. B., Soomro, N., Szabo, E., Taveesin, N., Toyama, M., Vliert, E.V., Vohra, N., Ward, C., & Yamaguchi, S. (2011). *Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study*. *Science, 332*: 1100.

George, J. M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal, 35*, 191–202.

Gül, K., Gül, M., & Saatçi, G. (2016). Akademik Yöneticilerin Yönetmelik Yetkinlik Düzeylerinin Araştırılması; Balıkesir ve Bursa'da Ampirik Bir Çalışma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(35), 283–301.

Herbig, P., & Dunphy, S. (1998). Culture and innovation. *Cross Cultural Management, 5*(4), 13–21.

Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: international differences in work related values*. Beverly Hills, Calif.: Sage

Hofstede G. (1993). Cultural constraints in management theories. *The Academy of Management Perspectives, 7*(1), 81-94.

Hogg, M. A., & Vaughan G. M. (2005). *Sosyal psikoloji* (Çev. Yıldız, İ. ve Gelmez, A.). İstanbul: Ütopya Yayınları No:150, 1-811.

Hogg, M. A., & Vaughan G. M. (2011). *Social psychology*. (4th Ed.). UK: Pearson Education, 1-777.

Holzer, S. (2000). Schedule in Japan. *AnimaniA, 3*, 72-75.

İnternet: <https://medium.com/innocentumblog/k%C3%BCresel-i%CC%87novasyon-endeksi-2019-sonu%C3%A7lar%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1-5c35495692d6> [Erişim Tarihi: 09.10.2020].

Jensen-Campbell, L. A., & Malcolm, K. T. (2007). The importance of conscientiousness in adolescent interpersonal relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33*(3), 368-383.

Johnson, J. R. (1998). Embracing change: A leadership model for the learning organization. *International Journal of Training and Development, 2*(2), 141-150.

Jones, G.K., & Herbert, J. (2000). National culture and innovation: Implications for locating global r&d operations. *Management International Review, 40*(1), 11-39.

Jong, J. P. (2007). *Individual innovation: The connection between leadership and employees' innovative work behavior*. Amsterdam: Zoetermeer: EIM

Jucevičius, G. (2007). Innovation culture: Constable universality of the concept. *Kaunas University of Technology, Social Sciences, 4*(58).

Judge, W. Q., Fryxell, G. E., & Dooley, R. S. (1997). The new task of r&d management: Creating goal-directed communities for innovation. *California Management Review, 39*(3), 72-85.

- Kaasa, A., & Vadi, M. (2008). *How does culture contribute to innovation? Evidence from european countries*, University of Tartu, Faculty of Economics and Business Administration.
- Kafes, M., & Kaya, D. (2017). Sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4-11.
- Karau, S. J., & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681-706.
- Kılınç, İ. (2020). *Örgütsel sıkılık ve esnekliğin örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi ve dönüştürücü liderliğin aracılık rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Kılınçarslan, Ö. (2018). *Okul müdürlerinin algılarına göre öğretmenlerin sosyal kaytarma davranışları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Konya.
- Kilmann, R. J., Saxton, M. J., & Serpa, R. (1985). *Gaining control of the corporate culture*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Köksal, K., Eroğluer, K., & Yapar, H. (2018). Psikolojik sözleşme ihlalinin yenilikçi davranışa etkisi: Örgütsel sessizliğin rolü: savunma sanyinde bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UIK Özel Sayısı.
- Krauss, R. M., & Chiu, C. (1998). Language and social behavior. *The Handbook of Social Psychology*, 1(2), 41-88.
- Latane, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Liu, S. S., Luo, X., & Shi, Y. (2002). Integrating customer orientation, corporate entrepreneurship, and learning orientation in organizations-in-transition: an empirical study. *International Journal of Research in Marketing*, 19, 367-382.
- Luecke, R. (2011). *İş dünyasında yenilik ve yaratıcılık* (çev.Turan Parlak). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mehta, M. (2006). *Growth by design: How good design drives company growth*. Ivey Business Journal
- Meydan, C.H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Moskowitz, G. B. (1993). Individual differences in social categorization: The influence of personal need for structure on spontaneous trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 132-142.
- Mulvey, P. W., & Howard J. K. (1998). The impact of perceived loafing and collective efficacy on group goal processes and group performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 74(1), 62-87.
- Murat, G., & Açıkgöz, B. (2007). Yöneticilerin örgüt kültürü algılamalarına ilişkin bir analiz: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 1-20.
- Nicholson, A. (2012). *Perceptions of the peer evaluation system: Relation with social loafing behaviours*. Concordia University, Master Thesis.
- Öneren, M., Demirel, E. N., & Kartal, C. (2019). Yükseköğretim kurumlarında sosyal kaytarma davranışının incelenmesi: Bir kamu üniversitesi örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1) 309-318.
- Özeren, E. (2011). Örgüt kültüründe yeni bir boyut olan sıkılık-esneklik ile örgütsel yenilikçilik ilişkisi: Türk ve İtalyan mermer sektöründe karşılaştırmalı bir araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Pelto, P. (1968). The difference between 'tight' and 'loose' societies. *Transaction*, 5, 37-40.
- Sakal, Ö., & Macit, R. (2018). Sıkılık-esneklik ve performans: psikolojik güçlendirmenin aracı rolü. *Social Sciences Studies Journal*, 4(21), 3352-3362.
- Senge, P. M. (2004). *The fifth discipline: the art and practice of learning organization*, currency doubleday. <http://www.scribd.com/doc/8057347/Peter-Senge-The-Fifth-Discipline-1> [Erişim Tarihi: 25.03.2020]
- Shane, S. (1993). Cultural influences on national rates of innovation. *Journal of Business Venturing*, 8(1), 59-73.

- Shane, S., Venkataraman, S., & MacMillan, I. (1995). Cultural differences in innovation championing strategies. *Journal of Management*, 21(5), 931-952
- Sünnetçioğlu, S., Korkmaz, H., & Koyuncu, M. (2014). Konaklama işletmelerinde algılanan örgüt kültür tipinin çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını algılamasına etkisi üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 17-34.
- Şeşen, H., & Kahraman, Ç. A. (2014). İş arkadaşlarının sosyal kaytarmasının, bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışlarına etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 1(1), 43-51.
- Tabak, A., Erkuş, A., & Meydan, C. H. (2010). Denetim odağı ve yenilikçi birey davranışları arasındaki ilişkiler: belirsizliğe tolerans ve risk almanın aracılık etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 159-176.
- Toh, S. M., & Leonardelli, G. J. (2012). Cultural constraints on the emergence of women as leaders. *Journal of World Business*, 47(4), 604-611.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96, 506-520.
- Tsaw, D., Murphy, S., & Detgen, J. (2011). Social loafing and culture: does gender matter?. *International Review of Business Research Papers*, 7(3), 1-8.
- Wallach, E. J. (1983). *Individual and organizations: The cultural match, training and development journal*, USA.
- Wang C. L., & Ahmed P. K. (2004). The development and validation of the organizational innovativeness construct using confirmatory factor analysis. *European Journal of Innovation Management*, 7(4).
- Wasti, A., & Fiş, A. M. (2010). Örgüt kültüründe sıkılık-esneklik boyutu ve kurumsal girişimcilik etkisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10, 11-32.
- Westwood R., & Low, D. R. (2003). The multicultural muse: Culture, creativity and innovation, international. *Journal of Cross Cultural Management*, 3(2), 235-259.
- Williams, K. D., Karau, S. J., & Bourgeois, M. J. (1993). *Working on collective tasks: Social loafing and social compensation*. (Edt. Hogg, M. and Abrams, D.). In: Group motivation: Social psychological perspectives. New York: Harvester Wheatsheaf, 130-148.
- Yamamoto, G. (2020). *Girişimci yenilikçi üniversite*. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 44-48.
- Yeşil, S. (2012). Türkiye'nin ulusal kültürel özellikleri ve yenilikçilik potansiyeli arasındaki ilişki açısından bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 33-62
- Yuan, F., & Woodman, R. (2010). Innovative behavior in the workplace: The role of performance and image outcome expectations. *Academy of Management Journal*, 53(2), 323-342.
- Zhang Y., & Lie Y. (2012). *An empirical study on innovative culture from the view of educational factors, international conference on future electrical power and energy systems*, Energy Procedia.

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi

Selcan ÜNAL*
Bilge AFŞAR**

ÖZ

Sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ile ilgili literatürde iki farklı görüş bulunmaktadır. Sosyal güvenlik harcamaları bir kamu harcamasıdır. Buna bağlı olarak, klasikler sosyal güvenlik harcamalarında gerçekleşecek artışın büyümeyi negatif etkileyeceğini savunur. Keynesyenlere göre ise bu tür harcamalardaki artış büyümeyi daha da artıracaktır. Çalışmanın amacı Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığını, etkisi var ise ne yönde olduğunu bulmaktır.

Çalışmada 1975 ile 2017 dönemi arasında sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki zamansal nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Sosyal güvenlik harcamaları değişkeni olarak konsolide bütçe içerisinde sosyal güvenlik harcamalarının yüzdesel oranı verisi ve ekonomik büyüme değişkeni olarak gayrisafi yurtiçi hasılabın bir önceki yıla göre yüzdesel değişim verisi kullanılarak analiz yapılmıştır.

Çalışmada Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Johansen (1991) çalışmalarında yer alan Johansen eşbütünleşme testi uygulanarak modeller için uzun dönemli ilişkiler araştırılmıştır. Bu araştırma neticesinde değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Sosyal Güvenlik Harcamalarında gerçekleşen her 1 puanlık artışın ekonomik büyümede 1.05 puan artışa sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik olup olmadığını araştırmak için Granger(1969) nedensellik testi yapılmıştır. Sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu fakat ekonomik büyümenin sosyal güvenlik harcamalarının nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sosyal Güvenlik Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Granger Nedensellik

The Relationship Between Social Security Spending and Economic Growth in Turkey: Cointegration Analysis and Granger Causality Test

ABSTRACT

This study examines the temporal causality relationship in 1975 and 2017 between social security spending and economic growth. This analysis was made using the percentage rate of social security spending in the consolidated budget as social security spending variable and the percental change of the GDP compared to the previous year as an economic growth variable.

In this paper, long-term relationships for models were examined through using the Johansen cointegration test, taking part in the works of Johansen (1988), Johansen and Juselius (1990) and Johansen (1991). The existence of a long-term cointegration relationship between the variables was confirmed by this research. It is concluded that every 1-point increase in social security spending results in a 1.05-point increase in economic growth. Granger (1969) causality test was applied to examine whether there is causality between the variables or not. It is decided that social security spending is a motive for economic growth, but economic growth is not the motive for social security spending.

Keywords: Turkey, Social Security Spending, Economic Growth, Cointegration, Granger Causality

1. Giriş

Sosyal güvenlik, toplumu oluşturan herkesi hayatı boyunca ilgilendiren en geniş kapsamlı sosyal politika aracıdır ve insanların iradesi dışında meydana gelen tehlikelerin zararlarından kurtulma garantisi olarak tarif edilebilir.

Modern sosyal güvenlik sistemlerinin iki temel kurumsal yapıları vardır. Bunlar; sosyal sigortalar ve kamu sosyal güvenlik harcamalarıdır. Son ve üçüncü ayağını ise sosyal sigortaların ve kamu sosyal güvenlik harcamalarının sağladığı garantinin üzerine çıkmak isteyenlerin bireysel veya kurumsal olarak geliştirdikleri tamamlayıcı sosyal güvenlik müesseseleri oluşturur.

* Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, selcan.unal@karatay.edu.tr

** Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, bilge.afsar@karatay.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.12.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 01.04.2021

Günümüz Türkiye' sinde sosyal güvenlik sisteminin sosyal sigorta ayağı ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Primli rejimler olarak adlandırılan sosyal sigortaların, kanunla üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmesine imkân verecek temel gelir kaynağını sigortalılar, işverenler ve devlet tarafından ödenen primler oluşturur. Ücret ve gelirler üzerinden alınan primler para-fiskal gelir olarak tarif edilen vergi benzeri bir ödemedir. Sosyal sigortalar ile iş kazası, meslek hastalığı, işsizlik, hastalık, ölüm, malullük, yaşlılık, analık ve aile yardımları güvence altına alınmıştır.

Küreselleşmenin olumsuz sosyal sonuçlarını gidermek adına yoksullukla mücadele politikalarının geniş anlamda sosyal güvenlik kapsamına alınması, nüfusun yaşlanması sebebiyle aktif/pasif sigortalı dengesindeki bozulma, kayıtdışı ekonominin artışı, işsizlik ve bu gibi pek çok sorun sosyal güvenlik harcamalarının her geçen gün artışına sebep olmaktadır. Hizmet olarak değerlendirilen sosyal güvenlik ve sosyal güvenlik harcamaları iktisadi yönden de ele alınması gereken bir konudur.

Milli gelir açısından sürekli irdelenen sosyal güvenlik harcamaları, 1979'a kadar yükseliş göstermiştir. Söz konusu yükselme her ne kadar Keynesyen akım itibarıyla piyasayı canlı tutmaya yönelik olsa da zamanla ihtiyaç hatta zorunluluk etkisiyle devam etmiştir. Bu durum devletlerin borç yükü ve bütçe açığını arttırdığı için iktisadi olarak tartışma ve eleştirilere yol açmıştır.

Sosyal güvenliğin bir kamu hizmeti olarak önemini, onun milli gelir içerisinde sahip olduğu pay belirler. Bu açıdan ikisi arasında sebep-sonuç ilişkisini incelemek önemlidir. Milli gelir arttıkça sosyal güvenlik harcamalarına ayrılan payın büyüyeceği bir vaka olmakla birlikte, sosyal güvenlik harcamalarının payının artması ile milli gelirin artıp artmayacağı tartışmalı bir konudur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yayınladığı son Dünya Sosyal Koruma Raporu 2017-19'a göre sosyal güvenlik harcamalarının GSYH'ye oranı Norveç'te % 23.9, Danimarka'da % 28.8, İsveç'te % 26.7, Fransa'da % 31.7, Almanya'da ise % 25'tir. Sosyal devlet anlayışının güçlü olduğu ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının GSYH'ye oranı %24-31 arasında değişmektedir. Liberal ekonomi politikalarının uygulandığı Birleşik Krallık'ta % 21.5, ABD'de % 19, Japonya'da ise % 23.1'dir. Bu oran Türkiye'de % 13.5'tir. Türkiye referans olarak aldığı AB ülkelerinin çok gerisinde bir harcama seviyesindedir. Ülkemiz açısından sosyal riskleri önlemek ve ortadan kaldırmak ekonomik dengeler itibarıyla son derece önemlidir.

Bir kamu harcama çeşidi olan sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi için literatürde farklı teoriler mevcuttur. Bunlardan ilki kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini iddia eden Keynesyen teoridir. Diğer ise ekonomik büyümenin genelde kamu harcamaları, özelde ise sosyal güvenlik harcamalarını pozitif yönde etkilediğini savunan Wagner teorisi. Bu iki teori dışında kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini savunan klasik görüş mevcuttur. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının, ekonomik büyümeye etkisini analiz ederek bahsi geçen teorilerden hangisinin Türkiye için geçerli olduğunu ampirik olarak test etmektir.

2. Literatür İncelemesi

Sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok yerli ve yabancı kaynak bulunmaktadır. Bu çalışmada literatür incelemesi Keynesyen teori, Wagner teorisi sonucuna ve bu iki teoriden farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar olmak üzere üç ana grupta tasnif edilmiştir.

Keynesyen teori etkisini tespit eden, diğer bir ifadeyle sosyal güvenlik harcamalarının, ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalar; Bellettini ve Ceroni (2000), sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-1990 dönemi için panel veri analizi ile incelemiştir. 61 ülkeden elde edilen verilere göre; nispeten az gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının pozitif tahmini katsayısı yüksek çıkmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin, beşeri sermaye oluşumu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bellettini ve Ceroni böylece Keynesyen etkiyi ortaya koymuştur. Kar ve Taban (2003), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında en küçük kareler yöntemini ve eşbütünlük analizini uygulamıştır. Sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşarak, Keynesyen teorisini desteklemiştir.

Lee ve Chang ise yaptıkları iki çalışmada sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşmıştır. Lee ve Chang (2006a), 1972-2000 arasında AB ülkeleri için, GSYH ile sosyal güvenlik harcamaları arasındaki uzun dönemli ortak hareket ve nedensel ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmada, GSYH ve sosyal güvenlik harcamaları arasında uzun dönem ilişki tespit

edilmiştir. Ayrıca Granger nedensellik testinde sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki ortaya çıkmıştır. 2006 yılında yaptıkları diğer çalışmada Lee ve Chang (2006b), 1980 ve 2001 dönemi için sosyal güvenlik harcamaları ve GSYH arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile OECD ülkeleri bazında incelemiştir. Çalışma sonucunda, iki değişken arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli analizi ile kısa dönem ilişkisi bulunamamış, uzun dönemde çift yönlü nedensellik ortaya çıkmıştır. Sosyal güvenlik harcamalarının OECD ülkelerindeki tasarruflar ve beşeri sermaye birikimi yoluyla büyümeyi etkileyebileceği görülmüştür. Böylece Keynesyen teori ispat edilmiştir. Alam, Sultana ve Butt (2010), Asya ülkelerinde sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1970-2005 arası yılları için panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analize göre sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu etki ise sosyal güvenlik harcamalarının ekonomide üretkenlik ve verimliliği arttırdığı şeklindedir. Ayrıca verimsiz sosyal güvenlik harcamalarını azaltan mali ayarlamaların daha sürdürülebilir olduğu da çalışmada kanıtlanmıştır. Baylan (2019), Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisini, 1975-2010 dönemine ait verileri kullanarak eşbütünleşme analizi ile tespit etmiştir. İncelenen dönemde sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımını olumsuz, ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Altınöz ve Altuntaş (2021), Türkiye için 1991-2016 dönemi için türlerine göre transfer harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini analiz etmek adına ARDL sınır testi uygulamasını gerçekleştirmiştir. Uygulama neticesinde sosyal güvenlik harcamalarının hem kısa hem uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmış ve Keynesyen teori desteklenmiştir.

Birinci (2015), Türkiye' de sosyal güvenlik ve ekonomik büyüme ilişkisini 1972-2012 yılları arası için araştırmıştır. Çalışmada Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi ve VAR modeli kullanılarak ulaşılan sonuçlar; ekonomik büyümenin hızının artması, sosyal güvenliğin kapsamının gelişmesine ve gelirinin artmasına neden olmaktadır. GSYH' de gerçekleşen bir birimlik artış, sosyal güvenlikteki değişimin %11,5' lik kısmını açıklamaktadır. Bu çalışma ekonomik büyümenin, sosyal güvenlik harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşarak Wagner teorisini desteklemektedir.

Saunders (1985), çalışmasında OECD ülkelerinde kamu harcamaları ve ekonomik performans ilişkisini regresyon analizi ile incelemiştir. 1960-1981 döneminde OECD ülkelerinde kamu harcamalarının özellikle 1975 sonrası dönemde ekonomik performansa zarar verdiği yönünde kısıtlı kanıt ortaya çıkmıştır. 1960' lı yıllarda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişkiye ulaşılmıştır. Tülümce ve Yayla (2017), Türkiye için kamu harcamalarının ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırılması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1988-2016 dönemi için VAR ve Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Ekonomik sınıflandırma cari, yatırım ve transfer harcamaları olarak, fonksiyonel sınıflandırma ise eğitim, sağlık, savunma ve sosyal güvenlik harcamaları olarak modellere dâhil edilmiştir. Fonksiyonel sınıflandırma için VAR analizi etki tepki sonuçları, savunma ve sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu şeklindedir. Cammeraat (2020), 1990-2015 dönemi için sosyal güvenlik harcamaları, eşitsizlik, yoksulluk ve ekonomik büyüme ilişkisini çalışmıştır. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada; sosyal harcamaların yoksulluk ve eşitsizlikle negatif ilişkili olduğunu, ancak GSYH ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada kullanılan tüm değişkenler 1975-2017 aralığındaki verileri kapsamaktadır. Çalışmada yıllık veriler kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme için kullanılan veri, gayrisafi yurtiçi hasılanın bir önceki yıla göre yüzdesel değişimi iken sosyal güvenlik harcamaları için kullanılan veri, sosyal güvenlik harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içerisindeki yüzdesel oranıdır. 2006 yılından sonra merkezi yönetim bütçesi tanımına geçilmiştir. Kullanılan verilerde konsolide bütçeyi, 2006 yılından sonra özel bütçe ile düzenleyici ve denetleyici kurum gelirleri toplamı ifade etmektedir. 2004 yılından sonra ise geçmiş yıllar verileri ile mukayese edilebilmesi için analitik bütçe sınıflandırmasına göre düzenlenmemiştir. Bu düzenlemeden özel gider indirimi ödemeleri, asgari geçim indirimi ve gelirden ayrılan paylar hariçtir. Her iki değişken için de oransal veriler dikkate alınmaktadır.

Tablo 1. Değişkenler: Tanımları ve Kaynakları

Değişkenler	Veri Aralığı	Kaynak	Kısaltma
Sosyal Güvenlik Kurumu Harcamaları	1975-2017	Strateji ve Bütçe Başkanlığı	SGH
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	1975-2017	TÜİK	GSYH

Ekonomik büyümeyi temsilen gayrisafı yurtiçi hasıla verisi bağımlı değişken olarak ele alındığında belirlenen ana model özetle aşağıda verilmektedir:

$$GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 * SGH_t + \varepsilon_t (1)$$

1 numaralı denklem sadece teorik modellemeyi ifade etmektedir.

Analizde tüm değişkenler için 2 farklı birim kök testi uygulanmıştır. Bunlar literatürde en çok kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) testleridir. Daha sonra Johansen eşbütünleşme analizi için optimum gecikme uzunluğunun ne olacağı, Hall (1991) tarafından önerilmiş olan Vector Auto Regressive (VAR) analizi yardımı ile bulunmuştur. Kısıtsız VAR analizinin sınaması için AR karakteristik polinomunun ters kökleri ve LM testi uygulaması gerçekleştirilerek, kısıtsız VAR analizinin güvenilirliği saptanmıştır. Ardından Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Johansen (1991) çalışmalarında yer alan Johansen eşbütünleşme testi uygulanarak model için uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Son olarak değişkenler arasında nedenselliğin doğrulanması için Granger'in 1969'da geliştirdiği nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir

4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

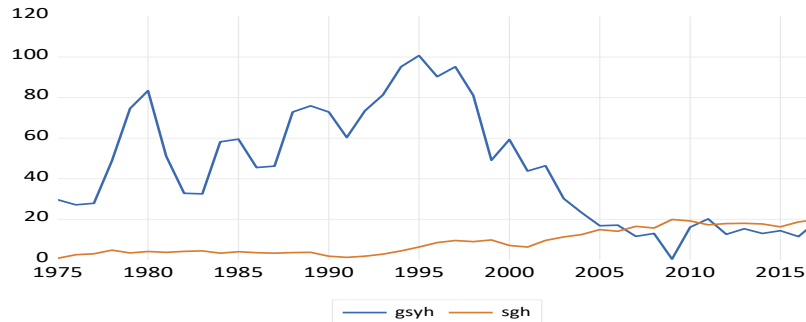
	GSYH	SGH
Ortalama	45.33953	8.841860
Ortanca	45.50000	6.300000
En Yüksek	100.7000	19.90000
En Düşük	0.400000	0.800000
Standart Sapma	28.48137	6.328629
Çarpıklık	0.332749	0.490374
Basıklık	1.854470	1.693720
Jarque-Bera	3.144605	4.780589
Olasılık	0.207567	0.091603

Modelin güvenilir tahminde bulunabilmesi için değişkenlerin dağılım seyrini bilmek önemlidir. Değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığı varsayımını sıyanan Jarque-Bera testine göre hipotezler;

H_0 = Seri normal dağılıma uymaktadır.

H_1 = Seri normal dağılıma uymamaktadır.

Jarque-Bera testine göre, bir serinin normal dağılım göstermesi için olasılık değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olması gerekmektedir. Tablo 2'te görüldüğü gibi GSYH ve SGH değişkenleri için olasılık değerleri sırasıyla 0.207567 ve 0.091603'tür. 0.05 anlamlılık düzeyinde her iki değişkende normal dağılım göstermektedir.

Şekil 1. Değişkenlerin Zamana Bağlı Değişimleri

Değişkenlerin 1975-2017 dönemindeki seyri Eviews-11 programında elde edilerek Şekil 1'de gösterilmektedir. Değişkenlerin normal dağılım gösterdiği Şekil 1 yardımı ile tekrar ifade edilmektedir.

Durağanlık testleri zaman serisi analizlerinde sahte ya da anlamsız regresyon sorununu engellemek amacıyla kullanılmaktadır. Johansen eşbütünlük analizini için ilk şart serilerin birinci farkta durağan olmasıdır. Bu safhada serilerin durağan olup olmadığını anlayabilmek için, birim kök testleri gerçekleştirilmektedir. Hipotezler,

H_0 =Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.)

H_1 =Seri durağandır. (Birim kök içermez.)

Tablo 3. Birim Kök Testleri

Değişken	(ADF)		(P-P)	
	Normal Düzey		Normal Düzey	
	t İstatistiği	Olasılık Değeri	t İstatistiği	Olasılık Değeri
GSYH	-1.435059	0.5561	-1.553314	0.4972
SGH	-0.267798	0.9211	-0.267798	0.9211
	(ADF)		(P-P)	
	Birinci Fark		Birinci Fark	
	t İstatistiği	Olasılık Değeri	t İstatistiği	Olasılık Değeri
GSYH	-5.462612	0.0000	-5.505599	0.0000
SGH	-6.572698	0.0000	-6.572698	0.0000

Tablo 3'te görüldüğü gibi H_0 hipotezinde serilerin birim kök içerdiğini iddia eden Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron testlerine göre GSYH ve SGH değişkenlerinin normal düzeyde H_1 hipotezinin reddedildiği, birinci farkta H_0 hipotezinin reddedilebildiği ve durağan olduğu belirlenmiştir. Her iki seride birinci farkta durağan olduğu için aralarında eşbütünlük analizini gerçekleştirmek mümkündür.

Eşbütünlük çözümlemesinden bahsetmeden önce, daha önce tanımlanan denkleme göre en uygun gecikme sayısının tespit edilmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple mevcut modelin kullanılabilmesi amacıyla ilk olarak kısıtsız VAR modeli ile en uygun gecikme uzunlukları hesap edilmiştir.

Tablo 4. En Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-226.0785	NA*	411.8259*	11.69633*	11.78164*	11.72694*
1	-224.7407	2.469673	472.3468	11.83286	12.08879	11.92468
2	-222.7613	3.451354	525.0848	11.93648	12.36303	12.08952
3	-220.9222	3.018050	589.5730	12.04729	12.64447	12.26155

*Kritere göre en uygun seçimi belirlemektedir.

Kullanılan kısıtsız VAR modelinde değişkenler çok sayıda gecikme içermekte ve değişkenlerin gecikme sayısı teker teker azaltılarak yeniden tahmin edilmektedir.

En uygun gecikme uzunluğunun tespit edildiği analiz neticesinde Tablo 4'te görüldüğü üzere Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve HannanQuinn (HQ) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu "0" olarak belirlenmiştir. Fakat kısıtsız VAR modeli normal düzeyden farklı, farkı alınan, verilerle çalışılmaktadır. Geçerli ve en sağlıklı gecikme değerini bulmak için farklı gecikme değerleri ile model tahminleri elde edilmiştir. Sonuç olarak eşbütünlük analizi için en uygun gecikme uzunluğunun "1" olduğu tespit edilmiştir.

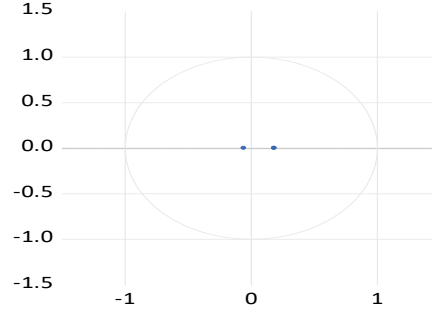
"1" gecikme uzunluğu ile kurulan kısıtsız VAR modelinin uygunluğunu ve istikrarlılığını ortaya koymak için birtakım model değerlendirme kriterlerine başvurulmuştur. Uygulanan değerlendirme kriterleri ve sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Kurulan modelin dinamik olarak durağan olup olmadığını anlamak için AR köklerinin durumu incelenmiştir; serilerin kendi arasında ardışık bağımlılığını incelemek için LM testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Kök	Modulus
0.181963	0.181963
-0.059473	0.059473

Tablo 5'te bütün modulus değerlerinin referans değer aralığında olması, 1'den küçük olması, VAR modelinin istikrarlılığını göstermektedir.

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Şekil 2'de AR köklerinin, noktaların, tamamı birim çember dışına taşmadığını ve böylece kurulan modelin dinamik olarak durağan olduğunu göstermektedir. LM testi hipotezler,

H_0 : Otokorelasyon yoktur.

H_1 : Otokorelasyon vardır.

Tablo 6. LM Test Sonuçları

Gecikme Değeri	LM-Stat	Olasılık Değeri
1	2.716882	0.6063
2	2.631875	0.6213

Gecikme uzunluklarının olasılık değerleri dikkate alındığında 0.05 anlamlılık düzeyinde H_1 hipotezi reddedilir. Otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. LM testinin neticesi kurulan modelin istatistiksel olarak sorunsuz ve yapısal olarak tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Johansen eşbütünleşme analizi eştümleştirici ilişki sayısını belirlemek için iz ve en yüksek özdeğer istatistiklerini kullanmaktadır. Yalnız her iki analizin eşik değerleri MacKinnon vd. (1999) tarafından güncellenerek yayımlanmıştır. Johansen eşbütünleşme analizi ile ortaya çıkan iz ve en yüksek özdeğer istatistikleri, MacKinnon vd. (1999) çalışmasıyla tespit edilen eşik değerlerinden mutlak değerce büyük olduğu durumda, seriler arasında eşbütünleşme olmadığını öne süren H_0 hipotezi reddedilir ve buna bağlı eşbütünleşim vektörünün varlığı ile ilgili kuvvetli bir kanıt elde edilebilir. Eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönemli bir ilişki türünü bulmasının yanı sıra, bağımsız değişkenlerin alt kümelerini de kapsayan eşbütünleşim vektörü de ortaya çıkarmasından dolayı çok önemli bir analizdir.

Hipotezler,

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme yoktur.

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme vardır.

Tablo 7. Modelin Eşbütünleşme Analizi

İz İstatistiği				
H_0 Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	Eşik Değeri	Olasılık
Hiç Yoktur	0.411698	35.16110	15.49471	0.0000
En Fazla 1	0.294263	13.94050	3.841465	0.0002
En Yüksek Özdeğer İstatistiği				
H_0 Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	Eşik Değeri	Olasılık
Hiç Yoktur	0.411698	21.22061	14.26460	0.0034
En Fazla 1	0.294263	13.94050	3.841465	0.0002

Tablo 7'da iz ve en yüksek öz değer istatistikleri, eşik değeri aştığı için H_1 hipotezi reddedilir. Modelde değişkenler arasında 2 eşbütünleşim vektörü vardır. Buna bağlı değişkenler arasında uzun dönemli

eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilir. İz ve en yüksek özdeğer istatistiğine bağlı eşbütünlük testleri beraber ele alındığında çıkan neticelerin normalize edilmiş hali aşağıdaki gibi modellenmiştir;

Eşbütünlük Denklemi;

$$D(\text{GSYH})_t = \beta_0 + 1.054687 \cdot D(\text{SGH})_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2.06164)

Eşbütünlük denklemine göre SGH'de gerçekleşecek bir birimlik artış, GSYH'de 1.05 birim artışa sebep olmaktadır.

Son olarak modeldeki değişkenlerin Granger nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Granger nedensellik testinin hipotezleri;

H_0 : Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Granger nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 8. Modelin Granger Nedensellik Testi

İkişerli Granger Nedensellik Testi		
H_0 Hipotezi	F-İstatistiği	Olasılık
SGH, GSYH'nin nedeni değildir.	5.36551	0.0091
GSYH, SGH'nin nedeni değildir.	0.00718	0.9928

Tablo 8'e göre H_0 hipotezlerinden 'SGH, GSYH'nin nedeni değildir' hipotezinin olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğinde reddedilmiş ve SGH değişkeninden, GSYH değişkenine Granger nedenselliğinin olduğu tespit edilmiştir. 'GSYH, SGH'nin nedeni değildir' H_0 hipotezi ise olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğinde kabul edilmiş ve GSYH değişkeninden, SGH değişkenine Granger nedenselliğinin olmadığı tespit edilmiştir. Özetle SGH, GSYH'nin Granger nedeni iken, GSYH, SGH'nin Granger nedeni değildir sonucuna ulaşılmıştır.

5. Sonuç ve Tartışma

Ekonomik büyüme ve kalkınma, 1940'lı yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündemini meşgul etmektedir. Gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler, vatandaşlarının sosyal refah içerisinde hayat sürdürebilmeleri için bu konulara önem vermektedir. Ekonomide sosyal güvenlik ve refah kavramları özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da çok irdelenmiştir. Bu süreçte klasik kamu düzenine, ekonomik kamu düzeni de eklenmiştir. Devletin kamu harcamaları kalemlerinden olan sosyal güvenlik harcamaları, sosyal devletler için kilit noktadır.

Sosyal güvenlik harcamaları dikkate alındığında Türkiye referans olarak aldığı AB ülkelerinin çok gerisinde bir harcama seviyesindedir. Ülkemiz açısından sosyal riskleri önlemek ve ortadan kaldırmak ekonomik dengeler itibarıyla son derece önemlidir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik kriz sarmalı ve ekonomik büyüme sorunları sosyal güvenlik harcamalarını da etkilemiştir. Sosyal güvenlik sistemine yeni kaynak aktarımıyla birlikte bütçe açığı vb. konularda sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemi daha fazla hissedilmektedir. Bu bağlamda literatürde sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için gerçekleştirilen ampirik çalışmalar neticesinde konu ile ilgili farklı teoriler tespit edilmiştir.

Çalışmada kurulan modelde Johansen eşbütünlük analizi gerçekleştirilerek, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Johansen eşbütünlük analizi sonuçlarına göre, sosyal güvenlik harcamalarını temsilen kullanılan konsolide bütçe harcamaları içerisinde sosyal güvenlik harcamalarının yüzdesel oranı bağımsız değişken SGH ile ekonomik büyüme verisi olarak kullanılan gayrisafi yurtiçi hasılanın bir önceki yıla göre yüzdesel oranı bağımlı değişken GSYH arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisinin var olduğu saptanmıştır. İstatistiksel anlamlılık sınırları içerisinde, sosyal güvenlik harcamalarında gerçekleşen her 1 puanlık artış, ekonomik büyümede 1,05 puan artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında nedenselliğinin tespiti için gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi neticesinde sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğunu fakat ekonomik büyümenin sosyal güvenlik harcamalarının nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma böylece sosyal

güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ve ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucu ile Türkiye'de Keynesyen teorinin geçerli olduğunu saptamıştır. Yapılan literatür araştırmasında Belletini ve Ceroni (2000), Lee ve Chang (2006a), Lee ve Chang (2006b), Alam, Sultana ve Butt (2010) farklı ülke verileri ile gerçekleştirdikleri ampirik çalışmalar neticesinde Keynesyen teorinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Baylan (2019), Altınöz ve Altuntaş (2021) Türkiye verileri ile yaptıkları analizlerde Türkiye için Keynesyen teoriyi savunan sonuçlar elde etmişlerdir. Birinci (2015), Türkiye verileri ile gerçekleştirdiği çalışmada ekonomik büyümenin, sosyal güvenlik harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşarak Wagner teorisini desteklemektedir. Saunders (1985), OECD ülkeleri için, Tulumce ve Yayla (2017) Türkiye için yaptığı analizde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki sonucuna ulaşırken, Cammeraat (2020) ise sosyal güvenlik harcamaları ile GSYH'nın ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ulusal ve uluslararası veriler ile yapılan ampirik çalışmalarla ortaya çıkan genel eğilim Keynesyen teorinin doğruluğunu ispatlamaktadır. Gerçekleştirilen araştırma sayesinde Türkiye için 1975-2017 yılları arasında Keynesyen teorinin doğruluğu ispatlanarak literatürdeki fikir ayrılığı bertaraf edilmekte ve Keynesyen teoriyi savunan çalışmalara, daha geniş bir zaman aralığına ait veriler kullanarak, destek verilmektedir. Araştırmada ortaya çıkan sonuç, Türkiye için sosyal güvenlik harcamalarına sağlanacak katkının sadece sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak görülmemesi gerektiğini, aynı zamanda ekonomik büyümeyi sağlamak için bir araç niteliği taşıdığını ispatlamaktadır. Literatürle uyumlu sonuca ulaşan çalışma, kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturan sosyal güvenlik harcamalarının, gelişmekte olan ekonomiye sahip ülkemizde, ekonomik büyümeye olan etkisinin tespiti ile karar ve uygulayıcı mercileri için ve literatüre katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

6. Extended Abstract

Economic growth and development have been occupying the agendas of the developed and developing countries since the 1940s. Both developing and developed countries are prioritizing those issues for their citizens to live in social welfare. Social security and welfare notions in the economy have started to be studied more, especially after World War II. economic public order has been added to the classical public order within that period. Social security spending, which is one of the state's public spending items, is a key point for the social states. According to the World Social Protection Report 2017-19 published by the International Labor Organization, the ratio of social security expenditures to GDP is 23.9 in Norway, 28.8 in Denmark, 26.7 in Sweden, 31.7 in France and 25.0 in Germany. In countries with a strong understanding of social state, the ratio of social security expenditures to GDP varies between 24-31%. It is 21.5 in the United Kingdom, 19.0 in the USA, 22.3 in the Netherlands and 23.1 in Japan, where liberal economic policies are implemented. This percentage/ ratio is 13.5 in Turkey.

Turkey is far behind the EU countries taken as a reference level of spending. It is highly important for our country to prevent and eliminate those social risks in terms of economic balances. The economic crisis spirals and economic growth problems encountered in the 1980s and 1990s have affected social security spending. The importance of the relationship between social security spending and economic growth on issues such as budget deficit started to be perceived more together with new fund transfers to the social security system. Within this context, there are two different theories regarding the subject. The first of these is the Keynesian Theory, which claims that the increase in public spending affects economic growth positively, and the other is Wagner theory, which argues that economic growth positively affects public spending in general and social security expenditures in particular.

In order to perform the Johansen cointegration analysis in the model established, it was first determined whether the variables are stationary or not with the help of ADF and PP unit root tests. The variables were made stable by taking their first differences since they are not static at the normal level. The optimum lag length for the variables was determined as "1" by using the unconstrained VAR model. Inverse roots of the AR Characteristic Polynomial, and LM Test have been performed to test the reliability of the established unconstrained VAR analysis. As a result of the Johansen Cointegration analysis, the existence of 2 cointegration vectors was determined according to the trace and eigenvalue statistics. The existence of a long-term cointegration relationship between variables has detected.

According to the results of the Johansen cointegration analysis, it is stated that there is a long-term cointegration relationship between independent-variable social security spending, which is the percental ratio of social security spending within consolidated budget expenditures used to represent social security expenditures, and dependent-variable GDP, which is the percental ratio of GDP as compared to the previous year used as economic growth data. It is established, within the statistical significance limits, that every 1-point increase in social security spending results in a 1.05-point increase in economic growth. As a result of the Granger causality analysis performed to determine the causality between variables, it was concluded that social security expenditures were the motive for economic growth, but economic growth was not the motive for social security expenditures. The study thus contributed to the validity of the Keynesian Theory. Overall tendency emerged in the literature research authenticates the accuracy of the Keynesian Theory. Besides that, there are studies defending the Wagner Theory, arguing that there is no relationship between economic growth and social security spending. The result that emerged in the study is that the contribution to the social security spending for Turkey should not only seen as a requirement for the social state understanding but also should be proven as a tool for economic growth. The study that comes through a parallel result with the literature is crucial in terms of determining the effect of social security spending, which constitute an important part of public expenditures, in our country with a developing economy, for decision and implementing authorities.

Kaynakça

- Alam , S., Sultana , A., & Butt, M. (2010). Does Social Expenditures Promote Economic Growth? European Journal of Social Sciences A Multivariate Panel Cointegration Analysis for Asian Countries, 44-55.
- Alper, Y. (2019). Sosyal Güvenlik Üzerine YAZILAR'ım. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Alper, Y., & Kılıç, İ. (2020). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. Bursa: DORA .
- Altınöz, B., & Altuntaş, M. (2021). Türlerine Göre Transfer Harcamalarının Ekonomi Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 103-117.
- Baylan, M. (2019). Sosyal Güvenlik Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2579-2593.
- Belletini, G., & Ceroni, C. (2000). Social security expenditure and economic growth: An empirical assessment. 249-275. doi:https://doi.org/10.1006/reec.2000.0231.
- Birinci, B. (2015). Sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Cammeraat, E. (2020). The Relationship Between Different Social Expenditure Schemes and Poverty, Inequality and Economic Growth. *International Social Security Review*, 101-123.
- Canbay, T., & Demir, M. (2013). Türkiye' de Sosyal Güvenlik Açıkları ve Sosyal Güvenlik Ahlakı. *Yönetim ve Ekonomi*, 303-315.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 427-431.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 424-438.
- Hall, S. (1991). The Effect of Varying Length VAR Models on the Maximum Likelihood Estimates of Cointegrating Vectors. *Scottish Journal of Political Economy*, 317-323.
- ILO. (2017). World Social Protection Report. Geneva: International Labour Office.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control* , 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1551-1580.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 169-210.

- Kar, M., & Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 145-169.
- Kocabıyık, T. (2016). Johansen Eşbütünleşme Testinde Karar Aşamalarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40-50.
- Kutlar , A. (2017). Adım Adım Eviews ile Uygulamalı Çok Denklemlili Zaman Serileri. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Lee, C., & Chang, C. (2006). Social Security Expenditure and GDP in OECD Countries: A Cointegrated Panel Analysis. *International Economic Journal*, 303-320.
- Lee, C., & Chang, C. (2006). Social Security Expenditures and Economic Growth: A Heterogeneous Panel Application. *Journal of Economic Studies*, 386-404.
- MacKinnon, J., Haug, A., & Michelis, L. (1999). Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 563-577.
- Phillips , P., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 335-346.
- Saunders, P. (1985). Public Expenditure and Economic Performance in OECD Countries. *Journal of Public Policy*, 1-21.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020, 12 12). <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/> adresinden alındı
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- TÜİK. (2020, 12 12). <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- Yaraşır Tülümce, S., & Yayla, N. (2017). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Bileşenleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Wagner ya da Keynes? *Social Sciences (NWSAENS)*, 163-184.
- Yazgan, T. (2011). *İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yıldırım, M., Belen , M., & Kütük, Y. (2014). Küresel Emtia Fiyatları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kardemir ve İzdemir Üzerinde Bir Uygulama . *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 107-138.

The Effects of Social Support, Trust and Social Presence on Social Commerce Intention: A Meta-Analysis

İlhami TUNCER*

ABSTRACT

With the development of technology, social media platforms have become widespread and they have become suitable for use by consumers for different purposes. One of these purposes is the opportunity to shop on social media. The volume of social commerce worldwide has reached an important level and its development continues. Hence, interest in researching consumer behavior has increased in social commerce literature. There have been many studies in the literature on the relationships of social support, social presence, trust and social trade intention. From this point of view, the purpose of this study is to synthesize previous studies examining the relationship among the variables of social support, social presence, trust and social commerce intention in the framework of a single model with the meta-analysis method. In this context, the findings of 36 studies are synthesized with the meta-analysis method. According to the findings of this synthesis, it is determined that the variables of informational support, emotional support, trust in the social commerce site, trust in the vendor on the social commerce site and social presence significantly affect social commerce intention. These findings may provide researchers who will conduct studies on this topic in the future with significant contributions in terms of analyzing the scope of the literature and shaping their studies. Additionally, marketing managers in the sector may utilize these meta-analysis findings in determination of their marketing strategies.

Keywords: Social Support, Trust, Social Presence, Social Commerce Intention, Meta-Analysis

Sosyal Destek, Güven ve Sosyal Varlığın Sosyal Ticaret Niyetine Etkileri: Bir Meta Analiz

ÖZ

Teknolojinin gelişimiyle birlikte sosyal medya platformları yaygınlaşmaya başlamış ve tüketicilerin farklı amaçları için kullanımı uygun hale gelmiştir. Bu amaçlardan biri de sosyal medya üzerinden alışveriş yapabilme imkanlarıdır. Dünya genelinde sosyal ticaretin hacmi önemli bir düzeye gelmiş ve gelişimi devam etmektedir. Dolayısıyla sosyal ticaret literatüründe tüketici davranışının araştırılmasına yönelik ilgi artmıştır. Literatürde sosyal destek, sosyal varlık, güven ve sosyal ticaret niyeti ilişkileri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, sosyal destek, sosyal varlık, güven ve sosyal ticaret niyeti değişkenleri arasındaki ilişkiyi tek bir model çerçevesinde inceleyen önceki çalışmaları meta-analiz yöntemi ile sentezlemektir. Bu bağlamda 36 çalışmanın bulguları meta-analiz yöntemi ile sentezlenmiştir. Bu sentezin bulgularına göre, bilgi desteği, duygusal destek, sosyal ticaret sitesine güven, sosyal ticaret sitesinde satıcıya güven ve sosyal varlık değişkenlerinin sosyal ticaret niyetini önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular, gelecekte bu konuda çalışmalar yapacak araştırmacılara, literatürün kapsamını analiz etme ve çalışmalarını şekillendirme açısından önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca sektördeki pazarlama yöneticileri, pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde bu meta-analiz bulgularından yararlanabilirler.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Destek, Güven, Sosyal Varlık, Sosyal Ticaret Niyeti, Meta Analiz

1. Introduction

With development of the Web 2.0 technology and the emergence and prevalence of social media in connection to this, the use of social commerce has increased and become popular (Fan et al., 2019). The use of social media platforms like especially WeChat, Instagram and Facebook in social commerce is highly prevalent. The platforms have provided significant contributions by transforming interactions, information accessibility and shopping experiences in e-commerce (Bugshan & Attar, 2020; Hajli, 2015; Leung et al., 2019). This is because, while conventional e-commerce practices are more sale-oriented, social commerce platforms are more focused on social interaction and users (Fan et al., 2019; Liu et al., 2019; Zhang et al., 2014). Therefore, they may allow consumers to make a healthier decision by facilitating their interactions with other consumers who have purchased a similar product. At the same time, these properties allow consumers to share their shopping experience with social communities.

Such an increase in social commerce in practice has encouraged scientists to scientifically investigate this issue (Al-Tit et al., 2020; Hajli, 2015; Huang & Benyoucef, 2015). In literature reviews, it may be

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ituncer@kmu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 31.10.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 12.04.2021

observed that scientific research has increased towards the shopping behaviors conducted by consumers via social media. In particular, a large proportion of researchers are conducting studies for determining predictors that affect social commerce intention. Studies have generally investigated the relationship of social support, trust and social presence with social commerce intention (Al-Tit et al., 2020).

It has been emphasized in previous studies that trust is one of the most important antecedents that trigger the social commerce intention of consumers (Wang et al., 2016; Yahia et al., 2018). This is because consumers feel less safe in online channels in comparison to offline channels. Thus, the trust of the consumer is a precondition for social commerce intention (Pavlou, 2003). In the context of social commerce, there are studies investigating the relationship between the two (Bugshan & Attar, 2020; Hajli, 2015; Sharma et al., 2019; Zhao et al., 2020). When we look at studies in the literature, it is seen that the construct of trust has been categorized based on the types of sources such as “trust in the platform” and “trust in the vendors”. Other variables that are most frequently researched by scientists in the context of the antecedents of social commerce intention are social support and social presence. With the interpersonal communication and information sharing property of social media, consumers may provide social support. Therefore, the provided social support may become a significant instrument in influencing behavior (Ballantine & Stephenson, 2011). In the context of social commerce, the construct of social support has been investigated by categorization as emotional support and informational support. Social presence is a situation that is related to consumers’ perceptions of the presence of the elements they interact with on the social platform (Park & Cameron, 2014). A high level of social presence may contribute to development of social commerce by increasing interaction (Gefen & Straub, 2004a).

Several studies have been carried out towards the relationships among these constructs, but it is highly difficult to individually generalize these studies. Meta-analysis is a statistical method that compiles the findings of multiple independent studies (Zhao et al., 2018), and in comparison to conventional literature research, it may help researchers derive more reliable results (Schmidt & Hunter, 2015). This study aimed to synthesize and generalize a single model on the relationships among social support, social presence, trust and social commerce intention based on the findings of previous studies by using the meta-analysis method. By preserving the multi-dimensional structure of especially the constructs of trust and social support, it was aimed to determine whether or not there was a difference in the weights of the effects of these on social commerce intention.

2. Literature review and hypotheses development

2.1. Social support

Evidence that the internet may provide consumers with social support has been revealed in studies in the literature (Obst & Stafurik, 2010). This is because social support emerges with the interaction of online communities (Shanmugam et al., 2016). For example, Park et al. (2009) stated that one of the most important factors of the communication of consumers in online communities is provision of social support. Based on this point, it is revealed that reciprocal interaction and communication have a significant role in providing consumers with social support. Therefore, the development of the Web 2.0 technology may have significant contributions in achieving communication and interaction. For example, there is evidence in the literature that social media, which is a product of the Web 2.0 technology, makes the communication and interaction of communities easier (Liang et al., 2011). This shows that social media creates a significant source in providing consumers with social support (Lin et al., 2012).

Social support refers to social resources presented by individuals in social media channels or communities (Gottlieb & Bergen, 2010). With a more detailed definition, it was expressed as “information leading the subject to believe that he is cared for and loved, esteemed, and a member of a network of mutual obligation” (Cobb, 1976, p. 300). In the SNS context, social support is defined as “the social resources that persons perceive to be available or that are actually provided to them by non-professionals in the context of both formal support groups and informal helping relationships” (Hajli, 2013, p. 146). The concept of social support has a multi-dimensional structure in different contexts as informational, emotional, tangible, evaluative and instrumental (House, 1981; Madjar, 2008; Schaefer et al., 1981; Xie, 2008). In the context of social commerce, consumers need various forms of intangible support such as general assessment information and help regarding products and services in purchasing processes.

Therefore, based on this point, it is understood that, in the context of social commerce, the support needed by consumers is the informational and social support of other consumers (Coulson, 2005). Moreover, if studies in the literature in the context of social commerce are examined, it is observed that, as social media or online communities are in a virtual environment, the construct of social support has been designed on the basis of intangible aspects consisting of informational and emotional components. Thus, in the scope of this study, studies involving these two dimensions were included in the meta-analysis.

Emotional support is explained as an emotional and influential power provided to the consumer by other community members involving components such as compassion, love, understanding, courage and listening (Hajli et al., 2015; Ommen et al., 2008). As it would be understood from these components, emotional support may pave the way for formation of interactions of consumers with other group members by directly increasing the warmth in their heart (Lin et al., 2015). With this interaction, the existing concerns of the consumer in the purchasing process are revealed, and the indirect emotional support provided by their peers (Leong et al., 2020) may be useful in purchasing decisions (Fan et al., 2019). Informational support rather consists of practical and useful support including advice, guidance, comments and recommendations provided to consumers by their peers (Hajli et al., 2015b; Liang & Turban, 2011). Informational support may provide usefulness for the consumer to obtain new opinions, solve their problems and therefore make purchasing decisions easier (Liang et al., 2011).

Positive communication taking place regarding a product or service may significantly contribute to the purchasing decisions of consumers (Naylor et al., 2012). In particular, especially with development of the Web 2.0 technology, social media has increased the interaction among consumers or peers, and therefore, allowed the prevalence of social support. This has made social media an important tool in shaping consumer behaviors (Tsai et al., 2012). Previous studies investigated the relationships between social support and social commerce intention (Lee & Chen, 2020; Liang et al., 2011; Zhang et al., 2014). Huang et al. (Huang et al., 2020) conducted a study on hotel customers and revealed that, by mediation of social media, social support had a significant effect on social commerce intention. The emotional and informational support dimensions of social support also affect social commerce intention (Lal, 2017; Li, 2019; Makmor et al., 2018). For example, Al-tit et al. (2020) concluded that informational and emotional support in the framework of social media affects social commerce intention. Therefore, we hypothesize:

H1. Emotional support is positively associated with social commerce intention.

H2. Informational support is positively associated with social commerce intention.

2.2. Trust

As the act of shopping involves interaction and communication, trust is a highly important key factor (Fukuyama, 1995). In particular, in the context of online transactions, previous studies have determined trust to be a significant factor (Eriksson et al., 2005). This is because on platforms where social order cannot be achieved, and there is high uncertainty like social media (Alshibly, 2015), trust may have a role in reducing complexity (Luhmann, 1979). For this reason, the factor of trust has been thoroughly investigated in the literature in the relationships of online consumer purchasing intention and vendor trust (Chen & Shen, 2015; Wu et al., 2010).

The concept of trust has been defined in various ways as it has been studied commonly and prevalently by several disciplines. Schurr & Ozanne (1985) defined trust as “one's confidence in the exchange party's capability and willingness to establish the business' adherence to the relationship norms and keeping promises”. Morgan & Hunt (1994) explained as a collaboration between two parties where each party believes in the reliability and loyalty of the other. In the context of e-business, trust means the positive attitude of the consumer regarding the capacity of the vendor or supplier to meet the responsibilities they propose and their good intentions (Jones, 1999). More specifically, in the context of social commerce, trust was defined as positive expectation levels of social media users towards electronic retailers and suppliers and behavioral intentions regarding to what extent they resort to these retailers in the purchasing process (Yakimova et al., 2019). The consumer is fed by their peers on social media and their environment in the construction of this expectation and this behavioral intention (Lu et al., 2016).

If we examine the literature regarding the concept of trust in the context of social commerce, it is observed that studies have focused on two different actors: trust in the vendor and trust in the social media platform. Therefore, in this study, too, the variable of trust was discussed on the basis of these two dimensions. It is accepted that trust is one of the most important determinants of purchasing intention as it keeps the risk perception of consumers on a certain level. Especially on social media platforms where the parties have limited information on each other, trust may become even more important (Lauterbach et al., 2009). Previous studies investigated relationships between trust and social commerce intention (Al-Tit et al., 2020; Dabbous et al., 2020; Hajli et al., 2017; Lu, Zeng, et al., 2016; Yahia et al., 2018). For example, in their study with consumers in developing markets, Gibreel et al. (2018) revealed that trust in the vendor on the Instagram platform had a positive relationship with social commerce intention. Similarly, in their study on consumers in the United Kingdom, Hajli (2015) concluded that trust in the social media platform had a positive relationship with social commerce intention. Accordingly, we propose:

H3. Trust in the vendor is positively associated with social commerce intention.

H4. Trust in the social media platform is positively associated with social commerce intention.

2.3. Social presence

It is observed that social presence is paid more importance in social commerce studies as it makes the communications and relations of customers on social media with each other easier (Friedrich et al., 2019; Lu et al., 2016; Shen, 2012). Social presence is a perceptual measure of the feeling of the individual regarding their psychological connection to their counterparts in a communication environment (Algharabat et al., 2018; Gefen & Straub, 2004a). Based on this point, in the context of social commerce, social presence may be expressed as the degree to which consumers are able to establish warm, sincere, personal and social interactions with the vendor and other exchange partners on social media platforms and feed their presence. In other words, the non-verbal clues of the social media platform and its level of being able to reflect the warmth of the consumer's counterparts may be the determinant of the level of social presence (Ye et al., 2020).

The level of social presence is higher in environments where there is in-person communication in comparison to online environments. However, the level of social presence may also change based on the existing environmental conditions in online environments (Gefen & Straub, 2004b). For example, while social presence is low on e-commerce sites due to the level of reciprocal interaction, it may be higher on social media platforms as they allow such an interaction. This is because social media has a channel structure that allows consumers to test presence by allowing them to interact with their counterparts (Wang & Zhang, 2012). Moreover, Gefen & Straub (2003) supported this by stating that contents such as personal photographs and messages shared in the digital environment may create high levels of social presence. Looking at the literature, it is observed that social support has been examined in one dimension or multiple dimensions. In this study, a one-dimensional examination was found appropriate due to the suitable number of studies on social presence as a single dimension for meta-analysis.

Social presence was accepted as an important predictor that affects consumers' social media usage intention as it allows them to perceive warmth and sensitivity from their counterparts (Cheung et al., 2011). Similarly, according to Zhang et al. (2014), high social presence may encourage consumers to share their commercial information and receive recommendations from other consumers on social media by increasing social interaction. In other words, social presence is an important antecedent that determines social commerce intention. There are studies in the literature which have examined the relationship between these two variables (Friedrich et al., 2019; Hajli et al., 2017; Zhang et al., 2014). For example, Soleimani (2019) revealed in their study that there was a positive relationship between the social presence perceptions of social media user university students and social commerce intentions. Accordingly, we hypothesize:

H5. Social presence is positively associated with social commerce intention.

Research model is illustrated in Figure 1;

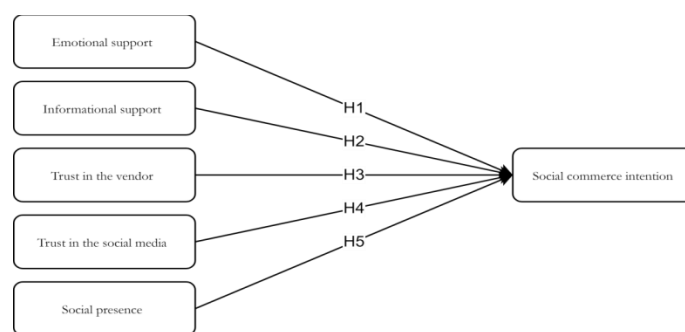

Figure 1. Research Model

3. Method

3.1. Data collection

The following steps were taken to determine studies in the literature regarding the relationships of social support, trust and social presence with social commerce intention for the meta-analysis and to apply the meta-analysis procedures in previous studies. First of all, studies were comprehensively searched by using search phrases as “social support” OR “trust” OR “social presence” OR “social commerce intention” on electronic databases as ScienceDirect, Emerald, EBSCO, SAGE, Taylor & Francis, Google Scholar, Web of Science, ProQuest Dissertations & Theses Global and International Conference on Information Systems (ICIS). Our study did not make any distinction based on the type of publication. This was because it was recommended that, to eliminate the suspicion of publication bias, meta-analysis studies should include all studies (journal and conference papers, PhD theses and unpublished manuscripts) (Ada et al., 2012). Additionally, failing to include, even by chance, non-article publications in a meta-analysis results in the “file drawer problem” (Rosenthal, 1991). This is because only including published studies may threaten the internal validity of meta-analysis studies (Ada et al., 2012). By scanning the aforementioned databases, firstly, 659 articles approximately related to this topic were accessed. Afterwards, among the articles, those unrelated to the topic, those that did not include an empirical study and those that did not report Pearson’s correlation coefficients and sample sizes were filtered out. Finally, 36 studies were included in the meta-analysis.

3.2. Meta-analysis procedure

Meta-analysis is a highly reliable method of providing a literature summary regarding empirical studies (Hamari & Keronen, 2017; Morris, 2007). It is a method that combines and quantitatively synthesizes the results of studies conducted on the subjects determined with this method. In this context, in this study, correlation coefficients in independent studies examining the relationship between social support, social presence, trust and social commerce intention were analyzed using meta-analysis method. In the first stage of the meta-analysis, the effect size was calculated based on the correlation value of each study. In meta-analysis, the effect size value predicts the magnitude of the relationship between certain variables (Borenstein et al., 2011). In the next step, heterogeneity test was applied. The interpretation of the heterogeneity test was based on Q-statistics and I^2 values (Hamari & Keronen, 2017). Finally, publication bias test was applied. In this study, the problem of publication bias was avoided since all published or unpublished studies on this subject were included in the meta-analysis (Ada et al., 2012). However, in order to strengthen this situation, the publication bias test was conducted by examining the significance of the Tau coefficient. In the calculation of values such as effect size, heterogeneity, standard normal deviations (Z-value) and 95% confidence intervals, the Comprehensive Meta-Analysis software was utilized. Additionally, in meta-analysis studies, there is a need for at least 3 different studies to be able to investigate the relationship between two variables (Kirca et al., 2005). For this reason, the relationships with more than three studies were included in the meta-analysis.

4. Analysis and findings

In this study, by utilizing the meta-analysis of the relationship between trust, social support and social presence and social commerce intention, it was aimed to determine their combined effect. The fixed effects and random effects models may be used in calculating the effect size. While the fixed effects model assumes that there is a single effect in the population where the sample is taken from, the random effects model assumes that there are varying effect sizes in the population where the sample is taken from. In this study, the random effects model was preferred in the calculation of the effect size. This was based on the argument by Field & Gillett (2010) that, due to the nature of data in the field of the social sciences, it is necessary to use the random effects model.

The findings of the meta-analysis conducted for the objective of this study are summarized in Table 1. This table presents the dependent and independent variables, mean correlation values, numbers of studies, p-values, Z-values and 95% confidence intervals. Considering the p-value of the relationships between dependent and independent variables in Table 1, it is observed that H1, H2, H3, H4 and H5 hypotheses are accepted and there is a strong positive relationship. Compared to other hypotheses, there is a lower level of relationship between social presence and social commerce intention variables. The strongest relationship was between the trust in the vendor and social commerce intention variables. According to Hamari & Keronen (2017), effect sizes are divided into three categories as strong (0.5), moderate (0.3) and weak (0.1). Based on this categorization, the vast majority of the relationships in this meta-analysis had a strong effect. Additionally, the 95% confidence interval values also supported these correlation values.

Table 1. Meta-Analytic Result for the Relationships between Trust, Social Presence, Social Support, and Social Commerce Intention

Independent variable	Dependent Variable	k	N	r	Z-value	P-Value	95% L(r)	95% H(r)	Strength	Q-test	I ²
Trust in vendor	Social Commerce Intention	13	4761	0.67	13.10	0.000	0.57	0.77	Strong	140.540*	91.46
Trust in Social Media	Social Commerce Intention	18	5834	0.63	12.84	0.000	0.53	0.72	Strong	234.330*	92.74
Emotional support	Social Commerce Intention	14	5044	0.49	11.85	0.000	0.41	0.57	Moderate	111.202*	88.31
Information Support	Social Commerce Intention	15	5360	0.52	11.98	0.000	0.43	0.60	Strong	138.367*	89.88
Social Presence	Social Commerce Intention	9	3098	0.45	14.93	0.000	0.39	0.51	Moderate	21.502*	62.79

*: $p < 0.010$.

In this study, it was assumed that the random effects model needed to be used in combining the effect sizes of different studies. To confirm this preference, a heterogeneity test was carried out. To test the heterogeneity of the data, Q-statistic and I² values were used for each relationship (Hamari & Keronen, 2017). In this study, the significance of the Q-statistic values of the paths between the dependent and independent variables means rejection of the no homogeneity hypothesis (Sarkar et al., 2020). Additionally, the I²-value refers to the variance explained with the heterogeneity of the data. The I²-value is in the range of 0-100 (Higgins & Thompson, 2002). The Q-statistic values in Table 1 were significant on the level of $p < 0.01$, and the I²-values were higher than 62. As a result, the significance of the heterogeneity tests confirmed the preference of the random effects model.

Finally, publication bias analysis was carried out. In this study, the sequence correlation test was used to analyze publication bias. In this test, the significance of the Tau coefficient was examined to determine whether there was publication bias. When the p value of the Tau coefficient for each variable in Table 2

was examined, it was found that it took a value above the 0.05 threshold at the 95% confidence interval (Dirik & Yeloğlu, 2020). Therefore, it was concluded that there was no publication bias in this study.

Table 2. Rank correlation test

Variable	k	Kendall's Tau	p-value
Trust in vendor	13	0.24	0.12
Trust in Social Media	18	0.20	0.24
Emotional support	14	0.12	0.54
Information Support	15	0.02	0.88
Social Presence	9	0,05	0.83

5. Conclusion and discussion

In this study, a meta-analysis was carried out based on the findings of studies examining the effects of social support, social presence and trust on social commerce intention. Thus, the purpose of this study was to contribute to the literature by synthesizing the findings of previous studies on this topic. Especially social support and trust were divided into their components, and their effects on social commerce intention were examined in detail. Consequently, the proposed hypotheses were confirmed with satisfactory values with the meta-analysis findings.

Mixed results emerged out of previous studies investigating the effects of social support, social presence and trust on social commerce intention. This study aimed to provide useful and practical insights into this topic by combining the findings of previous studies using the meta-analysis method. The most frequently examined predictors of social commerce intention in previous studies were included in this study. It was understood that the hypotheses proposed in this study and the findings obtained as a result of the meta-analysis were compatible.

According to the findings of the meta-analysis, there was a significant and positive relationship between the emotional support on social media platforms and social commerce intention. That is, as the emotional support for consumers increased, consumers' tendencies to shop on social platforms increased. Therefore, the hypothesis H1 was supported. This result supported the findings of previous studies in the literature. The hypothesis H2 was also supported. That is, the informational support on social media platforms may trigger the social commerce intention of consumers. This finding was similar to those of studies in the literature.

The hypotheses H3 and H4 examined the relationship between trust in vendors on social media platforms and social commerce intention. The increased trust of customers in the social media platform increased their intention to shop from the social media platform. Likewise, the increased trust of customers in the vendors making sales on social media platforms triggered their social commerce intentions in the positive direction. Therefore, there was a positive and significant relationship between the trust in social media platforms and vendors on social media and social commerce intention. These findings were compatible with those reported in the literature.

In the hypothesis H5, the effects of social presence on social media on social commerce intention were tested. According to the meta-analysis findings, there was a directly proportional relationship between the social presence levels on social media and social commerce intention. That is, if the consumer perceived a high level of social presence on social media, their intention to shop in the social ecosystem increased. These findings were compatible with those of previous studies.

5.1. Theoretical contributions

The findings of this study present a set of theoretical contributions. This meta-analysis study provided a significant contribution for scientists to see the "big picture" on the topic by synthesizing the findings of studies in the literature on the effects of social support, trust and social presence on social commerce intention. Additionally, the results of this study will allow scientists to make a comparison to their future studies by showing the effect of which antecedent on social commerce intention is greater. Therefore, this study will provide a contribution to a better understanding of the topics of social support, trust, social presence and social commerce intention.

It was understood that the most important predictor affecting social commerce intention was the trust in the vendors. This shows that the subject from whom the consumer purchases the product themselves is determinant in formation of social commerce intention. These findings revealed the importance of trust for the consumer especially in virtual ecosystems like social media. Furthermore, it was a striking result in the meta-analysis findings that informational support was more effective than emotional support on social commerce intention. This showed that, in shopping activities on social media, rather than emotional support from peers, it was more important for the consumer to obtain quality information on the service or product they would purchase. Social presence on social media affected the social commerce intention of the consumer. However, it was observed that this variable was less effective in comparison to the other variables. This finding showed that social presence was not a primary priority for social commerce intention.

5.2. Practical implications

The findings of this meta-analysis study will provide firms and managers who are operating commercial activities on social media with useful inferences regarding the social commerce intentions of customers and certain predictors. As in many studies in the literature, in this study, it was concluded that social support, trust and social presence affected social commerce intention. The conclusion of this study may be more determining than those of single studies in that it revealed the general effect levels in the literature. The findings of this study showed that the trust in the vendors was more effective on the social commerce intentions of the consumer. Therefore, in gaining new customers, development of strategies towards gaining the trust of consumers will contribute to increasing the social commerce intentions of potential customers. Additionally, the finding that the trust in the social media platforms had a significant effect on social commerce intention provides firms with significant advantages. Conduct of commercial activities by implementers on trustable social media platforms may achieve customer trust. What is more, provision of environments that will provide customer trust by social media platforms may have significant contributions to the increase in social commerce.

According to the findings of the meta-analysis, the social support provided from social media platforms had a significant role in the shopping intentions of customers. Therefore, provision of transparent and reliable information regarding the product or service that customers want to purchase by implementers and their encouragement of members of social media communities to provide emotional support may significantly contribute to increasing the social commerce intentions of customers.

6. Limitations and future research directions

This study had some limitations. In this study, the relationships between the variables were analyzed by using correlation values. In future studies, meta-analysis may be carried out in the framework of structural equation modelling by using values such as path coefficients and t-statistics. Another limitation was caused by the insufficiency of different types of research. This way because, as shopping operations via social platforms have emerged just recently, empirical studies have not yet reached the desired richness. Future studies may conduct meta-analyses by including more dissertations, manuscripts and other types of academic studies. Furthermore, although there are different antecedents that affect social commerce intention, they could not be included in this study due to the lack of sufficient publications. Future studies may contribute to the literature with a richer variable structure by also including different variables.

References

- Ada, S., Sharman, R., & Balkundi, P. (2012). Impact of meta-analytic decisions on the conclusions drawn on the business value of information technology. *Decision Support Systems*, 54(1), 521–533. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.dss.2012.07.001>
- Al-Tit, A. A., Omri, A., & Hadj, T. B. (2020). The driving factors of the social commerce intention of Saudi Arabia's online communities. *International Journal of Engineering Business Management*, 12, 1847979019899746.
- Algharabat, R., Rana, N. P., Dwivedi, Y. K., Alalwan, A. A., & Qasem, Z. (2018). The effect of

telepresence, social presence and involvement on consumer brand engagement: An empirical study of non-profit organizations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 40, 139–149. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.09.011>

Alshibly, H. H. (2015). Customer perceived value in social commerce: An exploration of its antecedents and consequences. *Journal of Management Research*, 7(1), 17–37.

Ballantine, P. W., & Stephenson, R. J. (2011). Help me, I'm fat! Social support in online weight loss networks. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(6), 332–337. <https://doi.org/10.1002/cb.374>

Bianchi, C., Andrews, L., Wiese, M., & Fazal-E-Hasan, S. (2017). Consumer intentions to engage in s-commerce: a cross-national study. *Journal of Marketing Management*, 33(5–6), 464–494.

Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2011). *Introduction to meta-analysis*. John Wiley & Sons.

Bugshan, H., & Attar, R. W. (2020). Social commerce information sharing and their impact on consumers. *Technological Forecasting and Social Change*, 153, 119875.

Chen, J., & Shen, X. L. (2015). Consumers' decisions in social commerce context: An empirical investigation. *Decision Support Systems*, 79, 55–64.

Cheng, X., Gu, Y., & Shen, J. (2019). An integrated view of particularized trust in social commerce: An empirical investigation. *International Journal of Information Management*, 45, 1–12.

Cheung, C. M. K., Chiu, P.-Y., & Lee, M. K. O. (2011). Online social networks: Why do students use facebook? *Computers in Human Behavior*, 27(4), 1337–1343.

Cobb, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300–314.

Coulson, N. S. (2005). Receiving social support online: an analysis of a computer-mediated support group for individuals living with irritable bowel syndrome. *Cyberpsychology & Behavior*, 8(6), 580–584.

Dabbous, A., Aoun Barakat, K., & Merhej Sayegh, M. (2020). Social Commerce Success: Antecedents of Purchase Intention and the Mediating Role of Trust. *Journal of Internet Commerce*, 1–36.

Dirik, D., & Yeloğlu, H. O. (2020). Algılanan örgütsel politikanın ardilları üzerine ulusal yazın bağlamında bir meta-analiz çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 475–492.

Eriksson, K., Kerem, K., & Nilsson, D. (2005). Customer acceptance of internet banking in Estonia. *International Journal of Bank Marketing*, 23(2), 200–216.

Fan, J., Zhou, W., Yang, X., Li, B., & Xiang, Y. (2019). Impact of social support and presence on swift guanxi and trust in social commerce. *Industrial Management & Data Systems*, 119(9), 2033–2054. <https://doi.org/10.1108/IMDS-05-2019-0293>

Field, A. P., & Gillett, R. (2010). How to do a meta-analysis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 63(3), 665–694.

Friedrich, T., Schlauderer, S., & Overhage, S. (2019). Some things are just better rich: how social commerce feature richness affects consumers' buying intention via social factors. *Electronic Markets*, 1–22.

Fu, S., Xu, Y., & Yan, Q. (2019). Enhancing the parasocial interaction relationship between consumers through similarity effects in the context of social commerce: evidence from social commerce platforms in China. *Journal of Strategic Marketing*, 27(2), 100–118.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity* (Vol. 99). Free press New York.

Gefen, D., & Straub, D. (2003). Managing User Trust in B2C e-Services. *E-Service Journal*, 2(2), 7–24. <https://doi.org/10.2979/esj.2003.2.2.7>

Gefen, D., & Straub, D. W. (2004a). Consumer trust in B2C e-Commerce and the importance of social presence: experiments in e-Products and e-Services. *Omega*, 32(6), 407–424. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.omega.2004.01.006>

Gefen, D., & Straub, D. W. (2004b). Consumer trust in B2C e-Commerce and the importance of social presence: experiments in e-Products and e-Services. *Omega*, 32(6), 407–424. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.omega.2004.01.006>

Gibreel, O., AlOtaibi, D. A., & Altmann, J. (2018). Social commerce development in emerging markets. *Electronic Commerce Research and Applications*, 27, 152–162.

Gottlieb, B. H., & Bergen, A. E. (2010). Social support concepts and measures. *Journal of Psychosomatic*

Research, 69(5), 511–520.

Hajli, M. (2013). A research framework for social commerce adoption. *Information Management & Computer Security*, 21(3), 144–154.

Hajli, M. N. (2014). The role of social support on relationship quality and social commerce. *Technological Forecasting and Social Change*, 87, 17–27.

Hajli, N. (2015). Social commerce constructs and consumer's intention to buy. *International Journal of Information Management*, 35(2), 183–191. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2014.12.005>

Hajli, N., Shanmugam, M., Powell, P., & Love, P. E. D. (2015a). A study on the continuance participation in on-line communities with social commerce perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 96, 232–241. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.03.014>

Hajli, N., Shanmugam, M., Powell, P., & Love, P. E. D. (2015b). A study on the continuance participation in on-line communities with social commerce perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 96, 232–241. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.03.014>

Hajli, N., & Sims, J. (2015). Social commerce: The transfer of power from sellers to buyers. *Technological Forecasting and Social Change*, 94, 350–358.

Hajli, N., Sims, J., Zadeh, A. H., & Richard, M.-O. (2017). A social commerce investigation of the role of trust in a social networking site on purchase intentions. *Journal of Business Research*, 71, 133–141. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.10.004>

Hamari, J., & Keronen, L. (2017). Why do people play games? A meta-analysis. *International Journal of Information Management*, 37(3), 125–141. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.01.006>

Higgins, J. P. T., & Thompson, S. G. (2002). Quantifying heterogeneity in a meta-analysis. *Statistics in Medicine*, 21(11), 1539–1558.

House, J. S. (1981). *Work stress and social support*.

Huang, G., Chen, Y., & Wong, I. (2020). Hotel guests' social commerce intention: the role of social support, social capital and social identification. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(2), 706–729.

Huang, Z., & Benyoucef, M. (2015). User preferences of social features on social commerce websites: An empirical study. *Technological Forecasting and Social Change*, 95, 57–72.

Irshad, M., Ahmad, M. S., & Malik, O. F. (2020). Understanding consumers' trust in social media marketing environment. *International Journal of Retail & Distribution Management*.

Jones, M. A. (1999). Entertaining Shopping Experiences: An Exploratory Investigation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 6(3), 129–139. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0969-6989\(98\)00028-9](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0969-6989(98)00028-9)

Khan, Z. M. H., & Shaw, N. (2019). Adding 'Social' to Commerce to Influence Purchasing Behaviour. *International Conference on Human-Computer Interaction*, 257–273.

Kirca, A. H., Jayachandran, S., & Bearden, W. O. (2005). Market Orientation: A Meta-Analytic Review and Assessment of its Antecedents and Impact on Performance. *Journal of Marketing*, 69(2), 24–41. <https://doi.org/10.1509/jmkg.69.2.24.60761>

Lal, P. (2017). Analyzing determinants influencing an individual's intention to use social commerce website. *Future Business Journal*, 3(1), 70–85.

Lauterbach, D., Truong, H., Shah, T., & Adamic, L. (2009). Surfing a Web of Trust: Reputation and Reciprocity on CouchSurfing.com. *2009 International Conference on Computational Science and Engineering*, 4, 346–353. <https://doi.org/10.1109/CSE.2009.345>

Lee, C.-H., & Chen, C.-W. (2020). An Empirical Study of Social Commerce Intention: An Example of China. *Information*, 11(2), 99.

Leong, L.-Y., Hew, T.-S., Ooi, K.-B., & Chong, A. Y.-L. (2020). Predicting the antecedents of trust in social commerce—A hybrid structural equation modeling with neural network approach. *Journal of Business Research*, 110, 24–40.

Leung, W. K. S., Shi, S., & Chow, W. S. (2019). Impacts of user interactions on trust development in C2C social commerce. *Internet Research*, 30(1), 335–356. <https://doi.org/10.1108/INTR-09-2018-0413>

Li, C.-Y. (2019). How social commerce constructs influence customers' social shopping intention? An

empirical study of a social commerce website. *Technological Forecasting and Social Change*, 144, 282–294. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.026>

Liang, T.-P., Ho, Y.-T., Li, Y.-W., & Turban, E. (2011). What drives social commerce: The role of social support and relationship quality. *International Journal of Electronic Commerce*, 16(2), 69–90.

Liang, T.-P., & Turban, E. (2011). Introduction to the Special Issue Social Commerce: A Research Framework for Social Commerce. *International Journal of Electronic Commerce*, 16(2), 5–14. <https://doi.org/10.2753/JEC1086-4415160201>

Lin, J., Li, L., Yan, Y., & Turel, O. (2018). Understanding Chinese consumer engagement in social commerce. *Internet Research*.

Lin, T.-C., Hsu, J. S.-C., Cheng, H.-L., & Chiu, C.-M. (2015). Exploring the relationship between receiving and offering online social support: A dual social support model. *Information & Management*, 52(3), 371–383. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.im.2015.01.003>

Lin, T.-C., Hsu, J. S.-C., Cheng, H.-L., & Chiu, C.-M. (2012). Exploring Individuals' Loyalty To Online Support Groups From the Perspective Of Social Support. *PACIS 2012 Proceedings*, 103. <https://doi.org/https://aisel.aisnet.org/pacis2012/103>

Liu, C., Bao, Z., & Zheng, C. (2019). Exploring consumers' purchase intention in social commerce. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

Liu, Y., Su, X., Du, X., & Cui, F. (2019). How Social Support Motivates Trust and Purchase Intentions in Mobile Social Commerce. *Revista Brasileira de Gestão de Negócios*, 21(4), 839–860.

Lu, B., Fan, W., & Zhou, M. (2016). Social presence, trust, and social commerce purchase intention: An empirical research. *Computers in Human Behavior*, 56, 225–237. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.057>

Lu, B., Zeng, Q., & Fan, W. (2016). Examining macro-sources of institution-based trust in social commerce marketplaces: An empirical study. *Electronic Commerce Research and Applications*, 20, 116–131.

Luhmann, N. (1979). Trust. In *Trust and Power*. Wiley.

Madjar, N. (2008). Emotional and informational support from different sources and employee creativity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 81(1), 83–100.

Maia, C. R., Lunardi, G. L., Dolci, D., & D'Avila, L. C. (2019). Competitive price and trust as determinants of purchase intention in social commerce. *BAR-Brazilian Administration Review*, 16(4).

Makmor, N., Alam, S. S., & Aziz, N. A. (2018). Social support, trust and purchase intention in social commerce era. *Int. J. Supply Chain Manag*, 7(5), 572–581.

Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20–38.

Morris, S. B. (2007). Book Review: Hunter, J. E., & Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. *Organizational Research Methods*, 11(1), 184–187. <https://doi.org/10.1177/1094428106295494>

Naylor, R. W., Lambertson, C. P., & West, P. M. (2012). Beyond the “Like” Button: The Impact of Mere Virtual Presence on Brand Evaluations and Purchase Intentions in Social Media Settings. *Journal of Marketing*, 76(6), 105–120. <https://doi.org/10.1509/jm.11.0105>

Obst, P., & Stafurik, J. (2010). Online we are all able bodied: Online psychological sense of community and social support found through membership of disability-specific websites promotes well-being for people living with a physical disability. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20(6), 525–531.

Ommen, O., Janssen, C., Neugebauer, E., Bouillon, B., Rehm, K., Rangger, C., Erli, H. J., & Pfaff, H. (2008). Trust, social support and patient type—Associations between patients perceived trust, supportive communication and patients preferences in regard to paternalism, clarification and participation of severely injured patients. *Patient Education and Counseling*, 73(2), 196–204. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.pec.2008.03.016>

Park, H., & Cameron, G. T. (2014). Keeping It Real: Exploring the Roles of Conversational Human Voice and Source Credibility in Crisis Communication via Blogs. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91(3), 487–507. <https://doi.org/10.1177/1077699014538827>

Park, N., Kee, K. F., & Valenzuela, S. (2009). Being immersed in social networking environment:

- Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *Cyberpsychology & Behavior*, 12(6), 729–733.
- Pavlou, P. A. (2003). Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model. *International Journal of Electronic Commerce*, 7(3), 101–134.
- Pratama, M. O., Meiyanti, R., Noprisson, H., Ramadhan, A., & Hidayanto, A. N. (2017). Influencing factors of consumer purchase intention based on social commerce paradigm. *2017 International Conference on Advanced Computer Science and Information Systems (ICACSIS)*, 73–80.
- Rosenthal, R. (1991). *Meta-analytic procedures for social research* (Rev. ed). SAGE Publications.
- Sarkar, S., Chauhan, S., & Khare, A. (2020). A meta-analysis of antecedents and consequences of trust in mobile commerce. *International Journal of Information Management*, 50, 286–301.
- Schaefer, C., Coyne, J. C., & Lazarus, R. S. (1981). The health-related functions of social support. *Journal of Behavioral Medicine*, 4(4), 381–406.
- Schmidt, F. L., & Hunter, J. E. (2015). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings* (Third Edit). <https://doi.org/10.4135/9781483398105>
- Sensuse, D. I., Pratama, A. A., Satria, D., Noprisson, H., & Ramadhan, A. (2017). Investigating factors of purchase intention based on social commerce, trust and follower in social media. *2017 International Conference on Information Technology Systems and Innovation (ICITSI)*, 315–319. <https://doi.org/10.1109/ICITSI.2017.8267963>
- Shanmugam, M., Sun, S., Amidi, A., Khani, F., & Khani, F. (2016). The applications of social commerce constructs. *International Journal of Information Management*, 36(3), 425–432.
- Sharma, S., Menard, P., & Mutchler, L. A. (2019). Who to trust? Applying trust to social commerce. *Journal of Computer Information Systems*, 59(1), 32–42.
- Sheikh, Z., Islam, T., Rana, S., Hameed, Z., & Saeed, U. (2017). Acceptance of social commerce framework in Saudi Arabia. *Telematics and Informatics*, 34(8), 1693–1708.
- Sheikh, Z., Yezheng, L., Islam, T., Hameed, Z., & Khan, I. U. (2019). Impact of social commerce constructs and social support on social commerce intentions. *Information Technology & People*.
- Shekhar, R., & Jaidev, U. P. (2020). Antecedents of online purchase intention in the context of social commerce. *International Journal of Applied Management Science*, 12(1), 68–95.
- Shen, J. (2012). Social comparison, social presence, and enjoyment in the acceptance of social shopping websites. *Journal of Electronic Commerce Research*, 13(3), 198.
- Soleimani, M. (2019). The effect of social media quality and social presence on intention towards social commerce with the emphasis on educational services. *Journal of Research and Health*, 9(5), 454–462.
- Tsai, Y.-H., Joe, S.-W., Lin, C.-P., Wang, R.-T., & Chang, Y.-H. (2012). Modeling the relationship between IT-mediated social capital and social support: Key mediating mechanisms of sense of group. *Technological Forecasting and Social Change*, 79(9), 1592–1604. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.techfore.2012.05.013>
- Wang, C., & Zhang, P. (2012). The evolution of social commerce: The people, management, technology, and information dimensions. *Communications of the Association for Information Systems*, 31(1), 105–127. <https://doi.org/10.17705/1cais.03105>
- Wang, Yanbo, Min, Q., & Han, S. (2016). Understanding the effects of trust and risk on individual behavior toward social media platforms: A meta-analysis of the empirical evidence. In *Computers in Human Behavior* (Vol. 56, pp. 34–44). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.011>
- Wang, Yichuan, & Herrando, C. (2019). Does privacy assurance on social commerce sites matter to millennials? *International Journal of Information Management*, 44, 164–177.
- Wu, J.-J., Chen, Y.-H., & Chung, Y.-S. (2010). Trust factors influencing virtual community members: A study of transaction communities. *Journal of Business Research*, 63(9–10), 1025–1032.
- Xie, B. (2008). Multimodal computer-mediated communication and social support among older Chinese internet users. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(3), 728–750.
- Yahia, I. Ben, Al-Neama, N., & Kerbache, L. (2018). Investigating the drivers for social commerce in social media platforms: Importance of trust, social support and the platform perceived usage. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 11–19.
- Yakimova, R., Owens, M., & Sydow, J. (2019). Formal control influence on franchisee trust and brand-

supportive behavior within franchise networks. *Industrial Marketing Management*, 76, 123–135. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.07.010>

Ye, S., Lei, S. I., Shen, H., & Xiao, H. (2020). Social presence, telepresence and customers' intention to purchase online peer-to-peer accommodation: A mediating model. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 119–129.

Yeon, J., Park, I., & Lee, D. (2019). What creates trust and who gets loyalty in social commerce? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 138–144.

Zhang, H., Lu, Y., Gupta, S., & Zhao, L. (2014). What motivates customers to participate in social commerce? the impact of technological environments and virtual customer experiences. *Information and Management*, 51(8), 1017–1030. <https://doi.org/10.1016/j.im.2014.07.005>

Zhao, J.-D., Huang, J.-S., & Su, S. (2019). The effects of trust on consumers' continuous purchase intentions in C2C social commerce: A trust transfer perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 42–49.

Zhao, Y., Ni, Q., & Zhou, R. (2018). What factors influence the mobile health service adoption? A meta-analysis and the moderating role of age. *International Journal of Information Management*, 43, 342–350. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.08.006>

Zhao, Y., Wang, L., Tang, H., & Zhang, Y. (2020). Electronic word-of-mouth and consumer purchase intentions in social e-commerce. *Electronic Commerce Research and Applications*, 41, 100980. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.elerap.2020.100980>

Appendix 1: Summary of studies used for meta-analysis

	Study	Factors	Method(s) of analysis	Sample Size	Country	Context
1	Bianchi et al. (2017)	Trust in the firm's SNS	SEM, Online survey	1025	Chile, Spain, South Africa and Australia	Facebook/S-commerce
2	Maia et al. (2019)	Trust in vendor	PLS-SEM, Online survey	165	Brazil	Facebook/S-commerce
3	Soleimani (2019)	Social Presence	PLS-SEM, Online survey	214	Iran	Educational services/S-commerce
4	Khan & Shaw (2019)	Trust in Vendor	PLS-SEM, Online survey	245	Canada	S-commerce
5	Friedrich et al. (2019)	Social Presence	PLS-SEM, Survey	237	Germany	S-commerce
6	Yeon et al. (2019)	Trust in vendor, Trust in SNS	CB-SEM, Survey	323	Korea	S-commerce
7	Sensuse et al. (2017)	Trust in Vendor	PLS-SEM, Survey	233	Indonesia	Instagram/S-commerce
8	Pratama et al. (2017)	Trust in Vendor, Social Presence	PLS-SEM, Survey	189	Indonesia	Instagram/S-commerce
9	Sheikh et al. (2019)	Trust in SNS, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	343	Pakistan	S-commerce
10	Al-Tit et al. (2020)	Trust in SNS, Emotional support, Informational support	CB-SEM, Survey	500	United Kingdom	Facebook/S-commerce
11	Zhang et al. (2014)	Social Presence, Emotional support, Informational support	CB-SEM, Survey	1009	China	S-commerce
12	Lu et al. (2016)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	260	China	S-commerce
13	Wang & Herrando (2019)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	318	United States	S-commerce
14	Hajli (2015)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	243	United Kingdom	S-commerce

15	Bugshan & Attar (2020)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	400	Asia	s-commerce
16	Zhao et al. (2020)	Trust in Social Media	CB-SEM, Survey	183	China	S-commerce
17	Shekhar & Jaidev (2020)	Trust in Social Media	Regression Analysis, Survey	267	India	S-commerce
18	Liu et al. (2019)	Trust in Social Media, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	207	China	S-commerce
19	Liang et al. (2011)	Trust in Social Media, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	411	Taiwan	S-commerce
20	Fu et al. (2019)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	370	China	S-commerce
21	Sharma et al. (2019)	Trust in Social Media	PLS-SEM, Survey	215	USA	S-commerce
22	Yahia et al. (2018)	Trust in Vendor	CB-SEM, Survey	205	Golf Corporation Council countries,	Instagram/S-commerce
23	Lal (2017)	Informational support, Trust in Social Media	CB-SEM, Survey	316	India	S-commerce
24	Sheikh et al. (2017)	Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	310	Saudi Arabia	S-commerce
25	Hajli & Sims (2015)	Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	230	UK	S-commerce
26	Lu et al. (2016)	Social Presence	PLS-SEM, Survey	546	China	S-commerce
27	Hajli (2014)	Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	200	UK	Facebook/S-commerce
28	Chen & Shen (2015)	Trust in Social Media, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	376	China	S-commerce
29	Li (2019)	Emotional support, Informational support, Social presence	PLS-SEM, Survey	408	Taiwan	S-commerce
30	Zhao et al. (2019)	Trust in Vendor, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	206	China	WeChat/S-Commerce
31	Cheng et al. (2019)	Trust in Social Media	CB-SEM, Survey	614	China	Social Commerce
32	Hajli et al. (2017)	Social Presence	PLS-SEM, Survey	201		Social Commerce
33	Irshad et al. (2020)	Trust in Vendor	CB-SEM, Survey	574	Pakistan	Social Commerce
34	Fan et al. (2019)	Trust in Vendor, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	333	China	WeChat/S-Commerce
35	Lin et al. (2018)	Trust in Vendor, Emotional support, Informational support	PLS-SEM, Survey	511	China	Social Commerce
36	Liu et al. (C. Liu et al., 2019)	Social Presence, Trust in Social Commerce site	PLS-SEM, Survey	288	China	Social Commerce

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2021 • Sayı: 45 • E-ISSN 2667-4750

YAZIM KURALLARI

1. Dergi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün bilimsel içerikli-hakemli yayınıdır ve yılda 3 defa (Nisan, Ağustos ve Aralık) yayınlanır. Dergide Sosyal Bilimler alanında yapılmış araştırmalara yer verilir.
2. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir bilimsel dergide yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Dergide makale yazım dili Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça, Farsça ve Urduca'dır. Yazım ve noktalamasında TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
4. 2020 yılı ve sonrasında yapılacak ve dergimize gönderilecek çalışmalarda "anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar" için, çalışmaya başlamadan önce çalışmanın yapılmasına izin verildiğine dair **Etik Kurul Kararı** alınmalı ve bundan sonra çalışma tamamlanmalıdır. Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
5. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.
6. Makaleler, A4 boyutundaki (210 x 297 mm) kağıda; üst ve alt kenarlardan 3,5 cm., sağ ve sol kenarlardan 2,5 cm. boşluk bırakılarak ve iki yana yaslı olarak "Garamond" karakterinde 11 punto olarak yazılmalı; tüm metin (kaynaklar ve genişletilmiş özet dahil) **10.000 kelimeden** fazla olmamalıdır.
7. Dergiye gönderilecek makaleler Microsoft Word programında yazılmalıdır. Çalışmanın başlığı büyük harfle ve koyu olarak çalışmanın ortasına gelecek şekilde "Garamond" yazı karakteriyle 16 punto olmalıdır. Başlığın hemen altına çalışmanın ait olduğu bilim dalı (örneğin işletme, iktisat, uluslararası ilişkiler vb.) ve çalışmanın türü (araştırma / bildiri / tanıtım / derleme / olgu sunumu) belirtilmelidir.
8. Çalışmanın başlığının hemen altında bir satır boşluk bırakarak yazar veya yazarların adları yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum (üniversite), <https://orcid.org/register> adresinden alınan yazar numaraları ve mail adresleri ise (*) işaretiyle dipnot şeklinde sayfanın alt kısmında verilmelidir. Yapılan çalışma herhangi bir kurum tarafından destek görmüşse, makalenin ana başlığının son kelimesi üzerine (*) konularak destek veren kurumun adı aynı sayfada dipnot olarak verilmelidir.
9. Çalışmanın özeti yazar ve yazar adlarından sonra bir satır boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Çalışmanın Türkçe özeti **en az 150, en çok 200 kelime** olmalıdır. Özet "Garamond" karakterinde ve 9 punto olarak yazılmalıdır.
10. Çalışmada en az 3 ve en çok 7 kelimeden oluşan Türkçe anahtar kelimeleri bulunmalıdır.
11. Çalışmanın İngilizce başlığı, özeti, anahtar kelimeleri ve çalışmanın türü yukarıda belirtilen kıstaslar göz önünde bulundurularak Türkçe anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bulundurularak yazılmalıdır. Çalışmanın İngilizce özeti çalışmanın bir özeti olarak düşünülmeli ve en az 150, en çok 200 kelime olmalıdır.
12. Makalelerde 600-800 kelimelik **İngilizce genişletilmiş özet** bulunmalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özet üzerinde sunulmalıdır. Genişletilmiş özet, araştırma ile ilgili, amaç, problem, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerini kapsamalıdır. Genişletilmiş özeti altında, çalışmanın içeriğini temsil eden 3-7 İngilizce anahtar kelime bulunmalıdır. Makalede İngilizce genişletilmiş özet, kaynakça kısmından önce yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet sadece Türkçe makalelerde zorunludur. İngilizce makaleler için genişletilmiş özet istenmez.
12. Çalışmanın ana metni, Giriş bölümü başta olmak üzere İngilizce anahtar kelimelerden hemen sonra 1 satır boşluk bırakılarak yazılmaya başlanmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklarda numaralandırma yapılmalıdır. Bütün başlıklar ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Çalışmada kullanılan başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.
13. Çalışma boyunca yazılacak metin sırasında kullanılacak paragraf ölçüleri ise metin iki yana yaslı olmalı, ilk satır 0,5 cm. ve en az 12nk satır aralığı kullanılmalıdır.
14. Çalışmada kullanılacak şekiller ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve şeklin altında yer almalıdır. Şeklin ismini hemen altında ise şeklin kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Şekillerin kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
15. Çalışmada kullanılacak tablolar ise 1'den itibaren numaralandırılarak isimlendirilmeli ve tablonun üstünde yer almalıdır. Tablonun hemen altında ise tablonun kaynakçası tam olarak belirtilmelidir. Tablolarda ve tablonun kaynakçasında kullanılacak yazı karakteri 9 puntodur.
16. Dergimizde tez özetleri içerisinde, yayın politikası gereğince **sadece doktora tez özetleri** yayınlanabilmektedir.
17. Dergiye gönderilen çalışmalar, başvuru aşamasında beyan edilen intihal raporu çerçevesinde değerlendirilir. Araştırma ve yayın etiğine uygun bulunmayan veya intihal riski tespit edilen makaleler değerlendirilmeye tabi tutulmamaktadır. Bu çerçevede **TURNITIN** ya da **İThenticate** tarama programlarınınca tespit edilen benzerlik oranının %20'nin üzerinde olması halinde, ilgili çalışma hakem onayı olsa bile yayımlanamaz. Eğer durum fark edilmeden çalışma yayımlanmış ise durumun fark edilmesiyle birlikte, ilgili çalışmaya erişim engellenerek çalışma yayım listesinden ve tam sayıdan çıkarılır. Yine rapor doğrultusunda makalelerin tek bir kaynağa benzeşim oranı % 4 ve üzeri olamaz. Başvuru esnasında yazar(lar), çalışma ile birlikte, TURNITIN ya da İThenticate raporunu sisteme yüklemelidir.

18. Dergiimize **makale gönderimi** yalnızca DergiPark sistemi üzerinden yapılmaktadır. Dergiye makale gönderebilmek için DergiPark kullanıcı hesabına ve ORCID ID numarasına sahip olunması gerekmektedir.

19. Dergiye gönderilecek

• **Türkçe makaleler için;**

Ana Başlık; Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar belirtilmeli ve e-posta adresi verilmeli); Özet; Anahtar Kelimeler; İngilizce Başlık; Abstract; Keywords; Giriş; Materyal ve Metot; Bulgular ve Tartışma (veya Bulgular); Sonuç (veya Tartışma ve Sonuç); İngilizce Genişletilmiş Özet ve Kaynaklar şeklinde düzenlenmelidir.

• **İngilizce makaleler için;**

İngilizce ana başlık, Yazar(lar)ın Adı Soyadı; Yazar(lar)ın Kurumu (sorumlu yazar-corresponding author belirtilmeli ve e-mail adresi verilmeli); Abstract; Keywords; Türkçe Başlık; Özet; Anahtar Kelimeler; Introduction; Material and Methods; Results (or Results and Discussion); Discussion and Conclusion (or Conclusion); References şeklinde düzenlenmelidir.

20. Yararlanılan kaynaklar metin içerisinde Yazar soyadı, yıl ve sayfa numarası sistemine göre belirtilmeli ve yazar isimleri baş harfi büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalıdır. İki yazarlı kaynak bildiriminde ve (makale İngilizce hazırlanmışsa and); üç veya daha fazla kaynak bildiriminde vd., (makale İngilizce hazırlanmışsa et al.) kısaltması kullanılmalıdır. Metin içerisinde kullanılan kaynaklar, metin sonunda (kaynaklar kısmında) numara kullanılmadan alfabetik sıraya göre verilmelidir.

Metin içi göndermelerde (atıflarda) ve kaynakça yazımında **APA 6** sürümü esas alınmalıdır.

Atıf ve kaynakçada Bilimsel Yayınlar Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları (Şencan ve Doğan, 2017) adlı kitaptan ve Purdue Üniversitesinin APA Rehberi'nden yararlanılmalıdır.

- Tek yazar olması durumunda; (Hotamış, 2007, s. 35-37)
- İki yazar olması durumunda; (Hotamış & Bayhan, 2009, s. 65)
- İki'den fazla yazar olması durumunda; (Hotamış vd., 2006, s. 156)
- Birden fazla yazar ard arda verilmesi durumunda; (Hotamış, 2005; Hotamış & Bayhan, 2006; Karasan vd., 2007)

21. Aynı yazara ait aynı yıl yayınlanmış eserlerin metin içerisinde gösterimi (Hotamış, 2008a; 2008b) şeklinde olmalıdır.

22. Yazar ismi belli olmadığı durumlarda, Türkçe kaynak için hem metin içerisinde hem de kaynaklar bölümünde Anonim, yıl ifadesi kullanılmalıdır. Yazarı belli olmayan yabancı kaynak ise, metin içerisinde Anon. yıl, kaynaklar bölümünde ise Anonymous yıl olarak verilmelidir.

23. İnternet kaynakları ise, metin içerisinde (Hotamış, 2003) yıl şeklinde verilmelidir.

Kaynaklar bölümünde ise, URL, yıl şeklinde gösterilip sayfa adresi açıkça yazılmalıdır.

ÖRNEKLER

• **Makaleler.**

Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(1), 233-254. doi: 10.26650/TUDED2019-0010.

Balcı, Ş., Tanacı, F., Dağlı, A. N., & Bayrak, E. (2019). 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu Sürecinde Siyasal Bilgilendirme Ve Medya: Eğitim Düzeyine Göre Bir Karşılaştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 1-16. doi: 10.17680/erciyesiletisim.424135.

• **Bildiriler.**

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. Y. Bayram (Haz.), *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 611-620). Amasya: Hilal Yayınları.

• **Kitaplar/ Kitapta Bölüm**

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Steinberg, A. (2014). Genç Seçmenler ve Web 2.0 ile Politik Katılım: Facebook Genç Vatandaşların Seçime Katılımını Artırabilir mi? İçinde Banış Çoban (Ed.), *Sosyal Medya Devrimi* (ss. 154-171), İstanbul: Su Yayınevi.

Moy, P., Xenos, M. A., & Hussain, M. M. (2013). News and political entertainment effects on democratic citizenship. In E. Scharer (Ed.), *The international encyclopedia of media studies*. (pp. 463-483) Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

• **Tezler.**

Özkan, T. (1997). *Ticari bankacılıkta kredi fiyatlandırma teknikleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Banka Anabilim Dalı, İstanbul.

• **Ansiklopediler**

Bergmann, P.C. (1993). Relativity. In *The new encyclopedia Britannica* (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago: Encyclopedia Britannica.

• **Elektronik Kaynaklar**

McDonnell, J. (2019). Municipality Size, Political Efficacy and Political Participation: A Systematic Review. *Local Government Studies*, <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1600510>, [Accessed: 10 September 2019].

<https://www.statista.com/statistics/253577/number-of-monthly-active-Instagram-users/>. [Accessed: 11 March 2019].

• **Sürelî Yayınlar / Dergiler:**

Yücelt, U. ve Marcella, M. (1996). Services Marketing in the Lodging Industry: an Empirical Investigation. *Journal of Travel Research*, 34(4), 32- 38. doi:10.1177/004728759603400405.

• **Kurum Yayını:**

İTO (2003), *Ekonomik Rapor*, İstanbul: İTO Yayınları No: 2003-57.

24. Makale dergi editörlüğüne sunulmadan önce yazım kurallarına uygunluğu kontrol edilmelidir.

25. Yayımlanan yazı ve çevirilerin her türlü sorumluluğu yazara aittir.

YAZIM KURALLARI

26. Metinle ilgili her türlü düzeltme yazar(lar) tarafından yapılır.
27. Dergiye gönderilecek makalelere ait ilk başvuru <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed> adresinden yapılmalıdır.
28. Dergide yayınlanacak yazıların yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olması şarttır. Dergi Yayın Kurulu, gerekli gördüğü takdirde eserin sahibinden içerik ve şekil bakımından değişiklikler isteme hakkına sahiptir.
29. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve dizayn açısından uygun bulduğu yazıları bilgisayar programı tarafından random atanan üç hakeme gönderir, makaleler üç hakemden ikisinin kabul onayı ile hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.
30. Dergide yayınlanan yazıların telif hakkı Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yazar(lar) başvuru esnasında makale ile birlikte **Telif Hakkı Anlaşması Formunu** da sisteme yüklemelidir.
31. Yayın hakları saklıdır. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin yazılı izni alınmaksızın dergide yayınlanan çalışmaların bütünü veya bir kısmı elektronik, mekanik kayıtlama veya benzeri bir araçla herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya taksir edilemez, özetlenemez ve yayınlanamaz. Ancak, kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılmasını izin verilir.